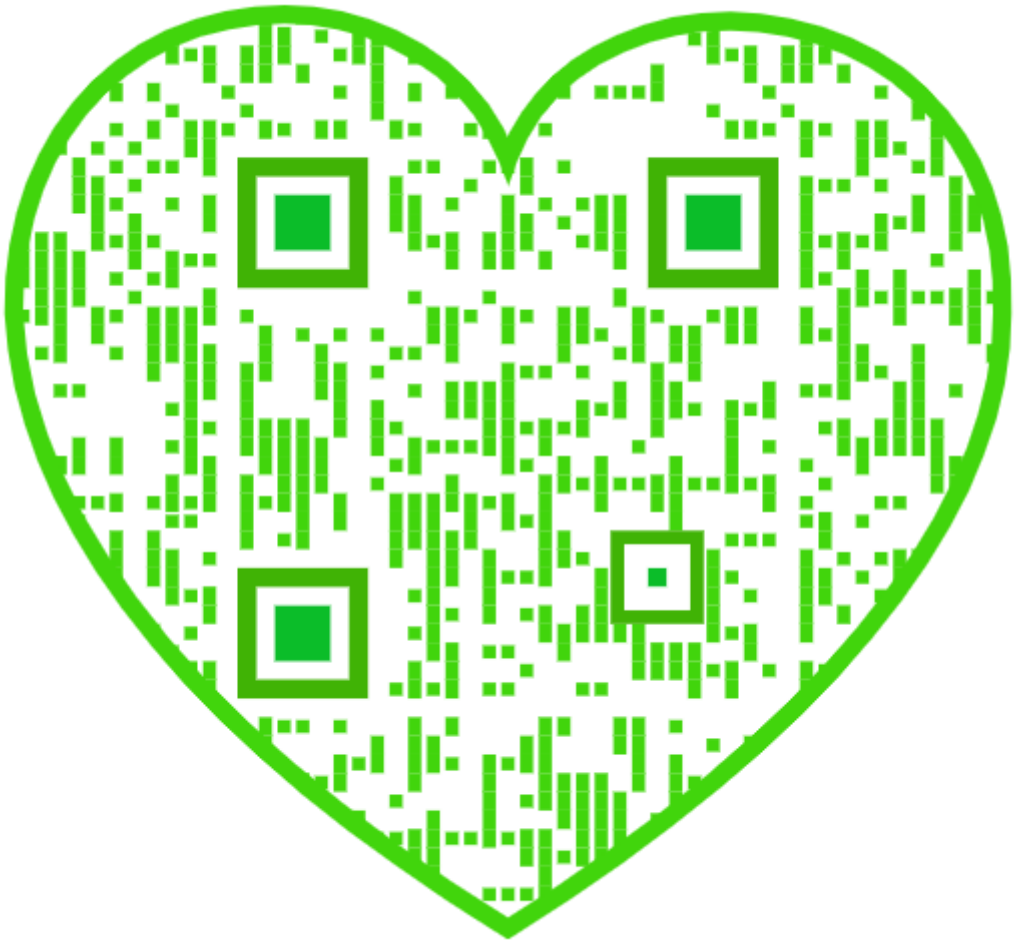

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

INHOUD VAN HET HONDERD-EN DERTIENDE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Uit het leven van Joannes Bertius

I. 1
II. 112

Dr. A. H. L. Hensen.

Geestelijke poëzie.

M. A. P. C. Poelhekke 17

Naschrift op een „Corrigendum" van Dr. A. Kuyper.

Th. F. Bensdorp, Congr. SS. Red. 57

Annette von Droste—Hülshoff. (Vervolg en slot van Dl. CXII, bl. 465 vv.)

III. Meersburg. 97

P. fr. E. J. Jansen, Ord. Praed.

De Nederlandsche Roomsch Katholieke Volksbond.

I. 127
II. 277
III. 445

Fr. A. van Kerkhoff, o.c.

Geschiedenis van het Seminarie Hageveld. (Vervolg en slot van Dl. CXII, bl. 335 vv.)

IV. Nieuw-Hageveld te Voorhout 1847—1897. 185

H. J. M. Taskin.

Bladz.

Belangrijkheid der geschiedenis van Israël.

Dr. H. POELS 221

Over patroonsvereenigingen.

G. W. KONINGS 235

Sint Peters Stoel tot Rome.

Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN . . 254

Brunetière en de nieuwe geloofstheorie.

I. Over gelooven in het algemeen. 355
II. Over godsdienstig geloof . . 458

p. J. V. DE GROOT, ord. praed.

De Rector-Magnificus der Leidsche Hoogeschool over het ontstaan van het leven.

J. TH. BEIJSENS 380

Neo-Malthusianisme.

G. VAN NOORT. 399

Onze nieuwe successiewet.

I. 400

Dr. A. RESEMANS.

Impulsie.

V. A. SPRENGERS, Rector in het gesticht *Voorburg* te Vucht. 489

Rectificatie.

G. VAN NOORT. 507

VERSCHEIDENHEDEN.

Bladz.

De jongste oudheidkundige ontdekking op den Palatijn.

Dr. V. 429

BOEKBEOORDEELING.

St. Nicolaas, zijn feest en gebruiken.

I. 62
II. 139

Dr. G. Brom.

De mensch, zijne tegenwoordige en praehistorische rassen naar Prof. Dr. J. Ranke, bewerkt door V. Becker.

J. Th. Beijsens. 89

Nouvelles études sur la Restauration juive après l'Exile de Babylone, par A. van Hoonacker.

D. A. W. H. Sloet 168

Het Wees Gegroet, uitgebreid en overwogen door H. A. Horning.

H. J. Weever 173

Goud en eer, door Otto M. Moeller, uit het Deensch. — Jonas Lie, Als de zon onder gaat, uit het Noorsch.

M. A. P. C. Poelhekke 175

Nieuw-Malthusianisme.

v. N. 179

Bladz.

Gedichten van Z. H. Leo XIII, in het Nederlandsch vertolkt door A. N. Mutsaers.

P. fr. TH. VAN HOOGSTRATEN . . 288

Praelectiones de Iure Matrimonii, quas in Seminario Warmondano habuit Th. M. Vlaming. I. U. D. Tom I.

Dr. A. C. M. SCHAEPMAN. . . . 296

Dr. L. A. Kesper, Geschiedenis van het Gymnasium te Gouda.

Dr. A. H. L. HENSEN 304

Der Atavismus, von Dr. J. H. F. Kohlbrugge.

A. M. C. VAN COOTH 311

Leven van den gelukzaligen Petrus Canisius S.J. door Pater E. Seguin S.J.

J. H. A THUS 316

Het leemen wagentje, Indisch tooneelspel, vertaald door J. Ph. Vogel.

M. A. P. C. POELHEKKE 319

Eva, gedicht in vier zangen, door Frits Lapidoth.

M. A. P. C. POELHEKKE 336

Der Geistliche Mai und Geistliche Herbst.

W. P. H. JANSEN 432

Bladz.

Gedichten van A. M. J. J. Binnewiertz, Pr.

J. J. R. M. POSTMA 437

Neerlands Heiligen in vroegen eeuwen, door J. A. F. Kronenburg, Cong. SS. Red.

J. H. A. THUS 508

NIEUWE UITGAVEN.

Deharbe, *Examen ad usum cleri.* — *Horae diurnae.* — Dr. Sormani en Dr. Vermeulen, *Grieksche oefeningen* . . 92

Fr. Santi, *Praelectiones juris canonici* 182

Janssen, *Geschichte des deutschen Volkes* (Band I). — Pesch, *Christliche Lebensphilosophie.* — C. den Hertog, *Uit Potgieter's poëzie* 339

Concordantiarum universae Scripturae Sacrae Thesaurus . . 443

Decreta authentica Congr. S. Rituum. — Ottiger, *Theologia fundamentalis.* — Gaudeau, *Libellus Fidei.* — Einig, *Tractatus de Deo Uno et Trino.* — Sasse, *Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae.* — Christ. Pesch, *Praelectiones dogmaticae.* — E. H. van der Heyde, *Groote Catechismus.* — P. Tilm. Pesch, *Institutiones psychologicae.* — Röring, *Het oude St. Callixtus-kerspel van Groenlo.* — Vrancken, *Appendix chronologica* 513

LETTERLOOVER.

Bladz.

Ommekeer.

J. 94

Morgenstond.

J. 95

Waarom.

F. DEKKERS 184

Levenslot.

I. Mortales aegri I-II. — II. Fascinatio mentis I-VI. — Ontgoocheling. — IV. Waarheid.

B. G. de WOLF, O S.C. 345

Uit een nieuwen dichtbundel. 352

UIT HET LEVEN VAN JOANNES BERTIUS.

I.

De hier volgende episoden uit het leven van den stichter der voormalige Karmelieten-statie in den Haag, Joannes Bertius, Nederlander van geboorte, zijn ontleend aan een handschrift, dat in de *Archives Nationales* te Parijs berust en den titel draagt van *Histoire de la mission des Carmes déchaussés en Hollande.* Aan Paquot was het bestaan en de inhoud van dit handschrift bekend, want in zijne *Mémoires* [1]) gaf hij den wensch te kennen, dat de geschiedenis van de opkomst der Kamerlieten-staties in Leiden, den Haag en Amsterdam, welke door père Louis de St. Thérèse onvoltooid was achtergelaten, zou aangevuld en door den druk bekend gemaakt worden. Laat ik er hier aan toevoegen — hetgeen de waarde van deze geschiedenis nog verhoogt — dat père Louis in hooge waardigheden bij zijne Orde, als Definitor en Visitator, een belangrijk aandeel heeft gehad in de gebeurtenissen, welke hij beschrijft, en meerdere malen er ooggetuige van is geweest. De wensch, door Paquot uitgesproken, werd echter niet vervuld, zoodat de latere schrijvers, die de werkzaamheden der Karmelieten van de Parijsche provincie in ons vaderland behandelden, ofwel deze hulpbron geheel hebben gemist, ofwel, zooals Dr. Frenay in de *Bijdr. v. Haarlem,* zich met spaarzame uittreksels moesten tevreden stellen. Het *Verslag* [2]), dat Prof.

[1]) *Mémoires pour servir à l'hist. litt. des XIX Prov. des Pays-Bas* (fol-ed.) III, 115, noot a.

[2]) Dr. P. I. Blok, *Verslag aangaande een voorloopig onderzoek te Parijs naar Archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland,* blz. 45 (Serie L).

Blok in 1897 uitgaf van zijne onderzoekingen in de archieven van Parijs, bracht mij op het spoor van dit handschrift; één der cartons van de série *Monuments ecclésiastiques* bevatte, behalve andere documenten, voor onze kerkelijke geschiedenis van de zeventiende eeuw niet onbelangrijk, een groot deel van de geschiedenis der Karmelieten-staties in Nederland. Ik hoop weldra het handschrift in de *Bijdragen v. d. Gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem* te laten afdrukken; daar zal het de plaats zijn om meer in bijzonderheden te treden, doch het weinige, dat er hier van werd medegedeeld, was noodig om de herkomst van het zoo aanstonds volgende verhaal aan te geven.

Laat ik thans trachten — zoo beknopt mogelijk — eenige bemerkingen vooraf te maken, welke voor een goed begrip der gebeurtenissen zullen dienen. Joannes Bertius was geboortig van Leiden en de jongste zoon van den bekenden bekeerling Petrus Bertius. Bij zijn geboorte bekleedde de vader nog het professoraat aan de hoogeschool aldaar; nadat deze echter in 1620 te Parijs het katholieke geloof had omhelsd, en dit voorbeeld een jaar later door diens echtgenoote en het gansche gezin was gevolgd, werd ook Joannes, toenmaals zes jaren oud, in het geloof zijner ouders opgevoed. Eene bijzondere roeping voor den kloosterlijken staat, verbonden met het verlangen om als missionaris werkzaam te zijn, openbaarde zich onder de kinderen van den begaafden bekeerling; niet minder dan drie hunner hebben zich als Barrevoeter-karmeliet aan deze dubbele taak gewijd. En niettegenstaande het Fransche burgerrecht, dat Lodewijk XIII, om den vader te eeren, aan het gansche gezin had geschonken, in weerwil ook van de uitheemsche omgeving, waaronder de zonen van Petrus Bertius waren opgegroeid, bleef hun hart hangen aan het oorspronkelijke vaderland, en hebben twee van de gebroeders voor het zielenheil der Nederlandsche katholieken kunnen arbeiden. Joannes — want slechts met dezen zullen wij ons hier bezig houden — droeg, sinds hij in het klooster der ongeschoeide

Karmelieten van de rue de Vaugirard te Parijs zijne geloften had afgelegd, den naam van père César de St. Bonaventure. Na talrijke vergeefsche pogingen zag hij in het jaar 1647 zijn vurigsten wensch vervuld: het generale kapittel keurde ten laatste goed, dat de Karmelieten hun missie-arbeid ook over Holland zouden uitstrekken. Père César werd nu door den Generaal der Orde uitgezonden om aldaar een voorloopig onderzoek in te stellen en de noodige relaties aan te knoopen. Wegens de gestrenge plakaten moest dit met de uiterste omzichtigheid geschieden; voorzien van de noodige paspoorten drong onze missionaris langs Cuyck-Nijmegen de Vereenigde Provinciën binnen, en kwam nog in October van hetzelfde jaar 1647 te 's Gravenhage aan. De Fransche gezant de la Thuillerie werd ten volle bereid gevonden een overeenkomst met de Karmelieten aan te gaan: père César zou als kapelaan van de ambassade zich in den Haag komen vestigen, dat ook werkelijk in later tijd is geschied.

Eerst moest hij echter nog eene tweede opdracht vervullen: hem was gelast om een ordensgenoot, père Onuphre de St. Jacques, die als Visitator de nederzettingen in Engeland ging bezoeken, te vergezellen. En daarmede zijn wij genaderd aan de eerste episode, welke wij uit voormeld handschrift zullen mededeelen. De beide Karmelieten scheepten zich den 24en Januari 1648 te Rotterdam in voor de visitatiereis naar Engeland, maar een geweldige storm dwong hen terug te keeren. Thans besloten zij liever van Vlissingen uit den tocht te ondernemen, en daar het eenigen tijd duurde, alvorens zij eene geschikte scheepsgelegenheid konden vinden, maakten de ijverige mannen van dit oponthoud gebruik om aan de katholieken op Walcheren de troostmiddelen van hun godsdienst te schenken; de daartoe noodige volmachten hadden zij vòor het afreizen ontvangen van Jacobus de la Torre, toenmaals Coadjutor van den Vicarius Apostolicus. Het was een ware weldaad, welke beide kloosterlingen aan de katholieken van Middelburg en Vlissingen gingen

bewijzen! Bekend is het, dat nergens in de Vereenigde Provinciën zoo weinig verdraagzaamheid jegens de katholieken heerschte als in Zeeland, „daer 't reeds in 1580 zoo ketters was en toen ter tijd nau een priester te becomen" [1]). De *Verslagen*, welke Rovenius achtereenvolgens bij de Propaganda indiende [2]), zijn er vol van; en als gevolg van deze bittere onverdraagzaamheid keert daar ook telkens de klacht weder: dat er zoo weinig voor de katholieken van het voormalig bisdom van Middelburg kan gedaan worden, en dat het aantal priesters, seculiere en reguliere, die onder buitengewone bezwaren daar arbeiden, zoo gering is. Laat père Louis de St. Thérèse ons thans verhalen, hoe daar op Walcheren in 1648, het jaar van „peis en vrêe", maar niet voor het geweten der Zeeuwsche katholieken, achter versperde deuren de paaschplicht werd vervuld en Palm-Zondag is gevierd:

Le père César faict un grand fruict à Middelbourg, tant en allant que revenant d'Angleterre, d'ou il retourne à la Haie.

Quoyque nostre R. P. César sembla n'avoir autre dessein que de faire les exercises de missionnaire après son établissement dans la Hollande, il ne laissoit toutefois escouler aucune occasion de travailler au salut des ames, quand l'occasion s'en présentoit.

Pendant son séjour a Flessingues [3]) pour passer en Angleterre il fut à Middelbourg, qui n'en est qu'à un lieu. Son compagnon et luy allèrent loger ches Messieurs de Vrysse [4]), qui sont trois frères catholiques, qui vivent de leurs rentes, et sont des plus qualifiés d'entre tous les catholiques, qui sont restés en cette ville, capitale de Zélande [5]).

---

[1]) Uit de levens der „Maechden van den Hoeck": *Bijdr. v. h. bisd. v. Haarlem*, XIX, 155.

[2]) *Archief v. h. Aartsb. Utrecht*, XII, 423—426; XVIII, 15—16, 45—46.

[3]) 6—12 Februari 1648.

[4]) De Vriese van den Oostende.

[5]) Volgens het *Verslag*, dat Rovenius in 1642 had uitgebracht, bedroeg hun aantal ongeveer 300 zielen (*Archief v. h. Aartsb. Utrecht*. XVIII, 46).

Estant là il y assista à la mort de Monsieur de Meleskercke [1]), proche parent des dits Messieurs de Vriesse, qui logeoit en la mesme maison. Il y fit ensuitte une prédication en François à environ trente personnes, qui s'y trouvèrent; ce qui les consola extrèmement, le plus grand part de ses auditeurs pleurans de joye d'entendre qu'on leur preschoit la parole de Dieu en François, aiant (à ce qu'ils dirent par après au père qui les interrogea d'essuier leurs larmes) presque soixante dix ou quatre vingt ans que les catholiques François n'avoient entendu aucune prédication en leur langue naturelle, à cause que la persécution contre l'église estoit si violente en cette ville qu'à peine pouvoient ils en un mois et plus entendre une seule fois la Sainte Messe, à cause qu'en toute cette ville, qui est fort grande, il n'y avoit qu'un seule prestre [2]), qui estoit mesme contraint pour la violence de la persécution de se tenir si caché qu'il n'osoit mesme faire aucune assemblée considérable dans aucune maison, de sorte qu'en chacune de ses assemblées on ne faisoit entrer que trois on quatre personnes, tous les autres estans exclus et privés de cette consolation. Il en trouva mesme quelques uns qui luy disoient en pleurans qu'ils n'avoient pas mesme eu moyen d'entendre la Sainte Messe depuis six ou sept ans. La présence des pères fit que plusieurs se confessèrent à eux, quelques uns leur firent des confessions générales avec des sentiments très grands de dévotion; ils communioient ensuitte avec des larmes en abondance et des sanglots qui perçoient les coeurs de nos religieux. Avant que sortir nostre père César fit connaissance très particulièrement avec la femme de celuy qu'il avoit assisté à la mort, laquelle en reconnaissance l'a souvent assisté en ces nécessités et faisa plusieurs charités en sa mission; elle se nommist Madame Sophie Elizabeth d'Immers [3]).

Si le père César fit tant de bien à Middelbourg en allant en

---

[1]) Op een lijst van leenen in Walcheren (te vinden in de *Chronyck van Zeelandt*, door Reijgersbergen-Boxhorn, I, 298) staat vermeld, dat in 1644 Bekercke, Meliskercke en Mariekercke toebehoorden aan de Heeren de Vriese. Volgens Nagtglas (*Levensberichten van Zeeuwen*, II, 902) was Gillis de Vriese in 1641 ambachtsheer van Meliskerke, Mariekerke en Grijpskerke.

[2]) Volgens het voormelde *Verslag* van Rovenius behoorde deze priester tot de Sociëteit.

[3]) Immens?

Angleterre, il en fit encor davantage au retour. Ils y arrivèrent le 3 Avril [1]), et allèrent loger ches leur mesmes hostes, qui les en avoient instammant prié. Ils y furent receus avec beaucoup de charité. Comme le jour du Dimanche des Rameaux estoit proche, nos pères résolurent d'y célébrer cette feste et assister les pauvres catholiques en leur faisant célébrer leur Pasque. Le père Onuphre retourna à Flessingues [2]) et porta avec soy des ornements pour célébrer la Sainte Messe, d'autant qu'en toute cette ville qui est asses grande, il n'y en avoit point. Il y demeura le Samedy et le Dimanche, et pendant ce temps il y confessa et communia plusieurs pauvres catholiques, qui tressailloient de joye de voir qu'on leur administroit les Saints Sacremens, dont ils avoient esté privés tant d'années. Le père César demeura à Middelbourg pour assister les catholiques qui estoient fort en peine de trouver moyen de faire leur Pasques. Il confessa tout le Samedy après midy ches Messieurs de Vrise, et sur le soir il alla chercher un pauvre homme, où il trouva plusieurs pauvres gens, qui l'attendoient pour se confesser. On n'avoit pas osé les faire venir ches Messieurs de Vrise, de crainte que cela n'eust paru au dehors, et que leur maison n'eust esté pillée. Il confessa toute la nuict en cette petite maison, où tous s'estoient renfermés, et les portes barricadées avec des soliveaux. Vers les trois heures après minuict il y célébra la Sainte Messe et les communia tous après leur avoir donné des branches benits. C'estoit une consolation inexplicable de voir la joye indicible qne ce pauvre peuple catholique tesmoignoit tant en la réception des rameaux qu'en la Sainte Communion; plusieurs fondans en larmes de tendresse et de dévotion de se voir ainsi assistés, spécialement quelques uns d'iceux, qui en toute leur vie n'avoient jamais veu de semblables cérémonies; il leur fit ensuite une exhortation dont ils tesmoignèrent un contentement singulier. Cela fait il s'en retourna entre quatre et cinq heures du matin ches Messieurs de Vrise, où ayant reposé deux ou trois heures il se mit encor à confesser quelques personnes, et puis célébra une seconde fois et administra la Sainte Communion

[1]) Van hetzelfde jaar 1648.

[2]) In zijn *Verslag* van 1642 schreef Rovenius, dat er in Vlissingen, „die schuilplaats der zeeschuimers", voorheen nauwelijks een enkele katholiek werd aangetroffen; thans zouden er ongeveer een veertig gevonden worden, maar een eigen priester hadden zij niet.

à toute cette famille et à diverses autres personnes qui estoient venues secrètement en cette maison pour y faire leur Pasque. Dès le Lundy ils se mirent en chemin pour retourner à la Haye, où ils arrivèrent le dixième Avril, jour du Vendredy Saint.

Eene andere niet minder merkwaardige episode uit het leven van père César is de behandeling, welke hij moest ondervinden van eene aanzienlijke katholieke dame uit den Haag. Wel heeft eertijds pastoor Burgmeijer [1]) dat voorval reeds kunnen mededeelen uit *Les fleurs du Carmel*, een stichtelijk werkje, dat opgesteld werd door pater Pierre de la Mère de Dieu, den ouderen broeder en ordensgenoot van onzen père César, en is het uit het *Jaarboekje* overgegaan in de monografie, welke pater Allard aan hun beider vader wijdde [2]), doch ons handschrift behandelt deze gebeurtenis veel uitvoeriger, en geeft een aantal verrassende bijzonderheden, welke daar ontbreken. Eerst hier zal ten volle blijken, welk eene vernedering en ondank deze brave en fijn beschaafde kloosterling heeft moeten ondervinden van een schijnbaar vrome vrouw uit de groote wereld; hem trof het lot, dat eenmaal aan den grooten banneling van Florence was voorspeld:

„Gij ervaart, hoe zuur het brood der vreemde stede
Dan smaakt, en hoe de weg hem hard moet vallen,
Die andrer trappen afdale en betrede" [3]).

De prinses van Portugal, welke in het volgende verhaal optreedt, was eene Napelsche van geboorte, gesproten uit het adellijk geslacht Monte Leone, en gehuwd met Don Lodewijk van Portugal, markies van Trancoso [4]). Toen père César voor

---

[1]) *Kerkl. Nederland, Jaarboekje voor Katholieken* (1849), 145-147.
[2]) *Studiën*, Jaarg. III, no. IV, 62—63.
[3]) Vertaling v. Mr. Bohl: Dante, *Het Paradijs*, XVII, 58—61.
[4]) Aldus komen zij voor op de lijst van den katholieken adel, welke de la Torre in 1656 heeft opgesteld (*De Katholiek*, Dl. XLV, bl. 361). 's Prinsen vader, Emmanuel van Portugal, was eertijds — zeer tegen den zin van Prins Maurits — in het huwelijk getreden met Emilia, de dochter van Willem van Oranje en Anna van Saksen.

het eerst in Den Haag kwam, had hij toegegeven aan het dringend verzoek dezer dame om in haar huis zijn intrek te nemen, en durfde zijn woord niet meer intrekken, toen de Fransche gezant hem vervolgens eenzelfde aanbod had gedaan. Daarop was zijn reis naar Vlissingen en Engeland gevolgd. In Den Haag wedergekeerd, had hij weldra onder omstandigheden, welke ik hier niet kan uiteenzetten, het land moeten ruimen, doch was al wederom den 10 Sept. 1648 aldaar terug. Ook ditmaal stond de prinses er op zijn gastvrouw te zijn, en nogmaals was hij voor haar aandrang bezweken. Spoedig daarna viel zij in eene zware ziekte; père César waakte met opoffering van eigen gezondheid vele nachten achtereen bij haar ziekbed, en onderwijl wist de prinses van den Generaal der Karmelieten te verkrijgen, dat het verlof, aan den missionaris geschonken, om twee maanden lang in Den Haag te mogen vertoeven, merkelijk werd verlengd. Tegen alle verwachting herstelde de prinses, en wij gaan thans vernemen, hoe zij de diensten van père César vergold, maar tevens hoe deze besloot het harde en vernederende juk af te werpen:

Raisons qui obligèrent le père César de quitter entièrement la maison de la princesse de Portugal.

En cette mesme année 1649 Mr. le prince Dom Louys de Portugal, ches qui notre père César estoit logé, fut fait ambassadeur extraordinaire de Portugal vers les Provinces Unies. Notre Révérend père general, ayant appris ces nouvelles escrivit au R. P. Vincent de St. Louys, missionnaire de Leyde [1]), de faire sçavoir au père César, qu'il ne trouvoit point bon qu'il demeurast ches luy.

Cet ordre estoit plus que suffisant pour sortir de cette maison,

---

[1]) Vincent Stalpaert van der Wielen, evenals Bertius een bekeerling. Hij was de stichter der Karmelieten-statie voor Vlamingen en Bovenlanders in Leiden. Behalve hetgeen père Louis de St. Thérèse van hem in ons handschrift heeft opgeteekend, kopiëerde ik ook eene *Lettre sur la mort du P. Vincent de St. Louis.* Zijn biechtvader, Petrus Bertius, heeft dat uitvoerig schrijven opgesteld (Paquot, *Mém.* III, 115).

veu que, comme nous avons remarqué, jusqu'à présent, il avoit toujours fait profession d'obéir au moindre signe que ses supérieurs luy faisoient pour luy déclarer leur volonté; néanmoins outre celle cy il avoit plusieurs autres raisons très pressantes et très fortes qui l'obligoient à quitter cette maison et aller demeurer ailleurs.

La deuxième estoit, qu'estant là, on l'occupoit entièrement au service particulier de la maison; on l'engageoit aux offices domestiques; on se servoit de luy comme d'un serviteur, qui eust esté à gage; on luy donnoit commission de solliciter leurs interêts particuliers. Ces employs ne s'accordoient pas avec ses sentiments, les voyant entièrement contraires à son institut, indignes de son estat religieux et opposés au dessein et desir qu'il avoit de s'employer du tout au service de Dieu, aux exercices spirituels, aux mouvemens du St. Esprit, qui le pressoient à travailler au salut des ames. Madame la princesse seule luy donnoit asses d'occupations en son particulier pour l'occuper toute la journée à mille commissions, qui estoient plus propre à estre executées par des serviteurs et servantes que par un Carme déchaussé, qui prétendoit d'employer sa vie dans les occupations d'un missionnaire apostolique.

La troisième estoit que, demeurant là, il estoit entièrement inutile à la mission et n'y pouvoit exercer aucune des fonctions apostoliques, ny faire aucun fruict pour le salut des ames; cequi avoit manifestement paru en ce que, non obstant la maladie de la princesse, ayant pris résolution de prescher aux catholiques de la Haie les Dimanches de l'Advent, il pria Mr. le prince de Portugal de luy permettre de faire cette fonction en sa maison à cause qu'en icelle il eust peu la faire avec moins de péril qu'en aucune autre maison particulière; mais le prince le refusa, en sorte que non seulement en ce rencontre, mais en toutes les autres qui se présentoient, on ne luy a jamais tesmoigné aucune amitié sinon lorsqu'il s'agissoit de leur propre interest et de leur service particulier; hors de là, spécialement lorsqu'il falloit coopérer au salut des ames ou avancer la mission, il les a tousjours trouvé contraires, y mettans empeschements plus que personne du monde, en sorte que souvent ils ont reduit nostre mission en danger d'estre revoquée et d'estre anéantie, lorsqu'ils le firent chasser d'icelle, comme nous dirons cy apres, voulans seulement qu'il fust occupé au service temporel de leur maison.

La quatrième raison estoit de ce que le prince s'estoit mis deux

choses en l'esprit, toutes deux très eloignées de la vérité, les quelles il s'imaginoit estre certaines, et qui estoient capables de perdre entièrement le père, le mettre en danger de sa vie, et de ruiner de fond en comble l'honneur de nostre sainte religion. L'une estoit qu'il s'imaginoit que Madame la princesse sa femme, estant malade à la mort, voulait laisser huict mille francs à la disposition du père, ce qui avoit porté un préjudice notable à sa maison, à cause que le prince estoit fort pauvre; jamais cette dame n'avoit eu cette pensée, néanmoins il croit ce fait avec tant d'asseurance qu'on ne pouvoit luy persuader le contraire. Sur cette fausse persuasion il ne pouvoit voir le père de bon œil, et luy disoit souvent des paroles malplaisantes, qu'il enduroit sans tesmoigner aucun sentiment. Le fondement de son imagination venoit sur ceque Madame avoit pour environ huict mille livres d'argenterie et joyaux, qu'elle prétendoit estre entièrement à elle avec pouvoir d'en disposer indépendamment de son mary. Pendant sa maladie elle ne voulut jamais en laisser la disposition à son mary; au contraire elle les avoit fait enfermer soubs clef, la quelle elle gardoit fort soigneusement soubs le chevet de son lict. Cette exactitude à garder ce que dessus fut tout le sujet de penser et de croire qu'elle vouloit le laisser au père en cas qu'elle vint à mourir.

La cinquième raison fondé sur l'imagination du prince venoit d'une jalougie estrange que le prince, qui ne s'accordoit pas avec Madame sa femme, s'alla mestre en l'esprit, sans aucun fondement ny raison, sur la trop grande amitié et confiance que la princesse tesmoignoit au père. Cette passion le poussa si avant, qu'il ne fit point de difficulté d'en tesmoigner les sentiments au R. P. Vincent, missionnaire de Leyden, lequel il alla trouver exprès pour luy décharger son coeur, et luy tesmoigner le mécontement fort sensible qu'il avoit contre le père, adjoustant que dans deux mois, s'il ne sortoit de sa maison, il l'en feroit mettre dehors par les sergens, nommés en Hollande hapechairs [1]), qui le conduiroient jusqu'au frontières de Brabant. Le dit père tascha de luy oster ces sinistres impressions, mais en vain, veu, disoit-il, que son mal estoit irremédiable. Ce prince passa bien plus avant, d'autant qu'on a tous les sujets du monde de croire qu'il donna advis de tout aux Supérieurs de Rome, veu que le

---

[1]) *Hapechair*: personne d'une excessive avidité. Littré, *Dict. de la langue Française*. Hier: de dienaar van den schout.

Procureur général, escrivant au dit père Vincent le 17 Avril, se plaint a luy de cequ'il ne luy avoit pas découvert la racine de l'inquiétude du prince en une matière si delicate et chatouilleuse. Le dit père ne manqua pas d'envoyer cette lettre au père César, luy conseillant de sortir de cette maison, en laquelle il seroit mal aussi longtemps qu'il y demeuroit.

La moindre de ces raisons, consideré en soy, estoit plus que suffisante pour l'obliger à sortir de cette maison ; combien plus unie à tous les autres ! Voicy un surcroist de mescontentement : le 28 May il fut traicté fort indignement en cette maison par des parolles injurieuses ; il prit de là occasion de s'absenter de la Haie pour quelque temps, il s'en alla à Utrecht et de là à Nelstein [1]) ches Madame de Meleskerke [2]), qui le reçeut avec beaucoup de charité. Ayant demeuré unze jours absent, la princesse luy escrivit une lettre fort pressante pour le prier avec instance de retourner ches elle, le priant de n'avoir aucun esgard à toutes les causes et subjets qui l'avoient obligé à se retirer, ny à l'ingratitude qu'il avoit reçeu pour ses services. Le père, n'ayant déféré à cette lettre, elle luy alla en escrire une seconde, en laquelle elle le suplie par son infinie charité d'oublier tout le passé et de se mettre en chemin pour revenir en sa maison. Le père se rend aux instances de la princesse, et revient demeurer en sa maison, où il ne fut pas mieux traicté qu'auparavant. Le prince continua vers luy les mauvais traitemens ; ce qui le mit en une estrange perplexité, ne sçachant à quoy se resoudre : ou de demeurer, suivant les prieres que luy en faisoit Madame, ou de sortir pour les mauvais traitemens qu'il y recevoit et pour les autres raisons specifieés cy dessus. En ce facheux rencontre il découvre ses peines à quelques uns de ses principaux et plus prudents amys, et leur demande conseil sur ce qu'il avoit à faire. Il en parla au R. P. Vincent, qui estoit à Leyde, comme estant son frére de religion, son amy d'affection et occupé dans les fonctions de la mission comme luy, outre qu'il estoit très sage, très vertueux et très prudent. Il en confera aussi à Mr. Brasset, resident de France, son intime

---

[1]) De huize Nellesteyn trof ik op een kaart aan als gelegen in de nabijheid van Martensdijk (Prov. Utrecht).

[2]) Meliskerke. Hierboven hebben wij vernomen, hoe hij tijdens zijn vertoeven te Middelburg deze dame aan zich had verplicht.

amy et singulier bienfaicteur et protecteur, et à Mr. de Creuzet, pour lors capitaine en un regiment François, qui estait au service des Estats, auquel il fut depuis colonel, homme fort prudent et qui luy a tousjours tesmoigné dans les occasions une sincère et cordiale affection. Tous trois luy conseillèrent de sortir entièrement de cette maison, en la quelle il estoit inutile au public, ny pouvant exercer ses fonctions de missionnaire, y estant continuèllement occupé es affaires temporelles, contraires à nostre institut et au dessein qu'il avoit de servir Dieu et de s'employer à procurer le salut des ames, où pour tous les services il ne recevoit que des mauvais traitemens, des injures et des affronts, qui redondoient au deshonneur de nostre sainte religion.

De weifelingen van père César worden eerst recht duidelijk, wanneer wij het wraakzuchtig karakter van de prinses zullen leeren kennen. Want hetgeen hij ongetwijfeld moet gevreesd hebben, bleef niet uit; het woord der Schrift werd ook aan hem vervuld: daar is geen kwader toorn dan de toorn van een vrouw [1]). Hooren wij thans welke middelen deze volleerde intrigante al aanwendde om haar wrok op den onschuldigen Karmeliet te koelen:

Les artifices desquels la princesse se servit pour faire retourner le père chez elle. N'ayant par reussy, elle consent à ceque le père demeure en une maison particulière pour y faire sa mission.

En suitte des raisons et conseils de ses amis, deduicts au chapitre précédent, il sortit de la maison de la princesse le 25 Juin 1649. Mr. du Creuzet, le conseil duquel il avoit suivy en cet rencontre, le receut en sa maison avec beaucoup de charité, et le logea et traicta avec toutes les démonstrations d'amitié, qu'on peut souhaiter d'un parfait ami, jusqu'a cequ'il eust trouvé et loué une maison qui fust propre pour y dresser une chapelle, et y faire les excercises d'un missionnaire.

Il est impossible de déclarer les artifices dont elle [2]) s'estoit servie pour l'obliger et contraindre à ne point quitter sa maison; n'ayant pas reussy, elle fit son possible pour empescher qu'il ne fist aucun

[1]) Eccli. XXV, 23.

[2]) De prinses van Portugal.

establissement en Hollande, et qu'il ne logea en aucune maison particulière pour y exercer les fonctions de missionnaire, et y vescust selon son institut. Elle poussa cette affaire avec tant de violence, qu'elle mit nostre mission en danger évident d'estre entièrement cassée et revoquée, tant par nos Supérieurs majeurs que par la Sacrée Congrégation de Propaganda.

Elle alla trouver Mr. Brasset, résident de France, et luy dit: qu'ayant appris que le père César avoit dessein conformement aux patentes des supérieurs d'establir sa mission soubs la protection de sa Majesté très Chrestiènne, et de ses Ministres, elle venoit le trouver pour luy déduire les raisons qui le devoient empescher de luy donner sa protection et celle du Roy; elle employa pour ce subjet toutes les subtilités de son esprit; jamais pourtant elle ne put rien gaigner sur luy. Il sçavoit les motifs qui avoient contraint le père de sortir, et il estoit trop solidement estably dans l'amitié qu'il luy avoit voué à cause de ses vertus, talens et zèle qu'il monstroit au salut des ames.

Elle fit aussi tout ce qu'elle put pour le faire chasser de la maison du Creuzet; elle inventa dix mille phantasies pour le distourner de loger le père ches luy, afin de le contraindre par pure necessité de le faire sortir de la Haie; tout cela ne fit aucune impression sur son esprit, et il continua d'assister le père de tout son pouvoir. Celuy ci avec le précédent se declarèrent ouvertement en face du père ces deux amys, se monstrèrent tousjours fidèles et constants en son endroit, et l'assistèrent de tout leur pouvoir en toutes les contradictions qu'il souffroit pendant tout le temps qu'il fut en la mission. Cette dame, voyant, qu'elle ne pouvoit rien avancer à la Haie, à cause que le vertu du père César y avoit tousjours paru avec esclat et grande édification, elle s'adressa au père Vincent de St. Louys, missionnaire de Leyde, et s'appercevant qu'il ne porteroit jamais le père César de retourner en sa maison, elle le menaça de procurer la déstruction de la mission des Carmes deschaussés d'Hollande et ne souffriroit jamais qu'aucun des nostres s'y establist, et qu'à ce subject elle employeroit le grand pouvoir qu'elle avoit auprès Monsieur le Nonce de Cologne, et de l'archévesque d'Éphèse [1]), et qu'en cas que cela ne suffist, elle escriroit à

[1]) Jacobus de la Torre.

Rome et engageroit en ses sentiment plusieurs Cardinaux de sa connaissance, qui non seulement empescheroient que la Congrégation ne donneroit jamais son consentiment à nostre establissement en Hollande, mais mesmes firent révoquer celle que luy mesme avoit obtenu pour s'establir à Leyde. Ces menaces firent impression sur l'esprit du père, qui voyant les transports estranges de cette dame, les discours furieux qu'elle faisoit, le danger auquel estoit exposée toute la mission, qui comme une jeune plante sans aucunes profondes racines pouvoit facilement par un tèl orage estre arrachée et destruite, saisy de crainte pour sa propre personne et pour sa mission particulière, se laissa gaigner à elle, s'offrant à persuader au père de retourner ches elle et continuer les services ordinaires qu'il y faisoit. Il luy escrivit sur ce subject une lettre fort ample, dattée du 5 Juillet de la ditte année 1649, en laquelle il luy exposoit ce que dessus; mais le père demeura ferme en sa résolution pour les raisons susdites.

Cette dame, voyant le père inesbranlable, s'adresse à l'Archévesque d'Éphèse, et fit tout son possible envers luy pour empescher qu'il ne consentit à son establissement et qu'il ne donnast pas permission d'ériger une chapelle, et faire d'assemblées. Elle auroit facilement obtenu de ce prélat sa demande, si Mr. Brasset, résident de France, n'eust empesché ce coup, luy parlant efficacement en faveur du père, en sorte qu'il obtint de luy toutes les permissions nécessaires pour son establissement, lesquelles il luy donna dès lors de bouche, et ensuitte par escrit en une patente authentique, qu'il luy fit expédier pour ce subject.

Cette dame voyant que dans la Hollande elle ne pouvoit trouver de moyen de se vanger du père, elle prit résolution de s'adresser au Nonce, qui pour lors estoit Fabius Chisius, qui depuis fut faict Cardinal, et ensuitte éleu au Souverain Pontificat, où il prit le nom d' Alexandre VII. Le Nonce des Pays Bas, Hollande, et autres pays sur le Rhin, demeure ordinairement à Cologne. Elle se sert pour cet effect d'un certain gentilhomme Italien, nommé Giuseppo Guillelmi, qui se disoit domestique du dit Sieur Nonce, et par son moyen elle luy fait faussement entendre que le père s'en estoit fuy de sa maison, et que comme fugitif il rodoit par le pays, faisant des assemblées catholiques, sans permission, mesme contre le commandement de ses superieurs, desquels il n'avoit aucune faculté. Le Nonce, croyant estre suffisamment informé par ce gentilhomme, ne prit pas le soin

de s'esclairir davantage du faict et de la verité, escrivit aussitost à Mr. l'Archévesque d'Éphèse une lettre par laquelle il luy ordonnoit de commander au père qu'il eust à laisser telles nouveautés et retourner au plustost à ses premieres exercices; qu'autrement on le renvoieroit en son couvent. Cette lettre ne fut par signifiée au dit père; la dite dame la retint pour s'en servir aux occasions; elle ne vint en sa connaissance que le 25 Juin 1655, auquel temps elle la luy fit insinuer par Mr. Scadé [1]), vicaire de Mr. l'archévesque d'Éphèse à Delft, six ans après avoir esté escrit. Ce proceder nuisit beaucoup au père, d'autant que s'il en eust esté adverty, il luy eust esté fort facile de désabuser le dit Seigneur par Mr. Brasset, qui estoit fort bien auprès luy, joint qu'il s'estoit monstré tout favorable à nostre mission.

Pour les amys du père, voyans cette horrible persécution de la princesse, luy conseillèrent de faire son possible pour appaiser la fureur de cette dame, qui se monstroit irritée au de là de ce qu'on pourroit jamais penser d'une personne d'une telle condition; il y condescendit volontiers, pourveu qu'il ne fust pas obligé à retourner ches elle, ayant experimenté combien cela estoit préjudiciable à la mission; autrement qu'il aimeroit mieux retourner en son couvent, puisqu'il se verroit reduict en un estat, entièrement esloigné de ses intentions, qui estoient: de servir Dieu, et procurer en Hollande le salut des ames. Il l'alla donc voir et tascha par douceur et raisons l'induire à le laisser vivre en son particulier, et à ne point mettre d'obstacle à son establissement en une maison particulière, luy promettant qu'encore qu'il ne logeast par ches elle, il ne laisseroit de luy rendre service avec le mesme zèle de charité qu'il avoit fait auparavant. La princesse ne voulut entendre à ces accommodemens, voulant tousjours qu'il vint demeurer en sa maison; à la fin, voyant la fermeté du père, elle se rendit, pourveu qu'il luy donnast un escrit par lequel il luy promettoit de luy rendre les mesmes services qu'il avoit faict lorsqu'il demeuroit ches elle, l'assurant qu'elle vouloit cela seulement pour une tesmoinage de la bonne volonté qu'il avoit de luy rendre service, et qu'elle ne s'en serviroit point pour l'obliger à aucune chose; quelle ne l'employeroit qu'aux choses, qui concernent le spirituel et le salut de l'ame, et qu'elle

[1]) Joannes Schadaeus, Schade.

le tiendroit tousjours enfermé en son cabinet. Soubs ces conditions le père fit cet escrit, sans obliger la princesse à luy en faire un reciproque, par lequel elle se fust obligée à tenir ce qu'elle promettoit. Cette dame, qui estoit Italienne et Napolitaine, ayant cet escrit, voulut en vertu d'iceluy contraindre le père par droict de justice de la venir servir quand elle vouloit et comme elle vouloit. Le père par sa prudence luy fit sçavoir qu'il devoit préférer à son service l'employ de sa mission, hors lequel il l'assistoit [1]) par pur principe de charité. Il ne manqua pas en tout le temps, qu'il demeura à la Haie, de l'aller visiter tous les jours ches elle, si ce n'est qu'il fut ou malade ou tellement empesché qu'il n'eust loisir de sortir, ou bien fust absent du lieu de sa demeure, et exécuter les services, qu'elle demandoit de luy tant au spirituel qu'au temporel.

Dr. A. H. L. Hensen.

---

[1]) l'assisteroit.

GEESTELIJKE POËZIE.

Het is een bekend feit, dat er in de laatste jaren in de wereld der niet-geloovenden een strooming is gekomen, die hen nader brengt aan het geloof. De litteratuur is èn oorzaak èn gevolg daarvan. Terwijl wij van den eenen kant kennis maken met het meest cynische ongeloof, of met een rustig atheïsme, dat zich, voor het oog der wereld althans, volkomen op zijn gemak schijnt te gevoelen in zijn negatie, nemen we eene gisting waar, die misschien de bode van nieuw leven kan worden, die in allen gevalle het bewijs is, dat er gezocht wordt naar iets onstoffelijks, dat de zucht naar het oneindige leeft ook bij hen, die niet met zekerheid weten, waar hun zucht bevrediging kan vinden.

Het is niet veel, maar het is iets. Natuurlijk zijn er onder het groot aantal vormen, waarin dat verlangen zich uit, zeer vele welke op een verkeerden weg moeten voeren, zijn er, die tot buitensporigheden leiden en het doel niet kunnen bereiken. Wie in den donker zoekt, loopt groot gevaar mis te tasten.

Wij zijn het dus niet *per se* eens met alle uitingen van hernieuwd godsdienstig leven, dat behoeven wij wel niet te verzekeren. Maar, dat er onder die uitingen voorkomen, welke in hooge mate onze belangstelling verdienen, is eveneens buiten kijf.

Het feit, dat men in de laatste jaren in ons land en elders in de Goede Week en zelfs op Goeden Vrijdag concerten geeft, waarop werken van godsdienstigen aard worden ten gehoore gebracht, behoort tot de door ons bedoelde. Zeker, wie stichting verlangt en behoeft — en wie heeft ze niet noodig? — in die heilige dagen, kan ze in de ruimste mate vinden in de ceremoniën,

der Katholieke Kerk, ceremoniën, die, door hare nauwe betrekking tot de hoogste waarheden, verheven zijn boven alle andere handelingen, die strekken kunnen tot opwekking van godsdienstzin. En allerminst zal de echte katholiek zich wel opgewekt gevoelen in die dagen naar den schouwburg te gaan en daar de beteekenis van het werelddrama uit Jerusalem te hooren verklaren.

Maar er zijn er, voor wie het geloof zijn kracht en beteekenis heeft verloren, voor wie het iets vaags, iets onduidelijks is geworden — een herinnering aan de dagen der jeugd; erger nog, voor wie het nooit geleefd heeft, die er absoluut niets van weten.

Voor hen zou men het herlevend mysticisme in de litteratuur en de bovengenoemde uitvoeringen een geluk kunnen noemen, waar wij, die meer en beter, die het beste hebben, in het mindere, dat zij bezitten, zelfs profanatie zien. 't Is weinig, maar voor wie arm zijn, is ook het geringste reeds veel. Als de waarheid der Schrift en der Evangeliën niet meer voor hen bestaat, hebben zij toch nu den kans, dat zij er door de poëzie weder bekend mee worden, misschien tot de waarheid terug worden gevoerd. Zij kunnen zich niet opheffen tot God, zij halen Hem tot zich omlaag, doch in elk geval komen zij weder met Hem in aanraking: „Cette „fin de siècle", pour employer l'expression courante, quoique définitivement enfoncée dans la matière, quoique prise à la gorge et aux entrailles par de féroces et brutaux appétits, est hantée par un indéniable besoin de mysticisme. L'homme d'aujourd'hui, dieu tombé aussi bas que possible, se souvient des cieux aux approches du terme fatal; ce compliqué, ce tarabiscoté, redevient tout à coup simpliste; ce sceptique retourne aux croyances du catéchisme, et l'histoire sainte dénimbé, pour quelques-uns du moins, de son auréole divine, resplendit à nouveau comme une merveilleuse et touchante légende des siècles disparus". En verder zegt dezelfde schrijver: „La dure vie nous étreint si impitoyablement qu'il nous faut l'espérance en un „au delà" compatissant pour ne pas pendre courage et ce sont des larmes de bonheur

comme celles qui mouillent les yeux au réveil d'un atroce cauchemar qu'il faut faire couler à cette heure, pour que le désespoir ne jette pas les hommes au plus profond des abîmes".

* * *

Maurice Léfevre schreef deze woorden als inleiding tot zijn „Chronique théatrale" in de Juni-aflevering 1897 van *Le monde moderne*, eene kroniek, door hem geheel gewijd aan de bespreking van dat allermerkwaardigste gedicht, waarover ook Prof. A. G. van Hamel, in de Juni-aflevering van *De Gids*, onder den titel *Parijsche devotie*, een lezenswaard artikel schreef. Beide afleveringen ontmoetten elkaâr op mijn schrijftafel, en de enkele aanhalingen, daarin voorkomende, dwongen mij terstond Edmond Rostand's werk te ontbieden [1]).

Welk een feest, toen ik het ontvangen had, en ik, eens met lezen begonnen, voortlas tot het eind toe, geboeid door den dichter, mijn geest gewiegd op den rhythmus zijner verzen, terwijl mijn oor met wellust de schoone klanken opving, want onwillekeurig leest men ze hardop.

Meer nog, hoe worden wij getroffen door die eenvoudig geschetste tooneelen, vol leven en toch rustig, waar de figuren der *dramatis personae* scherp staan in schoone lijnen tegen den hellen oud-testamentischen achtergrond, zich groepeeren met steeds stijgende geestdrift om den persoon des Zaligmakers. Onder het lezen schiet onze verbeelding vleugelen aan, en toovert ons het verre zonnige landschap voor den geest, bevolkt met de uitverkorenen des Ouden Verbonds, tusschen wie de Heilige Lijder rondging, weldoende en zegenende. En de stille studeerkamer heeft nog dit groote voordeel, dat we er niet om ons zien het publiek der premières, de *snobs* der letterkundige wereld, voor

---

[1]) *La Samaritaine, Evangile en trois tableaux en vers,* par Edmond Rostand (Paris 1897).

wie het najagen der eerste voorstellingen slechts een sport is, waarbij zij uitrusten van de andere takken dier veeleischende. Toch worden wij soms aan Parijs herinnerd — en dat is de eenige wanklank in de schoone harmonieën — daar we zoo vaak het woord *amour* ontmoeten en in zooveel beteekenissen, dat wij, ons ondanks, teruggevoerd worden uit Palestina naar Frankrijk, welks taal geen machtiger woord kent dan dit. Want in al zijn nuances van *liefde* tot *lust* noemt het zoowel de vlam, welke straalde op het voorhoofd en gloeide in het nobele hart van de oudste dochter der Kerk, als die welke blaakt op de wangen en fonkelt met wulpsche schittering in de oogen van haar, wie de slepende koninginnemantel te lang werd, daar zij zich behagelijker voelde in het korte jurkje der ballerine. Zelfs voor hen, die van goeden wil zijn, blijft aan het woord, waar men het in den reinsten zin wil gebruiken, vaak nog een geur kleven in lager sfeer opgedaan.

Ook de keuze der bijbelsche episode is geheel Fransch. Zouden er wel voor de grootste helft der Franschen populairder figuren voorkomen in de H. Schrift dan die van de Samaritaansche en van Maria Magdalena? Rostand koppelt deze beide namen samen in een zijner verzen. Jesus zegt tot de Samaritaansche:

„Et toi, Photine,
Toi, toujours, lentement les siècles te verront
Descendre le sentier, ta cruche sur ton front.
Lorsqu'on évoquera ma figure lointaine,
Toujours la Madeleine ou la Samaritaine,
La femme de Sichem ou bien de Magdala,
Toujours une de vous, près de moi, sera là!...
Et ce sera ta gloire encor que l'on confonde
Parfois ta tresse rousse avec sa tresse blonde".

* * *

In het centrum der stad, zichtbaar zoowel van de grootsche Place de la Concorde, als van de drukste der Boulevards, op een

plaats, waar het Parijsche leven het woeligst is, waar arbeid en vermaak, het haastige gaan van den werkman, het slenteren van den flaneur, de rijkdom en armoede, samenvloeien in één punt, staat de Madeleine. Noch het grootsche monument der middeleeuwen, de Notre-Dame, noch het niet minder grootsche zoenoffer, dat onze tijd op den Montmartre den Hemel aanbiedt, beheerschen zoo het dagelijksch leven der Parijzenaars als de Madeleine. Het is geen kerk, zooals wij die wenschen, zooals de echt geloovige en waar-mystieke middeleeuwen die bouwden, noch zooals wij thans in het réveil van christelijke kunst, 't welk wij beleven, met minder spontane, algemeene geestdrift, met nog te veel van ééne zijde komenden drang, oprichten. Als een verbasterde Christentempel, die zich liet fatsoeneeren naar heidensche begrippen, steekt zij af bij de beide bovengenoemden, bij de Sainte Chapelle vooral — wie der Parijzenaars bezoekt deze laatste nog? Het aan- en uitgaan der kerk is een parade geworden, waar men gaat om gezien te worden en zelf te zien.

Zoo heeft ook vaak de moderne Fransche geest de figuren van Maria Magdalena en de Samaritaansche veranderd, gewijzigd tot onkenbaar wordens toe der oorspronkelijke gestalte, tot profaneerens toe van den gewijden tekst. Hebben wij niet vaak het: „Haar is veel vergeven, omdat zij veel heeft liefgehad", in den meest vulgairen zin hooren ontwijden? En toch. In die kerk van onchristelijk uiterlijk wordt de ware godsdienst uitgeoefend, weerklinkt dezelfde leer, die in de Notre-Dame wordt gepredikt, leeft dezelfde God, wien duizenden bedevaartgangers jaarlijks op den Montmartre hulde brengen. En zoo ook ligt op den bodem der verminkte sympathie voor de H. Maria Magdalena, in wier geschiedenis zich zoovelen hun eigen lotgevallen herinneren, nog het bewustzijn van boete en vergeving, al zij ook het laatste het sterkst. En wie zal zeggen, hoe vaak de Heilige Boetvaardige door hare voorbede, langs den weg der onbewuste of frivole

sympathie, het hart heeft weten te vinden, tot zij de aardsche liefde deed verkeeren in hemelsche?

* * *

In het vruchtbare Samarië, waar de olijf weliger groeit dan in Judea, en zijn bladeren glansen in zilveren gloed, kruisen elkaar de twee hoofdwegen, die de „Groote Zee" met den Jordaan, Mesopotamië en de vlakten van Chaldea met Egypte en het Westen verbinden. Daar ligt de put van Jacob. Langs de hellingen der bergen slingeren de wegen en daalt een kronkelend pad af tot bij den put, terwijl de gezichteinder wordt afgesloten door twee bergen, den Hebal en den Garizim, waarvan de laatste nog de bouwvallen draagt eens tempels. In den pas, die beide toppen scheidt, steken de witte huizen van Sichem als lichte vlakken vroolijk af tegen het donkere groen der boomen, den grauwen bodem of het azuur des hemels.

In de limpide schemering van den starrenhelderen nacht waren drie schimmen rond de plek, waar een krachtig opgeschoten vijgeboom zijn zware takken horizontaal, als zegenend uitstrekt over den put. Abraham, Isaac, Jacob! Zij spreken van de groote gebeurtenis, die staat vervuld te worden en, eer de zon andermaal in het Westen zal neerzinken, deze plaats voor altijd zal heiligen. Als zij verdwenen zijn, opgelost in de dampen des morgens, die rose aanlicht over de toppen der bergen, nadert de bevolking van Sichem, om alweer te klagen over haar toestand. Verdrukking door de Romeinen, verachting van de zijde der Joden, de laatste immaterieele smart, zwaarder wegend dan de eerste. Wat zal het middel zijn om de Samaritanen daarvan te bevrijden? Helaas! de oude klachten weergalmen, maar ook de oude twisten rijzen, en, terwijl zij zoeken naar bevrijding, vergeten zij, dat eerst in eigen boezem getast moet worden, dat zij zich moeten opheffen uit den staat van verlaging.

Als allen vragend rondzien, klinkt daar de kreet: „Et le

Messie?" — doch die kreet is niet anders dan een nieuw sein tot verdeeldheid. Blind voor de waarheid, verwacht ieder een Messias naar *zijne* wijs: een brenger van stoffelijke welvaart — een vorst, die de Romeinen zal verwinnen, — een hoogepriester, die zijn levieten tot aanzien en rijkdom brengen zal. Helaas, de priester toont al mede zijn baatzucht te duidelijk, dan dat men zou mogen verwachten, bij hem de oplossing der vraag te vernemen. Toch, dringender wordt het herhaald: „Et le Messie?" Zal bij het volk, bij de lagen, de armen in wereldsche goederen, nog een zuiverder geloof leven? Wij verwachten en hopen het, wij gelooven het een oogenblik stellig, als de herder, die het eerst den naam Messias deed hooren, het woord neemt, nu niet enkel voor een vraag:

LE PATRE.

(Pendant qu'il parle, sur le chemin, en haut du talus, Jésus paraît avec ses disciples.)

Ah! vous ne croyez plus au Christ; car désormais
Votre croyance en lui n'est plus, âmes perverses,
Qu'un vain prétexte à de stériles controverses!...
Or moi, je vous apprends qu'il vient. L'esprit subtil
Ne voit plus; le coeur voit. Il vient! Que sera-t-il?
Ce que dit le marchand ou ce que dit le prêtre?
Je ne sais. Il sera ce qu'il lui plaira d'être!
Et de quel droit, d'ailleurs, vous assemblant exprès,
O les représentants de vos seuls intérêts,
Lorsque nous espérons la fin de nos souffrances,
Venez-vous discuter, ici, nos espérances?
Je vous apprends qu'il vient! que les Samaritains,
Les vrais, qui sont la foule obscure en sont certains,
Et qu'il va balayer d'un souffle de colère,
Comme le vent l'épi resté vide sur l'aire,
Votre inutilité bavarde et votre orgueil!
Il approche; il est là; nous le sentons au seuil
Des temps; et nous saurons, sans vous, le reconnaitre!

LE PRÊTRE.

A quoi donc?

LE PATRE.

Je ne sais, à son regard peut-être,
Au son de sa parole, au geste de sa main...

JÉSUS, en haut du talus, désignant au loin la ville.
Homme, est-ce là Sichem?

LE PATRE, se retournant.
Passez votre chemin!

Helaas! de geestdriftige verwachter van den Messias, tot wien deze vóór alle Samaritanen het woord richt, heft, zonder den Langverwachte te herkennen, het eerst den alarmkreet aan:

Des Juifs! Ce sont des Juifs!

een kreet door allen herhaald op alle tonen der verachting.

Dit is de ontvangst van den Messias, wiens komst zij nog zooeven zegden te verbeiden. Vol afkeer trekken zij naar de stad terug, nog in de verte hun scheldwoorden roepend. De diepste verontwaardiging maakt zich meester van de apostelen, en van hun lippen rollen bittere woorden over de stad, haar bewoners en het geheele land.

Hoe zal dit eindigen? Hoor, de Heiland, langs de glooiing neerdalende, opent zijn lippen en het ruischt:

Les bénédictions de Dieu sur Samarie!

Voor hoon en verachting, liefde en zegeningen! Dat is wel de *entrée en matière*, die hier paste en ons doet voorgevoelen, dat iets gewichtigs zal gebeuren.

De leerlingen begrijpen Jesus niet, als Hij beweert de Samaritanen te beminnen. Alleen als de Meester hun de parabel van den Barmhartigen Samaritaan heeft doen hooren, begrijpen zij en zwijgen. Er klinkt eventjes een toontje ironie in de woorden van den Verlosser. De Samaritaan, na den ongelukkige verzorgd te hebben en toevertrouwd aan den herbergier, „s'en va, ce païen".

Nog sterker komt dat ironisch tintje uit in het daarop volgend

gesprek met Petrus, waarin dezen zijn klein geloof wordt verweten. Maar hoog ernstig klinkt het dan:

> Si vous aviez la foi, si vous l'aviez bien toute,
> Vous diriez à ce mont: „Marche, énorme rocher!"
> Et le Mont Garizim se mettrait à marcher.

Het aangestipte zijn de *leitmotiven*, die verder door het gedicht loopen. Liefde en geloof, onuitbluschbare liefde en onwankelbaar geloof, die zal de Zaligmaker vinden bij de arme zondares, welke daarginder door de velden komt, met de kruik op het voorhoofd, in den glans der jeugdige schoonheid, die niets ongebruikt laat om de aandacht te trekken van den minnaar van het oogenblik. Jammer dat de schoone woorden, waarin hare bevallige verschijning wordt geschetst, vloeien van de lippen des Zaligmakers. Zij herinneren ons te veel aan de wereld. Wij kunnen ons niet voorstellen, dat ooit Jesus aldus zou gesproken hebben, al zijn wij ten stelligste overtuigd, dat alle schoonheid uit God komt, en dus schoonheid in-zich iets werkelijk goeds is:

> . . . elle est assez près déjà pour que je voie
> Le triple collier d'or, la ceinture de soie,
> Et les yeux abaissés sous le long voile ombreux. . .
> Que de beauté mon Père a mis sur ces Hébreux!
> — J'entends tinter les grands bracelets des chevilles.
> Voici bien, ô Jacob, le geste dont tes filles
> Savent, en avançant d'un pas jamais trop prompt,
> Soutenir noblement l'amphore sur leur front.
> Elles vont, avec un sourire taciturne,
> Et leur forme s'ajoute à la forme de l'urne,
> Et tout leur corps n'est plus qu'un vase svelte, auquel
> Le bras levé dessine une anse sur le ciel! . . .
>
> (*A ce moment la Samaritaine paraît en haut du sentier.*)
>
> Immortelle splendeur de cette grâce agreste!
> Je ne peux me lasser de l'admirer, ce geste
> Solennel et charmant des femmes de chez nous,
> Devant lequel je me mettrais presque à genoux

En pensant que c'est avec ce geste, le même,
Que jeune, obscure et douce, ignorant que Dieu l'aime,
Et n'ayant pas reçu dans un grand trouble encor
La Salutation de l'ange aux ailes d'or,
Ma mère allait porter sa cruche à la fontaine.

Elle a beaucoup péché! cette Samaritaine,
Mais l'urne, dont a fui le divin contenu,
Se reconnaît divine à l'anse du bras nu!...
— Elle chante en rêvant à des amours indignes [1]).

De lezer zingt in gedachten met Photine hare wufte liedjes van wereldsche liefde, zoo zangerig van vorm en poëtisch van inhoud zijn ze.

Mon bien-aimé — je t'ai cherché — depuis l'aurore,
Sans te trouver — et je te trouve, — et c'est le soir;
Mais quel bonheur! — il ne fait pas — tout à fait noir:
Mes yeux encore
Pourront te voir.

Ton nom répand — toutes les huiles — principales,
Ton souffle unit — tous les parfums — essentiels,
Tes moindres mots — sont composés — de tous les miels,
Et tes yeux pâles
De tous les ciels.

Mon coeur se fond — comme un fruit tendre — et sans écorce...
Oh! sur ce coeur, — mon bien-aimé, — qui te cherchait!
Viens te poser — avec douceur — comme un sachet,
Puis avec force
Comme un cachet!

Zonder zich te bekommeren om den persoon, die daar op den rand van den put zit, verricht zij zingend haar werk en wil weer gaan.

C'est bien la pauvre Humanité
Qui frôle le bonheur et qui passe à côté!

lispelt Jesus. En dan, medelijden krijgende met haar, roep hij:

---

[1]) Wij geven dit en dergelijke citaten vooral als bewijzen voor de door ons in de inleiding opgezette stelling.

J'ai soif: car les rayons du soleil sont très vifs.
Fais-moi boire, veux-tu?

Een Jood, die haar te drinken vraagt! Hoe groot is hare verbazing. Maar deze maakt spoedig plaats voor het gevoel, dat alle Samaritanen bezielt ten opzichte der Joden, den haat. Schamper spreekt zij Jesus toe, met groote radheid vallen de woorden van hare lippen, tot zij eindigt met te zeggen, nadat zij al de goede eigenschappen van dit heerlijke water heeft opgesomd:

Eh bien! pour toi, cette eau, c'est la loi, la loi dure,
Cette eau pure, cette eau si pure, elle est impure! ...

De eerste opwinding is voorbij, het wraakgevoel bevredigd. Zoo is zij meer geschikt het woord van vrede te hooren. Nieuwsgierig door de belofte van een nog veel zuiverder water, 't welk de onbekende haar zal schenken, een water, dat voor altijd den dorst verslaat, leent zij, ondanks zichzelf, het oor, en daarin druppen nu neder de gouden woorden des Zaligmakers, die haar wonderlijke, in het begin onbegrijpelijke zaken mededeelt, haar toont, dat Hij haar leven kent, en leert hoe zij moet bidden. Dan blijkt het, dat bij haar, als bij alle laagsten der maatschappij, nog leeft het vaste vertrouwen, dat de Messias komen zal, dat deze alles zal leeren wat noodig is, en haar bereid ziende, openbaart Jesus zich als de Langverwachte.

Photine's geloof doorstaat den proef en aarzelt geen oogenblik. Zij valt op haar knieën neer, kan niet spreken van aandoening en liefde, en onwillekeurig klinkt weer de pas gezongen liefdezang van hare lippen:

Mon bien aimé — je t'ai cherché — depuis l'aurore,
Sans te trouver — et je te trouve — et c'est le soir...

Maar vol schrik houdt zij op. Is dat niet het Heilige ontwijden?

Grand Dieu! qu'ai-je fait? Que disais-je?
Pour lui! le même chant! le même, ô sacrilège! ...
Pour lui, les mêmes mots, qui me servirent pour...

JÉSUS.

Je suis toujours un peu dans tous les mots d'amour.
Mais tant que ce n'est pas à moi qu'on les adresse,
On ne fait qu'essayer les termes de tendresse.

In de verrukking van haar geluk, vergeet zij haar vroeger leven, en aan Zijn voeten neergezeten, luistert zij naar de verheven woorden, die van Zijn lippen vloeien. Een verrukkelijk tooneel, het slot van het eerste tableau, zoowel wat plastiek betreft als wat poëzie aangaat.

PHOTINE.

Je me couche à tes pieds. J'écoute.

JÉSUS.

L'air est bleu.
Tout se tait... Je dirai le royaume de Dieu,
Et comment on le perd, comment on s'en rend digne,
L'ivraie et le froment, le sarment et la vigne...

PHOTINE.

J'écoute.

JÉSUS.

Je dirai le grain de sénevé,
Le trésor enfoui, le diamant trouvé...

PHOTINE.

J'écoute!

JÉSUS.

... le danger des regards en arrière,
Les mots qu'il faut choisir pour former la prière,
Tout le troupeau quitté pour un agneau perdu...

PHOTINE.

J'écoute!

JÉSUS.

... le retour du Maître inattendu,
Le grand chemin moins bon que la petite route,
Et je te parlerai de mon Père.

PHOTINE.

J'écoute!...

* * *

Het tweede tableau verplaatst ons binnen Sichem op een plein, waar verschillende nauwe straatjes uitkomen, waar het

huis van Photine staat en waar we door de donkere, diepe poort een enkelen blik kunnen werpen op het zonnige landschap daarbuiten. De discipelen trachten te midden van het marktrumoer levensmiddelen te koopen, maar slagen er slecht in; de Samaritanen weigeren met hen te handelen of vragen veel te hooge prijzen. Terwijl de jonge Azriel, Photine's minnaar van het oogenblik, den poortwachter vraagt, of hij haar nog niet ziet terugkomen, scholen de oudsten der stad samen om te bespreken of het niet geboden is, de lichtekooi wegens haar wangedrag uit de stad te verbannen. Een groep van vrouwen heeft het almede over hare schaamteloosheid.

Daar... plotseling, met wijd uitfladderende haren en uitzinnig wezen, staat de beruchte Photine te midden harer woelige stadgenooten. Haar kruik heeft zij vergeten — had zij dan ook tijd aan aardsche zaken te denken, nu zij een veel hooger roeping te vervullen heeft? En verbaasd, ontzet, met blikken, waarin verachting en medelijden, verbazing en onverschilligheid wisselen, ziet de menigte haar aan. Wat is zij veranderd! Ziet, stoot ze niet haren minnaar van zich af, hem, dien zij steeds door allerlei kunstmiddelen zocht te lokken en te boeien! Is zij zinneloos geworden, of wat kan zij dan toch te vertellen hebben aan die menschen, die kooplieden en vrouwen en oudsten en doctoren der wet, welke allen door haar worden opgeroepen om te luisteren naar het groote nieuws. Wat zegt ze? Ze heeft een jongeling ontmoet bij den put van Jacob, een bleeken Nazarener, die haar heeft aangesproken, en wiens woorden zoet en welsprekend zijn als geen andere. Hoor, hare verrukking stijgt! Ze heeft een profeet gezien, een profeet, die al hare geheimen wist, al hare zonden. Zou dit niet de Messias kunnen zijn? Vraagt zij dat, *zij*, Photine? Maar vanwaar dan de vervoering, waarmede ze spreekt over den man, die zich Jesus noemde en uit Judea gekomen is. „Luister dan toch, luister, luister ongelukkigen, ik breng u een ongehoord nieuws!" Kan zij dan

niet zwijgen, wil zij niet ophouden, als haar dit van verschillende kanten wordt toegeroepen? „Neen, ik kan niet langer zwijgen", roept zij uit:

Je ne peux plus me taire, car je sais!...
Je dois crier, — qu'on me repousse, qu'on me foule! —
Mon devoir est d'aller crier parmi la foule:

Près du Puits de Jacob un jeune homme est assis!
Ses cheveux ont la couleur blonde;
On croit voir l'arc-en-ciel qui rassure le monde
Dans chacun de ses beaux sourcils.

Grave, il reçoit, tenant une invisible palme,
L'ombre d'un invisible dais.
On le reconnaîtrait entre mille à son calme
Et c'est Celui que j'attendais!

Un vent d'été, porteur d'un chant lointain, qui passe
Dans un troène d'En-Gaddi,
La flûte se mêlant aux fleurs dans l'air tiédi,
C'est à quoi fait penser sa grâce!

Et quant à sa douceur, elle est divine, elle est...
Comme une plume de colombe,
Qui blanche, quand l'oiseau se penche sur du lait,
D'une blancheur dans l'autre tombe!

Hare verrukking deelt zich mede aan de menigte, haar woorden pakken. Maar de oudsten, maar de priester laten niet toe, dat een zondaresse als zij het volk opruit: zal *zij* spreken van den Christus? Die vermetelheid ware toch al te groot! Slechts de man, ervaren in de Schrift, bekend met al de voorspellingen, met de woorden der profeten, kortom met al de zaken, waarvan eene vrouw niets weet, mag spreken over den verwachten Christus. Doch hoor, daar vliegen van hare lippen, de woorden der Heilige Boeken:

Il est écrit: „Quand Dieu viendra sur les sommets,
Les aveugles verront la danse des infirmes
Et les sourds entendront l'hosannah des muets!"

O, wonder, zie, de menigte schoolt samen rondom haar. Wie hoorde ooit een vrouw zulke woorden spreken?

C'est un vrai coeur de chair qu' à mon peuple j'envoie,
Et j'ôte le rocher qui de coeur lui tint lieu,
Afin que désormais il marche dans ma voie,
Et que ce soit mon peuple, et que je sois son Dieu!

Dat is wel de verrukking der geliefde, die haren bruidegom ziet naderen:

Ah! qu'ils sont beaux, sur la montagne, les pieds nus
De celui qui nous vient porter le bon Message!...

Wat drijft haar aan een nietig dorpje te verheerlijken:

Petit village,
Béthléem! quelle ville eut jamais tes grandeurs?

of uit te roepen:

Nazareth! Ton nom contient des fleurs!

En toch, dat is nog niet het grootste wonder. Wie meent haar te kunnen doen zwijgen met te wijzen op haar slechten levenswandel, ziet de ijdele, trotsche vrouw neerstorten op den grond:

Je confesse ma vie et frappe ma poitrine,
Et je veux demander pardon à tous.

Zij noemt zich de onwaardige profetesse van den toegevenden Redder, die heden gekomen is, en juist hèn mint, die door niemand bemind worden, juist hèn zoekt, die door anderen worden geschuwd. Heeft Hij niet hare zonden vergeven? Dat zal Hij ook anderen doen. Hij heft het gekreukte riet op, en doet de stervende vlam der lamp herleven. Naar Hem! Naar Hem! Maar niet met enkelen. Minstens de helft der stad, neen, de heele stad moet met haar gaan. Allereerst de ongelukkigen. Slag op slag weerlegt zij dien priester, die meent, haar te kunnen weerhouden, die meent dat zij hem in zijn waardigheid zal be-

nadeelen. Dan weer snelt zij rond door de stad, roepende en juichende, sprekende slechts van Hem, die daar wacht aan den put van Jacob, die vrede brengt aan allen, die willen, wiens woorden nooit gehoorde zaken verkondigen :

Il dit encore :
„Soyez doux. Comprenez. Admettez. Souriez.
Ayez le regard bon. Ce que vous voudriez
Qu'on vous fit, que ce soit ce qu'aux autres vous faites :
Voilà toute la loi, voilà tous les prophètes !
Envoyez votre coeur souffrir dans tous les maux !" ...
Enfin, que sais-je, moi ! Des mots nouveaux ! Des mots
Parmi lesquels un mot revient, toujours le même :
„Amour... amour... aimer !... Le ciel, c'est quand on aime.
Pour être aimés du Père, aimez votre prochain.
Donnez tout par amour. Partagez votre pain
Avec l'ami qui vient la nuit et le demande.
Si vous vous souvenez, en faisant votre offrande,
Que votre frère a quelque chose contre vous,
Sortez, et ne venez vous remettre à genoux
Qu'ayant, la paix conclue, embrassé votre frère...
D'ailleurs, un tel amour, c'est encor la misère.
Aimer son frère est bien, mais un païen le peut.
Si vous n'aimez que ceux qui vous aiment, c'est peu :
Aimez qui vous opprime et qui vous fait insulte !
Septante fois sept fois pardonnez ! C'est mon culte
D'aimer celui qui veut décourager l'amour.
S'il vous bat, ne criez pas contre, priez pour.
S'il vous prend un manteau, donnez-lui deux tuniques.
Aimez tous les ingrats comme des fils uniques.
Aimez vos ennemis, vous serez mes amis.
Aimez beaucoup, pour qu'il vous soit beaucoup remis.
Aimez encore. Aimez toujours. Aimez quand même.
Aimez-vous bien les uns les autres. Quand on aime,
Il faut sacrifier sa vie à son amour.
Moi je vous montrerai comment on aime, un jour...
Amour ! N'ayez que de l'amour dans la poitrine !...
Aimez-vous !"

Zij heeft het pleit gewonnen. Haar vervoering greep allen aan, en de weinigen, die de menigte nog willen tegenhouden, staan machteloos. Met wat schitterende kleuren weet zij het komende Godsrijk te schilderen, het rijk, waarin ieder vrede, ieder zaligheid, ieder volkomen geluk zal smaken. Dat is geen rijk van deze aarde, neen, dieper en hooger moet men 't zoeken. In ieder hart is het gedeeltelijk te vinden, in den hemel later straalt het in volle pracht. Weg stuiven nu alle bedenkingen, de menigte dringt op en samen en wil voort, in heilige geestdrift ontvlamd, en Photine, eindelijk volkomen zegevierend, snelt voort, met lichten tred, aan het hoofd der Samaritanen, wier jubelzangen luid opslaan naar de lucht:

Chantons sur le nébel dont le long manche s'orne
De nacre, de corail et d'or,
Sur le nébel, sur le kinnor,
Et chantons sur la flûte encor
Et sur la trompette de corne!

En waar allen haastig voortgaan naar den langverwachten Messias, klinken steeds verder de blijde woorden:

Qu'en l'honneur de Celui qui vient juger les temps
Danse toute la Terre et tous ses habitants!...
Toute la Mer... et tout...

* * *

Het derde tafereel verplaatst ons weer bij den put. Terwijl Jesus met zijne discipelen spreekt, zweven daar uit de verte welluidende tonen door de lucht, naderend en wijkend al naar het zuchten van den wind. Verbaasd hooren de apostelen op. Doch de Zaligmaker toont hen in de verte die rijpende velden, die in zachte zwellingen nader schijnen te golven. Dat is de oogst, *la moisson blonde*, die komt om gemaaid te worden, die gezaaid is door Photine en nu hare volle, rijpe vruchten brengt. Nader komt het gezang, reeds onderscheiden wij de menigte op de

heuvelen, reeds zien wij Photine huppelend, haar volgelingen vooruit, reeds daalt zij in pijlsnelle vaart den berg af en daar, buiten zichzelf, valt zij neer voor Jesus' voeten en toont Hem den oogst, rijk en vol, die van den berg afstroomt, grijsaards en kinderen, mannen en vrouwen, geletterden en onwetenden, rechtvaardigen en zondaars, de laatsten vooral; gezonden en zieken, de laatsten op de eerste plaats. Zij noemt ze bij hunne namen, zij voert ze tot den Heiland, allen, allen moeten Hem zien, allen moeten worden getroost.

En Jesus, gelukkig bij dat geloof, zegent in rijken overvloed. De blinden zien, de stommen spreken, de kreupelen gaan, de zondaars storten tranen van berouw. Nooit te voren vierde Sichem grooter feest. De Heiland moet mede naar de stad, moet daar zijn intrek nemen en blijven, om nooit weer verder te gaan, leven met de bevolking, die voor Hem slechts leven wil, Hij moet haar leeren en leiden, en vrede brengen in alle woningen.

A l'heure où les voix dans le soir
Montent étranges et plus fortes,
Tu viendras un moment t'asseoir
Sur le pas de toutes les portes!

Et tu sentiras, tout le temps
Que tu parleras à nos âmes
Sous tes mains des cheveux d'enfants,
Sur tes pieds des cheveux de femmes.

Zoo legt ieder met zijn olijftak zijn hulde neder aan de voeten van den Messias.

De avond valt. De dag wil sterven, maar kan niet. Want voor altijd is hij geboren. Als de vijgeboom, die zijn bladeren strekt over Jacobs put, tot stof zal zijn vergaan, met de olijven in het rond; als de put zelf zal zijn uitgedroogd, dan nog zal in deze vallei ontspringen het Levende Water, dat de wereld overstroomt.

En de zon in het Westen gaat onder, maar het licht verdwijnt

niet uit de vallei van Sichem. Het schijnt in aller harten, een licht even geheimzinnig als het Levende Water door Jesus aan Photine geschonken. Dit is wel de schoonste apotheose van dezen onvergetelijken dag: de geheele bevolking van Samaria neergeknield voor den Heiland, wiens heerlijke gestalte zich majestueus afteekent tegen den avondhelderen horizont, terwijl de profetes geworden zondares allen voorgaat met bidden:

Mais en fermant les yeux, tout bas, presque en vous-même,
Puisque c'est là surtout qu'il est à tout moment,
Quand vous voudrez prier, dites tout simplement:
„Père que nous avons dans les cieux, que l'on fête
Ton Nom; qu'advienne ton Royaume; que soit faite
Ta Volonté sur terre ainsi que dans le ciel;
Notre pain aujourd'hui, supra-substantiel,
Donne-le-nous; acquitte-nous des dettes nôtres,
Comme envers nous, des leurs, nous acquittons les autres;
Ne laisse pas nos coeurs tentés être en péril;
Mais nous libère du Malin".

En geheel Samaria bidt mee: „Ainsi soit-il".

* * *

Ik vraag geen excuus voor de vele citaten. Mijne lezers zullen mij dank weten hen kennis te hebben doen maken met deze poëzie. Zij hebben met mij opgemerkt, hoe vol en klankrijk de verzen zijn, hoe goed gebouwd, zoodat het een lust is ze te zeggen. Zij hebben, als ik niet al te ongelukkig ben geweest in het verhalen, gevoeld den climax in de handeling. Een minder groot meester dan Edmond Rostand had ons misschien wel goede verzen gegeven, maar was er zeker niet in geslaagd, het Evangelie te maken tot een werkelijk drama, dat bij de vertooning niet verliest, dat boeit tot het eind toe. Zij hebben verder gelegenheid gehad, den rijkdom van beelden te genieten, die zoo juist het Oostersch karakter aan het geheel geven, al hebben wij tegen sommige bedenkingen. Bovendien openbaart de dichter zich als iemand, die de mystieke schoonheid van het Bijbelverhaal

heeft gevoeld en heeft kunnen weergeven, die de leer van den Zaligmaker heeft samengevat en zonder het dramatische ervan uit het oog te verliezen er de volle poëzie van kon doen zien. Door *La Samaritaine* heeft hij zich een plaats veroverd onder de beste dichters onzer dagen.

* * *

Wij blijven in het Zuiden, al gaan wij nu ook niet zoover als Palestina. Het heerlijke Umbrië bovendien zal Sichem evenmin doen betreuren, als St. Franciscus van Assisi ons in een andere sfeer zal brengen dan die des Zaligmakers. Dat is niet het minste punt van overeenkomst tusschen het leven en de figuur van Assisi's grooten Heilige en zijn Goddelijken Meester, dat beider leven omgeven is door een sfeer van poëzie, de uiterlijke afstraling der in hen levende onstoffelijke schoonheid. Vandaar dat wie den gang der letterkunde volgt en het in de inleiding door ons gemeld feit heeft opgemerkt, ook door de vernieuwde poëtische vereering van den H. Franciscus getroffen wordt. Voor mij kwam er nog dezelfde reden bij, die Ozanam noopte zijn boek over *Les poëtes Franciscains en Italie au XIIIe siècle* te schrijven. Ik kon met hem zeggen: „J'ai passé un jour trop court pour moi dans la vieille cité d'Assise. J'y ai trouvé la mémoire du saint aussi présente que s'il venait de mourir hier, et de laisser à sa patrie la bénédiction qu'on lit encore sur la porte de la ville. On m'a montré le lieu de sa naissance, et la chapelle ou son coeur disputé se rendit à Dieu. On m'a fait voir le buisson d'épines qui se couvrit de roses quand François s'y précipita dans l'ardeur de sa pénitence. J'y ai reconnu l'image de cette langue italienne encore tout inculte et tout épineuse, qui n'eut besoin que d'être touchée pas l'ascétisme catholique pour germer et fleurir. Enfin je me suis agénouillé au saint tombeau, sous cette vôute d'azur étoilée d'or qui le couronne, et qui fut le premier ciel ou la peinture renaissante

essaya son vol". Evenals bij genoemden schrijver prentte zich ook bij mij het reeds geliefde beeld van den grooten Heilige met onuitwischbare trekken in geest en hart. Het kleine onbeduidende, zoo schilderachtig gelegen Assisi, had mij in korte uren meer doen begrijpen dan lange studiën. Er was leven gekomen in het beeld, dat ik reeds met mij omdroeg. Want nu kon ik St. Franciscus zoo goed plaatsen in zijn tijd en zijn omgeving, en waar ik, thuis teruggekeerd, zijn leven herlas, zag ik in gedachten steeds weer de heerlijke Umbrische vlakte, wijd uitgestrekt, aan den voet van den Monte Subasio en den Monte del Inferno, thans met meer recht Monte del Paradiso genoemd. Dan ontrolde zich het heerlijk panorama, hetwelk men van Assisi uit geniet, tot waar in wijde verte de steeds lichter blauwende bergen vluchten tot aan den horizon, uren, uren ver.... Dan zag ik weer de Italiaansche zon een landschap beschijnen, dat in schoonheid wedijveren mag met alles, wat de landelijke schoonheid der Alpen bezit: „trotsche toppen, met wouden begroeid — want het klimaat is te zacht om de eeuwige sneeuw te dulden — diepe ravijnen, waar de watervallen bruisend in neerdonderen, en tevens dalen en vlakten met al den rijkdom van een zuidelijken plantengroei, waar eik en pijn wisselen met olijf en wijnstok. Hier is de natuur even bevallig als grootsch, zij boezemt bewondering in en geen angst, alles spreekt zoowel van de goedheid des Scheppers als van diens macht. En de groote vallei, die afgesloten wordt in het Noorden door Perugia, in het Zuiden door Foligno en in het midden gedomineerd door Assisi: het Clitumnusdal, vat al de genoemde eigenschappen samen, en is onder de gezegende plekken van den rijken aardbodem een der meest bevoorrechte".

Het is even onmogelijk Umbrië te denken zonder St. Franciscus, als St. Franciscus zonder Umbrië. Werd hij niet voor een groot gedeelte een der bezielende oorzaken van de hooge vlucht der kunsten in deze landstreek, die hem van haren kant zooveel schoons in

de schepping had geopenbaard, dat zij geheel zijn leven hem de reinste en zuiverste genietingen bood? Ontelbaar zijn de plaatsen, waar de overlevering verhaalt van zijn verblijf, van zijn prediken en van zijn wonderen, en niet minder talrijk de heiligdommen, opgericht te zijner eer, de kunstwerken, geïnspireerd door zijn leven. Zoo gevoelt de reiziger, gekomen uit guurder, noordelijke landstreek, hier een warm leven voor schoonheid en godsdienst beide; zoo ziet hij in het poëtische land de niet weg te denken poëtische omgeving van den dichterlijken Heilige bij uitnemendheid. En plotseling komt ze op de herinnering aan dat verheven loflied op al het geschapene, die in al hun eenvoud zoo verheven en aangrijpende strofen van het *Lied van broeder zon*, en de lippen prevelen onwillekeurig de nu niet slechts uit boeken sprekende, maar uit het hart wellende verzen:

Altissimu onnipotente bon signore
Tue so le laude; la gloria e l'onore,
Et onne benedictione:
Ad te solo altissimo se konfano
E nullu homo ene dignu te mentovare.

En terwijl ons dezelfde zon beschijnt, die op St. Franciscus hare stralen neerzond, de zon, die uit den bodem al deze wonderen der plantenwereld optrekt, jubelen wij:

Laudato sie Dio mi signore
Cum tucte le tue creature,
Spetialmente messor lo frate sole:
Lo quale jorna et illumini per lui,
Et ellu è bellu e radiante cum grande splendore:
De te altissimo, porta significatione [1]).

Zooals Ozanam volkomen juist opmerkt [2]), bevat het gedicht, hoe kort het ook zij, geheel de ziel van St. Franciscus: „zijn

[1]) Tekst volgens Sabatier.
[2]) *Les poëtes franciscains*, p. 80.

broederlijke genegenheid voor al het geschapene; de liefde, die dezen nederigen en beschroomden man dreef te gaan in 't midden der twistenden; die oneindige liefde, welke, na God te hebben gezocht in de natuur en te hebben gediend in de lijdende menschheid, niets meer verlangt dan Hem te vinden in den dood. Men gevoelt er in als een adem uit het paradijs, dat Umbrië genoemd wordt, waar de hemel zoo helder, de bodem zoo bloemenrijk is. De taal heeft al de naïeveteit van een nog in wording verkeerend idioom; het rhythme, al de onervarenheid van een poëzie, wie het aan oefening in de techniek faalt, en die met weinig middelen toegevende hoorders weet te voldoen. Soms is het rijm vervangen door de assonantie, soms komt het alleen voor in het midden en aan het eind van een vers. Kieskeurigen zullen ternauwernood de regelmatigheid van een lyrische compositie vinden. Het is niet meer dan een kreet, maar het is de eerste kreet van een pas ontstaande poëzie, die groeien zal en klinken over geheel de aarde".

Dát is St. Franciscus opgevat, zooals de poëzie zal moeten doen. Eenvoudig tot naïef toe, onbeholpen soms en dwaas in het oog der wereldwijzen, maar grootsch en verheven voor wie in het omhulsel de kern weet te vinden. In de ridderlijke middeleeuwen is hij de ridder *sans peur et sans reproche* van zijn hooge Dame de Armoede, en zijn leven is een *chanson de geste*, dat in ware, eenvoudige grootheid, in zielenadel, in heiligheid alle andere overtreft. Lees de *Fioretti*, waarin ons zijn leven in korte hoofdstukken wordt verhaald, zonder lyrische verrukking of bewonderende bijvoegsels, maar in rustig-episch, frisch proza. Een krans van edelsteenen, bevatten de *Fioretti* juweelen van het zuiverste water, zoo b.v. dat eenvoudige verhaal van de prediking aan de vogelen, of dat andere van de volmaakte vreugde, dat ik hier in zijn geheel zou willen neerschrijven, om al de harmonie en epische klaarheid van dat eenvoudige, spontane proza te doen gevoelen.

En als broeder Leo met groote bewondering den Heilige ondervroeg en zeide: „Vader, ik bid u, om Godswil, mij te zeggen, waarin de ware vreugde gelegen is", antwoordde St. Franciscus:

„Quando noi saremo a Santa Maria degli Angioli, cosi bagnati per la pioggia, e agghiacciati per lo freddo, e infangati di loto, e afflitti di fame, e picchieremo la porta del luogo, e 'l portinaio verrà adirato, e dirà: chi siete voi? e noi diremo: noi siamo due de' vostri fratri; e colui dirà: voi non dite vero, anzi siete due ribaldi, che andate ingannando il mondo, e rubando le limosine de'poveri, andate via, e non ci aprirà, e faracci stare di fuori alla neve e all'acqua, col freddo e colla fame, in fino alla notte; allora se noi tanta ingiuria e tanta crudeltà e tanti commiati sosterremo pazientemente senza turbarcene e senza mormorare di lui, e penseremo umilmente e caritativamente che quel portinaio veracemente ci conosca; che Iddio il fa parlare contra a noi; o frate Leone, scrivi che qui è perfetta letizia. E se noi perseveriamo picchiando, e egli uscirà fuori turbato, e come gotate, dicendo: partitevi quinci, ladroncelli vilissimi, andate allo spedale, che qui non mangerete voi, nè albergherete; se noi questo sosterremo pazientemente, e con allegrezza e con amore; o frate Leone, scrivi che quivi e perfetta letizia. E se noi pur costretti dalla fame e dal freddo, e dalla notte, più picchieremo e chiameremo, e pregheremo per l'amore di Dio con grande pianto che ci apra, e mettacci pure dentro, e quegli più scandalezzato dirà: costoro sono gaglioffi importuni, io gli pagherò bene come sono degni e uscirà fuori con uno bastone nocchieruto, e piglieraci per lo cappuccio, e gitteracci in terra, e involgeracci nella neve, e batteracci a nodo a nodo con quel bastone; se noi tutte queste cose sosterremo pazientemente e con allegrezza, pensando le pene di Cristo, benedetto, le quali dobbiamo sostenere per suo amore; o frate Leone, scrivi che qui e in questo è perfetta letizia" [1]).

---

[1]) „Wanneer wij te Sint-Maria-ter-Engelen zullen zijn gekomen, zoo doornat van den regen en verstijfd van kou en bevuild door modder en gekweld door den honger, en als wij aan de deur van het klooster zullen aankloppen en de portier toornig uit zal komen, zeggende; wie zijt gij? en als wij zullen zeggen: wij zijn twee uwer broeders, en hij zal antwoorden: gij zegt de waarheid niet, gij zijt veeleer twee ribauden, die de menschen bedriegt en den armen hun

Dit verhaal is een gedicht. Ook wat de taal betreft. Welk een levendigheid, wat een plastiek. Welk een climax in de opeenvolging dier bijwoorden met slependen uitgang, die in rhythmischen gang voortschrijden. Welk een eenvoud, waarvoor de „supériorité d'un style marqué au cachet du quatorzième siècle" volgens Ozanam sieraad genoeg is, daar de „pompes de la poésie eussent mal convenu à l'épopée des pauvres" [1]).

---

aalmoezen ontrooft, ga weg; en als hij ons niet zal opendoen en ons buiten zal laten staan in sneeuw en regen, koud en hongerig, tot in den nacht toe; wanneer wij dan zooveel onrecht en zooveel hardheid en zooveel smaad geduldiglijk verdragen zonder boos te worden en zonder tegen hem te morren, en vol nederigheid en cariteit denken, dat die portier ons in waarheid kent, dat God hem tot ons doet spreken; o, broeder Leo, schrijf, dat daarin de volmaakte vreugde is. En als wij volharden met kloppen en hij uit zal komen naar buiten in woede en ons als hinderlijke schelmen zal verdrijven met grofheden en slagen, zeggende: ga van hier, gemeene schurken, ga naar het gasthuis, want hier zult gij niet eten, noch geherbergd worden; als wij dit geduldiglijk verdragen en met blijdschap en met liefde; o, broeder Leo, schrijf, dat daarin de volmaakte vreugde is. En wanneer wij niettemin, geprest door honger en koude en door de duisternis, nog weer kloppen en roepen en bidden met groot geween, bij de liefde Gods, dat hij ons opene en ons toch binnen late, en als hij nog meer geërgerd zal zeggen: dat zijn hinderlijke schelmen, ik zal ze wel geven, wat ze verdienen; en uit zal komen naar buiten met een knoestigen stok en ons bij onzen kap zal grijpen en ons ter aarde werpen en in de sneeuw zal wentelen en ons al het knoestige van dien stok slaande zal doen voelen; als wij dit alles geduldiglijk verdragen en met blijdschap, denkende aan het lijden van Christus gebenedijd, hetwelk wij te zijner liefde moeten deelen; o, broeder Leo, schrijf, dat hier en hierin de volmaakte vreugde is".

[1]) „De ces figures plusieurs n'ont que le mérite de la couleur qu'elles perdraient en passant par une traduction" (Ozanam, t. a. p. 5). Daarin ligt het excuus voor ons lang citaat. En op blz. 245 zegt Ozanam: „Comme le bienheureux Angelico, chargé de peindre le couvent de St. Marc à Florence, pensa que la pauvreté religieuse n'admettait pas la richesse du coloris... tout de même l'écrivain des *Fioretti* ne manie point les éclatantes couleurs que Dante avait portées dans ses tableaux; mais il a le langage parfaitement simple et naturel qui donne à tous les objets la lumière, et à tous les personnages le mouvement et

Wie van St. Franciscus wil spreken, hij doe dit zooals de schrijver der *Fioretti*. Hij luistere naar dien toon van geestdrift, hij verwarme zich aan dien liefdegloed. Vooral hebbe hij het juiste dichterlijke bewustzijn der schoonheid van al het geschapene, dat op iedere bladzijde der levensbeschrijving, in elk hoofdstuk der *Bloemen* spreekt en er een onbeschrijflijk aandoenlijken tint aan geeft.

Zoo formuleeren zich als vanzelf de voorwaarden, waaraan hij moet voldoen, die het waagt St. Franciscus' leven te behandelen. Want een groot waagstuk is het. Als hij de ware vroomheid paart aan een diepe vereering van den Heilige, aan een grondige kennis van zijn leven, aan een juist begrip van de historische en poëtische beteekenis van St. Franciscus; als hij begrijpt, dat St. Franciscus veel meer was dan een groot dichter; als hij dus doorgedrongen is tot in de kern van diens mystiek, culmineerend in de zaligspreking; „Zalig zijn de zuiveren van hart, want zij zullen God zien"; als hij in den ruimsten zin begrijpt, dat men „meer moet soeken minnen dan kennen, ende meer oefenen al dat minne onsteect dan dat het verstant verlicht; dat begheert verwect meer dan dat kennisse instort" [1]) — dan bezit hij vele der vereischte gegevens maar nog niet alle. Hij moet ook de optimistische naïeveteit hebben, waarvan vaak dichters de gelukkige bezitters zijn, zonder zich zelf dat voorrecht bewust te worden, hij moet, zooals de middeleeuwsche schrijvers, weten, dat hij spreekt tot een auditorium, dat hem in dit opzicht verwant is, een auditorium, door wie niet slechts wonderen in het afgetrokkene als mogelijk worden beschouwd, maar voor wie het wonderbare en bovennatuurlijke, zelfs waar het onwaarschijnlijk wordt, de bekoring behoudt, die het tegenwoordig helaas vaak voor onze kinderen verloren heeft.

---

la vie". — Le Monnier stelt de *Fioretti* niet zoo hoog, o. i. te onrechte. Vgl. diens *Histoire de Saint François d'Assise* (I, XXXII).

[1]) *Bijdrage tot de kennis van Jan van Ruusbroec*, door Dr. W. L. de Vreese, 1896, bl. 27.

En dan... moet hij zijn kunstenaar met de taal, die onder zijn handen nieuw en frisch moet gevormd worden, die hij moet kunnen kneden, als beschikte hij over de lenige stof, waar vroeger dichters zoo veel schoons uit tooverden, hij moet aan onze conventioneele taal, niet enkel een ouderwetsch tintje weten te geven, hij moet haar geheele wezen veranderen en haar maken tot een directe afstammeling van de oude, krachtige, rijke taal der middeleeuwen. Men ziet, eischen, waaraan alleen een waar dichter kan beantwoorden.

* * *

Als wij boven spraken van het heldendicht, dat St. Franciscus' leven mag genoemd worden, volgt daaruit terstond, dat de meest aangewezen wijze om het nu te behandelen, is de epische. Of men moet een Edmond Rostand zijn, om zoo het epische verhaal tot spannend drama te maken, zonder inhoud en vorm geweld aan te doen. Toch zou o. i. zelfs deze met St. Franciscus' leven niet geslaagd zijn. Zijn taal is te vol en te rijk, te harmonieus, zijne beelden zijn te weelderig, dan dat zij zouden passen voor het leven van den grooten boeteling. Dat maakt juist de *Fioretti* tot zulk een juweel, dat daarin de welluidendheid der taal toch gepaard gaat met iets onbeholpens, met iets hards soms.

Het door François Dejoux bij Lemerre uitgegeven gedicht: *S. François d'Assise* nu is geen episch gedicht en toch ook geen dramatisch. Het is iets van beide, en de dichter is er niet in geslaagd, het mengsel te maken tot een harmonisch geheel. Voor een epos mist het, behalve den vorm, de objectiviteit, voor een drama mist het de handeling. We vragen ons herhaaldelijk af, wat de dichter toch eigenlijk bedoeld heeft met die aaneengeregen samenspraken? Voor opvoering zijn zij zeker niet geschikt, dus dat kan de reden dier vreemde behandeling niet zijn. Nu krijgen wij, cursief gedrukt, op de wijze der apartés, de dorre beschrijving van de plaats van handeling en

van de voorvallen. Droger wijze van doen is wel niet denkbaar. Alleen wanneer de scenische aanwijzingen kunnen worden in toepassing gebracht, hebben zij zin. Hier echter niet. Een enkel voorbeeld: het crucifix van St. Damiano spreekt:

„Ne vois- tu pas que ma maison tombe en ruine,
François? Va donc, et répare-la-moi".

François *reste longtemps en extase et verse d'abondantes larmes.*

„Oh!... Dieu!... Mon Dieu, parlez encore!...
Jésus!... C'est vous?... Oui, c'est vous, je le sens...
Je reconnais vos doux accents...
Oui, je vous obéis, ô Jésus que j'adore!...

Il éclate en sanglots et se frappe la poitrine.

O mon Jésus, petit agneau!...
O la plus blanche des victimes!...
Agneau de Dieu tué pour expier nos crimes,
C'est moi ton plus cruel bourreau!"... enz.

Is er iets nuchterders denkbaar dan die cursief gedrukte aanwijzingen tusschen den tekst, die door niets moest worden onderbroken, maar ons vanzelf moest meesleepen en den Heilige zoo toonen in zijn extase. Dat zou in een episch werk met een enkel beeld honderdmaal treffender kunnen worden gedaan.

Nog sterker komt genoemde fout uit bij het laatste hoofdstuk van Dejoux, waar de stigmatisatie wordt behandeld. Dat is even nuchter gedaan, zoodat het gedicht eindigt met een scenische aanwijzing:

La vision disparaît, laissant le mont Alverne enflammé comme si le soleil était descendu sur terre. St. François reste en extase. Les stigmates commencent d'apparaître: ses mains et ses pieds semblent traversés de clous à tête ronde et noire, à pointe tordue et rabattue; son côté droit porte la cicatrice d'un coup de lance, d'où suinte un peu de sang.

Is er iets meer prozaïsch denkbaar dan het aangehaalde?

Bovendien is St. Franciscus, die in bijna het geheele gedicht

aan het woord is, en maar altijd door over zichzelf oreert, niet sympathiek. Een overigens volstrekt niet vertrouwbaar levensbeschrijver zegt terecht: „Jamais homme n'a eu une plus grande puissance sur le coeur, parce que jamais prédicateur ne s'est moins prêché lui-même" [1]). En op Dejoux' gedicht kunnen we met het volste recht toepassen, wat dezelfde schrijver beweert van het tweede deel van *'t Leven van St. Franciscus* door Thomas van Celano: „Au lieu d'un poème on a devant soi un catalogue, très habilement fait, il est vrai, mais qui ne saurait essayer de nous émouvoir".

We behoeven niet eens onze toevlucht te nemen tot de boven alle beschrijving schoone *Fioretti*, om te laten zien, wat er van de episoden uit het door ons behandelde leven kan gemaakt worden, wanneer een echt dichter, die al de boven door ons genoemde eigenschappen bezit, die echt, goed, *wezenlijk* Roomsch is — om het zoo maar eens te noemen, in tegenstelling met hen, die wel de schoonheid van het Katholicisme vereeren, maar niet voldoende inzien, dat deze een uitvloeisel is van zijn waarheid, — deze stof onderhanden neemt. Ons eigen mooi Nederlandsch bezit een gedicht, dat ons hier uitstekende diensten kan bewijzen. Het is de vertaling, die Maerlant maakte van St. Bonaventura's *Legende*. Niet alle gedeelten van dit werk zijn even schoon. „De vader der dietsce dichtren altegader" is hier nog niet de man, die ons het heerlijke *Van den Lande van Oversee* schonk. Doch luistert eens even naar den modernen Franschen dichter en dan naar onzen taalgenoot.

Bij Dejoux worden in het tafereel *Le tribunal de l'Evêque* lange gesprekken vóór en tégen gevoerd. Pierre Bernardone heeft een lange akte van beschuldiging uitgesproken, waarop St. Franciscus maar heel kort antwoordt. Dan spreekt de bisschop tot den Heilige *(après un silence)*:

---

[1]) Sabatier, *Vie de St. François*, p. 209.

„Ton père est durement irrité contre toi.
Laisses-tu sans retour la douce et large route?
Le sentier que tu prends est âpre; je redoute
Que la ronce et le roc ne déchirent ta foi.
— Dans tous les cas, mon fils, pour rebâtir l'église
Dieu ne veut pas d'une fortune acquise
Peut-être injustement. Rends à ton père tout,
Et dans ton oeuvre Dieu t'aidera jusqu'au bout."

FRANÇOIS, *montrant son père.*
„Tout ce que j'ai de lui, je le rends avec joie!"
Il entre à l'évêché en courant.

L'ÉVÊQUE, *surpris.*
„Où va-t-il? Que fait-il? Que l'un de vous le voie!"

Un clerc entre après lui. Pierre Bernardone hausse les épaules. Quelques instants après François reparaît, absolument nu, ses vêtements à la main.

LA FOULE.
„Oh! voyez! Il est fou!"
FRANÇOIS *jette ses vêtements et sa bourse aux pieds de son père.*
„Voilà tes vêtements!
Calme-toi donc; voilà ton or que je te rends!"
A la foule.
„Ecoutez tous. J'ai dit jusqu'aujourd'hui: „mon père"
A Pierre Bernardone. Or, fils et serf pieux,
Je ne le dirai plus qu'à vous en qui j'espère,
Notre Père qui êtes aux cieux".

Pierre Bernardone, furieux, ramasse sans mot dire les vêtements et la bourse; il fend la foule pour s'éloigner. L'évêque recueille dans ses bras François tout tremblant et le couvre du pan de son manteau enz.

Hoort nu hoe eenvoudig en daardoor hoeveel beter wij dit bij Maerlant lezen [1]):

Als hi voor den bisscop quam,
Die joncline ne eesscede [2]) no nam

---

[1]) *St. Franciscus leven*, vs. 723—755.
[2]) Vroeg.

No weder tale no andwoorde,
No niet datter toe behoorde,
Maer daer dedi of al gader
Sine cledre ende gafse den vader.
Daerse de Gods knecht dede uut,
Vant men de hare [1]) naest sire huut
Onder sine cledren goet
Als hem ter werelt bestoet [2]).
Ja van wonderliken brande
Des helichs geest, alsmen becande,
Dochti al gader dronken wesen,
Want hi zijn nedercleet met desen
Of warp ende bleef naect algader,
Ende zeide aldus toten vader:
„Tote nu dedic di die waerde,
Dattic di vader hiet up daerde:
Nu voort machic mi beromen des
Pater noster qui in celis es.
Want hem allene ebbic bevolen [3])
Al mijn scat al onverholen".
Die bisscop dit met wondre sach,
Dat in gonen godsman lach
Also uutnemende groot brant.
Up es hi gestaen te hant,
Ende ontfinckene [4]) in zinen aerme
Met weene ende met groter ontfaerme,
Want hi was goet ende goedertiere.
Met zinen mantele decte hine sciere [5])
Ende hiet [6]), datmen hem yet brochte,
Daer hi hem mede decken mochte.

---

[1]) Hare, d. i. haren boetkleed. Men zag dus, dat hij op het bloote lichaam een haren boetkleed droeg.

[2]) Zooals het hem overeenkomstig zijn stand paste. *Mnl. Wdb.* I, 1098.

[3]) bevelen d. i. opdragen, toevertrouwen.

[4]) Ontving hem.

[5]) Spoedig, terstond.

[6]) Beval.

Is er geen hemelsbreed verschil tusschen het quasi gedramatiseerde leven, en dit verhaal, dat zooveel meer aanschouwelijk is? Maerlants' werk, minder geleerd, is, wat locale kleur betreft, oneindig beter, heeft den geur, dien we bij een leven als van den dichterlijken Heilige verwachten. Dat komt op tal van bladzijden uit, b. v. waar de dichter ons verhaalt, dat St. Franciscus navolgers en volgelingen vond, waaronder de H. Clara:

Deerste plant vul [1]) openbare,
Die gelijc der rose rooc,
Ende gelijc der starren ooc
Verre gaf uut haer scinen,

of waar verschillende wonderen van den Heilige worden medegedeeld. Hoe kan iemand in s hemelsnaam op de gedachte komen, *die* te willen dramatiseeren, zoodat de lezer ze uit tusschengevoegde aanwijzingen moet leeren kennen. Dan heeft Maerlant het sermoen voor de vogelen heel anders behandeld [2]):

Als hi dus ende dies gelike
Sprac, die vogle gemeenlike [3])
Begonsten wonderlike ontwecken
Hare halse ende hare vlogle recken,
Ende gapen met haren becken
Ende ghemene up hem mecken [4]).

Is dit geen plastiek? We willen ons beperken, ofschoon het zeer aanlokt nog andere voorbeelden aan te halen. Zeker is het, dat Maerlant's werk uit een oogpunt van kunst meer verdient gewaardeerd te worden, dan tot dusver gebeurde. Heeft niet Prof. Jonckbloet, die trouwens alle recht om mee te spreken verbeurt, waar hij St. Franciscus durft noemen „een zonderlinge historische

---

[1]) Volkomen.
[2]) vs. 6469—6475.
[3]) Te zamen.
[4]) Mecken of mikken, d. i. acht slaan op, zijn aandacht wijden aan, zijn opmerkzaamheid vestigen op iemand of iets. *Mnl. Wdb.* IV, 1590.

figuur, die het leven des Heilands parodieerde" [1]), het niet genoemd een werk, „welks toon en inhoud voortdurend met het kunstgevoel in strijd zijn" [2])? Doch wat willen zij meepraten over onze middeleeuwsche mystieken, zij, die klaarblijkelijk geen bij- van hoofdzaken weten te onderscheiden, die totaal niets zien van het grootsche in een verschijning als van Assisi's Heilige,

Chi fu tutto serafico in ardore,

zooals niemand minder dan Dante zegt [3]).

Neen, Maerlant's legende is niet „van absolute kunstwaarde verstoken" [4]). Zij is geen geheel, ten minste niet, wanneer wij een levensbeschrijving verwachten, maar zij is een aaneenschakeling van verhalen, zooals wij die ook in de *Fioretti* vinden, en *zeer veel* van die verhalen zijn met talent gegeven. Als we ze lezen en trachten ons in des schrijvers tijd in te denken, trachten, vooral niet bevooroordeeld te zijn ten opzichte van verschillende vraagstukken, o. a. dat der wonderen, dan zullen we erkennen, dat Maerlant geen historisch-critisch werk leverde, maar ons wèl den geest van St. Franciscus leerde kennen, wèl ons diens figuur deed *zien.* Een gedicht is nu eenmaal geen critische geschiedschrijving. Voor de waarde van een gedicht is het bijzaak, of *alle* wonderen, die men van een Heilige verhaalt, werkelijk gebeurd of poëtische versierselen zijn. Als zij slechts den geest des persoons ademen, kunnen wij er, *over de kunstwaarde oordeelend,* vrede mee hebben. Trouwens, om heiligenlevens gewaardeerd te zien, gaan we niet bij iemand, die, zooals Jonckbloet, veel meer gevoelde voor eene „sotte clute" of eene „goede boerde" dan voor „den geheelen ascetischen rommel der

---

[1]) *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (3e druk), I, 423.

[2]) T. a. p. blz. 424. Iets minder boud spreekt J. te Winkel, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde,* I, 284.

[3]) Dante, *Paradiso,* XI, 37,

[4]) Jonckbloet, t. a. p. 434.

middeleeuwen!" Dan kunnen we b. v. bij Ozanam beter terecht.

Wie een heiligenleven wil behandelen, moet zeker geen rationalist zijn. Nu komt het ons voor, dat bij Dejoux het critische element te veel invloed heeft gehouden, alsof hij zich allereerst had geïnspireerd op Sabatier's *Vie de St. François* [1]), en niet op de *Legende* zelf, of op een beschrijving als bij Ozanam, of als die, welke bij den Abbé Léon le Monnier te vinden is.

Vandaar het hemelsbreed verschil tusschen den naïeven, kunsteloozen Vlaming en den modernen Franschman. Maar in al zijn eenvoud staat toch die oude legende veel hooger. Wanneer eens de middeleeuwsche geestelijke gedichten, in den trant van den *St. Franciscus* nauwgezet behandeld zijn door menschen, die niet afgeschrikt worden door het zonderlinge en onwaarschijnlijke van sommige wonderverhalen, zal Maerlants' werk o. i. met glans den proef doorstaan en in allen gevalle een zeer verdienstelijk gedicht genoemd worden.

Om billijk te zijn moeten we nu ook de goede eigenschappen van Dejoux' *St. Franciscus* noemen. Dat zijn taal gewoonlijk hard

---

[1]) Om Sabatier's werk te karakteriseeren, zij verhaald, dat hij niet aan wonderen gelooft, om de zonderlinge reden, dat volgens zijn meening het mirakel *immoreel* is. „L'égalité de tous devant Dieu est un des postulats de la conscience religieuse, et le miracle, ce bon plaisir de Dieu, ne fait que rabaisser celui-ci au niveau des fantasques tyrans de la terre" (p. 401). Toch, en dit is zeker heel sterk, gelooft Sabatier aan de „réalité des stigmates" (t. a. p. 402). 't Is jammer, dat hij ons niet vertelt, op welke gronden. Vgl. *Analecta Bollandiana* (T. XIII, p. 301): „Nous ne ménagerons pas l'éloge aux chapitres consacrés à la conversion et aux premières années de François, au récit des relations du saint avec ses premiers compagnons, à la description de l'enthousiasme naïf et religieux, que le spectacle de la nature provoquait dans son âme. Mais tel n'est plus notre jugement sur les pages relatives au fondateur d'ordre. Ici nous venons nous heurter au système religieux de l'auteur, dont l'ensemble d'ailleurs n'est pas aisé à préciser... Nous ne relèverons pas non plus bon nombre d'assertions auxquelles nous ne saurions souscrire". Zie verder hetzelfde tijdschrift: T. XVI, p. 349 vv. en de rijke litteratuur op beide plaatsen genoemd.

en klankloos is, alsof men op een plank slaat, doet aan het geheel weinig schade, daar soberheid hier in alle opzichten vereischt wordt. De versificatie is goed, hoewel we zelden een schilderachtig beeld ontmoeten of een geurige bloem, die ons de poëtische zijde van het verhaalde leven doen kennen. „A Dieu ne plaise que j'aie voulu réduire les saints à n'être que [des poëtes ou] les précurseurs des grands poëtes", roepen wij met Ozanam uit [1]), maar een dichter ziet toch, dunkt ons, zeker op de eerste plaats het dichterlijke. De *Cantique du soleil* is letterlijk vertaald, maar mist den klank, dien zij in het pas wordende Italiaansch heeft. Goed is het tafereel: *La parfaite joie.* Hier had de dichter trouwens ook geen handeling te schetsen. Doch als geheel is het werk mislukt, terwijl de details niet schoon genoeg zijn, om het te redden.

Herinner u nu nog eens de volle verzen van Rostand, de actie, den climax, den gloed in diens gedicht. Dan komt de armoede van het laatste nog veel meer uit. En die symboliek heeft Dejoux toch zeker niet bedoeld. Als we dezen lezen, denken we aan Sabatier, die zijn best doet om mooi te schrijven, en er een enkelen keer wel eens in slaagt, maar bij wien de ware geestdrift ontbreekt, die te veel wordt beheerscht door zijn bestrijden der Pausen, en nooit vrij is in zijne bewegingen om zijn enthousiasme den teugel te vieren, daar hij steeds een wantrouwenden blik meent te moeten wenden naar Rome, waar hij niets dan spoken ziet. Rostand herinnert ons aan Père Didon's *Jésus Christ*, dat werk, vol geleerdheid en toch ook vol poëzie, vol verheffend geloof en onbepaalde bewondering, die zich geheel geven kan en zich geeft, daar hij als echt, geloovig kind der H. Kerk, de volle overtuiging bezit, dat hij zich geschaard heeft aan de zijde der Waarheid, die hem niet zal begeven. Met Sabatier blijven we, wat hij ook beweren moge, op de aarde, met Didon verheffen

---

[1]) *Les poëtes franciscains*, 12.

wij ons daarboven. Dejoux' werk lezen we kalm, zonder de minste aandoening, Rostand voert ons mee. Bij dezen trilt het woord van hartstocht of van liefde, bij genen blijft het eentonig, klankloos voortpraten.

In het grootsche tafereel van de bekeering eener gansche stad, wist de dichter Edmond Rostand, liefelijke tooneelen te scheppen, als dat, waarin de kinderen hun eenvoudig liedje zingen voor den Zaligmaker:

Quand nous avons joué
De joyeux airs dansants,
Vous n'avez pas dansé.

Quand nous avons joué
De tristes airs pleurants,
Vous n'avez pas pleuré!

De dichter Dejoux heeft in een bij uitstek poëtische stof geen enkel lief tooneeltje weten te geven. Die, waarvan het feit op zich zelf reeds treffend was van aandoenlijke naïeveteit, heeft hij bedorven door zijn dorre bewerking.

* * *

Zooals de lezers van *De Katholiek* weten, heeft in de laatste jaren zeer veel opgang gemaakt het oratorium *Franciscus*, woorden van Lodewijk de Koninck, muziek van Edgar Tinel. Over de laatste mag ik niet oordeelen, door kenners wordt zij geprezen. Het dunkt mij evenwel gepast, een paar woorden te zeggen over den tekst. Wie meenen mocht, dat die critiek hier minder op hare plaats is, antwoorden wij, dat integendeel juist het gezongen gedicht, dat zoodoende bij onze, helaas, toch al zoo weinig verzen lezende tijdgenooten, in ongewoon groote mate bekend wordt, een plicht te vervullen heeft. Het moet den smaak helpen vormen of veredelen, het gevoel voor het mooie woord en den mooien klank opwekken. Wat men er ook van zeggen moge, en hoe vaak zich onze musici ook met verregaande onwetendheid

of onverschilligheid hiervan afmaken, de poëzie staat te hoog dan dat zij een slavin van de muziek zou moeten zijn. Juist de muziek moet haar dienen, en mag niet eischen, dat het woord zich voege naar den klank. De, wat tekst betreft, meestal barbaarsche opera's hebben al kwaad genoeg gedaan en den wansmaak al te veel bevorderd, dan dat wij ons niet met hand en tand zouden verzetten tegen eene *herabwürdigung* van het gedicht. Het wordt trouwens wel tijd, dat men de door onkundigen verbreide meening, alsof het Nederlandsch minder geschikt ware om gezongen te worden dan b.v. het Duitsch, eens uit de wereld helpt. Die dat zegt, *kent* het Nederlandsch niet.

Zeker is Lodewijk de Koninck niet de man, die ongevoelig zou blijven bij het verwerken van de bewuste stof. Hij zal niet door koude redeneering de poëzie verjagen, maar toch kunnen wij den Vlaming van den tegenwoordigen tijd niet prijzen, zooals wij dien der middeleeuwen deden. 't Is zeker een verbazend moeilijke opgaaf in het kort bestek van een oratorium, de hoofdmomenten van het heiligenleven naar eisch te behandelen, en we hebben geheel geen recht, karakterschildering of ontwikkeling te zoeken. Als de dichter de hoofdlijnen zuiver trekt, moeten wij voldaan zijn. Laten we zien, of dat hier gaat.

De Koninck heeft de voornaamste feiten uit het leven van St. Franciscus kort, maar voldoende behandeld. Hij heeft den dichterlijken Heilige zijn liederen laten zingen en toont dus goed in te zien, wàt hier het best te verwerken materiaal is. Er zit gang en actie in het oratorium, en het derde deel is van flinke dramatische kracht.

En toch... aan één voorwaarde is niet voldaan. Het oratorium is geen poëzie, 't is maakwerk. En dat is te grooter fout, die al de goede eigenschappen in de schaduw stelt, daar het leven van St. Franciscus van het begin tot het eind poëzie is. Echte poëzie, liefde voor de schoonheid in haar edelsten vorm. De Koninck's oratorium nu is geen spontane uiting van kunst, dankt zijn

wording niet aan een onweerstaanbaren scheppingsdrang. Dat blijkt op elke bladzijde. De verdeeling der stof is niet kwaad gedaan, maar de uitvoering ruw. De verzen zijn geen verzen, want verzen moeten niet alleen rijmen, niet alleen een zekeren cadans hebben, maar een geheel vormen, maar gebouwd zijn op een dieper, innerlijken, rhythmischen samenhang. Schoonheid van klank geeft de Koninck heel zelden. En dan de woordenkeus; en de beeldspraak! Daar schijnt het wel, of de dichter zijn gezond verstand, met zijn eerbied voor de taal en voor hem zelf te gelijk aan de deur gezet heeft. Ik zal mijn bewering staven.

Het eerste deel begint met een *Reciet*, waarin verhaald wordt, dat het „avondfloers zacht op Assise wordt geschoven op 't donkerblauwe veld van 't hemelrond daarboven". Wordt nu dat avondfloers geschoven op Assise of op het veld van 't hemelrond? „Daarboven": natuurlijk, wie zoekt het hemelrond ergens anders.

Nu verschijnt het *wandlend* (!) beeld der maan. Dus nog niet eens de maan zelf.

> 't Is hoffeest bij den Graaf. Door de openstaande deuren
> Ziet men de maagdenrij zich spieglen in den gloed
> Der fakkels helderrood.

Wat beteekent dit? Zit die maagden*rij* voor spiegels haar toilet te maken, terwijl ze wordt beschenen door den gloed der fakkels? Iets anders staat er niet.

Het gezelschap, dat de dichter aan ons voorstelt, maakt schromelijk misbruik van het woordje *edel* of *êel*, zooals de nog gemakkelijker *stoplap* is. „Wees welkom eedle maagdenstoet" — „Het êel gezelschap is vermoeid"! — Op dezelfde blz. nog eens een „êel gezelschap". — Op blz. 5 wordt gesproken van een jonkheer: „êel van hart en êel van ziel" enz.

In de *Ballade van de Armoede*, komt voor een reus, die in het zwarte woud huisde en een schoone maagd gevangen hield.

Hij ging gerust zijn woeste *gangen*,

volgt er dan. Wat is dat, en zegt men dat een „knots neergaat"? Nog mooier is het volgende:

De jonkvrouw smelt *in zoet getraan*,
Als zij heur redder schouwt in de oogen.

Dat is onzin, die aan iets leelijks doet denken. Tijd verbeuzelen, wordt door De Koninck genoemd: „tijd versnoepen". Elders spreekt hij van zilte tranen, die „brandend *likken* op een graf". Als hij wil verhalen, dat de Zaligmaker nog op het kruis door de Armoede gevolgd werd, die Hem daar omhelsde, toen ieder Hem had verlaten, zegt hij:

't Was de Armoe, die, in nauwer greep
U kussend, U in de armen *kneep*.

Is dat niet afschuwelijk?

De aangehaalde voorbeelden zullen wel voldoende zijn om aan te toonen, dat De Koninck de hoog poëtische stof al zeer onpoëtisch behandeld heeft. En daar wij overtuigd zijn, dat dergelijke productie door een te zachte critiek wordt bevorderd, hebben wij er op gewezen. Als dezelfde stof eens ware behandeld geworden door onzen dichter Eduard Brom, er zou heel wat anders van terecht zijn gekomen. Dat blijkt uit zijn oratorium *St. Aloysius van Gonzaga*, in 1891 verscheiden keeren in Amsterdam uitgevoerd. Daar is het geheele jonge leven van den Heilige overgoten met licht en poëzie. Daar is geen ruwheid, maar mooie, klankvolle taal, omhuivend zuivere beelden [1]).

Het is schrijver dezes, die het genoegen had als declamator aan genoemde uitvoeringen mede te werken, tot nog toe een raadsel gebleven, waarom dit Nederlandsch oratorium, met de schoone muziek van Philip Loots en de levende beelden van

[1]) Enkele fragmenten dezer cantate komen voor in *Felice en andere Gedichten*, door Eduard Brom (Utrecht 1892).

Jan Dunselman nooit weer is uitgevoerd, hoewel in ons land het bekende *Weihnachts-Oratorium* van Deken Müller, dat werkelijk niet hooger staat, zoo herhaaldelijk gegeven is.

Wij willen deze reeds te lange beschouwing sluiten met een paar wenschen. Moge de weer ontluikende geestelijke poëzie steeds nader komen tot de Waarheid en daardoor zoowel deze als zichzelf dienen, en mocht de zooeven genoemde Amsterdamsche dichter zich opgewekt gevoelen, ons eens te verrassen met eene bewerking van zijne hand der bovengenoemde *Fioretti*. In die richting werkende, kan hij onze katholieke literatuur met iets schoons verrijken.

Nijmegen. M. A. P. C. Poelhekke.

NASCHRIFT OP EEN „CORRIGENDUM" VAN DR. A. KUYPER.

Naar aanleiding van onze critiek, bevat *De Heraut* van 21 Nov. l.l. onder den titel *Corrigendum* een soort retractatie.

Men zal zich herinneren, dat Dr. Kuyper, bij het uiteenzetten onzer leer over Maria's onbevlekte ontvangenis, zich aan minstens vier groote onjuistheden schuldig maakte. Hij beweerde:

1°. dat wij Maria's onbevlekte ontvangenis *noodzakelijk* achten voor de zondelooze ontvangenis van Christus;

2°. dat volgens ons Maria haar heil niet *geheel*, maar slechts *gedeeltelijk* aan Christus' verdiensten dankt;

3°. zou onder de katholieke godgeleerden ten slotte het gevoelen de bovenhand hebben gehouden, dat Maria geheiligd werd vóór nog het leven in haar kwam;

4°. zou het de toeleg der Roomsche godgeleerden zijn, Maria met het oog op de zondelooze ontvangenis van Christus, zelfs van alle *gebondenheid* aan de erfzonde vrij te pleiten.

Van deze onjuiste beweringen heeft de Hoogleeraar ééne herroepen. De retractatie is dus verre van volledig. Maar zelfs een zoo spaarzame wordt bij onze tegenstanders zóó zelden aangetroffen, dat wij ons haasten, dit staaltje aan de lezers van *De Katholiek* als iets buitengewoons mede te deelen. De Hoogleeraar schrijft:

„De heer Bensdorp heeft in de *Kath. Stemmen* [1]) een overzicht gegeven van wat voor enkele maanden door ons, in onze artikelen

[1]) De Hoogleeraar bedoelt: *De Katholiek* (Nov.—Dec. 1897). Zijn stuk kwam voor in *De Heraut* van 19 September. Daar de stukken

over de gemeene gratie, over „de onbevlekte ontvangenis van Maria" werd gezegd.

In het gemeen gaan we hierop niet in, evenmin als we dit deden op menig andere critiek door hem op ons schrijven over Roomsche leerstellingen uitgeoefend.

Al geven we toch toe, dat een weeropleven van de controvers tusschen de Gereformeerde en Roomsche theologen zich denken laat, stellig is de tijd daarvoor thans nog niet gekomen. De strijd naar buiten is nog te fel en te hard, om reeds aan zulk een weer opnemen van den historischen strijd te kunnen denken.

De controvers tusschen Roomschen en Gereformeerden is bovendien volledig uitgewerkt in het verleden, en kan dus niet wel opnieuw aan de orde komen, eer de controvers met de nieuwe afwijkingen van *deze* eeuw is uitgestreden.

Wel gevoelen we, dat deze wapenstilstand aanleiding geeft, om over en weer voorstellingen van elkaars belijdenis en streven te geven, waarin de gelaakte partij zich zelve niet altoos terugvindt. Maar dit kan niet anders. Het subjectieve blijft hier zijn rol spelen, en zoomin het ooit aan een Roomsch theoloog gelukken zal, om ons zoo ten voeten toe uit te teekenen, dat wij de juiste gelijkenis van het portret zouden erkennen, zoo verstaan we ook volkomen, dat een Roomsch theoloog onze uiteenzetting lezende, daartegen gedurig bedenking voelt oprijzen.

Wij onzerzijds maken dan ook geen aanspraak op objectieve gelijkenis van onze teekening, en het valt ons dan ook niet tegen, zoo er aanmerkingen vallen.

Met name komt het dan ook niet in ons op, om over het dogma der „onbevlekte ontvangenis van Maria" als zoodanig een redetwist aan te binden. Zelfs een dispuut daarover zou eerst mogelijk worden, als vooraf formeel tusschen ons kon worden vastgesteld, uit welke bronnen de waarheid of onwaarheid van dat dogma is op te maken.

Ditmaal echter komt in een critiek van den heer Bensdorp iets voor, waarvan wij ons gehouden achten hem acte te verleenen.

---

voor *De Katholiek* minstens veertien dagen vóór het verschijnen, dat geregeld den eersten dag van iedere maand plaats vindt, moeten zijn ingezonden, kon mijn critiek eerst in het Novembernummer opgenomen worden.

Door ons was uitgegaan van de onderstelling, dat de drang die in de Roomsche kerk tot de aanvaarding van dit dogma geleid heeft, zijn oorsprong mede vond in het streven, om, door het vaststellen van het zondelooze van Jezus' moeder, de zondeloosheid van den Middelaar, tot in zijn ontvangenis en geboorte, te vaster te maken.

Dit nu ontkent de heer Bensdorp, en houdt staande, dat geen andere drang dreef, dan om, uitgaande van de op zichzelf vaststaande heilige ontvangenis en geboorte van den Heiland, in zijn moeder een gestalte te vinden, die in betamelijkheid en waardigheid met zoo hoog een moederschap over[een]kwam.

Nu blijve het in het midden gelaten, of er niet ook hier psychologische drijfveeren gewerkt hebben, die in het beleden woord niet tot uitdrukking kwamen. Daarover veroorloven we ons ons eigen gevoelen te hebben.

Maar in zooverre in het beleden woord en in het geformuleerde dogma als zoodanig van geen oorzakelijk verband met de heilige ontvangenis van den Christus sprake is, en de heer Bensdorp het noodig en oirbaar achtte hierop de aandacht te vestigen, komt het ons noodig voor, dit ook ter kennisse van onze lezers te brengen".

De Hoogleeraar eindigt met te zeggen, dat dit alles aan de waarheid of onwaarheid van het dogma natuurlijk niets afdoet; maar dat hij te goed weet, hoe hard het soms viel *misrepresentation* van het Calvinisme bij Roomsche theologen te vinden, dan dat hij zijnerzijds op zoo concreet punt niet gaarne van onze tegenspraak èn zelf kennis neemt, èn aan zijne lezers kennis geeft. Tot zoover de Hoogleeraar.

Wij stellen ons tevreden met een paar losse aanmerkingen.

1°. Lag het niet in ons plan over Maria's onbevlekte ontvangenis met den Hoogleeraar controvers aan te binden. Waren wij hier en daar wat meer uitvoerig dan vereischt werd, de reden was, dat wij zijdelings een werkje van Professor Bolland wilden bestrijden. Wat de Hoogleeraar zegt over het nut van controvers tusschen Roomschen en Gereformeerden, beamen wij niet; doch laten dit op het oogenblik in het midden. Alleen

merken we op, dat de geloovige Christenen het ongeloof toch zeker met méér vrucht zullen bestrijden, als zij meer aaneengesloten zijn.

2°. Acht de Hoogleeraar het blijkbaar onmogelijk, dat men de meening zijner tegenpartij juist weergeeft. Wij deelen dit gevoelen niet. Waarom zou men zich van de zienswijze zijner tegenpartij geen juist begrip kunnen vormen? Dat subjectiviteit hier soms zal doen mistasten, wie zal het ontkennen? Maar wordt hiermede nu goed gemaakt, dat men zijn tegenstander slag op slag allerlei dwaze en uit de lucht gegrepen stellingen toedicht en zich niet eens de moeite gunt zich van zijn zienswijze te vergewissen? Ook staan Roomsche en Calvinistische (en in het algemeen Protestantsche) schrijvers in dit punt geenszins gelijk. Vergelijken wij alleen maar eens Calvijn zelf met den eerste den beste onzer controversisten, bijv. met Bellarminus. Ge vindt bij den eerste tal van verdraaiingen, leugens en lasteringen betreffende de katholieke leer, terwijl Bellarminus de leer der reformatoren altijd zeer objectief weergeeft. Wel zijn de conclusies, die hij uit die leer trekt, voor zijn tegenpartij niet altijd vleiend en worden door deze dikwijls zeer verre weggeworpen; maar hun beginselen geeft hij altijd trouw en zonder eenige verdraaiing weder. Zou men hem willen weerleggen, dan diende men aan te toonen, dat zijne redeneering faalt; maar nooit zal men op een vervalsching van de principen kunnen wijzen. Bellarminus, men kan het duidelijk zien, heeft de werken der reformatoren gelezen en herlezen; al zijn aanhalingen zijn juist en volgens het zinverband. Dit zelfde geldt in het algemeen ook van de latere Roomsche theologen. Geen Roomsch godgeleerde zal het ooit in het hoofd krijgen, om bijv. over het gereformeerde dogma van wedergeboorte en bekeering te schrijven, zonder eerst die kwesties in gereformeerde auteurs eens ernstig te bestudeeren; doch de Protestanten schrijven er, waar het de voorstelling van een Roomsch dogma geldt, in het algemeen

maar op los; het schijnt wel, dat zij zich op dit punt de scientia infusa toeschrijven. Dr. Kuyper bijv. verhaalt u een fragment Roomsche dogma-geschiedenis, hij weet u allerlei details mede te deelen, wat der Roomsche Kerk dunkt over dit en wat over dat, hoe alles zich heeft toegedragen en waarom; doch ten slotte blijkt, dat van zijn geheele verhaal zoo goed als geen woord waar is; en, nu hij daar opmerkzaam op wordt gemaakt, ontvangt men heel nuchter ten antwoord: „Ja, ziet u, wij maken ook geen aanspraak op objectieve gelijkenis van onze teekening, en het valt ons ook niet tegen, dat er aanmerkingen vallen; want u moet wel weten, dat het subjectieve altijd een groote rol blijft spelen en dat het u evenmin zal gelukken *onze* denkwijze juist weer te geven". Wat dit laatste betreft, zouden wij geneigd zijn te antwoorden: zonder twijfel, Hooggeleerde Heer, als wij ten minste aan onze schets van uwe denkwijze even weinig zorg besteedden, als u aan uwe teekening van *onze* leer; maar uw bewering, dat men de zienswijze van zijn tegenstander niet weergeven en dus ook niet vatten kan, is eenvoudig ongerijmd. Uw gebrek aan objectiviteit is dan ook niet het gevolg van een soort natuurnoodwendigheid; maar van uw verzuim om voor de kennis onzer leer bij katholieke auteurs te rade te gaan. In stede daarvan hebt gij u liever op de voorstelling onzer tegenstanders willen verlaten, en van die tegenstanders ja, is het bewezen, dat zij over het algemeen niet objectief *kunnen* zijn, het althans zeker niet *zijn*.

Ten slotte gunnen wij Dr. Kuyper volgaarne alle vrijheid, om over de psychologische drijfveeren, die wellicht tot de uitspraak van het besproken dogma geleid hebben, zijn eigen gevoelen te hebben; doch, waar de Hoogleeraar in zaken die zoo gemakkelijk te kennen zijn, reeds zóó mistast, zal hij *ons* de vrijheid gunnen, om aan dit zijn gevoelen zeer weinig waarde te hechten.

Th. F. Bensdorp, Cong. SS. Red.

BOEKBEOORDEELING.

ST. NICOLAAS, ZIJN FEEST EN GEBRUIKEN.

Reeds sedert het begin der Novembermaand, toen de winkel-étalage en de reclame-makende aankondiging van „passende St Nicolaas-cadeaux" nauwelijks een aanvang hadden genomen, kon men in de katholieke nieuwsbladen herhaaldelijk een boekje geadverteerd zien, dat bovenstaanden titel draagt. Ook de gewenschte reeks vleiende recensie's, uit couranten van verschillende richting geknipt, ontbrak daarbij niet.

Joës a Leydis noemt zich de schrijver van dit „in onderhoudenden vorm" geschreven boekje, dat als „kerkelijk goedgekeurd" wordt aangeprezen. Nu, een winstgevend debiet is in ons vaderland, vooral waar het roomsche pennevruchten geldt, een te zeldzaam verschijnsel, dan dat men zich hierover niet gaarne verheugen zou. De oprechtheid dezer verzekering, zelfs *in casu quo*, blijke genoegzaam uit het feit, dat mijne kennismaking met het werkje van Joës a Leydis terstond na deszelfs verschijning plaats had en dit artikel reeds vóór Sinterklaas zoo goed als gereed was.

Dus niet enkel als boekbeoordeeling worden deze bladzijden geschreven. Bedoelden zij niets anders te zijn, dan zou hier een *minimum* van plaatsruimte behoorlijk kunnen volstaan. Daarom slechts ter inleiding het volgende onbevangen oordeel.

Joës a Leydis, wie zich ook onder dien schuilnaam verbergen moge, is onder het lezend publiek geen vreemdeling meer. Sinds jaar en dag verschijnen onder denzelfden *nom de plume* geregeld feuilletons in *De Tijd*, welke voornamelijk aan het volksleven der katholieke middeleeuwen in ons vaderland gewijd zijn. Zonder eenigen twijfel is hier één en dezelfde persoon in het spel. Indien het waarheid mag heeten: „le style c'est l'homme", dan herkent men den handigen feuilletonist gemakkelijk in het pas verschenen werkje

van Joës a Leydis. Daarenboven, om alle onzekerheid te voorkomen, had de feuilleton-schrijver zich reeds vooraf in *De Tijd* van 8 Nov. j.l. bekend gemaakt als auteur van het werkje, dat binnenkort over St. Nicolaas verschijnen zou.

Nu de inhoud van dit boekje. Luidens de advertentie bevat het o. m. „eene uitvoerige geschiedenis van het leven van Sint-Nicolaas, van de burgerlijke en kerkelijke feestviering, benevens de verklaring wat beteekenen: het zetten van den schoen; het rijden over de daken; de surprise; de gard; de wieg en de vuurmand; de vrijsters en vrijers van speculaas en taai-taai; de hartjes van suikergoed en marsepein enz. enz." Alles om de snoeplustige jeugd te doen watertanden! Maar tevens, om de nieuwsgierigheid te prikkelen van groot en klein, nu de geheimzinnige verschijning van Sint Nicolaas met al zijn attributen en verrassingen haarfijn zouden verklaard worden in een, nog wel „kerkelijk goedgekeurd" boekje.

Doch wie meent, dat J. a Leydis zijn lezers alleen zoekt in de kinderkamer of in een gezelligen naaikrans, hij vergist zich deerlijk. Deze auteur heeft aan zijn boekje vóór alles een apologetische strekking gegeven. Waartoe? Ten bewijze, dat het Sint Nicolaasfeest een uitsluitend christelijk feest is, „christelijk in zijn oorsprong, christelijk in zijn gebruiken" [1]). Want in navolging van den godloochenaar Renan, of erger nog, „in navolging van Faustus den Manicheër" (blz. 100), hebben calvinistische en rationalistisch gezinde historieschrijvers, waaronder helaas! ook „Katholieken gevonden worden", ontkend en ontkennen zij nog, dat „de christelijke feesten en hunne gebruiken hun ontstaan te danken hebben aan de katholieke Kerk". Om „de gebruiken der christelijke Kerk verdacht te maken", wisten zij geen beter middel, dan „behendig de legende de wereld in te zenden, dat het Christendom de heidensche gebruiken heeft verkerstend" (blz. 2—3).

Evenzoo is het gegaan met het feest van Sint Nicolaas. Maar gelukkig staat Joës a Leydis trouw op zijn post. Hij zal nog bijtijds het dreigend gevaar signaleeren. Hij zal nu eens onweerlegbaar aantoonen, dat het Sinterklaasfeest alleen en uitsluitend christelijk is, tot zelfs in de beteekenis van... wieg en vuurmand, van vrijsters en taai-taai! (blz. 95 vv.). Van zelf volgt het: „Ex uno disce

[1]) *De Tijd* van 11 Januari 1897, Tweede Blad.

omnes". Uit dit ééne sprekende voorbeeld blijkt dan afdoende, hoe „onjuist en belachelijk" de bewering is, „dat de christelijke feesten en de daaraan verbonden gebruiken hunnen oorsprong ontleenen aan de afgodische feesten en gewoonten van onze heidensche voorouders" (blz. 2).

Als een gouden draad loopt deze bewijsvoering door het gansche boekje van J. a Leydis, moet zij dienen om de meest uiteenloopende onderdeelen zijner stof in een bestek van 140 bladzijden klein postformaat aanelkander te rijgen. Vandaar tot algemeene inleiding het eerste hoofdstuk: „Heidensch of Christelijk"? In het tweede een critische waardeering der levensbeschrijvers van Sint Nicolaas, aan wie om strijd een indrukwekkend, haast onfeilbaar gezag wordt toegekend. Daarna komt in behandeling: het leven van den H. Nicolaas, dat nog door de Bollandisten moet onderzocht en beschreven worden, doch hier niet de minste reden tot moeilijkheid of twijfel oplevert. Ook de wonderbare legenden, die over Sint Nicolaas in aller mond zijn, worden ons verhaald als onomstootelijke waarheid. *En passant* krijgen we nog eenige fragmenten uit middeleeuwsche mysterie-spelen, die waarschijnlijk als onvervalschte geschiedbron dienst moeten doen.

In het vierde hoofdstuk volgt: „de kerkelijke vereering van den H. Nicolaas". Deze heet in de Westersche kerk eerst algemeen verbreid te zijn geworden na de overbrenging van het heilig gebeente naar Bari, ten jare 1087. Alweer een bewijs, dat de feestviering ter eere van Sint Nicolaas onmogelijk in verband kan staan met oudgermaansche zeden en gebruiken. Verschillende brokstukken van hymnen en sequentiën, aan den H. Nicolaas gewijd, vullen dit kapittel.

Sint Nicolaas als patroonheilige in ons vaderland; de volksgebruiken bij zijn feest, die, zooals boven werd opgemerkt, alle zonder uitzondering in christelijken zin moeten verklaard worden; tal van in de kinderwereld populaire Sinterklaasliedjes geheel of gedeeltelijk meegedeeld, waarbij echter op volledigheid en oordeelkundige rangschikking niet te zeer moet gelet worden, — ziedaar den overigen inhoud. Maar intusschen laat deze volijverige apologeet geen enkele gelegenheid voorbijgaan, om aan al wie zijne meening niet is toegedaan — en dat zijn immers navolgers van den Manicheër Faustus en partijgangers van Renan — een wèlverdienden hak te zetten, ja

desnoods een trap te laten geven met de hoeven van den „verkerstenden Sleipner" (blz. 108).

Uit het voorafgaande valt genoeg af te leiden over den critischen geest, waarmede Joës a Leydis bij zijn geschiedkundig onderzoek is te werk gegaan. Wil men nog een paar staaltjes, hoe deze schrijver alles en nog wat, rijp en groen, dooreenmengt, „wie Kraut und Rüben", zooals een goed vriend mij schreef, — de proefjes uit dien vermakelijken hutspot zijn maar voor het opscheppen.

Van Simeon Metaphrastes, die op zijn allervroegst in de *negende* eeuw geleefd heeft, kent Joës a Leydis een handschrift, „uit de *IVe* eeuw afkomstig"! (blz. 19). Jacobus a Voragine, de tweede voorname biograaf van Sint Nicolaas, wordt hier voor het eerst als „de gelukzalige" geprezen (blz. 41). Ofschoon in zijn *Aurea legenda* daarvan geen enkel spoor te vinden is, heet het toch over de bekende vertelling, „dat de H. Nicolaas te Myra twee scholieren van den dood deed opstaan, die door een gierigen en wreedaardigen waard waren gedood en in een vleeschkuip geborgen", zoo beslist mogelijk: „Volgens Jacobus de Voragine en anderen waren het niet twee, maar drie scholieren, die door een slecht mensch waren gedood" enz. (blz. 35).

De uitdrukking van Mabillon: „in quadam pagi Brigiensis possessione", wordt blz. 59 eenvoudig vertaald als: „in zeker dorp, Brie geheeten". Alsof het woord *pagus* in middeleeuwsch latijn, dat niemand zoo goed als Mabillon verstond, niet veeleer *district, gouw, landstreek* beteekende [1])!

Elders: „Het paard van den H. Nicolaas, zeggen Grimm, Wolf, *Saxo Grammaticus*, Eelco Verwys, Buddingh enz. enz., is niets anders dan het achtvoetige witte paard van Wodan, Sleipner geheeten, waarop de Germaansche afgod door het luchtruim reed" (blz. 106). Verbeeld u: Saxo Grammaticus [2]), de Deensche geschiedschrijver en geestelijke, die omstreeks 1200 bloeide, in één adem genoemd met en midden tusschen folkloristen van *onzen* tijd. En die Saxo Grammaticus schuldig aan het „verkerstenen" van Sleipner! Maar hoe rijmt zich dat met de uitdagende verklaring van J. a Leydis, als zou er „vóór het tijdstip der Hervorming" nauwelijks één

[1]) Vgl. Ducange, *Glossarium*, i. v.
[2]) Vg. *Kirchenlexikon*, Bd. X, Sp. 1745.

schrijver te vinden zijn, die een dergelijk gevoelen was toegedaan [1]). Onze polemist gaat nu toch niet zijn eigen glazen inwerpen? Of zou hij omtrent Saxo Grammaticus wel ergens de klok hebben hooren luiden, maar niet eens weten, waar de klepel hangt?

Bij de opsomming der heiligdommen, die in ons vaderland oudtijds aan Sint Nicolaas waren toegewijd, noemt hij wel eene kapel te Utrecht, maar hij vergeet de nog bestaande „Klaaskerk", die reeds in de dertiende eeuw een der vier parochiekerken der grijze bisschopsstad was; hij vergeet Venlo, Jutphaas, Sint-Nicolaasga in Friesland enz. (blz. 39).

Nog een laatste staaltje dezer historisch-critische methode. Joës a Leydis heeft ten bate van zijn onderwerp ook in archieven gesnuffeld. Men luistere: „De oudste sporen van de viering van een kinderfeest vinden wij in de stadsrekeningen van Dordrecht. In de rekening van het jaar 1360 vindt men aangeteekend: „Op St. her Nyclaes dach 1 L. gr. [= één pond grooten] aan die schoelers voer her oerlof"... „Hiermede is niet gezegd, dat in 1360 voor de eerste maal het St. Nicolaasfeest door de scholieren werd gevierd, maar wél, dat het door de stedelijke regeering als een feestdag werd erkend. Het is niet onwaarschijnlijk, dat vóór de officiëele erkenning van het kinderfeest, dit reeds enkele jaren te voren in den meer beperkten huiselijken kring werd gevierd. Gewoonlijk ontstaan de wetten en verordeningen, doordien zij de zeden en gewoonten des volks volgen. Doch er is uit het bericht om dezelfde reden af te leiden, dat de viering niet belangrijk ouder is" (blz. 91).

Dus omdat er tegenwoordig geen ouder bericht meer zou gevonden worden in de stadsrekeningen van Dordrecht — waarvan nog maar enkele fragmenten [2]) uit de dertiende en veertiende eeuw zijn overgebleven — heeft er ook nooit een dergelijk bericht bestaan! Men kan evengoed redeneeren: omdat de oudste, ons bekende, levensbeschrijvingen van den H. Nicolaas dagteekenen uit de 9e en 10e eeuw, is het waarschijnlijk, dat zijn werkelijk leven niet belangrijk vroeger heeft plaats gehad. Hier is men geneigd om het verwijt,

---

[1]) Vgl. *De Tijd* van 20 Dec. 1896 en 11 Januari 1897, Tweede Blad.

[2]) Vgl. Mr. Ch. M. Dozy, *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht* 1284—1424 ('s Gravenhage 1891), die in zijn Voorwoord blz. IV zegt: „Veel is dit niet, vergeleken met hetgeen er zou kunnen zijn".

dat Joës a Leydis (blz. 22) tot den predikant Simon Ruytinck richt, met een kleine variatie op hem-zelf toepasselijk te maken: „Hij doorspekte zijn boekje met allerlei (on)berijmde ongerijmdheden".

Maar het fraaiste komt nog. De aangehaalde Dortsche stadsrekening van het jaar 1360... bestaat niet! Te vergeefs zoekt men haar in het hieronder genoemde werk van Mr. Dozy; te vergeefs ook in XIVe deel der *Bijdragen en Meded. van het Hist. Genootschap* (blz. 94 vv.), waar dezelfde geschiedkundige nog drie fragmenten van Dortsche rekeningen in het licht gaf. Voor alle zekerheid wendde ik mij om inlichtingen tot den archivaris van Dordrecht. Ook dezen was van een dergelijk aktestuk niets bekend. Is Joës a Leydis dan een auteur, die met zijn lezers een loopje neemt? Of putte hij uit een tweede-, derde-, misschien wel twaalfdehandsche bron, zoodat hij zelf ook dupe moet heeten? Met de laatste veronderstelling komen wij de waarheid het meest nabij. Indien Joës a Leydis zich mogelijk niet meer herinnert, waar hij zijn archivalische ontdekking gedaan heeft, laat hij dan maar eens nazien bij Schotel *Uitspanningen*, blz. 145. Daar „vinden wij" een precies gelijkluidende aanteekening. Maar helaas! Mr. J. C. Overvoorde, archivaris te Dordrecht, schrijft mij: „Ik geloof de aangehaalde plaats bij Schotel tot de talrijke onjuistheden te moeten rekenen, die maken, dat hieraan weinig historische waarde is toe te kennen". Zoo raakt — och arme — een *lepusculus deceptus* in den strik!

Men begrijpt natuurlijk, dat zulk een nauwkeurig auteur aan anderen hooge eischen stelt. Hij aarzelt dan ook niet, den grooten historicus Tillemont, op een enkel los gezegde van Barthelémy, dat een gansch andere strekking heeft, als „een zeer onbetrouwbaren leidsman" te vonnissen (blz. 8). Van een reuzenwerk als het *Kirchenlexikon*, waaraan de kern van Duitschland's katholieke geleerden zijn krachten besteedt, durft hij klakkeloos zeggen: „Wij verwonderen ons zeer, dat het *Kirchenlexikon* hier Grimm heeft afgeschreven" (blz. 108).

Neen, hij-zelf schrijft nimmer of nooit af; hij put altoos uit de eerste, oorspronkelijke bronnen, gelijk zooeven bleek uit de stadsrekening van Dordrecht! Maar dan bekent hij ook eerlijk de herkomst zijner gegevens!? Of bijv. op blz. 96: „Uit een merkwaardig „Koockboek" uit de XVIe eeuw schrijven wij het volgende „recept om marsepain te backen" af". Toevallig echter staat woordelijk en precies hetzelfde recept, reeds bijna vijftig jaar lang,

eveneens bij Schotel te lezen, ook daar „overgenomen uit een zeer merkwaardig *Koockboek* uit de 16e eeuw" [1]).

Dit waschlijstje laat zich allicht vermeerderen. Maar wijl onze schrijver de beminnelijke gewoonte heeft, om meestal de door hem geplunderde auteurs òf niet te noemen, òf slechts in het algemeen aan te duiden, zonder verwijzing naar boekdeel en bladzijde, is het niet zoo gemakkelijk hem overal na te rekenen. Een andermaal nog heb ik mij de moeite getroost, de getuigenissen van den H. Bonifacius, die Joës a Leydis ten voordeele zijner meening had aangehaald, stuk voor stuk na te sporen. En de uitkomst? Dat die eerbiedwaardige getuigenissen op onverantwoordelijke manier waren verhaspeld en uit haar verband gerukt [2]). Men schenke mij dus een verdere, gedétailleerde critiek van zooveel stoute beweringen als Joës a Leydis zich veroorlooft. Terecht heeft Dr. Gustav Schnürer, professor aan de katholieke staats-universiteit te Freiburg, opgemerkt: „Die Kritik einer Behauptung beansprucht begreiflicherweise oft mehr Raum, als die zur Kritik Anlass gebende Stelle" [3]).

Slechts noode en met weerzin ga ik dan nogmaals over tot een pennestrijd met Joës a Leydis, en geenszins in de verwachting, hem ooit van zijn *idées fixes* af te brengen. Zoo iemand, dan kan hij tot levend bewijs dienen voor de stelling, die alle polemiek ... uit den dwaze noemt. Ge kunt bij hem aankomen met een ernstig argument, hij gewaardigt zich niet er notitie van te nemen. Hoogstens geeft hij naderhand, zoo terloops, aan uw betoog een geheel anderen glimp, om er zich dan met een gemoedelijk praatje af te maken. Intusschen draaft hij trouw op zijn eens gekozen stokpaardje voort. Zoolang de Redactie van *De Tijd* hare kolommen voor hem openstelt, zal hij in zijn niet altoos ongezellige feuilleton's, — ja zoolang zijn inktpot niet is uitgedroogd, zal hij in vlugschrift of courant, te pas en te onpas, triumfantelijk schrijven: dat er noch in de feestviering van Sint-Nicolaas, noch in andere, onder de schutse der katholieke Kerk voortlevende volksgebruiken eenig bestanddeel van germaansch-heidenschen oorsprong te vinden is. Neen: „alles christelijk, in zijn oorsprong en beteekenis".

---

[1]) G. D. J. Schotel, *Geschied-, letter- en oudheidkundige uitspanningen* (Utrecht, 1840), blz. 148.

[2]) Vgl. *De Tijd* van 21 en 30 December 1896, Tweede Blad.

[3]) *Historisches Jahrbuch* (Goerres-Verein), 1897, I, S. 90.

Zóó poseert men als apologeet der alleenzaligmakende waarheid!

Voor zoover de recensie van Joës a Leydis' boekje betreft, kan ik met het voorafgaande mijne taak als afgedaan beschouwen. Maar dan ook voor zooverre alleen. Heeft Geibel niet met volle recht gezongen:

„Ist doch die beste Kritik von der Welt
Dass statt was ihm nicht gefällt
Einer was Eigenes, Besseres stellt".

Nu zal ik mij geenszins wagen aan eene levensbeschrijving van Sint Nicolaas en eene afdoende verklaring zijner feestgebruiken, welke den toets eener wetenschappelijke critiek zouden kunnen doorstaan. Aan anderen de bedenkelijke *primeur*, den Bollandisten vóór te willen zijn. Wat professor W. A. van Hengel, reeds in 1831, bij zijne studie over Sint Nicolaas [1]) betreurde, het gemis van een *Vita S. Nicolai* in de *Acta Sanctorum* der Bollandisten, zal vooreerst nog wel tot het gebied der vrome wenschen blijven behooren. Als men weet, met hoeveel zorg de geleerde Bollandisten hun arbeid voorbereiden, allerwegen onderzoek instellen, de vertrouwbaarheid hunner bronnen wikken en wegen, vóórdat eenig positief resultaat wordt bereikt, dan kan men niet verwachten, dat hun reuzenwerk, hetwelk nu tot October gevorderd is, spoedig tot en met de maand December zal voltooid zijn.

Maar Joës a Leydis heeft ten onzent eenige vragen in opspraak gebracht, die met het leven en de vereering van Sint Nicolaas in nauwe betrekking staan. Over deze vragen wensch ik eenig licht te ontsteken, omdat ze anders wellicht, door een onvertrouwbare voorstelling, in een valsch licht beschouwd worden. Men kan ze tot een viertal terugbrengen:

I. Is het een gevoelen voornamelijk, zoo niet uitsluitend, van anti- en niet-katholieke geleerden, dat verschillende gebruiken, behoorende tot het feest van den H. Nicolaas, in verband staan met oud-germaansche mythologie?

---

[1]) Kist-Royaards, *Archief voor kerkel. gesch.* III, 753 vv.

II. Wat te houden van de stelling: het Christendom heeft bij zijne geleidelijke invoering en vestiging heidensche volksgebruiken „verkerstend"?

III. Wat, bij den huidigen stand der wetenschap, met genoegzame zekerheid aan te nemen omtrent het leven van den H. Nicolaas?

IV. Wat pleit voor de meening, dat de populaire viering van het Sint-Nicolaasfeest inderdaad verwantschap en overeenkomst toont met de oude *folklore*?

Ziedaar vragen, met wier beantwoording het gansche betoog van Joës a Leydis staat of in duigen valt. Zoo weinig mogelijk zal ik mijn persoonlijk gevoelen, dat ik aan niemand wensch op te dringen, hier doen spreken, maar bij voorkeur mij beroepen op katholieke schrijvers, wier vertrouwbaarheid boven alle verdenking staat. Allicht doet zich in het voorbijgaan de gelegenheid voor, om Joës a Leydis' ongevoeligen rug nog eens te streelen met de roede van Sinterklaas. Dan zal ik niet schromen voor Pieterman te spelen. Maar geen onbevooroordeeld lezer zal — vertrouw ik — weigeren te erkennen, dat onze vriend, evenals indertijd Tijl Uilenspiegel, het er ook naar gemaakt heeft.

I.

Is het een gevoelen voornamelijk, zoo niet uitsluitend, van anti- en niet-katholieke geleerden, dat verschillende gebruiken, behoorende tot het feest van den H. Nicolaas, in verband staan met oud-germaansche mythologie?

Deze vraag wordt hier vooropgesteld, om terstond op volkomen zuiver terrein te geraken. Dat het nog een vraag is of althans schijnt te zijn, danken we aan Joës a Leydis. Reden waarom ik onmiddellijk in *De Tijd* van 8 December 1896 verzet aanteekende tegen zijne wijze van voorstelling. Ik beriep mij toen op het *Kirchenlexikon* van Hergenröther-Kaulen, dat zeker kan worden aangemerkt als een gezaghebbend orgaan der katholieke wetenschap. Het citaat mag nog wel eens worden herhaald:

„De schimmel of witte ezel, waarop hij [Sint Nicolaas], zijne geschenken uitdeelend, rondtrekt of over de schoorsteenen rijdt, zijn uiterlijke verschijning als grijsaard met witten baard (wanneer hij niet als bisschop verschijnt) zijn uit vóór-christelijken tijd van Wodan op hem overgegaan. Het geven van geschenken op dezen dag zal wel een door het Christendom gewijzigd overblijfsel zijn van het oud-germaansche winterfeest.... Zijn gewone volgeling, aan den Rijn, Hans Muff geheeten [onze „zwarte Piet"], zal wel in werkelijkheid een bespotting verbeelden van den oud-heidenschen Wodan...

Voor den samenhang met een vóór-christelijk volksgebruik van den germaanschen stam spreekt ook het feit, dat, ondanks de zeer oude en algemeene vereering van den H. Nicolaas in de Oostersche en Westersche Kerk, „nur bij Deutschen" [1]) dit kinderfeest gevierd wordt en dat het ook in protestantsche streken is blijven voortbestaan" (Band IV, Sp. 1427).

Schrijver van het bewuste artikel is de Keulsche domcapitularis Dr. Heuser, thans overleden. Maar gelijk ik reeds in *De Tijd* opmerkte, al is het *Kirchenlexikon* geen Evangelie, toch geeft zulk een gezaghebbend orgaan „niet een individueele meening terug, maar een *resumé* der katholieke wetenschap tot in onze dagen". Daarom nog meer.

De jongste, meest uitvoerige biograaf van Sint Nicolaas is Dr. Eugen Schnell, die een levenstaak heeft gemaakt van zijn werk: *Sanct Nicolaus, der heilige Bischof und Kinderfreund* (Brünn 1886). Als volbloed Katholiek droeg hij zijn pennevrucht op aan den aartsbisschop van München, Dr. Anton von Steichele. Reeds schreef ik in *De Tijd:*

„Deze geschiedschrijver gaat lang zoover niet als de boven aangehaalde verklaring van het Sint-Nicolaasfeest, die hij ietwat kras aan de „moderne mythologie" der Germanisten toeschrijft. Toch erkent hij volmondig (Heft II, S. 68): „De knecht Rupprecht evenwel is zeer stellig van heidenschen oorsprong; hij is een mythologische figuur uit het heidendom, welke door de christelijke geloofsverkondigers voor het Sint Nicolaasfeest en daarmede ook voor het Kerstfeest en het H. Kerstkind dienstbaar werd gemaakt. Rupprecht, of

---

[1]) Niet, zooals *De Tijd* vertaalde en J. a Leydis onnadenkend overnam: „in Duitschland". Tot den dietschen stam moeten ook wij, Nederduitschers, gerekend worden. Misschien is de uitdrukking thans wat pan-germanistisch, maar de bedoeling is duidelijk, zoodat J. a Leydis haar blz. 12 ten onrechte wraakt.

hoe hij in heidenschen tijd ook geheeten moge hebben, is zeer waarschijnlijk van angelsaksischen of germaanschen oorsprong".

Nog beslister laat diezelfde schrijver zich uit in Heft I, S. 13: „Hoofdzakelijk waren het de germaansche landen, waar de versmelting der uit het Oosten stammende christelijke legenden van den H. Nicolaas met de heidensche sage over een god Ruodebrecht (maar niet Wuotan) bewerkstelligd werd, en wel door de geloofspredikers der eerste christentijden."

Eene herhaling dezer citaten scheen onvermijdelijk, indien wij den stand der kwestie van den beginne af willen bepalen. Maar nu verder.

Het zijn niet enkel duitsche geleerden, die een geheel andere meening dan Joës a Leydis voorstaan. Hun vallen onze zuid-nederlandsche broeders onverdeeld bij. Zoo Dr. K. de Gheldere, goed Katholiek en lid der Koninlijke Vlaamsche Academie. Hij schrijft:

„De eeredienst van dezen Winterheilige werd, evenals deze van St. Maarten, door de geloofszendelingen, hier te lande, in de plaats gesteld van de plichtplegingen ter eere van den rondreizenden Wodan met zijn peerd. Deze afgod, voortaan het kwade beginsel aanduidende, werd, in de S. Niklaas-ommegangen, verbeeld in de gedaante van eenen zwarten knecht, die aan St. Niklaas' peerd vastgebonden was. Vandaar de spreuk „Klaai en de duivel", door misverstand „Klaai de duivel" geworden" [1]).

Zoo in het *katholieke* tijdschrift *Dietsche Warande* (Januari-afl. 1897, blz. 29) de welbekende Pol de Mont. Hij verklaart:

„Of het nu Freyr of Woen gegolden hebbe, dit althans is zeker, dat, wat men hun in die feesten toeschreef, tot ons is overgekomen bij middel van het St. Nicolaas- of het St. Martensfeest".

Niet anders de katholieke priester en dichter Dr. Guido Gezelle [2]) in *Rond den Heerd* (4e Jaarg. blz. 10—11):

„Het kristendom wijzigde daar een en ander aan, ja! Men liet den ouden afgod Woen en zijn gezelschap varen. Maar wat men hem toeschreef en wat men al deed te zijner gedachtenis, te weten o. a. den laatsten schoof op den akker laten voor zijn paard, dat viel

---

[1]) *Dietsce Rime* (Brugge 1896) blz. 144—145.

[2]) Zie over hem een hoogst waardeerend opstel in *De Gids* (Augustus 1897, blz. 191 vv.).

nu gedeeltelijk op St. Niklaas. De oude Woens-ommegang werd St. Niklaas' nachtprocessie; men zette den Bisschop te paard; men gaf hem een zwarten knecht, met roede en asschenzak, en men zei daartegen: „Sint Niklaas met den duivel". Men verzaakte de afgoden en men hiet ze duivels, zoo nogtans dat de onwetende, nieuw bekeerde menigte Klaas zelven duivel hiet, gelijk men nog zegt: „Klaas den duivel" en gelijk men in Engeland *„old Nic"* hoort voor *Pietje Pek.*

Zoo is St. Niklaas schrik blijven verwekken, gelijk Woen of de eeuwige jager; hij ook rijdt bij nacht door de lucht; zijn paard springt van de eene schouw op de andere, komt door de schouw beneên, vindt daar rond den haard, den Saksischen autaar, de gaven, die voor hem bestemd zijn, en laat loon of straffe achter, in de gedaante van lekkerding of van eene roe".

Wenscht men in deze bloemlezing ook een bloempje uit eigen gaarde te zien? Het wordt ons kersversch geboden door onzen landgenoot, Dr. Jos. Schrijnen, priester-leeraar aan het Bisschoppelijk College te Roermond. Deze veelbelovende Limburgsche *folklorist* schrijft in zijn pas verschenen studie [1]):

„Het duidelijkst echter vinden wij de trekken van den voorrijder der *Wilde Jacht* in de *volksvoorstelling* van Sinterklaas weer [2]). Stormt het bij ons in het begin van December, dan is het niemand anders dan Sinterklaas met zijn knecht, die door de lucht heenvaart of over de daken rijdt, en niet zelden boven den schoorsteen post vat. De heilige bisschop, insgelijks eene krachtige gestalte en van eerbiedwaardig uiterlijk, rijdt in vol ornaat, met mijter en staf, voorbij; en het paard, dat hem draagt, dat onafscheidelijk met hem verbonden is en zooveel wonderlijke eigenschappen bezit, — wien der kleinen is het onbekend?... Bekend is bij ons de sage, die verhaalt, hoe Sinterklaas eens gedurende zijn rit gedwongen werd naar lager sferen af te dalen, om zijn paard te laten beslaan; natuurlijk werd de hoefsmid rijkelijk beloond. Ook *Odhin* moest om dezelfde reden zijn tocht onderbreken; na afloop maakt hij zich bekend, vliegt over een zeven el hooge haag en verdwijnt in de lucht".

Slechts noode weersta ik hier aan de bekoring, om dergelijke aanhalingen uit deze en andere auteurs te vermeerderen. In het vervolg zullen ze ons nog wel te stade komen. Voorloopig genoeg, om het antwoord op onze vraag niet twijfelachtig te laten.

---

[1]) *Overblijfselen van den Wodankultus in Limburg* (Roermond 1897), blz. 13—14.

[2]) „De *Kerk* is hieraan ten eenenmale vreemd".

Dit alles kan echter Joës a Leydis niet verhinderen als *de* vertegenwoordiger der katholieke opvatting van Sint Nicolaas' feestgebruiken op te treden en andere achtenswaardige katholieken naar den linkerkant te verwijzen, in het gezelschap van Renan en Faustus den Manicheër! Wie of wat geeft hem daartoe het recht? Toch niet zijn *pseudoniem*, dien hij met angstige zorgvuldigheid bewaart?

II.

Tot de voorafgaande en ook tot onze slotvraag in nauwe betrekking, als een algemeene praktijk tot een bizonder geval, staat onze tweede vraag:

Wat te houden van de stelling: het Christendom heeft bij zijn geleidelijke invoering en vestiging heidensche volksgebruiken „verkerstend"?

In *De Tijd* van 7 Dec. 1896 had Joës a Leydis geschreven:

„Men heeft de legende de wereld ingezonden, dat de katholieke Kerk bij de invoering van het Christendom in de germaansche landen aan de bestaande gebruiken een christelijk karakter heeft willen geven. Ieder zal gevoelen, dat dit beweren onjuist is". Wie zoo spreken, „hebben eenvoudig Renan nagepraat, waar die godloochenaar in zijn *Etudes d'histoire religieuse* beweert, dat de volksgebruiken, welke de katholieke feestdagen medebrengen, niet uit de katholieke Kerk en haar feestdagen hun oorsprong hebben, maar hun ontstaan te danken hebben aan het heidendom".

Den volgenden dag wees ik op den verkeerden grondslag, waarvan de bovenstaande, krasse beweringen uitgaan:

„Alsof de katholieke Kerk bij de invoering van het Christendom in de germaansche landen zich niet kon en mocht aansluiten bij de bestaande gebruiken, om daaraan een christelijk karakter te geven! Juist dit gedaan te hebben, pleit voor de moederlijke wijsheid, en echt-katholieke, d.i. algemeene, levensvatbaarheid der Kerk. Evenmin als de genade de menschelijke natuur vernietigt, doch haar tot fundament neemt en behoudt, zoo heeft ook het Christendom het germaansche volkskarakter niet weggenomen, maar alleen getracht het van heidensche elementen te ontdoen en aldus gelouterd, zooveel mogelijk te veredelen.

Wat is er tegen, aan te nemen, dat Sint Willebrord met de zijnen

de ten onzent bestaande en sedert eeuwen in het volksleven gewortelde feesten „gekerstend" heeft? Onze kerkgeschiedenis wordt dan ook in dit opzicht gelijk aan het treffend beeld, hetwelk de apostel Paulus in zijn brief aan de Romeinen heeft geteekend: de wilde olijfboom of oleaster van het heidendom niet verwoest, maar overgeplant en ingeënt op den waren olijfboom Christus, om met diens bovennatuurlijk levenssap doortrokken op te groeien tot God".

Niets mocht baten. In *De Tijd* van 21 December plaatste Joës a Leydis een ellenlang artikel, waarvan het besluit was: „Uit dit alles blijkt, dat het verkerstenen der heidensche gebruiken, gewoonten en feesten een misbruik is geweest, waartegen de Kerk in haar moederlijke wijsheid heeft gewaakt".

Mijn dupliek, waarin ik trachtte op even „hoffelijke wijze" als waaraan Joës a Leydis reeds een „eere-saluut" had gebracht, hem van zijne halsstarrige meening terug te brengen, hielp evenmin. Zelfs nadat de redactie van *De Tijd* mij voor eene verdere behandeling dezer kwestie naar een tijdschrift verwezen had — in het nummer van 1 Januari — hield mijn ridderlijke tegenstander niet op, in hetzelfde orgaan met hand en tand zijn denkbeelden te verdedigen en uitvallen te doen... op een terrein, dat voor *mij* gesloten was.

Reeds in *De Tijd* van 11 Januari trad hij op met een strijdlustig feuilleton, getiteld: *Legende of Waarheid.* Niet minder tendentieus waren de latere feuilleton's, waarmede hem vergund werd het Zondagsblad van *De Tijd* vol te maken: als over het godsdienstige gilde, vastenavond, de paascheieren en onlangs nog over Sint-Maarten [1]). Zoo dikwijls hij zijn kans schoon zag, „opportune et importune", was het telkens weer hameren op hetzelfde aambeeld. *Op die manier wordt allengs de openbare meening gevormd.* Eindelijk, om een waardige kroon op het werk te zetten, verschijnt zijn „kerkelijk goedgekeurd" boekje, waarin de schrijver, naar hij zegt, hoopt „geslaagd te zijn in de wederlegging van de volstrekt onware stelling, dat het Christendom de heidensche feesten verkerstend heeft" [2]).

---

[1]) Vgl. *De Tijd* van 15 Februari, 1 Maart, 19 April en 8 Nov. 1897, Tweede Blad.

[2]) *De Tijd* van 8 Nov.

Wat nu? Aan zulke veelschrijverij vrij spel te laten, om overal propagande te maken voor even lichtzinnig opgezette als hardnekkig vastgehouden beweringen? Of nogmaals den handschoen opnemen voor de waarheid, zooals die onbewimpeld door tal van katholieke schrijvers geleerd en door de Kerk zelve achttien eeuwen lang in praktijk gebracht is? De keuze, al valt zij om verschillende redenen ook moeilijk, kan niet twijfelachtig zijn. Men houde mij echter ten goede, dat thans alweer herhalingen van hetgeen reeds vroeger gezegd werd onvermijdelijk zijn. Aan anderen de schuld, indien hier uilen naar Athene worden gedragen!

Het eerste en voornaamste document, dat in dit geding dienst moet doen, blijft altoos de instructie van den H. Paus Gregorius den Groote aan abt Mellitus, den opvolger van den H. Bisschop Augustinus op den zetel van Cantorbury. Wat deze instructie van zooveel gewicht maakt, is niet alleen de pauselijke waardigheid van den schrijver, niet alleen zijn machtige, persoonlijke invloed op het missiewezen, waarom hij „de stichter der katholieke missiën" genoemd wordt. Maar vooral ook, omdat die pauselijke instructie werd gegeven voor het angelsaksische volk, vanwaar uit, nauwelijks honderd jaar later, het Christendom naar Germanje en onze „lage landen" is overgebracht. Aan de bewijskracht van dit onsterfelijke gedenkstuk kan men zich allerminst door flauwe uitvluchten en praatjes onttrekken.

Paus Gregorius schrijft dan aan abt Mellitus de volgende gedragslijn voor, die ook ter kennis moet worden gebracht van bisschop Augustinus:

„Zeg hem, wat ik, lang de zaak der Angelsaksen overdenkend, bij mij zelf besloten heb. Namelijk, de heiligdommen der afgoden moeten volstrekt niet verwoest, maar de afgoden-zelven daarin afgebroken worden; de heiligdommen besproeie men met wijwater, men bouwe daar altaren en plaatse er reliquieën. Want als die heiligdommen goed zijn gebouwd, moeten zij van den dienst der duivelen worden overgebracht ten dienste van den waren God, opdat het volk, terwijl het zijne heiligdommen niet afgebroken ziet, des te gemakkelijker tot zijn gewone verzamelplaatsen bijeenkome. En wijl het gewoonte is, bij het offeren aan de duivelen veel ossen te slachten, moet ook in dit opzicht de plechtigheid eenigszins gewijzigd worden, zoodat op den dag der kerkwijding en op het feest der H. Martelaren, wier reliquieën daar geborgen zijn, nabij dezelfde

kerken, die aldus uit de afgodische heiligdommen veranderd zijn, van de takken der boomen tenten worden gemaakt en onder godsdienstige maaltijden feest gevierd worde. Zoodoende worden uitwendig hunne vreugden eenigermate behouden en zullen zij des te gemakkelijker instemmen met de inwendige blijdschap. Want verharde gemoederen op eenmaal tegelijk van alles af te rukken is zonder twijfel onmogelijk. Zelfs hij, die naar de hoogste plaats tracht op te klimmen, bereikt die niet met sprongen, doch met (langzame) schreden of treden" [1]).

Ieder woord van dit pauselijk schrijven is op de goudschaal gewogen en ook werkelijk goud waard. Maar zoo lichtvaardig als een Joës a Leydis daarmee durft omspringen, laat zich niet zonder rechtmatige ergernis waarnemen. Bij voorbeeld aldus:

„In zijn *Levens der Pausen*, over den brief van den H. Gregorius den Groote „en die raadgevingen" (dus geen bevel, geen instructie, maar slechts raadgevingen), ontwaart prof. Wensing „den eersten oorsprong der zoogenaamde kermissen en hare feestvreugde"" [2]).

Een subtiele onderscheiding, die in *Port Royal* kon uitgevonden zijn! Omdat prof. Wensing „currente calamo" van „raadgevingen" spreekt, is het zeker uitgemaakt, dat hier „geen bevel, geen instructie" wordt gegeven? Onze hooggevierde professor Wensing heeft zich waarschijnlijk omgekeerd in zijn graf, toen van zulk een doodonschuldig bedoelde uitdrukking zulk een misbruik gemaakt werd.

„Slechts raadgevingen"! Maar Paus Gregorius kon toch geen raadgeving doen tot iets, wat in zich verkeerd moet heeten? En „het verkerstenen der heidensche gebruiken, gewoonten en feesten is een misbruik geweest, waartegen de Kerk in haar moederlijke wijsheid heeft gewaakt", zooals J. a Leydis durfde beweren!

„Geen bevel, geen instructie"! Maar wie zal hier de lijn trekken? En zegt Paus Gregorius dan niet uitdrukkelijk: „*debet* eis etiam hac in re aliqua sollemnitas immutari", hier *moet* ook in dit opzicht de plechtigheid eenigermate gewijzigd worden?

---

[1]) *Eplae S. Greg. M.* Lib. IX, ep. 71; ook in de *Vener. Bedae Hist. eccl. gentis Anglorum* (ed. Plummer, Oxonii 1896) I, p. 65.

[2]) *De Tijd* van 11 Januari 1897. Men bewondere hier den „onderhoudenden stijl", die ook in dit boekje talrijke amusante staaltjes van ... verregaande slordigheid oplevert.

Had Joës a Leydis bij prof. Wensing maar een paar regels verder gelezen, dan zou hij niet tot zulke dwaze conclusies gekomen zijn. Wat staat er letterlijk?

„Terwijl wij in deze raadgevingen des heiligen Gregorius, tot onze verrassing, den eersten oorsprong der zoogenaamde kermissen en hare feestvreugde ontwaren, kunnen wij daarin tevens s'mans diepe menschkunde bewonderen. Zij bewijzen ons, in welke mate dien paus de kunst van de menschen te besturen eigen was; hoezeer hij zijne maatregelen naar de verschillende karakters wist te kiezen, hoe vindingrijk hij was in geoorloofde hulpmiddelen voor het welzijn der zielen. *Dit is overigens de ware geest des Christendoms; hiermede overeenkomstig was ten allen tijde de handelwijze der katholieke Kerk*" [1]).

Maar, zoo verklaart onze eigenmachtige *commentator* op pauselijke akten elders:

„Men zal met ons willen erkennen, dat de brief van den H. Gregorius den Groote niet de bedoeling had de feesten zelven te verkerstenen, maar zal men met prof. Wensing willen aannemen, dat door den brief van den H. Gregorius wel de kerkmissen, als zijnde geheel nieuwe feesten, zijn ingesteld" (blz. 7).

Men kan, dien klinkklaren onzin lezende, nauwelijks zijn oogen gelooven. Paus Gregorius wil, dat voor het nieuwbekeerde volk de plechtigheid, die zich vroeger uitte door het slachten van ossen ter eere der afgoden, eenigermate moet gewijzigd worden („aliqua solemnitas immutari"); dat de uitwendige vreugdebetuigingen in stand blijven („exterius gaudia reservantur"); dat op dezelfde plaatsen, die vroeger aan den dienst der duivelen waren gewijd, nu feest worde gevierd ter eere van God en zijn H. Martelaren. In één woord: dat de tot dusverre gevierde volksfeesten niet meer in heidenschen, maar in christelijken zin zouden voortleven: „Want men kan verharde gemoederen niet op eenmaal van alles tegelijk aftrekken". Is dit „verkerstenen" van vóór-christelijke gewoonten en feesten, ja of neen? Nieuw was de titel, waarop feest werd gevierd, maar oud, naar voorvaderlijke traditie (altijd in zooverre die heidensche zeden niet direct in botsing kwamen met de

---

[1]) *Levens der Pausen* V, blz. 167. De cursiveering is van mij.

christelijke leer) was de wijze, ja zelfs de plaats, waarop de feestviering geschiedde.

Wie niet geheel vreemdeling is in de kerkelijke geschiedenis, zal in dezen beroemden brief van Paus Gregorius niets bizonders of nieuws ontdekken. De praktijk der Kerk is nooit anders geweest. Heeft kardinaal Baronius, „de vader der kerkgeschiedenis", niet voor diezelfde praktijk een uitvoerig pleidooi geleverd reeds in het eerste deel zijner *Annales ecclesiastici*? Wanneer zulk een advokaat aan het pleiten gaat, weet ik niet beter te geven dan een letterlijke vertaling van zijn betoog.

„Maar hoe? Was het dan niet geoorloofd, om hetgeen bij de heidenen met bijgeloovigen eeredienst en op goddelooze wijze plaats had, nu te louteren en met heiligen ritus in den waren godsdienst over te nemen, opdat tot grooter beschaming van den duivel Christus door allen geëerd worde met dezelfde middelen, waardoor de Satan vroeger gediend werd?"

Dan haalt Baronius het voorbeeld aan van den H. Gregorius Thaumaturgus, bisschop van Neo-Cesarea, die leefde tusschen de jaren 210 en 270 ongeveer. Deze veranderde de heidensche feesten, die vroeger aan allerlei bijgeloovigheden waren toegewijd, in feesten ter eere der H. Martelaren. Reden waarom de H. Gregorius van Nyssa hem de lofspraak toekende:

„Toen hij bemerkte, dat het onwillige en onwetende volk wegens zinnelijke genoegens volhardde in de afgodische dwaling, [trachtte hij] intusschen vooral datgene onder hen te verkrijgen, wat het voornaamste is: om hen namelijk van hun ijdele superstitie's af te trekken en tot God te bekeeren, veroorloofde hij hun („permisit eis"), dat zij ter gedachtenis der heilige martelaren zich vroolijk aanstelden en vermaakten en zich uitstortten in blijdschap" [1]).

Reden ook waarom Theodoretus verklaart:

„In plaats van de feesten ter eere van Jupiter en vader Bacchus worden thans met volksvermaken plechtigheden gevierd ter eere van Petrus, Paulus, Thomas, Sergius, Marcellus, Leontius, Antoninus,

---

[1]) *Greg. Nyss. orat. de vita S. Greg. Thaum.* (Migne, *Patrol. Graeca* Tom. XLVI, col. 954)

Mauritius en andere heilige martelaren" [1]) („solemnitates populari epulo peraguntur").

Nu gaat Baronius weer voort:

„Met dezelfde gcoorloofdheid, waarmede de tempels der goden in christelijke kerken lofwaardig veranderd zijn, worden ook de andere heidensche riten door ons met wijdingen gelouterd en aan den goddelijken eeredienst toegewijd. En geschiedt dit niet op het voorbeeld der Apostelen? Heeft Paulus, toen hij te Athene was, niet met wonderbare wijsheid het altaar des bijgeloofs, aan den Onbekenden God gewijd, waarop de offers der goddeloosheid geslacht werden, overgebracht tot den dienst van den waren God (voor zooverre hem zulks in dien tijd vrijstond)? Eveneens verbood dezelfde Apostel niet aan de Christenen om van de offerspijzen, die aan de afgoden geofferd waren, te eten, tenzij wanneer een medebroeder ergernis nemen zou. Want alles, zegt hij, is rein, doch het wordt verderfelijk voor den mensch, die eet en ergernis geeft [2]). Nu echter sedert lang de bijgeloovige afgodendienst is afgeschaft en elke aanleiding tot ergernis daarmede is weggenomen, waarom zou men eenige dier gebruiken niet in toepassing mogen brengen, zooveel te meer, daar niet alleen in het private leven, maar zelfs in de algemeene gewoonten der Kerk een en ander wordt aangewend, dat ook aan de heidenen gemeenzaam is?"

Baronius gaat nu wijzen op eenige godsdienstige gebruiken, welke de Kerk thans nog in eere houdt, maar die reeds bij den voormaligen heidenschen eeredienst worden aangetroffen. Bij voorbeeld „het wijwater, de besprociing der graven, het uitdeelen van waskaarsen onder het volk" enz. „Allicht bestaan er nog meer dingen, die ons thans niet invallen, maar die om dezelfde boven vermelde redenen door de Christenen naar vromen en heiligen trant, zonder eenig bijgeloof, bewaard blijven" [3]).

Wat volgt nu uit het betoog van Baronius? Dat niet slechts buiten de Kerk, in het profane volksleven, maar zelfs *in* de Kerk, in hare wetgeving en liturgie, verschillende gebruiken, oorspronkelijk tot het heidendom behoorende, voortleven. Een treffend bewijs dezer waarheid wordt ons ten overvloede geleverd door niemand minder

---

[1]) Theodoretus, *Euang. verit.* Lib. 8, *De. mart.* (Migne, *Patrol. Graeca*, Tom. LXXXIII, n. 923).

[2]) Vgl. I. Cor. VIII en Rom. XIV: 20.

[3]) *Annales ecclci* (Coloniae 1601) sub a°. 44: Tom. I, n°. 86, col. 438.

dan den grooten Paus Innocentius III (1198—1216). 't Is een uittreksel uit zijn preek op het feest van Maria—Zuivering:

„Wat is de reden, dat wij op dezen feestdag ontstoken waskaarsen dragen? Dat kan worden opgemaakt uit het Boek der Wijsheid, waar men leest van afgodendienaars, die hun offers in het donker opdragen. Want de heidenen hadden de maand Februari aan de goden der onderwereld toegewijd, omdat, naar zij ten onrechte meenden, in het begin dier maand Proserpina door Pluto geroofd was; men geloofde, dat hare moeder Ceres haar den ganschen nacht in Sicilië gezocht had met brandende fakkels. Ter gedachtenis daaraan hielden zij [de heidenen] in het begin der maand een omgang door de stad met brandende fakkels. Daarom werd dit feest *Amburbale* [feest van den stadsomgang] genoemd. *Maar wijl onze heilige voorouders deze gewoonte niet geheel en al konden uitroeien, hebben zij bepaald, dat men ter eere der H. Maagd Maria brandende kaarsen dragen zou. En zoo geschiedt thans ter eere der H. Maagd wat vroeger plaats had ter eere van Ceres. En wat eerst gebeurde ter eere van Proserpina, wordt thans gedaan tot lof van Maria*" [1]).

Commentaar is hier overbodig, ten minste voor wie goed toeziet en onderscheid maakt Maar door een valsche en verwarde voorstelling der zaak is aan de goede gemeente zand in de oogen gestrooid. Eenige toelichting schijnt dus wenschelijk. Reeds op blz. 2 jeremieert Joës a Leydis:

„Helaas ook in ons eigen vaderland hebben mannen van naam en groote kennis beweerd dat de christelijke feesten, en de daaraan verbonden gebruiken hunnen oorsprong ontleenen aan de afgodische feesten en gebruiken van onze heidensche voorouders".

Van meet af moet hier noodzakelijk scherp onderscheid worden gemaakt.

Vooreerst tusschen de zooeven gebleken opvatting van Paus Innocentius III en die van Renan *cum suis*. Volgens katholieke opvatting hebben de kerkelijke feestdagen een zuiver christelijken, *objectieven grondslag*; volgens de ongeloovigen niet. Paus Innocentius leerde natuurlijk: het feest van Maria-Lichtmis wordt gevierd ter gedachtenis aan het waarachtig feit, dat de H. Maagd op 2 Februari,

---

[1]) Innoc. papae II *Opera*: Sermo I in festo Purif. Mariae (Coloniae 1552) fol. 47 (Migne, *Patrol. lat.* Tom. CCXVII, col. 510).

veertig dagen na Kerstmis, haar goddelijk Kind in den tempel opdroeg met het Mosaïsche zuiveringsoffer. Hetgeen niet verhinderde, dat volgens dienzelfden Paus de *bijkomende*, *ondergeschikte* plechtigheid, alsdan met ontstoken waslicht in processie rond te gaan, oorspronkelijk reeds bij de heidenen in zwang was; maar door de Kerk is die plechtigheid toegepast op het „Licht ter openbaring der volkeren" en op de Gezegende onder de vrouwen. Renan en de zijnen maken zich schuldig aan de bekende overdrijving: „Sie schütteln das Kind mit dem Bade aus". In hun systeem past de bewering: *geheel* het feest van Maria-Lichtmis heeft geen anderen redelijken titel van bestaan dan als een overblijfsel van heidenschen eeredienst. — Voorzeker een essentiëel verschil, dat echter aan Joës a Leydis' scherpzinnigheid (?) ontgaat.

Dus niet „de christelijke feesten" — die hebben grond van bestaan genoeg reeds in zich zelve alleen — maar eenige daaraan verbonden *gebruiken* ontleenen hunnen oorsprong aan de afgodische feesten en gewoonten van onze heidensche voorouders. Intusschen lang niet *alle*. Want verschillende gebruiken, tot den katholieken eeredienst behoorende of tegenwoordig nog in het volksleven heerschende, zijn specifiek christelijk en hebben met het heidendom *niets* gemeen. Generaliseeren is hier uiterst gevaarlijk.

Andere daarentegen zijn door de Kerk uit het heidendom overgenomen, van hun afgodische beteekenis ontdaan, en aan het oude, ziellooze lichaam is een nieuwe geest ingeblazen: de symboliek van het Christendom. Zoo bijv. de op zich genomen doodonschuldige gewoonte der heidenen, om in de maand Februari met waslicht rond te gaan. Waarom mocht dat later ook niet geschieden ter eere der H. Maagd Maria? Toch evengoed als de taal en verschillende kunstvormen uit het heidendom zijn overgegaan in het kerkelijk leven. Zooveel te meer, nu, volgens Baronius, „sedert lang de bijgeloovige afgodendienst was afgeschaft en daarmede elke aanleiding tot ergernis was weggenomen" [1]). Paus Innocentius laat dan ook in zijn pas aangehaalde preek onmiddelijk volgen, welke tegenwoordig de katholieke of liever moreele beteekenis van het kaarsendragen is: „Hierom ook (ob hoc *quoque*) dragen wij op Maria-Zuivering ontstoken waslicht, opdat wij gezuiverd door de

[1]) Vgl. hierboven blz. 79 en 80.

genade verdienen mogen eens met aangestoken lampen, gelijk de wijze maagden, in te gaan tot het hemelsch bruiloftsfeest".

Ten derde nog een onmisbare distinctie.

Er waren 1°. heidensche gebruiken, die uitteraard, *in se*, tot den afgodendienst behoorden of *in zich* strijdig waren met de christelijke zedeleer. Bijv. de aanbidding van afgodsbeelden, waarzeggerij, toovermiddelen, voorspelling uit de ingewanden der dieren, menschenoffers, bacchanaliën enz. Tegen zulke „ergerlijke misbruiken" ijverde Sint Bonifacius [1]). En de H. Willebrord aarzelde niet, om met geweld de broeinesten van afgoderij uit te roeien, als bijv. te Walcheren, waar hij het afgodsbeeld van Donar verbrijzelde [2]).

2°. Andere heidensche gebruiken waren uitteraard zuiver natuurlijk en dus geoorloofd. Slechts toevallig en feitelijk stonden ze met den afgodendienst in verband. Hier redde de Kerk niet zelden het omhulsel, terwijl de heidensche geest, die het toevallig bezield had, eruit gebannen was en plaats gemaakt had voor christelijken zin. Zoo het gebruik van waslicht op Maria-Zuivering.

3°. Heidensche opvattingen en gebruiken, welke de Kerk niet positief „verkerstend" heeft, doch ten opzichte waarvan zij min of meer onzijdigheid in acht nam. Soms bleef aan de phantasie des volks vrij spel, want dan achtte de Kerk het zelfs der moeite niet waard zich met die thans schadelooze kinderen der verbeelding in te laten. Zoo kan bijv. het rijden van de Wilde Jacht door de lucht, het paard van Wodan — zonder toedoen der Kerk, alleen door de volksmeening — zijn overgebracht op christelijk terrein, om aan Sint Nicolaas met zijn paard de bekende rol toe te schrijven. Soms ook was de invloed der Kerk niet bij machte om dergelijke heidensche gebruiken geheel uit te roeien. Een sprekend voorbeeld leveren ons hier de vaak levensgevaarlijke godsoordeelen. „Wel is waar vermocht de Kerk niet deze ordaliën, die zoo diep in de zeden en opvattingen des volks waren vastgeworteld, geheel af te schaffen, maar zij trachtte ze in meer beschaafde banen te leiden, onder het toezicht der geestelijken te stellen en andere bewijsmiddelen ervoor in de plaats te brengen" [3]).

---

[1]) Vgl. *De Tijd* van 21 en 30 Dec. '97, en Joës a Leydis, blz. 4.

[2]) P. Alberdingk Thijm, *H. Willebrordus* (Amst. 1861), blz. 191.

[3]) Dr. J. Hergenröther, *Handbuch der allgem. Kirchengeschichte* (Freib. 1879), I, S. 578.

Hiermede genoeg om de gevolgtrekking van het *Kirchenlexikon* volkomen begrijpelijk te maken: „Wir dürfen uns darum nicht wundern, wenn in diesen volksthümlichen Festen sich noch manche Gebräuche aus vorchristlicher Zeit erhalten haben" [1]).

Opmerking verdient alleen nog, dat juist twee der grootste Pausen in de middeleeuwen hier als wegwijzers dienen. Gregorius de Groote, die aan de vroegere, en Innocentius III, die aan de latere middeleeuwen den beslissenden stoot gaf, waarop de naaste ontwikkeling der Kerk in die onder menig opzicht zoo heerlijke periode gevolgd is. Welsprekender en krachtiger getuigenissen zijn in deze kwestie nauwelijks denkbaar.

Van dit alles kan zeker iemand nu verbaasd opkijken, alsof hij het in Keulen hoort donderen. Maar de geleerdheid, die op een geleerd klinkenden latijnschen naam aanspraak geeft, behoefde nog niet eens tot zulke oude latijnsche folianten terug te gaan als waaruit wij zooeven hebben geput. Joës a Leydis had gemakkelijk dezelfde wetenschap kunnen opdoen bij Frédéric Ozanam, wiens studie: *La civilisation chrétienne chez les Francs* voor hem geen gesloten boek kon en mocht blijven. Ook dan zou hij zich wel diep geschaamd hebben op blz. 3 te schrijven:

„Wat Renan, Grimm en anderen hebben beweerd, is slechts een napraten geweest van de Calvinistische schrijvers der XVIe en XVIIe eeuw, die evenals de ketter Faustus hebben getracht de gebruiken der Christelijke Kerk verdacht te maken. Zij wisten daartoe geen beter middel, dan behendig de legende de wereld in te zenden, dat het Christendom de heidensche gebruiken heeft verkerstend.

Die legende is laster [*sic*]. Maar de vijanden [!] der Kerk hebben niet opgehouden ze te verbreiden" ...

Reeds in 1850, toen Ernest Renan pas 27 jaren telde en nog zijn treurige vermaardheid winnen moest, verscheen het bovengenoemde boek van Ozanam. En wat Grimm betreft, den genialen taalreus, den geloovigen Protestant, ik betwijfel sterk, of Joës a Leydis wel ooit een zijner werken gezien heeft. Wel weet ik, dat Jacob Grimm (die is immers bedoeld?) altoos met de grootste achting van het Christendom sprak en zeker niet onder „de vijanden der Kerk" mag gerekend worden. Zoo schrijft hij: „Der Sieg des Christenthums

[1]) Bd. IV, Sp. 1396.

war der einer milden, einfachen, geistigen Lehre über das sinnliche, grausame, verwildernde Heidenthum". En elders, opdat ook blijke, dat Grimm „de moderne mythologie der Germanisten" niet *à tort et à travers* huldigde: „Anderntheils zerstörte und unterdrückte die Frömmigkeit christlicher Priester eine Menge heidnischer Denkmale, Gedichte und Meinungen, deren Vernichtung historisch schwer zu verschmerzen ist; allein die Gesinnung ist tadellos" [1]). Dit tusschen haakjes gezegd. Want voor het naaste gezelschap van Renan staat Grimm veel te hoog. Ook tegenover andersdenkenden geldt het achtste gebod; om niet te gewagen van *„de mortuis nil nisi bene"*, vooral waar het zulk een grooten en edelen doode geldt als Jacob Grimm.

Maar nu het beloofde citaat van Ozanam (het zal voor ditmaal onze laatste aanhaling zijn). De wijdberoemde stichter der conferentie's van den H. Vincentius a Paulo schreef ten jare 1850 als volgt:

„On a blâmé la condescendance de saint Grégoire pour les Anglo-Saxons; on lui reproche d'avoir corrompu la sévérité de la loi chrétienne en l'accommodant à leurs superstitions, et d'avoir ouvert la porte du sanctuaire au paganisme. L'Eglise romaine, en effet, s'était attaché à cette règle, de distinguer dans le paganisme deux choses: *l'erreur*, qui est l'adoration de la créature; et *la vérité*, qui est l'essence même de la réligion, telle que la nature humaine la conçoit et la veut, avec les temples, les sacerdoces, les sacrifices. En respectant les habitudes réligieuses des peuples, l'Eglise faisait acte de *sagesse* premièrement, mais aussi de *charité*. Car, s'il est quelque chose à quoi les hommes tiennent plus qu'à la terre qui les nourrit, plus qu'aux enfants qu'ils élèvent sur leurs genoux, ce sont les traditions qui consacrent pour eux le sol du pays, et les fêtes qui les arrachent un moment aux durs et monotones devoirs de la vie" (p. 142—143).

Wat mij in de klakkelooze beweringen van Joës a Leydis nog het meest raadselachtig voorkomt, is de wijze, waarop *hij* zich dan wel de invoering en vestiging van het Christendom in de germaansche landen voorstelt. Als hadden de geloofspredikers begonnen met de heidensche maatschappij tot een *tabula rasa* te maken en daarop ineens een geheel nieuwe, christelijke beschaving over te brengen?

---

[1]) *Deutsche Mythologie* (Berlin 1875), I, S. 4—5.

Als ware de „gekerstende" maatschappij eensklaps, geheel en al voltooid, gelijk Minerva uit het hoofd van Jupiter, te voorschijn gekomen? „Ick en weet niet wat". Desnoods kan men zulk een onzinnig drilsysteem veronderstellen bij een dozijn Pruisische *Feldwebels*, die naar Kameroen worden gezonden, om daar te „civiliseeren", en dan alles met geweld pasklaar willen maken naar een te Berlijn uitgewerkt schema *x*!

Maar gelukkig, die hier de zegeningen van het Christendom gebracht hebben, Willebrordus, Bonifacius en hunne metgezellen, waren vóór alles volgelingen van onzen goddelijken Heiland. Deze had uitdrukkelijk geleerd: „Ik ben gekomen niet om de Wet af te schaffen, maar om haar te volmaken" [1]); geleerd, dat men het geknakte riet niet moet breken en de glimmende pit niet uitdooven [2]); geleerd, dat men niet voorbarig het onkruid moet uitroeien, opdat niet tegelijk de goede tarwe verloren ga [3]). Daarom zijn de eerste geloofsverkondigers hier te lande opgetreden niet met geweld, doch met zachtmoedigheid, gelijk de Eerw. Heer P. M. Bots voortreffelijk betoogde [4]). En evenmin heeft de jeugdige Kerk, door hen in de germaansche landen gesticht, aan onze voorouders, nog zoo klein in den geloove, de moedermelk der toegevendheid en verdraagzaamheid ooit onthouden [5]). Min of meer werd tegenover de wegstervende heidensche samenleving altoos in praktijk gebracht wat Sint Franciscus van Sales zoo schoon heeft omschreven: „Rien de trop; rien par violence; tout par amour; ennemis de rien; toujours pères".

Mag ik ten slotte nog even een paar andere, meer diepzinnige kanten dezer kwestie aanroeren?

Eerst de *mystieke* zijde. Het wordt altoos een bewonderenswaardige leiding genoemd der goddelijke Voorzienigheid, dat juist de middelen, waarvan Satan zich bediend had om den mensch tot verderf te brengen, door Christus geworden zijn tot middelen van verlossing en heiliging. Daarom zingt bijv. de Kerk in de Praefatie van het

---

[1]) Matth. V : 17.
[2]) Matth. XII : 20.
[3]) Matth. XIII : 29.
[4]) Vgl. *De Tijd* van 12 Dec. 1896.
[5]) Vgl. Hebr. V: 12—14.

H. Kruis: „Ut qui in ligno vincebat in ligno quoque vinceretur: opdat de duivel, die in den boom [van het paradijs den mensch] overwonnen had, op den boom [des Kruises] ook ten onder gebracht zou worden". Daarom geven de godgeleerden onder de *rationes congruentiae* als een passende reden, die mede tot instelling der HH. Sacramenten heeft geleid, ook deze op: de materie was aanleiding en middel tot zonde, maar wordt nu door Christus gemaakt tot middel van heiliging [1]). Welnu, dezelfde „economie Gods", indien ik dat woord gebruiken mag, heerscht ook in de thans verklaarde praktijk der Kerk, welke Joës a Leydis zoo roekeloos bestrijdt. Met Baronius hebben wij reeds boven (blz. 79) de overeenkomst opgemerkt.

Vervolgens de *psychologische* kant der kwestie.

De schrijvers van het geestelijk leven zeggen, dat men bij de opvoeding der menschen in aanmerking moet nemen wat bij den een of anderen mensch *natuurlijk* is, en dat men slechts trachte daaraan een betere, zoo noodig een tegenovergestelde richting te geven. Men passe dien menschkundigen regel eenvoudig toe op de invoering van het Christendom, dat immers de opvoeding der volkeren beoogde, een opvoeding door Christus tot God [2]), ... en de gevolgtrekking ligt voor de hand.

Of wil men een type zoeken bij de Oneindige Volmaaktheid zelve? God doet niet anders met zijn Heiligen, in wie de genade werkt volgens hun natuurlijken aanleg en karakter. Vandaar als de kleuren van den regenboog het menigvuldig verschil in hun temperament en eigenaardige deugden, ofschoon toch de eenheid onder de schitterende verscheidenheid geenszins te loor gaat. Men denke slechts aan de twee Apostelvorsten Petrus en Paulus, aan de gezusters Martha en Maria, aan den H. Franciscus van Assisië en Sint Dominicus, Thomas van Aquino en Bonaventura, Ignatius van Loyola en Franciscus van Sales, die allen met volle recht, doch ieder op eigen, karakteristieke wijze getuigen konden: „Ik leef, maar niet meer ik, want Christus leeft in mij" (Galat. II: 20). Waarlijk „God is wonderbaar in zijn Heiligen" [3]). Naar het heerlijke woord van Sint Franciscus van Sales

---

[1]) Vgl. Billuart, *Summa S. Thomae* (Tom. VI, Diss. I, Art. III); alsmede Sint Thomas zelf, *Summa theol.* (Pars III, Q. LXI, Art. I, „Secunda ratio" en „Tertia ratio").

[2]) „Per Christum hominem ad Christum Deum." S. Aug.

[3]) Ps. LXVII: 36.

handelt Hij met zijn uitverkoren dienaren „comme la bouquetière qui avec les mêmes fleurs, compose divers bouquets égalements beaux et délectables".

Welnu, evenzoo doet de katholieke Kerk, de „Civitas Dei" op aarde, bij de bekeering van heidensche volken. Naast onwankelbare eenheid der groote en heilige beginselen, een onuitputtelijke verscheidenheid en plooibaarheid van vormen. Zij gebruikt niet één en denzelfden stijven vorm, om dien met despotisch gezag aan al haar bekeerlingen, van welke natie ook, op te dringen en te drukken. Een Procrustes-bed bleef haar ten allen tijde vreemd. Maar zij voegt zich naar de natuurlijke geaardheid van ieder volk, zoowel als van elk individu. Zoo komt het, dat zij ieder volk en elken mensch afzonderlijk naar zijn eigenaardig karakter katholiek maakt. Zoo mogelijk „catholique avant tout", door merg en been, in vleesch en bloed. Hoe dit éene met het andere samengaat? Omdat al wat de Kerk rein *natuurlijks* aantreft in de samenleving of in den individueelen mensch, zij dat niet tracht te vernietigen, maar het onder den louterenden, veredelenden en verheffenden invloed der genade laat voortbestaan.

Waarlijk „het rijk der hemelen is gelijk aan een zuurdeeg, dat de gansche massa doordringt, totdat alles gedeesemd is" [1]).

Van dit alles evenwel schijnt Joës a Leydis zelfs „keine blasse Ahnung" te hebben. Toch schrijft hij er maar duchtig op los. Het papier is geduldig. Somwijlen ook de katholieke pers. Intusschen valt het moeilijk, dien schrijfgragen auteur bezig te zien, en niet te denken aan een ondeugende ironie, als men zich de fijne, onlangs gedane opmerking in het geheugen roept: „Hij behoort geenszins tot de dilettanten, die alleen daarom met zoo benijdenswaardige zekerheid doordraven, wijl hun kennis niet ver genoeg reikt om de bezwaren te zien" [2]).

Over onze twee nog restende vragen in een volgend artikel. Dan hoop ik wat korter te kunnen zijn.

Feestdag van den H. Nicolaas, 1897.

Dr. G. Brom.

(Slot volgt.)

---

[1]) Matth. XIII: 33.

[2]) *De Katholiek*, Juli 1897, blz. 78.

De mensch, zijne tegenwoordige en praehistorische rassen, naar Prof. Dr. Joh. Ranke, bewerkt door Victor Becker S. J. — Nijmegen, Joh. Noman & Zoon; Amsterdam, J. S. de Haas, 1897. Prijs: ƒ 1.95

Met bijzonder genoegen voldoe ik aan het mij gedane vereerend verzoek bovengenoemd werkje bij de lezers van dit tijdschrift in te leiden. Het allerverdienstelijkste werk toch van Prof. Ranke, waarnaar dit boekje hoofdzakelijk is bewerkt, is een goudmijn voor allen, die belangstellen in het resultaat van het nieuwere wetenschappelijk onderzoek, maar bijzonder voor hen, wier taak het is ter verdediging of verklaring van geloofs- en redewaarheden ook zelf in zekere mate op de hoogte te zijn van wat op natuurwetenschappelijk gebied voor betere kennis van den mensch is en wordt verricht. Jammer genoeg is de kring, waarin het groote werk van Ranke genoegzaam wordt gekend, uiteraard zeer beperkt. Die leemte heeft pater Becker aangevuld, en het aan velen, die om redenen van allerlei aard het groote en uitgebreide werk niet kunnen ter hand nemen, mogelijk gemaakt, uit zijn meer beknopte maar zaakrijke bewerking, althans in vele belangrijke punten vertrouwbare inlichtingen te vragen.

Zelf geeft de schrijver dit doelwit van zijn arbeid aan: „den in het uitgebreide werk medegedeelden stand, respectief uitkomsten der wetenschap over de vragen, welke met godsdienstige en wijsgeerige onderwerpen in verband staan in een kleiner bestek in onze eigene taal aan een ruimeren kring bekend te maken; wijl ook in ons land.... die punten zoo vaak met onwetenschappelijke bijbedoelingen verkeerd zijn voorgesteld".

Aan de hand van Prof. Ranke behandelt de schrijver in het eerste deel verschillende strijdvragen, die ook den mensch betreffen in zooverre hij tot de levende georganiseerde wezens behoort. Voornamelijk geldt het de eerste lichaamsontwikkeling (voor het allervroegste stadium door teekeningen verduidelijkt) en het zenuwleven van het dierlijk organisme. Daarin vindt ge o. a. het gemotiveerde oordeel der wetenschap over abiogenesis en de beruchte biogenetische grondwet van Haeckel.

In het tweede deel zijn het de welbekende pithecoïde kenmerken, die, naar het heet, in den mensch of liever in verschillende, vooral lagere, rassen de afstamming van den aap-achtigen voorvader aanwijzen, m. a. w. de voorgegeven verwantschap van mensch en

anthropoïde apen; daarna wordt de rasverdeeling en de eenheid in geslacht der menschen onderling aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen; eindelijk vindt men de uitkomsten der moderne wetenschap omtrent den ouderdom van het menschelijk geslacht, bepaaldelijk in Europa, en de beschavingsgeschiedenis der praehistorische bewoners van ons werelddeel.

Een enkel woord zij ons geoorloofd bijzonder wat het eerste deel betreft. Uitmuntende bladzijden vinden wij daarin gewijd aan physiologische en vergelijkend anatomische opmerkingen over het zenuwstelsel van mensch en dier. Maar de peripherische uiteinden van dat stelsel, de zintuigen, zijn daarbij eigenlijk geheel vergeten, ofschoon menig lezer ook daarover heel wat had kunnen leeren van den schrijver, die ook in het werk van Ranke vrij wat stof ter verwerking voor zich had.

Op blz. 60 vertaalt de schrijver naar mijn zin de woorden van Ranke al te letterlijk: „Zoover wij tot heden oordeelen kunnen, is het nog niet gelukt *wil* en *bewustzijn* in de hersenen verder te localiseeren". Dezelfde uitdrukking vindt men op andere plaatsen terug. Men moge nu met het woord „wil" òf het zinnelijke begeervermogen òf wel eenvoudig middelpunten van beweging willen aanduiden, in ieder geval is het te localiseeren vermogen een organisch vermogen, niet de wil. Het is wel waar, dat de meeste lezers den schrijver (vooral om bl. 54) zullen verstaan, die ook eigenlijk slechts de gewoonte van vele moderne schrijvers volgt, maar in „den ruimeren kring", waarvoor de schrijver zijn boek bestemde, zullen er allicht gevonden worden, die door het in den grond onjuiste der uitdrukking in dwaling worden gebracht. Bovendien is de bron, waaruit dit woord-misbruik ontsprong, te troebel, dan dat wij ons met gerustheid bij die terminologie zouden aansluiten. Als verder bij „bewustzijn" het attribuut zinnelijk of dierlijk was ingevoegd, was ook in ruimen kring alle misverstand onmogelijk geweest.

Op dezelfde bladzijde vermeldt ook de schrijver zijn eigen meening omtrent de localisatie van het zinnelijk bewustzijn. „Wij voor ons gelooven — schrijft hij — dat de zetel van het bewustzijn alle deelen moet omvatten, die eenige reactie welke dan ook kunnen verrichten ... orgaan van kennis en orgaan van bewustzijn zijn eenzelfde ding onder eenigszins ander opzicht beschouwd". Het is duidelijk, dat wij niets hebben tegen de vermelding van dit gevoelen, waarin de

schrijver ook volstrekt niet alleen staat; volledigheidshalve was die vermelding zelfs zeer wenschelijk. Maar de psychologische grond, waarop zijn meening steunt, is toch wat al te vaag en zwak: „Indien een kenacte — zegt hij — zonder bewustzijn ook al bestaanbaar is, dan is zij toch stellig zeer onvolkomen, niet normaal. Omgekeerd als alle kenacte ophoudt, is ook het bewustzijn verloren". Ons bestek laat niet toe op dit ingewikkeld en moeilijk vraagstuk in te gaan. Maar zeker is, dat de heetstgebakerde voorstander van een eigen, goed onderscheiden bewustzijnsorgaan feit en uitdrukking volkomen kan aanvaarden, en, zonder tittel of jota van zijn leer los te laten, minstens even goed kan verklaren. Laat men eerst eens duidelijk zeggen, wat men onder „bewustzijn" verstaat, want bewustzijn en bewustzijn is twee. En bovenal, dat men eerst beslisse, waarin eigenlijk het „*zeer onvolkomene*" der onbewuste kenacte bestaat. Zoolang die strijdvraag onbeslist blijft, gelijkt het gebruik, dat hier van dit feit gemaakt wordt, machtig veel op wat men „petitio principii" pleegt te noemen.

Het bewijs aan het algemeen gevoelen ontleend is ons inziens niet veel gelukkiger. Dat „buiten kennis" en „buiten bewustzijn" algemeen als synoniem beschouwd worden, is buiten kijf. Maar om daaruit tot de reëele identiteit van ken- en bewustzijnsorgaan te besluiten, of dit in de tegenovergestelde meening evengoed verklaarbaar feit ook maar als een bevestiging der identiteitsmeening aan te halen, is toch wel ietwat verder gaan dan de praemissen toelaten.

Als eindelijk niet reeds de titel het vermeldde, zou toch aandachtige lezing alleen hier en daar wel verraden, dat de bewerking naar Duitsch voorbeeld was geschied. Zou zich bijv. wel iemand in den oorsprong van een zinnetje als het volgende vergissen (bl. 131): „De diluviale kalktuf van Kannstatt bij Stuttgart is een bijzonder gewichtige vindplaats.... Dr. Heer heeft van daar 29 plantensoorten bestemd; doch niets spreekt ook van dezen kant er voor, dat gedurende het dilivium ten eenigen tijd geheel Europa tot een arctisch klimaat zou vervallen zijn".

Maar genoeg, want op die wijze zou er geen ruimte overschieten voor het voornaamste, n.l. een warme aanbeveling van het werkelijk zaakrijke en belangrijke werkje. Zaakrijk en belangrijk, inderdaad, want het werd geput uit het geschrift van een der grootste meesters

der Duitsche wetenschap, en bewerkt door een man, die, reeds bekend op dit terrein, met voorliefde zijn arbeid heeft volbracht. Wat ik dan zeggen wilde tot de lezers van dit tijdschrift naar aanleiding dezer nieuwe uitgave? Allereerst dit: lees Ranke, zoo ge kunt! Ook zijn Hollandsche bewerker zou u dien raad geven. Maar voor velen zal dat werk te uitgebreid, voor anderen te kostbaar zijn. Hun biedt pater Becker als schadeloosstelling zijne bewerking aan, met alle reden verwachtend, dat zij zich die zullen aanschaffen en lezen. Wel ontvangen zij niet alles, maar zeker het beste en voornaamste uit hetgeen, wat het exacte onderzoek met voldoende zekerheid kan vaststellen op vele punten, die den mensch en zijn voorhistorisch leven betreffen. Worden maar al te vaak die uitkomsten, tot ongeluk van velen misbruikt, dan moeten wij, willen wij tot tegenweer beslagen zijn, door kennis der wetenschappelijke waarheid ons in staat stellen dat misbruik aan te wijzen. En eens te meer zullen wij wederom in dezen rijkdom van werkelijke wetenschappelijke resultaten de aloude waarheid zien bevestigd, dat tusschen geloof en rede geen strijd bestaat, dat de wetenschap niet een vijandin is, die wij in naam van geloof en gezonde wijsbegeerte te bestrijden hebben, maar wel hun jongere zuster uit een en denzelfden Vader, die slechts van de vermomming, haar door vreemde handen aangelegd, behoeft ontdaan te worden, om aanstonds klaar en duidelijk haar oorsprong en verwantschap te verraden.

Warmond. J. Th. Beijsens.

NIEUWE UITGAVEN.

P. Jos. Deharbe, S. J. Examen ad usum cleri in gratiam praecipue sacerdotum sacra exercitia obeuntium. Recognovit et auxit P. Jos. Schneider, S. J Sexta editio. — (Ratisbonae etc. Frid. Pustet, 1897. 310 blz. Prijs: ingenaaid *f* 1.25).

De schrijver van dit thans reeds in *zesde* uitgave verschijnend werkje gaat uit van de gedachte, dat het woord van S. Bernardus: „Notitia peccati initium est salutis" voornamelijk bij de *exercitia spiritualia* van den *clerus* tot zijn recht behoort te komen. Op hoogst practische wijze wordt daarom dien *clerus*, in zijn verschillende rangen en standen, vragenderwijze in herinnering gebracht, wat goddelijke

en kerkelijke wetten zoo al van hem vorderen. De daartoe strekkende vragen, natuurlijk onder verschillende hoofdstukken ingedeeld, zijn veelal toegelicht niet slechts door schoone en kernachtige uitspraken van Kerkvaders en Heiligen, maar ook door den tekst zelf der wetten, waartegen een *peccatum* gepleegd mag zijn. Zoodoende is dit boekje tevens eene heilzame repetitie van een der belangrijkste gedeelten uit moraal en kerkelijk recht.

Een reeks van *meditationes* en *orationes* (130 bladzijden) maakt het nog verder tot een aanbevelenswaardig *Vademecum* naar de *exercitia spiritualia*.

V.

Horae diurnae Breviarii Romani. Ed. Va post typicam. — (Ratisbonae, Frid. Pustet, 1897. Prijs, in zwart chagrinleder gebonden: M. 2.40).

Bij deze *Horae* is gevoegd een 24 bladzijden groot *Supplementum continens quaedam ex Rituali Romano exerpta*, daaronder ook de *Ordo ministrandi sacramentum Extremae Unctionis* en de meest voorkomende *Benedictiones*. Het formaat is 32°, de dikte 2.5 cM., en het gewicht slechts 290 gram.

V.

Grieksche oefeningen. Regels, vocabularium en alphabetische woordenlijsten bij de Grieksche oefeningen door Dr. P. V. Sormani en Dr. P. Vermeulen. — (Groningen, P. Noordhoff, 1897. Eerste deel. Tweede druk. Prijs: *f* 1.50).

Het is wel overbodig Grieksche oefeningen aan te prijzen, die, in 1893 verschenen, nu reeds haar tweeden druk beleven. Deze spoedige herdruk bewijst genoegzaam, dat dit boek een uitstekend hulpmiddel is bij het aanleeren der Grieksche taal en de aandacht waardig van allen, die belangstellen in het gymnasiaal onderwijs.

De groote voordeelen dezer oefeningen zijn, dat zij den leerling slechts matige eischen stellen, hem door regels, vocabularium en alphabetische woordenlijsten het werk vergemakkelijken, zijn taak door oordeelkundig gekozen zinnen veraangenamen en hem, zooals de ondervinding ons geleerd heeft, op zeer geschikte wijze tot de lectuur van Xenophon voorbereiden.

Gaarne sluiten wij ons bij den wensch der schrijvers aan: „moge dit boekje zich steeds meer vrienden verwerven".

W. J.

LETTERLOOVER.

OMMEKEER.

Der zonne glans — der liefde macht —
Doorbreekt mijn droeven zondennacht:
Mijn angst snelt henen.
Waak op, mijn ziel! schrei uit, mijn hart!
Daar daagt de vreugde na de smart:
Nu kan ik weenen.

Ik dwaalde in nacht, ik dwaalde lang,
Maar 't werd mij in het hart zoo bang
En 'k riep: „Wie helpt mij?"
Nu straalt het licht: des hemels gloed
Beschijnt, verwarmt mijn kil gemoed
En overstelpt mij.

O troostloos hart, o leêge ziel,
Wien 's levens hoogste goed ontviel!
Wie kent uw lijden?
Maar 't licht breekt door, de hoop herleeft,
En in dien angst'gen boezem zweeft
Het zoetst verblijden.

O zon na nacht, o vreugd na pijn!
Mijn Jesus, de Uwe wil ik zijn
In dood en leven!
Met U vereend, door U geleid,
Te streven slechts naar de eeuwigheid,
Wil mij dát geven!

J.

MORGENSTOND.

Heerlijke zonneglans
Daalt van het hemelwelf,
Gaat op het meer ten dans
Licht als een elf;

Stoeit op de golfjes stout
Kabblend langs 't oeverriet,
Kleurt ze met purpergoud:
Ziet ge het niet?

Dringt daar geen straal zoo hel
Dwars door het eikenbosch,
Speelt er zijn dartel spel
Lustig op 't mos?

't Vroolijke vogellijn
Zingt nu zijn uchtendlied
Aanzwellend, wonderfijn:
Hoort ge het niet?

't Glijdt over 't gouden meer,
't Stijgt tot des hemels boog
Uit zijne keel zoo teer
Juichend omhoog.

Straal, levend zonnegoud,
Straal over 't rimplend meer,
Straal door het eikenwoud,
Gode tot eer!

Zing, lustig vogellijn,
Zing in den bloemenhof,
Zing in den zonneschijn,
Gode tot lof!

J.

ANNETTE VON DROSTE-HÜLSHOFF.

(Vervolg en slot van Dl. CXII, bl. 465 vv.)

III.

MEERSBURG.

Verandering van lucht was noodig voor Annette's gezondheid. Zij besloot een geruimen tijd bij hare zuster Jenny in het Zuiden door te brengen. Lassberg had intusschen zijn goed in Thurgau verkocht en zich gevestigd op den Duitschen oever van den Bodensee in den grooten, overouden, door de Merovingers gebouwden burcht van koning Dagobert, genoemd: „de Meersburg".

Niet licht kon de dichteres bekoorlijker, frisscher omstreken vinden: vriendelijke bosschages, heerlijke wijnbergen, vruchtbare velden. De burcht lag op een punt, dat een der verrukkelijkste vergezichten aanbood.

Daar woonde Annette in een ronde torenkamer, die met haar neiging tot eenzaamheid wonderbaar strookte. Aan hare voeten lag het meer met spiegelklare wateren.

„Ich hör es wühlen am feuchten Strand,
Mir unterm Fusse es wühlen fort,
Die Kiesel knistern, es rauscht der Sand,
Und Stein an Stein entbröckelt dem Bord.
An meiner Sohle zerfährt der Schaum . . . ."

De zuivere Alpenlucht deed haar goed en versterkte haar lijdende borst. Nooit had zij een jaar in zulk een goede gezondheid, in zulke gelukkige omstandigheden, met zulk een lust

om te werken doorgebracht. Het was het glanspunt van haar leven.

De gastvrije burcht van Lassberg stond bekend als de gulle herberg, waar dichters en geleerden welkom waren. Maar Annette sympathiseerde in 't geheel niet met dat soort van bezoekers. In een brief aan Schlüter stort zij haar hart en haar gal uit:

„Behalve theedames komt er geen vrouwspersoon in dit huis, alleen mannen van één slag, liefhebbers van oudheden, die in de muffe manuscripten van mijn zwager wroeten, zeer geleerde, zeer geachte, ja, zeer beroemde lieden in hun vak; maar, maar, vervelend als de droeve dood, beschimmeld, verroest, prozaisch als een paardeborstel, versteende verachters van alle moderne kunst en litteratuur. Soms is het mij te moede, alsof ik tusschen verdroogde boonendoppen wandel en niets anders hoor dan het dorre ramnelen en kraken om mij heen. En zulke heeren weten van geen uitscheiden; vier uren moet men met hen aan tafel zitten en onophoudelijk wordt het stroo gedorscht. Neen, Schlüter, ik ben zeker niet onbillijk en veracht geen wetenschap, omdat zij vreemd voor mij is, maar dat veld is toch te beperkt en afgegraasd, het distelvreten kan niet uitblijven. Wat duivel ligt er aan gelegen, of voor driehonderd jaren de onbeduidende prior van een klooster, dat nooit in de geschiedenis voorkomt, Ottwinus of Godwinus geheeten heeft? En toch zie ik, dat dergelijke dingen veel grijze haren en bittere harten maken".

Daarentegen waren Annette de bezoeken der Zwabische dichters Justinus Kerner, Gustaaf Schwab en inzonderheid van Uhland zeer aangenaam. Den laatste verschafte zij menig volkslied uit Westfalen voor zijne verzameling. Vooral verkeerde zij veel met Levin Schücking, dien haar zwager naar Meersburg gelokt had om zijne rijke verzameling van boeken en handschriften te ordenen. Hij verhaalt ons zelf, welk een stoot hij aan haar poëzie gaf:

„Gedurende menig onderhoud met haar over de vraag, waarvoor haar talent eigenlijk het meest geschikt zou zijn, of wel voor de lyrische poëzie, of wel voor het heldendicht, of wel voor het proza, trachtte hij zijn zienswijze en overtuiging te verdedigen, dat het

lierdicht haar eigenlijke roeping was, dat er evenwel veel tijd noodig zou zijn om met een bundel lyrische gedichten de openbare wereld in te treden. Dit prikkelde haar tot tegenspraak en zij verzekerde mij met een groot zelfvertrouwen, dat zij een band lyrische gedichten van goede reputatie met Gods hulp, als zij gezond bleef, binnen eenige weken kon schrijven. Toen ik haar tegensprak, bood zij mij een weddingschap aan en steeg toen terstond in haren toren om het werk onmiddellijk te beginnen. Triomfeerend las zij des middags reeds het eerste gedicht aan haar zuster en mij voor; den volgenden dag kwamen er zelfs twee ter wereld, geloof ik; mijne stelling ontving van nu af schier dagelijks een goed uitgemeten en welverdiende kastijding" ....

Zoo ontstonden binnen weinige maanden de meeste lyrische gedichten van Annette (1841—1842). Men mag evenwel met grond vermoeden, dat zij niet altijd iets nieuws schiep, maar aan haar hart liet ontwellen, wat reeds lang daar sluimerde.

Ongeveer een jaar bracht zij nu op Rüschhaus door en keerde dan met haar moeder naar Meersburg terug om zich daar voor goed te vestigen (October 1843). Het klimaat van Westfalen was voor haar gestel niet goed. In den zuidwestelijken hoektoren van den burcht sloeg zij haar tenten op en plaatste daar ook hare antiquiteiten en mineralen, die zij medegenomen had.

In het voorjaar reeds begon zij haar liederen en gedichten voor de pers gereed te maken. Dit werk liep niet vlug van stapel, want zij had alle verzen op kleine stukjes papier met schier hiëroglyphische teekens neergekrabbeld. De verzameling verscheen met haar naam voluit bij Cotta te Stuttgart (1844). Een nieuw episch gedicht was daarin opgenomen: *Der Spiritus familiaris des Rosstäuschers.*

Het is een oude, aan de verzameling der gebroeders Grimm ontleende, demonische, huiveringwekkende legende van het galgenmannetje, die zij met al de kracht van haar dichterlijk, scheppend genie bewerkte. Scherr noemt deze vertelling de beste uit de Duitsche litteratuur:

„Het geheele gedicht — zegt hij — is van den eersten tot den laatsten regel met onvergelijkelijk vuur doorgezet, het psychologische proces van schuld en boete treffend voorgesteld. Met bijzondere genialiteit is ook het landschap geteekend, en inzonderheid contrasteert de schildering van den winternacht bij maneschijn, wanneer de meelhandelaar den spiritus familiaris machtig wordt, heerlijk met het woeste woud, broeiend in de volle zomerhitte, waardoor de ongelukkige man ronddwaalt, om zich van den helschen makker weer te ontdoen".

Het honorarium, dat de dichteres van Cotta ontving — 700 gulden voor 1200 exemplaren — stelde haar in staat om een kleinen wijnberg met pavilloen in de nabijheid van Meersburg te koopen.

Daar had zij het heerlijkste vergezicht over het meer en het gebergte. Daarheen maakte zij voor haar gezondheid menigen wandeltocht. Daar bracht zij uren en uren door, dichtend, snoeiend, plantend, met volle teugen de frissche lucht indrinkend.

Nog eens, maar voor het laatst, bezocht zij haar geboortegrond, Rüschhaus, de familie in het Paderbornsche en het ouderlijke stamhuis Hülshoff (1844—1846). Hier schreef zij: *Westfälische Schilderungen aus einer Westfälischen Feder* — in de *Historisch-politische Blätter* verschenen — in aanschouwelijk, levendig, voortreffelijk proza.

Lijdend en uitgeput, door wederwaardigheden en sterfgevallen in de familie terneergeslagen, kwam zij te Meersburg terug.

Maandenlang was zij aan haar kamer gekluisterd, in een breeden leuningstoel tusschen haar legerstede en een groote kachel half zittend, half liggend. Genezen kon zij niet, maar zij bleef toch vrij van pijn. In de maand Mei van 1847, die zeer schoon was, mocht zij weer naar buiten. Zij maakte wandelingen naar haren wijnberg of ging op en neer in den slottuin. Grootere werken heeft zij niet meer begonnen. Er verschenen nog enkele gedichten. Zij herzag nogmaals het *Geistliche Jahr* met veel zorg.

Met nieuwen moed en opgewektheid zag zij de lente van 1848 te gemoet. Maar in den nacht van den 21 Mei overviel haar een hoestbui en bloedspuwing. Gaarne had zij den volgenden dag de laatste HH. Sacramenten ontvangen, maar de dokter raadde het haar af, omdat zij de inspanning niet zou kunnen verdragen en er ook geen gevaar te bespeuren was. Annette zelve echter ontveinsde zich haar naderend sterven niet.

Op Woensdag 24 Mei 1848, een heerlijke, zonnige lentedag, 's namiddags omstreeks 2 uur, maakte een hartverlamming een einde aan haar rechtschapen, christelijk leven, en steeg hare schuldelooze ziel op naar het hemelsch vredehof.

Op den kleinen godsakker van Meersburg, ver van de vaderlandsche heiden en de „stille Heimath", rust het stoffelijk overschot van Annette van Droste-Hülshoff.

In den noordoostelijken hoek ziet men haar graf, aangeduid door een vlakke zerk, in den muur van het kerkhof gemetseld en met immergroen overwassen. Op den eenvoudigen, gothieken steen staan haar wapen, haar naam en de leus van haar leven en werken: GLORIE DEN HEER!

„Geliebte, wenn mein Geist geschieden,
So weint mir keine Thräne nach,
Denn wo ich weile, da ist Frieden,
Dort leuchtet mir im ewigen Tag.

Wo aller Erdengram verschwunden,
Soll Euer Bild mir nicht vergeh'n,
Und Linderung für Eure Wunden,
Für Euern Schmerz will ich erfleh'n.

Weht nächtlich seine Seraphsflügel
Der Friede übers Weltenreich,
So denkt nicht mehr an meinem Hügel,
Denn von den Sternen grüss ich euch".

* * *

De werken van Annette van Droste-Hülshoff, zegt de fijne criticus Karl Barthel, zijn eigenlijk alleen aan de geletterde wereld bekend; de groote menigte kent ze misschien niet eens bij naam. De reden van dit verschijnsel ligt evenwel geenszins in hun poëtische onwaarde, maar integendeel in hun originaliteit, waardoor zij bijna alle uitmunten (*Die Deutsche Nationallitteratuur*, S. 570).

Deze opmerking geldt voor Duitschland, nog meer voor Nederland. Wij meenden daarom een goed werk te doen door de aandacht onzer landgenooten op deze vorstin der dichteressen te vestigen.

De koesterende zonneschijn der hemelsche gunsten en gaven bestraalde Annette's levenspad, en de talentvolle vrouw kon ze tot volle rijpheid brengen. Toch gevoelde zij later, dat zij nog veel had verwaarloosd. In het gedicht: *Der zu früh geborene Dichter* klaagt zij daarover, maar wel eenigszins zonder reden. Want al bevredigen niet alle letterkundige vruchten van haar onder alle opzichten, men kan hiervoor verschillende redenen ter verschooning aanvoeren. Stelt men aan een begaafdheid als de hare niet bijna matelooze eischen? Annette was ook in haar dichten te natuurlijk en oprecht, te argeloos en ongekunsteld. Daarom lette zij op sommige kleinigheden en oneffenheden niet en dacht er niet aan, dat iemand daarover zou vallen. Zij ging recht door zee en week geen stroobreed af. Zij wist niets van politiek of berekening om de ongunst van anderen te vermijden; zij gaf evenmin om hun oordeel, hun voor of tegen. Zij sprak gelijk het haar op het hart lag. Wat zij aldus gezegd had, werd later niet altijd door haar besnoeid en gezuiverd. Zoo groeit een vruchtboom op in zijn natuurlijke kracht en schoonheid en brengt bladeren, bloemen en vruchten voort. Toch draagt hij soms wild of dor hout, dat gevoegelijk weggekapt kon worden.

Voor Annette was de dichtkunst geen stelselmatig beroep, geen vak, dat zij aangeleerd had en bestudeerde om het op gestelde

tijden uit te oefenen. Maar zij was voor haar iets van het oogenblik, iets spontaans, men zou zeggen, de onbewuste uitstorting van een langdurig bewustzijn, iets dus, wat haar door den drang van haar binnenste ontwelde. In het gebergte verzamelt het water zich somtijds tusschen aardlagen en breekt ten gevolge der persing door: de bron vloeit over van het heldere en frissche nat. Vandaar de natuurlijkheid en de ongekunsteldheid van Annette's poëzie, een natuurlijkheid niet alleen met haar voordeelen, maar ook met haar gebreken. Goed verstaan zijn haar gedichten gelegenheidsverzen. Wanneer de aanleiding van buiten kwam, stortte zij in haar gedichten uit, wat er bewust of onbewust in haar gemoed leefde. Een oogenblikkelijke opwelling, een spontane overborreling van den overvloed des harten, ziedaar Annette's poëzie. Had zij het dichten tot haar levenstaak gemaakt, dan zouden haar verzen veel van het oorspronkelijke, van het schitterende, van het eensklaps uitschietende en bliksemende verloren hebben.

Niet de groote verhalen hebben den roem van Annette duurzaam bevestigd, maar de kleinere gedichten, balladen en vertellingen, schoon niet alle even hoog uitsteken. Zoo zouden verscheidene spookgeschiedenissen zonder eenig verlies geschrapt kunnen worden. Niet zelden echter heeft de dichteres de uitwerking, welke gewaande spookverschijningen hebben op hem, die ze meent te zien, meesterlijk geschilderd, wanneer zij de geheimzinnige huivering schetst, die de heide met haar nevelsluier, het veen met zijn damp, de donkere waterspiegel van den stillen vijver met zijn slingerplanten opwekt. Al kon de stof van sommige balladen gelukkiger gekozen zijn, alle overstralen toch ver de massa van dergelijke producten, waarin sagen niet dichterlijk bewerkt, maar alleen in verzen gewrongen worden.

Annette's liederen weerspiegelen vooral het lijden en strijden van haar hart, het peinzen van haren geest, een hart zoo warm, zoo vrij van valschheid, een geest zoo breed van opvatting, zoo ruim, zoo eigenaardig. Wie haar dichtwerken toetst, ziet terstond,

dat zij de uitdrukking zijn van ware gevoelens, aan de werkelijkheid, aan een overvloedig, langdurig zieleleven ontweld, maar hij ziet ook, dat zij niets bevatten, hetgeen geaffecteerd, gemaakt, opgesmukt, op effect berekend is. Zij schreef aan Schlüter: „Gij weet zelf, beste vriend, dat ik alleen in de getrouwe navolging van de natuur, door de poëzie veredeld, iets goeds scheppen kan".

Slechts weinig heeft zij den invloed van andere dichters ondergaan. Zij was een self-made dichteres. Wat haar gedichten een bepaalden, onnavolgbaren stempel geeft, wat ze zoowel met betrekking tot de licht- als tot de schaduwzijde tot gedichten van Annette von Droste-Hülshoff maakt, dat alles is aan haar eigen persoonlijkheid ontleend.

De meest verschillende tonen heeft zij aangeslagen, schier altijd met goed gevolg. Al heeft zij zelden aan de liefde het hof gemaakt, want zij kon niet dichten, wat zij niet gevoelde, des te waardiger tempel heeft zij voor de vriendschap gebouwd. De verzen, die zij aan vrienden en vriendinnen, hetzij aan levenden gewijd, hetzij den dooden op hun grafheuvel neergelegd heeft, behooren tot de beste van die soort, welke de Duitsche litteratuur opgeleverd heeft. Vooral gelukt haar de uitdrukking van een gematigde, niet hartstochtelijke, maar daarom niet minder sterke en ware vriendschap. Zij weet zoo juist, hetgeen den echten dichter kenmerkt, met weinige, eenvoudige woorden de diepste gevoelens weer te geven en op te wekken. Niet minder meesterlijk treft zij den humoristischen, schertsenden toon.

Onovertroffen schildert zij ons de natuur, vooral die van haar geboortegrond. Die natuur, schijnbaar zonder aantrekkelijkheid, kende zij tot in haar diepste schuilhoeken en teekent zij met scherpe, vaste trekken. Aan dat stille rijk der natuur, aan bloemen, steenen, diertjes stort zij leven en bezieling in. Hare *Haidebilder* zijn juweeltjes van landschapsschildering; nooit missen zij hun uitwerking ondanks hun dikwijls overdreven miniatuurbeschrijving. Zij toonen ons de vlakten van Westfalen, door

het avondrood gekleurd, hier en daar door herdersvuren verlicht, die vlakten met hun hutten, hun zwarte veengronden, hun rooskleurige boekweitvelden, hun eenzame dennen- en berkengroepen, hun akkers en weiden, met hagen omheind, hun alleenstaande hofsteden.

Ook op het gebied der epische schildering was Annette meesteres. Schoon de onklaarheid van haar zegging, die het meest in de balladen voorkomt, een bewijs is, dat zij de stof of haar vorm niet altijd volkomen beheerschte, munt zij toch door zulk een objectiviteit van opvatting, door zulk een kracht van uitdrukking, door zulk een levendigheid en afwisseling uit, dat men dikwijls verbaasd staat, hoe dit bij eene vrouw mogelijk is. Zij teekent onnavolgbaar de diepste en geheimste roerselen van het menschelijk hart, vooral die der vrouw. Zij verplaatst zich gemakkelijk in iederen gemoedstoestand en maalt dien met een rust, helderheid en eenvoud, welke nooit effect zoeken en toch het diepste effect voortbrengen.

Annette hield er niet van om te onpas te preeken, te moraliseeren, zedelessen op te dringen; toch kon zij op haar tijd niet malsch de waarheid zeggen.

De geest en de traditie van haar geslacht bezielde ieder vezeltje van haar wezen. Maar nooit hebben vooroordeelen of pretenties van haren stand haar vrijen blik beneveld of haar omgang met anderen verstoord. Nooit was zij onverdraagzaam of onbillijk tegenover hun meening of godsdienstige gezindheid. Volgens haar beginsel moest de liefde bij alles voorzitten.

Aan het geloof, waarin zij geboren en opgevoed werd, bleef zij uit innige overtuiging getrouw. Maar nooit zou zij andersdenkenden afstooten of verbitteren; integendeel, zij zocht hen met verstand en liefde te winnen. Meermalen heeft men twijfel geopperd omtrent de rechtgeloovigheid van Annette. Niets is minder gegrond en billijk. Zij was wel degelijk streng katholiek, hoewel niet steil katholiek. Het katholieke element was

bij haar van uitnemend gehalte, maar trad niet altijd à tort et à travers op den voorgrond, vooral niet in den maatschappelijken omgang en in algemeene, neutrale zaken. Zij stak haar geloof volstrekt niet onder stoelen en banken, maar zij liep er ook niet mede te koop op alle markten. Zij bezat ook in het verkeer met andersdenkenden een zekere naïeveteit en argeloosheid. Nooit zou zij aanvallen of spotten, maar predikte vrede en een welbegrepen verdraagzaamheid. Naar onze meening moeten wij hierin ook grootendeels de verklaring zoeken, waarom juist deze katholieke vrouw als persoon en als dichteres zooveel hulde en waardeering bij andersdenkenden gevonden heeft.

Hoe welluidend de verzen van Annette zijn, hoe gelukkig de uitdrukking gekozen is, toch ontmoet men dikwijls in haar schriften onduidelijkheden en hardheden, die menigen lezer teruggestooten, ja, voor altijd van haar verwijderd hebben. Hoe is dit te verklaren? Op Meersburg zocht Schücking haar menigmaal te bewegen om haar gedichten zuiverder af te vijlen. Maar zij antwoordde zelfbewust: *Sint ut sunt*, en stak den draak met hem in het gedicht van den schimmel, die zich volgens de aanwijzing van een criticus in een ezel veranderd had. Later zeide Schücking, dat hij zijn wensch niet meer zou herhalen, want dat de vorm veel meer tot het wezen van deze onvergelijkelijke poëzie behoorde dan hij toen had ingezien.

Toch had Annette naar zijn raad moeten luisteren. Zij behoefde zich natuurlijk niet naar iederen lezer of beoordeelaar, die haar tegenkwam, te schikken; zij mocht ook naar gelang van de stof een mindere of een meerdere kennis en ontwikkeling bij den lezer veronderstellen. Maar iets anders is het, wanneer door ongeschikten, foutieven en gebrekkigen zinbouw of woordplaatsing of woordkeuze de beteekenis en zin raadselachtig en duister gemaakt worden, of wanneer zij in tegenspraak met den grammaticalen zin alleen door raden of combineeren te vinden zijn. Het is waar, Annette lachte met opgesmuktheid of gezochte

sierlijkheid en nam altijd het meest krachtige en ronde woord. Die originaliteit is dan ook een der eigenaardige sieraden van de dichteres; zij heeft daardoor de Duitsche taal met een schat van woorden, aan het volk ontleend, verrijkt. Het zijn evenwel deze eigenaardige, krachtige termen niet, welke men anders zoude wenschen, maar de halfslachtige en matte, den zin slechts half weergevende woorden, die alleen om het rijm of het vers ingeschoven zijn. Vele epitheta komen telkens zoo trouw terug, dat zij niets meer zeggen.

En toch heeft de dichteres gevijld, gekuischt, gesnoeid, „mit der Heckenscheere beschnitten", zooals zij het noemde. Haar handschriften krioelen van verbeteringen. Hoe moeten wij het dan uitleggen, dat er nog onkruid in haren hof is gebleven?

Ziehier een verklaring. Zelve schrijft zij: „sie wolle der Form keinen irgend nützlichen Gedanken opferen". Haar schoonheidszin hield geen gelijken tred met haar talent. Haar dichten was natuur; op een gegeven oogenblik nu schoot de natuur te kort, en zij zocht in hare ongekunsteldheid niet de natuur, wanneer zij in gebreke bleef, door de kunst aan te vullen.

Ook het proza der dichteres getuigt van een zeldzame begaafdheid en gemakkelijkheid. Hare brieven geven een helderen blik in haar karakter en haar zieleleven.

Haar zieleven. Dit ligt geheel en al uitgedrukt in het meesterstuk van hare hand: *Das geistliche Jahr*. Aan de onverbiddelijke wet, dat 's menschen leven op aarde een strijd is, was zij ook onderworpen. Zij leed en streed jaren lang vooral onder een tweevoudige bekoring: aanvechting tot twijfel in het geloof en vrees, dat zij haar verstand zou verliezen.

Met angst en sidderen bewerkte zij hare zaligheid, en onophoudelijk steeg uit haar hart de bede om hulp omhoog: „Heer, red ons, wij vergaan. Ik geloof, Heer; help mijn ongeloovigheid". Zij geloofde en wel met een onverbreekbare trouw, maar toch bekroop haar onophoudelijk de angst, of het den loerenden vijand

gelukken zou haar den schat der goddelijke liefde te ontstelen. Ja, soms schijnt het haar toe, dat haar dit ongeluk reeds overkomen is:

„Mein Jesu, sieh, ich bin zu Tode wund
Und kann in der Zerrüttung nicht gesunden!
Mein Jesu, denk' an deine bittern Wunden
Und sprich ein Wort, so wird dein Knecht gesund".

Daarbij kwam vrees voor krankzinnigheid. Met de onzekere toekomst ziet zij het monster der zinneloosheid opdagen en zijn klauwen dreigend naar haar afgemartelde, moede hersenen uitstrekken:

„O Gott, ich kann nicht bergen,
Wie angst mir vor den Schergen,
Die Du vielleicht gesandt
In Krankheit oder Grämen
Die Sinne mir zu nehmen,
Zu tödten den Verstand!

Mein Jesu, darf ich wählen,
Ich will mich lieber quälen
In aller Schnaach und Leid,
Als dass mir so benommen,
Ob auch zu meinem Frommen,
Die Menschenherrlichkeit".

Deze tweevoudige gemoedsgesteltenis wortelde in het ziekelijk gestel der dichteres. Zij leefde, maar onder den loodzwaren druk van eene borstkwaal, van zwakte en prikkelbaarheid der zenuwen. Zij leefde, maar in een atmosfeer des doods en des verwelkens. Zij leefde, maar zij gevoelde, dat haar aardsche huis stuk voor stuk gesloopt werd. En al behielden na jaren van worstelen de rust en de blijheid de overhand, op den bodem der ziel bleven angst en droefheid rusten.

Annette heeft den prikkel des twijfels gevoeld, de waanbeelden van kranke zenuwen hebben haar meedoogenloos vervolgd, zij is bekoord geworden, zij zal haar menschelijke fouten en zwakheden gehad hebben, maar het heiligdom van haren wil is

ongeschonden gebleven. Zij heeft als Christin gestreden, in het gebed troost en kracht gezocht, door het geloof overwonnen en gerechtigheid beoefend en hare ziel in geduld bewaard:

„Einen Strahl bin ich nicht werth,
Nicht den kleinsten Schein von oben.
Herr, ich will Dich freudig loben,
Was Dein Wille mir bescheert!
Sei es Gram, der mich verzehrt,
Soll mein Liebstes ich verlieren,
Sol ich keine Tröstung spüren,
Soll mir kein Gebet erhört:
Kann es nur zu Dir mich führen,
Dan willkommen Flamm und Schwert!"

Zeer juist teekent haar Schücking:

„In hare volstrekt eenvoudig aangelegde natuur, haar volkomen onbaatzuchtig zich geven en zijn, in haar inwendige overeenstemming met datgene, wat haar omgaf, vertoonde zij een volmaakt harmonische verschijning. Deze inwendige harmonie openbaarde zich in een steeds gelijkmatige opgeruimdheid. Zeker gold ook bij haar het woord van Bulwer: „Dig but deep enough, and under all earth runs water, under all life runs grief", maar haar gewone stemming was een gestadige, nooit veranderende blijheid, waarin zij met den meest naïeven en behoorlijken humor vertellend, keuvelend, hare verzamelingen ordenend, aan hare phantasiën of kleine bezorgheden toegevend, zich steeds dezelfde toonde. Wat er aan hartstocht in hare natuur lag, dat heeft haar buitengewoon scherp, realistisch, met het leven afrekenend verstand steeds gebreideld; nimmer heeft zij een vuur in zich laten opvlammen en de harmonie van haar wezen, van haar leven, en de samenstemming met haar omgeving laten verstoren".

Een aanschouwelijk beeld van haar lijden, strijden en zegevieren geeft zij ons in *Das Geistliche Jahr*, het meesterstuk van hare hand. Het is een spiegel, waarin ieder menschenhart zich zelven beschouwen en zijn toestand afmeten kan. Het is een onuitputtelijke schatkamer van geestelijke poëzie: de waarde en het begrip van deze liederen liggen niet aan de oppervlakte;

men moet er naar graven en vorschen. Het is een zonneklaar bewijs voor de diepte en innigheid van haar godsdienstig leven.

„Hier onthult zij ons de gansche geschiedenis van haar binnenste en ontvouwt, naar aanleiding der feesten van het kerkelijk jaar, al haar godsdienstige worstelingen en zegepralen, haar smarten en vervoeringen, op een wijze, dat zij de hoogste en innigste achting voor haar wekken moeten. Voor allen, die God zoeken, tot welke kerk zij ook behooren mogen, voor allen, die het ernstige worstelen eener ziel naar het eenig noodzakelijke verstaan, zal dit geschenk van geestelijke liederen der dichteres, waarin de meest oorspronkelijke en diepste tonen des harten aangeslagen worden, van de hoogste beteekenis zijn" (Barthel, *Die deutsche Nationallitteratur*, S. 575).

Deze waardeerende getuigenis van een protestant zal niemand overdreven noemen.

Niet minder waar is, wat een der beste levensbeschrijvers van Annette tot besluit zijner biographie opmerkt:

„Er zijn weinig voorbeelden, dat van een schrijver zooveel en toch alleen goeds bekend is. In alles, wat zij gezegd of geschreven heeft, vindt men geen woord, waarover zij zich zou moeten schamen, geen gedachte, die den reinen spiegel van haar wezen zoude kunnen verduisteren. Terwijl uitstekende, inzonderheid met dichterlijk talent begaafde menschen maar al te dikwijls met goede zeden en wetten in botsing komen, terwijl elders binnen de perken der orde zoo licht de vrije blik voor hooger ontwikkeling verloren wordt, ontmoeten wij in Annette een schrijfster, die met open zin voor natuur en kunst, voor wetenschap en letterkunde, haar eigen weg vervolgt zonder evenwel een enkele schrede over de grenzen te gaan, die het fijnste en teederste vrouwelijk gevoel getrokken heeft. Hoe meer men haar leert kennen, des te grooter wordt het gevoel eener persoonlijke toegenegenheid. En moet men op hare werken niet denzelfden maatstaf toepassen? Zij behoort bepaaldelijk tot de schrijfsters, welke een duurzame voorliefde verwerven, maar ook beloonen. Hoe langer men zich met haar bezig houdt, des te minder zal men zich iets van hare gedichten laten betwisten en des te verder den kring der dichteressen uitzetten, onder wie men haar de eereplaats

zou willen geven. Wat Westfalen, wat Duitschland betreft, kan hierover geen twijfel heerschen; maar ik geloof, dat men zonder aarzelen ook de woorden der begaafde Oostenrijksche dichteres mag herhalen, welke die beperkte lofspraak in een absolute veranderen en Annette tot de grootste dichteres van alle landen en tijden zou willen verklaren. Bekoorlijke en gevoelvolle, ook hartstochtelijke en diepzinnige gedichten zijn een vrouw niet zelden gelukt, maar ik ken op het gebied der moderne poëzie, zoover zij zich van metrische vormen bediend, geen tweede dichteres van zulk een karakteristieke originaliteit, met zulk een geheel persoonlijke scheppingskracht" (H. Hüffer, *Annette von Droste-Hülshoff*).

Is dan Annette ook geen „populaire" dichteres, zij is toch, gelijk Vilmar zegt, „de eerste dichteres met ware roeping in Duitschland", en reeds is het vervuld, wat zij zelve voorspeld heeft:

„Meine Lieder werden leben,
Wenn ich längst entschwand:
Mancher wird vor ihnen beben,
Der mir gleich empfand.
Ob ein andrer sie gegeben
Oder meine Hand:
Sieh, die Lieder durften leben,
Aber ich entschwand".

Steeds meer zal vervuld worden, wat Emil Rittershaus op haar pas gesloten graf gezongen heeft:

„Um deinen Sarg im Ahnengrab
Die Spinnen nun die Netze weben,
Doch was dein Geist dem Volke gab,
Dein Lied, das hat ein ewig Leben!
Gewiss, es wird des Volkes Sinn
Dich, Gottgeweihte, lieb gewinnen,
Du hohes Weib, du Königin
Von allen deutschen Dichterinnen!"

E. J. Jansen,
Ord. Praed.

UIT HET LEVEN VAN JOANNES BERTIUS.

(*Vervolg en slot van bl. 1 vv.*)

II.

Met het verlaten van het huis der prinses van Portugal was voor père César het voornaamste struikelblok uit den weg geruimd, dat de vervulling van zijn lievelingsplan, het stichten eener missie voor de Fransche katholieken in Den Haag, belette. Er bleven echter nog moeielijkheden genoeg over! Daartoe behoorde vooreerst de toestemming van het bevoegde kerkelijke gezag in de Vereenigde Provinciën. Wel had onze Karmeliet reeds op den 24 April 1649 van den Generaal zijner orde aanstelling verkregen om als kapelaan van de Fransche ambassade in Den Haag werkzaam te zijn, doch krachtens het Concordaat van 1624 was bovendien admissie van den Vicarius Apostolicus noodig, en bijzonderlijk voor het geval, dat hij de toediening der H. Sacramenten verder wilde uitstrekken dan tot het gezin en de inwonende dienaarschap van den gezant. Slechts met moeite zag père César zich door den toenmaligen Coadjutor van den Vicarius Apostolicus, Jacobus de la Torre, als kapelaan van de Fransche legatie erkend; toestemming om onder dien titel als missionaris onder de katholieken van Den Haag op te treden was voor hem in het geheel niet te bekomen. Père César mocht derhalve voor de Haagsche katholieken, die zijn zolderkerk zouden bezoeken, godsdienstoefeningen houden en prediken, maar rechtens hun niet de H. Sacramenten toedienen. Wel poogde de Resident van Frankrijk, Brasset, nu de Vicarius Apostolicus had geweigerd aan den kapelaan der ambassade de bevoegdheid van missionaris te verleenen,

deze door bemiddeling van de Propaganda voor hem te verkrijgen, maar ook daar stuitte men op eene besliste weigering. Onze zegsman, père Louis de St. Thérèse meldt den uitslag dezer bemoeiingen met de volgende woorden:

En la mesme année [1]) le dit Sieur Brasset, ayant eu advis que Mr. le bailly de Valençay estoit arrivé à Rome en qualité d'ambassadeur de France en la place de Mr. le Marquis de Fontenay, il luy escrivit une lettre en faveur de nostre père César pour le prier de luy faire avoir de la S. Congrégation de la Propagation de la foy les facultés de missionaire. Cette lettre est dattée du 1 Octobre de la ditte année 1649. Le dit Sieur bailly de Valençay fit response au dit Mr. Brasset le 13 Novembre: qu'il travailleroit de tout son possible pour les obtenir; et en fait N. R. père Isidore de St. Joseph, procureur-général, en sa lettre, dattée du 26 Mars 1650, dit que rien ne se fit: „non obstantibus [precibus] validissimis Reverendissimi legati Congregatio respondit: serventur concordata".

Eene andere aangelegenheid, welke evenzeer vooraf moest geregeld worden, was zijne admissie door de stedelijke regeering. Om het algemeen geldend recht kon men de gezanten der katholieke mogendheden in Den Haag onmogelijk beletten zich van één of meer kapelaans te voorzien; de Regeering poogde echter te verhinderen, dat hare eigen onderdanen van de geestelijke hulp dier priesters zouden gebruik maken. Dr. Knuttel heeft in zijn bekend werk: *De toestand der Nederl. Katholieken ten tijde der Republiek* [2]) ons een overzicht gegeven van de herhaalde maar weinig afdoende maatregelen door de Staten van Holland in deze zaak genomen. Hooren wij thans, hoe de heer Brasset, dezelfde Resident, van wien sprake is in het boek van Dr. Knuttel op de aangehaalde bladzijde, ervoor zorg droeg, dat de nieuw benoemde kapelaan der Fransche ambassade door den Magistraat werd toegelaten:

---

[1]) 1649.
[2]) I, 163—166.

Le dit Sieur Brasset ne se contenta pas à cela [1]), mais afin de les rendre plus efficaces et que le père en jouist avec plus de succès et sans aucun contredit il prit la peine d'aller luy mesme trouver Mr. le Bailly [2]) de la Haie, l'advertir que le père estoit soubs la protection de sa Majesté très Chrestienne en qualité de prédicateur et aumosnier de Mrs. les Ambassadeurs et Ministres de France, et qu'en cette qualité il devoit estre tenu pour domestique des dits Ambassadeurs, et qu'il le luy notifioit pour tels afin qu'il le reconnust et tractast comme tel, le priant de vouloir soubs cette qualité et protection le favoriser et le laisser jouir librement des priviléges et franchises dont les domestiques des ambassadeurs jouissent en Hollande, le priant aussy d'en donner notice à Mrs. du Magistrat de la maison de ville, afin que son nom fust inséré dans le régistre de la maison de ville comme d'une personne libre qui peut librement demeurer dans le pays sans estre molesté de personne. Mr. le Bailly receut cela avec civilité, et promit d'estre favorable au père en tout ce qu'il pourroit; ce qu'il fit par après dans les occasions. Il voulut ensuitte le voir et luy parler. Le père fut ches luy avec Mr. l'advocat Gaspard Huet, qui le presenta à luy. Il demanda à voir ses patentes; le père les luy monstra; il les leut, et après les avoir leues, il luy dit qu'il luy en fist avoir une copie pour estre par luy presenté à la maison de ville. Ce qui fut faict; en suitte de quoy il fit dire au père que son nom estoit escrit et enregistré dans le livre de la maison de ville; et aux occasions des persécutions il l'a tousjours favorisé de tout son pouvoir. Outre cela Mr. Brasset le recommanda encore à le Scautette de la Haie [3]), qu'on appèlle communément „l'Eschaut", afin que dans la recherche qu'il fait des prestres et des assemblées catholiques il luy laissast faire les exercices et assemblées sans le molester en considération de la protection de France, soubs laquelle il estoit. Cela luy servit beaucoup; d'autant que par ce moyen il fit tousjours ses exercises sans estre molesté par les

---

[1]) Het verstrekken van een patent, waarbij père César uit naam van den Franschen Koning tot kapelaan der ambassade werd aangesteld.

[2]) Mr. Quintijn de Veer, die de waardigheden van Baljuw en Schout in zich vereenigde. De Riemer, *Beschrijving v. 's-Gravenhage*, II, 51—52.

[3]) Bedoeld wordt de onder-schout.

officiers de justice et sans contribuer aucun argent, il ne laissa de jouir des mesmes libertés dont estoient gratifiés ceux qui luy donnoient des sommes notables; voire mesme, il estoit plus privilégié qu'eux, veu qu'il exerçoit tousjours ses fonctions dans sa propre maison et à heure déterminée; ce que pas un des autres missionaires n'osait faire.

Heel wat heeft het ook in gehad, alvorens père César eene woning vond, welke voor zijn eigenaardigen werkkring geschikt bleek! Wij zullen van dit deel zijner wederwaardigheden alleen het begin mededeelen, zijn betrekken van een huis in de Nieuwe Molstraat. Ik waag het hier een gansch hoofdstuk uit het H. S. van père Louis de St. Thérèse over te nemen, en doe dit niet zoozeer wijl de gebeurtenissen, welke erin verhaald worden, op zich zelf zoo belangrijk zijn, maar veeleer omdat wij daarmede een kostelijk kijkje op het bonte menschenleven krijgen. Ditmaal is het geen dame uit de groote wereld, welke in de levensgeschiedenis van den Karmeliet optreedt, maar een gewone timmerman, die te kwader ure zijn huisheer wordt. Hebzucht beheerscht den man zoozeer, dat alle betere gevoelens tot zwijgen gebracht worden. Ook hij is vindingrijk, wanneer het erop aankomt zijn hartstocht in te willigen, maar het middel, dat tegenover zijn slachtoffer wordt aangewend is natuurlijk van grover aard dan eene gekrenkte prinses wist te bedenken. Ziehier hoe dit voorval naar het leven wordt geteekend:

Le père pour faire ses exercises de missionnaire loue une maison de laquelle il est contraint de sortir au bout de trois sepmaines.

Restoit maintenant à trouver une maison propre pour y exercer ses fonctions, et l'ayant trouvé la louer. Mais il n'avoit aucun moyen temporel pour ce faire; il estoit sans argent, sans meubles, sans ornement; il n'avoit aucun crédit sur lequel il pust emprunter, aucune des choses susdites, qui luy estoient absolument nécessaires; il n'avoit pas mesme de quoy subvenir aux nécessités journaliers

du manger, du boire et de se vestir; il n'estoit riche qu'en la seule confiance en Dieu . . . . . .

Il trouva donc, après avoir bien cherché, une maison en la rue appellée „de Nieuwe Mollestraet", appertenante à un charpentier, nommé Vincent Winant [1]), qui estoit catholique. Cette maison paroissoit fort commode et bien située; le propriétaire taschoit d'attirer le père à la louer, en luy promettant beaucoup de petites assistances, comme: de faire et dresser l'autel, fournir des bancs et sièges pour la chapelle etc.; en sorte qu'il la loua pour 250 fl. jusqu'au mois de May 1650. Le marché fut faict par simples parolles et non par escript; il y entra le 10 Juillet 1649 et y célébra la première Messe le jour suivant; il y fit la première assemblée et prédication le 16 du mesme mois, jour auquel on célèbre en nostre ordre la feste de N. Dame du Mont Carmel. Quelques bons catholiques François, ravys de voir à la Haie une église, gouvernée par un missionnaire François pour le service de leur nation, y chantèrent en musique des airs fort agréables et tout dévots, pendant la S. Messe. Il n'y avoit en toute la chapelle autre ornemens ny meubles qui appartint au père qu'une image de papier, représentant Jésus Christ en croix. Mr. François de la Croix, qui estoit venu de France en Hollande pour enseigner à dancer, luy presta un calice, une chasuble, une aube, une nappe d'autel avec la pierre consacrée; le retable d'autel estoit faict de planches de sapin que l'hoste avoit fait à credit. Il avoit mis aussy dans la chapelle trois bancs de bois blanc; voilà tout l'emmeublement qui estoit en la chapelle, voire mesme dans toute la maison; le reste d'icelle et toutes les chambres estans vuides et sans aucun meuble, horsmis celle qu'il avoit choisie pour demeurer et coucher; en icelle il y avoit une petite table, et un petit lict, faict de deux ais [2]); sur iceluy il y avoit deux couvertures et un coussin, de sorte que son lict estoit en tout semblable au lict que nous avons en nos couvents.

À peine le père eust demeuré trois sepmaines en cette maison qu'il fust obligé de sortir pour trois raisons; en premier lieu: parceque

---

[1]) Winands. De naam Winand, Wijnand, kwam eertijds in deze streken veelvuldig voor. S. Winandus, abt, wordt gevierd op 6 November.

[2]) Planches.

vis à vis d'icelle demeuroit un des Mrs. des Estats de Zélande, tres grand hérétique, fort zélé en sa pretendue religion, et tout animé contre les catholiques; lequel de sa fenestre non seulement voyoit tous ceux qui entroient et sortoient de la maison du père, mais mesme pouroit de sa chambre regarder directement dans la sienne, voir tout ce qui s'y faisoit et cequi est de plus important entendre lorsqu'il disoit la S. Messe ou preschoit. En second lieu: parceque dans la mesme rue, Nieuwe Molestraet, demeuroit un ministre, nommé Stermont [1]), qui estoit tenu pour un des plus grands ennemys des catholiques qui fust parmy les prédicants du pays. Ayant ouy dire que dans son voisinage estoit venu demeurer un prestre, qui tenoit en sa maison chapelle et faisoit des assemblées catholiques contre les ordonnances de Mrs. les Estats, presenta aussitost requeste à Mrs. du Magistrat de la ville pour le faire chasser non seulement de sa maison mais encore de tout le pais. En troisième lieu: parce que dans la maison voisine demeuroient quelques personnes qui se comportoient mal, et qui depuis peu, dans le temps que le père estoit venu là, avoient faict quelque scandale; telle voisinage ne pouvoit estre que très préjudiciable au père et aux catholiques qui venoient en son église. Le père declara tout cecy à quelques uns de ses plus intimes amis et de ses plus sages auditeurs; tous unanimement luy conseillèrent de sortir de cette maison au plustost, de crainte qu'attendant d'en estre chassé par ordonnance du magistrat, il ne fust condamné non seulement à quitter cette maison, mais aussi à estre banny et exilé entièrement hors du pays.

Ces accidens mirent le père en grande perplexité; d'un costé il n'avoit pas de quoy payer le louage de cette maison de laquelle il devoit sortir, et de l'autre il ne sçavoit où se retirer; d'autant qu'on ne pouvoit trouver de maison à louer, parceque les logis ne se louent ordinairement en Hollande qu'en deux termes, sçavoir: au commencement de May et au commencement de Novembre. Comme donc cet accident arrivoit au moi d'Aoust, il n'y avoit point d'apparence d'en

---

[1]) Jacobus Stermont komt voor op de *Naem-lijst van de Predikanten der Gereformeerde Kerk te s'Gravenhage* (de Riemer, I, 331—339). Daaruit blijkt, dat hij den 20 Juni 1649 uit Rotterdam naar den Haag was beroepen, en aldaar eerst overleden is in het jaar 1665.

trouver à se loger. Cequi angmentoit encor la difficulté estoit que le propriétaire de la maison, dont il falloit sortir et en laquelle il n'avoit demeuré que trois sepmaines, ne vouloit pas le laisser sortir sans luy payer le louage entier de la maison, comme s'il l'eust occupé tout l'année, prétendant les 250 florins stipulés au marché, tout le vaillant du père ne pouvant alors monter qu'a 40 ou 50 livres. Cet homme, quoyque catholique, se monstra si inhumain et si cruel en son endroict que, sans avoir esgard à sa pauvreté, n'y au peu de temps qu'il avoit demeuré en sa maison, n'y à ce qu'il l'avoit trompé, l'ayant asseuré que le voisinage estoit bon, et qu'il y pouroit bien faire ses fonctions, qu'il persistoit tousjours à demander le paiement total de l'année. Et d'autant qu'il voyoit que le père avoit peu facilement emporter le peu de meuble qu'il avoit pour son usage et pour sa chapelle, il venoit tous les soirs l'enfermer dans sa maison comme dans un prison avec une clef particulière, de laquelle il fermoit la porte par dehors, en sorte qu'il ne la pouvoit plus ouvrir.

Plusieurs bons catholiques, voyant le père en cette anxieté, s'employèrent vers le propiétaire de cette maison pour le faire condescendre à se contenter d'un prix mediocre et raisonnable, au pro rata du temps qu'il y avoit demeuré; ils ne peurent rien obtenir sur luy. Un advocat catholique, nommé Mr. Huet, voyant cela alla trouver Mr. le bailliff de la Haie, et luy raconta le faict. Le bailliff envoya appeller le locataire; n'osant y aller en personne il luy envoya sa femme, à lequelle il fit une reprimande fort sèche, de ce qu'estant catholiques, ils traictoient avec tant d'indignité un prestre si pauvre, extorquant de luy plus qu'il ne pouvoit, et plus qu'il n'estoit obligé, luy déclarant que selon la vigeur des lois du pays son mary ne pouvoit prétendre que le payement de trois mois, et au cas qu'ils n'accordassent à l'amiable il les condamneroit par sentence. Le mary, ayant appris cela de sa femme, fit sçavoir au père qu'il accorderoit à l'amiable, pourveu qu'il luy donnast au dessus de 100 fl. L'accord fust faict à 108 fl., tant pour le louage de la maison que pour le prix de l'autel qu'il avoit dressé et des bancs de la chapelle qu'il avoit faict; et d'autant que le père n'avoit pas cette somme pour payer, il demanda trois mois de terme, qui luy furent accordés. Pendant ce temps Mr. l'advocat Frederic de Jonghe luy céda 27 fl., que luy devoit ce charpentier, par un transport,

qu'il luy en fit; et Mr. de Rijswik [1]), frère de la Rde Mère Marie de Jésus, sous-prieure des Carmélites de Bruxelles, assisté par le père en sa dernière maladie dont il mourut, luy laissa 50 fl. Avec cette somme il sortit de cette facheuse affaire le 7 Octobre de la ditte année 1649.

Zeven jaren lang heeft père César onder de Fransche kolonie van Den Haag gearbeid; het aantal katholieken dezer natie, die of wel in dienst bij het statenleger slechts tijdelijk aldaar vertoefden, ofwel — en dit was het meerendeel — als winkelier en leermeester er voor goed zich hadden gevestigd, zal ruim een vier honderd bedragen hebben; wij ontleenen dit cijfer aan een verzoekschrift, dat eenige jaren na het vertrek van den Karmeliet bij de kerkelijke overheid van de Vereenigde Provinciën is ingediend. Ons handschrift bevat het verhaal van meerdere voorvallen uit het leven van père César, welke voor zijn zielenijver getuigen, zelfs van bekeeringen, welke in de naaste omgeving van den Stadhouder plaats grepen, en daarom met groote omzichtigheid door den schrijver worden aangeduid. Ik moet mij hier tot eene enkele aanhaling beperken; er zal uit blijken dat onze Karmeliet zijn zorg voor de Fransche katholieken ook buiten Den Haag uitstrekte:

En Janvier 1650 un marchand de Paris de la connaissance du père, ayant esté arresté à Roterdam prisonnier pour des debtes, se trouvant fort affligé et grandement incommode de sa santé et de plus agé de soixante ans, appréhendant de mourir en cet estat sans aucune assistance des Sacremens, le fit prier secrètement par un catholique de l'aller trouver incognito pour luy administrer les S. Sacremens de la Confession et de la S. Communion. Cet homme estoit gardé dans sa chambre par quatre Huguenots, qui ne le quittoient ny jour ny nuict. Dans cette ville de Roterdam le père n'avoit aucune protection particulière qui pust estre esuffisante pour l'exempter

---

[1]) Nicolaas van der Duijn, Heer van Rijswijk, was den 27 Juli 1649 gestorven. S. v. Leeuwen, *Batavia illustrata*, 943.

du danger d'estre pris en cas qu'on l'eust recognu. Non obstant cela il ne laissa pas d'y aller avec un peril très grand. Il demanda à luy parler, comme il eust esté un marchand qui eust eu plusieurs affaires à démesler avec luy. On le fit entrer dans la chambre vers le soir; le père tesmoigna qu'il avoit beaucoup de choses à luy dire et qu'il falloit nécessairement vuider les affaires, qu'ils avoient par ensemble, avant le lendemain matin; d'autant, disoit il, qu'il estoit pressé de partir de la ville le lendemain de grand matin. De là il prit subject de demeurer avec luy toute la nuict, pendant laquelle les gardes estans endormis, à la réserve d'un auquel il donna une pièce d'argent pour l'obliger à sortir de la chambre pendant quelque temps. Le garde estand sorty, le père entendit sa confession et ensuitte luy administra la S. Eucharistie qu'il avoit apporté avec soy; dès la pointe du jour le père sortit de la prison et s'en alla hors de la ville pour retourner à la Haie.

Nog voor ééne zaak wensch ik het getuigenis van père Louis de S. Thérèse hier aan te voeren, voor de bejegeningen, welke zijn ordebroeder in Den Haag soms van het onverdraagzaam deel der bevolking heeft moeten ondergaan. Na te hebben vermeld hoe heusch père César door den Magistraat werd behandeld, vervolgt hij aldus:

Cela n'empeschoit pas pourtant qu'il ne fust obligé de se tenir sur ses gardes, et de faire ses fonctions secrètement, et de demeurer inconnu aux hérétiques, autant qu'il estoit possible, à cause de la canaille et de quelques méchans Huguenots indiscrets et fort zélés dans leur hérésie, qui lui faisoient quelquefois des affrons en pleine rue, luy jestant quelquefois des pierres, et criant après luy à haute voix l'appellant: „pape" (c'est le nom qu'ils donnent ordinairement aux prestres, moines et Jesuites), afin d'exciter le peuple à se mocquer de luy, faire des huées pour exciter les plus escervelés à courir sur luy. L'unique moyen dont il se servoit en ces rencontres estoit de continuer son chemin sans faire semblant de rien.

In Mei 1651 verliet onze Karmeliet het huis, dat hij, na zijn vroeger vermeld ongeval, in de Prinsenstraat had betrokken en kwam naar de Heerenstraat. De voornaamste reden van deze

verandering was voorzeker om aldus dichter nabij het kwartier te zijn, waar de Franschen bij voorkeur woonden, doch het onhebbelijk gedrag zijner naburen heeft er niet weinig toe medegewerkt:

Il prit cette résolution à cause qu'en la première maison il y avoit des voisins hérétiques qui luy faisoient plusieurs insultes; tantost luy faisant des huées lorsqu'il paroissoit dans les rues, tantost luy jettant des plotons [1]) de neige en hyver lorsqu'il passoit devant leurs maisons, ou bien luy jettant des pierres en esté lorsqu'ils le voyoient.

Veel hachelijker werd het, wanneer een persoon van aanzien vijandig optrad. Père César zou dit in 1652 ondervinden. Op verzoek der gravin de Hornes [2]), welke daartoe was aangezet door eene protestantsche bloedverwante van den Stadhouder, had hij het jaar te voren eene verhandeling geschreven over het H. Sacrament des Altaars, waarin louter met teksten aan de Schrift ontleend het katholiek leerstuk der Eucharistie werd verdedigd. Deze verhandeling was vervolgens ten dienste van de Fransche katholieken in Den Haag gedrukt, en ook onder de oogen gekomen van sommige leden der Waalsche Gemeente aldaar. Hun predikant, Jean Carré [3]), oordeelde het dienstig eene wederlegging van het boekje op te stellen, en koos den titel: *L'imposteur convaincu ou Réfutation de la Traicté de la S. Eucharistie.* Eenige kopieën werden, nadat het geschrift was voltooid, aan leden zijner gemeente

---

[1]) *Plotons:* boules. F. Godefroy, *Dictionnaire de l'ancien langue Française.*

[2]) In het *Nobiliaire des Pays Bas* van de Vegiano vond ik onder de leden der grafelijke familie de Hornes slechts één, die met eene prinses was gehuwd, nl.: Philippe-Lamoral de Hornes, comte de Houtkercke; deze had tot vrouw Dorothée d'Arenberg, fille de Charles prince d'Arenberg". Volgens de *Chronycke* van Gouthoeven was deze: „Jouffr. Dorothaea van Arenbergh geboren anno 1601".

[3]) Volgens de Riemer, *Beschr. v. s'Gravenhage,* I, 411, was hij in 1645 naar den Haag beroepen en bleef meer dan een halve eeuw daar werkzaam.

uitgereikt, maar ook père César kwam in het bezit van een exemplaar. Père Louis de S. Thérèse, die naar papieren, van zijn ordebroeder afkomstig, heeft gearbeid, verklaart van dit strijdschrift: „Le ministre de l'église Françoise agissoit contre luy non pas en théologien par raisons, mais en chartier [1]) et crocheteur par injures et invectives indignes d'un homme qui eust une once de raison". Ook de Synode te 's Hertogenbosch vergaderd, aan welke Mr. Carré zijn geschrift ter goedkeuring en aanbeveling had laten voorleggen, sprak zich ongunstig over vorm en inhoud uit. Het gevolg was dat de druk, welke men reeds in het vooruitzicht had gesteld, achterwege bleef, maar tevens dat de Waalsche predikant besloot père César op eene andere niet ongebruikelijke wijze den mond te snoeren. Om dit goed te begrijpen heeft men er rekening mede te houden, dat de welwillendheid van Justitie en Magistraat, jegens den Karmeliet betoond, dezen volstrekt nog niet in alle omstandigheden vrijwaarde voor de „rigeur" der plakaten; een aanklacht, welke de Heeren der Justitie niet durfden of wilden veronachtzamen, kon voldoende zijn om alle conniventie ter zijde te stellen en, zoo de beschuldiging werd bevestigd, het zwaard van Damocles op den aangebrachten priester te laten neêrkomen. Als geadmitteerd kapelaan van de Fransche ambassade kon père César zeer zeker zich vrij in Den Haag bewegen, ook binnen de muren van het gezantschapshotel ongehinderd de H. Mis opdragen, doch werd hij daarbuiten, bij voorbeeld in zijn zolderkerk van de Heerenstraat, als dienstdoende priester aangetroffen, dan had de Schout in het plakaat van 1621 [2]) een gereed middel om hem voor eeuwig van het grondgebied der Ver. Provinciën te verbannen. Onze laatste aanhaling uit het handschrift zal gewijd zijn aan de gevolgen, welke de aanklacht van den Waalschen predikant voor père César opleverde:

---

[1]) *Chartier* = charretier.

[2]) Wiltens, *Kerkelijk plakaatboek*, I, 547.

Ce prédicant, enragé contre le père, sollicita les officiers de justice, qu'on appelle les „schauts", à venir par deux fois le chercher en son hospice pour le surprendre pendant la Messe ou la prédication afin de le mettre en prison. Le père, sçachant la malice de ce prédicant et le danger où il estoit, fit en sorte que par le moyen de quelques amys il peust estre adverty du temps auquel ils viendroient le chercher. Cela reussit pour la première fois qu'ils y vindrent vers le mois de Juin. Nostre père en fut adverty un peu de temps avant leur arrivée, en sorte qu'il eust le loisir de sortir de la maison, emportant avec soy le S. Sacrement, après avoir caché le calice et les ornemens, et après avoir défait l'autel, de manière que, lorsqu'ils arrivèrent avec les sergeants et avoient cherché par toute la maison du père pour l'attraper sans le trouver, ils furent contraint de s'en tourner.

Environ quinze jours après ils y vindrent pour la seconde fois un jour de Dimanche les deux schauts, dont l'un s'appelloit Mr. Paver et l'autre Mr. Polemburg. Ils avoient avec eux un plus grand nombre de sergeans que la première fois; ils firent cela si secrètement entre eux que pas un des amys, qu'il avoit auprès d'eux, n'en peut descouvrir aucune chose, si bien qu'ils le trouvèrent à la maison. Le père fust fort estonné et surpris lorsqu'il les apperceut avec l'espée au costé à la porte de sa chambre, et qu'il vit en un instant sa pauvre petite maison environnée de sergeants, qui gardoient la porte d'en bas afin que personne ne pust sortir, tandis que les deux „schauts" montoient en haut pour le prendre. Le premier qui se presenta à la porte de sa chambre luy demanda d'abord où estoit l'eglise. Le père, jugeant que s'il luy celoit la vérité il ne fist quelque violence, luy dit qu'elle estoit là haut au grenier. Il luy répliqua brusquement et d'un ton fort sévère: „Où est ce? Nous la voulons voir!" — „Cequ'il vous plaira, respendit le père, viens; je vous y menerai". Alors ayant ouvert la porte, il les fit entrer en haut et les conduisit à la chapelle. Tout son appréhension estoit non pas pour sa personne mais bien pour le S. Sacrement, qui estoit enfermé en un ciboire d'argent dans le tabernacle sur l'autel; il frémissoit de crainte en soy mesme, appréhendant qu'ils ne rompissent le tabernacle pour prendre le s. eiboire avec les hosties consacrées pour les jetter par terre, les fouler aux pieds, ou les emporter avec eux. Tout son recours fut à Dieu et au S. Sacrement, le suppliant de vouloir se conserver soy mesme en un rencontre si in-

opiné et si facheux, puisqu'il n'estoit pas en son pouvoir d'empescher les irrévérences et les injures qu'ils auroient pu commettre. Estans dans la chapelle ils commencèrent à parler rudement au père, en le regardant d'une mine affreuse et résolue; luy demandèrent: pour quoy il estoit si hardy que de faire dans cette chappelle des assemblées de peuple, et d'y exercer la religion papistique, qu'il sçavoit estre si rigoureusement deffendue par les ordonnances et placarts de Mrs. les Estats. Il leur respondit: qu'il estoit en ce pays soubs la protection de sa Majesté très Chrestiènne et pour le service de Mrs. les Ambassadeurs et Résidens de France, et qu'il y avoit longtemps qu'il n'avoit fàit aucune assemblée de peuple en cette chapelle, et qu'ils voyèrent bien qu'alors il n'y avoit aussi personne. Ils répliquèrent: qu'ils avoient eu des plaintes contre luy de ce qu'il faisoit des grandes assemblées en sa maison; que les voisins estoient scandalisés de voir qu'avec tant de hardiesse et de liberté il exerçoit l'idolatrie de la réligion des papistes; qu'on s'estonnoit de ce qu'il disoit la messe, et preschoit la foy romaine dans le pays contre les ordonnances de Mrs. les Estats; que l'église qu'il avoit estoit trop grande, puis qu'elle pouvoit contenir quatre ou cinq cent personnes; que l'ambassadeur de France ne pouvoit permettre ces choses, et qu'il falloit qu'il s'abstint à l'avenir. Le père luy répliqua: qu'il se servoit de cette chapelle pour sa dévotion particulière et pour y prier Dieu selon sa réligion; que pour cequi concernoit les assemblées les voisins n'avoient point subject d'en murmurer n'y de s'en plaindre, puis qu'il y apportoit toute la discrétion et retenue possible; qu'ils pouvoient bien voir qu'il ne les faisoit pas trop fréquentes, puisqu'en un tel jour, qui estoit un Dimanche, il le trouveroient seul en sa maison sans aucune assemblée; qu'ils n'avoient aucun subject de luy faire du mal, puisqu'ils ne le trouveroient point dans l'exercice d'aucune chose qui fust défendue par les Estats; et qu'estant venu pour le service de Mrs. les Ambassadeurs de France, réconnu et agrée pour tel par Mrs. du Magistrat de la Haie, c'estoit la moindre chose, qu'on luy pouvoit permettre, que d'avoir une chapelle pour luy en sa maison. Alors l'un d'eux luy dit: qu'il estoit obligé de faire sa charge, et que les prédicants se pleignoient grandement de luy; que pour cette fois ils ne luy faisient aucun mal, mais qu'il prit garde à luy pour l'avenir. Cela dit ils descendirent tous deux et s'en allèrent avec les sergeants,

qui les attendoient à la porte de la maison, la rue estant remplie d'une foule de menu peuple, qui s'estoit assemblé proche la maison pour voir si en sortant ils l'auroient emmené prisonnier.

Eerlijkheidshalve moet ik hier nog vermelden, hoe er een einde is gekomen aan den geestelijken arbeid van père César in Den Haag. Zijn biograaf deelt ons alleen mede, dat hij, door waterzucht gekweld, moedig aan de velerlei kwellingen van deze ziekte weerstand bood, doch door de geneesheeren opgegeven, plotseling naar het klooster van zijne orde te Brussel vertrok om nimmer meer in Holland terug te keeren. Deze verklaring is niet volledig. Wij hebben reeds gemeld hoe onze Karmeliet noch van den Vicarius Apostolicus, noch van de Congregatie der Propaganda verlof kon bekomen om als missionaris in Den Haag op te treden. Nu blijkt uit ons H. S. dat hij niettemin toch zich gerechtigd achtte de H. Sacramenten uit te deelen aan personen, die in niet de minste betrekking stonden tot de Fransche ambassade aldaar, en naar deze opvatting ook handelde. Het schijnt dat het kerkelijk gezag deze inbreuk op zijne rechten eenige jaren lijdelijk heeft aangezien. Zeker is, dat de la Torre op 25 Aug. 1655 eene beslissing van de Propaganda wist te verkrijgen, waarbij o.a. werd bepaald: „dat het voor het vervolg aan de kapelaans der gezanten onder welk voorwendsel ook, niet zal geoorloofd zijn de H. Sacramenten te bedienen of de biecht af te nemen dan van die gezanten zelf, hunne bloedverwanten en de bij hen inwonende dienaarschap" [1]). Indien er nog twijfel mogelijk ware geweest over den omvang van het Concordaat, ofschoon toch reeds in 1650 de Propaganda op dit punt zich had verklaard, thans zeer zeker zou het voor père César plicht zijn geweest alle bedenkingen ter zijde te stellen, en het duidelijk uitgesproken bevel van

---

[1]) Het *Handboekje v. d. zaken v. R. K. eeredienst* (jaarg. 1860, blz. 210—214) bevat deze en nog meerdere gelijkluidende beslissingen van de Propaganda in deze aangelegenheid.

het hoogste gezag in de Missie op te volgen. Het spijt ons te moeten vermelden, dat hij deze verplichting niet heeft ingezien; een overigens hoogst verdienstelijke werkkring is daardoor op treurige wijze geëindigd. Toen hij voortging met eigenmachtig de H. Sacramenten toe te dienen, werd hem door den Vicarius Apostolicus een tweede lastgeving van de Propaganda beteekend, ditmaal om Holland te verlaten en naar één der kloosters van zijne provincie terug te keeren; de zwaarste kerkelijke straffen waren echter nog noodig om het decreet van de Congregatie tot uitvoering te brengen [1]). Te Brussel tegen alle verwachting in van zijne ziekte hersteld, is père César eerst zes jaren later op het eiland Malta gestorven.

Het heeft tot het einde van 1659 geduurd, alvorens de Generaal der Karmelieten op nieuw één der zijnen naar Den Haag afvaardigde. In den aanstellingsbrief van den Generaal was als voorwaarde om den missie-arbeid te mogen uitoefenen gesteld: voorafgaande toestemming der kerkelijke overheid hier te lande [2]). Die toestemming is ook werkelijk verleend, en zoo bleef het werk van père César, met zooveel moed en ijver aangevangen, voor de katholieke zaak behouden; tot het jaar 1812 is „de Fransche kerk" in Den Haag (thans de parochiekerk van den H. Willibrordus) door ongeschoeide Karmelieten van de Rue de Vaugirard bediend.

Dr. A. H. L. Hensen.

---

[1]) De volledige tekst der bescheiden in de *Bat. Sacra*, II, 461—465.

[2]) „Facultatem impertimur, ut in dictum locum munus missionis exerceas, obtenta prius licentia et benedictione ab ordinario loci seu alio, ad quem spectat". Ontleend aan ons H. S. dat den volledigen tekst bevat van de faculteit, door den Generaal, Dominicus a S. Trinitate, op den 8 Sept. 1659 aan père Bernard de St. Joseph gegeven.

DE NEDERLANDSCHE ROOMSCH KATHOLIEKE VOLKSBOND.

Toen Haarlem's Kerkvoogd, Mgr. C. J. M. Bottemanne, als beschermheer van den Ned. R. K. Volksbond en eere-voorzitter van het ten jare 1895 te Amsterdam gehouden tweede vak-congres van dien Bond, 't congres opende met een zoowel voor heeren als voor „den minderen man" behartigenswaardige rede, toen ving de doorluchtige spreker aan met deze voor zeer velen nieuws bevattende en voor allen merkwaardige mededeeling:

„Zeven jaar geleden — in 1888 — kwam de hooggeachte heer Passtoors met drie van zijn vrienden mij mededeelen, dat zij in deze stad een katholieken volksbond hadden opgericht.

Het was eene wederzijdsche verrassing; want ook ik kon hun mededeelen, dat ik reeds in onderhandeling was over het stichten van een dergelijke vereeniging, wat door hun optreden, natuurlijk, onnoodig was geworden. Niet minder groot was mijn verrassing, toen ik in het volgend jaar, bij mijn bezoek te Rome, de vreugde zag, waarmede Z. H. ons begonnen werk zegende. En toch wisten wij toen nog niet, dat veel grooter verrassing ons wachtte: twee jaar later, in 1891, verscheen de Encycliek *Rerum novarum*, die ons toonde, dat wij in Nederland de wenschen van den Paus reeds hadden voorkomen".

Duidelijk, dat de doorluchtige spreker zinspeelde vooral op het gedeelte van Leo's meest vermaarden zendbrief, hetwelk, bepaaldelijk te dezer zake dienende, hier al dadelijk in zijn geheel wordt weergegeven volgens de overzetting van *De Katholiek* (Dl. C, bl. 109 vv.):

„Onze voorouders genoten langen tijd den weldadigen invloed der gilden. Deze brachten niet alleen den ambachtslieden menig onschatbaar voordeel aan, maar gaven ook, talrijke bewijsstukken kunnen het nog getuigen, aan het ambacht zelf luister en ontwikkeling. Zeker, nu de wetenschap is vooruitgegaan, nu de zeden en gewoonten veranderd zijn en het gewone leven veel meer behoeften kent, nu dienen ook de werkliedenvereenigingen naar den eisch des tijds gewijzigd te worden. Wij verheugen ons, dat dergelijke vereenigingen zich overal vormen, hetzij dan alleen uit werklieden, hetzij uit patroons en werklieden te zamen, en uiten den wensch, dat ze én in aantal én in krachtsontwikkeling mogen toenemen".

Immers .... „er bestaan thans, veel meer dan vroeger, vooral onder de werkende klasse, vereenigingen van allerlei aard. Op wat wijze die voor het meerendeel ontstaan zijn, wat zij beoogen, welke richting zij volgen, behoeven wij hier niet na te gaan. De ondervinding echter heeft op velerlei wijze de meening bevestigd, dat zij veelal staan onder leiding van geheime partijhoofden, die er eene inrichting aan geven, welke niet in overeenstemming is met den geest des christendoms, niet in overeenstemming met het belang der staten; deze leiders hebben een soort van arbeidersmonopolie bemachtigd en leggen het er op aan om al degenen, die zich niet bij hen willen aansluiten, zulks te laten gevoelen door hen prijs te geven aan gebrek. Bij zulk een stand van zaken ziet de christelijke werkman zich geplaatst voor de keuze om òf toe te treden tot dergelijke anti-godsdienstige genootschappen, òf een eigene vereeniging op te richten om zich aan dat snood en drukkend onrecht met vereende kracht te ontworstelen. Dat zijn keuze zich tot het laatste dient te bepalen, zal wel aan geen twijfel onderhevig zijn bij allen, die 's menschen hoogste goed niet aan het dreigendst gevaar willen prijsgeven."

Op die duidelijke en stellige verklaring nu van des Opperherders meening over het in onzen tijd al of niet wenschelijke, het al of niet noodzakelijke van katholieke werkliedenvereenigingen zinspelend, mocht Haarlems doorluchtige kerkvoogd dus wel van verrassing spreken, daar „wij in Nederland de wenschen van den Paus reeds hadden voorkomen".

In Nederland: de aanduiding van Z. D. H. den Bisschop van Haarlem behoort hier in hare algemeenheid te worden herhaald. Ook in de Aartsdiocese van Utrecht toch, in het met zijn talrijke en zeer verschillend gezinde fabrieksarbeiders-bevolking zoo bewerkelijke Twente, had men 's Pausen wenschen voorkomen. Aan het door Z. D. H. Mgr. Snickers z.g. krachtdadig gesteunde werk van den met Alphonsiaanschen ijver bezielden priester Dr. Ariëns, — aan de R. K. Arbeidersvereeniging onder patronaat van St. Joseph te Enschedé, die zich ten doel stelt „de godsdienstige en maatschappelijke belangen van den katholieken arbeider te bevorderen en hem te vrijwaren tegen antichristelijke en socialistische invloeden", — aan haar werd rechtspersoonlijkheid verleend, reeds den 23 September 1890, dat is juist twee jaar later dan aan den Ned. R. K. Volksbond, goedgekeurd bij Kon. Besluit van 29 September 1888, doch met deze vóór de bekendwording van de *Rerum novarum*.

Omstandigheden van tijd en plaats hadden trouwens tot die gelukkige voortvarendheid geleid, ja zij moesten daartoe gedrongen hebben, eigenlijk reeds lang vóór de stichting van den Ned. R. K. Volksbond. 't Was toch al heel wat jaren geleden, dat de Nederlandsche staatsman Mr. Groen van Prinsterer van zijn tijd naar waarheid schreef:

„Armoede, geen werk; verbroken verhouding der hoogere en lagere standen; geen betrekking dan van loon en arbeid; proletariërs en kapitalisten. Wat zal hieruit voortkomen? Het is onzeker. Maar het is niet onzeker waaruit het voortgekomen is.

Uit *vrijheid* en *gelijkheid* in revolutionairen zin. Ik vergenoeg mij met ééne bijzonderheid te berde te brengen. Bij het aanheffen van dien kreet moesten ook gilden en corporatiën vallen. Vrije concurrentie werd begeerd; geen belemmeringen voor kunstzin en industrie; geen hatelijk monopolie van personen of genootschappen; dan zou de ontwikkeling van individueele nijverheid en handel de waarborg zijn eener betere toekomst. De toekomst, die men voorzag, is er, en mag zij *beter* genoemd worden? Ik ben hier éénstemmig met

de coryfeën der hedendaagsche revolutie. Het is deze vrijheid, deze onbeperkte concurrentie, deze wegneming, zooveel doenlijk, der natuurlijke verhouding van werkbaas en werkman, welke de maatschappelijke banden verscheurt, op de overmacht der rijken en de heerschappij der bankiershuizen uitloopt, aan de handwerkslieden regelmatig onderhoud ontneemt, de samenleving in twee vijandige heirlegers deelt, een tallooze schare van armen doet ontstaan, den aanval der nietsbezittenden tegen de vermogenden voorbereidt en dien, in veler oog, verontschuldigen en bijkans wettigen zou" [1]).

En het was en het is er sinds Groen's levensdagen niet beter op geworden. Ons vaderland moge in den vreemde nog naam hebben als van ouds het land, van melk en honig overvloeiende voor alle standen zijner vreedzame bevolking — wij weten wel beter. Wie Abraham nog niet gezien heeft, die heeft er zelfs geen heugenis van, dat hij, tot „de jaren van verstand" gekomen, met Vader Vondel's Leeuwendalers neuriën mocht:

„Het is al boter tot den boôm,
Men zingt al peis en vreê".

Maar wel hooren en zien wij feiten in onze omgeving, die den algemeenen maatschappelijken toestand teekenen — treffend gelijk aan dien, welke Mr. Groen van Prinsterer beschreef als „akelig en somber genoeg om velen sidderend te doen uitroepen: Is er geen middel om, gewijzigd, de associatiën te doen herleven, die men zoo roekeloos onder de revolutionaire bouwvallen vergruisd heeft?"

Die „velen" echter, op wien de staatsman in zijn Nederlandsche gedachte het oog had, waren, nog vrij lang na zijn verscheiden, gemakkelijk te tellen, speciaal onder de Nederlandsche katholieken. Vooral onder dezen hadden de mannen van importantie, zooals het volk hen noemt, nu eenmaal 't vers, dat het eerste hoofd-

---

[1]) *Verspreide Geschriften* van Mr. G. Groen van Prinsterer, Dl. I, blz. 303.

stuk van St. Jacobus' Epistel besluit [1]) als de volkomen omschrijving van hun christenplicht, — en het *laissez faire, laissez aller* als het kort begrip der ware sociaal-economische leer in het geheugen geprent. Voor 't overige hadden zij maar immer door, nu eens heusch geen tijd, dan weer juist geen lust om, met méér belangstelling dan voor een relletje, òm te kijken naar „die beweging", de sociale beweging van hun tijd. Zoo die heeren, een dozijn jaren geleden, het werkelijk bestaan van het arbeiders-vraagstuk al niet meer ontkenden; zéker dat zij er nog verre van af waren, de toen toch reeds geldende waarheid in te zien van hetgeen nu kort en krachtig geschreven staat, ter opheldérende inleiding van de Statuten van den Bond der R. K. werklieden-vereenigingen in het Aartsbisdom Utrecht:

„Het eigenlijke punt in het arbeidersvraagstuk is niet: minder arbeid, hooger loon, zondagsrust, verzekering tegen ongelukken en voor hoogen leeftijd, bescherming van vrouwen en kinderen, — het is dat alles en nog iets meer. Op dat *iets* nu komt het aan. Dat „iets meer" is het scheppen van een nieuwen, liever nog het herstellen van een ouden rechtstoestand . . .

In den nieuweren tijd was de rechtstoestand van den arbeider eigenlijk deze, dat, op welke wijze dan ook, over hem werd beschikt. Waar men hem zijn deel van het goede gunde, daar werd voor hem gezorgd. Van zelfbeschikking was bij den arbeider, niettegenstaande alle zoogenaamde vrijheden van beweging en bedrijf hem verleend waren, geen spraak.

Dit moet anders worden . . . ."

Was dat, is het wel noodig? werd gevraagd — wanneer toen hier te lande een katholiek het al eens durfde wagen, met „zulke geavanceerde denkbeelden" aan boord te komen bij zijn geloofsgenooten, die op den maatschappelijken ladder een paar sporten

---

[1]) „Zuivere en onbevlekte godsdienst bij God en den Vader is deze: weezen en weduwen te bezoeken in hunne verdrukking, en zichzelven onbesmet te bewaren van deze wereld" (Jac. I, 27).

hooger stonden dan werklieden. Is het wel noodig? Laten wij naar Oud-Hollandschen trant en vaderlandsche zede die kat eens uit den boom kijken... voor òns volk. Immers: zoude ook al de verhouding tusschen kapitaal en arbeid hier en daar wel eens niet zuiver in den haak wezen, wat onzen roomschen kleinen luiden betreft, zij staan te vast in hun schoenen, om ooit het oor te leenen aan „het evangelie der ontevredenheid". Lasalle en Marx, Liebknecht en Bebel maakten fiasco in Nederland — de Aartsbroederschap der H. Familie werkt onverbeterlijk.

Maar ondertusschen: ofschoon de welmeenende heeren, die — ik zeg niet gewoon zijn, maar gewoon waren, zoo te „redeneeren", — ofschoon zij hun kleine luiden ook al over één kam plegen te scheren en, tegen wien ook, als uitgemaakt staande houden, dat „het volk" nooit denkt, dus nooit eigenlijk redeneert: menig mindere man, die er overigens in gloriëert op end' op van 't houtjen te zijn en zoo roomsch als de Paus van Rome, — menig katholieke werkman had wèl tijd en lust om acht te geven op de sociale beweging, waarbij hij trouwens niet de minst geïnteresseerde is. En hij vond alaan meerdere gelijkgezinde standgenooten, die daarvoor hun oogen niet sloten, hun ooren niet stopten. Deze mannen gaven vaak welsprekend bewijs, dat zij hun vijf terdege bij elkaar hebben, dat zij over den toestand der werklieden denken en nadenken, daarover praten honderd uit, nog zoo dom niet, maar anders dan die kalm en bezadigd redeneerende mannen van importantie, heel anders dan zij en allengs ernstiger in den geest van de „velen", van wie de Nederlandsche staatsman gewaagde, dat zij sidderend uitriepen: „Is er geen middel om, gewijzigd, de associatiën te doen herleven, die men zoo roekeloos onder de revolutionaire bouwvallen vergruisd heeft?"

En bij die omstandigheden, waardoor zoowel voorzienige Prelaten der Heilige Moederkerk als eenigen harer wakkere zonen in Nederland er toe geleid werden, om, door de stichting van een katholieken volksbond of katholieke werklieden-vereeniging,

de eindelijk formeel kenbaar gemaakte wenschen van den Paus te voorkomen, — bij die omstandigheden des tijds legden de omstandigheden van plaats, met de eerstgenoemde nauw verbonden, groot gewicht in de schaal hunner overweging.

De kreet van Karl Marx: „Proletariërs van alle landen, vereenigt u!" was ook hier gehoord, ook door Nederlandsche werklieden verstaan en opgevolgd geheel in den geest van den agitator. Dientengevolge, zoo ergens ter wereld vereenigingen van en voor „het volk" ingericht zijn op een wijze, die met het welzijn van Kerk en Staat niet overeenkomt... en die van christelijk gezinde werklieden hun godsdienst in gevaar brengen [1]), dan zeker ten onzent, in *het klassieke land der vrijheid*, grootsch op zijn zoo goed als onbeperkte vrijheid van vereeniging. Al had de *Internationale* — treuriger gedachtenis! — indertijd te veel kermisspektakel en kwajongenslawaai gemaakt, om in Nederland eenigszins vasten voet te krijgen en iets van eenige beteekenis uit te richten — met het spoedig doodbloeden dier beweging was de onderdehand bij de werklieden meer en meer opgewekte ambitie tot het zich vereenigen niet vervlogen. Sinds was er schier geen oog meer op te houden, zoo talrijk en verscheiden waren de z.g.n. neutrale werklieden-verbonden en dito vakvereenigingen, zoomede vereenigingen en bonden van socialistisch-zelfs van puur anarchistisch-gezinde arbeiders! En het liberalisme — om niet te zeggen de vrijmetselarij — in den werkmanskiel, waarvoor die neutrale Nederlandsche werklieden-verbonden ijverden, moge niets gemeen hebben met, ja zelfs vierkant staan tegenover de leer en de praktijk der nog zoo kwaad niet bevonden oude gilden; — het *recht voor allen* moge in de sociaal-democratische, socialistische of anarchistisch gezinde vereenigingen meestal averechts voorgesteld en kwalijk begrepen worden: in de schreeuwende werkelijkheid van zoo

---

[1]) *Rerum novarum.*

lang tevergeefs gewraakte maatschappelijke wanverhoudingen en van de, hieruit voortgekomen, vaak ellendige werkmanstoestanden, — in het steeds dringender op den voorgrond treden van het te lang *en bagatelle* behandelde arbeiders-vraagstuk, vonden al die vereenigingen en bonden wel niet hun reden, maar dan toch hun verklaring van bestaan en tevens hun te dikwijls onderschatte kracht. De door hen op touw gezette agitatie werd dan ook zoo zeldzaam niet bekroond met een naar 't inzicht van vele werklieden gansch niet te versmaden resultaat.

Al wilde „de bourgeoisie" dat niet erkennen, meneer, al gaven „de satisfaits" steeds smalend af op de telkens met elkaar overhoop liggende socialisten en hunne maatjens-gelijk — de arbeidsloonen stegen hier en daar dan toch, ziet u! Niet alle nu en dan te berde gebrachte grieven tegen de praktijken der werkgevers jegens hun werknemers werden, als voorheen, bar afgewezen, verstaat u! Niet elke werkstaking, al was er gewoonlijk van beide zijden een luchtjen aan, kwam voorts faliekant uit voor ons, lang miskende, maar eindelijk tot zelfbewuszijn ontwaakte ploeteraars! Want aan onze organisatie kwam het ten goede, het overgebleven beetjen fut in de gelijk citroenen uitgemergelde en toch tot een menschwaardig bestaan mede gerechtigde proletariërs! Een redeneering — ze moge wezen van Jan Rap en zijn maat — om van die bonden en vereenigingen lid te worden, te verleidelijker voor den Nederlandschen katholieken werkman en fabrieksarbeider, wien in den kring waar zij thuis hooren gezegd werd, dat zij het verstandigst doen, bij alle miseries des levens slechts op te zien naar het verheven voorbeeld van lijdzaam- en tevredenheid in de H. Familie van Nazareth. En, wijl niet ieder het brengt tot heldhaftige deugd, zoo waren inderdaad heel wat katholieke werklieden ijverige leden van z. g. n. neutrale vereenigingen, zelfs van socialistische bonden. Ja, 't feit is geconstateerd, dat er waren die er geen been in zagen, lid te zijn van een door en door anti-christelijke werklieden-vereeniging en tevens...

van de congregatie van Jesus, Maria en Joseph! Onverschilligheid in den godsdienst of erger nog werd die menschen nagegeven.

Doch waar moest hij heen, de roomsche mindere man, die met en onder eene zoo gemengde bevolking als van het vrije Nederland werken moet voor zijn dagelijksch brood; hetgeen maar al te dikwijls zeggen wil: worstelen tegen de gevolgen der in praktijk gebrachte leer van de Manchesterschool. Waar moesten zij heen, de kerels, die desnoods in 't publiek eerbiedig een kruis zouden slaan, maar in hun dagelijksche omgeving, in fabrieken en werkwinkels, op werven en kaden, met instemming de voordeelen hoorden roemen van een overigens alles behalve volgens de beginselen der katholieke geloofs- en zedeleer terhand-genomen en voortgezette arbeidersorganisatie; met instemming, wijl zij van die voordeelen wel eens wat gewaar werden, ofschoon de organisatie hier nimmer zoo goed in elkaar zat als in 't buitenland.

In enkele groote gemeenten, in Amsterdam, Bergen op Zoom, Den Haag, Leiden, Nijmegen en Rotterdam, bestond en bloeide de zeer zeker voortreffelijke St. Josephsgezellen-Vereeniging. Maar deze heeft het nooit als hare roeping beschouwd op die algemeene arbeidersorganisatie in te werken. De St. Josephsgezellen-Vereeniging kon uit haren aard, dus ook toen zij in Nederland tijd van leven had en heel wat van de sociale beweging om haar heen hoorde en zag, — zij kon uit haren aard slechts indirect zich inlaten met het eigenlijk gezegde arbeidersvraagstuk. Want, de bestemming en inrichting van die vereeniging was bepaaldelijk voor ongehuwde ambachtslieden [1]), voor jonge mannen, die zich toeleggen op een of ander vak of handwerk; zoodat in alle geval de overgroote meerderheid der katholieke arbeiders verstoken bleef van de zegeningen der St. Josephsgezellen-Vereeniging.

---

[1]) Daarin is eenige verandering gekomen door de oprichting der „afdeeling" gehuwden.

Wel ook bestonden er ten onzent andere vereenigingen van en voor „het katholieke volk"; maar deze waren weer opgericht met het overigens voor velen begeerlijke doel... op Zon en feestdagen gezellig onder ons te zijn en ééns in 't jaar te „teren" — of wel met het meer prijzenswaardig einde: de geestelijke belangen van den katholieken werkman te behartigen en door de beoefening en mede door het genieten van de christelijke *charitas* vreedzamen van harte te sterken.

Terwijl dus velerlei neutrale en socialistische werklieden-verbonden en vakvereenigingen om ons heen toenamen in aantal en hier en daar tevens in beteekenis, — terwijl ook van geloovig protestantsche zijde voldaan was aan den eisch des tijds, door de stichting van het christelijk werklieden-verbond *Patrimonium*, waren wij, Nederlandsche katholieken, het er nog niet over eens, of vereenigingen, in den geest der oude gilden, voor ons volk wel noodig, wel eens nuttig zouden zijn, of ze zelfs als een *malum necessarium*, als een noodzakelijk kwaad, zouden geduld kunnen worden; twijfelachtig als het aan velen onzer nog voorkwam, of de telkens met zooveel ophef en altijd zoo vervelend besproken sociale quaestie hier eigenlijk wel bestond!

Zeer terecht teekende Dr. A. Kuyper aan op zijn waardehoudende rede, uitgesproken bij de opening van het sociale congres, den 9 November 1891 te Amsterdam:

„Tot onze beschaming moet erkend, dat de Roomsch-Catholieken ons [Gereformeerden] in de bestudeering der sociale quaestie verre vooruit zijn.... Wij zien niet voorbij, dat mannen als Von Ketteler, Moufang, Claudio Jeannet, Albert de Mun, Freppel, Périn, en anderen, niet alleen zeer ernstige studie van de sociale quaestie gemaakt hebben, maar ook de lijnen trokken, waarlangs men zich te bewegen heeft. *La quaestion agraire* van Meijer en Ardant, *Le Patron et ses devoirs* en *La Richesse de la Société chrétienne* van Périn, en tot op zekere hoogte ook Arvede Barme *l'Oeuvre de Jésus-ouvrier*, geven menig verrassend inzicht in de practische denkbeelden dezer mannen.... De zeer besliste uitspraken van kardinaal Newman zijn

overigens bekend, en al staan de Duitsche en Fransche Roomsch-Catholieken nog eenigszins gedeeld tegenover elkander, in zooverre de eersten meer op den Staat willen leunen, en de anderen meer alleen bij de Kerk heul zoeken, hierin zal de Encycliek van Leo XIII wel spoedig eenheid brengen. De actie van R. C. zijde mag ons dus wel een prikkel tot betoon van meer veerkracht zijn, ook *al zitten de Roomsch-Catholieken hier te lande nog meest stil*".

Maar als nog in 't laatst van '91 zeer terecht kon worden open aangemerkt, dat, bij zooveler bedrijvigheid om tot eene oplossing van het vraagstuk te geraken, de katholieken hier te lande nog meest stil zaten, dan was het ook niet louter onverschilligheid in den godsdienst, of erger, van vele Nederlandsche katholieke werklieden, dat zij ijverige leden waren van vereenigingen, door den Paus gesignaleerd als te zijn ingericht op een wijze, „die met het welzijn van Kerk en Staat niet overeenkomt.... en die van christelijk gezinde werklieden hun godsdienst in gevaar brengen".

Die omstandigheden van tijd en plaats, waardoor dan in Nederland de in den zendbrief *Rerum novarum* uitgedrukte wenschen van den Paus voorkomen zijn, vindt een goed verstaander ook duidelijk geschetst op de karakteristieke eerste bladzijde der geschiedenis van den Ned. R. K. Volksbond.

Wij schreven Februari 1888. De feesten, ter viering van Paus Leo's gouden priester-jubilé, waren alom in ons vaderland en, door de bizondere geestdrift van Amsterdam's katholieken, vooral in de hoofdstad schitterend geslaagd. Maar hier was er, bepaaldelijk door de heffing van betrekkelijk hooge entrée-gelden, als voor gezorgd, dat aan de grootsche feestelijke bijeenkomsten werd deelgenomen, zoo niet uitsluitend, dan toch hoofdzakelijk door de meer gegoede geloofsgenooten. De zeer begrijpelijke teleurstelling van een breede schaar katholieke Amsterdammers, die niet konden „meedoen", werd door dezen niet onder stoelen en banken geschoven; hetgeen den heer W. C. J. Passtoors aanleiding gaf middelen te beramen, om de herhaling van zoo iets in

de toekomst behoorlijk te beletten. En in de Volkscourant van *Het Centrum* richtte hij een oproeping tot de katholieke werklieden en kleine burgerij, met de bekendmaking, dat hij een groep wilde vormen, die zou strijden voor verkrijging van betere maatschappelijke toestanden. Tengevolge van die oproeping en van eene uitnoodiging, door den heer Passtoors naar verschillende zijden gericht, sloten zich 45 personen bij hem aan. Na de eerste bijeenkomst in het lokaal „De oude Graaf" in de Kalverstraat, steeg het getal dergenen, die met de daar bekend gemaakte plannen instemden, aldra tot 100 personen. En op de tweede vergadering kwam het tot formeele oprichting der vereeniging, die den naam aannam van NEDERLANDSCHEN ROOMSCH KATHOLIEKEN VOLKSBOND.

fr. A. VAN KERKHOFF O.C.

(*Wordt vervolgd.*)

BOEKBEOORDEELING.

ST. NICOLAAS, ZIJN FEEST EN GEBRUIKEN.

(Vervolg en slot van bl. 62 vv.*)*

In antwoord op onze twee eerstgestelde vragen kan, naar het voorafgaande zal hebben aangetoond, veilig als gevolgtrekking gelden: 1°. Ernstige katholieke auteurs, die zich in den laatsten tijd met dit onderwerp bezig hielden, nemen eenparig aan, dat verschillende gebruiken, behoorende tot het feest van den H. Nicolaas, in verband staan met oud-germaansche mythologie. 2°. Er is voor een goed verstaander niets tegen, de algemeene stelling te onderschrijven: het Christendom heeft bij zijn geleidelijke invoering en vestiging heidensche volksgebruiken „verkerstend". Wèl pleiten hiervoor *uitwendige* bewijsgronden als wij ontleenden aan het gezag der Pausen Gregorius den Groote en Innocentius III, aan het getuigenis van kardinaal Baronius en Frédéric Ozanam; *inwendige* redenen als die wij op theologisch, psychologisch en mystiek gebied hebben aangevoerd.

Het antwoord op onze twee eerste vragen mag dus niet twijfelachtig heeten. Wanneer nu Joës a Leydis in lijnrechte tegenspraak komt met zulke goed katholieke en eenstemmig geleerde opvattingen, dan heeft zijn optreden nauwelijks een andere beteekenis als van de uitzondering, welke den regel bevestigt.

Thans wachten nog twee vragen op beantwoording. Rustig en objectief zal ik trachten ze te behandelen. Moge dan naderhand geen stof meer worden opgewoeld, om ons te verhinderen het zwakke licht te onderscheiden, dat op dergelijke schemerachtige vraagstukken valt.

III.

Wat, bij den huidigen stand der wetenschap, met genoegzame zekerheid aan te nemen omtrent het leven van den H. Nicolaas?

In ons vorig artikel (blz. 64) merkten wij reeds op, dat „het leven van den H. Nicolaas nog door de Bollandisten moet onderzocht en beschreven worden, doch bij Joës a Leydis niet de minste reden tot moeilijkheid of twijfel oplevert. Ook de wonderbare legenden, die over Sint Nicolaas in aller mond zijn, worden ons verhaald als onomstootelijke waarheid."

Tegen zulk een oppervlakkige en lichtvaardige methode van liefst als bij uitstek katholiek pralende hagiografie wensch ik hier protest aan te teekenen. Zeker geen dankbare taak. De „beau rôle" behoort in deze kwestie aan mijn tegenstander. Hij kan bij voorbaat rekenen op den bijval der groote menigte. Hij vertegenwoordigt(?) de zaak der strenge orthodoxie, waarvoor hij lansen breekt op het harnas van andersdenkende bestrijders. Hij verdedigt en handhaaft de onaantastbaarheid eener vrome meening, die op kinderlijk geloof alleen daarom gelijkt, wijl zij reeds sedert de prille kinderjaren zich van menig hart meester heeft gemaakt. Hij wil volstrekt niet getornd hebben aan het vaak wonderschoone kleed, waarmee de legende het leven van Gods lieve Heiligen heeft opgesierd.

Die legenden zijn ons onder menig opzicht dierbaar. Op de eeuwenoude muren van het nooit verouderde Christendom groeiden ze welig als het altoos groene klimop. Een frissche geur van poëzie en geestelijk leven waait er ons uit tegen. En wanneer dat loofwerk prijkt om de beeltenis van een eerbiedwaardigen Heilige, dan lijkt het bijna heiligschennis, er onbarmhartig het snoeimes in te zetten.

Nog eens dan, geen dankbare taak is het, die ik thans aanvaard. Hare moeilijkheden en bezwaren zijn scherp geformuleerd door den Luikschen professor G. Kurth, op wiens roem van geschiedschrijver evenmin valt af te dingen als op zijn trouwe gehechtheid aan de Moederkerk. Niet zonder ironischen glimlach sprak hij vóór eenige jaren:

„Il y a des gens qui ne peuvent pas se passer de légendes merveilleuses, et qui sont tout prêts à vous traiter d'hérétiques, si vous vous permettez de les contrôler; il y en a d'autres qui sont agacés de voir qu'on leur change ce qu'ils ont appris en classe, et à qui une révision de l'histoire inspire près que autant de mauvaise humeur qu'une révision de la Constitution" [1]).

---

[1]) *Conférences de Liège* (1892) p. 70.

Op gevaar af, mij sommiger misnoegen op den hals te halen, zij nochtans de bril der critiek niet geheel verwaarloosd. Indien het aantal illustre voorbeelden in het katholieke kamp niet legio ware, dan zou hier alleen reeds tot wegwijzer dienen onze Paus Leo XIII, de groote Maecenas der geschiedvorsching, die haar den regel van Cicero wederom in herinnering heeft gebracht: „dat zij niets durve zeggen wat onwaar is, en hetgeen waar is niet durve verzwijgen" [1]).

Met goed vertrouwen dan, als een ridder „sans peur et sans reproche", de wapenen gehanteerd. En met geen ander streven dan om een eerlijke zege te behalen, niet voor eigen inzicht, maar voor de waarheid. Dan alleen blijft het blazoen smetteloos en ongedeerd. Een buil of schram kan men oploopen in het strijdperk, maar toch geen wonden, die tot oneer strekken. Daarentegen, zoo heeft wijlen professor Jorissen terecht opgemerkt, „wie het tuighuis der historie, waarin meerdere wapenen schuilen, binnentreedt met partijdigen zin, hij verlaat het zelden ongekwetst".

Een onderzoek naar de bronnen, waaruit de levensgeschiedenis van den H. Nicolaas geput wordt, ligt vóór alles op onzen weg.

De voornaamste bronnen, die hier in aanmerking komen, zijn voor de Oostersche Kerk de Levens der Heiligen door Simeon Metaphrastes, voor de Westersche de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine. Wel is waar bestaan er ook andere gegevens. Zoo noemt Joës a Leydis (blz. 20) den H. Joannes Damascenus (gest. vóór 754): „Deze heeft niet minder dan negen heerlijke oden gedicht op den H. Nicolaas". Maar of hij daarom als een „beroemd levensbeschrijver" van onzen Heilige mag gelden, ziedaar een andere vraag. Een dichter is geen levensbeschrijver. Zijn geestdriftvolle ontboezemingen stellen den verheerlijkten held niet in het licht, waarbij de kalme geschiedvorsching haar werk pleegt te verrichten. Een feestredenaar doet zulks evenmin. Daarom zullen wij ons ook niet lang ophouden bij de feestpreek van Andreas aartsbisschop van Creta († 723), dien Joës a Leydis op blz. 21 aanhaalt.

Maar, hoe vermakelijk, „de H. bisschop Andreas de Cretenser († 723)" wordt ons daar voorgesteld als „de levensbeschrijver van den H. Methodius", die *nota bene* eerst in het jaar 846, dus honderd

---

[1]) *Ep. ad tres Cardinales*, d.d. 18 Aug. 1883.

drie en twintig jaar later [1]), gestorven is! — Op naam van den laatstgenoemde [2]) bestaat nog een korte levensbeschrijving, aan Sint Nicolaas gewijd. Een latijnsche uitgaaf ervan bezorgde, met toevoeging van meerdere legenden, de in Napels woonachtige Joannes Diaconus [3]), omstreeks 910. Zijn verhaal werd grootendeels overgenomen door Baronius [4]). Nochtans, zoo verklaart Dr. Alois Knöpfler over den H. Methodius v. Constantinopel, „von manchen der ihm zugeschriebenen Schriften erscheint die Auctorschaft mehr als zweifelhaft" [5]).

Ons onderzoek der bronnen kan zich dus, wat de Oostersche Kerk aangaat, bepalen tot Simeon Metaphrastes. Deze moet aan het keizerlijk hof van Constantinopel hooge waardigheden bekleed hebben [6]). Over het *wanneer*, in de negende, tiende of zelfs twaalfde eeuw, zijn de geleerden het oneens. Laat ons de resultaten van Vasiljevsky, die professor Albert Ehrhard [7]) onlangs kwam bevestigen, voorloopig aannemen: dat de levenstijd van Simeon Metaphrastes in de tweede helft der tiende eeuw moet worden geplaatst. Zonder vrees echter voor tegenspraak kon de Bollandist Hippolyte Delchaye kortelings het werk van Simeon signaleeren als „de meest belangrijke en meest beroemde" hagiographische verzameling, welke „ten slotte alle overige geschriften van dien aard verdrong" [8]).

De Heiligen-levens van Metaphrastes [9]) hebben nog meer twistappels in de letterwereld gebracht. Eerst over hunne authenticiteit. Verschillende hagiografiën, die op zijn naam geboekt staan, leveren ernstigen twijfel op, of het vaderschap ervan wel aan Metaphrastes

---

[1]) Volgens de Bollandisten (*Acta Sanctorum*, 4 Juni, p. 960) in het jaar 847.

[2]) De werken van Methodius bij Migne, *PP. gr.* Tom. C, col. 1231—1326.

[3]) Schnell, VI, S. 120.

[4]) *Annales eccli* A°. 326, III, 366 seq.

[5]) *Kirchenlexikon*, VIII, Sp. 1439.

[6]) Léo Allatius (*Diatriba*, p. 29—31) noemt hem: „magnus logotheta", misschien wel gelijk aan groot-tresorier.

[7]) *Die Legendensammlung des Symeon Metaphrastes und ihr ursprünglicher Bestand*, opstel in de *Festschrift zum elfhundertj. Jubiläum des deutschen Campo Santo* (Freib. 1897).

[8]) *Analecta Bollandiana*, XVI (1897) p. 319.

[9]) Zijne werken gedrukt bij Migne, *PP. gr.* Tom. CXIV—CXVI.

toekomt [1]). Zijn vermaarde landgenoot Leo Allatius, die een uitvoerige apologie [2]) wijdde aan den veelal gewantrouwden hagiograaf, schrijft hem niet meer dan 122 Heiligen-levens toe, terwijl hij 559 andere, welke den naam van Metaphrastes dragen, voor onecht houdt. Doch laat ons wederom met professor Ehrhard aannemen [3]), dat de levensbeschrijving van Sint Nicolaas inderdaad door Simeon Metaphrastes is opgesteld.

Maar dan komt onmiddellijk een andere twistvraag te berde. Namelijk over de vertrouwbaarheid van Simeon Metaphrastes als geschiedschrijver. Stellen wij voorop, dat hij den bijnaam: *Metaphrastes* ontving, wijl hij de levens der Heiligen metaphraseerde, d. w. z. omwerkte en in een nieuw gewaad stak, om door een bevalliger vorm meer lezers te trekken. Op zich genomen, voor een geschiedschrijver reeds een bedenkelijke tendenz, die wel met strenge waarheidsliefde vereenigbaar is, maar toch ernstig gevaar in zich besluit. Blijft dus over het onderzoek, *hoe* Simeon zich van zijn metaphraseerende taak gekweten heeft. Met de noodige nauwgezetheid, zonder het onderwerp aan den schoonen vorm op te offeren? Met behoorlijke schifting zijner gegevens? Met zorgvuldig onderzoek naar de geloofwaardigheid zijner getuigen? Of nam hij wellicht zonder aarzelen over, wat hij door anderen vond opgeteekend of uit den volksmond vernam, onverschillig of dit getuigenis vertrouwbaar was dan wel een uitspruitsel van Oostersche verbeelding en Byzantijnsche spitsvondigheid? Ja, hebben misschien dezelfde twee eigenschappen ook eenigermate *zijne* pen bestuurd, toen hij de levens der Heiligen metaphraseerde, om meer behagen te vinden bij het lezend publiek van zijn tijd?

Ziedaar vragen, die onder de geleerden nog lang niet zijn uitgemaakt. Reden waarom het *Kirchenlexikon* i. v. zegt:

„Wijl de bronnen, die Metaphrastes bij zijn arbeid benutte, in geloofwaardigheid zeer van elkander afwijken, en wijl hij, naar het schijnt, niet in vereischte mate de onmisbare gave der critiek bezat, ontbreekt aan zijn geschiedenissen een klassieke autoriteit en worden ze door de Bollandisten slechts met voorzichtigheid opgenomen".

---

[1]) Vgl. *Kirchenlexikon*, VIII, Sp. 1427.

[2]) Leonis Allatii *De Symeonum scriptis diatriba* (Parisiis 1664).

[3]) A. a. O. 59.

Maar het *Kirchenlexikon* staat bij Joës a Leydis in een slecht blaadje. Daarom zal hij niet aarzelen, op bovenstaande aanhaling het vonnis toepasselijk te maken, dat hij reeds over anderen gestreken heeft. Ook dit gezaghebbend orgaan van katholieke wetenschap zal schuldig worden verklaard, medeplichtig althans, aan „den laster (*sic*), waarvan Metaphrastes het slachtoffer is. Deze laster (!) is Metaphrastes niet aangedaan door de Katholieken. Het waren de Hervormers, die zich daaraan hebben schuldig gemaakt" (blz. 19). — Deze koene uitval naar aanleiding van het doodonschuldige feit, dat professor van Hengel, ruim zestig jaar geleden, zich over Metaphrastes heeft uitgelaten, als hadde Leo Allatius hem „wel van ontrouw, maar niet van beuzelarij en bijgeloof kunnen vrijpleiten" (blz. 18).

Ofschoon ze op prikkelbare zenuwen een bepaald noodlottige uitwerking kunnen hebben, mag ik hier toch een paar uitspraken niet achterwege laten. De eerste is van kardinaal Bellarminus. Deze schrijft rondweg: dat Metaphrastes zijn Heiligen-levens met veel toevoegsels van eigen vinding heeft geschreven, niet zooals die levens hebben plaats gehad, maar zooals ze geweest hadden kunnen zijn; dat hij er veel dingen in verhaalt, die ongeloofelijk schijnen, en zeer veel mirakelen, waarvan bij de oude geschiedschrijvers nergens melding wordt gemaakt [1]). De tweede is van kardinaal Baronius. Deze schrijft in zijn *Annales:* „Indien aan Metaphrastes eenig geloof te schenken is....; maar wijl deze vele verzinsels inlascht, verdient hij hier volstrekt geen geloof" [2]). De derde eindelijk is van de tegenwoordige Bollandisten: zij schroomden niet aan Metaphrastes het vernietigend *testimonium* te geven van een „funestissimus homo, qui Graecorum rem hagiographicam penitus devastavit" [3]), een zeer verderfelijk man, die de Grieksche hagiografie geheel en al bedorven heeft. En nadat Dr. Ehrhard tegen dit doodvonnis in beroep kwam [4]), werd het door den Bollandist Delehaye nogmaals onverbiddelijk gehandhaafd [5]).

---

[1]) „Multis additis ex proprio ingenio, non ut res gestae erant, sed ut geri potuerant" enz. Aangehaald door Allatius, l.c. 43, en door Bollandus, *Acta Sanctorum* I, Praef. XVIII.

[2]) *Annales ecclci* (Moguntiae 1601) sub ao 44, Tom. I, col. 419.

[3]) *Biblioth. hagiogr. gr.* Voorrede bl. VIII.

[4]) *Festschrift,* S. 86.

[5]) *Analecta,* p. 328.

Waar blijft nu de beschuldiging van „laster", welke dien goedhartigen professor van Hengel in zijn graf achterna wordt gegeven? Voor ons echter mogen de geciteerde uitspraken volstaan, om voorloopig aan Metaphrastes alles behalve onvoorwaardelijk geloof te schenken, wanneer *hij* ons de wonderbare levensgeschiedenis van Sint Nicolaas verhaalt.

In de Westersche Kerk moet als voornaamste bron over den H. Nicolaas gelden de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine. Ofschoon Joës a Leydis dit werk steeds hardnekkig aanhaalt als de *Légende d'or* (blz. 22 gewaagt hij zelfs over „een vertaling der beroemde *Légende d'or* van Jacques [!] de Voragine") en het dus niet anders schijnt te kennen, toch is het oorspronkelijk in de Latijnsche taal geschreven. Wie dan ook niet uit tweede- of derdehandsche bronnen put, spreekt daarom nooit anders dan van de *Legenda aurea*. De schrijver, Jacobus van Varazze, leefde van 1230—1298 en stierf als aartsbisschop van Genua. Niet geheel juist luidde het in mijn vorig artikel (blz. 65): „Jacobus de Voragine wordt hier voor het eerst als „de gelukzalige geprezen", nl. door Joës a Leydis (blz. 41). Te laat, om die nog in den proefdruk aan te brengen, bemerkte ik, dat hier eenige rectificatie wenschelijk is. Maar zij volgde terstond na het verschijnen der aflevering. Namelijk aldus: „Dit mag in zooverre juist zijn, als de *gedrukte* literatuur betreft en eene *plechtige* zaligverklaring niet aan Jacobus a Voragine is te beurt gevallen. Maar feitelijk is zijn vereering door Paus Pius VII aan de Predikheeren-orde en aan twee Italiaansche bisdommen (Genua en Savona) toegestaan" [1]). Sedert 90 jaren wordt dan ook in beperkten kring zijn feest officiëel gevierd op 13 Juli.

Zijn *Legenda aurea* werd in bijna alle talen overgezet. De beste uitgaaf [2]) werd bezorgd door den koninklijken bibliothecaris van Saksen, Dr. Th. Graesse, en verscheen met goedkeuring („cum approbatione") der kerkelijke overheid. Ontegenzeggelijk heeft de *Legenda aurea* aan de vereering van Sint Nicolaas in de Westersche Kerk een grooten stoot gegeven en toenemende populariteit bezorgd. Bijna al de bekende wonderverhalen, die over den H. Nicolaas in

---

[1]) *Het Centrum* van 4 Januari 1898.

[2]) Editio secunda (Lipsiae 1850): Cap. III, *De sancto Nicolao*, p. 22—29.

omloop zijn, worden er op even eenvoudige als naïef-aantrekkelijke wijze verhaald. Maar nu de vraag: in hoeverre zijn de mededeelingen van Jacobus de Voragine vertrouwbaar?

Opzettelijk, ofschoon het niet erg geleerd schijnt, ga ik Joës a Leydis alwêer vervolgen met het *Kirchenlexikon*, de tuchtroede, die hem van den beginne af reeds tot de orde riep. Maar de aanhouder wint.

Wij lezen daar Bd. VI, Sp. 1181:

„Dat Bernard Guidonis [een tijdgenoot van Jacobus de Voragine] in zijn *Speculum Sanctorum* de vruchtelooze poging deed, om de *Gulden legende* door een meer nuchteren en vertrouwbaren legendenbundel te vervangen, toont, *hoe vroeg men de bedenkelijke eigenschappen van dit geliefde volksboek erkende* ... De ongeloofelijke etymologiën der *Gulden legende* zal niemand billijken ... Het voornaamste ware ook hier vast te stellen, vanwaar de auteur ontleende wat hij „compileerde", zooals hij-zelf erkent. Niet enkel smakeloosheden komen in het boek voor, maar ook een gezond stuk volkspoëzie is erin te vinden".

Over de vertrouwbaarheid der *Legenda aurea* wordt verder geen enkel woord ten beste gegeven. Mogelijk echter, dat Joës a Leydis zich door het *Kirchenlexikon* niet *wil* laten bekeeren? Dan zullen hem misschien wat krasser argumenten tot inzicht brengen. De katholieke Dr. Graesser verklaart in de *Praefatio* zijner zooeven genoemde uitgaaf als volgt:

„Onze Jacobus vertelt menigmaal fabelachtige historietjes; maar als wij nauwkeuriger acht geven op zijn woorden, dan wil hij lang niet alles, wat hij verhaalt, voor waar gehouden hebben; neen, herhaaldelijk vermaant hij met ronde woorden, dat hij slechts oververtelt wat hem werd medegedeeld, en dat hij niet kan getuigen, of de zaken zich werkelijk zoo hebben toegedragen".

Bij sommigen echter is al wat in den goeden, ouden tijd geschreven werd, vooral wanneer het ook gedrukt is, ontwijfelbaar zeker en waar. Zoo voor Joës a Leydis. In Hoofdstuk III zal hij ons het leven van den H. Nicolaas verhalen, en hij doet zulks hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, op gezag van Jacobus de Voragine. Maar onmiddellijk laat hij de waarschuwing voorafgaan: „Wij gelooven, dat men hetgeen wij thans over het leven van den H. Nicolaas gaan mededeelen, niet als „fabelkens" zal mogen beschouwen" (blz. 22).

Wat zou Joës a Leydis een strenge kettermeester geweest zijn! Ik sidder reeds voor mij zelf, als ik er maar aan denk.

Dat die veelgesmade kettermeesters, die gelukkig onder bekwame theologen werden gezocht, inderdaad heel wat ruimer van opvatting waren, moge blijken uit de volgende verklaring van Ludovicus Vivès († 1540). Deze hooggevierde philoloog, nog wel een Spanjaard, kon gerust schrijven:

„Hoezeer is zij de Heiligen en ons Christenmenschen onwaardig, die geschiedenis der Heiligen, welke men *Gulden legende* noemt! Ik begrijp niet, waarom men haar dien gulden naam geeft, daar zij geschreven is door iemand met een ijzeren mond en een looden hart. Wat kan er smadelijker genoemd worden dan juist dat boek? O hoe beschamend is het voor ons Christenen, dat de handelingen onzer voortreffelijkste Heiligen niet beter naar waarheid en nauwkeuriger zijn te boek gesteld"... [1]).

Ongetwijfeld een vernietigende critiek, welke echter lang niet vrij is van overdrijving, zooals P. Bollandus t. a. p. verder aantoont. Toch aarzelt die groote hagioloog niet, na het getuigenis van Vivès te hebben aangehaald, dezen te prijzen als een man, dien hij bizonder hoogacht om zijn zeldzame geleerdheid, bezadigdheid en wijsheid, hem te huldigen als een „homo gravis et moderatus". — Maar zelfs gaarne toegegeven, dat Vivès hier sterk overdrijft: wie zal dan nog onvoorwaardelijk geloof durven hechten aan de *Legenda aurea*? Kan er nog sprake zijn van een „kinderlijk geloof" of veeleer van kinderachtige bijgeloovigheid, wanneer men wonderverhalen als onomstootelijke waarheid aanprijst, alleen omdat ze door Jacobus de Voragine zijn geboekt?

Welnu, niet alleen voor Joës a Leydis, maar voor alle latere schrijvers is de *Legenda aurea* de hoofdbron geweest, waaruit de miraculeuse levensgeschiedenis van Sint Nicolaas geput wordt. De historische waarde dier avontuurlijke wonderverhalen is daarmee voldoende gekenschetst: ze *kunnen* waar zijn, omdat bij God niets onmogelijk is" [2]); mogelijk is er zelfs *meer* van waar dan men vermoedt. Maar *wat* er waar en *wat* onwaar is, wat feitelijk gebeurd en wat grootendeels werk eener vrome phantasie moet heeten, wat ge-

---

[1]) Aangehaald door Bollandus, *Acta Sanctorum*, Tom. I, Praef. XX.
[2]) Luc. I, 37.

schiedde tijdens het leven van den H. Bisschop en welke wonderen eerst na zijn dood plaats hadden [1]), ziedaar hetgeen nog dient te worden uitgemaakt. Men kan aan die vaak zoo liefelijke legenden een warm hart toedragen, zelfs een hooge bewondering ervoor koesteren [2]) — spreekt daarin niet het eenvoudige geloof der middeleeuwen en ademen ze niet den geest van mystieke poëzie, die Longfellow bij zijn *Golden Legend* bezielde? — doch ze onvoorwaardelijk als historisch zeker gewaarborgd aannemen, ziedaar wat van een goed Christenmensch niet gevorderd wordt en wat voor een geschiedkundige ook totaal onmogelijk is.

Wat blijft er dan eigenlijk over van de levensgeschiedenis van Sint Nicolaas? Zeer weinig. Hooren we den gunstig bekenden historicus Dr. Schrödl [3]):

„Merkwürdigerweise aber hat man über die Lebensverhältnisse dieses vielverehrten Heiligen ausser der Gewissheit seiner Existenz und seines Episcopates zu Myra *keine einzige ganz sichere Nachricht*... Dass Nicolaus Bischof zu Myra gewesen, kann bei der allgemeinen Uebereinstimmung aller Nachrichten keinem Zweifel unterliegen; gewiss *scheint* es auch zu sein, dass er in der letzten Verfolgung vor Constantin dem Grossen den Ruhm eines Bekenners sich erworben habe" [4]).

Meer niet. Zijn geboorte- en sterfjaar? Niet met zekerheid aan te geven. Joës a Leydis, in wiens woordenboek *twijfel* („dubium

---

[1]) Tillemont, *Mémoires* VI, 763, zegt ervan: „Mais telle qu'ait esté la vie de Saint Nicolas, *sa mort* a sans doute esté bien précieuse devant Dieu, comme on le juge par l'huile miraculeuse qui sortoit de son tombeau". (Die wonderbare olie, „Manna" genaamd, moet tegenwoordig nog vloeien uit de graftombe te Bari. Vgl. een officieel getuigschrift van 29 Januari 1884 bij Schnell, V, 142). Het is inderdaad moeilijk uit te maken, of sommige verschijningen, waarbij Sint Nicolaas als een *deus ex machina* reddend tusschen beide komt, tijdens zijn leven dan wel na zijn dood hebben plaats gevonden. De legende laat dit in het midden.

[2]) Vgl. Ersch und Gruber, *Allgemeine Encyclopädie* (Leipzig 1836) XIII, S. 180.

[3]) *Kirchenlexikon*, Bd. IX, Sp. 333.

[4]) Vgl. Schnell, *Sanct Nicolaus*, VI, 64, waar P. Cyrillus Lavoff, archimandriet der geunieerde Slaven te Constantinopel een precies gelijkluidend oordeel uitspreekt.

scientificum") niet bestaat, zegt (blz. 45): „Zijn verscheiden had plaats op den 6den December van het jaar 328". Maar aanstonds laat hij er toch op volgen: „Anderen stellen het stervensjaar van Nicolaas op 343". Hieraan zij thans nog bijgevoegd, dat de jongste biografen van Sint Nicolaas zijn sterfjaar plaatsen in 352; bijv. Dr. Johann Praxmarer [1]) en Dr. Eugen Schnell [2]). Daarentegen houdt Niccolo Putignani [3]) het sterfjaar voor onbekend en evenzoo het *Kirchenlexikon*, t. a. p. Alleen reeds uit dit meeningsverschil blijkt de onzekerheid genoegzaam.

Of de H. Nicolaas het Concilie van Nicaea (a° 325) heeft bijgewoond, zou eveneens nog betwijfeld kunnen worden. Immers de oudste kerkhistorici, als Eusebius, Socrates en Sozomenus, maken nauwkeurig melding van alle op het Concilie aanwezige bisschoppen, wier naam eenigen klank had, vooral van de *Confessores*. Maar over den H. Nicolaas, nog wel metropoliet eener groote provincie (Lycië), zwijgen zij als het graf. Ook de H. Athanasius, die op het Niceensche Concilie een hoofdrol vervulde, noemt hem niet onder de meer beroemde Grieksche kerkvorsten, levende tusschen de jaren 320—355. Deze en andere redenen brachten den scherpzinnigen Lenain de Tillemont ertoe, over het leven van Sint Nicolaas te zeggen: dat er geen enkel „détail de ses actions" wordt verhaald, „dont l'autorité soit capable d'assurer nostre croyance" [4]). Dezelfde auteur ontwikkelt daar nog meer aannemelijke bezwaren tegen de geloofwaardigheid van Sint Nicolaas' biografie. Het zou ons te lang ophouden, indien wij ze hier vermeldden. De belangstellende kan ze nu gemakkelijk vinden; deels ook in een Nederlandsch geschiedwerk [5]).

Maar Tillemont heeft voor zijn critisch onderzoek een afstraffing beloopen van Joës a Leydis, die het brandmerk der censuur voor iedereen terstond gereed heeft. Hij noemt Tillemont „een zeer onbetrouwbaar leidsman" (blz. 18). Waarom? Omdat „Barthélémy [6])

---

[1]) *Der h. Nicolaus und seine Verehrung* (Munster 1896) S. 16.

[2]) *Sanct Nicolaus*, I, S. 11.

[3]) *Istoria della vita . . . del grand S. Niccolo* (Napoli 1771), aangehaald door Schnell, V, S. 108.

[4]) *Mémoires pour servir à l'hist. eccl.* (Bruxelles 1709), Tom. VI, p. 762 vv. en p. 952 vv.

[5]) *Kerkelijke Historie en Outheden*, II, 80—81, en V, 148.

[6]) *Rational de Durand*, III, p. 531.

getuigt, dat Tillemont „*op eigen gezag*" Sint Nicolaas heeft gesteld onder de onbekende Heiligen en als fabel behandelt alles, wat Metaphrastes over hem heeft geschreven".

Wij vinden geen enkel dezer woorden bij Tillemont terug. Maar Barthélémy „getuigt" het, en dat is voor Joës a Leydis voldoende. Toch luidt het bij dien onfeilbaren (?) zegsman een beetje anders. Hij getuigt aldus: „De Tillemont, Baillet et autres critiques de même trempe ont relégué, *de leur autorité privée*, Saint Nicolas au nombre des Saints inconnus" enz. Men ziet terstond het verschil tusschen de bedoeling van Barthélémy en den willekeurigen zin, dien Joës a Leydis aan zijn woorden geeft. Maar verdient Tillemont dan zoo in den hoek te worden geduwd? In geenen deele. Over zijn beteekenis als kerkgeschiedschrijver staan de meest vleiende appreciatie's bij Hergenröther [1]), von Hefele [2]), Kraus [3]), Hurter [4]) en anderen. Reeds over het onderhavige geval, in onze eigen katholieke literatuur, kon Joës a Leydis iets aantreffen, dat hem van zulk een onbillijk getuigenis over Tillemont moest weerhouden. Daar wordt „de oordeelkundige Tillemont" geprezen, „aan wien dit onderzoek zeer wel was toevertrouwd" [5]).

Een vraag van belang voor de levensgeschiedenis van onzen Heilige blijft altoos, of hij inderdaad het concilie van Nicaea heeft bijgewoond. Zoo ja, dan is de tijd van zijn leven ten naasten bij met alle zekerheid bepaald. Joës a Leydis meent het „als vaststaand te mogen beschouwen, dat Nicolaas te Nicaea geweest is" (blz. 40). Op welke gronden? Vooreerst op grond der Arabische lijsten, welke den H. Nicolaas vermelden onder de onderteekenaars van het Concilie; ofschoon hij niet voorkomt op de officieele naamlijsten, welke Mansi in het licht gaf [6]). — Maar die Latijnsche naamlijsten heeten onvolledig. — Goed; hoe dan te verklaren, dat zij Sint Nicolaas, een metropolitaan-bisschop, een beroemden *Confessor* en wonderdoener, verzwijgen onder tweehonderd namen? Indien Sint Nicolaas in zijn tijd werkelijk gold als „le vainqueur du paganisme", gelijk Joës a Leydis (blz. 39)

---

[1]) *Handbuch der allgem. Kirchengesch.* III, 520.
[2]) *Beiträge zur Kirchengesch.* II, 100—119.
[3]) *Charakterbilder*, 988—1003.
[4]) *Nomenclator* (2e Ed 1893) II, 506.
[5]) *Mengelingen voor Roomsch-Catholyken* (1809) III, 303.
[6]) *SS. Conciliorum . . . collectio* (Florentiae 1759) II, 637, 692 en 697.

Collin de Plancy naschrijft [1]), moest hij dan niet onder de voornaamsten worden vermeld?

Onze vriend klampt zich echter vast aan de Arabische lijsten en redeneert als volgt: „Deze heeten niet betrouwbaar. Waarom? Omdat zij het bewijs leveren, dat de H. Nicolaas een der onderteekenaars is geweest der besluiten van Nicaea?" (blz. 40).

Wat een goedkoope aardigheid! Maar tevens, wat onnoozele *petitio principii!* Waarom de Arabische lijsten dan wèl onbetrouwbaar heeten? De groote Philippus Labbe heeft het gezegd: „omdat ze gemaakt zijn door een zekeren Egyptenaar Joseph, die in Egypte leefde omstreeks het jaar der Christelijke tijdrekening 1400" [2]). Dus bijna elfhonderd jaren na het Concilie van Nicaea!

Evenwel, zoo insisteert onze vriend, „ook buiten de Arabische lijsten wordt de aanwezigheid van den H. Nicolaas bewezen door de oude handschriften. Jacobus de Voragine schrijft in zijne *Légende d'or:* Men leest in een oude kroniek, dat de H. Nicolaas het Concilie van Nicaea bijwoonde" (blz. 40). — Ook als staaltje, hoe de verhaaltrant is, dien Jacobus de Voragine bezigt, worden hier letterlijk zijn woorden overgenomen: „*Fertur quoque* [men vertelt ook], sicut legitur in *quadam* cronica, Nicolaum Nicaeno interfuisse Concilio" [3]). Dus Jacobus de Voragine vertelt, dat een zekere kroniek vertelt, dat men vertelt, dat Nicolaas op het Concilie van Nicaea geweest is! „Credat Judaeus Apella". Intusschen blijkt, dat onze Joës a Leydis, wat omzichtigheid van uitdrukking betreft, bij Jacobus de Voragine, den 13e eeuwschen schrijver van stichtende Heiligenlevens, nog wel iets leeren kan.

Nu het eigenlijke feit in kwestie. Voor de tegenwoordigheid van Sint Nicolaas op het eerste algemeene Concilie heb ik tot mijn spijt geen ander argument kunnen vinden dan het losse getuigenis van Mgr. von Hefele [4]); maar de oude bronnen, naar welke hij verwijst, bleven mij tot nog toe het nadere bewijs schuldig. Men gelieve daarom voorloopig het vraagteeken niet geheel uit te wisschen.

Voorloopig, gelijk zooveel andere vragen in de kerkelijke geschie-

---

[1]) Vgl. *De Tijd* van 11 Januari 1897.
[2]) Mansi, II, col. 696.
[3]) Ed. Graesse, p. 23.
[4]) *Conciliengeschichte*, (Freib. 1893) I, S. 292.

denis naar oplossing verlangen. Gelukkig bestaat in dit geval het uitzicht, dat de oplossing eens komen zal. De Bollandisten zullen over het leven van den H. Nicolaas het noodige licht ontsteken. Daarom stelde ik mijn vraag aldus: „Wat kan men, *bij den huidigen stand der wetenschap,* met voldoende zekerheid aannemen omtrent het leven van den H. Nicolaas"? Eerst moet van die bij uitnemendheid bevoegde zijde de geloofwaardigheid der bronnen worden gewikt en gewogen; de waarde der legenden worden getoetst; wellicht een schat van nieuwe handschriften en gegevens worden opgedolven [1]); na jarenlang onderzoek een zeker resultaat worden vastgesteld. Vóór dien tijd kan men wel een populaire levensschets van den H. Nicolaas leveren, zooals pastoor Praxmarer onlangs in een aardig boekje gedaan heeft. Men kan de legende over Sint Nicolaas in een modern gewaad steken. Doch wie zooals Joës a Leydis op den toon van historische zekerheid, nog wel met apologetische strekking, een biografie van den H. Nicolaas schrijft, hij stelt zich bloot aan het onvermijdelijk gevaar, dat hij op iedere bladzijde „onjuist en belachelijk" wordt. En ik houd mij overtuigd, dat zulk een hagiologie noch aan de Katholieke Kerk noch aan de eer van Gods lieve Heiligen dienstig mag heeten. Veeleer integendeel! Zoo begrijpen het trouwens de Bollandisten.

IV.

Wij komen nu tot onze laatste vraag:

„Wat pleit voor de meening, dat de populaire viering van het Sint-Nicolaasfeest inderdaad verwantschap en overeenkomst toont met de oude folklore"?

Ziedaar een volkomen vrije meening, die als alle meeningen haar *voor* en *tegen* heeft. Of zij ooit tot volstrekte zekerheid zal worden gebracht? De kwestie op zich genomen liet mij dan ook van den beginne af en laat mij nog... betrekkelijk koud. Voor de *folkloristen,* die een bizondere studie maken van de oude volkszeden en gebruiken, moge zij belangrijk zijn; aan hen de taak,

---

[1]) Hiermede is, om van de Bollandisten niet te spreken, Prof. Dr. Ehrhard reeds bezig, niet zonder heugelijk succes. Vgl. zijne *Forschungen zur Hagiographie der griechischen Kirche* (Roma 1897); alsook *Römische Quartalschrift* (Jg. 1897, blz. 531 vv).

zoo mogelijk een volledige oplossing te brengen. Alleen omdat Joës a Leydis deze vrije meening als *minder rechtzinnig* voorstelde, teekende ik protest aan. Wordt zij niet geleerd door het *Kirchenlexikon* en tal van andere, hoogst achtenswaardige katholieken, zooals wij in het vorig artikel (blz. 71 vv.) hebben aangetoond? En waarom ook niet? In *beginsel* is er niets tegen: de algemeene praktijk der Kerk bewijst, dat inderdaad heidensche volksgebruiken „verkerstend" zijn [1]).

Wat nu dit speciale geval van Sint Nicolaas aangaat, ook hiermede is de eer der Katholieke Kerk volstrekt niet gemoeid. Het behoort tot de zaken, waarvan paus Benedictus XIV getuigde: „Sommige dingen passen zóo bij den godsdienst, dat men er zonder eenig bezwaar aan gelooven kan of er niet aan gelooven; bijv. dat de H. Prosper al of niet bisschop is geweest" [2]). Doch waarom maakt Joës a Leydis zich dan zoo druk voor een vrij onverschillige zaak? Gelijkt het niet op het bestrijden van windmolens, wanneer hij blakend van heiligen ijver in deze kwestie zijn aanvallen richt tegen Renan [3]) en de ongeloovige wetenschap?

Want nog eens, het kan nooit genoeg geconstateerd worden, er bestaat ook in deze brandende (?) kwestie een hemelsbreed verschil tusschen de opvatting van het *Kirchenlexikon* en die van Renan *cum suis* [4]). Het katholieke orgaan twijfelt natuurlijk niet aan het feitelijk bestaan van den H. Nicolaas, die als Bisschop-Belijder door de Kerk vereerd wordt. Alleen neemt het als waarschijnlijk aan, dat het reeds bij de heidensche Germanen bekende winterfeest aan den kerkelijken feestdag van Sint Nicolaas is vastgeknoopt [5]). Daarentegen zullen vele ongeloovigen het werkelijk bestaan van Sint Nicolaas zoo al niet loochenen, dan toch in twijfel trekken; volgens hen zal de min of meer verdichte persoonlijkheid van een wonderdoener Nicolaas door de Kerk zijn ondergeschoven in plaats van den ouden

---

[1]) Vgl. ons vorig artikel, blz. 74 vv.

[2]) *De servorum Dei beatif.* I, cap. 43, n°. 13.

[3]) Vermoedelijk heeft Joës a Leydis zijn wetenschap over Renan opgedaan bij Eelco Verwys, *Sinterklaas* ('s Gravenh. 1865) blz. 52—53, waar een paar zinnetjes uit de *Etudes d'histoire religieuse* worden aangehaald.

[4]) Vgl. ons vorig artikel, blz. 81.

[5]) Bd. IX, Sp. 334.

Wodan, wiens eigenaardigheden systematisch op den heiligen Bisschop werden overgebracht. Het is daarom geheel bezijden de waarheid, als men de opvatting van het *Kirchenlexikon* met die van de ongeloovige wetenschap over één kam scheert.

Maar nu het antwoord op onze vraag: „Wat pleit voor de meening" enz.?

Indien hier autoriteitsgronden van kracht zijn, dan kan men zich beroepen op de boven aangehaalde gevoelens van ernstige, katholieke auteurs [1]). Die mannen hebben dit vraagstuk, niet maar zoo op een achtermiddag, doch grondig, bestudeerd en zijn toen onbewimpeld tot hunne reeds bekende conclusie gekomen.

Hier zij nochtans geen *iterum decoctum* van hun argumenten geleverd, maar slechts op het volgende de aandacht gevestigd. In 't bizonder wat Limburg betreft, heeft de *folklorist* Dr. Jos. Schrijnen onlangs de overeenkomst aangetoond tusschen verschillende volksgebruiken en overleveringen, die bij de oude Germanen Wuotan betroffen, en die thans nog voortleven ter eere van Sint Nicolaas [2]). Zoo het hooi of de haver, op den vooravond in een klomp of schoen klaargezet voor het paard van den goeden Sint. Zoo het rijden over de daken, het binnenkomen door den schoorsteen, het uitdeelen van geschenken: alles attributen, die ook in de Germaansche volksoverlevering op Wuotan pasten.

Maar de verschijning van Sint-Nicolaas als *Bisschop* pleit toch, zoo wil men, voor den zuiver katholieken oorsprong en zin van zijn feestviering. Zeker, indien zulk een optreden *overal* in gebruik was; maar dat is voornamelijk het geval in ons eigen vaderland. Hierop alleen acht gevende, zouden wij de berisping niet ontgaan, welke Tacitus aan de geschiedschrijvers van zijn tijd toediende: „qui sua tantum mirantur". Op zijn Hollandsch gezegd: die niet verder zien dan de gezichteinder reikt boven hun eigen onderdeur, en meenen, dat hun beperkt kringetje de gansche wereld omvat. Of het zou ons gaan als Joës a Leydis, die (blz. 94) spreekt van „het feestgebak, thans algemeen bekend onder den naam van speculaas". „Algemeen bekend" ja, omdat het... in Leiden zoo genoemd wordt,

---

[1]) Vgl. het vorig artikel, blz. 70 vv.

[2]) *Overblijfselen van den Wodankultus*, blz. 23 vv.; alsook *Maas- en Roerbode* van 12 Dec. 1896. Tweede Blad.

terwijl men bijv. in Utrecht en in Groningen dien naam zelden of nooit verneemt. Zekere G. te O heeft onzen vriend wegens zijn kortzichtigheid dan ook netjes op de vingers getikt [1]).

Een vluchtige blik op gebruiken in het buitenland moge zulk een huisbakken eenzijdigheid tot ruimer inzicht brengen. In Oost-Friesland treedt Sint Nicolaas op niet als bischop gekleed, maar als een grijsaard, met witten baard en in een pelsmantel gehuld, rijdt hij te paard door het dorp. In Bohemen „mit einem eigens zur Mütze eingedrückten Kopfkissen, einem übermehlten Gesicht, einem Leintuch als Gewand und einer Ruthe in der Hand" [2]). Elders stelde men oudtijds den H. Nicolaas voor als ridder in volle wapenrusting. In Zevenbergen kennen de Duitschers hem als „Kräst-moan" (Christusman); zij zetten hem op een witbekleeden baktrog te paard, trekken hem een mantel aan en laten hem zoo geschenken uitdeelen aan de lieve jeugd [3]). In Fulda [4]) draagt Sinterklaas een langen baard en een koeschel, waarmede hij voortdurend klingelt (welke christelijke beteekenis zou hieraan te geven zijn?). In sommige streken van Beieren heet Sinterklaas „der Pelznickel" en verschijnt hij met een pelsmuts. „Hier is alzoo een combinatie van Sint Nicolaas en zijn knecht Rupprecht in één persoon" [5]) niet te betwijfelen.

Wat zijn begeleider betreft, onzen „zwarten Piet", die neemt in in verschillende streken een geheel andere gedaante aan als van den Moor, waaraan Joës a Leydis (blz. 106) ook al een christelijke beteekenis tracht te geven. In Bohemen treedt hij op als een afzichtelijke duivel [6]). In Neder-Oostenrijk, Zwaben en andere streken van Zuid-Duitschland is het een witgekleede vrouw, die Sint Nicolaas begeleidt en de ondeugende kinderen schrik aanjaagt; zij heet *Berchtel* of *Buzebergt* [7]). In sommige streken van Bohemen zijn het drie jongelieden, die zich als engel, bok en duivel vermommen [8]). Onuit-

---

[1]) *De Tijd* van 16 Dec. '97, Tweede Blad.

[2]) Von Reinsberg—Düringsfeld, *Das festliche Jahr der germanischen Völker* (Leipzig 1897) S. 426 ff.

[3]) Schnell, *Sanct Nicolaus*, II, S. 21.

[4]) Von Reinsberg—Düringsfeld, S. 433.

[5]) Schnell, I, S. 29.

[6]) Schnell, II, S. 12.

[7]) Von Reinsberg—Düringsfeld, S. 433.

[8]) *Kirchenlexikon*, Bd. IV, Sp. 1427.

puttelijk zijn derhalve de variatie's, die niet licht kunnen verklaard worden, tenzij omdat „zich in de phantasie des volks veel heidensche trekken met de vrome legende van Sint Nicolaas vermengd hebben" [1]).

Ten laatste het eigenlijke kinderfeest met de maskerade en de uitdeeling der geschenken. Is dat populaire gebruik alleen toe te schrijven aan de legendarische milddadigheid van den H. Bisschop? Men zou dan vergeten, dat in de Rijnstreken [2]), alsook in Yperen en geheel het kanton van Aalst [3]), Sint Maarten dezelfde goedgeefsche rol speelt. Dat in Engeland niet Sint Nicolaas, maar *Father Christmas* op een wit paard verschijnt met soortgelijke attributen, waaronder ook de roede [4]). Dat in Italië de kinderen met geschenken worden verrast door de H. Lucia of door de Drie Koningen op „Befana". Dat in Keulen de H. Barbara op 4 December, eveneens met surprise's, Sint Nicolaas voorafgaat. Dat in Tirol de H. Lucia voor de meisjes geschenken brengt, zooals Sint Nicolaas voor de jongens [5]). Dat eindelijk onder katholieken niet zelden het Kerstkindje, maar vooral in protestantsche omgeving de Kerstboom, even-goed de verrassingen van Sint Nicolaas bezorgt.

Doet dit alles niet denken aan een algemeen, vóór-christelijk gebruik, om in den strengen wintertijd elkaar met geschenken te verrassen? Zulk een gebruik kan het Christendom toch wel overgenomen en naar plaatselijke omstandigheden nu aan dezen dan aan genen Heilige toegewijd hebben. „Dat de Kerstgeschenken oorspronkelijke offergaven waren, welke duurden tot aan Driekoningendag, bewijst waarschijnlijk de naam der Decembermaand bij de uitgestorven Elbebewoners, die echter nog behouden is, namelijk: trebemon, mesic treb ci obeti (maand der offergaven)" [6]). Ook het Joel of Midwinterfeest [7]) onzer germaansche voorvaderen ging met het geven van geschenken gepaard. Wat de naam *joel* (jule, yule) ook beteekend hebbe — de etymologische verklaringen zijn hieromtrent verschil-

---

[1]) Schnell, II, S. 15.

[2]) *Kirchenlexikon*, Bd. IV, Sp. 1428.

[3]) Zoo deelde mij een daar goed bekend vriend nog dezer dagen mede.

[4]) *Dietsche Warande*, Jan. 1897, blz. 30.

[5]) *Kirchenlexikon*, Bd. IV, Sp. 1427.

[6]) Schnell, II, S. 23.

[7]) Vgl. Schrijnen, *Overblijfselen*, blz. 10.

lend — hij is toch ongetwijfeld heidensch van oorsprong. Vreemd zou het echter wezen, indien alleen de naam ware gebleven, zonder een enkel spoor van hetgeen door dien naam beteekend werd. Inderdaad duidt hij den tijd aan, gedurende welken *gegeven werd en tegenwoordig nog wordt.*

Al deze nationale zeden en gebruiken wijzen toch op iets anders dan een uitsluitend christelijke beteekenis der populaire feestviering ter eere van Sint Nicolaas. Doch men zal ons tegenwerpen: haal *feiten* aan, dat het Christendom werkelijk de vereering van Wodan „gekerstend" heeft tot een Sinterklaasfeest. Zulke feiten alleen — ik geef het volmondig toe — zouden de vraag tot afdoende *zekerheid* brengen; nu komen wij slechts tot meerdere of mindere *waarschijnlijkheid.* Maar ze laten zich niet zoo gemakkelijk opdiepen uit die eerste, duistere Christeneeuwen, waarover, ook in het algemeen, betrekkelijk weinig bekend is. Op een enkel feit intusschen zou men kunnen wijzen:

„De H. Bernardus was een bizondere vereerder van Sint Nicolaas en gaf aan den berg, die tot dusverre Jovis- of Jupitersberg geheeten had, den naam van Nicolaasberg. Eerst na den dood van Sint Bernardus werden de berg en het hospitium naar hem genoemd. Bij het landvolk in de omgeving heet de berg thans nog de Nicolaas-berg en voert alleen het hospitium den naam van Sint Bernard. *Hier liegt ein deutliches und urkundlich nachweisbares Beispiel vor, wie von den christlichen Glaubensboten die früheren heidnischen Einrichtungen zur Gründung des Christenthumes benutzt wurden*" [1]).

Voegt men hierbij, dat de Ruthenen tegenwoordig nog aan Sint Nicolaas gelooven als regeerde hij, op last van God, de gansche wereld, en hem vereeren als een „zweiter Herrgott" [2]), dan wijzen toch zulke teekenen onmiskenbaar op eenig verband tusschen de Sinterklaasviering en den Wodankultus. Immers, ook Wodan gold als de opperste god.

Verder zal ik op de kwestie niet ingaan. Het blijft toch bij waarschijnlijkheids-gronden, die niet absoluut overtuigen zullen. Allerminst iemand, wien een zuiver christelijke verklaring, als meer sprekend tot zijn hart, lief is. Ook hier geldt: „unusquisque judicat

---

[1]) Schnell, I, S. 80.
[2]) Schnell, II, S. 25.

prout est affectus". Evenmin zal ik in bizonderheden afdalen, wanneer Joës a Leydis (blz. 103 vv.) beproeft: „elk gebruik, aan de viering van den St. Nicolaasavond en -dag verbonden, af te leiden uit het leven en de wonderen van den beroemden bisschop van Myra". De eer dier vernuftige hypothesen zij hem volgaarne gegund. Kon men er maar altoos van zeggen: „indien het niet waar is, dan is het toch mooi gevonden"!

Reeds werd vooral dit tweede artikel veel uitvoeriger dan ik oorspronkelijk van plan was. Misschien ook uitvoeriger dan de zaak verdient, zoodat de lezer ongeduldig wordt en zegt: „Tant de bruit pour une ommelette". Is dit zoo, dan vraag ik verschooning en... nog één oogenblik aandacht. Joës a Leydis heeft namelijk een medestander, bij wien ik een oude schuld te vereffenen heb. Het is „Jos. a Delphis".

In *De Tijd* van 21 December 1896 opperde hij eenige bedenkingen tegen het door mij verdedigde gevoelen van het *Kirchenlexikon*. Aan het dringend verzoek, dat Jos. a Delphis eerst zijn waren naam zou bekend maken, vóordat ik hem van antwoord diende, had de weleerw. pater Jos. Brouwer C.SS.R., te Rotterdam, de goedheid onmiddellijk te voldoen [1]). Voor die hoffelijke tegemoetkoming alsnog mijn openlijke dank. Maar de Redactie wees, niet ten onrechte, „op het groote bezwaar, dat er voor een blad als *De Tijd* in gelegen is, om zijn kolommen open te stellen voor een eenigszins uitvoerige polemiek, inzonderheid waar deze onderwerpen betreft, wier actualiteit niet de belangstelling van de groote meerderheid der lezers wekt". Haar advies luidde dan ook: „dat een eventueel voortzetten van den pennestrijd *elders* de voorkeur verdient".

De kwestie is nu juist een jaar oud, maar ik hoop, nog niet verjaard. De argumenten van Jos. a Delphis maakten in wijden kring nog al indruk. Joës a Leydis wist dan ook niet beter dan ze in zijn boekje gretig te exploiteeren, zonder evenwel de herkomst aan te duiden (blz. 57 vv.). Toch geloof ik, dat ze niet zoo zwaarwichtig zijn als op den eersten aanblik schijnt. Nu ter zake.

De redeneering van Jos. a Delphis begon aldus:

---

[1]) *De Tijd* van 1 Januari '97.

„De viering van een kerkelijk feest gaat voorzeker hand aan hand met de openbare volksgebruiken bij dergelijke feesten in de middeleeuwen. Wie die eeuwen bestudeert, zal dit niet mogen ontkennen. Zulke gebruiken kwamen dus zeker niet in een of ander land in zwang, vóórdat zulk een kerkelijk feest daar algemeen was geworden".

Dit wordt in het algemeen als *axioma* voorop gesteld. — Maar eilieve, hierover loopt juist een voornaam deel onzer polemiek, Namelijk de beginselvraag: of het Christendom bij zijn geleidelijke invoering en vestiging heidensche volksgebruiken „verkerstend" heeft. Onder No. II meen ik op die vraag een afdoend antwoord te hebben gegeven. De opzet van Jos a Delphis is dan ook als axioma volstrekt onaannemelijk: „zulke (volks)gebruiken kwamen dus *zeker* in een of ander land niet in zwang, voórdat zulk een kerkelijk feest daar algemeen was geworden". Onaannemelijk, èn omdat onze stelling II vlakweg daartegen indruischt, èn omdat het in deze kwestie eene *petitio principii* moet heeten.

Verder kan de redeneering van Jos. a Delphis worden saamgevat in het volgende syllogisme, dat wel niet aan alle door Aristoteles gestelde eischen beantwoordt, maar toch de argumentatie van mijn waarden tegenstander op den voet volgt en getrouw weergeeft. Wat echter het aldus geformuleerde syllogisme aan correctheid van vorm mist, wordt ons vergoed onder het opzicht van duidelijkheid en beknoptheid.

M a j o r: „Het kerkelijk feest van Sint Nicolaas dagteekent in de Westersche Kerk eerst van het laatst der 11e eeuw".

M i n o r: „Zou men in het laatst der XIe en in de XIIe eeuw nog naar germaansch-heidensche gebruiken hebben omgezien"? (Neen, die konden toen van geen invloed meer zijn).

E r g o: „De openbare gebruiken des volks", welke „zeker in een of ander land niet in zwang komen, voórdat zulk een kerkelijk feest daar algemeen was geworden", dateeren ook eerst van het laatst der XIe eeuw en zijn daarom zuiver christelijk van oorsprong en beteekenis. Men moet ze „terugvinden in het wonderbaar leven van den H. Nicolaas en in de wonderen, die er geschiedden bij zijn graftombe, vooral te Bari".

Wij hebben reeds gezien, dat het algemeene beginsel, waarop deze redeneering steunt, volstrekt geen *axioma* is, maar door onze stelling II van grond ontbloot werd. Maar laat ons ten overvloede de verschillende leden van het syllogisme nagaan. Indien ik mij hier van den

scholastieken vorm bedienen mag, zou ik willen antwoorden: Transeat major; nego minorem; nego consequens et consequentiam.

Transeat major. Dat „het kerkelijk feest van Sint Nicolaas in de Westersche Kerk dagteekent eerst van het laatst der 11e eeuw", kan misschien wel met eenige waarschijnlijkheid beweerd worden, maar is daarom lang niet bewezen. Ook niet door de drie bewijzen, welke Jos. v. Delphis vervolgens tot staving van zijn major aanhaalt.

Men zegt: „het feest van den H. Nicolaas werd in de Westersche Kerk eerst algemeen gevierd na de overbrenging van zijn h. gebeente naar Bari, in 1087". Tillemont erkent eveneens: „Il ne faut pas douter que la translation de ses reliques en Italie, n' y ait donné *un grand accroissement*". Maar, zoo voegt hij er onmiddellijk aan toe: „elle n'en a pas esté *l'origine*" [1]).

Alleen reeds het feit der overbrenging pleit voor deze meening [2]). Waarom zouden de kooplieden van Venetië en Bari zulk een buitengewonen prijs gesteld hebben op het stoffelijk overschot van Myra's heiligen Bisschop, waarom zouden zijn relieken met zulk een geestdrift en jubelvreugde te Bari zijn ingehaald, indien men niet reeds *vóóraf* een meer dan gewone vereering koesterde voor Sint Nicolaas? Ook het motto van den H. Bernardus († 1153), dat Joës a Leydis op het titelblad van zijn boekje plaatste zou als tegenbewijs kunnen dienen. Ik weet niet, in welk jaar van zijn leven Sint Bernardus deze lofrede op den H. Nicolaas hield. Maar hoe kon hij naar waarheid beweren, hoogstens nog geen zeventig jaren na de overbrenging der relieken, dat de gansche wereld en al haar bewoners, zoowel Christenen als heidenen, Sint Nicolaas om strijd prijzen, vereeren en aanroepen, — bijaldien zijne kerkelijke vereering eerst na 1087 in de Westersche Kerk ingang vond?

Doch er is meer. Wandelbertus, een monnik der abdij Prümm bij Trier, gestorven in het jaar 817, schreef in epische versmaat („metro heroico") een *Martyrologium*, waarin de H. Nicolaas op 6 December herdacht wordt [3]). In de vroegere abdij, thans parochie-

---

[1]) *Mémoires*, VI, 760.

[2]) Vgl. Tillemont, l. c.

[3]) Bollandus, *Acta Sanctorum*, Jan. I, p. 51; vgl. over Joannes Diaconus hierboven blz. 142.

kerk, te Burtscheid vindt men een oud mozaïek-beeld van Sint Nicolaas, hetwelk Dr. Bock in de Ve eeuw thuisbrengt, met de bemerking: „Dieses aüsserst merkwürdiges Mosaikbild dürfte wohl nirgends in Europa seines gleichen finden". — „In deze streken was de vereering van Sint Nicolaas reeds in de oudste tijden zeer levendig, gelijk de *Martyrologia* van Usuardus, Odo, Rhabanus enz. bewijzen" [1]). Te Ebbs bij Kuffstein bestaat een Sint Nicolaaskerkje, dat als zoodanig reeds tusschen de jaren 798—831 vermeld wordt [2]). Te Beauvais werd in 1079 een kapittel [3]), te Comburg bij Mentz in 1090 een klooster ter eere van Sint Nicolaas gesticht [4]).

Ziedaar eenige feiten, die klaarblijkelijk aanduiden, dat Sint Nicolaas in de Westersche Kerk vóor het laatst der XIe eeuw geenszins een onbekende was. Doch men werpt tegen, dat in ons eigen vaderland weinig of geen sporen van zijn kerkelijke vereering te vinden zijn. Hierop te veel den nadruk leggende, verliest men uit het oog, dat ons vaderland maar een gedeelte uitmaakte van het Duitsche rijk en dat het oude bisdom Utrecht tot de kerkprovincie Keulen behoorde. Het geheel zal op zijn onderdeelen niet zonder voortdurenden invloed zijn gebleven. En dat men hier te lande en elders zoo weinig sporen vindt eener Sint Nicolaas-vereering vóor 1100, kan ook te verklaren zijn, omdat de berichten uit dien ouden tijd *in het algemeen* zeer schaarsch vloeien. Dezer dagen nog vond ik toevallig, dat in het jaar 1031 te Brunswijk eene kerk aan Sint Nicolaas werd gewijd [5]). Wie verzekert ons, dat er niet meer dergelijke berichten hier of daar schuilen, en dat er niet *veel meer* zijn verloren gegaan? Daarom komt de major ons tamelijk zwak voor, om als grondslag der redeneering te dienen. Maar enfin, transeat.

Nu de minor: Tegen het laatst der XIe en in de XIIe eeuw hadden de germaansch-heidensche volksgebruiken hun invloed verloren en *konden* zij niet meer als *substratum* dienen voor de vereering van Sint Nicolaas. — Als men bedenkt, hoe onverzettelijk een volk

---

[1]) Schnell, I, S. 55—56.
[2]) Schnell, III, S. 70.
[3]) Tillemont, l. c. 761.
[4]) Schnell, I, S. 42.
[5]) I. F. Falken, *Codex traditionum Corbeiensium* (Lipsiae 1752) p. 35.

vasthoudt aan zijn gebruiken en overleveringen [1]), dan kan men dezen minor bezwaarlijk onderschrijven. Vooral het bijgeloof rekt met hardnekkige taaiheid zijn bestaan voort, trots strafbepalingen en dreigende vermaningen. Kon het minder beschaafde christenvolk in de XIe en XIIe eeuw, ofschoon de vormen van het bijgeloof steeds vager en vager werden, niet meer geloof hechten aan het rijden van Wodan, den windgod, door de lucht? Kon de zede van het oud-germaansche Winterfeest, om elkander alsdan met geschenken te verrassen, toen niet meer voortbestaan? Kon de Kerk, die schamele resten van het heidendom ziende, niet de in hetzelfde seizoen vallende feestviering van Sint Nicolaas als een passend geneesmiddel daartegen aanbevelen? Immers „l'esprit de saint Grégoire le Grand n'abandonna pas sa conquête", deze juiste opmerking van Ozanam [2]) mag hier wel van kracht heeten. En kon het volksgeloof verschillende attributen, welke een voorvaderlijke overlevering aan den geheimzinnigen gavenbrenger Wodan toeschreef, niet toepassen op den milden wonderdoener van Myra? Hier zij een woord van den beroemden Wilhelm Wattenbach in herinnering gebracht:

„Die Phantasie, welche der Heldensage abgewandt war, ergriff mit um so grösserem Eifer die kirchliche, und aus den unscheinbarsten Anfängen erwuchsen die wunderbarsten Gebilde: weit verzweigte, mit allen Einzelnheiten ausgeführte Geschichten, welche sich immer üppiger entwickelten und *auf die ganze Denkweise der Menschen der grössten Einfluss gewannen*".

Dit alles, zal men wellicht volhouden, geeft nog geen recht tot een beslist: Nego minorem. Daarom nog meer. Dat over het algemeen heidensche volksgebruiken en overleveringen, in weerwil van den ingevoerden christelijken godsdienst, na drie honderd, ja meer jaren later, nog hebben voortgeleefd, het *folklore* bewijst zulks ontegenzeggelijk. En bezitten we tegenwoordig juist in de populaire Sinterklaasviering geen analoog voorbeeld? Die vereering is uitteraard met het Protestantisme in lijnrechten strijd. Driehonderd jaren gingen voorbij, sedert het „suyvere Evangelium" zijn looden schepter op ons vaderland drukte. Elke openbare uiting van den roomschen godsdienst was streng

---

[1]) Vgl. Ozanam in ons vorig artikel, blz. 85.

[2]) *La civilisation* etc. p. 150.

verboden. De predikanten ijverden en raasden tegen de „paepsche superstitie" der Sinterklaasviering. De overheid vaardigde op sommige plaatsen krasse strafbepalingen ertegen uit [1]). Desalniettemin bleef de viering van het Sinterklaasfeest populair, zelfs onder de protestanten: „Noch de banbliksems van den kansel den volke in de ooren gedonderd, noch de keuren der overheid vermochten de oude volksgebruiken uit te roeyen" [2]). En tegenwoordig is Sinterklaas allerwegen nòg populair, ofschoon geen enkele protestant den *heiligen bisschop* Nicolaas vereert [3]) en maar weinige zijn historische persoonlijkheid aannemen. Hetzelfde kan, ja moet het geval zijn geweest met de volkszeden en vage overleveringen, Wodan betreffende, ofschoon niemand onder het Christenvolk meer aan den *heidenschen afgod* geloofde. Dus zonder twijfel of aarzeling: N e g o m i n o r e m.

Ten slotte de c o n c l u s i e: Tegelijk met de kerkelijke feestviering ter eere van Sint Nicolaas werd ook zijn volksfeest algemeen ingevoerd; beide dateeren daarom uit het laatst der XIe eeuw. — Dat de logische samenhang of *consequentie* niet juist is, bleek ons reeds boven. Maar de gevolgtrekking levert bovendien uit zich-zelve een onoverkomelijk bezwaar op. Dit namelijk. De kerkelijke feestviering, zoo veronderstelt Jos. a Delphis, werd in de Westersche Kerk gebracht van Bari als uitgangspunt; eerst verspreidde zij zich over Italië en vervolgens over geheel de Westersche Kerk.

Alzoo, bijaldien tegelijk met de kerkelijke vereering van Sint Nicolaas tevens zijn profane feestviering zich baan brak, dan moet die profane feestviering toch ook bestaan in hare bakermat, in Italië. Welnu, het tegendeel is waar. In Italië is ons Sinterklaasfeest — eenige sporadische verschijnselen, die men gemakkelijk door uitheemschen invloed kan verklaren, uitgezonderd — zoo goed als *onbekend*. Daar brengt de H. Lucia op 13 December voor de lieve jeugd hare verrassingen mee. In Rome, waar ik van Sint Nicolaas zelden of nooit hoorde, doen zulks de HH. Driekoningen, op

---

[1]) Bijv. te Dordrecht, volgens Schotel, *Uitspanningen*, blz. 149; en te Delft, Eelco Verwijs, *Sinterklaas*, blz. 68.

[2]) Verwijs, blz. 37.

[3]) Vgl. de laffe *boutade* van de Génestet:

„O Bisschop, schoon 'k niet ligt een Heilige vertrouw,
Gij zijt een Heilige, dien 'k haast aanbidden zou".

„Befana". Te Bari zelf wordt het locale feest van Sint Nicolaas niet gevierd op 6 December, maar op den gedenkdag der plechtige overbrenging, den 9den Mei. Daar is de groote vreugde ter eere van Sint Nicolaas niet een winter-, maar een zomerfeest [1]).

Derhalve: nego consequens et consequentiam. Er blijft van het syllogisme, door Jos. a Delphis opgesteld, veel minder over dan zich in den beginne liet aanzien. Mochten evenwel andere argumenten zijn sympathiek gevoelen alsnog tot meer waarschijnlijkheid brengen, dan zal ik daarvan gaarne akte nemen. Want nog eens: niet om het zegevieren van eigen meening — allerminst over dit ondergeschikte vraagpunt — maar alleen om de waarheid is het mij te doen. Intusschen houd ik mij overtuigd, dat men het in de vraag over de Sinterklaasviering — oorspronkelijk heidensch of zuiver christelijk? — voorloopig althans niet veel verder dan tot waarschijnlijkheidsgronden brengen zal.

En hiermede neem ik afscheid van „Jos. a Delphis", moge het zijn als goede vrienden. Ofschoon het aanvankelijk den schijn had, dat hij als schildknaap van Joës a Leydis in het krijt trad, staat hij ongetwijfeld toch veel hooger — zoowel om zijn waardig persoon als om zijn waardige manier van bestrijding — dan zijn, *sit venia verbo*, weinig zadelvaste ridder met gesloten vizier. Wel is waar had ik gaarne, volgens welgemeenden vriendenraad, Joës a Leydis verder ongemoeid gelaten en in kalm stilzwijgen nog wel langer dan een geheel jaar volhard. Maar: „es wär zu schön gewesen, es hat nicht sollen sein"!

Men heeft mij voorgehouden: „De man is zooveel kruit niet waard, en de zaak?" — In alle bescheidenheid meende ik eindelijk anders erover te moeten gaan denken. Joës a Leydis voert sedert jaar en dag het hooge woord in ons hoofdorgaan *De Tijd*. En verklaarde de Redactie niet onlangs nog, in hetzelfde nummer, dat tevens een gelijksoortig tendenz-artikel over Kerstmis bevatte: „Ook voor onderteekende stukken, door haar opgenomen, behoudt eene redactie steeds zekere verantwoordelijkheid" [2])?

Welnu, ik meen te hebben aangetoond, dat de algemeene richting, waarin Joës a Leydis ons lezend publiek tracht te voeren, eenvoudig

---

[1]) Vgl. Schnell, V, S. 105 en 109 ff.

[2]) *De Tijd* van 25 Dec. '97. Derde Blad.

een dwaalweg is; dat de oppervlakkigheid, waarmede hij een ernstig stuk kerkgeschiedenis en hagiografie aandurft, soms de spuigaten uitloopt; dat hij er een onhebbelijke tactiek op na houdt, om andere achtenswaardige schrijvers, geheel onverdiend, zwart of verdacht te maken. Behoort dit alles dan maar straffeloos te geschieden? Moet de katholieke pers niet ijverig waken voor haar eigen, maar al te dikwijls in ongunstig licht voorgestelde eer? Ook in de roomsche letterwereld moet het „onkruid op den akker" te gelegener tijd eerlijk worden uitgeroeid [1]).

Wat is nu het geval? Een vast medewerker aan ons algemeen als zoodanig erkend en geacht hoofdorgaan geeft een boekje uit, welks strekking „im Grossen und Ganzen" overeenstemt met meerdere opstellen van dezelfde hand in *De Tijd*. Dat boekje wordt door de reclame allerwegen aangeprezen als „kerkelijk goedgekeurd", omdat het gewone *Imprimatur* erop staat. — Ten onrechte, zal men zeggen. — Volkomen juist. Want zulk een *Imprimatur* geeft het individueele oordeel van den bisschoppelijken censor slechts in dier voege weer: het betreffende geschrift, dat om zijn godsdienstigen inhoud onder de censuur der kerkelijke overheid valt, bevat niets in strijd met de algemeene geloofs- en zedeleer der Kerk, en *mag* daarom gedrukt worden [2]). Dus geen uitdrukkelijke aanbeveling of goedkeuring (= „Approbatio") wordt hiermee bedoeld. Slechts een disciplinaire maatregel. Meer niet. — Evenwel, uit dezen kerkelijken stempel wordt dikwijls munt, soms ook valsche munt geslagen. Er is niet eens veel antipapisme voor noodig, om met leedvermaak het „kerkelijk goedgekeurde" boekje van Joës a Leydis uit te rafelen voor de nieuwsgierigheid eener spotlustige menigte, en dan triumfantelijk te roepen: „Ziedaar een proeve van ultramontaansche geschiedschrijving!"

Tegen zulk een risico dient krachtig gewaakt. Reden ook waarom ik Joës a Leydis de tuchtroede niet gespaard heb. Misschien ben ik hier en daar wat *te* hardhandig geweest. Maar, als ik mij-zelf een beetje gelooven mag, dan geschiedde zulks in den hier niet

---

[1]) Vgl. *De Katholiek*, Maart 1897, blz. 196 vv.

[2]) Vgl. de Constitutie van Benedictus XIV, *Sollicita ac provida*, d.d. 9 Juli 1753, en die van Paus Leo XIII, *Officiorum*, d.d. 25 Januari 1896.

misplaatsten ijver, dien Sint Augustinus aanbeval: „Occidite errorem, diligite errantes": vernietigt de dwaling, hebt de dwalenden lief. Want *persoonlijk* wilde ik niemand kwetsen: de levende Joës a Leydis is mij persoonlijk geheel vreemd. Ook houde men wèl in het oog, dat ik hem tot driemalen toe [1]), eerst vriendelijk en telkens dringender, heb aangemaand toch wat voorzichtig te zijn. Als de gewaarschuwde na een driewerf: *Halte-là, qui vive!* dan tòch zijns weegs gaat, blijft er ten laatste niets anders over, dan hem voor eens en voor goed de volle laag te geven.

Een voorrecht mag het dus heeten, dat mij in *De Katholiek* de gelegenheid werd vergund, om na uitvoerige ontwikkeling van redenen openlijk de verklaring te onderschrijven: dat het „kerkelijk goedgekeurde" boekje van Joës a Leydis — hoezeer men ook zijn goede bedoeling waardeeren en de voor een groot deel vruchteloos besteede moeite betreuren moge — als proeve van historische critiek gerust kan worden... *verloochend.*

Zoo luidde het vurig gewenschte slot van dit artikel. Niet zonder aarzeling, die naar zelfverwijt zweemde, zou nu de kopie ter perse worden bezorgd. Want louter afbrekende critiek stuit mij van nature tegen de borst. Vooral waar het een beoefenaar geldt onzer middeleeuwsche kerkgeschiedenis. Ook op dit arbeidsveld mag wel de uitspraak toepasselijk heeten: „De oogst is groot, maar het aantal arbeiders gering" [2]). Welk een aangename verrassing dus, toen ik in *De Tijd* van 6 Januari jl. het *Naschrift* las, waarin Joës a Leydis over mijn vorige, „alles-behalve malsche critiek" gewaagt als over „een vriend, die hem zijn feilen toont" [3]). Het zou onchristelijk zijn, indien de tot verbroedering uitgestoken hand niet dankbaar werd aanvaard.

De allereerste terechtwijzing eindigde met een „tweevoudigen wensch":

„Moge Joës a Leydis de lezers van *De Tijd* nog dikwijls vergasten op zulke interessante mededeelingen over onze vaderlandsche Heiligen

---

[1]) In *De Tijd* van 8, 21 en 30 Dec. 1896.

[2]) Matth. IX, 37.

[3]) Onverklaarbaar is echter de naïeveteit, waarmede J. a Leydis t. a. p. verzekert: dat Dr. Brom „*au fond* der zaak het met mij eens schijnt te zijn"!!

en hun feestviering, als hij vandaag over St.-Nicolaas gedaan heeft. Maar hij late zich in zijn loffelijken ijver voor de eer van Gods lieve Heiligen niet te ver voeren. Want „te veel ijver schaadt"" [1]).

Dat ik toen niet *overdreven* optimist geweest ben, welaan, het *Naschrift* van Joës a Leydis doet zulks, tegen alle verwachting, weer met goeden moed vertrouwen. Doch onder één voorwaarde. Onze vriend toone voortaan metterdaad, dat andere schrijvers, met wie hij van gevoelen verschilt, geenszins *a priori* wantrouwen verdienen, maar dat ook bij hen veel te leeren valt. Dat zal hij ongetwijfeld doen, wanneer hij een paar eenvoudige lessen gestadig voor oogen houdt. Beide zijn ons sedert kort ten beste gegeven door hedendaagsche meesters. De eene, meer van theoretischen aard, door den vermaarden Lord Acton in zijn inaugureele rede te Cambridge [2]). Zij luidt: „Een geschiedschrijver moet behandeld worden als een getuige; eerst dàn mag hem geloof worden geschonken, wanneer zijn geloofwaardigheid vaststaat". De andere, meer van practischen aard, heeft den Leidschen hoogleeraar P. L. Muller tot vader. Zij luidt: „Voorzichtigheid en bescheidenheid, dat moet thans de leus zijn van den historicus" [3]) ....

Indien Joës a Leydis van nu af deze nuttige lessen trouw wil beoefenen, dan zal mijne critiek blijken niet afbrekend, maar veeleer opbouwend te zijn geweest in den gezonden zin des woords.

Faxit Deus!

Driekoningendag 1898. Dr. G. Brom.

---

[1]) *De Tijd* van 8 Dec. 1896.

[2]) *Ueber das Studium der Geschichte*, Eröffnungs-Vorlesung 11 Juni 1895 (Berlin 1897). Slechts de Duitsche vertaling is in mijn bezit.

[3]) *Verslag van de algem. verg. der leden v. h. Hist. Gen.* 20 *April* 1897 ('s Gravenh. 1897) blz. 87.

Nouvelles études sur la Restauration juive après l'Exil de Babylone, par A. van Hoonacker, professeur à l'Université de Louvain. Paris, Ernest Leroux; Louvain, J. B. Istas, 1896.

Reeds al te lang wacht dit werk van den bekenden Leuvenschen hoogleeraar, dat elders niet alleen van katholieke, maar ook van protestantsche zijde met eere besproken werd, op eene vermelding in *De Katholiek*.

Prof. v. Hoonacker, wiens onderzoekingen betreffende de geschiedenis van Israël's herstel na de Ballingschap reeds zeer de aandacht hadden getrokken [1]), heeft in dit werk de resultaten zijner studiën verzameld en tegen aanvallen van verschillende zijden o.i. glansrijk verdedigd.

Naar den aard van het onderwerp is het werk in drie deelen gesplitst: I. *Le retour des captifs sous Cyrus.* II. *La date de la fondation du second temple.* III. *Néhémie et Esdras.*

In I en II handhaaft de schrijver de echtheid van de in I Esdr. voorkomende verhalen betreffende den terugkeer van Joodsche ballingen onder Cyrus en de grondlegging van den tweeden tempel terstond na hun terugkeer, verhalen waarvan de geschiedkundige waarde was ontkend door den Leidschen hoogleeraar Dr. W. H. Kosters in zijn werk *Het Herstel van Israël in het Perzische tijdvak* [2]).

In het derde deel verdedigt hij de stelling, dat Nehemias vóór Esdras in Judea is gekomen. In het licht dier stelling beschouwt hij de Joodsche geschiedenis van dien tijd — en men moet zeggen: zij verschijnt daardoor in een *helderder* licht.

Eene stelling als deze, die met de gewone, men kan wel zeggen „tradioneele", opvatting breekt, moet natuurlijk op zeer stevige gronden gevestigd worden. Doch naar allen schijn is prof. v. Hoonacker in

---

[1]) *Néhémie et Esdras*, Louvain 1890. *Néhémie en l'an* 20 *d'Artaxerxès Ier*, *Esdras en l'an* 7 *d'Artaxerxès II, réponse à un mémoire de A. Kuenen*, Gand, 1892. *Zorobabel et le second temple, étude sur la chronologie des six premiers chapitres du livre d'Esdras*, Gand, 1892.

[2]) In het *Theologisch Tijdschrift* van September dezes jaars, waar Dr. Kosters (onlangs te Enschede overleden) zijne ontkenning met oude en nieuwe argumenten tracht te staven, spreekt hij van het boek van v. Hoonacker met waardeering, doch neemt te weinig notitie van diens argumenten.

dat werk volkomen geslaagd. De bekende Leidsche hoogleeraar Dr. Kuenen had weerstand geboden [1]), doch zijn opvolger Dr. Kosters gaf het pleit gewonnen. Waren er katholieke geleerden, die de argumenten van v. H. „niet voldoende" achtten [2]), andere oordeelden zijn betoog „onweerlegbaar" [3]). In zijne *Nouvelles Etudes* nu heeft de Leuvensche hoogleeraar zijne stelling o.i. zoo van alle kanten gestaafd, zoo als ware het vereenzelvigd met de werkelijke geschiedenis, en de bezwaren op zoo afdoende wijze weerlegd, dat men — om met pater Lagrange (l. c.) te spreken — zijn systeem voortaan voor het eenig ware zal moeten houden.

Van hoeveel belang deze ontdekking — zoo mogen we de stelling van prof. v. H. wel noemen — voor de chronologie niet alleen, maar ook voor het rechte begrip van de geschiedenis van dien tijd, en niet het minst voor die van den Joodschen Canon is, zal de lezer allicht vermoeden [4]).

Wij zullen den lezer niet kwellen met eene opsomming van de argumenten, die v. H. ter verdediging zijner stelling in het veld brengt. Méér dan een opsomming zouden we toch niet kunnen geven, en de opsomming van dergelijke historische argumenten is allicht niet alleen onvolledig, maar ook onvoldoende. De belangstellende lezer moet het boek zelf lezen [5]).

Ook wenschen wij ons nu niet in te laten met vitterijen op kleinigheden, hoezeer zulks ook tot de gebruiken van een „welwillend recensent" moge behooren.

Alleen willen we nog met een paar woorden een quaestie bespreken, die voor ons katholieken met de historische rangschikking van Esdras en Nehemias nog al nauw samenhangt, nl. de *jaarweken van Daniël*.

---

[1]) *De chronologie van het Perzische tijdvak der Joodsche geschiedenis*, 1890.

[2]) Lesêtre in den *Dictionnaire de la Bible* van Vigouroux, i. v. Artaxerxès I en II.

[3]) Lagrange in de *Revue biblique* van October 1894.

[4]) Vgl. hiervoor genoemd artikel van Lagrange.

[5]) In de *Boeken Esdras, vertaald en met aanteekeningen voorzien door Dr. G. W. J. M. van Zinnicq Bergmann*, is met het stelsel van v. H. rekening gehouden en zijn de daarvoor aan te voeren gronden, waar het pas gaf, vermeld.

Dat prof. v. Hoonacker deze quaestie niet eens *noemt*, pleit voor de objectiviteit van zijn historisch onderzoek. Men moet de geschiedenis niet construeeren naar de eischen van de menschelijke verklaring eener profetie, maar men moet haar reconstrueeren uit de gegevens der geschiedenis zelve, en dàn zien op welke wijze de profetie daarmede overeenstemt. Dit laatste behoorde echter niet tot het onderwerp van prof. v. Hoonacker.

Ziehier nu de quaestie.

Volgens Dan. IX, 25 moeten er „van het uitgaan des woords [d. i. waarschijnlijk van het *bevel*] om Jerusalem te herbouwen tot aan den Gezalfde" verloopen 7 + 62 = 69 weken. Daar hier van gewone weken geen sprake kan zijn en daar de Joden ook weken van jaren kenden, die telkens sloten met het „zevende jaar" of het sabbatjaar, waarin o. a. de akkers braak moesten liggen, heeft men hier aan dergelijke weken, jaarweken, te denken. Velen nu stelden als aanvangstermijn van de genoemde 69 weken het jaar 458/457 v. Chr., d. i. het 7de jaar van Artaxerxes I Longimanus. Dezen hield men voor den I Esdr. VII genoemden Artaxerxes, in wiens zevende jaar Esdras met vele overgebleven ballingen van Babylon optoog naar Jerusalem, gewapend met een koninklijken firman, waarbij aan de Joden autonomie geschonken werd. De 69 weken eindigden dan in het jaar 26/27 van de christelijke tijdrekening, omstreeks welken tijd Christus zijn openbaar leeraarsambt begon. Die tijd viel tevens ongeveer samen met einde eener jaarweek, een sabbatjaar. De rekening sloot dus .... haast al te mooi.

Maar nu heeft prof. v. Hoonacker het minstens zeer waarschijnlijk gemaakt, dat Esdras niet onder de regeering van Artaxerxes I, maar onder die van Artaxerxes II Mnemon heeft plaats gehad, in het jaar 398 v. Chr. [1]).

Wat nu?

We moeten terug naar de verklaring van die exegeten, welke als aanvangstermijn der 70 jaarweken stellen het 20ste jaar van Artaxerxes I, waarin volgens Neh. I en II Nehemias vergunning

---

[1]) De meening van Lagrange, volgens welke de terugkeer van Nehemias onder Artaxerxes II en die van Esdras onder Artaxerxes III Ochus plaats had, is door v. H in de *Rev. bibl.* Apr. 1895 en in de *Nouv. Etudes* weerlegd.

kreeg om de muren van Jerusalem te herbouwen. Het 20ste jaar van Artaxerxes I was het jaar 445 of 444 v. Chr. [1]).

Wanneer we nu de 483 jaren (d. i. 69 „weken") beginnen te tellen van het jaar 444 v. Chr. af, dan komen we terecht bij het jaar 40 n. Chr. Dat past ook al niet! Doch wij moeten niet tellen met jaren, maar met jaar*weken*.

Welnu, een sabbatjaar, het laatste jaar eener jaarweek, begon naar de beste berekening in het jaar 443 v. Chr. Eene jaarweek begon dus in het jaar 449 en eindigde in 442 [2]). In deze jaarweek, waarschijnlijk in het jaar 444 v. Chr., trok Nehemias naar Jerusalem. De „straten en muren" werden hersteld „in den druk der tijden" (Dan IX, 25). Hoelang het tijdperk van het herstel van Jerusalem en van den Joodschen staat duurde, is niet nauwkeurig te bepalen. Zeker is het dat Esdras, die in 398 kwam, weer tamelijk veel te regelen vond; doch zooals v. Hoonacker aantoont, slaagde hij daarin volkomen.

Wanneer nu de eerste jaarweek begint in 449, dan begint de zevende in 407 en eindigt in 400. Esdras kwam dus kort na de zevende jaarweek. En zoo hebben we in het systeem van v. Hoonacker eene niet te versmaden geschiedkundige verklaring van de afzonderlijk genoemde „zeven weken", waarnaar men vroeger vergeefs zocht.

„En na de twee en zestig weken zal de Gezalfde worden omgebracht" (Dan. IX, 26). Dit *na* is een Hebreeuwsche uitdrukking, die men niet te strict moet opvatten, evenmin als het woord van Christus: „*na* drie dagen zal Ik verrijzen" (Matth. XXVII, 63, vgl. 64). Zoo de eerste van deze 62 weken begon in het jaar 400 v. Chr., dan begon de 62ste in het jaar 28 en eindigde in het jaar 35 n. Chr. Daar Christus inderdaad in dien tijd gestorven is [3]), kan de vervulling der profetie, aldus opgevat, niet betwijfeld worden.

---

[1]) Voor de hypothese van bedoelde exegeten, die, *pour le besoin de la cause*, Artaxerxes I verscheiden jaren met zijn vader Xerxes samen laten regeeren en zoo zijne regeeringsjaren antedateeren, bestaat geen voldoende historische grond, en de dateeringen op de gevonden Babylonische contracttafeltjes pleiten er tegen.

[2]) Voor een nadere bespreking dezer chronologische quaestie is het hier de plaats niet.

[3]) Volgens sommigen in het jaar 29, volgens anderen in het jaar 30, volgens nog anderen in het jaar 33. Het eerste gevoelen schijnt altijd nog de meeste waarschijnlijkheid te bezitten.

De verklaring der zeventigste week blijft twijfelachtig. Onmiddellijk na de voorzegging van den gewelddadigen dood des Gezalfden „na de twee en zestig weken", d. i. in of na de 69ste week, volgt bij Dan. IX, 26 de profetie betreffende de verwoesting van stad en tempel. Daarna wordt in v. 27 gesproken van ééne week, waarin het verbond zal bevestigd worden (dus het nieuwe verbond) of — volgens sommigen — „zwaar gemaakt" zal worden (dus het oude verbond, dat den Joden wegens hun hardnekkig vasthouden aan de oude Wet ten ongeluk zal strekken) „voor de velen" (in de eerste verklaring de Christenen, in de tweede de Joden); en van „het midden" of „de helft der week", waarin slacht- en spijsoffer zullen ophouden. Is deze „ééne week" de laatste van de in v. 24 aangekondigde „zeventig weken", die bepaald zijn over het Joodsche volk en over de heilige stad, „opdat de overtreding voltooid, aan de zonde een einde gemaakt, de ongerechtigheid uitgedelgd en eeuwige gerechtigheid gebracht, gezicht en profetendom voleindigd en de Allerheiligste gezalfd worde"? Of moet deze week opgevat worden als gescheiden en onderscheiden van die zeventig weken? De „geleerden" zijn het daarover niet eens.

In het eerste geval kan men de profetie vervuld zien in de verkondiging van het Evangelie aan de heidenen, de abrogatie van de oude Wet als verplichtend (ook voor de Joden), de verplaatsing van den zetel des gezags van de Synagoge op de Apostelen en van Jerusalem naar Rome (waarschijnlijk juist in het jaar 42, waarin de 70 weken eindigden).

In het laatste geval zijn de zeventig weken eenvoudig op te vatten als een ruim genomen tijkperk van 10 jubileën, tegen het einde waarvan de Messias komen en zijn verlossingswerk volbrengen zou, welks verwerping in de goddelijke voorzienigheid de rechtstreeksche oorzaak zoude zijn van den voorspelden ondergang des Joodschen volks. Ook dan nog is de 70ste week (van 35 tot 42), waarin voor de Synagoge de deur des Evangelies nog wijd openstond, niet zonder beteekenis. En dan is de in v. 27 genoemde ééne week de week, die begon in het jaar 63, in welker laatste helft de oorlog met de Romeinen gevoerd werd en die op het einde van het sabbatjaar 69—70 besloten werd met de verwoesting van Jerusalem en den tempel en den ondergang van den Joodschen staat.

D. A. W. H. Sloet, pr.

Het Wees gegroet, uitgebreid en overwogen door H. A. Horning, Pastoor te Medemblik. Amsterdam, F. H. J. Bekker, 1897.

Nog juist bijtijds om in de Meimaand van het vorig jaar gebruikt te kunnen worden, verscheen bovenstaand boekje over het „Wees gegroet". De eerw. schrijver geeft ons in zes-en-twintig hoofdstukken eene uitlegging, beschouwing en toepassing der woorden van dit gebed, terwijl hij in zes andere vooraf het ontstaan van het „Wees gegroet", het gebruik daarvan in „De Engel des Heeren" en in het Rozekrans-gebed alsook de Litanie van Loretto behandelt. Met een gebed als het „Wees gegroet", dat dagelijks door de kinderen der H. Kerk zoo menigmaal gebruikt wordt, mogen zij zeker wel vertrouwd zijn, niet slechts wat de woorden betreft, maar ook wat aangaat de beteekenis dier woorden en hun samenhang. 't Was dan ook een gelukkige gedachte van den schrijver, hieraan zijne krachten te wijden, om iederen Christen dit gebed verstaanbaar te maken, de verhevenheid en schoonheid er van te toonen, de zoetheid te doen smaken, de kracht te doen gevoelen, opdat dit gebed door meerderen waarlijk worde gebeden.

De uitvoering van dezen arbeid kan over 't geheel niet anders dan geprezen worden. Wil men eenige aanmerking maken, het zou moeten zijn op de taal van het boekje; daaraan kon, bij later bewerking, nog wel iets worden verbeterd. Minder gelukkig bijv. lijken zinnen als de volgende: „Het is er echter verre van af, dat zij met hun allen in getalsterkte bij de vloot der Halve Maan kunnen halen"; — „*Wat zou dat nu voor een zoon zijn, die niet zou willen*, dat men zijne moeder eerde"? — „[Op de plaats waar eenmaal het huis van Maria stond, vindt men nu eene kloosterkerk], *waarin* men *langs trappen* afdaalt *naar de* kapel van Maria-Boodschap, *welke* eene grot is, ingehouwen in de rots, *tegen welke* Maria's woning was aangebracht"; — „Het gebeurde, *dat als* Maria, Moeder Gods geworden, in het huis van Elisabeth kwam en Elisabeth groette, *deze, toen zij* den groet van Maria hoorde, vervuld werd". Het gebruik van de woordjes *en, dus, ook, dan, nu* is wat overvloedig; eenige besnoeiing op dit punt zou den vorm veel verfraaien. Met de hoofdletters wordt nog al willekeurig te werk gegaan; dit is echter meer een fout van correctie.

Zoo zouden er nog eenige andere verbeteringen zijn te maken,

waardoor het werkje zeker in waarde zou stijgen. Taal en stijl zijn wel geen hoofdzaak voor boekjes van dit soort, maar zij mogen toch daarbij geenszins verwaarloosd worden. Verwaarloosd zijn ze dan ook niet in *Het Wees gegroet*; dat eenige aanmerkingen hier plaats vonden, komt vooral omdat het boekje overigens zoo verdienstelijk is. De schrijver spreekt voortdurend op voor iedereen bevattelijke wijze, behandelt de verheven geheimen vol eerbied, wekt met warmte tot deugd en godsvrucht op. Lees b.v. hetgeen in dit boekje staat over de genade, over het geheim der menschwording, over Maria's maagdelijk moederschap: het is alles zoo duidelijk mogelijk, maar tevens vol eerbiedigen schroom voor het heilige geschreven. Moge bij bewijsvoeringen de gedachtengang soms wat minder streng zijn, waar de schrijver vermaant, daar toont hij zich zijne taak ten volle meester; door voorbeelden en vergelijkingen treft hij den lezer en door zijn hartelijken toon dringt hij hem tot luisteren en nadenken. Herhaaldelijk worden Schriftuurplaatsen, gezegden van HH. Vaders en kerkelijke schrijvers aangehaald, en deze zijn goed gekozen en gepast gebruikt. De tekst van het St.-Jans-Evangelie „en het Woord is *vleesch* geworden" ware echter beter in deze, de gebruikelijke, woorden gebezigd, dan te schrijven „en ... is *mensch* geworden"; zoo konden ook de woorden van het vierde gebod, hier geschreven „gij *zult* ... *eeren*" plaats maken voor de algemeen gebruikte „*eert*" enz. Van dergelijke woorden, die onder het volk leven, af te wijken — ofschoon de zaak er niet door verandert — moet toch zooveel mogelijk worden vermeden.

Als bijzondere verdienste van dit boekje mag ten slotte wel worden aangegeven, dat het is een oorspronkelijk Hollandsch werk. Lang niet alle godsdienstige geschriften kunnen gelijk de *Navolging* in alle talen worden vertaald, en tevens nog worden gesmaakt. Wat een zuiderling of oosterling sticht kan ons stooten, wat hij schoon vindt vinden wij soms onkiesch, waardoor hij wordt bewogen laat ons dikwijls koud. In *Het Wees gegroet* zijn zeker vele niet-Hollandsche schrijvers, oudere en nieuwere, benut, maar het geschrift zelf is door en door Hollandsch. Het heeft daardoor ook den vaderlandschen trek van degelijkheid. Het spreekt allereerst tot het verstand en daardoor tot het hart; het is geenszins zonder gevoel en warmte geschreven, doch een zoogenaamde gevoelsdevotie zal het niet bevorderen; het verkondigt geen weinig gegronde of zon-

derlinge beweringen, die alleen de verdienste hebben van „haute nouveauté", maar stelt de altijd oude en altijd nieuwe waarheid van Christus' Kerk op aantrekkelijke wijze voor.

Moge het den eerw. schrijver, wien inmiddels het pastoraat der St.-Laurensparochie te Alkmaar is opgedragen, gegeven zijn, ook bij meer uitgebreide bediening nog tijd te vinden, om geschriften als het besprokene en zijne vroeger uitgegeven *Spreuken en Spreekwoorden* te bewerken; het christelijk en godsdienstig leven onzer katholieke landgenooten kan daardoor niet anders dan vooruitgaan.

H. J. WEEVER.

Goud en Eer. Door Otto M. Moeller. Uit het Deensch. Leiden, A. H. Adriani, 1897.
Jonas Lie. Als de zon ondergaat. Uit het Noorsch vertaald door M. A. Zeeman. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zn.

Goud en eer is een werk, dat in het begin de allures aanneemt van een psychologischen roman, maar bij verder lezen langzamerhand blijkt een utopische roman, in den geest van Julus Verne, te zijn. Over het geheel vlot vertaald, met hier en daar nog enkele uitdrukkingen, die min of meer Deensch klinken. Maar haar getal is niet groot en storend zijn ze niet.

De roman zelf? Een goed boek. Dat zegt al veel. En een prettig leesbaar boek ook. Van daar, dat we het hier met veel genoegen aanbevelen. 't Verhaalt ons de geschiedenis van Erik Poulsen, een onbemiddeld jongmensch, die, terwijl hij een karig bezoldigde betrekking van scheikundige aan een fabriek met veel animo vervult en zeer gelukkig is met zijn vrouwtje, na lange studie de kunst uitvindt, goud te maken. Heusch, echt goud! Nu meent hij er bovenop te zijn, zorgt eerst een groot kapitaal te krijgen, koopt veel grond en dan, niet tevreden met goud alleen, wil hij zijn geheim bekend maken, om nog beroemd te worden bovendien. Dit gaat echter niet zoo gemakkelijk als hij meende, daar de regeeringen der verschillende staten, die hij er over spreekt, hem wel tegen hooge prijzen, tegen een koningskroon zelfs, het geheim willen afkoopen, maar hem in geen geval toestaan het bekend te maken. Daarin nu kan hij, die met alle geweld beroemd wil worden, niet toestemmen, en nu begint zijn Odyssee, waarbij hij overal rondzwerft,

maar nergens bevrediging vindt, ook te midden der grootste weelde. Zoo komt hij zelfs tot aan de Zuidpool. Als later zijn uitvinding in handen der Engelsche regeering valt, komt er een revolutie in de handelswereld, tengevolge waarvan weer een andere ontstaat op staatkundig gebied, totdat alles per slot van rekening weer terecht komt. Hoe dat alles gebeurt, leze men in het boek van Moeller zelf maar na, dat wel niet als geestige satyre naast dat van zijn grooten taalgenoot Holberg mag staan, maar dat boven Klaas Klim's reis dit voor heeft, dat het de groote menigte der leesgragen zeer welkom zal wezen.

Verder strekt het werk van Jonas Lie, dat in chronologische orde volgt op diens *Niobe*, door ons hier in de Mei-aflevering van het vorig jaar besproken. *Als de zon ondergaat* sluit zich nauw aan bij *Niobe*, want beide werken, geschreven sedert Lie's terugkeer in Noorwegen, na jarenlange afwezigheid, spreken van zijn zin voor realistisch weergeven van het alledaagsche leven, welke een der beide sterk sprekende eigenschappen van den grooten Noorschen schrijver zijn. *Niobe* en *Als de zon ondergaat* beschrijven nu beide, met eenvoudige woorden, een pakkend familiedrama, waarvan de peripetieën elkaar met logische gestrengheid en met de onverbiddelijkheid van het noodlot opvolgen, tot eindelijk de dramatische ontknooping komt, terstond gevolgd door de vreeselijkste catastrophe. In *Niobe* was het de moeder, die leed door hare kinderen, in *Als de zon ondergaat* is het de familie, die lijdt door de vrouw, de moeder.

Een oud zeeman, vroeger officier bij de marine, later inspecteur der douane, woont bij zijn zoon Dr. Grunth en diens familie in, en ziet daar hoe zijn schoondochter Stefanie, een vrouw van bij de veertig, steeds meer van haar man vervreemdt, steeds meer intiem wordt met zekeren rijken consul Wigaard. Zij gaat veel uit, komt later thuis dan gewoonlijk, is vreeselijk zenuwachtig en prikkelbaar, wordt onverschillig voor het huishouden en haar man, al tracht zij die onverschilligheid vaak door blijkbaar bestudeerde liefderijkheid te verbergen.

Een echtbreuk-roman dus, en toch niet een in den geest der duizend en een Fransche over dit onderwerp. Het merkwaardige in het boek van Lie is, dat de zaak geheel niet genoemd wordt, alleen maar aangeduid door den schrijver, en hij daardoor over ons

een drukkend gevoel brengt, dat ons doet begrijpen, hoe benauwd en zwoel de atmosfeer in Dr. Grunth's woning is. Want allen, de echtgenoot en de grootvader en Ingvald, de oudste zoon, polytechnisch student, en Terna, de oudste dochter, een meisje met veel goede eigenschappen, tot de kleine Christine toe, allen begrijpen, dat er *iets* gebeurt, allen voelen het naderend onheil en niemand durft het uitspreken, ofschoon elks leven er door wordt verbitterd. Dat van den echtgenoot zelf wel het meest, want de grootvader is te ver in het leven gekomen en staat de ontrouwe vrouw niet na genoeg, om, bij alles wat hij lijdt, toch niet de berusting te kunnen vinden. Ingvald's jeugd moge vergald worden, de ernst, die hem nu vroeg eigen wordt, en de veerkracht van de lente des levens, zullen hem later kracht geven zich op te heffen, en Terna, al dreigt ook geruimen tijd haar de slag het zwaarst te zullen treffen, haar die zulk een schat van liefde te geven heeft, zij vindt in den jongen apothekerszoon Paul een man, die haar veel zal kunnen doen vergeten. Maar Dr. Grunth's leven is verwoest. Want toen het hem zekerheid werd, dat zijn vrouw hem ontrouw was geworden, greep hij in zijn toorn, in zijn haat en verachting naar een middel, dat voor de wereld de schande zou verbergen, dat hem van haar zou ontslaan, en hij vergiftigde haar lievelingslekkernij, zoodat zij in een samenzijn met Wingaard bezwijkt.

Björnstjerne Björnson geeft als zijn meening te kennen, dat het werk meer Fransch dan echt Noorsch is. Deze vraag kan ons op het oogenblik weinig interesseeren. We willen even op iets anders wijzen. Björnson zegt verder: „Bij ons is de vrouw niet langer het eigendom van den man en kan niet straffeloos doodgeschoten of gestoken, of vergiftigd worden, als zij op overspel betrapt wordt. Bij ons ziet de man meer en meer in, dat een ontrouwe vrouw, eerder dan gedood te worden, vrijheid moet hebben naar hem heen te gaan, dien ze lief heeft. Zij behoort hem toch meer toe dan den man, dien ze niet liefheeft. In geen enkele omstandigheid zijn de menschen langer elkanders eigendom" [1]).

[1]) Zie *De Moderne Noorsche literatuur* door B. Björnson, vertaald door M. Meijboom (bl. 37) O. G. de Heidenstam haalt in zijn artikel *Le livre en Norvège* (*Cosmopolis*, No. XX, p. 418—449) dezelfde plaats aan. Maar hij heeft bovendien: „Le divorce est là pour cela. Epouse infidèle elle n'a plus place à son foyer; mère indigne, elle

Hierop heeft O. G. de Heidenstam geantwoord, dat Jonas Lie zeker niet moord of vergiftiging heeft willen goedkeuren. „Hij heeft een allegorie gegeven, une forme de protestation contre les interprétations outrancières des droits de la liberté individuelle. Hij wil de onderwerping van het individu aan de belangen der geheele maatschappij, vereenigd met de hoogste ontwikkeling van zijn persoonlijkheid .... Stefanie Grunth weigert een offer te brengen. Zij ontheiligt het huwelijk en den huiselijken haard. En deze haard is voor Jonas Lie, de heilige ark, de hoeksteen waarop alles rust. Hij mag niet ontwijd worden noch door de buitensporigheden der kinderen, noch door de egoïste afdwalingen der ouders. Daarom zegt hij ons aan het slot, door den mond van den ouden zeeman — de wijze door ondervinding: „Het huwelijk is voor de uitverkoren zielen, en wee hen, die het ontwijden!"

Wij meenen in Lie's werk nog hooger les te lezen, een les door den schrijver zelf zoo overduidelijk geformuleerd, dat het ons ten uiterste verwondert, dat noch Björnson, noch Heidenstam die gelezen hebben. Zij komt voor op blz. 230 der Nederlandsche vertaling. Toen namelijk Dr. Grunth wraak had genomen, was voor hem het levensgenot vergald. Hij had de daad verricht met kalm overleg, meenende in zijn recht te zijn. Maar nu werd het hem steeds meer duidelijk, dat er grenzen zijn, die de mensch niet straffeloos overschrijdt: „Hij had zich los geredeneerd van wetten, die diep in het bloed zitten, en nu drukten ze hem ter neer in de duistere diepte der zwaarmoedigheid. Levensbeschouwingen — uitgedacht door het verstand — komen en gaan — zijn nu eenmaal niets dan menschenwerk. Al die zedekundig wijsgeerige stelsels zijn goed genoeg, als men ze maar zorgvuldig omheint, en ze geen godsdienst noemt! — Wat *die* predikt over vergeving en barmhartigheid is uit een wereld, die ver verheven is boven onze logica ...."

Dat zijn de woorden van den ouden grootvader, die het leven had leeren kennen en begrijpen, voor wie het lijden eene loutering geweest was. En wij nemen zoo gaarne aan, dat Jonas Lie, den

---

n'a plus droit à ses enfants. Elle doit être renvoyé, afin qu'elle ne puisse plus continuer à empoisonner l'air de ce foyer et l'existence de ces enfants". Ik heb den Noorschen tekst niet bij de hand, en kan dus niet zien, wie van beiden het nauwkeurigst vertaald heeft.

grijsaard, door hem met zooveel liefde geschetst, hier zijn eigen gedachte liet uitspreken. Daarom vooral dunkt ons deze roman zoo belangrijk, dat de schrijver, die het moeielijke probleem, een echtbreuk met kieschheid te behandelen, schitterend heeft opgelost, aan het eind wijst op den godsdienst, die hoezeer hij vooral in de moderne Noorsche litteratuur wordt weggeredeneerd of, erger nog, genegeerd, het eenige waarlijk afdoende remedie kan geven tegen de tallooze kwalen, die juist in genoemde litteratuur worden geschilderd.

Nijmegen. M. A. P. C. Poelhekke.

NIEUW-MALTHUSIANISME.

„Er is onraad en er dreigt verderf. Waarschuwen is dus plicht"! — zoo schreef voor enkele maanden Prof. Keuller in den aanhef van een artikel over het Nieuw-Malthusianisme [1]); — een artikel, dat we o, zoo gaarne! eens door de hand van een bekwaam en ervaren katholiek medicus zagen aangevuld.

De overweging dat waarschuwen plicht is, en dat waarschuwen hoe langer zoo meer plicht zal worden, inzonderheid voor pastoors en biechtvaders, spoorde ons aan de lezers van dit tijdschrift bekend te maken met eenige uittreksels uit een causerie over *Steriliteit en facultatieve steriliteit*, welke op 9 Dec. ll. voor den Geneeskundigen Kring „Zaanland" gehouden werd door Prof. Hector Treub, — waarlijk geen man zonder gezag en zonder invloed op zijn gebied!

We ontleenen onze mededeelingen — met cursiveering en al — aan het *Medisch Weekblad* van 18 December 1897 (4e Jaargang N°. 38), welks verslaggever „tot zijn spijt slechts een overzicht [kon] geven van het behandelde; het geheel kon om verschillende redenen niet opgenomen worden. De *pikante saus*, als hij [de verslaggever] het zoo noemen mag, moet achterwege blijven".

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. CXI, blz. 397. — In *De Katholiek*, Dl. LXXVI, blz. 64, vindt men *Eene merkwaardige bestrijding* van het Nieuw-Malthusianisme, ontleend aan Prof S. Rosenstein van Leiden.

In het eerste gedeelte der causerie werden de oorzaken der steriliteit behandeld, o.a. „de *impotentia coeundi*, hetzij door ziekten, hetzij door onnoozelheid ontstaan. De clarissimus geeft hiervan steeds voorbeelden, die we welvoegelijkshalve hier weglaten, maar welke niet weinig er toe bijbrachten de heeren in stemming te brengen"...

„De z.g. kunstmatige bevruchting vond geen genade, wijl Prof. Treub in de twee gevallen, dat hij die aanwendde, absoluut geen resultaten kreeg, evenmin als anderen die het probeerden" [1]).

„Ook het rijwiel beval Z. H. G. aan als behoorende tot de middelen om steriliteit op te heffen...

„Zeer uitgebreid behandelde de inleider het tweede deel van zijne causerie nl. de *facultatieve steriliteit.*

„Het allerbest was d'abord boire de l'eau et d'après n'en faire rien, dit is het zekerste middel...

„Bovenal vestigde hij de aandacht op het *pessarium occlusivum*". Het gebruik van gutta-percha en het ontijdig onderbreken zou, meende Prof. Treub, bij den man tot neurasthenie aanleiding geven.

„De inleider beschouwt de *facultatieve steriliteit* thans van een *medisch standpunt.*

„Er tegen is volgens hem van dit standpunt niets te zeggen. Gevaren en nadeelen zijn er niet aan verbonden.

„Het voordeel is dat men een zwakke progenituur kan voorkomen. Hij dringt er bij de medici vooral op aan de huwelijken der geestelijk minderwaardigen en der tuberculeuzen tegen te gaan. Hij vond het een schande, dat de medici uit louter eigenbelang hunne stemmen niet verheffen, wanneer er sprake is van een huwelijk tusschen twee dergelijke individuen.

---

[1]) We maken van de gelegenheid gebruik om hier de volgende beslissing mêe te deelen.

„Feria IV, die 24 Martii 1897, in Congregatione Generali S. R. et U. J. habita coram Emis ac Rmis D. D. Cardinalibus contra hæreticam pravitatem Generalibus Inquisitoribus, proposito dubio:

„*An adhiberi possit artificialis mulieris fœcundatio?*

„Omnibus diligentissimo examine perpensis, præhabitoque D. D. Consultorum voto, iidem Emi Cardinales respondendum mandarunt: *Non licere*".

Feria vero VI, die 26 ejusdem mensis et anni... Sanctitas Sua resolutionem Emorum Patrum adprobavit et confirmavirt".

„De *theologische zijde* van het vraagstuk is volgens hem iets ingewikkelder, maar overwegende bezwaren bestaan ook hier niet. De medici, die tegen facultatieve steriliteit zijn, staan meestal op dit standpunt.

„Van een *sociaal standpunt* gelooft hij, dat het neo-malthusianisme mislukken zal, of liever dat het verkeerd werken zal.

„Het doel, n.l. het beperken van groote gezinnen der proletariërs, wordt niet bereikt, wijl deze zich niet aan de wetten van het N.-M. storen; de bourgeoisie daarentegen loopt heel hoog met het tweekinderen-stelsel, hij vreest, dat van de nu bestaande Hollandsche bourgeois-families over vijftig jaar de helft nog maar aanwezig zal zijn.

„Hij raadt overigens de medici aan, gepast een pessarium aan te wenden en vooral daar, waar een medische indicatie is, zelfs de gemoedsbezwaren niet te ontzien".

Sapienti sat!

v. N.

NIEUWE UITGAVEN.

Praelectiones iuris canonici, quas iuxta ordinem Decretalium Gregorii IX tradebat in scholis pont seminarii Romani Franciscus Santi, Professor. Editio tertia emendata et recentissimis decretis accommodata, cura Martini Leitner, Dr. Jur. Can., Vicerectoris in Seminario clericorum Ratisbon. Liber I (*p.* 470) *et Liber II* (*p.* 296). — (Ratisbonae, Frid. Pustet, 1898).

De *Praelectiones* van Santi zijn niet in eerste plaats voor aanstaande zielzorgers, maar voor toekomstige canonisten van professie geschreven. Als doorloopend commentaar toch op al de titels van al de vijf boeken der Decretalen, behandelen zij met zekere uitvoerigheid tal van zaken, die — men denke slechts aan het *Liber II* met zijn kerkelijke *rechtspraak* en aan het *Liber V* met zijn kerkelijk *strafrecht* — voor de „cura animarum" niet van onmiddellijk belang zijn. Daartegenover is hier de behandeling der meer pastoreele gedeelten van het kerkelijk recht (b. v. *de parochis et alienis parochianis, de celebratione missarum, de ecclesiis aedificandis et reparandis,* en zelfs het geheele *Liber IV,* dat het *huwelijksrecht* inhoudt) met zekere soberheid geschied.

Niettemin is het onze innige overtuiging, dat Santi's werk ook buiten den kring van professioneele canonisten — voor wie ten onzent het gebied der praktijk inderdaad zeer begrensd is — uitstekende diensten bewijzen kan. Daarbij hebben wij het oog voornamelijk op hen, die het kerkelijk recht als hulpwetenschap voor *geschiedkundige* studiën hebben te beoefenen. Immers, dat het bestudeeren der bronnen, vooral van middeleeuwsche geschiedenis, zonder kennis van het middeleeuwsche kerkrecht, op zijn zachtst gesproken, maar tot half werk kan leiden, zal wel bij niemand die aan bronnenstudie deed, tegenspraak vinden. Welnu, al behandelt Santi het kerkelijk recht niet, zooals b. v. Phillips en Hinschius, bepaaldelijk ook als historicus, toch zullen historici in zijn *Praelectiones,* die zich zoo geregeld en onmiddellijk aan de *tituli* en *capita* der middeleeuwsche Decretalen aansluiten, o. i. gemakkelijker den weg vinden tot hetgeen hun van noode is, dan in menig ander cano.

nistisch werk, waar niet, zooals hier, de legale, maar een min of meer systematische orde en een meer op den zielzorg berekende methode gevolgd wordt.

Wat nu in het bizonder deze derde, door Dr. Leitner bezorgde, uitgave betreft, zoo mogen wij daarin prijzen:

1°. dat verreweg de meeste zetfouten der vroegere uitgaven verbeterd zijn. Alsnog blijven echter te verbeteren: Lib. I, p. 46, n. 13, waar *legis* staat voor *legem*; p. 123, n. 17, waar het citaat uit Trente foutief is; Liber II, p. 51, 5e regel v. boven, waar een zinstorende komma achter *possit* weg moet; p. 83, 16e regel v. boven, waar voor *rem* het pronomen *se* ontbreekt;

2°. dat met de meest belangrijke na 1886 verschenen decreten rekening is gehouden. Dit heeft zelfs op enkele punten (b. v. *litterae testimoniales ordinandorum* en *clerici peregrini Romae commorantes*) tot eene belangrijke omwerking van Santi's tekst geleid;

3°. dat het op sommige punten (b. v. *consuetudo, irregularitates*) tot eene betere schikking of aanvulling der commentaren gekomen is. Onder de aanvullingen hadden wij, o. a. in den titel *De officio Legati* gaarne een meer nauwkeurige beschrijving van het officie der pauselijke *Nuntii* aangetroffen. Immmers, blijkens het schrijven door den pauselijken Staatssecretaris den 15 April 1885 aan den nuntius van Madrid gericht (*Archiv. f. kath. Kirchenr.* Bd. 54, S. 339; of *Acta S. Sed.* T. XVII, p. 516), wordt het ware karakter van dat officie niet door allen begrepen. Voorts missen wij nog, bij de bespreking der pauskeuze, eene vermelding en toelichting van het zoogen. *veto* of *jus exclusionis* der „katholieke mogendheden". Eindelijk heeft het ons ietwat verwonderd, dat de duitsche bewerker er niet toe gekomen is, om het werk van den italiaanschen canonist eenigermate althans te verrijken met verwijzingen naar bronnen en boeken, die meer bepaaldelijk onder het bereik liggen van geleerden „deutscher Zunge".

Voor het vervolg der uitgave heb ik onder meer goede wenschen ook deze, dat de aan het 5e deel toe te voegen *Index alphabeticus* eens moge worden een index *locupletissimus*. Zonder dat toch is een omvangrijk werk als we hier bespreken, hoe voortreffelijk overigens ook, een ding dat ons herhaaldelijk kregel maakt.

Dr. V.

LETTERLOOVER.

WAAROM?

O, beekje, dat blij door de bloemvelden dartelt,
Met sterrekens speelt in een eindeloos diep,
O, zeg, waarom ons de eene vaderhand martelt,
Die klaatrende vreugd u in 't golvenspel schiep.

O, lelieke, wiegend op frisch groenen stengel,
En drinkend de vreugd in der hemelen dauw;
O, lelieke, vredig en rein als een engel,
Vanwaar uw geluk en onze eindlooze rouw?

Gij, leeuw'rik, die voelt uwe vreugde vergrooten,
Hoe hooger uw wiekslag dees wereld ontvliedt,
Wien steigerende wildzang nog nooit heeft verdroten,
Vanwaar uwe vreugd en ons keerend verdriet?

O, Vader en God, die ons mint met een harte,
Zoo breed en zoo diep als de wijde Oceaan,
O, zeg ons, waarom zucht de menschheid in smarte,
Terwijl heel natuur heft een jubellied aan.

. . . . . .

'k Zag 't beekje verdrogen, het lelieken dorren,
Den leeuwerik keeren in 't hopeloos niet;
'k Begreep toen het raadsel en staakte het morren:
Zij groeten geen hemel in 't blauwe verschiet.

F. Dekkers.

GESCHIEDENIS VAN HET SEMINARIE HAGEVELD.

(Vervolg en slot van Dl. CXII, bl. 335 vv.)

NIEUW-HAGEVELD TE VOORHOUT 1847—1897.

Voorhout, reeds omtreeks 989 in een giftbrief vermeld als Forenholte, later bekend geworden als de geboorteplaats van Herman Boerhave, was dus aangewezen als de plek, waar het nieuwe Hageveld zou verrijzen. In 1840 telde dit dorpje nog geen 600 inwoners, en het zag er in die dagen ook niet bijster welvarend uit. De oude dorpskerk was door een muur in tweeën gedeeld: de voorste helft was weder aan de katholieken afgestaan; in het andere gedeelte bleven de protestanten des Zondags hun godsdienstoefening houden. De toren droeg eerst nog zijn schoone spits, maar toen deze door het hemelvuur vernield was, zag het oude bedehuis er recht vervallen uit. Doch in de latere jaren is het plaatsje veel vooruitgegaan, en dientengevolge ook veel verfraaid. De bevolking is er meer dan verdubbeld. Een nieuwe katholieke kerk, gebouwd onder het kortstondig pastoraat van den gewezen leeraar van Hageveld, den Z. Eerw. Heer A. E. Corbière, beheerscht met haren ranken toren den geheelen omtrek. Er is ook een nieuwe dorpsschool verrezen. Vele nieuwe woningen omzoomen den weg. Dat alles te zamen geeft aan den bezoeker van Hageveld, die aan de spoorweghalte Voorhout is afgestapt en naar het Seminarie wandelt, den aangenamen indruk, dat hier een bescheiden welvaart heerscht. De uitbreiding van de bloembollenteelt en ook de vestiging van het Seminarie zijn twee oorzaken, die tot dezen voorspoed hebben medegewerkt.

Zoodra men den dorpsweg afgewandeld is tot aan de brug over de Leidsche Vaart, heeft men de plaats, die eertijds „Schoonoord" heette, recht voor zich. Mocht soms iemand er belang in stellen, te weten, hoe dat „Schoonoord" van voorheen er wel uitzag, dan verzoeken wij hem een paar schreden terug te gaan en zich aan het raadhuis, de voormalige dorpsschool, te vervoegen. In de raadkamer hangen twee paneeltjes, voorstellende: gezichten op het buiten van den heer Coster, op het „Regthuis", thans „De Bonte Koe", en verdere omgeving.

Toen de Aartspriester Kervel „Schoonoord" had aangekocht, was het eerste werk, aan de Regeering verlof te vragen, om dit landgoed ten behoeve van het Aartspriesterdom Holland en Zeeland te aanvaarden, en er het Klein-Seminarie te vestigen. Het hiertoe strekkend verzoekschrift werd den 11den September 1845 beantwoord met het Koninklijk Besluit, waarbij, behalve het verlof tot aanvaarding, werd toegestaan: „de 1ste Afdeeling van het Seminarie Warmond naar „Schoonoord" over te brengen, en de hofstede Hageveld te verkoopen". Ook werd in dit Besluit aan de eerste afdeeling van het Seminarie Warmond te Voorhout dezelfde hoedanigheid toegekend, als tot dusverre Hageveld onder Velsen bezeten had, namelijk: „te zijn een integreerend deel van het Seminarie te Warmond: tot dien effecte, dat de beide Gestichten te Warmond en te Voorhout slechts ééne eenige openbare instelling zullen uitmaken, bepaaldelijk bestemd tot opleiding van kweekelingen voor den R. K. geestelijken stand".

Door dit Besluit was dus de lang hangend gebleven vraag, of het Seminarie uit één, dan wel uit twee afdeelingen zou bestaan, thans definitief uitgemaakt.

Nu sloeg men onverwijld de handen aan het werk. De Aartspriester droeg den Leidschen bouwmeester Th. Molkenboer op een ontwerp te maken van het te stichten gebouw. Toen deze plannen onderzocht en goedgekeurd waren, ging men over tot de aanbesteding, die den 26sten Maart 1846 plaats had. Het werk

werd gegund aan de Heeren P. Maas uit Utrecht, W. Bull, N. Verwaijen en G. de Haas en Zoon, allen uit Rotterdam, voor de som van *f* 118,200.

Ten einde de groote onkosten te kunnen bestrijden richtte de Aartspriester, op last van den Vice-Superior, eene circulaire tot de geloovigen, om de hulp hunner milddadigheid in te roepen, en bepaalde hij tevens daarin, dat er op Zondag den 27sten September 1846 in alle kerken van het Aartspriesterdom eene collecte voor het nieuwe Seminarie zou worden gehouden. Mgr. van Wykerslooth gaf weder bewijs van zijne onuitputtelijke edelmoedigheid. Ofschoon de verplaatsing van Hageveld hem, als stichter van het Seminarie te Velsen, wel het minst aangenaam kon zijn, deed hij aanstonds toezegging, de aannemingssom, op een klein gedeelte na, te zullen voorschieten.

De heerenhuizing van „Schoonoord" stond vlak aan de Leidsche Vaart op de tegenwoordige „Overplaats", ter linkerzijde van den weg naar Rijnsburg, die de bezitting doorsnijdt. Het nieuwe Seminarie moest aan de overzijde van dezen weg komen. Den 14den April 1846 ving men met den bouw aan, en juist een maand later werd plechtig de eerste steen gelegd door Z. D. H. den Bisschop van Curium. Twee hoeksteenen aan het vooruitspringende gedeelte van den gevel der kapel dragen de volgende opschriften:

De eerste: ILLMUS DNUS EPISCOPUS CUR:
C. L. BARO DE WYKERSLOOTH
PRIMUM SEMINARII LAPIDEM.

De tweede: ALTERUM AMPLMUS DNUS
P. A. KERVEL ARCHIPR. HOLL. P.
A° MDCCCXLVI.

Gedurende de zomermaanden werd de buitenbouw opgetrokken; in den winter en in het daaropvolgende voorjaar het gebouw van binnen afgewerkt, zoodat het voor het einde van den zomer

gereed was, en met het begin van den cursus 1847—1848 in gebruik kon worden genomen. Het nieuwe Seminarie was een flink en doelmatig gebouw, en getuigde van den degelijken en practischen zin dergenen, die bij het maken der plannen, en bij de uitvoering ervan, de leiding in handen hadden. Hecht en sterk gebouwd, beantwoordt het nu, na vijftig jaren, nog volkomen aan zijn doel: met zijn ruime gangen, zijn hooge en luchtige vertrekken, behoeft het voor het nieuwere gedeelte volstrekt niet onder te doen.

Den 16den November 1847 werd het nieuwe „Hageveld" — dezen aan velen dierbaren naam zou „Schoonoord" voortaan dragen — plechtig ingewijd door den man, die ook de inzegening der nederige huiskapel van het eerste Hageveld in 1817 had bijgewoond, door Mgr. van Wykerslooth. Een breede schaar van geestelijken was er bij tegenwoordig: de Aartspriester E. S. van der Haagen [1]), alle landdekens van het Aartspriesterdom, de President en de Professoren van Warmond, de Provisoren en nog vele anderen, onder welke ook de Oud-Regent A. van der Weiden [2]). Daags na de inwijding begon de retraite, die gesloten werd met de toediening van het H. Vormsel. Zoo was men in het nieuwe gebouw geheel geïnstalleerd, en kreeg alles weldra zijn gewonen loop op denzelfden voet als men het te Velsen gewend was geweest. Vooral de ruimte in het nieuwe huis werd hoog gewaardeerd: niet minder dan 108 studenten werden er in het eerste jaar geherbergd.

---

[1]) Aartspriester Kervel heeft de bouwvoltooiing van Nieuw-Hageveld, waarvoor hij zoo geijverd had, niet mogen zien. Kort na het leggen van den eersten steen, nl. den 10den Juli 1846, is hij overleden. In zijn waardigheid van Aartspriester, alsmede in die van Directeur-Provisor van Hageveld is hij opgevolgd door den Hoogw. Heer Everardus Stephanus van der Haagen, pastoor van Zoeterwoude, den bekenden hagiograaf.

[2]) Een beschrijving der feestelijkheden van dien dag bevat *De Godsdienstvriend*, Dl. LIX, blz. 340.

De leeraren, die Hagevelds overgang van Velsen naar Voorhout hebben medegemaakt, zijn behalve den Regent Pluym en den subregent Frink, de EE. HH. Broere, Jansen-Kea, Feijen, van der Ploeg, Mensing, Rijp en Smit. Conradus Leonardus Rijp was in 1846 tot leeraar aangesteld, omdat er behoefte was aan meer onderwijskrachten. Joannes Wilhelmus Leonardus Smit was in Mei 1847 naar Hageveld gezonden, omdat de Eerw. H. Hesseveld wegens zijn wankelende gezondheid het leeraarsambt had moeten nederleggen, en naar Amsterdam was vertrokken, om de niet zeer moeilijke bediening in het gesticht „Brentano" waar te nemen.

Professor Smit bekleedt zeer zeker een der eerste plaatsen onder de merkwaardige mannen, die, te Hageveld gevormd zijnde, zich later voor de Seminariën en voor de kerk van Haarlem hoogst verdienstelijk hebben gemaakt. Toen hij tot leeraar benoemd werd, was hij sub-diaken. Een dergelijke benoeming was in die dagen reeds een eenige uitzondering, welke later nooit meer is voorgekomen, alzoo een buitengewone onderscheiding, die wel bewijst, dat de kerkelijke overheid reeds vroeg bijzondere talenten in hem ontdekt had. Bekend is de vurige vereering, welke hij koesterde voor Professor Broere, wiens opvolger hij geworden is op den leerstoel der Kerkelijke Geschiedenis te Warmond in 1861. Hetgeen er na Broere's dood nog van diens geschriften in het licht is gegeven, danken wij voor een groot gedeelte aan de ijverige bemoeiingen van Professor Smit. Zijn naam is te Hageveld bijzonder in aandenken gebleven door twee treurspelen: *Merodates* [1]) en *Guido van Lusignan*, die hij onder leiding, het laatste, naar men zegt, ook met medewerking van Professor Broere en Professor van Oorte gedicht heeft. Nadat Professor Smit reeds van Hageveld vertrokken was, kwam hij,

---

[1]) De ZEerw. Heer P. M. Bots heeft over dit stuk een afzonderlijke studie geschreven: *Merodates, een treurspelstudie* (Leiden, G. v. Brussel, 1894).

wanneer één dezer stukken met den vastenavond zouden worden opgevoerd, dikwijls van Warmond over, om persoonlijk de repetities te leiden. Het leven van Professor Smit en zijn veelomvattende arbeid zijn vollediger geschetst door den Z.Eerw. Heer L. J. J. Hageraats in *De Katholieke Illustratie* [1]), waarheen wij den belangstellenden lezer verwijzen.

Het eerste studiejaar in Nieuw-Hageveld sloot met een blijde gebeurtenis: een bezoek van den Bisschop van Luik, Mgr. van Bommel. De belangstelling voor zijn geliefde stichting had hem er toe gedrongen de verre reis te ondernemen. Het was hem blijkbaar eene behoefte zijn Hageveld, nu verjeugdigd en in een nieuw gewaad gestoken, nog eenmaal te zien en er voor de nieuwe toekomst zijn vaderlijken zegen aan te schenken. Hij vereerde de eerste prijsuitdeeling in het nieuwe gebouw, die den 11den Augustus 1848 plaats had, met zijne hooge tegenwoordigheid. Zijn komst was niet vooruit gemeld, zoodat de gelegenheid was afgesneden om hem een passende hulde te bereiden. Toch werd hij verwelkomd met het volgende gedicht „ex tempore", later in *De Katholiek* [2]) verschenen, en met den bekenden letter P. [v. d. Ploeg] geteekend:

„Zaagt ge de onverholen vreugd
En het tintlen der geneugt
Van de Hageveldsche jeugd?
't Is dat ze aan den stichter dacht,
En deez offerand hem bracht.

Zaagt ge een schittring hier van 't schoon
Weergekaatst van d' eeuwgen troon:
't Was een spel, een dankbre toon
Van de Hageveldsche jeugd
Aan de bron dier kunstgeneugt.

---

[1]) Jaarg. XXII, No. 20.
[2]) Dl. XXI, bl. 341.

Niet dit feestuur juicht ze alleen, —
Jaar bij jaren vloden heen,
't Oude Hageveld verdween,
Maar de geest, neen, die 't omsluit,
Dooft zoo min als 't zonlicht uit.

Nog, o nog dankt ze ieder feest
Aan d' onsterfelijken *geest*,
Die haar leven is geweest,
Haar, wat immer moog vergaan,
Meêvoert op zijn stouter baan.

Uit Gods wezen kwam hij neêr,
Naar zijn oorsprong wil hij weêr,
Liefdes geest stijgt immer meer,
't Is de Wet aan 't Al gesteld,
't Zij de *geest* van *Hageveld*!...."

Wij noemden zoo pas Hageveld vernieuwd en verjeugdigd. Dit was het ook op intellectueel gebied. Na het betrekken der nieuwe gebouwen werd ook het program der studiën herzien. Bij deze gelegenheid werd o.a. een grooter aantal uren voor de studie der Grieksche taal vastgesteld. In verband hiermede werd, toen de Eerw. Heer Feijen in 1848 pastoor was geworden te Moordrecht, tot zijn opvolger benoemd de Eerw. Heer Henricus van van Beek, die den roep had, in Hellas' taal buitengemeen ervaren te zijn. Hij werd dan ook bij zijn komst aanstonds met het onderwijs der hoogste Grieksche klassen belast.

In het jaar 1850, op den 25sten dag van de schoone Meimaand, had er in de kapel van Hageveld eene plechtigheid plaats, zooals daar nooit gezien was, en die er denkelijk wel nooit meer zal gezien worden. Op dien dag diende Mgr. van Wykerslooth daar de H. Priesterwijding toe aan den leeraar J. W. L. Smit. Professor Broere heeft dezen feestdag door een blijvend aandenken onvergetelijk gemaakt. Hij schilderde voor deze gelegenheid het heerlijk altaarstuk: de Tenhemelopneming van de H. Maagd naar

Murillo. Voor het eerst ondergingen allen, die toen de plechtigheid der H. Wijding bijwoonden, den diepen indruk, welke dit schilderstuk nog altijd maakt op ieder, die de kapel van Hageveld binnentreedt: een heilig gevoel van eerbied en liefde voor de glorievolle Koningin des Hemels.

In hetzelfde jaar werd de subregent Frink bevorderd tot de pastorie van Warmond, en de leeraar Mensing tot de pastorie van Oegstgeest. De eerste werd vervangen door den Eerw. Heer Joannes Stephanus Korff, de laatste door den Eerw. Heer Philippus Wilhelmus van Oorte.

Het jaar 1851 bracht nog grootere veranderingen. Vooreerst viel in dit jaar het aftreden van Regent Pluym. Nog altijd wilde het met de financiën van het Seminarie niet vlotten. „Verhuizen kost geld": dit had Hageveld bij zijn overgang naar Voorhout rijkelijk ondervonden. De meest nauwgezette spaarzaamheid had niet kunnen beletten, dat er door de meubileering en verdere inrichting der nieuwe gebouwen groote sommen waren verslonden. „Een ongeluk komt zelden alleen": ook dit spreekwoord werd bewaarheid: het aantal studenten verminderde in de eerste jaren van Nieuw-Hageveld op schrikbarende wijze. In Oud-Hageveld was het getal kweekelingen jaar op jaar toegenomen, sterker dan men om de bekrompen ruimte zou gewenscht hebben. Doch nu — grillig spel der omstandigheden! — had juist het tegenovergestelde plaats: er was ruimte in overvloed, maar het getal studenten liep van jaar tot jaar terug. In 1847 bedroeg het 138; in 1851 was het trapsgewijze gedaald tot 83. Men begrijpt, dat deze omstandigheid nu juist niet medewerkte om de financiën van het Seminarie tot bloei te brengen. Tot zelfs in het gewone huishoudelijke beheer stapelde de eene moeielijkheid zich op de andere. Regent Pluym leed er zichtbaar onder, dat in weerwil van zijn ingespannen zorgen alles tegenliep, en de instelling, wier bloei hem zoo nauw aan het hart lag, scheen te kwijnen, terwijl de middelen om dit te herstellen buiten zijn bereik waren. Het

ontging hem niet, dat in dergelijke gevallen de bekwaamheden van den bestuurder onwillekeurig bij anderen in verdenking komen. Om zelfs den schijn te vermijden, alsof hij aan den voorspoed van het Seminarie in den weg stond, nam hij het heldhaftige doch edelmoedige besluit om zijn ambt neer te leggen. Op zijn verzoek werd hij den 4den September 1851 als Regent van Hageveld eervol ontslagen. Tegelijk was bij hem het plan gerijpt, zich in de orde te begeven der Paters-Passionisten. Hij werd novice in het klooster te Ere in België. Door zijne medebroeders werden hem herhaaldelijk gewichtige bedieningen, zooals die van Provinciaal, Visitator enz. opgedragen. In deze kwaliteiten deed hij driemaal de reis naar Rome, en zoo kwam hij in aanraking met den Secretaris der Propaganda, Kardinaal Barnabo, die zijne verdiensten hoog waardeerde. Deze kennismaking had tengevolge, dat hij den 8sten September 1863 door Z. H. den Paus benoemd werd tot Bisschop van Nicopolis, Apostolisch Vicaris van Bulgarije en Administrator van Wallachije. Nog hoogere bediening was hem weggelegd: den 20sten Mei 1869 werd hij verheven tot Aartsbisschop van Thyane, Vicaris van het patriarchaat van Constantinopel en Apostolisch Delegaat voor de Oostersche kerken. Het volgende jaar nam hij deel aan het Vaticaansche Concilie. Den 13den Januari 1874 is hij te Constantinopel overleden. Aan Hageveld is hij altijd warme belangstelling blijven toedragen: hij heeft er als Passionist retraite gegeven en als Bisschop meermalen een bezoek gebracht. Een uitvoerige, keurig geschreven, helaas niet voltooide schets van zijn vruchtbaar leven werd door zijn vriend en oud-collega, Dr. Borret, in dit tijdschrift geplaatst [1]).

De omstandigheden, welke Regent Pluym genoopt hadden zijn ontslag te vragen, stelden voor zijn opvolger meer dan gewone eischen. Een bekwamen opvolger vond men in den onlangs

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. LXV, bl. 365 vv. en Dl. LXVII, bl. 137 vv.

benoemden leeraar Henricus van Beek. Deze was den 24sten Maart 1816 te Amsterdam geboren en, na zijne studiën te Hageveld en Warmond voltooid te hebben, den 16den October 1842 priester gewijd. Vóór zijne benoeming tot leeraar had hij sedert den 27sten October 1842 de zielzorg uitgeoefend als kapelaan der St. Willibrordus-parochie te 's-Gravenhage. De studenten van Hageveld waren den nieuwen leeraar spoedig als den „geleerden Griek" gaan bewonderen. Zoo groot was zijne liefde voor dit studievak, dat hij als Regent zijne Grieksche lessen bleef voortzetten. — De omstandigheden, welke Regent Pluym ongunstig waren geweest, keerden plotseling om: in het eerste jaar van Regent van Beek bedroeg het getal studenten 114, het bleef stijgen en was na drie jaar tot 136 geklommen.

In hetzelfde jaar, waarin Regent Pluym aftrad, verliet ook „Mijnheer Broere" Hageveld. Hij verwisselde zijn leerstoel der Philosophie tegen dien der Kerkelijke Geschiedenis in het Seminarie te Warmond, welke door het emeritaat van Prof. Wensing vacant was. De philosophie werd van dit tijdstip te Hageveld door Prof. Jansen-Kea alleen gedoceerd [1]).

De twee opengevallen plaatsen werden nu ingenomen door den voorlaatst overleden deken van 's-Gravenhage: Joannes Jacobus Rioche, en den tegenwoordigen deken van Rotterdam: Nicolaas Franciscus Taverne.

Met dezen laatste, den Nestor der nog levende oud-leeraren, raken wij aan de „histoire contemporaine" van Hageveld. Strikt genomen zouden wij hier onze taak als geeindigd kunnen beschouwen. Doch sedert het jaar 1851 is er te Hageveld nog veel gebeurd, wat de herinnering waard, en aan velen, althans aan de jongeren, niet zoo bekend is. Inzonderheid, meenen

---

[1]) Vgl. *De Katholiek*, Dl. CXII, bl. 340. Sedert 1851 was er dus maar één klasse der Philosophie. De Logica behoort sedert dien tijd tot de leerstoffen van de klasse der Rhetorica, het zesde jaar van den cursus.

wij, behooren die mannen nog herdacht te worden, die achtereenvolgens aan het hoofd van het Seminarie stonden, en die reeds allen ons in het andere leven zijn voorgegaan. Zij toch zijn het vooral, die het grootste gedeelte van de nu levende Haarlemsche priesterschap hebben gekweekt. Zij zijn het, die ons Hageveld hebben geschonken, zóóals de meesten onzer het als studenten leerden kennen en waardeeren. Daarom meenen wij niet te mogen eindigen, zonder aan hunne dierbare nagedachtenis nog eenige bladzijden gewijd, en de voornaamste feiten, die onder hun bestuur plaats hadden, in herinnering te hebben gebracht. De namen der priesters, die de Regenten van Hageveld in 't vervolg ter zijde stonden, vindt de lezer in de volledige lijst der leeraren, als *Bijlage* aan dit artikel toegevoegd. Kieschheidshalve onthouden wij ons van het waardeeren hunner werken en verdiensten.

Wij hebben dan eerst het overlijden te melden der twee Bisschoppen-Stichters van het Seminarie. Mgr. van Wykerslooth stierf den 10den November 1851 op zijn buitenplaats „Duinzigt" te Oegstgeest [1]). Mgr. van Bommel volgde zijnen vriend in den dood den 7den April van het volgende jaar [2]). Het tijdschrift *De Godsdienstvriend* [3]) bericht, dat er in het Seminarie Hageveld een plechtige uitvaart voor den Bisschop van Luik gehouden is, waarbij Professor Broere „een teeder en diep treffend woord tot de Seminaristen en de overige aanwezigen richtte".

Het herstel der bisschoppelijke hiërarchie in ons vaderland had ten gevolge, dat Hageveld in 1853 verheven werd tot *bisschoppelijk* seminarie van het bisdom Haarlem. Van toen af stond het, volgens de decreten van Trente, onder het onmiddel-

---

[1]) In *De Katholiek*, Dl. XX, bl. 273 vv. gaf President van Vree een schoone schets van zijn verdienstelijk leven.

[2]) Zijn leven en arbeid herdacht Broere in *De Katholiek*, Dl. XXI, bl. 275 vv.

[3]) Dl. LXIX, bl. 43.

lijk bestuur van den Bisschop, die zich echter daarbij door de Provisoren laat voorlichten [1]).

Hoe innig de band was, die er nog altijd tusschen Mgr. [2]) Broere en Hageveld bestond, blijkt uit de wijze, waarop diens zilveren priesterjubilé gevierd is. Den 10den Augustus, den eigenlijken dag, bracht de diep godvruchtige Broere in stille overdenking op het Seminarie Warmond door. Maar den daaropvolgenden 4den September stroomden zijne vrienden in het Seminarie Hageveld samen, om daar, in een omgeving, den Jubilaris zoo dierbaar, feest te houden, en dankbaar de weldaden te herdenken, welke God aan Broere, en door bemiddeling van Broere aan Hageveld gedurende vijf en twintig jaren had geschonken [3]).

Nog stippen wij aan, dat toen Prof. Jansen-Kea in 1857 Hageveld verliet, de lessen der Wijsbegeerte werden opgedragen aan Prof. J. C. H. Muré, wiens naam ook op het gebied der bijbelstudie met eere genoemd wordt.

Tegen het einde van het jaar 1860 en in het begin van 1861 beleefde het pas herstelde bisdom Haarlem een bangen tijd. De engel des doods waarde rond in de hoogste rangen der priesterschap, en rukte er velen weg, die steunpilaren waren voor het diocees, en ook met Hageveld in zeer nauwe betrekking stonden. De Bisschop en zijn meestvertrouwde raadslieden volgden elkander, met tusschenpoozen van slechts enkele maanden of weken, in het graf. Op den feestdag der HH. Onnoozele Kinderen stierf Professor Broere. Zijn dood werd door het geheele diocees, vooral te Hageveld, met levendige droefheid vernomen. Den 30sten Januari 1861 werd in de kapel van Hageveld een plechtige Requiem gezongen voor de rust zijner ziel, waarbij de jongste

---

[1]) Vgl. *De Katholiek*, Dl. CXII, bl. 97.

[2]) Broere werd in het voorjaar 1854 door Z.H. Pius IX tot Eerekamerheer benoemd.

[3]) Zie over dit feest: Leesberg, *Gedichten van Broere*, bl. 36 en 37; ook *Letterloover* van denzelfden, bl. 133 vv.

zijner vroegere ambtgenooten, de Eerw. Heer P. W. van Oorte een den overledene waardige lijkrede uitsprak, en daarin den Seminaristen teekende, wie Broere geweest was, en wat het Seminarie aan hem te danken had [1]). Daags daarna ging een tweede nog verpletterender doodsmare door het bisdom: Mgr. van Vree was bezweken aan de ongesteldheid, die hem belet had, bij de teraardebestelling van Broere tegenwoordig te zijn. Nog stond de bisschoppelijke zetel ledig, toen twee eerbiedwaardige kanunniken van het kathedrale kapittel, tevens provisoren van Hageveld, slechts twaalf dagen na elkander aan het zwaar geteisterde bisdom ontvielen: den 8sten April overleed de oud-leeraar, nu Plebaan der Kathedrale Kerk, N. J. A. Steins-Bisschop, den 20sten derzelfde maand de gewezen Aartspriester, later Vicaris-Generaal van den overleden Bisschop, E. S. van der Haagen. Het gevolg van deze verliezen werd ook te Hageveld gevoeld. Professor Smit werd naar Warmond geroepen om Broere op te volgen; en de nieuwe Bisschop, Mgr. Gerardus Petrus Wilmer, benoemde Regent van Beek den 10den September 1861 tot Plebaan der kathedrale kerk en Deken van Haarlem. Noode zag men uit het Klein-Seminarie den man vertrekken, die het tien jaren lang met zulk een gelukkigen uitslag had bestuurd, en die, zooals een oud student later getuigde, „Hageveld gemaakt had tot een paradijs". Doch men troostte zich met de gedachte, dat de Oud-Regent, in de hooge waardigheden, die hem te beurt vielen [2]), de belangen van

---

[1]) Deze lijkrede is in druk gegeven te Amsterdam bij B. Lenfring. De lijkrede, welke Dr. Borret gehouden heeft in de kapel van Warmond bij de begrafenis (den 31sten December) is verschenen in *De Katholiek*, Dl. XXXIX, bl. 24 vv. Ook te Amsterdam, in de St. Catharina-kerk, is een uitvaart voor Broere gehouden, waarbij de Eerw. Heer J. A. van den Akker een derde lijkrede uitsprak, verschenen bij C. L. van Langenhuysen.

[2]) De Hoogw. Plebaan werd den 25sten September 1861 kanunnik van het kathedrale kapittel benoemd; kort daarop volgde zijn aanstelling tot Provisor der beide Seminariën. Een jaar later maakte de Bisschop hem zijn Vicaris-Generaal.

het Seminarie krachtig zou blijven bevorderen. Werkelijk is Vicaris van Beek immer op bijzondere wijze de vriend en beschermer van Hageveld gebleven. Bijna nooit ontbrak hij daar bij feestelijke gelegenheden. Men verzekert zelfs, dat, toen later Regent Drabbe de plannen voorbereidde voor de groote verbouwing van het huis, en tegelijk ook voor de groote verandering in het program der studiën, Vicaris van Beek de man was, die den Regent aanspoorde en steunde met raad en daad. De verheffing van den Hoogw. van Beek tot Vicaris-Generaal was als een voorspel van zijne verkiezing tot Bisschop van Breda. Tien jaren heeft hij den bisschoppelijken stoel van dit diocees bekleed, tot dat hij den 14den October 1884 in den Heer is ontslapen. Aan zijn graf bracht Dr. Schaepman hem „een laatsten afscheidsgroet", waarin hij hem met enkele forsche strepen teekende o. a. als „den gevierden leeraar aan dat Hageveld, dat van hem roem ontleende, waar het reeds straalde van hoogen en heiligen roem", en ook als „Regent van Hageveld, die, een echte dienaar Gods, de hem toevertrouwde jongeren geleidt met oorspronkelijke wijsheid, met beminnelijke kracht, met een geestdrift, die bemoedigt, verheft, bezielt". Voor verdere bijzonderheden van dit veelomvattend leven verwijzen wij den belangstellenden lezer naar het keurige opstel van den Hoogwaardigen Regent van het Seminarie IJpelaar, J. J. Hopstaken, in *De Katholieke Illustratie* [1]).

Na Mgr. van Beek is het regentschap van Hageveld bekleed door den man, wiens nobel en beminnelijk karakter nog versch in het geheugen ligt van het geheele Katholieke Nederland: Mgr. Petrus Mathias Snickers. Geboren te Rotterdam den 11den April 1816 en priester gewijd den 27sten Maart 1841, had hij de

---

[1]) Jaarg. XVIII, No. 15. Dit nummer is geheel aan de nagedachtenis van Mgr. v. Beek gewijd, en bevat o a. de boven aangehaalde lijkrede van Dr. Schaepman, alsook Mgr. v. Beek geschetst op een „prijsuitdeeling te Hageveld" door Pastoor v. Zanten.

heilige bediening uitgeoefend als kapelaan in verschillende parochiën, als pastoor te Lutjebroek en te Scheveningen. Toen hij op den 10den September 1861 van Haarlem's Bisschop de benoeming tot Regent van Hageveld ontving [1]), leed hij aan een ernstige rheumatische ongesteldheid, opgedaan bij den terugkeer van zijn pelgrimstocht naar het H. Land [2]).

Hij kon daardoor zijn nieuwe betrekking niet voor de helft der maand November aanvaarden. Wat hij als Regent van Hageveld was, kan men afleiden uit hetgeen hij als Bisschop geweest is voor zijn diocesen, eerst voor Haarlem, daarna voor Utrecht en de geheele Nederlandsche kerkprovincie. Reeds te Hageveld toonde hij zich die echt priesterlijke bestuurder, die aan allen eerbied inboezemde voor het hooge gezag, hetwelk hij bekleedde, door de beminnelijkheid van zijn eenvoud; die de teugels van het beheer voerde met krachtige hand, maar ieder aan zich bond door zijne gematigdheid en inschikkelijkheid; die onverpoosd op alle belangen zijner onderhoorigen nauwlettend acht gaf, zonder dat iemand bemerkte, dat hij er zich voor inspande; die spaarzaam in woorden, zooveel te meer een man was van de daad; die zich onder stoffelijk en onder geestelijk opzicht aller schuldenaar rekende, maar voor wien een dankbetuiging of lofprijzing een pijnlijke aandoening scheen.

Het bestuur van Regent Snickers, hetwelk zeven en een half jaar duurde, heeft zich niet door buitengewone gebeurtenissen gekenmerkt. Alleen vermelden wij, dat in het jaar 1867 het gouden jubilé van Hagevelds bestaan plechtig gevierd is, en dat in hetzelfde jaar de leerstoel der philosophie, opengevallen door het vertrek van Professor Muré, werd ingenomen door den

---

[1]) Zijn benoeming tot kanunnik van het kathedrale kapittel volgde den 13den October van hetzelfde jaar.

[2]) Mgr. Snickers heeft deze pelgrimaadje beschreven: *Pelgrimsreize naar het H. Land, gedaan in het jaar* 1859 *door* P. M. S[nickers] P. J. van L[eeuwen] en J. H. van G[ent] ('s-Gravenhage, 1863).

jeugdigen maar rijkbegaafden leeraar J. A. de Rijk [1]). Het getal studenten klom in deze jaren tot een vroeger ongekende hoogte. Zoo werden er o.a. in 1865 en 1866 respectievelijk 44 en 43 nieuwe kweekelingen aangenomen. Hageveld moest opnieuw zijne muren gaan uitbreiden om de toestroomende jongelingschap te kunnen herbergen. De Regent was ernstig bezig daartoe plannen in gereedheid te brengen, toen hij den 17den Maart 1869 geroepen werd om President van Kints in het Seminarie Warmond op te volgen [2]).

De zevende Regent van Hageveld werd de reeds in 1854 aldaar benoemde leeraar Georgius Franciscus Drabbe. Te Delft den 21sten November 1828 geboren, had hij zijn opvoeding genoten te Hageveld in die jaren, welke wij het bloeitijdperk van Broere zouden willen noemen. Met gretigheid had de begaafde jongeling de lessen zijner voortreffelijke meesters in zich opgenomen; en toen hij, den 15den Augustus priester gewijd, onmiddellijk daarna als leeraar naar het Klein-Seminarie gezonden werd, mocht men van hem de schoonste verwachtingen koesteren.

Met graagte vatte hij de hem toegewezen taak aan: de opvoeding der jongelingschap, waaraan hij verreweg het grootste gedeelte van zijn priesterlijke loopbaan gewijd heeft. Voor dezen verheven arbeid toonde hij spoedig meer dan gewone bekwaamheden. Dit zou men wellicht reeds hieruit kunnen opmaken, dat

---

[1]) Vgl. het *Levensbericht van J. A. de Rijk* door Dr. G. Brom, uitgegeven door de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden, bij E. J. Brill, 1897.

[1]) De verdere levensbijzonderheden van dezen voortreffelijken Bestuurder, die waardig gekeurd werd den herderstaf te voeren over de kerk van Haarlem, en daarna den hoogen zetel van St. Willibrord te beklimmen, mogen wij bekend veronderstellen. Na zijn zalig verscheiden, den 2den April 1895, gaf Prof. J. A. de Rijk een korte levensschets van den Doorluchtigen Prelaat in *De Katholieke Illustratie* (Jaarg. XXIX, No. 3).

de Seminaristen, die in deze zaak onbewust een scherpen blik en doorgaans een vrij betrouwbaar oordeel hebben, hem uit eigen beweging veelal tot raadgever kozen, en bij voorkeur zijn hulp inriepen, wanneer soms jeugdige onbezonnenheid hen in moeielijkheid gewikkeld had met een hunner andere oversten. Het was dus een blijde tijding, dat de *vox Dei* beslist had, wat de *vox populi* had gewenscht, en „Mijnheer Drabbe" de opvolger werd van Regent Snickers.

Aan het hoofd van het Seminarie vond Regent Drabbe ruime gelegenheid zijne uitstekende hoedanigheden van paedagoog naar alle zijden te laten werken. Hij heeft zich aan zijn taak gegeven met een zeldzame toewijding, met blakenden ijver, ja met een heilig enthusiasme. In welk een hoog licht hij zijne roeping beschouwde, meenen wij niet beter te kunnen aanduiden dan met de volgende woorden, door hem zelven geschreven in een opstel tot aanbeveling van een paedagogisch werk: [1]) „niet alleen waardeerde [hij de taak der opvoeding] met het oog op de toekomst der burgerlijke en christelijke maatschappij, als een gewichtige zending, maar hij beminde haar ook als grootsche aantrekkelijke roeping; hij beminde haar met een echt christelijke grootmoedige ziel, die aan de jeugd, met al haar vatbaarheid voor goed en kwaad, de warmste liefde toedroeg *om Hem*, die zoo minzaam de kleinen tot zich riep, hen op Zijne armen omhoog hief en met goddelijke teederheid zegende". Zóó was Regent Drabbe; zóó staat zijn beeld met onuitwisbare trekken gegrift in het geheugen van allen, die hunne studentenjaren onder zijne leiding te Hageveld mochten doorbrengen. Hetzij hij op de hoogtijden de trappen des altaars beklom, om „de feestelijk in top gezongen Mis" te celebreeren; hetzij hij optrad om het reglement van het Seminarie of den

[1]) *Le prêtre guidé dans l'oeuvre de l'éducation de la jeunesse*, par J. B. Feyens, Docteur en pphie et lettres, Professeur à la section de pphie de l'Institut St. Louis à Bruxelles. Vgl. *De Katholiek*, Dl. LXIV, bl. 301 vv.

uitslag der examina bekend te maken; hetzij hij vergezeld van twee zijner ambtgenooten na het middagmaal over de speelplaats onder eigenaardig handgebaar voortstapte: zijne verschijning maakte altijd een diepen en weldadigen indruk. Door het priesterlijke decorum ten allen tijde en in alle omstandigheden met de uiterste nauwgezetheid te bewaren, toonde hij, zich de verhevenheid zijner taak immer bewust te zijn, zich voortdurend als plicht op te leggen, zoowel zijn voorbeeld als zijn woord dienstbaar te maken aan de vorming zijner jongeren. En met welke liefde hij deze taak vervulde, stond te lezen op zijn innemend gelaat, welks diepe plooien van vaderlijken ernst, maar meer nog van vaderlijke goedheid en bezorgdheid spraken; straalde uit zijn doordringende oogen, die van het vuur der geestdrift fonkelden, en de bewegingen en behoeften van het jeugdige hart geheel doorschouwden; kwam tegemoet uit de woorden, die, soms onder vertrouwelijk schouderkloppen, met een bijzonder accent van zijne lippen vloeiden, en die, of zij dan goed- of afkeuring inhielden, immer tintelden van welmeenende en ongeveinsde belangstelling. Hij boezemde ontzag in door zijne hoofsche manieren, maar door zijn minzaamheid bezat hij toch aller vertrouwen. Hij maakte terstond indruk door zijn deftig optreden, maar door zijn edelmoedige toewijding behield hij de eenmaal verkregen heerschappij over de harten, welke hij wist te kneden en te boetseeren naar het ideale model, hetwelk hij immer voor den geest had, en in zijn eigen persoon voortdurend trachtte uit te drukken.

Het verdient bijzonder opgemerkt, hoe hij daarbij de oude traditiën van v. Bommel en Broere huldigde. Het ontwikkelen van gevoel voor het schoone, het aankweeken van smaak en liefde voor de kunst, gold ook bij hem voor een noodzakelijk gedeelte eener goede opvoeding. Een bijzonderen nadruk legde hij daarom, én door woord én door daad, op de beoefening der letterkunde. *Door de daad*: want hij was zelf letterkundige: op het gebied der Vondel-litteratuur heeft hij zich naam gemaakt;

en iemand, die het leven en de werken van Neêrlands hoofdpoëet grondig wil bestudeeren, heeft met Drabbe's geschriften rekening te houden [1]). *Door het woord*: zijn meening over de noodzakelijke beoefening der letterkunde heeft hij meermalen in het openbaar uitgesproken, o. a. op het Tiende Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, gehouden te 's-Gravenhage in 1868 [2]), en in zijn bekende voorlezing over *Het Enthusiasme*. Zijne woorden in dit laatste stuk zijn te karakteristiek om ze niet aan te halen: „Mocht het toch algemeen worden erkend: al te lang reeds heeft men de aandacht onzer jongelingschap, genoegzaam uitsluitend, op abstracte cijfers en lijnen, op louter wis- en natuurkunde gevestigd gehouden. Al te lang hield men ze voor haar gesloten die rijke schatten der oud-klassieke en Nederlandsche letterkunde, waaruit zij grootheid van ziel, trouw aan edele beginselen, onbaatzuchtige toewijding, verfijning en adel des gemoeds konden putten. Men laat onzen jongelingen geen tijd meer voor Achilles en Andromache! geen tijd voor Virgilius en Sophocles! geen tijd voor Vondel en Bilderdijk! Ziet in onze steden de officieele leerscholen der oud-klassieke letteren, ze leiden, schier

---

[1]) Hij leze o.a. *Vondels overgang tot de Katholieke Kerk* in *De Katholiek*, Dl. LI, bl. 352 vv. Hetzelfde onderwerp: *Een wederwoord aan Mr. J. van Lennep* in *De Katholiek*, Dl. LIII, bl. 20 vv. (vgl. hierover *De Katholieke Gids*, IX, bl. 269). *Vondels dichterlijke moraliteit* in *De Katholiek*, Dl. LIX, bl. 173 vv. Verder nog: *Voorrede op „Vondels dichtjuweelen" verz. door F. J. Poelhekke* (Leiden 1876). Het Seminarie bezit een verzameling teekeningen, op Vondel betrekking hebbende, door Reg. Drabbe daar vermaakt.

[2]) Hier werden zijne moedige woorden lang niet door alle leden met instemming aangehoord; zelfs lokten zij van sommigen (Salvador, Mioulet en Multatuli) een hevig protest uit: „omdat [men] niet kon dulden, dat op een vergadering als deze een smet op het [openbaar] onderwijs werd geworpen". Zie *Handelingen* van het Congres ('s-Gravenhage, 1869) bl. 229—238. Iemand, die er bij tegenwoordig was, weet nog te verhalen, dat de Voorzitter Jonckbloet, heel wat moeite had om de onstuimigheid tot bedaren te brengen.

ontvolkt, een kwijnend leven, en wie onder u zal mij de hoogere burgerschool aanwijzen, waar de studie der nieuwe letterkunde niet door de beoefening der exacte wetenschappen wordt gedrukt of verdrongen? En toch, het ligt immers noch in de natuur, noch in de bestemming, noch in het vermogen der exacte wetenschappen om den mensch volkomen op te voeden. Laat ons toch beginnen éérst menschen, éérst karakters te vormen; vervolgens geleerden. En ziedaar onmiskenbaar de roeping der Poëzie en Letterkunde, die aloude priesteressen der beschaving" [1]).

Regent Drabbe was bovendien in alle opzichten ook iemand van ruime opvatting, wars van alle bekrompenheid. Hij was er diep van overtuigd, dat om karakters te vormen het inprenten van beginselen en het opwekken van zelfstandig plichtbesef meer vermogen dan maatregelen van geweld of dwang. Altoos trachtte hij met de hem zoo eigene welsprekendheid en overredingskracht den goeden wil, dien hij bij al zijne leerlingen veronderstelde, aan te vuren en door krachtig aangedrongen grondstellingen te steunen. „Pulchritudo est splendor ordinis", „Ordo a Deo est, et ad Deum ducit": deze en dergelijke adagia op de verschillende zijden van het studentenleven toe te passen, was zijn geliefkoosde stof in de lessen der ascese. Was er eene berisping noodig, hij verstond de kunst het eergevoel aan te spreken, het onwaardige der gepleegde overtreding te doen inzien, en dit doorgaans met zulk goed gevolg, dat een poenitentia salutaris gerustelijk achterwege kon blijven. Toch was de Regent niet wat men noemt „gemakkelijk". Integendeel, hij was zeer nauwgezet en stipt. Hij was dit voor zich zelven, en hij verwachtte het ook van zijne leerlingen. Zoo, wetende dat het vuur zijner voordracht hem licht het verstrijken van het uur deed vergeten, was hij gewoon, ten einde zijne lessen stipt op tijd te

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. LXV, bl. 242.

eindigen, daarbij altijd zijn uurwerk in de hand te houden, waarvan het afhangende zwarte snoer een niet onbelangrijke rol speelde bij zijn immer levendige gesticulatie. Maar wie op den „vrijen Maandag" bij de tehuiskomst ook maar enkele minuten te laat kwam, kon er verzekerd van zijn, dat de Regent, bij wien hij zich volgens gewoonte moest aanmelden, hem met een ernstig gelaat op de pendule zou wijzen, er niet anders bijvoegende dan: „de klok is koud". Dit enkele woord was genoeg: bij een volgende gelegenheid zorgde men wel vóór het slaan van het uur binnen de muren van het Seminarie terug te zijn.

De ruime blik, welken Regent Drabbe had op datgene, wat voor zijne studenten noodig en nuttig maar ook tevens aangenaam kon zijn, blijkt vooral uit de herziening van het program der studiën en uit de belangrijke verbouwing van het huis. Beide hadden onder zijn beheer plaats en hebben zijn naam voor Hageveld onvergetelijk gemaakt.

Uit zijn eigen woorden hebben wij vernomen, welk gewicht hij hechtte aan de beoefening der klassieke letteren. En toch begreep deze ervaren leidsman volkomen, dat de priester, zal hij de plaats, die hem in de maatschappij toekomt, waardig kunnen innemen, op de hoogte moet zijn van de wetenschap en de beschaving van zijn tijd. Hij achtte daarom een zooveel mogelijk uitgebreide studie der levende talen, der geschiedenis, der wis- en natuurkunde voor de aspiranten naar het priesterschap onontbeerlijk. Hetgeen het oude studieplan van Hageveld betreffende deze leervakken reeds bevatte, heeft Regent Drabbe, onder de hooge goedkeuring des Bisschops, belangrijk vermeerderd. Om echter minder begaafde studenten niet te overladen, maakte hij een zaakkundig onderscheid tusschen vakken, die door allen, en vakken, die alleen door gelukkiger bedeelden moesten beoefend worden. Vernuftig is deze onderscheiding door de verdeeling der leerstoffen over de elkander opvolgende studiejaren in practijk

gebracht. Ook stelde hij bij deze gelegenheid een *Praefectus studiorum* aan, een leeraar, wien speciaal is opgedragen, zich in de studie-uren met de studenten, vooral met de jongere, bezig te houden, ten einde hen bij te staan en door zijne vingerwijzingen in de goede methode van het studeeren te onderrichten — een maatregel, welke weder bijzonder aan den dag brengt, hoezeer de menschkundige *vorming* van den student den Regent ter harte ging. Dit nieuwe program legde den leeraren zwaarderen arbeid op; en voor de studenten had het vooruitzicht van meer vakken en moeilijker examens van zelf niet veel aanlokkends; maar de Regent wist het voortreffelijk ineengezette plan met zooveel tact in te leiden, en de noodzakelijkheid ervan met zooveel klem van redenen te betoogen, dat in het einde allen tevreden, ja zelfs blijmoedig den zwaarderen taak aanvaardden. De invoering van het nieuwe program had in October 1871 plaats, en de studiën van Hageveld zijn sedert een nieuw tijdperk van bloei tegemoet gegaan [1]).

Regent Snickers had met den bouwmeester H. van den Brink reeds eenige plannen tot vergrooting van het Seminarie gemaakt, maar, omdat zij niet genoeg aan het doel beantwoordden, weder ter zijde gelegd. Door verschillende aanwijzingen van zijn voorganger geholpen, was de nieuwe Regent spoedig met een plan gereed, hetwelk het bestaande oude en het te bouwen nieuwe gedeelte tot één practisch, veel vergroot en verbeterd geheel zocht te vereenigen. De open zijde van de in hoefijzervorm opgetrok-

---

[1]) Daar wij om boven aangeduide redenen meenden het laatste gedeelte van Hagevelds geschiedenis in een korter bestek te moeten samenvatten, kunnen wij hier niet in meer bijzonderheden treden. Daarvoor verwijzen wij den belangstellenden lezer naar *De Katholiek*, Dl. XCVIII, bl. 111 vv., alwaar hij, behalve een meer gedetailleerde geschiedenis van de wording van het nieuwe program, en de redenen waarom het zóó en niet anders is samengesteld, een lezenswaardige beschouwing zal vinden over de verdiensten van Regent Drabbe én als Regent van Hageveld én als redenaar en prozaschrijver. Dit artikel is eene inleiding op de na zijn dood verschenen voorlezing: *Het karakter*, in het aangehaalde deel, bl. 138 vv.

ken oude gebouwen, zou door een ruim 60 meter langen vleugel worden gesloten, zoodat alles te zamen een vierkant vormde met een open ruimte in het midden: op deze wijze bouwende, kon men het best aan alle bestaande behoeften tegemoet komen. Wel moest het speelplein worden opgeofferd, maar dit was een gering bezwaar, wijl er aan de N. W. zijde van het oude gebouw, door rooiing van een partij bosch een andere ruimere, goed omlommerde en beschutte speelplaats kon verkregen worden. Dit plan mocht de goedkeuring van den Bisschop ontvangen. Om de groote kosten te kunnen bestrijden vaardigde Z. D. H. den 22sten November 1869 een mandement uit, waarbij hij de geloovigen van het diocees tot milde bijdragen aanspoorde. De giften, die tengevolge hiervan toevloeiden, beliepen de aanzienlijke som van een halve ton gouds. Het verdere gedeelte der bouwsom zou door een leening worden gedekt. Men kon den 14den Juli 1870 tot de aanbesteding overgaan, waarvan de uitslag was, dat het werk opgedragen werd aan den heer B. Zuithof te Haarlem, die het aannam voor de som van *f* 113,900. De fundeeringen werden nog in het najaar gelegd. Het leggen van den eersten steed had plaats den 23sten Maart van het volgende jaar, en werd door den Bisschop zelven verricht. Het opschrift van dezen gedenksteen luidt:

RESTAURATAE ET AMPLIFICATAE DOMUS
PRIMUM LAPIDEM POSUIT ILLUSTRMUS DOMINUS
EPISCOPUS HARLEMENSIS AO DNJ MDCCCLXXI.

In de maand Augustus was het nieuwe gebouw opgetrokken. Tijdens de groote vacantie, die dat jaar verlengd was, werd het met het oude verbonden, en hadden in dit laatste de noodzakelijke veranderingen plaats. Den 26sten October was men nog wel niet geheel gereed, maar toch zoover, dat de nieuwe cursus, de 25ste in Nieuw-Hageveld, kon aanvangen. Hageveld ontving toen 170 studenten binnen zijne muren.

Deze verbouwing — het zij hier tot blijvende eer van Regent

Drabbe gezegd — is in haar soort een meesterwerk geweest. De moeilijkheden, die overwonnen moesten worden — financieele en technische — waren talrijk. De laatste vooral moet men van nabij zien, om ze naar waarde te schatten. Men denke er bij voorbeeld aan, dat het bestaande huis voor een zeer groot gedeelte van binnen moest gewijzigd worden, dat de uitgebroken ruimte voor verschillende doeleinden moest worden benut, dat de verplaatsing van één lokaal dikwijls die van vele andere noodzakelijk tengevolge had, dat de nieuwe inrichting met bestaande gewoonten en gebruiken rekening moest houden: en wanneer men dan ziet, dat er uit oud en nieuw een geheel is voortgekomen, dat niet alleen practisch is ingericht, maar werkelijk fraai moet genoemd worden [1]), dan wordt men van bewondering vervuld voor het helder inzicht en de breede opvatting van den man, die deze plannen geïnspireerd heeft. Er waren er toen wel, die zich moeilijk konden voorstellen, dat het getal aspiranten voor het priesterschap in het bisdom Haarlem binnenkort zóó zou aangroeien, dat zulk een groote uitbreiding — er werd plaats gemaakt voor ruim tweehonderd studenten — gewettigd was. Doch de uitkomst heeft bewezen, dat de Regent in de toekomst juist gezien heeft. De door hem gemaakte ruimte is in de laatste jaren noodig gebleken. Dat er nu circa 200 jongelingen te Hageveld plaats konden vinden, is zijn werk, en het geheele diocees heeft hij hierdoor aan zich verplicht.

Zijn ondernemende geest durfde het ook aan, te beproeven gas uit olie gestookt, toen nog een uitvinding van betrekkelijk jongen datum, als verlichtingsmiddel te gaan bezigen. Er werd op de

---

[1]) Aandacht verdient o.a. de eetzaal, ontstaan uit de vereeniging der leszalen van het oude gedeelte; en vooral de nieuw gebouwde studiezaal, die een oppervlakte van 322 M^2 en een inhoud van 1610 M^3 heeft. Ruim 200 studenten kunnen hier gemakkelijk plaats vinden. (De wettelijk bepaalde ruimte in schoollokalen is 0,8 M^2 oppervlakte en 3,6 M^3 inhoud per leerling).

terreinen van het Seminarie een kleine fabriek gebouwd en een leiding aangelegd. In den beginne had men wel met onregelmatigheden te kampen, doch de ondervinding heeft geleerd, en de toestellen hebben kleine verbeteringen ondergaan: zoo heeft het initiatief van Regent Drabbe een verlichting bezorgd, die onder alle opzichten voldoende is. Zoo zou er nog veel opgenoemd kunnen worden, wat deze bestuurder, gedeeltelijk ook geholpen door weldoende vrienden van het Seminarie, tot opluistering en versiering van het huis tot stand heeft gebracht. De kapel, tegelijk met de verbouwing vergroot, liet hij op eigen kosten polychromeeren; een torenklok werd geschonken door Deken Poppen z.g.; in de kapel werd een schoon en welluidend orgel geplaatst, waarvoor de tegenwoordige President van Warmond zich bovenal verdienstelijk gemaakt heeft; Pastoor Frankemölle, Provisor, gaf bij zijn gouden priesterfeest als gedachtenis de koperen communiebank; de bibliotheek, waarvoor een groote zaal in het nieuwe gebouw speciaal was ingericht, werd door verschillende weldoeners [1]) met schoone boekwerken verrijkt; het kabinet van physische instrumenten werd aanzienlijk uitgebreid; eindelijk voegen wij hier nog bij, dat de Regent niet voor groote geldelijke offers terugdeinsde om „het régime van voeding meer met de hygiëne te doen overeenstemmen". — Dit alles te zamen zegt meer dan genoeg, om te bewijzen, dat het bestuur van Regent Drabbe een onder alle opzichten zegenrijk bestuur geweest is, en om de dichterlijke voorspelling hem bij zijn zilveren priesterfeest toegezongen, in vervulling te doen gaan:

---

[1]) O.a. door Pastoor Jansen-Kea, door Deken Putman (Spaansche letterkunde) door Prof. van der Ploeg; later nog door Rector W. Brouwer, door den W.E. Heer A. J. L. Lux, door President Prenger door Rector J. Bos en door Pastoor L. P. A. Gompertz. In 1895 en '96 moest de ruimte, voor de bibliotheek bestemd, verdubbeld worden om de zeer belangrijke aanwinst, geschonken door een beschermer van Hageveld, wiens naam wij uit kieschheid hier moeten verzwijgen.

„Uw naam met Hageveld verbonden
Zal klinken tot in 't nageslacht" [1]).

Voor de studenten van Hageveld was het een geheel onverwachte en onaangename tijding, toen zij in de paaschvacantie van 1881 vernamen, dat hun Regent tot Pastoor benoemd was der parochie van O. L. V. Visitatie te Schiedam. Zijne ambtgenooten en diegenen, welke hem van meer nabij kenden, wisten echter wel, dat de zielzorg altijd veel aantrekkelijks voor hem had gehad: dat — zooals zijn levensbeschrijver in *De Katholieke Illustratie* [2]), Pastoor Holiërhoek, zegt — „het *pasce agnos* in zijne ziel geschreven stond". Het woord van Paulus: „Filioli mei. quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis", zoolang in het Seminarie betracht, wilde hij, met niet minder toewijding ook daarbuiten in den wijderen kring eener parochie volbrengen. Hij heeft het gedaan, eerst te Schiedam en vervolgens te 's-Gravenhage in de parochie van St. Jacobus; en wij voegen erbij: hij heeft het op zulk een wijze gedaan, dat hij er het slachtoffer van geworden is. De niet te temperen gloed zijns ijvers heeft letterlijk zijn lichamelijke

---

[1]) Van de groote feesten, onder het bestuur van dezen Regent te Hageveld gevierd, vermelden wij: de inwijding van den nieuwen bouw door Z.D.H. Mgr. G. P. Wilmer, den 13den Juni 1872; bij deze gelegenheid is de bekende *Cantate* van Broere (vgl. Dl. CXII, bl. 241) uitgevoerd, op muziek gezet door den toenmaligen leeraar M. J. A. Lans (dit feest heeft Prof. J. A. de Rijk uitvoerig beschreven in *De Maasbode* van 16 en 18 Juni 1872); — het Gouden Priesterfeest van Mgr. Wilmer, in het Seminarie Hageveld voor den clergé gevierd den 10den September 1874; ruim 250 gasten zaten aan in de studiezaal, die in een lusthof was herschapen; de Liedertafel bracht de *Bisschops-Cantate* ten gehoore: woorden van J. A. de Rijk, muziek van M. J. A. Lans; — eindelijk het Zilveren Priesterfeest van den Regent zelven, den 15den Augustus 1879. Aan dit feest herinneren de beelden van St. Willibrord en St. Franciscus van Sales in de kapel, een geschenk der studenten. De bovenaangehaalde woorden zijn uit het *Feestlied*, gedicht van J. A. de Rijk, op muziek gezet door M. J. A. Lans. Zie over dit feest: *Levensbericht van J. A. de Rijk* door Dr. G. Brom, bl. 17.

[2]) Jaarg. XXIII, No. 19.

krachten verslonden. Slechts 61 jaren oud is hij den 10den September 1889 overleden.

In hem is een buitengewoon man verdwenen, die met zijn rijke talenten vele grootsche dingen tot stand heeft gebracht, en voortleeft in de dankbare nagedachtenis van velen, maar vooral van Hageveld:

„Eén gloed blijft eeuwig om hem zweven:
De liefde van zijn Hageveld" [1]).

Regent Drabbe werd vervangen door den Warmondschen Hoogleeraar Henricus Joannes Josephus Prenger, geboren te Amsterdam den 12den Mei 1833, en priester gewijd den 16den Augustus op 24-jarigen leeftijd. Een zielzorg van circa vier jaren, op voorbeeldige wijze uitgeoefend, hoofdzakelijk als kapelaan te Overveen, was gevolgd door een 20-jarig professoraat in de Moraal-theologie aan het Groot-Seminarie te Warmond. Mgr Snickers, die uit ondervinding wist, wat het besturen van het Klein-Seminarie inhield, en die als President ongeveer twaalf jaren met Professor Prenger had omgegaan, koos hem den 28sten April 1881 uit, om Regent van Hageveld te worden. Zeker was hij waard aan het hoofd van de opleiding der geestelijkheid van het bisdom, eerst in het Klein- later in het Groot-Seminarie, gesteld te worden; niet alleen was hij het waard in de oogen van zijn Bisschop, maar ook in de oogen van allen, die hem kenden, en hem met den naam van „modelpriester" bestempelden. Pater Alberdingk Thijm, het Presidentschap van dezen beminden leidsman besprekende [2]), zegt: „Hier [te Warmond] bereikte President Prenger

---

[1]) Uit het *Feestlied* van Prof. J. A. de Rijk. Nog voegen wij hierbij, dat de Bisschop reeds in 1870 den Regent in de rij der kannuniken had opgenomen. Terwijl hij deken en pastoor was van de hofstad schonk de H. Vader hem de waardigheid van Eere-kamerheer.

[2]) In *De Katholieke Illustratie* (Jaarg. XXII, bl. 266). Bij het portret van den President, ons daar aangeboden, vlocht Prof. de Rijk

zijn volle hoogte, hier ontwtkkelde hij in al haar weldoende kracht al de gaven van zijn geest en hart". Daar nu het tijdperk van het Regentschap dat van het Presidentschap onmiddellijk voorafging, zouden wij, ons aan de gebezigde beeldspraak houdend, zijn arbeid te Hageveld willen vergelijken bij de koesterende en vruchtbare stralen, die de klimmende morgenzon over het aardrijk uitgiet, en welke reeds beloven, wat de gloed en de kracht van den vollen middag wezen zal. Te Hageveld toonde hij aanstonds, hoe veilig de leiding eener communiteit aan zijne handen kon worden toevertrouwd. Duidelijk blonken hier reeds in hem die deugden en beminnelijke eigenschappen uit, door welke hij als President zoo geschitterd heeft. Wij treden verder hierover niet in bijzonderheden. Den drukkend zwaren arbeid waardeerende, dien hij voor Hageveld zoo edelmoedig heeft gedragen, dankbaar voor het vele goed, hetwelk hij in den korten tijd van zijn bestuur — nog niet ten volle twee en een half jaar — gedaan heeft, weten wij toch, dat het zwaartepunt van dit leven te Warmond ligt. Wanneer bij het naderend eeuwfeest de geschiedenis van dit Seminarie door een vaardiger pen zal beschreven worden, zal er over de edele figuur van den Hoogeerw. Prenger, geplaatst in haar eigen „milieu", een helderder licht opgaan dan wij hier zouden kunnen ontsteken.

Een boven alles dierbare herinnering aan Hageveld heeft de Hoogeerw. Prenger naar Warmond medegenomen: de viering van zijn Zilveren Priesterjubilé, welke te Hageveld den 26sten October 1882 plaats had. Zijn meer dan gewone verdiensten voor het tijdschrift *De Katholiek*, waarvan hij, ook te midden der beslommeringen van het Regentschap, de zorgen der redactie bleef

---

een *Immortellen-krans*, en Pater A. Th. schreef een *Levensschets*, welke waarlijk is, wat de Eerw. Schrijver bedoeld heeft: „de kwijting van een zoeten plicht van dankbaarheid jegens een diepvereerden leermeester".

dragen, zijn naar waarde gehuldigd in het artikel: *De uitvaart van den Hoogeerw. Hooggel. Heer H. J. J. Prenger* [1]).

De stad van Hugo de Groot zag den 18den September 1883 ten tweede male een harer zonen met het Regentschap bekleed. Monseigneur Andreas Joannes Brouwer, Geheim-Kamerheer van Z. H. den Paus, Proost van het Kathedrale Kapittel, geboren den 21sten Juni 1832, begon zijne studiën voor het H. Priesterschap in het Seminarie te Velsen, en is dus nog een van de weinig overgebleven schakels, die het Nieuwe Hageveld aan het Oude verbinden. Onmiddellijk na zijn, te dien einde vervroegde, priesterwijding, den 17den Mei 1857, werd hij tot leeraar aan het Klein-Seminarie benoemd. In deze betrekking heeft hij met veel talent en ijver ruim 14 jaren gearbeid, totdat de toenmalige Bisschop, Mgr. Wilmer, hem de zorg voor de parochie Aarlanderveen op de schouders legde. Toen later Mgr. Bottemanne op Haarlems bisschopsstoel verheven was, en Regent Prenger naar Warmond vertrok om den Bisschop als President op te volgen, verwisselde Deken Brouwer den arbeid voor zijne kudde tegen de veelomvattende geestelijke en tijdelijke zorgen van Regent. Hageveld wist wie Deken Brouwer was. Hageveld ontving zijn nieuwen Regent met open armen. Hageveld geniet het buitengewone voorrecht, dezen Regent nu reeds 14 jaren aan het hoofd te zien; buitengewoon voorrecht, omdat deze tijd van bestuur dien van alle vorige Regenten overtreft.

Niemand voorzeker zal verwachten, dat wij hier over de verdiensten van dezen eerbiedwaardigen leidsman breed zullen uitwijden. Waartoe zou het noodig zijn? Het is toch aan niemand onbekend, en iedere dag gewaagt ervan, dat onder het tegenwoordig bestuur bloei en welvaart van jaar tot jaar zijn toegenomen. De onderwijskrachten zijn aanzienlijk vermeerderd. De

---

[1]) Dl. XCV, bl. 73 vv. In dit artikel is de treffende lijkrede van Prof. Dessens opgenomen.

aanwas van het studentental was zoo sterk, dat niet alleen het ongekende cijfer van 200 meermalen overschreden werd, doch de muren van het Seminarie, door Regent Drabbe zoo vergroot, te eng bleken, en de klas der Wijsbegeerte naar het Groot-Seminarie moest worden overgebracht. De beoefening der dramatische kunst nam een ongekende vlucht door de opvoering van Vondels meesterstukken en Calderons auto's, in 1888 voor het eerst ondernomen door den leeraar, thans den Hoogw. Vicaris-Generaal, Monseigneur A. J. Callier, van welke uitvoeringen de reien, op muziek gezet door onzen toonkunstenaar W. P. H. Jansen, het glanspunt plegen te zijn. Het godsdienstig leven heeft, zoo mogelijk, nog gewonnen door de invoering van het Veertig-urengebed met nachtelijke aanbidding, door de versiering van de kapel [1]) en door de krachtige beoefening van de kerkelijke toonkunst, waarvan Hageveld het geluk heeft eenige beoefenaars onder zijne leeraren te tellen. Verder, door de edelmoedigheid van vele weldoeners, zonen van Hageveld, die het zich tot plicht rekenen, voor hetgeen zij in hun jeugd van het Seminarie hebben ontvangen, dankbaarheid te toonen, is de Regent in staat gesteld belangrijke verfraaiingen en verbeteringen aan te brengen, die den tegenwoordigen studenten niet anders dan aangenaam kunnen zijn. Eindelijk mocht Mgr. Brouwer in het afgeloopen jaar de voldoening smaken, dat onder zijn bestuur de vijf-en-zeventigste studiecursus van Hageveld met het gouden jubilé van het Seminarie te Voorhout gesloten is. Uit dit alles blijkt, dat de zegen

---

[1]) Zoo werden er nieuwe ramen ingebracht, met tafereelen van gebrand glas, en nieuwe zijaltaren geplaatst. Het feestelijk aanzien van het heiligdom is verhoogd door kostbare tapijten in het priesterkoor en op de altaartrappen. Bijzonder dient hier melding gemaakt van een kostbare ciborie, in edel metaal naar Romaanschen stijl uitgevoerd door Jan Brom van Utrecht, geschonken door een oud-leerling uit dankbaarheid voor de liefderijke verpleging, bij een ernstige ziekte in het Seminarie ondervonden.

des Hemels de instelling van Mgr. van Bommel nog immer vergezelt, dat het leven, haar door den Stichter en door Broere en Hesseveld ingestort, nog niet verflauwd is, en dat de liefdeband, welke hier in de jongelingsjaren gelegd wordt, nog steeds bestand is tegen de wisselingen des levens, en in den mannelijken leeftijd, zelfs in den hoogen ouderdom, nog blijft trekken [1]).

---

[1]) Wij kunnen niet nalaten hier melding te maken van het gedichtje, bij het naderen van het gouden jubilé aan den Hoogw. Regent toegezonden door den oud-leeraar P. M. J. Lurasco, wiens gezondheid op betrekkelijk jeugdigen leeftijd voor goed geknakt werd, en die zich sedert een negental jaren zelfs verplicht heeft gezien algeheel ontslag van de geestelijke bediening te vragen. Reeds geruimen tijd tot bijna volkomen onbeweeglijkheid veroordeeld, niet meer bij machte zelf de pen te voeren, dicteerde hij het volgende juweeltje, dat waard is voor de vergetelheid te worden behoed:

„O Hageveld! wat zoete vreugd,
Toen ik de dagen mijner jeugd
Zoo onbekommerd mocht doorleven
Te midden uwer groene dreven,
Toen 't zonnetje zoo lachend scheen
En alles jubelde om mij heen.

Wat idealen! welk een gloed
Van geestdrift in mijn jong gemoed!
Wat arbeid wilde ik niet beginnen
Om werelden voor God te winnen!
O wetenschap! hoe lokte uw glans!
Hoe reikte ik naar uw schoonsten krans!

En nu — ik draag een doornenkroon
Naar 't voorbeeld van Gods lieven Zoon.
Vervlogen zijn mijn schoone droomen:
Niets mocht er in vervulling komen.
Mij blijft, na alles wat verging,
De hoop en de herinnering.

Te Hageveld, daar heb 'k *geleefd*,
Daar heb ik 't hooge nagestreefd,
Daar heeft mijn geest zijn wiek ontploken,
Daar is mijn lentebloem ontloken,
Daar was 't dat in mijn kinderziel
En vonk van hooger liefde viel.

Wij sluiten deze geschiedenis met een enkel woord van herinnering aan dit Gouden Jubelfeest, waarvan de katholieke pers in ruime verslagen de bijzonderheden heeft medegedeeld. Op den 12den Augustus 1897 zijn Haarlems Bisschop, het Hoogwaardig Kapittel, de Provisoren, de oud-leeraren en vele priesters in het Seminarie samengekomen, om met de studenten en hunne leermeesters, God voor „den onwaardeerb'ren zegen" zoovele jaren lang geschonken, te bedanken. En wel was er dankensstof, gelijk de Hoogw. Regent in zijn rede bij de ochtendvergadering na de Pontificale H. Mis uiteenzette, wijzende op het ontzaggelijk vele goed, wat God in al die jaren aan Hageveld en door middel van Hageveld aan de Katholieke Kerk in het bisdom en daarbuiten had geschonken. Wel was er dankensstof, gelijk de Bisschop zelf in zijn slotwoord toelichtte, omdat in Hageveld naast de fakkel der wetenschap ook de lamp der godsvrucht steeds had geschenen, omdat van het Seminarie een krachtige stoot was uitgegaan tot opwekking van het godsdienstig leven in ons vaderland, omdat de geest van echte, eenvoudige vroomheid en gebed altijd het roemrijk erfdeel van Hageveld is gebleven. Hoog gestemd was de feestvreugde en met juichende geestdrift heeft Hageveld dien dag zijn dankfeest gevierd, op een zijner geschiedenis waardige wijze:

Weer sta ik daar als jongeling
Blijmoedig in den dierb'ren kring
Van meesters, die me als vaders minden
Van onvergetelijke vrinden .....
Weer jaagt onstuimiger mijn bloed
Weer zwelt mijn borst van levensmoed.....

O Hageveld, 'k dank u zooveel! —
Viel mij een treurig lot ten deel,
't Herdenken van die schoone dagen
Versterkt mij om mijn kruis te dragen.
Nog schooner dag breekt eenmaal aan,
Die nimmermeer zal ondergaan".

„De vuur'ge dank is opgestegen
In wierookgalmen tot Gods troon
Voor 't heil door zijn genâ verkregen
In deze Hem zoo dierbre woon;
Waar vijftig rijk bedeelde jaren
Zijn minnend Hart ons openbaren,
Bekroond door 's Hoogtijds gulden gloed.
Nu dankt door zaal en bosch en dreven
Het lied, geestdriftig aangeheven,
O Hageveld, uw overvloed" [1]).

Mogen de smeekbeden, dien dag ten hemel gezonden, worden verhoord; mogen de heilwenschen aan Hageveld gebracht in vervulling gaan. Blijve Hageveld nog lang, zoolang de Kerk van Haarlem staat, getrouw aan zijne tradities zijn taak vervullen, die zoo zinrijk werd afgebeeld in de allegorische voorstelling bij het avondfeest: de huldiging van den Godsdienst door de Wetenschap en de Kunst; blijve het de aankomende priesterschap van het bisdom vormen tot liefde voor wetenschap en kunstschoon, maar bovenal tot ware deugd en godsdienstzin; blijve het dat

„.... zalig, driewerf zalig oord,
Waar wetenschap haar glans mag spreiden,
Waar echte kunst het hart bekoort,
Waar Godsdienst beiden mag geleiden!
O rijk-gezegend Hageveld!" [2])

VIVAS TV HAGEVELD,
TV EXCELLENS RELIGIONE, SAPIENTIA, ARTIVM GLORIA.

H. J. M. TASKIN.

---

[1]) Uit het *Feestlied*, gedicht door den Z.Eerw. Heer Hageraats.
[2]) Uit een gedicht van den student L. Snelders.

BIJLAGE.

VOLLEDIGE NAAMLIJST VAN DE REGENTEN, SUBREGENTEN EN LEERAREN VAN HAGEVELD.

Regenten.

Cornelius Richardus Antonius van Bommel . . .	1817—1825
Arnoldus Antonius Tomas	1830—1835
Adrianus van der Weiden	1835—1845
Antonius Joseph Pluym	1845—1851
Henricus van Beek	1851—1861
Petrus Mathias Snickers	1861—1869
Georgius Franciscus Drabbe	1869—1881
Henricus Joannes Josephus Prenger	1881—1883
Andreas Joannes Brouwer	1883 —

Subregenten.

Franciscus Arnoldus Eduardus Verheijen	Surveillant	1838—1839
Andreas Feijen	Surveillant	1839—1844
Nicolaas Adam Frink		1844—1850
Joannes Stephanus Korff		1850—1856
Paulus Andreas Claassen		1856—1861
Antonius Gerardus Schweitzer		1861—1869
David Staas		1869—1874
Hermanus Joannes van der Burgh		1874—1876
Antonius Wilhelmus Scholte		1876—1880
Joannes Jacobus Thunnissen		1880—1886
Martinus Petrus Rudolphus Droog		1886—1896
Henricus Josephus Maria Taskin		1896 —

Leeraren.

Wilhelmus Franciscus van Niel	1817—1825
Antonius Bogaerts	1817—1824
Jacobus Gregorius Willebrordus van Mierlo . . .	1819—1820

Martinus van der Weijden	1820—1825
Franciscus Josephus de Ridder	1820—1822
Nicolaas Joannes Antonius Steins Bisschop	1822—1825
Cornelius van Kints	1822—1825
ten tweede male	1831—1842
Petrus Joannes Hesseveld	1830—1847
Henricus van Essen	1830—1831
Cornelius Broere	1830—1851
Henricus van Luenen	1830—1832
Cornelius Jacobus Mouriks	1832—1844
Andreas Feijen	1844—1848
Petrus van der Ploeg	1842—1853
Joannes Jansen-Kea	1843—1857
Franciscus Henricus Mensing	1844—1850
Conradus Leonardus Rijp	1846—1854
Joannes Wilhelmus Leonardus Smit	1847—1861
Henricus van Beek	1848—1851
Philippus Wilhelmus van Oorte	1850—1862
Nicolaas Franciscus Taverne	1851—1864
Joannes Jacobus Rioche	1851—1854
Joannes Christianus Hubertus Muré	1853—1867
Joannes de Bruijn	1853—1864
Thomas Franciscus van Vree	1853—1854
Georgius Franciscus Drabbe	1854—1869
Henricus Willebrordus Franciscus Simon	1854—1857
Hermanus Joannes Henricus Russcheblatt	1856—1869
Andreas Joannes Brouwer	1857—1871
Bernardus Henricus Klönne	1861—1870
Jacobus Augustinus de Rijk	1862—1896
Leonardus Henricus Borking	1864—1877
David Staas	1865—1869
Albertus Maria Cornelis van Cooth	1866—1883
Petrus van der Valk	1867—1877
Hermanus Joannes van der Burgh	1869—1874
Antonius Aemilius Corbière	1869—1879
Michael Joannes Antonius Lans	1869—1887
Adrianus Rijk	1870—1889
Wouterus Brouwer	1871—1881

Pasquale Maria Joannes Lurasco	1871—1875
Martinus Andreas van Zanten	1872—1886
Augustinus Josephus Callier	1875—1892
Adrianus Joannes Meys	1877—1891
Adrianus Waare	1877—1893
Adrianus Joannes Holiërhoek	1879—1894
Martinus Petrus Rudolphus Droog	1880—1886
Gerardus Antonius Augustinus Loots	1883—1897
Adrianus Vergeer	1886
Wilhelmus Petrus Henricus Jansen	1886
Wilhelmus Gustavus Fredericus Snickers	1887
Leonardus Joannes Jacobus Hageraats	1889—1897
Josephus Theodorus Beijsens	1891—1895
Joannes Josephus de Graaf	1892
Joannes Leonardus Wouters	1892
Everardus Henricus Rijkenberg	1893
Henricus Josephus Maria Taskin	1894—1896
Joannes Josephus Maria van Rooy	1894
Gerardus Huibers	1895
Bartholomeus Petrus Aalberse	1896
Joannes Michael Hellegers	1896
Joannes Wilhelmus van Heeswijk	1897
Simon Bleeker	1897

De jaartallen, betreffende de leeraren vóór 1825, zijn zeker, daar zij genomen zijn uit een handschrift, berustende in het Archief van het Bisdom Luik. Dit is ons bekend geworden door tusschenkomst van den Hoog Welgeb. Heer Jhr. P. von Fisenne, familielid van Mgr. van Bommel. Z.H.W.G. was zoo goed, er een kopie van te nemen en deze aan het Archief van Hageveld ten geschenke te geven. Voor dit bewijs van belangstelling zij hem hier openlijk onze dank gebracht. Het H.S. is waarschijnlijk van den Eerw. H. van Niel, en bevat, behalve eenige merkwaardige datums, een volledige lijst van alle studenten van 1817 af tot aan October 1823. Hun getal bedraagt 96. — Aan het einde schreef Mgr. van Bommel *eigenhandig* de namen van al zijne kweekelingen, die priester zijn geworden. Hij telt er 52 op.

Het getal studenten, ingeschreven sedert 1830 tot October 1897, bedraagt 2074.

BELANGRIJKHEID DER GESCHIEDENIS VAN ISRAËL.

Onder Algemeene Geschiedenis of „Weltgeschichte", gelijk de Duitschers zeggen, verstaan wij gewoonlijk de geschiedenis van betrekkelijk slechts weinige volken. Verreweg de meeste komen daarbij niet in aanmerking. Niet alsof wij geen gegevens van het verleden dier andere volken kunnen achterhalen! Doch wij zien geen verband tusschen hen en ons, tusschen hunne instellingen en de onze. Wij stellen slechts belang in het verleden dier volken, wier bestaan invloed heeft uitgeoefend op het begin of de ontwikkeling der beschaving, waarin wij zelven leven. Hoe ver zich onze horizont ook moge uitstrekken, wij blijven steeds het middenpunt. Geschiedkunde is niets anders dan de wetenschap der ontwikkeling van den mensch in zijn maatschappelijk leven.

Het verleden van een volk boezemt ons dus belangstelling in, naarmate dit volk heeft deelgenomen aan het groote ontwikkelingsproces onzer beschaving. Vandaar dan ook, dat onze voorgangers tot voorwerp hunner studie de geschiedenis kozen der Romeinen en der Grieken, twee volken, wier instellingen een nog steeds werkenden invloed hebben uitgeoefend op de vorming onzer burgerlijke maatschappij. Doch weldra bleek, dat Athene en Rome niet de eigenlijke bakermat onzer beschaving waren geweest. Ook aan den Tiber en den Piraeus was de bloem der beschaving door vreemd stuifmeel bevrucht. Het was overgewaaid uit bloeiende beemden van den Nijl, den Euphraat en den Tiger, waar sinds lang het nijvre bijtje, stil gonzend, den lof der goddelijke Voorzienigheid zong. De grondvesten,

waarop de oude Grieken en Romeinen gebouwd hadden, waren rotsblokken uit de landen der Sphinxen en der Kerubim, reeds vele eeuwen te voren door de Egyptenaars, de Babyloniërs en de Assyriërs gelegd.

Het is geenszins bloote nieuwsgierigheid naar het verleden van een vreemd en oud volk, die de geleerden van heel de wereld naar de opsporingen van Thebe, van Babylon en Ninive drijft. Ook de Chineezen en de Indiërs hebben eene oude geschiedenis. Meent ook niet, dat het slechts loutere bewondering is voor de ontzettende kracht en macht, die de Babyloniërs en de Egyptenaars hebben ten toon gespreid. De geschiedenis der Mongolen verdiende in dit geval wellicht de voorkeur. Waarom dan stellen wij allen zooveel belang in het verleden dier twee volken? Omdat zij in zoo nauw verband staan met het begin onzer maatschappelijke samenleving; omdat hun bestaan zoo diep heeft ingegrepen in dat proces der menschelijke beschaving, welks verdere ontwikkeling ons zelven is toevertrouwd. Tusschen hen en ons bestaat de band, die de medewerkers aan een gemeenschappelijken arbeid onderling verbindt. En omdat zij de eerste en zoo machtige medewerkers zijn geweest aan die gemeenschappelijke taak, daarom stellen wij allen zoo veel belang in deze, zoo lang reeds, aan den horizont der tijden verdwenen volken.

Doch indien dit zoo is, van welk belang moet dan voor ons de geschiedenis der Hebreërs wezen?

De Hebreërs waren oorspronkelijk nomaden, die wij, in meer dan één opzicht, met de huidige Bedouïnen mogen vergelijken. Na hunne vestiging in Kanaän, legden zij zich bijna uitsluitend op akkerbouw en veeteelt toe. De handel was, tot aan de diaspora, in handen van vreemden, en werd in Palestina zelf door Phenicische kooplieden gedreven. Nijverheid hebben de Hebreërs bijna niet gekend. Zelfs het maken en herstellen der eigen akkerwerktuigen werd oudtijds aan de rondtrekkende Philistijnsche smeden toevertrouwd, die, gelijk onze Zigeuners of ketellappers,

in kleine karavanen het land van Kanaän afreisden. Door krijgshaftigheid muntten de kinderen van Israël geenszins boven hunne naburen uit. Evenals de Moabieten en de Ammonieten betaalden zij schatting aan de koningen van Babylon en Ninive, ja zelfs niet zelden aan de stamhoofden der kleinere grensgouwen. Hun land was eene onbeduidende strook tusschen Assyrië en Egypte, eene waterbel tusschen twee bruisende zeeën. Op den gang der gebeurtenissen in de oude historie oefenden de Israëlieten niet meer invloed uit dan de Amalekieten of de Midianieten. In stoffelijke welvaart stonden zij ver beneden de Phenicièrs, om niet te gewagen van de weelderige hoven der Pharaonen en der Nimrods

En toch is 't het volk van Israël, wiens verleden bij alle nieuwe geslachten de meeste belangstelling vindt! En toch zijn het de bewoners van dat kleine Kanaän, wier geschiedenis, meer dan die van Babyloniërs, Assyriërs, Egyptenaars, Grieken en Romeinen te zamen, de geleerden van alle natiën bezig houdt! De gewone menschenkinderen blijven bijna koud bij de herrijzing der eeuwen uit de opgedolven paleizen van Babylonië en Egypte; maar nauwelijks is de naam van Israël op een der monumenten verschenen, of eene heilige siddering gaat door alle geleden van het beschaafde menschdom. De tijdschriften en dagbladen der negentiende eeuw gewagen alsdan van „eene groote ontdekking". Waarom dan toch hechten de kinderen van Adam zooveel gewicht aan de geschiedenis van dat onbeduidende volk, bij de Romeinen reeds gehaat? Omdat van dat volk eene *geestelijke* beweging is uitgegaan, die een nieuw en hooger maatschappelijk leven heeft te voorschijn geroepen. Omdat uit dat volk eene nieuwe beschaving is voortgesproten, die reeds bijna negentien eeuwen den grondslag vormt van staat en huisgezin. Omdat van dat volk uit over heel de beschaafde wereld de aanbidding zich heeft verspreid van den éénen waren God, zonder wien de maatschappelijke wereld niet minder een chaos en een bajerd is, dan

de aarde dit was, vóór dat Zijn bevruchtende Geest over de wateren was heengegaan. Omdat de wieg van het Christendom in het land van Kanaän stond. — Ziedaar waarom het verleden van Israël zoo levendig spreekt tot alle leden der geciviliseerde wereld.

Het Christendom heeft aan de volken de eenig ware beschaving gebracht. In dichte drommen zijn de stammen, naar het woord van den Profeet, opgegaan naar den Zion. In aanbidding neergeknield voor het kruis — dat van het schandteeken der oude, het eereteeken der nieuwe wereld is geworden — hebben zij den Satan verzaakt. De mensch zelf is op Golgotha herschapen, nadat eerst de aarde met het bloed van Gods Zoon was gedrenkt. Een nieuwe Adam heeft nieuwe geslachten verwekt. Uit Jerusalem, het paradijs der nieuwe wereld, heeft het vernieuwde menschdom zich over de aarde verspreid, niet als weleer belast met den vloek der zonde, maar besprenkeld met het bloed van het Lam, dat wegneemt de zonden der wereld. Uit Jerusalem is de Geest van Elohim over den chaos der oude wereld heengegaan, en hebben de visschers van Galilea de leer van den gekruisten God-Mensch over heel den aardbol verspreid. De kerkvaders en godgeleerden hebben het peillood van het verstand in de diepten der nieuwe en wondervolle leer neergelaten. Peinzensmoede, hebben de groote denkers en wijsgeeren van achttien eeuwen rust gevonden bij dien put van Jacob, waar het blijft wemelen van menschenkinderen uit alle windstreken, die er het levend water drinken, dat alleen den dorst der volken stilt. De staatslieden hebben de grondslagen der nieuwe maatschappij op de leer der Galileesche visschers gebouwd. De geest van den Menschenzoon uit Nazareth blijft de wetten van het burgerlijk leven bezielen. Een nieuwe zedeleer heeft de lupanaria in kloosters van kuische maagden herschapen. De schouwburgen en renbanen, waarin het bloed der slaven rookte, zijn tot hospitalen verbouwd, waarin

de adem der Charitas ons door de stille gangen tegenwaait. Uit Palestina heeft zich over heel de aarde die hemelsche koelte verspreid, waarin het eerste menschenpaar met God de dreven van het paradijs doorwandelde. Ja, de kinderen, die in opstand kwamen, zijn talloos in onze dagen! Maar ook de slechtsten onder de slechten hooren door het dicht gebladerte van vóóroordeel en zelfbedrog — waarachter de hartstocht zich verschool — de stem van den Almachtige. En ondanks alle wetenschappelijke begoochelingen, blijft hun in de stilte des harten het bewustzijn bij, dat het werk van den Galileër iets anders is dan de leer van een Confucius of van een Mohamet. Hoog op den berg glanst de stad van den Christus, door Isaias van verre reeds aanschouwd, in het gouden zonnelicht der eeuwige waarheid.

De voet van dien berg, waarop Christus zijne Kerk heeft gebouwd, strekt zich uit tot diep in de nevelen der vroegere eeuwen. Langs zijne hellingen bezingen de Profeten de komst van den Messias. Bij dien berg ontvangt Israël zijne wetgeving, en slaan Abraham en Isaac hunne tenten op. Aan zijn voet rooken de offervuren van Abel, in wier schijn wij de sombere schaduw van onzen eersten stamvader ontwaren, die treurt over zijn val, maar tevens reeds troost vindt in de belofte van een Verlosser, die 's vijands kop zal verpletten. De Apostelen, die op de kruin van dien berg de blijde boodschap in het nieuwe Jerusalem verkondigen, roepen vol vertrouwen het getuigenis in der Profeten en der Aartsvaders, en steunen de waarheid van hun Evangelie op het antwoord, dat beneden uit den mond der oude zieners klinkt.

Het verleden van Israël is de geschiedenis van het Christendom zelve in zijne eerste jeugd. De waarheid van het Nieuwe staat en valt met die van het Oude Testament. Christus is de hoeksteen tusschen Apostelen en Profeten.

Indien dus het gewicht der geschiedenis van een volk evenredig is aan den invloed, dien dat volk heeft uitgeoefend op de

beschaving der wereld, waarin wij zelven leven, met hoeveel belangstelling moet ons dan de geschiedenis van Israël bezielen! Met welke spanning zullen dan de geleerden het verleden trachten op te sporen van dat volk, waaraan gedurende zooveel eeuwen de zorg der nog in windselen gehulde Openbaring was toevertrouwd! Neen, in het naspeuren van Israëls geschiedenis worden de kinderen der menschen niet alleen gedreven door die geheimzinnige aantrekkingskracht der oudheid, die des te betooverender op ons werkt, naarmate wij dichter naderen tot de bakermat van ons geslacht. Hun harten kloppen, wijl zij vorschen naar den oorsprong en de ontwikkeling van het wonderbare volk, dat de wieg heeft omringd van het Christendom, waaraan de wereld hare nieuwe beschaving dankt. Ziedaar waarom de geschiedenis van Israël alom zooveel belangstelling vindt — vooral in onze dagen.

Onze geloovige vaderen hebben Israël's geschiedenis gelezen met eerbiedigen schroom. Hun lezen was bidden. De wetenschappelijke geschiedvorsching of historische critiek was den meesten hunner nog vreemd. Als historie der oudheid gold veel wat alleen berustte op mondelingsche overleveringen, wier oorsprong en ontwikkeling geheel in het duister lagen. De wolvin van Romulus was nog niet naar de prentenboeken der jeugd verwezen, en de scherpe lijn, die de historie van de legende scheidt, nog niet getrokken. Indien onze vaderen met zoo kinderlijken eenvoud de sagen der heidenen lazen, is het dan wonder dat zij den onfeilbaren Bijbel niet getoetst hebben aan de wetenschap, die de vertrouwbaarheid der getuigen nauwkeurig onderzoekt? De geschiedenis van Israël was voor hen een voorwerp van stichting en overweging. Zij volgden de lessen der gewijde schrijvers en richtten er hun levenswandel naar in. Doch het geloof in het goddelijk gezag der Kerk was te hecht en te algemeen, dan dat wij in die dagen een uitgebreid onderzoek mogen verwachten naar de waarheid der verhalen, wier vertrouwbaar-

heid door de Kerk zelve was gewaarborgd. Het Protestantisme scheen in den beginne het gezag van den Bijbel nog te verhoogen, door dat der Kerk te verwerpen. Maar, zooals immer, viel de dwaling van het eene uiterste in het andere. Gelijk de duif die, aan de ark ontvloden, geen plaats kon vinden om te rusten, zoo zweefde het Protestantisme eenigen tijd om de Kerk, die het verlaten had; doch zou niet, helaas, met den groenen palmtak van het geloof in Christus onder het dak der Kerk terugkeeren, maar in de wateren van het ongeloof jammerlijk verzinken. Eigen onderzoek was het hoofdbeginsel van het Protestantisme, en in den doolhof van historische critiek, waarin voor hen het licht der Kerk niet meer scheen, zijn vele Protestanten het spoor der waarheid geheel bijster geworden en hebben den Bijbel, die hun reisgids was, in stukken gescheurd.

En toch waren onder hen vele groote denkers. En toch was de methode, die de jongere Protestanten gevolgd hebben, de ware methode der historische critiek. Ook de geschiedenis van Israël en van het Christendom moet dus haar vuurproef kunnen doorstaan. Het echte goud wordt in dien smeltkroes slechts gelouterd.

In onze dagen is geene apologie van den geopenbaarden godsdienst meer mogelijk, tenzij wij onze tegenstanders volgen op den weg van het historisch-critisch onderzoek. Wijsgeerige beschouwingen laten de meesten onzer tegenstanders koud. Zij gelooven veelal in het bestaan van God, maar ontkennen Zijne Openbaring. Godgeleerde bespiegelingen, hoe diep en verheven dan ook, zijn eveneens dikwerf nutteloos. De ongeloovigen beweren, dat om den stam van den boom, waaraan de theologen plukken, de slang der leugentaal en der dwaling kronkelt. De katholieke apologeten klagen soms met recht, dat hunne boeken zoo weinig lezers onder de andersdenkenden vinden. Maar zijn sommige apologetische werken wellicht ook niet volstrekt ongenietbaar voor hen, die de Openbaring loochenen? Ja zelfs voor hen, die aan de historische traditie den eerbied weigeren, die alleen aan

de dogmatische toekomt? Onze tegenstanders dagen ons uit op het terrein van het historisch-critisch onderzoek, waar het gaat om het „to be or not be" der Openbaring, waar de goddelijke oorsprong van het Christendom de inzet is van den strijd.

Meer nog wellicht dan op het gebied van het Nieuwe, beweegt zich de strijd op dat van het Oude Testament. De aard zelf van vele oud-testamentische verhalen verklaart dit voldoende. Het historisch-critisch onderzoek van de boeken des Ouden Verbonds mag zich dan ook in de laatste tientallen van jaren in eene ongeëvenaarde belangstelling van den kant der Protestanten verheugen. Sinds de nieuwe Wet op het Hooger Onderwijs (1878), heeft elk der godgeleerde faculteiten aan onze rijksuniversiteiten een hoogleeraar gekregen, wien uitsluitend de studie van het Oude Testament is opgedragen. Alom, in Amerika zoowel als in Europa, heeft de arbeid der oud-testamentische geleerden in hooge mate de aandacht getrokken. Het vraagstuk betreffende het Oude Testament en den oorsprong van den geopenbaarden godsdienst, is eene „question brûlante" geworden.

Ook in ons vaderland is de belangstelling in deze quaestie levendig; en dit niet alleen onder de theologen, maar zelfs onder de leeken. Door de jongere generatie van dominé's is hetgeen in de gehoorzalen onzer academiën geleerd werd, op de markt des levens gebracht. Wij behoeven ons slechts te herinneren, hoe vóór eenige jaren de heer Den Hertog in den Amsterdamschen gemeenteraad den heer Pijnappel tegensprak, en op diens verlangen naar godsdienstonderwijs in de openbare school antwoordde met de bewering, dat het onderwijs aan alle vereischten kon voldoen „ook zonder mythologische voorstellingen", d. w. z. ook zonder onderricht in den christelijken godsdienst, die steunt op de verhalen van het Oude Testament. Los geschreven opstellen worden in grooten getale voor een spotprijs verkocht en onder de burgerklassen verspreid. En al bewijzen deze brochuurtjes dikwijls alleen, dat de kost aan de universiteiten te zwaar is

voor socialistische hulponderwijzertjes en potsierlijke Ten Bokkel's [1]), zij ontkerstenen toch ons dierbaar vaderland en ontrukken aan ons volk het troostvolle en ware geloof in Gods Openbaring en Voorzienigheid.

Meent echter niet, dat zij, die zich bezig houden met het historisch-critisch onderzoek des Ouden Verbonds, en wier opvatting der oude geschiedenis dikwijls ver afwijkt van de traditioneele, allen de inspiratie geheel verworpen hebben of de godheid van Christus loochenen. In de eerste rijen van de vertegenwoordigers der nieuwe richting, komen mannen tot ons, die, verre van gebroken te hebben met hun christelijk geloof, dit geloof heilig en dierbaar achten; mannen als König en Reihm in Duitschland, Driver en Robertson Smith in Engeland, Briggs in Amerika, Wildeboer en Valeton in ons vaderland, die belijden, dat Christus de Zoon is van God, gestorven voor onze zonden; mannen die den strijd hebben aangebonden tegen het ongeloof, en wier geleerdheid en noeste werkkracht ons aller eerbied vorderen. Deze Protestantsche critici onderscheiden tusschen de eigenlijke Bijbelsche leer — die, volgens ons, Katholieken, de onfeilbaar ware is — en de traditioneele interpretatie der gewijde boeken. Een onderscheid, dat, waar het geene dogmatische traditie betreft, ook door ons dient gemaakt te worden. Voorzeker, al hetgeen de Bijbel leert, is waarheid. Maar zij, die slechts de historiographie der negentiende eeuw of den schrijftrant onzer dagbladpers kennen, zijn niet bevoegd om over de leer aller oud-testamentische schrijvers te oordeelen, en vorm van eigenlijken inhoud te splitsen. Zij, die vreemdelingen zijn in het land der critiek, zijn niet gerechtigd tot het vellen van een vonnis over de samenstelling der werken van een Moses of van een Homerus.

„Daar blijft ook voor hen — zegt Wildeboer [2]) — die de bron-

[1]) J. G. Ten Bokkel, *Mythologie* (Amsterdam, 1897).

[2]) *Karakter en beginselen van historisch-kritisch onderzoek des Ouden Verbonds* (Utrecht, 1897).

nen van ons O. T. in andere chronologische orde lezen dan de gemeente gewend is, eene heilsgeschiedenis in Israël over, die voorbereid vóór Mozes, met dezen Godsman, en na hem door de profeten, steeds duidelijker openbaar wordt" (bl. X). „Door de veranderde chronologische rangschikking der samenstellende deelen van ons O. T. wordt de voorstelling van Israël's geheel eenige religie grootendeels gewijzigd. De profeten komen in helderder licht te staan en worden als zelfstandige getuigen van het woord huns Gods, dat zij „gezien" en „gehoord" hebben, beter verstaan. En de Wet met hare verschillende herstellingen en tegenstrijdigheden wordt ook in haar beteekenis voor de geschiedenis der Godsopenbaring beter gekend, als men den Pentateuch leert lezen als een verzameling van verschillende codificaties der Mozaïsche wetgeving over eeuwen verspreid. En de groote ontdekking van de samenstelling der eerste vijf Bijbelboeken heeft weer beslissende beteekenis voor de onderscheiding der verschillende soorten van historiographie ons in de geschiedboeken des O. V. bewaard" (t. a. p.).

Wildeboer en zijne partijgenooten nemen dus aan dat het Oud Testament de geschiedenis bevat der ware goddelijke Openbaring. Doch, na de gewijde boeken en hun verhaaltrant critisch te hebben onderzocht, zien zij het verleden van Israël in een geheel ander licht.

„Met groote woorden — zegt de Groninger hoogleeraar met volle recht — richt men hier niets uit. Door de oogen te sluiten en zich terug te trekken op dogmatisch terrein, kan men voor zich zelven den roem van rechtzinnigheid handhaven. Maar die ons oordeelt, vraagt iets anders van ons. En de gemeente heeft recht, dat wij ernst maken met zulke belangrijke zaken. Wij moeten het er voor over hebben, dat zij ons aanvankelijk niet begrijpt en daarom veroordeelt; — als wij overtuigd zijn, dat er geen waarheid tegen waarheid kan zijn, dan zal ook zij eenmaal, hetzij bij ons leven, hetzij na onzen dood, ons danken voor allen

arbeid door ons verricht" (bl. 19). „De Protestantsche Christenheid — zegt hij elders — verkeert in een zeer gewichtige krisis, waardoor de God der waarheid haar wel op Zijn tijd zal heenhelpen. God geve ons veel waarheidsliefde en waarheidszin, en schenke ons het licht van dien Geest, die ons oog opent en verheldert voor Zijne gangen in de geschiedenis van Zijn oude volk" (bl. XII).

Het stelsel der critische school, die in den Pentateuch eene compilatie ziet van vier groote bronwerken, doet zich niet voor als eene hypothese, maar als de onafwijsbare uitkomst van het wetenschappelijk onderzoek. Vele critici aanvaarden het goddelijk gezag van den Bijbel, maar, zegt Hommel, zij wijzen er met nadruk op: „dass in Bezug auf Reden, die älteren Autoritäten in den Mund gelegt werden, der Begriff des litterarische Eigenthums den alttestamentlichen Schriftstellern, wie überhaupt dem Alterthum, durchaus fremd sei; sobald nur die Ueberzeugung berechtigt erscheint, dass das Vorgetragene im Sinne und Geist jener höheren Autorität sei und dem Volke zum Heil gereichen müsse, sei auch das Reden in ihrem Namen (in unserem Falle also im Namen Mose's) berechtigt" [1]).

Volgens Hommel en vele andere geleerden, loopt de strijd hier dus niet over een beginsel. Het geldt eene zuiver critische quaestie: de historiographie der ouden. Op het katholiek congres van Freiburg verklaarde de bekende pater Lagrange, dat de litterarische eenheid van den Pentateuch volstrekt onhoudbaar is. De vijf boeken van den Pentateuch worden door de Vaders van Trente „quinque Moysi" geheeten, gelijk het tweede boek van Esdras te gelijker tijd, volgens den Hebreeuwschen bijbel, den naam van Nehemias draagt: „Esdrae primus et secundus qui

---

[1]) *F. Hommel, die altisraelitische Ueberlieferung in schriftlicher Beleuchtung. Ein Einspruch gegen die Aufstellungen der modernen Pentateuchkritik* (München, 1897).

dicitur Nehemias". Zoo heet het Psalmboek: „Psalterium Davidicum centum et quinquaginta Psalmorum". De Vaders van het Concilie vorderen van de Christenen het geloof in de inspiratie van alle boeken van het Oude en van het Nieuwe Testament, en sommen deze dan op bij de namen, waaronder zij bekend staan. Van de letterkundige samenstelling dier boeken en van hun schrijvers is geen quaestie [1]).

Neen, het vraagstuk van Israël's geschiedenis loopt niet over het auteurschap van sommige bijbelboeken! Het geldt de waarheid of onwaarheid der oud-testamentische leer, en tevens van het Christendom, dat op haar steunt. De litterarische critiek der gewijde boeken heeft tot resultaten gevoerd, die, in hare groote lijnen, door vele geloovige Christenen aanvaard en verdedigd worden. De strijd woedt op het terrein der historische critiek, waar de wijsgeerige opvattingen der Hegeliaansche critici zeer subjectieven invloed doen gelden bij het opbouwen der verschillende systemen. Neen, van huis uit, zijn critici en geloovigen geenszins tegenvoeters! Zonder critiek is geene wetenschappelijke geschiedvorsching mogelijk.

Vele vromen, wel is waar, slaan niet zonder schroom een werk open, waarin bijbelverhalen aan een streng critisch onderzoek worden onderworpen. Maar wat bewijst dit? Dat wij, Katholieken, het critisch onderzoek moeten laten rusten? Integendeel! Omdat men onder de vele critische werken over de H. Schrift, die dagelijks verschijnen, zoo luttel katholieke telt, daarom staan de critici nog bij vele vromen in minder goeden geur. De katholieke geleerden mogen zich wel eens afvragen, of zij wellicht, in onze eeuw van wetenschappelijke geschiedvorsching, niet eenigszins aan hun plicht zijn te kort geschoten. Vele modernen wanen,

---

[1]) Wij willen hier geene polemiek uitlokken over den oorsprong van den Pentateuch, waaraan wij later een afzonderlijk opstel zullen wijden. Hier geven wij slechts den stand der quaestie aan.

dat het geloof in de goddelijke Openbaring met het critisch onderzoek der bijbelboeken ten grave daalt. Aan ons behoort de glorievolle plicht, de eeuwige waarheid van den Bijbel door eene onbevangen critiek te bevestigen. Niet de critiek, maar het ongeloof is onze vijand. De echte critiek is de apologie der waarheid.

Hevig is de strijd, die thans over het „to be or not to be" van den geopenbaarden godsdienst gevoerd wordt. Vele kruisridders, helaas, zijn reeds gevallen, en dagelijks groeit het getal der ongeloovigen aan. In het kamp der nog biddende Protestanten heerscht groote verwarring. In onze stad is de verwarring natuurlijk niet te vreezen, wijl Petrus in ons midden is. Maar, ach, waarom altoos vóór onze poorten een vuur van oude takken ontstoken, als de leeuw der dwaling brult? Waarom den vijand niet te lijf? Ja, ik weet het, reeds vertoont zich hier en daar een koene Machabeër vóór de wallen, die de ongeloovige critiek om de stad van Christus heeft opgeworpen. Maar hoeveel sluimeren nog in de zoete rust der overtuiging van ongestoord in het veilig bezit der waarheid te zijn! Hoe weinigen zijn er onder de Katholieken, die aan dezen nieuwen kruistocht deelnemen! Hoe weinigen, die de oproeping van Paus Leo reeds met een „God wil het" hebben beantwoord! De onverschilligheid der soldaten van Christus is slechts verklaarbaar door hunne volslagen onbekendheid met de stellingen van den vijand. Zij weten niet, hoe ver reeds de vijand zijne loopgraven geopend en zijne batterijen vooruitgeschoven heeft! Zij weten niet onder hoevele hunner buitenposten het buskruit der critiek reeds is aangelegd! De belegerden vertrouwen te zeer op de sterkte hunner vesting, die de machten der hel nooit zullen overweldigen. Ongestraft treedt de Goliath der dwaling tot vóór de poorten en drijft den spot met de soldaten van Jehova! De toeschouwers wanen de stad van Christus verloren. Ja, zij zien wel de vuurpijlen, die bij gelegenheid der theologische tornooien de lucht doorklieven! Zij hooren wel de eindelooze schietoefe-

ningen met de in vroegere eeuwen veroverde kanonnen! Tot hun oor dringt het gekletter wel door der zwaarden, waarmede de jonge soldaten zich oefenen in den ouden strijd tegen de schimmen van Arius, van Pelagius, van Luther en Calvijn! Maar het blijft bij de oefeningen en exercitiën, en de krijgers van den Christus rukken de poorten niet uit, om den vijand te bevechten, die vóór de poorten ligt en hen braveert.

Zwaar is de plicht die op ons, jonge en strijdbare priesters, rust. De goddelooze Athalia moet van den troon gestooten. Te lang reeds heeft zij ongestraft Jehova gehoond. Wij zijn het verplicht aan de eer van God. Wij zijn het verplicht aan onze broeders, die van verre den strijd gadeslaan. Houdt het geblazen alarmsignaal niet voor ontijdig! Bestormd moeten de schansen, die de vijand om onze stad heeft opgericht. Die schansen zelve moeten de onze worden! Vreest niet! De Bileam, dien de ongeloovigen hebben opgeroepen om het leger van Christus te vloeken, zal het weldra zegenen.

Antwerpen, 10 Januari, 1898. Dr. H. Poels.

OVER PATROONSVEREENIGINGEN.

Niet de minst gewichtige zitting van het in 1890 te Luik gehouden *Congres des oeuvres sociales* was die, welke gewijd was aan de patroonsvereenigingen. Deze vereenigingen worden niet altijd en niet overal ten volle begrepen en naar waarde geschat. Toch zijn zij zoo krachtig en rijk aan invloed, dat de heer Doat als rapporteur getuigen mocht: „Donnons aux ouvriers de bonnes institutions patronales, et nous avons désarmé le socialisme". De minder aangename houding immers, die door sommige werklieden tegenover hunne patroons wordt aangenomen, vindt niet *altijd* haar grond in onrechtmatige ontevredenheid of stelselmatig gevoede zucht tot morren. Er wordt nu en dan ontevredenheid gezaaid, ook door hen, die aan het hoofd van werklieden staan, en hunne handelwijze geeft wel eens aanleiding, dat de hier en daar smeulende vonken worden aangeblazen tot vlammen van verwoesting.

Geen wonder, dat Z. H. Leo XIII in zijn encycliek *Humanum genus* verklaarde: „dat het hem tot levendige vreugde strekte, dat er patroonsvereenigingen ontstonden, vooral, omdat haar doel was, hulp te bieden aan de arbeidende klasse".

In denzelfden geest verklaarde Mgr. Doutreloux, bisschop van Luik: „Weest er van overtuigd, dat onder al de werken van het congres, eene patroonsvereeniging eene dier vereenigingen is, die mij het meeste ter harte gaan, en dankbaar ben ik hun, die die er zich aan toewijden".

In het bisdom van Haarlem verheugt de R. K. Gildenbond zich in de goedkeuring van Z. D. H. Mgr. Bottemanne, wiens

bijzondere belangstelling in de sociale vraagstukken bekend is, en de in andere bisdommen bestaande vereenigingen van patroons verblijden zich eveneens in den steun haar door de kerkelijke overheid geschonken.

Uit dit alles blijkt, dat wij een nuttig werk verrichten, wanneer wij patroonsvereenigingen in het leven roepen, of daar, waar zij bestaan, ijveren voor haar uitbreiding en bloei.

Patroonsvereenigingen zijn echter in onze dagen niet alleen *nuttig*.... wij kunnen zonder vrees voor tegenspraak zeggen: zij zijn *noodzakelijk*.

De middenstand der maatschappij kan zijne vijanden niet machteloos maken, wanneer de leden van dien stand niet tot het vereenigingsleven toetreden en daarin kracht en bescherming zoeken om den druk der tijden weerstand te bieden.

Mogen de volgende bladzijden van deze waarheid hen overtuigen, die voor de belangen van den breeden middenstand zorg moeten dragen.

De groote gevaren, die vooral den middenstand dreigen zijn tweevoudig. Boven zich vindt hij het kapitalisme, in zich de onedele concurrentie.

„Aan de eene zijde — zegt Leo XIII — staat de overmacht. Omdat deze schatrijk is, beheerscht die stand *en* de nijverheid *en* den koophandel; alle bronnen van rijkdom zijn in zijne macht, en hij doet ze strekken tot eigen nut en believen, waaruit dan tevens volgt, dat hij in het staatsbestuur over een niet geringe kracht beschikt".

Het is dan ook eene waarheid, die geen bewijs vraagt, dat het kapitalisme dag aan dag groeit; en waar het den middenstand ontmoet, drukt het dien uit den weg: het verstopt de bronnen, waaruit die stand moet leven, en waar het zijn sikkel in het korenveld slaat, wordt de oogst zoo goed verzameld, dat het nuttelooze arbeid zou zijn, nog aren te willen lezen.

Alle takken van nijverheid worden door het kapitalisme overmeesterd. Naamlooze vennootschappen, associaties, syndicaten, maatschappijen in alle soorten verrijzen overal en zij houden stand, terwijl de burgerstand maar al te wel gevoelt, hoe zijn industrie kwijnt en meer en meer met ondergang bedreigd wordt.

Wij leven in het rijk van den Mammon, en alle middelen van voortbrengst komen in handen van het kapitalisme. De onbeperkte vrijheid van koophandel en nijverheid, de uitbreiding van het crediet, de gemakkelijke wijze om maatschappijen te vormen en kleine kapitalen dienstbaar te maken aan twijfelachtige ondernemingen — men herinnere zich Panama — verzekeren aan het geld een onbeperkte heerschappij en wel een heerschappij, die allen en alles aan zich wil onderwerpen.

De Volksbanier van 15 December l.l. behelsde het volgende bericht over samentrekking van het kapitaal:

„Welk een reusachtige en verontrustende omvang de samentrekking van de grootkapitalen, en bijgevolg de vernietiging van het klein bedrijf, reeds bereikt heeft, geeft ons het Amerikaansche blad, de *National Review*, te lezen in eene mededeeling over fabelachtige geldcombinaties, waarin de oprichting in uitzicht wordt gesteld van zoo reusachtige en veelomvattende syndicaten, dat de thans in Amerika bestaande trusts er bij in het niet zinken.

Een van die syndicaten zou, volgens het gerucht, worden opgericht met een kapitaal van omstreeks 200,000,000 p. st. (2,400,000,000 gulden). Het is de welbekende Standard Oil Trust, maar geheel hervormd. Want, behalve zijn vorige werkzaamheid, zal dit syndicaat den handel in lood, leer, tabak en whiskey geheel onder zijn macht pogen te verkrijgen, ja zelfs de gasfabrieken in enkele der voornaamste steden. Reeds oefent het half dozijn kapitalisten, die aan het hoofd staan van dit syndicaat, een alvermogenden invloed uit op den handel in petroleum, ijzererts en suiker; het heeft een deel der scheepvaart op de groote meren in handen, is betrokken bij meer dan een der groote transcontinentale spoorwegen, dicteert de vrachtprijzen over bijna geheel de unie en gaat zich nu ook steken in de staalnijverheid en den koffiehandel. Volgens den schrijver, den

heer Low te Washington, moet dit syndicaat jaarlijks voor omstreeks 10,000,000 p. st (120,000,000 gulden) winstoverschot plaatsing vinden, en het ligt voor de hand, dat, als een dergelijk reusachtig bedrag ieder jaar vrijkomt, dit in andere ondernemingen gestoken of gebruikt wordt om nieuwe maatschappijen op te richten".

Welke fabelachtige sommen enkele personen, zoowel in America als in Europa, bezitten en hoe deze personen, door de macht van het geld, alles dwingen naar hunne eischen en feitelijk de waarde der verschillende artikelen naar willekeur doen stijgen en dalen, is van genoegzame bekendheid en het is voor ons betoog niet noodig hier verder over uit te weiden. Zij zijn meester van elk terrein en zelfs de internationale politiek ontsnapt niet aan hun invloed en macht.

Terecht roept dan ook de verdienstelijke Belgische econoom de heer B. Schrijvers uit:

„Is ze wel zedelijk, de grootnijverheid, die te zamen met het loonstelsel en de vrije mededinging het harteloos kapitalisme heeft voortgebracht, dat honderden oud-zelfstandige burgers, die vrij en onafhankelijk waren, plaatsjagend op de wereldmarkt heeft gesmeten, niet om verkocht te worden, maar om zich zelf aan de meestbiedenden over te leveren; dat de meester achter allerlei vennootschappen wegduikt en alzoo de oude huiselijke betrekking tusschen meester en gezel en alle vergelding en toegenegenheid, deelneming en liefde onmogelijk maakt?"

Moet dan de middenstand, de stand van het eerlijk handwerk, die eeuw aan eeuw de kracht en de glorie van de maatschappij geweest is, en die nog het ideaal is, waarvoor de eerlijke werkman spaart en zwoegt, verdwijnen, en zullen de leden van dien stand teruggedreven worden om de rijen der werklieden te vergrooten en zoo den strijd om het bestaan moeielijker en zwaarder te maken? — Moet de stand, waaraan zoo velen ontsproten zijn, die de roem waren van hun tijd en nog de glorie zijn van hun nageslacht, de stand, zoo machtig in de gilden en zoo vruchtbaar

voor Kerk en Maatschappij, opgeheven worden? God beware ons voor die ramp; want op het sociale terrein zou er geen zijn, meer heilloos en betreurenswaardig dan deze.

Wanneer ooit echter dat onheil komt, zou het dan niet grootendeels toe te schrijven zijn aan de onverschilligheid der personen, die den middenstand vormen?

Hebben zij niet hunne cithers aan de wilgen gehangen om klagend neer te zitten aan de stroomen van het moderne Babylon? Klaagzangen kunnen hartroerend rampen en ellende bezingen en anderen brengen tot rouwbetoon, maar zij veranderen noch verbeteren de bestaande toestanden. Tot verbetering der misstanden moet gewerkt en wel aanhoudend gewerkt worden.

Op het coöperatieve congres, in het afgeloopen jaar te Delft gehouden, werd de vraag gesteld, maar niet beantwoord, wat er wel van den middenstand zou terecht komen. Laten wij het antwoord geven. Als de middenstand zich niet organiseert, wordt hij verpletterd door het kapitalisme, hetzij dit gevormd wordt uit het bijeengebrachte goud der kapitalisten of wel ontstaan zal uit de coöperatie van anderen. Organiseert zich echter de middenstand, organiseeren zich de patroons, dan zal die stand niet vergaan, hij zal wederom opbloeien en het heerlijk doel blijven, dat de nijvere werkman nastreeft, een bron van zegen voor de maatschappij. Maar uit welbegrepen eigenbelang en zelfbehoud moet hij tegenover zijn georganiseerden vijand zijn eigen organisatie plaatsen. Organisatie echter is onmogelijk, ja niet denkbaar, zonder het vereenigingsleven, en daarom is het een heilige plicht, de slapenden wakker te schudden, de loomen aan te drijven, opdat zij, de vereenigingen ingaande, daarin hun kracht oefenen en werken voor hunne bedreigde belangen.

't Is meer dan tijd om de krijgstrompet te steken en allen te verzamelen; want de vijand staat reeds onder de muren, en wij moeten het erfdeel, dat wij van onze ouders ontvingen, of het goed, dat wij ons door eigen werkracht en vlijt verwierven,

verdedigen; wij moeten zorgen, dat anderen het niet als hun buit wegdragen.

De vereeniging toch kan doen wat voor het individu onmogelijk is: de meerdere kennis en toelichting van zaken, die in eene vereeniging te vinden zijn, de besprekingen, die onder de leden worden gehouden, en vooral de grootere invloed en macht, die van de vereenigingen uitgaan, zijn zoovele krachten, die samenwerken om des te gemakkelijker het doel te bereiken en met de beproefde middelen te slagen.

De eerste plicht dus den leden van den middenstand opgelegd is deze: zij moeten toetreden tot vereenigingen, die voor hunne belangen waken, evenals de vader waakt voor de belangen van zijn kind, en zoolang zij dezen plicht verzuimen en niet geheel en al doordrongen zijn van het voordeel, dat de vervulling van dezen eisch afwerpt, is er geene verbetering te hopen, en kan er geene redding opdagen.

Reeds de gedachte, dat men in grooten getale streeft naar een gemeenschappelijk doel en men op elkander steunen kan, geeft moed en ijver om met volle kracht te werken, en het verlevendigt de hoop, dat die arbeid niet nutteloos zal blijven. Want het is niet genoeg zijn naam te laten inschrijven in de ledenlijst eener vereeniging, neen, er moet gewerkt worden.

De organisatie is als een leger, waarin iedere soldaat medetelt maar ook medestrijdt; want het kost strijd, en het zal nog veel strijd kosten, voor en aleer een eervolle vrede geteekend is, een vrede, die den vijand niet alleen tot staan brengt, maar hem dwingt om het onrechtmatig overwonnen terrein te ontruimen.

Groote offers zullen er gebracht moeten worden om handel en nijverheid tusschen de zuivere lijnen te brengen; het ambacht in eere te herstellen; de goede trouw te doen herleven en in de nieuw geboren toestanden kracht en leven te leggen. Landbouw, nijverheid, handel en handwerk, alles vraagt om hulp en steun, en willen wij, dat deze bronnen van welvaart blijven, dan moeten

wij de handen aan het werk slaan om ze te zuiveren van het bederf.

Maar dat alles, het zij nog eens herhaald, kan alleen het werk zijn van vereenigde personen; voor afzonderlijke personen blijft het onbegonnen arbeid.

Wil nu het kapitalisme door eene vereeniging met vrucht worden bestreden, dan moet men eerst onderzoeken, op welk terrein het zich vastwortelt en hoe het zich ontwikkelt.

Er zijn niet weinige manieren waarop de middenstand door het kapitalisme wordt belaagd. Niet altijd wordt dit terstond ingezien en begrepen. Men ontmoet het op bijna al de paden der maatschappij, zijne reuzenarmen slingeren zich om alles heen, ellende en dood brengende in de rijen der eerzame burgerij.

Kapitaal is noodzakelijk om de eene of andere zaak uit te oefenen, maar uit zijn natuur is het geordend als *middel* om den mensch in zijn arbeid te *dienen*; juist echter omdat het geld niet als *middel* maar als *overwegende kracht* werkt, wordt het kapitaal kapitalisme en overheerscht het den mensch.

Daardoor is het de onzuivere bron van ongeoorloofde speculatiën, wordt het de almachtige alleenhandel en eischt het woekerwinst voor zijn bedrijf.

De vereenigingen hebben dus na te gaan, door welke middelen hulp kan geboden worden, welke stappen bij Staat en Gemeente moeten gedaan worden om de kwijnende industrie te doen opleven, het ambacht te veredelen en te doen bloeien en zoo wederom welvaart te brengen in de maatschappij.

Om dit doel te bereiken moeten de mannen van kennis en ondervinding hun woord doen hooren: de praktijk moet de wonden toonen aan hen, die heling kunnen brengen; de valschheid der beginselen van het „laissez faire" moet in de gevolgen bewezen worden; de schetterende leuzen, waardoor zoovelen worden misleid, moeten ontleed en tot logen gestempeld worden; in één woord, men moet de zaken van alle zijden doen zien en de

mannen der praktijk moeten opkomen tegen de theoriën der hedendaagsche opvatting, die op de zetels der ministers en op de katheders der hoogescholen als ware wijsheid worden verkondigd, maar die, getoetst aan de praktijk, dikwerf niet veel meer schoons bevatten dan de kleuren der zeepbel, waar het kind mede speelt.

In dezen arbeid kunnen de vereenigingen van haar werk een goeden uitslag wachten, al is deze arbeid ook een reuzenwerk; want ten laatste zal men de mannen der ondervinding gelooven, omdat hun woord door de toestanden der maatschappij zal worden bevestigd. De waarheid kan een tijd lang onderdrukt worden maar eindelijk behaalt zij de overwinning.

Er is meer.... Tegenover de bijeengebrachte kapitalen, waartegen de concurrentie anders onmogelijk is, moeten ook de vereenigingen zich door kapitaal versterken. Het is hier de plaats niet om dit gewichtig punt nader te ontwikkelen; misschien biedt zich later hiervoor eene gelegenheid aan; maar financieele steun moet elkander geboden worden, niet om voor de vereenigingen hoog gesalariëerde betrekkingen te doen onstaan, maar om elkander het bedrijf mogelijk en voordeelig te maken. Geen systeem van „Eigen hulp", maar gezamenlijke inkoop van grondstoffen, b.v. op de wijze der oude gilden, zou ontzaglijk veel voordeel afwerpen.

Diamant snijdt diamant en geld keert geld.

Wat kan onderling overleg hier veel doen! Wat zijn sommige zaken eenvoudig in opvatting en zegenrijk in hare gevolgen! Uit het mosterdzaad ontkiemt de boom, waarin de vogelen des hemels nestelen....

In de Raffeisenkassen b.v. heeft men het middel, zoo eenvoudig in uitvoering, gevonden, om den nood van den landbouw te lenigen en den landman te steunen en voort te helpen: op dit oogenblik bestaan er meer dan 3000 in Duitschland, duizenden in Rusland en Oostenrijk, velen in Italië, terwijl in Frankrijk,

dank aan den ijver van Durand, eene belangrijke toename der landbouwkassen wordt waargenomen. Nederland begint eindelijk, langzaam aan, ook te begrijpen, dat deze kassen voordeel afwerpen...; hopen wij, dat de ijver van den heer van Rijckevorsel te 's Bosch er meerderen moge stichten tot heil van den landbouwersstand in ons vaderland. Schoon moeielijke tijden doorleefd zijn, heeft nog nooit iemand aan die kassen schade geleden; dit pleit zoowel voor de deugdelijkheid als voor de administratie.

Wie zal de eer hebben zijn naam te schenken aan eene instelling, die den middenstand bewaart en beschermt, opdat hij zich staande kunne houden in den strijd, dien hij strijden moet! Zeker zullen voor dien strijd andere middelen moeten gevonden worden, maar zijn zij niet te vinden? Zouden ze niet te ontdekken zijn, wanneer er meer voeling was onder de leden van den middenstand door het verkeer in vereenigingen? Zou de bedoelde categorie van personen niet meer invloed kunnen uitoefenen op de regeering, wanneer zij met elkander in overleg traden en met vaste zekerheid zich een weg kozen om te komen tot het voorgestelde doel?

George Freih. von Hertling zegt:

„Er kan geen sprake van zijn, dat de arbeidende middenstand zijne ontbinding te gemoet gaat. Er zijn vakken, waarin hij zich in den tegenwoordigen tijd staande kan houden, en de mogelijkheid bestaat, dat in de toekomst dat gebied niet inkrimpt maar grooter wordt. Des te noodzakelijker is het, nu reeds alle middelen aan te wenden, welke dien stand kunnen beschermen en versterken. Niet alles, wat den landbouwersstand tot nut strekt, kan hier worden aangewend, maar ook hier kan velerlei geschieden door de wettelijke bevordering van het gildeverband, door uitbreiding van technische kennis en bekwaamheid, door een krachtig terugdringen van niet wezenlijke voortbrengst.

Er is meer. De wetgeving en het staatsbestuur zullen zich bij iederen nieuwen maatregel, hetzij deze de rechtsbedeeling of de financiën, het leger of de verkeersmiddelen betreft, regelmatig de vraag stellen, wat vooral op den middenstand de uitwerking zijn

zal. Wanneer nu hierdoor telkens meer de overtuiging zich uitdrukt van de waarde en de noodzakelijkheid van dien stand, dan zal ook in de belanghebbende kringen de overtuiging van te kunnen bestaan versterkt en bevestigd worden".

Zijn wij het eens met dezen schrijver, dan toch slechts op voorwaarde, dat de bedoelde stand als stand in het vereenigingsleven optrede; want anders zal terrein voor terrein dien stand ontnomen worden en zal hij opgaan in de gelederen van hen, die als werklieden hun dagelijksch brood moeten verdienen.

Er is dus meer te doen dan, volgens de mode onzer dagen, te klagen over de malaise in zaken en verder met over elkander geslagen armen uit te zien naar redding.

Er moet gewerkt worden en wel zonder uitstel; want het gevaar is er reeds, en de nood klimt. Wij mogen de oogen niet sluiten voor de wonden, die reeds geslagen zijn: wij moeten ze peilen en middelen ter genezing zoeken.

De ziekte der maatschappij is echter van dien aard, dat er wel consult mag gehouden worden, en dat consult heeft plaats in de vereenigingen, waar mannen, met kunde en ondervinding toegerust, samen komen om te spreken en te handelen.

Niet alleen dit, maar het vereenigingsleven geeft ook moed om voort te gaan in den strijd en de teleurstellingen, die onafscheidbaar aan iedere zaak verbonden zijn, gemakkelijker te dragen en te overwinnen.

Willen wij de overwinning, dan niet als afzonderlijke personen maar als een leger onder de kruisbanier, met Leo XIII als aanvoerder en de encycliek *Rerum novarum* als krijgsplan, opgetrokken; en dan zijn wij sterk om nieuwe lauweren aan het vaandel te hechten, dat ons ter verwinning leidt.

Een woord van dank dan ook aan hen, die op onderscheidene plaatsen van ons vaderland het initiatief namen om vereenigingen van personen uit den middenstand, patroonsvereenigingen te stichten. Stichtingen, zooals de R. K. Gildenbond in Haarlem's

bisdom, de Leo-vereeniging te Utrecht, de patroonsvereeniging te 's Bosch, zijn een zegen voor de maatschappij.

Moge de nog jeugdige plant van dat vereenigingsleven opgroeien tot een boom, onder wiens rijk beladen takken de middenstand met gerustheid het hoofd kan bieden aan de vijanden, die hem bestrijden, vooral aan het kapitalisme, zoo geducht, omdat het geld zoo gemakkelijk de maatschappij beheerscht. Wij mogen ons op de maatschappelijke ladder geen sporten naar beneden doen dringen; wij moeten blijven, wat wij zijn: vrije en nijvere burgers, die de kracht zijn van ons vaderland, de steun der Kerk en der Maatschappij.

Een andere vijand die den middenstand belaagt, is de *oneerlijke concurrentie*. Concurrentie is goed, want hij prikkelt den geest, maakt het hart warm en spoort aan tot krachtsontwikkeling; maar onedele middelen mag zij nimmer gebruiken, en bovenal moet de oneerlijkheid haar vreemd blijven. Helaas van iedere concurrentie kan dit niet gezegd worden; er is veel oneerlijke concurrentie.

Het is een verdienstelijk werk geweest, dat Mr. P. J. Aalberse zoowel om de keuze als om de behandeling der stof tot hooge eere strekt, in zijn proefschrift te hebben gewezen op „de oneerlijke concurrentie en hare bestrijding volgens het Nederlandsche recht". Iedereen, die in de vraagstukken van den dag belangstelt, en dit proefschrift las, zal wenschen, dat het begaafde woord van den schrijver in invloedrijke kringen gehoord en de wapenen gevonden mogen worden om „den Proteus der oneerlijke concurrentie, zich heden zus, morgen zoo voordoende, te bestrijden".

De oneerlijke concurrentie is een kanker, die handel en nijverheid vergiftigt, vergiftigt tot den dood.

Hoevelen heeft zij reeds aan de krachtige burgerij ontroofd, hoevelen zijn gevallen, om niet meer op te staan, omdat zij door

den pijl dier concurrentie midden in het hart getroffen werden.

Als wij tegenwoordig zien, hoever de concurrentie gaat, als men ziet aangekondigd, wat al op één pond boter b.v. wordt toegegeven, en men in sommige winkels bijna de grootste plaats in de boodschappenmand moet openlaten voor hetgeen men „toekrijgt", dan vraagt men zich met gewettigden angst af, wat moet er toch gedaan worden om aan zulke toestanden een einde te maken? — Volkomen zijn wij het met den heer Aalberse eens, wanneer hij zegt: „De reclame is een macht geworden, een middel tot verrijking van hem, die er zich handig van weet te bedienen. Kan het dan bij de steeds feller wordende concurrentie verwondering baren, dat juist dit middel zoo vaak op niet geoorloofde ja oneerlijke wijze wordt aangewend?"

Nog eens, wij zijn den jeugdigen jurist dankbaar, omdat hij op de oneerlijke concurrentie de aandacht vestigde en op het terrein des rechts het pad toonde, dat ingeslagen moet worden om den vijand aan te vallen, en hij de wapenen schonk om hem te overwinnen. Mogen wij echter niet met allen ernst de vraag stellen, of niet juist de vereenigingen het groote middel zijn, waardoor die concurrentie kan bestreden worden?

Hoe sterk zouden de patroons en de middenstand in het algemeen zich gevoelen, wanneer hunne vereenigingen zich in de belangstelling van allen verheugen mochten en de betrokken personen door het vereenigingsleven met elkander in aanraking bleven. Helaas, men blijft stuiten op de koudheid en de traagheid van hen, wier belangen het meest op het spel staan. Als leden eener vereeniging immers zouden zij zich wel moeten wachten om door zulk eene af te keuren concurrentie elkander te benadeelen: hun ontslag zou een noodzakelijk gevolg zijn, en dat ontslag zou geen aanleiding worden om grooter debiet of bekendheid in gunstigen zin te verkrijgen. Meer nog, wanneer het voor de leden van den middenstand eene uitzondering zou zijn, tot geen vereeniging te worden gerekend, dan zou daarin

aanleiding gevonden worden tot het stellen der vraag: waarom behoort deze niet tot eene vereeniging? En welk antwoord dan ook gegeven werd... nooit zou het zulk een persoon ten voordeele zijn. Het vereenigingsleven, het verbonden zijn aan elkander, is dus reeds een wapen om de oneerlijke concurrentie te bestrijden.

Al zijn echter niet alle patroons aangesloten (wie toch zou de mogelijkheid durven aannemen), al bestaat eene vereeniging zelfs uit een betrekkelijk klein getal leden, dan nog blijft zij eene sterke macht, die zich, met hoop op overwinning, tegenover den voortsluipenden vijand der oneerlijke concurrentie stellen kan.

Men kan immers gezamenlijk, met minder kosten, zonder persoonlijk zijn naam te leenen en daardoor misschien schade te beloopen, de bewijzen aanbrengen (b.v. door inroeping van natuur- en scheikunde), dat de oneerlijke concurrentie steunt op misleiding van het publiek, op vervalsching of bedrog enz. Wanneer nu het publiek door de pers kennis maakte met het resultaat dier onderzoekingen, zou datzelfde publiek, in zijn eigen belang op de eerste plaats, maar ook in het belang van den handel en de nijverheid in het algemeen, niet door bevoordeeling de oneerlijke concurrentie in de hand werken. De schelle kleuren aan niet weinig reclameborden zouden spoedig verbleeken, wanneer het heldere licht der waarheid zijn stralen erop deed vallen. Dit punt moest reeds de vereenigingen maken tot den magneet, die de leden van den middenstand aantrok, en de bespreking der oneerlijke concurrentie met hare reclamemiddelen zou stof genoeg zijn voor vele samenkomsten.

Het moet dan ook onverklaarbaar genoemd worden, dat het welbegrepen eigenbelang en de zucht tot zelfbehoud, reeds niet lang hen, die te waken hebben voor de oude Hollandsche trouw en eerlijkheid, bijeengebracht heeft.

Wij behoeven hier niet in herinnering te brengen, wat al schade aan den vaderlandschen uitvoer is toegebracht en hoe op de

buitenlandsche markten meerdere zaken, die vroeger gezocht werden, nu tevergeefs worden aangeboden. Moesten zij, die door hunne handelingen takken van nijverheid en handel verwoesten, niet bekend gemaakt en in de onmogelijkheid gesteld worden hun vernielenden arbeid voort te zetten? Toch zal er nog wat gedaan moeten worden, alvorens de handelaars, winkeliers enz. zullen begrijpen, dat zij in het vereenigingsleven te goeder trouw en op eerlijke wijze met *elkander* spreken en handelen en zoo de oneerlijke concurrentie bekampen moeten. Moge het toch niet vergeten worden, dat de eerlijke man inboet, wat de niet eerlijke dubbel verdiende, en meerderen gestraft worden om de misdaad van één: want een misdaad is het door oneerlijke handelingen anderen uit hun stand en uit hun brood te stooten. IJver is goed, daardoor wordt men geprikkeld om hoogere vlucht aan zijn geest, breeder werkkring aan zijn hand te geven; maar de naijver, die ieder middel geoorloofd noemt en aanwendt, is een ramp, die velen voor immer ongelukkig maakt. Van zulk een naijver is de oneerlijke concurrentie de eerste en meest giftige vrucht.

Behalve op het gebied van handel en nijverheid is onder dit opzicht overvloed van arbeid te vinden voor de beoefenaars van het eerzame handwerk, het edele ambacht. Het ambacht heeft niet het minst geleden door de onedele concurrentie. Deze heeft den roem er aan ontroofd en het verlaagd tot eene diepte, die schrik verwekt. Wat heeft de opheffing der gilden en de opheffing hunner wetten veel kwaad aan het ambacht berokkend. De band, die leerling, gezel en meester vereenigde, werd verbroken, omdat er grooter vrijheid komen moest: die vrijheid is gekomen en wel zóó, dat niet weinigen vrij zijn, omdat er geen arbeid is....

Zoo diep is dan ook het ambacht gezonken, dat men *meester* voor zijn naam mag plaatsen, al is men niet één dag leerling geweest. Om een kind te leeren lezen en rekenen, moet men een acte van bekwaamheid kunnen toonen; maar wie ter wereld

dit verkiest kan „architect" achter zijn naam plaatsen; voor het ambacht schijnt geen bewijs van kunde noodig, ofschoon bij den bouw het leven der werklieden niet zelden in gevaar verkeert. Bij de manie voor examens wordt hieraan niet gedacht.... want het betreft maar het handwerk, alsof dat handwerk, dat ambacht minder talenten vooronderstelt dan zoovele andere betrekkingen, waarvoor men eerst proef moet afleggen.

Karakteriseerend voor de uitoefening van bouw- en aanverwante vakken is dan ook de uitdrukking *revolutiebouw*, eene wijze van bouwen, die binnen den kortst mogelijken tijd straten en pleinen doet ontstaan, waarop alles te vinden is, wat met degelijkheid, schoonheid en afwisseling in strijd is. Inderdaad in de ambachten heeft de revolutie victorie geschreeuwd.

Gelukkig, dat er in de laatste jaren een kentering bemerkt wordt. In 's Gravenhage heeft zich een commissie gevormd ter veredeling van het ambacht, door het uitreiken van diploma's na aflegging eener proeve van bekwaamheid. Deze commissie moet door de vereenigingen gesteund worden in haren arbeid: zij behoeft veelzijdige sympathie, zij moet eene meening vormen en zich zóó bij belanghebbenden inwerken, dat de Staat haar werk steune en door wetten bekrachtige wat nu gezocht en beproefd wordt; dan wordt wederom het ambacht in eere hersteld, en krijgen de woorden *gezel* en *meester* hunne oude beteekenis terug. Voor het ambacht is zooveel te doen en alleen te doen in vereenigingen, dat wij te wijdloopig zouden worden, wanneer wij dit alles ook in 't kort zouden willen behandelen. Herinneren wij ons slechts het leerlingstelsel, contracten van aanbesteding, bepalingen en voorschriften bij aanbesteding door Staat en Gemeente vastgesteld. De oneerlijke concurrentie kan alles misbruiken, en wij behoeven dus niet te vragen of patroonsvereenigingen voor den middenstand nuttig en noodzakelijk zijn.

Te vergeefs zal men echter gemeenschappelijk den vijand der oneerlijke concurrentie aanvallen, wanneer men elkander niet

vertrouwt in het vereenigingsleven, en middelen gebruikt, die niet ten volle eerlijk zijn, om elkander afbreuk te doen. Men mag niet klagen over het onkruid, dat zich op den akker van onzen buurman vertoont, wanneer onze eigen tuin niet gewied en zuiver is. Wil men den vijand van allen overwinnen, dan zij eigen naam en eer ongerept en worde tegenover klanten, werklieden en leerlingen, in al haar strengheid, de rechtvaardigheid beoefend, de eerlijkheid bewaard. Hiervoor is echter het vereenigingsleven de school, waar de lessen gegeven worden, die in de praktijk moeten beoefend worden.

De gemeenschappelijke zienswijze van goedgezinde en eerlijke mannen zal niet in strijd zijn met de wet der rechtvaardigheid, en zoo komen de rechten van patroons en werklieden tot hun vollen eisch en kent men de plichten, welke aan die rechten beantwoorden.

Duidelijk zal het nu zijn, dat een afzonderlijk persoonlijk optreden in een zeer begrensden kring voordeel kan afwerpen;... maar om voor de algemeene welvaart te arbeiden, sociale belangen te behartigen, moet een algemeene opinie gevestigd, een algemeene wijze van handelen gevolgd worden, en dit blijft eene onmogelijkheid, wanneer men niet door vereeniging dit doel nastreeft.

Evenals dus de werklieden in hunne vereenigingen arbeiden — en laten wij het zeggen, tot beschaming van den middenstand, met kracht en ijver voor hunne belangen arbeiden — zoo moeten ook de patroons, de winkeliers en de overige leden der burgerij in hunne vereenigingen zorgen voor de belangen van hun stand.

Geen vrees, voor ons, katholieken, dat deze vereenigingen of deze belangen met elkander in strijd zullen komen.

Als kinderen der Kerk, geleid door ons geloof en werkende in den geest van aller Vader, Z. H. Leo XIII, zullen de leden van beide vereenigingen elkander steunen en beschermen in den moeielijken levensstrijd: zij zullen beide standen tot elkander

voeren, kapitaal en arbeid vreedzaam doen samenwerken en zoo de oplossing der sociale quaestie een schrede nader brengen.

Dit toch is de eisch der christelijke liefde, die de levensbron moet zijn en blijven van iedere katholieke vereeniging.

Na de lezing van het bovenstaande zal nog wel de een of ander hoofdschuddend zeggen: zijn er nog al geen vereenigingen genoeg? Alles, wat tegen het vereenigingsleven kan worden aangevoerd, wordt dan aan de eene zijde der weegschaal gelegd, en wanneer ze daardoor overslaat, roept men uit: wat nut brengen toch wel de vereenigingen voort; welk resultaat werpen hare pogingen af?

Men zou aan zoo iemand de vraag mogen stellen, of hij vreemdeling is in Jerusalem. Weet men dan niet, dat de N. R.-K. Volksbond op eene niet korte geschiedenis van ingewilligde verlangens en behaalde resultaten kan wijzen? Heeft deze Bond op het sociale terrein niet reeds heel wat onkruid uitgeroeid? De afgevaardigden van dezen Bond hebben motiën en besluiten gebracht in de kabinetten der ministers en in de raadsvergaderingen ten stadhuize, en dikwerf is men dankbaar geweest voor de openbaring der nooden, voor de toelichting op bestaande toestanden gegeven; men heeft middelen gezocht en maatregelen genomen, die met de geuite wenschen rekening hielden, omdat men een ander inzicht in de zaken gekregen had.

Met blijdschap mag getuigd worden, dat er een krachtig leven in den N. R.-K. Volksbond bloeit; er wordt gewerkt en wel met goeden uitslag. Zeker, in die kringen der maatschappij, waaruit de Bond zijn werkende leden werft, wordt de kracht van het vereenigingsleven begrepen, en juist daarom hebben de leden hun Bond zoo lief, en is het hun trots er lid van te zijn.

Omdat in den middenstand de ijskoude onverschilligheid zoovelen zijner leden doet bevriezen, moet de warmte van het vereenigingsleven hen doen ontdooien, dan zullen zij de handen

uitsteken naar den arbeid, die geëischt wordt, en de vrucht van dien arbeid zal hunne belooning zijn. Uit de vereenigingen, door den middenstand gevormd, moeten niet alleen hare leden, maar ook de werklieden vruchten plukken. De arbeid der werkliedenvereenigingen zal des te beter slagen, naarmate zij steunen kunnen op en geholpen worden door patroonsvereenigingen; want wij mogen nooit vergeten, dat in de maatschappelijke keten der onderscheidene standen, de middenstand de schakel is, die den werkmansstand steunt; deze valt, wanneer gene breekt.

De belangstelling, die van ons allen gevraagd wordt in het lot der werklieden, moet eene aansporing te meer zijn om de besproken vereenigingen op te richten, want deze moeten den eerlijken en ordelievenden werkman bewaren en beschermen opdat deze, in het midden der sociale ellende geplaatst, niet verward gerake in de overal uitgespannen strikken van het socialisme.

Heeft toch het socialisme den werkman uit de woestijn der ellende overgevoerd tot boven op den berg der verzoeking, hem daar de weelde, de rijkdommen en de schoonheid der wereld getoond en beloofd, hem dat alles te geven wanneer hij voor het socialisme zou buigen en het erkennen als zijn heer . . . . . en heeft de christelijke werkman den christelijken moed gehad om te zeggen: wijk, bekoorder — dan moeten ook de patroons de goede geesten zijn, die hem beschermen en zorg dragen voor zijn brood.

Mocht de burgerij zich het woord van *La Flandre libérale* herinneren: „Het zijn niet de socialisten, die aan den ondergang der burgerij werken, het is de burgerij zelf". Inderdaad de burgerij, de middenstand houdt geen oog op de noodzakelijke herstellingen van zijn huis, hij laat het ten prooi aan de stormen en vloeden; wordt het eenmaal onbewoonbaar verklaard, dan zal die stand het te wijten hebben aan eigen zorgeloosheid.

Men zegt wel, wij zullen geen vrucht zien van onzen arbeid, maar wie heeft ooit geoogst daar, waar niet gezaaid werd, en

wat zouden wij te beklagen zijn, indien de vroegere geslachten niets anders geplant hadden dan datgene, waarvan *zij* vruchten konden plukken. Mannen, die vaders zijn van kinderen, moeten het zich tot een eer en tot een plicht rekenen voor die kinderen te zorgen. Laten zij den grond beploegen en het zaad in de voren werpen; de oogst, die zal rijpen, is een heerlijke erfenis, die zij voor hunne kinderen kunnen laten; deze zullen hun naam zegenen en hunnen arbeid in eere houden. Laten toch de leden van den middenstand werken om den arbeid de eereplaats terug te geven, die hij verdient, en de vijanden onschadelijk maken, die hen belagen. Maar juist de grootste vijanden, het kapitalisme en de oneerlijke concurrentie, zijn alleen door de kracht van het vereenigingsleven te overwinnen. Dus moeten de leden van den middenstand zich vereenigen. Eere zij dan ook aan den R.-K. Gildenbond, die zich deze vereeniging tot doel stelt. Moge hij groeien en bloeien en velen tot heil strekken.

Amsterdam. G. W. Konings.

SINT PETERS STOEL TOT ROME.

I.

Over de schoonheid der katholieke liturgie, niet alleen waar zij uiterlijke plechtigheden regelt, maar ook waar zij haar gebeden en oefeningen rangschikt, bestaat wel geen verschil van meening meer. Zij heeft gezegevierd, zelfs over hen, die haar vluchten; zij willen niet worden veroverd door haar onweêrstaanbaarheid.

Op sommige dagen treedt die schoonheid op, frisscher en onweerstaanbaarder dan ooit. Het is alsof men dan niet alleen de glansen ziet van den vorm, maar de glorie, de ziel zelve. Men ontvangt als een openbaring. Men aanschouwt. Een mysterie wordt werkelijkheid. Een rijkbezaaid firmament is op eens een harmonische wereld, een dans van sterren door de liefde aangevoerd.

De nacht- of morgengetijden op het feest van Sint Peters Stoel tot Rome wekken zulke gedachten en zulke gevoelens op. Misschien niet op iederen achttienden Januari in een christelijken jaarkring, zeker echter wanneer men op dien dag onder een machtigen indruk verkeert.

Die getijden zijn schijnbaar zeer eenvoudig.

De uitnoodiging, de zangerig-blijde oproeping tot het gebed, zooals de Koninklijke Profeet ons die in den vier en negentigsten psalm heeft nagelaten, wordt afgewisseld door de betuiging dat Petrus is de herder der schapen, de prins der Apostelen: „Aan U heeft God gegeven de sleutels van der hemelen rijk!"

De dan volgende hymne prijst en looft die sleutelmacht, die

over de sterrenburcht gebiedt, en huldigt in breede tonen den drieëenigen God, die haar geschonken heeft.

Dan volgen de drie nachtwaken met haar antiphonen en psalmen.

De antiphonen en psalmen zijn eenvoudig die uit de getijden voor een Bisschop en Belijder.

In de eerste twee nachtwaken die psalmen, zoo stout en zoo nederig, waarmede 't psalterium opent; die psalmen, waarin de trouwe belijder wordt geteekend en waarin hij zelf getuigenis geeft van zijn geloofsmoed, zijn levenshoop, zijn Godsvertrouwen, om eindelijk al die getuigenissen saam te vatten in een uitbarsting van lof en dank: „Hoe wonderbaar is Uw naam, o Heer, over geheel de aarde... wat is de mensch, dat Gij zijner gedachtig zijt!"

De psalmen der derde nachtwake verheffen den lof van den rechtvaardige, die, de paden des Heeren volgend, door zijn belijdenis, koning wordt. Vlekkeloos, rechtvaardig in daden, sprekend de waarheid, mag hij ingaan tot de tenten des Heeren, zegepraalt hij als koning over zijn belagers, mag hij als koning deelnemen aan den zegetocht des Konings: „Zet open uw poorten, gij vorsten, de Heer der Heerscharen is de Koning der glorie".

Ook de antiphonen, de korte kernspreuken, die den geest waarmede, den toon waarin de psalmen moeten worden gebeden aangeven en herhalen, behooren tot de gewone getijden der Bisschoppen-Belijders.

Waarom?

Was er dan niet geheel iets eigenaardigs te zeggen op dien dag, die de gedenkdag is van Petrus' komst te Rome, van de vestiging van dien Heiligen Stoel, tot wien de volken opzien om Waarheid, Recht en Vrede? Waarom heden dit onbijzondere, dit gewone?

In dit gewone ligt het eigenaardige, het verhevene.

De „lessen" zullen het verklaren. Het is toch heden het feest van den grooten Aartsbelijder, van den Simon Bar Jona, die

zalig is, die niet alleen in naam van de Apostelen en leerlingen en vrome vrouwen, maar in naam van alle komende geslachten tot in aller eeuwen eeuwigheid de éene belijdenis heeft afgelegd: „Gij zijt de Christus, de Zoon van den levenden God!"

De lessen van dezen dag behooren niet aan alle Bisschoppen en Belijders, zij behooren aan Petrus en aan Petrus alleen. Zij verklaren den Belijder en meer.

In de lessen na de eerste nachtwake geeft de Kerk het eerste hoofdstuk te lezen van Petrus' eersten brief. Een heerlijke belijdenis, waarin de getuigenis der Profeten den geest der Profeten over den schrijver doet komen en verleden en heden en toekomst ons worden toegeworpen in die kloeke, onweêrhouden en onweêrstaanbare zinsneden, opschietend uit het moedigste en edelmoedigste hart, dat ooit in menschenborst heeft geklopt.

Voeg daarbij de responsoria, de dramatische koorgezangen, die deze lezingen besluiten, allen vol van Petrus' geloof, Petrus' liefde en de Godsbeloften, die antwoord gaven op zijn hulde en trouw.

In de lessen na de derde reeks psalmen wordt ons het grootsche zestiende hoofdstuk van Mattheus vertolkt. Door geen minder dan door Hilarius van Poitiers. Die eere behoorde hem, den held van het Westen, die de godloochenaars van het Oosten versloeg. Aan hem, den belijder, het woord over den belijder. In koninklijken eenvoud heeft hij het mysterie der belijdenis ontvouwd: „Wat meening over zichzelven verlangde de Christus te hooren? Niet die door Hem zelven uitgesproken over den Zoon des Menschen, maar Hij vroeg naar het verborgene, het verborgene, waartoe het geloof van wie in hem geloofden zich verheffen moest". Dat verborgene is naar den wil van den Vader in den hemel door het woord van Petrus openbaar.

Maar het feest van Sint Peters Stoel tot Rome is nog iets anders dan de gedenkdag van des Apostels komst in de keizersstad. De lessen der tweede nachtwake leeren het ons. Zij brengen

ons het woord van Leo den Groote, den Paus, die wat zijn stam of zijn geboorte ook moge uitwijzen, wel de grootste Romein onder de Pausen is. Hij verklaart ons wat het mysterie is van Rome en van Petrus te Rome.

Ieder kent de onvergelijkelijke en weêrgalooze rede op het feest der HH. Apostelen Petrus en Paulus. Zij is te hoog voor lof. Haar naspreken, echter, moet men, waar zij de leiding Gods beschrijft, de leiding van den Algoeden, den Alrechtvaardigen, den Alontfermer. Naspreken, waar Leo aan Rome zegt: „Door den Stoel van Petrus zijt gij geworden het hoofd der wereld, meer uitschitterend, verder heerschend door Gods belijdenis dan door aardsche macht". De Christenvrede heeft Rome groot gemaakt.

En ziehier de woorden, die de Kerk ons van S. Leo te lezen geeft, woorden, waarin het mysterie der belijdenis met het mysterie van Rome als levend saâmgeweven is:

„Toen de twaalf Apostelen, door den H. Geest met de gave der talen bedeeld en na aan elkander de verschillende landstreken te hebben toegewezen, het gingen ondernemen de wereld met het Evangelie te vervullen, toen is de allerzaligste Petrus, de prins der Apostolische orde voor den vasten burcht van het Romeinsche Rijk bestemd, opdat het licht der waarheid, tot heil van alle volken geopenbaard, zich volstralender van het hoofd naar geheel het lichaam der wereld verspreiden zou. Van welken volksstam waren er toen geen leden in deze stad? En welke natiën zouden onkundig kunnen blijven van wat Rome als leer ontvangen had?

Hier, hier, waar een allerijverigst wangeloof alles had te saam gebracht, wat aan ijdele dwaling ooit was opgeschoten, hier moesten de meeningen der wijsheidzoekers worden te schande gemaakt; hier moesten de ijdelheden der aardsche wijsheid weggeblazen; hier de eeredienst der demonen te niet gedaan; hier moest de goddeloosheid van alle heiligschennissen worden verdelgd.

Tot deze stad nu vreest gij, zalige Apostel Petrus, niet te komen, en terwijl Paulus de Apostel, de deelgenoot uwer glorie, nog met het ordenen van andere kerken bezig is, treedt gij dat woud van razende dieren binnen en wandelt gij over de felbewogen

diepten van dezen Oceaan met vaster moed dan over de zee. Reeds hadt gij de volken, die van de besnijdenis tot het geloof waren gekomen, opgeleid, reeds gesticht de kerken van Antiochië, waar de waardigheid van den Christennaam 't eerst werd genoemd; reeds Pontus, Galatië, Cappadocië, Azië en Bithynië met de wet des Evangelies vervuld, en toen, verzekerd van het slagen van uw arbeid, niet onkundig van de levensmaat u toegewezen, hebt gij het kruis van Christus als overwinningsteeken op Rome's muren geplant, op die muren, waar u, naar Gods beschikking, de macht en de glorie der martelie waren bereid".

Zoo straalt de beteekenis van dezen gedenkdag uit de liturgische gebedenreeks der Kerk. Door de belijdenis wordt Petrus Petrus; door Petrus wordt Rome het hoofd der wereld; door Rome wordt Petrus het zichtbaar vrije en souvereine hoofd der Kerk op aarde, ook zij zichtbaar, vrij en souverein.

Een getuige komt Petrus bij dit eerste, overwinnend en veroverend betreden van Rome tegemoet. Het is niet de kleine Patricia Prisca, die hem de witte en roode rozen van haar kuischheid en haar martelie biedt. Het is een andere, de grootste der Apostelen naast Petrus, Paulus van Tarsen.

Op het oogenblik, dat Petrus te Rome zijnen Stoel vestigt, klinkt in het legerkamp bij Jerusalem de betuiging van Paulus: *Civis Romanus natus sum*, ik ben geboren burger van Rome.

Dat woord is meer dan een betuiging van keizerlijk burgerrecht. Het is een profetie over het lot van Rome. Hij, Paulus, kende de geheimen van Gods vrije beschikking en de menschelijke geboortewet. Wat hij de Romeinen berichtte over de zonen van Isaac en Rebecca, zag hij ook hier vervuld. Hij zag, dat niet aan den Esau der keizerlijke majesteit Rome, het eeuwige Rome, zou behooren. Hij zag het hoog geboorterecht van den Israël Gods, den drager der geestelijke macht, die het erfdeel zou hebben en den zegen. Daarom sprak hij het profetische woord, dat nu het woord zal worden van allen, door den Christus herboren: „Civis Romanus natus sum". Zoo is Paulus

de eerste onderdaan van Petrus te Rome en de oudste broeder van allen, die Rome opeischen voor den Paus.

Mysterie en mystiek, zal men zeggen. Maar mysterie en mystiek beheerschen de werkelijkheid.

II.

Onder een machtigen indruk wordt de schoonheid der liturgie openbaar.

De machtige indruk is er in deze Januaridagen van 1898.

Men schrijft nog 1897.

Op den 23^{en} December, bij het naderen van den glorieusen Kerstdag, brengt de deken van het Heilige College aan den Paus de heilwenschen en zegenbeden voor het nieuwe naderende jaar. Hij spreekt over den vrede, den schoonen vrede, vol orde, harmonie en majesteit. Vrede voor allen, voor de menschen onder elkander, voor de natiën, voor de wereld.

De Paus rijst op en antwoordt:

„Gaarne, Heer Kardinaal, vernemen wij uit uw mond den heiligen en vromen wensch van het rijk des vredes, de schoone en vruchtbare gave, die wij in het bewustzijn van ons geestelijk vaderambt allereerst met grooten aandrang van den hemel afbidden over geheel de aarde. Het is waar, het vraagstuk van den vrede zal in de volheid van al zijn betrekkingen nooit een volkomen oplossing vinden; de raadsbesluiten der Voorzienigheid luiden, dat strijd het leven des menschen op aarde moet zijn. De hartstochten, die alles overrompelen, zijn niet te verdelgen in den gevallen staat der menschelijke natuur. Maar toch is er een vrede van den geest, is er ook een uitwendig rustig en welgeordend leven, die zeer bestaanbaar zijn met onzen strijdbaren staat en die wezenlijk bestaan in de rust door de orde. Daarom is de betrekkelijke vrede, der menschheid op haar pelgrimstocht naar boven gegund, niet anders dan het kind van het recht en de liefde en kan niet anders zijn. Deze is de vrede, die eens door het koor der Engelen boven de krib van Bethlehem werd bezongen, een vrede der heidenwereld onbekend. Deze is, zooals gij, Heer Kardinaal, het juist gezegd hebt, een

vrucht van des menschen verlossing en heeft zijn oorsprong in de gehoorzaamheid aan de wetten en voorbeelden ons door Jesus Christus den Zaligmaker gelaten. En zooals de mensch dezen vrede alleen kent door Hem, zoo verliest hij dien ook als hij zich van Hem gaat keeren. De wet van God toch is waarheid in het rijk der gedachte, heiligheid in het rijk der daad, en van deze wet komt de onuitsprekelijke vrede van het rein geweten, komt die hemelsche geest van verdraagzaamheid en liefde, die overal het vuur der broedertwisten dooft; zij stort in het hart der machtigen en gebiedenden gevoelens van gematigdheid en weldadigheid en kweekt en onderhoudt bij de onterfden der wereld die kalme berusting, die haar voedsel vindt en steun in de zekere verwachting der eeuwige dingen. Waar de goddelijke wet uit den gezichtskring verdwijnt, daar gaan te loor de grootste deugden, die de zedelijke orde maken en de ware grondslag van alle rustigheid. Het verdwijnen der goddelijke wet uit het oog der wereld verklaart het alledaagsche feit van de onzekerheid en de onrust, die het geslacht onzer dagen folteren. De beschaafde natiën loven den vrede, maar ware vrede kan er niet zijn, omdat de natiën steeds verder afwijken van Hem, die alleen den vrede kan geven. Misschien zullen de wapenen rusten, misschien zullen de openbare twisten zwijgen, maar onmatige begeerten, eerzuchtige verlangens, wantrouwen, ijverzucht zullen nooit zwijgen in de harten, indien daar met Zijn geloof en Zijn wet niet komt heerschen Jesus Christus. Het waar geloof in Christus is slechts één, en dus is het klaar, dat de algemeene Moeder, de Kerk, door alle natiën tot zich te roepen, niet alleen een godsdienstig, maar ook een hoogst maatschappelijk werk verricht.

In vergelijking met andere landen is er een oorzaak meer, die dit ons Italië beroert. Wij bedoelen den strijd, dien wij van deze plaats reeds zoo dikwijls bejammeren, van den Staat tegen den Apostolischen Stoel. Partijdige en lichtzinnige geesten kunnen zich daarom niet bekommeren, maar wie onpartijdig en rechtzinnig oordeelt ziet de jammeren, voorspelt de uitkomst. Is dit misschien een rede tot rust, deze onze ongehoorde toestand, die van de eene wereldpool tot de andere de trouwe zonen der Kerk schokt? Of ligt er een waarborg van zekerheid in dit rumoerig breken met de herinneringen, de gevoelens, de historische wet der Italiaansche stammen? Immers, het baat niet het te ontveinzen, de bestaande toestand van vijand-

schap tegen den Paus is in strijd met de nationale overlevering, is in strijd met den nationalen geest. Daarom zal die strijd nooit de stemmen winnen van de meerderheid der Italianen, die katholiek is in haar ziel en die opziet tot het Pausschap als het bolwerk van haar heil en haar grootheid en het beschouwt als der natie hoofd en hart. Als zij, die Italianen, dus toonen te gevoelen, dat deze staatkundige eenheid niet machtig is om hun welvaart te geven; als zij, door drang tot behoud, trachten zich vaster te binden aan St. Peters Stoel; als zij willen, dat de Paus hersteld worde in de hem verschuldigde onafhankelijkheid en in al zijn rechten, dan is het van een boozen geest den waren trek van zulke strevingen niet te onderscheiden, van een nog boozer in één verwerping saam te binden de vredezoekende burgers en de partijgangers der omwenteling. Maar hoe vastgegroeid de valsche meeningen ook zijn, aan de beste geesten kan het niet ontgaan, door wat hooge beschikking der Voorzienigheid de lotgevallen van Italië met den Apostolischen Stoel in vaste gemeenschap verbonden zijn, wat dwaling het is de zaak van Italië zoo rauwelings te stellen tegenover de levensvoorwaarden van het Pausschap. Wanneer was het ooit een staat onwaardig den weg op te gaan tot rechtvaardig herstel? En in dit ons geval kan niemand, zelfs in gedachte, de zedelijke en stoffelijke gevolgen meten van zulk een rechtsherstel".

Zware, zwaarwichtige woorden. Sober en klaar, hard en vast, vorstelijk schoon. Beschouwing van het verleden, wet van het heden, profetie voor de toekomst. Wet niet alleen voor het heden, maar voor altijd.

Machtiger is nooit een historische toestand geteekend. Wat aan de wereld ontbreekt, dat is vrede en recht. En de vrede ontbreekt, omdat men het recht verworpen heeft.

Wij kennen niet anders dan een gewapenden vrede. Een vrede, die zijn bestaan en zijn duur dankt aan de vrees. De vrees, niet voor het spel van de ijzeren dobbelsteenen, maar voor de zwaarte, waarmee zij vallen, den kant, dien zij toonen zullen na den val op het roode veld.

Niemand heeft dien vrede beter geteekend dan een van zijn scheppers en vaderen. In Januari 1887 heeft Bismarck het zoo

open mogelijk gezegd: „Indien wij vrede willen hebben, dan moeten wij zoo zwaar gewapend zijn, dat ieder ons vreest". Dat is de wet van het evenwicht in Europa, de wet, die iedere groote mogendheid tot uitputting drijft, tot zelfmoord om des vredes wil.

Maar die wet des vredes is ook de feitelijke vertolking van het: „Macht is recht'. Het loont niet meer de moeite na te speuren, of het woord ooit gesproken werd, het is er, het is daad.

Inderdaad er is geen recht meer in deze wereld, die volgens de tijdrekenkunde christelijk heet. De staatskunst rekent alleen met macht en op macht. En zelfs niet in de hoogste plaats met macht. Neen, de berekening is gevestigd op die, zoo licht in 't ploertige vallende vormen der macht: nut en voordeel, hooger handelsbalans.

Ranke heeft eens in de *Geschichte der romanischen und germanischen Völker* de Conquistadores, de eersten, die op koloniën uitgingen, met de Kruisvaarders in verband gebracht. Het verband is, helaas, niet lang zichtbaar gebleven, maar het is zichtbaar geweest. Nu? Wie denkt bij het streven naar koloniën aan recht en gerechtigheid? Wie denkt aan beschaving en Christendom? Ivoor, en, onder allerlei namen, altijd ivoor. En dan een breede, ruime handelsmarkt voor den afzet der mateloos voortbrengende nijverheid. Een markt, waarop men alles kan afzetten, en nu niet meer: *billig*, maar: *theuer und schlecht.*

Door geheel de wereld gaat een hijgende, zwoegende bede om recht. Zij is de grondtoon van het slotkoor onzer eeuw.

Nergens is die bede hoorbaarder dan in het arm Italië, „ostello di dolore", het huis der smarte. Daar is het recht geschonden, daar is de misdaad gepleegd, die Newman, „stamping his foot, as he uttered the words", de bedrijvers deed brandmerken als „a band of sacrilegious robbers". Daar is de macht gekomen, de macht, die nu minder is dan schijn van schijn.

Maar wat het einde dezer eeuw in het bijzonder teekent, dat is niet alleen het wijken van het recht uit de kringen van het

staatkundig en maatschappelijk leven. Het is de kille onverschilligheid, waarlijk geen vrome berusting, waarmede men het rechtsherstel als een onmogelijkheid of een dwaasheid beschouwt, waarmede men het, zelfs als een laatste redmiddel, buiten rekening laat. Het onrecht, dat eens bestaat, is recht. Van zulk een recht kon Mefistofeles nog zeggen :

„Es erben sich Gesetz und Rechte
Wie eine ew'ge Krankheit fort",

maar in onze dagen beschouwt men zulk een recht niet meer als een krankte, het is de levensader van den Staat.

Zie Italië. Daar heerscht het onrecht als recht, daar moet dit recht door steeds hooger opeenstapeling van onrecht worden gestut en gestevigd. Crispi en Rudini wisselen elkander af en doen hetzelfde. De schakeeringen zelfs verdwijnen. Voor beiden gaat de Italiaansche staatkunde op in den strijd tegen de Kerk.

Dat heeft de Paus in zijn verheven taal aan de wereld gezegd. Zoo heeft hij gesproken, hij, Petrus te Rome. Zoo heeft hij aan de wereld beleden, dat er een Christus is, een Zoon van den levenden God, en een recht van God. Zoo heeft hij dat recht verkondigd „in dit woud van razende beesten", kalm en onverwrikt.

Onder den indruk van dat woord viert men het feest van St. Petrus' Stoel te Rome en verheft het hoofd en het hart in het bewustzijn, dat Paulus ook voor ons gesproken heeft.

III.

De *Civiltà cattolica*, het beroemde Italiaansche tijdschrift, heeft aan deze rede des Pausen een uitvoerige beschouwing gewijd. Men vindt haar in het *Quaderno* 1142 van 15 Januari jl.

Om ten volle deze bladzijden te waardeeren moet men ze lezen onder den dubbelen indruk van 's Pausen woorden en van de getijden van St. Peters Zetelfeest.

In het eerste gedeelte van het genoemde opstel worden de oordeelvellingen en veroordeelingen, die de toespraak van Leo XIII

in de Savooisch-Italiaansche pers ten deel vielen. behandeld. Van den eenen kant heette de Paus het orgaan van een omwentelingsgezinde partij, op niets belust dan op omverwerping van al het bestaande, op revolutie. Van andere zijde betoogde men, dat de strijd niet alleen bestaat in het volk, maar eenvoudig tusschen de beide groote machten: Paus en Regeering. Ook lieten zich stemmen hooren, die het feit, dat de strijd tegen het Pausdom Italië verzwakt, niet onuitgesproken konden laten. Men stelde zelfs een vraag: „Laat ons het eens onder ons zeggen: indien wij nog eens een volksstemming uitschreven, voor wie zou de meerderheid zijn?"

Belangrijk als deze polemiek mag heeten, zij kan te dezer plaatse worden voorbijgegaan. Maar waar de *Civiltà* tot de hoofdzaak komt, daar wordt onze volle belangstelling gevorderd.

Het geschil over de wereldlijke souvereiniteit is in den boezem van het Italiaansche volk reeds bijgelegd; de verzoening heeft plaats gehad. Alleen de twee machten: Kerk en Staat, zijn nog met elkander in strijd, blijven onverzoend.... Aldus de *Perseveranza*.

Goed, zegt de *Civiltà*, laat ons dat aannemen; onderzoeken wij nu, welke de houding van elk dier machten is en op welke gronden die houding berust:

„Het is waar, zoowel de een als de andere der beide hoogste machten, die scherp tegenover elkander staan, zegt op hare beurt: *non possumus;* beiden stellen, als aanloop tot de bijlegging van het geschil een onherroepelijke voorwaarde, van welke ieder op hare beurt zegt, dat zij van meet onaannemelijk is, en van daar kan men over het geschil niet spreken — handelen — daar het punt in geschil niet kan worden bepaald. Maar hier valle op de eerste plaats het volle licht op het wezenlijk verschil, dat tusschen deze beide machten bestaat. De Kerk stelt op den voorgrond een voorwaarde, die haar geheelen levensbouw omvat en doordringt, haar hart en haar hoofd, haar levenskracht, in 't kort haar geheele bestaan in deze wereld, niet in het afgetrokkene, maar in verband met tastbare eischen van vrijheid, ware, volle, openbare en zichtbare

vrijheid, van werkzame onafhankelijkheid, van een souvereiniteit, die niet alleen een naam is maar een feit, eischen, die niet kunnen worden gescheiden, zonder te verminderen of te verkrachten de instelling, die God zelf haar heeft gegeven en die de getuigenis der eeuwen en der menschengeslachten in haar heeft erkend en blijft erkennen: hare instelling als opperste macht over de zielen bij alle volkeren der aarde.

De Kerk zegt in één woord: „De voorwaarde, die ik verplicht ben den Italiaanschen Staat te stellen, is voor mij een vraag van dood of leven". En in waarheid, nooit werd er een gevonden, die heeft kunnen aantoonen, dat de Kerk hier niet de waarheid sprak, en nooit zal er een komen van zoo hooge beteekenis en zoo groote kracht, dat hij dit aantoonen kan.

De voorloopige voorwaarde, die de Staat aan de beëindiging van het geschil stelt, rust in tegendeel op een noodzakelijkheid, die geheel betrekkelijk is en van meening en waardeering afhangt. Wel hangt die noodzakelijkheid logisch samen met een staatkundig beginsel, maar dit beginsel zelf wordt, ook niet in de verte, door alle Italianen of zelfs door de meesten van dezen als wezenlijk en onaantasthaar beschouwd. Alleen zij roepen het als zoodanig tot heeschwordens toe uit, die het het eerst uitvonden of later krachteloos maakten. Maar deze zijn een minderheid, niet het volk. *Ma sono una oligarchia, non sono la nazione.* En verder, wanneer heeft deze minderheid een bewijs in het licht kunnen brengen, dat haar beginsel onontbeerlijk toonde of het ten minste gelijk deed stellen in vastheid met het eenvoudig en glashelder betoog, dat de Kerk te berde brengt voor de volstrekte noodzakelijkheid van de door haar gestelde voorwaarden van vergelijk?"

Na aldus den strijd te hebben geteekend, gaat de *Civiltà* voort met het verschil aan te wijzen, dat in de beweegredenen der strijdende partijen bestaat. Aan de zijde van Italië is het booze, revolutionaire willen, aan de zijde der Kerk de onafwijsbare plicht:

„Van de zijde der Kerk of van den Heiligen Stoel hebben wij dus een schitterend helder inzicht en een vast program, zoodanig dat deze op zichzelv' eerbied afdwingen zooal niet de instemming van alle denkende lieden in Italië en de wereld; van de zijde van den Staat integendeel een onvastheid van beginselen, waarlijk niet

strookend met de waaghalzerij en de hoofdigheid, waarmede zonder meer de vredelievende voorstellen des Pausen worden verworpen. Om dit te bewijzen zou het genoeg zijn er op te wijzen, dat de revolutionaire pers belijdt, hoe Italië, het Italië der regeering en der revolutie, allerlei voelhorens uitsteekt om zijn weg te zoeken en vraagt: „Welke zal de weg zijn? Zal de Paus het eerst den weg ter verzoening wijzen?"

Indien er zooveel onzekerheid heerscht om een verzoening als de Paus die wenscht in de toekomst te doen verstaan, dan is dit een teeken, dat ook de dweepers, die aan den Paus en aan de besliste clericalen, dat is aan de waarachtige Katholieken, in het gezicht werpen de volstrekte en onverzoenlijke tegenstelling tusschen de door dezen gestelde voorwaarde en de eenheid, de zelfstandigheid, de onafhankelijkheid en de grootheid van het vaderland, toch zelven niet ten volle van die onverzoenlijkheid bewust en overtuigd zijn. Dit komt dan neêr op wat wij reeds herhaalden: die onverzoenlijkheid is kunstmatig en tevens werkelijk; zij is uitkomst van een bepaald willen en zij wordt gevorderd door het wezen der dingen; zij bestaat in een noodlottigen en onafwijsbaren strijd van den staat van onafhankelijkheid door den H. Stoel gevorderd — *niet* met de vrijheid en de éenheid van Italië, maar met een bijzondere wijze, een vorm van bestaan voor die zelfstandigheid en die éenheid, een vorm, geschapen en tot stand gebracht voornamelijk om naar de wenschen der Revolutie de geestelijke macht van het Katholicisme neêr te slaan".

Een andere vraag is deze: kan een nationale éenheid buiten den in Italië gewilden vorm niet bestaan?.

„Indien het bewezen was, dat deze wijze, deze bijzondere vorm van bestaan geen verandering kan aannemen zonder dat het wezen der zaak, die zij omkleedt, verloren ging, of zonder dat, gelijk zij het uitbulderen, Italië uit de voegen sloeg, wij erkennen het: wij zouden ons wel een weinig geschokt voelen in onze oprechte en stevige overtuiging, die toch op onwrikbare grondslagen rust. 't Is echter niet aldus. Ontelbare feiten uit de geschiedenis bewijzen onverwinlijk, dat het niet aldus is. Dat bewijzen de nationale éenheid van het krachtige Zwitserland, die van het machtig Duitschland en die van de oppermachtige Republiek der Vereenigde Staten: daar

waarlijk éenheid van Volk en Staat, bewonderenswaardig en heerlijk, al is die éenheid ook in anderen vorm gegoten, op andere wijze belichaamd dan die, welke opgedrongen is aan Italië".

Zoo volgt dan een eerst onverbiddelijk besluit:

„Waarop komt dan, zakelijk, de tegenstand neer, dien men biedt aan de Katholieken, niet aan die alleen van Italië, maar aan die van de geheele wereld? Op een ijdele vraag van ijdele eer, door staatslieden of door sectarissen opgeworpen, die zij niet willen laten rusten. Aan de onverzettelijkheid in het handhaven van een staatsvorm, dien sommigen nu eenmaal willen, en die, of hij goed of slecht werke, of hij weldadig of verderfelijk blijke, tot iederen prijs moet blijven bestaan, al gaan daarbij alle volksbelangen te loor en ten gronde, al stort het vaderland in den afgrond neer! Ik kan de voorwaarde ter verzoening van den Paus niet aannemen, omdat ik niet wil. Ziedaar de ware gesteldheid van de staatsregeering in Italië. Ik wil de mij opgedrongen voorwaarde van den Staat niet aannemen, omdat ik niet kan zonder daaronder ten doode gebukt te gaan. Ziedaar de gesteldheid van het Pausdom.

Van de zijde van het Pausdom is het een volstrekte, een onverjaarlijke en onafwijsbare eisch van *te zijn;* de Italiaansche Staat wil liever *niet zijn* dan te zijn, te leven in vrede met de Kerk, met de Katholieken, te leven en zich te ontwikkelen oneindiglijk beter dan nu, nu hij verscheurd wordt door innerlijke tweedracht en bedreigd door blijvende gevaren van buiten".

De houding van de beide strijdende partijen moet ook haar invloed doen gevoelen op het volk. Het klinkt zeer fraai en het is voor de Italiaansche Regeering zeer gemakkelijk altijd te spreken, als sprak zij in naam van de beschaafde wereld, in naam van het Italiaansche volk. Is hier waarheid, is hier werkelijkheid? De *Civiltà* brengt elementen voor het antwoord:

„Staan de beide partijen aldus tegenover elkander, dan moet hun verschijning en hun gesteldheid ieder denkend wezen, naar het ons voorkomt, de zijde doen kiezen van de geestelijke macht. Wat moet het dan zijn bij de scharen in Italië, die zoo lang en zoo hard zijn

beproefd door de staatsregeering, een regeering, die om staande te kunnen blijven in haar valsche verhouding tot den Paus het volk verkocht in het buitenland en in de eigen landpalen het trok tot vier afgronden: belastingdruk, staatsbankroet, stoffelijke achteruitgang, zedelijke verderving? Bij de scharen, meegesleurd tot dwaze koloniale ondernemingen, altijd uitloopend op schade en schand? Bij de scharen, die in het parlement altijd de speelbal zijn van allerlei persoonlijke nijdigheden, en die volkomen alle vertrouwen verloren in staatkundige beginselen en regeeringsstelsels, eens als de spits van glorie en welvaart geroemd, nu niets brengende dan uitputting, ellende en honger? Welk gevoel, meent men, kunnen deze scharen voeden voor een macht, die zich zoo roofgierig toonde in haar vredesvoorwaarden om met een staatsvorm, op zichzelv' toevallig en veranderlijk, te vereenzelvigen het geheele bestaan, de geheele toekomst van Italië, in zoodanige mate, dat het onder dien staatsvorm stelde het streven, de nooden, de krachten, de toekomst van het land, en dat noch vertoogen van wijzen, noch ondervonden teleurstellingen, noch vrees voor waagstukken, noch de dreigende ondergang haar er toe konden leiden vredesvoorstellen in overweging te nemen; meer nog, een macht, die haar wijze van bestaan onaantastbaar noemt en hem tot den schandpaal verwijst, die boven deze vormen durft stellen de rust en de onschendbaarheid van het vaderland?

Naar onze meening kan deze blinde dwaasheid niets anders ten gevolge hebben dan in de schare op te wekken een diep gevoel van walging, dat een storm voorspelt. Waar de eerbiedwaardige grijsaard van het Vatikaan, wegens zijn hoogen geest door alle Regeeringen vereerd, door de liefdevolle hulde van honderden volken omringd, van zijn troon verkondigt, dat de zaak van Italië en de zaak van den Heiligen Stoel onscheidbaar verbonden zijn, en met woorden vol teederheid betreurt, dat het scheiden van deze twee zaken zooveel rampen over het lieve, gemeene vaderland bracht en nog zoovele brengen zal, daar zullen de scharen, die dit hooren, zich bewogen voelen om hem te beminnen en hun vertrouwen te stellen op hem en zijn groote zedelijke macht. Wanneer verder die grijsaard den Staat, die den strijd aanbond, het ten plicht stelt den weg der rechtvaardige herstellingen in te slaan, daar zullen de scharen gaarne met hem instemmen en misschien eenmaal eischen, dat men dien weg betreden moet".

Waar het zoolang aan het volk gezegd is, dat men sprak en handelde in zijn naam, daar zou het wel eens kunnen geschieden, dat het volk sprak. Te meer, daar men het toch niet altijd kan geeselen met den vossenstaart der schoone woorden, die eindelijk een schorpioen wordt. IJdele klanken zijn brood, dat harder is dan steenen, en als het volk eens bemerkt dat men het moedwillig steenen geeft in stede van brood....

„Want het zou een ijdelheid zijn zich er mede te vleien, dat men op den langen duur een volk kan paaien met gezwollen frasen en plechtige machtspreuken. Het volk wendt zich tot hem, die toont er voor te willen zorgen, zijn leed te gevoelen en het te willen verzachten, zijn nooden te kennen en er in te willen voorzien; niet tot wie het opoffert aan staatkundige vormen, aan belangen van standen, van geslachten, van partijen. Het volk heeft bovenal het praktisch gevoel van de werkelijkheid, en daardoor weet het, hoe hoog boven de taal van het liberalisme, de praktische, maar ook edele, verhevene en vaderlandsche taal van den eerbiedwaardigen Hoogepriester weerklinkt: „Italianen, mijne kinderen, ook ik ben een Italiaan en ik heb dit heerlijk vaderland lief. Maar ik bemin het vaderland om zichzelv'; ik bemin de ziel van het vaderland, die niet sterft, en die niet is revolutionair, noch liberaal, noch dynastiek, maar katholiek. Daarom maan ik u vaderlijk aan voor alles te denken aan de verzoening van Italië met de Kerk, door den strijd op te heffen tusschen het vaderland en het Hart en het Hoofd der Kerk, een strijd, die slechts ondergang brengen kan. Overweegt, dat ordeningen, grondwetten, staatsvormen kunnen worden gewijzigd; op de monarchie kan volgen de republiek, op den éénheidsstaat de statenbond; maar wanneer alles is gewijzigd, dan blijft altijd onveranderd Italië, dan blijft altijd het Italiaansche volk en het vaderland, aan 't welk ge boven alles uw hulde en uw dank schuldig zijt. Doemt daarom niet om wat voorbijgaat dat wat blijven moet ten ondergang. Betreedt den weg der rechtvaardige herstellingen, en wanneer het voegt daarbij iets op te geven, dan wint ge toch de glorie land en volk te hebben gered." "

Er is geestdrift in deze taal, de geestdrift van geloof en moed. Het doet weldadig aan haar te hooren, zij verheft en versterkt.

Het werd ook eindelijk eens weder tijd, dat de geboren burgers van Rome, die hun burgerrecht niet door een slavenpand van de Revolutie hebben gekocht, aan de Revolutie deden verstaan, dat zij nog bestaan. Men moest eens weder vernemen, dat de katholieke wereld zich van anderen bloede acht dan dat zeer oude Huis van Savoye en dat zij niet vergaat. Van de Kerk geldt, ook waar het de wereldlijke souvereiniteit betreft, *patiens quia aeterna*, zij kan altijd wachten, altijd dragen, sterven nooit.

Dezelfde geestdrift spreekt uit de woorden, die striemen halen over het aangezicht der Italiaansche volksoverweldigers en volksmisleiders:

„Ziedaar hoe hart en ziel van den Paus uitgaan tot Italië. En toch beschuldigt men hem Italië's onverzoenlijke, inwendige vijand te zijn, die door het steeds herhalen zijner staatkundige aanspraken Italië's eenheid, Italië's ondeelbaarheid, Italië's leven bedreigt. Wie dan is oprechter en warmer vriend van Italië, de Paus, die aldus spreekt, en handelt, of het liberalisme, dat onder den naam van Italië alleen denkt aan het bevestigen van partij- en secte-belangen, terwijl Italië vergaat? En als de katholieken van Italië liever gaan met den Paus dan met het liberalisme, verdienen zij dan geen lof als ware vrienden en redders van hun land? Zij beschuldigen Leo XIII, den Paus van Italiaanschen bloede en van Italiaanschen geest, den Paus, die een man is der gedachte en der daad; een behoudsman en een vriend der onterfde en verdrukte klassen, die langs ordelijken weg streeft naar het herwinnen der plaats hem door het Evangelie aangewezen — zij beschuldigen hem in Frankrijk de republiek te begunstigen om in Italië de monarchie neêr te slaan. Maar zij vergeten, dat overal en altijd één gedachte den Paus bezielt, één gedachte, grootsch en alomvattend als de Kerk, wier Hoofd hij is: boven voorbijgaande belangen en stoffelijke vormen gaat de ziel der volkeren, die leven blijft.

Aan zijn betoogen vol liefde zullen intusschen de mannen van de Regeering ook verder geen gehoor geven. Zij zullen voortgaan met al hun geestkracht uit te putten om los te slaan op de clericalen, ten einde dezen meer eerbied in te boezemen voor hun instellingen. En hier zullen zij een bijeenkomst in een Kerk verbieden, omdat

zij is van staatkundigen aard, en daar zullen zij een proces opzetten tegen een katholiek blad, dat niet zuiver Savooisch is, en ginds zal men een pelgrimstocht belemmeren, en elders zal men een pastoor of een missionaris de ooren wasschen, en zóó, zóó redt men Italië, met zijn éénheid, met zijn hoofdstad en met zijn Savooische monarchie!"

Meesterlijk is hier het huichelachtig bedrijf der Italiaansche machthebbers geteekend. Het is het bedrijf van alle statenroovers, die gekomen zijn tot bezit en genot. Als zij nog niets hebben veroverd, dan vereeren zij den vooruitgang, dan roepen zij de sacrosancte Revolutie af. Dan heet de omverwerping van het bestaande, heilige plicht. Dan spreekt in het oproer het volksgeweten. Dan maakt het volk gebruik van zijn recht van vrije keuze en vrije beschikking voor en over zichzelve!

Nu is eindelijk het doel bereikt: het begeerde is verkregen. Nu is er geen revolutie meer, nu is er een rechtstoestand. Zoo heet het. Nu geldt niet meer de vooruitgang, maar het behoud. Behoudende ontwikkeling en ontwikkelend behoud. Voor dien rechtstoestand moet ieder eerbied hebben, dat verkregen recht moet ieder handhaven. Allereerst die groote, grootsche instelling van behoud.... de Katholieke Kerk.

Zoo guichelen en huichelen deze Herodeswelpen verder. Rechtsherstel is Revolutie. En hetzelfde spel spelen zij met de Monarchie. De Kerk is de bondgenoote der Monarchie... en... zoo... voort.

De *Civiltà* eindigt hare beschouwingen met een woord van fiere bemoediging:

„Neen, neen, deze staatslieden zullen zichzelve niet herzien tot het altijd zwellende water hun aan de lippen komt. Dan zullen zij misschien, van siddering bevangen, den weg der rechtvaardige herstellingen willen inslaan. Maar dat zal te laat zijn voor hen. Zij zullen verdwijnen en het ware Italië zal blijven; het Italië, katholiek van ziel, saâmgebonden door zijn geschiedenis, zijn gevoel, zijn lotsbestemming met den Apostolischen Stoel; het Italië, dat zonder de hulp van vreemde bajonetten zijn weg zal vinden, dien

van het Vatikaan. Tot nieuwe jeugd door den grijsaard van het Vatikaan gezegend, zal het, vast is onze hope, uit de schande herrijzen tot de grootheid, die waarheid is".

IV.

Het is hier overbodig op het karakter of de beteekenis der *Civiltà cattolica* te wijzen. Het gezag der hier aangehaalde woorden ligt in hun inhoud. In hun waarheid en onaantastbaarheid.

Niet het minst ook in hun tijdigheid. Een neiging om het vraagstuk der wereldlijke souvereiniteit des Pausen te vergeten begon hier en daar een zekere mate van slaapzand in harten en geesten te strooien. Het zandmannetje ging rond, de oogen vielen dicht, de zielen sliepen.

Het was ook noodig, dat men eens aan de hoogheid der Katholieke Kerk werd herinnerd. Er zijn er nog genoeg in onze wereld, die meenen, dat de Kerk in den strijd des levens zekere uitgelezen, naar de keuze dezer meenenden uitgelezen, staats- of regeeringsvormen niet missen kon. Zelfs zouden sommige niet altijd door de daden der vaders of der zonen aanbevolen, maar steeds teeder geliefde dynastieën onontbeerlijk zijn voor het glorieus bestaan der Kerk. IJdelheid!

De Kerk — en dit scherp en zelfs meedoogenloos te hebben doen uitkomen is de verdienste der *Civiltà* — de Kerk is ten opzichte van de wereldsche regeeringsvormen, vrij en onafhankelijk. Aan welken vorm haar wijzen en denkers ter wille van Staat en Maatschappij, van land en volk ook de voorkeur geven, zij, zij kan met allen in vrede leven, aan allen haar zegen geven, allen bijstaan in hun streven om het recht te doen zegevieren, de orde te bevestigen, den vrede te verzekeren, de welvaart te scheppen. Het is haar, op zich genomen, onverschillig of zij te doen heeft met eene Monarchie of met een Statenbond, met eene Republiek of met een bond van gemeentelijke Republieken.

Voor haar zijn dit dingen van den dag. Voor geen enkele van dezen kan zij afstand doen van haar recht of haar plicht.

Zoo ook nu. Indien de Savooische monarchie als waarborg voor haar bestaan het onrechtmatig bezet houden van Rome noodig acht, dan kan de Kerk met de Savooische monarchie geen vrede sluiten.

Maar — en hierop behoort de klemtoon te vallen — zij zal daarom geen verbitterden strijd gaan voeren tegen die monarchie, zich niet verbinden tot omverwerping dier monarchie met een of andere staatkundige partij. Men meent dit in Savooische kringen, omdat men zelf tot al die dingen in staat was en in staat blijft. Men vreest, omdat men bij de steeds toenemende ontevredenheid van het volk zoo gaarne den steun van het Vatikaan zou hebben en dien niet verkrijgen kan. De Regeering weet te goed, dat een verbond met radikalen en anderen haar geen vasten grond geeft. Zij zou tegenover dezen hulp verlangen van de Katholieken. Zij wilde wel het *nè eletti nè elettori* voor de staatkundige verkiezingen opgeheven zien. Zij kon dan hopen op een behoudsgezinde meerderheid, een meerderheid, die haar behouden, haar bestaan verzekeren zou. Want nu het geldt de Regeering, is het parool: orde en behoud.

Het Vatikaan echter bekommert zich niet om deze half gelispelde, half gezuchte bedekens. Het blijft kalm en onverstoord. Het zegt tot *deze* geheele behoudspartij: „Nescio vos". Ik ken u niet en ik erken u niet. Voor mij zijt gij eenvoudig onrechtmatig en onrechtvaardig. Gij bevindt u hier zonder recht en zonder rede. Gij gaat gebukt onder de erfzonde: de Revolutie en de roof. Gij zijt nu geneigd om op het plein van Sint Pieter uw vaandels en banieren door den Paus te doen zegenen, en straks zult gij die gebenedijde vaandels op den Janiculus gaan ontwijden door ze te wuiven voor het monument van Garibaldi en daarmede als met een troonhemel te overhuiven zijn beeld. Gij wilt nog uw twee goden dienen: de Revolutie en de Kerk,

Den een uit neiging en den ander uit nood. Welnu, tot die liefde uit nood ben ik niet bereid. De vorstin gaat niet met de deerne, de vrije vrouw niet met de slavin. Om aan uw deur voor u het volk te nooden... verre van mij! Nescio vos!

Want — en dit wordt te dikwijls vergeten — het gaat hier om het volk. De verdrukkers van Italië weten te goed, dat zij met al hun schoone woorden en met al hun stout geschreeuw niet kunnen rekenen op het volk. Het volk wil hen niet. Er is waarheid en werkelijkheid in het woord des Pausen, als hij de meerderheid der Italianen opvordert als zijn mannen, staande voor zijn vrijheid en zijn recht. Er is in Italië veel gezondigd, gezondigd door nalatigheid, door verzuim, door flauwheid, lafhartigheid, er is gezondigd door het vergeten van weldaden en het spelen met gevaren, door onverschilligheid, waar het beginselen, door gemakzucht, waar het daden betrof. Er was hebzucht, waar trouw moest wezen, en nationale ijdelheid, waar kloek geloof gevorderd werd. Zorgeloosheid en dartele lust tot verandering hebben haar rol gespeeld en allerlei, wat niet van de Kerk kon komen, was — waarom zoû men het een held als den kardinaal Pacca niet na mogen spreken? — gekomen in Italië en in den Kerkelijken Staat. Maar hoe het was of wezen mocht, toch is de oude geest gebleven, de geest van trouw en aanhankelijkheid aan God en Zijn Stedehouder, het geloof aan de allesbeheerschende Voorzienigheid, die Petrus' Stoel te Rome gevestigd heeft. Dát gelooft het volk, dát weet het, dát houdt het.

En dàt weet ook de Savooische monarchie. Zij weet, dat één woord van den Paus de morrende scharen zal doen zwijgen, den geest der ontevredenheid bezweren. Daarom wil de Regeering den steun der Kerk, want de Kerk is de macht van behoud.

Maar niet tot het behoud des boozen.

Op het volk komt het, in laatste beslissing, aan. Het is dwaasheid te meenen, dat het Vatikaan, zooals men dan pleegt te zeggen, rekent op buitenlandsche oorlogen, rekent op volksbewe-

gingen, rekent op geweld. Het Vatikaan weet beter. Het behoeft deze middelen en deze wapenen niet. Bij de nederlaag, de schandelijke nederlaag van Ardua is het gebleken, dat het met en om het Vaderland treuren kan. De oplossing van het geweldig vraagstuk ligt op de eerste en voornaamste plaats in Italië, in de hand van het Italiaansche volk.

Voortreffelijk heeft *von Hertling* het in 1895 te Munchen uitgesproken: „Hier verwachten wij alleen heil van een innerlijke genezing der Italiaansche toestanden, van een vrijwillig terugkeeren van het volk tot den Paus". Daar ligt voor ons menschelijk weten de beslissing. Wij kunnen haar afbidden van den God van genade en recht, wij kunnen haar bevorderen door ons altijd moedig en onwrikbaar vasthouden aan de noodzakelijkheid van een vrij gezag voor den Opperherder te Rome, door het steeds luid verheffen van ons protest tegen den gepleegden statenroof. Maar de middelen en wegen zijn het geheim van God. De vorm, dien de beslissing zal aannemen, is de vorm, dien de Paus kiezen zal.

Voor ons de overtuiging, dat er een beslissing komen zal. Een beslissing, die ook Italië van zijn ellenden bevrijdt. Het valt toch niet te ontkennen: zoo lang Italië in strijd met den Paus blijft leven, verkeert het in den toestand der verdoemden van Bridaine: duisternis en lijden. Het uurwerk gaat, de slinger slaat: „Toujours, jamais; jamais, toujours". Eeuwig onrust, nimmer vrede.

V.

In 1827 heeft Stendhal het neêrgeschreven, en in 1894 heeft Pératé het herhaald, dat het monument, waarmede Bernini in den St. Pieter te Rome den ouden zetel des Apostels omkleedde, een onding is. Het is te waar om het te herhalen. Het is van te weinig belang om het te betreuren. Al wordt „le plus beau lieu du monde" door deze onuitsprekelijk zware en toch luchtige

kerkvaders ontsierd en onteerd, het doet weinig ter zake. Hier is de zaak alles.

De zaak is hier: de Stoel van Petrus. Al dit zware brons en al deze gedrochtelijke wansmaak bedekken hem niet. Wij zien den ouden Galileeschen Visscher, den plebejer uit de plebejers van Israël, op den houten met ivoor gesierden zetel van den Senator Pudens, Simon Bar Jona, den man, met het getaande, verweerde gelaat, gebruind en geroosterd door de zon van Galilea en de stormen op het meer van Genesareth. Wij zien den pelgrim, die ging door Pontus, Galatië, Capadocië, Azië en Bithynië, zaaiende het zaad des woords, en die nu gekomen is tot Rome, niet om te rusten, maar om er te sterven en te blijven ten allen tijd.

Deze zetel is het symbool van zijn macht.

Dat symbool zien wij en wij vertrouwen en hopen. Met hoog geheven hoofd herhalen wij het woord: *Civis Romanus natus sum.*

22 Febr. 1898.

St. Peters stoel tot Antiochiën. DR. SCHAEPMAN.

DE NEDERLANDSCHE ROOMSCH KATHOLIEKE VOLKSBOND.

(Vervolg van bl. 127 vv.)

II.

In zijn zendbrief over het arbeiders-vraagstuk heeft Z. H. Paus Leo XIII het een noodzakelijkheid genoemd, de gildevereenigingen van den ouden tijd te herstellen met behoud van den ouden geest, die haar bezielde, doch in overeenstemming met de behoeften van onzen tijd. En hoedanig zulk eene vereeniging dan zijn moet, beschrijft de H. Vader volgenderwijs.

In hoofdzaak gelde dit als algemeene regel: de arbeidersvereenigingen moeten zóó ingericht en zóó bestuurd worden, dat zij de meest geschikte en meest practische middelen aan de hand doen om het beoogde doel te bereiken. En dit beoogde doel is: zoowel de stoffelijke als de geestelijke belangen der werklieden zooveel mogelijk te behartigen en te bevorderen. Daarom moet de godsdienst der vereeniging tot grondslag van haar regelen strekken; haar geheele inrichting moet van het christelijk geloof doortrokken zijn. In die vereenigingen moeten grondige verklaringen van de dwalingen des tijds gegeven, de drogredenen van de vijanden des geloofs weêrlegd worden; daarin moeten de aanlokselen der verleiding aan de kaak gesteld, de werklieden voor die verleiding gewaarschuwd worden.

Zoo 's Pausen Encycliek *Rerum novarum*.

En nu is het zeker opmerkelijk, dat de stichters van den Ned. R. K. Volksbond vooral den in die beschrijving uitgedrukten wensch van den H. Vader schier punctueel voorkomen hebben.

Blijkens de oproeping tot „de katholieke werklieden en kleine burgerij", stelde de organisatie van den beginne af zich voor, te „strijden voor verkrijging van betere maatschappelijke toestanden". Maar dat belette dien mannen niet, het doel van hun Bond in Artikel I der *Statuten* aldus te omschrijven: „*door samenwerking zijner leden in den geest en volgens de beginselen der Roomsch Katholieke Kerk, vooral den werkmansstand en de kleine burgerij te beveiligen tegen de socialistische dwalingen van onzen tijd*". En dien overeenkomstig zegt Art. II: „*Die samenwerking toont zich inzonderheid in een openlijk en godsdienstig optreden van den Bond, als zoodanig ook bij vergaderingen en feestvieringen*". Als wilden zij toonen van goeden wil te zijn, om eerst het rijk Gods en zijne gerechtigheid te zoeken, in 't vertrouwen, dat hun het overige dan toegeworpen zou worden.

Ze is van de ontwerpers dier *Statuten* dan ook geen ijdele leus, het schrander bedachte en van meet aan aanvaarde devies van den Bond: Voor God en Kerk, voor Vorst en Land [1]). Geen ijdele klank in den mond der Nederlandsche katholieke mannen, die met dit duidelijk omschreven doel zich vereenigden en samenwerken. Zinrijk en waardig ook is hun door Dr. Alberdingk Thijm z.g. ontworpen herkenningsteeken, hun insigne: een schildjen, horizontaal overdekt met het nationale rood-wit-blauw en het pauselijk geel-wit, in smallen band, dwars daarover heen.

En meer dan door leuze en herkenningsteeken werd het aldra bewezen, dat het den stichters van den Ned. R. K. Volksbond ernst was, hooge ernst met hun doel en de middelen om het te bereiken. Dat bleek vooreerst aan den Hoogwaardigen Bisschop van hun diocese, met wien de katholieken vóór en boven ieder ander plegen te rade te gaan in zulke zaken. Met vaderlijke genegenheid en blijkbare voldoening heeft Mgr. Bottemanne zelf

---

[1]) Sinds het verscheiden van wijlen Z. M. Koning Willem III gewijzigd in het devies: Voor God en Kerk, Vorstin en Land.

van die eerste audientie gewaagd. Z. D. Hoogw. sprak van wederzijdsche verrassing. De heer Passtoors en zijn vrienden verkregen dan ook gereedelijk *fiat* op hun eerbiedig verzoek aan Haarlem's voorzienigen kerkvoogd, dat het Z. D. Hoogw. behagen mocht zijn hooge goedkeuring aan den Bond te verleenen en, door officieele benoeming, door *zending* van een priester, als geestelijk Adviseur, den mannen te behoeden voor afwijking van den eenmaal ingeslagen rechten weg.

„De Bond — zegt Art. V der *Statuten* — wordt beheerd door een Bestuur, samengesteld uit negen leden. Een priester, door Z. D. H. den Bisschop van Haarlem aangewezen, staat het Bestuur als raadsman ter zijde.

„De Bestuurders worden uit en door de leden gekozen.... De werkzaamheden, aan het beheer verbonden, worden door de bestuursleden bij onderling goedvinden verdeeld.

„Alle geschillen, den Bond betreffende, zullen onderworpen zijn aan de uitspraak van den geestelijken Adviseur.

„Zelfs waar deze meent te moeten opkomen tegen een maatregel, door het Bestuur of de vergadering met algemeene stemmen genomen, zal de uitvoering van het genomen besluit moeten worden geschorst en de zaak aan de beslissing van den Bisschop van Haarlem moeten worden voorgelegd. Aan de uitspraak van dezen zal de Bond zich steeds onvoorwaardelijk en onmiddellijk onderwerpen".

Dus wordt in den Ned. R. K. Volksbond de voorzittersstoel niet aan een priester afgestaan; als lid van 't Bestuur zelfs geen plaats voor ZijnEerw. in dat college; hij heeft zich niet in te laten met administratief of finantieel beheer. „Een priester staat het Bestuur als raadsman ter zijde". En wel uitdrukkelijk als geestelijk raadsman. Niet meer, maar ook niet minder. De geestelijke Adviseur toch is voor deze bediening „aangewezen" door zijn Bisschop; derhalve bekleed met autoriteit, sterk genoeg om te voorkomen, dat zijn raad in den wind zou geslagen worden. En zoo is in dezen Volksbond over en weer het beginsel gehuldigd en met bisschoppelijke sanctie in practijk gebracht: *wat men voor*

de werklieden doen wil, dat doe men door hen. Men kan veel voorbereiden, helpen, bevorderen door raad en daad. Maar als 't op het eigenlijk punt aankomt, moet de werkman zelf de man zijn. Een beginsel, dat intusschen nog door velen niet aannemelijk, minstens niet aanbevelenswaardig geacht wordt.

Onder de heeren, die reeds zijn aangeduid als de mannen van importantie in de schatting der kleine luiden, wordt daarin geen heil gezien door sommigen, die zich liefst de ware vrienden van het volk noemen: de ware vrienden, en dat wel in tegenstelling, zoowel met degenen, die, overigens hun geestverwanten, bovengenoemd beginsel zijn toegedaan, als met de socialistische kornuiten van „de proletariërs", wier bedoelingen aan zuiverheid te wenschen overlaten. Omdat die welmeenenden „het volk" zoo goed kennen, zijn zij zeer voorzichtig. Nietwaar: geeft ge den werklieden een vinger, zij nemen uw heele hand! En op die eigenaardigheid van 't volk zijn die voorzichtigen hier en daar terdege bedacht. Daarom zou de een beter vinden, dat zoo'n Roomsch Katholieke Volksbond beheerd werd, niet door een zelfstandig Bestuur, uit en door zijn gewone leden gekozen, maar door een van hooger hand uit de buitengewone- en eere-leden samengesteld en den Bond toegevoegd Bestuur, bekleed met aller volgzaamheid vorderend oppergezag, — een ander weer zou wenschen, dat het door en uit de gewone leden gekozen Bestuur van een R. K. Werkliedenbond werd „ter zijde gestaan" door eene commissie van toezicht, bestaande uit geestelijken, onder wier beheer de kas staat; terwijl dat *ter zijde gestaan worden* dan zeggen wil: bij iedere bestuursvergadering moet minstens één lid der commissie van toezicht aanwezig zijn. Van die menschenkennis ten opzichte van het Nederlandsche katholieke volk, van die zorg voor het vestigen en het bestendigen van „een goeden geest" in hun werkliedenvereenigingen, kan men zoo hier en daar opmerkenswaardige voorbeelden aantreffen. Maar niet in den Ned. R. K. Volksbond. Of liever en juister gezegd: die

menschenkennis, die zorg openbaren zich in dezen Bond op andere wijze, volgens het boven omschreven beginsel. En met de eenvoudige naleving van Art. V zijner *Statuten* heeft deze Bond getoond, wat *voor* den werkmansstand en de kleine burgerij *door* hen kan worden tot stand gebracht. De daartoe noodige steun en tact van „veel voorbereiden, helpen, bevorderen door raad en daad", vonden die mannen trouwens fortuinlijk bij hun eersten geestelijken Adviseur, den inmiddels door Z. H. den Paus met het Romeinsche purper vereerden priester, Mgr. L. C. Eijgenraam; terwijl Haarlems Kerkvoogd zelf gevolg gaf aan den wensch der wakkere Volksbonders, door hun Beschermheer te willen wezen en, derhalve, bovenaan op de alaan grooter wordende ledenlijst van den Ned. R. K. Volksbond te laten inschrijven den invloedrijken naam van Z. D. H. Mgr. C. J. M. Bottemanne.

Zoo kon de Bond tegen een stootje, tegen beoordeeling en veroordeeling, van vele en velerlei kanten verwacht en ook be hoorlijk gekomen. Vrijmoedig opgetreden in het volle, rijke leven, met open oog, zoowel voor „den geest des tijds", als voor den geest des Evangelies, nam de Bond stelling, nu *in* dan *tegen* de sociale beweging onzer dagen, al naar 't pas gaf volgens recht en rede. Vóór alles katholiek, deed de nieuwe katholieke Vereeniging van werklieden en z.g.n. kleine burgers zich aldra kennen als ordelievend, even trouw aan Dynastie en Vaderland, als aan de Moederkerk en haar zichtbaar Hoofd op aarde. Maar tevens kwamen die mannen er rond voor uit, dat zij, dus principieel optredend tegen de sociaal-democratie zoowel als tegen de „neutrale" arbeidersbeweging — dat zij niet gezind waren, om tegen terecht gewraakte wanverhoudingen in de maatschappij, bij welke vooral de mindere man het lootjen legt, doekjens voor 't bloeden samen te flansen.

Als een strijdzang, maar tevens als een hymne van den vrede klonk weldra hun door Adviseur Eijgenraam gedichte *Bondslied*, met den fraaien, zinrijken aanhef:

Voor God en Kerk, voor Vorst en Land
Verheffen we onze vaan,
De heilbanier, met forsche hand
Door Willibrord hier ingeplant,
Bewaren we als een heilig pand,
Wat vallen moog, wij staan!

En dat klonk allengs wijder en verder door Noord- en Zuid-Holland. Maar als 't lied in hun vergadering geestdriftig gezongen was, kwam daar openlijk ter sprake, dat er niet genoeg verdiend wordt door de werklieden, dat er te lang gewerkt wordt, of nu eens te lang en dan weer in 't geheel niet, door gebrek aan werk, — dat vrouwen genoodzaakt worden in de werkplaats het loon van den man te drukken, dat kinderen naar de fabriek gestuurd worden inplaats van naar de school, — dat de overheid wel eens de aandacht vestigen mocht op de krotten hier en daar, die arbeiderswoningen geheeten worden. Dat alles en meer werd dan besproken en er werd gevraagd: wat moeten wij doen? En er werd overlegd, gewikt en gewogen, wat ter verbetering, ook van zich zelven, zou kunnen gedaan worden. Voorlichting werd gevraagd aan mannen van gezag. Een goed woord vond in hun vergaderingen een goede plaats. En van een en ander werd geen geheim gemaakt. 't Was ongehoord van een katholieke vereeniging, van „ordelievende werklieden"! Ja, daarom juist werd de publiciteit, aan de besprekingen en handelingen van den Ned. R. K Volksbond gegeven, als een der beste middelen beschouwd, om de hardhoorigen en bijzienden daarbuiten aan het verstand te brengen — dat er toch werkelijk een sociale quaestie bestaat! Als die mannen daarin slaagden, was 't alvast iets gewonnen, meenden zij, het meerdere zou dan wel volgen. Zij zaten niet stilzwijgend te kijken naar 't loopen van Gods water over Gods akker! Dat ondertusschen de kranten vaak voor menigeen ongenietbaar waren door de verslagen hunner vergaderingen, door „de reclame voor hun zaak" — het raakte hun koude kleeren niet. Die egoïsten op hunne beurt!

En zoo moesten voor- en tegenstanders al heel gauw weten wat men aan dien Bond had. Die cordate eerlijkheid trok velen aan. Ook mannen, geloofsgenooten van naam, spraken bereidwillig hun woord tot dat volk, dikwijls in dezer voege.

De Ned. R. K. Volksbond, goed geleid, nu eens vooruitstrevend, dan zich zelf beperkend, kan grooten invloed op de maatschappij uitoefenen. Het volk moet niet zonder teugel aan zich zelf en aan bandelooze vrijheid worden overgelaten; maar men moet het ook niet dwingen in het juk van passieve gehoorzaamheid. De grooten dienen te bedenken, dat hun kennis en doorzicht ook den kleinen toekomt. In dezen Bond nu is ruim plaats voor hen. Dan zullen de kleineren vertrouwen krijgen in de grooten en niet langer in ieder, die boven hen staat, een geïnteresseerde zien.

Ja, dat kwam dan zeer bedenkelijk voor aan dezen en genen, die in hun bescheiden voorzichtigheid het hoofd schudden over de voortvarendheid van sommige „stuurlui". Maar dat openlijk optreden en zeggen waar 't op staat, hetzij door „dat volk" zelf of door hun woordvoerders, bracht hun Bond op de tong en.... vooruit, snel vooruit. Hij nam toe in ledental en beteekenis.

Te Amsterdam opgericht den 4 Maart 1888, werden van den Ned. R. K. Volksbond Afdeelingen gesticht achtereenvolgens te Rotterdam, 1889 — Haarlem, 1889 — 's-Gravenhage, 1890 — Vlissingen, 1890 — Delft, 1892 — Schiedam, 1892 — Gouda, 1893 — Hoorn, 1893 — Dordrecht, 1893 — Edam, 1893 — Vlaardingen, 1894 — Helder, 1894 — Leiden, 1894 — Heemstede, 1894 — Voorschoten, 1895 — Zaandam, 1896 — Alkmaar, 1896 — thans te zamen met een totaal cijfer van ruim 16000 leden; ongerekend de eereleden, leden van verdienste en donateurs, van welke vele afdeelingen lijsten hebben aangelegd, als staalkaarten van meest geëerde namen van het katholieke Nederland.

Iedere Afdeeling heeft haar door den Bisschop van Haarlem benoemden geestelijken Adviseur; die van Amsterdam, Alkmaar,

den Haag en Rotterdam hebben zich bovendien verzekerd van den bijstand eens Meesters in de rechten, als rechtskundig raadsman. Voorts heeft iedere plaatselijke afdeeling haar Bestuur, gekozen door en uit haar gewone leden, terwijl de vak- en onderafdeelingen wederom haar eigen bestuurders hebben. Deze vak- en onderafdeelingen zijn: 1° die van de beoefenaars der onderscheidene ambachten of bedrijven, door Pastoor Konings en andere sociologen de kracht der Vereeniging genoemd; en 2° de ondersteunings- en weduwfondsen, spaarkassen zang-, muziek- en tooneelclubs, de onderafdeeling St. Barbara, wier leden de bondsbroeders grafwaarts leiden enz.

De Afdeelingen Amsterdam, Delft, Dordrecht, 's-Gravenhage, Haarlem, Helder, Leiden, Rotterdam, Schiedam en Vlaardingen verheugen zich in het bezit van een eigen Bondsgebouw; waarin eene teekenschool gevestigd is te Amsterdam, 's-Gravenhage, Helder en Rotterdam.

Aan 't hoofd van den heelen Bond staat een Centraal Bestuur, ter zijde gestaan door zijn eigen geestelijk Adviseur. Het wordt gekozen door en uit den Centralen Raad, die jaarlijks bijeenkomt ter bespreking van de algemeene bondsbelangen en waarheen de plaatselijke afdeelingen haar afgevaardigden zenden, soms met mandaat voor bepaalde voorstellen, in alle geval met volmacht, om in haar naam deel te nemen aan de beraadslagingen en stemmingen. Die afgevaardigden voor den Centralen Raad — van elke afdeeling één, twee of meerderen naar getalsterkte der leden — worden uit en door deze gekozen bij meerderheid van stemmen.

En eindelijk wordt vanwege het Centraal Bestuur uitgegeven het weekblad *De Volksbanier, orgaan van den Ned. R. K. Volksbond*, onder hoofdredactie van W. C. J. Passtoors, met een oplaag tegenwoordig van 11000 exemplaren, voor de leden verkrijgbaar voor één cent het nummer.

* * *

Die organisatie van den R. K. werkmansstand en de kleine burgerij in Noord- en Zuid-Holland, onder patronaat van St. Willibrord, trok allengs meer de aandacht van geloofsgenooten, ook buiten het Bisdom Haarlem. 't Werd ingezien, dat het werk van den Bond, met ambitie begonnen en met toewijding doorgezet, gesteund en bevorderd door kerkelijk en wereldlijk gezag, alaan meer volkomen beantwoordde aan de inzichten van den Paus: de arbeidersvereenigingen moeten zoo ingericht en zoo bestuurd worden, dat zij de meest geschikte en meest practische middelen aan de hand doen, om het beoogde doel te bereiken. En wijl men ook elders, hetzij door den drang der tijdsomstandigheden, of door de raadgevingen van de inmiddels verschenen Encycliek *Rerum novarum*, op een dergelijke organisatie van de katholieke werklieden zinde, daarom hadden dezen en genen het oog op de jeugdige Vereeniging in Holland, die van zich spreken deed.

Zoo werd de stichter en voorzitter van den Ned. R. K. Volksbond te Amsterdam de vraagbaak van velen in den lande. 't Was door zijne medewerking, door zijn stuwkracht, dat in 1891 de R. K. Werkliedenvereeniging te Arnhem tot stand kwam. Vervolgens werd o.a. te Apeldoorn, Nijmegen, Amersfoort, Sneek, Tilburg en Breda die zaak voor den katholieken werkman klaar gespeeld, geheel, of meest, of gedeeltelijk, door zijn toedoen. Ja, bij de oprichting van den — uit den aard der zaak neutralen — Politiebond in de hoofdstad, nu een 500 à 600 leden sterk, w rd een beroep gedaan op de medewerking van dien populair geworden vereenigingsman. En wat voeten dat alles in de aarde had, daar vroeg de heer Passtoors niet naar. Aanpakken, doorzetten, volharden, roept hij wankelmoedigen toe, met een stem als een klok. Maar hij zorgt er voor, dat zijn activiteit in alle opzichten correct is.

Dat wekte bij meerderen en minderen, bij grooten en kleinen vertrouwen in zijn persoon. Passtoors is inderdaad populair ge-

worden in de tien jaren, dat de Ned. R. K. Volksbond bestaat, al ondervindt hij óók, dat er zijn in stad en lande, die „niets van 'm moeten hebben"! Van zijn onder de hand zich uitbreidende kennis van het arbeidersvraagstuk en van werkmanstoestanden, — van zijn ervaring, opgedaan in de werkliedenbeweging, wordt partij getrokken. Zoo werd den president van den Ned. R. K. Volksbond een plaats aangewezen in de staatscommissie in zake pensioneering van oude en invalide werklieden. In 't Bestuur van den Bond voor de droogmaking der Zuiderzee werd hij nog onlangs met algemeene stemmen gekozen, in de plaats van den tegenwoordigen Minister van Oorlog. Hij is secretaris van de algemeene Vereeniging „Werkmansbelangen". Op tal van congressen was hij afgevaardigde en woordvoerder van werklieden. Door de afgevaardigden van 32 vakvereenigingen van allerlei kleur te Amsterdam werd hij in den winter van 1892/93 met algemeene stemmen gekozen als voorzitter van het comité in de hoofdstad; welk comité optrad tegen de socialistische woelingen dier dagen, en tevens veel geld en veel werk wist los te krijgen voor de werkloozen. 't Is ook door zijn bemoeiing, dat het gemeentebestuur van Amsterdam bepaald heeft, de sneeuwopruiming van gemeentewege voortaan alleen te laten verrichten door arbeiders, die minstens twee achtereenvolgende jaren in de hoofdstad woonachtig zijn. Een maatregel om zooveel mogelijk „den trek" naar Amsterdam te keeren. 't Was eindelijk meestal door zijn tusschenkomst, dat werkstakingen in de hoofdstad, òf nog juist bij tijds voorkomen, òf spoedig beëindigd werden — al haalde hij zich daardoor den vinnigen haat der socialistische raddraaiers voor goed op den hals.

En spreekt ge nu den heer Passtoors over het succes van die bemoeiingen, dan steekt hij resoluut zoo'n pluim op zijn hoed. Want dat kleedt den president *van den Ned. R. K. Volksbond!* Ja, hij acht het — en terecht — niet tegen de bescheidenheid daarvan nog veel meer aan belangstellenden mede te deelen,

omdat... daardoor de groote invloed van de katholieke arbeidersorganisatie uitkomt tegenover de anti-christelijke, tegenover de de socialistische werklieden-beweging. Het ridderkruis van Oranje Nassau, op de borst van den bondsvoorzitter, noemt hij dan ook een decoratie, door H. M. de Koningin-Regentes verleend aan heel den Ned. R. K. Volksbond.

Fr. A. van Kerkhoff O.-C.

(Slot volgt.)

BOEKBEOORDEELING.

Gedichten van Z. H. Leo XIII, tot op den laatsten tijd aangevuld, met bijzondere machtiging van den Doorluchtigen Dichter zelven, bij gelegenheid van zijn Zestigjarig Priesterfeest, in het Nederlandsch vertolkt door A. N. Mutsaers, Leeraar aan het Seminarie van het Bisdom van 's Hertogenbosch. Ingeleid door Dr. H. J. A. M. Schaepman. Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1898.

De heer Malmberg te Nijmegen is ditmaal een zondagskind. Hij mag zijn landgenooten een prachtuitgave aanbieden van de *Carmina Leonis XIII.* Naast den Latijnschen tekst staat een met veel zorg en kunstinspanning bewerkte Nederlandsche vertaling. „Ter inleiding" brengt Dr. Schaepman een waardige hulde aan de dichtgave van onzen grooten Paus.

Die hulde heeft iets geheel eigenaardigs en verrassends. In het jaar 1870, zoo verhaalt ons Dr. Schaepman, op een der avonden van de goede week, werd te Rome na het einde der donkere Metten een zitting gehouden van de *Academia degli Arcadi.* Van die zitting bewaart de dichter een onuitwischbare herinnering. Don Stefano Ciccolini, in die dagen custode generale dell' Arcadia, had de belangstelling van zijn vriend, den „poeta olandese", hoog gespannen door zijn gullen en geestdriftigen uitroep: „gij zult eens zien wat het een mooie zitting zijn zal, *qualche cosa di nobile!*" De poeta olandese zou de zitting bijwonen als jongste herder onder de Arkadische broeders. „Hier, hier", riep de custode generale, en wees hem en zijn beide peters een plaats in de eerste rij.

„*Qualche cosa di nobile!*"

Er ontstond beweging en Don Stefano begaf zich naar den ingang der zaal. Een oogenblik later geleidde hij aan zijn rechterhand „een man van rijzige, slanke, magere gestalte, aan de purperen belijnsels en knopjes van zijn soutane, aan het purperen kapjen op zijn hoofd en den gouden borstketen kenbaar als Kardinaal.

„Il papa futuro", fluisterde een der peters den jongen Hollander toe. „De Aartsbisschop van Perugia, Joachim Pecci", haastte zich de ander te zeggen. De dichter zag nu een schraal, maar rank en krachtig man. „Een geheel wit hoofd, zilveren haren, ivoren gezichtskleur. Een forsch voorhoofd, forsche beenderen in het gelaat, teekenachtig, krachtig en vol karakter. Een forsche mond ook, maar verfijnd en geadeld door een plooi en een glimlach; vernuft en wijsheid, levensversmading en levensverwinning.... wat niet in dien glimlach school? Dat was de *nobile sorpresa* van Don Stefano".

Na eenige voorstellingen begon de zitting. Er werden een paar strofen gezongen van het *Stabat Mater*. Daarna voordrachten en voorlezingen: Italiaansche sonnetten, Latijnsche hymnen, een elegie, een canzone of een canto in terza rima. Alles was een roerende herdenking van Christus' Lijden. Aan toejuichingen mocht niet gedacht worden. Men hoorde eerbiedig aan en bleef eerbiedig zwijgen.

Eindelijk ontvouwde Kardinaal Pecci statig en kalm eenige lange stroken papier en sprak over het Christendom in de Kunst. Het Christendom, toonde hij aan, had in de wereld een nieuw ideaal gebracht, het ideaal van het zegevierend lijden.

„Zeggen — schrijft Dr. Schaepman — dat ik mij den vollen inhoud der rede herinner, ik waag het niet, ik mag het niet. Maar wel mag ik belijden, dat ik nooit de schoonheid en de kracht van het woord in „lingua di Si" zoo had hooren klinken, nooit den harmonischen gang der Italiaansche periode zoo had zien voortschrijden, bewegen in de maat der hoogere gedachte. Dit is voor mij onvergetelijk: na de vergelijking van den lijdenden Christus met Prometheus en Hercules en Laocoön, een laatste vergelijking: de Christus op Golgotha tegenover Apollo, den glimlachenden, de Niobiden moordenden Zonnegod. Op dien avond heb ik voor het eerst in den Kardinaal Pecci den dichter mogen huldigen".

Vooral met het oog op het eerste gedeelte der „inleiding" hebben we boven gezegd, dat de hulde, welke door Dr. Schaepman aan de kunstgave van Z. H. Leo XIII gebracht wordt, iets eigenaardigs en verrassends heeft. 't Is of de poëzie der *Carmina* voor ons een nieuwe levensfrischheid ontvangt, nu wij het edel en forsch gelaat, den fijnen, maar hoogen en diepzinnigen glimlach van den Kardinaal Pecci mogen aanschouwen.

Een nieuwe levensfrischheid, ja, van hooger orde. Daar is een

buitengewoon karakterbeeld afgedrukt in die Latijnsche verzen met hun strenge en keurige vormen Wij lezen met bewondering, maar in nog hooger mate met eerbied. Hier worden Horatius noch Vergilius, hier wordt zelfs Boëtius niet nagezongen. Geen dichterlijk spel met de grootsche taal van het oude Rome. Geen kunstvaardigheid, die zich alleen gaat vermeiden in rhythmen. De klankmaat en taal dezer verzen is zoo zuiver en edel, omdat zij de harmonie weergeeft van een zuiver zielsgevoel en een edele geestkracht. Natuur en kunst zijn hier in bondschap getreden onder de hemelsche hoede van geloof en liefde.

Op blz. 154 der *Carmina* lezen wij: „Ad sodales Arcadicos altero post collegium institutum exeunte saeculo Neander Heracleus". Deze Neander is de hooge dichter zelf, die reeds in 1832, toen hij te Rome studeerde, onder de Arkadiërs werd opgenomen. Als Paus groet hij uit den Vatikaanschen burcht zijn kunstbroeders en stemt een blijden lofzang aan bij het tweede eeuwfeest van de stichting hunner akademie. „Exspectata diu", zingt hij,

„Exspectata diu, post saecula bina renascens
Littore ab eoo, candida fausta dies
Arcadiae natalis adest, accepta Camenis,
Et memori vatum rite colenda choro".

Een fiere en verheffende kunstzin bezielt en adelt den geheelen feestzang. De dichterlijke gedachten en het dichterlijk woord getuigen van levenskracht en tintelen van levensgloed. Een grijsaard, die zóó gevoelt en zóó spreekt, draagt in zijn ziel een onvergankelijke jeugd. Gij zult hem niet hooren weeklagen over verloren illusiën. Voorbijzwevende droombeelden hebben hem nooit betooverd. De muze, die hij aanroept, hult zich niet in nevelen, maar ademt in een onbewolkte lucht.

Dr. Schaepman doet met nadruk opmerken, dat men, om de poëzie van Leo XIII naar eisch te waardeeren, den kring, waarin zij geworden en tot ontwikkeling is gekomen, niet uit het oog mag verliezen. Deze poëzie blijkt niet alleen de vrucht van een veelzijdigen natuurlijken aanleg, maar ook van „kostelijke, fraaie beschaving". Van een eigenaardige en zuiver Italiaansche beschaving nu, beweert hij, is de akademie der Arkadiërs het beeld. Mogen wij over die achttiende-eeuwsche herders en herderinnen al eens meesmuilen;

we zouden blijk geven van lichtzinnige oppervlakkigheid, zoo we niets anders deden. De Arcadia, zoo getuigt zelfs Goethe — als Arkadisch herder Megalio Melpomenio genoemd — de Arcadia „heeft aan den zestiende-eeuwschen wansmaak paal en perk gesteld". Zij gaf den genadeslag aan veel gewrongens, aan valsch vernuft en barokke sierlijkheid. Zij bekampte al het gemaakte en gekunstelde en schiep een *poesia volgare*, waarin natuur en kunst elkaar de hand reikten.

De Italiaansch-Arkadische beschaving is volgens Dr. Schaepman van de wieg het deel van den dichter Leo XIII geweest. „Met haar statigheid en haar reinheid, haar ongekunsteld gevoel en haar keurigen vorm, haar harmonieuse geestdrift en haar sierlijke kracht, haar eenvoud en haar geleerdheid, haar herinneringen aan den Maecenschen grijsaard en de Ausonische oevers, haar wetenschap van de fotografie en de nieuwere dingen, haar eerbied voor Apollo en de Chariten en haar innig geloovige vroomheid, opgaande tot heiligen of martelaren, opzwevend tot de onbevlekte Moedermaagd en het Menschgeworden Woord, met haar vriendelijke familieverhoudingen en algemeene welwillendheid, haar genieten van de ongesierde natuur en haar vermaak scheppen in speelsche scherts, vindt men haar in de gedichten van alle tijdperken uit dit leven terug".

De poëzie is voor Leo XIII geen levenstaak. Zij is „de uitspanning van een ernstig man, die geen ontspanning zonder inspanning kent". Wat zij zegt wil zij goed zeggen, en haar woord moet denkbeelden uitspreken, die het de moeite waard is in hoofd en hart op te nemen.

Dr. Schaepman vindt in de gedichten van Leo XIII den geheelen man terug. Hij ziet hier den edelman, voor wien het hoofsche en geletterde leven in de scholen alleen een voortzetting is van hetgeen de huiselijke kring hem aanbood. Naast de hoofsche vormen, of liever als een hooger bezieling van dezen, schitteren in den jongeling adeldom van gevoel, reinheid van hart en de schoonste deugden. Na de beoefening van letteren en kunst is de wetenschap aan de beurt. De jonge dichter betreedt haar gebied en vormt zich tot een denker.

Maar de wijsheid is niet alleen wetenschap; zij is ook vroomheid. De geleerde jonkman wordt een van Gods priesters. Nu stijgt hij

tot een nog hooger orde van gedachten en over geheel zijn bestaan komt een wonderbare wijding. „De priester behoort reeds tot de prelatuur, hier niet een stand van eere, maar een levensstand". Daarna wordt de prelaat Kerkvoogd, „om eindelijk, naar het woord van Dante, met den grootschen mantel omkleed het *Apostolicum culmen*, de apostolische rotsspits te bestijgen en dáár voor het oog der wereld te staan".

Al deze trekken vindt Dr. Schaepman terug in de *Carmina*, wier kenmerkende eigenschappen hij in een boeiende schets aan de aandacht van den lezer voorstelt. Meesterstukken noemt hij de strofen op de Heiligen Felicianus, Constantius en Herculanus. Maar boven ieder meesterstuk staan voor hem de liederen op het H. Huisgezin van Nazareth. Daar is teerheid in van toon, diepte van gevoel, verhevenheid van gedachten. Hier treft hem „de devotie van het Begijntjen, de gloed van den Minstreel". Hier bewondert hij „de vlucht van den Kerkvader, het rotsgeloof van den Christenheld". De beteekenis van Leo XIII, verklaart Dr. Schaepman, straalt wel overal door in zijn poëzie, maar zij ligt daarin niet. De persoonlijkheid overheerscht het dichtwerk en blijkt alom het eerste en het hoogste. Leo XIII is geen dichter, die vóór alles dichter wil zijn. Hij staat op de rots der eeuwen als hoeder en geleider, als koning en vader der volkeren. Voor hem is de poëzie een spel, maar een spel, dat nooit beneden hem blijft. Zij geeft getuigenis aan de veelzijdigheid, de breedheid en de nobiliteit van zijn natuur. Zij is de kunst van een groot karakter, dat altijd tot eerbied stemt.

Nu neme de lezer zelf de „inleiding" ter hand en bewondere haar meesterschap. Dat meesterschap van Dr. Schaepman's karakterteekeningen kennen wij allen, en toch boeit, bekoort en verbaast het ons telkens opnieuw. Het openbaart zich in de oorspronkelijkheid en spontaneïteit van zijn schitterende diktie, in de stoute uitdrukkingskracht van zijn fier en mannelijk gevoel, in de souvereiniteit van zijn grootste denkbeelden. Voor hem is het onmogelijk in de poëzie der *Carmina* alleen op een gelukkige navolging der Romeinsche dichters te wijzen. Het kunstwerk van den grooten Paus kan door hem niet anders worden beschouwd dan als weerschijn en weerklank van een koninklijken geest.

Laten we hier nog bijvoegen, dat de „inleiding" een zoo natuurlijk geheel vormt met den schoonen dichtbundel, welke door Dr. Schaep-

man onder een nieuw licht is gebracht, dat iedere uitgave, waarin zij gemist werd, den lezer een pijnlijke teleurstelling zou bereiden en hem doen klagen over een geschonden boek.

De Eerw. Heer Mutsaers heeft een goed en verdienstelijk werk verricht. Ook een edel werk. Zijn vertaling getuigt niet enkel, dat hij met veel letterkundig geweten heeft gearbeid, maar ook dat hij als met heiligen eerbied iedere gedachte van den oorspronkelijken tekst in zich heeft opgenomen, eer hij het waagde haar voor zijn landgenooten te vertolken. Hij zou liever niet vertaald hebben dan te leveren wat men een vrije vertaling noemt. Van eerzucht was natuurlijk bij het overbrengen geen sprake, wel van zielsgenot. Zoo vaak het Nederlandsch zich onder zijn hand uitermate gedwee en gehoorzaam toonde en het welluidend Latijn welluidend en daarenboven woordelijk weergaf, verkeerde de *fidus interpres*, zoo mogen wij gelooven, in een benijdbare stemming.

Die nooit Latijnsche verzen hebben vertaald, kunnen zich geen voorstelling vormen van de tallooze moeilijkheden, waarmee daarbij moet worden geworsteld. De beste vertalingen der werken van Vergilius, Horatius en andere Romeinsche hoofddichters schieten doorgaans juist dáár tekort, waar de eigenaardige schoonheden van het Latijn in den oorspronkelijken tekst het meest uitschitteren. Het Latijnsche taaleigen heeft een onovertrefbare zeggingskracht, een vrijheid van zwier in allerlei woordverplaatsing en woordschikking, een boven alle uitdrukking rijke verscheidenheid in syntaktische spelingen, een handzame plooibaarheid in alles wat tot de prosodie behoort, waarvoor men meestal in de nieuwere talen alleen iets in de plaats kan stellen, dat naar eenige gelijkheid zweemt. En zelfs die zweem van gelijkheid wordt niet opgemerkt dan door lezers, die met de Latijnsche taal vertrouwd mogen heeten.

Overweegt men nu daarenboven, hoe dikwerf de dichterlijke gedachte voor een groot deel afhankelijk is van den vorm, waarin zij gekleed wordt, dan zal men van zelf erkennen, dat iemand, die een bundel verzen uit keurig Latijn wil vertalen, moet aanvangen met zich bij zijn arbeid zware eischen te stellen.

Wij hebben den Eerw. Heer Mutsaers een *fidus interpres* genoemd. Die uitdrukking werd niet gebezigd in den ongunstigen zin, welken Horatius er aan hecht in zijn *Ars poëtica*. Naar onze meening mag men over het algemeen de *Carmina* van Leo XIII niet anders vertalen

dan de Heer Mutsaers gedaan heeft. Die poëzie moet, voor zoover het mogelijk is, in haar volle waarde blijven. Zij heeft een eigen schoonheidsmerk van hoogen rang, dat geëerbiedigd behoort te worden. Onze Nederlandsche vertaler gevoelt dat zeer diep. Doch hij weet ook, dat zijn moedertaal rechten heeft, die zij niet kan verloochenen. „Hij streeft naar getrouwheid zonder den vorm uit het oog te verliezen".

Wij mogen zeggen, dat de vertaler in zijn kunstwerk uitnemend geslaagd is. Hij poogt onze accentverzen niet in een uitheemsche maat te wringen, om Latijnsche daktylen en spondeeën na te bootsen. Hij beluistert de melodie der *Carmina* en tracht die weer te geven, zooals onze klankmaat en klankverdeeling het toelaat. Zou men bij enkele versverbindingen kunnen redetwisten over de beweegreden zijner keuze, in de meeste gevallen achterhaalt men die terstond en is men bereid ze ten volle goed te keuren. De vertaler toont zich een kundig en geoefend versifikator, en oningewijden mogen zich terdege bedenken, voordat zij zich aanmerkingen veroorloven op zijn versbouw. De min of meer stroeve verzen, die hier en daar gevonden worden, bewijzen alleen, dat de Heer Mutsaers, waar hij zijn kunstvaardigheid niet geheel kon voldingen, liever de welluidendheid prijsgaf dan één denkbeeld van het oorspronkelijke.

Doch laten wij niet over het hoofd zien, dat de latiniteit der *Carmina* door haar fijnheid en keurigheid keer op keer de dichterlijke gedachte verhoogt. Leo XIII toont zich als dichter zoo volkomen meester van de taal, waarin hij zingt, dat zijn verzen zegevierend de vergelijking kunnen doorstaan met die van de beste humanisten. Men veroordeele dus niet te spoedig, wanneer de vertaling van den Heer Mutsaers nu en dan al te ver beneden haar model schijnt te blijven. Men vrage zich eerst eens af, waar het Hollandsch, zonder al te ongelijke kansen, een wedstrijd met het Latijn mocht wagen. Wij herhalen, dat ook de beste vertalingen der klassieken, wanneer het Latijn zijn volle taalkracht vertoont, herhaaldelijk bezwijken op den toets. Om hier slechts het tweede *Carmen* van Horatius te noemen, wat blijft er in een vertolking over van *rubenti dextera sacras iaculatus arces*? van *uxorius amnis*? van *vitio parentum rara iuventus*? Zelfs van *quem vocet Divum populus ruentis imperi rebus*?

Ik beken evenwel, dat de vertaler der *Carmina* van Leo XIII

enkele malen zijn verzen aan een strenger kritiek had kunnen onderwerpen. Een paar voorbeelden.

Het vers op Petrus Penna blz. 23 vangt aan met het onhollandsche: *Gelukkig grijs* (*fortunate senex*).

Op blz. 35 behoort *Ecquis erit modus*? in de vertaling anders te luiden dan: *Waar ligt de grens*? — *In 't eind, in 't eind het hoofd gestoken uit al dat slijk* is te mat naast: *E coeno caput exsere tandem.* — Het meesterlijke: *Tandem rumpe moras, excute corde luem* zal door niemand gevoeld worden in: *Geen talmen, weg die smet.*

In den feestzang aan de Arkadiërs komen de schoone verzen voor:

„Te ne ego sublimi sileam metuende flagello,
Carmine saepe ausum grandia pindarico?"

In de vertaling:

„Zal 'k u voorbijgaan, die, in 't geeslen vreeslijk krachtig,
Ook stout als Pindarus de snaren roert?"

De stoutheid van het tweede Latijnsche vers stelt misschien de nieuwere talen op een al te zware proef. Maar het kernige en ongemeene: *sublimi metuende flagello* eischt voor het minst een voller weerklank dan het konventioneele: *in 't geeslen vreeslijk krachtig.* In dezelfde *Elegia* zingt de Paus:

„Namque cothurnato incedis sublimis et acer,
Et tuto calcas pulpita nostra pede.

De vertaling luidt:

„Vast, krachtig, hooggebroosd betreedt gij hier de planken,
O onze roem, en ademt schrik en vrees".

Dat *planken-betreden* heeft hier na het averechts-deftige: *hooggebroosd* een bijna komische werking. De *grandis dictio* van het Latijn is verdwenen.

Jammer dat ook in de twee laatste verzen van dit gedicht:

„Dees laatste wenschen biedt u, jubelende Arcaden,
Als grijs, Neander Heracleus aan"

het woord *grijs* weer tot vertaling dient van *senex* en dat *jubelende* geen recht van bestaan heeft.

Doch zoo voortgaande zouden wij ten laatste knorven in de biezen zoeken.

Wij wenschen den Eerw. Heer Mutsaers van harte geluk. Zijn vertaling behoeft geen verdere aanprijzing. Haar beste aanbeveling is haar eigen dichterlijke waarde. Zij geeft keer op keer blijk van een warm en edel gevoel, van degelijke kunstvaardigheid en grondige taalkennis. Geen onpartijdig beoordeelaar zal aarzelen haar een sieraad onzer katholieke letterkunde te noemen.

P. F. Th. Van Hoogstraten.

Praelectiones de Iure Matrimonii, quas in Seminario Warmondano habuit et in commodum auditorum suorum typis excudi curavit Th. M. Vlaming I. U. D. iuris ecclesiastici in eodem Seminario Professor. Tomus I. Prostant apud Auctorem Warmundae, 1897. LXXXVIII - 306 p. Pret. fl. 3.

Hoewel reeds van meer dan ééne zijde aan deze *Praelectiones* het welkom is toegeroepen, aanvaard ik toch met vreugde de taak, mij door de redactie van dit maandschrift aangeboden, om hier aan dit boek eenige regelen te wijden.

Met vreugde. Want elke welgeslaagde poging om de studie van het canoniek recht te beoefenen en te *doen* beoefenen, verhoogt het peil der wetenschap, der theologische wetenschap vooral. In Dl. XVIII van dit maandschrift vinden wij in treffende bewoordingen het canoniek recht gehuldigd, gehandhaafd als de wetenschap, die met alle vakken der theologie in nauw verband staat. Is het woord van Berardi niet ten volle waar: „Dicere soles, eum qui insalutata canonum disciplina Theologus, aut qui insalutata Theologia canonum Magister audit, non Theologiam aut canonum disciplinam, sed Theologiae vel canonum disciplinae dimidium possidere" [1]).

En wordt niet terecht aan het canoniek recht de naam gegeven van *Theologia practica*, *Theologia rectrix*? (Devoti, *Comm.* I, 303 bij Phillips, t. a. p). Ook nu nog mag worden gezegd, wat Paus Caelestinus I in het jaar 429 aan vele Bisschoppen schreef: „Nulli

---

[1]) Berardi, *Comm. in jus eccl. univ.* Praef. p. XIII, bij Georg Phillips, 3e Aufl. Bd. I, 31.

sacerdoti liceat canones ignorare" (c. 4. d. 38. *in Decreto*). Over het innig verband van het canoniek recht met alle vakken der theologie, vooral met de dogmatiek, de moraal en de kerkelijke geschiedenis kan men zoowel bij Phillips (t. a. p.) als in *De Katholiek* (t. a. p.) lezenswaardige bladzijden vinden.

In deze *Praelectiones* dan zie ik een welgeslaagde poging tot beoefening van het canoniek recht.

Prof. Vlaming stelt zich, blijkens zijn *Prolegomena* (p. IX), ten doel, in een enkele verhandeling alles samen te vatten, wat de toekomstige priester bij de uitoefening der zielzorg over dit onderwerp weten moet. Voor de eischen der priesterlijke bediening mag deze samenvatting, of liever deze natuurlijke verbinding van verschillende theologische vakken een zeer gelukkige worden genoemd. De *canones*, wier hoofddoel, wier reden van bestaan immers geen andere is dan de Christenheid te leiden tot haar eeuwig heil, moeten den theologant-moralist-priester bij de uitoefening zijner heilige bediening tot richtsnoer strekken zoowel om hun innig verband met de theologie als ook omdat het *Corpus Juris* een schat van practische oplossingen der moeielijkste gewetensvragen bevat, die voor hem niet anders dan tot eigen schade en tot nadeel der hem toevertrouwde zielen een verborgen schat kan blijven. Of is het canoniek recht slechts een dorre verzameling van wetten en besluiten door het kerkelijk gezag uitgevaardigd? Is het niet meer dan een bloote, telkens wisselende, naar omstandigheden veranderlijke vorm, niet gedragen door een onvergankelijk beginsel, niet bezield door den Goddelijken Geest, die in de Kerk leeft en de Kerk leven doet tot de voleinding der eeuwen? En is daarom de degelijke beoefening van het canoniek recht geen priesterlijke plicht? Terecht merkt dan ook de schrijver van meergenoemde artikelen (*De Kath.* t. a. p. bl. 308) op, dat men gemakkelijk begrijpen kan „waarom Benedictus XIV heeft kunnen zeggen, dat, waar de canonieke wetten in de praktijk worden nagelaten, men ze toch noodzakelijk moet in het oog houden, zoo dikwijls het op het bestuur der zielen *in foro conscientiae* aankomt, om de gewetens veilig te kunnen besturen (*Ep. ad R. P. Nicolaum Lercari S. Cong. de Prop. Fide Secretarium* d. 19 Mart. 1752): „Denique quod, licet canonicae leges in praxi negligantur, earum tamen ratio necessario habenda sit, ad animas conscientiasque tuto dirigendas, recte sapienterque suo more disserit Covarruvias." "

Maar deze *Praelectiones* willen niet zijn een *Tractatus canonicus* in den trant der groote werken, zooals b.v. het werk van Petrus Gasparri, waarvan Card. Joseph d'Annibale getuigt: „tractatus, qua canonicus, omnibus numeris absolutus". Het zijn *Praelectiones*, die de hoogleeraar voor zijn leerlingen houdt om hen in de wetenschap in te wijden, hun van zijn weten mede te deelen en, wat niet het minste is, hun de wetenschap te doen liefhebben.

De *hoofd-verdeeling* zijner verhandeling ontleent de schrijver (*Prolegomena* IX, X), op geringe afwijkingen na, aan den zooeven genoemden Petrus Gasparri, destijds, in 1890, professor in het canoniek recht aan het *Institut Catholique* te Parijs, thans door Z. H. den Paus in de diplomatieke loopbaan geplaatst.

De *bronnen*, waarvan Prof. Vlaming zich bediend heeft, zijn allereerst de kerkelijke wetten en verordeningen. Dikwerf geeft hij de *decretale* aan, soms geeft hij den vollen *textus juris*, voorzien, waar de zaak het eischt, zooals op p. 185–188, van een *degelijke uitlegging*. En ook met onze burgerlijke wetten houdt hij meer, dan gewoonlijk pleegt te geschieden, rekening: zoodat niemand hem kan verwijten: *„Legista sine canonibus parum valet, canonista sine legibus nihil"*. Overal, waar het pas geeft, steunt zijn uitspraak op de jongste beslissingen van het algemeen kerkelijk gezag, in verband met de bepalingen van het Provinciaal-Concilie van Utrecht en van de Haarlemsche Diocesaan-Synode.

Verschillende schrijvers heeft hij geraadpleegd, die het canoniek recht hebben uitgelegd, inzonderheid in den lateren en allerlaatsten tijd, onder wie aan den reeds genoemden Petrus Gasparri de eereplaats mag worden toegekend. Maar Prof. Vlaming stelt zich geenszins met een weêrgeven hunner meeningen tevreden; hij onderzoekt veeleer, en houdt zich in praktische vraagstukken liefst aan hen, die de zaken praktisch behandelen, in betwiste punten alleen aan hen, die, wat oordeel en bewijsgronden betreft, boven anderen uitmunten, en staaft zijn beweren in een eenvoudig betoog. En dat alles wordt u aangeboden in den aangenamen vorm eener gemakkelijke, breede latiniteit, waar de geest der Romeinsche colleges in leeft. Helder is de gedachte, helder de uiteenzetting. En al zijn er ook nog altijd die klagen over het weinig aantrekkelijke der studie van het canoniek recht, de wijze waarop Prof. Vlaming de vruchten zijner grondige studie weet aan te bieden, oefent zelfs op die klagers

groote aantrekkingskracht uit en boezemt zijn leerlingen en zijn lezers belangstelling en liefde voor deze wetenschap in.

De waardeering, waarmede ik dit werk als eene ernstige en vruchtdragende studie van het canoniek recht begroet, wordt in geenen deele verzwakt door de weinige onnauwkeurigheden, die ook dit boek, evenals ieder menschenwerk, heeft.

Pag. 57 bevinden zich Fel. Cavagnis en Petr. Gasparri, twee der voortreffelijkste, zoo niet de twee voortreffelijkste, nog levende canonisten, in gezelschap van Weber e. a. als voorstanders van het gevoelen, dat aan het staatsgezag de bevoegdheid toekent om huwelijksbeletselen, die *prohibentia* worden genoemd, ook voor Christenen vast te stellen. Men leze de woorden van Cavagnis zelven, die Gasparri tot de zijne maakt, en zal de vergissing terstond bespeuren: „.... *Aliae* sunt dispositiones, quae requiruntur pro ordinata et honesta susceptione alicuius sacramenti, et in genere pro cuiuscumque negotii expeditione, attenta tantum rei natura, et *aliae*, quae per accidens supervenire possunt ex extrinsecis adiunctis; iudicium de *illis* vel ordinatio positiva, in re religiosa, ad Ecclesiam spectat; quoad *secundas* locum habere potest et iustum praeceptum alterius auctoritatis, puta patris familias, aut principis, de cuius tamen iustitia iudicare semper spectat ad Ecclesiam, tamquam, ad supremum moralitatis tribunal. Ex. gr. statuere quaenam requirantur pro recta Missae auditione, ratione ipsius actus, ad Ecclesiam spectat, sed quando Ecclesiae praeceptum non urget, poterit paterfamilias iusta de causa id interdicere filio, puta quia indiget eius ministerio. Tunc actus fit illicitus, non ratione sui, sed per accidens, ob extrinsecam circumstantiam, et praeceptum patris non est religiosum, ideoque non attingit auditionen Missae, quatenus est actus religiosus, sed est ob necessitatem familiarem, ideoque eius transgressio offendit quidem pietatem, seu obedientiam erga parentes, sed non religionem. Hinc male quis deduceret ex hoc accidentali et extrinseco iure, ius esse patrifamilias ordinandi rem religiosam, cum eam non attingat quatenus religio est, sed ratione circumstantiarum.

„Id et in re matrimoniali evenire potest. Hinc proprie dicta impedimenta, matrimonii etiam impedientia, ab Ecclesia declarantur vel constituuntur, quamvis ratione alterius virtutis possit aliquid induci et ab alia auctoritate. Sed semper spectat ad Ecclesiae iudicium decernere an haec iure vel iniuria interveniat". (Fel.

Cavagnis, *Instit. Jur. Publ. Eccl.* Romae, 1883, Vol. III, n. 188).

Pag. 135 lezen wij: „... a quo [Episcopo] simul postuletur dispensatio, ut sc. pars catholica matrimonio suo, valido quidem, sed illicite contracto, in posterum uti licite valeat. Ita declaravit S. Off. 12 Mart. 1881 (*Acta S. Sedis*, T. XVI, p. 235)". De vergissing springt in het oog, als men de eigen woorden van het H. Officie leest, gelijk ze voorkomen in de *Collectanea S. Congreg. de Propaganda Fide*, Romae, 1893, onder n. 1440: *Ex litteris S. C. S. Officii* 12 *Martii* 1881: „*Ad Vic. Ap B.* Emi ac Rmi DD. S. R. E. Cardinales contra haereticam pravitatem generales Inquisitores in Congregatione generali, habita Feria IV die IX vertentis mensis Martii, lectis litteris Amplitudinis Tuae, quibus Emo Cardinali Praefecto de Propaganda Fide referebas, Te in quadam ad clerum tuum instructione omnibus presbyteris curam animarum exercentibus praescripsisse, ne coniuges, qui de suo matrimonio mixto clandestine inito dolentes et poenitentes reconciliari Deo desiderant, monere omittant de necessitate obtinendi ab Episcopo dispensationem, ut matrimonio suo, valide quidem sed illicite contracto, in posterum uti licite valeant: hanc vero praescriptionem nonnullis missionariis occasionem dedisse dubitandi, utrum huiusmodi obligatio a Te imponi potuerit; re diligenter et mature perpensa, instructionem ita declarandam a Te esse censuerunt: nempe oportere, ut a praefatis coniugibus Ecclesiae, cuius sanctissima lex violata est, satisfiat, eidemque cautiones de periculo salutis aeternae a se et a sua prole amovendo in foro etiam externo praestentur, atque hoc fine recursum ad Episcopum postulari".

Met het oog op de minder gewenschte gevolgen, die deze misvatting in de praktijk der zielzorg kan veroorzaken, veroorloof ik mij de vergissing in een helder licht te stellen. Het volgende geval had zich namelijk voorgedaan. De Vicarius Apostolicus B..... had eene instructie uitgevaardigd, waarbij hij zijnen onderhoorigen missionarissen voorschreef om de katholieke echtgenooten, die een gemengd huwelijk op *ongeoorloofde* [1]), maar niettemin *geldige* [1]) wijze hadden gesloten, en zich daarna berouwvol met God wilden verzoenen, op de *noodzakelijkheid* [1]) te wijzen eener bisschoppelijke *dispensatie* [1]), ten einde in 't vervolg hun huwelijks-recht en -plicht op *geoorloofde* wijze te kunnen uitoefenen en nakomen. De Congregatie nu van het

[1]) Ik cursiveer.

H. Officie, aan wier oordeel de zaak werd onderworpen, daar sommige missionarissen aan de bevoegdheid des bisschops tot het opleggen van zulk een verplichting twijfelden, schreef aan dien Vicarius Apostolicus, dat zij oordeelde — *censuerunt* d. i. in de taal van het *Corpus Juris: besliste* — „dat deze Instructie *in dien zin* [1]) door u moet worden verklaard, dat gehuwden als hier bedoeld, aan de Kerk, wier hoogheilige wet immers geschonden is, voldoening moeten verschaffen en, ook *in foro externo* [1]) [hier betreden we het terrein van den Ordinaris] voldoende zekerheid moeten stellen om het gevaar, waarin zij zelve en hun kroost ten opzichte der eeuwige zaligheid verkeeren, te verwijderen, en dat men *ter bereiking van dat doel* [1]) zich tot den Bisschop heeft te wenden". Alzoo een onwettig voorschrift op even hoffelijke als afdoende wijze tot de orde geroepen.

Pag. 259 wordt d'Annibale als voorstander van een bepaald gevoelen aangehaald in de moeielijke quaestie, hoever het beletsel der aanverwantschap (affinitas), dat *ex matrimonio nullo* ontstaat, zich uitstrekt. M. i. ten onrechte. In de 4e editie zijner *Summula* (Romae 1897, T. III, § 433, n. 8) spreekt Card. Joseph d'Annibale over deze quaestie aldus: „Quid si ex matrimonio nullo? Adhuc sub iudice (Giovine, T. I, § 306, 6) varia et implexa lis est: quidam adhuc 4m contingere putant, quidam 2m non excedere: alii, si matrimonium bona fide initum fuit illis; sin mala, his adhaerent (cf. Feije, § 376; Allègre, Art. VI, n. 2); hoc mihi displicet (§ 429); itaque nihil prorsus audendum inconsulta S. Sede, sive agatur de matrimonio contrahendo, sive de eo dissolvendo". Card. d'Annibale kiest hier dus geen partij.

Deze enkele onnauwkeurigheden in het aanhalen van schrijvers doen echter evenmin afbreuk aan de innerlijke waarde der *Praelectiones*, als zij een Heilige zouden behoeven te beletten, onder het getal der Kerkleeraren te worden opgenomen. De *sana doctrina*, de kerngezonde leer, dààrop komt het aan.

Piëteit jegens Christus en de Kerk doet Prof. Vlaming onder de veelal onaangename en droge schors den geest en het leven der Kerk vinden, die immers de geest en het leven is van het canoniek recht, en doet hem tegenover de eischen van een staatsgezag, dat door dien geest en dat leven niet bezield wordt, de rechten van Christus en

---

[1]) Ik cursiveer.

Zijne Kerk duidelijk omschrijven. En al valt het mij moeielijk de welwillende interpretatie te aanvaarden, die Prof. Vlaming (p. 60) met Pater van Gestel en eenige Nederlandsche rechtsgeleerden aan art. 83 B. W. meenen te kunnen geven, ik stel niettemin op hoogen prijs wat de pagina's 61—64 over de verhouding van het canoniek tot ons burgerlijk recht ten opzichte van het huwelijk ons bieden. *Gulden woorden*, die ik onder de oogen zou willen zien ook van diegenen onzer katholieke staatslieden, rechtsgeleerden, schrijvers, die het voorrecht eener canoniek-juridische vorming hebben gemist. Niet slechts wegens de verhouding hier te lande tusschen Kerk en Staat op een gebied, dat maar al te dikwerf voor velen meer moeilijkheden oplevert naarmate hun kennis van andere wetenschappen grooter en van het canoniek recht geringer is, maar ook, en vooral omdat, naar de teekenende uitdrukking van Georg Phillips (*Kirchenrecht*, Bd. I, 27) „die von der Theologie ihrem Ursprunge nach ausgehende kirchliche Jurisprudenz gleichsam der Ring ist, welcher weltliche Rechtswissenschaft mit der Kirche verbindet"; en omdat alsdan onze katholieke juristen meer en meer vertrouwd zullen willen geraken met het canoniek recht in 't algemeen, waarvan de studie ook voor den civiel-jurist onontbeerlijk heeten moet: „Es hat dasselbe aber nicht bloss darum eine solche Bedeutung, weil es eine Quelle ist, aus welcher viele verschiedene Rechtsverhältnisse ihre geignete Beurtheilung finden, sondern darum, weil es das Recht der Kirche ist, und eben desshalb neben dem öffentlichen und Privatrechte, ein besonderes rechtswissenschaftliches Gebiet einnimmt, hat es für den Juristen, der selbst sich mit Ernst zur Kirche bekennt, einen hohen Werth. Nirgend wird er in der Praxis und Theorie des weltlichen Rechtes so tief in die obersten Principien alles Rechtes hineingeführt, als bei dem canonischen Rechte. Es müsste also auch schon von dieser Seite her das Studium dieser Wissenschaft dem Juristen unentbehrlich erscheinen" (Phillips, t.a.p. p.29).

Waar het op degelijken inhoud aankomt, verdient de verhandeling over de gemengde huwelijken (p. 104—139) hoogen lof. Hier blijft [1]) voor den dienstdoenden geestelijke, zoowel wat de theorie als wat de praktijk betreft, niets te wenschen over. In het bijzonder geldt dit voor hen, die de priesterlijke bediening uitoefenen in het

[1]) Behoudens het boven gezegde.

bisdom Haarlem, waar immers de Hoogw. Bisschop de buitengewone volmacht heeft ontvangen van den H. Stoel om, met inachtneming van bepaalde voorschriften, in het huwelijksbeletsel, dat *mixta religio* genoemd wordt, te kunnen dispenseeren. Hem, die bij de behandeling eener dergelijke zaak officieele stukken of brieven te schrijven heeft, zullen de hier afgegeven *formules* [1]) goed te stade komen. Pag. 118 zou ik echter aan de woorden „antequam dispensatio petatur" willen toevoegen — ook met het oog op de Romeinsche praktijk — „vel saltem antequam *dispensetur*".

Overigens veroorloof ik mij op de verdere bladzijden dezer *Praelectiones* nog enkele kantteekeningen te maken.

Pag. 142 wordt, in afwijking van den alouden, ook door Prof. Vlaming in beoefening gebrachten stelregel: *Erubescimus sine textu loqui*, het bewijs gemist van het gevoelen, dat de pastoor in het aangeduide geval zich *etiam vi iuris communis* tot den ordinaris wenden *moet*.

Pag. 162, 2°. zijn m. i. de woorden *ac antecedens*, die eveneens bij Gasparri te vinden zijn (t. a. p.), abusievelijk weggelaten.

Pag. 162, 2°. zouden de woorden *ad instantiam mulieris* wellicht beter kunnen gemist worden. Immers zij geven aanleiding tot de gevolgtrekking, als zou in het onderhavige geval de *man* niet bevoegd zijn dispensatie te vragen, eene gevolgtrekking, die ik niet zou durven verdedigen. Want waar aan elk, en niet aan ééne der beide partijen het uitsluitend recht wordt toegekend — (*Instruct. S. Off.* 20 *Junii* 1883 *ad Ep Orientales; Coll. S. C. de Prop. F.* n. 1572, P. II, tit. 6, art. 5: „Ad impugnandum ex capite impotentiae matrimonium solummodo *coniuges* admittuntur"; cf. van de Burgt, *De Matrim.* n. 529; Feije, *De Impot.* n. 541; Gasparri, l. c. n. 1181) — om als *eischer* in rechten over de ongeldigheid *ex capite impotentiae* op te treden, daar zie ik geen reden om den *man* de bevoegdheid tot het indienen der bedoelde suppliek te ontzeggen. Gasparri (l.c. n. 523) heeft dan ook die woorden: *ad instantiam mulieris* niet.

Maar ook ten aanzien van den *inhoud* moet ik herhalen wat ik reeds ten opzichte van het *citeeren* bemerkte: deze kleine onnauwkeurigheden verminderen de groote beteekenis van het werk niet.

---

[1]) In de formule voor de pars acatholica schijnt het vóórlaatste woord, *katholiek*, weggevallen te zijn.

Op beiderlei heb ik gemeend, ter wille van de zaak die ons heilig is, te moeten wijzen, maar ook om des te eerlijker, immers na *aandachtige* lezing van het geheele boek, mijn innige overtuiging te kunnen uitspreken, dat Prof. Vlaming met deze voortreffelijke *Praelectiones* eene degelijke bijdrage heeft geleverd tot verrijking en versterking der katholieke theologische wetenschap, niet alleen door hetgeen zij bevatten, maar ook door den geest, die ze bezielt en de harten zijner leerlingen veroveren en vervullen moet. Prof. Vlaming heeft begrepen en in beoefening gebracht, wat den schrijver der boven aangehaalde artikelen over het kerkelijk recht in dit maandschrift (Dl. XVIII, bl. 75) de volgende regelen in de pen gaf: „De noodzakelijkheid, het nut, de belangrijkheid van de studie des kerkelijken rechts zijn buiten twijfel voor al degenen, die tot de orde des gezags in de Kerk behooren, omdat het aan ieder — hetzij een schakel des gezags van Christus zelven of van de Kerk, dat is hier van Paus of Bisschoppen door de hun verleende volmacht, afkomt — in die inrichting der Kerk zijne plaats aanwijst, ieders rechten en verplichtingen bepaalt, opdat hij, die wel kennende, zijn plaats en den rang, dien hij bekleedt, waardig vervulle, en zoo doende het zijne bijdrage om de zoo heilzame eenheid te bewaren, te versterken, te bevorderen, en in dat wonderbaar stelsel dier eenheid tot het doel van Kerk en geloovigen ijverig werkzaam te zijn. Want, ongetwijfeld, hij die liefde voor de Kerk gevoelt, en aan de dienst van Christus' Bruid is toegewijd, hij eerbiedigt en eert hare wetten, hij zal door zich met de voorschriften zijner Moeder bekend te maken, ze op te volgen en te doen opvolgen, toonen, dat een oprecht kinderlijk hart in hem slaat, dat hij een ware zoon der Kerk is".

Dr. A. C. M. Schaepman.

Dr. L. A. Kesper. Geschiedenis van het Gymnasium te Gouda. Gouda, G. B. van Goor Zonen, 1897.

Wij ontvangen hier het eerste gedeelte eener geschiedenis van het gymnasium te Gouda; het tijdvak, dat ditmaal wordt behandeld omvat de jaren 1366—1572, toen deze inrichting van onderwijs nog als parochie- of groote school bestond. Vlijtig heeft Dr. Kesper,

de schrijver dezer monografie, het stadsarchief doorzocht om hetgeen er aan bescheiden der scholasterie is overgebleven en uit rekeningen en vroedschapsresolutiën kon opgemaakt worden voor zijn onderwerp bijeen te brengen. Daarna werd het aldus vergaderde over een viertal hoofdstukken verdeeld, en achtereenvolgens gehandeld: over de begeving der scholasterie, hare inkomsten, het schoolgebouw, het onderwijs zelf, de onderwijzers en de leerlingen. Waar het noodig is vindt men aan den voet der bladzijden de betreffende aanhalingen uit de archiefstukken; terwijl ten slotte de volledige tekst van niet minder dan 17 documenten wordt gepubliceerd, welke als het ware de grondslagen zijn, waarop dit gansche wetenschappelijk onderzoek berust. Een duidelijke en kalme betoogtrant beantwoordt aan zulk eene nauwgezette voorbereiding; door inhoud en vorm is deze geschiedenis der Latijnsche school belangrijk ook voor lezers buiten Gouda, vult zij aan hetgeen een Schotel, Rammelman Elsevier, Voegler, Boot en Kan op dit gebied aan het daglicht hebben gebracht, en behoort als een werkelijke aanwinst te worden beschouwd voor onze betrekkelijk nog zoo onvolledige kennis van onderwijs-toestanden gedurende de 14e en 15e eeuw.

Vooroordeel en partijdigheid hebben hier het achterhalen der waarheid juist niet in de hand gewerkt; ook de geschiedenis van het vroeger onderwijs is door sommigen als wapen aangegrepen in den strijd onzer dagen, en gelijk het immer gaat, wanneer de wetenschap haar eigen gebied verlaat en op vreemde paden afdwaalt, er is veel stof opgeworpen maar tot een beter inzicht van vroegere toestanden heeft het niets gebaat, daarentegen onpartijdige navorschers genoodzaakt voor alles een aantal wanbegrippen uit den weg te ruimen. Als sprekend voorbeeld van zulk een misbruik der wetenschap kan ik mij beroepen op een geschiedboek, dat vóór twintig jaren in hetzelfde eerzame Gouda is verschenen, op het derde deel der *Geschiedenis en beschrijving der Stadt van der Goude*, door de Lange van Wijngaerden in handschrift achtergelaten, bewerkt en vermeerderd door wijlen J. W. Scheltema. De hartstochtelijke en kwetsende toon, welke daar door den predikant-uitgever en bewerker wordt aangeslagen tegenover alles, wat herinnert aan het katholiek verleden van Gouda, ontsiert dezen overigens niet onverdienstelijken arbeid; voortdurend is de toeleg waarneembaar om zijne katholieke medeburgers mores te leeren door het afgeven,

dikwerf zonder schijn van bewijs, op hun voorgeslacht; en talrijk zijn de bladzijden, waarop een niet gerechtvaardigd en onuitstaanbaar gevoel van meerderheid zich lucht geeft boven de stumpers, die dan toch het stadhuis hebben gebouwd, St. Jan stichtten en versierden, die Gouda hebben verrijkt met tal van stichtingen, welke thans nog voor een belangrijk deel ten goede komen aan de geloofsgenooten van dezen onbeminnelijken commentator. Een paar volzinnen, ontleend aan het hoofdstuk: *Scholen* (bl. 69—81), kunnen ten bewijze strekken. „Het volk — zoo heet het daar — werd dom en onkundig gehouden. Kennis en wetenschap bleven het monopolie der geestelijken, zoovelen of liever zoo weinigen zich daarop toelegden". „De heillooze invloed der geestelijkheid alhier op het onderwijs en de verwaarloozing harentwege van alle kennis en beschaving bij het aankomend geslacht [hebben] tot de kerkhervorming der 16de eeuw grootendeels aanleiding gegeven". Zelfs de verlerlei erflatingen ten behoeve van het onderwijs gemaakt, leveren geen bezwaar op voor den Heer Scheltema, maar moeten zijn betoog schragen; immers de zorg voor de uitvoering van die legaten werd aan de H. Geest-meesters toevertrouwd, en derhalve „schijnt men op de medewerking der geestelijken in deze weinig te hebben durven rekenen". „Opmerkelijk is het dat het peil [van het onderwijs in Gouda] of beneden *nul* bleef, of telkens daalde, zoolang het van de geestelijkheid alleen afhankelijk was of kerkelijke invloeden zich daarbij lieten gelden; maar daarentegen steeg, en al hooger en hooger stond, naarmate het zich daaraan ontworstelde, en aan de zorg van eene verlichte en rechtschapene overheid werd toevertrouwd".

Slechts schijnbaar zijn wij afgedwaald van ons onderwerp; immers niet minder opmerkelijk dan het feit, dat de Heer Scheltema meent te kunnen vaststellen, is onze bevinding, wanneer wij deze stoute uitspraken, waarvan de eigenlijke strekking wel niet zal behoeven te worden toegelicht, vergelijken met de uitkomst, welke het nauwgezet onderzoek van Dr. Kesper heeft opgeleverd. De schrijver, die als conrector aan het gymnasium te Gouda is verbonden, en daarom zeker het openbaar onderwijs een goed hart zal toedragen, onthoudt zich echter zorgvuldig van zulk soort van polemiseeren als wij daareven vernomen hebben. Reeds de overtuiging, hoeveel er nog ontbreekt aan onze kennis van het onderwijs in de 14e en 15e eeuw, weerhoudt hem dergelijke algemeene en be-

slissende oordeelvellingen te geven; geen poging wordt er aangewend om de geschiedenis van het voormalig onderwijs tot een pleidooi voor geheel andere zaken te verwringen, maar de schrijver kent slechts één doel: uit de voorhanden bescheiden de geschiedenis der vroegere stadsschool zoo getrouw mogelijk wederom op te bouwen. Hoe geheel los de schrijver zich gevoelt van alle vooringenomenheid, blijkt reeds uit de eerste bladzijden van zijn boek, waar hij in aansluiting bij een opmerking van Moll duidelijk aantoont, dat onze graven, niet krachtens hun oppergezag maar gebruik makend van het hun geschonken en overgeërfde patronaats-recht, den scholaster van de Goudsche school benoemden. Daarna tracht hij uit de bescheiden vast te stellen, welke de invloed is geweest van dezen scholaster op het onderwijs en komt dan tot de bevinding, dat het ambt, louter eene sinecuur, geen voordeelen maar wel meerdere nadeelen voor de school heeft opgeleverd; in het bijzonder dat daardoor eene krachtige en duurzame ontwikkeling van het onderwijs werd tegengewerkt of onmogelijk gemaakt. Geen verstandig katholiek zal zich gekwetst voelen over dit oordeel, dat op deugdelijke gronden steunt en in bezadigden vorm wordt medegedeeld. Bespiegelingen en moralisaties, als de Heer Scheltema ten beste geeft, maken hem daarentegen kregel; en dit te meer, wanneer hij met het boek van Dr. Kesper in handen tot de bevinding komt, dat er van zulk een antagonisme tusschen Staat en Kerk, nog veel minder van het losmaken der banden tusschen beide, in het voormelde tijdvak iets valt waar te nemen; dat gedurende de korte tijdvakken van bloei, welke de Goudsche school in het begin der 15e en 16e eeuw heeft beleefd, het meerendeels geestelijken zijn geweest, die met het onderwijs waren belast, en dat ook geestelijken, in Gouda zelf werkzaam, bijv. de vice-curey t Mr. Rudolphus Joannis von Monikendam (bl. 53), zich verdienstelijk hebben gemaakt voor het onderwijs, zoowel door hunne persoonlijke bemoeiingen als door het stichten van studiebeurzen. Trouwens hoe onbillijk het is om het nadeel, dat de scholaster heeft berokkend, aan de Kerk te verwijten, blijkt reeds hieruit, dat de benoeming niet van haar maar van den landsheer krachtens patronaat-recht uitging. Werkelijk lette deze daarbij niet op de belangen van het onderwijs; het was een gunst, welke par tour de rôle werd uitgedeeld; en zoo kon het bijv. gebeuren, dat een geestelijke, die reeds

„fourrier van onse escuyerye" was, de Goudsche scholasterie nog erbij verkreeg. Dat waren ongetwijfeld misstanden, maar: à qui la faute ?

De innige samenhang, welke er op het gebied van onderwijs tusschen Kerk en Staat bestond, maakt eene nauwkeurige kennis van het kerkelijk leven in zijne verschillende uitingen niet zelden noodzakelijk; op meerdere bladzijden van deze monografie worden dan ook zaken besproken, welke daarmede onmiddellijk in verband staan. Het moet den niet-katholieken auteur veel inspanning gekost hebben zich met zulke ontwerpen vertrouwd te maken. Over het algemeen is hij niettemin erin geslaagd, en wanneer hier eenige bedenkingen volgen geschiedt dit met geen ander doel dan om hem het bewijs te geven, dat ik met belangstelling ook dit deel van zijn arbeid heb gevolgd. Dat één der beide beschermheeren van de geneeskunde Cosmianus wordt geheeten, is eene zeer onschuldige vergissing; hoeveel deze Heilige ook gemeen heeft met zijn metgezel, St. Damianus, niet den uitgang van zijn naam, want hij heet St. Cosmas. Waar de inkomsten worden besproken, welke de rector als officiant van het college der vicarissen, der memorieheeren van St. Jan, trok, staat de schrijver lang, voor den omvang van zijne studie misschien te lang, stil bij een proces, dat gevoerd werd tusschen den rector en deze memorieheeren. Niettegenstaande de uitvoerige behandeling is het eigenlijk punt van verschil nog eenigszins duister gebleven. Voor een deel moet dit hieraan toegeschreven worden, dat de auteur zich had te beperken in het mededeelen zijner aanhalingen en documenten; ook dat het gansche dossier niet is bewaard gebleven; de aard van het verschilpunt, eene ingewikkelde kwestie van kerkelijk recht, zal er echter wel het meeste toe hebben bijgedragen. Althans ik vermoed zulks op grond, dat reeds bij het inleiden van dit onderwerp een volzin voorkomt, welke onjuist is gesteld: „De memorieheeren — zoo leest men op blz. 28 — moesten, zoo zij zelf niet in Gouda wenschten te wonen, een substituut stellen, die de helft van hun aandeel zou ontvangen, terwijl de andere helft ten bate kwam van hem, die de memoriën persoonlijk bediende". Hier stuiten wij wederom op het misbruik, zoo althans moet het in vele gevallen genoemd worden, dat inkomsten van een ambt konden genoten worden zonder de verplichtingen, daaraan verbonden, zèlf te vervullen; in aansluiting hierbij moet de aange-

haalde volzin aldus gewijzigd worden: dat de ééne helft der inkomsten van het beneficie aan den memorieheer verbleef, het andere deel ten goede kwam aan zijn plaatsvervanger.

Met groote zorg heeft de schrijver uit zijn bescheiden trachten op te maken, welke diensten de rector als kerkelijk dienaar had te vervullen; in hoofdzaak bestonden deze hierin, dat hij zijne leerlingen naar de kerk moest begeleiden en daar op het koor had toe te zien, dat zij ordelijk en eerbiedig den liturgischen zang uitvoerden. Aan een stuk van 1423 wordt de bijzonderheid ontleend, dat de rector met zes zijner leerlingen 's ochtends en in den namiddag moest tegenwoordig zijn bij de z.g. visitatio sepulchrorum. Wanneer echter in éénen adem daaraan wordt toegevoegd, dat zij dan lessen en antiphonen hadden te zingen, moet er verwisseling met eene andere plechtigheid plaats gehad hebben; lessen en antiphonen toch werden gezongen bij de kerkelijke getijden, in casu bij de getijden der overledenen, niet bij de visitatio sepulchrorum.

Onder de inkomsten van den rector behoorde ook, al was het slechts een oortje voor iederen leerling, het z.g. hoechtyden-geldt, te heffen van de knechtkens, die in de vier hoogste klassen zaten. Deze bijzonderheid is ontleend aan een ontwerp van school-hervorming, dat vermoedelijk afkomstig is uit het jaar 1524 (Bijl. VII). In een noot (blz. 35) wijst de schrijver erop, dat elders, bijv. in Dordrecht en Middelburg, dit geld niet aan den rector mocht opgebracht worden. Het beantwoordde dan ook eigenlijk niet aan zijn doel; het hoogtijgeld was bestemd voor den parochie-geestelijke, en werd door de geloovigen opgebracht bij gelegenheid van de hooge kerkelijke feesten, wanneer er van zijne bediening meer werd gevorderd dan op andere dagen. Een andere bijdrage, zoo lezen wij in hetzelfde document, kwam daarvoor te vervallen; in het vervolg zouden de leerlingen geen „bastonnen" meer mogen betalen. Jammer dat het handschrift op deze plaats onduidelijk was; de schrijver gist, dat het in verband zou kunnen staan „met de roeden, welke men in de processie gebruikte". Bedoeld zal zijn de roede- of stock-dragher, die met een staf in de hand de processie opende en voor een ongehinderd en geregeld rondtrekken van den stoet had zorg te dragen. Het komt mij echter niet waarschijnlijk voor, dat zulk eene bediening ooit aan leerlingen zal toevertrouwd zijn; maar hoe kan er dan voor hen aanleiding zijn geweest op dien titel

zekere penningen bij den rector te storten? Met niet minder voorbehoud dan Dr. Kesper, waag ik het eene andere verklaring voor te slaan. Wanneer er nu werkelijk „bastonnen" moet gelezen worden, zou dit dan betrekking kunnen hebben op het tuchtmiddel, dat nog immer in eere was, de roede, de gevreesde plak, en zou men wellicht, ondeugend genoeg, de leerlingen eertijds verplicht hebben zelf de onkosten daarvan te dekken? In dezelfde noot wordt er nog op gewezen, dat de leerlingen der twee laagste klassen blijkbaar van dit hoogtij-geld waren vrijgesteld: „Dit hangt samen — zoo heet het daar — met de omstandigheid, dat men om aan de mis deel te nemen, minstens den leeftijd van tien jaren moest bereikt hebben". Er wordt bedoeld, dat in de Katholieke Kerk een kind niet vóór zijn tiende jaar tot de H. Communie wordt toegelaten; de minder duidelijke en zelfs onjuiste terminologie is ontleend aan de *Kerkgeschiedenis* van Prof. Moll. Dat handboek zou, naar het mij voorkomt, aan waarde nog gewonnen hebben, wanneer de schrijver, handelend over katholieke zaken, op voorbeeld van vader Vondel, de spraakmakende gemeente ijveriger hadde geraadpleegd; evenzeer zal, geloof ik, een katholiek schrijver het raadzaam achten protestanten te raadplegen, wanneer hij duidelijk en juist over de geschiedenis van hun godsdienstgenootschap of over hunnen eeredienst wil spreken.

Ik behoor hier mijne bespreking te staken; boeken als Dr. Kesper er ons één geschonken heeft leveren het gevaar op, dat men over meer plaatsruimte beschikt dan door de redactie kan toegestaan worden. Hoeveel ware er anders nog te vermelden: over den leeftijd, waarop de kinderen werden toegelaten, hunne lesuren, welke s'ochtends reeds om zes uur aanvingen, hunne oefeningen, bijv. het Latijn spreken, en zelfs over de boeken, welke in de verschillende klassen werden gebruikt; over de verhouding tot de bijscholen, de bekwaamheid of de tekortkomingen van het onderwijzend personeel, en den daarmede gepaard gaanden bloei of achteruitgang van de school. Voor dit en nog veel meer moet ik mijne lezers naar de monografie zelve verwijzen. Hier wenschte ik vooral rekenschap te geven van den indruk, welken het boek van den Heer Kesper op mij als katholiek heeft gemaakt. Eene vrijmoedige bespreking van zijn arbeid werd door mij niet slechts geoorloofd maar als plicht beschouwd; en kon ik niet in alles met zijn oordeel medegaan, ééne zaak behoort

onvoorwaardelijk te worden erkend: de waardige en kiesche toon, welke in dit gansche werk, dat van zoo veel wetenschappelijken zin getuigt, heerscht en ook daar blijft bewaard, waar op misstanden in Kerk en Maatschappij moet gewezen worden. Zoo en zoo alleen wordt de wetenschap gebaat, en tevens zonder eenig nadeel voor de waarheid oprechte verdraagzaamheid beoefend.

Dr. A. H. L. Hensen.

Der Atavismus. Von Dr. J. H. F. Kohlbrugge. Utrecht, G. J. C. Scrinerius, 1897.

De brochure, waarvan de titel hierboven staat aangegeven, is niet door een geestverwant geschreven. 't Scheelt veel. Vermelden we alleen maar, dat even in een noot (S. 21) op summiere wijze de staf wordt gebroken over alle bewijzen, die door de theologen sedert jaar en dag zijn aangevoerd, voor het bestaan van een Opperwezen. Blijkbaar is de theologie het vak niet van dezen doctor. Maar in de zaak, waarover hij eigenlijk handelt, is hij deskundige, en dit niet alleen, maar zijne verhandeling draagt ook het eigenaardig kenmerk, dat zelfstandige studie en onderzoek zoo gunstig onderscheidt van wetenschap uit de tweede hand.

Merkwaardig is, dat hij op die wijze tot een andere slotsom komt dan tegenwoordig *en vogue* is in de wetenschap. Reeds dat verdient, bij een kundige en degelijke studie, op zich zelf belangstelling. Maar bovendien geeft hij hier en daar aanmerkingen ten beste, die van zooveel gezonden wetenschappelijken zin getuigen en tegenwoordig toch door vele beoefenaars der wetenschap zoo dikwerf uit het oog worden verloren, dat het de moeite waard is, dit geschrift met een enkel woord bij onze lezers in te leiden. Aan diegenen onder hen, die zich met biologische studiën bezig houden, mag de lezing der verhandeling zelve ten stelligste worden aanbevolen: zij zullen zich hun tijd en moeite niet beklagen.

Deze studie dan over *Atavismus* — gedateerd uit Tosari (Java), 2 Aug. 1897 — is door den schrijver, Dr. J. H. F. Kohlbrugge, in tweeën gedeeld. Het eerste gedeelte behandelt: *Der Atavismus und die Descendenzlehre.* Al dadelijk begint de schrijver met te zeggen, dat 't hem voornamelijk om klaarheid van begrippen te doen is:

iets, wat aan 't begin van een wetenschappelijke verhandeling inderdaad van goede belofte is voor den lezer. Daaraan verbindt hij de volgende treffende aanmerking, die wij letterlijk vertalen: „Wanneer men een aantal onverklaarde verschijnselen onder één woord samenvat, en wanneer dit woord dan in den taalschat van alle volken wordt opgenomen, dan schijnt het ten slotte iets bekends aan te duiden. Nieuw ontdekte, niet begrepen feiten schijnen op die wijze bekend, zoodra men ze met zulk een bekend woord heeft genoemd. Daarom is het hoognoodig zich eens om te wenden om overzicht te houden en nauwkeurig te bepalen, wat en hoeveel werkelijk bekend en bewezen is, ten einde dit van het niet bewezene en hypothetische te scheiden. Wel heeft ook de hypothese haar recht van bestaan, maar zij mag zich niet willen opblazen tot een feitelijk bewezen waarheid". Dat is voortreffelijk gezegd en waarlijk niet overbodig ter herinnering. Een dubbel doel alzoo heeft de schrijver: klaarheid te brengen in het begrip *atavisme*, en te bepalen, hoeveel van al datgene, wat onder *atavisme* gerekend is geworden, „als gewaarborgde bezitting naar huis kan gedragen worden".

Onder het begrip *atavisme* heeft men — zegt Dr. K. — de drie volgende morphologische „Variationen" samengevat: 1°. het optreden van eigenschappen der rechtstreeksche historisch-bekende voorvaderen; en dit noemt hij: *Repetition*; 2°. het optreden van afwijkingen, die van de eigenaardig onderlijke type terugvoeren tot de algemeene thans bestaande ras-type (tot de type van de *species*, van de *varieteit*, van het *genus*); en deze noemt hij: *Rückbildungen*; 3°. het optreden van eigenschappen, die tot een uitgestorven (verwijderde) ras-type zouden behooren, ook wel genoemd: afwijkingen van de thans bestaande ras-type of *Rückslag*.

Het bestaan van de twee eerstgenoemde atavische verschijnselen is bewezen en algemeen bekend; zij behooren tot het gewaarborgd bezit der wetenschap. Maar de derde soort dient aan een zorgvuldige contrôle onderworpen te worden. Want — zegt Dr. K. — met deze groep gaan wij de grenzen van het *genus* te buiten en betreden het gebied van de „Descendenzlehre"; bij de twee eerste soorten hebben wij te doen met bekende grootheden, met bekende afstamming binnen een scherp omgrensd *genus;* bij de derde soort met onbekende of althans hypothetische voorvaderen.

De twee eerste soorten alzoo worden buiten debat gesteld: zij

bestaan feitelijk en worden algemeen als zoodanig erkend. Alleen aan de derde soort wijdt de schrijver een nader onderzoek, en dit zal niemand overbodig achten, die weet, hoe deerlijk juist met deze *atavismen* in den laatsten tijd gesold is in de wetenschap [1]).

Getrouw aan zijn beginsel van juiste begripsbepaling, onderscheidt Dr. K. ook in deze soort wederom drieërlei: *a.* voorbijgaande, embryonale vormen en rudimentaire organen; *b.* vormen, die te wijten

---

[1]) Dit gaf P. Erich Wasmann aanleiding tot de sarcastische aanmerking: dat, wijl sommige menschen met een bult geboren worden, 't nog geen wetenschappelijk bewezen feit is, dat de mensch een kameel onder zijn voorouders telt *(Zur neueren Geschichte der Entwicklungslehre in Deutschland, Eine Antwort auf Wilhelm Haackes „Schöpfung des Menschen")*. Wij nemen deze gelegenheid waar, om ook dit werkje (overgedrukt uit *Natur und Offenbarung*, 1896) van den doorkundigen schrijver ten zeerste aan onze lezers aan te bevelen. Het is een hoog intellectueel genot eene bestrijding als bovenstaande te lezen: de superioriteit van gezonde wijsgeerige begrippen tegenover de pralende uitstalling eener splinternieuwe wijsheid, is er als met den vinger aan te raken en te tasten. — Twee werkjes van denzelfden natuurkenner: *Instinct und Intelligenz im Thierreich* en *Vergleichende Studien über das Seelenleben der Ameisen und höhern Thiere*, zijn reeds in den vorigen jaargang van dit maandschrift (Dl. CXI, bl. 374 vv. en Dl. CXII, bl. 487 vv.) door Prof. Beijsens naar verdienste gewaardeerd. Zij behooren o i. tot het allerbeste, wat op dit gebied in den laatsten tijd verschenen is. Geen onpartijdige, die belang stelt in natuurkundige studiën, mag ze ongelezen laten. Zij zijn ware toonbeelden in hunne soort en stellen vooral in het helderste licht, hoe overtuigend en zegevierend de ware beginselen kunnen verdedigd worden door wezenlijke kunde en scherpzinnigheid, door wetenschap uit de eerste hand, die de geschilpunten volkomen meester is. Mogen alle „verdedigers der waarheid" daaraan een voorbeeld nemen! — Niet minder voortreffelijk zijn twee vroegere studies van Wasmann: *Der Trichterwickler, eine naturwissenschaftliche Studie über den Thierinstinct* en *Die zuzammengesetzten Nester und gemischten kolonien der Ameisen, ein Beitrag zur Biologie, Psychologie und Entwicklungsgeschichte der Ameisengesellschaften*; maar deze zijn minder gemakkelijk te volgen en eischen meer van den lezer; in alle geval echter is het b.v. merkwaardig te zien, hoe een klein kevertje van de soort der bladrollers (*rhynchites betulae*), vier streep groot — zegge nog geen halven centimeter — met hersens naar evenredigheid, een mathematisch probleem zonder fout of aarzeling practisch oplost, en dan te moeten zeggen, wanneer Wasmann de geometrische figuur op het papier narekent: dat is mij wat hoog!

zijn aan stilstand of stoornis in de ontwikkeling *(Entwicklungshemmungen)*; *c.* eigenlijke atavische vormen. Deze worden stuk voor stuk aan een scherp onderzoek onderworpen, waarbij de schrijver in alle geval duidelijk toont, dat hij recht heeft om mee te spreken en volkomen op de hoogte is. De bijzonderheden daarvan kunnen wij niet samenvatten: 't zij genoeg er naar te verwijzen. Maar de zeker verrassende slotsom van dit onderzoek is, dat zij geen van drieën feitelijk recht kunnen doen gelden op den naam *atavisme*: „Die Lehre von Atavismus beruht nicht auf Thatsachen" (S. 13). En vraagt men wat de zienswijze des schrijvers dan is omtrent deze verschijnselen, dan antwoordt hij (voor de voorzichtigheid laten wij de woorden in 't oorspronkelijke): „Für mich sind: *Alle sogenannte atavische Anomalien neutrale Variationen, neutral in Bezug auf den gegenwärtigen oder zukünftigen Rassentypus, hervorgerufen entweder durch Variation oder durch Entwicklungshemmung. Die Hemmungen werden durch meist unbekannte, zufällige Störungen veranlasst, die sich meistens durch ungleichmässige Verteilung der Wachstumsenergie äussern. Die Variationen beruhen auf der Variationsfähigkeit um ein Mittel, darum werden die Variationen stets den Character einer progressiven oder retrogressiven Entwicklungsrichtung vortäuschen*" [1]).

Een beslissend oordeel over deze theorie mag aan de vakmannen overgelaten worden, maar 't is zeker de moeite waard er kennis van te nemen. En van nog grooter en meer algemeen belang is de waarschuwing, die de schrijver daarbij voegt. Want die waarschuwing geldt het misbruik, dat in de wetenschap van „onbekende grootheden" gemaakt wordt, aangezien deze veeleer traagheid bevorderen dan tot onderzoek aansporen. En hier willen we weder eenige regels letterlijk vertalen: „Dit is het gevaar dat iedere verleidelijke hypothese in zich besluit; ook de „Descendenzlehre". Ik wil deze leer, die in hare veelvoudige gestalte wijlen Janus lang overtroffen heeft, niet te na komen, reeds daarom niet, omdat zij m.i. tot het gebied der vermoedens en onrijpe hypothesen behoort, zoolang wij niet *in eenig geval, hoedanig dan ook, in staat zijn ons de morphologische vervorming daarbij werkelijk in bijzonderheden voor te stellen* (Weismann). Zulke hypothesen hebben voor de morphologen voorloopig alleen in zooverre waarde, dat zij tot steeds nieuwe

---

[1]) S. 14: de cursiveering is van den schrijver zelf.

onderzoekingen aansporen, om steeds nieuw materiaal, vóór of tegen, aan te dragen; en onder dit opzicht zijn zij vruchtbaar en van nut. Van een anderen kant echter zijn zij schadelijk: niet zoozeer daardoor, dat zij steeds nieuwe hypothesen tot verklaring der waargenomen vormen te voorschijn roepen — want de nauwgezette beschrijving der vormen behoudt hare waarde, ook wanneer later aan den dag mocht komen, dat de verklaring daarvan onjuist is; immers men kan de feiten weder van hun hypothetische, theoretische kleedij ontdoen —; maar veeleer daardoor dat weinig nauwgezette onderzoekers, ten deele onbewust, valsch waarnemen, de feiten naar hunne opvatting verwringen en zoo verwarring stichten; bovendien ook daardoor, dat uitsluitend die vormen bestudeerd worden, welke zich in het hypothetische gebouw laten inschuiven, terwijl men de andere verwaarloost, omdat hun beschouwing, naar men pleegt te zeggen, tot niets leidt. Auch dies ist eine Fälschung" (S. 15). De zin is met de ellemaat der Duitsche geleerdentaal uitgemeten, maar wat erin staat, is zeker hoogst behartigenswaard en niet weinig *ad rem* en *ad hominem*. Wij mogen er des te eerder een *Vos plaudite* bijvoegen, omdat met dezen volzin het eerste gedeelte der studie wordt besloten.

Het tweede gedeelte draagt ten opschrift: *Der Atavismus und die Morphologie des Menschen*. Daarin alzoo worden de uiteengezette beginselen toegepast bepaaldelijk op de anthropologie. Natuurlijk is ook hier alleen spraak van *atavismen* der derde soort, volgens de boven aangegeven onderscheiding. De voornaamste van deze zoogenaamde *atavismen* worden nu achtereenvolgens en ieder voor zich aan een deskundig onderzoek onderworpen, en de slotsom is ook hier weder: „dass die Lehre vom Atavismus nicht auf Thatsachen beruht" (S. 30).

Na dit tweevoudig onderzoek besluit Dr. K. in dezer voege: „Zoolang er geen doorslaande bewijzen zijn aangevoerd, blijft het *atavisme* een wondergeloof of een sage. Zoolang mag ik ook daarop het woord van Weismann [over de telegonie] toepassen, dat volgens de in de wetenschap geldende beginselen, eerst de bevestiging der sage door methodisch onderzoek in staat kan zijn het *atavisme* tot den rang van een feit te verheffen".

Deze bestrijding van deskundige zijde komt ons in ieder geval merkwaardig voor. 't Is een bewijs te meer, hoezeer het Darwinisme

aan het aftakelen is. Darwin zelf zal zijn aanzien als natuuronderzoeker van den eersten rang ongetwijfeld behouden. Maar zijn stelsel, als wetenschappelijk geheel, komt niet zonder zware averij de eeuw uit, waarin het zoo statig van stapel liep. En de bekende *Stammbaum* van Haeckel kan wel in de volgende eeuw overgaan als een pyramidaal monument, maar zeker niet als een monument van wetenschap [1]).

A. M. C. VAN COOTH.

Leven van den gelukzaligen Petrus Canisius S. J. door Pater E. Seguin S. J. In het Hollandsch overgezet, vermeerderd, en verbeterd door P. Bongaerts S. J., opnieuw bijgewerkt en met een voorrede voorzien door H. J. Allard S. J. Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1897.

De litteratuur over P. Canisius is, door de herdenking van het derde eeuwfeest van zijn zaligen dood, in den laatsten tijd aanmerkelijk uitgebreid. In Duitschland werden tal van werkjes aan zijne nagedachtenis gewijd: *Canisius Büchlein für die christliche Jugend; Zwei Lieder zum sel. Petrus Canisius; Der selige Petrus Canisius, Deutschlands zweiter Apostel; Der selige Petrus Canisius, ein deutscher Glaubensheld; Leben und Wirken des sel. Petrus Canisius; Canisius Wallfahrt; Der selige P. Petrus Canisius in seinem tugendreichen Leben dargestellt.*

In deze litteratuur is dit laatste werkje — geschreven door Otto Pfülf S. J. — bijzonder merkwaardig. Op gezelligen toon hooren wij daar het leven van Canisius zeer zakelijk verhalen. Een aantrekkelijk beeld van den zalige rijst voor onze oogen en de vorm werkt met den inhoud samen om de jeugd met geestdrift voor Canisius te vervullen. Gaarne hadden wij van dit boekje met

---

[1]) Wasmann maakt zich half boos over „jene so leichtfertig gedrechselten Stammbäume, die Haeckel mit derselben Unverfrorenheit wie vor zwanzig Jahren auch neuerdings wieder in seiner *Systematischen Phylogenie* der staunenden Welt vorgeführt hat" (*Zur neueren Geschichte der Entwickelungslehre*, S. 17), en bij een onderzoeker, die het zoo ernstig meent, is dat begrijpelijk. Overigens echter kan iemand het bedrijf gelijkmoedig aanzien. Zulk een „wetenschap" maakt zich zelf volmaakt onschadelijk. Wie er nog door misleid wordt, verdient niet beter.

zijn vele afbeeldingen voor onze Hollandsche jeugd eene uitgave gezien bij den 300-jarigen gedenkdag van Canisius' dood. Moge een bekwame hand spoedig eene overzetting van Pfülf's arbeid in de vaderlandsche taal bewerken.

Iets vroeger dan genoemde geschriften verscheen het eerste deel van *Beati Petri Canisi S. J. epistulae et acta* (Brieven en arbeid van den Gelukzaligen Petrus Canisius), door P. Otto Braunsberger S. J. Een ware bronnenstudie, die eenmaal, naar wij vertrouwen, het volle licht over Canisius zal doen opgaan, zoodat een beeld van hem ten voeten uit kan ontworpen worden, omgeven door alle personen, die hem omringden, geplaatst in de lijst der diep rampzalige tijden door hem beleefd. Wij verwachten dat deze *Epistulae et acta*, bij het zoo rijke werk van Dr. Johannes Janssen *Geschichte des deutschen Volkes*, nog menig lichtpunt in de tijden der Hervorming zullen aanwijzen.

Ook ons land mocht in het laatst van het vorige jaar een nieuwe uitgave van het leven van dezen zalige aanschouwen. Al verscheen dit iets later dan zijn Duitsche medebroeders, het behoeft geenszins de minste onder de broeders genoemd te worden. Het dagblad *De Tijd* merkte reeds op, dat de drie namen waaronder het verscheen: P. E. Seguin, P. Bongaerts en H. J. Allard, alle drie leden der Sociëteit, een borgtocht aanbieden. Seguin wilde vooral het inwendig zieleleven van den zalige schetsen; Bongaerts toetste het, bepaaldelijk voor de Duitsche toestanden, aan het Duitsche werk van Florian Riess S. J., waardoor Canisius meer in het licht van zijn tijd optrad; Allard heeft uit de beste historische bronnen, voor zoover zij thans bekend zijn, den arbeid van zijn voorgangers verrijkt en zoowel door zijne bekendheid met verschillende beroemde Nederlanders — Joannes Delphius, wijbisschop van Straatsburg (beroemd door zijn werk *De notis Ecclesiae*), Dr. Judocus Ravesteyn, Dr. Martinus Riethoven, Dr. Franciscus Sonnius, Dr. Nicolaas Goudanus — als door zijn studiën omtrent het aanzienlijk familiegeslacht Kanis en de oude rijksstad Nijmegen in hooge mate belangstelling voor het leven van den zaligen Canisius weten op te wekken.

Zóó biedt ons P. Allard een ernstig, rustig, onderhoudend en degelijk boek aan, dat, zoo niet voor kinderen, toch zeker voor jongelieden en volwassenen een schoon en leerrijk leesboek is. Het sticht, het onderhoudt en leert. Uit deze bladzijden rijst voor ons

oog een krachtig en levend beeld van Canisius op. Zijn groote gaven van geest en hart, zijn weergalooze arbeid op den kansel, in den biechtstoel, in de leszaal van het gymnasium, op verschillende Rijksdagen, in de zittingen van de Kerkvergadering van Trente, leeren wij kennen.

In het bijzonder stelt de schrijver in het licht, hoe de scherpe blik van Canisius de listen en lagen zijner vijanden met één slag wist te verijdelen, b. v. op den Poolschen Rijksdag te Petrikow, op den Rijksdag te Augsburg in 1566, toen de vraag behandeld werd, of de handhaving van den vrede van Augsburg strijdig was met de Kerkvergadering van Trente en de eer van den Heiligen Stoel.

Niet minder openbaarde zich zijn scherpziend oog in zijn onbenevelde beschouwing van de toestanden en behoeften van het Duitsche volk. Daardoor werd hij niet slechts de raadgever van vorsten en Pausen, maar plaatste hij zich ook aan de schrijftafel, om voor alle standen van het Duitsche volk een lichtbaak en verdediger der waarheid te zijn: van daar zijne vele geschriften, zijn beroemde catechismus, zijn wederlegging der Maagdenburger centuriatoren.

Eenige, meestal kleine, opmerkingen veroorlove ons echter de schrijver Wanneer hij (blz. 43) ons mededeelt, dat Canisius als jeugdig priester te Keulen de werken van den H. Cyrillus van Alexandrië en van Leo den Groote uitgeeft, hadden wij gaarne vernomen, waarom Canisius de uitgave dier werken zoo hoogst doelmatig oordeelde, en tevens een kleine verwijzing gezien naar zijn latere bestrijding der Maagdenburger centuriatoren. Cyrillus van Alexandrië toch was de krachtige bestrijder van Nestorius op de Kerkvergadering te Ephese en daarom de moedige verdediger van het goddelijk moederschap van Maria. De H. Leo de Groote is ons bijzonder bekend door zijne verdediging van het primaat van den Paus, dat op de Kerkvergadering van Chalcedon in het volste licht verscheen. 't Was juist gezien van Canisius tegenover de ketters de vereering van Maria en het gezag des Pausen te verdedigen en op zijn ouden dag vat hij ook deze punten aan tegenover de Maagdenburger centuriatoren. Hij begreep dus al jong, waar de schoen wrong.

Gaarne zagen wij ook in eene nieuwe uitgave de confessie van Augsburg van 25 Juni 1530 en de afwijkingen daarvan, b. v. door Melanchton (Janssen, *Geschichte des deutschen Volkes*, IV, 24—31)

in het kort behandeld. Immers bij P. Allard is herhaaldelijk spraak van de Augsburgsche Confessie en de meeste lezers weten daar wellicht niets meer van dan den naam.

Bij de behandeling der Centuriatoren hadden wij voor den lezer in een scherper licht willen zien staan, wat de maatstaf hunner beoordeeling was bij de behandeling der Kerkelijke Geschiedenis, namelijk de Luthersche leer van de rechtvaardiging door het geloof alleen.

Breedvoerig wordt (blz. 89 vv.) gesproken over den beroemden *catechismus* van Canisius. Wij hadden daar minstens een kort overzicht van dit boek en eene kleine vergelijking tusschen den catechismus van Luther en van Canisius verwacht. In het geschiedwerk van Janssen (l. c. IV, 435—445) is het noodige daaromtrent gemakkelijk te vinden. Wij willen echter gelooven, dat de korte tijd, waarover P. Allard beschikte bij de samenstelling van dit boek, hem in ons oog vrij belangrijke punten heeft doen voorbijzien.

Behoudens deze weinige opmerkingen verdient dit leven van Canisius de warmste aanbeveling. Wij hopen, dat het in de handen van duizenden zal komen, opdat ook Canisius in Nederland leve en een Apostel voor ons vaderland worde.

J. H. A. Thus.

Het leemen wagentje. Indisch tooneelspel uit Sanskrt en Prakrt in het Nederlandsch vertaald door J. Ph. Vogel.

De heer Vogel heeft met bovengenoemde vertaling een zware taak ondernomen. Terwijl andere West-Europeesche talen reeds lang in het bezit waren van overzettingen der meest belangrijke dramatische werken der Indiërs, bezit het Nederlandsch slechts die der *Çakuntalâ* door Dr. H. Kern en der *Mâlavikâgnimitra* door Dr. J. van der Vlict. Terwijl in deze beide stukken vooral de liefde wordt geschilderd, en dat wel met al den weelderigen kleurenrijkdom van het tropisch palet, geeft de *Mrcchakatikâ (Het leemen wagentje)* ons een merkwaardige proeve van het burgerlijk tooneelspel, en daarmee een kijk op het gewone leven der Indiërs. Ook, en dat maakt de onderneming van den heer Vogel nog gewichtiger, wordt door bevoegde beoordeelaars *Het leemen wagentje* gerekend tot een der beste van de

ongeveer 370 ons bekende Indische tooneelspelen. Ja men heeft het genoemd in éénen adem met Shakespeare's werken. Wij, die het oorspronkelijke niet genieten kunnen, en dus den rijkdom van taal en klank daarvan missen, mogen ons uit den aard der zaak niet vermeten een eindoordeel uit te spreken. Maar waar hier vooral de karakterteekening, de bouw en indeeling tot genoemde vergelijking voerden, kan ons een letterlijke vertaling toch een vrij zuiver beeld geven van het oorspronkelijke en behoeven we niet geheel op gezag van anderen te gelooven.

De bekende Alexander Baumgartner S. J. spreekt over *Het leemen wagentje* met hoogen lof: „Die glückliche Mischung von idealem Gehalt und leichter, packender Realistik, von ergreifenden, tragischen Motiven und sprudelndem Humor, von einheitlicher Führung und fesselndem Gestaltenreichthum, sodann der leichtfliesende natürliche Dialog, der spielende Witz und die reiche poetische Sprache haben alle Kritiker ausnahmslos dahin geführt, das Stück mit den Schauspielen Shakespeares zu vergleichen. Auf Hamlet, Lear, Macbeth und andere Meisterwerke des britischen Dichters läszt zich dieser Vergleich nicht wohl ausdehnen, dagegen trifft er auf manche seiner leichtern Stücke ziemlich zu, und das ist schon kein geringes Lob. Das romantische Drama, wie es Shakespeare und die Spanier zur höchsten Blüthe gebracht, ist seinem Wesen nach wirklich schon einigermaszen in dem Indischen Schauspiel vorgezeichnet, und zahlreiche Analogien deuten auf die innere Verwandtschaft des indogermanischen Geistes hin. Niemand kan aber auch die tiefe Kluft übersehen, welche die heidnische Bildung der Inder von der christlichen Cultur der modernen germanischen Völker trennt. Die hohen Ideale des Chistenthums kann ein gewisser Grad von Bühnentechnik, poetischer Empfindung und spielender Phantasie niemals ersetzen" [1]).

Wij gelooven dat Baumgartner hier den spijker op den kop heeft geslagen. Trouwens ieder die staat op den hechten bodem van het Christendom, en de heerlijkheid van diens eenvoudig-klare en toch zoo diepzinnig-verheven leer gevoelt en begrijpt, zal noodzakelijk terstond het onderscheid bemerken tusschen de Indische en Christe-

---

[1]) *Geschichte der Weltliteratur* von Alexander Baumgartner S. J. II, 158. Dit standaardwerk behandelt de Indische letterkunde zeer ruim en met groote veelzijdigheid en liefde voor het onderwerp.

lijke godsdienstbegrippen. En daarom ook zal hij de zwakke zijde der Indische kunst steeds zien, vooral daar de kunst bij de Indiërs in het allernauwste verband staat met hun godsdienst, die alles doortrekt. Ons, die toch altijd waarheid willen, kan geen heidensch werk zóó in verrukking brengen, dat wij daarin het allerhoogste bereikt meenen. Al bewonderen wij een Sophocles, een Aeschylus, al prijzen wij Kalidasa als evenknie der grootste kunstenaars, slechts een moderne heiden als Goethe kan zich opwinden tot zulk een verheerlijking van het meesterstuk der indische *Nâtaka*'s als ware daarmee het allerhoogste bereikt:

„Willst du die Blüte des frühen, die Früchte des späteren Jahres,
Willst du, was reizt und entzückt, willst du, was sättigt und nährt,
Willst du den Himmel, die Erde mit Einem Namen begreifen,
Nenn' ich, Sakuntala, dich, und dann ist alles gesagt" [1]).

Zelfs al plaatst men zich niet op Christelijk standpunt, dan nog kan men in het Indisch tooneel niet het volmaakte zien. Zooals Baumgartner opmerkt is eigenlijke tragiek er van buitengesloten. Men zocht daar in het tooneelspel geen reinigende zielsontroering, maar een genot, dat boeide, echter niet meesleepte. Koningsheerlijkheid, vrouwenschoonheid, galanterie, liefdesavonturen, dàt waren de onderwerpen dezer poëzie, waarvoor hetzij de lotgevallen der goden, hetzij de liefdesgeschiedenissen van Indische heröen de stof verschaften, terwijl de weelderige natuur der tropen een geurig en kleurig decor, muziek, gezang en dans een opwekkenden prikkel en het welluidende vers een aangenamen vorm leverden [2]). De onmacht, om de Grieksche tragedie te evenaren, voortkomend vooral uit de verwarde begrippen over het wezen, den aard en den werkkring van de goden, voortkomend verder uit het alle ontwikkeling tegenhoudend kastenstelsel, blijkt reeds uit de Indische dramaturgie, die alles tot in de kleinste bijzonderheden regelde. Zij onderscheidt niet minder dan acht en twintig soorten tooneelspelen, in twee groepen verdeeld. De tien eerste zijn tooneelwerken van den eersten, de achttien andere van den tweeden rang. Het ergste is, dat de onderscheiding dier stukken meestal naar uiterlijkheden geschiedt.

---

[1]) Vgl. Baumgartner, t. a. p. 138, 139.
[2]) Baumgartner, t. a. p. 131, 139.

Zelfs bestaan er regels voor de gemoedsbewegingen, die de handelende personen hebben door te maken, en voor de indrukken, welke deze weder op de toeschouwers teweeg moeten brengen. Dat dit alles vaak tot schablonenwerk moet voeren, ligt voor de hand. Bovendien vergete men niet, dat op ons, die voor het meerendeel geheel vreemd zijn in de Indische letterkunde, daardoor de nieuwe, ons vreemde, beelden een indruk van frischheid maken en dus met groote teekenende, beeldende kracht werken. Echter zijn er daarbij veel, die in de geheele Indische letterkunde telkens terugkeeren, en dus in werkelijkheid niet die verdienste hebben, welke wij allicht geneigd zijn er aan toe te kennen. Ieder weet trouwens, welk een betooverende kracht de afstand, zoowel in tijd als in ruimte uitoefent.

Met deze opmerkingen is het volstrekt niet ons doel iets te willen afdingen op werkelijke verdiensten der meesterstukken van de Indiërs. Wij stellen die zeer hoog. Kalidasa's verrukkelijk idyllische bewerking der Sakuntala-episode uit het *Mahâbhârata* behoort tot onze lievelingslectuur. Zoowel de weelderige natuurbeschrijvingen, de bekoorlijke teekening der naïeve maagd, in de volle schoonheid der frisch ontloken jeugd, als de betere motiveering van Doeshanta's omkeer dan in het *Mahâbhârata* wekken onze hooge bewondering. Het is bovendien een bekend feit, dat van de niet-christelijke levensbeschouwingen, die der Indiërs misschien wel de rijkste is aan edele, vaak verheven gedachten. Maar evenzeer als de *Veda*'s [1]) naast gezangen van verheven eenvoud, waar nog een herinnering aan het monotheïsme in doorklinkt, andere bevatten, waar het pantheïsme [2]) zich uitspreekt in de meest krasse woorden; naast bijna

---

[1]) Enkele zangen, aan Varuna gewijd, klinken bijna monotheïstisch (Baumgartner t. a. p. 14). Vgl. Ludwig's vertaling der *Rigveda*, I, 81 vv.

[2]) *Rigveda*, X, 90 (bij Ludwig, II, 947): „Tausendköpfig ist der Purusa, tausendaugig, tausendfüszig, die ganze erde allseits umgab, und um zehn finger reichte er noch hinausz, Purusa ist dieses all, was ist und auch was sein wird" enz.

Adolf Kaegi heeft (*Der Rigveda*, die älteste literatur der Inder, 1881) zich de moeite gegeven naast vele plaatsen uit de *Rigveda*, parallelplaatsen uit de H. Schrift te zetten. Alleen reeds de overweging van het feit dier talrijke tegenspraken is voldoende om in

Christelijk luidende voorschriften andere, waarin de grofste zinnelijkheid wordt gehuldigd; evenzeer dus als de *Veda*'s, die nog wel de minst gecompliceerde der Indische godsdienstleeren bevatten, voortdurend met zich zelf in tegenspraak zijn en de harmonie missen, ontbreekt deze aan de Indische letterkunde, doordrongen als zij is van de leer dier *Veda*'s.

Terwijl *Çakuntala* een nâtaka is, d. i. behoort tot de hoogste klasse der Indische tooneelstukken, welke eenigszins beantwoordt aan het heroïsche drama, en waarvan de hoofdmotieven zijn liefde en heroïsme, is *Het leemen wagentje* een prakarana, dat tot het nâtaka staat als bij ons het burgerlijk tooneelspel tot het heroïsche. Terwijl in het nâtaka de hoofdpersoon een god, halfgod of minstens een koning moet zijn, en de handeling aan de goden- of heldensage ontleend, moet in het prakarana de fabel door den dichter worden verzonnen. „Het stuk speelt in een achtenswaardige klasse der maatschappij, het geschiktste onderwerp is de liefde. De held kan zijn een minister, Brahmaan of aanzienlijk koopman; de heldin een meisje van goeden huize of een hetaere. In het eerste geval heet het prakarana zuiver, in het laatste gemengd" [1]). *Het leemen wagentje* verkeert in het laatste geval, daar Vasantasenâ tot de tweede klasse van vrouwen behoort. „Das Stück hat von vornherein etwas Abstoszendes. Die Heldin desselben, ist nämlich eine vornehme Dame, welche bis dahin offene Sittenlosigkeit gehuldigt hat, und obwohl sie schon bei Beginn des Stückes derselben entsagt, zieht ihre frühere Stellung doch noch manche verfängliche Situation nach sich" [2]). Toch ontbreekt het ook volgens Baumgartner niet aan schoone en edele trekken und „in formeller Hinsicht ist das Stück eine überaus hervorragende Leistung". Het is vol afwisseling en levendigheid. Als bij Shakespeare zijn ernst en scherts, het tragische en het komische, door elkander geweven. En de heldin, hoe ongunstig ook haar verleden moge zijn, wekt toch onze belangstelling door haar ernstige liefde voor Cârudatta, die in

---

te zien, dat de *Rigveda* in de verste verte niet met den Bijbel op een lijn geplaatst kan worden: „Dieses arische Hymnenbuch der Bibel gleichzustellen, das ist schon von rein sachlichem Gesichtspunkte aus völlig verfehlt" (Baumgartner, t. a. p. 18).

[1]) Vogel, *Het leemen wagentje*, blz. 165. Baumgartner, t. a. p. 139.

[2]) Baumgartner, t. a. p. 144.

de oogen van het indisch publiek een zeldzame vereeniging aller deugden is [1]).

Overeenkomstig de traditie wordt het eerste der tien bedrijven voorafgegaan door een voorspel, dat terstond volgt op het gebed (de *nândî*). Daarin wordt de zegen van een der Goden, in casu van Çambhu (d. i. de Heilvolle, dezelfde als Çiva) over het gehoor afgeroepen.

Daarop verhaalt de tooneeldirecteur aan het wachtende volk, dat hij van plan is te doen opvoeren een tooneelspel, *Het leemen wagentje* geheeten, als welks dichter hij noemt koning Çûdraka, dien hij in vier gedichtjes om zijn vele goede eigenschappen en groote wetenschap prijst. Een eenigszins komische dialoog met een tooneelspeelster, die hier niet als in *Çakuntalâ* optreedt om door haar bekorend gezang het gehoor in de verlangde stemming te brengen, geeft den tooneelleider vrij ongezocht gelegenheid op het stuk zelf te komen. Zoo wordt het tweeledige doel van het voorspel bereikt: ten eerste de noodige mededeelingen te doen aangaande het op te voeren stuk en den dichter, en ten tweede de toeschouwers geleidelijk in het stuk te verplaatsen. Dit laatste wordt ook aangeduid doordat de tooneelleider overgaat van het Sanskrit, dat hij eerst sprak tot het Prâkrit [2]). Zonder verandering van tooneel gaat nu het voorspel over in het eerste bedrijf [3]).

We maken kennis met den verarmden Cârudatta, Brahmaan en hoofd van een handelsveem en met diens vriend, Maitreya, den Vidûshaka, de komische figuur in het stuk, evenals Mathavja in

---

[1]) Men denke hier aan „die tiefe Kluft, welche die heidnische Bildung der Inder von der christlichen Cultur trennt", zooals wij hierboven met Baumgartner waarschuwden. Cârudatta moet beoordeeld worden met inachtneming der wetten en gebruiken van zijn tijd. Wil ons kunstoordeel objectief blijven, dan kunnen we hier onzen eigen hoogeren maatstaf niet laten beslissen. Vgl. H. Zimmer, *Altindisches Leben* (S. 323 ff.); J. Dahlmann S. J., *Das Mahâbhârata als Epos und Rechtsbuch* (S. 247 ff.); en Baumgartner passim.

[2]) Het Sanskrit is de taal, die in het stuk gesproken wordt door de meer ontwikkelden; de lager staande volksklasse drukt zich uit in Prâkrit.

[3]) Tooneel-decoraties bezaten de Indiërs niet. De achterzijde van het tooneel was afgesloten door een gordijn, waarachter de acteurs zich kleedden en vanwaar zij optraden.

Çakuntalâ. Hoewel ontbloot van zijn vele vroegere bezittingen is het niet het gemis daarvan, wat Cârudatta betreurt:

„Voorwaar, ik peins niet om 't verliezen van mijn vermogen,
Want schatten komen en verdwijnen door lotsbeschikking;
Maar dit mij pijnigt, dat in vriendschap men gaat verslappen
Voor wie den steun van zijn rijkdom zich zag ontvallen.

En ook [1]):

Door armoe wordt een man vervuld van schaamt,
door schaamte dan van waardigheid beroofd,
Van waardigheid ontbloot, wordt hij veracht,
verachting voert hem tot kleinmoedigheid,
Den moedelooze overwint de smart,
door smart gekweld, verliest hij het verstand,
Verstandeloos daalt hij ten ondergang, —
ach, armoed' is de zetel aller ramp!"

Een tegenstelling met deze sententieuse bespiegelingen vormt het gewone proza, waarin Maitreya en anderen zich uitdrukken. Zoo wordt de gebonden vorm de drager der ernstige beschouwingen, in het oog van een Indiër even gewichtig als daden, terwijl komische gezegden en de alledaagsche gesprekken, die de handeling verder voeren, in vlot proza zijn vervat.

Nu komt Vasantasenâ op, achtervolgd door den koningszwager Samsthânaka, een hoveling en een slaaf, welke haar alle drie trachten in te halen, daar de koningszwager op haar verliefd is. Maar zij wil niets van hem weten, en pogende aan zijn lastige aanzoeken te ontkomen, vlucht zij in Cârudatta's huis. Dit tooneel wordt telkens afgebroken door kleine voorvallen, en als nu Cârudatta eindelijk de vluchtende vrouw in zijn huis treft, houdt zij zich alsof zij alleen om haar sieraden achtervolgd werd en verzoekt hem een goudkistje voor haar te willen bewaren. Als zij vertrekt, is zij nog meer dan vroeger vervuld van Cârudatta's deugden en ook hij is vol liefde voor haar, ofschoon hij in zijn ongelukkigen toestand meent, hier niet aan die teedere neiging te moeten toegeven.

Vasantasenâ, weer thuis gekomen, verhaalt aan haar slavin Madanikâ haar liefde voor Cârudatta. Haar woorden: „Beminnen wil ik, niet

[1]) Het vaak herhaalde „En ook" geeft iets slepends aan de gesprekken der voornaamste personen.

dienen", bewijzen, dat zij met haar vroegeren levenswandel wil breken.

In het derde bedrijf komen Cârudatta en zijn vriend Maitreya van een concert thuis en geven hun indrukken weer, de laatste op zijn gewone spottende wijze, de eerste zeer dichterlijk: „Wel, wat heeft Meester Rebhilaka mooi gezongen.

Voorwaar, zoo lieflijk en welluidend en helder tevens,
Zoo vol gevoel en zoo bekoorlijk en medesleepend —
Maar waartoe zoud' ik vele woorden van lof verkonden!
Mij scheen, of daarin de geliefde verborgen ware.

En ook:

Van dien zachtstemmige de wisseling van toon,
en smeltenden snarenklank,
Doordringend-klinkend in der woorden melodie,
wegstervend met zacht geluid,
Nu lichtelijk-gedempt en liefelijk, dan weer
in hartstocht met dub'len klank,
Voorwaar, zij van den zang de stonde reeds geëind,
ik ga, of ik 't nog vernam.

Maitreya.

Kom, vriend, tusschen de kramen op de markt liggen de honden al gerust te slapen; laten we dus naar huis gaan. Vriend, zie toch, als om plaats te maken voor de duisternis, daalt nu ook van de tinne des hemels de verheven Maan.

Cârudatta.

Gij hebt waarheid gesproken:

Want ginder daalt, duisternis ruimte gevend,
ter kimme Candra [1]), *met geheven hoornen,*
Als d' olifant des wouds, zich onderdomplend,
de scherpe slagtandpunten slechts vertoonend".

Als allen in Cârudatta's woning te ruste zijn gegaan, komt Çarvilaka op, de minnaar van Vasantasenâ's slavin Madanikâ, een Brahmaan, die het vak van dief beoefent en nu gaat inbreken bij Cârudatta. Voor hij dit doet, houdt hij een heel lange alleenspraak, waarin hij zoowel de handgrepen van zijn vak bespreekt als het

[1]) Candra is de Maan.

verachtelijke daarvan. Echter heeft hij niet in Drona's zoon, Açvatthâman, een doorluchtig voorbeeld?

„Dit handwerk! ja, de menschen noemen het gemeen,
zij zeggen: wat in den slaap
Voorvalt, krenking van argeloozen door bedrog,
is misdaad, geen heldendaad.
En toch is onafhank'lijkheid, hoe slecht befaamd,
mij liever dan dienstbaarheid —
Dit pad immers is, bij der vorsten nachtelijken moord,
door Drona's zoon eens gevolgd" [1]).

Nadat hij een gat in de muur heeft gemaakt, gaat hij naar binnen. „Kijk, daar ligt een tweetal menschen te slapen.... Kom, nu zal ik eens zien, of dit tweetal maar in schijn of in werkelijkheid slaapt. (*Hen schuddend en nauwkeurig beziende.*) Wel, die moeten in werkelijkheid slapen, immers:

Hun ademhaling, niet verdacht, zeer-duidelijk,
beweegt zich in evenmaat;
Hun vast-gesloten oog vertoont niets ongewoons
en siddert geen oogenblik;
Hun lichaam, *dat met slappe leden nederhangt,*
reikt verder dan 't rustbed uit;
En ook verdroegen zij de lamp niet in 't gelaat,
indien hun slaap schijnbaar was".

De dief bemerkt al spoedig, dat hij niet in de woning van een rijke is: „Zou deze man in werkelijkheid arm zijn, of heeft hij uit vrees voor den koning of uit vrees voor dieven zijn goed in den grond verborgen? Aan mij, Çarvilaka, behoort voorzeker ook het goed, dat zich in den grond bevindt. Kom, ik zal een zaadkorrel neerwerpen. (*Aldus doet hij.*) De zaadkorrel is neergeworpen, maar nergens zwelt zij op. Nu die man is in werkelijkheid arm. Kom, dan ga ik heen".

De Vidûshaka, wien Cârudatta de zorg voor het goudkistje had opgedragen, verraadt in zijn droom aan den dief, de aanwezigheid er van. Çarvilaka maakt daarvan gebruik en neemt het mee. Des

[1]) In den tienden zang van het *Mahâbhârata* wordt verhaald, hoe Açvatthâman zijn vijanden des nachts in den slaap overviel en bijna allen doodde.

morgens wordt de diefstal ontdekt, tot groote smart van Cârudatta, die vreest, dat men hem niet zal gelooven als hij beweert, dat het kistje hem ontstolen is:

„Wie zal de waarheid gelooven?
Wantrouwen zal mij iedereen;
Want hier op aard' is armoede
verdacht en zonder waardigheid".

En Cârudatta's vrouw, die van een dienstmaagd vernam, dat haar echtgenoot zelf ongedeerd bleef, verwijt haar: „Meisje, waarom zegt ge: „De edele heer is ongedeerd!" Het ware beter, dat hij aan zijn lichaam gedeerd ware, dan aan zijn goeden naam." Zij zal hem echter helpen. Door een paarlensnoer, dat zij nog bezit, en dat zij hem voor dit doel afstaat, kan hij Vasantasenâ de geleden schade vergoeden. Deze is onderwijl al weer in het bezit van haar goudkistje gekomen, doordat Carvilaka, zonder te weten, aan wie het behoorde, het haar aanbood als losprijs voor Madanikâ, die hij wil huwen. Zij neemt het aan, houdt zich alsof zij van niets weet en geeft haar slavin de vrijheid.

Nu komt een nieuwe verwikkeling. Volgens eene voorspelling zou een zekere herder Aryaka den regeerenden koning Pâlaka van den troon stooten om dien zelf te beklimmen. Zulk een Aryaka is juist gevangen genomen, en nu zint Carvilaka op een middel om hem te bevrijden. Ondertusschen gaat Maitreya aan Vasantasenâ het paarlensnoer brengen, en beschrijft den toeschouwers haar woning. Hier heeft de Indische dichter zijn verbeelding de teugels laten onthollen en haar van allerlei heerlijkheden doen verhalen. Als hij de bewoonster van dit paleis heeft gevonden, verhaalt hij haar volgens ontvangen bevel, „dat Cârudatta, die haar eerbiedig laat groeten, het goudkistje, het in goed vertrouwen als zijn eigen goed beschouwend, bij het spel heeft verloren" en haar daarvoor dit paarlensnoer aanbiedt. De jonkvrouw is getroffen door zooveel edelmoedigheid en besluit Cârudatta terstond een bezoek te brengen.

De Vidûshaka, verstoord, dat Vasantasenâ het snoer heeft aangenomen, komt bij zijn vriend terug en wordt al spoedig gevolgd door haar, die nadat het misverstand is opgehelderd een inmiddels losgebarsten onweer met vreugde begroet, daar het haar een gewenscht voorwendsel geeft in het huis van haren geliefde te blijven.

Dit vijfde bedrijf wijkt sterk af van wat wij gewoon zijn. Het wordt in het oorspronkelijk *Het onweer* genoemd en dat met recht, daar niet alleen dit natuurverschijnsel, door Vasantasenâ in Cârudatta's huis te doen verblijven een werkzaam aandeel neemt aan de handeling, maar daar ook de beschrijving er van een zeer groote plaats inneemt. Het bijzonder sterk ontwikkeld natuurgevoel der Indiërs liet niet licht een gelegenheid voorbijgaan zich te uiten. En hier als elders is ook de natuur in overeenstemming met de gemoedsstemming. Onder de beschrijvingen in Cârudatta's, Vasantasenâ's en een hovelings mond komen er een groot aantal voor die uitmunten door beeldende kracht:

„Terwijl de pauwen, het bespeurend, de staarten spreiden,
D'ontruste zwanen, tot vertrekken bereid, 't trotseeren,
Bevangt den hemel in een oogwenk 't ontijdig onweer,
En tevens 't harte van den minnaar, naar liefde smachtend.

En ook:

Als 't lichaam donker van den Langgelokte [1]),
met kranenrijen, tot een schelp gebogen,
Is, in haar zijden kleed van bliksemdraden,
de Wolk verrezen, als de Discusdrager [1]).

Die drop'len, *neergegoten schijnend als vloeibaar zilver*,
IJlings ontvallen aan de buiken der regengevers,
Bij 't licht der bliksemlamp een oogwenk gezien — verdwenen,
Vallen als afgesneden franje van 't kleed des hemels".

Niet minder dichterlijk dan Cârudatta drukt zich de hoveling uit:

„*Rond-nederhangend op de toppen der bergen*, grommen
De wolken, 't harte der gescheiden geliefde volgend,
Bij wier gerommel door de pauwen, zich ras verheffend,
't Luchtruim bewuifd wordt als met waaiers van edelsteenen.

En ook:

Met bliksemsnoer den gordel saamgebonden,
als olifanten, die elkaar bestormen,
Houden die wolken met haar regenstralen
op Indra's last d'aard' als aan zilvren koorde.

[1]) Benamingen voor Vishnu.

En ook:

Door wolken, van den fellen wind gezwollen,
en als de wilde-buffelkudde donker,
Gevleugeld met den bliksem en beweeglijk
als innerlijk bewogen oceanen,
Wordt d'Aarde thans — zoo mateloos van geuren
en met jong-gele loten gras bewassen —
Door regenstralen, die ternederstorten,
gespleten, als met diamanten pijlen".

En Vasantasenâ geeft het geen van beide gewonnen in gedeeltelijk mooie beeld- en bloemrijke, gedeeltelijk opgeschroefde verzen:

Vasantasenâ.

Meester, die andere!
„Kom toch, o kom!" dus met schelleren klank
door de kreten der pauwen begroet,
Door d'als onstuimig opspringende krane
met smachtend verlangen omhelsd,
Ook door de zwanen, den lotus verlatend
met hevige ontroering aanschouwd,
Donker als anjana [1]) schijnend te maken
de landen, verbreidt zich de Wolk.

Hoveling.

Zoo is het. Immers zie!
Met roerlooz' oogen: groepen lotusbloemen,
terwijl èn nacht èn dag voor haar verdwenen,
Door bliksems 't duister plotsling wordt verbroken,
en haar gelaat: de hemel is verborgen,
Schijnt, onbeweeglijk, d'Aarde thans te sluimren,
verscholen in een huis van regenwolken,
In haar verblijf van volle regendragers
als met een scherm van neev'len overtogen.

Vasantasenâ.

Meester zoo is het waarlijk. Zie dan, zie!

---

[1]) Anjana is zwarte oogenzalf.

Te loor gegaan zijn nu de glinsterlichten
als weldaad, aan onedelen bewezen,
Als vrouwen, die den liefste moeten derven,
zijn zonder glans de toppen van de bergen,
Inwendig heftig gloeiend door de vlammen
van 't wapen van den Heer der dertig goden [1]),
Stort, zoo mij schijnt, tot vloeibaarheid geworden,
de Hemel neder, in den vorm van regen.

En ook zie!

De wolk verheft zich, daalt, regent en dondert,
veroorzaakt een stortvloed van duisternis,
En als een man, die pas tot rijkdom kwam,
vertoont zij zich in onderscheiden vorm".

En zoo voort.

Als in het begin van het zesde bedrijf Vasantasenâ afscheid wil nemen, komt Rohasena, Cârudatta's zoontje op. Het kind heeft verdriet, omdat het slechts een leemen wagentje heeft, terwijl het zoontje van den buurman een mooi gouden bezit. Nu legt de jonkvrouw al haar sieraden in zijn leemen wagentje om hem in staat te stellen, daarvoor een gouden te koopen. Dit is alles wat er omtrent dit wagentje in het stuk voorkomt, zoodat de naam er van niet zeer gelukkig gekozen schijnt.

Ondertusschen komt er voor Cârudatta's huis een wagen, die Vasantasenâ naar het park Pushpakarandaka zal brengen, waar zij haar geliefde zal treffen. Door een ongelukkig toeval vergist zij zich echter en bestijgt een anderen wagen, dien des koningszwagers. Ook deze brengt haar naar hetzelfde park, dat Samsthânaka behoort, terwijl de, uit de gevangenis ontsnapte, Aryaka zich verbergt in den voor Vasantasenâ bestemden wagen, en daarmee ook naar genoemd park gevoerd wordt. Cârudatta staat verbaasd, als hij in plaats zijner geliefde den kroonpretendent ziet aankomen. Zijn edelmoedigheid verloochent zich nu echter evenmin als in andere gevallen en hij stelt hem in de gelegenheid verder te ontkomen. Even verrast is Samsthânaka als hij Vasantasenâ toch in zijn park ziet verschijnen. Maar als zij, die nu eerst de noodlottige vergissing bemerkt,

[1]) Indra.

evenmin als vroeger zijn aanzoeken inwilligt, ontbrandt hij in woede, en als zijn parasiet en zijn slaaf weigeren haar te dooden, worgt hij haar zelf, waarna hij haar lichaam onder droge bladeren bedekt en heengaat om Cârudatta van den moord aan te klagen.

Het negende bedrijf *Het geding* genaamd, is zeer eigenaardig, door de wijze, waarop recht gesproken wordt. Eerst verschijnt de koningszwager, die in een alleenspraak overweegt, hoe hij het best zijn medeminnaar zal aanklagen, dan komt de rechter op, die in spreuken de moeielijkheid van zijn ambt verhaalt: „want een rechter moet immers

't Wetboek kennend, bekwaam in 't nagaan van bedrog,
welsprekend, niet toornig zijn,
Bij vriend, vreemd' en verwant gelijk zijn van gedrag,
na onderzoek uitspraak doen,
Arglistigen een schrik, der zwakken toeverlaat,
rechtvaardig, van hebzucht vrij,
Bij uitweg aan de hoogste waarheid 't hart gehecht,
afwerend des konings toorn."

Als de zitting geopend is treedt de koningszwager zeer onbeschoft op en klaagt Cârudatta aan, meermalen zich vergissende, zoodat hij op het punt staat zijn eigen spel te bederven. De rechter laat Cârudatta ontbieden, ofschoon hij diens edel gemoed kent en van zijn onschuld overtuigd is:

„Met oogen, breed tot in de hoeken, van neus verheven,
Is dit gelaat geen vat van zonden, die reden missen.
Bij koeien, olifanten, paarden en ook bij menschen
Verloochent 't uiterlijk den aard niet, daaraan gelijkend".

Toch, door een noodlottige samenloop van omstandigheden krijgt het allengs meer den schijn, alsof Cârudatta schuldig is. Dat alles is, zegt deze, het gevolg van zijn armoede:

„Als op een bloem zich, bij haar eerst ontluiken,
de bijenzwermen storten om te drinken,
Zoo bij een man ook in den tijd van onheil
vermeerdren met de leemten zich de rampen".

Het slot is, dat de Brahmaan wordt veroordeeld, en in het tiende, het laatste, bedrijf wordt hij door een paar Cândâla's naar de recht-

plaats geleid. De wreed verongelijkte heeft zich in zijn lot geschikt; want nu hij zijn eer verloren heeft, is hem het leven niets meer waard:

„Daar ginds, met 't overkleed 't gelaat bedekkend,
Gaan immers verder van mij voort mijn vrienden:
Ook vreemde is maag van wie in voorspoed wijlen,
Maar geen de vriend van wie in nood verkeeren.

En ook:

Hoewel vervallen in deze Oceaan van ramp,
Bevangt geen siddring, geen ontsteltenis mijn geest;
Alleen het vuur verteert mij van der menschen blaam,
Daar 'k zeggen moet: „Door mij is zij gedood".

Onder de liefelijkste herinneringen komt steeds die aan Vasantasenâ's liefde op:

„Met tanden, blank als van de maan de zuivre stralen,
Met lippen, die verrukkelijk koraal gelijken!
Nu ik van uw gelaat den nektar heb gedronken,
Hoe zal 'k onwillig het venijn der schande drinken".

Maar zij, die reeds in het andere leven verwijlt, moge hem gedenken:

„Indien mijn goede werken iets vermogen, nu 'k geschandvlekt ben
Door woorden van een booswicht, door mijn ongelukkig lot, hoe ook,
Dan moge zij, die wijlt in Indra's huis, of waar z' ook toeft,
Die smet verdwijnen doen door haren aangeboren aard".

Maar Vasantasenâ is niet gedood. Gevonden door een bedelmonnik, eenigen tijd nadat de koningszwager het misdrijf meende volvoerd te hebben, komt zij nu op, en bewijst daardoor Cârudatta's onschuld en Samsthânaka's schuld. Algemeene vreugde. Ook nog eene andere tijding wordt vernomen, even verrassend als deze, dat koning Pâlaka is onttroond door Aryaka, die in zijn vlucht door Cârudatta geholpen werd. Deze schenkt den boozen koningszwager genade, terwijl Vasantasenâ zijn gemalin en lid der koninklijke familie wordt. Hij zelf is niet minder verheugd dan de anderen, maar vooral daar zijn naam nu weer even onbevlekt is als te voren:

„Van nu af is ons de hoogste blijdschap,
Want mijn naam is gezuiverd,
en, te voet mij gevallen,
deze vijand ontslagen;
Zijn benijders ontwort'lend
beheerscht mijn geliefde vriend,
Aryaka, d' aard' als koning.
De geliefde herkreeg ik;
met mij, den geliefden vriend,
zijt, mijn vriend, gij vereenigd.
Wat is dan te verwerven
wat nog ov'rig gebleven,
dat ik thans u zou vragen?
't Lot maakt sommigen leeg en sommigen gevuld,
voert and'ren tot hoogheid weer;
Doet ook som'gen den weg ten ondergang betreen,
voert and'ren, die bijster zijn;
Wijl 't in 's werelds bestand een samenstel vertoont
van wat elkaar strijdig is,
Speelt 't Noodlot met den mensch, als hadde het te doen
met kruikjes aan 't waterrad.

Nochtans geschiede dit:

Mogen de koeien melkrijk,
de aard' alom bedekt zijn
met welig-groeiend koren;
Panjuba tijdig reegnen,
mogen er winden waaien,
die aller geest verblijden,
De scheps'len zich verheugen,
rechtvaardige Brahmanen
gestadiglijk geliefd zijn;
Hoeden, in praal regeerend,
hun vijanden verdelgend,
gerechte vorsten d'aarde"!

* * *

De lezer ziet uit dit vluchtig overzicht, dat het wel wat sterk is, dit werk met dat van Shakespeare gelijk te stellen. Wel is het waar, dat wij hier en daar aan den grooten Engelschen dichter herinnerd worden. De verwikkeling van twee intrigues, de vermenging van het geïdealiseerde en het realistische, van het tragische met het komische, die bij Shakespeare voorkomen, zijn ook hier. En sommige gedeelten, b.v. het laatste bedrijf, staan zeer hoog. Bedenken wij bovendien waar het stuk geschreven werd, en wanneer, dan stijgt het in betrekkelijke waarde, en leeren wij het beschouwen als een zeer merkwaardig product.

Wat de Nederlandsche vertaling betreft, wij zeiden het reeds, wij zijn niet in alle opzichten bevoegd daarover te oordeelen, daar het oorspronkelijke ons een gesloten boek is. Toch gelooven wij, dat zij met nauwgezetheid is bewerkt, al vinden wij het Nederlandsch vaak niet mooi. Dit laatste is vooral het geval waar de heer Vogel verzen schreef, beter: waar hij trachtte eenigszins het Indische metrum weer te geven. Daar heeft hij vaak vreemd met onze mooie taal moeten omspringen om de gedachte weer te kunnen geven. Daardoor nog zal het stuk op ons een te zwakken indruk maken, want klank en kleur bezit Vogel's bewerking niet. Of wij hem hiervan een heel ernstig verwijt maken? Niet te zeer. We zijn het volmaakt eens met den heer Kloos, waar deze kort geleden, bij eene bespreking van verschillende Antigone-vertalingen opmerkte: „Wie het werk van een groot dichter uit de oude tijden over gaat brengen in zijne eigene taal, is een taak begonnen van liefde en toewijding, die maar niet door den eerste den beste wordt vervuld. Want een waarlijk groot dichter zegt maar niet zoo bij toeval, losjes weg zijn dingen, zoodat een ander, met andere woorden of andere rhythmen, diezelfde dingen nog heel wat beter of ook maar even goed zeggen zou. Het werk van zoo'n dichter is toch niet het resultaat van bewuste berekening en afgepast denken, waarin hij zich dus als ieder ander zou kunnen vergist hebben, en dat een logischer kop dan de zijne hem hier en daar nog verbeteren kan, neen, alles in zijn werk staat woordelijk zóó als het staat en op de plaats waar het staat, omdat 's dichters onbewustheid[?], die het fundament zijner inspiratie is, het zóó en niet anders, juist op *die* plaats heeft gewild. Wie dus een dichter vertaalt, heeft zóó te vertalen, zoo vol liefde voor diens werk en vol eerbied voor zijn

woorden, dat hij geeft bij benadering datgene, wat de dichter van het oorspronkelijke zelf zou geschreven hebben, indien hij zich van de taal des vertalers had bediend" [1]).

Dat zijn eischen waaraan niet de eerste de beste kan beantwoorden, waaraan ook de heer Vogel niet voldaan heeft. Maar evenzeer als wij wel kunnen instemmen met hen, die in de laatste jaren hebben gewezen op de vele gebreken van Burgersdijk's Shakespeare-vertaling, wat de feiten betreft, maar niet wat de waardeering van Burgerdijk's verdienste aangaat, evenzeer zouden wij meenen in de hoogste mate onbillijk te zijn het nauwgezette werk van den heer Vogel te verwerpen, daar een groot taalartist het misschien in mooi Nederlandsch zou gedaan hebben. Vogel's *Leemen wagentje* heeft met Burgersdijk's *Shakespeare* deze zeer groote verdienste gemeen, dat zij er *is*, en dat daardoor menigeen in staat wordt gesteld met het werk — hetzij dan al niet in alle volkomenheden — bekend te worden en veel belangwekkends te genieten, terwijl hij er anders geheel geen kennis mede zou maken. In ieder geval doet de heer Vogel zich kennen als een ernstig arbeider in den hof der litteratuur.

Nijmegen. M. A. P. C. Poelhekke.

Eva. Gedicht in vier zangen, door Frits Lapidoth. Amsterdam, P. N. van Kampen.

Dit jongste product der Nederlandsche dichtkunst is een nieuwe illustratie van hetgeen wij beweerden in ons opstel *Geestelijke Poëzie*, dat n.m. wel veel modernen zich met godsdienstige onderwerpen bezighouden, maar dat ze meestal den waren geest des Christendoms onjuist weergeven. Ook in dien zin, dat Eva hier ongeveer dezelfde metamorphose heeft ondergaan, welke Maria Magdalena en De Samaritaansche vaak omvormt tot moderne vrouwen, het bijvoegelijk naamwoord liefst in den engsten zin van het woord genomen. Maurits Wagenvoorde (Vosmeer de Spie) fantaseert een roman tusschen Judas Iscarioth en Maria van Magdala, en Frits Lapidoth schildert Eva, die niet den man verlokt door haar schoon en gevlei, maar die, persvers als zij is, reeds vóór het eten van den appel, dat kwaad *zoekt*, ook, waar het niet aanlokt, maar — blijkens de beschrijving van den boom der kennis — afstoot door zich in af-

---

[1]) *Nieuwe Gids* (Januari 1898, blz. 214).

zichtelijkheid te vertoonen. Zelfs Satan treedt hier niet op als de schoonpratende verlokker, maar prikkelt door de tegenspraak de reeds verdorven Eva nog meer tot zondigen.

In overeenstemming met deze opvatting van Eva's daad en de drijfveer daartoe, is ook de uitvoering. Al geeft de dichter meermalen minder dan wij meenen dat hij wilde geven, er gloeit een vuur van zinnelijkheid door het werk, dat zich uit in zoete bloemigheid, in soms gezochte beschrijvingen van lichamelijk en natuurschoon, zonder dat het gedicht zich verheft boven de beschrijving van een vrij alledaagsch liefdegeval tot de aangrijpende verklanking eener wereldgebeurtenis. Ware dit laatste Frits Lapidoth gelukt, dan zou hij in de grootsche opvatting en uitwerking van een der treffendste en in hare gevolgen verst strekkende drama's geene verontschuldiging noodig gehad hebben voor beschrijvingen van plastischen en fantastischen aard, die ons nu tegenstaan en het gedicht verlagen tot een amourette, waar zinnenlust niet wordt uitgedoofd in gloed door hooger ontroering, zooals Vondel dat deed in zijn heerlijk en toch ook niet voor kinderen geschreven *Adam in ballingschap, of aller treurspelen treurspel.*

Zoo zeker als het voor den dichter een nadeel is, dat wij onwillekeurig aan Vondel's verrukkelijk schoon werk denken, evenzeer is het een voordeel voor hem, wanneer wij zijn gedicht vergelijken met een ander, dat denzelfden titel draagt en door Nicolaas Beets werd vervaardigd, voor denzelfden bundel *Bijbelsche Vrouwen*, waarin Da Costa zijn *Hagar* plaatste. Ik zou niet veel aanhalingen behoeven te geven om te bewijzen, dat Beets in zijn *Eva* een product leverde, 't welk evenmin in zijn geheel den naam van gedicht verdient, als de regels, waaruit het bestaat, dien van verzen. 't Is een rijmelarij over Eva, waarbij op de manier der slechte beoefenaars der romantiek, er een heeleboel wordt bijgesleept, wat met de zaak niets te maken heeft. Het werk is in de uitgave, die ik bezit, negen bladzijden groot. De eerste twee worden gevuld met vragen:

„Wie zal uw lijden ons verhalen
O Moeder! uit wier vruchtbren schoot
Al 't leven en het lijden sproot?" enz.

De lezer hoort den dreun reeds, die het heele — nu ja, gedicht, — zoo voort drenst. Dan volgen er weer twee bladzijden met raadseltjes, want nu zegt ons eerst Beets — ik herhaal, volgens de

gewoonte der pygmeeën uit den tijd der romantiek — wat er niet gebeurt, om ons dan eindelijk, nadat we vol bange verwachting aan de vijfde bladzijde gekomen zijn, een sterk verwaterde preek te geven. Wat de versificatie aangaat, kies ik alleen dit citaat:

„Eerste, ergste, dwaaste zondaresse!
De tranen, daar uw oog van vliet,
Heb' God geborgen in zijn flessche,
Op hun register zijn ze niet".

Ik ga niet verder, omdat ik èn voor den persoon van Nicolaas Beets èn voor den schrijver der eenige *Camera obscura*, een te groote achting koester, die echter niet behoeft te verhinderen, de waarheid te zeggen.

En nu de heer Lapidoth! Hij is geen dichter van den eersten rang, maar toch, rijmelarij, zooals het boven geciteerde, is zijn werk niet. Het is in allen gevalle, *wat den dichterlijken vorm betreft*, degelijk werk, waaruit we zien, dat de dichter overtuigd is, dat het niet volstaat, maar regels te laten rijmen. Er is gewerkt op zijn verhaal, en dat kwam het ten goede. Meermalen geeft hij goede regels en geslaagde beschrijvingen. Als eenig voorbeeld geef ik:

„Aan 't stille woudmeer praalt, majestueus,
Een kudde hel-witte olifanten, glanzend
Als rund'ren in het volle zonnelicht.
Zij heffen trotsch, ten hoogsten krijgershulde,
Hun Sarrazeensche klingen van ivoor.
Lang blijven ze onbeweeg'lijk, als de marm'ren
Gedrochten, die in Hindoe-templ'en [1]) staan.
Zij schijnen voor een eeuwigheid geschapen
In eeuwige onbewogenheid. Maar, ziet:
Het blijde licht gaat zegevieren! Rennend
Stormt uit het woud de kudde en doet den grond
In zeebewegen deinen" enz.

Als letterkundig product alzoo is het gedicht niet zonder verdienste en doet ons zien, hoe ver we sinds dertig, veertig jaar vooruitgegaan zijn. Rhetoriek en rijmelarij worden nu toch niet meer voor kunst aangenomen.

M. A. P. C. Poelhekke.

---

[1]) Waarom niet *tempels?*

NIEUWE UITGAVEN.

Johannes Janssen, Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters. Gr. 8°. Erster Band: Deutschlands algemeine Zustände beim Ausgang des Mittelalters. 17e und 18e vielfach verbesserte und stark vermehrte Auflage, besorgt von Ludwig Pastor. M. J. — (Freiburg, Herder, 1897).

Hiermeê is de nieuwe uitgaaf van Janssen's geschiedenis voltooid. Dr. Ludwig Pastor, die de zorg daarvoor op zich genomen had, begon met het 7e en 8e deel, die bij Janssen's overlijden in 1891 reeds grootendeels in handschrift gereed lagen, af te werken en uit te geven. Daarna gaf hij een verbeterde uitgaaf van het 2e, 4e, 5e en 6e deel, (alleen het 3e deel is onveranderd gebleven) en nu, zooals men ziet, van het 1e deel een veel verbeterde en aanmerkelijk vermeerderde uitgaaf tot slot. Blijkbaar heeft Pastor dit deel voor het laatste bewaard, omdat een nieuwe bewerking hier het meest noodig was, en tevens de grootste moeielijkheden aanbood. Want, zegt hij in zijn voorrede, hier was een meer afdoende behandeling van de ellenden der Kerk, van de anti roomsche gezindheid en de kerkelijk-staatkundige ontwikkeling in Duitschland tegen het eind der middeleeuwen onvermijdelijk. Deze stoffen waren niet verzuimd, zooals men dikwijls beweerd heeft, maar toch al te beknopt behandeld, en Janssen zelf was voornemens, zooals blijkt uit zijn nagelaten aanteekeningen, die leemte in een nieuwe uitgave aan te vullen. Wat de schrijver zelf niet meer heeft kunnen doen, heeft nu zijn opvolger gedaan, „zoodat, zegt hij, voortaan niemand meer, zonder de waarheid geweld aan te doen, zal kunnen beweren, dat de ernstige kwalen der duitsche kerk in dien tijd in Janssen's werk te kort behandeld zijn". En, laat ik er bijvoegen, hij heeft het op waardige wijze gedaan: „Ik heb steeds getracht de plichten der piëteit met de eischen der wetenschap te vereenigen; maar als dit niet mogelijk bleek moest de wetenschap voorgaan."

Zoodat, naar mijn inzien, voor de behoedzamen, die altijd op de laatste en beste uitgaaf wachten, de tijd nu gekomen is; er zullen zeker wel meerdere uitgaven volgen, maar de kans op een verbeterde uitgaaf is voorloopig klein.

G.

Christliche Lebensphilosophie. Gedanken über religiöse Wahrheiten, weitern Kreisen dargeboten von Tilmann Pesch, Priester der Gesellschaft Jesu. Mit Approbation. Dritte Auflage. — (Freiburg, Herder, 1897. Preis: M. 3.50; geb. M. 4.70).

Een voortreffelijk boekje, dat zijn derde uitgave zeker waard is. Zonder voorbehoud mogen wij het ter geestelijke lezing aanbevelen aan ontwikkelde en wetenschappelijk gevormde leeken en aan de studeerende jeugd onzer vaderlandsche universiteiten. Ascetische werkjes zijn er in menigte, en onder dien grooten en steeds wassenden overvloed vindt men naast veel middelmatigs — of erger — ook menig uitstekend boekje, dat werkelijk voedsel voor geest en hart beide aanbiedt. Over het algemeen echter zijn geestelijke schrijvers geneigd zich wat te uitsluitend tot het gemoed te wenden. Zeker, de vonk der goddelijke liefde aan te wakkeren is hoofdzaak, maar dat *kan* niet met vrucht geschieden *zonder* en nog veel minder *ten koste van* het verstand. Door godvruchtige auteurs, vooral van onzen aan schrijvers en uitgevers zoo rijken tijd, schijnt daarmede niet altoos rekening te worden gehouden. Ik moet althans bekennen, dikwerf, bij het inzien van een nieuw ascetisch boekje, het allermeest de stoutmoedigheid te bewonderen, waarmede het „op flink papier en met duidelijke letter gedrukt" de wereld intreedt. Hoe kan iemand, vraagt men zich, de velerlei moeite, die het in druk geven medebrengt, besteden aan iets, dat nauwelijks het uitspreken waard schijnt. Weinig of niets zeggende banaliteiten; redeneeringen, die geen oogenblik den toets der nagedachte kunnen doorstaan; een wonderbaarlijke overvloed van woorden, waar ter nauwernood hier en daar een gedachte uit opduikt, die de aandacht kan bezig houden: — aan welk soort van godsvrucht meent iemand daarmede voedsel te kunnen verschaffen? Is 't mogelijk redelijke menschen op onredelijke wijze te stichten? Of mag aan iederen toon en tint van vroomheid zulk een wondermacht worden toegekend, dat het waardelooze dingen in edel metaal kan veranderen?

Het ergste van dergelijke geestelijke prullen is, dat zij vooroordeel en weerzin wekken tegen elke geestelijke lezing, bepaaldelijk bij diegenen, die door hun aanleg en door den aard van hun werkkring gewoon zijn woorden en uitdrukkingen te wegen, het gehalte van redeneeringen te toetsen en zich alleen met hetgeen deugdelijk bevonden is tevreden te stellen. Deze gaan zich verbeelden, dat een godvruchtig boek uiteraard iets van minder allooi is, meest aan den vervelenden kant, en worden in den waan gebracht, dat iemand zich alleen kan laten stichten onder voorwaarde van de dingen nu juist niet op den keper te bezien. Aan zulk eene meening, die even ongegrond als schadelijk is, voedsel te geven, ziedaar een bedenkelijke manier om zich verdienstelijk te maken!

Van den anderen kant echter zou een geestelijke lezing uit een boek, dat alleen of te eenzijdig tot het verstand spreekt, louter studie worden en evenmin doel treffen. Wanneer derhalve bovengenoemd werkje bestond uit diepzinnige bespiegelingen, vervat in die breed aangelegde wijsgeerige volzinnen, naar Duitschen trant, die voor gewone stervelingen ware doolhoven zijn, dan zou ik er geen oogenblik aan denken zoo iets als geestelijke lezing aan te bevelen. Eerlijk gezegd, was ik aanvankelijk, bij het lezen van den titel en van den naam des schrijvers, niet zonder eenige vrees daarvoor. Want P. Tilmann Pesch is de geleerde auteur van verscheidene wetenschappelijke en wijsgeerige werken, die allen met 't meeste recht hoog gewaardeerd worden, maar ook meer dan één hoofdstuk bevatten, dat vrij zwaar op de hand is. Dit is echter hier geenszins het geval. Wat de wijsgeer in dit werkje uit den rijken schat van zijn studie en levenservaring, van zijn denken en streven, te voorschijn brengt, oud en nieuw, is eenvoudige, practische levensphilosophie, door en door christelijk van zin en van toon, een weldoordachte opwekking tot ware en eenvoudige godsvrucht. Geen diepverborgen of hoogverheven dingen worden hier behandeld of aanbevolen; de kern is eenvoudig deze: God kennen, beminnen en dienen naar het voorbeeld, dat de Zoon Gods als zoon des menschen ons gegeven heeft, onder onwankelbaar vertrouwen op de beloften der eeuwigheid. Daarbij is de schrijver blijkbaar volkomen bekend met de stroomingen, de invloeden, de behoeften op 't gebied des geestes, bepaaldelijk in dezen tijd; hij toont zich een man, wiens oprechte en degelijke godsvrucht een „rationabile obsequium" is.

„Gedachten" noemt de schrijver zelf de ongeveer tweehonderd korte hoofdstukken, die hij aanbiedt, en dat is de juiste benaming. Geen wijsgeerige bespiegelingen, geen uitgewerkte bewijsvoeringen, geen volledige verhandelingen vindt men er, maar gedachten over godsdienstige waarheden, die niet enkel den geest verlichten, doch ook wezenlijk het gemoed tot godsvrucht opwekken.

Niet elke van die gedachten is nieuw: de schrijver erkent zelf, dat hij het goede genomen heeft, waar hij het vond; maar naschrijven doet hij niet. Ieder hoofdstuk draagt zijn eigen merk. Vanzelf ook zal niet elke gedachte den lezer bijzonder treffen, maar er is keuze ook in één en hetzelfde hoofdstuk, zoo zelfs, dat daardoor de vorm niet zelden aphoristisch wordt en de hoofdstukken dikwerf geen afgerond geheel vormen; in geen geval vindt de lezer de stof uitgeput. Steeds is de toeleg merkbaar, om in beknopten, aanschouwelijken, geconcentreerden vorm iets degelijks en heilzaams te geven. Een ongerief van die goede manier is, dat de schrijver zeer vele Schriftuurplaatsen alleen in cijfers aanwijst, zonder ze aan te halen. Ook laat de beeldspraak, die over 't algemeen eigenaardig en doeltreffend is, aan juistheid wel eens te wenschen over. Maar al willen we dit werkje juist niet als volmaakt of als het best mogelijke aanprijzen, het beantwoordt aan een behoefte van onzen tijd, en niemand van goeden wil zal er een hoofdstuk uit lezen, zonder uit die lezing iets goeds voor zichzelf mee te nemen: een heilzame gedachte, een opwekking ten goede, een herlevendigde overtuiging van een lang gekende waarheid.

Neem, bij voorbeeld, het twee-en-twintigste hoofdstuk, getiteld: *Das Diesseits als unfertiger Beginn von etwas.* De voorgedragen waarheid is meer dan overoud, maar de vorm geeft er dadelijk iets prikkelends aan. Onder dat opschrift wordt dan de gedachte uitgewerkt, dat voor den redelijken mensch alles hier op aarde *onvoltooid* blijft. Onvoltooid ons *kennen*: hoe meer de wetenschap vooruitgaat en iemand zelf er dieper in doordringt, des te meer blijkt al ons weten stukwerk. Onvoltooid ons *willen*: niets kan de volle energie daarvan zóó in beslag nemen, dat het op den duur de moeite waard blijft. Onvoltooid al ons *streven en werken*: het schitterendst welslagen is met onvermijdelijke ontgoocheling verbonden. Onvoltooid eindelijk is heel de *rechtsorde*, waaronder wij leven en als redelijke menschen leven moeten: zij komt nimmer tot haar vollen eisch. Wij bevinden

ons in dit leven als in een grootsch voorportaal, ruim en schoon genoeg om groote en goede verwachting te wekken, maar niet bestemd om die verwachting te bevredigen. Wanneer onze redelijke natuur niet in den grond valsch is, dan moet het einde van ons aardsche bestaan, de onvermijdelijke dood, geen vernietiging, maar een overgang zijn: „De mensch zal ingaan in het huis zijner eeuwigheid" (Eccli. XII, 5).

Zoo zouden wij meer kunnen aanhalen. Maar dit weinige zal voldoende zijn om het boekje te kenmerken en aan te bevelen, inzonderheid aan hen, die zich met de studie bezighouden en dikwerf eene levensbeschouwing van de jammerlijkste oppervlakkigheid als „wetenschappelijk" hooren aanprijzen. Wie zich aan de studie wijdt, moet den wil en den moed hebben om ernstig door te denken.

De schrijver heeft zich het recht van overzetting in andere talen voorbehouden. Gelukkig! Degenen, voor wie het werkje vooral nuttig is, zullen geen bezwaar vinden in de eenvoudige en heldere taal van het oorspronkelijke. Eene vertaling is inderdaad overbodig.

v. C.

Uit Potgieter's poëzy. Nieuwe bundel ten dienste van het letterkundig onderwijs, verzameld door C. H. den Hertog — (Haarlem, 1898. Prijs: *f* 1).

Met groote blijdschap kondig ik het verschijnen van dezen bundel aan. Potgieter toch, de man der „deeghe deeghlyckheit" in de dichterswereld van het midden dezer eeuw, moet bij het onderwijs in de letterkunde behandeld worden, zooals een persoon van zijn talenten dat verdient. En echter, terwijl we voor de zeventiende-eeuwsche schrijvers ruim voorzien waren van uitgaven, en er van Bilderdijk en Da Costa schooluitgaven van enkele werken bestonden, hadden we die nog niet van Potgieter's gedichten. Wat zijn proza aangaat, de uitgave van het *Proza* in drie kleine deeltjes à 75 cent ieder, werd o.a. door mij reeds op school ingevoerd. En met het beste resultaat. Al is Potgieter moeilijk, toch zien de leerlingen al heel gauw in, dat de moeite hier ruim beloond wordt. De leeraar heeft hier stof de jongens te leeren denken, ze smaak in te boezemen voor krachtiger lectuur dan ze gewoonlijk verslinden. Verzen van Potgieter gebruikte ik tot dusverre nog zoo goed als niet.

De reden hiervan was, dat mij geen geschikte verzameling ten dienste stond.

Den *Bundel Liederen en Gedichten*, bijeengebracht door Joh. C. Zimmerman, heb ik nooit kunnen, eigenlijk nooit willen gebruiken. Al was 't maar alleen, omdat ik Potgieter's jeugdzonde *De Jonge Priester*, niet met kinderen verkies te lezen. Dit zal ieder met mij eens zijn. Ook wat de overige gedichten betreft, kon Zimmerman's keuze gelukkiger geweest zijn.

De bundel, verzameld door den heer Den Hertog, bevat nu ten eerste niets, wat kan hinderen, maar ten tweede heeft hij nog dit belangrijke vóór op zijn voorganger, dat hij verscheiden der beste gedichten omsluit. Ik noem maar het meesterlijke *Isaac da Costa*, en de niet minder schoone *William Shakespeare's Geboortedag* en *Eene revue in het Bois de Boulogne*. Dan deed de verzamelaar nog een goede keuze uit *De Nalatenschap van den Landjonker*.

Hier is dus de leeraren in letterkunde, zoowel voór het bijzonder als het openbaar onderwijs, een groote dienst bewezen. Een dienst, dien zij niet beter kunnen vergelden, dan door het werkje spoedig en veel te gebruiken.

Nijmegen. M. A. P. C. Poelhekke.

LETTERLOOVER.

LEVENSLOT.

„All mein armes Glück, des Herzens
„Wünsche, die von dir mich schieden
„Dürft' ich auch Erfüllung hoffen,
„Geb' ich hin: gib du mir Frieden!
„Gott, mein Gott, ich will entsagen."
Dreizehnlinden, IX.

I. MORT ALES AEGRI.

I.

Mijn harte heeft zoo veel, zoo hoog bemind!
Wat wond'ren trek heeft God ons ingeschapen!
Een trek? Een stormwind is 't, die 't al verwint,
En meesleurt, wat tot tegenstand zich wapen'.

Dàn is 't, alsof de moederhand het kind
Meetroont langs lichte paden! Wij vergapen
Staroogend ons aan 't bloemenschoon; — gezwind
Omstrenglen wij met kransen ons de slapen....

Op vleug'len van den stormwind snelde ik voort. —
Hoe menig, eer hij kwam in 't zonnig oord,
Plofte in den afgrond, met verplette leden!

Ik stoeide in licht en bloemengeur. — Hoe kort!
De hemel ras omfloerst, de bloem verdord!
Is 't alles ijdelheid der ijdelheden?

II.

En zijn wij dan ter folt'ring in dit leven?
Wij willen kennen, minnen en genieten:
Wat weten wij? — En minnen wij? — Wij geven
Ons harte weg aan schimmen, die ontschieten

De omhelzing onzer armen. — Opgeheven
Houdt onze hand den beker: daarin gieten
De vreugden 't zoet, waarnaar de lust mag streven...
Moet ons de bitt're heffe steeds verdrieten?

O! vrij naar de Eeuw'ge Zon omhoog te varen,
Haar met ontsluierde oogen in te staren,
Naar dat geluk schiet 't hart zijn felste vonken!

De morgenzon verguldt den top der bergen...
De fiere koningsaadlaar voelt zich tergen,
Die aan de rots in 't dal ligt vastgeklonken.

* * *

II. FASCINATIO MENTIS.

I.

'k Dronk uit der schoonheid bron met volle togen,
En nimmer, nimmer was mijn dorst gelescht.
'k Zag de Alpen vol bewond'ring, opgetogen,
Gods bouwwerk, als voor de eeuwigheid gevest.

'k Ben langs der blauwe meren vlak gevlogen
Ginds in Helvetië's liefelijkst gewest,
Waar Gods natuurschoon met de schoone logen
Der sage om strijd ons fel verlangen prest.

Ontzet vernam ik 't buld'ren van den donder
Des watervals, die, schietend op en onder
De rotsen, speelt met blokken van graniet.

't Betoovert en bedwelmt ons wufte harte...
De laatste wrange vrucht is leegte en smarte,
't Is alles schoon, — 't en is de Schoonheid niet.

II.

Muziek, muziek, de schaterende lach,
De jubelkreet, die opklinkt uit uw tonen,
Bekoort, grijpt me aan; — de vogelen betoonen
Zoo'n blijdschap niet op d'eersten lentedag.

Dan weer is 't klankenweefsel fijn als rag,
Doorzichtig als de sluier om de koonen
Der maagd, die 't hoogste wenschen ziet bekronen,
Nu zij voor 't eerst haar God ontvangen mag.

Hoe dikwijls heb 'k mijn droefheid uitgegoten
In klanken zacht, — in jubelende noten
De vreugd, gelijk de leeuw'rik zingt zijn lied!

Als 't oor met wellust ied'ren toon mocht vangen,
Waarom bleef onvoldaanheid 't harte prangen?
Geen eigen klank — 't was weergalm, anders niet.

III.

Den hof der Ouden mocht ik binnentreden,
Waar geurige adem van de hyacinth,
Narcis en roos u toewaait op uw schreden,
De wijnrank zich om alle stammen windt;

Waar ge onder Phoebus' lauwer, — wilt ge uw leden
Neervleien, — koele, zoele schaduw vindt;
Waar Ganymeed den nectar onversneden
Aanbrengt, en Hebe bloemenkransen bindt!

Pallas' olijf draagt duizend lieve kelen
In zijn gebladert', die heur liedren kweelen,
Als honig zoet en klaar als kristallijn;

't Bosschage herbergt Aeolus, wiens ving'ren
Der harpe tonen door elkander sling'ren. —
Wie werd genood op heerlijker festijn?

IV.

Met Peleus' zoon ben 'k woedend opgestoven,
Door Agamemnons trotschheid uitgedaagd;
Achilles leerde aan vriendschap mij gelooven;
'k Heb met Andromache geweend, — geklaagd.

Ik waarde rond in 's grijzen Priams hoven,
Waar Pyrrhus' zwaard te wreed voldoening vraagt;
Bij mij ging Nisus allen lof te boven,
Waar hij voor Euryaal zijn leven waagt.

'k Zag 't kroost van Laius in een zee verzinken
Van rampen. 't Lesbisch lied heb 'k hooren klinken
Van Roomsche lier naar eed'len Griekschen trant...

Wien lust het lang, te leven bij de dooden?
Is 't leven onzer fantazie gevloden,
Betoov'ring wijkt, weer heerscht het koud verstand!

v.

„Een somber rouwfloers dekt den hemel; donker
„En zwaar hangt boven de aard de looden nacht.
„Het floers aan flarden: vriendlijk stargeflonker,
„Als kinderoogen, door de scheuren lacht.

„Ten hemel mijner ziel — geen starre blonk er,
„Geen enkle straal, die 't hart verkwikking bracht.
„Maar, zaalge stonde! plotseling verzonk er
„De rouw, een hemel straalde in gouden pracht: —

„Dat was uw aanschijn! — dat's mijn heldre hemel
„Die met zijn blij, zijn lieflijk stargewemel
„Zich spiegelt in mijn hart als in een meer;

„Die me als de grootsche harmonie der sferen
„Toezingt, — nu eens in bruisend jubileeren,
„Dán in ivoren klanken zacht en teer".

vi.

„Is 't winter, — de aarde heeft den blik geloken;
„De witte wade dekt haar stramme leden;
„Beducht voor 't zwaard der koude, nauw gemeden,
„Is al het leven bibb'rend weggedoken.

„Nauw is de lentezon blij doorgebroken, —
„Plots is der aarde 't doodskleed afgegleden.
„Ze is nu de bruid, ten hoogtij voortgetreden
„In groene zijde, omwaaid van zoete roken.

„De bloemen zwieren om haar gouden lokken,
„Het vog'lenheir laat juichend zich verlokken,
„En wiekt en zingt en springt haar vroolijk tegen: —

„Gij zijt mijn zon! De winter is geweken!
„Uw tooverblik is tooverstaf gebleken:
„'t Is bloem en lied in 't hart, — 't is lentezegen".

* * *

III. ONTGOOCHELING.

Hoe dikwijls heb 'k dat liedeken gezongen,
Vol hoogen lust dien hemel aangestaard!
Hoe dikwijls was mijn hart een rozengaard,
Waar telkens frissche knoppen opensprongen!

Het lied verruischt, de rozentooi verwrongen,
Verschrompeld aan den dorren tak, — als waart
Er storm en doodskou! — Doodsche stilt' bewaart
De hemel met zijn duizend vlammentongen.

Arm menschenhart, wat noodlot drijft u voort?
Vindt hoogste vreugde toch haar slotaccoord
In smart, en hebt gij nooit genoeg geleden,

Is zelfs de tranenstroom om niet geschreid
Bij rein genot, door 't levend schoon bereid,
Dan zeg: — 't is ijdelheid der ijdelheden!

* * *

IV. WAARHEID.

Tot U hebt Gij ons hart geschapen, Heer!
Al wat in klanken, vormen, lijnen, kleuren
Een enklen straal van U weerkaatst, — opbeuren
Kan 't slechts een wijle ons hart, ras zinkt het neer

In onrust, onvoldaanheid. — „Meer, steeds meer!"
Zoo krijscht de scherpe honger uitentreuren,
En 't „beestlijk leelijk" komt ons hart verscheuren . . .
God, sterk dat arm gemoed tot tegenweer!

De paden van den plicht zijn moeizaam, steil:
Word' slechts Uw wil volbracht, 'k heb alles veil,
Maar laat in 't einde mij den prijs behalen!

Geen schoonheid min ik, dan die Uwe stralen
Rein en oprecht, schoon ook verzwakt, hergeeft; —
Eens moge ik leven, waar DE SCHOONHEID leeft!

B. G. DE WOLF, O. S. C.

UIT EEN NIEUWEN DICHTBUNDEL.

[Van een overblijvende bladzijde maken we gebruik om aan onze lezers een proeve aan te bieden uit een dezer dagen verschenen dichtbundel, die waarlijk van goede belofte is. De jeugdige dichter, de Eerw. Heer A. M. J. I. Binnewiertz, moge daarin een bewijs van oprechte waardeering vinden.]

STERRENTAAL.

Veel sterren flonkren in den nacht,
En zien weemoedig naar beneden,
Waar zooveel smarte wordt geleden,
Waar zooveel vreugde schaterlacht;

Waar hier door 't kindje wordt gebeden
Met al zijn vroomheid, stil en zacht;
Waar ginds met ruwe titanskracht
De strijd al vloekend wordt gestreden.

Weemoedig zien de sterren neer,
En schijnen klagend te belijden:
„Wat zijt Gij eindloos goed, o Heer,

„Die allen, schreienden en blijden,
„Hem, die U vloekt, en 't biddend kind
„Met grenzelooze liefde mint!"

HOOGSTE POËZIE.

Is poëzie de zang van 't harte, dat bemint,
Dan zijt gij 't schoonst gedicht, o moeder met uw kind!

Maar dan is 't hooglied van der Heemlen poëzie:
De zoete Moedermaagd met Jesus op haar knie.

BRUNETIÈRE EN DE NIEUWE GELOOFSTHEORIE.

Het was een warme zomermiddag, en de zaal, waar de wijsgeerige afdeeling van het vierde Wetenschappelijk internationaal Congres der Katholieken vergaderde, overvol. Eenige jonge fransche geleerden waren naar het zwitsersche Freiburg gekomen, hoofdzakelijk om in de schoone stad aan de Saane dien 19 Augustus 1897 te tornooien met een landgenoot en ordebroeder van pater Lacordaire.

Pater Schwalm begon zijne verhandeling over *La croyance naturelle et la science.* Hij sprak niet over de Openbaring. Het gold alleen de vraag, aan welk vermogen of aan welke vermogens de natuurlijke geloofsovertuigingen te danken zijn; welke rol hier toekomt aan verstand, wil en hart. De stelling stond in verband met de nieuwe geloofstheorie, en daar het bij den strijd hierover in de pers niet zonder eenige hevigheid was toegegaan, scheen er aanvankelijk onweer in de lucht te hangen. Bleef de kamp ten slotte ridderlijk, het was toch meer geweest dan spel.

Inderdaad, aloude vraagstukken houden den modernen geest bezig. De ernstige overpeinzingen van middeleeuwsche wijzen verjeugdigen zich steeds door hunne in 's menschen diepste zieleleven gegronde actualiteit.

Vanwaar echter de belangstelling voor de geloofstheorie? Uit het moderne leven, voor een groot deel althans. Het criticisme sloot velen in hunne wijsgeerige bespiegelingen buiten de objectieve wereld. Tusschen het denken en die diepere en hoogere wereld, waarheen de zielsverlangens gaan, scheen een afgrond

te gapen. Onze tijdgenooten trachten over dien afgrond heen te vliegen op de vleugelen des „geloofs"; het paradijs, verloren door de rede, te heroveren door den wil. Anderen zeggen met Fouillée: er is tweespalt; er is een scheuring tusschen verstand en hart; het „geloof" vlechte den nieuwen eenheidsband. Vervolgens komen de mannen der actie. Zij wachten, daar het redeneeren en weten alleen voor het rijke leven en de krachtige daad te kort schiet, redding en uitkomst van het „gelooven".

Zoo zien velen naar het geloof als naar den dageraad van een nieuw leven. Door eenzijdige vorming verarmt de menschheid. Een andere opvoeding! — roept de ongeloovige wijsgeer Jules Payot. „Cessons de former d'inutiles dilettantes, tout à l'adoration de leur chétive personnalité, et que l'éducation se propose de mettre au service d'une foi morale ardente une volonté sure de son énergie" [1]).

De vermaning indachtig, door Leo XIII tot de volgelingen der thomistische wijsbegeerte gericht, „ut diligentissime perspiciant in doctrinae studiis qui sint ingeniorum cursus quotidiani" (ep. 21 Nov. 1880), wenschten wij de geloofstheorie, gelijk zij aan het einde dezer eeuw verkondigd wordt, met de beginselen der oude christelijke wijsheid over dit vraagstuk te vergelijken.

Ofschoon deze theorie van algemeenen aard is en zich verre buiten het godsdienstig gebied uitstrekt, heeft zij toch voor het godsdienstige eene geheel bijzondere beteekenis. Dus groote actualiteit. Te meer, wanneer het waar is, wat de hoogleeraar R. Eucken van Jena kortelings schreef: „L'existence d'un mouvement, chaque jour plus accusé, de retour à la religion est anjourd'hui incontestable" [2]).

De lezer vindt aan het hoofd dezer bladzijden den naam van Brunetière. Zijn twee artikelen der *Revue des deux*

---

[1]) Jules Payot, *De la Croyance*, 1896, Préface, p. X.
[2]) *Rev. de Metaph. et de Morale*, 1897, Juillet, p. 399.

Mondes [1]) brachten het vraagstuk in breedere kringen, en zeer nadrukkelijk op christelijk terrein. Om deze twee redenen, niet omdat wij hem als den aanvoerder of den diepzinnigsten vertegenwoordiger der nieuwere geloofsbeweging beschouwen, kozen wij hier dien naam uit zoovele. Wat het „bankroet der wetenschap" betreft, wij zijn niet voornemens den schrijver wegens deze ietwat legendaire spreuk te prijzen of aan te klagen. De geloofstheorie alleen levert ons stof genoeg, en het zal mij verheugen, als ik er in slaag, deze overeenkomstig de waarheid voor te stellen en te behandelen.

De „nieuwere" werd de theorie door ons genoemd. Waar begint en waar eindigt dit „nieuwere"? Het gaat zeker niet verder terug dan een tiental jaren; het gaat voort tot op dezen tijd, zoodat wij bijna de „nieuwste" hadden geschreven. Doch wie onzer achterhaalt het „nieuwste"? De geesten rijden zoo snel.

De volgende studie handelt over de nieuwere geloofstheorie:

1°. met betrekking tot gelooven in het algemeen;

2°. met betrekking tot het godsdienstig geloof.

* * *

I. OVER GELOOVEN IN HET ALGEMEEN.

Het woord *gelooven* — wie weet het niet? — bezigen wij in meer dan één beteekenis.

Het doet ons denken aan vertrouwen, waar Schiller zingt:

„Du musst glauben, du musst wagen".

Ik geloof, dat er regen komt — zegt iemand, bedoelende, dat hij dit gist, meent, min of meer waarschijnlijk acht. Geloofde

---

[1]) Het eerste, na een bezoek aan het Vatikaan geschreven, verscheen later, met vele aanteekeningen, afzonderlijk en is getiteld: *La science et la Religion* (1895); het tweede van October 1896 is de Inleiding van Balfour's *Les Bases de la Croyance*.

Columbus, dat ginds eene wereld lag, dan beschouwen wij dit gelooven als geniale intuitie, aan moedig vertrouwen gepaard; verhaalt men, dat Napoleon aan zijne ster geloofde, dan verstaan wij dit zoo, dat een door voorspoed gestijfd zelfvertrouwen wellicht samenging met een weinig mysticisme. Eene moeder gelooft aan haar kind, hoe verre ook verdwaald. Al zag hij het somtijds in zijne gemeenheid, blijft een staatsman gelooven aan zijn volk. Elders is gelooven hetzelfde als vast aannemen, — of meer bepaald: op gezag aannemen. Anderen bezigen het om aan te duiden, dat iemand overtuigd is van bepaalde leerstukken op het gebied van godsdienst en zeden, of dat hij door de vroomheid zijns levens die overtuigingen uitspreekt.

Deze lijst is volledig genoeg om te veraanschouwelijken, dat wie hier niet onderscheidt, verwart. Trachten wij derhalve begrijpelijk te maken, welk begrip de nieuwere geloofswijsgeeren zich van het „gelooven" vormen. Te verre zou het ons doen afwijken, indien wij ons begaven tot een onderzoek, welke verwantschap er bestaat tusschen vroegere angelsaksische en duitsche scholen en de theorieën van heden. Het moge genoeg zijn, dat wij enkele levende meesters voor zich zelf laten spreken.

Een hoofdtrek in hun geloofsbegrip schijnt ons het *subjectieve.*

Somtijds heeft men dien trek niet scherp gevat. *Subjectief* namelijk heet het geloof, niet omdat de geloofsact in ons is, als in zijn subject; zoo toch is evenzeer het *weten*, zoo zijn alle menschelijke handelingen subjectief. Waarom dan noemt men het weten, en niet het gelooven, *objectief*? Omdat het eerste zijne *gronden* heeft *in de zaak*, onafhankelijk van den wil of de stemming des menschen, terwijl het geloof daarvan volstrekt afhankelijk is en er zijn eigenlijken grond in heeft.

Hooren wij Erich Adickes, den bekenden uitgever der *Kantstudien.* In zijne studie van Januari 1898 over „Wissen und Glauben" schrijft hij:

„Wissen wird auf Gründen beruhen, die im Object liegen und daher Jeden in gleicher Weise beeinflussen. Glaube musz sich dagegen auf Gründe zurückführen lassen, die nicht im Object, sondern im Subject liegen, die daher mit der Individualität wechseln; mit ihnen zugleich aber auch der Glaube... Eigenartige Persönlichkeiten werden eine eigenartige Mischung der Erkenntniszkräfte haben. Aber ungleich wichtiger sind Gefühlsart und Willensrichtung. Das sind diejenigen Factoren, in welchen der innerste Kern des Menschen zum Ausdruck kommt. Und aus diesem innersten Wesen, aus der Persönlichkeit, dem Charakter des Menschen geht der Glaube hervor; nicht aus Erkenntnissen und Erkenntniszfunctionen. Nicht das Wesen des Objects, erkannt durch Verstand und Vernunft, gibt den Ausschlag, sondern das Wesen des Subjects, unser Wünschen und Wollen hinsichtlich des Objects. Der Glaube will zwar eine Erkenntnisz sein, er möchte gern objective Gültigkeit haben. In Wirklichkeit ist er ein Ideal, angelegt an das Object, Er drückt aus, nicht was das Letztere ist, sondern wie wir es wünschen und haben möchten. Das Wissen sagt: so ist es; der Glaube: so denke, so träume ich es mir, so sollte es sein, so musz es sein, wenn es Werth für mich haben soll. Dieses Werthelement macht den eigenthümlichen Charakter aller Glaubensurtheile aus. Was im Glauben erkennt, ist eigentlich Wille und Gefühl. Der Intellect tritt in ihren Dienst. Nur er allein kann zwar das thatsächliche Material herbeischaffen, auf Grund dessen geglaubt wird. Aber was dies Material sichtet und werthet, was den Thatsachen ihre beweisende Kraft gibt und dadurch allererst Glaubensgründe aus ihnen macht: das ist die Individualität".

Er is in deze woorden iets, dat verblindt. De waarheid, *dat* de wil invloed oefent bij het gelooven, en de onjuiste voorstelling der *wijze, waarop* dit geschiedt, doen het menigeen schemeren voor de oogen, vooral door de valsche schittering van vrijheid en spontaneiteit, die zoovelen tot het subjectivisme aanlokt. Maar het citaat heeft waarde als beeld der theorie.

Sterk subjectivistisch getint schijnen ons ook de beweringen van Brunetière.

Hij zegt in *La science et la Religion* (p. 59):

„Mais précisément, la foi n'est affaire ni de raisonnement ni d'expérience. On ne démontre pas la divinité du Christ; on l'affirme ou on la nie; on y croit ou on n'y croit pas, comme à l'immortalité de l'âme, comme a l'existence de Dieu".

Stilzwijgend gaan wij hier voorbij, dat de schrijver waarheden van den godsdienst, die ook door het natuurlijk licht der rede gezien kunnen worden, namelijk het bestaan van God en de onsterfelijkheid der ziel, op ééne lijn plaatst met geheimenissen in den strengsten zin des woords, die, als de Godheid van Christus, alleen door de bovennatuurlijke Openbaring kenbaar zijn; dat hij verder geen onderscheid maakt tusschen het bewijzen der geloofswaarheden in zich zelve en der geloofwaardigheid van het gezag, dat ons die waarheden verkondigt; — de bedoeling des schrijvers blijkt, wat de hoofdzaak betreft, zeer helder uit zijn kort en bondig: „On l'affirme ou on la nie".

Toen Mgr. d'Hulst bedenking maakte tegen de leer, dat de rede geheel vreemd is aan het gelooven, antwoordde Brunetière:

„Je n'ai dit nulle part que l'on „crût sans raison de croire", mais il ne me paraît pas que cette „raison" ou „ces raisons" soient de l'ordre intellectuel. On croit parce que l'on *veut* croire, pour des raisons de l'ordre moral, parce que l'on *sent* le besoin d'une règle, et que ni la nature ni l'homme n'en sauraient trouver une en eux. Mais le difficile ou l'impossible, c'est de se donner à soi-même *le sentiment de ce besoin*, et c'est en ce sens qu'on ne se donne point la foi" [1]).

De neiging om het gelooven geen anderen dan een subjectieven grond te geven, is hier nog niet verdwenen. Dezelfde richting ziet men doorschemeren in de volgende woorden, die niet meer

---

[1]) Brunetière, *La science et la Religion*, p. 62.

uitsluitend voor het godsdienstig geloof, maar voor het gelooven in zijn geheel, wil en gevoel als kenbronnen aanwijzen. Het citaat is uit de *Voorafspraak*, bl. XXXVII, der fransche vertaling van Balfour's *Grondslagen des geloofs:*

„Une psychologie superficielle avait érigé la certitude „scientifique" ou „rationnelle" — car c'est ici tout un, — en modèle ou en type absolu de la certitude; et, ne voyant de source légitime de la connaissance que dans l'intelligence, elle n'avait pas nié qu'il y eût d'autres, mais elle les avait négligées. C'est ce que l'on se gardera désormais de faire, et le siècle s'achèvera peut-être, puisque aussi bien nous sommes en 1896, mais il ne s'écoulera pas longtemps avant qu'on ait rendu, parmi les fondements de la croyance, leur place „naturelle" au sentiment et à la volonté".

Dit juist is de vraag, waar menige wijsgeer zich thans mede bezighoudt: *in hoeverre neemt de wil deel aan het verwerven der kennis?* Bij het beantwoorden dier vraag kiest de „geloofsphilosophie" een weg, waar zij van de Scylla in de Charybdis vervalt. Want men zoekt den *grond* voor het gelooven meerendeels in den wil en in de affectieve vermogens. Welnu, wordt alleen de wil het criterium der omhelsde waarheid, hoe zijn dan begoocheling, bijgeloof, allerlei dwaling van waarheid te onderscheiden? Wordt iets waarheid, omdat de mensch het wil? — Erkent men daarentegen den wil niet als een objectief en algemeen geldig criterium, dan wordt het geloof louter iets *subjectiefs*. En wij vragen: hoe zal bij den man van nadenken op deze wijze de kracht en geestdrift der geloofsovertuiging, die rijke bron van edele daden, bestaan? Wij spreken thans alleen van *natuurlijk* geloof en binnen deze grens niet eens uitdrukkelijk van door de rede kenbare godsdienstige waarheden. Traden wij het heiligdom der christelijke Openbaring binnen, daar zou de machtige stem van Joannes en Paulus ons verkondigen, dat zij, in naam van den Christus, aan de wereld het geloof prediken als de EEUWIGE WAARHEID.

Een andere oplossing van het moeielijke vraagstuk, en onzes

inziens een betere, heeft de oude christelijke wijsbegeerte gegeven. Merkwaardig schijnt ons de consequentie, waarmede zij omtrent de psychologie des geloofs beginselen gesteld heeft, bewezen en ontwikkeld, die niet enkel over het godsdienstig geloof licht verspreiden, maar ook over het gelooven in het algemeen.

* * *

Reeds eene oppervlakkige beschouwing der thomistische geloofstheorie in het algemeen leidt tot de uitkomst, dat een ieder er groote eerbiediging van de eischen onzer *redelijke* natuur ziet samengaan met levendig besef van de wijdstrekkende macht des geloofs.

Als eene hoofdstelling leert de Aquiner, dat wij in de geloofsact noch de werking der *rede* noch die van den *wil* moeten voorbijzien. Zoodat vanzelve drie dingen te verklaren zijn, namelijk:

Wat verricht de rede?

Wat verricht de wil?

Waarin bestaat de samenwerking dezer twee vermogens?

Gelijk thans, zoo had oudtijds *geloof* en *gelooven, fides* en *credere*, behalve eene ruimere beteekenis, waarover wij niet behoeven uit te weiden, eene strengere, die hier verder alleen ter sprake komt. In strengeren zin beduidt *geloof* bij den H. Thomas een toestand van den mensch ten opzichte der waarheid. Nauwkeurig tracht hij dien toestand te omschrijven.

Gelooven is een act, niet van begrijpen, maar toch van kennen; het geloof, als zoodanig, schenkt ons niet het zien, *hoe* de zaak is, wel de wetenschap, *dat* zij is. — Daar bij de geloofsact, op deze wijze, iets wordt ontkend of bevestigd, vormt ons kenvermogen, wanneer wij gelooven, een *oordeel* [1]). Dit oordeel geschiedt met eene *zekerheid*, die geen gegronde vrees voor het

---

[1]) Vgl. over πίστις Arist. *De anima*, III, 3; *De caelo et mundo*, II, 12; *Ethic.* VI, 3, en daarbij de commentaren van den H. Thomas. Deze geeft vele voorbeelden van gelooven, in ruimeren zin gebezigd,

tegendeel toelaat; en deze zekerheid betreft het *objectief* ware, dit is, *de van ons denken onafhankelijke realiteit.*

Het komt er op aan, te bepalen, welke gegevens voor de rede en welke invloed van den wil zulk een oordeel bij hem, die gelooft, helpen tot stand komen.

Uit zijnen aard is het kenvermogen tegenover een kenvoorwerp noch tot bevestigen noch tot ontkennen bepaald, maar alleen in potentie. Het moet dus, om tot één van beide te komen, bewogen worden. Zoo staat ons verstand in onderscheiden verhoudingen tot het *ja* en het *neen*. Somtijds wordt het niet meer naar de eene dan naar de andere zijde getrokken, omdat er niets is, wat tot oordeel kan bewegen, gelijk bij problemen, waarvoor wij geene bewijsgronden zien; of wel doordien de beweegkracht naar beide zijden even groot schijnt. Deze toestand heet *twijfelen*. In andere gevallen wordt het verstand meer naar den eenen kant dan naar den anderen getrokken, maar niet genoegzaam, om geheel en al naar ééne zijde over te slaan. Een der tegenovergestelde dingen wordt aangenomen, maar met twijfel en vrees omtrent het andere. Dit is de staat van *meenen* (dispositio opinantis). — Maar het geschiedt ook, dat het verstand bepaald wordt om geheel naar ééne zijde in te stemmen. Dit echter is somtijds toe te schrijven aan het kenvoorwerp, somtijds aan den wil. Aan de kenvoorwerpen: onmiddellijk, wanneer hunne waarheid terstond onfeilbaar blijkt door de bepalingen zelve der termen, zooals in de eerste beginselen; middellijk, uit kracht der eerste beginselen, gelijk bij demonstratieve gevolgtrekkingen. Ziedaar *begrijpen en weten*. Doch bijwijlen kan het verstand niet aldus tot één bepaald worden, maar wordt het bepaald door den wil. Deze verkiest dan in te stemmen, naar ééne zijde en beslist, en dit om een

---

zooals *In Sent.* III, dist. XXIII, *Expositio textus*. Zonder eenige ongunstige bijbeteekenis bezigt hij, ook in de beide *Summa's*, vaak *credulitas* in stede van *fides*.

motief, voldoende tot het bewegen van den wil, maar niet tot beweging des verstands, te weten wijl het instemmen naar die zijde goed of passend schijnt. En dit is de gesteltenis van iemand, die gelooft [1]).

Gelooven derhalve is een act van het verstand, tot één bepaald op bevel van den wil [2]).

Zoo staat het geloof in het midden tusschen meening (opinio) en wetenschap (scientia).

De wetenschap heeft klaar inzicht (manifesta visio) en zekerheid.

De meening noch dit inzicht noch zekerheid.

Het geloof heeft niet het klaarblijkelijk zien, maar wel de *zekerheid*, dat is de vastheid der instemming [3]).

Deze vaste instemming is eene instemming des verstands. Het is toch duidelijk, dat het gelooven, als een toestand der ziel ten opzichte der waarheid, naar zijn wezen alleen voltrokken kan worden in het vermogen, welks eigenlijk object het *ware* is. Bij welk ander vermogen nu behoort het ware, als zoodanig, dan bij het verstand, opgevat als geestelijk kenvermogen? [4])

---

[1]) S. Thom. *De Verit.* XIV, art. 1: „Quandoque vero intellectus non potest determinari ad alteram partem contradictionis neque statim per ipsas definitiones terminorum, sicut in principiis, nec etiam virtute principiorum, sicut in conclusionibus demonstrativis est; determinatur autem per voluntatem, quae eligit assentire uni parti determinate et praecise propter aliquid quod est sufficiens ad movendam voluntatem, non autem ad movendum intellectum, utpote quod videtur bonum vel conveniens huic parti assentire; et ista est dispositio credentis".

[2]) II. II, Q. IV, art. 2: „Credere est actus intellectus, secundum quod movetur a voluntate ad assentiendum"; — *In Hebr.* XI, Lect. 1: „Credere, qui est actus intellectus determinati ad unum ex imperio voluntatis".

[3]) *In III Sent.* Dist. XXIII, Q. 2, art. 2, sol. 3 ad 2: „Certitudo enim scientiae consistit in duobus, scilicet in evidentia, et firmitate adhaesionis. Certitudo autem fidei consistit in uno tantum, scilicet in firmitate adhaesionis. Certitudo vero opiuionis in neutro".

[4]) II. II, Q. IV, art. 2.

Aan den anderen kant laat zich een bepaalde invloed, dien de wil bij het gelooven op het verstand oefent, niet loochenen. Het denken immers kunnen wij ons voorstellen als een zoeken, als eene beweging der ziel, zoolang deze nog beraadslaagt en niet voldaan is door het bereiken van haar eigen einddoel: het *zien* van het kenvoorwerp, het volledig zien der waarheid. Is dit doel bereikt, wordt datgene, waaraan het verstand zijne instemming geeft, klaarblijkelijk gezien, en *in zich* gekend, dan komt de beweging der denkende ziel tot rust, dan is de denkkracht bevredigd.

In twee gevallen geraakt het verstand tot het klare zien der zaak in zich: 1°. bij het begrijpen der eerste, onmiddellijk evidente beginselen, zooals: *het geheel is grooter dan een zijner deelen;* 2°. bij het begrijpen van de gevolgtrekkingen, uit zulke klaarblijkelijke beginselen klaarblijkelijk afgeleid. Het besluit hiervan is ongetwijfeld, dat het eene dwaling zijn zou, voor een dezer twee gevallen geloof in den eigenlijken zin aan te nemen. De beginselen of grondwaarheden, waarop de menschelijke kennis wordt gebouwd, erkennen wij niet op hooger gezag; wij bewijzen ze ook niet: zij behoeven om hunne *inwendige klaarblijkelijkheid* geen verder betoog voor hunne zekerheid. Gelijk het licht, helder door hun eigen licht, dwingen zij ons, ze als waar te erkennen [1]). Van deze beginselen straalt de evidentie, kenmerk der waarheid, verder in alle gevolgtrekkingen, die er klaarblijkelijk uit worden afgeleid [2]). Al hebben dan wijsgeeren als Thomas Reid en vele Schotten onze kennis dier grondwaarheden toegeschreven aan

---

[1]) S. Thom. *In Anal. Poster* I, Lect. 10: „Proprium est horum principiorum, quod non solum necesse sit, ea per se esse vera, sed etiam necesse est videri, quod sint per se vera".

[2]) I, Q. 85, art. 6: „Circa illas propositiones [intellectus] errare non potest quae statim cognoscuntur cognita terminorum quidditate, sicut accidit circa prima principia: ex quibus etiam accidit infallibilitas veritatis, secundum certitudinem scientiae, circa conclusiones".

een natuurlijk geloof, anderen aan een zeker instinct of aangeboren kennis; in den eigenlijken zin genomen, zijn deze termen onjuist, daar ons alleen het vermogen om de eerste waarheden gemakkelijk en als zonder eenige poging te kennen, doch niet de kennis zelve aangeboren is, en dewijl die kennis bestaat in begrijpen en *zien*.

Daar dit *zien* der geloofde zaak *in zich* bij de geloofsact niet bereikt wordt, en het laatste streven der denkkracht, gelijk wij toonden, onbevredigd blijft, wordt de vaste instemming des geloofs, *in den verklaarden zin*, niet door het denken veroorzaakt, maar door den wil, die het verstand beweegt [1]).

Ziedaar een punt van overeenkomst der thomististische wijsbegeerte met de nieuwere geloofstheorieën: *de wil oefent invloed op de zekerheid, waarmede wij gelooven.*

Maar dit resultaat brengt andere moeielijkheden, en wel tegen de *rationeele* zijde van het gelooven.

* * *

Indien de wil, en niet de bewijsgronden, bij de instemming des verstands den doorslag geeft, besluiten wij dan niet met alle recht, dat het geloof, het moge al eenige waarschijnlijke redenen hebben, toch zonder twijfel de volle objectieve zekerheid mist, en het tekort der redenen, die het verstand vastheid en zekerheid kunnen schenken, aanvult door den wil; dat dus het geloof uit de behoefte der ziel, uit verlangens des harten, kortom, op welke wijze ook, uit iets *subjectiefs* ontstaat? En antwoordt men, dat er *objectief* genoegzaam voor het verstand geldige redenen zijn, hoe blijft den wil iets te doen over?

In de reeds bekende gegevens der thomistische geloofstheorie meenen wij licht voor deze bezwaren te vinden.

---

[1]) II. II, Q. II, art. 1; *De Verit.* XIV, art. 2; *Ibid.* ad 3 en art. 4; *In Boet. De Trin.* III, 1.

De nieuwere geloofsphilosophen zijn meer geneigd het eerste bezwaar, omtrent het onvoldoende der redelijke motieven, te versterken dan te bestrijden. Met zekere voorliefde noemen zij het geloof „irrationeel". Heeft men niet lang genoeg — zoo schijnen zij te spreken — het verstand, het redeneeren, het weten opgevijzeld? Zijn andere menschelijke vermogens, zijn bronnen van daden niet schandelijk verwaarloosd? Daarom verheffen zij het gevoel, den wil. Een geheel van krachten en schier onnaspeurlijke energieën, opwellend en werkend uit de geheimzinnige diepten van het menschelijk zijn, vatten zij samen in één woord: geloof.

„Nous croyons avec tout ce que nous sommes", zegt Payot [1]).

Deze uitspraak onderschrijven wij gaarne in dien zin, dat de menschelijke overtuigingen, door de wisselwerking van verstand, wil en hartstochten, den invloed van al deze vermogens kunnen ondergaan. Nog in een anderen zin. Bij diepe, heilige overtuigingen hecht de ziel zich aan de waarheid met alle krachten, die in haar zijn. Dit noemde Plato het aangrijpen der waarheid met geheel de ziel, σὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ. Schooner nog, en in rijke levensvolheid, klinkt deze leer omtrent het omhelzen der waarheid uit den mond dier twee verheven geesten, Sint-Augustinus en Sint-Thomas van Aquino [2]). Kardinaal Wiseman veraanschouwelijkt ons de theorie in zijn *Fabiola*, waar de jonge Pancratius, de zoon eens martelaars, zijne moeder verhaalt, hoe hij, met zijne medescholieren, de stelling verdedigde: „That the real philosopher should be ever ready to die for truth" [3]).

Geen dor en dormakend denkvergoden dus wenschen wij.

---

[1]) Jules Payot, *De la croyance*, p. 174.

[2]) Vgl. S. Aug. *De moribus ecclesiae catholicae*, 31 (17); S. Thom. *C. Gent.* I, 2; *Compendium Theol.* p. II, 9; Boll. T. VII, p. 684.

[3]) Wiseman, *Fabiola*, Ch. II: „My heart glowed, and all my thoughts seemed to burn, as I wrote my essay". Vgl. Wilfrid Ward, *The Life and times of Card. Wiseman* (1897), Vol. II, Ch. XXI.

Inmiddels moet nog beslist worden, of het verstand bij de geloofsact zoo op den achtergrond treedt, en de wil, in verbond met alle affectieve vermogens, zich zoo laat gelden, dat het verstand den wil óf geheel blindelings volgt, óf althans dusdanig laat heerschen, dat het objectief hoogstens waarschijnlijke wordt aanvaard als zekerheid.

Volgens de beginselen der grootste christenwijsgeeren antwoorden wij, dat gelooven eene rationeele daad is.

Toen Aristoteles zeide: *beesten gelooven niet* [1]), bedoelde hij, dat gelooven een redelijk kenvermogen eischt. Hiermede komen wij maar halverwegen tot eene oplossing. Buiten twijfel, daar hij, die gelooft, een oordeel vormt, is gelooven een act des verstands. Eene daad des verstands wordt echter eerst eene verstandige daad, wanneer het oordeel wordt gevormd op voldoende gronden. Welnu, in dien zin beweren wij, dat het geloof *redelijk* behoort te zijn. Hier — voegt iemand ons toe — komt de tegenspraak te voorschijn. Boven vernamen wij uit den mond des Aquiners, dat bij de geloofsact de bewijsgronden het verstand niet tot instemming bewegen, en dat de tusschenkomst van den wil wordt vereischt. Het is waar. Doch de tegenspraak alleen schijnbaar. Bewijsgronden kunnen tweevoudig zijn. Sommige toonen ons de zaak in zich; deze *extrinsieke* redenen dwingen het verstand tot instemming bij het *zien*; zij schenken het weten. De *extrinsieke* brengen den geloovige niet tot eigen aanschouwing der zaak en laten het verstand onbevredigd, dewijl zij niet toereikend zijn om begrip en inzicht, wel voldoende om zekerheid te verschaffen. Herneemt men: moet dan ook het gelooven ten laatste niet steunen op weten en zien? Ja, op het zien van een ander. Derhalve op *gezag*. In dien zin zeiden de H. Augustinus en de H. Thomas: *Wat wij*

---

[1]) Arist. *De anima*, III, 3: τῶν δὲ θηρίων οὐδενὶ ὑπάρχει πίστις.

begrijpen zijn wij aan de rede verschuldigd; wat wij gelooven aan het gezag [1]).

Niet ten onrechte beschouwden zij hem, op wiens woord de geloovige zijne toestemming geeft, als eene hoofdzaak in elk geloofsleven [2]). De vertrouwbaarheid van het gezag moest dus vaststaan.

De wijsheid der oude Hebreeën volgend, zagen zij in de lichtgeloovigheid een lichtzinnig hart. Daarom heeft de mensch, wil hij niet lichtvaardig handelen, toe te zien, wien hij geloof schenkt. Onmogelijk kunnen allen alles beredeneeren en doorvorschen, maar ieder moet, naar gelang van zijne krachten en van het gewicht der zaak, een oordeel vormen over de *geloofwaardigheid*. Wie hier niet van hooren wil, onderscheidt niet tusschen geloof en lichtgeloovigheid [3]).

Deze theorie is noch rationalisme, noch irrationalisme. Staat het velen tijdgenooten, als Brunetière, tegen de borst, dat hier en daar weten en critiek als panacee worden uitgekraamd; moet daarom het louter subjectieve, blinde, niet-redelijke als een reddende engel worden ingehaald? Integendeel. Veel vermag de wijsheid van anderen, veel de overlevering en de daden van voorzaten om onzen geest te verrijken en overtuigingen te bewaren, die tot goede daden prikkelen, maar de mensch, die nadenkt, zal tegelijkertijd vragen, dat het gezag, waaraan hij zich onderwerpt, genoegzaam vaststa [4]).

Aldus volgen wij de orde, door de natuur zelve voorgeschreven.

---

[1]) Naar S. Aug. *De utilitate credendi*, 25 (11); S. Thomas, *In Boet. De Trin.* Prooemium: „Quod credimus debemus auctoritati; quod intelligimus rationi".

[2]) S. Thom. II. II, Q. XI, 1: „Quia vero quicumque credit, alicujus dicto assentit, principale videtur esse, et quasi finis in unaquaque credulitate ille cujus dicto assentitur".

[3]) S. Aug. *De praedest. Sanctorum*, II, 5; *De utilitate credendi*, 22 (9); *De vera religione*, 46 (25); — S. Thom. II. II, Q. 1, art. 4 ad. 2; Q. II, art. 9 ad 3; Q. VI, art. 2; *De Verit.* XIV, art. 2 ad 3, en art. 4.

[4]) S. Thom. *De Verit.* XIV, 2 ad 9: „Ex auctoritate dicentis efficitur assensus in credente". Vgl. *In Boet. De Trin.* III, 1 ad 5.

Onder de menschelijke vermogens behoort het tot het verstand, licht te ontsteken op ons pad; de wil beweegt tot handelen. Alle andere vermogens zijn uit hun aard dienstbaar. Welnu, in de thomistische theorie vindt het verstand, dat het *ware* tot voorwerp heeft, alles wat eene redelijke instemming mogelijk maakt; de wil, die het *goede* tot voorwerp heeft, wordt door motieven van nut en betamelijkheid getrokken om het verstand als met een zacht geweld te bewegen tot eene instemming, waarvan de redelijkheid werd ingezien.

Zoo stooten wij echter op een ander bezwaar: maakt de rationeele zekerheid, voor de geloofsact gehandhaafd, den invloed van den wil niet noodeloos, ja, onmogelijk? Immers, wanneer hij, die gelooft, voldoende redenen ziet en bewijzen van geloofwaardigheid, dan dwingen deze bewijzen het verstand tot instemming. Voor eene medewerking van den wil bij het gelooven blijft dus geenerlei plaats. Zijn b.v. vele geschiedkundige gebeurtenissen, als de slag van Waterloo, minder klaarblijkelijk zeker dan een wiskunstige waarheid?

Deze bedenking is niet beter te wederleggen dan door eene verdere ontleding der ontvouwde beginselen, in verband met de feiten.

Het natuurlijk streven des verstands is *zien,* begrijpen der dingen in zich. Toont eene zaak zich duidelijk genoeg, dan dwingt (cogit) zij het verstand tot instemming. Ziehier een voorbeeld, tot opheldering onzer bedoeling. De Russische chirurg Pirogoff, curator van het openbaar onderwijs te Kiew, verhaalt in zijne gedenkschriften de volgende uiting van vrijheidsdrift. Er waren jongelieden, die verklaarden: „Ik zal een wiskunstig axioma aannemen, als ik wil; wil ik het niet, dan neem ik het niet aan". De hoogleeraar van Genève, Ernest Naville, die deze kleine geschiedenis vermeldt, is van meening, dat Pirogoff bij dergelijke stoornissen terecht dacht aan een verplegingsgesticht [1]). Anders

[1]) Ernest Naville, *La définition de la philos.* p. 12.

uitgedrukt: de zekerheid omtrent eene *ingeziene* wiskunstige waarheid laat zich niet wegkommandeeren door den wil.

Bij de geloofsact verandert de toestand. Het gezag, hoe vertrouwbaar ook, laat het geloofsvoorwerp in zich ongezien. De Aquiner beschrijft daarom den staat van den geest, bij 't gelooven, als een *cogitare cum assensu*. Als een *cogitare* of denkbeweging, en met dit woord duidt hij hier de beweging aan des verstands, dat zoekt te redeneeren omtrent het *innerlijke* der zaak. Hij voegt er bij: *cum assensu* of met instemming, vermits het verstand zijn instemming geeft, doordien de wil beslist, dat het, schoon van nature naar *intrinsieke* bewijsgronden strevende, zich tevreden stelle met extrinsieke redenen. Het natuurlijk streven van den geest blijft dus onbevredigd, aan een zekere onrust onderhevig, in beweging, daar het verstand, speculatief en op het gebied van 't weten, verder zòu willen gaan. Maar voor de praktijk en de daad ziet het zich bevredigd [1]).

Het begrijpen is onvolkomen, al is de zekerheid volkomen.

Past deze theorie op *alle* feiten? Zij geldt voor alle gevallen, waarin eene onbeslistheid des verstands door den wil moet worden opgeheven. In de eerste plaats, wanneer de betrouwbaarheid van het gezag volkomen genoeg is om allen voorzichtigen twijfel weg te nemen, maar toch de mogelijkheid van een *dubium imprudens*, gelijk men pleegt te zeggen, dat is van een onverstandig aarzelen openlaat. Ten tweede: menigwerf staat tegenover de grootste geloofwaardigheid van het gezag de ondoorgrondelijkheid en het duistere der zaak in zich. In beide gevallen volgt de instemming des verstands door toedoen van den wil.

Somtijds echter is de kracht van het getuigenis zoo klaarblijkelijk en de zaak zelve zoo zichtbaar aannemelijk, dat het gelooven gelijkwaardig schijnt met weten, en de medewerking van den wil bij de instemming des verstands niet of ternauwer-

[1]) Vgl. Joan. a S. Thoma, *Logica*, Q. XXVI, art. 4, p. II.

nood meer zichtbaar schijnt. Wanneer allen b. v. samenstemmen omtrent de waarheid van een in zich volstrekt niet duister feit, zooals, dat Rome bestaat of dat Bonaparte naar Sint-Helena verbannen werd, dan kan er geen twijfel meer wezen" [1]). Zelfs weinige getuigen zijn vaak voldoende om het verstand te overtuigen. Wat Livingstone, Stanley en Nansen omtrent onbegane wereldstreken meldden, vond, wat de hoofdzaken betreft, gereedelijk geloof.

Beginnen de feiten en gebeurtenissen den lezer of hoorder meer ongewoon toe te schijnen, dan geschiedt het lichter, dat het verstand, om redenen buiten de gezagswaarde, tegenstreeft en zelfs hardnekkig wederstaat [2]). Verhaal den eenvoudigen landman eens van de wonderrijke ontdekkingen der natuurwetenschap!

Dezen onredelijken weerstand breekt de wil, die, zelf door het betamelijke of nuttige des geloofs bewogen [3]), het verstand tot instemmen noopt, al onttrekt de duisternis, waarin de geloofszaak, naar de *intrinsieke* zijde, voor den geloovende ligt gehuld, de feiten aan diens *inzicht*.

Nog meer wordt deze invloed van den wil op onze geloofsovertuigingen openbaar, wanneer wij van de feiten op het gebied der leerstellingen overgaan. Hoe vaak komen dan de beletselen

---

[1]) Vgl. de Salmanticenses, *Cursus theol.* Tract. XIV, disp. IX, dub. I, § 1. Zij zeggen: „Hujusmodi testimonium maximam certitudinem gignit, et talem, ac tantam, ut homo non possit dubitare, aut fluctuare circa rei assertae veritatem".

[2]) S. Thom. In *Metaph.* Lib. I, lect. V: „Ea enim, quae sunt consueta, libentius audiuntur et facilius recipiuntur.... Et si qua dicantur nobis praeter ea quae consuevimus audire, non videntur nobis similia in veritate his quae consuevimus audire. Sed videntur nobis minus nota et magis extranea a ratione, propter hoc quod sunt inconsueta".

[3]) S. Thom. *De Verit.* XIV, 1: „Determinatur autem (intellectus) per voluntatem, quae eligit assentire uni parti determinate et praecise propter aliquid quod est sufficiens ad movendum voluntatem... utpote quod videtur bonum vel conveniens huic parti assentire; et ista est dispositio credentis, ut cum aliquis credit dictis alicujus hominis, quia videtur decens vel utile".

der instemming van meer dan één zijde! Van den *speculatieven* kant groeien zij aan, naarmate de te gelooven waarheden onbegrijpelijker schijnen; van den *practischen* kant, naarmate de wil, partijdig door hartstochten, afkeeriger terugdeinst voor de zedelijke eischen eener leer.

Steunt deze verklaring niet op den aard en de wisselwerking onzer geestelijke vermogens, gelijk deze kenbaar zijn door nauwlettende psychologische waarneming van ons zelven en van anderen? 't Is niet: *elk wat wils*; een beginsel vreemd aan elke wijsbegeerte, zeker aan den wijsgeer van Aquino. Het is eene theorie, die recht laat wedervaren aan onze redelijke en vrije natuur. En zoo meenen wij te mogen herhalen, *in de eerste plaats*, dat het verstand bij de geloofsact een zedelijk motief behoort te hebben van geloofwaardigheid; *ten tweede*, dat de wil den tegenstand heeft te overwinnen, waartoe het verstand geneigd is, wanneer het de dingen *in zich* niet ziet. Die eisch van redelijkheid vordert geen volledige beredeneering van alle theoretische bezwaren; een spaansch bergbewoner kan b. v. van Engeland's bestaan volkomen zeker zijn, al dacht hij nimmer aan eene analyse van de grondslagen der zekerheid [1]); maar de werkzaamheid van den wil wordt geleid en geregeld, opdat het gelooven niet een sprong in het onzekere zij.

* * *

Eenigermate erkent ook Brunetière, dat er voor het geloof „redenen" kunnen bestaan. Hij zegt, met een citaat uit Balfour:

„Il (Balfour) a écrit en effet, dans la conclusion de la partie critique de son livre: „Si nous voulons trouver la qualité qui nous élève au-dessus de la brute, il n'est pas exagéré d'affirmer, quoique ceci puisse avoir une saveur paradoxale, qu' il nous faudra la chercher non pas tant dans notre faculté de convaincre et d'être convaincu

[1]) Balmès, *Philos. fondamentale*, T. I, p. 24.

par le raisonnement que dans notre capacité d'influencer par l'autorité". C'est encore ce que l'on eût à peine osé dire il y a quinze ou vingt ans, et bien moins au temps de notre jeunesse, où, par une amusante contradiction on nous enseignait avec autorité, — puisque c'était nos maîtres, — à nous défier de l'autorité:

„Nullius addictus jurare in verba magistri".

Cela n'y faisait rien, d'ailleurs! et, généralement, notre raison n'était pas plus tôt „émancipée", que nous nous empressions de la soumettre aux Taine et aux Renan, aux Littré et aux Vacherot. Je m'en console en songeant qu'ils avaient, eux aussi, commencé par soumettre la leur aux Comte et aux Hegel, aux Strauss et aux Schleiermacher! On dira qu'il y a du „rationnel" dans ce genre de soumission; et je veux bien en convenir; mais il y en a si peu dans la plupart des cas! La „raison" n'a souvent que l'air d examiner, et comme on dit, de peser les autorités qu'on subit. En fait, c'est le caractère du maître qui se trouve répondre à de certaines convenances cachées de notre intelligence; et notre adhésion ne procède pas tant de notre „raison" que de notre bonne volonté. L'autorité agit par ses moyens à elle, très différents de ceux de la „raison", et qui n'ont même que tout à fait par hasard quelque chose de commun avec eux" [1]).

't Is waar, de regel van den H. Augustinus, dat men heeft toe te zien, aan welke menschen en boeken men geloof schenkt, wordt door velen menigwerf verwaarloosd. Maar blijven bij het *weten* de wetten der logica steeds ongeschonden? Bedenkingen van zoodanigen aard raken het *wezen* des geloofs even weinig als de natuur van het weten. Gelijk bij andere oordeelen volgt de mensch bij de geloofsact niet steeds het ware spoor, het scheelt echter zeer veel, dat het geloof, als zoodanig, uit dien hoofde onder de niet-redelijke zielstoestanden zou te rangschikken zijn.

Niet uitsluitend het zuiver wiskunstige heeft een „rationeel" karakter. Aristoteles en de H. Thomas waarschuwen tegen eene gesteltenis des verstands, die sommigen, bij wiskunstige vraag-

---

[1]) Balfour, *Les Bases de la Croyance*, Préface, p. XXVII—XXVIII.

stukken opgegroeid, als door de kracht der gewoonte doet denken, dat alleen het mathematische aannemelijk is [1]). Inderdaad, de onmiddellijke waarneming, een door apodictische redeneering verkregen besluit, een klaar ingezien probleem van Euklides, physieke, metaphysische, mathematische bewijsgronden plegen den geest eene rationeele zekerheid mede te deelen. Wordt daarom wat steunt op voldoend gezag niet evenzeer redelijkerwijze aangenomen? Hoor een of twee bevoegde getuigen. Allereerst den genialen wiskunstenaar Cauchy († 1857):

„Ce serait une erreur grave de penser qu' on ne trouve la certitude que dans les démonstrations géométriques ou dans le témoignage des sens. Quoique personne, jusqu' à ce jour, n'ait essayé de prouver par l'analyse l'existence d'Auguste ou celle de Louis XIV, tout homme sensé conviendra que cette existence est aussi certaine pour lui que le carré de l'hypothénuse" [2]).

Euler stelt naast de waarheden, die op waarneming of redeneering steunen, andere, die steunen op gezag, en spreekt dan deze meening uit:

„Les preuves de ces trois classes de vérités sont bien différentes; mais si elles sont bonnes chacune dans son espèce, elles doivent nous convaincre également" [3]).

* * *

Zou de tegenwoordige ontwikkeling van den mensch niet medebrengen, dat het vermogen om te gelooven verstompe? Het kon dan blijven als een rudimentair orgaan, getuige van den voortijd.

Die overgang zou achteruitgang zijn. Immers, toetsen wij het geloof aan het leven, dan blijkt er de groote waarde zoo duidelijk van,

---

[1]) *In Metaph.* II, Lect. V: „Quidam non recipiunt quod eis dicitur nisi dicatur eis per modum mathematicum. Et hoc quidem convenit propter consuetudinem his, qui in mathematicis sunt nutriti".

[2]) Cauchy, *Cours d'analyse.* Introduction.

[3]) Euler, *Lettres à une princesse d'Allemagne*, p. II, 48.

dat de nieuwere geloofsbeweging vooral schijnt ontsprongen uit eene beschouwing des levens, in de volle wereld.

Men moet aan iets gelooven — Brunetière en zijne medestrijders beseffen het, gelijk de ouden vóór eeuwen.

Deze zijde van het vraagstuk eischt nog eenige toelichting; weshalve hier eenige beschouwingen volgen over de beteekenis en de toepassing des geloofs op het leven.

„Zonder gelooven blijft in de menschelijke samenleving niets op zijne plaats." Ieder kent deze uitspraak, waarmede de kerkvader Augustinus, in zijn geschrift *Over het nut van het gelooven*, de Manicheërs en hun uitspattende redeneerzucht te keer ging [1]). Voor den onvermoeiden denker van Aquino gold deze meening, na vele eeuwen, als een onverouderde levenswet. Hij zeide: „Den mensch, die niets dan door eigen weten zou willen aannemen, ware het leven in de wereld voorzeker onmogelijk. Hoe te leven zonder iemand te gelooven? Zou de mensch weten, wie zijn vader is? Hij moet anderen wel gelooven in dingen, die hij uit zich zelven niet weten kan" [2]).

Het is schier ongeloofelijk, dat vaak zoo luttel rekening gehouden wordt met een eisch van ons aardsch bestaan, dien wij bij elke schrede verder in het leven bevestigd zien. Nog eens, geheel afgezien van onze betrekking tot een hoogere Macht, heerscht de wet des geloofs, binnen de perken van ons wereldsch zijn, als eene vaste voorwaarde van kracht en vooruitgang. Uit den gemeenschappelijken bodem putten wij voor een belangrijk deel onze levenssappen. De nieuwere geslachten, al zal hunne wijsheid met nieuwen luister schijnen, moeten hun fakkel ontsteken aan het licht der vaderen.

Wij mogen het betreuren, dat zoovelen, terwijl zij zich onafhankelijk wanen, trouwe geloovigen zijn in de vergaderzalen van

---

[1]) S. Aug. *De utilitate credendi*, 26 (12).
[2]) S. Thom. *In Symb.* Art. 1.

wetenschap of staatmanswijsheid, en onbewust iederen dag de suggestie ondergaan eener uitverkoren pers. Desondanks blijft het waar: de samenleving en het aanleeren der wetenschap eischen, dat wij gelooven [1]).

Ongetwijfeld, de wijsgeer, als zoodanig, streeft er immer naar, zijne stellingen door *innerlijke* bewijsgronden te staven en over het geheel tracht de wetenschap, zooveel mogelijk, het gelooven door weten te vervangen [2]). Daarnaast behoudt evenwel het geloof zijne hooge waarde, niet allereerst voor de bespiegeling en de ontwikkeling des verstands, maar als een steunpunt der menschelijke activiteit en voor de praktijk des levens [3]).

Er is een tijd geweest, dat deze waarheid, ons door de oude wijzen en door de natuur zelve onderwezen, in eenige kringen geheel verduisterd scheen. En onder de werking van het rationalisme kwijnen en teren nog veler overtuigingen weg.

Dien jaren lang steeds verslimmerenden toestand willen de nieuwere geloofsphilosofen met alle kracht verhelpen. Ziet — zeggen zij — het leven. Dit kan niet wachten op onze redeneeringen. „Même au point de vue naturel — zegt Paul Janet — et toute religion positive mise à part, il reste toujours deux besoins: savoir et croire; le besoin spéculatif et le besoin pratique.

---

[1]) S. Thom. *In Boet. De Trin.* Q. III, art. 1: „Quia in convictu hominum unus homo oportet quod alio utatur sicut seipso in quibus ipse sibi non sufficit, ideo oportet quod stet illis quae alius scit, et sunt sibi ignota, sicut in his quae ipse cognoscit". — *C. Gent.* III, 152: „Cum aliquis a magistro docetur, oportet quod a principio conceptiones magistri recipiat non quasi eas per se intelligens, sed per modum credulitatis". Cf. *In Hebr.* XI, Lect. I.

[2]) Dit poogden wij vroeger toe te lichten in de twee brochures: *De H. Thomas van Aquino als Wijsgeer* en *Leo XIII en de H. Thomas van Aquino.*

[3]) Lepidi, O. P. *Elementa philos. christianae,* T. I, p. 248: „Fides primo ac per se, proprie non ordinatur ad perfectionem intellectus; sed ut sit *fulcimentum humanae activitatis,* quatenus ipse est medium cognoscendi ea, quae pertinent ad praxim vitae".

Comme savant, j'ai du temps devant moi pour „ajuster mes opinions au niveau de la raison", comme dit Descartes. Comme homme, j'ai besoin immédiatement de règles et de principes pour agir et pour donner un sens et un but à ma vie" [1]). — Daar is de jeugd. Zij behoeft eene opvoeding in krachtige overtuiging. Ziet echter de verwildering bij de beschaving! Het zenuwlooze! Bij dit schouwspel beginnen ongeloovigen de katholieke seminariën bijkans te benijden. Hoor Jules Payot:

„Mais qui ne voit que la situation actuelle est particulièrement inquiétante? Nos aînés ont fondé la République et conquis pour tous une liberté presque absolue: or, à cet affranchissement des tutelles extérieures, qui devrait être compensé par la libre acceptation des lois morales, correspond une crise morale inouïe et une absence complète d'éducation consciente de la volonté et de la croyance.

Nous n'exagérons rien; car il est trop clair qu' en dehors des grands séminaires catholiques où l'on conduit avec une rare intelligence l'éducation des prêtres futurs nulle part l'éducation de la volonté ni de la croyance n'est poursuivie délibérément; on s'en remet à la vie d'apprendre aux enfants à vouloir. Il est heureux que la dure mais salutaire loi du travail pour vivre les discipline au sortir des écoles; mais cette loi du travail n'obtient qu'une maîtrise de soi „a-morale" et même presque toujours purement égoiste: en outre les jeunes gens des „classes dirigeantes" échappent en grande partie à son action, comme on peut le constater dans les brasseries des villes universitaires" [2]).

Terwijl hij zoo met schelle kleuren toestanden maalde van zijn vaderland, dacht de heer Payot er zonder twijfel niet aan, de seminariën te prijzen om den *inhoud* der aldaar levendig gehouden overtuigingen. Zijn doel was, door een voorbeeld allen tot het stelselmatig vormen of bevestigen van *vaste* geloofs-

---

[1]) Paul Janet, *Principes de Métaphysique et de Psychologie*, T. I, p. 70—71.

[2]) Payot, *De la Croyance*, p. VI—VII.

overtuigingen aan te wakkeren en te bezielen En de moderne verkondigers van het „geloof", er mogen vele verschilpunten onder hen bestaan, stemmen allen in dit ééne *Credo* samen, dat personen en volkeren, willen zij waarlijk leven, het gelooven niet kunnen derven. Payot, Janet, Adickes, Kidd, Balfour, Brunetière en zooveel anderen verklaren: ongenoegzaam is het weten. Wij moeten aan iets gelooven. De mensch leeft niet van de „zuivere rede" alleen.

De christelijke wijsbegeerte, wij zagen het, loochent deze dingen niet.

Zij heeft wel bezwaar tegen *de wijze*, *waarop* men de wereld tot gelooven wil terugbrengen.

Het geloof — zoo heet het — ontstaat door allerlei oorzaken. Instinct, erfelijkheid, opvoeding, omgeving, nadenken, gevoel, verbeelding, alles, wat in den mensch is, helpt het tot stand brengen. Het is noch een intellectueel phenomeen, noch een verschijnsel van het gevoelsleven, maar *tegelijkertijd* behoort het tot verstand, gevoel en wil en zelfs tot het lichaam. Dienvolgens behoort men bij de opvoeding rekening te houden met al deze krachten, waaruit geloofsovertuigingen zich kunnen ontwikkelen.

Wordt hier onderscheiden tusschen het wezenlijke en bijkomende? Tusschen rechtstreekschen en zijdelingschen invloed? Is er een waarborg, dat het gelooven een daad kan blijven van den met rede begaafden mensch?

De christelijke wijsbegeerte, deze verwarring mijdend, leert, dat de vermogens, die bij het gelooven wezenlijk moeten handelen, het *verstand* en de *wil* zijn. In zooverre deze hoogere en geestelijke vermogens, ten goede of ten kwade, invloed kunnen ondergaan van overlevering en voorbeeld, en ook van de lagere, zinnelijke vermogens, wil zij, dat de opvoeding zich tot dit alles uitstrekke, aanwakkerend wat de hoogere ontwikkeling, al is het maar zijdelings, begunstigen, werend wat haar belemmeren kan. Op deze wijze vormt men mannen met open zin voor de waarheid,

diep van gemoed om haar lief te hebben, moedig van hart om voor haar te strijden. De gewoonte wordt als eene tweede natuur, waardoor de mensch genegen is tot het ware [1]). Naar deze opvatting en met deze beperking schuilt er onloochenbaar juistheid in de uitspraak, dat het gelooven uit het binnenste van „geheel ons wezen" voortvloeit.

Niets echter tegen de waarheid. Vandaar de noodzakelijkheid dier objectieve waarheidsnorm, gelegen in de genoegzame gronden van geloofwaardigheid. Uit de eerlijke overtuiging toch der waarheid put het geloof, als uit eene zuivere bron, toewijding en geestdrift en vrede. Wanneer 's menschen redelijke aard geëerbiedigd wordt; wanneer hem het *ware* en het *goede*, als één doel, voor de ziel zweeft, dan ontwaakt het beste, dat in hem is; en uit de vermenigvuldiging van edele geloofsovertuigingen onstaat een kern van ideaal leven in de maatschappij.

Samenwerking aller krachten wordt er gevorderd om, naar deze beginselen, het rijk van waarheid en liefde al verder en verder voor de menschheid te heroveren. Bezielt een edele ijver tegen scepticisme en onverschilligheid de herauten der nieuwere geloofstheorie, wij kennen er duizenden, die onder dit opzicht met hen willen medegaan. Voorwaar, hoe diep zouden wij zinken, als ontkennen de kracht, en het ideaal twijfelzucht moest worden! Wie zou de eeuw, die nadert, willen zien nederknielen voor den geest, die roemt:

„Ich bin der Geist, der stets verneint!"

Maar vage aspiraties; stelsels, die den band tusschen de waarheid, het goede en het schoone verbreken; theoriëen, die namen

---

[1]) S. Thomas, *In Metaph.* II, Lect. V: „Consuetudo vertitur in naturam; unde et habitus ex consuetudine generatur, qui inclinat per modum naturae. Ex hoc autem quod aliquis habet talem naturam vel talem habitum, habet proportionem determinatam ad hoc vel illud. Requiritur autem ad quamlibet cognitionem determinata proportio cognoscentis ad cognoscibile. Et ideo secundum diversitatem naturarum et habituum accidit diversitas circa cognitionem".

van oude, heilige waarheden overschrijven op nieuwe, schijnheilige dwalingen zullen dien geest niet bezweren; hem veeleer den weg effenen. Want door een valschen schijn verlokken zij sommigen, die de waarheid zoeken en dorsten naar vernieuwing des harten.

Vooral in de toepassing van eenige nieuwe geloofsbeginselen op godsdienst en zedenleer schuilt een ernstig gevaar.

Moge het tweede gedeelte dezer studie medewerken om het te keeren.

Amsterdam. p. J. V. De Groot, ord. praed.

(*Wordt vervolgd.*)

DE RECTOR-MAGNIFICUS DER LEIDSCHE HOOGESCHOOL OVER HET ONTSTAAN VAN HET LEVEN.

In de feestrede 8 Febr. j.l. gehouden door den Rector-Magnificus der Leidsche hoogeschool, Dr. Th. M. Mac Gillavry, ter herdenking van den 323sten verjaardag der universiteit, troffen wij de volgende zeer behartenswaardige woorden (blz. 22): „Hetgeen wij door nadenken tot rijpheid hebben gebracht, wijst ons den weg, en hetgeen wij door waarneming en proefneming zijn te weten gekomen, vermeerdert onze positieve kennis, inzonderheid als de waarneming en de proefneming de vrucht zijn van ernstig nadenken". De hoogleeraar kan het niet kwalijk nemen, als iemand hem aan zijn woord wil houden, en verlangt, dat hij zelf allereerst het voorbeeld geeft, d. w. z. dat hij zich door rijpelijk na te denken den weg laat wijzen, dat zijne en onze kennis worde vermeerderd door waarneming, die de vrucht is van ernstig nadenken. Wat er van te recht gekomen is, moge de lezer beoordeelen.

De Rector-Magnificus, hoewel niet gebonden aan wettelijk voorschrift, bevindt zich in de zedelijke noodzakelijkheid om op den jaarlijkschen gedenkdag de feestrede uit te spreken, een treffend voorbeeld meent Z.H.G. van den invloed, die de omgeving op ieder uitoefent; want wat ook de aard der dagelijksche bezigheden van den titularis zijn, die naar het schijnt te Leiden nog al eens een somberen tint hebben, de universiteitsoverlevering verlangt eenvoudig, dat op den stichtingsdag de Rector optrede als feestredenaar. Nu het de beurt was van Dr. Th. Mac Gillavry, rees bij hem zeer begrijpelijk de vraag „wat men eigenlijk onder feestvreugde te verstaan heeft." Maar

wederom zeer natuurlijk — want de „associatio phantasmatum" was en is een psychologische wet — verbonden zich daarmede andere voorstellingen, van lust nl. en onlust, van tevredenheid en ontevredenheid. De hoogleeraar had echter blijkbaar geen lust om dat alles naar behooren te schiften en rijp te overdenken, want, na uit die verwarring alleen begrepen te hebben, dat het een levensuiting gold en nog wel geen alledaagsche, was hij reeds zijn eerste vraag vergeten, om zich met een tweede te gaan bezighouden, onbekommerd of de eerste zelfs nog een antwoord waardig was: „Wordt gevraagd: hoe hoog moet het levende wezen ontwikkeld zijn, om in waarheid al deze dingen te kunnen beseffen?"

Als antwoord vindt men het hylozoistisch gevoelen vermeld, dat o.a. lust en onlust en tevredenheid (feestvreugde nog niet) onder de attributen der doode stof heeft opgenomen. Volgens het gevoelen van Dr. Mac Gallavry echter is de tevredenheid, voor zooverre die bestaanbaar is, niet veel meer dan het geval, waarin de som van verlangens, gedeeld op de som der verkregen goederen, de eenheid tot quotient geeft. Die waarheid is vervolgens slechts waar in één enkel onmogelijk geval, dat de meest primitieve levenservaring ons reeds als niet bestaande doet kennen. Zijn slotsom echter is deze, dat zelfs zij, die het gevoel van lust en onlust of sterker nog de tevredenheid aan de onbezielde natuur meenen te mogen toekennen, toch moeten toegeven, „dat een feestelijke stemming er eene is, die enkel aan levende voorwerpen kan toebehooren". De Heer Mac Gallavry zou anders wel eens bedrogen kunnen uitkomen, althans wanneer hij iemand van dat standpunt aantrof, die zich met rijp nadenken onledig hield. Want waar die afgrond gaapt tusschen lust, onlust en tevredenheid eenerzijds en feestelijke stemming anderszijds is moeilijk in te zien. Zeker geen groep van atomen of molekulen of onbezielde wezens, hoedanig ook de hun medegedeelde bewegingsvorm zijn moge, zal deelen in de feestelijke stemming van den

Leidschen jaardag, evenmin als zij den lust of onlust daarmede verbonden en de tevredenheid over hetgeen daar wordt geboden zullen gevoelen; maar waarom kunnen hun eigen lust en de tevredenheid in eigen lotgevallen hun van tijd tot tijd (op hun manier natuurlijk), als de omstandigheden gunstig zijn, niet een analoge stemming bezorgen?

Intusschen is de overtuiging toch gevestigd, dat feestelijke stemming alleen aan levende wezens behoort. Als men nu meent, dat de gestelde vraag, hoe hoog de levende wezens moeten ontwikkeld zijn, om feestvreugde te gevoelen, zal beantwoord worden, rekent men buiten de diepdenkendheid van den hoogleeraar. Het is al wel, dat hij tegen het hylozoisme volhoudt, dat dit gevoel alleen den levenden toekomt. Daarom liever weer een nieuwe vraag gesteld, nl. „hoe die stemming ontstaat". Maar nog geen kans op een antwoord, ten minste niet een, dat het stellen dezer vraag wettigt. Geen psychologische analyse der bedoelde gemoedsstemming, geen aanwijzing der zielkundige elementen, waaruit zij is samengesteld, of der zielkundige beginselen, waaruit zij kan worden afgeleid of verklaard, neen, wanneer men dat onderzoek begint, zal men hebben te rekenen met het groote probleem: „den oorsprong [nl. den allereersten] van het leven". Nu, verband is er zeker, maar wat een schakels, die daartusschen zijn in te voegen! Dr. Mac Gillavry behoeft zich waarlijk niet te vermoeien met rijp nadenken om te begrijpen, dat al wist hij ons dien oorsprong haarfijn te verklaren, het nog vrij wel in het duister ligt, „hoe die stemming ontstaat". Zonder vrees van tegenspraak kunnen wij beweren, dat het hem dan ook om de beantwoording dier vraag volstrekt niet te doen was, maar alleen om dat groote probleem ter sprake te brengen. Was hij dan maar met zijn eigenlijk onderwerp begonnen, dan was er voorloopig althans geen twijfel mogelijk geweest aan de practische toepassing van eigen beginselen.

Maar dan de groote vraag, naar het ontstaan van het leven? Och, ook hier is dezelfde fout: aan waarneming en proeven geen

gebrek, maar de sleutel der geheimen, het ernstig nadenken, die ging verloren. Wat wonder, dat het zuivere materialisme ten troon verheven wordt, stof en energie (in moderne beteekenis) en anders niet, dat is de bron, dat is de oorsprong van het leven. „Dan waag ik het allen schroom ter zijde te zetten en uit te spreken, dat de bewegingsvormen der doode stof zich continu voortzetten in die der levende; dat wij over de wijze, waarop, toen er nog geen levende stof was, de doode langzamerhand den levensweg opging, niets weten; maar dat hetgeen wij om ons heen waarnemen, ons ondanks ons zelve noopt om als waarschijnlijk aan te nemen, dat energieën, van uit de wereldruimte tot ons gekomen, dit merkwaardig verschijnsel hebben teweeggebracht" (bl. 19).

Het groote probleem over het eerste ontstaan van het leven omvat heel wat meer dan Prof. Mac Gillavry wel daaronder wil verstaan. Voor hem echter concentreert het zich geheel in de vraag „over de mogelijkheid, dat hetgeen wij leven noemen, op onze planeet onder den invloed van natuurkrachten is ontstaan". Blijkens zijn geheele betoog echter verstaat hij onder „den invloed van natuurkrachten" de uitsluitende werking der physische en chemische krachten, die ook in de doode stof gevonden worden, hoewel natuurlijk onder den invloed van verschillende omstandigheden en in andere combinaties, want zij zijn gebonden aan andere groepen van atomen en molekulen. Zoo gesteld, geldt de vraag: de abiogenesis, de generatio aequivoca of spontanea, d. w. z. de wording van het eerste leven uit de doode stof. Langs verschillenden weg kan men beproeven het antwoord op deze vraag te vinden.

Allereerst kan men langs experimenteelen weg onderzoeken, of er feitelijk in de natuur ooit abiogenesis plaats grijpt.

Dat het antwoord ontkennend luiden moet, geeft Prof. Mac. Gillavry gereedelijk toe; de uitspraak van R. Virchow: *omnis cellula e cellula* is voor hem meer afdoende dan voor menigeen zijner geestverwanten.

Niettemin is het ongetwijfeld waar, dat al moge abiogenesis feitelijk thans niet voorkomen, het daarom *per se* nog volstrekt niet bewezen is, dat zij nooit heeft plaats gehad. Want de gunstige omstandigheden, die nu ontbreken, kunnen vroeger aanwezig zijn geweest, zoodat de natuurkrachten, hoewel in wezen dezelfde, toen wellicht konden voortbrengen, wat zij nu niet meer vermogen.

Opdat echter deze hypothese aannemelijk zij, moet de abiogenesis onder het bereik der natuurkrachten vallen. Het probleem verhuist dus van het uitstuitend gebied der exacte wetenschappen naar dat van de wijsbegeerte der natuur. Want de vraag concentreert zich op het onderzoek naar de intrinsieke mogelijkheid der wording van leven uit doode stof. Ook voor den meest overtuigden empirist staat geen andere weg open; want alle directe proefneming is uitteraard volstrekt uitgesloten.

Het uitgangspunt voor dit onderzoek kan niet anders zijn dan aard en wezen èn van natuurkrachten èn van het leven, zooals zij zich aan ons in hun eigenschappen en werkingen vertoonen. Dat er feitelijk verschil bestaat tusschen leven en dood, zal niemand ontkennen. De vraag is echter, van welken aard dat verschil is. Is, wat men de levensbeweging noemt, niets anders dan een gewijzigde vorm of een combinatie der physische en chemische krachten, die ook in de doode stof werken, zonder meer, of is er iets, dat uit de werking dier krachten niet kan worden verklaard?

Onze gebrekkige kennis, die van zekere zijde in sommige gevallen zoo trouw wordt aangehaald, maakt zeker de zaak niet gemakkelijk, soms zelfs de beslissing onmogelijk. Toch is er een middel om op sommige punten tot een uitkomst te geraken: òf wel door aan te toonen, dat in de levensverrichtingen niets is gelegen, wat met den aard der natuurkrachten, die reeds bekend zijn, strijdig wezen zou, óf wel door aan te toonen, dat in de levensverrichtingen eigenschappen zijn aan te wijzen, die met de bekende eigenschappen der natuurkrachten in strijd en onvereenigbaar zijn.

In het eerste geval vervalt, zoolang het tegendeel niet bewezen is, alle verklaring buiten de natuurkrachten om — in het tweede kunnen de natuurkrachten alleen niet voldoende geacht worden om bestaan en oorsprong van het leven te verklaren.

Nu kan zeker Dr. Mac Gillavry deze laatste methode niet verwerpen, al was het alleen daarom, dat hij die zelf volgt en met succes. Hij verwerpt n.l. (bl. 7) de meening, die het ontstaan des levens op aarde wil verklaren door aanvoer van levende kiemen uit de wereldruimte. De onmogelijkheid daarvan toont hij aan op grond van gegevens, aan den aard van het leven en van de natuurkrachten, zooals zij zich nu aan ons vertoonen, ontleend: „Dan heeft de zwerver, vóór hij de vaste of de druipend-vloeibare oppervlakte onzer aarde kan bereiken, de luchtzee te doorklieven, daarbij weerstand te overwinnen, hetgeen zich niet anders laat denken dan met belangrijke verwarming, zegge verhitting tot gloeihitte toe. Wil men aan de hypothese van uit de wereldruimte aangevoerde kiemen vasthouden, dan moet men onverbiddelijk een reeks van gunstige omstandigheden postuleeren, om de kostbare kiemen te behoeden voor de hooge temperatuur, die de kiem zou vernietigen".

Volgen wij denzelfden weg bij ons onderzoek, dan blijkt gemakkelijk, hoe het zinnelijke leven — om van het verstandelijke te zwijgen — d. i. de zintuigelijke werking, met alle verklaring door physische en chemische krachten spot. Dit moet Dr. Mac Gillavry, als hij bij de studie van bouw en verrichting onzer zintuigen de *geheele* natuur dier verrichtingen aandachtig heeft nagegaan, ongetwijfeld ingezien hebben. Reeds lang heeft dan ook, althans de eerstehandswetenschap de onmogelijkheid erkend het „bewustzijn" — zooals men het tegenwoordig noemt, terwijl men kennis of gewaarwording in iederen vorm bedoelt — langs mechanischen weg te verklaren. Wel is die erkenning meer dan eens geformuleerd in het befaamde „ignorabimus", meer echter tengevolge van vooruit vastgestelde beginselen dan om

redenen aan de zaak zelve ontleend. Dr. Mac. Gillavry behoort blijkbaar tot degenen, die alle stoffelijke activiteit tot beweging der atomen in verschillenden vorm terugbrengen. Al is men nu met F. A. Lange (*Geschichte des Materialismus*, II, 161) van meening, dat het „een volkomen gerechtvaardigd analogiebesluit is, dat achter die trillingen nog iets anders verborgen is", zoo kan toch niemand redelijkerwijze ontkennen, dat alle stoffelijke werking met beweging in verschillenden vorm noodzakelijk verbonden is. Maar het „bewustzijn", althans het psychisch element daarin, heeft niets van datgene, wat in beweging altijd gevonden wordt, denk slechts aan de deelbaarheid, aan de ruimte of plaats, zonder welke geen beweging denkbaar is. Zeer juist dan ook is het woord van Du Bois-Reymond: „Durch keine zu errinnernde Anordnung oder Bewegung materieller Theilchen lässt sich eine Brücke ins Reich des Bewusstseins schlagen. Bewegung kan nur Bewegung erzeugen oder in potentielle Energie sich zurückverwandeln. Potentielle Energie kan nur Bewegung erzeugen, statisches Gleichgewicht erhalten, Drück oder Zug üben.... die mechanische Ursache geht rein auf in den mechanischen Wirkung".

Minder duidelijk spreekt het verschil van leven en dood in de lagere levensverrichtingen, die wij gewoonlijk onder den naam van „plantaardig leven" samenvatten. Feitelijk toch werken daar niet anders dan dezelfde physische en chemische krachten, die wij ook in de doode stof op allerlei wijze werkzaam terugvinden. Vandaar dat menigeen werd verleid tot de meening of het vermoeden althans, dat hier de scheiding meer schijn dan werkelijkheid was. Toch is er verschil en geen gering ook. Getrouw aan het beginsel, dat de werking de natuur der dingen openbaart, meenden de ouden ook in het zuiver plantaardig leven buiten de natuurkrachten nog bovendien een ander beginsel te moeten aannemen, dat aan de werking dier krachten die eigenaardige richting en standvastige eigenschappen verleent, welke alleen daar, in tegenoverstelling met de doode stof, gevonden worden. Maar de

nieuwe tijd heeft de grenzen van onze natuurkennis uitgezet, en velen meenden daarin grond genoeg te kunnen vinden om het vitalisme der ouden over boord te werpen en uit de krachten der doode stof ook de verrichtingen der levende lichamen te verklaren. Ook Dr. Th. Mac Gillavry houdt het anti-vitalisme, dat in den nieuwsten tijd weer kwade dagen beleeft, hoog, en acht de zaak gewichtig genoeg om op den feestdag der hoogeschool een proeve van verklaring te geven, hoe het leven uit doode stof kan ontstaan zijn.

Laten wij allereerst elkander verstaan en bovenal door scherpe uiteenzetting van de strijdvraag zelve alle mogelijk misverstand zien te vermijden.

Niemand kan er redelijkerwijze aan twijfelen, dat er bij alle levensverrichtingen der planten niets anders dan de gewone stoffelijke natuurkrachten werkzaam zijn in dien zin, dat alles, wat daar gebeurt, onmiddellijk door de energie, ook in de doode stof werkzaam, voltrokken wordt. Zeer zeker zijn ook de planten gesteld onder den invloed van licht, warmte enz., hun van buiten toegevoerd en in de gewone stoffelijke vormen van arbeid omgezet. Hier is zelfs geen andere dan die arbeid te vinden. Ook den molekulairen toestand, de groepeering der stoffelijke atomen en molekulen vindt ge hier in vollen stoffelijken zin terug. Wie onder dit opzicht leven en dood vergelijkt, zal tusschen hen geen fundamenteel verschil kunnen aanwijzen.

Maar diezelfde stof en diezelfde krachten werken op geheel andere wijze in 't leven als in den dood; in de levenden gehoorzamen zij ten deele aan geheel andere wetten, aan een nieuw en leidend beginsel, dat ons dikwerf juist het tegendeel te aanschouwen geeft van hetgeen wij in de doode lichamen aantreffen.

In beide vinden wij de werking gebonden aan den molekulairen toestand, aan bepaalde groepeering van atomen en molekulen; maar in de levenden is meer dan dat. Daar is bewerktuiging, die ongetwijfeld een molekulairen toestand veronderstelt, ja daaraan

gebonden is, maar toch ook heel wat meer is, en wel zóó, dat daardoor alleen de samengestelde levensverrichtingen mogelijk worden. Nu is die bouw ongetwijfeld meer gedifferentieerd, naarmate men hooger op den levensladder opklimt, maar ook het laagste niet slechts bekende, maar ook denkbare leven kan een zekeren graad van bewerktuiging niet missen.

Zelfs kan niet iedere, hoezeer ook gedifferentieerde bouw voldoende worden geacht, maar alleen zulk een, die in verhouding staat tot de taak, die het organisme als levend wezen zal te verrichten hebben.

Die bouw dan mag niet zijn de uiterlijke aaneenkoppeling van verschillende deelen, maar moet uit het innerlijk wezen zelf ontspruiten en opgroeien, om zich bij eventueele schade op dezelfde wijze te herstellen (zie voor de kleinste organismen de proeven, medegedeeld door Prof. A. A. W. Hubrecht in *De Gids*, 1898, bl. 115).

De veelheid der deelen, ieder met de hun eigenaardige werking, moet tot een hoogere en volkomen éénheid zijn gerangschikt. Niet zóó, dat zij, als onafhankelijke, slechts uiterlijk verbonden, oorzaken in de éénheid van hun effect als samenvloeien; niet zóó, dat de beweging in geregelde orde van het eene deel op het andere worde voortgeplant en naar den aard van ieder deel min of meer worde gewijzigd, zooals in de machinen; maar in dier voege, dat ieder orgaan, hoewel tot een deel van den algemeenen arbeid overeenkomstig zijn bouw beperkt, én voor zijn bestaan én voor zijn werking alle anderen vooronderstelt en noodig heeft, en deelt in de werking van allen; dat eindelijk allen te zamen werken voor één doel, het behoud en den groei van het individu en de voortplanting der soort, en ieder hunner slechts deelt in de vrucht van den gemeenschappelijken arbeid, voor zooverre hij als deel tot dat geheel behoort.

En de middelen zijn en blijven de gewone natuurkrachten, die ook in de plant hun aard en wezen niet verliezen, maar

gehoorzamen aan de algemeene physische en chemische wetten; vandaar dat ook in het levend wezen de stofdeeltjes, ja de organen onderling op elkander inwerken.

„Spruiten — aldus Kerner van Marilaun — deze innerlijke werkingen ook, zooals nagewezen kan worden, voort uit de inwerking bijv. van licht en zwaarte, zoo treden toch juist dan die werkingen in op betrekkelijk verren afstand van de deelen, waarop de prikkel wordt geoefend. De prikkel wordt dus voortgeleid langs verbindingsdraden. Maar onverklaarbaar blijft, hoe de werkingen niet alleen in het protoplasma van verschillende planten verschillend zijn, maar ook hoe zij zich in één en dezelfde plant steeds naar de behoefte van het oogenblik voltrekken, zoo dat van de naburige protoplasten van één organisme (Genossenschaft) *ieder juist die taak overneemt en uitvoert, die het geheel het meest past, en dat de gezamenlijke werking den indruk maakt van eene leiding in één hand, den indruk van een doelbewusten planmatigen arbeid*".

„Das Wesen des Organismus — zegt Spiess — besteht darin, dass alle die zahllosen in ihm vorkommenden Thätigkeiten auf ein gemeinsames Ziel hingerichtet, alle die einzelnen in ihm vorwaltenden Kräfte, so selbständig sie an und für sich auch sein mögen, zu einer höhern Einheit verbunden sind."

Die eenheid van velen werd door de ouden het *unum per se* genoemd, tegenover het *unum per accidens*, d. i. een eenheid van velen, die slechts uiterlijk met elkander verbonden zijn. De werking van de eerste eenheid ten bate van het individu noemden zij „actio immanens", de onderlinge inwerking van verschillenden op elkander was bij hen de „actio transiens".

Laten wij onder het vele nog één enkel punt aanduiden. Er is maar één gevoelen onder de geleerden over de losheid der chemische verbinding der elementen in het levende protoplasma. Zeker dergelijke losse verbindingen vindt men ook in de doode stof, maar wat een verschil! In de doode stof gaat

daarmede altijd gepaard de streving om zoo spoedig mogelijk die verbinding te verbreken en òf tot nieuwe, vastere verbinding over te gaan òf zich in de grondstoffen op te lossen. Maar het levend lichaam herstelt altijd weer dezelfde verbindingen; daar schaadt de onophoudelijke stofwisseling niet het minst aan de zoo teere en losse samenstelling, maar keert daar altijd weer toe terug; de stofwisseling zelve is aldus de bron van onafgebroken synthese en analyse in assimilatie en decompositie. Zoo is de wet van het leven de onafgebroken beweging, de wet des doods die van het streven naar standvastig evenwicht.

In deze en vele andere punten vertoont de natuur ons het feitelijk verschil tusschen leven en dood. En tallooze denkende mannen, ook onder de modernen, meenden daarin grond genoeg te vinden, om de verklaring van het leven uit de natuurkrachten *alleen* voor onmogelijk te houden. De physikalisten zijn van een ander gevoelen en beweren het tegendeel. Dat is hun recht! Maar ons, die met zeer verklaarbare nieuwsgierigheid naar hun hoogwijze verklaringen luisteren, kunnen zij den eisch niet euvel duiden, dat ook hier rijp nadenken ons den weg wijze. Willen zij ons dan uit de physische en chemische krachten het leven verklaren, dan is hun taak datgene daaruit af te leiden, *wat het leven tot leven maakt.* Wat baat het, of zij ons al de feitelijke werking dier krachten ook in het leven aantoonen? Niemand, die daaraan twijfelt. Om de verklaring van het leven te geven is het volstrekt onvoldoende te laten zien, dat ook in de levende stof de elementen onderling tot chemische verbindingen zijn vereenigd — neen men toone aan, hoe *door diezelfde krachten* met chemische verbinding *bewerktuiging* is verbonden. Dat de stoffelijke deeltjes onderling op elkander inwerken ook in de levende lichamen, dat daar beweging is in den strikten zin des woords en onderlinge wisselwerking der deelen, aan de mechanische wetten gebonden, weet een ieder. Maar wie ons aantoont, hoe uit die wisselwerking der stofdeelen,

met behoud van hun wezen en natuur, van hun onderlinge om zoo te zeggen overgaande inwerking op elkander, niet een uiterlijke aaneenkoppeling maar die volkomen innerlijke eenheid kan ontstaan, die *zelfbeweging*, die wij ook in het minste levende wezen terugvinden, en die het groote kenmerk des levens is — hij, maar ook hij alleen, mag er aanspraak op maken ons het geheim des levens uit de loutere natuurkrachten te hebben verklaard.

Hachelijk is de taak! Ook Dr. Mac Gillavry, die van zijn hooge plaats ons zijne meening zal uiteenzetten, gevoelt het en acht het oorbaar mede te deelen, dat hij een poging wagen zal, met terzijdestelling van allen schroom en op gevaar af van als een toonbeeld van onwetenschappelijkheid te worden aangezien en als een fossiel op geestelijk gebied te worden beschouwd.

Nu zijn er anderen geweest, vóór Dr. Mac Gillavry, die hetzelfde hebben beproefd, zelfs is wat hij ten beste geeft niet fonkelnieuw; geen wonder, dat ook hij met alle anderen dit ééne gebrek gemeen heeft, dat zij verklaren, wat geen verklaring noodig heeft, maar het probleem laten voor wat het is, door het eigenlijke karakter van het leven onaangeroerd te laten. Na aandachtige lezing ziet men, dat de verklaring, door Dr. Mac Gillavry gegeven, op het volgende neerkomt.

In het algemeen is de moleculaire toestand der weegbare stof van het grootste gewicht voor hetgeen wij de werkingen der stof noemen. „Een groep atomen, tot een molekuul vereenigd, kan slechts bepaalde bewegingen ten uitvoer brengen, anders gezegd: is gestemd op bepaalde trillingsvormen. Wordt het molekuul door die bewegingsvormen getroffen, dan neemt het die over en zet de hierdoor gewonnen energie eventueel in andere vormen van energie om" (bl. 9).

Nu is het buiten twijfel, dat er uit de wereldruimte heel wat energie wordt aangevoerd en dat er verscheidene bewegingsvormen aan de deeltjes der beweegbare stof worden medegedeeld, die aan de waarneming onzer zintuigen ontsnappen.

Wanneer dan „weegbare stof energie uit de wereldruimte heeft opgenomen, [kan] deze energie in de weegbare stof gedurende onbepaalden tijd opgeborgen blijven .... daarin zoogenaamd potentieel aanwezig zijn. *Hiermede is de mogelijkheid gegeven, dat energie uit de wereldruimte, in de molekulen opgenomen, die molekulen tot andere maakt, b.v. hun het vermogen schenkt nieuwe conglomeraten van molekulen te doen ontstaan en aan het aldus samengevoegde binnen bepaalde grenzen van tijd een blijvend bestaan verzekert*" (bl. 11).

„Eenvoudige waarneming, geholpen door even eenvoudig overleg, geeft ons de overtuiging, dat *in plantendeelen* de energie van zonnestralen is opgeborgen. Is er echter op analoge wijze niet veel meer opgeborgen? Op deze vraag een afdoend antwoord te geven is niet wel mogelijk [laat ons er bij voegen: ook vrij wel overbodig]. Maar dit mag worden uitgesproken, dat van hetgeen als bewegingsvormen uit de wereldruimte tot ons komt, een gedeelte eigendom wordt der aardbewoners, en dat het juist deze bewegingsvormen zijn, die onder onze oogen de doode materie doen worden een deel van de levende. Wanneer men dan tot den oorsprong van het leven tracht door te dringen, dan komt men als van zelf, althans geleidelijk tot het vermoeden, dat de eerste stappen op den weg, die ten leven voert, op dezelfde wijze zijn gedaan" (bl. 13).

Wanneer de hoogleeraar zich gelieft te houden aan hetgeen mag worden uitgesproken en wat wij onder onze oogen zien gebeuren, dan hebben wij daarop niet meer dan één enkele aanmerking. Immers dan zien wij (wat niemand betwijfelt), hoe, *gegeven het bestaan van het levend wezen*, de doode stof een deel wordt van de levende (m. a. w. door de levende geassimileerd wordt), en dat wel door de bewegingsvormen of energie, aan het levend wezen uit de wereldruimte toegevoerd. Gaarne willen wij daarbij aannemen, dat er onder die bewegingsvormen sommige zijn, die aan de waarneming onzer zintuigen ontgaan.

Alleen is het een ietwat vreemde methode om den oorsprong van het leven te willen verklaren door feiten, die het leven als reeds bestaande vooronderstellen.

Wij meenen dan ook de kern van het betoog te moeten zoeken in de woorden, die wij cursiveerden, de eenige, die in de geheele rede ook maar een schijn van verklaring geven. De mogelijkheid dan, dat de op de levensbeweging gestemde molekulen of groepen van molekulen ontstaan louter door de werking der natuurkrachten zou daarin gegeven zijn, „dat de energie uit de wereldruimte in de molekulen opgenomen, die molekulen tot andere maakt, b.v. hun het vermogen schenkt nieuwe conglomeraten van molekulen te doen ontstaan".

Dat die energie juist uit de wereldruimte komen moet, is mogelijk wel gezegd met het oog op den toestand, waarin wij leven. Overigens springt het onvoldoende der verklaring een ieder aanstonds in het oog, want de eigenlijke moeilijkheid wordt niet eens aangeraakt. Immers de strijd loopt niet over het al of niet mogelijke van de vorming van nieuwe verbindingen of conglomeraten, maar juist en bepaaldelijk over die conglomeraten, die hier als op de levensbewegingen gestemde molekulen worden aangeduid. Deze toch, vooral in *hun vol en werkelijk bestaan* beschouwd, verschillen zoo hemelsbreed van die der doode natuur en gehoorzamen, met behoud zelfs van hun eigen karakter, aan zoo geheel andere, soms geheel tegenovergestelde wetten, dat het groote meerendeel en daaronder ook een zeer aanzienlijk getal der moderne natuuronderzoekers, steunende op zulk een klaarblijkelijk verschil, een verklaring, als waren de levensbewegingen niet anders den een continuë voort- of omzetting der bewegingen in de doode stof, niet aannemelijk achten. Om nu maar de organisatie der levende stof, met alwat daartoe behoort, doodeenvoudig met alle andere verbindingen onder den naam van „conglomeraten" samen te vatten, en daarna te beweren, dat nieuw verworven energie aan de stoffelijke atomen het ver-

vermogen schenkt om „nieuwe conglomeraten van molekulen te doen ontstaan", is niet eens handig — want de drogrede is al te duidelijk — veel minder wetenschappelijk; want het vooronderstelt een begripsverwarring, een gebrek aan scherp inzicht in de te behandelen zaken, een voorbijzien van het eigenlijke punt in kwestie: kortom een volstrekte afwezigheid van dat „rijpe nadenken", zonder hetwelk alle wetenschappelijke arbeid vlakweg onmogelijk wordt.

Een oogenblik meent men, hoe flauw de bewoordingen ook klinken, dat werkelijk de spreker in het hart der vraag gaat doordringen: „Als wij een onderscheid willen maken tusschen doode en levende stof, dan kan men opmerken, dat de bewegingsvormen der levende andere zijn dan die der doode". Al spoedig echter is men teleurgesteld. Want wel nergens wordt zoo sterk als juist hier dat verschil willekeurig ter zijde gesteld.

Als men dan ook het werkelijke en fundamenteele onderscheid onaangeroerd laat, houdt men van zelf niet anders over dan datgene, waarin, behoudens eenige minder wezenlijke verschillen, beide overeenstemmen. Dan is het natuurlijkerwijze hoogst gemakkelijk uit de doode natuur een geval op te diepen, waarin de anorganische stof anologe eigenschappen met de levende vertoont.

Zoo wordt het vermogen der levenden om in allerlei zeer verschillende omstandigheden tegenover allerlei invloeden van buiten hun stoffelijke en bovenal hun individueele zelfstandigheid te bewaren en ontvangen schade zeer spoedig te herstellen — een vermogen, dat niet het minst bij de lagere en laagste organismen gevonden wordt, en met den dood, door welke oorzaak ook aangebracht, onmiddellijk verloren gaat — in zoo vage en algemeene termen aangeduid, dat men daaruit, vooral in verband met het voorgaande, niets anders kan verstaan dan dat de levenden in hooge mate het vermogen bezitten om hun zelfstandigheid, d. i. hun bewegingsvormen, te bewaren tegenover invloeden van buiten, en wel tot zekere grens (welke wordt verzwegen). Het assimi-

latieproces der levende wezens wordt onder de handen van den hoogleeraar tot het volgende teruggebracht: „Ze toonen in hooge mate het vermogen te bezitten om hunnen bewegingsvorm aan andere stoffelijke deeltjes mede te deelen, die als het ware voor andere stof verplichtend te maken".

Is het wonder, dat men „iets dergelijks" ontwaart in de magnetische krachten van week ijzer en staal, waarvan het laatste dien molekulairen toestand bezit, die de eenmaal (van buiten af) ontvangen stroomrichting behoudt (terwijl week ijzer dien spoedig verliest) en daarin ook het vermogen heeft diezelfde richting tijdelijk of voor goed aan de magnetische stroomen in sommige andere stoffen mede te deelen.

Wie nu nog niet de continuiteit van leven en dood heeft ingezien, hij verplaatse zich in de Nieuwe Wereld, het land van het nieuwe en onverwachte, waar men misdadigers door middel van electriciteit heeft gedood met meer of minder onmiddellijk gevolg: „Bij deze wijze van ter dood brengen wijzigt men, door een bepaalden vorm van energie aan het levend organisme mede te deelen, de eigenaardige bewegingsvormen der elementaire deelen van het organisme zoodanig, dat hetgeen wij leven noemen niet meer kan bestaan". Ter bevestiging diene, dat daarmede ook alle andere levensverschijnselen, waaronder de hoogleeraar alleen de scheikundige werkingen vermeldt, hebben opgehouden. Beter had hij gedaan met te vermelden, dat tengevolge van deze inwerking, evenals van alle andere oorzaken, die den dood tengevolge hebben, plotseling alle wetten, die de doode stof met noodzakelijkheid beheerschen, maar te voren onmachtig waren in het levende, nu ook hier hun volstrekte heerschappij doen gevoelen. In plaats daarvan wordt opnieuw het besluit getrokken, dat wederom die eigenaardige bewegingsvormen *alleen* datgene zijn, wat wij leven noemen.

Met dergelijke redeneering kunnen wij in de Oude Wereld ook heel wat bewijzen. Zoo bijv. zwijgt het orgel, als aan den blaas-

balg zijn eigenaardige bewegingsvorm ontnomen is. Men kan dan ook opmerken, dat behalve die eigenaardige beweging o. a. ook de eigenaardige geluiden, die uit de verschillend gestemde orgelpijpen opstijgen, mede zijn verloren. Een voldingend bewijs in den trant van Dr. Mac Gillavry, dat de orgeltonen alleen en uitsluitend door die mechanische bewegingen veroorzaakt zijn, die in het orgelspel werken, en dat de orgeltrapper en organist niet meer in aanmerking komen, waar het geldt het ontstaan van het harmonische spel te verklaren. Immers het verwoesten van den blaasbalg alleen deed alles ophouden.

Het is wonderbaar, hoe mannen, die met eer en roem de wetenschap beoefenen, als met blindheid zijn geslagen, zoodra het geldt de laatste verstandelijke conclusies te trekken uit de feiten, die zij zelve hielpen vinden en vaststellen. Dr. Mac Gillavry zou daarin, dunkt mij, een ander voorbeeld kunnen vinden van den invloed, die omgeving, opvoeding enz. op iemand kunnen uitoefenen, mogelijk zal hij het treffender of althans bewijskrachtiger vinden dan dat van den Rector-Magnificus, gebonden aan zijn jaarlijksche taak. De hoogleeraar spreekt over zijn onderwerp, als waren er maar twee gevoelens, die in aanmerking komen kunnen. Dat is dan ook geheel in den trant van de moderne monistische wereldbeschouwing, waaraan, in dit betoog, nog maar alleen de hatelijkheden ontbreken, die gewoonlijk niets anders bewijzen dan dat men niet eens kent, wat men verguist. Dr. Mac Gillavry echter bepaalt er zich toe de theorie van het levensbeginsel fatsoenlijk dood te zwijgen. Overigens behoort hij blijkbaar tot die kringen van hoogmodernen, die, ofschoon alle dogmatisme in de wetenschap als noodeloos en schadelijk verwerpend, er o. a. geregeld het volgende onverwrikbaar dogma op na houden, dat alle verklaring door een oorzaak, die buiten den kring onzer onmiddellijke waarneming ligt, van het gebied der wetenschap moet worden uitgesloten. De gematigden willen de mogelijkheid van een dergelijke oorzaak nog niet loochenen, maar „de wetenschap" kent ze niet

en mag ze niet kennen, doch verwijst ze naar het gebied des geloofs of hoogstens naar dat der (met het geloof verbonden) metaphysica. Nu staat het desniettemin iederen naturalist vrij uitstapjes op dat gebied te maken, zooveel hij wil, allerlei ongeziene oorzaken en theorieën mag hij aanvaarden, hij mag spreken over het mogelijke zoo goed als over het werkelijke, mits zijn verbeelding maar spele binnen de grenzen der stoffelijke krachten, anders genoemd bewegingsvormen, en wat daar buiten ligt verwerpe. En waar het onderzoek der feiten moeilijkheden brengt of onoverkomelijke bezwaren, daar geldt als eenige wet: onvoorwaardelijke verwerping van alle verklaring, behalve die door middel der bewegingsvormen alleen, welke ook uitsluitend den naam van natuurkrachten mogen dragen en buiten welke alles bovennatuurlijk en dus onkenbaar is. Te onderzoeken of er binnen de grenzen der natuur nog oorzaken van een anderen aard dan de mechanische mogelijk zijn, en of misschien de feiten vorderen zulk een andere oorzaak aan te nemen, is reeds het wetenschappelijk standpunt verlaten. Wanneer men die wet onderhoudt, is verder alles geoorloofd, is iedere poging, iedere theorie, hoe gewaagd ook, hoe strijdig ook met de eenvoudigste wetten der logica, hoezeer ook zelfs met de feiten der ervaring onvereenigbaar, waardig den naam van „wetenschappelijk" te dragen.

Zoo ook hier. De lezer zal uit de enkele punten, die wij aanstipten (er zijn er meer), gemakkelijk de methode herkennen. Opdat echter niemand meene, dat wij te veel hebben gezegd, kunnen wij als slot de meening van sommigen dier strijders voor de mechanische verklaring vernemen.

Burmeister houdt vast aan de abiogenesis, omdat men anders zijn toevlucht moet nemen tot een buitenwereldlijke oorzaak, ja tot een wonder (?).

Zoellner schrijft: „Es ist kein anderer Ursprung denkbar; also ist die Frage auf deduktivem Wege entschieden; est ist ein Mangel erkenntnisstheoretischer Bildung, wenn die Naturforscher

noch einen so grossen Werth auf den induktiven Beweis der generatio aequivoca legen".

F. A. Lange: „Auf dergleichen Erklärungen zu verfallen ist stets ein verlassen des wissenschaftlichen Bodens, welcher innerhalb einer wisschenschaftlichen Untersuchung als zulässig oder als überhaupt in Betracht kommend erwähnt werden darf".

L. Büchner: „Wäre die Wissenschaft genöthigt, eine Lebenskraft anzuerkennen, so fiele damit auch unser Satz von der Allgemeinheit der Naturgesetze und der Unveränderlichkeit der mechanischen Weltordnung; wir müssten zugeben, dass eine höhere Hand in den Gang des Natürlichen hinningreift und Ausnahmsgesetze[?] schaft [1]), welche sich jeder Berechnung entziehen; es wäre eine Riss in den natürlichen Bau[?] der Welt gemacht, die Wissenschaft müsste an sich selbst verzweifeln, und es hörte jede Natur- wie Seelenforschung auf[?]".

R. Virchow: „Nichtsdestoweniger gestehe ich zu, dass, wenn man sich ein Vorstellung machen will, wie das erste Wesen von selbst hätte entstehen können, nichts weiter übrig bleibt, als auf Urzeugung zurück zu gehen. Das ist klar! Wenn ich eine Schöpfungstheorie nicht annehmen will, wenn ich nicht glauben will, dass es einen besondern Schöpfer gegeben hat, der den Erdkloss genommen und ihm den lebendigen Odem eingeblasen hat, wenn ich mir einen Vers machen will auf meine Weise, so muss ich ihm machen im Sinne der generatio aequivoca. Tertium non datur" [2]).

Sapienti sat!

Warmond, 8 Maart 1898. J. Th. Beijsens.

---

[1]) Men ziet hieruit, hoe goed die geleerden zelf somtijds de theorie, die zij verwerpen, kennen.

[2]) Ieder begrijpt, dat schepping en generatio aequivoca geen leden zijn, die zoo volstrekt naast of tegenover elkander gesteld moeten worden, als hier Virchow doet.

NEO-MALTHUSIANISME.

I.

In de Februari-aflevering van dit tijdschrift (blz. 179) refereerden we eenige uitspraken van prof. H. Treub over facultatieve steriliteit. Blijkens een verslag in het *Medisch Weekblad*, oordeelde deze, dat er van medisch standpunt tegen facultatieve steriliteit niets is te zeggen, dat er geen gevaren of nadeelen aan verbonden zijn en onder de middelen vestigde hij bovenal de aandacht op het *pessarium occlusivum*. Thans worden we door het *Weekblad van het Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde* van 2 April 1898 (No. 14) in staat gesteld, iets naders meê te deelen over den invloed, dien Nieuw-Malthusiaansche praktijken op de gezondheid kunnen uitoefenen. De zegslieden, aan wie *alles*, wat hier volgt, ontleend is, zijn Dr. M. A. Mendes de Leon en Dr. H. Pinkhof. Beide zijn mannen, die gehoord mogen worden; immers een Amsterdamsche geneesheer mijner kennis, een man, die niet gewoon is superlatieven om zich heen te strooien, deelde mij letterlijk het volgende mede: „Dr. Mendes de Leon is ontegenzeggelijk de eerste vrouwenarts in Amsterdam, een man, dien ik niet genoeg kan roemen"; en over Dr. Pinkhof: „in de Amsterdamsche geneeskundige wereld staat hij hoog aangeschreven, hij is secretaris van de Commissie van Toezicht, welke zoo ongeveer een eere-raad is".

Hoe oordeelen nu genoemde doctoren van medisch standpunt over de N.-M. middelen, zooals die feitelijk worden toegepast, zonder medische noodzakelijkheid en zonder geregelde medische controle; zooals die met onstuimigen aandrang worden aanbevolen voornamelijk aan de volksklasse, aan eene klasse dus, waar èn

tijd èn inzicht èn gelegenheid ontbreekt voor het zorgvuldig in acht nemen der zoo noodige reinheids- en voorzichtigheidsmaatregelen?

Van *louter medisch standpunt* komt Dr. Mendes in zijn opstel tot het besluit, „dat de anti-conceptioneele middelen geen van allen vertrouwbaar zijn; ze zijn noch onfeilbaar, noch onschadelijk. Ze hebben dus als *volksmiddel* geen recht van bestaan en de algemeene aanwending mag niet plaats vinden".

De gegevens, die tot deze slotsom leidden, zijn van verschillenden aard, naarmate zij òf het *pessarium occlusivum* òf andere preventief-middelen betreffen. Bij het eerstgenoemde kunnen volgens Dr. M. de schadelijke gevolgen duidelijk geconstateerd worden: het oorzakelijk verband tusschen ziekte-toestanden en het gebruik van het pessarium kan goed worden aangetoond; terwijl bij stoornissen, die na het aanwenden van andere middelen intreden, het causaalverband zich slechts met mindere of meerdere waarschijnlijkheid laat vermoeden.

We achten het nuttig, het oordeel van onzen zegsman over ieder der gebruikelijke middelen, zoo kort mogelijk weer te geven.

Als gevolg van *congressus interruptus* „worden dikwerf bedenkelijke vormen van neurasthenie waargenomen (dit is mij door internisten herhaaldelijk meegedeeld)"; bovendien „kunnen ernstige plaatselijke zoowel als algemeene verschijnselen bij de vrouw daarvan het gevolg zijn" [1]).

Het *condoom* dat in zijn werking vertrouwbaar en min schadelijk zou zijn, is te kostbaar om onder het bereik van den gewonen man te vallen en een minder kostbare soort is schadelijk.

---

[1]) „Eine nicht bedeutungslose Schädlichkeit für das Weib stellt auch der *Coitus interruptus* und *reservatus* (*Onania matrimonialis*) dar. Mindestens führt er zu einer *Neurasthenia sexualis* mit ihren möglichen Gefahren für die psychische Integrität". Dr. Ig. Familler (Curat an der Kreisirrenanstalt Karthaus Prüll), *Pastoral-Psychiatrie*, S. 37 (Freiburg, Herder, 1898).

Irrigaties zijn, zelfs wanneer ze geheel volgens de regelen der kunst worden toegepast, niet onfeilbaar in haar werking. Worden ze niet *immediate post* toegepast, dan hebben ze zeker geen effect, en geschieden ze wèl onmiddellijk, dan kunnen ze aanleiding geven tot „ontstekings-processen van allerlei aard". „Bovendien is het haast niet denkbaar, dat vooral bij de lagere klasse de noodige reinheid... wordt in acht genomen en infectie zal wel niet tot de zeldzaamheden behooren".

Het gebruik eener *spongia* is in zijn werking niet vertrouwbaar en zal, zonder verdere maatregelen, dikwerf „volkomen doelloos blijken te zijn".

Van de *Schlauchspritze*, van Dr. Hinz, meent Dr. M. dat ze „dezelfde nadeelen van den gewonen irrigator bezit... en zijne goede eigenschappen... mist".

„Een ander nieuw preventief middel, dat met veel reclame aanbevolen wordt en reeds daarom weinig vertrouwen verdient, is de *Atokos*... Het komt me voor, dat het... onwerkzaam moet zijn".

Blijft nog „het middel κατ'ἐξοχήν, het beroemde *pess. occlus.*, waarvoor op zoo ruime schaal propaganda wordt gemaakt", waarvoor de kleine man *f* 10.— betaalt, terwijl het „een werkelijke handelswaarde van hoogstens 50 à 60 cents kan hebben".

Over dit p. o. oordeelt een Duitscher, Neugebauer, aldus: Es ist durch unvernünftige oder nachlässige Handhabung der Pessartherapie so unendlich viel Unheil gestiftet worden, dass Fritsch ganz mit Recht sagt: „Es wäre fast nöthig, dass man, wie bei giftigen Medikamenten, einen freien Verkauf dieser Instrumenten verhindert, so viel Unglück wird damit angerichtet". Neugebauer staaft zijn krasse uitspraak door een lijstje van allerlei ziektegevallen, waaromtrent 13 met doodelijken afloop, die het gevolg waren van ondoelmatig gebruikt p. o.

Na het oordeel van Neugebauer krijgen we een mededeeling te lezen van Dr. Aveling, die voor eenige jaren in de British

Gynaecological Society zeide: „that there were some practitioners, who gained a reputation for skill simply by removing the instruments introduced by bunglers".

Eindelijk biedt Dr. M. ons het resultaat zijner persoonlijke ondervinding. Reeds voor jaren had hij bij sommige patiënten nadeelige gevolgen waargenomen, doch in Mei 1896 gaf de bekende circulaire van den N. R. K. Volksbond hem aanleiding aanteekeningen te gaan houden van de gevallen, die in zijne polikliniek voorkwamen. Welnu, van Mei 1896 tot Januari 1898 vervoegden zich bij hem 22 vrouwen, die „gedurende korteren of langeren tijd een p. o. hadden gedragen en hare klachten meenden daaraan te moeten toeschrijven. Bij 8 daarvan [— aldus Dr. M. —] meende ik ook met zekerheid een causaal-verband tusschen de bestaande afwijkingen . . . en het gebruikmaken van het p. o. te kunnen constateeren". Dan volgt een verslag van die acht gevallen, plus een negende van ouderen datum, met inderdaad „verhängnissvolle" gevolgen. Dergelijke beschrijvingen zouden hier natuurlijk misplaatst zijn; ze kunnen ook gemist worden; slechts uit eén *casus*, die een bijzonderen kant van het vraagstuk laat zien, deel ik eenige zinsneden mede:

„III. Mevr. X., II para, sedert 8 jaren gehuwd; aangezien het tweede kind reeds 10 maanden na het eerste geboren werd en de echtelieden zich voor de toekomst bezorgd maakten, werd het p. o. ter hulpe genomen." Langzamerhand openbaarden zich ziekteverschijnselen, de raad van een geneesheer werd ingeroepen en na herstel werd het instrument, maar met meer voorzorgen, weer aangewend. „Spoedig keerden echter dezelfde [ziekte-]verschijnselen, maar in heviger mate terug, zoodat zij ten slotte tot andere preventief-middelen haar toevlucht moest nemen. Voor twee jaar nu *stierven beide kinderen kort na elkaar* en vielen natuurlijk alle voorbehoedmiddelen in ongenade. Conceptie trad echter niet in. Voortdurende „ziekteverschijnselen", hevige pijnen in rug en lendenen . . . en daarbij de pijnigende gedachte, dat door eigen schuld het geleden verlies onherstelbaar zou blijken te zijn, had het eenmaal zoo

krachtig gestel der patiënte ondermijnd en haar in een staat van psychische depressie gebracht, die aan melancholie grensde... Een geregelde behandeling vermocht wel eenige verbetering te brengen zoowel in den plaatselijken als in den algemeenen toestand, maar het zoo vurig verlangde eindresultaat is nog niet bereikt. De facultatieve steriliteit heeft in casu plaats gemaakt voor een absolute".

Men zal mij toestemmen, waar kundige geneesheeren uit eigen ondervinding aldus spreken, maakt de verklaring van prof. Treub: „geen gevaren of nadeelen" een hoogst zonderlingen indruk. En nu moge het waar zijn — wat Dr. Mendes ten volle erkent — dat de meeste stoornissen aan verkeerde of slordige toepassing van het p. o. te wijten zijn; bij de openlijke aanprijzing der N.-M. middelen, zooals die in onze dagen plaats vindt, zal verkeerde toepassing schier regel zijn en bovendien „een p. van het beste materiaal vervaardigd, door bekwame hand geplaatst en met de meest mogelijke zorg gecontroleerd, kan toch ernstige laesies veroorzaken".

Ten slotte dient hier de aandacht nog gevestigd te worden op een ander gevaar. Dr. Pinkhof zegt:

„Men moet zich niet voorstellen, dat de meeste leeken zich langen tijd bepalen bij preventieve middelen. Die zijn hun òf te lastig, òf mislukken. En dan gaan ze over tot de meest avontuurlijke *repressieve* middelen, waarvan niet één *ongevaarlijk* is, zelfs in handen van een medicus... Zoolang er geen preventief middel met onfeilbare werking is, dat door iedereen leek zonder fouten, ongemak, of pathologische gevolgen kan worden toegepast, kan het Neomalthusiaansche stelsel den abortus provocatus als hulpmiddel niet ontberen. Wie het stelsel doordenkt, deinst daarvoor niet terug; wie dat wel doet en toch het stelsel getrouw blijft, doet dit, omdat hij het niet durft doordenken. Het publiek, als altijd practischer dan zijn leermeesters, heeft die consequentie reeds lang bereikt en in toepassing gebracht. Dood en ziekte zijn daarvan het gevolg. Het aantal huisvrouwen, dat jaarlijks, ook in onze stad, door die praktijken het leven verliest, is reeds zoo groot, dat men, zoo het een infectie-ziekte betrof, tonnen gouds tot tegenweer zou besteden".

Zoo oordeelen praktiseerende geneesheeren!

II.

Noch Dr. Mendes, noch Dr. Pinkhof maken er een geheim van, dat een aantal collega's over den invloed van het Neo-Malthusianisme geheel anders oordeelen dan zij: „Vooral in de laatste jaren hebben geduchte tegenstanders hun stem doen hooren en zijn met toejuichingen begroet". Zij weten, dat „er toch achtenswaardige geneeskundigen zijn, die de vrijwillige propaganda voor het N.-M. in de gezinnen der armen als een deel, soms zelfs als een schoon deel van hun humane roeping beschouwen".

Waar de zaken zoo staan, zijn we Dr. P. in hooge mate dankbaar, dat hij pogingen aanwendt om zijn collega's ook op andere dan zuiver medische gronden van het propageeren der N.-M. middelen af te houden.

Niemand, zoo zegt hij ongeveer, kan den medicus, die van het N. M. heil verwacht voor de maatschappij, beletten propaganda te maken voor zijn overtuiging, maar de medicus mag dit *niet doen in de uitoefening van zijn beroep.*

1°. Een geneesheer, die bij de beoefening zijner praktijk N.-M. middelen aanbeveelt tegenover patiënten, die er *niet zelve om vragen*, maakt zich schuldig aan misbruik van vertrouwen.

Hij zal zeer licht den vrede in het huisgezin verstoren: ieder begrijpt, dat omtrent het aanwenden van N.-M. middelen „volkomen overeenstemming tusschen man en vrouw vereischt wordt", en behalve dat verklaart Dr. Mendes „meermalen te hebben vernomen, dat na korten tijd het gebruik [van een p. o.] was gestaakt, omdat de goede verstandhouding tusschen de echtelieden dreigde verstoord te worden".

Daarbij komt, „dat het preventieve verkeer in strijd is met de voorschriften en den geest van iederen godsdienst. Men kan dat mooi vinden van den godsdienst of niet, — het feit is er; en evenmin als een medicus, hoe hij er ook over denkt, zijn patiënten zal zeggen, dat zij hun biecht, hun vasten, den doop of de be-

snijdenis maar moesten laten varen, evenmin mag hij trachten op een punt, dat *den kern* der godsdienstige overtuiging raakt, invloed uit te oefenen".

Een medicus is dubbel verplicht zich van N.-M. raadgevingen te onthouden tegenover patienten, „die geen vrijheid of vermogen hebben om van geneesheer te veranderen, zooals beambten of bedeelden".

— Dit alles is voortreffelijk!

2°. Een geneesheer, die bij de uitoefening van zijn praktijk, op andere dan zuiver medische indicatie, aan zijne patiënten *op haar eigen verzoek* N. M. middelen aan de hand doet, brengt de waardigheid en de onafhankelijkheid van den medischen stand in ernstig gevaar.

„Als de medicus begint, al is het maar uit menschlievendheid, zijne kundigheden beschikbaar te stellen niet tot *behoud*, maar tot *vernietiging*, dan is er geen eind aan de gevaarlijke dingen, die hij zou kunnen ondernemen.

Tot de geringste zaken zou gaan behooren: het verwekken van abortus, het behulpzaam zijn bij kindermoord en het veroorzaken van gebreken om de militieplichten te ontgaan. Niet waar, men kan daardoor de eer of het bestaan van een gezin redden. Maar straks zou de misdadige schandvlek eener familie, of de erfoom, die, zich zelf tot verdriet, zijn lijdend bestaan voortsleept, op zachtzinnige wijze uit de wereld gebracht kunnen worden. Met dit alles zou men toch weldaden kunnen verrichten.

Dit alles zal achtereenvolgens òf gevreesd òf geëischt worden van de medici, zoo ze niet weigeren, van begin af, hun medische kundigheden ter beschikking van het publiek te stellen, zonder dat er medische indicatie bestaat...

Het gehoorzamen aan die eischen zal een geliefkoosd middel zijn om te concurreeren tegen hen, die nog niet zoo humaan of zoo vooruitstrevend zijn, om aan iederen nieuwen eisch van het publiek toe te geven."

Ook deze overwegingen zijn voortreffelijk; alléén de beperking,

die voor het geval eener medische indicatie gemaakt wordt, kunnen we van theologisch standpunt niet goedkeuren.

Beide doctoren, uit wier opstellen we zoo rijkelijk en met zooveel hartelijke instemming geput hebben, schijnen van oordeel te wezen, dat de huisarts, die zich door een streng medische indicatie (d. i. uitsluitend in het belang der *gezondheid* van zijne patiënte) tot het verbieden der conceptie gedwongen ziet, en daarbij overtuigd is, dat onthouding niet zal worden toegepast, een der gebruikelijke preventief-middelen kan aanbevelen. In zulk een geval, oordeelen zij, heeft de medicus recht, de bezwaren, gevaren of kans op mislukking voor zijne rekening te nemen, maar dan rust tevens op dien medicus de ernstige plicht de wijze van toepassing zooveel doenlijk te controleeren, ten einde naar best vermogen over het lichamelijk welzijn en de gemoedsrust zijner patiënten te waken.

Wanneer *uitsluitend medische overwegingen* alléén den doorslag mochten geven, zou dat juist zijn, maar feitelijk raakt bovengenoemde *casus* ook het gebied der zedeleer.

Welnu volgens de katholieke zedeleer is het aanwenden der bedoelde anti-conceptioneele middelen *in geen geval* geoorloofd. Een medische indicatie, hoe krachtig ook, kan niet geoorloofd maken wat uiteraard slecht is: het doel heiligt de middelen niet. Waar op medische indicatie conceptie werkelijk niet raadzaam of gevaarlijk zou wezen, is er slechts één *geoorloofd* middel nl. onthouding *de consensu compartis*. Daaruit volgt, natuurlijk, op de eerste plaats, dat een medicus, die zelf de katholieke zedeleer huldigt, nimmer bij het aanwenden van N. M. middelen behulpzaam zijn kan. Maar daaruit volgt o. i. ook, dat *ieder* medicus, hoedanig ook zijn persoonlijke opvattingen mogen wezen, zoo hij zijn teedere positie als man van vertrouwen begrijpt, zich verplicht zal rekenen de godsdienstig-zedelijke overtuiging zijner patiënten ten volle te eerbiedigen; dat wil in ons geval zeggen, dat hij aan zijne patiënten geen middel zal voorstellen,

waarvan hem bekend is, dat *zij* het volgens *haar* godsdienstig-zedelijke overtuiging niet mag aanwenden. Het kan zijn, dat een geneesheer die overtuiging te vér gedreven acht: het oordeel daarover behoort in elk geval niet aan hem; hij heeft eenvoudig het feit te nemen, gelijk het is, en het krachtens zijne positie bij de uitoefening van zijn praktijk te eerbiedigen.

III.

Nu we toch eenmaal over het N. M. handelen en daarbij herhaaldelijk den naam van Dr. Pinkhof genoemd hebben, kunnen we niet nalaten de aandacht van diegenen onzer lezers, wien de zaak ter harte gaat, te vestigen op eene brochure, waarin dezelfde Dr. P. het N. M. bestrijdt van *sociaal standpunt* [1]). Ziehier met de eigen woorden van den schrijver den inhoud van dit vlugschrift, aan welks vorm niet veel zorg is ten koste gelegd, maar dat rijk is aan statistische mededeelingen en soms verrassende gezichtspunten opent.

Onder de talrijke stelsels, die in onzen tijd tot verbetering der maatschappelijke toestanden worden aangeprezen, behoort ook het N.M.

„De voordeelen van dit stelsel voor de maatschappij en voor de afzonderlijke personen, die men de menschen voorgespiegeld heeft of nog voorspiegelt, zijn duidelijk aan te geven. En aan toepassingen van het stelsel heeft het volstrekt niet ontbroken, noch in ruimte van aantal, noch in lengte van tijd. Dertig jaren of langer hebben de Franschen het gehuldigd en toegepast... De maatschappelijke toestand, die thans door Frankrijk vertoond wordt, geeft dus wél een maatstaf aan om te beoordeelen, of het N. M. in staat is zijn beloften te houden. Welnu de voordeelige zijde van het N. M. boven andere methoden van wereldverbetering is: dat men het reeds *in zijn gevolgen* kan beoordeelen. En dat dit oordeel zeer ongunstig uitvalt, dat *geen enkele belofte in vervulling* is gekomen, acht ik een tweede voordeel."

---

[1]) *Het Neo-Malthusianisme. Voordracht gehouden voor de Isr. Werkliedenvereeniging „Betsalel"*. Amsterdam, van Creveld en Co. 1898. *f* 0.30.

Op de sociale markt beginnen de papieren van het N. M. te dalen.

Economen, die beperking der nataliteit in het belang der stoffelijke volkswelvaart gewenscht achten, beginnen in te zien, dat het N. M. averechts werkt, wijl het in hoofdzaak in die rangen der maatschappij beperking aanbrengt, waar deze niet begeerd wordt.

Bovendien schijnt de sociale economie op weg om haar vrees voor overbevolking af te leggen: van verschillende zijden gaan stemmen op, die het willekeurig ingrijpen in den gang der bevolkings-aanwas bedenkelijk vinden.

Jammer maar, dat de vrees, die Dr. Menno Huizinga voor ongeveer een jaar op het Ned. Natuur- en Geneeskundig Congres uitsprak, zoo gegrond is: de vrees nl., dat wanneer eenmaal de wetenschap — de medische zoowel als de economische — met het N. M. zal hebben afgedaan, nog langen tijd op de Nieuw-Malthusiaansche praktijken het woord van Goethe toepasselijk zal blijken:

„Die ich rief, die Geister, werde ich nun nicht los!"

Warmond. G. VAN NOORT.

ONZE NIEUWE SUCCESSIEWET.

I.

Den eersten April 1898 is, krachtens Koninklijk Besluit van 15 Febr. l.l. (*Staatsblad* n°. 53), de Wet van 24 Mei 1897 (*Stb.* n°. 154) tot nadere regeling van het recht van successie en van overgang bij overlijden, zooals zij reeds gewijzigd is door die van 29 Jan. l.l. (*Stb.* n°. 35), in volle werking getreden.

Die nieuwe wet brengt in onze wetgeving op het stuk van successierecht eene wijziging, onder vele opzichten zóó ingrijpend en gewichtig, dat eene bekendmaking met de nieuwe wetsartikelen en een korte bespreking van de hoofdpunten hoogst wenschelijk voorkomt. De zaak toch is bij uitstek praktisch voor een ieder, inzonderheid voor het meerendeel der lezers van dit tijdschrift. En daar den meesten de gelegenheid ontbreekt om gezette studie van de wet te maken, zal een, op verzoek, zooveel mogelijk bondige en bevattelijke uiteenzetting hier zeker niet onwelkom zijn. Wij zullen ons bepalen tot de voornaamste der 19 artikelen, waaruit de wet bestaat, en deze eerst door vergelijking met het vroegere recht ophelderen, om ze later aan de hoogere beginselen van recht te toetsen.

Met een enkel woord vooraf zij in herinnering gebracht, dat wij leven onder een successierecht, in welks stelsel de aangifte grondslag is ter berekening van de te heffen belasting, de eed tot waarborg strekt voor de juistheid der memorie, en het dwangschrift van den fiscus als uiterst middel dient in geval van vermoede, wellicht bewijsbare, fraude. Dat recht is vervat in de

wet van 13 Mei 1859, zooals zij gewijzigd en aangevuld werd door drie latere wetten [1]). Volgens art. 1 dier wet wordt er bij overlijden eene tweevoudige belasting geheven, n.l. eene „van de waarde van al wat *geërfd of verkregen* wordt *uit den boedel* van een ingezetene des Rijks *door zijn overlijden*", en deze belasting heet „recht van *successie*"; — en eene andere, geheven van de waarde: 1o. van door overlijden van een ingezetene des Rijks in eigendom geërfde of verkregene *effekten* en *rentegevende schuldvorderingen*, en 2o. van alle *onroerende* zaken, binnen het Rijk in Europa gelegen of gevestigd, in vruchtgebruik of eigendom geërfd of verkregen wordende door overlijden van iemand, die *geen* ingezetene is van het Rijk, — en deze belasting draagt den naam van „recht van *overgang*". Wat aldus door ieder erfgenaam of legataris geërfd of verkregen wordt uit het zuiver overschot der nalatenschap, moet worden aangegeven in de memorie van successie, die doorgaans door den aangever moet beëedigd worden.

De *hoeveelheid* van het te betalen recht of de percentage der belasting is zeer uiteenloopend voor beide en dan weer voor elk afzonderlijk in de verschillende gevallen, die zich kunnen voordoen.

Wat het *successie*recht betreft, dat bedraagt, — buiten de gevallen van vrijstelling in art. 56 — volgens art. 41, zooals dit gewijzigd is door de wet van 9 Juni '78, *a.* in de *rechte* lijn: van erfenis uit de *opgaande* (van ouders) 1 %, uit de *nederdalende* (van kinderen) 3 %; *echtgenooten* betalen van elkander 1 %, als zij uit *hun* huwelijk afstammelingen hebben, en anders 4 %; *b.* in de *zijlinie:* broers en zusters van elkander 4 %, neef en nicht van oom en tante, of omgekeerd 6 %, tenzij bij testament meer geërfd worde, dan zou geërfd zijn ab intestato: in dit geval betaalt men in de *zij*linie *altijd* 10 %, wat ook de belasting is in *alle andere gevallen.*

Aangaande de hoeveelheid van het recht van *overgang* —

---

[1]) Van 28 Mei '69; 9 Juni '78 en 31 Dec. '85.

eveneens behoudens de vrijstelling in art. 57 — wordt in art. 42, zooals dit gewijzigd is door voornoemde wet van '85, vastgesteld, dat het bedraagt: 1°. van de waarde der *effekten* of *schuld*vorderingen — *a.* in de *rechte* lijn en tusschen echtgenooten met kinderen uit dat huwelijk ¼ %; *b.* in *alle* andere gevallen 2 %; en in art. 43, dat: 2°. betaald wordt van alle *on*roerende goederen in Nederland geërfd van *niet ingezetenen* — *a.* in de *rechte* lijn en tusschen echtgenooten, als boven 1 %; *b.* in *alle* andere gevallen 5 %. Bij deze percenten komen steeds de opcenten, die, zooals bekend is, altijd 38 bedragen [1]).

De belasting wordt — voor het *successierecht* alleen — geheven van het zuiver saldo der nalatenschap, d. i. van hetgeen ieder als aandeel uit de nalatenschap verkrijgt, *na aftrek* van lasten en schulden, die uit den boedel moeten betaald worden, volgens art. 27. *Lasten* zijn alleen de begrafeniskosten, — uitgezonderd die van minderjarige kinderen — d. i. de uitgaven, die met de begrafenis van den erflater in nauw verband staan tot en met het eerste jaargetij, tenzij ze overmatig zijn in 't oog van fiscus en rechter. *Schulden*, die aftrekbaar zijn, worden in art. 27 vermeld onder een der zes categoriën *a—f*, waarvan die onder letter *a* aldus luidt: „De schuldvorderingen ten laste *van den overledene* op *wettige bewijzen* berustende — mits het bedrag, de aard, de dagteekening der schuld en de naam des schuldeischers worden vermeld".

Dit was tot 1 April l.l. ons successierecht, krachtens hetwelk, — een paar ficties uitgezonderd [2]) — rechtens alleen belasting kan gevorderd worden van hetgeen verkregen wordt *uit den boedel* en wel *door overlijden*, m. a. w. verkregen wordt òf als erfenis, òf als legaat. Elke andere verkrijging is òf *niet uit* den

---

[1]) Dit wordt, sinds 1841, jaarlijks bepaald bij de Wet tot aanwijzing van de middelen ter goedmaking van de uitgaven begrepen in de staatsbegrooting. Vgl. voor '98: *Staatsbl.* No. 284, art. 1 10° *b.*

[2]) Art. 1 bis en art. 59.

boedel, òf althans *niet door*, d. i. ter oorzake van overlijden, maar enkel *bij*, (d. i. afhankelijk van) overlijden; zij heeft bij gelegenheid van het overlijden plaats *door*, d. w. z. krachtens een *anderen*, vroeger reeds wettig verkregen, titel van verkrijging, als daar zijn, koop, schenking, kans- of andere overeenkomst *met tijdsbepaling* of onder voorwaarde van overlijden.

Dat de fiscus-ambtenaren deze stelling niet voor mij zullen bewijzen, spreekt van zelf, en is meer dan eens gebleken! Ook wil ik gaarne aannemen, dat de wetgever dat vage woord „verkrijgen" héeft uitgekozen en bijna overal, ook in de eedsformule [1]) bezigt, met de nevenbedoeling, om bij gelegenheid er zijn slag mee te slaan! Ja, wat meer is, uitdrukkelijk spreekt de wet van „erfgenamen, legatarissen en *verdere verkrijgers*". Ook weet ik, dat mannen van gezag onder ons, om slechts Marres [2]) te noemen, mijne stelling niet beamen. Dan, dit alles saamgenomen schokt geen overtuiging, die steunt op de woorden zelven van art. 1, waar

---

[1]) Gemakshalve volgt ze hier woordelijk volgens art. 28: „Ik zweer (verklaar) dat ik in gemoede vermeen, dat ik bij de door mij gedane aangifte van hetgeen door het overlijden van N. N. wordt *geërfd* of *verkregen*, niets heb verzwegen wat *daartoe behoort* en voor de regeling van de rechten van successie en van overgang *heeft moeten worden aangegeven*; dat ik dezelfde schuld niet twee of meermalen heb gebracht; dat ik geen schuld heb opgegeven, welke *niet uit den boedel moet worden betaald*; dat ik de buitenlandsche bezittingen (zoo er zijn) en de roerende goederen, welker waarde uitsluitend naar de begrooting des aangevers wordt gerekend, op die waarde heb gesteld, welke ik *in gemoede* vermeen bij de wet te worden gevorderd; dat ik evenzeer in gemoede vermeen, dat geene waarden, niet in de aangifte vermeld, *uit den boedel zijn* of *zullen worden* afgegeven, welke naar mijne overtuiging *niet reeds vóór* den dood des erflaters aan den daartoe aangewezene in eigendom toebehoorden; eindelijk zweer (beloof) ik, dat ik dadelijk aangifte *zal* doen van en de rechten van successie en van overgang zal voldoen voor al hetgeen ik *naderhand zal vernemen* niet of kwalijk te hebben aangegeven.

Zoo waarlijk helpe mij God almachtig. (Dat beloof ik.)"

[2]) *De just. et jure*, Lib, II. n°. 212, II, 2°.; en Lib. IV, n°. 14, anim. II.

met zoo veel zorg is uitgedrukt, wat juist valt onder onze successiebelasting!

Met verzoek dit in het oog te houden tot helderer inzage der vèr reikende strekking van de wijzigingswet, gaan wij over tot de verklaring harer voornaamste bepalingen.

Als wij den ontwerper der wet van 24 Mei 1897, den toenmaligen Minister van Financiën, Mr. Sprenger van Eyk, gelooven moeten, dan was de aanleiding tot indiening van zijn gewijzigd wetsontwerp de overtuiging, dat er op allerhande manieren schrikbarend gesmokkeld wordt, en de innige convictie, dat niet-indiening plichtsverzuim zou zijn. „De ondervinding leert, — aldus heet het in zijn *Memorie van Beantw.* van 5 Nov. '96 — dat als het ware dagelijks de administratie weerloos staat tegen tal van handelingen, die er op berekend zijn, om den Staat de verschuldigde belasting te onthouden ... en op den Staat rust de dure plicht, om met gepaste, zoo noodig strenge, middelen daartegen op te te treden". Elders, — in de *Mem. van Toel.* op het oorsponkelijk wetsontw. van 23 Aug. '95 — komt hij daartegen op als tegen „een nadeel voor de moraliteit, die al te zeer schade lijdt door gefingeerde voorstellingen, door het verlaten van den rechten weg, het inslaan van sluipwegen en het bemantelen der waarheid". Dit zooveel mogelijk te bemoeilijken was het doel der voorgestelde en in hoofdzaak aangenomen artikelen, die alle een stevigen slagboom moesten opwerpen voor een of anderen sluipweg.

Vooreerst heeft, volgens den ontwerper, schromelijke ontduiking van 's lands rechten plaats door aftrek van gefingeerde schulden, d. i. van zulke, die in den zin der wet niet mogen afgetrokken worden, maar toch als aftrekbaar worden beschouwd door velen, omdat de belastingschuldigen in 't algemeen de gewoonte hebben uitleggingen aan de wet te geven, die in hun voordeel zijn, bijv. dat er wettelijk bewijs van is, ook al is dit eerst afgegeven na

het overlijden van den erflater. Daarom moest z. i. het boven aangehaalde art. 27*a* omtrent schulden, door duidelijker omschrijving der vereischten zóó gewijzigd worden, dat menschen, die niet zóó door de wol geverfd zijn, dat zij zich aan geen eed meer storen — tegen dezulken helpt geen wet — maar die om zoo te zeggen het voorrecht der onnoozelheid bezitten, niet zoo gemakkelijk meer hun geweten kunnen sussen en valsche aangiften kunnen doen [1]). Vandaar het vèr reikende

ART. 1.

§ 2. Hetgeen onder letter a. in artikel 27 voorkomt wordt vervangen door:

„de schulden ten laste van den overledene mits aan de volgende voorwaarden zij voldaan:

van elke schuld moet in de aangifte het bedrag, de oorsprong, de tijd van het ontstaan en de naam van den schuldeischer worden vermeld;

van haar bestaan moet *reeds vóór het overlijden* het *bewijs* in regten *zijn te leveren geweest;* in de aangifte moeten de authentieke of onderhandsche geschriften of de andere middelen, waarmede dat bewijs zou kunnen zijn geleverd, worden *omschreven;*

de *onderhandsche geschriften,* die als bewijsmiddel worden vermeld, moeten reeds vóór het overlijden *in de magt* van den schuldeischer zijn geweest; dat de aangever *overtuigd is dat zulks het geval was,* moet in de aangifte worden verklaard;

in de aangifte moet worden verklaard, dat den *aangever niet gebleken is,* dat de daarin *vermelde bewijzen* werden opgemaakt of afgegeven *om de betaling van successieregten te ontgaan.* De schulden, waaromtrent *deze* verklaring niet naar waarheid kan worden afgelegd, worden beschouwd als „schuld, welke *niet* uit den boedel moet worden betaald", in den zin van het in art. 28 voorkomende eedsformulier".

Dus moet in 't vervolg, behalve het vroeger voorgeschrevene omtrent wettelijk bestaande schuld ten laste van den overledene, nog worden aangegeven: 1°. de omschrijving der bewijsmiddelen vóór den dood reeds bestaande; 2°. moet de ver-

[1]) *Hand. 2e k.,* bl. 885.

klaring worden afgelegd, dat die bewijsmiddelen (indien het geschriften zijn) naar zijn (des aangevers) overtuiging reeds bij het leven des erflaters in handen waren van den schuldeischer, en 3°. moet bovendien worden verklaard, dat den aangever niet gebleken is, dat die schuldbewijzen werden afgegeven door den erflater, om de successierechten te ontduiken. Kan hij deze twee laatste verklaringen niet doen, dan mag hij deze schuld niet in het passief brengen, of althans dan kan hij die aangifte niet beëedigen, als zijnde dan de schuld niet aftrekbaar volgens de successiewet, al bestaat ze werkelijk en zelfs deugdelijk, ook voor de wet, in alle *andere* opzichten.

In nauw verband met dit artikel staat art. 3 ter voorkoming van een soortgelijke smokkelpraktijk als de vorige. Dikwijls maakt de erflater bij zijn leven pakketjes van effekten, met opschrift tot aanwijzing van den persoon, aan wien zij moeten worden afgegeven. En nu zijn de erfgenamen maar al te zeer geneigd, om zich of anderen wijs te maken, dat alle stukken, die volgens opschrift moeten worden afgegeven, niet aan den overledene toebehoorden, dus buiten de aangifte kunnen blijven. Verder gebeurt het vaak, dat effekten in bewaring worden gegeven aan anderen, met de opdracht om ze na zijn overlijden aan de aangewezen personen af te geven, zoodat geen successie ervan betaald wordt. Daarom bepaalt tegen deze wijze van ontduiking

ART. 3.

„De *roerende* zaken bij het overlijden *onder den overledene* berustende of *voor hem door anderen bewaard* of bezeten, worden voor de regeling van de rechten van successie en van overgang *geacht tot zijn boedel*, of, zoo hij in algeheele gemeenschap van goederen was gehuwd, tot de gemeenschap te behooren.

Hetzelfde geldt van de *schuldvorderingen* en aandeelen, waarvan de *aan toonder* of houder luidende bewijzen bij zijn overlijden onder hem berustten of voor hem door anderen werden bewaard of bezeten.

De *verplichting* tot *afgifte* kan worden opgenomen onder de *schul-*

den bedoeld in art. 27 letter *a.* der wet van den 13den Mei 1859 (Staatsblad n°. 36), zooals dat luidt volgens art. 1 § 2 dezer wet, *mits* aan de in *dat* artikel *gestelde eischen* zij voldaan of anders aan 's Rijks ambtenaar, daartoe door den Minister van Financiën aangewezen, of aan den rechter, zoo niet naar de eischen van het burgerlijk recht, dan *toch overtuigend* worde aangetoond, dat de zaken of waarden reeds vóór het overlijden aan anderen toebehoorden. Voor zoover de verplichting tot afgifte onder de schulden kan worden opgenomen, blijven de waarden buiten aanmerking bij de berekening van het recht van overgang, vermeld onder n°. 1 van art. 1.

Deze bepalingen zijn niet toepasselijk:

1°. ingeval de overledene, tengevolge van de uitoefening van een beroep of bedrijf, de zaken of bewijzen onder zich had voor iemand, *niet behoorende* tot zijn bloed- of aanverwanten tot den *vierden* graad ingesloten of hunne echtgenooten;

2°. ingeval de zaken of bewijzen onder den overledene berustten *als* openbaar ambtenaar, als vader van minderjarigen, als voogd, als curator, als executeur-testamentair of als bewindvoerder in de gevallen, waarin deze volgens eene uitdrukkelijke wetsbepaling is aangesteld, of bij boedelscheiding als zoodanig is benoemd;

3°. ingeval de zaken of bewijzen bij het overlijden verblijven aan *mede-eigenaren,* ingevolge eener overeenkomst tusschen den overledene en die mede-eigenaren gesloten;

4°. ingeval en voor zoover de zaken of bewijzen toebehooren aan de *vrouw* van den overledene.

Dit artikel is mede toepasselijk op de daarin bedoelde zaken of bewijzen, berustende onder of bewaard voor den in algeheele gemeenschap van goederen gehuwden echtgenoot van den overledene."

Voortaan wordt dus al wat in den boedel feitelijk zich bevindt, geacht te behooren tot de nalatenschap, tenzij het tegendeel bewezen worde. Wie dus — buiten de 4 gevallen, die uitgezonderd worden — iets in bewaring neemt van een ander, wordt — indien hij komt te sterven — geacht die zaak na te laten. Daarom, d. i. om die wetsfictie, moet zijn erfgenaam die zaak in de memorie onder het *actief* des boedels brengen. Behoort ze werkelijk aan een ander, dan kan hij de waarde ervan weer als *schuld* des

boedels aftrekken — *indien* hij volgens art. 1 dezer wet kan bewijzen, dat zij van den bewaargever is, en de *afgifte* dus komt onder de aftrekbare schulden. Kan hij dat niet, dan moet hij, erfgenaam van den vriendelijken bewaarnemer, voor die waarde *evenveel successie* betalen, *als voor wat hij erft!* Wie derhalve iets in bewaring neemt van een ander, die bijv. op reis gaat voor eenige dagen, *moet* voortaan een bewijs van bewaarneming afgeven, teneinde zijn erfgenamen te vrijwaren tegen moeilijkheden en misschien groote kosten. — Van den anderen kant bedenke de bewaar*gever* aan welk gevaar hij zich blootstelt! Wanneer tijdens zijne afwezigheid, of juister, in den tijd, dat de bewaring voortduurt, de bewaarder komt te sterven, dan heeft hij zijn kistje of pakje nog niet terug. Want daar staat

ART. 4.

„In het geval, bedoeld in artikel 1750 van het Burgelijk Wetboek, zal op verzoek van den executeur-testamentair, van de erfgenamen of van den houder, de opening, vóór de afgifte, geschieden door den *kantonrechter*, binnen wiens kanton het in bewaring gegevene zich bevindt.

De kantonrechter zal van de opening een *proces-verbaal opmaken*, waarin de uitwendige toestand en de *inhoud* van het ter opening aangebodene worden *beschreven*".

Is dus de in bewaring gegeven zaak gesloten of verzegeld, — daarvan spreekt art. 1750 B. W. — zijn het bijv. effecten in een kistje of een verzegelden omslag besloten, dan moet eerst de kantonrechter komen en proces-verbaal opmaken van 't geen er juist in zit! Dit bezwaar wordt eerst dan ten volle beseft, wanneer men hier denkt aan de *vermogens*belasting, om niet te spreken van geheime familiepapieren.

Verder is er een derde praktijk om successie te ontduiken, waartegen art. 3 reeds waakt, n. l. om bij zijn leven aan anderen waarden ter bewaring te geven, onder den last om die na des-

bewaargevers dood uit te keeren aan aangewezen personen. Dat deze handelwijze ongeoorloofd is, spreekt van zelf. Dit nu wordt voortaan bemoeilijkt door aan den bewaarnemer de vroeger niet bestaande verplichting op te leggen, om daarvan aangifte te doen binnen één maand na aanmaning bij deurwaarders-exploot, en, in elk geval, vóór de afgifte dier waarden. Aldus:

ART. 5.

„Zij, die zaken of waarden onder zich hebben met de *opdracht*, om die bij het overlijden van een *ingezetene* des Rijks niet in den boedel te brengen, of daarmede zóó te handelen, dat zij niet in den boedel komen, zijn verplicht eene schriftelijke memorie in te leveren, behelzende: den naam en voornaam van den overledene, diens laatste woonplaats, *eene specifieke omschrijving* van de zaken of waarden, *den titel, waaronder* zij de zaken of waarden onder zich hadden, en eene *nauwkeurige* aanwijzing van de *bestemming* der zaken of waarden....

Bij niet-inlevering der memorie binnen den gestelden termijn en bij onvolledigheid of onnauwkeurigheid der memorie zijn zij, die tot het inleveren verplicht zijn, hoofdelijk aansprakelijk, zoowel voor de rechten van successie en van overgang, als voor de boeten, die ter zake van de hiervoor bedoelde zaken of waarden aan het Rijk verschuldigd zijn. Zij verbeuren bovendien eene boete, gelijkstaande met het bedrag van het verschuldigd recht, doch van ten minste honderd gulden."

Het is dus noodig (en was het vroeger reeds) om in dit geval die zaken aan dien vertrouwden persoon weg te schenken, en de waarden *aan toonder* hem in *eigendom* te geven. Dan kan men zich den intrest tot zijn dood toe voorbehouden. Want — zooals hier verleden jaar [1]) is aangetoond — zulk een schenking is *volkomen rechtsgeldig*. Dit is een maand later, den 30 April '97, door den Hoogen Raad, in zake 't proces tusschen de begiftigden Scholten

---

[1]) *De Kath.* Dl. CXI: *Over schenkingen en giften*, blz. 235 en 345 vv.

te Almelo en den fiscus, bevestigd, en dat wel op denzelfden grond door ons daarvoor aangevoerd, d. i.: „overwegende, dat toch *het voorbehouden van vruchtgebruik* van geschonken zaken, ook roerende — derhalve de schenking niet van vollen, maar van *blooten* eigendom, o. a. van effekten — bij art. 1706 B. W.... uitdrukkelijk *geoorloofd* wordt verklaard, *zonder dat de giften van hand tot hand worden uitgezonderd van dit verlof;* dat... daarom de Rechtbank... heeft gevonnisd *met schending van art. 1724* en verkeerde toepassing van art. 807 en 1706 B. W. enz.... vernietigt (de H. R.) het vonnis den 3den Juni '96 door de Arrond. Rechtbank te Almelo gewezen, — veroordeelt het bestuur der administratie in de kosten" [1]).

Een *vierde* middel tot fraude zijn de vermomde schenkingen in den vorm van schulderkenning of kwijtschelding, vooral bij testament, maar ook bij schenking onder voorwaarde, dat de begiftigde langer leve dan de schenker. Zoodoende tracht men, het is zonneklaar, zonder onkosten bij den dood, hetzelfde doel te bereiken, als wanneer men die som gelegateerd hadde. Met zulke „kunstjes en draaierijen" [2]) kan de wetgever geen vrede nemen en om ze te voorkomen bepaalt hij in:

ART. 6.

„Wat *schuldig erkend* of *kwijtgescholden* is *bij testament* of *onder voorwaarde* van overleving van hem, aan wien is schuldig erkend of kwijtgescholden, en wat is kwijtgescholden *met ingang van het overlijden* van den schuldeischer, wordt voor de regeling van de rechten van successie en van overgang *geacht bij legaat* uit den boedel *te zijn verkregen.*

Het aldus schuldig erkende wordt *niet* gerekend tot de *schulden,* welke uit den boedel moeten worden betaald.

Deze bepalingen blijven, voor zooveel zij het bij testament schuldig erkende betreffen, buiten toepassing, wanneer aan 's Rijks ambtenaar,

[1]) *Weekbl.* 6961.

[2]) *Hand. Tweede Kam.* bl. 912.

daartoe door den Minister van Financiën aangewezen, of aan den rechter, zoo niet naar de eischen van het burgelijk recht, dan toch *overtuigend* wordt aangetoond, dat de schuld reeds tijdens het leven van den erflater bestond".

Dat deze schulderkentenis dikwijls geen *vermomde* schenking zijn zal, doet niets ter zake. De erflater had dan maar een anderen vorm van schuld-erkentenis moeten kiezen en den schijn van fraude moeten vermijden. Overigens rest den verkrijger de mogelijkheid om het afwezig zijn van bedrog, m. a. w. het bestaan der schuld overtuigend te bewijzen, bijv. door getuigen, als zou dit bewijs in andere punten niet zijn toegelaten volgens B. W. art. 1933 enz.

Doch vooral wordt de fiscus benadeeld door werkelijk rechtsgeldige schenking aan hen, die erfgenamen zullen zijn, en daarom anders successie zouden moeten betalen. Dit geschiedt meestal in de laatste ziekte, of althans wanneer men ziet dat het toch niet lang meer duren kan. Die schenkingen — en hetzelfde is te zeggen van rechtsgeldige kwijtschelding van schuld — zijn alleszins wettelijk — dit wordt hier verondersteld — en brengen dus reeds tijdens het leven den eigendom *uit* den boedel van den erflater *in* den boedel des *begiftigden*, en in zoover was er tot dusver geen recht tot heffing van belasting voor die waarde. Doch nu komt de wetgever met de fictie, dat die zaken *nog in* den boedel zijn, en dus geacht worden uit den boedel door overlijden te zijn verkregen, wanneer althans die schenking of die kwijtschelding èn 1°. nog geen 6 maanden gedaan is, èn 2°. gedaan is aan *echtgenoot* en *naastbestaanden* tot in den 4en graad (dus nog tusschen eigen neven en nichten), èn 3°. in de *rechte* lijn geschied zijnde, 1500—, en in de *zij*-linie, 500 gulden te boven gaat. Schenkingen aan *verdere* bloed- of aanverwanten, alsook *aan vreemden* zijn *nog* toegelaten, of, juister gezegd, nog vrij van successierecht, al zijn ze ook, *om* de belasting te ontduiken, gedaan kort vóór het overlijden. Dit bepaalt:

ART. 7.

„*Roerende* zaken, *geschonken* of *schuldvorderingen kwijtgescholden* aan *bloed- of aanverwanten tot* den *vierden* graad ingesloten, of aan hunne *echtgenooten*, worden *voor* de regeling van successie en van overgang *geacht* bij het overlijden van den schenker in zijn boedel te zijn en *bij legaat* te zijn verkregen, *als* dat overlijden plaats heeft binnen 180 dagen na de schenking of kwijtschelding.

Was de *schenker* in algeheele gemeenschap van goederen gehuwd, dan wordt het geschonkene of kwijtgescholdene geacht tot de gemeenschap te hebben behoort en *voor de helft* bij legaat te zijn verkregen, indien binnen 180 dagen na de schenking of kwijtschelding hij of zijn echtgenoot overleed.

Van de waarde van hetgeen geacht wordt bij legaat te zijn verkregen, kan worden afgetrokken, wat bij de schenking of kwijtschelding daarvoor werd bedongen, periodieke uitkeeringen en vruchtgebruik hieronder *niet begrepen*, mits het bedrag, de wettelijke bewijzen en de dagteekening der schenking of kwijtschelding in de aangifte worden vermeld.

De wegens de schenking of kwijtschelding betaalde rechten van registratie strekken in mindering van hetgeen voor recht van successie, van overgang en opcenten tengevolge van de bepalingen van dit artikel verschuldigd is.

De bepalingen van dit artikel zijn niet van toepassing op de giften en kwijtscheldingen, waarvan het gezamenlijk bedrag niet meer beloopt dan *f* 1500.— voor iemand, die aan den overledene in de rechte linie was verwant, of zijn echtgenoot, en niet meer dan *f* 500.— voor een ander persoon".

De laatste woorden moeten worden verstaan in verband met het voorafgaande, d. w. z. voor een ander persoon *der voornoemde* of *in de zijlinie*. In de *Mem. van Toel.* op het 1e ontw., in het *Voorl. Verslag*, in het 2e gewijzigde *Wetsontw.*, in de *Mem. van Beantw.* daarbij gevoegd — art. 6, alin. 1 — en in de beraadslagingen komt overal uit, dat dergelijke schenking of kwijtschelding aan *verdere* verwanten of aan vreemden, *buiten dit artikel vallen*, zoodat geen beroep op het laatste woord uitbreiding der wetsbepaling kan rechtvaardigen. De reden is, dat door *die*

schenkingen de grootste nadeelen aan de schatkist berokkend worden.

Een zesden sluipweg slaan zij in, die op *andere* wijze dan door werkelijke schenking of kwijtschelding iemand, bloedverwanten of ook vreemden, trachten te bevoordeelen, ten einde zoo de belasting te ontkomen en hetzelfde doel te bereiken als door middel van legaat. Zulke spitsvondige praktijken, bijv. van verkoop voor halven prijs, wil de wetgever treffen door de bepaling van:

ART. 8.

„Ingeval *iemand* op *andere* wijze dan door schenking of kwijtschelding, tengevolge van de vrijgevigheid van den overledene is bevoordeeld — bevoordeeling door gebruik van goederen en kost en inwoning bij den erflater uitgezonderd — wordt het bedrag of de waarde van hetgeen daarvoor aan den boedel is onttrokken... geacht bij het overlijden in diens boedel te zijn en *bij legaat te zijn verkregen*, wanneer de handeling of overeenkomst, waaruit de bevoordeeling voortvloeide, plaats had binnen 180 dagen aan het overlijden voorafgegaan. Even zoo wordt geacht bij legaat te zijn verkregen, wat tengevolge van eene handeling of overeenkomst, als in het vorig lid bedoeld, *na* het overlijden uit den boedel gaat."

Dus mag men een vriend 5000 gulden schenken, zij het dan met het doel *om* successierecht te ontduiken; maar verkoopt men hem, ook *zonder* die bedoeling, voor 5000, wat 10 duizend waarde heeft, dan zal de erfgenaam — indien de bevoordeeling nog geen half jaar geleden is — voor die 5000 gulden de belasting moeten betalen! Er moest 5000 meer zijn in den boedel en daarom wordt die som — *geacht* te zijn gekregen uit den boedel en dat wel door — den *erfgenaam!*

Datzelfde middeltje van fraude bezigt men soms door scheiding van een onverdeelden boedel waarbij, aan welke mededeelhebbers ook, een aandeel wordt afgestaan *tegen levenslang vruchtgenot* of eene *periodieke* uitkeering. De daardoor bevoordeelden worden

geacht dat voordeel genoten te hebben *bij legaat*, indien er nog geen half jaar sinds de scheiding is verloopen, aldus bepaalt

ART. 9.

„Het aandeel van een overledene in eene onverdeeldheid, die opgelost is door eene scheiding, waarbij de overledene een van zijn leven afhankelijk vruchtgenot of periodieke uitkeering heeft verkregen, wordt voor de regeling van de rechten van successie en van overgang geacht bij zijn overlijden nog in den boedel te zijn en bij legaat te zijn verkregen door hen, aan wie goederen in blooten eigendom of onder den last van periodieke uitkeering werden toebedeeld, tenzij *worde aangetoond* dat de scheiding meer dan 180 dagen vóór het overlijden is tot stand gekomen".

Het gebeurt niet zelden dat men, om successierechten te ontduiken, een anderen weg inslaat, dan dien van schenking of kwijtschelding aan zijn naaste betrekkingen, en dit zou met het oog op art. 7, voortaan veel meer gedaan worden. Daarom dient die manier van ontduiking door een afzonderlijk artikel voorkomen te worden. Ja, zóó gevaarlijk acht de wetgever dit middeltje, dat hij hier geen tijdsbeperking, als boven, bepaald heeft, tenzij enkel voor het *overgangs*recht, het welk hij laat vallen als de overeenkomst aldus reeds een *jaar* vóór 't overlijden plaats had.

ART. 10.

„Al wat door den overledene *aan bloed- of aanverwanten*, tot den vierden graad ingesloten, of aan hunne echtgenooten werd afgestaan, overgedragen of kwijtgescholden, wordt... geacht bij het overlijden in den boedel te zijn en bij legaat te zijn verkregen, *indien* de overledene bij den afstand, de overdracht of de kwijtschelding een van het leven afhankelijk vruchtgenot of periodieke uitkeering heeft voorbehouden of bedongen".

Successie moet dus worden betaald, wanneer ook de overdracht hebbe plaats gehad. Recht van *overgang* voor *effekten*, — zooals het artikel verder zegt — dán alleen, als de afstand of overdracht nog geen jaar geleden is geschied. Doch natuurlijk

wordt het voor zulke overdracht *betaalde* recht van de *te betalen* successie- of overgangsrechten afgetrokken.

Volgens art. 11 wordt in de gevallen bij art. 7, 8, 9 en 10 voorzien, geen successierecht geheven, indien de op die wijze bevoordeelden vóór den bevoordeelaar zijn gestorven. Anders toch zou dubbel belasting betaald worden, wat in deze te hard zou vallen en niet billijk zou zijn [1]).

In art. 12 wordt, ten opzichte der naaste bloed- en aanverwanten tot den 4n graad ingesloten, hetzelfde bepaald, als wat in art. 9 vastgesteld is voor een ieder, nl. voor het geval dat een *aandeel* in zaken tegen — of ook zonder — vergoeding aan die nauwe verwanten zou zijn afgestaan door den overledene: dat aandeel wordt beschouwd, voor de rechten van successie en overgang, als legaat te zijn verkregen.

De volgende drie artikelen betreffen respectievelijk de stichtingen bij testament, de stichtingen bij akte onder de levenden en de schenkingen onder levenden, ook giften van hand tot hand, gedaan aan zedelijke lichamen of instellingen van de doode hand. Onder de vorige wet was de stichting-som vrij van belasting. De stichting toch ontstaat eerst door testament of akte, waarbij zij gevestigd wordt. De in de akte daartoe aangewezen som, of het zelfstandig *vermogen*, wordt niet verkregen door de stichting, noch als erfenis of legaat, noch als schenking, maar maakt, tegelijk met de *bestemming*, de stichting uit [1]). Juridisch was het dan ook onzin successie te eischen en doorgaans tikte de Hooge Raad den fiscus op de vingers. Zoo o. a. verwierp hij 2 Febr. 1894 de cassatie tegen het vonnis van Breda, 18 Maart '93.

Aangaande schenkingen aan zedelijke lichamen, bestond de fictie, waarover boven bl. 3, volgens art. 59, aldus luidende: „Alle schenkingen onder de levenden aan zedelijke lichamen of instellingen van de doode hand, daaronder begrepen *stichtingen*

[1]) *M. v. B.*

bij het leven tot het doen van kerkelijke diensten of het verrichten van kerkelijke plechtigheden, *worden beschouwd alsof* het geschonkene, krachtens uitersten wil, bij legaat verkregen ware". Voortaan wordt van de stichtingen zelve, of van de begiftigde instelling der doode hand belasting geheven van de geschonken som en het voor de stichting bestemd vermogen.

Wij nemen de artikelen weer woordelijk over:

ART. 13.

„De goederen, door den overledene *bij uitersten wil* bestemd tot vermogen van eene door hem bij uitersten wil in het leven geroepen stichting, worden voor de regeling van de rechten van successie en van overgang beschouwd door de stichting bij erfenis of legaat uit den boedel te zijn verkregen".

ART. 14.

„*De goederen*, door iemand op *andere wijze dan* bij uitersten wil bestemd om daarmee eene stichting in het leven te roepen, worden voor de toepassing van art. 59 . . , zooals dat is gewijzigd bij de wet van den 28sten Mei 1869, beschouwd als door de stichting te zijn verkregen *bij schenking* onder de levenden, met dien verstande, dat hij, die de stichting in het leven roept, binnen zes maanden na de dagteekening der akte, waarbij hij dit doet, aangifte moet doen ten kantore, waar zijn woonplaats te dien tijde gevestigd was, of, zoo hij geen ingezetene des Rijks was, ten kantore in welks kring de onroerende zaken gelegen of gevestigd zijn. — Hij is voor de rechten en boeten aansprakelijk".

ART. 15.

Het eerste lid van art 59 . . . wordt gelezen als volgt:

„Alle schenkingen onder de levenden, daaronder begrepen *afstand tegen verplichting* tot het doen verrichten van kerkelijke diensten of plechtigheden, aan zedelijke lichamen of instellingen van de doode hand, worden beschouwd alsof het geschonkene krachtens uitersten wil bij legaat verkregen ware".

Aangaande deze drie hoogst gewichtige wijzigingen zij hier eenvoudig aangestipt, dat zij alle drie, blijkens de *Handelingen* [1])

[1]) Bl. 918.

zonder beraadslaging en *zonder hoofdelijke stemming* zijn aangenomen in de Tweede Kamer!

Wij gingen boven [1]) art. 2 voorbij om het hier te behandelen in verband met art. 17. Zooals gezegd is, werd vroeger van onroerende, hier in 't land gelegen en door een niet-ingezetene of buitenslands wonende nagelaten, zaken, in de *rechte* lijn en tusschen echtgenooten met kinderen uit *hun* huwelijk 1 % geheven en voor alle andere gevallen 5 % van de waarde dier gronden, huizen enz. Thans is dit veranderd omdat de buitenslands wonende eigenaars ten gevolge der vermindering van grondbelasting en van mutatierechten zeer bevoordeeld zijn, zonder met de ingezetenen in plaats van die vermindering, te zijn aangeslagen in de vermogensbelasting. Het was dus billijk, dat op een of andere wijze in die leemte voorzien zou worden. De buitenlanders hooger aanslaan in de grondbelasting gaat niet aan, hen treffen door de vermogensbelasting scheen ook niet wenschelijk, zoodat alleen verhooging van het overgangsrecht voor de hand bleef liggen; dan zou tenminste bij overlijden des eigenaars de ongelijkheid worden hersteld door verhoogde belasting. En omdat het onderscheid tusschen rechte lijn en zijlinie daar wegvallen moet, waar de bevoordeeling dezelfde was en derhalve de compensatie daarvoor ook dezelfde dient te zijn, bepaalt art. 2, zooals het gewijzigd is door de Wet van *29 Jan. '98*, dat art. 43 [2]) voortaan gelezen wordt:

„Het recht van overgang, onder nr. 2 van art. 1 vermeld, wordt bepaald op *zes* ten honderd".

Wie dus in Nederland gelegen of gevestigde *on*roerende goederen erft of als legaat verkrijgt, van een buitenlandschen erflater, hetzij geheel, hetzij in vruchtgebruik, betaalt voor de waarde daarvan aan *overgangs*recht 6 % + 38 opcenten, d. i. *f* 8.28, om

[1]) Bl. 415.

[2]) Zie boven bl. 410 en 411.

het even of die buitenlander een nederlander is, dan wel niet, of zijn erfgenamen hier wonen, dan wel elders.

Deze zware belasting kon er velen allicht toe brengen om die hier in 't land gelegen of gevestigde zaken aan zijn naaste bloed- of aanverwanten over te dragen langs een omweg, nl. door middel van tijdelijke overbrenging op naam van een vertrouwden derde, ten einde door betaling der gewone rechten van registratie en overschrijving te voorkomen, dat er later recht van overgang betaald zou moeten worden door diezelfde erfgenamen. Vandaar dat voortaan het op die manier uitgewonnen recht moet worden bijbetaald, indien die overdracht aan derden geschied is binnen een jaar vóór 't overlijden en die goederen aan de naaste bloed- of aanverwanten weer zijn overgedragen of vóór den dood — of binnen een jaar *na* 't overlijden van den buitenlandschen vervreemder. Aldus:

ART. 17.

„De hier te lande gelegen of gevestigde onroerende zaken, welke door een overledene, die geen ingezeten van het Rijk was, *binnen een jaar* aan het overlijden voorafgegaan, zijn overgedragen en, hetzij vóór, hetzij binnen een jaar na zijn overlijden door overdracht zijn of worden verkregen door één of meer zijner erfgenamen, bloed- of aanverwanten tot den vierden graad ingesloten, of door hunne echtgenooten, worden voor de regeling van het recht van overgang geacht door dezen van den overledene door zijn overlijden verkregen te zijn. De wegens overdracht betaalde rechten van registratie en overschrijving strekken in mindering van het verschuldigd recht van overgang".

In art. 18 wordt aan den fiscus-ambtenaar de bevoegdheid gegeven om *binnen een jaar* nadat de executeur aangifte heeft gedaan, van de erfgenamen, of van één of meer hunner, aangifte te vorderen. De erfgenamen kunnen dus nog tot anderhalf jaar toe na 't overlijden, bij deurwaarders-exploot worden gesommeerd, om binnen twee maanden een memorie in te dienen, op straffe van betaling eener daarbij uit te drukken som!

Eindelijk bepaalt art. 19, dat deze wet zal worden ingevoerd op nader te bepalen dag, wat nu geschied is bij voorn. Kon. Besl. van 15 Febr., waarbij 1 April is vastgesteld — en dat zij van toepassing zijn zal, wanneer het overlijden of de andere gebeurtenis, waardoor de verplichting tot aangifte ontstaat volgens deze wet, *op* of *na* dien dag plaats heeft.

Wie deze wijzigingen ook maar oppervlakkig uit deze al te korte aanstipping heeft leeren kennen, zal bemerken, dat ons successierecht op menig onderdeel aanmerkelijk gewijzigd en uitgebreid is. Er wordt thans niet meer uitsluitend recht geheven van al wat uit den boedel door overlijden verkregen *wordt*, behoudens een paar uitzonderingen; maar ook van al wat door de wet *geacht wordt* zóó te zijn verkregen, al werd het zeker *niet* zoo verkregen. En dat *geacht* worden *in* den boedel te zijn, betreft niet enkel de gevallen, waarin het op rechtsgeldige wijze uit den boedel gebracht is *om de* successie- en overgangsrechten *te ontduiken*, maar omvat ook elk ander geval, waaraan die overigens volstrekt niet ongeoorloofde bedoeling geheel vreemd was.

In een volgend artikel zullen we de wijzigingswet beschouwen in het licht der hoogere beginselen van recht en onomwonden ons gevoelen zeggen omtrent dit staal van wetgeving in het om zijn vrijheidszin zoozeer geprezen Nederland!

Hoeven. Dr. A. Resemans.

(Slot volgt.)

VERSCHEIDENHEDEN.

DE JONGSTE OUDHEIDKUNDIGE ONTDEKKING OP DEN PALATIJN.

Sedert het begin dezes jaars deed de hierboven bedoelde ontdekking van den romeinschen oudheidkundige Marrucchi — een *graffito* of in muurkalk gegrifte teekening, in één der bouwvallen van het paleis van keizer Tiberius — een ware wereldronde door de pers, in het bijzonder de katholieke. En geen wonder! De ontdekker zelf toch had, bij een allereerste oppervlakkige beschouwing van zijn vondst, het vermoeden opgevat en te kennen gegeven, dat men hier wellicht een weergâ mocht begroeten van de bekende, eveneens op den Palatijn gevonden Alexamenos-voorstelling: eene afbeelding van 's Heeren kruisiging uit den romeinschen keizertijd.

Op de eerste desbetreffende mededeelingen in de oudheidkundige vakbladen heeft men hier en daar gemeend een goeden dienst aan de christelijke apologie te bewijzen door bovengenoemd eerste vermoeden maar onmiddellijk te promoveeren tot onomstootelijke zekerheid en in de vondst van Marrucchi „een nieuw historisch getuigenis voor de kruisiging van onzen Heiland" te aanvaarden. Aldus o. a. de *American ecclesiastical review* in zijn aflevering van Maart l.l. in een artikel, dat tot opschrift heeft: „A new historical testimony to the Crucifixion of our Saviour".

Het is daarom niet overbodig ook in dit tijdschrift het oordeel te registreeren, dat Prof. Marrucchi zelf, na meer nauwkeurige beschouwing van zijn vondst, over genoemden *graffito* heeft uitgesproken. Hij deed zulks reeds in een brief, gedagteekend 15 Februari, waarvan het desbetreffend uittreksel (opgenomen door de *Revue biblique*, Avril, 1898) aldus luidt:

„Sinds eenigen tijd bezig zijnde met eene studie over de monu-

menten van den Palatijn, zette ik mij in de laatste dagen van verschenen Januari tot een onderzoek der *graffiti*, die zich bevinden in een der gelijkvloersche vertrekken van Tiberius' paleis; het welwillend verlof daartoe ontving ik van het bureau der Directie, waar men mij zeide, dat die *graffiti* nog door niemand goed onderzocht waren.

Men ziet er eenige werktuigen op, die den vorm hebben van een kruis, vervolgens ladders en persoonsfiguren in verschillende houding; één van hen heeft een hamer in de hand; voorts ziet men ook nog een groep, waarop een persoon schijnt voorgesteld, die een ander naar een der ladders tracht heen te slepen.

De eerste indruk, door den *graffito* in mij te weeg gebracht, was dat daar eene kruisiging was afgebeeld. Bij de figuren staan namen: één daarvan werd door verschillende personen als *Pilatus* gelezen, terwijl later anderen er *Piletus* in meenden te vinden; voorts werd onder de woorden, die door verschillende handen boven de voorstelling geschreven zijn, door mij en door anderen ook de naam Crestus gelezen, gevolgd door een hamer. Het lezen dezer namen verlevendigde den eersten indruk, een indruk trouwens ook door anderen ontvangen, die, met de practijk van dergelijke onderzoekingen vertrouwd, mij ter plaatse vergezeld hadden.

Wat echter het moeilijk te ontcijferen schrift boven de voorstelling verder aangaat, moet ik verklaren reeds twee dagen na de eerste ontdekking tot het inzicht te zijn gekomen, dat daarin eenige regels zijn met verzen van erotischen inhoud, hetgeen verschillende personen, die er bij tegenwoordig waren, kunnen bevestigen.

Na verscheidene dagen van nieuwe studie, en nadat de pleisterkalk van dat muurgedeelte herhaaldelijk is afgewasschen, heeft de zaak een geheel ander aanzien gekregen dan zij aanvankelijk scheen te hebben; en van hetgeen niet slechts mij maar ook anderen, meer ervaren dan ik, waarschijnlijk was voorgekomen, is sedert dien veel verdwenen; zoo zelfs, dat ik dien eersten indruk niet meer zou kunnen handhaven. Vraagt men mij echter naar eene afdoende verklaring van dien *graffito*, dan zou ik die niet weten te geven; en ik ben van meening, dat de verschillende verklaringen, die reeds zijn voorgesteld, onvoldoende moeten geacht worden. Men heeft dus, om tot een stellige oplossing te komen, nog verder te onderzoeken".

Tot dusver Marucchi. Intusschen heeft, volgens de mededeelingen van den heer Bossier in de *Académie des inscriptions et belles-lettres*, de romeinsche *Conferentie van christelijke archeologie*, na rijpe studie, geconstateerd, dat men hier met niets anders te doen heeft dan met een ruw geteckende voorstelling van akrobatische tooneelen, en daarbij verzen, voor het meerendeel van alles behalve stichtelijk karakter.

Dr. V.

BOEKBEOORDEELING.

Der Geistliche Mai und Geistliche Herbst. Ausgelegt auf das auswendige und inwendige bittere Leiden unseres allerliebsten Herrn und Seligmachers Jesu Christi. — Zwei uralte, schöne, auserlesene Büchlein, den gutherzigen und andachtigen Christen zu Gutem mit besonderem Fleisse wiederum erneuert und in Druck gegeben durch P. Franz Ser. Hattler S. J. Freiburg, Herder, 1897 (M. 1.80).

Den lezers van *De Katholiek*, die in het jaar 1893, op blz. 141 vv. van Dl. CIV kennis genomen hebben van hetgeen ik toen heb meegedeeld over de „Cruys-Mey", over de vrome, onde gewoonte van Heinrich Suso en andere mystieken, om in de Meimaand het lijden van Christus te herdenken, kennis genomen ook van de enkele schoone Hollandsche en Duitsche liederen [1]) over dit onderwerp, zal het wel niet verwonderen, dat ik dezer dagen niet zonder eenige blijdschap een boekje zag aangekondigd, dat onlangs was verschenen en over de „Geistliche Mai" handelde, onder den hierboven staanden titel.

Ik weet wel, dat de Meimaand — en op goede gronden — bijzonder in onze eeuw toegewijd is geworden aan de vereering der H. Maagd en wensch ook geenszins, dat deze teedere, tevens gezonde devotie zal worden verdrongen door eene vroeger bestaan hebbende, die in onbruik is geraakt, maar toch is er licht de een of ander, die zich aangetrokken gevoelt tot die onde godsvrucht der

[1]) Mijn in 1893 gedane vraag, of in het toenmaals aangekondigde, sedert dien tijd verschenen algemeene *Liederboek voor onze Hollandsche Kerkprovincie* een geestelijk lied voor deze devotie niet zou kunnen worden bewerkt en opgenomen, schijnt geen weerklank gevonden te hebben — tot mijn spijt, moet ik er bijvoegen. Maar misschien was het niet goed mogelijk met *alle* wenschen rekening te houden.

mystieken — het mysticisme, al is het van een eigenaardige soort, vindt nog al aftrek in onze dagen ! — met hare eigenaardige voorstelling van personen en toestanden, en daarom meende ik geen onnut werk te verrichten door dit boekje onder de aandacht der lezers van *De Katholiek* te brengen, met de verzekering, dat er heel veel schoons in staat, al moet men eerst een weinig zich gewoon maken aan de zeggings- en voorstellingswijze der schrijvers : er waait u uit die kleine bladzijden iets kinderlijk-naïefs toe, iets levendigs en frisch, iets wat spreekt van een intens geloof en gevoel.

Het boekje, door P. Hattler uitgegeven, bevat vooreerst een oude verhandeling met kortere of langere overwegingen en beschouwingen over het uitwendig lijden des Heeren voor iederen dag der maand Mei en vervolgens een andere, kortere verhandeling voor vijf weken in den herfst — te beginnen op 14 September — bevattende beschouwingen over het innerlijk lijden van Christus. Uit de voorrede, die P. Hattler aan dat boekje toevoegt, ontleen ik het volgende.

Der Geistliche Mai verscheen voor 't eerst in het jaar 1549 ter drukkerij van Andreas Schlobszer te München, met den titel : *Hie hebt sich an der geistliche Mai* enz. ; het werd zeer spoedig verspreid, zoo dat één jaar later reeds een derde druk noodig was. Ongeveer tegelijkertijd verscheen : *Der geistliche Herbst* onder den titel : *Das Büchlein wirdt genendt der edel Weinreb Jesu der da spricht : Ich bin der waer Weinreb.* Beide boekjes werden in 1581 vereenigd in één bundeltje en uitgegeven door Johann Mayer te Dillingen. Als auteur van het eerste werkje vermoedt men W o l f g a n g S e i d l, geboren 1491 te Mauerkirchen in Neder-Beieren, Benedictijn in Tegernsee, Hofprediker te München van 1532 tot 1551, gestorven te Tegernsee in den hoogen ouderdom van 71 jaar. De tweede verhandeling zou gemaakt zijn door den Franciscaan S t e p h a n F r i d o l i n van Neurenberg, die in 1498 gestorven is.

Beide boekjes zijn in den trant der geestelijke geschriften uit het einde der middeleeuwen ; het was nl. toen in Duitschland gebruik, de eeuwige waarheden in gelijkenissen en beelden, aan de natuur ontleend, duidelijk te maken, om daardoor den geest van het zinnelijke tot het bovenzinnelijke te verheffen ; men denke aan de geschriften van de H. Gertrudis, aan de predicatiën van Berthold von Regensburg en Geiler von Kaisersberg en aan den zal. Heinrich Suso, welke laatste, gelijk ik vroeger reeds heb opgemerkt, 't eerst

de overweging van Christus' lijden met de Meimaand verbonden schijnt te hebben; intusschen raakte dit ook allengs bij het volk verspreid, zoodat men in de 14e en 15e eeuw processieliederen kon vinden, waarin de gedachte van den lijdenden Christus als geestelijke meiboom is uitgedrukt (vgl. *De Kath.* Dl. CIV, t. a. p.).

Diezelfde gedachte is in het boekje *Der Geistliche Mai* uitvoerig behandeld en in godvruchtige oefeningen voor iederen dag der maand Mei uitgewerkt en wel, zooals P. Hattler opmerkt, „mit viel Geist und Fleiss". Op de drie eerste dagen der eerste week toont de schrijver hoe de geestelijke meiboom opgezocht, afgebroken, rondgedragen en opgesteld moet worden, en daarna beschouwt hij de zes voornaamste plaatsen, waar de Heer geleden heeft. In de tweede week worden tot onderwerp der overwegingen genomen zeven deugden, welke de Heer in zijn lijden heeft beoefend. In de derde week moet men overwegen de zeven woorden des Gekruisigden, waarin de zeven gaven des H. Geestes terug te vinden zijn. In de vierde week overwege men de zeven bloedvergietingen des Heeren, om daardoor van de zeven hoofdzonden genezen te worden.

Als proeve van des schrijvers trant, haal ik hier aan wat we op den zevenden dag te overwegen krijgen:

„Am siebenten Tag des Maien rufe die heiligen Apostel, Evangelisten und Jünger Christi an. Bitte sie, dass sie dich führen mit ihnen auf die allerlustigste Wiesen, wo nicht allein lustiges Gras und Blümlein sind, sondern der grosse volkommene Mai, der in hoher überaus lustiger Blüthe steht, auf den Berg Sion. Da schau mit Geistes Augen, wie gar viel schöner, wonnesamer Blümlein, Gräslein und nutzbare Kräutlein gewachsen sind bei dem allerheiligsten Abendmahl; ja schau hier so viel Maienblümlein als Liebe, Gnade und Tugend uns der Herr in dieser letzten Nacht erwiesen hat. Denn, „da er die Seinen geliebt hat in der Welt, hat er sie geliebt bis an das Ende"; und bevor er seinen Leib und sein Leben für uns hat wollen hingeben und leiden die grossen peinlichen Martern und den bittern Tod, hat er sich so lieblich verabschiedet von seinen lieben Jüngern und ihnen gegeben das allerkostbarste Kleinod, das im Himmel und auf Erden ist, seinen allerheiligsten Frohnleichnam zu einer Speise und sein rosenfarbiges Blut zu einem Tranke, damit wir durch ihn lebten und nicht stürben des ewigen Todes.

So du der Worte Christi, seiner Werke und all seines Lebens

recht gedenkst, so findest du lauter schöne, auserwählte Blümlein in mannigfaltiger Gestalt gezieret, aus dem edelsten Wurzelstocke Jesu Christi entsprungen, aus der Wurzel rechter, wahrer, väterlicher Liebe. Aber insonderheit sei unter andern Blümlein eingedenk des schönen Blümleins *Vergissmeinnicht*, bei dem du inniglich und herzlich ermahnt sollst werden der Einsetzung des hochwürdigen Sacramentes, das vor allen Dingen billig dein Vergissmeinnicht soll sein auch des Namens halber. Denn der Herr hat in der Consecrirung seines zarten Frohnleichnams gesprochen: „Nehmet hin und esset, dies ist mein Leib; das thut zu meinem Gedächtniss". Das ist soviel gesprochen als: vergiss mein nicht; gedenke mein; vergiss mein nicht. Sieh! wie sehr hat uns der Herr gelehret, dass wir seiner nicht solten vergessen, weil er uns so härtiglich erlöst hat durch sein unschuldiges Leiden und Sterben ..... Das Blümlein ist klein, hat aber eine grosse Bedeutung, dass nämlich in der Gestalt der kleinen Partikel sei der grossmächtige, gewaltige Gott und Mensch ..... Bei der Farbe des himmelblauen Blümleins betrachte, wie das wahre Himmelsbrod ist unserer Seele Speise hier zeitlich und dort im himmlischen Vaterland ewiglich. Bei den fünf Blättchen des schönen Blümleins betrachte, das wir im hochwürdigen Sacramente empfangen den ganzen Christus, wahren Gott und Menschen, seine Almacht, seine Weisheit, seine Güte, seine gnadenreiche Seele, seinen jungfräulichen Leib. — Das zarte Blümlein fällt bald ab von einem Winde. Also weichet auch bald die Gnade des heiligen Sacramentes vor zeitlicher Freude und Sorge dieser Welt. Denn niemand kann zweien Herren dienen, die wider einander sind, spricht Christus selber. Das Blümlein geben liebe Menschen einander su einer Gedächtniss der unvergesslichen Liebe. O wieviel mehr hat sich aus grosser, unaufhörlicher, ewigbleibender Liebe Christus uns gegeben in dem hochwürdigen Sacramente nicht auf einen Augenblick, wie der Menschen Liebe ist, die gar bald vergeht, und wo eins das andere lassen muss mit Leid, es wolle oder wolle nicht, sondern im hochwürdigen Sacramente bleibt Gott in uns und wir in ihm nicht allein zeitlich, sondern dort ewiglich.

Auf dieser Wiesen sollst du die wohlgestimmte *Nachtigall* hören singen, das is Christum, unsern Seligmacher, da er die süssesten Worte zu seinen Jüngern geredet und aufgeschlossen hat den Schatz

seines liebhabenden Herzens, da er gleich wollte gehen in den bittren Tod und damit bezahlen aller Menschen Schuld.

Auf dieser Wiesen findest du offen den lebendigen *Brunnen*, daraus der hl. Johannes Evangelist getrunken hat, da er auf der Brust Christi ruhte, und nicht er allein hat davon getrunken, sondern hat davon gelabt die ganze Welt ...."

Op diezelfde eigenaardige wijze gaat het heel dat boekske door; nu eens weidt de schrijver uit over het viooltje, dat ge met behulp van „Jungfrau Humilitas" moet zoeken, en waarvan hij allerlei eigenschappen op Christus en op de menschelijke ziel toepast (10e dag); dan eens beschrijft hij rozen (15e dag) of leliën (16e dag); dan weer laat hij de ziel als een bij op de bloemen van de zeven kruiswoorden vliegen, om daar honig uit te zuigen. Op den 20n dag beschouwt hij de kastanje, die van buiten stekelig is, doch van binnen een zoete kern bevat en past dat toe op Christus lijdenswoord: „Eli, Eli, lamma sabacthani!" En zoo gaat hij voort, den eenen dag na den anderen, steeds iets nieuws brengend. Menigeen zullen de beelden, in dit boekje en ook in het andere gebruikt, somtijds wat gekunsteld toeschijnen; ook zijn sommige werkingen en eigenschappen van de natuur niet voorgesteld overeenkomstig de kennis, die wij daar tegenwoordig van hebben, maar de lezer zal zich daar, hoop ik, niet aan ergeren, daar het meer om de godsdienstige waarheden te doen is, welke de schrijver er mede bedoelt.

Het tweede boekje, kleiner dan het eerste, is mijns inziens nog schooner dan dat. Het is bewerkt in den geest van *Vitis mystica* van den H. Bonaventura, en houdt zich met het inwendige lijden van Christus bezig. De voorrede zegt:

„Also mag ein Mensch anfangen an dem Feste der Erhebung des Hl. Kreuzes, in diesen geistlichen Herbst zu gehen, und die fünf Wochen desselben Monates also zu ordnen dass er

die *erste* Woche sieben Herbsterinnen oder Weinleserinnen bestelle;

die *andere* Woche die Trauben ablese oder abschneide;

die *dritte* Woche beschaue, wie die Weinbeeren gepresst werden;

die *vierte* Woche soll er den kostbaren Wein fassen;

die *fünfte* Woche Gäste laden, die ihm den süssen Most helfen austrinken".

Men ziet, 't is alles ontleend aan den wijnoogst; in de eerste

week worden met behulp van zeven „Herbsterinnen" (Obedientia, Humilitas, Pax, Justitia, Patientia, Misericordia, Charitas) de zeven plaatsen bezocht, waar Christus voornamelijk geleden en zeven deugden beoefend heeft (de zeven bovengenoemde deugden); in de tweede week wordt men bezig gehouden met de beschouwing der zeven bloedvergietingen, waarbij Jezus' zielesmart tegenover de zeven hoofdzonden overwogen wordt; in de derde week houdt de schrijver ons een zevenvoudige liefde voor, als oorzaak van Zijn inwendig lijden; in de vierde week worden de buitengewone omstandigheden uit Christus' lijden overwogen, tot heil van zeven krachten des menschen; de vijfde week toont ons een zevenvoudige vrucht van Christus' zielelijden, welke in de Engelen en Heiligen voortgebracht is en tot rijpheid gekomen. Doordat de schrijver zich bijzonder verdiept in het lijden van Christus' goddelijk hart, kan men *Der Geistliche Herbst* beschouwen als een devotieboekje over het H. Hart uit den ouden tijd. P. Hattler, die deze opmerking maakt, voegt er aan toe: „Es ist vielleicht bis auf die neueste Zeit herauf noch nie so Tiefsinniges, Tiefinniges, Schönes und Volksthümliches in so kleinem Raume über das göttliche Herz und seine Verehrung geschrieben worden, als in diesen zwei Büchlein, die mehr als hundert Jahre vor der sel. Margaretha Alacoque im deutschen Volke verbreitet waren".

Ik hoop, dat het hier gezegde dezen of genen zal aansporen, met het kostelijke boekje kennis te maken; het ziet er keurig uit, gelijk men dat van de firma Herder gewoon is; het is versierd met 19 plaatjes in oud-duitschen trant naar A. en L. Seitz, en is niet alleen gebrocheerd maar ook in een bandje te verkrijgen, en dan voor den prijs van M. 2.50.

W. P. H. Jansen.

Gedichten van A. M. J. J. Binnewiertz, Pr. — Utrecht, Wed. J. R. van Rossum, 1898.

't Schijnt, dat de krachtige lentezon leven en bloei schept ook in de tuinen der intelligentie. Ook hier zwellen de knoppen en bersten, ontvouwen de bloesems haar blaadjes „blank en rood", kleurig en geurend als frissche meidoorn.

„Hoe geurt er Mei in bloesems frisch en zoet!
Hoe waaien er zefiertjes, zoel en zacht!"

Voorwaar, een verblijdend verschijnsel! Een jong dichter, die den moed heeft een bundel eerstelingen aan te bieden, welke zich niet onderscheiden door vreemde en vergezochte woorden, gewrongen en onhollandsche wendingen en uitdrukkingen, in één woord, een jong dichter, die 't aandurft *verstaanbare* verzen te schrijven. Of daar moed voor noodig is? In onzen tijd van overdreven modernisme pleegt men alleen smaak te hebben in de Orchideeën onder de letterkundige bloemen, in 't vreemde, 't nooit gehoorde, 't verbazingwekkende. Wat niet aan die eischen voldoet, 't moge dan al gezond zijn en krachtig, smaakvol en keurig, 't wordt met een minachtend „schon dagewesen" ter zijde gelegd en ter griffie gedeponeerd.

Is dan deze nieuwste letterkunde uit den booze?

Het zou veel waard zijn, als een bevoegde hand de beantwoording dezer vraag in heel haar uitgestrektheid op zich nam. Wij kunnen voor ons doel hier volstaan met een besliste ontkenning. Bij aandachtige lezing van de *besten* onder onze moderne dichters en schrijvers wordt men zeer dikwijls medegesleept door den frisschen, krachtigen levensstroom, die door hun werken bruist; naast veel onhebbelijks staan schoonheden van den eersten rang; een vreemd museum! Een panorama van nieuwe, frissche beelden, vormen en gedachten ontrolt zich voor ons oog; en, om nu op onzen dichter terug te komen, het is niet zijn geringste verdienste, dat hij over velen zijner verzen den adem van dat nieuwe jonge leven heeft laten heengaan, dat hij op vele plaatsen (niet op alle) het stof van ouderwetsche conventie heeft afgeschud, en heeft aangedurfd zich zelf te zijn, zonder te vervallen in de potsierlijke overdrijving der hoogere en vooral der lagere goden uit onze letterkundige wereld.

De bundel, in zijn geheel genomen, maakt een goeden indruk en wij meenen den dichter te mogen gelukwenschen; hij heeft met dezen bundel zijn entree gedaan in Holland's tuin. Iemand, die gewoon is als een goed hovenier dagelijks den hof der schoone letteren te doorwandelen, om zich te verlustigen in den groei en vooruitgang der beperelde knoppen en bedauwde bloesems, zal zich met vreugde en ingenomenheid vermeien in den gezonden, frisschen knop, die hier zijn blaadjes gaat vertoonen; hij heeft er al zóóvele moeten uit-

knijpen, ongezonde, ziekelijke, teringachtige bloempjes, dat zijne verwachting begon te kwijnen; maar zie, de hoop herleeft; deze krachtige bloesem belooft veel.

Zooals de titel aangeeft, bevat het bundeltje een reeks (een zestigtal) kleinere gedichten, die allen door hun inhoud min of meer behooren onder een bepaald opschrift, b.v. *Van het Hart*, *Van het Leven*, *Meiliedjes*, enz., welke titels, schifting en verdeeling en een zekere regeling brengen onder de verschillende gedichtjes.

De versificatie is goed, vloeiend en zuiver, de taal is Hollandsch. niet uitgepuurd en opgebonkt of wat dies meer zij, maar eenvoudig, zuiver Hollandsch. Dat de dichter zoo zonder blikken of blozen meermalen *ei* op *ij* laat rijmen, zal door eenigen, die zweren bij Bilderdijk's regel, en voor wie zijn *inktkoker* en *pompstok* nog schrikbeelden zijn, met een rilling vernomen worden; maar, eilieve, is die regel niet verouderd? Heeft de spraakmakende gemeente, „apud quem est jus et norma loquendi", hier niet krachtig ingegrepen? Zeker, bij onze zuidelijke taalbroeders is op *enkele plaatsen* 't onderscheid in uitspraak nog hoorbaar voor fijne ooren, in den „Achterhoek" van Gelderland is elke *ij* een *ie*, maar mag en kan dit anders worden opgevat als een uitzondering op den algemeenen regel, dat *ij* en *ei* in uitspraak *niet* verschillen en voor onze hedendaagsche hollandsche ooren (zij mogen dan lang of kort zijn) één zelfden klank hebben? Ergo.....

Den dichter hebben zeker de „roekelooze stoutheid" van Phaëton of de gesmolten vleugels van Icarus voor oogen gestaan, want zijn bundeltje is geen gigantenstrijd, geen titanische bergstapeling, waarop zoo treurig dikwijls van toepassing is: „parturiunt montes, nascetur ridiculus mus". In hun eenvoud zijn deze verzen uiting van een doorgaans waar en zuiver gevoel. Wat het oog des dichters trok, heeft zijn hart getroffen; daarom bij hem geen vernuftig woordengeknutsel; hij spreekt de woorden, die de emotie hem op de lippen legt; en die emotie is doorgaans de trilling zijner teerste en gevoeligste zielesnaren. Zeker

„Daar woelen en daar stormen soms ideeën
Door (m)zijne ziel, woest als de reuzenstroomen,
Die klaterend van 't hoog gebergte komen,
Wild als een kudde voortgejaagde reeën",

maar die forsche toon klinkt niet door in zijn bundel en wordt weldra als een dissonant opgelost in lieflijker harmonie. Hij teekent zich in 't eerste vers van zijn *Hoogste Poëzie*:

„Is Poëzie de zang van 't harte, dat bemint,
Dan zijt gij 't schoonst gedicht, o moeder met uw kind!

Maar dan is 't hooglied van der Heem'len poëzie:
De zoete moedermaagd met Jesus op haar knie".

Treffend is de piëteit, die spreekt uit elk woord van de sonnetten (vooral I en II) aan zijn gezaligde moeder gewijd, wier beeld hem geleidt en versterkt als: „Beatrix, door den dood onsterfelijk!" Den gelukkigen invloed van de nieuwe richting vinden wij o.a. in *Mijn hart is een albasten vaas* (bl. 28); een goed oog, om een lief tafereeltje te zien, verraadt hij in *Visioen* (bl. 53). Maar 't gaat niet aan bij zoovele en verschillende gedichten te specificeeren; men leze met aandacht, en 't zal den lezer gaan als mij, die onder de bekoring dier zoetvloeiende gedichtjes, aantrekkelijk als een peinzend kind, tot de slotsom kwam: dat de Eerw. Heer A. Binnewiertz ons met zijn bundel eerstelingen een rijke belofte heeft gedaan, welke hij aan zich zelf verschuldigd is te vervullen; hij heeft bewezen zijn aandeel te bezitten in

„Gevoel, verbeelding, heldenmoed,
Tot één ondeelbre kracht verbonden";

hem rest nog de ontwikkeling zijner gave door gezette studie van de groote modellen, die bij een verhoogde mate van onontbeerlijke zelfcritiek zijn smaak zal kuischen, zijn gevoel en verbeelding voor doolwegen zal terughouden.

Want dat zijn bundel niet volmaakt is, zal de dichter zelf op de eerste plaats ons toegeven, zooals mag opgemaakt worden uit zijn slotwoordje „aan de goedwillige lezers", waar hij vergoelijkend opmerkt: „deze gedichten zijn gedichten der jeugd", zooals een moeder van haar lieven wilden bengel zegt: hij is nog jong.

Als het slotwoord een woord vooraf geweest ware, zou bij velen gedurende de lezing een gevoel van teleurstelling zijn opgekomen. Wel hoe, gedichten der jeugd, en waar klinkt de frissche, gulle schaterlach, waar zijn de glinsterende oogen, de dolle sprongen, de

blijde moed der jeugd? In plaats daarvan Weltschmerz, een klagen en jammeren, als waarmede een talentrijke dichteres onzer dagen zelfs in haar schoonste gedichten haar lezers verveelde.

„'t Hart is verdroogd.
Klagende zangen,
Zwellend van weemoed
Kan ik nog zingen" (bl. 34).

De dichter heeft als anderen, allicht meer dan anderen, geleden: wij eerbiedigen zijn smart, en wij begrijpen, dat uit zijn ruw getroffen en zeer gevoelig hart van zelf klanken van weemoed opstijgen. Toch schuilt hierin een groot gevaar; bij 't voortdurend aanslaan derzelfde snaar verliest deze haar veerkracht, de toon wordt valsch, wat echt sentiment was, wordt sentimentaliteit, wat zuiver gevoel was, wordt ziekelijke overgevoeligheid, wat eerst aantrok, wordt vervelend.

En 't is waarlijk soms te erg. In zijn *Roeping* minder blijde moed dan doffe matheid; in *Van 't Hart* treffen wij op de veertien gedichten er één aan, wat opgewekt is en bizonder fraai:

„Nu ga ik blij en opgewekt vooruit;
Mijn ziele juicht als 't hart der jonge bruid,
Die in de vert' haar Bruigom nadren ziet".

Daarenboven laat de dichter zich in zijn weemoed bij herhaling uitdrukkingen ontvallen, die den lezer, persoonlijk onbekend met den dichter, in den waan zouden kunnen brengen, als had deze een jeugd achter zich à la Musset of Verlaine:

„ . . . . hoog en wild zijn golven opgedreven
Door 't stormgeweld van hartstocht en van lust".

En zoo zijn er nog meer plaatsen (bl. 9, 10, 36 b. v.) aan te halen. Voor degenen, die persoonlijk onbekend zijn met den dichter, is de verklaring niet overbodig, dat zijn leven niets gemeen heeft, in de verste verte niet, met dat van bovengenoemde fransche dichters.

Boven zeiden wij nog, dat de invloed der moderne richting in de letterkunde op zijn verzen niet tot 's dichters geringste verdienste behoorde. Wij meenen er te mogen bijvoegen, dat een oordeelkundige studie en ontleding van de besten onder onze modernen, b.v. van den te

vroeg ontslapen Jacques Perk, Willem Kloos, Albert Verwey, vele verzen van Eduard Brom e. a., zijn ontwikkeling zeer ten goede zal komen.

Zouden we nu nog gaan vitten en den dichter plagen met nuchtere opmerkingen, b.v. dat een „*trillende* wanklank (bl. 17) niets bizonders is, omdat klanken altijd worden voortgebracht door trillingen, of dat „alleenig" (bl. 64) een leelijk woord uit 't spraakgebruik is en leelijk blijft, zelfs al heeft de dichter nog een voet noodig om 't vers vol te krijgen? Me dunkt, we moesten dergelijke kleinigheden bewaren voor een volgenden bundel, waaraan we hoogere eischen moeten stellen dan aan een eersteling. En die bundel zal komen, want de dichter zegt ons, dat hij

„. . . . Zoo menig liedje
Diep in zijn hart bewaart" (bl. 85),

en om ze daarin te blijven bewaren, daarvoor is hij te veel dichter.

Zoo wenschen we dan aan dezen eersten bundel de vele en belangstellende lezers, die hij verdient. Er wordt in deze dagen zooveel, wat ongaar en onverteerbaar is, voorgezet, dat een smakelijke primeur, geheel naar den eisch opgediend (daarvoor staat ons de naam van den uitgever borg) dubbel welkom is.

Den dichter een verlangend en hoopvol: tot wederziens weldra!

J. J. R. M. Postma.

NIEUWE UITGAVEN.

Concordantiarum universae Scripturae Sacrae Thesaurus, auctoribus p. p. Peultier, Étienne, Gantois aliisque e Societate Jesu presbyteris. — (4°. 1238 p. Parisiis, P. Lethielleux; pret. *f* 12.50).

De groote en rijke *Scripturae Sacrae Cursus*, die door Cornely, Knabenbauer, de Hummelauer en andere paters Jesuieten bij Lethielleux wordt uitgegeven en van welke reeds meer dan twintig deelen — ieder afzonderlijk verkrijgbaar — verschenen zijn, bracht ons onlangs een nieuw Latijnsch tekst-woordenboek van de Vulgaat.

Dit werk — een lijvige quartijn, die zijn bewerkers ontzaggelijken arbeid gekost moet hebben, — bestaat uit twee, in omvang uiterst ongelijke, gedeelten.

Het eerste biedt op 68 bladzijden 111 *zakelijke overzicht-tafels*. In deze tafels is met aanwijzing van plaatsen en parallelplaatsen, alles bij elkaar gezameld en geordend, wat de Schrift over een bepaald onderwerp mêdeelt. Zoo schetst b. v. tafel 33 de *partitio Levitici ministerii in deserto*, tafel 56 de *peccata lege Mosaica sub poena mortis prohibita*, tafel 61 de *expeditiones bellicae in pentateucho memoratae*, tafel 110 de *peregrinationes Apostoli Pauli* enz.

„We zullen er niet verder over uitweiden — zoo zeg ik de eerw. bewerkers na, — overtuigd als we zijn, dat de studielievende minnaar der H. Schrift in het raadplegen dier tafels behagen zal scheppen, bijzonder wanneer hij ze zelf zal hebben nagepluisd".

Het tweede gedeelte van het werk is gewijd aan de gewone woord-concordance der gansche H. Schriftuur. Behalve door verwijzingen naar bovengenoemde overzicht-tafels, onderscheidt zich dit tekst-woordenboek vooral in twee opzichten van zijne voorgangers.

Op de eerste plaats hebben de bewerkers zich tot taak gesteld, iederen tekst zóó af te drukken, dat men den zin, dien deze op de

aangewezen Schriftuur-plaats heeft, er zooveel mogelijk juist en volledig in vindt weergegeven. De enkele woorden, die daartoe dikwerf aan den tekst moesten worden toegevoegd, zijn door anderen druk terstond van de eigenlijke tekstwoorden te onderscheiden. „Daardoor — zegt de inleiding — zal niet zelden de beteekenis van een nageslagen tekst zekerder, althans spoediger begrepen worden uit dit woordenboek, dan wanneer de lezer de Vulgaat-plaats zelve onder zijn oogen had".

Vervolgens is bij ieder woord de volgorde der buigingsvormen onderhouden. Wie dus het woord *dominus* opzoekt, vindt eerst alle teksten waar *dominus* in den nominatief voorkomt, dan alle teksten waar het in den vocatief, den genitief, datief enz. wordt aangetroffen. Bij *facio* krijgt men eerst de teksten waar *facio*, dan die waar *facis*, *facit*, *facimus* enz. voorkomt. Die ordening is m. i. werkelijk een verbetering. Voor woorden, die niet zoo dikwerf voorkomen, moge zij van weinig belang wezen, bij andere vergemakkelijkt ze het nazoeken in hooge mate. Die weet, dat b.v. de teksten onder het woord *dominus* ruim 16 quarto-bladzijden, ieder van drie kolommen druks, vullen, zal gemakkelijk begrijpen, dat eenige mijlpalen op dien langen weg geenszins overbodige weelde zijn. Waar een nieuwe buigingsvorm voor de eerste maal voorkomt, is hij door vettere letter onderscheiden.

De typographische uitvoering schijnt zeer zorgvuldig; de druk is vrij compres, de letter scherp maar nog al klein. Intusschen een tekst-woordenboek is geen werk, waar men uren achtereen in leest en bij grooter karakters ware het boek in plaats van lijvig, allicht log geworden. Thans laat het zich, als het stevig is ingebonden — wat ondanks den draad, die er inzit, onvermijdelijk is — goed hanteeren.

v. N.

DE NEDERLANDSCHE ROOMSCH KATHOLIEKE VOLKSBOND.

(Vervolg en slot van bl. 277 vv.)

III.

Zooals wij opmerkten, hebben de omstandigheden van tijd en plaats er toe geleid, door de stichting van den Ned. R. K. Volksbond hier te lande de wenschen van den Paus te voorkomen. En die omstandigheden kwamen tevens der stichting ten goede. Maar de eigenlijke bloei van den Bond moet toch worden dank geweten, meest aan zijn mannelijk optreden, zijn moedige — niet óvermoedige — voortvarendheid, aan zijn wakkere activiteit om het ijzer te smeden als het heet is. De Deken van het in den geest onzer voorouders geformeerde, doch met de tegenwoordige behoeften, met *den geest des tijds*, in overeenstemming gebrachte gilde [1]) — de Deken vond steeds bereidvaardige en zeer bruikbare hulp bij de „overluyden". En al is het juist, wat een dier overluiden, een lid van het eerzame smids-gilde, gezegd heeft: „Van onzen arbeid als Bondsbroeders zullen eerst onze kinderen, wellicht eerst onze kleinkinderen de vruchten plukken" — ook

[1]) „*Fabrum corporatorum apud maiores nostros diu bene facta constitere... Eruditiore nunc aetate, moribus novis, auctis etiam rebus, quas vita quotidiana desiderat, profecto sodalitia opificum flecti ad praesentem usum necesse est:* Onze voorouders genoten langen tijd den weldadigen invloed der gilden... Zeker, nu de wetenschap is vooruitgegaan, nu de zeden en gewoonten veranderd zijn en het gewone leven veel meer behoeften kent, nu dienen ook de werkliedenvereenigingen naar den eisch des tijds gewijzigd te worden". Encycliek *Rerum novarum*.

voor hen zelven rijpte reeds menige vrucht der werkzaamheid van den Bond.

't Is hier de plaats daarvan te gewagen. Ik moet mij echter beperken tot aanstippen slechts van eenige gedenkwaardige feiten; met herinnering aan Art. 8 van het *Huishoudelijk Reglement:* „Het Bestuur, vertegenwoordigd door president en secretaris, treden namens het Bestuur voor den Bond op in en buiten rechten".

In 1890 organiseerde de Ned. R. K. Volksbond te Amsterdam eene „tentoonstelling van werkstukken in vrijen tijd vervaardigd"; welke expositie door den doorluchtigen Beschermheer, Mgr. Bottemanne, zelf geopend en door circa 15.000 belangstellenden bezocht werd. Ze had veel succes, evenals een dergelijke tentoonstelling later door den Bond te 's Gravenhage op 't getouw gezet.

Bij de sluiting der *koninklijke fabriek van stoom- en andere werktuigen* te Amsterdam, waardoor vele honderden werklieden ineens broodeloos werden, heeft de Bond bij de betrokken autoriteiten zijn best gedaan, om dien slag alsnog af te wenden. Doch er was niets aan te doen. Wèl gelukten, ten deele althans, zijn pogingen, aangewend bij den Minister van Marine, om vele dier aan den dijk gezette werklieden geplaatst te krijgen op 's rijks marinewerf; terwijl door zijn invloed de finantieele steun van meergegoede burgers ondervonden werd, ten bate der overige door die sluiting gedupeerden.

Op de agenda van de den 10 April 1892 te Amsterdam gehouden Derde Algemeene Vergadering van den Bond stond het voorstel, bij de Regeering aan te dringen, ook hier te lande *van staatswege* een *pensioenfonds voor oude werklieden* te stichten. „'t Behoeft zeker niet gezegd — releveerde het officieel verslag dier vergadering — dat de belangstelling voor deze zaak bij alle afgevaardigden groot was; de gevoerde debatten gaven daarvan dan ook ruimschoots blijk. Werd van de eene zijde de wenschelijkheid, ja de noodzakelijkheid eener pensioneering *van*

staatswege betoogd, — van den anderen kant werd de vraag opgeworpen, ook op vroegere buitenlandsche congressen reeds besproken, of wij, katholieken, bij eene pensioenregeling wel de zoozeer verdedigde staatshulp zouden mogen aanvaarden". Nu, het resultaat der bespreking was: dat aan het Centraal-Bestuur werd opgedragen, eenige katholieke theologanten, rechtsgeleerden en werklieden uit te noodigen, zich te vereenigen tot een commissie, met mandaat de zaak te onderzoeken en hun meening in een rapport aan den Bond bloot te leggen. En dat rapport werd ingediend ter Vierde Algemeene Vergadering, het volgende jaar te Rotterdam gehouden. „Volgens de meening der commissie moge een *pensioneering van staatswege* ook door ons worden aanvaard", luidde de conclusie der heeren rapporteurs, Dr. Alph. Ariëns, Th. J. A. Bosman, geestelijk Adviseur der Afd. Rotterdam, A. van Gestel S. J., Mr. J. J. I. Harte, Mr. Ruijs van Beerenbroek, Mr. J. G. Schölvinck en de bondsleden—werklieden M. Altewischer, P. B. Kok en N. F. Visser.

Ter Vijfde Algemeene Vergadering, het jaar daarna te Delft gehouden, kwam „de pensioneering van den ouden werkman" wederom ter sprake en werd besloten door een motie nogmaals de aandacht der Regeering op deze zaak te vestigen. En omtrent de uitbetaling van loonen aan 's rijks werkplaatsen, de vooruitbetaling van drie maanden pensioen aan de door het rijk gepensioneerde werklieden en militairen, en de uitbetaling van loon ook voor de algemeen erkende christelijke feestdagen, omtrent die punten werden eveneens conclusiën genomen en, in een adres verzameld, aan H. M. de Koningin-Regentes toegezonden.

Ook voor het vaststellen van *bepalingen omtrent minimum loon en maximalen arbeidstijd* werd door verscheidene afdeelingen van den Bond geijverd en te dier zake menig adres tot de gemeentebesturen gericht, allengs meer met bevredigend resultaat.

Dat door zulke en meer andere op zijn zachtst gezegde „nieuwigheden" de Ned. R. K. Volksbond ondertusschen veel ter sprake,

ja zelfs in opspraak kwam, verwonderde den ijveraars niet. Scholden de socialisten en hun maatjens-gelijk de werkzaamheid en de maatregelen van den R. K. Volksbond knutselwerk en lapmiddelen — door menigen huisgenoot des geloofs werd den Bond daarentegen hoofdschuddend nagegeven, dat èn zijn Bestuur èn zijn leden reeds op het kantjen van het socialistisch vaarwater liepen. Dat schrikte hen echter niet af voort te gaan. En het bewijst voor den tact van Deken en Overluiden van het in den geest onzer voorouders geformeerde, doch naar den eisch des tijds gewijzigd gilde, dat terzelfde vergadering [1]), waarin de conclusie in zake werklieden-pensioneering van staatswege aanvaard werd, het Centraal-Bestuur aan de goedkeuring van den Centralen Raad onderwierp een manifest, dat bij duizendtallen in en door de Afdeelingen werd verspreid.

Dat manifest luidde in hoofdzaak:

WAT WIL DE NED. R. K. VOLKSBOND?

Een krachtige beweging is onder de katholieken van Nederland ontstaan. Mannen van verschillenden rang en stand, jong en oud, hebben de handen ineengeslagen, talrijke vereenigingen zijn gesticht tot bestrijding van het groote gevaar, dat den werkman bedreigt en gaandeweg de maatschappelijke kwalen doet toenemen, n.l. den drievoudigen vijand, dien wij met alle kracht hebben te bestrijden.

Wij noemen in de eerste plaats het *materialisme* of de leer der stofvergoding, waarin voor God en diens gebod geen plaats meer is.

De tweede vijand is het *individualisme* of het stelsel van den eenling, hetwelk de kracht van den werkmansstand heeft gebroken en welke kracht moet hersteld worden.

Op de derde plaats het *Socialisme*, hetwelk door ons moet worden bestreden, daar het godsdienst en gezag ondermijnt en tot daden van geweld aanspoort.

---

[1]) Waar ook *Arnhem* en *Sneek* vertegenwoordigd waren. De „Bond van R. K. Werklieden-Vereenigingen in het Aartsbisdom Utrecht" moest toen nog worden opgericht.

Tegen dezen drievoudigen vijand treedt de Ned. R. K. Volksbond met ontplooide kruisbanier in 't veld en doet daverend hooren.

IN DEN NAAM VAN DEN CHRISTUS VEREENIGT U!

De Fransche Revolutie, onder voorwendsel den werkman vrij te maken, heeft wat er nog over was van de oude Gilden, waar de arbeid steun en bescherming vond, vernietigd; zij heeft den werkman, alleen en ontwapend, aan het machtig kapitaal overgeleverd.

't Is tijd, dat de arbeid in eere en recht worde hersteld. Het *Socialisme*, evenals wij, erkent deze noodzakelijkheid. Maar...

Door het vernietigen van *Godsdienst, Familie en Eigendom*, willen de socialisten het geluk wedergeven!...

WAT WIJ WILLEN?

Wij willen, dat de werkman niet als een stom werktuig gebruikt worde, dat slechts waarde heeft naarmate het voortgebrachte werk, maar dat hij behandeld worde als een vrij wezen, met een onsterfelijke ziel, *onze broeder* en gelijke voor God.

Wij willen, dat hij het zoete geluk van het familieleven geniete, dat zijn huiselijke kring geëerbiedigd zij; dat zijne echtgenoote hem niet door de fabriek ontnomen worde, maar de engel des huizes blijve.

Wij willen, dat noch zijne krachten, noch die zijner kinderen door een overdreven arbeid worden uitgeput.

Wij willen hem zijn recht op de wekelijksche rust waarborgen, opdat de „Dag des Heeren" zijn eigen dag zij.

Wij willen hem verzekerd zien tegen armoede, wanneer ziekte, ouderdom of ongeval hem treffen.

Wij willen volgens 's Pausen woord, *„dat een matig en eerlijk werkman van zijn loon kan bestaan"*.

Wij willen, door de oprichting van staatswege van Arbeidsraden en Arbeidskamers, trachten mede te werken tot het voorkomen en uit den weg ruimen van geschillen tusschen patroons en werklieden.

Wij willen waarschuwen tegen de verderfelijke theorieën der sociaal-democraten, en door middel van de pers ontwikkelen, kenbaar maken en verdedigen datgene, wat kan dienen in het belang van Kerk, Staat en Gezin.

Tegenover deze RECHTEN *willen wij ook*, dat de werkman zijne

VERPLICHTINGEN nakome tegenover zijn meesters; dat hij medewerke tot handhaving van het koninklijk gezag en zich toelegge op een trouwe vervulling zijner godsdienstplichten, zoowel als die tegenover zijn gezin.

't Is vooral door de kracht van zelfstandige en sterk ingerichte vereenigingen en vakvereenigingen, in een machtigen Bond vereenigd, dat wij ons program willen ten uitvoer brengen.

Wij onderwerpen dit program van eendracht en verzoening aan de goedkeuring van al onze geloofsgenooten. Het zal, zoo wij hopen, het program worden *der katholieke partij* van Nederland.

Dat was, zou men zoo zeggen, door den Ned. R. K. Volksbond luid genoeg en ronduit *gemanifesteerd*. En toch werd hij nog niet overal gehoord, nog niet door iedereen verstaan; veelal juist daar en door diegenen niet, waar en door wie hij bij voorkeur wilde gehoord en begrepen worden. Hoewel in sommige gevallen meermalen steun gevonden werd bij enkele katholieke kamerleden, sprak de Vijfde Algemeene Vergadering dan ook de wenschelijkheid uit, dat door die volksvertegenwoordigers, meer dan tot nog toe, rekening worde gehouden met de wenschen van den Bond. En een motie, waarin het verlangen naar meerdere samenwerking werd uitgesproken, werd door de vergadering aangenomen en aan alle katholieke leden der Staten-Generaal verzonden. Ook aan de *Staats-Commissie van Enquête* werden door de verschillende afdeelingen van den Bond de noodige gegevens verstrekt; terwijl de presidenten van de Afdeelingen Amsterdam en Rotterdam zich lieten vinden, voor genoemde commissie een afzonderlijk verhoor te ondergaan.

Onder die bedrijven door had een aangelegenheid, van niet uitsluitend werkmansbelang, maar van algemeenen aard, de aandacht getrokken der mannen van den Ned. R. K. Volksbond. Op menige werkplaats — en waar niet al — kwamen zekere lieden ook bij hen aan boord of werden ook hun schrifturen in de hand gestopt, met de aanbeveling van „middelen om hun

gezin zoo klein mogelijk te houden". Menigmaal hoorden zij van het goddelooze z. g. n. *Nieuw-Malthusianisme*, als een der meest aanbevelenswaardige middelen tot directe verbetering van hunne soms benarde levensomstandigheden! En zij ergerden zich over het feit, dat voor die afschuwelijke practijken openlijk propaganda gemaakt werd zelfs door een officier van het Nederlandsche leger. Daarom meende het Centraal-Bestuur, het zich ten plicht te moeten rekenen, de boven dien officier gestelde autoriteit eens vormelijk te gaan vragen: „of dat zoo maar mag" — en, zoo niet, wat men veronderstelde, of daar dan van hoogerhand „niets tegen te doen" zou zijn, of die ergerlijke propaganda dus voortaan zou worden belet.

Te dier zake dan toog eene commissie uit den Centralen Raad van den Ned. R. K. Volksbond in Februari 1893 ter audientie bij den Minister van Oorlog, die den mannen met de meeste welwillendheid te woord stond. Het onderhoud gaf hun de overtuiging, dat Z.Excel. generaal Bergansius een voortduring dier propaganda niet gedoogen en een streng onderzoek instellen zou. En kort daarop kon men in de dagbladen vermeld vinden, dat kapitein Anten, te Amersfoort in garnizoen, den dienst met pensioen ging verlaten.

Wat eene verontwaardiging, wat een ergenis moest dus spreken uit het — naar mijne meening echter met niet voldoenden tact — openbaar gemaakt protest van den Ned. R. K. Volksbond, toen het bekend werd, dat twee jaren daarna de „Nieuw-Malthusiaansche Bond" in Nederland koninklijk is goedgekeurd.

Om het doel van den Ned. R. K. Volksbond te bereiken, lieten de mannen het intusschen niet bij motie en manifest aan 't publiek, bij vertoogen en adressen aan de overheid. Om, zoo mogelijk, verbetering te krijgen in verkeerde werkmanstoestanden en om het veldwinnen der socialistische theorieën en practijken, voor zoover zij konden, tegen te gaan, werd door hen, ook in eigen

kring en vaak individueel, alvast menig middel bedacht, beproefd en, zoo 't deugdelijk bevonden werd, toegepast. Op het bevorderen van godsdienstzin en broederlijk hulp bieden in nood, van spaarzaamheid en matigheid werd meer en meer gelet. Allengs krachtiger werd er gewerkt aan een degelijke organisatie van de vak-vereenigingen in den Bond. Aan 't denkbeeld zelfs, om ook hier te lande een Boerenbond te stichten, werd openbaarheid gegeven het eerst door den Ned. R. K. Volksbond, wiens Centraal-Bestuur reeds in '93 concept-statuten daarvoor ontwierp. Maar deze organisatie werd toch spoedig geacht, beter aan andere handen te worden toevertrouwd.

Het wezenlijk nut der vak-vereenigingen moest intusschen herhaaldelijk worden aangetoond, om ze tot eenigen bloei, tot practisch werken te leiden. Op dat punt is het volk over 't algemeen inderdaad hardleersch. Dat de werklieden in de vak-vereenigingen van den Bond, door directe gelijkheid van speciale belangen, nauwer met elkaar verbonden zijn en zóó voordeeliger uitkomsten van hun actie kunnen verkrijgen — telkens en telkens weer is en wordt het hun voorgehouden, o.a. door den algemeemeenen voorzitter en vooral ook door Pastoor Konings, die in 1893 Mgr. Eygenraam opvolgde als geestelijk Adviseur van de Afdeeling Amsterdam en tevens van het Centraal-Bestuur. Voor een liefst eenigszins gekruide verhandeling over de gilden in de middeleeuwen zult ge in den Bond steeds een aandachtig gehoor vinden. Maar komt uw rede ten slotte neer op het nut der vak-vereenigingen, dan zijn o zoo velen „oost-indisch doof". Dat met taaie volharding op dat denkbeeld doorgehamerd werd, verveelde hen echter ook niet. En zoo kon toch, zooals ik reeds te verstaan gaf, aan die organisatie in verschillende Afdeelingen krachtdadig de hand geslagen worden, terwijl het nut der vak-vereenigingen op verscheidene wijze aan den dag kwam. Hier en daar b.v. hebben zij haar teekenscholen, haar cursussen in een paar meest te pas komende vreemde talen en boekhouden, haar leer-

gangen voor kleer- en schoenmakers. De zonen der Bondsleden kunnen daarvan profiteeren in den vooravond van eenige dagen in de week. Ook door haar optreden in 't openbaar, dat somtijds noodig is, hebben de vak-vereenigingen in den Bond haar reden van bestaan, haar wezenlijk nut aangetoond. Voor zoover ons heugt, kwam die van St. Aubertus van de Afdeeling Rotterdam zoo het eerst uit; en wel bij de bakkersbeweging in September 1890, toen door het krasse optreden van de „neutrale" vereeniging *De Toekomst* eene werkstaking van de bakkersgezellen in de Maasstad te vreezen was. Door het beleidvol optreden der mannen van St. Aubert werd die strike nog juist bij tijds voorkomen, door den toeleg te verhinderen en een accoord te treffen, zoowel in 't belang van den werkman als van den patroon. Ook de Haagsche bakkers kennen een dergelijke historie uit de werkzaamheid der bakkers-vakvereeniging in de Bondsafdeeling 's Gravenhage.

Eenzelfde optreden in 't openbaar bleek meermalen noodig, ook weer te Rotterdam, o.a. bij de beweging der bootwerkers, waar deze vak-vereeniging, „kardinaal Manning", een door vriend en vijand erkend succes van haar verzoenende tusschenkomst beleefde.

Evenzoo deden de vak-vereenigingen der timmerlieden van de Bondsafdeelingen te Amsterdam, den Haag, Haarlem en Rotterdam zich gelden bij een in de hoofdstad gehouden Timmerlieden-Congres gedurende de Kerstdagen van 1891. Ook daar hadden de „neutrale" werklieden-vereenigingen van die vaklui rekening te houden met de wenschen der leden van den Ned. R. K. Volksbond, die de katholieke beginselen van des werkmans rechten en plichten niet onder stoelen en banken schoven en voet bij stuk hielden. Bij de later toch uitgebroken ongemotiveerde werkstaking onder de timmerlieden te Amsterdam, deden de Volksbonders niet dan des ondanks meê. De kloeke ridders van de schaafbank, leden van de Ned. R. K. Volksbond, bleven

zoo goed als zonder uitzondering aan den slag, en inmiddels stak hun vak-vereeniging toen een spaak in 't wiel van het ook weer „neutrale" stakers-karretjen, dat reeds lustig op een zandweg liep. Zij, die ondertusschen tegen wil en dank genoodzaakt waren te staken, werden door den Bond finantieel gesteund. Bij de beweging der diamantbewerkers en bij die der sigarenmakers ging het óók al zoo en wel herhaalde malen in de hoofdstad.

Zoo kwam inmiddels telkens op verscheiden wijze het nut der vak-vereenigingen in den Bond aan den dag, en de Ned. R. K. Volksbond in zijn geheel rekende het zich tot eere, de onderscheiding te deelen met zijn algemeenen voorzitter, van „niet getapt" te zijn bij het God, eigendom en huisgezin bestokende „proletariaat".

De Ned. R. K. Volksbond biedt in zijn tienjarig bestaan overvloedige stof voor beschrijving, voor een breed opgezette en lang uitgewerkte beschouwing van aangelegenheden, die men wel als „vragen van den dag" qualificeert, doch van welke men niet altijd notitie nemen kan — omdat er zoo vele vragen van den dag zijn!

Ik gewaagde nog niet van de belangrijke vak-congressen, in 1893 te Rotterdam en 1895 te Amsterdam door den Bond gehouden. Beide congressen — elk afzonderlijk een opstel waard — werden geopend door Z. D. H. den Bisschop van Haarlem, fungeerend als eere-voorzitter, en bijgewoond door vele werklieden en tal van sociologen, die in hun gevoerde debatten en genomen conclusiën een reeks van overwegens- en behartigenswaardige zaken, ook van algemeen belang, te berde brachten. Ik stipte zelfs nog niet aan, wat in den Bond ten zegen van velen gedaan werd door oprichting en instandhouding van zieken- en begrafenisfondsen, van fondsen ter ondersteuning van weduwen en weduwnaars; door spaarkassen, vak-coöperatie, samenwerking tot het verkrijgen van betere arbeiderswoningen enz. enz.

Met deze artikelen heb ik echter de meening niet gehad, als geschiedschrijver van den Ned. R. K. Volksbond op te treden. Ik behoef dus niet volledig, niet alles in de puntjes te beschrijven. En dat is maar goed ook. Anders zou mij nog de minder aangename taak wachten, een relaas te geven van de fouten en gebreken van den Bond, die ik, waarlijk niet vergoelijkend, breed heb uitgemeten — voor zijn leden zelven.

Doch wie buiten den Bond staan, die kennen ze wel — *les defauts de ses qualités!* Ze worden zoo vaak besproken.

Intusschen moge ook hun uit een en ander, hier beschreven, blijken, dat vele moeielijkheden moesten overwonnen en heel wat hinderpalen uit den weg geruimd worden, om den Bond dien vasten voet te doen krijgen, als waarop hij thans gevestigd is, en ook om dat vertrouwen te winnen, als waarop hij thans bogen kan. En niet ten onrechte glorieert de Bond er in, dat hij, in den persoon van zijn algemeenen voorzitter, ontvangen mocht het volgend uit het Latijn overgezet schrijven, van den Paus, door Z. H. zelf onderteekend:

Aan onzen beminden zoon

W. Passtoors,

President van het Centraal Bestuur van den Ned. R. K. Volksbond.

Leo XIII, Paus.

Beminde zoon, heil en Apostolischen zegen.

Zeer heeft ons het getuigenis uwer toewijding verblijd, dat gij in uwen aan ons met het begin van Maart vol eerbied gerichten brief hebt afgelegd. Dit getuigenis was ons des te aangenamer, omdat het verbonden is aan den ijver, dàt alles onder uwe landgenooten te bevorderen, wat wij dikwijls voor het maatschappelijk belang, vooral echter voor het heil der werklieden hebben aanbevolen. Hiertoe toch hebt gij uwe vereeniging willen oprichten, die de gewenschte vruchten zeker niet zal missen, wanneer, gelijk wij ons verblijden dat reeds geschiedt, uwe werkzaamheden nooit afwijken van den raad en het gezag uwer Bisschoppen. Gaat dus wakker

voort om den ingeslagen weg te houden. Wij nu, met vaderlijke liefde u den overvloed der hemelsche gaven toebiddende, geven, als onderpand daarvan, met de meeste liefde u in den Heer den Apostolischen zegen.

Gegeven te Rome bij St. Pieter den 9den Maart 1896, in het negentiende jaar van Ons Pausschap.

LEO XIII, Paus.

Op die pauselijke breve mag de Ned. R. K. Volksbond inderdaad wijzen, als op een vrucht, waarmee de wijsheid zijn arbeid heeft beloond.

En dat het bij dien arbeid niet ontbroken heeft aan medewerking. „vooral van de zijde der Afdeelings-Besturen en hunne respectieve geestelijke Adviseurs", heeft het Centraal-Bestuur van den Bond zwart op wit „met warmen dank" erkend.

Dankbaar ook brengen die mannen ter algemeene kennis, dat heel die arbeid niet de uitwerking zou gehad hebben, als waarin zij zich verblijden, „indien de ons zoo onmisbare steun had ontbroken van onzen beminden Kerkvoogd Mgr. Bottemanne, die op verschillende tijdstippen bewees den Ned. R. K. Volksbond vaderlijk genegen te zijn. Had het Centraal-Bestuur of een der Afdeelings-Besturen raad noodig, steeds was Monseigneur bereid dien te verstrekken. 't Is dan ook niet te veel gezegd, dat de opkomst en de bloei van den Bond naast God voor 't grootste gedeelte aan Z. D. H. te danken zijn.

„Blijven wij ons die gunst waardig toonen, door vooral eensgezind de belangen van den Bond te behartigen, dan voorzeker zullen wij hoe langer hoe meer een kracht vormen, die pal staat tegenover revolutie en ongeloof, tegenover hen, die niet alleen onze tijdelijke, maar ook onze geestelijke belangen willen benadeelen. Dat wij daarbij mogen rekenen op den steun van allen, die strijden onder de vaan van St. Willebrord" — is de wensch van het Centraal-Bestuur.

Nu, het eens in hun algemeene vergadering gesproken woord

van den geestelijken Adviseur, Pastoor Konings: „katholieke zaken sterven niet", zal de Ned. R. K. Volksbond wel waar maken, zoolang hij, als tot nog toe, reden van bestaan heeft, niet slechts als *malum necessarium*, als een noodzakelijk kwaad; maar als een wezenlijk goed, als eene behoorlijke en bekoorlijke openbaring van 't kerngezond en vruchtbaar leven van het Nederlandsche Roomsch Katholieke volk.

fr. A. VAN KERKHOFF, o. c.

NASCHRIFT. Kon door overvloed van kopij dit slotartikel eerst in deze aflevering geplaatst worden — dat uitstel komt mij te stade voor een opmerkenswaardig naschrift.

In den laatsten tijd is het uitgekomen, dat de Ned. R. K. Volksbond zijn meest verbitterde vijanden heeft onder predikanten van de Ned. Herv. Kerk! Deze heeren zien in den Bond, „een kwaad, dat meer dan eenig ander, de volkswelvaart benadeelt". Hoewel in hun kring „openlijk moest worden verklaard, dat het zeer moeielijk is een middel te vinden, om den invloed van den R. K. Volksbond te fnuiken", werd toch de vraag gesteld, „wat wij, Protestanten, daartegen moeten doen". En zoo kwam het te Arnhem tot de oprichting van een *Protestanten Volksbond*, die aldra uitdijde tot eene *Algemeene Protestanten Vereeniging* en, onder presidium van Ds. Quast, den strijd heeft aangebonden tegen „Rome". — De *Protestanten Volksbond* te Arnhem is intusschen reeds uiteengespat.

v. K.

BRUNETIÈRE EN DE NIEUWE GELOOFSTHEORIE.

(Vervolg en slot van bl. 353 vv.)

II. OVER GODSDIENSTIG GELOOF.

Het woord *godsdienst*, gelijk zooveel woorden der psychologische en spiritualistische taal, heeft bij de nieuweren gedeeltelijk, en somtijds bijna geheel, zijn oude christelijke beteekenis verloren.

Er zijn wijsgeeren, die een godsdienst leeren, waarin God, als persoonlijk oneindig Wezen, geheel en al eene *quantité négligeable* is geworden. Anderen gaan weinig verder dan Faust, Gretchen leerend:

„Wenn du ganz in dem Gefühle selig bist,
Nenn'es dann, wie du willst,
Nenn's glück! Herz! Liebe! Gott!"

Eene godsdienstbelijdenis voor verliefden, die aan mannen, getroffen door onze sociale nooden, te sentimenteel scheen, en plaats maakte voor den godsdienst der sociale daad en der solidariteit. Jules Payot geeft van dien godsdienst de volgende beschrijving:

„Nous pensons que l'éducation va devenir la fonction essentielle de l'Etat et la plus sainte ambition des particuliers; c'est ainsi seulement que la démocratie pourra peu à peu s'élever, suivant une parole célèbre, au rang de „parti religieux". Ce jour-là, la politique deviendra une province de cette religion. Religion vraiment universelle, parce qu'elle ne demandera à ses adeptes aucune croyance à aucun dogme, mais seulement le scrupuleux respect de la personnalité d'autrui, et une solidarité active contre les ennemis communs, contre

l'ignorance, contre la maladie, contre la vieillesse, contre les accidents, contre la misère" [1]).

Vermenigvuldigen wij de aanhalingen uit geschriften, wijsgeerige en letterkundige, van zeer jonge dagteekening niet. Onbewimpeld worden natuur, schoonheid, liefde, humaniteit en al wat *ideaal* is of heet, als het voorwerp van den godsdienst gepredikt, niet overdrachtelijk, maar letterlijk. Ook niet ondergeschikt aan den dienst van een goddelijk Wezen, in den eigenlijken zin. Alleen als *pis-aller* laten deze lieden den persoonlijken God ter vereering over aan hen, die zich aan de overgeërfde wereldbeschouwing nog niet wisten te ontworstelen. Wegens dit openbare feit, en om niet in het onzekere te loopen, verklaren wij vooraf, hier door *godsdienstig* te verstaan, wat betrekking heeft op *het kennen en dienen van een hooger Wezen.*

Het vage en bijna antitheïstische godsdienstbegrip maakt de beteekenis van *geloof* en *gelooven*, in de nieuwe geloofstheorie over het geheel toch reeds onbestemd, dikwerf geheel dubbelzinnig, wanneer deze woorden den „godsdienst" betreffen.

De moderne ziel schuwt een vast *Credo.* Althans op godsdienstig gebied. Een gevleugeld woord, door Sydney Smith aangehaald [2]), teekent den toestand. Mr. Fillingham namelijk geeft voor zijn trouw aan de anglikaansche kerk deze beweegreden: „Het is eene kerk, die niets leert: juist daarom heb ik haar lief". Bij onze buren over den Rijn kent men „eine Religion der confessionslos Gläubigen". Elders trekt men naar de „vrije gemeente". Geleidelijk blijft dan de van elk dogma vrije moraal over, hierboven door Payot begroet als „religion vraiment universelle, parce qu'elle ne demandera à ses adeptes aucune croyance à aucun dogme". Vereenzelvig deze richting niet met *dogmatisch*

---

[1]) Payot, *De la croyance*, p. 246.

[2]) *Month*, 1897, Sept.

materialisme of *dogmatisch* atheïsme; bij haar is niets dogmatisch, behalve het ondogmatische. Zij dult, in theorie allerlei.

Een zeer ruim Pantheon.

Eén eisch blijft, een strenge: beschouw nooit een geloof als *het* geloof. Zelfs niet uw ongeloof, dat welbeschouwd toch louter een ontkennende vorm des geloofs is. Bevestig niets, loochen niets absoluut omtrent de werkelijkheid eener bovenzinnelijke wereld, van hetgeen de agnostieken het *au-delà* noemen, en anderen in wijsgeerigen stijl: het *transcendente*. Want waar geen enkele overtuiging omtrent eene andere wereld *objectieve* grondslagen heeft of kan hebben; waar alles door het *subjectieve* gedragen wordt, strijdt het met de theorie, indien aan geloof of ongeloof omtrent eene wereld, waarvan wij niets weten kunnen, objectieve waarde wordt gehecht. Hier — zegt de schrijver, aan wien wij deze uitspraken tegen elke objectieve uitspraak omtrent godsdienstige leerstukken ontleenen — hier „entscheiden subjective Factoren, weil objective Grundlagen fehlen" [1]).

Brunetière gaat over het geheel zóo ver niet. De volgende regelen zweemen intusschen naar de vermelde theorie.

Hij verklaart: „La foi n'est affaire ni de raisonnement ni d'expérience". — „On croit parce que l'on *veut* croire, pour des raisons de l'ordre moral, parce que l'on sent le besoin d'une règle"; — „le difficile ou l'impossible, c'est de se donner à soi-même le sentiment de ce besoin" [2]).

Welken zin heeft in deze beweringen *sentir?* Ontleedt een scherp beoordeelaar het woord in al zijn beteekenissen, dan komt hij wellicht tot het besluit, dat Brunetière's *sentir* en zijn erkennen van „raisons de l'ordre moral" eene zekere verklaring in objectieven zin toelaten. Doch een sterke trek van subjectivisme blijft onbetwistbaar.

---

[1]) Erich Adickes, *Wissen und Glauben* in de *Deutsche Rundschau* (1898, Jan.) S. 105.

[2]) *De Kath.* Dl. CXIII, bl. 358.

De nieuwe theorie stelt zich in de bres voor den wil, het hart, de affectieve vermogens. Noch Christus, noch zijn Apostelen, noch eenig door God gesteld gezag, leere ons een bepaald dogma. De rede wane niet, dat zij objectief geldige redenen zal achterhalen voor God of godsdienst. Maar als de leeuwerik haar lied zingt, hoog boven ons in het azuur; als de adelaar met breede vlucht boven de bergtoppen zweeft; als de kraanvogel over weiden en meren huiswaarts keert, dan streeft ook het menschelijk gevoel, door een aangeboren trek, hooger en verder. Gemoed en wil zoeken het hun passende geloof, een „Glauben mit freiestem Denken vereinbar" [1]).

* * *

De leer der oude christelijke denkers over godsdienstig gelooven, al weet zij ook van wil en gevoel, kent aan de rede eene *leidende* zending toe.

Terwijl zij het christelijk geloof, naar de bovennatuurlijke zijde, dus in zijn diepste wezen en echten aard beschouwd, als een werk van Gods vrije genade erkent, handhaaft zij tegelijkertijd den natuurlijken eisch der rede, naar den stelregel: *de genade verwoest niet, maar verheft de natuur*. Uit dit gezichtspunt — de lezer geve er acht op — beschouwen wij thans het geloof. Niet de bovennatuurlijke zijde der genade, maar de werking der natuurlijke vermogens bij de godsdienstige geloofsact komen ter sprake.

Het geloof heeft redelijke gronden. De geloofswaarheden, in den eigenlijken zin, bieden in hunne *geloofwaardigheid* den mensch een objectief geldig bewijs, waardoor de rede ziet, dat zij zich aan het geloof behoort te onderwerpen. Dit is het van den beginne bewaarde katholieke beginsel, door den Aquiner aldus voorgesteld: „zóó — beschouwd uit het algemeene gezichtspunt van geloofwaardigheid — worden de geloofswaarheden *gezien* door

[1]) Zoo de Berlijnsche hoogleeraar Friedrich Paulsen, *Einleitung in die Philosophie*, Dritte Auflage (1895) S. 343.

hem, die gelooft. Want hij zou niet gelooven, zoo hij niet zag, dat zij geloofwaardig zijn, òf wegens de klaarblijkelijkheid der teekenen, òf wegens iets dergelijks" [1]).

Het beginsel is vollediger gekenschetst in deze verklaringen der Vatikaansche Kerkvergadering van 1870:

1°. „Opdat de dienst van ons geloof redelijk — rationi consentaneum — zou zijn, wilde God met de innerlijke inwerkingen des H. Geestes uitwendige bewijzen voor zijne openbaring verbinden". De „instemming tot het geloof is geenszins een blinde drang des gemoeds — motus animi caecus".

2°. Verworpen wordt de stelling, dat „de eene en ware God, onze Schepper en Heer, uit de geschapen dingen, door het natuurlijk licht der menschelijke rede — naturali rationis humanae lumine — niet met zekerheid kan erkend worden".

3°. Eveneens de stelling, dat „de goddelijke openbaring niet door uitwendige teekenen kan worden geloofwaardig gemaakt, en dat de menschen derhalve alleen door ieders inwendige ervaring of door eene hem in het bijzonder ten deel gevallen ingeving tot het geloof moet bewogen worden" [2]).

Een ernstig man bespeurt uit deze gegevens, hoe diep het verschil is tusschen de twee geloofstheorieën.

Sla beide gade in *oorsprong*, *wezen*, *doel*, en het zal u niet mogelijk zijn, den strijd over het godsdienstig geloof als haarkloverij te verachten.

Voor de nieuwere theorie ligt de *oorsprong* des geloofs in het gevoel, de stemming, de behoefte, den wil van den geloovige. Vraagt gij, waar het subject, aldus door den drang der ziel tot

---

[1]) S. Thom. II II, Q. I, art. 4 ad 2. „Ea quae subsunt fidei . . . sic (sub communi ratione credibilis) sunt *visa* ab eo qui credit. Non enim crederet, nisi videret ea esse credenda, vel propter evidentiam signorum, vel propter aliquid hujusmodi". Vgl. II II, Q. V. art. 2.

[2]) *Conc. Vat. Const. dogm. Dei Filius*, Cap. III, Can. II, 1 en III, 3.

gelooven gedreven, den geloofsinhoud vindt; altijd zal het laatste antwoord luiden: een objectieve realiteit der geloofswaarheden, die de bron is der geloofsovertuigingen, kunnen wij nimmer aanwijzen. De geloovige ontvangt de buiten hem en onafhankelijk van hem bestaande waarheid niet in zich; neen, wat hij wil, wenscht, lief heeft, verplaatst hij zoo buiten zich, dat zijne dogmen niets anders zijn dan beelden van 's menschen willen en beminnen, geprojecteerd op het onbezielde doek van ruimte en tijd. Iedereen vult de landkaart van het onkenbare met zijne voorstellingen. Narcissus bij de bron lacht het beeld toe, waarvan hij zelf de oorsprong is.

Volgens de theorie, door den H. Thomas en de grootste christelijke denkers verdedigd, ligt de oorsprong van den geloofsinhoud buiten den geloovige. Deze schept niet. Hij ontvangt. Wat *is*, leert hij kennen. En wat hij gelooft, daar is met objectieve redenen de *realiteit* van te staven.

Dat het *wezen* des geloofs, bij zoo ver uit elkander loopende stelsels, dit diep verschil toont, volgt noodzakelijk. Immers wanneer aan het geloof, naar de nieuwe theorie, nooit objectieve geldigheid toekomt, blijft het geloof dan nog eene zekerheid? Nauwelijks wordt het een gissen. In plaats van eene diepe overtuiging der waarheid, wordt het een waan. Het is niet meer de diepe vrede dier vaste kennis van eene hoogere wereld; maar eene min of meer dichterlijke opgetogenheid, het stout visioen van een droom, van een collectieven droom, zoo gij wilt, indien anderen met u in het geloof samenstemmen. Want staat het eenmaal vast, dat de objectieve waarde van den geloofsinhoud niet kenbaar is, hoe zijt gij er zeker van, dat gij niet allen gelijkelijk hallucineert?

't Verschil in wezen tusschen deze theorie en die der oude leeraren is duidelijk. Het godsdienstig geloof — zoo spreekt de Aquiner — heeft tot voorwerp de goddelijke *waarheid*; en de

waarachtigheid van God, die spreekt, tot beweegreden [1]). Het geloofsleven is een leven in en door de goddelijke waarheid. Een leven, ongetwijfeld waar poëzie uit bloeit, maar geen leven van verdichting. Dit geloof aanbidt; dit geloof kan juichen en jubelen: want het goede en schoone verschijnen hier aan de ziel in de hooge werkelijkheid van het ware.

Dringen wij verder door in het *doel*, dan vinden wij bij de door ons bestreden theorie, dat het geloof strekt tot bevrediging des gemoeds, des harten, van geheel den mensch, die in het binnenste en als in het heilige der heiligen zijner ziel stemmen hoort uit eene hoogere wereld. Terwijl hij deze bevrediging zoekt, wordt hij tot eene zekere wijze van gelooven bepaald. Doch waarheen gaat dit streven des geloofs? Waar wijdt het leven des geloofs zich aan? Mist de geloofsinhoud objectieve waarde, dan is er geen vast doel meer bestaanbaar. De dingen, die het geloof zich voorstelt, kunnen immers louter nevelbeelden zijn hetzij der phantasie, hetzij van een ander bekend of verborgen menschelijk scheppingsvermogen. Zoo kan het doel niet anders dan vaag, zwevend, onzeker zijn. Daarenboven, zijn verstand en hart eenmaal volstrekt van elkander gescheiden in hunne werking, dan concentreeren *het ware* en *het goede*, het wit van het denken en van het willen, zich niet meer in één doel; waardoor andermaal het streven des geloofs wordt verlamd en ontzenuwd.

Vast en hoog blijft het doel in de geloofstheorie, door den Angelicus verdedigd. Dit doel is een objectieve realiteit: de aanbiddelijke, schoon voor den aardschen blik nog omsluierde, goddelijke Waarheid. Wie het in zijn ziel mag uitspreken, naar den overgeleverden, christelijken zin, smaakt een onuitsprekelijke vreugde bij het woord: *Ik geloof*. Waarheen is hier het streven?

---

[1]) S. Thom. II II, Q. I, art. 1; Q. II, art. 2.

Daarheen, waar de ziel zal juichen: *Ik heb geloofd, ik zie.* Geest en hart worden getrokken naar, Hem in wiens oneindige volkomenheid het ware en het goede één zijn. Dit is het verheven doel, door den H. Paulus, met het licht der genade, aldus geteekend: *thans door eenen spiegel in een raadsel, maar dan van aangezicht tot aangezicht* [1]).

Men wikke en wege dit alles met betrekking tot het *zedelijk leven.*

Groote verwachtingen bouwt de nieuwe theorie op de „croyances morales". Maar is dit vertrouwen gegrond? De nieuwe theorie der „croyances morales" steunt op dezelfde beschouwingen als hare leer omtrent de „croyances" in het algemeen. Wat wij derhalve omtrent den *oorsprong*, het *wezen* en het *doel* dier overtuigingen zeiden, gaat ook voor de overtuigingen op het afzonderlijk gebied des zedelijken levens door. En loochenen onze tegenstanders verder niet geheel, dat dogmen of godsdienstwaarheden machtige motieven zijn voor het zedelijk leven, dan moeten zij de onvastheid van hun systeem ook onder dit opzicht begrijpen. Hoe toch zullen bij eene theorie, die, gelijk wij boven zagen, geloof en autosuggestie niet scherp genoeg onderscheidt, de dogmen hunne volle kracht behouden tot vorming van het zedelijk leven [2]), tot loutering en hernieuwing der ziel? Hoe zullen zij ontzag gebieden in de geheimzinnige verborgenheid des gewetens, waar geen menschelijke blikken doordringen?

Is nu de zedelijke wedergeboorte der maatschappij een vurig gewenscht doel voor de leeraren der nieuwe geloofstheorie, dan behooren zij er over na te denken, of dit doel, naar hunne beginselen, kan worden bereikt. De nieuwe leer schijnt hun wellicht hartelijk, warm, levensrijk; ons daarentegen komt het voor, dat zij den toegang openlaat voor allerlei dwaling, fanatisme,

---

[1]) I Cor. XIII, 12. Vgl. S. Thom. II II, Q. IV, art. 1.

[2]) S. Thom. II II, Q. VII, art. 1 en 2.

bijgeloof en ongeloof. En op den duur zal zij blijken de moraal te ondermijnen.

* * *

Daar eene waarheid, in onderdeelen gesplitst, beter te omvatten is, gaan wij van de bovenstaande algemeene beschouwingen tot de bijzondere over, en eerst tot de vraag: welke plaats komt bij het godsdienstig geloof aan de *rede* toe?

Aanstonds moet hier een onderscheid worden gemaakt. Brunetière en velen zijner geleerde geestverwanten houden niet zoo nauwkeurig als de katholieke wijsbegeerte *de waarheden van den natuurlijken godsdienst* en de *geloofsgeheimen in strengeren zin* uit elkander. Beweert nu de vermaarde schrijver: „On ne démontre pas la divinité du Christ; on l'affirme ou on la nie, on y croit ou on n'y croit pas, comme à l'immortalité de l'âme, comme à l'existence de Dieu" [1]), — dan vat hij twee categoriëen van waarheden samen, die elk haar waar, doch eigen, gebied van bewijsbaarheid hebben.

Tot de waarheden van den natuurlijken godsdienst behooren Gods bestaan en de onsterfelijkheid der ziel, om ons tot de genoemde voorbeelden te beperken. Zij worden door onze tegenstanders zonder verdere onderscheiding, door ons *in ruimeren zin* waarheden des geloofs geheeten [2]). Meent de heer Brunetière, dat een christen den zoekenden atheïst b.v., omtrent het bestaan van God, niets te zeggen heeft dan: „on l'affirme ou on la nie; on y croit ou on n'y croit pas"?

---

[1]) Brunetière, *La Science et la Religion*, p. 59.

[2]) Tot het *objectum fidei commune* of de geloofswaarheden in ruimeren zin behooren de waarheden, die niet alleen door de goddelijke Openbaring, maar ook door het natuurlijk licht der rede kunnen gekend worden, bijv. het bestaan van God. Waarheden, die de krachten der natuurlijke rede geheel te boven gaan, bijv. de H. Drievuldigheid of Christus' menschwording behooren tot het *objectum fidei proprium*, tot het geloofsgebied in strengeren zin.

De schrijver. over zijn scepticisme aangevallen, gaf deze verdere verklaring omtrent de bewijzen (preuves) voor het bestaan van God:

„Ceux qui les trouvent „démonstratives" ne font pas attention qu'elles impliquent toutes un Dieu „sensible au coeur" et affirmé par lui avant même que d'être, je ne dis pas „démontré" par le raisonnement, mais seulement conçu par la raison. Ou, en d'autres termes, on connaît déjà Dieu quand on essaie de mettre son existence en preuve, et j'estime, pour ma part — ou d'après mon expérience personnelle, qui est ici la seule autorité que je puisse invoquer — j'estime qu'aucune preuve ne le crée dans les coeurs qui ne le sentent pas" [1]).

Wij kunnen met deze verklaring geen vrede hebben. Zoeken wij echter eenige toenadering, dan wijst misschien het woord „sentir" ons een weg. Brunetière's termen „coeur", „sentir", „sensible au coeur" zijn letterlijk die van Pascal, op wien hij zich ook beroept. Pascal zegt: „Le coeur a ses raisons, que la raison ne connaît point". — „C'est le coeur qui sent Dieu, et non la raison. Voilà ce que c'est que la foi: Dieu sensible au coeur et non à la raison" [2]); maar hier duiden de woorden *sentir* en *coeur* veeleer een onmiddellijk *kennen* en intuitie dan blind gevoel aan. Men gevoelt — zegt hij — en men kent door het *hart* de eerste beginselen, ruimte, tijd, beweging, getallen, de drie afmetingen in de ruimte, het oneindige der getallen [3]). Kan de schrijver der *Pensées* de kennis dezer dingen als een zaak des *harten* en van het *gevoel* hebben beschouwd, naar den gewonen zin dier woorden

---

[1]) Brunetière, *La Science et la Religion*, p. 61.

[2]) Vgl. Pascal, *Pensées*, Chap. I, art. 1, n. 6 en 7.

[3]) Zoo zegt Pascal, l. c. n. 5: „Nous connaissons la vérité, non seulement par la raison, mais encore par le coeur; c'est de cette dernière sorte que nous connaissons *les premiers principes*... La connaissance des premiers principes, comme qu'il y a *espace, temps, mouvement, nombres*, (est) aussi ferme qu'aucune de celles que nos raisonnements nous donnent... Le coeur sent qu'il y a *trois demensions dans l'espace*, et que *les nombres sont infinis*".

in onze moedertaal? Vele plaatsen der *Pensées* toonen, dat de meester van Port-Royal het bestaan van redelijke bewijsgronden voor God en den christelijken godsdienst niet loochende; daar hangt, 't is waar, een wolk van onzekerheid langs het verheven gebergte zijner denkbeelden, maar de kruin blijft, dunkt ons, verlicht door gedachten als deze: „La conduite de Dieu, qui dispose toutes choses avec douceur, est de mettre la religion dans l'esprit par les raisons, et dans le coeur par la grâce" [1]).

Aan de geschiedschrijvers der wijsbegeerte moeten wij het overlaten, uit den bolster eener duistere voorstelling de ware kern der gedachten te voorschijn te halen. Doch al bewijst men, dat Brunetière, terwijl hij van *sentir* sprak, eene *onmiddellijke kennis* van Gods bestaan bedoelde, ook volgens deze opvatting blijft de nieuwere geloofstheorie onaannemelijk. Wij wederspreken het volstrekt niet, dat een onmiddellijke, concrete kennis in onzen geest de redeneering en de bewijsvoering voor Gods bestaan voorafgaat; wij ontkennen alleen, dat deze kennis onmiddelijk God zelven tot object heeft. De schepping — de ons omringende wereld en ons eigen ik — openbaart zich aan ons met de kenmerken van een *effectus* of uitwerksel. Dit werk getuigt dan van eene *causa*, van eene oorzaak, die een hooger Wezen zijn moet, wijs en machtig. Ziedaar het licht, waarin de rede God erkent. Niet allen kunnen, wat zij op deze wijze zien, wetenschappelijk en beredeneerd verdedigen. Schoon zij geen rekenschap kunnen geven, hebben zij een reden. Newman en William George Ward noemen zulk eene kennis een *impliciete*; anderen eene rechtstreeksche. Deze *directe* kennis kan worden gevolgd door eene *reflexe*, wanneer namelijk het verstand op de gekende zaak terugkomt, en er geleidelijk den vollen inhoud van leert uitvorschen [2]).

---

[1]) *Pensées*, Chap. I, art. 4, n. 6. Wij beschouwen deze uitspraak alleen in hetgeen zij zegt omtrent de redenen voor den geest; niet in de minder juiste plaatsing der genade in het hart alleen.

[2]) Vgl. *Etudes*, 1897, 20 Mars.

Verstaan wij Brunetière, dan erkent hij de mogelijkheid niet, dat God uit zijne werken (ex effectu) door het menschelijk verstand wordt doorschouwd. Hij beroept zich op zijne *persoonlijke ervaring*, het eenige gezag — zegt hij — dat ik kan inroepen".

Wil men een ruimer proefondervindelijk onderzoek, dan biedt de godsdienstige wereld, die voor den heer Brunetière zeer eerbiedwaardig is, dan biedt het Oude en het Nieuwe Verbond een ernstiger getuigenis. Bijbelgeloovigen, die het subjectivisme en hun positieven godsdienst tevens willen dienen, mogen over deze plechtige getuigenis in stilte nadenken.

Hoor Israël en de verheven herauten der christelijke wijsheid over de kenbaarheid Gods. Voor hen is de schepping niet zonder geluid. Hun verhalen de hemelen Gods heerlijkheid, en het uitspansel verkondigt de werken zijner handen. De dag galmt aan den dag de mare toe, en de nacht deelt aan den nacht de kondschap mede. Het zijn geen talen en geen woorden, welker klanken niet vernomen worden. Over geheel de aarde breidt hun schallen zich uit, en hunne woorden tot de grenzen der wereld [1]). Voor den wijze van Israël waren alle menschen dwaas, die God niet kennen, en die uit de zichtbare goederen Hem, die is, niet konden begrijpen; die, geen acht slaande op de werken, den Werkmeester niet erkenden; maar of het vuur, of den wind, of de snelle lucht, of den sterrenhemel of het geweldige water, of zon en maan voor wereldbeheerschers, voor goden, aanzagen. Hielden zij nu deze dingen, behagen scheppende in hunne schoonheid, voor goden, zij hadden moeten inzien, hoeveel schooner de Gebieder daarvan is; want Hij, die de oorsprong is der schoonheid, schiep dat alles; of bewonderden zij derzelver kracht en werkzaamheid, daaruit hadden zij moeten verstaan hoeveel machtiger Hij is, die deze dingen gemaakt heeft. Want uit de grootheid en schoonheid van het geschapene

---

[1]) Ps. XVIII.

kan de Schepper daarvan klaarblijkelijk verstaan worden. Bezaten de menschen zooveel verstand, dat zij de wereld konden nagaan, hoe vonden zij dan niet gemakkelijker den Heer der wereld? [1]) Deze waarheid zweefde de moeder der Machabeërs voor den geest, toen zij haar kinderen in het aanschijn van den marteldood deze heldentaal toesprak: „Ik weet niet, hoe gij in mijnen schoot zijt verschenen: ik immers heb u den geest, de ziel en het leven niet geschonken, en zelve ieders ledematen niet samengevoegd. Maar de Schepper der wereld, die den mensch in zijne geboorte gevormd heeft en het ontstaan aller dingen uitgevonden, zal u den geest en het leven genadiglijk wedergeven" [2]). Naar dit denkbeeld der aloudheid kondigde Paulus den Romeinen aan, dat hetgeen van God kennelijk is, openbaar is onder de menschen, en dat God het aan hen openbaar heeft gemaakt: „Want *het onzichtbare van Hem wordt, van de schepping der wereld, uit de werken verstaan en doorzien, ook zijne eeuwige kracht en Godheid*, zoodat zij niet zijn te verontschuldigen, dewijl zij, God kennende, Hem niet als God hebben verheerlijkt en gedankt" [3]). Andermaal is dit de getuigenis van Barnabas te Lystra, dat God zich onder de volkeren „niet onbetuigd heeft gelaten, weldoende van den hemel, gevende regen en vruchtbare tijden, vervullende met spijze en met vroolijkheid onze harten" [4]). En de Apostel Paulus, midden op den Areopagus staande, betoogde den Atheners, hoe God niet verre is van een iegelijk onzer; want dat wij in Hem leven, ons bewegen en zijn, en dat wij zijn van Gods geslacht [5]).

Onze bedoeling is niet, deze getuigenissen aan te voeren als uitspraken der voor ons *Gewijde* Schriften; ook niet, door den wijsgeerigen inhoud dier uitspraken ter loops het bestaan van

---

[1]) Sap. XIII.
[2]) II Mach. VII.
[3]) Rom. I.
[4]) Hand. XIV, 16 (17): οὐκ ἀμάρτυρον ἀφῆκεν ἀγαθουργῶν κ. τ. λ.
[5]) Hand. XVII, 27, 28. Cf. S. Thom. I, Q. XVII, art. 4 ad 1.

God te bewijzen: wij wilden tegenover de „persoonlijke ervaring" van den heer Brunetière eene zeer eerbiedwaardige geloofswereld stellen, en in de israëlietisch-christelijke bijbelgedachte den grondtoon doen hooren der thomistische bewijsvoering voor Gods bestaan, *ex effectu creato*, uit Gods werken. En dezelfde gedachte leeft in de geschriften der beroemdste griekscbe en latijnsche kerkleeraren: omhult eene wolk voor ons Gods majesteit, zoodat wij den Oneindige niet onmiddellijk in Zijn wezen kunnen aanschouwen, in de geschapen dingen breekt, volgens die oude wijzen, eene goddelijke lichtstraal door de duisternis [1]). Zij vertolken die waarheid somtijds in de taal van het diep bewogen hart, maar hetzelfde denkbeeld bewaren zij trouw. Hoe schoon past voor onzen tijd dit treffende woord uit de *Belijdenissen* van den H. Augustinus: *„En ik sprak: Is de waarheid dan niets? Zij is immers noch door de eindige, noch door de oneindige plaatselijke ruimten uitgegoten? En gij riept van verre: Waarlijk,* IK BEN DIE BEN. *En ik hoorde gelijk men hoort in het hart: en er was geen twijfelen meer mogelijk. Gemakkelijker zou ik het in twijfel trekken, of ik leef, dan dat er geene waarheid is, die door de geschapen dingen begrepen en doorschouwd wordt"* [2]).

De nieuwe geloofstheorie mag niet, door eene willekeurige toepassing der woorden: „Ik hoorde, gelijk men hoort in het *hart*", den grooten Kerkvader als haren geestverwant aanzien. Wat reeds

---

[1]) Vgl. Kleutgen, S. J. *Die Philosophie der Vorzeit*, B. I, S. 681—792; *Die Theologie der Vorzeit*, B. II, S. 20—62.

[2]) S. Aug. *Conf.* VII, 10: „Et dixi: Numquid nihil est veritas? quoniam neque per finita, neque per infinita locorum spatia diffusa est? Et clamasti de longinquo. Imo vero *Ego sum qui sum*. Et audivi sicut auditur in corde, et non erat prorsus unde dubitarem; faciliusque dubitarem vivere me, quam non esse veritatem, quae per ea quae facta sunt, intellecta conspicitur". Van de heidensche wijsgeeren zegt de H. Augustinus, *Serm.* 141: „Quia viderunt etiam ipsi, quantum ab homine videri potest, creatorem per creaturam, factorem per facturam, fabricatorem mundi per mundum, Paulus Apostolus testis est". Meermalen keert dit denkbeeld bij den Kerkvader terug.

gezegd is omtrent het woord *coeur* bij Pascal, verkrijgt zijn volle waarde, wanneer wij het woord *hart* (cor) bij eenige groote leeraren der christelijke oudheid hebben te duiden. De gedachte trouwens, waarmede ons citaat en tevens een hoofdstuk der *Belijdenissen* sluit, spreekt voor zich zelf. Diep voorzeker klinkt de waarheid van Gods bestaan in eene ernstige ziel, tot in het *hart*, gelijk men pleegt te zeggen; doch zelfs de groote mystieke school, b. v. Hugo van St. Victor te Parijs, loochende of verzuimde daarom de rationeele kennis van God niet [1]).

Zullen wij Gods werk gadeslaan in de groote wereld om ons heen, of in de kleine wereld van ons eigen bestaan, van onze ziel bovenal? Op welke wijze zullen eenvoudigen en ongeletterden zonder het wetenschappelijk te kunnen toelichten, de Godheid door hare werken kennen? — Dit zijn vragen, die aan ons onderwerp niet vreemd zijn, doch van welker beantwoording het betoog niet afhangt. De tegenstanders verwerpen de bewijsbaarheid des geloofs *absoluut*, dat is, in elken zin en voor allen. Welke bewijzen de meest afdoende zijn, en hoe zij genoegzaam onder ieders bereik vallen, mogen wij tegenover die absolute stelling als eene nevenzaak beschouwen.

Eene hoofdzaak schijnt het ons, dat wij tot een klaar bewustzijn komen van de gevaren, die in de sceptische, „sentimenteele" geloofsopvatting schuilen. Zij erkent noch in de schepping noch in de Openbaring gegevens of teekenen eener hoogere Macht; zij loochent niet zelden ook de volstrekte en algemeene geldigheid van het oorzakelijkheidsbeginsel, zoodat alle gegevens en teekenen, al zouden zij ook van eene hoogere Macht uitgaan, den mensch toch niet naar deze verheven Oorzaak konden terugvoeren: geen

[1]) Lees bijv. Hugo van St. Victor, *De Sacramentis*, Lib I, p. III, cap. 1: „Modi sunt duo et viae duae et manifestationes duae, quibus a principio *cordi* humano latens proditus est et judicatus occultus Deus; partim scilicet *ratione humana*, partim revelatione divina. Et ratio quidem humana duplici investigatione Deum deprehendit; partim videlicet in se, partim in iis, quae erant extra se" enz.

blik immers der stervelingen reikt dan buiten de grenzen der zichtbare wereld of der ervaring.

Beperkt gij aldus den gezichteinder, uit vroomheid en tot verheffing des „geloofs"; verdrijft men het theïsme *van het gebied der wijsbegeerte*, weet gij, wie zich dan vrij zullen vestigen op de verlaten erve? Bevoegde getuigen verklaren het u zeer duidelijk.

Aan het einde van zijn boek *De la Croyance* spreekt Jules Payot aldus over de wijsbegeerte:

„Nous avons ainsi abouti à un scepticisme intellectuel irrémédiable, et rencontré, par une méthode purement psychologique, la conclusion de la critique de la Raison pure de Kant.

Mais ce scepticisme intellectuel, nous l'avons, en fin de compte, considéré comme la plus haute conquête à poursuivre dans une éducation démocratique. Cette même analyse psychologique nous a amenés, d'autre part, à étudier l'essence de la croyance, et cette étude est venue confirmer la nécessité du développement de l'esprit de doute; nécessité mise enfin définitivement hors de conteste par l'étude du rôle troublant des sentiments dans la formation des croyances".

En *die* wijsbegeerte, door geen andere bestreden, zou op den duur heerschen. Paul Janet twijfelt er niet aan. Hij schrijft:

„Heureusement l'humanité vit d'instinct avant de vivre de raison: cet instinct devient sentiment; ce sentiment devient croyance, et l'humanité est gouvernée par les instincts, les sentiments et les croyances, bien plus que par les idées de la philosophie. Non que la philosophie soit sans influence; loin de là, c'est d'elle que descendent peu à peu dans les masses ces lumières qui transforment insensiblement les instincts, les sentiments et les croyances" [1]).

Wij herhalen daarom het woord van Rudolf Eucken: „Notamment dans une civilisation très avancée la religion ne peut pas développer la plénitude de sa force, sans se justifier ainsi devant la

---

[1]) Paul Janet, *Principes de métaphysique et de psychologie*, T. II, p. 484—485.

conscience scientifique" [1]). Nooit heeft de katholieke leer van het gelooven deze waarheid wederstreefd. De Vatikaansche Kerkvergadering en Leo XIII waren, toen zij haar voor onze eeuw andermaal uitspraken, de trouwe tolken der oudheid.

En de oudheid was toch verre van dor en zwak in haar geloofskracht. Waarom schroomt men thans, dat het gevoel, het gemoed zal verwelken, als de redelijkheid over de mystieke bloem aanbreekt? „Niemand kan beminnen, wat hij niet kent", zegt Hugo van St. Victor [2]). Het woord van dien beroemden meester der mystiek laat wellicht bij de nieuwere wijsgeeren een beteren indruk na dan eene gelijke uitspraak van een scholastieken leeraar.

Het gevoelselement overdrijvend, als de nieuwere school doet, vergeet zij, dat het godsdienstig geloofsleven boven alles is *eene zaak van plicht en geweten*. Het is een leven in de waarheid en in de liefde Gods. Het eischt eene trouw, die zelfs den dood trotseert. Dit althans leeren ons het Evangelie en de christelijke overlevering. Acht men *dit* geloof verouderd, dan verklare men onverholen, dat men den ouden naam bijhoudt voor eene nieuwe en geheel andere zaak. Wenscht men niet geheel en al van den ouden stam te verbasteren, dan dient men te beseffen, dat het geloof, als gewetenszaak en opbloeiend in liefde voor den werkelijk Oneindige, niet leeft bij een *comme si*. Niet *alsof* Hij, voor wien het geweten verantwoordelijk is, — niet *alsof* Hij, naar wien de ziel haakt, bestond. Louter hoop is te weinig; het geloof sluit zelfs de mogelijkheid van zijn tegendeel uit [3]).

Ook om deze reden meenen wij, dat de theorie, die wij bestrijden,

---

[1]) Rud. Eucken, *La relation de la philosophie au mouvement religieux du temps présent*, in de *Rev. de métaph. et de morale*, 1897, Juillet, p. 408.

[2]) Hugo a S. Victore, *De Arca Noe morali*, Lib. I, cap. I: „Nemo amare potest quod nescit".

[3]) S. Thom. II II, Q. I, art. 5 ad 4: „Id quod fide tenetur, propter fidei certitudinem existimatur etiam impossibile aliter se habere".

onder de christenvolkeren geen licht ontsteekt, en dat zij er toe leiden kan, dat het heilig vuur bij menigeen wordt uitgebluscht.

* * *

Het vraagstuk, dat wij behandelen, toont een nieuwe gedaante, indien wij het onderzoeken aan de zijde der geloofswaarheden, die wij *bovennatuurlijke waarheden* in den eigenlijken zin hebben genoemd. Zulk eene waarheid is b.v. Christus' Godheid.

Dat wij zelfs op dit gebied eene plaats voor de rede vragen, zal nog meer dan hetgeen wij omtrent het redelijke in den natuurlijken godsdienst beweerden, aanvankelijk weinig eerbied voor het geloofsleven schijnen te verraden.

Hoe nu? Gaan — zegt men — de christelijke geheimenissen 's menschen rede niet verre te boven? De apostel, het heidensche bewijzen moede, riep: „*Staat er niet geschreven: De wijsheid der wijzen zal Ik doen vergaan, en het verstand der verstandigen zal Ik verwerpen. Waar is een wijze? waar een schriftgeleerde? waar een redetwister dezer eeuw? Heeft niet God de wijsheid dezer wereld verdwaasd? Want vermits de wereld in de wijsheid Gods niet door de wijsheid God heeft gekend, heeft het Gode behaagd, door de dwaasheid der prediking hen te behouden, die gelooven*" [1]). De geloofsphilosophie der kerkvaderen nam tot beginsel: *credo, quia absurdum est*; men zeide: *ik geloof, omdat het ongerijmd is* [2]). Erich Edickes voegt hierbij: „Namentlich beim Stifter der christlichen Religion ist das persönliche Element die innige Verbinding zwischen Glaubigem und Meister, von grundlegender Bedeutung. „Glaubest Du?" Das ist stets der Refrain, nicht: „Weiszt Du?" Auch nicht: „Glaube meinen Beweisen!" sondern „Glaube mir!" „Glaube an mich!" Was

---

[1]) I. Cor. I.

[2]) Drobisch, *Neue Darstellung der Logik*, Fünfte Auflage (1887) S. 210; vgl. *Rev. phil.* (1897, Avril) p. 405.

man zu seiner Zeit Beweise nannte: Zeichen und Wunder, schlägt er ganz gering an. Und dasz auch das keine Beweise waren, zeigt des Verhalten der Pharisäer. Beweisen widersteht man nicht. Wodurch Christus wirken will, das ist allein die Macht seiner Persönlichkeit, der Herz und Gemüth gewinnende Inhalt seiner Botschaft, der Eindruck seines lautern Wollens und seines Handelns. In ein persönliches Verhältniss zu einer heiligen Persönlichkeit soll der Glaubige treten und dadurch selbst heilig werden" [1]).

Deze bedenkingen treffen, dunkt mij, het doel niet.

De eerste, dat de christelijke geheimenissen hoog boven de rede gaan, zou tegen hen gelden, die beweren, dat deze geheimen *in zich* door menschelijke redekracht bewijsbaar zijn. Eene bewering, die ons echter ongerijmd schijnt. Wij kennen aan de rede eene veel nederiger bestemming toe: zij heeft namelijk alleen te oordeelen, of het gezag, dat ons de mysteriën voorstelt, geloofwaardig is. Geheel in overeenstemming met de beginselen, in ons eerste artikel gesteld.

Op het tweede bezwaar is mede heel wat af te dingen. Korinthe wordt door den H. Paulus gelaakt, niet om zijne redelijkheid, maar om zijn rationalisme. Terwijl de kracht en de wijsheid des Kruises overvloedig waren gebleken, riepen de toongevers aan den Isthmus altijd voort, de Joden om nieuwe teekenen, de Heidenen om redeneeringen, als kon daardoor het Mysterie van Golgotha in zich ophouden eene alle menschelijke wijsheid overtreffende Verborgenheid te zijn. Daar komt de Apostel tegen op. — Staat dit nu gelijk met eene loochening der redelijke gronden van geloofwaardigheid? [2]) De verheven toespraak te Athene, de rede voor Festus, de machtige epistelen bewijzen het tegendeel: Paulus sprak niet alleen tot het hart, telkens richtte zijne ener-

[1]) E. Adickes, *Wissen und Glauben,* in de *Deutsche Rundschau* (1898, Jan.) S. 101.

[2]) Vgl. S. Thom. *In I Cor. I,* Lect. 3 et 4.

gieke dialectiek zich tot het verstand. En leeraarde hij met gezag, van dit gezag toonde hij den grondslag aan, dien wij in twee woorden kunnen samenvatten: zijn gezag blijkt uit zijne wettige zending door Christus; Christus' bovennatuurlijke zending uit het zekere feit der Verrijzenis.

Van de derde bewering der tegenstanders, van het *Credo, quia absurdum* gewaag ik niet verder. Dit afgereden stokpaard behoort in de rommelkamer. Wie er den oorsprong van wil nagaan bij Tertullianus [1]), zal zien, dat de Afrikaan onder dien min of meer paradoxalen vorm het tegenovergestelde heeft uitgedrukt van hetgeen sommigen daarin lazen [2]).

Van weinig gehalte schijnt mij ten slotte de uitspraak: „Was man zu seiner [Christus] Zeit Beweise nannte: Zeichen und Wunder, schlägt er ganz gering an". Voorzeker, de Heiland staafde door Zijne zedelijke grootheid, door de heiligheid en de majesteit van Zijn leer en leven luisterrijk, dat Hij het Licht is der wereld. Dat Hij echter naast deze teekenen Zijner zending de overtuigende kracht van de vervulde profetieën, van Zijne wonderen en vooral van Zijne Opstanding niet zoo laag aansloeg, bewijst dezelfde gewijde Schrift, waarop men zich tegen ons beroept. Kortheidshalve maar twee uit vele voorbeelden. Toen de Boetgezant uit zijnen kerker door twee leerlingen Christus liet vragen: „Zijt gij het die komen moet?" sprak Jesus tot hen: „Gaat en boodschapt aan Johannes, hetgeen gij gehoord en gezien hebt: blinden zien, kreupelen wandelen, melaatschen worden gezuiverd, dooven hooren, dooden verrijzen, den armen wordt

---

[1]) Tert. *De carne Christi*, Cap. V.

[2]) De *Revue de métaphysique et de morale* (1896, Mars) p. 169, stelt het gevleugelde woord op den kerfstok der „Scholastiek", en redeneert dan voort: „Que d'ailleurs la scolastique ait conclu par le *credo quia absurdum*, cela *prouve*" etc. — Dat men in plaats der arme Scholastiek hare tegenstanders, b. v. Fr. Baco, moest noemen, meldt ons Fonsegrive, *François Bacon*, 1893, p. 384.

het Evangelie verkondigd". — Onmiddellijk vóor Zijn lijden zeide Christus van hen, die Hem verwierpen: „Indien ik niet onder hen de werken had gedaan, welke geen ander gedaan heeft, zij zouden geene zonde hebben; maar nu hebben zij gezien" [1]).

Waar derhalve de Aquiner zijne theorie omtrent „gelooven" ook op het geloof aan de christelijke openbaringswaarheid toepast, daar bestaat wel verschil tusschen hem en sommige hedendaagsche wijsgeeren, niet tusschen hem en den geest des Christendoms.

En inderdaad, als het zeker is, dat het Christendom onzen aard van redelijke wezens niet wegneemt, moet de rede dan geene bewijsgronden hebben om zich wel aan Christus en b.v. niet aan het Buddhisme te onderwerpen? En zal de rede zich met zekerheid onderwerpen, moet dan de waarde der geloofsmotieven niet objectief zijn, in den vroeger aangegeven zin [2]), dat is, moet er geen samenhang wezen tusschen het voor-waar-houden en de waarheid? Nog eens, schreef de Stichter des Christendoms *Zijnen* godsdienst voor als een duren *plicht*, als een eisch, *aan de gewetens* gesteld, als een wet, waarvoor men, door de machtigen en schepter-voerders tot verzaken gedrongen, liever dan af te zweren in den dood *moest* gaan, kon dan de omhelzing van zulk een geloof geschieden op een blinden gevoelsdrang alleen?

De heer Brunetière zelf ontkent ten slotte niet, dat er „redenen", óok objectieve, kunnen bestaan om te gelooven. Men leze de volgende eigenaardige bladzijde:

„Et peut-être son livre [3]) encouragera-t-il quelques lecteurs dans cette opinion ou dans cette idée, très répandue, mais qui n'ose pas encore se manifester assez ouvertement, qu'il y a plusieurs chemins qui mènent à la croyance, et par conséquent à la religion. On peut croire, — comme ont cru jadis Bossuet, Bourdaloue, Pascal

---

[1]) Matth. XI, 2—5; Joan. XV, 24.
[2]) Vgl. *De Kath.* Dl. CXIII, bl. 356.
[3]) Arthur Balfour's *Foundations of Belief.*

peut-être, pour des raisons en quelque sorte purement intellectuelles. Mais sans chercher bien loin ni remonter bien haut, je nommerai tout de suite trois grands écrivains du commencement de ce siècle qui n'ont certainement pas cru pour les mêmes raisons, je veux dire pour des raisons du même ordre: l'auteur du *Génie du Christianisme*, l'auteur des *Soirées de St. Pétersbourg*, et l'auteur de l'*Essai sur l'Indifférence en matière de religion.* On peut croire, comme le premier, pour des raisons *sentimentales*, ou *esthétiques*, si peut-être on préférait ce mot, qui veut dire exactement la même chose, mais qui le dit d'une manière que nos dilettantes eux-mêmes seraient embarrassés de railler, puisqu'ils font généralement de la „beauté" des choses la mesure de leur „vérité". On peut croire, comme le second, Joseph de Maistre, pour des raisons *politiques;* et ces raisons en valent d'autres, si l'on entend avec lui par là que les sociétés politiques ne sauraient ni se constituer, ni se maintenir, ni durer par des moyens purement humains. Et on peut croire encore, comme Lamennais, pour des raisons *sociales*, si l'on estime que toute société ne trouvant son fondement que dans „le don mutuel de l'homme à l'homme", aucune contrainte matérielle, aucun moyen politique; aucune prédication laïque ne sauraient, à l'encontre de nos intérêts ou de notre égoïsme, nous inspirer cet esprit de sacrifice et de dévouement" [1]).

De hier gemaakte onderscheiding tusschen *intellectueele, aesthetische* en *sociale* redenen schijnt ons niet geheel nauwkeurig. Deze onderscheiding heeft alleen het *materieele*, niet het *formeele* der aangeduide redenen tot grondslag. Het doet minder ter zake, of de stof en gegevens mijner bewijzen uit de wereld der bespiegeling, van het schoone, of des maatschappelijken levens zijn genomen; aan het formeele, aan de *bewijskracht* in die gegevens is alles gelegen. Leiden deze, krachtens het causaliteits-beginsel, tot het inzicht, dat de christelijke godsdienst het werk van God is, dan zijn bewijzen, aldus op vaststaande feiten uit de aesthe-

---

[1]) Ferd. Brunetière, *Les Bases de la Croyance par H. Balfour*, Préface, p. XXXIX—X 4.

tische of maatschappelijke orde gegrondvest, *redelijke* bewijzen; ontbreekt het verband, dan kan een bewijs, aan welke „intellectueele" orde ook ontleend, niet redelijk heeten.

Bracht deze studie het mede, dat wij, naar ons best vermogen, de redeneeringen der boven aangewezen schrijvers zifften, geen oogenblik zouden wij aarzelen, zelfs van een werk als Chateaubriand's *Génie du Christianisme* veel onvolkomens af te zonderen. Toen het Voltairianisme en de Omwenteling in haar eerste woede het Christendom en de Kerk „eerloos" hadden verklaard, bracht Chateaubriand de verbeeldingen, met venijnige voorstellingen vervuld, door de „schoonheden des Christendoms" tot eenige rust. Het geteisterde geloof was hem dankbaar. Nochtans weten allen, dat oudere en nieuwe verdedigers der Kerk niet zulk eene voorname plaats plegen af te staan aan de „verbeelding".

Den alouden en blijvenden grondslag der geloofwaardigheid vormen twee openbare feiten, namelijk de zedelijke noodzakelijkheid van eene goddelijke Openbaring der waarheden van godsdienst en zedenleer in het algemeen, en het door inwendige en uitwendige teekenen gestaafde bestaan dier Openbaring in Christus' Kerk. Van den H. Paulus en den H. Augustinus tot den leeraar van Aquino en Bossuet, tot de Vatikaansche Kerkvergadering en Leo XIII gaat deze gedachtengang. Zij wijzen allen op de misvattingen van 's menschen geest, op het tasten en dwalen der volkeren omtrent de goddelijke dingen, op de behoefte der redelijke ziel aan zekerheid en vastheid omtrent de hoogste vragen des levens. Doch deze harmonie tusschen ons innigste verlangen naar waarheid en eene goddelijke Openbaring, *als* deze bestaat, bewijst niet, *dat* zij bestaat. Daarom beschouwden de christelijke wijzen in alle eeuwen hun betoog voor de waarheid van het christelijk geloof eerst als voltooid, wanneer zij het feit der Openbaring hadden bewezen. Het *feit*, zeg ik. Immers zij ontleenden hunne redenen aan de teekenen van eenen goddelijken oorsprong, in den christelijken godsdienst zelven; zij gaven dus *objectieve*

redenen. Van dien kant was, volgens hen, het geloof bewijsbaar [1]).

Zoo blijkt het den lezer, welke onze hoofdbezwaren zijn tegen Brunetière's theorie, in verband met het geloof aan godsdienstige en bijzonder aan geopenbaarde waarheden.

1°. Deze theorie strijdt, met het redelijke in den mensch door het te verwaarloozen. De rede licht ons voor, toont ons wat plicht is, ook bij het omhelzen van een godsdienst. De genade verwoest dit wezenlijke van onzen aard niet. Zij komt het verheffen.

2°. Brunetière staat met den rug naar de werkelijkheid, sprekend in Schriftuur en Kerkvaders, uitgedrukt in een meer dan achttien eeuwen onderhouden en nog immer vast en krachtig geloofsleven der Katholieke Kerk. Moet dit zwichten voor de virtuositeit der predikers van het onbepaalde? De nieuwere theorie stuwt onze tijdgenooten naar een valsch mysticisme, waar het belijden van „eeuwige waarheden" voor *marasmus sinilis* geldt; waar de verbeelding in vage deinzende beelden vermaak schept, doch de geest een vast en krachtig *Credo* schuwt.

3°. In consequentie blijft de nieuwe theorie ver achter. Neemt men de mogelijkheid eener goddelijke Openbaring aan, of niet? Voor het eerste geval zien wij geen reden, waarom *objectieve* kenteekenen dier Openbaring onmogelijk moeten heeten? En zijn deze teekenen niet onmogelijk, dan kunnen wij met onze rede de ware van de valsche onderscheiden. Het geloof kan dienvolgens meer hebben dan subjectieve waarde. — Neemt men de mogelijkheid eener goddelijke Openbaring niet aan, waartoe dan wil en gevoel eene richting te geven naar het onmogelijke?

---

[1]) S. Thom. II II, Q II, art. 1 ad. 1: „Fides non habet inquisitionem rationis naturalis demonstrantis id quod creditur: habet tamen inquisitionem quamdam eorum per quae inducitur homo ad credendum, puta quia sunt dicta a Deo, et miraculis confirmata". Cf. *In Boet. De Trin.* III, 1 ad 5; *In Symb.* art. I.

— Maar de poëzie blijft! — Wij antwoorden: niets zoo dichterlijk als het Christendom. Doch wanneer het *alleen* poëzie is, hoe staat onze ziel dan tegenover den Stichter des Christendoms, die zeide: „Ik ben de weg, de *waarheid* en het leven?"

* * *

De rede licht ons voor. Maar de daad komt van den *wil*. Reeds hebben wij gewag gemaakt van den wilsinvloed bij gelooven in het algemeen.

Uit dezelfde beginselen, waarnaar die invloed verklaard werd, ontwikkelen wij thans onze denkbeelden over den wil bij het godsdienstig geloof.

Wij bedoelen bij het geloof aan bovennatuurlijke waarheden in den *eigenlijken* zin [1]). Het Christendom trad in de wereld, leerend en predikend; omstraald met licht en teekenen van goddelijke kracht en zoo uit naam eener hoogere Macht geloof eischend, niet voor een *au-delà*, eene bovenzinnelijke wereld en wat men somtijds de wereld van het metaphysische noemt, in het algemeen; maar met bepaalde waarheden, die, gelijk de leer van Christus en dien gekruist, alles te boven gaan, wat de menschelijke rede, uit de gegevens der ervaring kan ontdekken en begrijpen.

Nu geschiedt het — zegt de H. Thomas — dat bij het zien van een en hetzelfde wonder en bij het aanhooren derzelfde prediking sommigen gelooven, anderen niet. De leeraar vindt hier eene aanleiding om te wijzen op de inwendige beweegkracht der genade, en om tegen de Pelagianen, die het begin des geloofs aan den vrijen wil zonder de genade toeschreven, de bovennatuurlijke zijde des geloofs te verdedigen [2]). Doch hij stelt daarbij ook dit als beginsel vast, dat de *wil* tot de geloofsact medewerkt. En met betrekking tot de genade én met betrekking tot de rede, nadat deze de geloofwaardigheid heeft ingezien.

---

[1]) Vgl. boven bl. 466.

[2]) S. Thom. II II, Q. VI, art. 1.

Over het laatste punt, dat in de perken van ons onderwerp valt, geeft de Aquiner de volgende verklaring.

Dat het geloof de rede te boven gaat, zeggen wij niet in dien zin, dat bij het geloof geen act der rede is, maar omdat het geloof niet kan voeren tot het *zien* der geloofswaarheden [1]). Wel kan de geloofwaardigheid dier waarheden, gelijk wij poogden toe te lichten, worden bewezen; doch het hooge Mysterie *in zich* blijft duister. En daar de rede, volgens hare natuurlijke neiging, eerst bevredigd is, wanneer zij *ziet* en begrijpt, staat de mensch, bij het gelooven voor eene keuze. Hier het gezag, dat hem de geheimenissen voorstelt; daar die geheimen zelve. Het gezag door genoeg bewijzen van geloofwaardigheid gestaafd; de geheimen zelve onbegrepen. De onderwerping blijkt redelijk; doch de rede, alleen bevredigd, waar zij de klaarblijkelijkheid der waarheden *in zich* aanschouwt, wordt door de extrinsieke evidentie niet tot instemmen *gedwongen*. Indien ooit, dan moet hier een ander vermogen het verstand tot instemming nopen. Hier doet de wil zich gelden; de wil beveelt [2]).

Toch niet blindelings.

Levend verrijzen deze denkbeelden voor onzen geest te Kapharnaüm. Christus verkondigt er de Geheimenis van het ware Manna, met dat ernstig: *Voorwaar, voorwaar, ik zeg u.* — 's Heeren bevestiging, *dat* zijne leer eene waarheid is, beantwoordden velen met de vraag, *hoe* zij waar kon zijn. En dezen gingen voortaan niet meer met Christus.

---

[1]) *De Verit.* XIV, 2 ad 9: „Dicitur autem, fides supra rationem esse, non quod nullus rationis sit in fide, sed quia fidei ratio non potest perducere ad *videndum* ea quae sunt fidei".

[2]) S. Thomas, *De Verit.* XIV, 3: „Credere autem ... non habet assensum nisi *ex imperio voluntatis*; unde secundum id quod est, a voluntate dependet". Vgl. l. c. art. 4; *S. Theol.* II II, Q. VI, art. 1; *In Boet. De Trin. III; In Rom.* X, Lect. II.

In Rom. I, Lect. VI, is dezelfde gedachte aldus uitgedrukt: „Actus autem fidei, qui est credere, dependet ex intellectu et voluntate movente intellectum ad assensum".

Petrus bleef echter zeggende: *Heer! tot wien zullen wij gaan? Gij hebt de woorden des eeuwigen levens* [1]).

Beiden, Petrus met de apostelenschaar en de bewoners van Kapharnäum, stonden voor dezelfde leer en denzelfden Leeraar. Maar Kapharnäum verwierp den Leeraar om het niet begrepen Geheim, Petrus omhelsde het Mysterie om het wél begrepen gezag van den Leeraar.

Op onze wijze zeggen wij daarom met Brunetière: „On croit parce que l'on *veut* croire".

De schrijver verklaart ook: „On croit—parce que l'on *sent le besoin* d'une règle". Deze uitspraak brengt ons naar het gebied van het *gevoel*, van de gemoedsbewegingen.

Niemand zal volstrekt ontkennen, dat de stemming des gemoeds van invloed zijn kan op de godsdienstige overtuiging. Er zijn in de godsdienstig-zedelijke orde zoovele waarheden, waarvoor onze oogen eerst schijnen open te gaan, wanneer wij in de gepaste stemming verkeeren. Hoe geheel anders valt het oordeel uit, als maar eenmaal de dagen van hartstochtelijk strijden voorbij zijn gegaan! Een kalme geest wordt door éene eenvoudige bewijsrede en spoedig overtuigd, terwijl eene ziel, door haat en vooroordeel bewogen, aan geen geleerde boekdeelen genoeg heeft. Wat trouwhartige visschers en landlieden der galilaeïsche meren en vlekken begrepen, bleef Christus' toehoorders in het voorhof van Salomon twijfelachtig of onverstaan. Overdrijving was het wel, toen Sailer 's menschen begrippen bij den wijzer van het uurwerk vergeleek, de neigingen bij de raderen. Zet den uurwijzer — zeide hij — eens gelijk, en laat dan het raderwerk in het ongereede! Niettemin ligt in den ruwen vorm der vergelijking een pit van waarheid verborgen. En wij voor ons breiden gaarne het door Brunetière aangegeven denkbeeld uit,

---

[1]) Joan. VI, 54—71.

en erkennen, dat niet enkel het *gevoel* van hulpbehoevendheid, maar vele andere gevoelens voor de geloofsact hunne beteekenis hebben, ten goede en ten kwade. Kalmte of storm wekkend in de ziel, bewaren zij het *verstand* in zijne volle helderheid of omwikkelen het met duisternis. Den *wil* kunnen zij in de goede richting en in zijn kracht tegenwerken of steunen.

Een of twee voorbeelden tot opheldering.

Onze tijdgenooten beschouwen somtijds de *onverschilligheid* en het *agnostiek besef* als stemmingen, gunstig voor het beoordeelen en waardeeren des geloofs.

Zou men niet met meer reden kunnen zeggen, dat niets den mensch meer van van alle hoogere waarheid vervreemdt dan de *onverschilligheid?* Zij maakt zich zoo vaak van de waarheid af, als Festus, die Paulus toeriep: gij *raaskalt;* als de mannen, die den apostel spottend bejegenden op den Areopaag. Onverschilligheid is het dommelen der geesten. Half ontwaakt, als de roepstem der Wijsheid klinkt, zegt zij: *wat is waarheid?* en slaapt weder in. Is deze stemming één of verwant met onpartijdigheid of vrijheid van vooroordeel? Newton en Pasteur leefden voor de wetenschap; hun geheele wezen verlangde en zocht er naar. Die opgewektheid baande hun den weg der beroemde ontdekkingen. Evenzoo moet de hoogste wijsheid en de godsdienstige waarheid met alle zielskrachten worden nagestreefd. Hier geldt het: minnend zoeken [1]). Brunetière's: *sentir le besoin*, kunnen wij gedeeltelijk aanvaarden. Want al is de *gevoelde* behoefte ontoereikend zonder *gekende* redenen, het gevoel kan een spoorslag zijn om deze redenen oprecht en eerlijk na te vorschen, eene stemming om ze op hare waarde te schatten. Zoo wordt de wil krachtiger bewogen om licht en heil af te smeeken van den Oneindige.

[1]) S. Aug. *De moribus ecclesiae cath.* Lib. I, no. 31 (17): „Nam si sapientia et veritas non totis animi viribus concupiscatur, inveniri nullo pacto potest. Amore petitur, amore quaeritur, amore pulsatur, amore revelatur, amore denique in eo quod revelatum fuerit permanetur".

Vele groote en schoone zielen, in onzen tijd en in vroegere eeuwen, gingen aldus voort op het pad der waarheid, niet hakende naar eene ruste des grafs, maar reikhalzend naar het hoogste leven. God spreekt, als de dwalende ziel, gelijk de onsterfelijke belijder van Tagaste, smartelijk haar armoede aan waarheid gevoelt [1]).

Meer dan eens wil men in de *agnostieke stemming* eene neiging zien, die voor het geloofsleven gunstig is. Het agnosticisme doet immers deemoedig bekentenis van onwetendheid. Ons echter schijnt deemoed zonder agnosticisme een gunstiger stemming. Het stelsel der *docta ignorantia*, der geleerde onwetendheid, is met het positivisme, dat behalve de zintuigelijk waarneembare wereld niets kenbaar acht, te zeer vergroeid tot één antidogmatisch dogme. Bij deze verwijdering van alle bovenzinnelijke waarheid komt nog, dat het agnosticisme in menig modern gemoed eenen nieuwen vorm van hooghartigheid heeft voortgebracht tegenover het godsdienstig geloof, althans in den christelijken zin. Het *au-delà* noch te kennen noch te zoeken werd in de republiek van het denken allengs aristocratisch en voornaam. Hier toont zich een der drie richtingen, door den H. Augustinus als een gevaar aangeduid [2]). Maar eene zegenrijke gesteltenis voor het geloof is die nederigheid, welke bijzonder in het Christendom hare verbreiding vond, de nederigheid, beschouwd in haren grond en wortel, dat is, als eene stemming en bereidvaardigheid om in alles onderworpen te zijn aan God [3]). Het rationalisme heeft dezen staat der zielen verstoord. Zóó absoluut werd de autonomie der menschelijke rede, zoo mateloos de onafhankelijkheid des geestes verdedigd, dat er een waan van zelfgenoegzaamheid

---

[1]) S. Aug. *Conf.* Lib. III, 6: „Laborans et aestuans inopia veri".

[2]) S. Aug. *De utilitate credendi*, nº. 25 (11): „Unum est opinantium, id est, eorum qui se arbitrantur scire quod nesciunt. Alterum eorum qui sentiunt quidem se nescire, sed non ita quaerunt, ut invenire possint. Tertium eorum qui neque se scire existimant nec quaerere volunt".

[3]) S. Aug. *De civ. Dei*, X, 29, Sermo CXV, 2. — S. Thom II II, Q. CLXII, art. 3 ad 1; ibid. Q. X, art. 1 ad 3.

opgroeide en zeer diepe wortelen schoot. Er ontstond een afkeer des gemoeds van de goddelijke Openbaring, als van eene onteering voor den mensch, die denkt [1]). Dichters, wijsgeeren, volksleiders hebben het lied der verheerlijking zoo luid en zoo voortdurend gezongen, dat het duizenden tot eene tweede natuur werd de rede als eene godin te eeren, en het als eene wandaad te beschouwen, nog eenen anderen God te brengen voor haar aanschijn en oppermajesteit. Dit ontzag is geen vrucht van ernstige overweging; het ontspruit uit eenen toestand van den wil en eene tijdelijke stemming des gemoeds. Waag het niet, in uw trouw aan het oude geloof, die gezindheid te gispen en er de nederigheid tegenover te stellen. Dan belgt men zich: dan beweert men, dat gij en al uwe medebelijders van het oude *Credo* voor deemoedig wilt doorgaan, terwijl die trotsche ongeloovigen daar staan in al hunne schande [2]). Eene caricatuur. Dit alleen houden wij staande, dat onder den invloed van een meer dan tweehonderdjarig rationalisme de rede wordt overschat. Niet alsof elk *zijne* rede zoo mateloos bewonderde; men heeft eenen te grooten dunk van *de* rede, in het algemeen. Het agnosticisme kan de tegenwoordige maatschappij van deze besmetting niet zuiveren. Waar het oprecht is, waar de mensch, diep in de wereld schouwend, peillooze afgronden ziet naast onbereikbare hoogten, daar zal het: *ken u zelven* der vóórchristelijke tijden het pad beginnen te effenen der ware wijsheid. Doch eerst, wanneer de stemming terugkeert, die het Christendom aankweekte door de prediking van den oneindigen God; wanneer de menschelijke geest tot het levendig bewustzijn zal wederkeeren zijner kleinheid tegenover de aanbiddelijke Wijsheid, Macht en Liefde des Allerhoogsten, eerst dan zal de moderne wereld in haar gemoedsleven zijn voorbereid om Christus, als Hij tot de zielen komt, geloovig als den Godmensch te aanbidden; om Hem als Koning in te

[1]) Vgl. S. Thom. I II, Q. LXXXIV, art. 2; II II, Q. CLXII, art. 4 ad 5.
[2]) Vgl. b. v. Friedrich Paulsen, *Einleitung in die Philosophie*, S. 344.

halen, opdat Hij met zijn Licht en zijn Vrede heersche over allen menschelijken vooruitgang en alle beschaving.

Het zou niet moeilijk zijn, naar alle kanten en in vele bijzonderheden, nog meer te toonen, dat wij den invloed der affectieve vermogens op het godsdienstig geloof erkennen. Wij vertrouwen echter, voldoende te hebben verklaard, wat ons in Brunetière en de nieuwe geloofstheorie aannemelijk of verwerpelijk voorkomt.

Twee stellingen hopen wij in dit artikel genoegzaam toegelicht te hebben:

1°. dat de theorie over godsdienstig geloof, door de groote christenwijsgeeren verdedigd, van de „nieuwere" zeer verschilt, zoowel wat den *oorsprong*, als het *wezen* en het *doel* des geloofs betreft;

2°. dat de oude geloofstheorie, voortlevend in de Katholieke Kerk, aan de *rede*, den *wil* en de *gemoedsbewegingen*, bij de geloofsact, eene werkzaamheid toekent, die strookt met den aard des geloofs en met de redelijke natuur des menschen.

De godgeleerden handelen over de bovennatuurlijke gave des geloofs, over de meer dan natuurlijke zekerheid, de gevoelens van vroomheid en van vertroosting door God in de geloovende ziel gestort. Die hoogere sfeer der goddelijke genade, de eigenlijke sfeer des geloofs, ligt boven de door ons gegeven beschouwingen. Wij spraken alleen over de werkzaamheid onzer zielsvermogens, die als eene zekere voorbereiding en voorwaarde des hoogeren genadelevens is. Op dit gebied heerscht eene verwarring van begrippen, die er ten slotte toe leiden zou, dat alles in onzen tijd geloof begon te heeten, behalve het geloof, gelijk onze christelijke voorvaderen het hebben verstaan.

Mogen de beginselen der groote christenleeraars licht brengen in deze duisternis!

Amsterdam. p. J. V. De Groot, ord. praed.

IMPULSIE.

I.

„Er zijn drie zaken, die de liefde tot de waarheid niet kan verdragen: eene huichelachtige rechtvaardigheid, de verontschuldiging der misdrijven en de verdediging van het kwaad".

A. Weiss (*L'homme complet*, T. I, p. 169).

Met reden vroeg de Psalmist aan God: „Neig mijn hart niet tot booze woorden, om zonden te verontschuldigen" (Ps. CXL, 4).

Berthier maakt bij deze woorden de volgende opmerking: „Men wil zondigen en toch geen zondaar zijn... Wat heeft men al niet uitgedacht, om toch maar niet aansprakelijk te zijn voor de ongerechtigheid, die men bedrijft! Men heeft zijn toevlucht genomen tot het noodlot, tot de sterren; ... men heeft zich verontschuldigd door de voorkennis Gods, door het gemis van genade, door de praedestinatie tot kwaad, door te zeggen, dat de verlossing alleen voor een klein gedeelte uitverkorenen was... Het beginsel van al deze goddeloosheden ligt in de trotschheid van 't menschelijk hart".

Veler hart is tegenwoordig geneigd tot booze woorden en zoekt met nieuwe woorden de oude verontschuldigingen der zonde te herhalen, en om toch maar niet aansprakelijk te zijn voor de zonde, spreekt men van *noodzakende impulsie*. Alles is evolutie, alles is noodzakelijk, alles hangt af van de impulsie op het organisme.

Camille Saint-Saens leidt het boek van Dr. Regnault: *Hypnotisme et Religion* aldus in: „Tot nu toe is het bovennatuurlijke in rook opgegaan op alle punten, waar het met de

wetenschap in aanraking kwam"; het is dus zeker, dat er geen ware godsdienst bestaat; de wetenschap alleen is de waarheid; maar niet allen zijn bekwaam om zich de wetenschap eigen te maken; zij, die daartoe bekwaam zijn, vormen onder het menschelijk geslacht slechts „une minorité infime"; de groote massa menschen is nog gedwongen bij de godsdiensten (welke komt er niet op aan) een zedelijk steunpunt te zoeken; maar de wetenschappelijke mannen geven geen gehoor aan godsdienstige suggestie of impulsie.

Geen wonder dat Regnault na zulk eene inleiding zich overtuigd houdt alwetend te zijn en voorop stelt, dat alle godsdienst niets anders is dan: hallicunatie, suggestie en hysterie. Hij acht echter voor de domme menigte den godsdienst nuttig om impulsie uit te oefenen tot *maatschappelijk* goed (*zedelijk* goed of kwaad bestaat niet) — „Il appartient aux dirigeants de ne pas laisser perdre ce facteur précieux du courage" (p. 190) — totdat de wetenschap den nieuwen godsdienst gereed hebbe, die in de maak is en volgens Regnault wellicht zal bestaan in de vereeniging der wetenschap met enthousiasme (p. 272).

Daar de hysterie den godsdienst schept en in stand houdt (p. 93); daar het gebed auto-suggestie is (p. 22); daar de HH. Sacramenten suggestie uitoefenen (p. 31), om de groote menigte, als gehypnotiseerd, tot maatschappelijke deugden te vervoeren: zoo kan men daaruit afleiden, dat allen, die nog godsdienstig zijn, in meerdere of mindere mate hysterisch moeten geacht worden (Regnault is toch, naar ik meen, uit de school van Charcot en volgt dus het gevoelen, dat het hypnotisme zich niet ontwikkelt dan bij hysterische personen). De deugd alzoo is niets anders dan impulsie door hypnotisme. Van vrijen wil is er geen spraak: „L'hypnotisme annihile la volonté chez les annimaux comme chez l'homme" (p. 228). De weinige geleerden onder 't menschelijk geslacht schijnen beveiligd voor hysterie en kunnen dus niet aan godsdienst doen; over maatschappelijk kwaad spreekt Regnault niet; hoe het gebeurt, meldt hij niet; als onzondig geleerde is

dit voor hem van geen belang. Wij moeten dus gaan zoeken bij andere geleerden van zijne soort.

E. Laurent zegt: „Wat is bekoring bij den dief anders dan eene soort van betoovering? Is het ook niet hetzelfde voor veel aanrandingen der eerbaarheid? De ongelukkige geeft aan de obsessie toe, die hem meesleept, comme une boussole aimantée". Aldus aangehaald bij Proal (*Crime et Peine*, p. 382), die er bijvoegt: „Tot nu toe had men geloofd, dat de mensch, begaafd met verstand en zedelijke vrijheid, de macht bezat om weêrstand te bieden aan de bekoring. Welk een dwaling! De bekoring hypnotiseert hem en maakt van hem een automaat zonder bewustzijn zonder verantwoordelijkheid. De auto-suggestie is onweêrstaanbaar"!

Volgens Dr. Maudsley [1]) is er „niets bovennatuurlijks in de impulsie tot goed en in de impulsie tot kwaad. En Schopenhauer [2]) verzekert: „Al wat gebeurt, geschiedt noodzakelijk... Bij den mensch is elke handeling het noodzakelijk product van zijn karakter en van het motief, dat in werking getreden is. Het zedelijk karakter is even gebiedend en onveranderlijk als de physische eigenschappen: geen invloed van buiten, geen opvoeding is in staat dit te veranderen".

De ongeleerde menigte der menschen is dus onderhevig aan impulsie; de godsdienst hypnotiseert hen, die er aanleg toe hebben; de overigen worden door hunne natuurlijke organisatie tot handelen gedwongen. Vrije wil is dus onmogelijk.

Piat, Proal en anderen verwijten met recht aan bovengenoemde leeraars, dat zij, alhoewel alle vrijheid loochenend, toch zelf handelen, alsof zij vrij waren. En Schopenhauer, de pessimist, die zoo treurt over het bestaan van den mensch, die de noodzake-

---

[1]) Bij Piat, *La liberté*, T. I, p, 203.

[2]) Vgl. Piat, o. c. T, I, p. 216; *Congrès scientif. des cath. à Paris*, T. I, p. 227.

lijkheid der wanhoop leert, heeft zich in weerwil daarvan den naam van „ascète et bouddhiste de table d'hôte" [1]) weten te verwerven.

Intusschen weten andere geleerden, behoorende tot de „minorité infime", daarop wel antwoord te geven. Flammarion beschouwt zich en andere uitgelezenen ver verheven boven de menigte. Deze uitgelezenen zijn bestemd voor het Uranisch leven („vie Uranique"), bestaande: „in aanhoudende incarnaties van het psychisch atoom, dat de elementen voor de vorming van het lichaam tot zich trekt en een nieuw organisme vormt" [2]). En dat volmaakte Uranisch leven is zoo maar niet voor Jan en alle man; deugd wordt niet beloond, maar alléén de wetenschap: „Ainsi les quatre-vingt-dix-neuf centièmes des quatorze cent millions d'êtres humains qui peuplent notre planète n'entrent pas dans la félicité Uranique, car ils ne s'adonnent pas aux grandes contemplations de la nature. Ils seraient bien embarassés de leur immortalité".

* * *

Indien deze geleerden hunne werken alleen als present-exemplaren aan anderen van de „minorité infime" bezorgden, wij zouden hun doel begrijpen, namelijk: elkander uitspanningslectuur te bezorgen. Maar onbegrijpelijk is het, dat zij hunne werken in den handel brengen onder de domme menigte. Want, den godsdienst op alle mogelijke wijzen belachelijk te maken en toch te willen, dat hij behouden blijve als „facteur de courage"; den vrijen wil te loochenen en toch de maatschappij in orde te willen houden door straf en belooning: dat is louter groote dwaasheid.

De Grieksche dichter Lycophon, zeide over een van zijne gedichten, dat hij wilde opgehangen worden, als iemand het kon

---

[1]) *Congrès de Paris*, T. I, p. 233.

[2]) Bij Ortolan, *Astronomie et Théologie*, p. 339.

uitleggen [1]). Zonder eenig levensgevaar kunnen bovengenoemde geleerden hetzelfde weddingschapje aangaan.

Duidelijk zijn, begrepen worden, schijnt niet meer wetenschappelijk. Als men tegenwoordig naam wil maken, dan schijnt er toe te behooren, dat men nieuwe vreemde woorden maakt. En het gevolg? Verwarring bij allen, die studie maken van zielkunde en rechtsgeleerdheid. En wat er eigenlijk beoogd wordt, blijkt duidelijk genoeg uit het woord van den pessimist Hartmann: „De Duitsche metaphysica alleen kan het Ultramontanisme [lees: Katholicisme] overwinnen" [2]).

Alhoewel in hunne werken alle godsdienst aangevallen wordt, de scherpste pijlen zijn gericht naar de rots, die de waarheid van eeuw tot eeuw bewaart in de Katholieke Kerk.

Het kan dus niet anders dan nuttig zijn voor allen, ja 't is zelfs noodzakelijk voor velen, die studie maken van zielkunde en rechtsgeleerdheid, om de ware beteekenis van het woord *impulsie* te kennen, vooral, omdat het misbruiken van dit woord in staat is én den waren godsdienst te ondermijnen én de geheele maatschappij in beroering te brengen. „Les plus dangereuses erreurs s'introduisent quelquefois à la faveur d'une phraséologie ambigue" [3]).

* * *

Wat maakt eene handeling zedelijk of onzedelijk, goed of kwaad?

Gij, o mensch, die bestaat, gij bestaat *uit u zelf* of niet. Een wezen, dat uit zich zelf bestaat, is een *noodzakelijk* wezen. De reden van bestaan van een noodzakelijk wezen bevindt zich in het feit, dat zijne essentie is: *zijn*, en zulk een wezen kan niet anders dan *oneindig* zijn. Welnu, er kan slechts *één* oneindig noodzakelijk wezen zijn.

Zijt gij zulk een oneindig noodzakelijk wezen? Neen, want in u bevindt zich niet het feit dat uwe essentie is: *zijn*. Gij

[1]) Bij Vigouroux, *Les Livres Saints*, T. II, p. 333.
[2]) *Congrès de Paris*, T. I, p. 251.
[3]) Zahm, *L'évolution et le dogme*, T. II, p. 37.

weet, dat gij zijt, maar gij weet tevens, dat gij ook kunt *niet zijn*. Daar gij alzoo niet zijt uit u zelf, moet gij door een noodzakelijk wezen, door God gemaakt zijn, en God, oneindig wijs, moet een *doel* hebben gehad om u te scheppen. Het goed, dat in uw bestaan gelegen is, kan Zijn doel niet zijn, want gij zijt *eindig* en Zijn doel moet *oneindig* zijn. Dat oneindig doel kan Hij niet vinden dan in Zich Zelven; vandaar dat de Spreuken (XVI, 4) zeggen: „De Heer heeft alles gewrocht om Zijn Zelfs wille". Gij, bestaat dus uit Hem en tot Hem. Uw einddoel is: de glorie van uw Schepper. En daar gij een redelijk schepsel zijt, moet gij Hem een redelijken eeredienst geven. Uw handeling is zedelijk, goed, als zij overeenstemt met uw einddoel; onzedelijk, slecht, als zij niet overeenstemt met uw einddoel. Zoo gij volgens deze uwe bestemming handelt, vindt gij ook uw eigen geluk in tijd en eeuwigheid; zoo niet, dan vindt gij uw tijdelijk en eeuwig ongeluk.

Elke mensch is geschapen tot God; geen enkele mensch is geschapen voor een anderen mensch. Levende in de maatschappij, is het dus *mijn plicht* het einddoel en de bestemming van andere menschen niet tegen te werken, maar te eerbiedigen. Dat is Gods wil. Uit Gods wil volgt mijne verplichting jegens God en ook mijne verplichting jegens andere menschen.

Bestaat er eene impulsie, die *noodzaakt* tot het *kwaad?* Neen, als mensch hebt gij verstand en vrijen wil. Met deze moet gij God kennen en beminnen, d. i. Zijn wil volbrengen, die u bekend is, hetzij door de natuurwet, hetzij door een geopenbaard gebod. Indien er eene impulsie bestaat, die u noodzaakt Gods wil te overtreden, dan zijt gij geen mensch, die beschikken kunt over uwe zielsvermogens, omdat een ziekelijk lichaam dit verhindert, en uwe handeling is u niet meer toerekenbaar.

Wie of wat zou op den mensch impulsie uitoefenen, zóó dat hij noodzakelijk kwaad doet?

1°. Reeds oud is de godslastering, dat God zelf den mensch

tot het kwaad brengt. Tegen deze geldt het woord der Schriftuur: „Zeg niet: Hij [God] is het, die mij doet zondigen; want Hij heeft de boozen niet noodig" (Eccli. XV, 12). Ook ten tijde van den H. Jacobus waren er ketters, die God als oorzaak der zonde lasterden. Van daar dat hij in zijn brief (I, 13) zegt: „Niemand als hij bekoord wordt zegge, dat God hem tot het kwaad bekoort". Diezelfde dwaling volgt uit de leer van Calvijn, Luther, Melanchton (zie *Theol. Wirceb.* T. VII, p. 19 en *De Kath.* Dl. CX, bl. 139). Maar indien God de oorzaak was van het kwaad, dan zou Hij een wreker zijn van Zich zelven, door het kwaad te straffen. Zijne eigene handelingen bestraffen is zoo tegen de eeuwige wijsheid, dat God geen God zou zijn, indien Hij dit kon doen.

Zoekt dus de oorzaak niet bij God maar bij den mensch.

Het ongeloof van onzen tijd, zeker, spreekt met grootere dwaasheid dan de ketterij, zeggende: „Er is geen God"; maar het kwaad aan noodzakelijke impulsie van het organisme toe te schrijven, is minder erg dan een God aan te nemen en Hem, den oneindig volmaakte, oorzaak te noemen van het kwaad.

2°. De eene mensch heeft nooit *recht* om den anderen tot zonde te dwingen en nimmer *de macht* daartoe. Hij kan het lichaam dooden maar de ziel niet. De zonde alleen kan de ziel dooden, en deze zonde kan nooit plaats hebben tenzij door vrijwillige toestemming. Getuigen ter bevestiging dezer woorden, zijn de ontelbare Martelaren, die men te vergeefs tot de zonde heeft willen dwingen.

3°. De duivel kan niets op den mensch, tenzij door de toelating Gods. Indien God het veroorlooft, kan hij door obsessie den mensch allerhevigst aanvallen, maar nooit tot kwaad dwingen. Indien God hem toestaat, dat hij door possessie bezit neemt van het lichaam en zich daarin zoo aanstelt, *alsof* hij, in plaats van de ziel, het beweegt en beheerscht, — „toch blijft de ziel vrij, zoolang de uitoefening van haar bewust leven niet is opgeheven; zij zelve is nooit bezeten;... de ziel blijft meesteresse van zich

zelve, en zoo zij getrouw is aan de genade Gods, heeft ze in haar vrijen wil een veilig toevluchtsoord" [1]).

Daar wij alzoo geen noodzakende impulsie ten kwade aannemen, noch van den kant van God, noch van den kant onzer medemenschen, noch van den kant des duivels, wenschen wij hier nog twee punten meer in 't bizonder te bespreken, namelijk de *bekoring* en het *hypnotisme*. Bepaaldelijk ten opzichte van de bekoring zullen wij de leer der Katholieke Kerk handhaven tegenover de modernen, die er een determineerende impulsie van het organisme voor in de plaats willen stellen.

* * *

Is de bekoring een determineerende impulsie?

Volgens Taine is onze geest even mathematisch samengesteld als een horloge... „De impulsie, aan dien geest gegeven, vervoert ons, wij gaan onweerstaanbaar op den gebaanden weg" [2]). De bekoring heeft dus alle gelijkenis met een wijzerverplaatsing.

„De mensch denkt niets anders dan wat hij denken moet; hij wil niets anders dan wat hij willen moet. Het inconsciente, d. i. de blinde impulsie der natuur, overheerscht; daaraan willen weêrstaan is onmogelijk en maakt ongelukkig" [3]).

---

[1]) Ribet, *La mystique div.* T III, p. 206.

[2]) Bij Desorges, *Erreurs modernes*, p. 36.

[3]) Hartmann, bij Weiss o. c. T. I, p. 299.

Aanm. op het onlangs verschenen werk van Dr. G. Jelgersma, *Leerb. der functioneele neurosen.*

Dat Dr. Jelgersma een voorstander is der leer over noodzakelijke impulsie ook bij gezonde menschen, blijkt uit het volgende. Dr. Jelgersma zegt (bl. 74) in het algemeen: „Elke handeling is het resultaat van eene combinatie van verschillende voorstellingen. Naarmate verschillende voorstellingen sterker of zwakker zijn, naarmate zij in deze of gene richting overwegen, zal hun resultaat, de handeling, verschillend zijn. De eene voorstelling *drijft* tot een zekere handeling, de andere houdt daarvan terug". Dat Dr. Jelgersma in het algemeen spreekt, is duidelijk uit hetgeen hij daarop laat volgen: „Bij een neurastenicus is het ook aldus, maar de strijd der voorstellingen heeft hier onder eenigszins abnor-

Het gevolg van deze leer is volgens Weiss, dat velen zeggen: „Wij willen niets meer weten van dien moeielijken strijd tegen het vleesch en al wat ons behaagt.... Indien God de natuur en het groote Al is, indien de natuur God is, dan is de impulsie naar het inconsciente en de natuur te gelijk de impulsie van den wil Gods zelf. Is het dan niet zonde, tegen de neiging der natuur en der zinnelijkheid te willen ingaan?"

De bekoringen zijn dan ook volgens deze leer niets anders dan „goddelijke gedachten, goddelijke aansporingen;... die neigingen. tot zingenot, die gij gemeend hebt te bestrijden, zijn geheime goddelijke krachten, die u den weg toonen, welken gij volgen, de handelingen, die gij verrichten moet en waarin gij uw waar geluk moet zoeken" (p. 300).

Wie alzoo de impulsie zijner hartstochten volgt, voert goddelijke inspraken uit, en van bekoring of strijd is er geen spraak meer. Vrede, vrede schrijven en prediken de nieuwe wijsgeeren! En de evolutie van dien vrede? Een getal zelfmoorden uit levensverdriet zóó groot, dat er geen berekening van te houden is.

---

male omstandigheden plaats". En op bl. 80 staat het volgende: „De oudere psychiatrie en evenzoo de psychologie nam een afzonderlijk vermogen van den menschelijken geest aan, een z. g. wil, en plaatste deze als een soort heerscher over de andere eigenschappen van den geest, waar hij naar welbehagen over beschikte. De nieuwe experimenteele psychologie heeft te recht ingezien, dat een dergelijk vermogen, dat zijn oorzaak in niets vond, dat onafhankelijk van alles voortleefde en zijn besluiten decreteerde, een onding was.... Wanneer men zegt, dat iemand iets wil, dan beteekent dit niets anders, dan dat men zegt, dat de combinatie van motieven en voorstellingen zich in eene bepaalde richting geuit heeft". — Zulke woorden van een geneesheer voor zenuwlijders geven stof tot nadenken aan allen, die gelooven, dat de mensch door God begaafd is met een vrijen wil. Het is van het grootste gewicht te weten, of de geneesheer, die een zenuwlijder behandelt, de leer van noodzakende impulsie is toegedaan of niet. — Uit de *Psych. en Neur. Bladen* (Nov. 1897) blijkt, dat dit oordeel over Dr. Jelgersma juist is. In de beoordeeling over genoemd werk, zegt Dr. Hermanides: „Jelgersma verklaart met de nieuwe psychiaters mede te gaan, hoewel bl. 80, 81

Wat de Katholieke Kerk onder bekoring verstaat, is geen noodzakende impulsie: dit wenschen wij thans duidelijk uiteen te zetten.

„De bekoring is eene uitlokking tot zonde, en deze uitlokking is òf alleen uitwendig òf ook inwendig, wanneer de begeerte van den mensch tot een schijnbaar en bedriegelijk goed getrokken wordt en aangespoord om de wet te overtreden" [1]).

Wat de inwendige bekoring betreft, over deze zegt de H. Jacobus: „Een iegelijk wordt bekoord, wanneer hij door zijne begeerlijkheid afgetrokken [van het goed] en gelokt wordt [tot het kwaad]" [2]).

Deze begeerlijkheid komt uit de erfzonde voort en neigt tot de zonde, maar oefent geen noodzakende impulsie uit.

Wel kunnen wij zware bekoringen niet uit onze eigene kracht overwinnen, maar wij kunnen het door de genade, die God ons altijd geven zal, zoo wij volgens de leer van Christus dagelijks bidden: „En leid ons niet in bekoring, maar verlos ons van den kwade".

Dat nu de volmaaktste menschen door den duivel dikwerf hevig worden aangevallen, kunnen wij gemakkelijk begrijpen, en het boek Job leert ons, waarom God het toelaat. Maar ook inwendig is de strijd dikwerf groot juist bij de volmaaktste en heiligste menschen. „De drift stuift met woede op tegen de hinderpalen, welke hare lusten in den weg staan", zegt de H. Joan. Chrys. (Hom XVII in Matth.). Waar geen wet is, daar is de begeerlijkheid sluimerende. Hoe beter iemand de wet kent: „gij zult niet begeeren", en hoe volmaakter hij ze wil onderhouden, des te meer zal de begeerlijkheid, als een wild dier uit de sluimering opgewekt, alle kwaad willen (vgl. Rom. VII).

Misschien werpt men op: degenen, die aan de bekoring niet

---

en 105 van zijn werk toonen, dat bij hem de natuur sterker is dan de leer. Hij spreekt daar van *„bewuste"* wil, van *„bewust gewilde bewegingen"*. Negeer den wil, goed, maar zwijg dan ook van hem, en laat niet telkens blijken in uwe redeneering, dat gij hem niet missen kunt".

[1]) Lehmkuhl, *Theol. mor.* T. II, n. 455.

[2]) Jac. I, 14.

toegeven, bepaaldelijk de Heiligen, hebben een sterk organisme en de bekoring heeft bij hen nooit de kracht van impulsie.

Maar welk verschil van organisme kan er bestaan hebben bij Augustinus, die, zooals hij zegt, zijne bekeering uitstelde om zijne driften, die hem trokken bij zijn kleed van vleesch, waarop lange omgang hen zooveel invloed had doen verwerven... en hem met de stem van een tyran toeriepen: „Meent gij dat soort van wellust te kunnen missen?" (*Conf.* L. VIII, C. XI) — en bij den H. Augustinus, die bitter klaagt over de ontuchtige bekoringen, welke als gevolg van vroegere zonden uit zijn geheugen opkomen, en bij zijn waken wel niets op hem vermogende, maar zijn slapen afwachten, om hem eenigen schijn van toestemming te ontwringen? (*Conf.* L. X, C. XXX). Welk verschil tusschen het organisme van Hiëromynus, die als jongeling te Rome studeerend aan zijne driften toegaf en den H. Hiëronymus, zittende in de woestijn van Chalcis, vol van klachten over de schrikkelijke bekoringen, die hij in zijn door boetvaardigheid uitgemergeld lichaam ontwaarde?

Misschien werpt men op: de impulsie der bekoring is bij de Heiligen niet in volle kracht geweest, omdat hunne omgeving de volvoering in den weg stond.

Toen de H. Franciscus van Sales op twintigjarigen leeftijd student was aan de hoogeschool van Padua, kwam in die stad eene voorname boeleerster uit Napels. De medestudenten van Franciscus waren reeds voor hare verleiding bezweken, en het laat zich begrijpen, dat de ingetogenheid van Franciscus, nog meer dan vroeger, een stilzwijgend verwijt was voor hunne lafheid. Daarom spanden zij samen om Franciscus in den strik te laten loopen. Zij zouden hem wijs maken, dat een groot rechtsgeleerde te Padua was aangekomen, bij wien vergeleken zijn professor Pancirole zelfs maar een leerling scheen. Franciscus zou zijn lust om nieuwe kennis op te doen niet kunnen bedwingen en hem zeker willen bezoeken; dan zouden zij hem

in het huis der boeleerster brengen, die zich moest voordoen als de dochter van den rechtsgeleerde en onder voorwendsel, dat haar vader met een ander in gesprek was, intusschen de gelegenheid zou hebben met Franciscus alleen te zijn. Wat zij voorzien hadden gebeurde. De studielust van Franciscus was opgewekt; hij ging mede; men liet hem alleen bij die jonge dame en... hij verachtte haar zóó, dat zij in hare woede begon te roepen, dat hij haar wilde bestelen [1]). Ziedaar de omgeving van een kuisch student.

De H. Barbara en de H. Dymphna werden door haar eigen vader tot zonde aangezocht, en dat wel onder afschrikwekkende bedreigingen. En toch bezweken zij niet, maar stierven liever den marteldood. Ziedaar de naaste omgeving van kuische maagden.

Daarentegen is zelfs de omgeving van de best geordende kloostergemeente geen waarborg tegen de bekoring, en Montalembert [2]) acht het een zeer menschkundige opmerking van een meester in het geestelijk leven, dat alleen reeds de aanhoudendheid en de geregelde terugkeer van godvruchtige oefeningen, al worden zij afgewisseld, eene beproeving is, die het dagelijksch afsterven van eigen wil vereischt: „Men wordt gewoon — zegt hij — aan reglementen, gebruiken, ja aan lastige verplichtingen, die een *aardsch* doel hebben. Maar zoodra men hetzelfde *voor God* wil doen, komt de tegenzin op".

Dezelfde Apostel die ons leert, dat een iegelijk bekoord wordt, wanneer hij door zijne begeerlijkheid van het goede wordt afgetrokken en tot het kwaad verlokt, voegt daarbij: „Vervolgens als de begeerlijkheid ontvangen heeft, baart zij de zonde". Blijft die zonde geheim, dan maakt de tegenwoordige „école d'anthropologie" er al zeer weinig uit: iemand blijft „honnête homme":

---

[1]) *Oeuvres de S. Franc. de Sales*, T. I, p. 11.

[2]) *Les moines d'Occident*, T. V, p. 342.

„L'honnête homme de l'école d'anthropologie n'est-il pas celui qui n'est pas condamné?" [1]) Is die zonde daarentegen publiek, dan komen Dr. Lombroso, Dr. Buchner en hunne school, zeggende, dat die misdaad geen menschenwerk, maar atavisme is, d. i. een toestand, waarin bij den misdadiger het instinct van den voorhistorischen mensch (dier) herleeft, dat hem tot de misdaad dwingt [2]). „Edoch — zegt Proal — de gestadige ondervinding leert, dat dezelfde mensch met hetzelfde organisme achtereenvolgens braaf en slecht kan zijn" (p. 244).

David had in vele beproevingen, inzonderheid door Saul hem berokkend, heldhaftige deugd getoond. Diezelfde David, koning zijnde, werpt een onvoorzichtigen blik op de vrouw van Urias. Impulsie? „De vrouw was in de verte — zegt de H. Augustinus *(In Ps. II)* — de drift nabij", en deze drift trok hem van God af, en bracht niet ééne misdaad maar eene reeks van gruwelen voort. Hoe is nu David, door één blik een mensch geworden, wiens organisatie tot misdaad doemt? En o wonder, datzelfde mensch spreekt na eenigen tijd een woord van oprecht berouw: „ik heb gezondigd" — en geheel zijn organisme verandert weer tot een mensch, veel edeler en grooter dan hij vroeger was.

Wij dachten, dat de ongeloovigen geen „wonderen" aannamen. En zulke „wonderen" volgen toch van zelf, als men met Voigt zegt: „J'aime mieux être un singe perfectionné qu'un Adam dégénéré" [3]). Maar bij den „ontaarden Adam" hebben wij dergelijke ongerijmdheden niet noodig. De ontaarde Adam, al noemt hij zich een Bossuet, erkent in zijn eigen hart, zonder verandering van organisme, de bron, waaruit alle kwade gedachten en misdaden voortkomen: „Zegt niet, dat er misdaden zijn, van welke gij zoo afkeerig zijt, dat gij ze, zonder Gods genade, kunt ver-

---

[1]) Baets, *Les bases de la morale*, p. 364.
[2]) Zie Proal, o. c. (Art. I *Crime et atavisme*) en Baets, o.c. p. 329.
[3]) *Rev. cath. des rev.* T. II, p. 283.

mijden; want wie zou u kunnen ontraadselen, hoe onze driften aan elkander verbonden zijn, en hoe de driften, die gij koestert, hare gezellinnen, die gij verfoeit, de eene na de andere bij u binnenleiden" [1]).

Men behoeft er geen nieuw woord voor te zoeken, en te spreken van „sadisme", als schijnbaar strijdige driften samengaan. Wreedheid met wellust in verband zijn overbekend uit de gewijde en ongewijde geschiedenis.

En zoo gaat het niet alleen met den wellust, maar met alle driften; als ge aan ééne drift toegeeft, dan weet ge niet waartoe zij u vervoeren zal.

Een dief, die 's nachts inbreekt, wil alleen geld; maar dat geld kan verdedigd worden, en dan volgt misschien verwonding of moordaanslag. Een ander wil alleen het genot van sterken drank, maar die drift heeft geld noodig en zal de hulp van andere driften inroepen om dat geld machtig te worden.

Om over de bekoringen en driften van den mensch goed te schrijven, is er meer noodig, dan alleen 's menschen lichaam te meten en te bestudeeren.

Men vroeg eens aan Masillon, hoe hij het toch aanlegde om zoo naar waarheid de bewegingen en ontroeringen van 's menschen hart te schilderen, en vooral de intriges, eerzucht en afgunst van het Hof te schetsen, daar hij toch zoo zelden aan het Hof kwam. Massillon antwoordde: „Ik heb die kennis verkregen door de studie van mijn eigen hart" [2]).

O groote geleerden van onzen tijd, die een zekeren blik meent te werpen in de binnenkamers van alle harten, gij kent niet eens uw eigen hart. Indien gij uw hart doorgrondet, gij zoudt met den H. Augustinus zeggen, dat gij in staat zijt alle misdaden te bedrijven, die een ander mensch bedrijft; gij zoudt met den

---

[1]) Bossuet, *III Serm. pour la fête de la Circonc.*

[2]) Kard. Gibbons, *L'ambassadeur du Christ*, p. 338.

H. Augustinus God bedanken voor de misdaden, die gij niet bedreven hebt (*Conf.* Lib. II, C. VII).

* * *

Maar, zal men zeggen, indien gij geen dwingende impulsie aanneemt, hebt ge dan nooit gelezen, welke macht de hypnotiseur kan uitoefenen op den gehypnotiseerden; weet ge dan niet, dat deze geheel in zijne macht is; wat spreekt ge nog van bekoring, die men uit vrijen wil kan involgen of verwerpen? — Wij antwoorden, dat men het hypnotisme niet moet verwarren met het spiritisme en occultisme, maar op zich zelf beschouwen.

„Er zijn — zegt Coconnier — drie manieren van hypnotiseeren". Sommige hypnotiseurs richten zich alleen tot de uitwendige zintuigen; anderen tot de zintuigen en de verbeelding; wederom anderen werken alleen op de verbeelding. Alle drie de manieren komen overeen in het essentieele, en dat essentieele is de suggestie, d. i. de invloed door een ander persoon uitgeoefend op de hersens van iemand, die gehypnotiseerd is, door woorden, bevelen, gevoeligen indruk enz. [1]).

Wij zullen niet uitmaken, wie gelijk heeft, òf Dr. Bernheim, die gezonde personen, òf Dr. Charcot, die alleen hysterische personen geschikt acht om gehypnotiseerd te worden.

Maar laat ons veronderstellen, dat *iedereen* gehypnotiseerd kan worden, de vraag blijft, of iemand *tegen zijn wil* in dien toestand kan gebracht worden. En daarop antwoordt Bernheim: „Het is zeker, dat iemand, die niet wil gehypnotiseerd worden, *en die weet*, dat men zonder zijn wil hem niet kan hypnotiseeren, aan alle proeven met goed gevolg wederstaat. Het is ook zeker, dat sommige personen geen wederstand kunnen bieden, omdat hun wil door vrees verzwakt is of door de vaste meening, dat eene hoogere macht invloed op hen uitoefent. Niemand kan dus gehypnotiseerd worden, die niet het idee heeft, dat hij gehypno-

---

[1]) *L'Hypnotisme franc* (Ed. 1897) p. 22.

tiseerd wordt" [1]). Maar indien iemand zich eenmaal vrijwillig heeft laten hypnotiseeren, dan kan hij dikwijls door zijn hypnotiseur tegen zijn wil in hypnose gebracht worden. Personen alzoo die gezond zijn — dus niet hysterisch, overgevoelig enz. — die in wakenden toestand verkeeren en zich niet aan de proef van een hypnotiseur overgeven, integendeel, volstrekt niets met hypnotisme te doen willen hebben, kunnen niet tegen hun wil gehypnotiseerd worden [2]).

Geven zij zich echter aan den hypnositeur over, dan kunnen zij vergeleken worden met personen, die zeggen niet dronken te willen worden, maar toch toestemmen om eene groote hoeveelheid alcohol in te nemen.

Dat nu sommige personen, zooals Bernheim en Moll beweren, door schrik overmand of in de vaste meening, dat een hoogere macht invloed op hen uitoefent, tegen hun wil en ook zonder dat zij zich aan de proef van den hypnositeur onderworpen hebben, gehypnotiseerd kunnen worden; daarop antwoorden wij: dat deze gelijk zijn aan andere menschen, die door schrik of valsche inbeelding overmand worden. Ik geloof ook, dat Proal een goeden raad geeft, als hij eene plaats vraagt in een krankzinnigengesticht: „pour *le malade* qui sert d'instrument aux malfaiteurs" (o. c. p. 384).

Komt iemand derhalve tegen zijn wil in aanraking met een hypnotiseur, dan moet hij zorgen niet bevreesd te zijn en zich niet in slaap te laten brengen. Het volgende verhaalt Braid: „Eens bracht ik, in gezelschap van den heer Walker, een bezoek aan een der beroemdste magnetiseurs van Europa. Deze zeide, dat het hem dikwijls voldoende was een blik op iemand te werpen om de magnetische uitwerking te verkrijgen. Hij wilde, meen ik, Walker en mij overvallen, en hield zijn scherpe

---

[1]) *De la Suggestion* (2e Éd.) Préf. p. IV.

[2]) Vgl. Coconnier, o. c. p. 68.

oogen op Walker gericht. Intusschen hield deze, zijn doel vermoedende en wetende wat ik leerde omtrent de wijze van wederstand tegen zulke betoovering, *oogen en geest in beweging*. Aldus onttrok hij zich aan den betooverenden invloed van de twee schoonste oogen, die men tot dat doel kon uitdenken". Baunis zegt ook, dat lachen een uitstekend middel is om den hypnotischen slaap tegen te gaan: „Riez, moquez-vous, plaisantez... et tous les docteurs réunis de Nancy, de Bordeaux et de Paris ne pourront vous hypnotiser" [1]).

Men heeft aanvankelijk gemeend, door middel van het hypnotisme een doodelijken slag te kunnen toebrengen aan de leer van den vrijen wil en van de bekoring en daaruit volgende handelingen. „Voyez ce roi de l'univers, qui d'après les spiritualistes et les chrétiens, serait fait à l'image de Dieu; regardez-le dans l'état hypnotique dépossédé de sa volonté, faisant à son réveil l'acte qui lui a été suggeré!" [2])

Maar waarom, vraagt Proal, verwart men den *ziekelijken* toestand van den gehypnotiseerden met den *normalen* toestand van den mensch? Welke bewijskracht heeft de vergelijking van een mensch in dronkenschap met een mensch, die niet door alcohol bedwelmd is? En toch hebben velen zulk eene vergelijking willen doorzetten en gezegd: de mensch is niet vrij, want als hij gehypnotiseerd is, mist hij de vrijheid; en daar men door auto-suggestie zoowel als door uitwendige suggestie gehypnotiseerd wordt, is er geen spraak meer van bekoring.

Volgens de Spreuken (XXX, 20) zeide de overspelige vrouw: „ik heb geen kwaad gedaan"; tegenwoordig zou zij kunnen zeggen: ik was gehypnotiseerd!

De man, die bedrog pleegde en betrapt werd, verontschuldigde zich, volgens de Spreuken (XXVI, 19) zeggende: „ik deed

---

[1]) Coconnier, o. c. p. 76, 77.
[2]) Tarde, bij Proal, o. c. p. 385.

het maar uit kortswijl"; hij had kunnen zeggen: ik was gehypnotiseerd!

Hoever sommige aanhangers van het hypnotisme hierin gaan, blijkt uit de zaak Eyraud Bompard, in 1890 te Parijs voorgekomen.

Eyraud verlaat zijne wettige vrouw en leeft onwettig met Gabrielle Bompard, die even losbandig was als hij. Om in de verkwistingen te voorzien beraamden zij eene misdaad. Hun oog viel op den deurwaarder Gouffé, die naar hunne meening rijk was. Na gedurende verschillende dagen alles voorbereid te hebben, vermoordden zij hem, verborgen het lijk in een reiskoffer en vervoerden het naar Millery, bij Lyon.

Voor het gerecht gedaagd, wierp Gabrielle alle verantwoordelijkheid op Eyraud, maar het Hof veroordeelde haar tot twintig jaar dwangarbeid.

Niet meer dan billijk, zult ge zeggen. En toch heeft Dr. Liégeois van Nancy haar willen verontschuldigen. Was zij dan krankzinnig? Neen. Vertoonde haar lichamelijk gestel een of andere abnormaliteit? Neen. Maar zij was gehypnotiseerd, verklaarde Dr. Liégois. Doch Dr. Brouardel en Dr. Ballet hadden weinig moeite om de ijdelheid van zulk een verklaring te bewijzen en het Hof liet Gabrielle in St. Lazare opsluiten [1]).

In de *Annales medico psych.* (Mai—Juin 1897) vinden wij als antwoord van Clark—Bell op de vraag, of een gehypnotiseerde door suggestie tot een misdaad kan gedreven worden: „Tot nu toe kan men *geen enkel* feit van eenige beteekenis aanvoeren" (p. 457). En Proal schreef in 1892 (o. c. p. 381): „Tot nu toe heeft men nog niet gezien, dat een booswicht eene misdaad deed uitvoeren door een gehypnotiseerde".

* * *

[1]) Faure, *Souvenirs de la Roquette*, p. 290—300.

Al nemen wij echter, in 't algemeen gesproken, geen determineerende impulsie aan, wij willen toch niet ontkennen, dat er gevallen denkbaar zijn en werkelijk voorkomen, waarin de impulsie de handeling determineert. Eenige van die bijzondere gevallen hopen wij in een volgend artikel te bespreken.

V. A. SPRENGERS,
Rector in het gesticht *Voorburg* te Vucht.

RECTIFICATIE.

Dr. Mendes de Leon heeft de vriendelijkheid gehad den ondergeteekende opmerkzaam te maken op eene onjuistheid, voorkomende in het opstel over Neo-Malthusianisme van de vorige aflevering. De uitspraken n.l. van Neugebauer en Aveling, aldaar (blz. 401 en 402) meêgedeeld, gelden niet het *pess. occlus.*, maar het gewone *pessarium*, een instrument, dat geen Neo-Malthusiaansche strekking heeft, maar dat, ondoelmatig toegepast, dikwerf schadelijke gevolgen te weeg brengt, met welke die van het *pess. occlus.* veel overeenkomst vertoonen.

De meening en de ervaring van Neugebauer kan derhalve niet rechtstreeks maar slechts zijdelings als een argument tegen het *pess. occlus.* worden aangevoerd. Zóó was het bij Dr. Mendes bedoeld, maar die bedoeling is den ondergeteekende — die, eerlijk gezegd, het onderscheid tusschen beide niet kende — ontsnapt.

Aan Dr. Mendes, die mij in staat stelde de misvatting goed te maken, oprechten dank.

G. VAN NOORT.

BOEKBEOORDEELING.

Neêrlands Heiligen in vroeger eeuwen door J. A. F. Kronenburg, C. S.S. R. Amsterdam, F. J. H. Bekker, 1898.

Eenige maanden geleden verscheen het eerste deel van *Neêrland's Heiligen*, geschreven door de wel versneden pen van den Hoog Eerw. Pater Provinciaal Kronenburg,

Ofschoon het geen gewoonte is, het eerste deel van een werk te beoordeelen, waarvan nog meerdere deelen te gemoet worden gezien, meenen wij toch hier eene uitzondering te moeten maken, omdat hier sprake is van een boekdeel, dat bij zijn eerste verschijning reeds aanstonds, en wel met het volste recht der wereld, aller nauwlettende aandacht en waardeerende belangstelling vraagt.

Geen jaar ging in de laatste tijden voorbij, of men hoorde in katholieke letterkundige kringen den wensch uiten, dat toch eens een volledig leven van Neêrland's Heiligen zou geschreven worden; maar al verscheen soms het leven van den een of ander hunner, een volledig werk liet zich steeds wachten. Men beschouwde dit als een reuzen-arbeid, waar niemand zijne schouders onder durfde te zetten. Alle lof dus aan den schrijver, die den moed had een dergelijke taak op zich te nemen.

Moed geeft hier slechts den eersten stoot, volhardende arbeid, een arbeid voor den oningewijde ongeloofelijk zwaar,en een critisch oog worden niet minder gevorderd. Nasporing op nasporing naar, bestudeering en schifting der gevondene bronnen moet de schrijver zich getroosten.

De Hoog Eerw. Provinciaal stelt zich voor in zijn werk de beste vruchten van een historisch onderzoek in schoonen vorm aan te bieden. Is hij hierin tot heden geslaagd? Met ernst heeft hij het woord overwogen van den kunstkenner Horatius (*Epist. ad Pis.* 37 vv.): „Sumite materiam etc.: Gij, die schrijven wilt, kiest eene

stof, die overeenkomt met uwe krachten en overdenkt eerst lang, wat uwe schouders dragen kunnen". De schrijver is volkomen op zijn gebied en de stof, die hij behandelt, meester. Reeds lang was hij gunstig bekend om zijn schoone bijdragen over Nederlandsche kerkelijke geschiedenis in het maandschrift *De Volksmissionaris*; nog in het laatste jaar behandelde hij daarin het leven van Geert Groote.

De lijst van de beste historische werken — als de Bollandisten, de *Analecta Bollandiana*, *Acta SS. Belgii selecta* — en van degelijke geschiedvorschers, voor zijn werk geplaatst, doet ons terstond zien, dat wij hier met een ernstig studiewerk te doen hebben. Gaarne hadden wij echter ook de *Bibliotheca Belgica* van Andreas Valerius en die van Foppens vermeld gezien. Schijnbaar is de H. Eerw. Schrijver spaarzaam met het aangeven van bronnen bij de verwerking zijner stof, doch schijn bedriegt. Er is in dit boekdeel weinig te vinden, waarvoor geen getuigenis wordt aangehaald, of wel in den tekst zelf of in de aanteekeningen, hoe spaarzaam men deze ook aantreft. Het geheel geeft waarlijk den lezer het vertrouwen, dat hij hier een ware historische behandeling van Neêrlands Heiligen voor zich ziet.

Over het algemeen zijn de schrijvers, die bouwstof aanboden, goed gekozen en naar juiste waarde geschat; geschiedenis, overlevering en legende worden goed onderscheiden. Er wordt niet gejaagd op effect, ten minste niet in zooverre het de historie betreft. Soms hadden wij in eene aanteekening vermeld willen zien, dat het verhaal, al is het niet van gezag ontbloot, toch ernstig wordt aangevallen, ja zelfs verworpen. De schrijver had in het leven van den Heiligen Maternus moeten aanteekenen, dat er door kundige historieschrijvers, als P. de Marne, *Hist. du Comté de Namur* (II, p. 485), beweerd wordt, dat de H. Marternus niet in de eerste eeuw der christelijke jaartelling geleefd heeft. Nu zegt wellicht de schrijver: het verhaal wordt slechts gegeven volgens eene overlevering; doch moet ook deze niet geloofwaardig zijn? Wel zullen wij niet beweren, dat de overlevering, waarop het levensverhaal van den H. Maternus berust, van alle gezag ontbloot is, maar sporen van vervalsching draagt zij. Er wordt ons gesproken over de wijding van den H. Maternus tot subdiaken in het jaar 50. Toen bestond het subdiakonaat nog niet in Rome's kerk. Gaarne zagen wij hier ook op de overlevering behoorlijke critiek toegepast.

In het leven van den H. Servatius lezen wij, dat deze als de

tiende bisschop van Tongeren den H. Maternus opvolgde. Ook dit is eene overlevering, maar volgens eene aanteekening bij Butler (*Vies des Pères, Martyrs et autres principaux Saints*, T. III, p. 123) is deze van alle gezag ontbloot. Nu moge niettemin zulk een overlevering niet geheel te verwerpen zijn, zij dient toch op hare juiste waarde geschat te worden.

In het leven van den H. Lambertus keuren wij het goed, dat de schrijver, bij de behandeling van diens marteldood, zich houdt aan de aloude Luiksche overlevering, door M. Kurth, professor aan de Universiteit, naar schrijvers meening grondig verdedigd. Wij willen hier niets op afdingen, maar hadden gaarne even aangestipt gezien, hoe Kurth in zijn werk M. Dewez weerlegt, die in zijn *Mémoire pour servir à l'histoire d'Alpaïde, mère de Charles-Martel* (uitgegeven in de *Mêmoires de l'académie royale de Bruxelles*, T. III, p. 518) Alpaïs, de listige vrouw, die Pepijn's hart trachtte te winnen, geheel onschuldig verklaart aan Lambertus' dood.

Ofschoon wij dankbaar zijn voor de vele bronnen en werken, door den schrijver opgespoord en bestudeerd, zagen wij toch in het leven van Sint Servatius de *Officia propria eccl. cathed. Leodiensis* (p. 21) gaarne aangegeven. In deze immers wordt verhaald, hoe Servatius te goeder trouw eenmaal Ariaansch gezind was, maar toen hij begreep, dat hij bedrogen was, een vurig verdediger van het katholiek geloof werd. De historie wint door deze vermelding, en de luister van Sint Servatius wordt hierdoor niet verduisterd. Kan ook voor het leven van Sint Lambertus Pater Roberti's *Vita S. Lamberti* etc. (Leodii 1622) geen voorname bron zijn (Butler, *Vies des Pères* etc. Tome V, p. 137)? Dit werk behandelt, volgens Butler, zeer oordeelkundig verschillende punten in het leven van Sint Lambertus, waaromtrent twijfel is ontstaan, en schijnt eene studie te zijn, naar oude bronnen bewerkt; de titel zegt ten minste: *Vita ... ex antiquis probatisque auctoribus et chartis collecta.*

Ten opzichte der historische aanteekeningen merken wij op, dat wij deze steeds liever aan den voet der bladzijden wilden geplaatst zien, dan soms te midden van het verhaal opgenomen. In het leven van den Heiligen Joannes Agnus (bl. 79—80) en van Hubertus (bl. 198) zijn de aanteekeningen voor den lezer bepaald storend. Het genot der lezing wordt er zeker door verminderd. Gaarne zagen wij ook, vooral met het oog op de lezers, die de schrijver zich

voorstelt, dat sommige vreemde namen van landstreken en steden vertaald waren, b.v. Aquitanië, Austrasië en Leodia. Door Austrasië verstaat men het oostelijk gedeelte met de hoofdstad Metz, door Aquitanië daarentegen het zuidelijk gedeelte van het oude rijk der Franken. Luik dankt zijn naam „Leodium" aan een oud dorpje, dat later de groote stad Luik werd; en zijn naam „Legia" aan een riviertje uit de nabijheid, dat oudtijds aldus genoemd werd (*Acta SS. Belgii selecta*, T. II, p. 195, n. 11).

Deze weinige en over het algemeen kleine opmerkingen, met betrekking tot het historisch gedeelte van dit werk, doen ons duidelijk zien, met hoeveel zorg de schrijver zijn arbeid volbracht heeft, en in een tweede uitgave is, nu de hoofdarbeid eenmaal voleind is, in dat opzicht gemakkelijk verbetering aan te brengen.

Ten aanzien der historische behandeling mogen wij dus vrij zeggen, dat de schrijver uitstekend geslaagd is. Hetzelfde oordeel mogen wij ook uitspreken over de inkleeding der verhalen.

Op de woorden „sumite materiam" enz. laat Horatius (l. c.) volgen: „Cui lecta potenter erit res, nec facundia deseret hunc, nec lucidus ordo: wie een stof heeft gekozen naar zijne krachten, hem zal het niet aan overvloed van woorden of heldere rangschikking ontbreken". De schrijver beschikt over een ruime woordenkeus, een breede vloed van schoone taal stroomt ons tegemoet en een goede orde leeft in elk verhaal; ieder Heilige-leven is een afgerond geheel. Een enkele maal echter zouden wij een beter gekozen woord verlangen, b.v. op bl. 60 behaagt ons het „zich-besteden en overbesteden" niet, al is het ook uit een gewijden tekst overgenomen; evenmin op bl. 184 „gilden het uit van blijdschap"; zoo ook niet op bl. 196 „daar rolt eensklaps een vervaarlijk hondgebas door het geboomte". Maar met Horatius (l. c. 351—353) zeggen wij ook: „verum ubi plura nitent..., non ego paucis offendar maculis: waar veel schoons.... schittert, daar zal ik voor mij niet boos worden om enkele vlekken".

De verhalen zelf zijn aanschouwelijk, levendig en zooveel mogelijk geplaatst in het licht der tijden, door de Heiligen beleefd. Op bl. 158 echter, waar de HH. Willebrordus en Lambertus zich bevinden te midden der nieuw-gedoopten, zijn m. i. de nieuw-bekeerden te veel in een middeleeuwsch zondags-pak gestoken.

Wij vertrouwen, dat, daar na de verschijning van het eerste deel, de andere deelen, waarin ook de Heiligen onzer Noordelijke provin-

ciën zullen behandeld worden, weldra het licht zullen zien, de groote zonen en dochters der aloude Moederkerk, door deze geschriften wederom ten leven opgericht, op nieuw door woord en voorbeeld tot ons volk zullen spreken. De katholieke jeugd, die tot onze dagen op de Roomsche school wel Neêrlands land- en zeehelden, de prinsen Maurits en Frederik Hendrik, de admiraals Tromp en de Ruiter — wat inderdaad noodig en nuttig is — leerde kennen en bewonderen, maar uit de breede reeks onzer Heiligen schier niemand dan de HH. Willebrordus en Bonifacius, mogen blijde zien naar die lange rijen van groote mannen en vrouwen, die op het hoofd onzer Moederkerk een heerlijke diadeem hebben gedrukt met stralend edelgesteente.

Het katholieke huisgezin, de kweekschool van ware deugd en heiligheid, neme deze toonbeelden van ware vaderlandsche glorie in zijn midden op. Bezielen mogen zij onze jeugd, opdat de bloemen der Heiligen als in vervlogene eeuwen op Neêrlands heiligen grond ontluiken. Zoo worde de verdienstelijke arbeid van den schrijver gezegend!

J. H. A. Thus.

NIEUWE UITGAVEN.

Decreta authentica Congregationis S. Rituum ex Actis ejusdem collecta ejusque auctoritate promulgata sub auspiciis SS. D. N. Leonis Papae XIII. (Vol. I, ab anno 1588 num. 1 usque ad annum 1705 num. 2162.— Romae, Typ. S. C. de propag. fide et Tornaci, Soc. S. Jo. Evang. Desclée, 1898. 4°. 486 p. Pret. *f* 4.25).

Goed nieuws voor de beoefenaars der liturgie; een nieuwe en met gezag bekleede uitgave van de decreten der H. Congregatie voor de Kerkgebruiken.

Blijkens een *Decretum Urbis et Orbis* van 16 Febr. 1898 heeft de Paus „de verzameling van decreten, vervat in dit deel, en de overige, die spoedig zullen worden uitgegeven, met zijn apostolisch gezag goedgekeurd en rechtsgeldig verklaard, terwijl hij tevens bepaalde, dat vroeger uitgegeven decreten, voor zoover die afwijken van de decreten, in deze verzameling opgenomen, als afgeschaft moeten beschouwd worden, met uitzondering alleen van die, welke den aard van een indult of privilegie voor afzonderlijke kerken hebben.

De nieuwe verzameling, die sedert 1891 door een dubbele commissie is voorbereid, geeft de decreten in tijdsorde gerangschikt en van doorloopende nummers voorzien; op dezelfde wijze dus als de bekende *Collectio Gardelliniana*. Toch verschilt zij van deze in menig opzicht.

Vooreerst zijn weggelaten alle decreten, die zakelijk niet anders waren dan herhalingen van reeds eenmaal gegeven beslissingen; alle decreten, die met elkander of met een beslist voorschrift der rubrieken in strijd waren; alle decreten, die door latere beschikkingen of veranderde omstandigheden hebben opgehouden van kracht te zijn.

Vervolgens is, in plaats der talrijke particuliere decreten over een en dezelfde aangelegenheid, zooveel mogelijk één nieuw *Decretum generale* gesteld. Gevolg van een en ander is dat decreet n°. 3736 der *Collectio Gardelliniana* [3] in de nieuwe uitgave geworden is n°. 2162. Er is dus heel wat ballast over boord geworpen. Gelukkig echter zijn de nummers van Gardellini [3] tusschen haakjes en in minder vetten druk aan de nieuwe nummers toegevoegd.

Nog op andere wijzen is voor de bruikbaarheid der nieuwe collectie gezorgd. De langdradige inleidingen, die zoo menigmaal de gestelde vragen voorafgaan, zijn weggelaten of ingekort. De *Annotationes* van Gardellini en de *vota doctorum* door dezen tusschen de decreten ingevoegd, zullen, voor zoover ze behouden blijven, in een *Aanhangsel* bijeen gezameld worden. Behoudens enkele uitzonderingen zijn alle decreten, ook die in een levende taal gegeven waren, in het Latijn meegedeeld. Eindelijk — en dat vooral is van het hoogste belang — zal aan het werk worden toegevoegd een alphabetisch zaakregister: *Index, . . qui abunde et accurate litterarum sive alphabeti, quod aiunt, ordinem prosequendo digestus, Decreti cujusque sententiam brevi, at dilucide enuntiabit: adeo ut perquirentium oculis ac manibus illico praesto adsit quidquid explorare libuerit* (p. XV). Indien de bewerkers die kostelijke belofte ten volle houden, zullen zij honderden aan zich verplichten.

Ook de uitvoering van het werk verdient lof. Het papier is stevig, de letter scherp en helder; drukfouten zijn, zoover ik kon nagaan, zeldzaam, en de prijs is niet hoog. Het boek moet echter dadelijk ingebonden worden, want er is geen draadje in, en de omslag houdt het geen drie dagen uit. Volgens eene mededeeling van de firma Pustet, zal het gansche werk uit drie deelen bestaan en nog voor het einde dezer eeuw compleet zijn.

v. N.

Theologia fundamentalis, auctore Ignatio Ottiger, S. J. Tomus I. De revelatione supernaturali. — (928 p. 8° Friburgi, Herder, 1897. Pret. *f* 7.20).

De *Theologia fundamentalis*, waarvan we hier het eerste deel bij onze lezers inleiden, is op drie deelen berekend. De beide andere deelen, die „zonder dralen" ter perse zijn gegaan, zullen handelen *Over de Kerk van Christus.*

Reeds bovenstaande opgave van het aantal bladzijden zal den lezer doen begrijpen, dat hij hier niet met een handboek, maar integendeel met een breed aangelegd studieboek te doen heeft. De schrijver zelf zegt dan ook in zijn voorrede, dat zijn werk op de eerste plaats geschreven is ten dienste van hen, die in het betrokken vak hebben les te geven.

Pater Ottiger voert ons bij de behandeling der leer *over de boven-*

natuurlijke Openbaring langs beproefden weg en wel langs de koninklijke heerbaan: voor ieder, die geen haast behoeft te maken, zeker de beste weg. De eerste afdeeling van zijn boek is gewijd aan *de theorie der Openbaring*, de tweede aan *haar bestaan*, waar achtereenvolgens van de *Oorspronkelijke*, de *Mosaische* en de *Christelijke Openbaring* gehandeld wordt. Wat in de wijsbegeerte thuis behoort — de leer over den natuurlijken godsdienst — of in de Inleiding tot de H. Schrift zijn eigen plaats heeft — de geschiedkundige vertrouwbaarheid der H. Boeken — is geheel buitengesloten.

De uiteenzetting der verschillende vraagstukken en de ontwikkeling der bewijzen geeft, in het algemeen gesproken, weinig nieuws, maar ze is zorgvuldig bewerkt en buitengewoon uitvoerig. Bekorting zou hier en daar zonder schade voor de zaak mogelijk wezen, maar overigens is het boek, juist door zijn uitvoerig ingaan op allerlei bijzonderheden, een ware goudmijn.

Bijzondere waardeering verdient het met klem voorop-gezette en goed volgehouden streven van den schrijver om heel zijn verhandeling wetenschappelijk zuiver te doen voortgaan. Op dit stuk wordt bij de behandeling der *fundamenteele theologie* inderdaad nogal eens gezondigd, doordat men bij sommige onderdeelen der bewijsvoering uitgaat van dingen, die waar en onaantastbaar, maar *dán* nog niet bewezen zijn. Een paar voorbeelden. Om te bewijzen dat de Wet van Moses een voorbereiding tot de Christelijke Openbaring was en eenmaal voor deze zou moeten plaats maken, beroept men zich nog al eens op Deut. XVIII, 15, zonder veel omslag aannemende, dat de „profeet", van wien daar gesproken wordt, de Christus is. Zeer waar, maar daar zijn er toch genoeg, die het loochenen, en de vraag mag zelfs gesteld, of het zoo gemakkelijk is tegenover iemand, voor wien de inspiratie van het Nieuwe Testament en het gezag der katholieke traditie nog niet bewezen zijn, op werkelijk overtuigende wijze aan te toonen, dat in die woorden de Christus bedoeld is. Men leze den contekst eens na.

Evenzoo komt het voor, dat men ten bewijze van Christus' goddelijke zending redeneeren willende uit de zuiverheid en de volmaaktheid der leer, die *Christus* predikte, die volmaaktheid toelicht door het geven van een beknopt overzicht der *katholieke* geloofs- en zedeleer. Alles goed en wel; maar is dan *daar ter plaatse* reeds bewezen, dat de leer der Katholieke Kerk en de leer van Christus elkander dekken?

Dergelijke onnauwkeurigheden vinden haar oorsprong hierin, dat men zich bij het behandelen zijner stof met den eenen voet op *apologetisch* en met den anderen op *dogmatisch* standpunt plaatst. Beide standpunten zijn goed; en dat men, zich op een van beide plaatsend, het andere niet uit het oog verliest, is voortreffelijk; maar plaatsen moet men zich op een van beide. Al komt voor den katholiek bij het wetenschappelijk onderzoek naar de waarheid van zijn godsdienst geen andere dan een methodische twijfel te pas, niets verbiedt dien methodischen twijfel zoo streng mogelijk vol te houden. Waar dit niet geschiedt, kan de bewijsvoering voor *katholieke* hoorders, als zoodanig, beteekenis hebben, haar wetenschappelijke waarde verliest zij.

De ernstige streving om methodisch correct voort te gaan, is m.i. de voornaamste verdienste van pater Ottiger's boek.

v. N.

Libellus Fidei, exhibens decreta dogmatica et alia documenta ad „Tractatum de Fide" pertinentia, quae in commodum auditorum suorum edidit Bernardus Gaudeau, S. J., in Univ Cath. Paris. Dogmatices prof. — (Parisiis, P. Lethielleux. 372 p. Pret. *f* 2.00).

„Wat het Geloof over het geloof leert, vindt men in dit boekje uiteengezet", zoo begint de inleiding. Doel van den verzamelaar was zijn hoorders, voor wie hij de even moeilijke als belangrijke leer *over het geloof* had uiteen te zetten, te verschaffen een soort handboek van stellige godgeleerheid over deze stof, getrokken uit de uitspraken der Kerk.

Bij het uitkiezen der documenten heeft P. Gaudeau de grenzen ruim getrokken: wat ook maar uit de verte zijn onderwerp raakte, werd opgenomen. Die handelwijze is op zich zelf niet af te keuren, maar zoo de bewerker zijn voornemen uitvoert en ook voor de andere dogmatische tractaten zulke *libelli* samengaart, zal zijn onbekrompenheid hem noodzaken, een aantal stukken drie of viermalen meê te deelen. Of dit gewenscht is, moge de geleerde verzamelaar en zijn... uitgever beslissen.

Het boekje bevat twee soorten van documenten.

Vooreerst dogmatische decreten in den eigenlijken zin des woords, stukken van algemeen verbindend gezag. Deze kan men, schier zonder uitzondering, ook vinden „dans un livre publié a Wurtz-

bourg, sous le titre d'*Enchiridion symbolorum et definitionum* etc., zooals G..., bij het aanwijzen eener kleine onnauwkeurigheid, onzen bekenden en zeer bruikbaren Denzinger noemt. „Zeer bruikbaar" is natuurlijk niet de Denzinger van... 1865!

De documenten der tweede soort zijn ontleend aan de *Handelingen van het Vaticaansch Concilie* en dienen ter toelichting van de constitutie *De Fide Catholica*. Zij zullen aan velen welkom zijn: niet ieder heeft de *Collectio Lacensis* te zijner beschikking en bovendien heeft G...'s boekje het groote voordeel der handigheid.

Ter loops zij opgemerkt, dat de uittreksels uit het caput *Majores* (op blz. 23) ten onrechte op naam van Innocentius II staan. De vreemde vergissing, het z. g. Index-decreet van 2 Maart 1860 (bl. 142), is gelukkig door den verzamelaar nog tijdig genoeg bemerkt om er in de *Addenda et corrigenda* op terug te komen. Zou echter de daar ter plaatse ingelaste bemerking niet beter aldus geformuleerd zijn: „Haec responsio, *quae omnino non est responsio S. Congreg. Indicis*, explicanda et corrigenda est"?

v. N.

Tractatus de Deo Uno et Trino, auctore Petro Einig, S. Theol. et Phil. doct., S. Theol. in Sem. Trevir. professore. — (Trier, St. Paulinusdrukkerij, 1897. 8° 205 blz. Prijs *f* 1.70).

Voor ongeveer anderhalf jaar hebben we een ander werkje van denzelfden schrijver — een tractaat over de genade — bij onze lezers ingeleid (*De Katholiek*, Dl. CX, blz. 455). We spraken destijds een gunstig oordeel uit; even gunstig, ja vaak nog gunstiger waren de beoordeelingen van andere recensenten. De eerste zinsnede uit het *prospectus*, dat dit werkje vergezelt: „Ueber den *Tractatus de gratia divina* hat sich die Fachpresse des In- und Auslandes sehr lobend ausgesprochen", is dan ook geen loutere boekverkoopers-speculatie, maar de zuivere waarheid.

Ook deze verhandeling *Over God, één in Wezen en drievuldig in Personen*, verdient warme aanbeveling.

De scherpe omlijning van ieder vraagstuk, de bondige klaarheid der voorstelling, de gelukkige keuze der bewijsplaatsen, de volmaakte orde, waarmêe heel de verhandeling voortschrijdt, de vloeiende maar sobere taal maken het werkje tot een model van dogmatische behandeling. Men bewondert bij het lezen om strijd den *geleerde*,

die altoos de beste en helderste plaatsen uit de Vaders bij de hand heeft, en daarbij den takt bezit zelf te verdwijnen, waar die groote meesters spreken; en den geoefenden *leeraar*, die in enkele regels het resultaat van een veel omvattend onderzoek glas-helder kan weêrgeven of u in een paar alinea's orienteert omtrent geschilpunten, waarover boeken zijn volgeschreven.

De uitgave in afzonderlijke tractaten zal er, hoop ik, toe bijdragen dat Einig's werk door velen wordt aangeschaft.

v. N.

Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae auctore Joanne Bapt. Sasse S. J. — Volumen I. De Sacram. in genere; de Bapt., de Confirm., de S.S. Eucharistia. — (8° 590 p. Pret. *f* 4.80. Friburgi, Herder, 1897).

De geleerde schrijver — die inmiddels reeds tot een beter leven is opgeroepen — heeft zelf in korte woorden ons het program geteekend, waarnaar hij zijn stof behandelde: „Vooreerst heb ik alle moeite aangewend om de leerstukken des geloofs, die voor de godgeleerde wetenschap als beginselen gelden, uit de bronnen der Openbaring onweerlegbaar te bewijzen. Daarom heb ik bijzondere zorg besteed aan de bewijzen uit de H. Schrift en evenzeer allernauwkeurigst onderzocht het overgeleverde woord Gods, zooals zich dat uitspreekt in de leer der Concilièn, der Pausen, der Kerkvaders, in de Liturgiën en de praktijk van den godsdienst, in de overeenstemming der godgeleerden en het eenparig bewustzijn der geloovigen. Maar niet minder was mij er aan gelegen, de scholastieke godgeleerdheid, die inzicht in de geloofswaarheden nastreeft, tot haar recht te doen komen. Op die wijze kon ik de leer, die ik te ontvouwen had, in haar geheel volledig omvatten, zoodat schier geen vraagstuk van eenig belang, door de scholastieke theologen opgeworpen, achterwege bleef".

Het program, in deze regelen neergelegd, is door den schrijver trouw en stipt gevolgd en kenmerkt daarom zijn boek.

Het *positieve* gedeelte, de bewijsvoering uit Schrift en Overlevering, mag rijk genoemd worden en is met groote nauwkeurigheid bewerkt; bijzonder aan de verklaring van moeilijke of schijnbaar tegenstrijdige teksten is alle zorg besteed. Ook het *speculatieve* gedeelte, de diepere verklaring, de poging om althans iets van het hoe en het waarom

der geopenbaarde leer te achterhalen is *con amore*, en dus niet al te sober behandeld.

De leer over de HH. Sacramenten is, meer dan verschillende andere dogmatische tractaten, van belang óók voor de mannen der practijk; zij die zich het degelijke werk van p. Sasse willen aanschaffen, behoeven niet bevreesd te zijn, dat de dood des schrijvers de uitgave van het tweede deel onmogelijk zal maken. Immers reeds voor een paar maanden is bekend gemaakt, dat de bezorging daarvan aan de uiterst bekwame handen van p. A. Lehmkuhl is toevertrouwd.

v. N.

Praelectiones dogmaticae, quas in Collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. — Tomus VII. De Sacram. Poenitentiae; De Extr. Unctione; De Ordine; De Matrimonio. (432 p. Pret. *f* 3.60). — *Tomus V. De Gratia; De Lege divina positiva.* (323 p. Pret. *f* 3). — Friburgi, Herder, 1897.

Al te lang reeds wachten deze vervolgen van Pesch's groote Dogmatiek op een aankondiging.

Uit bovenstaande titel-opgaven blijkt, wat hoogst belangrijke verhandelingen ons hier worden geboden: in het zevende deel de leer *Over het Sacrament van Boetvaardigheid*, die met het gebruikelijk aanhangsel *Over de Aflaten* de helft van het kloeke boekdeel in beslag neemt; in het vijfde deel de leer *Over de Genade*. De lezer houde mij echter ten goede, dat deze keer de omvang mijner bespreking in omgekeerde reden sta tot de belangrijkheid van het werk. De rubriek *Nieuwe Uitgaven* beslaat toch in deze aflevering al meer plaats dan haar door de redactie (en door het meerendeel der lezers?) eigenlijk wel gegund wordt, en van den anderen kant heeft het werk van p. Pesch waarlijk onze aanbeveling niet meer van noode. Het feit, dat in den aanvang van dit jaar reeds een tweede druk van het eerste deel verschijnen kon, zegt meer dan de meest vleiende recensie. In die omstandigheden mag ik het, dunkt me, laten bij de verklaring: deze twee deelen sluiten zich op waardige wijze aan bij hare voorgangsters.

v. N.

Groote Catechismus, met uitleg op iedere vraag en antwoord uit de vraagboeken der Bisdommen Utrecht, 's Bosch, Breda en Roermond.

Met goedkeuring en toestemming van Hunne Doorluchtige Hoogwaardigheden de Aartsbisschoppen van Utrecht, Mgr. P. Snickers en Mgr. H. van de Wetering, alsmede van Hdr. Hoogwaardig Kapittel; en van H. D. H. de Bisschoppen van 's Bosch, Breda en Roermond, alsook van Zijne Eminentie den Kardinaal-Aartsbisschop van Mechelen, bewerkt door E. H. van der Heyde, R. K. Priester en Pastoor. — (L. C. G. Malmberg, Nijmegen, 1898.)

De lessen van den Bosschen grooten catechismus in vragen en antwoorden vormen den eigenlijken inhoud van dit boek, terwijl vragen en antwoorden van drie andere groote catechismussen, n.l. van Utrecht, Breda en Roermond, ter geschikter plaatse er telkens tusschen gemengd zijn, evenals nog andere vragen en antwoorden van de hand des eerw. bewerkers. Tot besluit een alphabetisch register.

Met het oog op de aangegeven indeeling van het boek, mogen wij verwachten, dat vooral in het bisdom 's Hertogenbosch deze groote catechismus een niet te versmaden hulpmiddel zijn zal tot bereiking van het doel, dat de eerw bewerker zich voorstelt.

A.

Institutiones psychologicae secundum principia S. Thomae Aquinatis ad usum scholasticum accommodavit Tilm. Pesch. S. J. Pars II, volumen 3 *totius operis.* — (Herder, Friburgi Brisgoviae. M. 5).

Met dit derde deel is de groote Psychologie van T. Pesch compleet. Door den titel *Psychologia anthropologica*, dien de schrijver zelf boven zijn werk plaatste, is de inhoud van dit deel volkomen aangegeven. Het is haast onmogelijk geworden op nieuw iets goeds van dit werk te zeggen. Want er is — en te recht — reeds zoo dikwijls en van alle kanten de loftrompet gestoken over den arbeid van den vruchtbaren wijsgeer, dat het allermoeilijkst wordt, zonder in herhaling te vervallen, in een korte aankondiging als deze, de waarde van dit werk aan te geven, hoe groot die ook is. Laten wij er ons dan toe bepalen een ieder, die een volledig en wetenschappelijk werk over psychologie, naar christelijke beginselen behandeld, wil bezitten, te verwijzen naar dezen arbeid van T. Pesch.

Waarschijnlijk zal men het niet altijd en in alles met den schrijver eens zijn. Wie bijv. van de waarheid der bekende praemotio

physica overtuigd is, zal hier een tegenstander ontmoeten. Wat men echter overal en altijd in hem zal terugvinden dat is den man van soliede wetenschap en wijsgeerige scherpte, wiens boek men nooit zal ter zijde leggen, zonder te bemerken, dat men altijd weer opnieuw van hem leeren kan.

J. Th. B.

W. G. A. J. Röring. Het oude St. Calixtus-kerspel van Groenlo. Bijdragen tot de kerkelijke geschiedenis van Groenlo en omstreken. — (Groenlo, Ferd. Banning. 108 blz. 8°. Prijs *f* 0.75).

Bovengenoemd boekje heet een „verbeterde en vermeerderde" editie van een bundel losse schetsen „Uit Groenlo's Verleden", die achtereenvolgens in *De Geldersche Bode* verschenen.

De schrijver, hoofd eener school te Tubbergen, koestert blijkbaar sterke voorliefde jegens onze vaderlandsche kerkgeschiedenis. Beseffende, hoezeer dit vak niet zelden maar al te stiefmoederlijk wordt behandeld in het katholieke lager onderwijs (in het *lager* onderwijs alleen?), wendde hij reeds vroeger een hoogst verdienstelijke poging aan, om in die onmiskenbare leemte te voorzien. Zijn keurig leesboek: *Ons Katholiek verleden* [1]) geeft, zooals Dr. Schaepman ter inleiding schreef, „in onderhoudenden en aantrekkelijken vorm eene duidelijke voorstelling van onze vaderlandsche (kerk)geschiedenis". Moge het zoowel in huis als op school een steeds toenemenden kring van lezers vinden.

Met dezen welgeslaagden eersteling niet tevreden, levert de heer Röring thans eene nieuwe proeve van zijn geschiedkundigen arbeid; en gaarne stemmen wij in met zijn bescheiden wensch, dat zij er iets toe moge bijdragen om „de belangstelling in het leven en streven onzer Katholieke Voorouders te wekken en levendig te houden". Hiertoe mag ongetwijfeld het *locaal* gekleurde onderwerp niet ongeschikt worden geacht. Sommigen zullen het zelfs bij uitnemendheid geschikt achten onder dit opzicht, ten minste als zij geen overdrijving zien in het bekende woord van Thierry: „L'histoire de la contrée, de la province, de la ville natale est la seule, où l'âme s'attache par un intérêt particulier".

Wat hiervan zij, Groenlo's kerkelijke geschiedenis verdient zeker

---

[1]) Twee deeltjes, bij P. Stokvis-Waterreus, 's-Hertogenbosch, 1896.

een meer dan gewone belangstelling. Immers, Groenlo behoort allerwaarschijnlijkst tot de oude kerspelen, die reeds door den H. Ludgerus zijn gesticht, en oorspronkelijk was het de moederparochie van niet minder dan zes in den omtrek gelegen filialen of dochterkerken. De onvermoeide geschiedvorscher, pastoor J. H. Hofman, vond dan ook genoeg materiaal om verschillende bijdragen, door hem in het *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* geplaatst, aan den katholieken voortijd van Groenlo te wijden. Van deze en andere bouwstoffen werd door den heer Röring dankbaar gebruik gemaakt.

Onder één voorbehoud nochtans. Herhaaldelijk zegt de schrijver, dat het kerspel Groenlo eertijds tot het bisdom Munster behoorde. Volkomen terecht. Maar hij laat het bijna telkenmale voorkomen, alsof in dit hiërarchisch verband nimmer of nooit eenige wijziging ontstaan is [1]). Wij vernemen niets omtrent de oprichting van het bisdom Deventer ten jare 1561, toen Paus Pius IV door de bulle *Regimini universalis* Grol of Groenlo bij dit nieuwe diocees inlijfde [2]). De tweede kerkvoogd van Deventer heeft ook metterdaad zijn bisschoppelijke visitatie in 1571 over Groenlo uitgestrekt [3]). Vervolgens: het onloochenbare feit, dat de Apostolische Vicarissen, Sasbout Vosmeer en Rovenius, Grol beschouwden als behoorende tot de Hollandsche Missie en dus onder hun geestelijk bestuur hielden [4]), wordt tamelijk geïgnoreerd; in zooverre het ter sprake komt, blijft het verschijnsel vrijwel onverklaarbaar. Evenmin vernemen wij iets over het besluit van Paus Pius VII a° 1823, waarbij de zeven kerken van den Gelderschen Achterhoek, die *feitelijk* onder Munster ressorteerden, opnieuw aan de Hollandsche Zending werden toegevoegd [5]).

Ziedaar een belangrijke gaping, welke deze kerkgeschiedenis van Groenlo ernstig ontsiert. Mocht de ijvervolle schrijver, hetgeen wij hem van harte toewenschen, ooit een tweede uitgaaf van zijn werkje

---

[1]) Bijv. blz. 89: „Men weet, Grol behoorde nog altijd tot het diocees van Munster".

[2]) *Hist. episcop. Daventr.* (ed. 1719) p. 10.

[3]) Vgl. *Acta Visitationis*, ed. Mr. E. H. Hattink (Zwolle 1888) p. 167 seq.

[4]) Vgl. *Archief Aartsb. Utrecht*, XVIII, 455; XXII, 32 en 37.

[5]) *Archief*, XXII ,87 vv.

beleven, dan gelieve hij nog een paar bescheiden opmerkingen onzerzijds ten nutte te maken.

Waartoe in een „kerkelijke geschiedenis" zulke uitvoerige beschrijvingen van het tot viermalen toe herhaalde beleg, dat Groenlo in 1597, 1606, 1627 en 1672 te doorstaan had? Niet minder dan vijf en twintig bladzijden werden daaraan besteed. Waarom geen systematische indeeling der stof, die nu wel in hoofdstukken is ingedeeld, doch met nauwelijks een anderen samenhang dan de opvolgende letters van het alphabet aanduiden? Waarom geen bladwijzer, die een behoorlijk overzicht geeft, ja liever nog bovendien een naamlijst der voorkomende plaats- en persoonsnamen? Waartoe in een *populaire* geschiedenis de tekst ingelascht van breedsprakige aktestukken — al wordt de oude, moeilijk genietbare taal ook overgezet in die van onzen tijd — wanneer deze reeds elders gepubliceerd zijn? Zoo de drie stichtingsoorkonden van het Matteliers-gasthuis (blz. 24 vv.), die reeds sedert lang letterlijk in het licht zijn gegeven [1]).

De geachte schrijver houde onze openhartigheid ten goede. Wij achten ons te meer daartoe gerechtigd, juist omdat wij hem tot beter werk in staat rekenen. Men vergete toch nimmer de kostelijke les van wijlen professor Willem Moll: „Populaire werken worden meestal uit armoede geschreven; het moet nooit anders dan uit rijkdom geschieden. Hij alleen schrijft goed populair, die over hetzelfde onderwerp ook wel een wetenschappelijk boek schrijven kan [2])".

Zoolang het *vitium originis* aan dezen bundel, waarin hij zijn losse weekbladschetsen vereenigd heeft, nog zoo duidelijk zichtbaar is, kunnen wij alle waardeering koesteren voor den werkzamen kerkgeschiedschrijver van Groenlo en omstreken. Tot zoolang echter blijft het ook waar, dat wij inderdaad, wat zijn op dit terrein geleverd werk betreft, dankbaar zijn, maar niet voldaan.

Dr. G. B.

J. Vrancken. Appendix chronologica ad „Historiam ecclesiasticam ducatus Geldriae". — (Roermond, I. I. Romen en Zonen.)

Het „vervolg" van Knippenbergh's kerkelijke geschiedenis van

---

[1]) *Archief Aartsb. Utrecht*, V, 315.

[2]) *Studiën en Bijdr. op het gebied der hist. theologie*, IV, 507.

het hertogdom Gelder wordt in auctie-catalogen immer als *très rare* vermeld, en met een daaraan beantwoordenden prijs genoteerd. Werkelijk is dat boekdeel ook zeer zeldzaam, en pastoor Vrancken, die het met deze uitgave onder het bereik van een ieder bracht, heeft reeds daarmede een niet onverdienstelijk werk verricht. Daarbij komt, dat de vroegere uitgever, Jacobus Goeyers, kanunnik van Anderlecht bij Brussel, gelijk hij in mijn exemplaar wordt betiteld, slechts een onvolledigen tekst kon leveren, terwijl het handschrift, dat pastoor Vrancken ten dienste stond, het gansche vervolg bevatte, zóó als dit door Knippenberg is opgesteld en voor de pers in gereedheid werd gebracht. De nieuwe uitgave van de *Continuatio*, thans *Appendix chronologica* geheeten, kon derhalve met een vijftig bladzijden druks worden aangevuld, de gebeurtenissen uit het tijdvak 1714—1721 bevattende. Bij een vergelijk tusschen de vroegere uitgave van 1806 en deze hernieuwde publicatie stuit men op geen belangrijke afwijkingen; alleen het officieel verslag, dat de Magistraat van Nijmegen uitbracht over een oproer, aldaar op den 7 Aug. 1705 ontstaan, zocht ik vergeefs in het boekje van pastoor Vrancken. Eéne zaak heeft de uitgave van Goeyers vóor, de keuze van formaat; de *Continuatio* verscheen in hetzelfde deftige quarto als het geschiedswerk zelf, waarvan het tot vervolg moest strekken; de *Appendix* daarentegen is op kl. 8°. gedrukt.

Een uitvoerig levensbericht over den auteur gaat aan den tekst vooraf; het is in vlot Hollandsch geschreven, en slechts aan enkele uitdrukkingen als bijv.: *opmerkendheid*, *herworden*, *omdieswil* zal de Noord-Nederlander zich stooten. De voornaamste bestanddeelen voor deze karakterschets leverde de monografie van Habets: *Geschiedenis der beurzen in Nederlandsch Limburg*; door het raadplegen van eenige archieven in Limburg, vooral van het kerk-archief te Helden, waar Knippenbergh een langdurig en vruchtbaar pastoraat heeft uitgeoefend, konden de mededeelingen van den overleden rijks-archivaris nog aangevuld en een enkele maal verbeterd worden.

Dr. H.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-VEERTIENDE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Twee merkwaardige redevoeringen.

A. N. MUTSAERS 1

Johannes Jansen.

I. 23
II. 165

E. J. JANSEN, Ord. Praed.

J. C. Gesselius, Rector van het Gymnasium te Amersfoort.

W. F. N. VAN ROOTSELAAR . . . 39

Impulsie. (Vervolg en slot van Dl. CXIII, bl. 507 vv.)

V. A. SPRENGERS, Rector van het gesticht *Voorburg* te Vucht. 57

Nog eens de oorspronkelijke gerechtigheid (Antwoord aan Dr. H. Bavinck en Dr. A. Kuyper).

I. 75
II. 245

TH. F. BENSDORP, Congr. SS. Red.

Over oorzaken. (Naar aanleiding van *Karl Ernst von Baer und seine Weltanschauung* von Dr. R. Stölzle.)

J. M. L. KEULLER 96

Bladz.

Dames-naturalisme.

M. A. P. C. POELHEKKE 122

Over natuurlijk auteursrecht.

J. L. JANSEN, Congr. SS. Red. . 126

Aan Hare Majesteit Koningin Wilhelmina.

P. ZWART. 161

Aan Hare Majesteit de Koningin-weduwe.

P. ZWART. 163

Nalezing.

Dr. G. BROM 273

De oorsprong van den Pentateuch. (De stand van het vraagstuk. — Het goed recht der critiek).

Dr. H. POELS 365

VERSCHEIDENHEDEN.

Het katholieke Amsterdamsche patriciaat der XVIIe en XVIIIe eeuw.

BERNARD J. M. DE BONT. . . . 302

BOEKBEOORDEELING.

St. Thomas van Aquino. Drie voorlezingen door Dr. H. J. A. M. Schaepman.

p. J. V. DE GROOT. Ord. Praed. . 139

Bladz.

Het geloof onzer vaderen van Kard. Gibbons, voor Nederland bewerkt door W. A. J. Blaisse, R. K. Pr.

H. ERMANN S. J. 146

Een nieuw kunstwerk: Sint Joseph. Oratorium met levende beelden voor soli, koor en orkest (muziek van J. A. J. van Schaik.)

W. P. H. JANSEN 187

De H. Nicolaas in het Folklore, door N. Jos. Schrijnen. — Een boekbeoordeeling? Antwoord aan den Z.Eerw. Z.Gel. Heer Dr. Brom, van Joës a Leydis.

J. J. GRAAF 204

Les origines de la psychologie contemporaine, par D. Mercier.

K. 230

Die Gottesbeweise bei Thomas von Aquin und Aristoteles. Erklärt und vertheidigt von Dr. E. Rolfes.

K. 310

Dr. Michael Schoengen. Die Schule zu Zwolle.

Dr. G. BROM 313

Der Heilige Thomas von Aquin. Leben und Lehre des Heiligen dargestellt von P. Jordanus Jansen, Ord. Praed.

J. H. A. THUS 320

St. Bavo's Lied »van den Wijngaard" in zeven zangen door P. M. Bots.

W. G. F. SNICKERS 322

Hilda van Suylenburg door C. Goekoop-de Jong van Beek en Donk.

M. A. P. C. POELHEKKE 326

Bladz.

Zondagmorgen. Twaalf preeken voor jongens en meisjes, door Jacoba F. D. Mossel.

H. ERMANN 340

Rondom de vrouwenvraag. (Over *Hilda van Suylenburg.* — Pensées d'une mère de famille sur l'éducation, par Eugénie Anderheggen, née Heptia.)

M. A. P. C. POELHEKKE 430

(Ingezonden.)

Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied, Dl. L, afl. 4: Theologisch overzicht, door A. van Gestel.

J. L. JANSEN, Congr. SS. Red. . 234

NIEUWE UITGAVEN.

G. M. van Rossum, *Commentarius J. B. Pighi ad trutinam vocatus.* — J. M. J. van Rooy, *Overzicht van de geheele Bijbelsche Geschiedenis.* — M. A. Thompson, *St. Bavo, de nieuwe kathedrale kerk van Haarlem.* — Dr. Kaulen, *Kurzes biblisches Handbuch.* — Dr. Rückert, *Die Lage des Berges Sion.* — Fr. von Hummelauer, *Nochmals der biblische Schöpfungsbericht* 149

Frins, *De actibus humanis.* — Ollivier, *L'Eglise.* — Masson, *Tableau synoptique de l'histoire universelle.* 240

Dubois, *De exemplarismo divino.* — Nijs, *La notion du temps.* — Minjard, *L'Homme-Dieu.* — Bouman, *De gelukzalige Bernardinus Realino.* — R. v. d. H., *Een voorbeeldige Leerjongen.* — Alm. de Jong, *De beste keuze.* — T. v. d. Tuuk, *Recht door zee* 435

LETTERLOOVER.

Bladz.

Vertolking van het jongste gedicht van Z. H. Leo XIII.

A. N. MUTSAERS, Pr. 155

Reveille.

J. WOLTERS, Pr. 157

St. Agnes.

EDUARD BROM 353

Aan Hélène Swarth.

W. DE VEER S.J. 364

De liefdezuster.

H. J. M. DONDERS, Pr. 445

TWEE MERKWAARDIGE REDEVOERINGEN.

De tiende Maart van dit jaar was voor de Académie Française — naar Rochefort zich uitdrukte — „*la journée des comtes*". De nieuwverkozen „onsterfelijke", graaf Albert de Mun, afgevaardigde van Finistère, zou plechtig geïnstalleerd worden door graaf d'Haussonville.

Reeds geruimen tijd vóór de opening der zitting zag men eene menigte schitterende equipages vóór het Institut aanrollen en eene dichte schaar genoodigden zich voor de nog gesloten deuren verdringen. Eindelijk worden deze geopend en binnen een kwartier uurs is de zaal gevuld; geen enkel plaatsje van hemicycle en tribunes blijft onbezet. Geheel de élite van Parijs is aanwezig. Ook de officieele wereld, de diplomatie, het parlement, de geestelijkheid wordt ruim vertegenwoordigd. Men ziet er de ministers Hanotaux, Barthou en admiraal Besnard, den pauselijken nuntius Mgr. Clari, de gezanten van Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Italië, grootvorst Michaël enz.

Te twee uur doet het bureau der Académie Française: de directeur graaf d'Haussonville, de kanselier Jules Lemaître en de secretaris Gaston Boissier, gevolgd door den nieuwen académicien met diens peters, zijne intrede in de zaal. Aanstonds nemen de leden der vijf academiën plaats.

Graaf Albert de Mun staat op en houdt met forsche en welluidende stem te midden der algemeene aandacht eene schitterende rede, gewijd aan de nagedachtenis van den ontslapen académicien, in wiens plaats hij is gekozen: den faamdenden philosoof-staatsman Jules Simon.

De redenaar vangt aan met eene door Jules Simon kort voor zijn dood gehouden toespraak in herinnering te brengen, die op hem een machtigen indruk had gemaakt. Verre was toen nog van hem de gedachte, dat hij weldra geroepen zou worden om diens plaats in te nemen in de Académie en eene lofrede op hem te houden. Voor deze taak wenschte spreker althans in 't bezit te zijn van „het gezag der persoonlijke herinneringen".

„Maar — zoo gaat hij voort — ik heb Jules Simon niet goed gekend; want zonder elkander te kennen kan men de degens kruisen in het besloten veld der politieke gevechten, waar toestanden, die de gemoederen beheerschen, de strijders noodzakelijk van elkaar verwijderd houden, — en Montaigne verklaart te recht, dat men, om iemand juist te beoordeelen, hem betrappen moet in zijn dagelijksch leven. Dáár zou ik hem willen opzoeken, in zijne vertrouwelijke gesprekken met u, en beter nog, op die vijfde verdieping van het Madeleineplein, die zoo langen tijd den eenvoud zijns levens, de bedrijvigheid van zijn arbeid en de trouw der genegenheden van zijn hart besloten hield. Zonder twijfel laten zijne geschriften door zijne ziel te openbaren raden wat hij was voor hen, die hij beminde. Maar het inwendige zieleleven is met een sluier bedekt, die zelfs wanneer hij een enkelen blik toelaat, toch niet wordt opgeheven; en daarom zijn de oordeelvellingen der naaste nakomelingschap maar al te dikwijls onvolmaakt of bedrieglijk.

„Nochtans is Jules Simon vóór alles een man van het openbare leven; dat is hij door zijne leer en zijn arbeid, door zijne geschriften en redevoeringen, door zijne staatkunde en wijsbegeerte. Zijne geschiedenis is de geschiedenis van onzen tijd.

„Hij trad het leven in te midden van de laatste getuigen der achttiende eeuw en der Revolutie, op dat reeds ver verwijderd uur, waarop de wijsbegeerte, weder oplevend als eene nieuwe ontdekking, de naar denken begeerige jeugd van geestdrift bedwelmde, terwijl de twisten op letterkundig gebied de licht ontvlambare verbeeldingen in vuur zetten, en bij het toenemend gedruisch der maatschappelijke eischen de democratie opgroeide in het burgerkoningschap. In deze wereld, die zijne jongelingsjaren ontving, vormde hij zijne denkbeelden, zijne leerstellingen en zielsverlangens, en dertig jaren

lang bleef hij daaraan getrouw, totdat hij, smartelijk getroffen door het aanschouwen hunner onmacht, spiritualist overmeesterd door de logica van het geloof, rationalist overvleugeld door die der ontkenning, liberaal verloochend door de jacobijnen, hervormer verdacht bij de revolutiemannen, in zijn droom zich nederzette als op een onsterfelijken puinhoop, zonder te zwichten de kroon dragend zijner impopulariteit, aan den haard der sociale werken eene schuilplaats zoekend voor zijne versmade bedrijvigheid, aan de menschen van zijn tijd tot testament van zijn denken nalatend de drievoudige verklaring van zijn geloof in God, van zijne liefde voor het vaderland en van zijn vertrouwen in de vrijheid.

„Maar alvorens den stroom van 1830 aan te treffen, die hem voor goed medesleepte, werd zijn leven gevoed aan andere bronnen, tot welke wij moeten doordringen, om te trachten hem te begrijpen. Niemand ontsnapt geheel en al aan de indrukken zijner kindsheid"

Daarom geeft spreker in kleurige tafereelen een overzicht van Jules Simon's jeugd. Den 28^{en} Dec. 1814 aanschouwde hij te Lorient het eerste levenslicht. Zijn vader kwam uit Lotharingen en was doortrokken van den nieuwen geest. Zijne moeder bewaarde godvruchtig de overleveringen van Bretagne, waar zij geboren was. Deze dubbele geest zou een blijvenden invloed uitoefenen op het kind. Jules Simon groeide onder de leiding zijner moeder in vroomheid op. Als nu de ouders, die niet rijk met tijdelijke goederen gezegend waren, den knaap een ambacht wilden laten leeren, bad en smeekte hij, zich aan de studie te mogen wijden. Een laatste offer zou dan gebracht worden. Hij vertrekt naar het college van Vannes, waar hij bij het Latijn ook de liefde aanleert tot God, tot het vaderland en den naaste. Zijne ouders zijn echter niet meer in staat het kostgeld te betalen, en door in den vroegen morgen en des avonds les te geven moet de vijftienjarige knaap den kost verdienen en het recht om zelf te kunnen arbeiden en leeren. In 1832 is hij op het college van Rennes opzichter van de studie en het spel der studenten (maître d'études), terwijl hij het volgend jaar wordt toegelaten op de nor-

maalschool, waar eene onbluschbare geestdrift voor de wijsbegeerte in hem ontgloeit. Nochtans is hij neerslachtig en zwaarmoedig. Hij is vol van God, maar twijfelt. Dit maakt hem diep ongelukkig. Hij neemt zijne toevlucht tot Cousin, zijn meester, maar wordt afgewezen met spot. In 1836 bestijgt hij den leerstoel der philosophie te Caën, wordt weldra naar Versailles geroepen en spoedig daarop naar de Parijsche Sorbonne als „suppléant" van V. Cousin. Door zijn vertrouwelijken omgang met dezen, met Thiers en Mignet is hij nu geheel doortrokken van den geest van het rationalisme.

De huichelarij evenwel van Cousin, die aan zijn regiment professoren beveelt, hunne rationalistische leer te verbergen onder het masker van katholicisme, stoot hem tegen de borst. Hij besluit nooit iets voor zeker aan te nemen, wat de evidentie hem niet als zoodanig aantoont.

„Uit dit uitsluitend beroep op de natuurlijke rede had hij geheel zijne philosophie getrokken: de onsterfelijkheid der ziel en het toekomstig leven, de menschelijke vrijheid en het begrip van den plicht, het bestaan van een Schepper en de kennis Zijner eigenschappen. Verder ging hij niet. Het moest smart en verbazing wekken, dat een zoo godsdienstige geest toch weigerde de hulp der christelijke openbaring te aanvaarden en niet bemerkte, dat het voor den mensch zedelijk onmogelijk is deze voor altijd vaarwel te zeggen of langen tijd te ontberen, wil hij niets van de veroveringen der rede verliezen".

De staatkunde trok hem aan als het krachtigste middel om de menschen door de macht der ideeën te regeeren. Als rationalist huldigde hij de Revolutie wegens het in praktijk brengen zijner leer, als idealist verwachtte hij van haar de verwezenlijking zijner droomen van vrijmaking en vrijheid.

„De Fransche Revolutie is in deze eeuw het verdeelingspunt onder de menschen en de toetssteen hunner denkbeelden. Nog lang zal zij dit verschrikkelijk voorrecht behouden, en nadat hare staatkundige gevolgen zich geheel zullen opgedrongen hebben aan den

wil en de zeden der volkeren, zullen hare beginselen en haar geest de gemoederen nog blijven verdeelen. De reden hiervan is, dat zij, de dochter der Hervorming en der Encyclopedie, boven alles eene wijsgeerige en maatschappelijke opvatting was: eene wijsgeerige, die de menschelijke samenleving onttrekt aan de bovennatuurlijke orde en den afzonderlijken mensch geen andere beperking biedt van zijn recht dan de wet ontstaan uit zijn eigen wil; eene maatschappelijke, die alle natuurlijke banden, welke de burgers samenhouden, breekt of losmaakt en wegneemt, en om de natie te vormen slechts geïsoleerde personen overlaat, die onmachtig zijn in hunne vrijheid. Naturalisme en individualisme: geheel de eeuw heeft op deze dubbele opvatting gerust.

„Jules Simon vond in haar het beginsel zijner denkbeelden, maar hij aanvaardde haar niet ten volle en zonder scherp toezicht. Zijne ziel was te godsdienstig om zich over te leveren aan alle gevolgen der rationalistische leer. Zijn hart was te edelmoedig om zich te laten vervoeren door alle verzoekingen van het individualisme. En zoo verspilde hij zijn leven — gelijk zoovele anderen sinds honderd jaren — in den zuren arbeid, den geest der Revolutie te dienen en hare uitwerkselen te bekampen. Dit is het raadsel van onzen tijd. Het doet zich voor sedert 1789.

„Jules Simon was een man van dien tijd; hij had zich er door laten begoochelen, hij moest ook de teleurstellingen er van ondervinden. De groote belofte van vrijheid, in de nalatenschap van dien tijd gevonden, wekte in zijn hart blijvende echo's. Aan haar hechtte hij zich als een soldaat aan zijn vaandel en leverde voor haar elken strijd van zijn openbaar leven. Nochtans, zoovele schoone woorden, zoovele heerlijke geschriften en moedige daden waren niet voldoende om dien eisch van algemeene vrijheid tot eene bepaalde formule te maken, geschikt voor het bestuur der menschen.

„Jules Simon heeft het met smart bekend: „De vrijheid heeft slechts een enkel uur bestaan. Sedert onze vaderen ze hebben uit geroepen voor Frankrijk en de geheele wereld, leggen wij er ons slechts op toe ze te beperken". Hij zegt het met droefheid, maar hij weet wel waarom. In zijn boek over den *Plicht* heeft hij er zelf reden van gegeven door het indrukwekkend gezegde: „De maatschappij is niet gevormd om op een enkelvoudig beginsel te rusten; de vrijheid is haar niet voldoende; want is zij alleen, zoo voert zij tot ontbinding".

Maar hij beminde de vrijheid te oprecht om in haar niet te zien de voornaamste weldaad van eene republikeinsche regeering.

„De republiek, die hij zich droomde, was eene woonstede, gesloten voor alle verdrukking, inzonderheid voor die der gedachte, en wijd openstaande voor alle denkbeelden, alle geloof, alle meeningen; waar de jeugd, verlicht door de wetenschap, op zou groeien in de kennis van God en de liefde tot den plicht; waar de zedenleer, tot richtsnoer gegeven zoo aan het openbare als het bijzondere leven, zou onderwezen worden aan de kleinen door het voorbeeld der grooten; eindelijk waar de staatsmacht, terwijl zij aan de rede de zorg overlaat van het beteugelen der driften, geene andere zending zou hebben dan onder de burgers de rechtvaardigheid en de vrijheid te doen heerschen. De geschiedenis zal zeggen wat er van een zoo schoonen droom gewerd; voor de eer van dengene, die hem gevormd heeft, is het genoeg tot het einde er aan getrouw te zijn gebleven".

Jules Simon had reeds naam gemaakt. In 1848 bekomt hij een zetel in het parlement, maar keert in 1849 naar de Sorbonne weder. Van den leerstoel veroordeelt hij den *coup d'état* van 1851 en moet zijne lessen staken. De wijsbegeerte schenkt hem troost. Hij schrijft die schoone boeken, wier titels zijn: *De Plicht* en *De Natuurlijke Godsdienst*, boeken, die zelfs de bewondering wekken van den Christen, wijl zij den plicht en het offer leeren, maar die toch in de ziel eene teleurstelling achterlaten.

„De eerste hoofdstukken van den *Plicht* hebben in eene heerlijke opeenvolging voor ons de schakels ontrold der onverbreekbare keten, die den mensch met zijn Schepper verbindt en zijne vrijheid staande houdt in den strijd met zijne driften; daar aangekomen, tegenover het onvermijdelijk vraagstuk der lotsbestemming, op die hoogte, vanwaar het oog het oneindig mysterie ontwaart, wacht onze geest, die zich gewonnen gaf, slechts op eene juiste gevolgtrekking, de laatste schakel, bij gebreke van welke de geheele keten alle vastheid zal missen. De onsterfelijkheid der ziel is aangetoond, de zedenwet afgekondigd! Welke zal hare bekrachtiging zijn? De rationalistische wijsbegeerte, zoo vast in hare præmissen, aarzelt voor deze noodzakelijke conclusie; zij wijkt terug, zij zwijgt, en wij blijven besluiteloos, in twijfel en duisternis.

„Tevergeefs biedt zij ons den steun van den natuurlijken godsdienst met zijn God, ongevoelig toeschouwer Zijner schepping, jegens de menschheid vervuld van eene machtelooze en vruchtelooze liefde, een God, dien zij ons verbiedt aan te roepen in moeite en arbeid! Want er is meer noodig voor die menigte, die noch kennis der philosophie bezit, noch tijd om ze te bestudeeren, en die sinds achttien eeuwen van den gekruisten Rechtvaardige in de beproeving hoop en moed ontvangt.

„Tot die menigte behooren wij allen op zekere stonde van ons leven: tot haar moet gesproken worden. Wat zult gij haar toonen in plaats van het goddelijk beeld, gij wiens ziel zooveel angst heeft ondervonden? en hoe wilt gij, dat hij bidt, die man gebogen onder den last van zijne ellenden of driften, die zieke uitgeput door het lijden, die vader gebroken van smart bij de sponde van zijn kind, die zeeman verloren in den storm aan de kusten van uw Bretagne, welke zijne samengevouwen handen opheft tot zijn kerktoren, die daar ginds onwrikbaar blijft staan tijdens het noodweer? Onbezonnen vragen, zegt gij! Maar het leven is er vol van. Ach! wacht u wel, gij ook, „het oude liedje" te doen zwijgen: wanneer dit niet meer zingt in de zielen, zullen de puinen van den positieven godsdienst er zooveel plaats innemen, dat er geen meer overblijft, zelfs niet voor den natuurlijken godsdienst...

„Deze eeuw, die zich in de stormen voortbeweegt, gedragen door het rationalisme als op een zwak bootje, moest derhalve stooten op de onvermijdelijke klip. Maar de hevigheid van den schok heeft de verraste passagiers gewekt, en, opgebeurd door de geheimzinnige kracht, die schuilt in zijn boezem, begint reeds 't aloude scheepje, waarin ons lot ronddobbert, om zich van 't gevaar te bevrijden, onwillekeurig zijn vermoeide zeilen te spannen naar den met nieuwe frischheid aanzwevenden tocht der christelijke gevoelens".

Jules Simon beschouwde het onderwijs als de eerste behoefte van het volk. Verplicht, kosteloos, neutraal onderwijs verdedigde hij in zijn beroemd boek *L'Ecole*. Deze beginselen werden in de moderne wetgeving toegepast, maar nergens moest de rationalistische leer een zwaardere nederlaag lijden, gelijk dan ook het geval geweest is; want „de stichters van het leekenonderwijs zijn met hunne logica niet blijven stilstaan bij de neutraliteit ten opzichte van

alle godsdienstige belijdenissen, maar zij hebben den natuurlijken godsdienst behandeld gelijk den positieven". De teleurstelling, hierin door Jules Simon ondervonden, blijkt duidelijk uit de tweede, in 1886 geschreven voorrede van bovengenoemd werk vergeleken met de eerste van 1881. De eerste is een triomfbericht, gedateerd van het slagveld; de tweede een kreet van smart, verwijt en angst:

„Tien jaren zijn er overheen gegaan... En het zedelijk werk, pas gisteren tot stand gebracht, schijnt reeds niet meer dan een bouwval op waggelende grondslagen; niets heeft het goddelijk cement vervangen, en uit den boezem van het vaderland, ongerust over zijne kinderen, stijgt een immer hooger en dringender kreet, die voor hen eene minder zwakke schutse vraagt".

Jules Simon wijdde zijne aandacht ook aan het maatschappelijk vraagstuk. In zijn boek *L'Ouvrière*, geschreven na nauwkeurige onderzoekingen, slingerde hij onzen tijd, die zoo fier is op zijn vooruitgang en zoo vol minachting voor zijne voorgangers, de vreeselijkste beschuldigingen naar het hoofd wegens de nooden der werkende klasse, voornamelijk wel wegens het onderdrukken van het familieleven. Met hart en ziel legde hij zich toe op de verbetering der toestanden en drukte den vaderlanders en menschenminnaars op het hart, „de vrijheid niet te verwarren met de onmenschelijkheid". Opnieuw viel hij het individualisme aan in zijn werk *Le Travail* en wees de werklieden op eene veilige schuilplaats, nl. de vereeniging. Zoo stiet hij het economisch stelsel van 1791 omver. De eisch van vrijheid voor de vereeniging en van verplicht onderwijs, alsmede de bestrijding van het militarisme vormden de elementen zijner radicale politiek, wier welsprekende verdediging hem de volksgunst verwierf. De volksgunst bezorgde hem ook eene plaats in het gouvernement als minister van onderwijs. Maar nu begon de ontgoocheling. Bij de smart over de nederlagen van Frankrijk en de schande der Commune kwam nog eene nieuwe, nl. over de nederlagen zijner eigen denkbeelden. Hij trad af zonder geregeerd te hebben, indien het waar is, dat

regeeren bestaat in het toepassen zijner ideeën. Nochtans verloor hij den moed niet.

„Doch de „revanche" zijner denkbeelden trof hem nog smartelijker dan hunne voorbijgaande nederlaag; want in hunne zege zag hij met ontsteltenis de zielen daarachter vastgeketend en voortgesleurd als eene gevangene. Daar wachtte hem de glorie. Zij bestaat uit verwenschingen en zegekreten, had hij gezegd. Hem bood zij zich aan, omgeven van doodsangsten. De weg, dien zij hem toonde, was afgezet door zijne vijanden, en zijne vrienden verdrongen zich om hem en bezwoeren hem niet voort te gaan. Hij zag noch naar vijanden, noch naar vrienden; de oogen gevestigd op het verdrukt geweten, stapte hij regelrecht op haar aan, en langs den koninklijken weg van den plicht, dien hij vroeger met eigen hand had afgebakend, trad hij met opgeheven hoofd in de impopulariteit.

„Nu ontbrak er niets meer aan zijn leven. Gelijk Lacordaire zegt moest hij nog langs een steile helling afdalen naar de stranden der onmacht en vergetelheid, niet in staat nochtans zich daarheen te laten voeren in eene weeke werkeloosheid".

De politiek had hare aantrekkelijkheid voor hem verloren. Maar letteren en liefdewerken verschaften hem troost. Bij voorkeur was hij werkzaam voor de vereeniging tot redding van verlaten kinderen.

„Aan die vlam [der liefde] verwarmde Jules Simon nog tien jaren lang zijn onvermoeibaren ouderdom tot het oogenblik, waarop hij, vervuld van dagen en werken, tot zich zag komen het groote geheim, dat zijne ziel zoolang had ondervraagd, en tot welks kalme beschouwing de herinneringen zijner jeugd, in menigte op zijne uitnoodiging toegesneld, wellicht hulpe boden...

„De Christus, versmaad door deze zieltogende eeuw, vertoont zich op zijn graf, gelijk Hem de heidensche oudheid aanschouwd had: de handen uitgestrekt naar de onterfden, met beloften van liefde, vrede en rechtvaardigheid; en aan de wieg der nieuwe eeuw weerklinkt de door de schare vergeten stem, die tot haar het grootsche woord van het eeuwig mededoogen deed nederdalen"...

* * *

De Mun's rede werd beantwoord door graaf d'Haussonville, directeur der Académie. Deze begon met eene herinnering aan de droevige dagen der Commune, toen De Mun, die als luitenant in het derde regiment jagers het lot gedeeld had der verdedigers van Metz [1]), zich weder bij zijn legercorps voegde, om de stad Parijs te helpen ontrukken aan de handen van „die bende barbaren, die de schoonste gedenkteekenen harer geschiedenis aan de vlammen hadden prijsgegeven en een grond, dien de vijand niet bezoedeld had, met het reinste bloed doorweekten".

Die bloedtooneelen hadden De Mun, dien edelen vaderlander, met diepe smart vervuld en aan de toekomst van zijn land schier doen wanhopen. Toevallig kwam hij toen in betrekking met een nederig broeder, een echten volksvriend, die eene vereeniging gesticht had, waarin een groot aantal werklieden hunne avonden of zondagen kwamen doorbrengen. „Ach — zeide deze — wanneer gij mij hielpt, wanneer wij nog enkele mannen vonden, zouden wij Frankrijk veroveren en aan de voeten werpen van onzen God". Deze woorden vonden ingang bij den Graaf; met den broeder en drie andere vrienden vereenigd, sprak hij den plechtigen eed uit, voortaan zijn leven te zullen wijden aan twee onafscheidbare zaken: de belangen van de Kerk en van het volk.

„Dien eed, Mijnheer — zoo vervolgt spreker — hebt gij gehouden... Hoeveel bewondering in u de redenaar ook verdiene, er is in u iemand, die nog meer bewondering waardig is, namelijk de apostel... Sedert zeven-en-twintig jaren hebt gij slechts zelden het woord gevoerd tenzij ter verdediging van een dezer twee zaken, de edelste, die er op de wereld bestaan. De apostel heeft bij u altijd den redenaar bezield... Aan deze eenheid van gedachte en van leven moeten wij het geheim vragen van den invloed, dien gij op onzen tijd hebt uitgeoefend".

Volgens spreker erfde De Mun deze dubbele roeping van apostel

---

[1]) De redenaar noemde den tegenspoed dezer strijders *„le désastre non pas la débâcle"*, wat eene toejuiching uitlokte, die minstens vijf minuten duurde.

en redenaar niet van zijne voorvaderen. Alles is hij aan zich zelven verschuldigd, tenzij in hem de ziel gevaren is van dien voorzaat, die eenmaal tot wapen koos een wereldbol met een kruis en tot leenspreuk deze twee woorden: *Nil ultra*: niets daarboven. „Niets boven het kruis, niets boven de Kerk" was in waarheid de kenspreuk zijns levens. De militaire loopbaan opende hem de schitterendste vooruitzichten: hij heeft ze ten offer gebracht; hij heeft het leger verlaten. In de ziel echter is hij soldaat gebleven; de rondheid, den stoutmoed, de koelbloedigheid van den soldaat behield hij te gelijk met den geest van tucht en gehoorzaamheid. Zijne welsprekendheid had iets van den degen, dien hij zoolang aan de zijde had gedragen. Maar 't is niet zijne minste verdienste, dat hij te midden van zooveel hartstochtelijke woordentwisten nooit iemand heeft gekwetst. Nu zond Bretagne hem naar het Parlement en vertrouwde hem de verdediging van zijn dierbaarsten schat: het geloof.

„Dit vertrouwen — zegt spreker — is niet teleurgesteld; want niemand heeft de wonden, sedert twintig jaren aan het geweten der Katholieken toegebracht, levendiger gevoeld dan gij; niemand heeft zich zoo schitterend tot echo hunner klachten gemaakt. Moest ik u ook onder den lof bedelven, duld dat ik u nog de eer geve, zonder ophouden verzet te hebben aangeteekend tegen de opeenvolgende aanslagen eener partijpolitiek, die begonnen is met de ordesgeestelijken uit de kloosters, de liefdezusters uit de gasthuizen te drijven, die te Parijs de kruisbeelden op een vuilniskar wierp, te Château-Villain pistoolschoten loste op jonge meisjes, omdat zij zich tot het gebed vereenigd hadden zonder verlof van den prefect; die, na haar werk bekroond te hebben met God uit de school te verjagen, nog gisteren Zijnen naam van onze munten wilde verwijderen, en die onder onze oogen voortgaat de bezoldiging der bedienaren van den eeredienst in te houden en het vermogen der armen in 't openbaar te verkoopen. In eene uwer krachtigste redevoeringen hebt gij die politiek beschuldigd van gewelddadigheid en te gelijk van kleingeestigheid. Sedert eenigen tijd, het moet erkend worden, schijnt het geweld een einde genomen te hebben. Geve God, dat

de toekomst ons ook weldra het einde der kleingeestigheid aanbrenge".

Spreker erkent, dat De Mun niet alleen de verdienste heeft een handig *debater* te zijn, maar ook een man van theorie en geloof met vaste beginselen. Zoo schrijft hij Frankrijks rampen op de eerste plaats toe aan de Revolutie.

„In uwe oogen sluit de Revolutie niet alleen in priestermoord kerkroof, bloedbaden, vogelvrijverklaringen, aanslagen op alle overleveringen van het verledene en op de eeuwenoude instellingen van een volk. Gij verwijt haar nog, de voormalige organisatie van den arbeid te hebben vernietigd zonder die te vervangen, en door afschaffing der corporaties om wille van het uitroepen der vrijheid de werklieden in ellende gedompeld, de eene ongelijkheid tegen eene andere, de slavernij der vervlogen tijden tegen eene van een nieuwe soort verwisseld te hebben... Maar deze rampzalige uitwerkselen der Revolutie verrassen u niet. Zij zijn het gevolg van haar beginsel, dat bestaat in den opstand van den mensch tegen God.

„In uwe oogen belichaamt zij den genius van den opstand, en deze genius heeft de Kerk zegevierend aangevallen. Hij heeft niet alleen den Staat van haar gezag vrijgemaakt, maar ook de maatschappij aan haren invloed onttrokken. Vandaar onze politieke onvastheid. Vandaar ook ons maatschappelijk lijden. Is Frankrijk ingekrompen, verdeeld, ten prooi aan haat en somwijlen aan bloedigen strijd, in uwe oogen draagt de Revolutie hiervan de groote en eenige schuld. Een man zoo beslist als gij, een man door arbeid en overweging tot die beredeneerde overtuiging gekomen, kon niet in twijfel zijn over den te vervullen plicht. Die plicht was de Revolutie te bestrijden, gelijk de Revolutie de Kerk bestreden had. Zoo zijt gij sinds uwe eerste redevoering te velde getrokken, dapper als een soldaat, die reeds het vuur heeft gezien, met de katholieke kringen tot leger, de tegen-revolutie tot wachtwoord en de Revolutie tot vijandin. Alles wel ingezien hebt gij nooit de wapenen neergelegd, en wat gij zoo even in verzachte termen, overeenkomend met omstandigheid en plaats, van de Revolutie gezegd hebt, is niets anders dan de laatste echo van uwen eersten oorlogskreet.

„Ik gevoel mij geenszins gestemd, Mijnheer, de Fransche Revolutie tegen u te verdedigen. Ik draag haar te zeer een kwaad hart toe wegens het verbreken der keten van eene overlevering, wier schakels door zeven eeuwen waren gesmeed, en het prijsgeven van Frankrijk aan de gevaarvolle avonturen van zoovele opeenvolgende regeeringen, om mij erg op te winden, wanneer ik beschuldigingen tegen haar hoor uitbrengen, die mij niet alle evenzeer gegrond voorkomen".

Hierop laat spreker doorschemeren, dat naar zijne meening graaf De Mun de toestanden van vroegere eeuwen wel wat te rooskleurig inzag, en beweert tegenover hem, dat de onterfden van 't geluk, wier getal toch altijd nog te groot blijft, in den tegenwoordigen tijd niet dagelijks achteruit, maar veeleer langzaam vooruit gaan, dat de haat in de arbeidskringen niet zoo algemeen is als De Mun het wil doen voorkomen, maar op vele plaatsen tusschen werkgevers en werklieden eene treffende hartelijkheid te bespeuren valt, die nog zou toenemen, waren er niet zoovele „commis-voyageurs in werkstakingen". Hij geeft echter toe, dat de Revolutie bij hare vele gruwelen nog een grooten misslag gevoegd heeft door aan de werklieden de mogelijkheid te ontnemen om zich onderling te verstaan en zich te vereenigen ter verdediging hunner gemeenschappelijke belangen. Daarom moet eene verstandige wet voor ieder het recht van vereeniging waarborgen. Toch stelt spreker over 't algemeen weinig vertrouwen in de sociale wetgeving, maar wel in de sociale inwerking der Kerk.

„De Kerk! In de middeleeuwen, zegt gij, was zij eene moeder. Waarom zou ze het niet opnieuw worden? Gij hebt gelijk, Mijnheer. Ja, onder die trekken moeten wij haar laten optreden, toegerust met dat zachte en eenige gezag, in hare armen voerend de liefde en den vrede. Ik weet, hoeveel het oude woord *liefde* van zijne toovermacht verloren heeft, omdat eenigen, die eene gewoonte hadden het uit te spreken, zich er thans over schijnen te schamen, en omdat anderen getracht hebben het door een equivalent te ver-

vangen. Het moet erkend worden, dat deze pogingen tot dusverre niet gelukkig zijn geweest. Men heeft eene proef genomen met *philanthropie:* men heeft er van afgezien, omdat het woord naar waanwijsheid smaakte; vervolgens beproefde men het met *altruïsme:* men heeft er van afgezien, omdat het naar barbaarschheid riekte; thans schijnt *solidariteit* de voorkeur te hebben... ofschoon het woord min of meer den rechtsgeleerde verraadt. Maar ik zie niet, waarin deze nieuwe uitdrukking het wint op den ouden term, die zoolang op de lippen zweefde van onze vaderen. En is hij achttien eeuwen lang uitgesproken door christenmonden, wie zou durven beweren, dat hij daarom minder zuiver en minder zoet is geworden?... De liefde, geloof ik, kan op eene veel krachtdadiger wijze dan de wetgeving door hare voortdurende werken het harde der economische wetten temperen en — gelijk Jules Simon met u verlangde — verhinderen, dat de menschelijkheid ten offer wordt gebracht aan de vrijheid.

„Inderdaad tegenover de brutale gevolgen van vraag en aanbod stelt zij de zedelijke verplichting van het rechtvaardig loon, dat geen misbruik maakt van den nood des werkmans en rekening houdt met zijne wettige behoeften. Zij verkondigt luide, dat, zoo de arbeid eene koopwaar is, dit niet het geval is met den arbeider, en dat hij, die naar billijkheid den prijs der koopwaar betaalt, daarom nog niet ontslagen is van dien schuldeischer van een nieuw soort, tegenover wien hem nog plichten te vervullen overblijven. Zij herinnert hun, die de goederen dezer wereld bezitten, dat zij wegens hun gebruik verantwoordelijk zijn aan den Meester, die ze hun heeft toebedeeld, en dat zij tienden er van moeten afzonderen ten voordeele van hen, die ze moeten missen. Zij verzacht het harde van den onvermijdelijken strijd; zij verbindt de wonde der overwonnenen, en legt den overwinnaars zachtmoedigheid op. Zij is eindelijk de beste waarborg der ware vrijheid, want zij spreekt in naam van Hem,

> Door wiens aan 't kruis geklonken handen
> Zoo meen'ge boei verbrijzeld werd,

gelijk eene vrouw zich uitdrukte in een bewonderenswaardig vers".

De bedienaren der Kerk zullen naar sprekers meening weldoen door leer en voorbeeld de liefde te blijven aanprijzen. Met De Mun is hij het niet juist eens, waar deze voor de Kerk ook nog

politiek gezag of liever invloed wenscht en voor Frankrijk een gouvernement verlangt, dat de taak aanvaarden zou „de soldaat der Kerk" te zijn of volgens eene uitdrukking aan den H. Lodewijk ontleend „*le sergent du Christ*", en hij verwijt den Graaf in dit punt eenigszins van zich zelven te zijn afgeweken, daar hij vroeger deze taak alleen aan de oude monarchie toekende, thans aan elken regeeringsvorm:

„Ieder weet, welke krachten op uwen geest gewerkt, welke bezwaren op uw geweten gedrukt hebben. Er zijn er geene, die meer ontzag of eerbied verdienen. Opzichtens dit punt hebt gij in 't openbaar verklaringen afgelegd met eene waardigheid, eene gematigdheid, eene droefheid, die menigen wrok hadden moeten ontwapenen, zoo ooit partijveeten de wapenen konden afleggen. U beroepend op eenige der schoonste bladzijden, die ons medelid Melchior de Vogüé ooit geschreven heeft [1]), hebt gij u zelf vergeleken bij dien Silvanus, wiens dichterlijk testament hij opgedolven heeft, en die door een schip verre van zijn geboortegrond weggevoerd, de helft van zijne ziel voelde vastgeklampt aan het verledene en de andere helft voortgesleurd naar de toekomst. Zij, die halsstarrig op het verlaten strand zijn achtergebleven, hebben niet zonder leedwezen een man als u zien heengaan; maar uit zekere zwaarmoedigheid, die u nadien schijnt bevangen te hebben, soms ook uit uwe woorden en nog vaker uit uw stilzwijgen zelf gissen zij, dat van deze twee helften uwer ziel de beste bij hen is gebleven en dat uwe vreugde vrij zou zijn van alle voorbehoud dien dag, waarop een gunstige wind het vaartuig, dat u wegvoerde, naar datzelfde strand terugbracht".

---

[1]) De hier bedoelde bladzijden zijn *Le Testament de Silvanus*, inderdaad een prachtig opstel, te vinden in De Vogüé's *Heures d'Histoire* (Paris, Armand Colin & Cie). De Vogüé spreekt daar echter niet van eene zeereis, maar van een dobberen in de ruimte van den tijd (met de helft van zijne ziel vastgeklampt aan 't verledene enz. als boven) en hij vergelijkt dit met een angstvollen nacht op zee, wanneer men niets meer ziet van de haven, waar men zich heeft ingescheept, en evenmin van die, waar men heenreist. T. a. p. bl. 157.

Wat nu die innige vereeniging van Kerk en Staat betreft, zonder in theorie de verhevenheid dezer stelling te loochenen of in practijk het aanzien te miskennen, dat Frankrijk zich door de bescherming van het Katholicisme verwierf, die vereeniging heeft spreker toch nooit gewenscht en zal ze nooit wenschen; hij vindt het beter, dat de Kerk zich houde aan het beroemde verdrag in 't begin dezer eeuw gesloten, alle plichten vervullend, die dit verdrag haar oplegt, en alle rechten handhavend, die het haar toekent. Indien nochtans een gouvernement aan de Kerk het voorstel deed, op vriendschappelijke wijze de banden los te maken, die haar aan den Staat hechten, haar eene onafhankelijkheid verzekerend, die gewaarborgd wordt door vrijzinnige wetten, dan ware het volgens spreker eene minstens twijfelachtige vraag, of de Kerk in de verovering dezer onafhankelijkheid niet eene ruime vergoeding zou vinden voor het offer harer voorrechten. En indien het gebeuren mocht, dat deze scheiding van Kerk en Staat, in plaats van te zijn voorbereid door eene billijke overeenkomst, de Kerk ten slachtoffer liet van verleden plunderingen en tegenwoordige geweldenarijen, dan ware dit wel te betreuren, maar sprekers fierheid als Katholiek aarzelt niet te verzekeren, dat zij uit deze beproeving zegevierend zou te voorschijn komen. Dit vertrouwen in de vrijheid zou ook aan Jules Simon niet bovenmatig zijn voorgekomen, want hij was liberaal in merg en been.

Ten slotte wijdt graaf d'Haussonville nog een woord van waardeering aan Jules Simon. Vooral beschouwt hij in hem den moedigen staatsman, wien het wel is waar in 't begin aan gematigdheid en doorzicht ontbrak, maar die langzamerhand meer en meer de noodzakelijkheid van het gezag leerde inzien; die zijnen laatsten jaren hooglijk eer aandeed door de willekeur en tirannie zijner eigen partij te bekampen; die met heldenmoed optrad voor de geschonden vrijheid om wel te doen, met hart en ziel streefde naar leniging der sociale ellenden en zoodoende de roepstem volgde van den grooten Paus, die sinds twintig jaren

zoo machtig heeft ingewerkt op den geest der menschen en zooveel heeft bijgedragen tot verbetering der maatschappelijke toestanden.

* * *

Was De Mun herhaaldelijk uitbundig toegejuicht, ook d'Haussonville vond zeer veel bijval bij het uitgelezen gehoor. Beide redevoeringen, waarvan ik hier een overzicht heb trachten te geven met eene woordelijke vertaling der meest in 't oog springende plaatsen, zijn inderdaad in menig opzicht merkwaardig. Ofschoon geheel verschillend in stijl en aanleg, verdienen beide reeds onze bewondering om hare welsprekendheid en haar keurigen, academischen toon. Vooral graaf De Mun, wiens krachtige en welluidende volzinnen statig voortvloeiden als een majestueuse stroom langs een bekoorlijk landschap, toonde zich een redenaar van den eersten rang. Dit erkent zelfs het *Journal des Débats.* „Van het oogenblik, dat hij oprees tot zijn laatste woord — zoo schreef dit blad den 11^{en} Maart — boeide en overmeesterde hij zijn gehoor. Alles heeft hij voor zich: houding, blik, dictie en gezag". En als opgetogen voegt het er bij: „Waarlijk, de welsprekendheid is iets heerlijks. Zij sleept zelfs diegenen mede, die haar zouden willen weerstaan; en die zij niet bekeert, weet zij althans te boeien".

Maar daarom vooral is De Mun's welsprekendheid zoo schoon en heerlijk, wijl zij eene dienaresse is der waarheid. Dit heeft zij ook hier getoond. Sedert De Montalembert, eveneens in de Académie, de Fransche Revolutie vonniste, is over dien opstand tegen God, dat werk van tirannie, haat en verdeeldheid onder den dekmantel van vrijheid, gelijkheid en broederschap, wellicht nimmer in zulke taal voor zulk een gehoor de veroordeeling uitgesproken als heden door De Mun geschiedde en met De Mun's woorden — grootendeels althans, schoon met eenig voorbehoud — nog door d'Haussonville. En merkwaardig in hooge mate is het

te zien, in wat helder licht de redenaar de groote waarheid, dat alle heil moet komen van den „gekruisten Rechtvaardige", doet stralen in het beeld, dat hij teekent van Jules Simon.

Ongetwijfeld verschilt deze redevoering veel van de philippica, door denzelfden De Mun in 1876 te Le Hâvre uitgesproken [1]) als antwoord op eene conférence van Jules Simon, den rationalistischen, sceptischen wijsgeer, wiens geheele godsdienst bestond in een nevelachtig geloof aan God en de onsterfelijkheid der ziel. Hier moet hij een hoofschen toon aanslaan; hier heeft hij tot taak den académicien, dien hij opvolgt, te prijzen, en misschien heeft hij te veel aan de academische hoffelijkheid toegegeven door diens werken over den *Plicht* en den *Natuurlijken Godsdienst*, waarvan het eerste een gevaarlijk boek is, terwijl het tweede zelfs op den Index werd geplaatst, schoon en bewonderenswaardig te noemen; maar hij heeft toch niet nagelaten te wijzen op de teleurstellingen, die deze geschriften achterlaten, en overal heeft hij bij den toegekenden lof het noodige voorbehoud gemaakt, overal ook de schaduwzijde in Jules Simon's portret goed laten uitkomen. Ja, men zou kunnen beweren, dat, gelijk Brunetière op het bankroet wees der moderne wetenschap, zoo ook De Mun in Jules Simon, die zooveel invloed heeft geoefend op de Fransche politiek, het bankroet wilde aantoonen der hedendaagsche rationalistisch-liberalistische staatsmanskunst.

Geheel anders dan die baatzuchtige fortuinzoekers en kleingeestige dwingelanden, als er onder de liberale Fransche staatslieden maar al te veel worden aangetroffen, was Jules Simon doorgaans een oprecht vriend van de vrijheid en streefde met veel talent

---

[1]) In deze zeer lezenswaardige rede — opgenomen in de verzameling *Discours du Comte Albert de Mun*, Tome I (Paris, Poussielgue frères) — geeselt De Mun vooral Jules Simon's machteloos en verderfelijk „neutraal" rationalisme in zake het maatschappelijk vraagstuk, terwijl hij alle heil verwacht van de katholieke werkliedenvereeniging, gesticht door het gemeenschappelijk geloof, gezegend door de Kerk, ondersteund door de liefde."

en groote volharding naar het algemeen welzijn, 'twelk hij meende te vinden in de toepassing van de naturalistische beginselen der Revolutie. Maar hij moest de volkomen onmacht van zijn „natuurlijken godsdienst" op de treurigste wijze ondervinden; hij moest de ervaring opdoen, dat de Revolutie en haar geest, door hoogmoed, zinnelijkheid en hebzucht voortgestuwd, de vijandin is van alle vrijheid. Wel bleef hij zelf nog met offervaardigen moed kampen voor de vrijheid tegen zijn eigen vrienden — met name tegen het beruchte art. 7 van Ferry's onderwijswet — en dit strekt hem tot hooge eer; maar zijne wapenen waren machteloos, zijne stem was die eens roependen in de woestijn. Ten slotte leerde hij, hoeveel waarheid er schuilt in het woord van Mgr. von Ketteler: „De zoon van het Evangelie, die zijn vader niet dienen wil, wordt daardoor niet vrij, maar komt tot slavernij en moet onreine dieren dienen — terwijl God dienen en het door Hem aangestelde gezag erkennen voert tot de vrijheid der kinderen Gods" [1]). En daarom stierf de schrijver over den *natuurlijken* godsdienst met het beeld van den Gekruiste in de hand, in zijne laatste stonde bijgestaan door een priester, gesterkt door de genademiddelen van dien *geopenbaarden* godsdienst, welken hij weleer had miskend en versmaad [2]).

Naast Jules Simon, den vrijgeest, die, naar men algemeen aaneemt, tijdens het beleg van Parijs last gegeven had, de kruisbeelden uit de scholen weg te nemen, rijst nu in het antwoord van graaf d'Haussonville de edele figuur van De Mun zelven, den oprechten Christen, die voor zijn *Oeuvre des cercles catholiques d'ouvriers* tot zinnebeeld koos een kruis met de kenspreuk: *In hoc signo vinces* [3]). Naast den vurigen radicaal, die na tal van teleurstellingen en ontgoochelingen tot den Christus

---

[1]) *Vrijheid, Gezag, Kerk,* bl. 184.
[2]) Vgl. *Le Bien Public* (16 Mars 1898).
[3]) In dit teeken zult gij overwinnen.

wederkeerde, verschijnt de koene kampioen, die ondanks teleurstellingen en smarten zich in navolging van den H. Lodewijk steeds bleef toonen: „*bon sergent du Seigneur Jésus-Christ*".

Voorzeker, het is te betreuren, dat de redevoering van d'Haussonville ondanks zekere reserves en verzachte uitdrukkingen hier en daar een trekje van het zoogenaamde liberaal-katholicisme vertoont. Zoo verklaart hij „de innige vereeniging van Kerk en Staat nooit gewenscht te hebben en nooit te zullen wenschen". „Dit laatste *nooit* — zegt *Le Bien Public* [1]) te recht — is hier zeker te veel". Wel kon hij reden hebben scheiding van Kerk en Staat te verkiezen boven zulke „bescherming" als de Kerk in Frankrijk geruimen tijd genoten heeft. Maar niemand mag beschikken over de toekomst, die in de hand Gods is, noch bij voorbaat zijne instemming weigeren met het herstel der eenige ware orde. Kerk en Staat kunnen naar hunnen aard geenszins gescheiden worden, omdat zij in het groote wereldplan van God te zamen behooren, elkander wederzijds ondersteunen en daardoor den wil Gods tot heil der menschen moeten vervullen [2]). Eveneens al verheft de redenaar den grooten Leo XIII, „die sinds twintig jaren zoo machtig heeft ingewerkt op den geest der menschen", al prijst hij De Mun wegens zijne gehoorzaamheid aan den Paus in zake het opgeven van den strijd tegen den republikeinschen regeeringsvorm, het heeft den schijn, dat hij, de officieele vertegenwoordiger van den graaf van Parijs, De Mun verwijten wil, tegen den modernen vrijheidsgeest in, te veel volgzaamheid jegens den Paus te hebben betoond, hoe lief en handig hij dit verwijt ook weet te verbloemen. Waarschijnlijk zou de averechts verklaarde zwaarmoedigheid van De Mun wel wijken, wanneer d'Haussonville en de zijnen hunne „halsstarrigheid" aflegden en op de wijze uitnoodiging van den Opperherder mede aan boord gingen van het „vaartuig, dat hem zelven wegvoerde".

[1]) 16 Mars 1898.

[2]) Vgl. v. Ketteler, l. c. bl. 186.

Maar afgezien van dit alles doet het ons goed de uitstekende redenaarsgaven en verdiensten van De Mun zóó te hooren loven, vooral wel zijne onbaatzuchtige toewijding aan de belangen van de Kerk en het Volk. En wanneer wij nagaan, op wat welsprekende wijze graaf d'Haussonville, als hij het maatschappelijk vraagstuk aanraakt, de zegenrijke werking der Kerk waardeert en roemt (ofschoon in ons oog al te weinig vertrouwen stellend in de hulp van den Staat), wanneer wij vernemen, hoe hij met De Mun de sociale onheilen betreurt, door de Revolutie berokkend, en de weldaden der christelijke liefde verheft, dan sluiten wij ons gaarne aan bij de geestdriftige toejuichingen ook hem ten deel gevallen.

De toejuichingen zelve, door beide sprekers ingeoogst, de bijval, aan redevoeringen van *dezen* inhoud door *dit* gehoor geschonken, zouden wij mede een verblijdend verschijnsel durven noemen. Aan zoo iets had ons de Académie sedert verscheiden jaren juist niet verwend.

De tijd is nog zoo verre niet, dat Mgr. Dupanloup naar aanleiding der opname van den atheïst Littré zich uit de Académie Française meende te moeten terugtrekken om zijne bisschoppelijke waardigheid geen afbreuk te doen, en dat dit genootschap zich onteerde door de keuze van den godslasteraar Renan. En nu hooren wij in de heerlijkste taal onder den koepel van het Institut de Revolutie brandmerken, de Fransche vervolgingspolitiek laken, den lof verkondigen van den Verlosser, van Zijne H. Kerk, van de Christelijke Charitas, en dit alles beamen door het geestdriftig gejuich eener keurschare uit de Ville-Lumière. Voorwaar een schoon bewijs, dat De Mun waarheid sprak, toen hij wees op den tocht van godsdienstige gevoelens, die met nieuwe frischheid aanzweeft.

Ook in dit maandschrift werd onlangs [1]) in het licht gesteld,

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. CXIII, bl. 17 vv.

dat in Frankrijk zich thans eene hoopvolle toenadering tot het geloof voordoet. De beroemdste letterkundige en wetenschappelijke mannen toonen waardeering voor de zoolang gesmade Kerk van Christus. De tijd is voorbij, waarop men het geloof kon voorstellen als de gezellin en de zuster der onwetendheid. „Godsdienstige woorden zijn uitgesproken door monden, waaruit men ze niet verwachtte", zeide nog kort geleden de gevierde dichter en académicien François Coppée, „en ik zelf — voegt hij er bij — ik zelf, wiens verleden niets stichtends heeft, breng op mijne beurt aan dit christelijke pogen mijne nietige bijdrage". Een man als Huysmans voelt zich tot de Kerk getrokken, ook Brunetière schijnt op weg, en nu verrassen ons nog verblijdende stemmen van hulde, die het oud geloof te gemoet varen, uit den boezem van de Académie Française en hare talrijke en ontwikkelde genoodigden.

Dit alles verbiedt ons te wanhopen bij de ellenden, die Frankrijk maar al te vaak te aanschouwen geeft. Het doet ons vertrouwen, dat de edelmoedige nakomelingen van Clovis meer en meer zullen luisteren naar de vaderlijke vermaningen en behartenswaardige waarheden, hun in eene hoogdichterlijke ode voorgehouden door Leo XIII:

„U leide Christus, wien ge zijt verpand;
Schaamt u der sekten slavenjuk vol schand;
Vertrapt den nijd, laat eenheids hechten band
Uw krachten stalen...

Niets haalt bij 't vroom geloof der Christenschaar:
Geen duurzaam heil als dit verdwijnt. Van waar
Der Franken oude glorie kwam, van daar
Blijft zij hun komen".

St. Michiels-Gestel. A. N. Mutsaers, Pr.

JOHANNES JANSSEN.

Wij zijn in het jaar des Heeren 1837. Te Kevelaar knielde voor de beeltenis van de Troosteres der bedrukten een achtjarige knaap met zijn brave moeder en tante. De moeder kocht voor hem een kleinen tinnen kelk en kandelaars om „mis te lezen", en de tante een deel van Annegarn's *Algemeene Geschiedenis*, dat over het tweede tijdvak der middeleeuwen liep.

In de huifkar, waarin de pelgrims biddend en zingend huiswaarts keerden, begon de overgelukkige knaap reeds uit zijn boek te vertellen. Maar de moeder, die den rozenkrans wilde voorbidden, was over het gesnap van haar jongen zeer verstoord en voegde hem toe: „Hadden ik en tante geweten, dat het wereldsche geschiedboek u van het bidden zou afhouden, dan zoudt gij het nooit gekregen hebben".

Later werd deze knaap een vroom priester en een vermaard professor der geschiedenis. Immers, hij was niemand anders dan de beroemde Dr. Janssen, de schrijver van het standaardwerk: *Geschichte des deutschen Volkes*. „Wie weet — zeide hij eens — of ik ooit de geschiedschrijver van het Duitsche volk geworden zoude zijn zonder het geschenk van Kevelaar".

Te Xanten, het *Castra Vetera* der Romeinen, in de Marschstrasse zag hij den 10^{en} April 1829 het licht der wereld. Zijn ouders, Gerardus Janssen en Johanna Geertruida Remmen, muntten door rechtschapenheid, weldadigheid, godsvrucht en liefde voor de Katholieke Kerk uit. Zij waren beiden rechtvaardig voor God en wandelden in alle de geboden en instellingen

des Heeren, onberispelijk. De fortuin had hen niet vertroeteld, doch door vlijt en spaarzaamheid brachten zij het tot een zekeren welstand. De oude Janssen was mandenmaker; zijn vrouw hield een winkel, eerst alleen van kruidenierswaren, later ook van manufakturen.

„Mijn vader — heeft Janssen opgeteekend — die te Berlijn als garde-pionier gediend had, wist mij allerlei uit den „Franschen tijd" en uit den tijd der vrijheidsoorlogen te vertellen en ontstak mij in geestdrift voor den ouden veldmaarschalk Blücher..... Waar ik maar kon, zocht ik mij boeken over dien tijd te verschaffen en verslond de patriotische liederen van Körner, Max von Schenkendorf en Frederik Leopold von Stolberg. De herinneringen aan mijns vaders vertellingen werkten nog na, toen ik in het jaar 1861 het kleine geschrift *Frankreichs Rheingelüste und deutschfeindliche Politik* schreef."

Moeder Janssen, een ernstige en zorgzame vrouw, maar zwak en gedurig door ziekte geplaagd, voedde haar jongen streng in den godsdienst op. Zij liet hem, reeds op zesjarigen leeftijd, een reeks van gebeden leeren, welke Janssen tot aan zijn dood met voorliefde bleef verrichten. Daartoe behoorde het gebed om een zalig sterfuur en het gebed voor de geloovige zielen, inzonderheid voor diegenen, aan wie niemand op de wereld denkt.

Groote waarde hechtte zij ook aan het gebed van den Rozenkrans, dien men in den Advent en in de Vasten dagelijks in haar huisgezin bad, en aan oude, vrome kerkgezangen of volksliederen, die haar kind reeds vroegtijdig moest leeren. „Het gebed der armen en der kinderen — placht zij te zeggen — dringt door de wolken." Niet minder trachtte de moeder haar kind met een teeder medelijden voor armen en ongelukkigen te doordringen; dikwijls moest hij hun aalmoezen en levensmiddelen brengen.

Lievelingsuitspanningen voor den jeugdigen Johannes waren school houden, mis lezen en studeeren.

Een vertrek in het achterhuis der ouderlijke woning werd tot

school ingericht. Een bevriende timmerman schafte katheder en banken. Scholieren en scholiersters waren spoedig gevonden, want de kleine Johannes was bij zijn makkers om zijn goedigheid wel gewild. Stipt hield hij aanteekening van zijn leerlingen en beloonde hun ijver met ooft en gebak. Hij bleef dan ook bij hen in gezegend aandenken. Argeloos vertelde hij eens in zijn schooltje, wat hij in een almanak gelezen en van kennissen over vorstenmisdaad gehoord had. Dit zou hem bijna met de politie in aanraking gebracht hebben. „Vrouw Janssen — zeide de politieman — de burgemeester stuurt mij: men heeft op het stadhuis gehoord, dat uw zoon over vorstenmisdaden gesproken heeft; ik moest u waarschuwen; over zulke dingen mag men niet spreken; wanneer hij het weer deed, zou het hem slecht kunnen gaan." Vicarius Kronenberg en Pastoor Theissen namen hem ook geducht in 't verhoor. „Met den mond en met de pen — zeide de eerste — mag men in het leven niet al te vrij zijn, bijzonder wanneer het groote heeren geldt; die willen en kunnen het niet dulden."

Naast het schooltje spelen nam het „mis lezen" een eerste plaats in het hart van den kleinen Johannes in. Ja, hij begon reeds te schrijven. In verbinding met een braven werkman, die onder de eerste H. Mis des Zondags voorbad, gaf hij de gezangen uit, die men dan in de kerk te Xanten placht te zingen. Mijn eerste boek, schertste hij later.

Telkens herlas hij de *Algemeene Geschiedenis* van Annegarn, totdat hij den inhoud geheel meester was. Hij studeerde ook vlijtig verschillende volksboeken: *Van den hoornen Siegfried*, *De vier Heymanskinderen*, het *Leven der H. Genoveva*, Overberg's groote *Bijbelsche Geschiedenis*, Goffiné's *Hand-postille* en een overoud devotieboek, de meeste uit de godvruchtige bibliotheek zijner moeder.

Na den dood dier brave vrouw, den 9^{en} December 1841, een slag, dien Johannes nooit kon vergeten, begon voor hem een harde strijd. Vader Gerardus nam hem van de rectoraat-

school: zijn jongen zou koperslager worden en bij zijn stiefvader Lahaye in de leer gaan.

Spoedig bleek echter, dat hij voor koperslager niet in de wieg was gelegd. Altijd hield hij boeken onder zijn blauwen voorschoot verborgen en stoorde de andere knechts door zijn eeuwig vertellen van geschiedenissen. Maar vader Gerardus bleef onverbiddelijk en wilde niets toegeven.

Hoe hij toch op studie kwam, verhaalt Janssen ons zelf:

„Bij de bruiloft kreeg ik van mijn stiefmoeder een uit haren gevlochten, met kleine gouden knopjes versierden horlogeketting ten geschenke, die bij den goudsmid Schneider gekocht was. Daar het vlechtwerk herhaaldelijk uit de knopjes ging, bracht ik — het was op Passie-Zondag 1844 — den ketting bij Schneider om hem te herstellen. Deze ging mij hard te lijf, hield een lange redevoering tot mij, hoe jammer het zou zijn, wanneer ik met mijn goeden kop smid zou worden, en besloot met de woorden: „Jongen, gij moet studeeren". Ik nam deze vermaning zeer ter harte; heel stil ging ik naar de kerk en knielde gedurende de Vesper onder den klokkentoren voor het „Graf des Heeren", waar ik zoo dikwijls met mijn goede, zalige moeder gebeden had. Ik geloof niet, dat ik ooit in mijn leven vuriger gebeden heb dan op dien Zondag namiddag. Na de kerk bezocht ik nog het graf mijner moeder. Toen ik naar huis ging, stond het besluit bij mij vast geen koperslager te zullen worden, ja, geen ambacht te zullen leeren, maar alles te beproeven om weder op de rectoraatsschool te komen en zoo vlijtig mogelijk te studeeren — ik was reeds 15 jaar oud — om zoo spoedig mogelijk vorderingen in de studie te maken. Den daarop volgenden Zaterdag riep ik de leerjongens in de werkplaats samen en zeide: „Jongens, let op, er wordt een brandoffer gebracht, ik word geen koperslager". Bij deze woorden wierp ik een heelen bak met colophonium op de kolen, zoodat er een groote vlam ontstond. De meester snelde verschrikt toe, want hij dacht, dat er brand in de smidse ontstaan was. Doch ik zeide heel kalm tot hem: „Er is geen gevaar; ik heb slechts een brandoffer gebracht tot besluit van mijn koperslagerij. Ik wil studeeren; wilt gij iets goeds doen, help mij dan".

De goede meester hielp. Na Paschen betrok Janssen de school weder, die hij twee en een half jaar, tot in den herfst van 1846, bezocht.

Hoewel ten koste zijner zwakke gezondheid, maakte hij snelle vorderingen. Hij gunde zich geen tijd om te eten of te slapen, maar blokte dag en nacht. Wat hij machtig kon worden, las hij, maar met de pen in de hand. Het gelezene boekte hij nauwkeurig, nam de hoofdgedachte er uit en teekende schoone gezegden in schriften op.

Aan het gymnasium van Recklinghausen zette hij zijn studies voort. De *Vaderlandsche Geschiedenis* van Frederik Leopold von Stolberg, zijn *Geschiedenis van den Christelijken Godsdienst* en zijn *Leven van Alfred den Groote* ontstaken den jongeling in geestdrift voor historie. Dit was dan ook zijn lievelingsvak. Nog al tegenwerking van zijn *aufgeklärten* leeraar ondervindend, zeide hij: „Wanneer wij zelf vorschen kunnen, zullen wij eens zien, of de middeleeuwen, die den dom van Xanten en van Keulen gebouwd hebben, zoo duister geweest zijn, als men ze ons afschildert".

De nadeelige gevolgen van zijn overdreven studieijver bleven niet uit. Gedurige neusbloedingen verzwakten hem zeer; ook sukkelde hij met de oogen.

De gebeurtenissen van het revolutiejaar 1848, welke hij met jeugdig vuur meeleefde, maakten hem niet weinig opgewonden.

De vacantie bracht hij geregeld te Xanten door. Onder leiding van Rector Camman en den historiekenner Dr. Rutjes werd het roemvol verleden zijner vaderstad voor hem ontsloten.

In den herfst van 1849 zien wij hem te Munster, waar hij zich met de borst op de godgeleerdheid toelegde. Zijn stelregel was: nauwkeurigheid. Onder de studenten stond hij in de eerste gelederen. Hij woonde velerlei voorlezingen bij, met name die over de Nieuwe Geschiedenis bij Professor Grauert. Twee beweegredenen deden hem besluiten, om de voorbereiding voor de cura anima-

rum vaarwel te zeggen en de historievorsching tot zijn levenstaak te kiezen: zijn voortdurende ziekelijkheid, waardoor hij ook hier spoedig geplaagd werd, en zijn tot aan het uiterste grenzende nauwgezetheid. Aan de universiteit van Leuven, waarheen hij met Paschen 1850 toog, kwam dit voornemen tot rijpheid.

Leuven beviel hem uitstekend en hij gevoelde zich daar zeer gelukkig. Alles was er overwegend katholiek. Hij kon er goed Fransch en Engelsch leeren spreken. „De tucht is er nog strenger dan hier op het gymnasium — zoo schreef hij aan zijn ouders — herbergen, den schouwburg enz. mag men volstrekt niet bezoeken; gij kunt dus wel denken, dat ik er niet voor mijn plezier heenga, maar om iets te leeren" (1 Febr. 1850).

De wijsgeer Laforêt, de geschiedkundige Johannes Möller en de canonist Feije oefenden een krachtigen invloed op den werklustigen en volijverigen Janssen uit. Zijn leermeester Laforêt, dien hij later in een brief aan Reichensperger een anima candidissima noemt, droeg hij de meeste hoogachting toe. Möller maakte hem met de geschiedenis der middeleeuwen bekend, Feije met die der Nederlandsche beroerten. Vele lijvige schriften getuigen nog, hoe hij gedrukte en ongedrukte bronnen en schrijvers over dat tijdvak doorsnuffelde en uittreksels daaruit maakte. Deze cahiers dragen tot devies: „Voor God en vaderland". Anderhalf jaar wijdde hij aan deze studies. Bovendien leerde hij Fransch, Engelsch en Italiaansch.

Godsvrucht en gebed vergat hij niet, maar verkwikte zich gestadig aan hun levendmakende wateren. Hij was een ijverig lid der academische St. Vincentius-vereeniging en bezocht geregeld de predikaties van Pater Roh S. J. Wel ietwat naïef schrijft hij aan zijn hartelijk geliefde ouders over het godsdienstig leven in België, bepaaldelijk over het vieren van de Meimaand: „O mijne ouders, het is altijd schoon in een zuiver katholiek land te leven, in een land zonder scheuring of dwaling, waar de eene mensch het godsdienstig gevoel van den anderen niet bespot of

belachelijk maakt, in een land, waar groot en klein, arm en rijk met denzelfden geest doordrongen zijn: de godsdienst toont den beschouwer dan zoo juist zijn teedere kracht en wint de harten meer en meer".

Janssen zal later, toen hij de wieken wat breeder kon uitslaan, wel anders over België geoordeeld hebben. Dergelijke ontboezemingen pleiten voor zijn „kindliches Gemüth". Nu, 't is niet de slechtste uitzet, dien de hemel den sterveling geven kan.

In de vacantie deed Johannes uitstapjes door België en bezocht vooral Brussel, Brugge en Antwerpen met hun overheerlijke kunstschatten. Brugge, „waar iedere schrede leerzaam is", inzonderheid de schilderstukken van Memling in het Janshospitaal, maakte een onvergetelijken indruk op hem. Niet minder het Trappistenklooster te Westmalle bij Antwerpen. „Ik had hier juist de gelegenheid — schrijft hij — over mijn vervlogen levensjaren na te denken, vreugde en smart mij in 't geheugen terug te roepen; ik had hier gelegenheid om tot de overtuiging te komen, dat de Heer alles geleid heeft, en ook gelegenheid om te bidden: „Heer, geleid mij verder en voer mij naar het gelukkig doel".

Dergelijke tochten verruimden zijn blik niet weinig en deden hem het stof van kleinsteedschheid en huisbakkenheid afschudden. Zoon van een landstadje, opgevoed in een beperkten kring, was het hem niet zoo kwalijk te nemen.

Met moed zette hij zijn historische studiën aan de universiteit van Bonn voort (1851—1853). Op een Latijnsch proefschrift: *De Wibaldo abbate. Dissertatio historica, quam scripsit J. Janssen* (88 p.) verwierf hij den doctorsgraad in de philosophie.

Den herfst bracht hij in het ouderlijk huis te Xanten door, den winter te Munster. Hier zette hij zijn Latijnsche dissertatie in een Duitsche monographie om: *Wibald von Stablo und Corvey, Abt, Staatsmann und Gelehrter* (294 S.): „Ik hoopte door een monographie van dezen man een bijdrage te kunnen leveren voor

de geschiedenis van ons rijk en van onze provincie uit dien tijd".

Vrij algemeen vond deze levensbeschrijving een welkom onthaal. Professor Aschbach roemde Janssen's aanleg voor geschiedvorsching, onpartijdigheid en sierlijken schrijftrant. Böhmer wenschte hem ook geluk met inhoud en stijl. Alleen had deze wat minder jeugdig vuur, bloemrijkheid en voorliefde voor de Hohenstaufen gewild. Het Pruisische ministerie van onderwijs gaf hem naar aanleiding van dezen arbeid een toelage voor een verblijf van verscheidene maanden te Berlijn, om de bibliotheken aldaar te raadplegen en met verschillende geleerden kennis te maken. Zoo'n versnapering kon hij gebruiken, want privaat onderwijs in het Engelsch bracht hem geen rijke inkomsten. Berlijn bevalt hem uitmuntend, maar, zoo jammert hij, alles is er verduiveld duur. Een pover kamertje: 6 thaler in de maand; middagmaal: 7 thaler; 's morgens koffie met twee broodjes: 3 thaler. Heeft de man ooit last van zwaarlijvigheid gehad, aan dit menu is het niet te wijten. IJverig doorvorschte hij de bibliotheken, hoorde voorlezingen en knoopte betrekkingen aan met aanzienlijke personen der Spreestad.

Naar Munster teruggekeerd, vestigde hij zich aldaar als privaatdocent in de geschiedenis en hield zijn eerste college over de Nederlandsche beroerten. Onverwacht ontving hij een beroep tot leeraar in de geschiedenis voor de katholieke leerlingen aan het gymnasium te Frankfort a./M.

Spoedig verhuisde hij naar de grijze keizerstad (October 1854). Hij kon nu in kennis komen met Böhmer en een vaste positie verkrijgen.

Zijn weg door het aardsche tranendal was voortaan afgebakend tot zijn dood bleef Janssen professor aan het gymnasium.

„Ik heb — schreef Janssen aan een vriend — alle redenen tot tevredenheid over mijn toestand alhier; mijn omgang kan voor mij niet aangenamer zijn dan hij is. Ik zou willen, dat gij een paar

dagen gelegenheid hadt om Böhmer te genieten. Dat is een man uit één stuk, bezielend en leerzaam, als ik niemand gedurende mijn universiteitsjaren heb leeren kennen. Gij weet, hoe dankbaar ik ben jegens Grauert te Munster, jegens Möller, Arendt, Feije en Laforêt te Leuven, jegens Aschbach en Clemens te Bonn; doch al deze mannen laat Böhmer ver achter zich. Bij hem vonkelt en schittert alles van geest en leven. Hij houdt zich zeer teruggetrokken; wie echter zijn vertrouwen gewonnen heeft, hem leidt hij in zijn geregelde, geestelijke werkplaats binnen en maakt hem met zijn arbeid en lektuur bekend. Jegens mij is hij zoo goed, dat ik er werkelijk door getroffen ben. Ik spreek hem schier iederen dag en en kan nu ook weder met hem groote wandelingen doen.... Reeds in het vorige jaar stond hij mij wekelijks een geheelen avond af om te zamen de bronnen der Duitsche geschiedenis te raadplegen. Ook dichters lezen wij met elkander; ik kan dan telkens zijn diep poëtisch gemoed en zijn diep doordringend begrip bewonderen".

Zoo ontstond er spoedig een warme vriendschap tusschen Janssen en Johannes Frederik Böhmer, stadsbibliothecaris van Frankfort, den fijnen en ernstigen geschiedkenner en schrijver, die zijn leerlingen zijn beginselen inprentte: waarheid, objectiviteit, bronnenstudie, bewijzen, hoofdzaken, duidelijkheid, godsdienst, plichtbesef, liefde tot het vaderland, geen partijzucht bij beoordeeling van menschen en feiten, de deugden der voorvaderen aan het nageslacht ten voorbeeld stellen.

Uit den omgang met zulk een verstandig, degelijk en rechtlievend man putte Janssen een overvloed van kennis en practische levenswijsheid. Hij wist dien rijkdom te verwerken, maar toch zijn zelfstandigheid te bewaren.

„Janssen — schrijft Böhmer — is een steeds dierbaarder vriend voor mij geworden. Een grooteren wetenschappelijken ijver en ernst, een ruimere vatbaarheid voor al het schoone in natuur en kunst, gepaard met zooveel bescheidenheid en trouw als bij hem, zal men niet licht bij een jongen man aantreffen" (4 April 1858).

De nieuwe leeraar moest reeds na acht weken wegens ernstige ongesteldheid zijn lessen staken. Op Goeden Vrijdag, 21 Maart 1856, overviel hem een zware bloedspuwing, die zich met Pinksteren van het volgend jaar herhaalde. Tweemaal zocht hij des zomers genezing in de schilderachtig gelegen badplaats Langenschwalbach, maar vond ze slechts ten deele, daar hij zich in zijn onvermoeiden ijver geen rust genoeg gunde.

„Nu, zooals God wil — schreef hij aan zijn ouders — ik zal mij nog meer in acht nemen en van mijnen kant trouw medewerken, voor zoover ik tot mijn gezondheid medewerken kan. Voor het overige op God vertrouwen en zien, wat de toekomst verder brengt! Zulke gedurige aanvallen stemmen tot een ernstigere levensopvatting. U, dierbare Ouders, kan ik alleen verzoeken, dat gij veel voor mij bidt."

Veel troost en opbeuring vond hij in den omgang met zijn talrijke vrienden te Frankfort en elders. Daar was, behalve Böhmer, die de eereplaats in zijn hart innam, de inspecteur van het onderwijs, Professor Herman Anton Wedewer, tot wiens huisgezin hij als het ware behoorde en dien hij herdacht in het geschrift: *Aus dem Leben eines katholischen Schulmannes und Gelehrten* (Freiburg, Herder, 1873). Daar waren twee Protestanten, de gebroeders Karel en Johan Passavant. Daar was een bekeerlinge, een fijn ontwikkelde en begaafde vrouw, de weduwe Sophia Johanna Schlosser. In haar gastvrije woning te Frankfort en op het landgoed Neuburg bij Heidelberg, waar zij den zomer doorbracht, vonden kunstenaars en geleerden, celebriteiten uit Kerk en Staat, een gezelligen disch. Janssen werd schier jaarlijks haar gast op Neuburg en sleet er onvergetelijke uren. Beroemde personen leerde hij er kennen: de bisschoppen Ketteler van Mainz, Rass van Strassburg, Weiss van Speyer, den domcapitularis Wilhelm Molitor, den domdeken Dr. Heinrich, den centrumsman Dr. Lieber, professor Phillips en anderen. Daar waren eindelijk nog Benjamin Herder, de vermaarde uit-

gever, kardinaal Reisach, de kunstschilder Eduard von Steinle, voor wiens onsterfelijke scheppingen hij vol bewondering was, en pastoor Eugen Theodorus Thissen, die tot leus had: „Dient den Heer met vroolijkheid". Geregeld bezocht hij nog verscheidene andere families te Frankfort. De jeugdige, beminnelijke, opgeruimde, openhartige professor werd door allen, door vriend en vijand, hooggeacht en gezocht. Wederkeerig droeg hij zijn vrienden een trouw en oprecht hart toe.

Op Allerzielendag ging hij naar het kerkhof, bezocht de graven zijner kennissen, bad bij ieder graf een Onze Vader voor hun zielerust en bij het terugkeeren een Onze Vader om een zalig sterfuur. Zoo had zijn goede moeder hem geleerd.

Na zijn vestiging te Frankfort hield Janssen zich vooral met de studie der nieuwe geschiedenis bezig. Schoon voortdurend ziekelijk, menigmaal aan den rand van het graf, verzette hij zich met onbezweken wilskracht tegen dien gluipenden vijand en bleef met onvermoeiden ijver arbeiden.

Verschillende werken gaf hij in het licht.

Met Dr. W. Junkmann voltooide hij den tweeden band van H. W. Scholten's *Geschichte Ludwigs IX* (Munster, 1855).

Hij schreef een artikel over den afval der Nederlanden en *Studien über die Kölnischen Geschichtsquellen im Mittelalter* (1855).

Ficker en Cornelius hadden twee deelen *Geschichtsquellen des Bisthums Münster* uitgegeven; hij voegde er een derden band bij, die de Munstersche kronieken van Röchell, Stevermann en Corfey bevat.

In de lente van 1863 verscheen het eerste deel van *Frankfurts Reichscorrespondenz*, meerendeels verzameld uit ongedrukte akten van het stedelijk archief te Frankfort, waarop Böhmer hem opmerkzaam gemaakt had. Het eerste en het tweede deel bevatten 2400 akten met opheldernde aanteekeningen, sommige volledig afgedrukt, andere bij wijze van uittreksel of in den vorm van registers. Dr. Jörg noemde dit boek in de *Historisch-*

politische Blätter een prachtig werk, dat zijn maker eere doet. De Augsburger *Allgemeine Zeitung* prees het als een „Quellensammlung ersten Ranges". Het blad schreef: „Janssen heeft zijn bronnenschat er niet als een rudis indigestaque moles neergeworpen, maar het gebruik daarvan door nauwkeurige titels, zorgvuldige bepaling van de chronologie (dikwijls zijn dagen en uren aangegeven), bovendien door talrijke opheldernde aanmerkingen, welke zijn alles omvattende kennis van de nieuwere litteratuur over geschiedenis bewijzen, zeer gemakkelijk gemaakt" (1863, No. 196).

Zijn liefde voor het Duitsche Vaderland legde hij neer in het geschrift: *Frankreichs Rheingelüste und deutschfeindliche Politik in früheren Jahrhunderten* (1861). Algemeen vond het bijval. „Niemand — zoo merkte een protestantsch criticus op — zal den schrijver zijn katholiek stand- en gezichtspunt tot een verwijt maken, maar een ieder zich veel meer kunnen verheugen, dat het met zooveel toegevendheid voor andersdenkenden, met zooveel onpartijdigheid tegenover de eigen Kerk verdedigd wordt".

In *Schiller als Historiker* onderwerpt hij den dichter, die niet naar de objectieve waarheid, maar naar zijn subjectieve willekeurige verbeelding de geschiedenis samenknutselde, aan een onverbiddelijk, op degelijke gronden steunend oordeel (1861).

„Toen ik gisteren avond bij allerkostelijkst weer aan het venster lag — schreef hij den 3en Mei 1857 aan zijn ouders — hoorde ik in de buurt zingen:

„Ja Frankfurt ist wunder-, ja wunderschön,
Drum darf man nimmer aus Frankfurt geh'n!"

Dit is een oud-Frankfortsch lied, en ik dacht bij mij zelven, het is werkelijk zoo. Nergens zoo schoon als hier!"

Daarom sloeg hij ieder voorstel om een leerstoel aan een universiteit te bekleeden af. Zeer goed begreep hij, welke voor-

deelen Frankfort voor zijn werkkring aanbood; hij had ook niet van Böhmer kunnen scheiden. Misschien was er nog wel een ander point d'attrait van meer stoffelijken aard. Tevreden en gelukkig leefde hij in den kring zijner vrienden, had slechts enkele uren les te geven, kon den overigen tijd aan vorschen en schrijven besteden en over een overvloed van bronnen in de bibliotheken en archieven beschikken.

Van kindsbeen af had Janssen vurig verlangd priester te worden. Te Munster en te Leuven had hij zich reeds door de studie der godgeleerdheid voorbereid, maar de uitvoering van zijn hartewensch, zooals wij reeds zeiden, uitgesteld, deels om zijn zwakke gezondheid, deels om een schier overdreven angstvalligheid en teederheid van geweten, deels uit vrees, dat hij tot zulk een waardigheid niet geroepen was. Na een ernstig onderzoek en rijp beraad nam hij met Pinksteren 1859 een beslissing en begon zich in stilte door studie en gebed voor te bereiden.

Onder de vacantie ging hij aan de universiteit van Tübingen theologie studeeren en hield voor Kerstmis 1859 een voorbeeldige retraite in het Kapucijnerklooster te Aschaffenburg onder leiding van P. Franz Borgias Fleischmann, een vroom en bescheiden zoon van St. Franciscus.

„Nog nooit was ik vroeger — zoo verhaalt hij ons — in een Kapucijnerklooster geweest en had nog nooit eenigen omgang met een Kapucijn gehad. Zoo werd mijn hart eenigszins beklemd, toen Borgias zich bij mij aanmeldde om mijn geestelijke oefeningen te leiden; want hij scheen mij uiterst streng, zelfs koud toe en beantwoordde mijn vertrouwelijke mededeeling, dat ik het besluit genomen had om priester te worden, met een lang, diep zwijgen, terwijl hij mij onafgewend aanzag. Den indruk, dien dit zwijgen en dit rustig vorschend oog op mij maakten, zal ik nimmer vergeten. De eerste woorden, die hij dan tot mij sprak, waren: „Hebt gij liefde voor de eenzaamheid, liefde voor het overwegend gebed, innige vereering voor de H. Maagd? Zoo niet, dan bid ik u, word nooit priester, want gij wordt dan geen waardig en gelukkig priester.

Bedenk wel, dat gij voor het zwaarste en meest verantwoordelijke werk van uw leven staat, maar ook voor het zegenrijkste, indien gij het trouw en met een ootmoedig hart volbrengt". Daarna knielde hij neer zonder verder een gesprek te beginnen en wij baden den rozenkrans, dien hij mij voorschreef dagelijks gedurende de retraite te bidden"....

Leerzaam en gewillig liet Janssen zich door den eenvoudigen Kapucijnerpater leiden. Deze nam afscheid van hem met de treffende woorden: „De wetenschap als priester te willen dienen, is een schoone roeping, maar wij moeten zorg dragen, dat wij in haren dienst geen gevaar loopen aan onze ziel te verliezen, wat wij aan kundigheden voor onzen geest winnen. Ook in de beoefening der wetenschap beloont de Heer, volgens het woord van Petrus, alleen den verborgen mensch des harten, en wetenschap zonder wijsheid is een verderfelijk geschenk".

Te Frankfort vermoedde niemand, dat Janssen priester ging worden. Hij moest een goede vrouw hebben, zeide men allerwege, en men was in gespannen verwachting, wie de uitverkoren bruid zijn zoude. „Ja — antwoordde hij — ik heb mij verloofd, mijne bruid is zeer rijk en schoon; ik moet alleen haren naam nog geheim houden". Spoedig zou men den zin dezer woorden begrijpen.

Den 26^{en} Maart 1860 ontving hij te Limburg het H. Priesterschap.

Met vreugde begroette Janssen het besluit, dat de vijftiende algemeene vergadering van katholieke vereenigingen in Duitschland te Frankfort gehouden zoude worden. In de eerste openbare zitting (21 Sept. 1863) hield hij een zeer toegejuichte redevoering over: *De Kerk en de vrijheid der volkeren.*

De dood van zijn innig geliefden vriend Böhmer (22 Oct. 1863), aan wien Janssen zoo onnoemelijk veel te danken had, dompelde hem in diepe droefheid. Om zich eenigszins te verzetten besloot hij een lang gekoesterd voornemen uit te voeren: Rome te bezoeken.

Door Zwitserland over Genève, Marseille en Civita Vecchia toog hij naar de Eeuwige stad.

Tweemaal had hij audientie bij Pius IX en werd ook door Kardinaal Reisach allerhartelijkst ontvangen. „Gij moet bij mij blijven wonen, beste professor — zeide de kardinaal — binnen een paar dagen zijn twee kamers voor u in gereedheid gebracht. Gij kunt dan iederen morgen in mijn huiskapel de H. Mis lezen, daarna met mij ontbijten; verder zijt gij vrij om te arbeiden en te bezichtigen, wat gij wilt. Om één uur eten wij en als gij dan zin hebt, kunt gij met mij gaan rijden."

„Gisteren avond had ik het geluk en de vreugde — schreef hij aan zijne ouders — met kardinaal Reisach bijna een heel uur bij den Paus te zijn, en de indrukken van dit uur zullen mij mijn gansche leven lang onvergetelijk blijven. Ik kan u de heilige waardigheid en de beminnelijke vriendelijkheid van den Paus niet genoeg beschrijven. Eerst moest ik hem allerlei uit Duitschland vertellen, dan over mijn studiën, welke ik te Rome doen wilde en waarvoor hij mij het verlof gaf om van alle daarop betrekking hebbende archieven gebruik te maken."

Hij raadpleegde daar het archief van het Vaticaan omtrent de Duitsche geschiedenis gedurende den dertigjarigen oorlog en over de eerste verdeeling van Polen, bezocht de kunstschatten en oudheden van Rome, sloeg het volksleven aandachtig gade en stelde zich op de hoogte van den politieken toestand.

Met voorname personen op verschillend gebied maakte hij overvloedig kennis: met kardinaal Antonelli, aartsbisschop Manning, bisschop Dupanloup, de generaals Beckx en Jandel, met den archaeoloog G. B. de Rossi, met P. Theiner en P. Pius Zingerle, met de diplomaten Hübner en Alfred de Reumont, met P. Kleutgen en Perrone, met Overbeck, Seitz, Achtermann en vele anderen.

„Ik pleeg deze medaille — zeide Pius IX in de afscheids-audiëntie tot hem — alleen maar op Witten Donderdag aan de

dertien Apostelen te geven, maar gij als historicus hebt ook een apostelambt te vervullen. Inderdaad, het is een apostolische zending als geschiedschrijver werkzaam te zijn voor de uitbreiding van de geschiedkundige waarheid en wel werkzaam te zijn in den geest van liefde en vrede."

Genotvolle dagen bracht Janssen in het zuiden van Italië, vooral te Napels, door. Den 18 Juli 1864 was hij weer te Frankfort.

(Slot volgt.) E. J. JANSEN, Ord. Praed.

J. C. GESSELIUS,

RECTOR VAN HET GYMNASIUM TE AMERSFOORT.

Joannes Cornelis Gesselius is afkomstig van Amersfoort, naar ons vermeld wordt door verschillende schrijvers, in het bijzonder door den Amersfoortschen Antonius Verhoeven [1]), die van Gesselius onderricht in de klassieke letteren heeft ontvangen.

Daar Gesselius reeds in 1574 tot Rector benoemd werd van het gymnasium te Amersfoort, kan men veilig aannemen, dat hij omstreeks 1550, waarschijnlijk reeds vóór dat jaar, geboren is. Na uitvoerige onderzoekingen komt het ons zéer aannemelijk voor, dat hij de zoon is geweest van Jacob van Gessel, gehuwd met Geertruit, en zelf in het huwelijk is getreden met Cornelia Wittia, die ook door Verhoeven wordt vermeld [2]).

Van de eerste jeugd van Gesselius weten wij niets mede te deelen; ook staat niet opgeteekend, waar hij zijn studiën gedaan heeft. Men vindt hem voor het eerst genoemd in 1574, toen hij tot Rector van het gymnasium te Amersfoort benoemd

---

[1]) Rector van het gymnasium te 's Grave. Aan hem danken wij de *Brevis et succincta descriptio* enz., door Mattheus in zijn *Rerum Amorfortiarum scriptores duo inediti* uitgegeven en met uitvoerige aanteekeningen verrijkt.

[2]) Uit dit huwelijk zijn ons verschillende zonen bekend: *Cornelis*, geneesheer te Utrecht, gehuwd met Jannetje Willemsdochter van Lilaar; *Thimannus*, die zich insgelijks aan de geneeskunde had gewijd, eenigen tijd te Amersfoort, waar zijn vader Rector was, vervolgens te Utrecht, later te Nijmegen woonde; *Ot Jansz.* gehuwd met Weympgen van Hees; *Peter Jansz.* gehuwd met Geertruit Adriaensdochter van Limput.

werd. De voorwaarden waren zonder twijfel ongeveer dezelfde als die, waarop zijn voorgangers Nicolaas Edanus en Mr Johannes Cesarius waren aangesteld [1]). Van de wijze, waarop Cesarius zijn betrekking in de onrustige jaren, 1568—1574, heeft waargenomen staat niets vermeld. Alléen vindt men aangeteekend, dat den 1en Maart 1574 Heer Willem Anthoniusz, Pastoor der stad, met de beide priesters Heer Jacop van Hees en Heer Rutger Poeyt, alsmede de schepen Cornelis Reyersz door de Regeerders tot scholasters benoemd werden. Op 25 October, ongeveer een maand na het vertrek van Cesarius (27 Sept.), werd bevolen een ordonnantie te maken op de school, alsmede op de aanneming en het salaris van Mr. Jan Cornelis van Gessel als Rector. Omtrent die belangrijke onderwerpen wordt echter niets in de *Resolutieboeken* van de stad gevonden.

Bij v. Bemmel (bl. 423) leest men, dat reeds in het eerste jaar van het optreden van Gesselius de scholieren ten tijde van de verschillende jaarmarkten „op een theater of stallagie Latijnsche comoedien gespeeld hebben". Het gebruik van de Latijnsche taal in het dagelijksch leven was toenmaals te Amersfoort algemeen. De gewone werkman verstond en sprak Latijn. De jonge dochters en de dienstmaagden waren gewoon Latijnsche liederen te zingen. Cicero zelf zou behagen gevonden hebben in de zuiverheid en netheid der uitdrukking. Aldus Cristophorus Vladerac, omstreeks dien tijd onderwijzer te Amersfoort. Daar zullen wel niet veel steden in ons land zijn aan te wijzen, waar men zag geschieden wat te Amersfoort plaats had, dat jonge lieden, leerlingen van het gymnasium, tijdens de verschillende jaarmarkten Latijnsche tooneelstukken opvoerden. Uit het bericht van v. Bemmel, die het feit terecht als zéer opmerkelijk mededeelt, mag men besluiten, dat zulk een opvoering in dat jaar (1574) voor den eersten keer heeft plaats gehad.

---

[1]) Vgl. v. Bemmel.

Wel moet van Gessel een geheel bijzonder talent bezeten hebben, om zijn leerlingen, binnen een jaar tijds, in zoo hooge mate te ontwikkelen en te vormen. In groot aanzien moet hij bovendien gestaan hebben, dat hij niet alléén de Magistraat er toe bewegen kon, om de vereischte vergunning te verleenen, maar dat hem, door de plaatsing van een theater op het marktplein, zóo krachtig de behulpzame hand ter volvoering van zijn plannen geboden werd.

In 1581 (14 Feb.) werd er met Gesselius door Gecommitteerden van den Raad een nieuwe overeenkomst gesloten.

Er werd bepaald, dat Gesselius gedurende de twee volgende jaren het rectoraat zou waarnemen voor een som van tweehonderd gulden 's jaars. Altijd op voorwaarde, dat hij met dat geld ook zal „beloonen zijn Lectoren", zooals hij tot nu toe gedaan heeft, terwijl met de schoolgelden der leerlingen zal gehandeld worden, zooals tot dusverre geschied is. Kwam er een aanzienlijke vermindering in het getal der leerlingen door oorlog of ziekte, buiten schuld van den Rector, dan zal de Magistraat daarin den Rector tegemoetkomen. Zulks zal ook geschieden, als de Lectoren die er thans zijn, komen te vertrekken, zoodat de Rector genoodzaakt zou zijn tegen hoogere kosten andere meesters aan te nemen. Door den Schout en de Burgemeesters, bij advies van de Magistraat, zal daarin voorzien worden. Nog werd bepaald, dat alle bijscholen zouden opgeheven worden, tenzij die met voorkennis van den Rector door de Magistraat opnieuw geadmitteerd werden. Omtrent het gebruik der boeken zal de Rector zich te reguleeren hebben naar den kataloog, dien de Regeerders hem gegeven hebben. Van nieuwe exactiën en lasten zullen de Rector en Meesters vrij blijven, zooals zij van ouds geweest zijn.

Deze overeenkomst is met het oog op de moeilijke tijdsomstandigheden, waarin men verkeerde, zeer gunstig te noemen. De bovendrijvende calvinistische partij heeft in deze alsnog haar partijdigheid en haat ingehouden en den katholieken Rector gehandhaafd [1]).

[1]) *Archief voor de gesch. van het Aartsbisdom Utrecht*, Dl. XIV, bl. 251.

Van een vernieuwing dezer overeenkomst, die geëindigd was in Febr. 1583, vindt men niets opgeteekend. Wel leest men, dat in dat zelfde jaar (25 Nov.) aan den Rector een gratuiteit werd geschonken van „twee pont groot", ter oorzake van „'t *Carmen*, door hem geëdeert". Welke de titel van dat gedicht geweest is, hebben wij niet kunnen ontdekken. In het volgend jaar 1584 (7 Dec.) werd den Rector Gesselius op bevel van de Regeerders door den Cameraar uitbetaald een som van „vijf pont groot van seecker *Dialectica* [1]), deser stadt bij den Rector gedediceert en in druk gegaan". — In 1585 werd er een nieuwe overeenkomst met Gesselius getroffen. Na rapport van de Commissarissen — dus leest men in het *Resolutieboek* — verklaarden de Regeerders, op behagen van den Burgermeesteren, dat de Rector boven zijn gewoon salaris, gedurende den tijd van twee jaren, voor welken termijn hij opnieuw aangenomen is, jaarlijks vijf en twintig gulden zal ontvangen. Ongeveer een maand later, den 18en April, werd op dat besluit teruggekomen. Onder voorzitterschap van beide Burgemeesteren legden de Regeerders aan Gesselius, boven zijn gewoon salaris voor den tijd van twee

[1]) Verhoeven spreekt van *Erotemata Dialectica*. Bij v. d. Aa, *Biog. Woordenb.*, leest men: *Cornelii Valerii Dialectica Erotematibus distincta*, waarbij *Bibl. Belgica*, II, 646, voegt, dat het boek te Amersfoort is uitgegeven. Behalve het genoemde werk heeft Gesselius nog uitgegeven: *Flores Tibulli, Propertii et Ovidii; Nomenclator of vocubulier*, tot Utrecht by Salomon gedruct: *Fundamentum Grammatices*, oock aldaer gedruckt. Nog: *Colloquia puerilia Latino-Belgica*. De schoolboeken, door Gesselius geschreven, zijn geruimen tijd in gebruik gebleven. In 1656 (18 Aug.) werd aan Joost Plasschaert, boekbinder, op zijn verzoek toegestaan, dat alléén hij (geen ander) de *Colloquia Gesselii* enz. mocht verkoopen. In 1670 zijn die zelfde *Colloquia* herdrukt door Axel Roos, boekdrukker der stad Amersfoort. De oplage bedroeg 500 exemplaren; het boek was groot 10½ vel; het drukloon van het vel bedroeg 8 gld. De kwitantie van Axel Roos berust in den bundel: *Reken.Mariënhoef.* Vergeefs is al geruimen tijd door mij naar die werken gezocht. Ook in de Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage is, blijkens welwillende mededeeling, geen exemplaar van een der werken van Gesselius aanwezig.

jaren, voor welken termijn hij opnieuw aangenomen is, een som toe niet van vijf en twintig maar van vijftig gulden (*Archief*, Dl. XVI, bl. 349).

Mag men uit die verhooging niet besluiten, dat Gesselius in hooge gunst stond bij de Regeerders? Maar die zon heeft niet heel lang geschenen. De oorzaak daarvan is echter niet te wijten aan den persoon van van Gessel, noch aan zijn minder goed onderwijs. Gesselius was katholiek, en dat was een doorn in het oog van de calvinisten, verreweg de minderen in getal, maar de meerderen door hun stoutmoedigheid en fellen geloofshaat. Wat was er dan wel in het jaar 1586 geschied? Leycester had den 25sten Januari 1586 uit Leiden een brief aan den Raad geschreven, waarin hij ordonneerde niet voort te gaan met de hernieuwing of verandering van de Magistraat, maar zijn komst in de landen van Utrecht af te wachten. Hij zelf zou dan op die verandering zulke ordres nemen, „als hij ten meesten dyenst van de gemeene zaak en welvaart der stad zou bevinden te dienen".

Leycester hield woord. De Magistraat werd door hem veranderd. Twee nieuwe Burgemeesteren, acht nieuwe Schepenen en acht nieuwe Raden, hadden alle macht in handen gekregen. De eerste Burgemeester, Aert Jansz van Laureburch was een hevig calvinist. De andere burgemeester was Goort Andriesz (van der Eem), die reeds in 1583 burgemeester was geweest. Onder het bestuur van dezen burgervader hadden de calvinisten reeds in 1583 een poging aangewend, om de katholieke weeskinderen tot het bijwonen van de predikatie in de groote kerk te dwingen. Dat was toen door den krachtigen tegenstand, die geboden werd, geheel mislukt. In 1586 werd de aanval op het weeshuis hernieuwd. Geweldig was het verzet. Wat baat echter verzet tegen overmacht? Den 13den Maart werden, na hevige tooneelen in het weeshuis, de weesvaders uitdrukkelijk gelast de roomsche weeskinderen, onder geleide van Isaac van Wael en den koster van St. Joris, Peter

Aelten, naar de kerk van de gereformeerde religie te laten gaan.

Nauwelijks waren de calvinisten meester van het weeshuis, of zij waren er op uit, om zich meester te maken van het gymnasium. Reeds den 26sten April 1586 werd er door den Raad besloten, dat er „omgezien zou worden naar een Rector van de Gereformeerde Religie". Aan Gesselius werd zonder twijfel behoorlijke mededeeling van dat besluit gedaan. Op denzelfden dag werd besloten de librije van St. Joriskerk, door de beeldstormers zoo goed als geruineerd, in orde te laten maken en tot een bijzondere school in te richten. De calvinisten lieten er geen gras over groeien. Heer Lamphert Willems, die praeceptor was van het gymnasium, kreeg zijn ontslag, en in zijn plaats werd bovengenoemde Isaac van Wael aangenomen. Nog een ander onderwijzer, waarschijnlijk insgelijks een calvinist, Jan Augustijns, werd Praeceptor.

Eindelijk had men een Rector gevonden, die „van de Religie" was. De man was genaamd Balthasar Hydoremen en kwam van Arnhem. Er werd den 22en Mei 1587 een overeenkomst gesloten. Hem werd toegelegd, boven het genot van vrije woning, een salaris van driehonderd gulden enz. Zijn dienst zal ingaan Mei toecomende. Nog werd aan hem den 2en Oct. een som van veertig gulden toegekend, ter cause dat hij de kinderen de Psalmen zal leeren zingen, driemalen per week (*Archief*, Dl. XV, bl. 64). In hetzelfde jaar 1857, 21 Juni, werd voor den tijd van een jaar als Praeceptor aangenomen Bernardus van Laar, gew...? Lector te Harderwijk. Aan Gesselius werd den 3en Juli verboden commensalen te houden, terwijl, ongeveer een maand later, aan de schoolmeesteren verboden werd in het openbaar of in het geheim les te geven. Daar waren zonder twijfel veel katholieken, die er geen vrede meê hadden, dat hun kinderen in calvinistischen geest onderwezen werden, en de psalmen van Datheen leerden zingen. Zij maakten daarom gebruik van het onderwijs, dat door de ont-

slagen Lectoren aan huis gegeven werd, en het was zoo algemeen en deed zonder twijfel het gymnasium zoo groot nadeel, dat de Regeerders dat onderwijs geheel en al verboden.

Den 4en Maart 1588 leest men, dat de Rector 15 gld. sesthalve stuiver zou ontvangen boven de 29 gld. 5 st., die hij van de kinderen te vorderen heeft, waaruit men terecht besluit, dat het ontslag van Gesselius omstreeks dien tijd is ingegaan. In Nov. 1588 werden nog twee andere Lectoren aangenomen, Mr. Brant en Mr. Joost van Leiden, waarschijnlijk lieden van de religie.

Het blijkt echter al spoedig, dat de zaken met den nieuwen Rector, al was hij van de religie, niet te best gingen. Reeds den 16en Juni 1589 werd met den man afgerekend. Het was den Raad zelfs te doen, om, al kostte het eenig geld, tot elken prijs Hydoremen kwijt te raken. Men zal hem geven zijn salaris van een vierendeel jaars; voor het leeren zingen der Psalmen en voor alle actie — daerinne medegerekent zekere ordonnantie van 40 gld. in dagteekening van 23 Dec. 1588 — een som van 180 gld.

Het getal bijscholen nam intusschen sterk toe. Blijkbaar wist de Raad niet, hoe in deze te handelen. Nu eens werden de bijscholen verboden, dan weêr toegelaten. Er waren zelfs bijscholen, waar Latijn geleerd werd. In 1593 (9 April) bepaalden de Regeerders, dat niemand Latijn mocht onderwijzen, tenzij de Rector en de meesters in de groote school, en zulks op straffe dat de scholen, waar Latijn geleerd werd, gesloten zouden worden. Aan Bartholemeus Cornelisz werd uitdrukkelijk verboden school te houden „noch in latijn, noch in duytse". Twee leden van den Raad werden gecommitteerd om Meester Beckhuijzen te vermanen „opte school beter toesicht te nemen en geen jongens te nemen in de kamer, tensij deselve gaan in de groote school". Waarschijnlijk is dit te verstaan van privaat onderricht.

Wie was in die dagen Rector?

Het schijnt, dat er geen Rector geweest is. Van de benoeming

van een nieuwen Rector staat niets vermeld. Vermoedelijk werden door Bernard van Laar de werkzaamheden verricht.

Na het vertrek van Gesselius was het gymnasium sterk achteruitgegaan. De school werd geminacht; de Lectoren werden zelfs beleedigd. Dit ging zoover, dat de Regeerders in 1594 (12 Maart) „een ygelicke, tsij jonck of out, interdiceerden van in ofte omtrent die schole van de stadt, tsij grote school ofte librie, eenige insolentie te bedrijven; die meesters met woorden ofte mit wercken te misdoen, en generalicke van te spelen" enz. „op peene dat die kinderen gestelt sullen worden veertyen dagen in den toren te water en te brode" enz.

Ten einde in dien toestand verbetering aan te brengen, wendden de Regeerders zich tot hun grooten stadgenoot, Jan van Oldenbarnevelt. Welk was het antwoord? Dat men Gesselius weder tot Rector had aan te stellen (*Archief*, Dl. XVIII, bl. 292).

Welk een triumph voor Gesselius! Onder zijn bestuur bloeit de school. Hij vertrekt en de school kwijnt. Hij wordt ontslagen, maar men ziet zich genoodzaakt hem terug te roepen.

Waar was Gesselius?

Het blijkt, dat hij naar Leiden vertrokken was en zich daar met het geven van onderwijs heeft bezig gehouden. Onder degenen, die onderwijs van hem genoten hebben, worden genoemd de Leidsche Hoogleeraren Rudolf Snellius en Franco Petri Burgersdijk, alsmede de Raadpensionaris Jacob Cats, welke laatste in zijn *Tachtigjarig leven* met zeer veel ingenomenheid en erkentelijkheid aan Gesselius den grootsten lof toekent. Hij eerde hem daarom naderhand als zijn vader, terwijl Gesselius hem zoo goeden hart toedroeg als iemand uit de school, „dies gloeide mijn verstand, gelijk een Luiksche kool". In overeenstemming met het advies van Oldenbarnevelt, benoemden de Regeerders eenige leden van den Raad, om met Gesselius „als toecomende Overrector" een overeenkomst te sluiten. Dit had plaats den 13^{en} Sept., op welken dag omtrent de hoofdzaken het volgende werd vastgesteld:

Op 't punt van religie neemt Gesselius aan tegen de gereformeerde religie direct of indirect geen institutie te doen, maar sullen by syn edele en andere meesters in de schole alleen gedoceert en getracteert worden *ea, quae sunt adiaphora et in quaestionem non vocantur*, en sal die catechismus gedoceert worden by anderen apert, gelijk thans geschiet.

Omtrent de lessen is bepaald, dat Gesselius des Zondags vrij zal zijn. Op drie dagen in de week zal hij *publice* [1]) lesen in voege als versproken is, daags een uur; te weten: *Historiam* ofte *Officia Ciceronis*. Op die dagen zal hij niet gehouden zijn in de school les te geven. Op de overige drie dagen zal hij iederen dag twee uren in de school lezen, een uur voor en een uur na den middag. Op verlofdagen slechts een uur.

De gage zal ingaen 1° Januar. 1595 en 500 keizersgld. bedragen enz. enz. Zijn institutie zal ingaan 1° Februar. 1595, *vi majori excepta*.

Zoo werd dan Gesselius, ontslagen als Rector, alléén omdat hij het katholiek geloof beleed, ondanks dat geloof, weder tot Rector aangesteld door dezelfde lieden, die hem ontslagen hadden.

Inmiddels besloten de Regeerders, dat er dit jaar door de leerlingen geen tooneelstuk gespeeld zou worden. Aan de meesters werd, als naar gewoonte, een geldelijke belooning geschonken voor de moeite, die zij hadden gehad, om de scholieren te oefenen. Waarschijnlijk was in dat jaar de „opganc van kynderen by de

[1]) Uit die bepaling blijkt, dat er te Amersfoort in het openbaar wetenschappelijke voorlezingen werden gehouden. Omtrent den vermaarden en geleerden Livinus Botter, J. U. D., die drie-en-dertig jaren Secretaris der stad geweest en in 1612 op zes-en-zestigjarigen leeftijd overleden is, vindt men vermeld, dat hij over de *Institutiones Juris*; van onzen Van Gessel, dat hij over de *Annalen* van Tacitus; van Egbertus van Staverden, dat hij over de Wijsbegeerte voorlezingen gehouden heeft. Dit had plaats in de kerk van het Sint-Jansklooster. Gesselius had zich zelfs verbonden, gelijk uit het bovenstaande blijkt, om op drie dagen in de week een uur in het openbaar les te geven. Door het uitbreken van de pest, ten gevolge waarvan de belangstelling bij velen verminderde, ging dit nuttige gebruik teniet.

Magistraat gesurcheert", omdat er zich tegen de school en de meesters vrij algemeen ontevredenheid geopenbaard had.

Gelijk wij gezien hebben, hadden de katholieken er een groote afgekeerdheid van betoond, om hun kinderen toe te vertrouwen aan een Rector en Lectoren van de religie. Thans is de toestand veranderd. Er is een katholieke Rector. En nu vertoont zich bij de calvinisten hetzelfde verschijnsel, dat wij bij de katholieken hebben waargenomen. Bijscholen worden opgericht. Gelijk van zelf spreekt, waren het bijscholen „van de religie". Werden vroeger de katholieke bijscholen zooveel mogelijk bemoeilijkt, ja onderdrukt, thans worden die bijscholen in bijzondere bescherming genomen. Aan niet minder dan zes personen, uitdrukkelijk genoemd, wordt vergunning gegeven, om bijscholen te houden, altijd onder voorwaarden, dat zij geen Latijn mochten leeren (*Archief*, Dl. XIX, bl. 284).

Bovendien waren er nog altijd lieden, die over de benoeming van een katholiek tot Rector, ook al droeg deze den naam van Gesselius, niet op hun gemak waren. Aan Oldenbarnevelt werd bij zekere gelegenheid weder raad gevraagd. Het antwoord, 13 September 1597, luidde niet gunstig. Wel had hij niet nagelaten onderzoek te doen naar een bekwaam persoon van de religie, die als Rector kon optreden, maar hij moest erkennen „dat op soe kleine gaigie, als Uwer E. geven, een persoon van auctoriteyt, geleertheid en van de gereformeerde religie door mij niet te wegen gebracht en sal kunnen worden". Naar zijn inzien moest tot conservatie van de school, òf wel meer salaris gegeven worden, en dat had zijn eigenaardige bezwaren, zoowel om de moeilijkheden, waarin de stad verkeerde, als om de consequentie daarvan voor al de andere meesters, òf wel moest men den tegenwoordigen Rector verzoeken, dat hij zal beloven, noch in de publieke school, noch privatim in zijn huis of elders de kinderen of scholieren iets te leeren omtrent boeken of materie, de religie aangaande (*Archief*, Dl. XX, bl. 72).

Het was niet zeer verstandig gehandeld door de Magistraat dit verzoek aan Oldenbarnevelt te doen. Nog pas had hij zelf zijn stadgenoot, den zóo bijzonder bekwamen en wijd vermaarden Gesselius, niettegenstaande deze katholiek was, tot Rector aanbevolen; was het te verwachten, dat hij den man zou afvallen die voornamelijk op zijn raad tot Rector was aangenomen? Al geschiedde het dan ook tegen wil en dank, — Oldenbarnevelt's raad werd opgevolgd. In de eerstvolgende jaren hoort men niet meer spreken van een Rector van de religie. Intusschen „heeft Mr. Egbert van Staverden voor den officier beloofd de conclusie na te komen, in voorgaande Missive [van Oldenbarnevelt] gementioneert". Waarschijnlijk had van Staverden zijn katholieke gevoelens te veel geopenbaard (*Archief*, Dl. XX, bl. 73).

Het is omstreeks dezen tijd, 1605, misschien eenigen tijd later, in ieder geval onder het Rectoraat van Gesselius, dat het gymnasium bezocht werd door Andreas de Castanea de Sylvas, zoon van den Koning van Soijen, en Marcus de Fretis, zoon van den Koning van Kielan, in de Oost-Indiën, vergezeld door vier hunner landgenooten. De welbekende Amersfoortsche Admiraal Steven van der Hagen, in dienst der O.-Indische Compagnie, had zich meester gemaakt van het eiland Amboina met de stad en het fort aldaar, tengevolge waarvan de verschillende eilanden rondom en bij Amboina gelegen onder zijn gebied kwamen. Soijen of Soija, en Kielen of Guilan waren ten Zuid-Oosten gelegen van de baai, die toegang geeft tot het eiland. Uit deze bijzonderheid [1]) blijkt niet alléen, dat Steven van der Hagen in het verre Oosten zijn geboortestad indachtig bleef, maar dat ook het gymnasium onder Gesselius met eer en lof bekend was.

Die gunstige toestand duurde voort tot 1612 (14 Dec.), op welken

---

[1]) Meer daaromtrent, alsmede een gedeeltelijke autobiographie van Steven van der Hagen, van 1575—1594, vindt men in *Bijd. en Mededeel. v.h. Histor. Genootsch. gevestigd te Utrecht* (Zesde Deel, 1883, bl. 222—338 en bl. 338—377) medegedeeld door P. Tiele.

dag men in het *Resolutieboek* genotuleerd vindt eene „corte instructie met advys van Gecommitteerden der Sinode van de provincie van Utrecht bij de Magistraat der stadt Amersfoort gemaect, daernaer die schole aldaer bij provisie zal worden geregeert".

Nergens, ook niet in die instructie, wordt vermeldt, wat aanleiding tot de verschillende bepalingen, in dat stuk vervat, gegeven heeft. Het zijn voorschriften, die alleen ten doel hebben, om der jeugd, die het gymnasium bezocht, een calvinistischen geest in te prenten. Men vindt die instructie meedegedeeld in het *Archief voor de gesch. v. h. Aartsb. Utrecht*, Dl. XXIII, bl. 120. Het blijkt niet, dat zij verandering in den bestaanden toestand teweeg heeft gebracht.

Tengevolge van het overlijden van Bernard van Laar, in 1614, had Gesselius Henricus van Schaick, uit diens eigen naam, tot Conrector voorgedragen. Al spoedig nam hij echter zijn ontslag. In 1616, 10 Juni, werd Thimannus Gesselius, zoon van den Rector, tot Conrector aangesteld, terwijl in plaats van den meermalen genoemden Geryt van Barneveld, thans tachtig jaren oud, in 1617 (17 Maart) A. Mollins, D. U. J., tot Lector *quintannorum* benoemd werd.

Wij naderen de onrustige jaren 1618 en 1619. De verdeeldheid op godsdienstig gebied, die overal in den lande groote beroering wekte, had ook te Amersfoort noodlottige gevolgen.

Gesselius zou spoedig ondervinden, dat de contra-remonstranten, als heer en meester, op alle mogelijke wijzen de vruchten van hun overwinning wilden plukken.

Uitdrukkelijk had de Nationale Synode voorgeschreven, dat de particuliere Synoden en de Classen belast waren niet alleen „te letten op de kercken, maar oock op de scholen en collegiën, mitsgaders d'Rectoren ende andere meesters, die daer over gestelt syn; en is bij de Gedeputeerden des Nationalen Synodi

sekere formulier geconcipiëert, en bij de Groot Mog. Heeren Staten geapprobeert, om van alle de Rectoren en de schoolmeesters, so latijnsche, fransche ende duytsche, onderteyckent te worden". Dat formulier luidt als volgt:

„Wij onderschreven Rectoren ende Schoolmeesteren, resorterende onder den Classe van Amersfoort, verclaren oprechtelijk in goeden conscientie voor den Heere met dese onse onderteyckeninge, dat wij van herten gevoelen ende geloven, dat ale die articulen ende stucken der Leere in de Confessie ende Catechismus der Nederlandsche Gereformeerde kercken begrepen, mitsgaders voorschreven leere, in den Nationalen Synodo anno 1619 tot Dordrecht gestelt, in alles met Godes Woordt overeencomen, beloven derhalve, dat wij de voorschreven Leere getrouwelijck sullen voorstaen en de jonckheyt naer eysch van onsen beroep ende haer begryp neerstelick inscherpen, op peyne dat wij hier tegens doende van onsen schole-dienst sullen ontset wezen" [1]).

Een exemplaar van die akte, onderteekend door onderscheiden leeraren en schoolmeesters, berust in het *Archief van de Classis Amersfoort der Ned. Hervormde Kerk.*

De Classis Amersfoort, sterk door het bovengenoemde besluit der Synode, was er op uit, om vóóral den katholieken Rector J. Corn. Gesselius, zoo ook diens zoon, den Conrector Thimannus Gesselius, te verwijderen. Twee predikanten, opzettelijk daartoe gecommitteert, drongen bij den Raad der gemeente er met alle kracht op aan, dat bovenmedegedeelde akte, waarvan de onderteekening met een verzaking van het katholiek geloof gelijk stond, door alle leeraren zou onderschreven worden. In het *Resolutieboek* van de Classis Amersfoort (Aug. 1619) leest men, dat Ds. Udmannus en Busschovius rapport hebben gedaan van hare commissie tot Amersfoort. Die commissie bestond hierin, dat zij

---

[1]) Deze en andere bijzonderheden zijn ontleend aan de verhandeling: *De Latijnsche School te Amersfoort* enz., door Dr. H. J. Reynders. Men vindt die in de *Amersf. Cour.* (Aug. 1897).

de Heeren Regeerders hadden uitgenoodigd eenigen uit hun midden te deputeeren, om in hun tegenwoordigheid den Rector Gesselius, den Conrector en andere Lectoren van de Latijnsche school, als ook alle Duitsche schoolmeesters te onderzoeken in 't stuck der leeren „enne te vernemen, off sij volgens het besluit des Syn. Nat. ende approbatie van de H. M. Staten-Generaal bereijt waren te onderteijckenen seker formulier voor de schoolmeesters in denselffden Syn. gestelt. Dat ook hare E. soude gelieven te stellen sulcke scholarchen uit politiecke en kerckelijke personen, die vooral mochten sorge dragen, dat de jonge jeugt in de ware kennisse ende vreese Gods mochten onderwesen worden".

Tengevolge daarvan werden alle Latijnsche en Duitsche schoolmeesters ontboden, dewelcke geexamineert sijnde, de volgende verklaring hebben afgelegd.

„Te weten, Den Rector, dat hij bekende te wesen van de Catholycke Roomsche Religie, maer dat hij hadde verstaen dat de Sententie Synodi Nat. hem ende syns gelycken niet en raeckte, dewijl hij was stil ende modest van leven, ende dat hij hem in 't stuck van Religie niet en bemoyde; dat oock syn commissie dat niet mede en bracht, maar hem wel expresselyck daer van licentiëerde; versocht daerom onbemoyt te blijven in syn beroepinge, off dat hij ten minste commensals privatim in syn huys mocht houden.

Gelijk men ziet, verklaarde Gesselius, zonder aarzeling, katholiek te zijn en katholiek te willen blijven.

Niet zóo fier en beslist was het antwoord van zijn zoon, Thimannus Gesselius, den Conrector van het gymnasium. Wel verklaarde hij „voor als noch" het formulier niet te kunnen onderteekenen, maar hij hield, zooals wij dat in het dagelijksch leven uitdrukken, een slag om den arm: hij verzocht tijd van beraad tot Paschen.

Adrianus Mollius, Lector quintannorum, verklaarde zijn ontslag te hebben genomen; hij behoefde dus niet te teekenen. Twee

andere Lectoren, Johannes Johannis, Lector *sextannorum* en Hennius Theodori, *nullanorum* Rector, verzochten tijd van beraad, zooals de Conrector gedaan had.

De Classis bleef werkzaam. Op een der volgende dagen werd een missieve voorgelezen van de Regeerders der stad Amersfoort, waarin zij verklaren, dat al de genoemde Heeren persisteeren bij hun weigering en zwarigheid maken om het formulier te onderteekenen. Mollius heeft zijn ontslag genomen en Henricus Theodori had, omdat hij onbekend was met de leer, tijd verzocht om den catechismus enz. te onderzoeken.

De Prov. Synode schreef daarop aan de Regeering te Amersfoort, dat „de Rector Gesselius, de Conrector en voorts alle de Lectores ende schoolmeesters der stadt Amersfoort, die bij hare weygeringe persisteren, vervallen sijn in de Censure Synodi Nationalis, dat is, datse vervallen sijn van hare diensten, dat derhalven hare E. gelieve volgens het goet exempel der G. Heeren Regeerders der stadt Utrecht dezelve persoonen tegen Victoris toecomend te licentiëeren, ende hare scholen van bequame persoonen te voorzien, daerdoor de jonge jeucht niet alleen in bonis litteris, maer voorall in het rechte geloove ende ware godtsalicheyt mocht onderwesen worden".

De Regeerders waren intusschen niet zóo hardhandig en voortvarend, als de Heeren van de Provinciale Synode. Met reden maakten zij bezwaar om tegen een man als Gesselius — dien zij overgehaald hadden Leiden te verlaten en zich met het bestuur der school te Amersfoort te belasten; den man, die zich in het bestuur dier school en de opleiding der jeugd de grootste verdiensten verworven had; tegen wien door niemand ooit een klacht ingebracht of op wiens levensgedrag en handelingen nooit een aanmerking gemaakt was — om tegen dien man de daad van zwarte ondankbaarheid te bedrijven, waartoe de Heeren van de Synode hen wilden dwingen. Daarom leverden zij eene remonstrantie in aan de Heeren Staten „ten eynde hare Lectores

hierin mochten worden verschoont, off ten minste de sententien tegen denselven gestellt, gemitigeert".

Te vergeefs. Classis en Synode betoonden zich onverbiddelijk. Een resolutie van September 1619 eindigt in dezer voege:

„Alsoo men verstaat, dat de E. magistraat dezer stede noch niet heeft ter executie gestelt over de Lectores scholae trivialis de sententie des Synodi Nationalis, by de H. M. Heeren Staten-Generaal geapprobeert, is goetgevonden, dat men uiten name der Classis sal daarom aanhouden. Voor *D.Mollis* is geresolveert, dat hij onder het getal der onwilligen niet en zal gestelt worden, overmits hy durante Synodo Nationali synen schooldienst heeft geresigneert".

De Magistraat bezat de kracht niet, om aan Classis en Synode tegenstand te blijven bieden.

In het *Resolutieboek* leest men, onder dagteekening van 17 Sept. 1619, het volgende:

„Achtereenvolgende het schrijven van de Synode Provinciael (in dato den 31 Aug. laestl.) aen de stadt geadresseert, hebben de Regeerders ontslagen, gelijck sy ontslaen by desen van hare dyensten in de scholen tegen Victoris eerstcommende Dm. Joannem Gesselium, Rectorem, Dm. Thimannum Gesselium, Conrectorem, en Dm. Joannem Joannis, Lectorem in sexta et septima.

Het viel de Regeerders van die dagen hard, zeer hard — en dat strekt hun tot groote eer — dat zij zich gedwongen zagen aan de eischen van de almogende Heeren van Classis en Synode te moeten toegeven. Als een zwijgend, maar hoogst welsprekend protest tegen de afkeuringswaardige handelwijze derzelfde synodale Heeren, legden de Regeerders op 27 Decemb. aan Gesselius de (aanzienlijke) som van 400 gld. toe, *„tot versoetinghe, dat hij van de rectorsambte deser schole es verlaten"*.

Had Gesselius in de verste verte kunnen voorzien, dat hij, op hoogen leeftijd, in zijn vaderstad, en door zijn medeburgers, op

zulke wijze behandeld zou worden, — voorwaar, hij zou er nooit aan gedacht hebben om Leiden, de stad, waar hij gezien, geëerd en bemind werd, te verlaten.

Op zijn verzoek werd hem toegestaan commensalen te mogen houden, zooals blijkt uit een resolutie van 1624 (8 Feb.), ofschoon hem dat bij zijn eerste ontslag in 1594 was verboden. Zoo moest Gesselius op zijn ouden dag werkzaam blijven, om in zijn onderhoud te voorzien, tot hij in 1627 overleed.

De man, die van zich zelven getuigd had, dat hij was „stil ende modest van leven", is tot zijn laatste oogenblik „stil ende modest" gebleven. Men vindt bijna geen gewag gemaakt van zijn overlijden. Ant. Verhoeven is de eenige, die ons zegt, dat de dood van Gesselius door velen betreurd werd.

Indien wij uit het hier medegedeelde ons een levensbeeld van dezen man trachten te vormen, dan blijkt het boven en voor alles, dat Gesselius een man is geweest van een groot en edel karakter. Hij was een oprecht katholiek, en zijn geheele levenswandel „stil ende modest" was ingericht overeenkomstig de voorschriften van zijn geloof. Openlijk deed hij belijdenis van dat geloof, ook toen hij begreep, dat hij vervolging zou te lijden hebben. Eenvoudig maar grootsch, zonder ophef maar koninklijk klinkt het woord uit zijn mond, dat hij katholiek is. Liever dan zijn geloof te verzaken zag hij af van zijn ambt.

Ook in zijn werkkring betoonde Gesselius zich een man uit één stuk. Het onderricht der leerlingen, dat hem toevertrouwd was, behartigde hij op zulk een wijze, zoo zorgvuldig en zoo onbaatzuchtig, dat zelfs zijn vinnige tegenstanders hem feitelijk hulde bewezen door zijn terugroeping, terwijl hij den tijd, dien hij niet doorbracht met het geven van onderwijs, besteedde aan het schrijven van boeken ten behoeve zijne leerlingen.

Twee der aanzienlijksten onder zijne niet-katholieke landgenooten, Jan van Oldenbarnevelt en Jacob Cats, hebben zijn verdiensten openlijk en luide erkend. Een zijner katholieke leerlingen,

later Rector van het gymnasium te Grave, A. Verhoeven, heeft zijn leermeester in een klein Latijnsch gedicht betreurd.

Dat zijn naam geen groote bekendheid heeft verkregen, is niet daaraan te wijten, dat het hem aan buitengewone talenten en verdiensten heeft ontbroken, maar aan de tijdsomstandigheden; ieder en alles, wat niet van de heerschende partij was, werd doodgezwegen. De stad Amersfoort heeft in Gesselius een groot man, helaas, een miskend man bezeten.

Nu er echter uit stoffige archiefbescheiden meerdere bijzonderheden omtrent 's mans lotgevallen en werkzaamheid aan het licht gekomen zijn, hebben wij het ons ten plicht gerekend, den naam van onzen stadgenoot Mr Joannes Cornelius van Gessel aan die volslagen vergetelheid te onttrekken.

Jammer, dat wij de werken, door hem in het licht gegeven, niet vermochten te vinden, om daaruit ook een oordeel over zijn letterkundige werkzaamheid te kunnen vormen. Maar wij hebben alvast de aandacht op zijne werkzaamheid willen vestigen met den wensch, dat anderen gelukkiger mogen zijn.

Amersfoort Oct. 1897. W. F. N. VAN ROOTSELAAR.

IMPULSIE.

(Vervolg en slot van Dl. CXIII, bl. 507 vv.)

II.

Zijn er geen gevallen denkbaar, bij welke de impulsie de handeling determineert?

Ja, er zijn gevallen.

1°. Een student-slaapwandelaar, die afkeer voedde tegen den superieur van St. Sulpice, Emery, kwam 's avonds, toen deze nog laat op zijne kamer zat, bij hem binnen, gewapend met een groot mes. Emery laat hem begaan; de slaapwandelaar gaat recht naar het bed van den superieur, doorsteekt het van alle kanten en gaat wederom heen [1]).

Een hierop gelijkend geval ondervond Dom Duhaguet. Hij ondervroeg 's morgens den slaapwandelaar, die ook zijn bed doorstoken had; deze herinnerde zich het feit, alsof het een droom geweest ware: hij had namelijk gedroomd, zeide hij, dat Dom Duhaguet zijne moeder had vermoord, en het zien van het lijk zijner moeder had hem tot wraak aangezet [2]).

2°. Bij gezonde menschen kan de drift verstand en wil voorkomen. Als iemand, terwijl hij rustig wandelt, ineens door een roover wordt aangevallen, kan hij in het eerst handelingen doen, die onder impulsie van vrees of drift, de werking van verstand en wil reeds voorafgaan. Het gezegde: ik wist niet wat ik deed, kan dus in sommige gevallen volkomen waar zijn.

---

[1]) *Vie de M. Emery*, T. I, p. 172 (Éd. 1862).

[2]) Coconnier o. c. p. 195.

3°. Hij die voor de eerste maal eene zonde bedrijft, en niet aanstonds de middelen gebruikt om zich te herstellen, hangt zich een gewicht aan, dat hem tot andere zonden trekken en ten laatste een zondaar of misdadiger uit gewoonte zal doen worden. Het aanhoudend inwilligen van eene drift zal een grooten invloed uitoefenen op het orgaan, dat dienst doet voor de drift.

„De gewoonte maakt de stem van het dierlijk leven gebiedend en geweldig... De dagelijksche ondervinding leert ons, dat de wil zich in het kwaad bevestigt door de gewoonte. Als de slechte handelingen tot op een zeker getal herhaald worden, dan levert de wil zich er in het vervolg met eene verschrikkelijke gehechtheid aan over. Is dat te zeggen, dat de handelingen, die de gewoonte voortbrengt, ophouden vrij te zijn? In het geheel niet. De zonde uit gewoonte onderscheidt zich door eene meer volkomene en hevige toestemming van den wil. De vervoering der gewoonte volgt hieruit, dat het motief, om hetwelk men zich determineert, meermalen voor den geest gebracht, op het laatst als een beginsel van kennis (principe de connaissance) wordt en daardoor bij de eerste gewaarwording, aanstonds, zonder nader onderzoek, verstand en wil tot goedkeuring overhaalt... De zonde uit gewoonte is als eene zonde, die voortduurt en van tijd tot tijd zich met meer kracht vertoont... Een motief, dat altijd bijblijft en altijd hetzelfde is, eenmaal aangenomen, brengt *niet noodzakelijk*, maar zeer zeker hardnekkigheid voort" [1]).

En nu komen wij tot twee soorten van zondaars of misdadigers uit gewoonte.

Bij de eerste soort is het organisme *niet door ziekte aangetast*, maar alleen, door het aanhoudend dienst doen voor de drift, als gebonden aan de uitvoering, d. i. geneigd om de misdadige handeling te herhalen.

Deze soort van zondaars uit gewoonte zijn in den toestand, waarin de H. Augustinus verkeerde vóór zijne bekeering. De

---

[1]) Bonniot, *Le problème du mal* (Éd. 1895), p. 227—303.

H. Augustinus beschouwt, hoe zijn geest iets beveelt aan het lichaam en hoe aanstonds dit bevel volbracht wordt. „De geest beveelt aan de hand zich te bewegen en de volbrenging van dit bevel gebeurt zoo spoedig, dat men nauwelijks bemerkt, dat het bevel is voorafgegaan". Het organisme is dus nog in dienst van den geest. „Maar de geest gebiedt aan zichzelven om sommige zaken te willen en er komt niets van... Waarom gebeurt het niet? Omdat hij maar ten halve gebiedt en ten halve wil... Dat de ziel als het ware zich verdeeld gevoelt tusschen twee willen, dat komt dewijl zij beladen is met het gewicht der gewoonte, dat haar naar beneden trekt, en dewijl zij maar ten halve door het gewicht der waarheid, die haar naar boven trekt, medegevoerd wordt" [1]).

Toen Augustinus de bekeering van Victorinus overwoog, voelde ook hij een verlangen om weerstand te bieden aan zijne driften: „Maar ik was — zegt hij — geketend, niet door een uitwendige keten, maar door mijn wil zelf. Want deze wil, door ongebonden te worden, was eene drift geworden; en door aanhoudend deze drift in te willigen, was zij in eene gewoonte veranderd; en door geen tegenstand te bieden aan deze gewoonte, was zij eene noodzakelijkheid geworden".

Intusschen begon bij Augustinus de begeerte naar de deugd meer en meer te winnen. Een hevige strijd ontstond in zijn binnenste tusschen de geestelijke begeerte en die der driften. „*Ik was het*, die het goede wilde, dat mijn verstand goedkeurde, *en ik was het*, die nog het kwaad wilde, dat mijn verstand afkeurde. Het is waar, wat het kwaad betreft, kon ik *bijna* zeggen, dat ik het niet meer was, omdat de aandrift, die mij er toe dreef, eer een geweld was, dat ik onderging, dan eene handeling, die ik naar goedvinden verrichtte. Maar die ongelukkige gewoonte, die zich tegen mij verzette, *had geen macht, dan die ik haar gegeven had*, en alhoewel ik gaarne zou gewild hebben

---

[1]) *Conf.* Lib. VIII, C. IX.

niet in die slavernij te zijn, waarin ik mij bevond, *toch was het mijn vrije wil, die er mij toe gebracht had*" [1]).

De gewoonte is dus een krachtige aandrang; zeker, zeer moeielijk is het dien aandrang tegen te gaan, maar het blijft mogelijk.

Gelijk Augustinus geweest is, zoo zijn er tegenwoordig zeer velen. Indien zulke zondaars of boosdoeners uit gewoonte raad gaan vragen aan een geneesheer, dan hoop ik, dat zij te recht zullen komen bij een geneesheer, die, tegelijk met geneeskundige kennis, de kennis van Gods zedenwet paart.

Het is niet te hopen, dat zij aanlanden bij een geneesheer, gelijkende op Dr. Laupts. Deze toch, na gezegd te hebben, dat de rol van den geneesheer tegenwoordig grooter moet zijn, laat er op volgen: „Of er eene ziel is of niet, het geheele individu behoort aan den geneesheer... Wie kan beter dan hij het individu begrijpen, beoordeelen, beheerschen, africhten en helpen...; de geneesheer moet niet alleen genezen, hij moet wijsgeer, ja biechtvader zijn. Dat hij wetenschap opdoe over de hersenen. Daardoor zal hij zijn de directeur, de herder der toekomende menigte" [2]).

Wij willen Dr. Laupts wel eens bezig hooren, om eenig doorslaand motief ter bedwinging van de driften aan te geven, vooropgesteld, dat hij zelf niet eens zeker weet, of de mensch eene ziel heeft.

Het zal vrij wat beter zijn, als zij, gelijk Augustinus bij den H. Ambrosius baat vond, bij een op Ambrosius eenigszins gelijkend man terecht komen.

Bij de tweede soort van zondaars uit gewoonte is de oorzaak van het herhaaldelijk zondigen geheel te zoeken in het *ziekelijk organisme*. Zoodanige zijn de idioten en imbecillen. Ook gebeurt het, dat door het aanhoudend vrijwillig zondigen, het organisme onder de uitspattingen bezweken is en de krankzinnigheid in een of anderen

---

[1]) *Conf.* Lib. VIII, C. V.

[2]) *Annales medico-psych.* (Janv.-Févr. 1897).

vorm zich heeft geopenbaard. De volkomen idioten zijn *zeker* aan impulsie onderhevig. De niet volkomen idioten, imbecillen of hoe men ze ook noemen wil, die onder de leiding hebben gestaan van goede opvoeders, hebben *in zeer veel gevallen* heerschappij over hunne driften. Zij krijgen schaamtegevoel, en met de kennis, dat eene handeling bijv. tegen het zesde gebod is, zullen zij die laten, of indien zij ze doen, zich er van beschuldigen.

En de krankzinnigen, die aan de betere hand zijn, of die in perioden van helderheid verkeeren, zij zullen onderscheid maken tusschen de handelingen, die zij in krankzinnigheid verricht hebben en van welke hun de heugenis achterblijft, en tusschen handelingen, die zij in heldere oogenblikken volvoerd hebben.

Op die plaats waar, en bij den persoon aan wien zij alleen de volle waarheid plegen te zeggen, willen zij niet verontschuldigd zijn voor de laatste handelingen, ook dan niet, wanneer die persoon hen wil verontschuldigen.

In hun naam teeken ik protest aan tegen allen, die hen *altijd* zouden willen beschouwen als automaten onder den dwang van impulsie.

En nu zullen misschien de voorstanders van impulsie verschillende opwerpingen maken.

Zij zullen wellicht vragen: neemt gij dan geen zedelijke dwaasheid (*insania moralis*) aan?

Niet in den zin der Italiaansche school. Deze immers verstaat onder zedelijke dwaasheid: een bederf van het zedelijk gevoel, *onafhankelijk van eenige ziekte of krankzinnigheid.* De personen met bedorven zedelijk gevoel zijn niet vrij en niet verantwoordelijk. Deze zedelijke dwaasheid zou vooral blijken uit het gemis van medelijden en wroeging.

Zedelijke dwaasheid *in dien zin* bestaat niet *zonder* krankzinnigheid. Daarom zeg ik met den ervaren professor uit Weenen, Benedickt, dat men het woord „zedelijke dwaasheid" moet laten

vervallen en daarvoor in de plaats stellen: *zedelijke verdorvenheid.* Benedickt, die opkomt tegen het verwarren van krankzinnigheid met zedelijke verdorvenheid, geeft de volgende stellingen:

„De zedelijke verdorvenheid, aangeboren of aangenomen, is nog geen reden voor vrijspraak van een misdadiger of boosdoener. De vrijspraak kan alleen gedaan worden, als de misdadige of booze handelingen het product zijn van echte, duidelijke krankzinnigheid, hetzij die chronisch of periodiek zij. Het samengaan van zedelijke dwaasheid met zwakheid des verstands moet nog geen reden zijn van vrijspraak" [1]).

Het is alsof de vorsten der wetenschap tegenwoordig gestraft zijn, gelijk vroeger de vorsten van Tanis en Memphis, van welke Isaias zegt, dat God hun een „zwijmelgeest" overzond, waardoor zij Egypte in dwaling brachten [2]).

Zij leeren duidelijk, dat de geheele mensch een ontwikkeld dier is. En men zou verwonderd staan en van zedelijke dwaasheid spreken, als een misdadiger, aan wien Faure in La Roquette vroeg: „Wat hebt gij gedaan?" antwoordt: „Een jachtmisdrijf". — „Wat hebt gij dan dood geschoten?" — „Den opzichter, Eerwaarde Heer; want *dat dier* heeft het mij twee jaar lang lastig gemaakt" [3]).

Volgens deze leer kon het plaats hebben, dat een geneesheer, om aan de Akademie eene prachtige mededeeling te doen, de kanker entte op een volkomen gezond persoon [4]). Wie zal er wroeging over voelen, als hij uit een nest met jonge katten, de goed gevormde bewaart, en de overige katjes, met een steentje aan den hals, naar diepe waterkolken zendt? Baets zegt, dat hij er in Italië bij tegenwoordig was, toen geneesheeren, zonder eenige wroeging, aan ouders den raad gaven, om misvormde

---

[1]) *Annales medico-psych.* (Janv.-Févr. 1897) p. 126.
[2]) Is. XIX, 14.
[3]) Faure, o. c. p. 68.
[4]) *Le Monde* (22 Oct. 1894).

kinderen te laten sterven, omdat zij toch niet geschikt waren voor evolutie [1]).

Het is ook om het nut, dat Dr. Garver, in Engeland, dewijl door herediteit het getal krankzinnigen zoozeer toeneemt, een probaat middel voorstelt: „stérilisation de l'homme et de la femme atteints de cette maladie, recours à une opération chirurgicale" [2]).

Is er geen noodzakende impulsie te vinden in zonden of misdaden *zonder beweegreden?*

Van obsessie spreken de psychiaters, als een woord, eene gedachte, een beeld zich aan den geest opdringt buiten den wil; dus een *idée fixe*, dat, zooals zij zeggen, bij ziekelijke personen een smartelijken angst veroorzaakt, die de obsessie onwederstaanbaar maakt. Indien iemand in ziekelijken toestand de handeling, tot welke het *idée fixe* aanspoort, werkelijk uitvoert, dan is er spraak van impulsie. Deze is bewust of onbewust, naar gelang de herinnering der gedetermineerde handeling overblijft of niet [3]).

Professor Benedickt is echter van oordeel, dat hier een onderscheid moet gemaakt worden, „tusschen de gevallen, in welke de obsessie en daaruit volgende impulsieve, onwêerstaanbare handeling *eene niet gemotiveerde*, onverwachte uitbarsting is, en de gevallen, in welke zulke handeling alleen de vrucht is van eene vervoering der driften. Alleen de eerste handelingen kunnen beneficie van onverantwoordelijkheid genieten" [4]).

Dr. Ch. Hélot onderscheidt in de ziekelijke impulsie drieërlei: 1°. „l'impulsion maladive caractérisée par une absence complète du mobile extérieur", bijv. een epilepticus, die, uit zijn aanval opstaande, den eersten persoon, welken hij ontmoet, zou dooden;

---

[1]) O. c. p. 208.
[2]) *Rev. cath. des rev.* (Sept. 1897) p. 507.
[3]) Zie *An. med.-psych.* (Mars-Avril 1896) p. 217—239.
[4]) *An. med.-psych.* (Janv.-Févr. 1897) p. 126.

2°. „les impulsions maladives qui tendent à produire des actes contraires à la nature de leur mobile", bijv. een krankzinnige, die geplaagd wordt door de gedachte om een door hem bemind persoon te vermoorden; 3°. „les impulsions dans lesquels le rapport entre l'acte et le mobile est étrange et dépravé": deze vindt men bij hysterische personen en zieken, die bijv. naar bedorven spijzen verlangen [1]).

Eene misdaad dus, *zonder eenig motief*, is een teeken van ziekelijken toestand, hysterie, epilepsie of krankzinnigheid.

„Indien de misdadigers zonder motief, zonder profijt handelden, zou men kunnen veronderstellen, dat het zenuwlijders of krankzinnigen zijn. Evenwel, als men naar de oorzaak der misdaden zoekt, dan vindt men altijd passie voor beweegreden" [2]).

Iemand, die geen enkel aannemelijk motief heeft voor de misdaad, of ten minste een zoo hersenschimmig en ijdel, dat het verstand dit niet kan aannemen, moet, volgens Dr. Brierre de Boismont, als een krankzinnige beschouwd worden [3]).

„Als er quaestie is, of een van misdaad beschuldigd mensch, werkelijk schuldig is, heeft men moeite om dit te gelooven, totdat het blijke: dat hij er zich toe heeft kunnen laten brengen, of wel door de drift om eenig aardsch genot te bezitten, of wel uit vrees van het te verliezen... Indien er bijv. spraak is van doodslag, dan is het noodig, dat de moordenaar de vrouw beminde van den vermoorde, of zijn land begeerde, of hem wilde bestelen om te kunnen leven, of dat hij vreesde, dat die persoon hem eenig onrecht zou aandoen, of dat hij eenige beleediging van hem ontvangen had; *want wie zou kunnen gelooven, dat hij hem vermoord heeft, alleen uit genoegen van te moorden*" [4]).

---

[1]) *Névroses et poss. diab.* p. 158—61.
[2]) Proal, o. c. p. 249.
[3]) *Du Suicide*, p. 737.
[4]) S. Augustinus, *Conf.* Lib. II, C. V.

Het is echter nog maar niet aanstonds uitgemaakt of de boosdoener geen enkel motief had.

De H. Augustinus belijdt, dat hij in zijn jonge jaren met andere jongens 's nachts den perenboom van een buurman geheel afschudde niet om de peren, die minder goed waren dan die hij te huis in overvloed had, maar alleen uit begeerte om te stelen en te zondigen. De H. Augustinus noemt verschillende motieven voor alle soort van driften op en vraagt zich af: „Wat heb ik toch kunnen kunnen beminnen in dien roof?.... Zou het niet geweest zijn de geest van onafhankelijkheid en vrijheid om ongestraft te doen wat verboden is?.... Ziedaar, o mijn Heer en mijn God, achter welke schaduwen en hersenschimmen men loopt, als men zich van U verwijdert. O bederf, o monsterachtig leven, o afgrond des doods! Helaas, wat verboden was heeft mij dus kunnen behagen, *alleen omdat het verboden was!*" [1]). — „De zonden, wie kent ze?" vraagt met recht de Psalmist [2]).

Marc, aangehaald door Féré [3]), zegt over zich zelven: „Ik herinner mij, dat ik eens, over eene brug gaande, op de borstwering een metselaarsjongen zag, die heen en weer schommelde, terwijl hij zijn boterham opat, en dat ik in mij het verschrikkelijk verlangen voelde opkomen, om den jongen zijn evenwicht te doen verliezen en in de rivier te werpen. Dat idee was als een bliksemstraal, maar het boezemde mij zulk een afschrik in, dat ik spoedig naar den anderen kant van de straat de trottoirs opliep."

Indien Marc werkelijk den jongen zonder eenig motief in de rivier had geworpen, zou men kunnen denken, dat hij aan een vlaag van krankzinnigheid onderhevig was geweest. Maar Marc staat verwonderd, dat zulk eene *bekoring* in hem kon

---

[1]) *Conf.* Lib. II, C. IV en VI.
[2]) Ps. XVIII, 13.
[3]) *Les épilepses*, Chap. XXXIX.

opkomen. — Hierbij zij de bemerking gevoegd, dat *een misdaad* zonder eenig motief wel doet overhellen om aan krankzinnigheid te denken, maar dit neemt niet weg, dat *de bekoring zonder motief* zeer goed mogelijk is. Waarom? Omdat de bekoring niet alleen uit de begeerlijkheid, maar ook van den boozen geest kan komen, en *deze een motief kan hebben*, zonder dat de bekoorde er zelf een heeft. Het is den duivel geheel eigen ook te beproeven, of de mensch niet zonder motief aan de bekoring wil toestemmen en eenvoudig instrument zijn voor zijn doel. Vooral dengenen, die eenmaal door spiritisme of occultisme met den duivel aanleggen, kan hij het zeer lastig maken. Vandaar dat men tegenwoordig zooveel klachten hoort over dwangvoorstellingen tot daden, die men nooit begeerd heeft, ja die men verafschuwt, bijv. om zijn eigen kind te vermoorden enz.

De klacht, die reeds Jeremias (III, 3; VIII, 12.) in zijn tijd deed, wordt met meer recht nog in onzen tijd gedaan, nam.: dat velen zelfs niet meer „beschaamd kunnen worden".

Zoo erg is de publieke onzedelijkheid, dat men ze wil uitleggen door impulsie, onder den kunstterm van *exhibitionisme.*

Tot antwoord tegen deze veronderstelling diene: „Lasègue heeft aangetoond, dat onder de krankzinnigen, die zich daartoe gedrongen gevoelen... een groot getal tot de epileptici behooren" [1]). „Bij insania epileptica en hysterica doen zich, in de schemertoestanden, sexueele perverse handelingen voor, zooals exhibitionisme." Aldus Dr. v. Deventer [2]). Maar omtrent de geheele onaansprakelijkheid *van patienten* in dit punt zijn het de deskundigen nog niet eens. Lasègue, die het eerst over exhibitionisme geschreven heeft, zegt omtrent een individu, bij wien hij het bestaan van eene onoverwinbare impulsie daartoe, voorafgegaan door eene

---

[1]) Féré, o. c. p. 138.

[2]) *Handboek voor krankz.-verpl.* bl. 84, 86, 98.

periode van angst, constateerde, dat hij, niettegenstaande deze groote teekens, niet meende, dat er sprake was van ontoerekenbaarheid [1]).

Indien het ergens veelvuldig moest voorkomen, dan zeker in groote krankzinnigengestichten. En in twaalf jaar heb ik het hier in het groote gesticht *Voorburg* nog nooit opgemerkt. Denkt nu niet, dat zulke impulsieve handeling altijd zou kunnen verhinderd worden door het verpleeg-personeeel. Als het zoo veelvuldig was, zou dit onmogelijk zijn onder een getal van honderden patienten.

Maar het is niet zeldzaam in de tegenwoordige bedorvene maatschappij. Dus impulsie op groote schaal? Ik wil het u anders uitleggen.

„De schaamte is de kleur der onschuld;.... zij bestaat onwillekeurig in elke ziel, die nog niet in aanraking is geweest met de bedorven wereld of in welke de slechte opvoeding de natuur niet heeft onderdrukt.... Als de jeugd iets doet of iets ziet doen, dat berispelijk is in het oog der kuischheid, dan geraakt de ziel onder een zeer grooten indruk van schaamte.... Als de schaamte eenmaal verloren is, komt zij evenmin terug als de jeugd" [2]). De schaamte is gelijk aan den draad die eene menigte parelen aan elkander houdt; als ge den draad doorsnijdt, vallen de parelen op den grond.

En nu mogen wij wel eens vragen, of het ongeloof niet alles doet om dien draad door te snijden? Wat wordt aan de jeugd geleerd? Welk motief tegen onzedigheid wordt aan de jeugdige diertjes voorgesteld, die nu eenmaal geen lust voelen om een beschaafd dier te worden, maar het dierlijke in alles verkiezelijker en gemakkelijker achten dan het beschaafd zijn? Volgens deze wetenschap is er geen God, bestaat er geen goed of kwaad. Het eenige, wat men kan zeggen, is: gij doet iets wat schadelijk is, wat niet mooi is.

---

[1]) Zie *Bulletin de la Soc. de med. ment. de Belgique* (Juin 1890.)
[2]) Dr. Belouino, *Des Passions*, T. 1, p. 211.

Indien, bij het uitgaan der school, de scholieren elkander nog geen les gegeven hebben in datgene, wat de meester niet mooi of schadelijk genoemd heeft, dan kunnen zij op straat of voor de ramen van winkels nog genoeg zien en te huis in feuilletons en romans nog genoeg lezen om tot de overtuiging te komen, dat de meester het mis heeft. En zonder impulsie plegen zij onzedelijkheid, voortkomende uit hun bedorven hart, dat, na een tijd sluw te zijn geweest, ook alleronbeschaamdst zal zijn. Ziet! met een *ziekelijk* organisme pleegt men *soms* exhibitionisme, maar met *gezond* organisme en een verrot hart, *zoo dikwijls als* de lust daartoe opkomt.

Maar allen zeggen niet eens meer: gij doet iets wat schadelijk, wat niet mooi is.

Dr. A. Aletrino te Amsterdam voorspelt in zijne boekbeschouwing (*Psych. en Neur. Bladen*, Sept. en Nov. 1897), dat door toedoen der wetenschap het schaamtegevoel, dat wij prijzen, doch door hem *valsch* genoemd wordt, zal verdwijnen (bl. 481). O zeer zeker, indien allen er over dachten als Dr. Aletrino, die het uranisme (sodomia) wil verdedigen (bl. 456—459); — die het gewenscht acht: „dat het geslachtsleven werd ontdaan van het conventioneele, onzinnige, schaamte- en deugdzaamheidsgevoel, waarmede het schandelijkerwijze, heden ten dage bedekt wordt gehouden" (bl. 458); — die bij de opwerping: dat, wanneer men het uranisme den kop niet indrukte, de wereld langzamerhand zou uitsterven, wil tegenwerpen: „dat 't er in 't algemeen niet veel op aankomt, of de wereld uitsterft... uitsterven zal zij toch" (bl. 458). Het is te hopen, dat Dr. Aletrino eenvoudig zijn eigen hart heeft zoeken te openbaren, zonder op navolgers van zijn leer te rekenen. Intusschen is het een droevig verschijnsel, dat de *Psych. Bladen* zulke taal hebben opgenomen en dat geen enkel medicus in diezelfde bladen, tot nu toe, eenig woord van protest heeft neergeschreven.

Weet ge niet, zoo zal men eindelijk opwerpen, dat de groote Charcot spreekt over impulsie tot vuilspreken, vloeken enz.?

O, zeker en gewis! Charcot spreekt in zijne *Leçons du Mardi* (T. II, p. 15, 16) over „tiqueurs". Onder tiqueur verstaat hij iemand, die onderhevig is aan eene of andere spiertrekking. Zulke persoon heeft dikwijls de dwaze gewoonte om eene of andere nuttelooze beweging te maken. Zij worden door hem onderscheiden: in groote en kleine tiqueurs. Naar ik meen, noemt hij kleine tiqueurs: die aanhoudend met de oogen eene beweging maken; groote: die aanhoudend hunne hand aan het hoofd brengen, als om het tegen slagen te beveiligen.

De tiqueurs spreken tevens dikwerf een of ander gemeen woord uit, en hebben een soort van impulsie daartoe. Dit noemt men coprolalie. Charcot haalt het voorbeeld aan van de markiezin X... en van eene deftige juffrouw, die onwillekeurig hardop gemeene woorden uitten. „Het is waarschijnlijk — zegt Charcot — dat coprolalie dikwijls niets anders is dan echolalie [nadoen van hetgeen men hoort], want die juffrouw veranderde dikwerf de woorden in eene nabootsing van het gekef van haar hondje."

„Les modifications psychiques, tels que impulsions, obsessions, idées fixes, doutes, scrupules, terreurs morbides, qui sont un accompagnement si fréquent du tic convulsif, se rencontrent à peu près également dans ces deux formes [groote en kleine tiqueurs].... Le mouvement du tic... est absurde, parce qu'il opère hors de propos, *sans motif* apparent" (p. 463-464).

Uit deze woorden kan men wellicht het raadsel oplossen, dat vele krankzinnigen, die vroeger braaf en deftig waren, in hunne krankzinnigheid gemeene of vloekwoorden aanhoudend uitspreken, zeggende: *Ik moet het doen.*

Maar andere godslasteraars en vuilsprekers zijn ten eerste: *geen zieken;* ten tweede: *zij hebben een motief.* Of is het voor jongens geen motief, die woorden aan te nemen, welker uiting hun den schijn geeft van te durven of groote menschen te zijn?

Vindt ge bij de vuilsprekers niet dikwerf het motief, om door gesprekken tot daden te komen? Dient die vuile taal niet dikwijls tot ontlasting van een door ontucht vervuld hart?

Tot nu toe hebben wij bizonder het oog gehad op de impulsie tot kwaad. Maar de ongeloovige wetenschap spreekt ook over impulsie tot goed. Zoo zegt (bij Proal, o. c. p. 531) Clemence Royer: „Een menschelijk wezen is evenmin verantwoordelijk voor zijne deugden als voor zijne misdaden. Het hangt niet van den mensch af, een H. Vincentius van Paulo of een Lacenaire te zijn".

Alhoewel de wederlegging van de leer over impulsie tot kwaad, tegelijk dienstig is om te bewijzen, dat er geene noodzakende impulsie is tot goed, willen wij toch een paar opwerpingen tegen de vrijheid om goed te doen, behandelen.

Is niet de leer over de goddelijke genade een bewijs, dat er impulsie bestaat tot de deugd? De leer over de goddelijke genade, zooals de R. K. Kerk deze verkondigt, is geheel overeenkomstig met den vrijen wil.

Zonder de goddelijke genade kan men *natuurlijke* deugden beoefenen en daarom mogen wij niet, gelijk vele ketters, zeggen: dat *alle* werken van iemand, die niet gerechtvaardigd is, zondig zijn (*Theol. Wirc.* T. VII, p. 296). De H. Kerk leert: dat men zonder de goddelijke genade geen werken, die ter zaligheid dienstig zijn, kan verrichten. Zij leert ook: dat de mensch door zijn vrijen wil aan de inspraken van den H. Geest kan wederstaan (Hand. der Ap. VII, 51). Indien nu de mensch wederstand kan bieden, hoe kan er dan spraak zijn van noodzakende impulsie?

Maar de leer over de genade, zooals vroegere ketterijen, vooral de zoogenaamde hervormers der zestiende eeuw, ze verstonden, is geheel overeenkomstig met hetgeen de deterministen zeggen over impulsie.

Om slechts iets te noemen: Luther nam aan, dat men zonder goddelijke genade zelfs geen *natuurlijk* goed werk kon verrichten. Door de erfzonde was de wil van den mensch geheel vernietigd en tusschen God en den duivel geplaatst gelijk aan een lastdier: „Als God het berijdt, gaat het waarheen God wil.... Als de duivel er op zit, gaat het waarheen Satan wil, en het *is niet in zijn macht* naar den een of anderen ruiter heen te gaan of dien op te zoeken, maar de ruiters zelven strijden om het te bezitten" (Vgl. *De Kath.* Dl. CX, bl. 136—140).

Moet men niet aan impulsie tot goed denken, als men let op de gemakkelijkheid, waarmede de Heiligen en volmaakte menschen de deugd beoefenen?

Deze opwerping is geheel ongegrond en steunt alleen op onwetendheid omtrent het leven der Heiligen.

Ik wil u de woorden aanhalen van Weiss:

„Geen enkele geleerde valt zoo maar uit den hemel, zegt het spreekwoord. Welnu, volgens den gewonen loop van zaken, moet men dit van elk volmaakt mensch zeggen. Evenals de eik klein en zwak uit den grond opkomt en jaren noodig heeft om tot zijne volkomene ontwikkeling te geraken; evenals het lichamelijke gedeelte van den mensch zich trapsgewijze van de grootste zwakheid tot mannelijke kracht verheft, zoo ook heeft de mensch zelf tijd noodig om den weg van zijne geestelijke volmaaktheid te doorloopen... De natuurlijke aanleg hangt niet van ons af, maar is ons aangeboren. Wij echter zijn mede-oorzaak van de deugd, want deze ontstaat door de oefening [1]). Niet door de wetenschap verkrijgt men ze; en groot is het getal van hen, die over de deugd oordeelen, er over spreken, en er toch ver van verwijderd zijn. Het is alleen door intentie en vasten wil, dat men ze verkrijgt. Drie zaken zijn noodzakelijk, zegt de grootste denker der oudheid, Aristoteles, om ze te verwerven. Eerst moet men ze goed kennen; vervolgens, dat men

---

[1]) De natuurlijke deugd zonder genade, de bovennatuurlijke deugd met de genade en onze medewerking.

zich niet tevreden stelt met er belang in te stellen, maar dat men de intentie heeft ze te verkrijgen; eindelijk dat men ze met moed en volharding najaagt.

„De beminnelijkheid en zachtmoedigheid van den H. Franciscus van Sales schenen aan allen, die er getuigen van waren, een buitengewone gave van zijn natuurlijken aanleg te zijn, en velen wenschten in het geheim ze ook te bezitten. Welnu, het zou niet onmogelijk zijn geweest, dat zij er veel gemakkelijker toe gekomen zouden zijn dan hij; want zijn natuurlijke aanleg was tot driftigheid, en deze gesteldheid zou hem tot geheel iets anders hebben kunnen brengen dan tot zachtmoedigheid. Hij zegt, over zichzelven sprekende, dat uit drift zijn bloed dikwerf kookte in zijne aderen als het water in den ketel, en dat hij er niet over zegevierde dan door zijne driftigheid flink onderhanden te nemen... Niettegenstaande dat, had hij twee-en-twintig jaar lang werk met volhardende waakzaamheid, aanhoudend gewetens-onderzoek en onverzettelijke onderdrukking, om tot die bedaardheid en zachtmoedigheid te geraken, welke allen, die hem zagen, deden denken, dat die man geen bitterheid in het hart voelde, en zich zelfs niet kwaad zou hebben kunnen maken, al zou hij het gewild hebben.

„Niemand vindt de volmaakte deugd in zijne wieg. Zij is de vrucht van den arbeid, de prijs van de overwinning, die door een wettige strijd moet zijn voorafgegaan. Niemand moet een voorwendsel zoeken in zijn slechte natuur en zeggen: wat wilt ge? mijn natuur is zoo aangelegd. Allen zouden dit kunnen zeggen. Ook de Heiligen zouden aldus hebben kunnen spreken; zij, evenmin als wij, hebben een paradijs te bewerken gehad; hun deel is geweest gelijk het onze: een hoek grond met distelen en doornen bezet en waarvan zij, voor den prijs van hun zweet en hunne verloocheningen, een lusthof voor God hebben moeten maken. Dezelfde natuur, dezelfde zwakheden, dezelfde neigingen hebben hen in gevaar gebracht. Indien de druk der bekoringen ons soms de tranen uit de oogen perst; ook zij hebben menigmaal gezucht onder bitter zielsverdriet. Indien wij niet altijd ongewond uit den strijd komen; ook zij hebben ons menige treurige oogenblikken mede te deelen. Er is maar één verschil tusschen hen en ons, namelijk: dat wij na een val lichtelijk den moed laten zakken en spoedig de hoop verliezen, terwijl voor hen geen ongeluk zoo groot was, dat het hunne

standvastigheid kon overwinnen. Zij staan telkens op, als zij vallen, wanhopen nooit en beginnen met nieuwen moed en opgewekt den ouden strijd. Daarom, niettegenstaande zij zwak zijn gelijk wij, is er geen enkele macht, die hun de belooning kan ontnemen, welke de rechtvaardige Rechter op het einde geeft aan allen, die den goeden strijd tot het laatst toe gestreden hebben" [1]).

Niet minder treffend zegt Père Félix:

„Het staat vast, dat hoe meer een mensch door het gebruik zijner vrijheid den opstand zijner driften onderdrukt, hij des te meer volmaakt wordt; hoe meer hij zich volmaakt door de overwinning op zijne kwade neigingen, des te meer vermindert hij in zich het vermogen om het kwaad te kiezen, door aanhoudend het vermogen om het goed te kiezen te vergrooten... Is die mensch daarom minder vrij? Neen, hoe meer die mensch zich volmaakt door het wettig gebruik zijner vrijheid, des te meer zal die vrijheid, als bewerkster zijner volmaaktheid, met deze zich ontwikkelen, en de grootste vrijheid zal men onveranderlijk ontmoeten bij de menschen, die het heiligst zijn... Jesus Christus, die het kwaad niet heeft kunnen bedrijven, miste Hij soms de vrijheid?... God is oneindig vrij, omdat Hij, oneindig volmaakt zijnde, geheel onmachtig is om het kwaad te kiezen... Naarmate de mensch tot het eeuwig en oneindig beeld der goddelijke volmaaktheid nadert, komt hij ook dichter bij het eeuwig en oneindig ideaal der vrijheid, en als men een mensch veronderstelt, door het gewicht van zijn zedig leven zóó overhellend naar het goed, dat hij eene onwederstaanbare walging voelt voor het kwaad, dan verwezenlijkt zulk een mensch het ideaal der menschelijke vrijheid" [2]).

En met recht vraagt Elie Blanc:

„Eene moeder, die zooveel overtuiging, liefde en gevoel van hare plichten heeft jegens haar kind, dat het zelfs in haar gedachte niet kan opkomen om het kind te schaden, vooral niet om het te dooden, is zij minder vrij als die reeds half wilde moeder, die beraadslaagt

---

[1]) Weiss, *L'homme complet*, T. II, p. 292, 297, 303, 308.
[2]) P. Félix, 4me *Confér.* 1859.

om eene misdaad te bedrijven? Wie ziet niet dat de vrijheid van de eerste grooter en uitgestrekter is dan die van de tweede"? [1])

Tot hen, die de leer der goddelijke genade in verband met de vrijheid verachten, omdat zij ze niet begrijpen, mogen wij zeggen met P. Causette:

„Dezelfde menschen, die zoo aanmatigend zijn wat betreft de geheimen Gods, zijn vol van verwaandheid wat aangaat de geheimen der natuur. Dat er in hun geest bewezene waarheden zijn, welke mysteries zijn voor een landman, vinden zij geheel natuurlijk; maar dat er in God klaarblijkelijkheid is, die voor hen duisterheid blijft, dat vinden zij onaannemelijk" [2]).

Bij zijne installatie als Rector der Kath. Universiteit van Washington, 19 Jan. 1897, zeide Thomas Conaty:

„Un cri immense et profond réclame la lumière; du fond des abimes, où l'infidélité et l'athéisme ont plongé et le cœur et l'esprit, s'élève une clameur presque désesperée demandant la vérité, que n'ont pu établir les arguties de la raison".

Diezelfde waarheid spreekt de H. Augustinus uit als hij zegt: „Gij hebt ons geschapen voor U, en ons hart is onrustig, tenzij het ruste in U" [3]).

V. A. Sprengers,
Rector van het gesticht *Voorburg*
te Vucht.

---

[1]) *L'Université cath.* T. VI, p. 628.
[2]) *Le Monde* (31 Oct. 1895).
[3]) *Conf.* Lib. I, C. I.

NOG EENS DE OORSPRONKELIJKE GERECHTIGHEID.

ANTWOORD AAN DR. H. BAVINCK EN DR. A. KUYPER.

Door dit artikel voldoe ik aan een oude schuld. Naar aanleiding van hetgeen ik voor twee jaren in dit tijdschrift plaatste over de oorspronkelijke gerechtigheid, ben ik in correspondentie gekomen met een kundig en vooral in gereformeerde kringen zeer geacht godgeleerde, Dr. H. Bavinck, hoogleeraar aan de theologische school te Kampen. Daar deze correspondentie van mijnen kant eenige inspanning kostte, méér dan men aan een particulieren brief gewoonlijk pleegt te besteden, heb ik destijds genoemden hoogleeraar voorgesteld, de zaak liever openlijk te behandelen en hem verlof gevraagd om zijn schrijven te mogen beantwoorden in *De Katholiek*. Tevens verzocht ik een onbeperkt uitstel van tijd, wijl destijds verschillende omstandigheden mij alle studie en inspanning beletten. Ik heb van dit bekomen verlof een zeer ruim gebruik gemaakt, doch acht het nu eindelijk tijd om mijn belofte te vervullen.

Om den lezer genoegzaam op de hoogte te stellen van de kwestie, deel ik hier de geheele correspondentie mede; ik laat echter datgene achterwege, wat niet rechtstreeks de kwestie raakt, en als hierdoor mijn antwoord op sommige plaatsen wat scherp mocht schijnen, dan wete de lezer, dat onze correspondentie van weerszijden steeds zonder eenige bitterheid en tot beider bevrediging is gevoerd.

Behalve aan Dr. Bavinck, ben ik ook nog een antwoord schuldig aan Dr. A. Kuyper, die ruim een jaar geleden mijn artikelen besprak in *De Heraut*. Ook met dit antwoord heb ik mij niet

gehaast, vooreerst om de boven aangegeven reden en vervolgens wijl ook de hoogleeraar zelf ongeveer een jaar met zijn wederwoord heeft gewacht.

Ik stelde den geachten schrijver destijds voor, zijn critiek in zeer beknopten vorm te beantwoorden in *De Heraut* zelf; doch ontving hierop ten antwoord, dat hij voor het oogenblik met bezigheden overladen, later gaarne op mijn voorstel zou terugkomen. Dit is echter niet geschied. Ik wil nochtans de critiek van Dr. Kuyper niet onbeantwoord laten, doch zal mijn verzoek om een plaatsje in *De Heraut* niet herhalen, want, na zooveel tijd, zou alleen reeds de uiteenzetting van de status quaestionis een vrij groote plaatsruimte vergen. Ik zou dus mijne belofte van beknoptheid niet gestand kunnen doen, weshalve ik mijn antwoord aan Dr. Kuyper mede zal geven in deze artikelen.

Beginnen wij met de correspondentie van Dr. Bavinck. Naar aanleiding van mijn eerste artikel over de oorspronkelijke gerechtigheid, voorkomend in het Juli-nummer 1896 van dit tijdschrift, ontving ik van dezen hoogleeraar het welwillend schrijven, dat ik hier in zijn geheel mededeel:

Eerwaarde Zeer Geleerde Heer!

Zeer vriendelijk zeg ik U dank voor de toezending van uw belangrijk artikel over de oorspronkelijke gerechtigheid. Met groote belangstelling heb ik er kennis van genomen. Ten bewijze zij het mij vergund, met een enkel woord U te zeggen, hoe het verschil tusschen de R. Kath. en de Geref. leer over de justitia originalis zich in mijn bewustzijn reflecteert.

De tegenstelling van bovennatuurlijk en natuurlijk, waarmee dit verschil soms aangeduid wordt, is voor misverstand vatbaar. Want van uwe zijde wordt er wel ter dege ook bij Adam vóór den val eene justitia naturalis (en praeternaturalis) aangenomen, gelijk uw artikel duidelijk uiteenzet. En onzerzijds wordt de kennis, gerechtigheid en heiligheid, waarmee Adam versierd was en die hij verloor door de zonde, meermalen nog met den naam van dona *super*naturalia aangeduid.

In geschil is alleen dit, of die dona, welke den mensch voor den val in staat stelden tot eene volmaakte gehoorzaamheid aan de wet Gods en hem zijne eindbestemming gaven in den hemel, of die dona van dien aard waren, dat ze in de *idee:* mensch (in het bewustzijn Gods) van zelve zijn begrepen, dan wel of die idee deze eigenschappen niet van zelve insluit, maar ook zonder haar compleet is. Gewoonlijk wordt dit nu wel zoo uitgedrukt, dat die dona supernaturalia volgens de R. Kath. leer *niet*, en volgens de Geref. leer *wel* behoorden tot het wezen of de natuur van den mensch. Maar ook deze voorstelling kan tot misverstand aanleiding geven. Want ze kan de gedachte doen opkomen, dat die dona supernaturalia volgens de Geref. zóó tot het wezen van den mensch behoorden, dat ze onverliesbaar waren of anders, verloren gaande, den mensch *ontmenschten*. Maar dit is door de Geref. nimmer geleerd en ook uitdrukkelijk bestreden. En dit konden ze staande houden, omdat de dona supernaturalia geen substantie, geen stof, geen materie waren (gelijk bijv. de zonde bij de Manicheeën), maar habitus, eigenschappen, hoedanigheden der menschelijke natuur, waaruit de daden, d. i. de goede werken, in overeenstemming met de wet Gods, volkomen vrij en geheel natuurlijk voortvloeiden.

De dona supernaturalia kunnen daarom ook bij de Geref. bovennatuurlijk heeten, *inzoover* ze verliesbaar waren en de mensch, van die gaven beroofd, toch nog mensch bleef. Maar ze zijn toch natuurlijk (tot de natuur van het wezen van den mensch behoorende), inzoover zij in de *idee:* mensch, in het goddelijk bewustzijn, te zamen en in eens met heel de natuur en het wezen van den mensch gedacht zijn en niet aan het wezen van den mensch, hetzij alleen logisch later of ook temporeel later, door eene nieuwe gedachte en een tweede besluit zijn toegevoegd, en dus ook in eens door God met de substantie van den mensch in den tijd zijn geconcreëerd.

Dit verschil is nu van zeer gewichtige gevolgen, en werkt door in heel de dogmatiek. Volgens de R. K. leer is er een mensch denkbaar en mogelijk, die in zijn soort zondeloos en volkomen is en toch de dona supernat. mist; is er in het bewustzijn Gods tweeërlei (of, als de dona praeternaturalia worden medegerekend, drieërlei) idee van mensch, tweeërlei justitia, tweeërlei zedewet, tweeërlei eindbestemming, die onderling in de verhouding staan van lager en hooger, van minder en meer. Het is een gradueel

onderscheid; een onderscheid tusschen een lagere en eene hoogere menschelijke natuur, en inzoover eene physisch of, beter nog, een metaphysisch onderscheid.

Bij de Geref. is de idee van den mensch altijd ééne, en dus is er maar ééne zedewet, ééne justitia, ééne eindbestemming. Aan die idee beantwoordde de mensch vóór den val; en naar die idee wordt hij thans herschapen in Christus. De zonde is geen substantie en heeft daarom geen stuk uit den mensch weggenomen, maar is eene ethische ontaarding van den mensch; ze is niet alleen negatief, wegneming van de dona supernaturalia, zoodat de mensch na den val nog in ethischen zin volkomen bleef, ofschoon hij een mensch van lager rang (zonder dona supern.) is geworden. Maar zij is eene ethische corruptie van den geheelen mensch, zoodat hij nog wel mensch, maar een gevallen mensch, nog wel zoon, maar een verloren zoon is. Bij de R. Kath. leer staat dus op den voorgrond de bovengenoemde gradueele, metaphysische; en bij de Geref. de ethische tegenstelling, tusschen den heiligen en den zondigen mensch.

Breeder kan ik dit in een brief niet ontwikkelen en nog minder betoogen. Maar zoo doet zich aan mij het door U besproken verschil voor. Ik schreef dit terneer, om U een bewijs te geven van mijne belangstelling in uwe studie; om enkele punten in uwe voorstelling van de Geref. leer te rectificeeren, en ook, om, indien dit niet te veel gevraagd is, eens te weten te komen, of mijne opvatting van het verschil naar uw oordeel juist is. Ontvang, Eerw. Z. Gel. Heer, de verzekering van hoogachting van

Uw dr.

H. Bavinck.

Op dit schrijven werd door mij het volgend antwoord gezonden [1]):

Hooggeleerde Heer.

Hoe aangenaam en vereerend was mij uw vriendelijk schrijven in antwoord op de toezending van mijn artikel! Ik haast mij UEerw. antwoord te geven op de mij gestelde vraag. Om U vrij uit mijne meening te zeggen, dunkt het mij, dat U de katholieke

[1]) Ik heb in mijn antwoorden hier en daar een kleine wijziging gebracht, nochtans zonder verandering van den zin. De verschillende kleine bijvoegingen heb ik tusschen haakjes gezet.

leer nog niet geheel juist gevat hebt. 1°. Wij nemen bij Adam vóór den val geen justitia mere naturalis aan nevens de supernatureele. We onderscheiden wel is waar drie soorten van gerechtigheid, om ons van Adams staat een goede gedachte te vormen; maar *feitelijk* was in Adam alleen de justitia supernaturalis, gelijk ik bl. 34 van mijn artikel, en ook op andere plaatsen, bijv. bl. 57, duidelijk heb doen uitkomen. Wèl waren er in Adam, gelijk ook nu nog in den mensch, *actus* boni naturales mogelijk, maar *de* justitia mere naturalis is, nu de mensch feitelijk tot de bovennatuurlijke gerechtigheid is geroepen, onmogelijk.

2°. U zegt: „In geschil is alleen dit, of die dona, welke den mensch vóór den val in staat stelden tot eene volmaakte gehoorzaamheid aan de wet Gods, en hem zijne eindbestemming gaven in den hemel, of die dona van dien aard waren, dat ze in de idee: *mensch* (in het bewustzijn Gods) van zelve begrepen zijn, dan wel of die idee deze eigenschappen niet van zelve insluit, maar ook zonder haar compleet is".

Ik veronderstel, dat UEerw. met „de gaven, welke den mensch in staat stelden *tot volkomen gehoorzaamheid*" de gaven bedoelt, welke de katholieke godgeleerden samenvatten onder den naam *donum integritatis*, door hetwelk het dierlijk begeervermogen absoluut afhankelijk was van de rede.

In plaats van: „gaven, welke den mensch *zijn eindbestemming gaven* in den hemel", had ik liever gelezen; „gaven, welke den mensch *disponeerden* of *proportioneerden* voor den hemel"; en dan dient nog wel in het oog te worden gehouden, dat we door *hemel* hier bepaaldelijk de *visio beatifica* verstaan, m. a. w. het *zien* van God *niet door een spiegel in een raadsel, maar van aanschijn tot aanschijn* [1]); het: *wij zullen Hem zien gelijk Hij is* [2]); het: *ik zal kennen gelijk ik gekend wordt* [3]), gelijk de H. Schrift zegt.

---

[1]) I Cor. XIII, 12. [2]) I Joan. III, 2. [3]) I Cor. l. c.

Dit vooropgezet, zeker, dan leeren de katholieken, dat die gaven niet *in* de idee: *mensch* vervat zijn, er ook niet *per se* mede zijn verbonden. De idee: *mensch* is volgens ons ook *zonder* die gaven volkomen.

3°. Ik weet zeer goed, dat volgens de gereformeerden het *wezen* van den mensch onveranderd is gebleven; doch hun leer, dat *vóór* den val de justitia *naturaliter* uit 's menschen wezen kon voortvloeien en *na* den val niet, vereischt logisch een wijziging in het wezen zelf.

4°. Wij willen gaarne toegeven, dat de dona supernaturalia en praeternaturalia in het bewustzijn Gods feitelijk *te zamen met* de idee mensch geconcipieerd zijn; doch niet *in* die idee, niet als aliquid *naturale* homini, sed ut *aliquid naturae humanae superadditum.*

Door *naturale* versta ik niet alleen: id, quod est *pars* naturae vel essentiae; maar ook: omne id, quod naturaliter ex principiis constitutivis naturae profluit, hetzij dit verliesbaar is of niet.

5°, Dat volgens de R. K. leer „een mensch denkbaar en mogelijk is, die in zijn soort zondeloos en volkomen is en toch de dona supernaturalia mist", durf ik niet geheel onderschrijven en wel om die uitdrukking: „in zijn soort zondeloos". Bedoelt U hiermede „op het oogenblik vrij van zonde", dan zeker; maar bedoelt U met *zondeloos*, dat hij niet zou *kunnen* zondigen, zoo iets ware onmogelijk zonder een buitengewone hulp Gods.

6°. Wij nemen geen tweeërlei of drieërlei idee van *mensch* aan; neen, slechts één idee, want de dona super- en praeternaturalia beantwoorden aan eene *aparte* idee van God, eene idee *on*derscheiden, ofschoon feitelijk niet *ge*scheiden van de idee: mensch. Of ik mij een mensch voorstel *met* een kleed of *zonder* een kleed, brengt in de idee: *mensch* geen verandering.

7°. Wij nemen *geen* tweeëerlei justitia aan, evenmin tweeërlei zedenwet, evenmin tweeërlei eindbestemming. Er is *feitelijk* maar ééne justitia, nl. de supernatureele; *feitelijk* ook maar ééne eindbestemming, nl. de bovennatuurlijke. Zoo de mensch in

pure natuur of alleen met de dona praeternaturalia ware geschapen, zou hij slechts een *natuurlijk doel* [1]) gehad hebben, nl. God (aliquo perfecto sed semper naturali modo cognitus): doch nu heeft hij *feitelijk* alléén de visio beatifica als einddoel, het zien, het kennen van God in zijn *wezen*, welke kennis *per se* boven de natuur van *elk* creatuur uitgaat. Wat de zedenwet aangaat, deze is volgens ons *thans* gelijk ze in den staat van pure natuur zou zijn geweest; doch gelijk de mensch daaraan *dan* door bloot natuurlijke akten zou beantwoord hebben, zoo moeten wij daaraan thans door bovennatuurlijke akten beantwoorden.

8°. Er is tusschen den mensch *gedacht* met de justitia mere naturalis, den mensch gedacht met de justitia praeternaturalis, en den mensch gedacht met de justitia supernaturalis, volgens ons volstrekt geen *gradueel* verschil; want precise qua *mensch* zijn ze alle drie juist hetzelfde.

9°. Dat de mensch, wat zijn bloote natuur betreft, nagenoeg hetzelfde bleef als vóór den val, moet alleen verstaan worden van zijne *natuurlijke gaven*; maar volstrekt niet in *ethischen zin*. In ethischen zin is er zeer *groot* onderscheid tusschen den mensch vóór en tusschen den mensch na den val, want nu staat *de natuur* schuldig voor God, wat voor den val niet zoo was en wat ook niet zou geweest zijn, als hij in pure natuur geschapen ware en zich voor zonde hadde gevrijwaard. In ethischen zin is ook volgens ons de mensch thans in gansch slechteren toestand dan hij zou geweest zijn in pure natuur zonder zonde.

10°. Die benoeming *supernaturale*, alleen omdat iets verliesbaar is, schijnt mij geheel ongegrond.

11°. Ik vestig er de aandacht op, hoe schitterend in de katholieke leer de absolute gratuiteit der genade wordt gehandhaafd. Ze is niet alleen *feitelijk*, maar uit haren aard zelf geheel gra-

[1]) Dit doel is *in se* hetzelfde als het supernatureele, alleen de wijze, waarop het bereikt wordt, verschilt. Men kan uit dit oogpunt dus slechts van één eindbestemming spreken.

tuita. Dit is ze in de leer der gereformeerden niet. Volgens U toch behoorde ze *per se* tot de natuur. We zouden hier kunnen zeggen: si autem naturâ jam non ex gratia.

12°. U zegt: „Ik schreef dit ter neer.... om enkele punten in uwe voorstelling van de geref. leer te rectificeeren. UEerw. verliest toch hoop ik niet uit het oog, dat mijn doel alleen was Dr. Kuyper's voorstelling te weerspreken, die ik woordelijk heb aangehaald. Om U rondweg mijn gevoelen te zeggen, ben ik mij niet bewust de gereformeerde leer in eenig punt verkeerd te hebben voorgesteld. Vergis ik mij hierin, dan verzoek ik U vriendelijk mij het tegendeel aan te toonen.

Ziedaar, Hooggeleerde Heer, mijn antwoord op uw geëerd schrijven. Zoudt U betreffende een of ander punt nog nadere toelichting verlangen, ik ben volgaarne bereid U die te geven. Met ware hoogachting teeken ik mij, Hooggeleerde Heer,

Uw dw. dr.

Amsterdam, 11 Juli 1896. Th. Bensdorp.

Het antwoord, dat ik van Dr. Bavinck op dit schrijven ontving, laat ik weder in zijn geheel volgen; doch voeg er tevens mijn antwoord tusschen. Mijn begeleidend schrijven laat ik achterwege, daar het de kwestie niet raakt. De hoogleeraar schreef van Kampen 18 Juli 1896:

Eerwaarde Zeer Geleerde Heer!

Het gaat niet aan, om in een brief over zoo belangrijk leerstuk als de justitia originalis eene wetenschappelijke discussie te voeren. Maar toch voel ik mij gedrongen, U mijn hartelijken dank te betuigen voor uw vriendelijk schrijven en een enkele opmerking daaraan toe te voegen. Over den feitelijken toestand van den eersten mensch, waarop U èn in uw artikel èn in uw brief telkens een beroep doet, is er geen verschil.

Behalve, dat de dona, welke volgens ons praeter- en supernaturalia waren, volgens U tot de natuur des menschen *per se* behoorden.

Al het verschil loopt over de vraag, of er een zondeloos d. i. actu van zonde vrij, dat is ethisch normaal mensch denkbaar en mogelijk is zonder justitia supernaturalis en zelfs zonder justitia praeternaturalis. Op de moeielijkheden om zulk een mensch te construeeren, welke ook door vele R. K. theologen gevoeld zijn, wil ik thans niet wijzen. Maar als U schrijft „of ik mij een mensch voorstel *met* een kleed of *zonder* een kleed, brengt in de idee *mensch* qua talis geen verandering", dan geeft mij dit beeld een zeer heldere voorstelling van uwe opvatting van de justitia supernaturalis, evenals ook de teugel van Bellarminus; maar het is juist die losse, mechanische verhouding tusschen den mensch en de justitia supernaturalis welke bij de protestanten bezwaar ontmoet.

Hier bijzonder geldt wel de stelregel *omnis comparatio claudicat*; het punt van vergelijking tusschen een kleed en de justitia originalis is alleen hierin gelegen, dat beiden niet *per se* tot 's menschen natuur behooren; verder moet U de vergelijking niet doorzetten, want een kleed bijv. behoort noch per se noch per accidens tot 's menschen natuur; maar de dona praeternaturalia behoorden *per accidens* wel degelijk tot 's menschen natuur [1]).

Ja het schijnt mij toe, dat zelfs de justitia naturalis bij U niet in eigenlijken zin naturalis kan heeten.

U verliest hier uit het oog, dat natuurlijk is niet alleen datgene, wat is PARS *essentiae* of naturae, maar ook omne id, quod naturaliter a principiis constitutivis profluit, hetzij dit geschiedt *necessario* of *contingenter*, noodzakelijk of toevallig. Een woord, dat men spreekt, een handeling die men verricht, is natuurlijk

---

[1]) d. i. educebantur ex ipsa essentia humana non quidem vi potentiae alicujus naturalis sed vi potentiae obedientialis. Op die manier zou ook een kleed accidentaliter tot de menschelijke natuur behooren, als het krachtens een voorrecht, door God aan die natuur geschonken, den mensch van zelf uit diens lichaam omgroeide, doch dan zou het ook niet mechanisch maar organisch met den mensch verbonden zijn. Op die mechanische verbinding, waarvan in de katholieke leer over de genade geen sprake kan zijn, hopen we later terug te komen, vooral met het oog op de beweringen van Dr. A. Kuyper.

ofschoon zij zeer goed achterwege had kunnen blijven. De sexus masculinus of femininus, de aetas talis vel talis zijn natuurlijke dingen, ofschoon ze aan- of afwezig kunnen zijn.

Immers onder N°. 8 schrijft U: „Er is tusschen den mensch, *gedacht* met de justitia mere naturalis, den mensch gedacht met de justitia supernaturalis, volstrekt geen gradueel verschil, want precise qua *mensch* zijn ze alle drie juist dezelfde". Indien ik dit goed versta, wordt onder mensch door U alleen begrepen, datgene wat substraat uitmaakt van de drieërlei justitia.

Zeer zeker.

Deze drieërlei justitia is natuurlijk wel gradueel verschillend.

Nego. Gradueel verschillend is alleen majus vel minus in eodem genere rei; maar de justitia supernaturalis en praeternaturalis zijn niet minder of meer in de justitia *naturalis*. Zij zijn altioris generis, niet altioris gradus [1]).

Indien desniettemin bij die drieërlei justitia de mensch precies dezelfde blijft, moet in de idee mensch bij U alleen datgene begrepen zijn, wat het substraat en de zetel dier justitia is.

Volkomen juist.

Eigenlijk is de justitia naturalis dan ook niet naturalis, niet met de idee mensch van zelve gegeven,

Wel naturalis, ofschoon niet necessario met de idee: *mensch* gegeven; want de justitia naturalis vloeit hoewel *naturaliter* toch niet *necessario*, maar *contingenter* uit 's menschen natuur voort. Zij is het gevolg van een vrije daad, voor welke vrije daad de menschelijke natuur in normalen staat alle requisita in zich bevat.

maar door eene bijzondere gedachte en een bijzonder besluit Gods er aan toegevoegd.

---

[1]) Ten minste per se; want per accidens zal de justitia praeteren supernaturalis ook tevens altioris gradus zijn, ze zal volmaakter en intensiever zijn.

Toegegeven, dat voor de justitia naturalis een apart besluit Gods noodig is (een dergelijk besluit is dan ook noodig voor alle andere contingente menschelijke daden), dan zou dit besluit niet anders bevatten dan de menschelijke natuur in werking te doen treden *naturali modo*, maar niet *supernaturali modo*, niet krachtens een princiep, wat bij de natuur bijkomt, gelijk het met de supernatureele gerechtigheid het geval is.

Er zou dus een mensch denkbaar zijn zonder eenige justitia.

Zonder twijfel, gelijk er talloozen zijn, de injusti nl. Doch UEd. bedoelt waarschijnlijk dat geen *neutraal* [1]) ethisch wezen mogelijk is. Dit geef ik gaarne toe; maar dit bewijst niets tegen ons. (Met andere woorden: Er is geen mensch mogelijk zonder het *vermogen* der gerechtigheid; zonder de *daad* der gerechtigheid zeer goed. De geachte schrijver verwart voortdurend deze twee zaken).

Maar indien de justitia naturalis door U als naturalis gehandhaafd wordt, dan is er bij U ook terstond met de idee mensch een zekere justititie gegeven,

Nego. Dit zou wèl zoo zijn, als de justitia naturalis necessario uit 's menschen natuur voortvloeide; doch dit is zoo niet. Zoodra de mensch (normaal) bestaat, kan en moet hij zich zelf declareeren of als justus of als injustus [2]) doch niet necessario als justus. (Met de idee mensch is terstond het *vermogen* der

---

[1]) Iemand moet *justus* zijn of *injustus*; maar gaat het nu aan te redeneeren: iemand moet justus zijn of injustus, *dus* moet hij *justus* zijn?

[2]) Het is niet hetzelfde te zeggen: *de mensch is een zedelijk wezen*, en *de mensch bezit zekere natuurlijke gerechtigheid*. Als men zegt: de mensch is een zedelijk wezen, bedoelt men, dat hij *vatbaar* is voor gerechtigheid, doch hieruit volgt niet, dat hij gerechtig *is*. A posse ad esse non valet conclusio. Nog moet hier opgemerkt worden, dat wij door gerechtigheid verstaan: geheel vrij van vrijwillige, van formeele zonde, want als men de gerechtigheid zelf verwart met eenige *actus* justitiae, dan is er feitelijk niemand zonder eenige gerechtigheid.

gerechtigheid gegeven, concedo; de gerechtigheid *zelve*, nego; anders was de gerechtigheid ook onverliesbaar).

dus is de mensch terstond van huis uit een ethisch wezen,

Zeker, de mensch is van huis uit een ethisch wezen, d. w. z. een redelijk, een moreel wezen, een wezen *vatbaar* voor justitia, maar daarom nog niet per se justus, hij determineert zich eerst door zijn vrije daad als justus of injustus. Had God Adam geschapen in statu naturae purae, dan was hij uit Gods hand voortgekomen sine injustitia, sine culpa; maar daarom nog niet positive justus. Dit laatste wordt hij eerst door zijn vrije daad. UEerw. verwart hier ethisch met justus, het *vermogen* der gerechtigheid met de gerechtigheid *zelve*.

en dan vloeit deze justitia naturaliter uit zijn wezen voort.

Nego. De justitia naturalis *kan* er naturaliter uit voortvloeien, maar ze vloeit er niet *per se* uit voort. U vergeet steeds, dat de justitia naturalis het gevolg is van 's menschen vrije daad. (U verwart de *potentia* met de *actus*).

Is ze daarom onverliesbaar? Het antwoord wordt gegeven door die duizenden, die alle justitia hebben uitgeschud en zich dag aan dag baden in de zonde. En toch is ze een justitia naturalis. Zoo nu is het ook volgens ons met de justitia supernaturalis. Ze vloeide naturaliter uit 's menschen wezen voort en toch is ze door de zonde verloren gegaan [1]). Maar dit verloren gaan moet goed worden opgevat.

---

[1]) Ik had hier beter geantwoord als volgt:

Nego paritatem. Als men de justitia naturalis verliest, blijft men altijd het *vermogen* om naturaliter justus te zijn behouden. (Dat de mensch *practice* thans niet naturaliter justus kan zijn zonder *genade*, geschiedt meer *per accidens*, omdat hij nu feitelijk tot de bovennatuurlijke gerechtigheid geroepen is, welke hij niet kan veronachtzamen zonder *zonde* en niet kan verkrijgen zonder *genade*). Doch door de zonde van Adam verloor de mensch een *vermogen*, hij *kan*, ook met den besten wil der wereld, thans niet meer zóó justus zijn als Adam (d. i. zich niet meer vrijhouden van de motus involuntarii concupiscentiae). Daar nu de mensch dit *vermogen* mist, moet òf zijn essentie veranderd zijn (*posse sequitur esse*) òf die potentie moet bo-

Het wil niet zeggen, dat de mensch eenige physische substantie, eenige physische kracht of vermogen heeft verloren [1]).

Doch hoe is dan te verklaren dat dit vermogen na den val in geen enkel individu zijn effect heeft? Neen de mensch *kan* niet meer justus zijn gelijk voor den val, hij heeft een potentie. een principium operationis verloren. Maar dan komt vervolgens de vraag: behoorde dit principium *essentialiter* of *accidentaliter* tot 's menschen natuur? De protestanten zeggen het eerste (ten minsten als er een principium operationis verloren is en dit moeten zij logisch aannemen), doch dan volgt er uit, dat 's menschen essentie veranderd is. Het andere is de katholieke leer.

De mensch heeft nog het vermogen om lief te hebben enz. maar hij heeft thans als zondaar niet meer God en den mensch, maar zich zelven lief.

Nog eens: hoe komt dat? [2]) Dat der menschelijke natuur ten

---

vennatuurlijk geweest zijn. Maar de essentie is *niet* veranderd. Ergo.

Ook had ik nog kunnen antwoorden als volgt: U zegt ze vloeide naturaliter uit 's menschen wezen voort. Ik vraag: Necessario of contingenter? Necessario? Hoe kon de mensch ze dan verliezen? Contingenter? Waarom kan ze er dan nu niet meer uit voortvloeien? En *kan* ze er uit voortvloeien, waarom geschiedt dit dan niet?

[1]) De mensch kan dus thans, krachtens zijn natuur alleen, nog hetzelfde als voor den val?

[2]) De lezer houde hier wel in het oog, dat ik met dit antwoord de calvinistische dwaling, welke in deze regelen van Dr. Bavinck doorstraalt, geenszins onderschrijf. Ik ontken ten stelligste, dat de mensch thans God en zijn evenmensch niet meer lief heeft. Dit strijdt tegen de dagelijksche ondervinding en de H. Schrift. Bemint bijv. een kind niet naturaliter zijn ouders? De mensch heeft door de zonde van Adam alleen de genade Gods en daarmede de *bovennatuurlijke* liefde verloren. Wat de natuurlijke liefde betreft, deze wordt door de inclinatie tot het zinnelijke belemmerd, maar geenszins uitgedoofd. Er is *ook in den gevallen mensch* niets, wat hem, buiten zijn persoonlijke wilsakt om, *per se* en immediate van God kan aftrekken. Alleen is er in hem iets, wat hem *mediate* van God aftrekt, nl. de neigingen tot het zinnelijke. Die neigingen begeeren *per se* het zinnelijke en wel (tengevolge van Adams zonde) onaf-

gevolge van Adams zonde een schuldvlek blijft aankleven, tengevolge waarvan hij injustus moet genoemd worden, zoolang hij geen vergeving heeft bekomen, ook al zou hij actu de geheele zedenwet vervullen, is te verklaren. Maar hoe te verklaren, dat hij de zedenwet niet meer vervult, lees: niet meer *kan* vervullen enz. als zijn *vermogen* hetzelfde is gebleven? (Met „zedenwet kan vervullen" bedoel ik hier bijzonder het vermogen om zich ook materieel van alle ongeoorloofde bewegingen der begeerlijkheid te vrijwaren).

In de carieatuur is altijd het oorspronkelijke beeld nog herkenbaar en zoo is in den zondaar nog de oorspronkelijke mensch kenbaar; ook na den val is de mensch mensch gebleven, ja, gelijk het leelijke het schoone onderstelt en het kwade slechts bestaan kan om het goed, zoo zijn in den diep gezonken zondaar, die alle justitia met voeten treedt, ook nog trekken aanwezig van het beeld Gods, waarnaar hij geschapen werd. De toestand voor en na den val is, daarom ook geen verschil van hooger en lager, van meer en minder, het is niet quantitatief: maar het bestaat in een ethische tegenstellling.

Distinguo. Het ligt er aan, onder welk opzicht U dien toestand beschouwt. Onder het opzicht van *vermogen* is het verschil quantitatief, onder het opzicht precise van *culpa* is het verschil qualitatief. Volgens velen onzer theologen is tusschen den mensch in pure natuur gedacht en tusschen den mensch, gelijk hij nu is na den val, in het geheel geen quantitatief verschil en nochtans is het qualitatief verschil tusschen die beide menschen volgens *alle theologen* zeer groot [1]).

---

hankelijk van de rede; omdat nu het zinnelijk goed niet altijd goed is volgens de orde der rede, trekken de zinnelijke neigingen den mensch *per accidens* tot het *ongeoorloofd* zinnelijke. Dierlijke neigingen aan te nemen die *per se* de *zonde* begeeren, is ongerijmd; want de zonde, qua *zonde*, kan geen object zijn van een dierlijk verlangen, even ongerijmd is een redelijke wil, die *per se*, d. i. natura sua, een malum morale zou begeeren.

[1]) Het is onmogelijk, dat de mensch *thans* vóór alle persoonlijke wilsakt naar ééne kant neigt, en wel noodzakelijk neigt zonder verandering in zijn potenties. Die ethische verandering veronderstelt een physische of quantitatieve.

Het verblijdde mij, dat U van dezelfde meening zijt. U zegt toch: „In ethischen zin is volgens ons de mensch thans in geheel slechteren toestand dan hij zou geweest zijn in pure natuur zonder zonde". Het is U bekend, dat vele theologen uwerzijds de erfzonde alleen negatief laten bestaan in verlies van het donum superadditum.

Pardon, zij laten haar bestaan in de culpa, welke het verlies van dit donum superadditum in heeft. Juist hier schuilt de cardo quaestionis. Het verlies van het donum superadditum is door de *schuld* van de menschelijke natuur teweeggebracht. Die afwezigheid is geen simpele negatie, maar een *privatie*, een afwezigheid van iets, wat er zijn moest, wat op schuldige wijze afwezig is. In den staat van pure natuur zou de mensch eveneens het donum superadditum missen en zou dit ontbreken, toch volstrekt geen ratio poenae of culpae hebben.

Maar als U met anderen dit niet doet, dan kan dit niet anders beteekenen dan dat de justitia supernaturalis zoo nauw met Adams natuur samenhing, dat haar verlies terstond een ethische corruptie van geheel zijn natuur medebracht.

Zeker, vooreerst bracht dit verlies de schuldvlek in de menschelijke natuur teweeg [1]) en ten tweede werden tengevolge van dit verlies de potentiae morales in hare werking verzwakt en minder geneigd tot het bonum honestum [2]) (vgl. mijn artikel, bl. 45).

---

[1]) Het deed het vitium naturale, wat krachtens 's menschen samenstelling in hem aanwezig zou zijn, te voorschijn komen, en dit moet, omdat het nu feitelijk door de zonde in 's menschen natuur aanwezig is, terecht een *schuld*vlek genoemd worden, gelijk ook het verlies der heiligmakende genade.

[2]) Omdat door het donum integritatis de lagere neigingen volkomen aan de hoogere onderworpen waren, nam dit tevens voor de hoogere potenties alle belemmering weg, welke deze uit den aard van 's menschen samenstelling van de lagere moeten ondervinden. Hieruit volgt, dat ook de natuurlijke werking dier hoogere potenties door de wegname van het donum praeternaturale werd verlamd en verzwakt. Uit dien hoofde wordt de mensch ook vulneratus in naturalibus genoemd.

(Er is derhalve door de zonde van Adam een dubbele ethische verandering in de menschelijke natuur gekomen: 1°. de menschelijke natuur werd schuldig; 2°. de menschelijke natuur werd geneigd tot het kwaad).

Haar verlies was dus heel wat meer, dan het afleggen van een kleed.

Concedo totum.

De mensch zelf werd door den val in ethischen zin bedorven.

In den zoo even aangeduiden zin ja. (Nochtans zeggen wij liever *gewond*, want alle natuurlijke potenties bleven entitative hetzelfde).

Toch moet door U de justitia supernaturalis in zoo los verband met den mensch worden geplaatst, omdat er toch altijd volgens U tweeërlei zedewet is.

Wij nemen feitelijk zoowel als logisch maar één zedenwet aan: doch wèl een tweevoudige *vervulling* der zedenwet: de natureele en de supernatureele; ofschoon practice maar ééne; want door zijn natuurlijke krachten alleen kan de mensch wel eenige voorschriften der zedenwet vervullen (welke vervulling evenwel geen waarde heeft voor de zaligheid); maar de zedenwet niet vervullen in haar geheel ten minste niet op den duur en bij zware bekoringen. In hoever dit in staat van pure natuur mogelijk zou zijn, is een andere theologische vraag.

Wel zegt U onder N°. 7: „Wij nemen geen tweeërlei justitia aan, evenmin tweeërlei zedenwet, evenmin tweeërlei eindbestemming". Maar hoe dat bedoeld is, voegt U er dadelijk aan toe: „Er is *feitelijk* maar ééne justitia, nl. de supernaturale" enz. Nu *feitelijk* is dit zoo. Ik erken dit gaarne. Maar over het feitelijke gaat het verschil niet. Er is logisch volgens U een mensch denkbaar met en zonder eene justitia supernaturalis en dus met en zonder eene daaraan correspondeerende zedewet en eindbestemming.

Is daar iets strijdigs in met de H. Schrift of de gezonde rede?

In plaats van zedenwet moet ook hier *vervulling* van zeden-

wet worden gelezen. (Ook de eindbestemming is één, wat het object betreft. Alleen door de wijze, waarop dit object zou bereikt worden, zou de pure natuurstaat van den bovennatuurlijke verschillen).

Al wordt daarom door U de toestand voor en na den val nog als een ethische tegenstelling opgevat, deze komt toch op den achtergrond te staan, bij die andere, welke dien toestand beschouwt als hooger en lager, als meer en minder. Het quantitatieve onderscheid drijft het qualitatieve terug. De physische tegenstelling onderdrukt de ethische; gelijk vele R. K. godgeleerden den mensch na den val laten geboren worden alleen zonder justitia supernaturalis, maar overigens zonder eigenlijke smet.

Nego simpliciter, vergelijk bl. 89 bovenaan [1]).

---

[1]) De mensch mist iets, wat hij feitelijk hebben *moest*, hij mist de gratia sanctificans, die aan zijn natuur was gegeven en een luister dier natuur was, bovendien mist hij de praeternatureele gaven, bijzonder het donum integritatis, door welk verlies in hem de *fomes peccati*, de zonde materialiter aanwezig is. Hij mist dit alles door de schuld van Adam, in welke hij deelt. Is dat geen smet? Het quantitatieve verschil tusschen 's menschen toestand vóór en na den val doet derhalve het qualitatieve niet te niet, maar hangt er mee samen en verklaart het.

De mensch erft Adam's zonde over als *vlek*, *omdat* hij het gevolg dier zonde overerft, n.l. het gemis der bovennatuurlijke gaven; maar hij erft niet over het *zondigen* formaliter. Ziedaar de fout der gereformeerden. Zij verwarren de *erf*zonde met de *actueele* (de zonde als *vlek* met de zonde als *daad*). Zij vergeten, dat de mensch tot actueele zonden alleen kan gedetermineerd worden door zijn *persoonlijke wilsakt*. Vraagt men Dr. Bavinck: welk verschil is er tusschen den mensch vóór en tusschen den mensch na den val? — dan luidt zijn antwoord: „Gelijk de mensch toen naturaliter de gerechtigheid wilde, zoo wil hij thans naturaliter de zonde". Doch dit is een ongerijmde stelling. Als de mensch *naturaliter* de zonde doet, m. a. w. krachtens zijn natuur gedetermineerd is tot de zonde, niets wil dan de zonde, dan moet zijn natuur zelve zonde zijn: *operari sequitur esse*. Maar dit beweren wij niet, zegt Dr. Bavinck; onze wil is van nature vrij; vóór den val kon die wil kiezen tusschen gerechtigheid en zonde (ofschoon ik niet begrijp, hoe de gereformeerden dit *kunnen* beweren; immers zij leeren dat ook *de daad* der gerechtigheid tot de natuur behoorde, m. a. w. noodzakelijk was; zie ons eerste artikel, bl. 60); maar nu hij eenmaal de zonde heeft gekozen, kan hij de

In dit licht bezien, kan ik niet toestemmen, dat in de katholieke Kerk de absolute gratuiteit der genade zoo schitterend wordt gehandhaafd. Ze is — zoo schrijft U — niet alleen feitelijk, maar ook uit haar aard *zelf* geheel gratuita. Dit is zoo, maar verzwakt de genade meer dan het haar versterkt. Immers de justitia supernaturalis is bij U genade óók voor den val, afgedacht van de zonde en in onderscheid alleen van de justitia naturalis. Het gratuiet karakter der genade kan bij U dus door de zonde niet meer in het licht treden, het staat *a priori* vast.

---

gerechtigheid niet meer willen. Wij antwoorden: dit kan opgaan voor de gevallen engelen en voor de verdoemden; doch alleen omdat zij door hun *persoonlijke wilsakt* de zonde willen en die immutabiliter willen. Dit *immutabiliter* willen volgt uit hun natuur (vgl. S. Thomas, *De malo*, Q. XVI, art. 5). Daar zij nu *actu* de zonde willen, kunnen zij niet tegelijker tijd het tegendeel begeeren. De zonde volgt dus ook bij hen niet per se uit hun *natuur*; maar uit hun persoonlijke wilsakt. Uit hun natuur volgt alleen het *immutabiliter* willen. Maar de protestanten leeren, dat *Adam onzen* wil gedetermineerd heeft tot het kwaad, zoodat die wil reeds vóór elke persoonlijke akt gedetermineerd is tot de zonde, ja naturaliter de zonde wil en niets dan de zonde wil. Dit nu is ongerijmd, want het is niet anders te verklaren dan dat Adam onzen wil als potentie en derhalve ook ons esse (want *operari sequitur esse*) geperverteerd of verzondigd heeft. Als de mensch *naturaliter* per se de zonde wil, is zijn *natuur*, zijn *esse* zonde, maar dat is puur Manichaeisme. Zegt men: neen, Adam liet onzen wil als potentie intact, maar hij *determimineerde* slechts onzen wil, die in *zich* goed blijft, dan kan men 1°. niet zeggen, dat de mensch *naturaliter* zondigt, m. a. w. naturaliter tot de zonde gedetermineerd is, gelijk de gereformeerden beweren; want als de natuur *goed* is, kan er onmogelijk naturaliter, per se en necessario de zonde uit voortvloeien. En 2°. stuit men dan op een andere ongerijmdheid. Immers Adam determineerde dan *onzen* wil. Maar hoe kan iemand den wil determineeren van een *ander*, terwijl het juist tot de essentie van den wil als zedelijke potentie behoort, dat hij *zich zelf* moet determineeren? Daarenboven Adam determineert een wil, die *nog niet bestaat*, die nog niet geschapen is! Al die ongerijmdheden worden vermeden in de katholieke leer. Wijl Adam door zijn zonde in ons het verlies veroorzaakte van het donum integritatis, was hij tevens oorzaak, dat het dierlijk vermogen los van de orde der rede kon begeeren en dat er zoo indirecte ongeregelde begeerten in ons konden ontstaan, daarenboven verbeurde hij voor ons de goddelijke genade. Zoo blijft van den

Zeker het staat a priori vast, maar treedt juist daarom door de zonde nog meer in het licht. De genade was reeds op geen enkelen titel verschuldigd, nu verliest de mensch ze nog daarenboven door eigen schuld. Had hij er dus reeds geen aanspraak op; nu hij ze door eigen schuld heeft verloren, heeft hij dit nog veel minder.

De justitia supernaturalis was vóór den val even goed genade als na den val. De zonde brengt er geen verandering in. Daarom komt bij U de tegenstelling van zonde en genade niet tot haar recht. Ze wordt teruggedrongen door de gansch andere tegenstelling van justitia naturalis en supernaturalis. Bij ons is de vernieuwing naar het beeld Gods in Christus door de H. Geest dàárom in de eerste plaats *genade*, omdat dat beeld oorspronkelijk behoorde bij onze natuur, door ons verloren werd, thans voor ons in eigen kracht onbereikbaar is, ja geheel verbeurd is door onze schuld. Maar bij U is de schenking van het beeld Gods in het wezen der zaak thans na den val geen andere en geen meerdere dan ze was bij Adam vóór den val.

Nego; want Adam kreeg wat hij *niet* verdiend had; de gevallen mensch krijgt ditzelfde (en in grootere mate) ondanks *wan*verdienste. Dit is een groot verschil.

Houd me ten goede, dat ik onwillekeurig meer schreef dan mijn plan was. Als ik in mijn vorigen brief meldde, dat ik ook schreef om enkele punten in uwe voorstelling van de gereformeerde leer te rectificeeren, dan bedoelde ik daarmede alleen, dat de gerefor-

---

eenen kant het leerstuk der erfzonde ongeschonden en is er van den anderen kant geen strijd met de gezonde rede; want er komt, afgezien van ons persoonlijke wilsdeterminatie, in ons geen formeel zondige *daad*, nochtans wel een zondige *vlek*, en die vlek is nog slechts per accidens zondig, omdat zij nu feitelijk *inest* door den wil van de menschelijke natuur, van welke Adam het principium was. Zoodra men, buiten de persoonlijke wilsdeterminatie om, iets *per se* zondigs aanneemt, staat men op Manicheesch standpunt, of maakt men God tot auteur der zonde. Wij hopen later nog op deze kwestie terug te komen en zullen dan tevens aantoonen, hoe sterk de leer der gereformeerden in tegenspraak is met de H. Schrift.

meerde leer m. i. niet ten volle gekend kan worden uit de enkele artikelen, die Dr. Kuyper daarover schreef.

Op mijn schrijven, dat ik tusschen den voorgaanden brief van Dr. Bavinck heb ingevoegd, ontving ik het volgend antwoord:

Eerwaarde Zeer Geleerde Heer!

Ontvang wederom mijn hartelijken dank voor uw vriendelijk en breedvoerig schrijven. Wil het niet wijten aan het gemis aan belangstelling of gebrek aan waardeering, als ik op de kwestie thans niet meer inga. Het was mij maar te doen, om te weten of ik mij een goede voorstelling gevormd had naar meening van de leer der R. K. kerk en theorie over het beeld Gods. Ik heb mij die voorstelling zelve, niet uit Protest. schrijvers maar uit R. K. auteurs verworven en ben met U van oordeel, dat alleen uit de bronnen zelve de ware denkbeelden der tegenpartij kunnen worden afgeleid. Zooveel mogelijk beijver ik mij om dat ook te doen.

Ik hoop later gelegenheid te hebben om publiek dit leerstuk te behandelen en zal dan mijne bronnen zelve aanhalen.

Na nogmaals U mijn hartelijken dank te hebben betuigd, blijf ik hoogachtend

Uw dw. dr.
H. Bavinck.

Aldus eindigde de correspondentie naar aanleiding van zijn eerste artikel.

Vatten wij het besprokene even in het kort samen.

Men ziet, dat de geheele dwaling der gereformeerden hieruit voortkomt, dat zij de *potentia* justitiae verwarren met de *actus* justitiae. Alsook de *erf*zonde verwarren met de *actueele* zonde, de zonde als *vlek* met de zonde als *daad*. Zij stellen de *potentia* justitiae *supernaturalis* met de *actus* justitiae naturalis op één lijn en meenen, dat evenals als deze laatste verloren kan worden zonder verandering der essentie, ook die *potentie*, alhoewel *natureel*, zonder verandering der essentie had kunnen verloren gaan. Zij vergeten, dat de actus naturalis justitiae uit haren aard *con-*

tingent, vrij is, terwijl de potentie, als ze natureel is, *noodzakelijk* moet zijn en op en neer gaat met de essentie [1]). En wat de erfzonde betreft, omdat zij de zonde als *vlek* verwarren met de zonde als *daad*, komen zij tot de ongerijmde en tegen alle ondervinding indruischende conclusie: dat *Adam onzen* wil, een wil, die nog niet bestond, immutabiliter en irreparabiliter perverteerde, zoodat die wil niets anders dan de zonde kan willen, tenzij God dien door zijn genade herschept. Ten slotte wenschen wij er nog even op te wijzen, hoe Dr. Bavinck geheel ten onrechte beweert, dat wij een dubbele zedenwet, een dubbele eindbestemming aannemen, terwijl toch allerduidelijkst is, dat wij slechts één zedenwet en één eindbestemming erkennen. Alleen in de wijze, waarop die ééne zedewet vervuld, die ééne eindbestemming bereikt wordt, nemen wij verschil aan tusschen den bovennatuurlijken en den natuurlijken staat.

(*Wordt vervolgd.*)

Th. F. Bensdorp.
Cong. SS. Red.

---

[1]) Ik heb in dit artikel het donum praeternaturale integritatis doorloopend eene potentie genoemd; ik weet zeer goed, dat die benaming onder de theologen niet gebruikelijk is; gewoonlijk wordt het aangeduid als een habitus; doch hier geldt de volgende opmerking van Billuart: „Observandum, quod juxta theologos in tractatu *De Gratia* habitus supernaturales in hoc distinguantur a naturalibus, quod supernaturales non supponant potentiam proximam, silicet ad agendum, sicut habitus naturales, nec dent tantum bene vel male ant facilius agere, sed posse agere simpliciter, et ideo habent modum quendam potentiae." Bill. Diss. IV, Art. 5: *De lumine gloriae.*

OVER OORZAKEN.

(NAAR AANLEIDING VAN: *Karl Ernst von Baer und seine Weltanschauung, von Dr. Remigius Stölzle.)*

Karl Ernst von Baer (geb. 1792 gest. 1876), die te Reval, Dorpat, Riga, Weenen, Würzburg en Berlijn studeerde en daarna in Königsberg (1817–34), Petersburg (34—66) en Dorpat (67—76) hoofdzakelijk natuurwetenschappen doceerde, heeft niet slechts in een tijdvak van gisting op wijsgeerig gebied en van ontwikkeling op natuurwetenschappelijk gebied geleefd, maar, zonder zijne zelfstandigheid èn als denker èn als onderzoeker prijs te geven, tevens met zijn tijd medegeleefd, in zooverre dat geen systeem en geen hypothese hem is voorbijgegaan, zonder zijne belangstelling te wekken en zonder van hem toestemming of tegenspraak uit te lokken.

Van aanleg een scherpzinnig waarnemer en een philosophische geest tevens, vroeg hij niet aan de empirie alleen de oplossing der problemen, die zijnen geest bezig hielden, maar dacht hij ernstig over zijne eigene onderzoekingen en die van anderen na, om de gevonden uitkomst weer als richtsnoer voor een volgend onderzoek te gebruiken.

In 1816 kwam Baer, kort na zijne promotie als Doctor medicinae, naar Würzburg, waar hij door den professor der biologie, Döllinger, werd aangespoord, om de ontwikkeling van een bebroed hoenderei te onderzoeken. Baer echter zoowel als Döllinger zelf waren niet rijk, en de broedmachines kostten toen veel geld.

Vandaar dat het onderzoek niet door Baer kon uitgevoerd worden, maar aan Christiaan Pander, een zeer bemiddeld vriend

van Baer, en aan Dalton, een teekenaar van groot talent, moest overgelaten worden. Aan Pander komt dan ook de eer toe, de ontwikkeling van het bevrucht hoenderei onderzocht en in groote trekken geschetst te hebben. Baer, die de proeven van Pander met belangstelling gevolgd had en tot Pander's onderzoek met Döllinger aanleiding had gegeven, schijnt door de uitkomst niet bevredigd te zijn geworden. Toch blijft hij in dezelfde richting denken en weldra, als prosector te Berlijn en later te Königsberg, ook zelfstandig onderzoeken.

Wat de geleerde te Würzburg reeds (1819) als zijne overtuiging uitsprak, dat nl. „de natuur in al hare vormen zekere algemeene themata volgde en deze themata in de afzonderlijke soorten varieerde", wat hij in Berlijn, nog vóór het verschijnen van Cuviers *Le Règne animal*, aan zijne vrienden op eene lezing voorhield, dat er nl. in het dierenrijk groote groepen bestaan, die elk naar een vast grondplan maar in velerlei verscheidenheid van soorten georganiseerd zijn, dat trachtte hij door ernstige studie en nauwgezet onderzoek beter in te zien en duidelijker voor te stellen. Dit onderzoek duurde tot 1826. In dat jaar verscheen van zijne hand: *Die Verwandschaftsverhältnisse unter den niedern Thierformen.* Baer, in het aangehaalde werk, en Cuvier, in *Le Règne animal*, komen beide tot dezelfde slotsom, dat er in de dierwereld vier groote en fundamenteele typen bestaan, de gewervelde dieren, de gelede dieren, de weekdieren en de straaldieren. Beide geleerden hebben onafhankelijk van elkander gewerkt en zijn van een verschillend beginsel uitgegaan. Want, terwijl Cuvier vooral het zenuwstelsel op den voorgrond plaatste en de andere organen slechts in hun verband met het zenuwstelsel (tot bescherming, voeding enz.) in aanmerking nam, was voor Baer de betrekkelijke ligging der organen ten opzichte van elkander maatstaf, want, zoo redeneert hij, er is verscheidenheid ook dan, wanneer slechts de ligging van overigens dezelfde organen verschillend is.

Zoo vond in Frankrijk het systeem, door De la Mettrie en Buffon verdedigd, in Cuvier een bestrijder; en werd dezelfde leer, de ontwikkeling van het dierenrijk in ééne voortloopende rij, in Duitschland, waar zij een der stokpaardjes van Göthe was, door Baer bevochten. De leer over „de éénheid der schepping" had een sterken pantheïstischen bijsmaak; maar — eigenaardig verschil — terwijl Cuvier onwillig er over klaagde, „dat de theorie der analogieën weer door sommige Duitschers voor het licht gehaald was, om het pantheïstisch systeem, hetwelk zij natuurphilosophie noemen, te begunstigen" [1]), is Baer gedurende langen tijd pantheïst geweest en heeft hij zich eerst op het einde van zijn leven tot het theïsme bekeerd.

Deze typentheorie bracht een geheelen ommekeer in de handboeken voor systematische dierkunde teweeg; de oude, kunstmatige, classificatie van Linnaeus werd door eene doelmatigere en natuurlijkere vervangen; het voortdurend aangroeiend materiaal der dierkunde kon beter en duidelijker geordend worden en het onderzoek van het dierenrijk kon zich in beter omschreven banen bewegen. De twee natuuronderzoekers, wier namen men niet moest scheiden, en die, niet alleen voor anderen, maar ook voor zich zelven, den te volgen weg afgebakend hadden, bleven elk zijn eigen richting volgen. Cuvier bleef de man der vergelijkende anatomie; Baer nam de onderzoekingen van Pander weder op en zette ze voort. De gedachte, die hem bij dit onderzoek leidde, was deze: wanneer er in het dierenrijk werkelijk vier typen aanwezig zijn, vier van elkander verschillende grondplannen van bouw en bewerktuiging, dan moeten in de allereerste embryonale ontwikkeling der dieren reeds verschillen aan den dag treden, welke met het verschil in type samenhangen en welke er op aangelegd zijn het verschil in type te doen ontstaan. Want Baer was er van overtuigd, dat hetgeen in de

[1]) Lange, *Geschichte des Materialismus*, II, 5, 314.

natuur gebeurt, niet doelloos geschiedt, dat de eindoorzaken (causae finales) geene hersenschim zijn, zooals sommige natuuronderzoekers beweren.

Het doel, meent Baer, dringt zich als het ware aan den mensch op, en zelfs de strengste natuurvorscher kan het redelijkerwijze niet ontkennen; eene „Weltbildung ohne zu Grunde gelegtes Ziel" is voor Baer „völlig undenkbar" [1]).

* * *

Er heerschen over de oorzakelijkheid in de natuur en over den samenhang der oorzaken zooveel verwarde denkbeelden bij sommige menschen, dat het wel der moeite waard is eenige woorden naar aanleiding van Baer's werkzaamheid en opvattingen aan dit onderwerp te wijden.

Het grondbegrip „oorzaak" ontleent de mensch aan eigen ervaring, wanneer hij nadenkt over hetgeen hij zelf verricht.

Een beeldhouwer, wien een beeld besteld wordt, begint met die bestelling aan te nemen, hij *wil* het beeld vervaardigen. Het einddoel, dat hij wil bereiken en dat hij ten laatste ook zal bereiken (finis, ultimus in executione vel assecutione) is het eerste in zijn geest aanwezig (primus in intentione); de zaak, die nog worden moet, heeft reeds een zeker onstoffelijk, geestelijk bestaan vóór dat ze stoffelijk of werkelijk zal bestaan; haar beeld of hare voorstelling bestaat reeds; zij zelve is nog potentieel. Al aanstonds worden er nu verschillende doeleinden met dit eerste in een verband van afhankelijkheid gebracht: koopen van een blok marmer, aanschaffen van werktuigen, indien noodig, en vooral ook het maken van een plan. Dit plan, hetzij het in den geest en de verbeelding slechts blijve, hetzij de teekenstift ter hulp worde geroepen of de boetseerklei worde gebruikt, is hetgeen de school causa exemplaris (voorbeeldelijke oorzaak) noemt. Het

[1]) O. c. S. 69.

blok marmer kan de stoffelijke oorzaak (causa materialis), hamer en beitel de werktuigelijke oorzaak (causa instrumentalis) genoemd worden.

De kunstenaar zelf voelt en weet, dat hij de werkende oorzaak van zijn arbeid is (causa efficiens) en tevens heeft hij het bewustzijn zijner vrije oorzakelijkheid (causa libera); hij weet echter tevens, dat hij andere oorzaken in zijn dienst neemt, die wel werkende maar geene vrije oorzaken zijn, zooals b.v. het neervallen van den hamer op den wigvormigen beitel; en indien hij de wetten der werktuigkunde kent, kan hij berekenen, hoe diep de beitel bij elken slag zal doordringen. Indien hij echter zijne gedachten en zijne wilsuitingen onderzoekt, zal hij zonder moeite vinden, dat er tot zijn eerste besluit: „ik wil het beeld vervaardigen" een ander heeft medegewerkt: „ik wil geld verdienen, ik wil eer er mede inleggen, ik wil mij daarmee nuttig bezighouden" of iets van dien aard; in alle geval een „finis qui", een of ander goed, hetgeen begeerd wordt, en een „finis cui", iemand, aan wien men dat goed toewenscht, in casu zijn eigen persoon. Verder redeneerende en philosopheerende, zal hij tot de ontdekking komen, dat zijne hamerslagen er op aangelegd zijn om stukken van het marmer te slaan (finis operis), maar dat hij zelf een beeld wil maken (finis operantis).

Op dezelfde wijze, meer of min volledig en al of niet met den bijstand van anderen, leert ieder door eigen ervaring het wezen en den aard der oorzaken kennen. Slaat hij nu de blikken om zich heen, dan bemerkt hij, dat overal oorzaken werkzaam zijn, waar iets gebeurt. Zoo min als hij er aan kan denken, dat er in zijn geest eene ledige, ijle vorm zonder inhoud aanwezig is, waarop naar Kantsche wijze een briefje: *Categorie, Relatie*, geplakt is, daar hij zich bewust is het begrip oorzaak aan de ervaring ontleend te hebben; zoo min zal hij te overtuigen zijn, dat wij eigenlijk geen recht hebben om van oorzaken te spreken, omdat wij slechts dingen *na* elkander zien en het eigenlijk ver-

band niet waarnemen; zoo min zal hij denken, dat de eene gebeurtenis slechts de gelegenheid is, bij welke steeds eene andere plaats grijpt, niet omdat beide als oorzaak en gevolg samenhangen, maar omdat een onbekend agens achter de schermen dat samenvallen bewerkt — ongeveer zooals bij Jan Klaassen Trijntje verschijnt, wanneer Jan met zijn houten hand tegen de deur tikt. Er zijn immers zaken genoeg, die steeds *na* elkander komen, zonder dat iemand er aan denkt ze als oorzaak en gevolg met elkander in verband te brengen, dag en nacht, de jaargetijden enz. En dat hetgeen wij door onzen over de waarneming nadenkenden geest gedrongen worden voor werkelijke oorzaak te houden niets anders dan zinsbedrog en geestesbegoocheling zou zijn — zooals Malebranche beweerde — dat wil er, bij hem, die zonder vooroordeel redeneert, niet in. Er zijn dus werkende oorzaken, causae efficientes.

De ervaring en de redeneering brengen ons ook tot de kennis van het causaliteitsbeginsel: er geschiedt niets zonder voldoende oorzaak. Wanneer een billardbal op de tafel ligt, heeft hij geene beweging; de beweging is voor hem slechts mogelijk, niet werkelijk. Zich zelven de beweging geven kan hij niet, komt hij dus aan 't rollen, dan moet hem die beweging van buiten medegedeeld zijn, zij moet eene oorzaak hebben. De hoeveelheid van beweging alsmede de richting moeten hem van buiten medegedeeld worden; zij moeten dus beide op eenigerlei wijze in de oorzaak der beweging reeds gegeven zijn, terwijl van den anderen kant, de vorm van den bal en zijne massa ook niet zonder invloed op de werkelijke beweging zal zijn. M. a. w. wat in de uitwerking is, moet eenigerwijze in de oorzaak reeds zijn, en wat ontvangen wordt, wordt ontvangen in overeenstemming met den aard van het ontvangende.

Over het bestaan van werkende oorzaken heerscht tegenwoordig geen twijfel bij de natuurkundigen, maar het bestaan van eindoorzaken wordt door velen geloochend. Zij erkennen wel,

dat de oorzaak een gevolg heeft, maar niet, dat de oorzaak er is om het gevolg; zij geven toe, dat samenwerking van oorzaken iets te weeg brengt, maar niet, dat de samenwerking er is om het resultaat dier samenwerking voort te brengen. Zij zullen zeggen: de (overigens zeer problematische) aantrekkingskracht heeft o. a. tot gevolg de instandhouding van ons planetenstelsel, maar niet: de aantrekkingskracht is er o. a. om ons planetenstelsel in stand te houden; het vliegvermogen is een gevolg van de aanwezigheid van vliegorganen, maar niet de vliegorganen zijn om te vliegen; de functie is het gevolg van het orgaan, maar niet het orgaan is er om der wille van de functie.

In dit verschil van opvatting ligt de diepe klove, welke de zoogenaamde mechanische natuurbeschouwing van de dualistische scheidt [1]).

Wel willen de Monisten met Spitzer toegeven: „Die Naturprocesse lassen sich nicht allein sehr ungezwungen im Bilde eines Zweckverhältnisses vorstellen, indem eine Wirkung als Zweck, der zugehörige Ursachencomplex aber als die Summe der diesem Zwecke dienenden Mittel betracht wird, sondern es ist die Auffassung eines bestimmten Zweckes als Ziel auch sogar oft der beste Weg zu einer Erkenntniss aller an der Hervorbringung dieses Effektes betheiligten Ursachen zu gelangen"; maar zij zien niet in, dat zij hun gezond verstand geweld aan doen, door iets te ontkennen, dat zoo voor de hand ligt als de samenhang van doel en oorzaak.

Over de mogelijkheid eener zoodanige natuurbeschouwing echter later; keeren wij thans tot de werkzaamheid van Von Baer terug.

* * *

Baer was er, zooals wij zeiden, van overtuigd, dat het begrip

---

[1]) Zie o.a. Haeckel, *Natürliche Schöpfungsgeschichte* (7. Aufl.) S. 67. — Spitzer, *Beiträge zur Descendenztheorie*, S. 431 ff.

eindoorzaak of doel niet eene nuttige werkhypothese is maar eene werkelijkheid, en nadat hij in de natuur de verschillende diertypen erkend had, waren deze voor hem even zoovele causae finales, welke de natuur in haar streven had trachten te bereiken. Hij begon nu een onderzoek naar de wijze, waarop het eindresultaat verkregen was. M. a. w. gegeven de vier typen, volgt hieruit een viervoudige ontwikkelingsgang; om den typus „werveldier" te leveren is eene andere embryonale ontwikkeling noodig als om tot den typus „gelede dier" te geraken. En verder, wanneer de typus werveldier in zulke groote verscheidenheid van vormen verwezenlijkt is, dan moet er bij die vormen eene overeenkomst van embryonale ontwikkeling bestaan.

Hij werkte ruim negen jaren aan dat onderzoek; in 1828 verscheen het eerste deel van de *Entwickelungsgeschichte der Thiere, Beobachtung und Reflexion*, in 1837 het tweede.

Haeckel prijst dit werk in de volgende bewoordingen: „Dieses Buch, ein wahres Muster von sorgfältiger empirischer Beobachtung, verbunden mit geistvoller philosophischer Speculation.... ist das sichere Fundament, auf welchem die ganze individuelle Entwickelungsgeschichte bis auf dem heutigen Tag ruht" [1]).

In dit werk maakt Baer een scherp onderscheid tusschen den graad der ontwikkeling van het dierlijk lichaam, in zooverre zij van histologische en morphologische scheiding afhangt, en den typus van het dier, die slechts van de betrekkelijke ligging der organen afhangt. Zoo liggen, om een voorbeeld te geven, bij alle gewervelde dieren, de organen, van de rugzijde beginnend, in de volgende orde: zenuwstelsel, besloten in het ruggemergskanaal en de schedeldoos, wervelkolom, spijsverteringsorganen [2]); de meerdere of mindere differentiatie van elk dezer organen brengt nu de verdere verscheidenheden te weeg.

---

[1]) *Anthropogenie*, S. 42.

[2]) Wij bepalen ons tot groote trekken en laten de bijzonderheden, die borst en buikholte betreffen, en de ademhalingsorganen achterwege.

De theorie van C. F. Wolff en van Pander, de zoogenaamde leer der kiembladen, werd tevens door Baer opnieuw onderzocht en zoowel juister geformuleerd als vollediger uitgewerkt. Baer vond, dat de bevruchte embryo-cel, na eenige veranderingen, waarop wij niet nader kunnen ingaan, tot bladachtige organen uitgroeit, waarvan elk, door instulping met vergroeiing der randen, tot een kanaal, den eersten aanleg der organen, wordt.

De overtuiging, dat met de eenheid van grondplan eene overeenstemming van embryonale ontwikkeling gepaard moet gaan, en dat dus ook het eerste begin dier ontwikkeling eenzelfde moet zijn, was de oorzaak, dat Baer, na ernstig onderzoek in zijne „Epistola de ovi hominis et mammalium genesi" de gelijkvormigheid van oorsprong kon uitspreken en kon bewijzen, dat de zoogenaamde Graafsche follikels, kogelvormige lichaampjes in de vrouwelijke ovaria aanwezig, niet de eigenlijke eieren zijn, zooals men vroeger wel eens gemeend had, maar toch het eigenlijke ei bevatten.

* * *

Het terrein, waarop in onze dagen de strijd tusschen mechanische natuurbeschouwing en teleologische, monistische en dualistische het hevigst gewoed heeft is wel het Darwinisme. Niet slechts de heethoofdige Haeckel, maar ook bezadigder mannen zooals Spitzer meenen, dat de selectie-leer van Darwin eigenlijk aan alle teleologie voor goed den doodsteek heeft gegeven.

„Eins steht fest: durch die Begründung der Selections-theorie hat der Zweckbegriff in der organischen Naturwissenschaft endlich aufgehört eine universelle Rolle als eigentlicher letzter Erklärungsgrund zu spielen, und seine metaphysische oder wahrhaft objectieve Bedeutung in der Auffassung der gesammten Lebensprocesse für immer verloren" [1]).

Baer daarentegen, ofschoon hij een voorstander is eener trans-

---

[1]) Spitzer, o. c. S. 433.

mutatie, waardoor, binnen de engere grenzen der afzonderlijke diergroepen, de eene diervorm in den anderen overgaat, is juist daarom anti-darwinist, omdat de selectieleer van Darwin alle doelmatig werkende oorzaken uitsluit. Doelmatigheid staat bij hem op den voorgrond, en eene leer, welke daarmede geen rekening houdt, draagt het kenmerk der onwetenschappelijkheid. Niet alsof de natuurkundige, stof en kracht gegeven, niet zou kunnen onderzoeken en in formules brengen, welke de gevolgen zijn der inwerking van de eene op de andere, zonder daarbij op het doel te letten; niet alsof de bioloog niet zou mogen nagaan, welke de invloeden zijn van de omgeving op het leven, zonder daarbij voortdurend op het doelmatige acht te moeten geven; — maar wanneer de natuurkundige en natuurhistorische wetenschappen de pretentie maken tevens natuurphilosophie te zijn, dan mogen in die wijsgeerige beschouwingen de causae finales (doeleinden) niet ontbreken op straffe van zeer onwetenschappelijk werk te leveren.

Een beetje gezonde wijsbegeerte schaadt overigens ook niet bij het empirische onderzoek, al diende ze nergens anders voor dan om zijpaden, die dwaalwegen zijn, te vermijden. Want het doet iemand dikwijls onaangenaam aan, dat uitstekende onderzoekers zoo slechte redeneerders zijn. Wij voor ons hebben dit, bij het lezen van Darwinistische werken, herhaaldelijk ondervonden. Een voorbeeld zal dit eenigszins duidelijk maken.

Wanneer er — zoo, dunkt ons, moet een gezonde redeneering luiden — tusschen het laagst ontwikkelde dier en het hoogst ontwikkelde eene voortloopende rij tusschenvormen, met kleine verschillen opklimmend, gevonden wordt, dan moet men besluiten, dat een overgang van den eenen vorm in den anderen, indien niets overigens er tegen is, *mogelijk is*. De oudere Darwinisten echter besluiten al dadelijk tot de *werkelijkheid* van dien overgang en vergeten: „A posse ad esse non valet illatio".

De volgende redeneering, die wel niet syllogistisch wordt

uitgesproken, maar die met vette letters tusschen de lijnen te lezen is, doet voor de eerste in logische juistheid niet onder.

Wanneer, de vorige conclusie toegegeven, tusschen enkele groepen van dieren alle overgangen ontbreken, dan.... zal men zijn oordeel moeten opschorten en verder onderzoeken — zoo, dunkt ons, redeneert een eenigszins wijsgeerig onderlegd mensch. Vele Darwinisten daarentegen besluiten: dan zijn die diervormen zeker verloren gegaan.

Gelukkig komt men in onze dagen, nu de eerste roes van de ontwikkelingswoede voorbij is, tot gezondere begrippen terug en laat men de geforceerde overgangen van groep tot groep rusten, om de aandacht meer aan die veranderingen te wijden, welke, binnen engere kringen besloten, niet zoo onnaspeurlijk zijn als de overgangen van groep tot groep.

Tegen soortveranderingen als die, waardoor al onze tegenwoordige species van de familie Equus aan ééne stamsoort zouden ontspruiten, had Baer geen bezwaar, omdat er, zooals hij meent, feitelijk veranderingen waarneembaar zijn, die tot eene nieuwe aanverwante soort zouden kunnen leiden, en omdat opklimmende reeksen van vormen, met kleine verschillen, werkelijk binnen engere grenzen bestaan.

De verandering van de eene groep in de andere en nog meer die van den eenen typus in den anderen bestreed hij, gedeeltelijk wel op speculatieve gronden, maar vooral toch omdat er feitelijk geen spoor van zulke overgangen gevonden wordt.

Het verschil tusschen de opvattingen: soortverandering binnen enge grenzen of: volstrekt geene soortverandering, moge op het gebied der ervaring beslecht worden; er is o. i. geene principieele kwestie mede gemoeid — althans wanneer men de wijze waarop en de oorzaken waardoor voorloopig buiten het geding laat.

Niemand zal in het „producat terra, producant aquae" eene openbaring ten voordeele van afzonderlijke scheppingen zien of

zich op gronden, aan Genesis, I ontleend, gedwongen zien eene zelfs veel ruimere ontwikkeling af te wijzen.

Ook de scholastieke wijsbegeerte zal ons niet in den weg staan. Wanneer deze het niet voor onmogelijk houdt, dat — altijd volgens den oorspronkelijken scheppenden wil van God — eene generatio spontanea kan plaats hebben, zooals zij b.v. met de natuurwetenschap van haar tijd aannam, dat wormen zoowel in als uit rottende lijken ontstaan door medehulp van lucht enz., dan kan zij niet tegen eene soortverandering gekant zijn.

't Is waar, het *begrip*: soort omsluit iets vasts en onveranderlijks: „Considerandum est, quod illud, secundum quod sortitur aliquid speciem oportet esse fixum, stans et quasi indivisibile: datgene, volgens hetwelk men de soort van iets bepaalt, moet vast, standvastig en als het ware ondeelbaar zijn" [1]). Doch het fundamenteele onderscheid der species is in de *forma* gelegen. Nu is er tusschen de menschelijke ziel en het dierlijk levensbeginsel zulk een ingrijpend verschil, dat er reden genoeg zou zijn, om naast den mensch als soort aan de eene zijde, het geheele dierenrijk als soort aan de andere zijde te plaatsen. Want „het verstand en de rede zijn hoofdzakelijk de natuur van den mensch en volgens deze wordt hij van eene bepaalde soort" [2]). Vandaar dan ook, dat Sint Thomas zegt: „Ofschoon de mensch in geslacht met de andere levende wezens overeenkomt, verschilt hij toch van hen in soort" [3]). Hiermede wil echter de H. Thomas niet alle soortverschil in het dierenrijk ontkennen; het tegendeel blijkt op menige plaats; maar blijkbaar kent hij aan de soortverschillen tusschen dieren onderling niet zooveel waarde toe als aan het verschil tusschen dier en mensch, zoodat eene wijdere uitzetting van het begrip soort

---

[1]) *Summa* I. II, Q. LIII, art. 1.
[2]) *Summa* I. II, Q. XXXI, art. 7.
[3]) *Summa* I, Q. LXXV, art. 3 ad primum.

voor het dierenrijk mogelijk is en eene variatie binnen dien kring geen bezwaar heeft. Overigens, soortverschillen worden volgens de scholastieke opvatting door verschillen van „vorm" (forma) bepaald: „Differentia autem speciei attenditur secundum differentiam formae" [1]); en al zijn nu die *formae*, volgens haar wezenlijkheid beschouwd, onveranderlijk, in de werkelijkheid veranderen ze voor zooverre de dragers der vorm volgens haar veranderen: „Subjiciuntur variationi in quantum subjectum secundum eas variatur" [2]). De veronderstelling, dat het soortbegrip zoo onveranderlijk was in de individuën als het zulks in de orde der begrippen is, zou — aangenomen b.v. dat het paard en de ezel elk aan een soortbegrip beantwoorden — in de natuur geen plaats overlaten voor muildier of muilezel, die toch werkelijk bestaan.

Veranderingen zijn dus mogelijk: de natuurwetenschap moge onderzoeken of ze van dien aard zijn, dat er soortverschillen en niet slechts rasvariëteiten uit kunnen voortkomen en binnen welke grenzen dat geschiedt.

Hetgeen echter onmogelijk moet genoemd worden is het ontstaan van organismen, die, wat eigen bewerktuiging aangaat, geschikt zijn voor het leven, die in hunne omgeving passen, en die met hun omgeving zich voegen in de geheele, goed waarneembare orde der natuur — m. a. w. het ontstaan van in allen deele doelmatige organismen, — door en tengevolge van een toevallig samengaan van ondoelmatig werkende oorzaken.

Dat is dan ook de groote grief, welke Baer tegen het Darwinisme heeft.

Wanneer alles in de natuur geschiedt, alsof hetgeen moet

---

[1]) *Summa* I, Q. LXXV, art. 3 ad primum.
[2]) *Summa* I, Q. IX, art. 2 ad tertium.

worden reeds tevoren is bepaald; wanneer dus de toekomst in zekeren zin het heden beheerscht, en wel zóó, dat het gezonde menschenverstand, dat nog niet ten voordeele van een eigen geesteskind is ingenomen, de geheele natuur steeds teleologisch opvat, dan is die teleologische opvatting de ware, of de geheele natuur is ééne groote leugen.

Stelt men het vraagstuk wiskundig voor en onderzoekt men, welke kans er is, dat een aantal (b.v. 100) krachten, die, wat grootte en wat richting aangaat, ieder oogenblik van vele andere oorzaken afhankelijk veranderlijk zijn, op een gegeven tijdstip zóó zullen samenwerken, dat ze ééne resultante van bepaalde grootte en richting opleveren, dan is die kans zoo klein, dat men ze gerustelijk als niet aanwezig kan beschouwen. En nu is ééne thans bestaande soort niet slechts het resultaat van zoodanige samenwerking, maar de toevallige samenwerking van gedeeltelijk dezelfde oorzaken heeft naast die ééne soort nog andere doen ontstaan, die met de eerste een harmonisch geheel vormen. Een wiskundige zou zulke kansen niet hoog aanslaan; de natuurwetenschap, die veel praat van de methode der exacte wetenschappen, moest zich daarom wachten, hetgeen feitelijk bestaat als het product van zulk eene doellooze samenwerking te beschouwen.

„Ich kann mich — schrijft Baer — nicht zu der Selections-theorie, durch welche Darwin die Umformung erklären will, bekennen, so sehr ich auch den Scharfsinn und die Ausdauer gelten lasse mit welchen Darwin alle Specialitäten seiner Ansicht besprochen hat. Dieser Scharfsinn ist vorzüglich aufgeboten um nach zu weisen, dass alles zweckmässig Erscheinende nur entstanden ist durch die Erhaltung des besser Gerathenen, nicht dadurch, dass eine innere Nothwendigkeit uns als ein Gedanke oder ein Wille der Natur erscheinen könnte, der es bewirkt hat. Unsere Meinung ist die entgegengesetzte. Es sind Gedanken oder Aufgaben, welche die Naturgesetze bei der Erzeugung der Thiere

gefolgt haben. Darum findet man die einzelne Theile immer in Harmonie" [1]).

Wanneer men, zooals in de Akademie van Lagado, in *Gulliver's travels* vermeld, van alle woorden eener taal de grammaticale vormen op teerlingen schrijft en die teerlingen mechanisch schudt en omroert, om, na elke beweging, de zichtbare woorden op te schrijven, zal men, ook na eliminatie van het niet passende toch niet tot een geordend systeem van alle wetenschappelijke wijsheid komen, meent Baer.

Naast deze hoofdfout van het systeem van Darwin, of liever van de in dit punt opgerakelde leer van Empedokles, zijn er andere gebreken, die aan het scherpe oog van Baer niet ontsnapten; zoo b.v. de overdrijving van het beginsel der veranderlijkheid en der erfelijkheid, de dwaze hulphypothese van de sexueele teeltkeus enz. Het gemis aan teleologie, doelmatigheidsleer, blijft echter de hoofdzaak.

Vraagt men naar de reden, waarom de leer van Darwin zooveel opgang maakte, dan is het antwoord van Baer: „Die Elimination des äusseren Schöpfers ist es, was dem Darwinismus den Reiz verliehen hat" [2]). Zonder te beweren, dat het door Baer aangegeven motief bij alle aanhangers der selectie-leer medegewerkt heeft om hen tot Darwinisten te maken, kan men toch gerustelijk aannemen, dat zulks voor menigeen het geval is geweest.

Er zijn er nog altijd, die slechts oogen hebben voor de stof en hare, naar het schijnt, onveranderlijke wetten; wetten, die altijd en onvermijdelijk en noodzakelijk op dezelfde wijze werken; er zijn menschen, die, allen geest ontkennend, geene andere dan stoffelijke oorzaken willen zien en zelfs datgene, wat blijkbaar

---

[1]) O. c. S. 278.
[2]) O. c. S. 268.

onstoffelijk van aard is, aan de toevallige werking van stofdeeltjes willen toeschrijven. Het lijdt geen twijfel, dat voor dezulken veel aantrekkelijks ligt in de selectie-leer, die aan de mechanische ontwikkeling van den kosmos aansluit om met behulp der generatio spontanea tot het eerste leven te komen en dit eerste leven dan selectionistisch tot en met den mensch incluis te ontwikkelen.

Met hen wenscht Baer niet mede te gaan. Want vooreerst is hem het organisme de verwezenlijking van een denkbeeld; de doelmatigheid het gevolg van een uitgevoerd maar vooraf ontworpen plan; en vervolgens is hij er van overtuigd, dat er in de wereld naast het stoffelijke iets geestelijks bestaat: „De natuurkundige heeft niet het recht te zeggen: wijl ik hier niets zie en niets kan meten, zoo is er ook niets: m. a. w. slechts het lichamelijke, het meetbare bestaat, en wat men het geestelijke noemt is slechts een eigenschap van het stoffelijke" [1]). Integendeel: „Gewaarwording, voorstelling, herinnering, wil, liefde, haat, geweten, schaamte, kortom alles, wat wij geestelijk noemen, is niets materieels" [2]).

Nu zou men zeggen, dat Baer als hoogste oorzaak van alwat er is een persoonlijk en onstoffelijk wezen moet erkend hebben en dus theïst moet geweest zijn.

Want, daar in de natuur, de anorganische zoowel als de organische, alles harmonisch samenwerkt, moet de gedachte, die als plan aan de samenwerking ten grondslag ligt, bij één wezen berusten. En wijl er onstoffelijke dingen bestaan, die in hunne werkingen bewijzen, dat het onstoffelijke over het stoffelijke heerscht, moet de eerste oorzaak zelve van onstoffelijken aard zijn. Het gevolg, het onstoffelijke, kan immers niet hooger staan dan

---

[1]) O. c. S. 343.
[2]) O. c. S. 344.

de oorzaak. En toch is, vreemd genoeg, Baer gedurende langen tijd pantheïst geweest.

De uitdrukking, die wij boven aanhaalden: „die Elimination des *äusseren* Schöpfers" draagt reeds een pantheïstischen stempel. Baer geloofde n.l. niet aan het bestaan van een persoonlijken God buiten de wereld.

* * *

Zijn pantheïsmus, evenals dat van anderen, was aan een overdreven anthropomorphisme te wijten, ofschoon hij deze fout, ten onrechte, aan de middeneeuwsche christelijke wijsbegeerte aanwrijft.

De krachten der natuur werken, zooals de dagelijksche ervaring leert, met blinde noodzakelijkheid, voorzoover de krachten of den drager der krachten betreft. De steen valt; hij kan niet anders en hij heeft geen wil om zijn val te veroorzaken of zelfs goed te keuren. Wil de mensch met behulp der natuurkrachten iets voortbrengen, dan moet hij die krachten dwingen; dan moet hij, door de eene als rem der andere te gebruiken, hare werking regelen, dan moet hij ze voortdurend ordenen en leiden. Stelt men zich nu den Schepper te menschelijk voor, dan is men geneigd aan een voortdurend ingrijpen van dien Schepper te gelooven op eene wijze, die met het werk des menschen overeenkomt. Tegen zulke werkzaamheid teekent het gezond verstand protest aan — en terecht, want daardoor werd alle natuurlijke werkzaamheid ontkend en alles, wat er gebeurt, ware een wonder. En „wonderen moeten niet gezocht worden, maar men moet zoeken te achterhalen, wat uit de natuur der dingen volgt", leert reeds St. Thomas [1]). 't Is er echter verre af, dat het werk van den persoonlijken God, den Schepper en den Bestuurder van alle dingen, op zulk menschenwerk zou lijken.

---

[1]) *Summa* I, Q. LXVII, art. 4 ad tertium

Alle volmaaktheid, die wij in een gevolg, een uitwerksel, waarnemen, moet in de oorzaak aanwezig zijn, maar zij behoeft er niet op dezelfde wijze in te zijn; de volmaaktheid van het gevolg kan op eminentere wijze aan de oorzaak eigen zijn. Het kunstig raderwerk van een uurwerk geeft den tijd aan, maar de horlogemaker heeft geen raderen en wijzers. Het is daarom altijd waar, dat het gevolg meer of minder gelijkenis heeft met de oorzaak, naarmate de oorzaak met hare geheele kracht of ten deele op het gevolg van invloed is geweest — het horloge gelijkt op het beeld, hetgeen de vervaardiger zich daarvan te voren gevormd heeft — maar het is niet altijd waar, dat de oorzaak op het gevolg lijkt als b.v. twee beelden op elkander: noch de geest noch de levende hersenen van een horlogemaker gelijken op een uurwerk.

Zien wij dus in de schepping het werk van een denkenden geest en erkennen wij in de schepping, die ons omgeeft, slechts den menschelijken geest als denkend, dan mogen wij wel besluiten, dat de denkende menschengeest eenige gelijkenis met den geest des Scheppers zal hebben, maar niet omgekeerd, dat de Scheppende Geest is als de geest der menschen. Dat zou een anthropomorphiseeren zijn, waarmee geen gezonde wijsbegeerte vrede kan hebben.

Wil men logisch blijven, dan dient men te onderzoeken, of de Schepper, die een geest en dus een denkend en willend wezen moet zijn, beide vermogens niet op veel verhevener en volkomener wijze bezit dan de mensch.

De natuurlijke godgeleerdheid, komt, van het bestaande uitgaande, dat altijd het merkteeken der *niet noodzakelijkheid* (contingentie) draagt, tot de kennis eener eerste oorzaak, die noodzakelijkerwijze moet bestaan. Immers eene reeks, die een oneindig aantal bestaande termen zou hebben, is eene onmogelijkheid; wij kunnen dus niet altijd door als oorzaak van een contigent wezen een ander evenzeer contingent wezen aannemen. Is de eerste oorzaak een wezen, dat noodzakelijk is, dan is het

tevens een volmaakt wezen, wijl alle beperking der volmaaktheid van zelf eene niet-noodzakelijkheid zoude insluiten, daar de beperking eene afhankelijkheid van het beperkende bevat.

Vooreerst kan dat wezen dus geen stoffelijk wezen zijn, daar alle stof contingent is. Maar, wanneer de eerste oorzaak een geestelijk wezen is, een denkend en willend wezen, dan moeten wij van zijne werking verder alle onvolmaaktheid uitsluiten. De overgang van het *kunnen* tot het *doen*, van de eene gedachte tot de andere, van het overleg tot de uitvoering, kan derhalve in God niet bestaan; God moet zijn een „actus purus", voor wien het *zijn* en het *werkend zijn*, het denken en het willen als het ware samensmelten in de ééne Wezenheid, die, boven het gisteren, heden en morgen der geschapene dingen verheven, slechts in het eeuwige *hodie*, het eeuwige *nu*, zijne daad verricht.

In die daad kent Hij en doorgrondt Hij zijn eigene Wezenheid en ziet Hij, hoeverre die Wezenheid afbeeldbaar is buiten Hem, en dit ééne denken bevat, als men zoo spreken mag, de plannen (causae exemplares) van alle wezens, die er buiten God bestaan of mogelijk zijn. Dit ééne denken is een eeuwig willen tevens, waardoor er onder de tallooze mogelijkheden enkelen uitgekozen worden, om werkelijk te worden, en die keuze geschiedt met volmaakte vrijheid, wijl er naast het Noodzakelijk Wezen geen ander kan staan, om de vrijheid te beperken. Wij moeten Gods vrijheid erkennen, zoowel in de verwezenlijking van elk der eindige dingen in het bijzonder als in het doen ontstaan van het geheele samenstel der wezens buiten God: aan den vrijen wil van God is te danken, niet slechts, dat dit of dat bestaat, maar evenzeer, dat er iets bestaat buiten Hem.

De kennende en willende daad — waaraan het ontstaan van alles te danken is, en waardoor met het stoffelijke tegelijk ook de tijd ontstond, waarin alles wat stof is zijn bestaan rekt, en de plaats, welke door het bestaande wordt omschreven — is eeuwig, vrij en onveranderlijk als God zelf.

God heeft dus de wereldorde gekend, voorzien en gewild, en gewild als gevolg van oorzaken, aan welke Hij het bestaan schonk. Daarom is elke natuurkracht, die voor ons oog met onverbiddelijke noodzakelijkheid werkt, eene dienaresse Gods, die den last van haren Schepper volbrengt en zoowel in haar bestaan als in hare hoeveelheid van zijn wil afhankelijk is.

Op die wijze is het gebeuren in de natuur niet eene aaneenschakeling van wonderen, maar het gevolg van de door God geschapene agentia, die zóó zijn en zóó werken, omdat God ze zóó kennend gewild heeft. Toch blijft er in de natuur plaats voor het wonder in den engen evenals in den wijderen zin van het woord. God, die vrijelijk schiep, kan zich de vrije opheffing van wetten en krachten, die in allen deele van Hem afhankelijk zijn, niet alleen zelf voorbehouden, maar ze ook aan andere wezens, onderwerpen.

De natuuronderzoeker, die consequent doorredeneert, kan den Schepper, die als persoonlijk Wezen buiten en boven het geschapene staat, gerustelijk erkennen, zonder daarom in de natuur eene voortloopende reeks van wonderen te zien.

* * *

Hij behoeft evenmin God met het heelal te identificeeren, omdat de eigen werkzaamheid der dingen en de oorzakelijkheid van God hem onvereenigbaar schijnen, zooals Baer een tijd lang gemeend heeft [1]).

God immers als hoogste oorzaak is, hoewel met oneindig verschil altijd, afbeeldbaar door en in eindige oorzakelijkheid; door eindige zaken, die als eindige oorzaken hare werkingen hebben, maar daarin, dat zij het beginsel harer werking in zich zelve dragen, toch eene navolging zijn der eerste oorzaak. Zij blijven afhankelijk en zij blijven dienstbaar aan de plannen van Hem, die ze in 't leven riep, maar zij werken door eigen kracht,

---

[1]) O. c.

al is die eigen kracht geschapen zoowel als de stof, waaraan ze gebonden schijnt. Het beginsel der werking ligt *in* de zaak; de eerste oorzaak daarentegen blijft de wil van den persoonlijken God, die alles scheppen wil, wat er buiten Hem is, en tevens alles willend in stand houdt. Het innerlijk streven der dingen is doelmatig, omdat het juist met het oog op die doelmatigheid zoo en niet anders gewild is. Er ligt in werkelijkheid iets „scheppends" in elk organisme, en hij, die een persoonlijken God erkent, behoeft dit er niet uit te verdrijven, zooals Baer ten onrechte meent [1]), en nog minder de medegedeelde, afhankelijke en oneigenlijke scheppingskracht met de oneindige en ongeschapene te vereenzelvigen. Het raadsel, „wie Zweckmässigkeit und Nothwendigkeit unter sich von Ewigkeit her unlöslich verbunden sind" [2]), vindt niet in het pantheïsme eene bevredigende oplossing, maar veeleer in het theïsme, de leer van den éénen persoonlijken God.

In die leer heeft Baer dan ook eindelijk de bevrediging van zijn wetensdrang op het groote gebied der oorzaken gevonden. Na zijne pantheïstische periode, heeft hij nog eene agnostische doorleefd, maar op het einde van zijn leven is hij tot de theïstische overtuiging zijner eerste jaren teruggekeerd.

* * *

Die terugkeer is een feit van beteekenis.

Baer's geheele leven is een leven van onderzoek en van denken geweest, en aan geen der systemen, welke de geesten beheerschten, is hij vreemd gebleven. Een geruimen tijd van zijn leven heeft hij de moderne monistische of pantheïstische wereldbeschouwing aangehangen.

Wel is waar kon hij met Haeckel e. a. niet eens zijn in de meening, dat stof en denken eigenlijk hetzelfde zouden zijn, wijl het eene een product was van het andere; wel kon hij even-

[1]) O. c. S. 424.
[2]) O. c. S. 425.

min toegeven, dat doelmatigheid aan toevallig en zonder plan werkende oorzaken zou te danken zijn; maar het pantheïstisch monisme van Haeckel lachte hem wel toe, wijl hij meende daarin eene bevredigende oplossing te vinden van veel, wat hem in de philosophische beschouwing der natuur duister was gebleven.

De „einheitliche Weltauffassung", die hij zocht, vond hij echter in de „alléénheid" niet; hij zou ze vinden in de eenheid van den persoonlijken God, die alles heeft geschapen en alles volgens zijn plan bestuurt.

De aanleiding tot Baer's overgang tot het theïsme was een boek van Immanuel Hermann Fichte (zoon van den bekenden Johann Gottlieb): *Fragen und Bedenken über die nächste Fortbildung deutscher Speculation.* De schrijver van dit werk herinnert in de inleiding aan een woord van Schelling: „Das heilige Band, das die Dinge der Natur vereinigt, ohne sie zu unterdrücken, ist auch unter Geistern möglich und in dem Maasse möglich, in welchem die Anschauung der Natur und des Universums in ihnen wiedergeboren wird"; en zonder zich aan het min of meer pantheïstische dezer zinsnede te storen, gaat hij voort: „Gegenwärtig, wo die tiefer dringende Naturforschung sich zu Fragen erhebt, welche ohne Beihülfe speculativen Denkens nicht zu lösen sind, wo anderseits die Speculation anerkennt, dass sie durchaus der gesicherten Ergebnisse der Erfahrung bedarf, um selbst zu festen Schlüssen und Theorien zu gelangen, scheint mit diesem klar erkannten, wechselseitigen Bedürfnisse erreichbar, ja ausdrücklich gefordert, was bisher nur als vorübergehender Versuch, als Wunsch hervortrat und dann wieder verklang. Aber auch hier wird das feste, alversöhnende Band nur sein können ein höher Einendes, jene *Eine den Menschen überwältigende Grundanschauung, die wir ausdrücklich nur als die theistische bezeichnen können*". De theïstische wereldbeschouwing wordt door Fichte tegen de pantheïstische verdedigd.

Voor ons is het boekje met zijne duitsch-philosophische termi-

nologie, die sedert Kant, Hegel, Schelling en den ouderen Fichte niet door helderheid en vertrouwbaarheid uitmunt, weinig aantrekkelijk, en wij zouden eene bestrijding van het pantheïsme geheel anders wenschen. De inkonsequentie echter eener leer, die de „identiteit van het eindige en oneindige" als beginsel vooropstelt, zonder deze identiteit ook maar eenigszins te bewijzen, wordt er helder genoeg in aangetoond.

Wij schreven dan ook, dat het boekje voor Baer de „aanleiding" was zijner bekeering tot de leer van den persoonlijken Schepper, en zoeken de „oorzaak" veeleer in de logische konsequentie van Baer's eigen gedachtengang, die, van eene teleologische natuurbeschouwing uitgaande, en het onstoffelijke, het geestelijke, in de wereld erkennend, tot de kennis kwam — of liever terugkeerde — van de eerste onstoffelijke en het doel bepalende (zwecksetzende) Oorzaak der schepping.

Hoe het zij, Baer bekende uitdrukkelijk: „Seit Jahren hat kein Buch einen so tiefen Eindruck auf mich gemacht. Ich muss von der Lectüre dieser Schrift eine Wendung in meinen Anschauungen datiren". Welke die verandering was, blijkt duidelijk uit de woorden, die hij tot een protestantsch geestelijke, pastoor Engelhardt, sprak: „Ich hatte mir noch immer gedacht, es werde möglich sein mittelst einer pantheïstischen Fassung des Gottesbegriffes zu einer einheitlichen Weltanschauung zu gelangen. Dieses Buch hat mich eines Besseren belehrt. Das geht nicht".

Deze woorden werden door Baer gesproken zes of acht weken voor zijn dood. Aan den „Oberpastor" Lütkens in Riga schreef hij, „dat tegen het boek geene tegenkanting bij hem was opgekomen, noch ten gevolge zijner wetenschappelijke ervaring noch ten gevolge zijner wijze van denken". Deze uitspraak van Baer deed ons in Fichte's boek de „aanleiding", niet de „oorzaak" zoeken.

De woorden, waarmee de man der wetenschap op zijn sterfbed afscheid nam van de wetenschap, waren een antwoord op

Engelhardt's gezegde: „Es [das Buch] hat mich in hohem Grade interessirt, weil es für den persönlichen Gott eintritt". — „Ja, für den persönlichen und lebendigen Gott, der alles vorher bestimmt hat", antwoordde Baer.

Wat voor het menschenhart waar is, geldt ook voor den denkenden geest des menschen: de geest is ongerust, totdat hij rust vindt in God.

„Wij kennen Baer's geloofsbelijdenis niet, maar dat weten wij, wijl hij het zelf heeft bekend, dat Baer door het onderzoek der natuurwetten tot de erkenning kwam van een Schepper, een persoonlijken God, die de wereld heeft geschapen en in het geschapene de kracht heeft gelegd volgens bepaalde wetten naar een bepaald doel te streven. Deze erkenning van den geest Gods en van het streven naar een doel in de natuur, is de laatste daad van den grooten man, aan wien men zoovele groote ontdekkingen dankt" [2]).

* * *

Wij schreven „Over oorzaken" boven dit opstel, want het causaliteitsbeginsel heeft meer dan elk ander den grooten geest van Baer belangstelling ingeboezemd. De lezer houde 't ons ten goede, indien onze belangstelling in dit onderwerp niet is uitgeput, nadat wij in de schets van Baer's denkwijze tot het punt zijn gekomen, waar hij rust vond, omdat zijn verlangen om oorzaken te kennen bevredigd was.

Het groote einddoel van den kosmos en van den denkenden wereldbewoner, den mensch, heeft Baer echter niet of nauwelijks in zijne werken ter sprake gebracht en toch is het einddoel in werkelijkheid eene oorzaak, wijl elke redelijke handeling van een redelijk wezen een doel veronderstelt, wat bereikt moet worden door de met het oog op dat doel uit te kiezen middelen.

---

[1]) O. c. S. 440.

[2]) *Redevoering van Gr. v. Helmersens*, gehouden in de Akademie van St. Petersburg, 3 Dec. 1876 (O. c. S. 681).

Finis, ultimus in assecutione, primus in intentione. Van welken aard is dit doel in den scheppenden God? Waarom heeft God aan eindige wezens het aanzijn geschonken?

Het antwoord op die vragen luidt: „Omnia propter semetipsum operatus est Deus: God heeft alles om wille van zich zelven gewrocht" [1]).

Het doel, dat God tot de schepping deed besluiten — maar laten wij niet vergeten, dat wij ééne eeuwige verstands- en wilsdaad Gods, naar de maat van ons begrip, verdeelen en bespreken — is vooreerst een *goed* geweest, want het goede slechts kan doel zijn; de mensch zelfs, die iets kwaads wil, begeert het, omdat hij daarin iets goeds vindt.

Verder moet Gods doel ook Gode waardig zijn, en welk goed is den Oneindig-Volmaakte waardig dan een oneindig volmaakt goed, dan God zelf. De tallooze verscheidenheid van wezens, die, van den Seraph tot het nietigste atoom, in verschillende schakeeringen van hunne wezenheid eene afbeelding zijn van Hem, die *is*, zijn voor God geschapen: d. w. z. dat de reden van hun zijn daarin ligt, dat God hun als het ware iets van zijne volmaaktheid heeft willen mededeelen. God immers kan niets verrichten, om daardoor zelf iets voor zich te verkrijgen; hij immers beschikt over de schatten van zijne Oneindigheid; maar uit vrijen wil deelt God mede van zijne goedheid. Daarom is elk wezen goed in zich zelf, als eene afspiegeling van God, die de Goedheid is; daarom is het natuurlijk doel van elk wezen zijne eigene instandhouding en volmaking, wijl die volmaking eene gelijkenis is van Gods volmaaktheid [2]). In de rijke verscheidenheid der geschapene dingen ligt dan tevens eene afbeelding van den oneindigen rijkdom van Gods goedheid, en in de rangorde der schepselen zoowel als in de orde der schepping spiegelt zich de oneindige wijsheid van den Schepper weer.

[1]) Prov. XVI, 4.

[2]) S. Thomas, *Summa* I, Q. XLIV, art. 3.

Wie durft zeggen, dat hij de verscheidenheid der grondstoffen en de veelvuldige verbindingen tot nieuwere vormen van het zijn heeft doorvorscht? Wie zal beweren, dat hij het leven kent in al zijne schakeeringen? Wie is zoo stout, dat hij het rijk der geesten durft doormeten?

Waar God, om zijne goedheid mede te deelen, zijne scheppende kracht uit vrije keuze ontplooide, daar pastte het vooral, dat hij geesten schiep, wier leven een denken en willen is, zooals zijn leven; geesten, die door hun verstand zijne goedheid kennen, door hun wil naar die goedheid streven in afbeelding van God, die zich zelven wil van eeuwigheid; geesten, die door hun wil op volmaaktere wijze terugkeeren tot de oorzaak, waaraan ze hun bestaan danken [1]).

Tusschen de wereld der reine geesten en de stof is den mensch eene plaats aangewezen, opdat de stof deel hebbe aan de werkingen des geestes en het geheele rijk der natuur dienstbaar worde aan den geest, die de stof kan kennen met een kennis, die hoewel van onstoffelijken aard, toch met stoffelijke werking samengaat; opdat de mensch, het rijk der stof beheerschend, gebruikend en doorvorschend, in zijn geest opklimme tot God en, de geheele natuur samenvattend in zijne kennis, voor alles God dank zegge en in zijn loflied de natuur terugvoere naar God, hare eerste Oorzaak en haar laatste Einde.

Door die werking van den kennenden geest en den vrij kiezenden wil, keert de mensch zelf, die beeld en gelijkenis Gods is, naar den oorsprong terug, en is ook voor hem de eerste Oorzaak het laatste Einde van zijn natuurlijk bestaan.

Roermond. J. M. L. Keuller.

---

[1]) *Contra gent.* Lib II, Q. XLVI.

DAMES (?)-NATURALISME.

Dezer dagen wees ik elders op de verwarring, die veel heerscht ten opzichte van den term naturalisme. Terwijl niemand zal ontkennen, dat het echte ware naturalisme, dat is: het zien en weergeven van het leven, zooals het is, groote kunst kan geven, ja, ik zou durven beweren, noodzakelijk is voor alle kunst, zal zeker iedereen, wiens denkvermogen nog niet verzwakt is door eenzijdig suffen over één zaak, en wiens geest en hart nog frisch genoeg zijn, om wat anders te verlangen dan eeuwig en altijd lectuur, waarin vooral het dierlijke in den mensch den boventoon voert, mij toegeven, dat wat men in zekere kringen gewoonlijk onder naturalisme verstaat, het echte naturalisme niet is.

Daar zijn om een paar namen te noemen, die onze Nederlandsche letteren *ont*sieren, daar zijn Cyriel Buysse en Herman Heijermans Jr. Deze mannen noemen zich en worden genoemd naturalisten. Omdat zij naar de natuur werken, zeggen zij en zegt men. 't Is wel noodig dit er bij te zeggen, want een ander kon al gauw gaan denken, dat naturalisme synoniem was met pornographie. Want dàt is het, wat deze heeren heel veel geven. Ik heb nog wel wat anders te doen, dan mij uitsluitend bezig te houden met alles, wat in zekere kringen voor de pers wordt in elkaar gezet, maar wàt ik van beide mannen gelezen òf doorloopen heb, doet mij werkelijk al heel onaangenaam aan.

't Is dan ook wel om nog eens twee keer te lezen, of het er wel staat, als men zoo ziet, dat een criticus (die trouwens zelf ook nog al wat in het vieze genre geleverd heeft) een der laatste

romans van dien „uitmuntenden kunstenaar" noemt: „het voortreffelijkste, wat wij van dien aard hebben". En om ons dat te bewijzen, haalt hij er een brok van aan, zoo *in vies* en walgelijk, zoo vòl van de allerlaagste straattaal en de gemeenste godslasteringen, dat het mij totaal onbegrijpelijk is, hoe een Lod. van Deyssel dat kunst durft noemen.

Naturalisme. Och kom! Is dat naturalisme, 't welk ons alleen en uitsluitend en voortdurend met gemeene, vieze, walgelijke histories bezig moet houden, dan dank ik er hartelijk voor, en wensch uit alle macht, dat er maar nooit zoo'n term, nog minder zoo'n wijze van schrijven ware ontstaan. Neen, het is geen kunst, het lage en het gemeene weer te geven, photographisch juist, zonder één vloek over te slaan, zonder ééne gemeenheid te verzwijgen. Of zijn wij dan allemaal beesten? Of is er in de wereld dan niets, absoluut niets, dan vuiligheid? Of verkeeren dan die schrijvers van al dat naturalisme uitsluitend met ploerten van allerlei soort? Zijn zij dan blind, totaal blind voor het vele goede, wat er in de wereld is? Hebben zij nooit een goed mensch ontmoet? Zijn hun ouders en grootouders, hun broers en zusters, hun vrouwen dan allemaal bedorven?

Och, dat moet je zoo niet nemen. 't Is kunst, wat die mannen maken! O, zoo, nu laten ze me dan met hun kunst van het lijf blijven. Ik houd er niet van. Maar neen, het is een l e u g e n, dat zij kunst maken. 't Is een l e u g e n, dat zij kunstenaars zijn. Zij doen de kunst schande aan, zij ontsieren het woord kunstenaar. Kunst heeft niets, totaal niets met gemeenheid uit te staan. Kunst moet verheffen en veredelen, en als zij dat niet doet, als zij verlaagt en bederft, als zij vuil en vies is, als zij stinkt, dan moet zij evenzeer geweerd worden uit de samenleving als alles, wat uit onze overbeschaafde en overgevoelige maatschappij wordt uitgestooten.

Maar de groote menigte zwijgt. Het is nu eenmaal mode. En het staat zoo mal zich te verzetten, zoo achterlijk. Goed, als het

dan zijn moet, wil ik graag achterlijk wezen. Naar mijn meening zijn de lui, die de allereerste begrippen van zedelijkheid, ja van welvoegelijkheid nog niet kennen, heel achterlijk.

„Iemand moet weten, wat er al zoo gebeurt, moet toch op de hoogte blijven van den tijd en de voornaamste schrijvers kennen", dat is een ander, heel gangbaar excuus, waar tegenover ik gewoonlijk de vraag stel, of die weetgierige bestudeerders van tijdgenoot en wetenschap, ook zoo gretig grijpen naar werken over tegenovergestelde onderwerpen, of zij ook zoo graag op de hoogte blijven van wat door streng geloovigen wordt geschreven.

Praatjes, bierhuispraatjes!

Och, was dit laatste maar waar! Waren het nog maar verontschuldigingen, die men alleen te hooren kreeg van koffiehuisgeleerden. Maar de door ons gewraakte begrippen zijn verder doorgedrongen. Een redactie als van *De Gids*, het tijdschrift, dat, voor katholieken om zijn strekking niet aan te bevelen, toch bij heel veel hoogstbeschaafde en hoogstzedelijke families met ingenomenheid ontvangen werd en wordt, aarzelt in de laatste jaren niet schetsen, novellen, romans op te nemen, die er niet door kunnen, die op zijn zachtst gezegd niet betamelijk zijn. 't Is mij een raadsel, dat nog zoo veel *families* dat deftige (?) tijdschrift blijven lezen.

En wat mij nog het meest betreurenswaardige feit dunkt, is dat niet alleen mannen *alles* schrijven, maar dat ook vrouwen dat gaan doen. En daarvoor heeft *De Gids* ook al plaats. Ik geloof niet, dat de redactieleden van dat tijdschrift bij zich in huis een vrouw zouden dulden, die in het dagelijksch leven uitdrukkingen bezigde, zooals een dame (?) die het vorige jaar in *De Gids* waagde te schrijven. Uitdrukkingen, die geheel onnoodig waren, maar die met een zekere bravoure werden neergeschreven, naar 't schijnt, om toch eens te breken met alle overdreven preutschheid. En nu in het laatste nummer is een zekere Augusta de Wit, die vroeger de wereld schijnt ver-

edeld te hebben onder den naam van G. W. Sylvius, weer eens echt ferm aan den gang. Welzeker, als een boer vloekt, waarom zou Augusta de Wit dat niet opschrijven! Als een dronken kerel zegt: dat hij het verd.... waarom zou juffrouw Augusta de Wit dat dan niet voor het nageslacht bewaren als kostbare woorden, opgevangen van welsprekende lippen, liefst voluit geschreven! Ik ben geen voorstander van overdreven preutschheid, maar van daar tot manachtige aanstellerij, die soms gemeenheid wordt, is nog een heele afstand. Trouwens het schetsje is de moeite van het drukken niet waard, en als *De Gids*, die beweert zoo keurig te zijn op stijl, en alleen het beste, wat hij krijgen kan aan zijn lezers wil aanbieden, zulke dingen moet opnemen, dan is het al treurig gesteld.

Is dit een der uitingen of gevolgen van de beweging, waarvoor men zoo gelukkig was het woord feminisme uit te vinden? Dan zullen die feministen zelf hun zaak bederven. Want hoe gaarne wij toegeven, dat de vrouwenbeweging voortspruit uit het niet te ontkennen feit, dat zonder zich een positie in de maatschappij te veroveren, duizenden vrouwen broodeloos zouden zijn, is dat toch allerminst een reden, dat de vrouwen zich zullen ontslagen gaan achten van alle banden. Als zij beweren, dat de mannen zooveel slechter zijn dan de vrouwen [1]), dan deden zij beter niet de mannen in alles zoo na te volgen. Zeker niet in hun gebreken. En het is al een heel slechte gids, die dames als Augusta de Wit binnenleidt in de huisgezinnen, waarin hij toegang heeft.

Nijmegen. M. A. P. C. Poelhekke.

[1]) Zie b.v. Sarah Grand's roman *The heavenly twins*.

OVER NATUURLIJK AUTEURSRECHT.

Het natuurlijk auteursrecht, nl. een recht, dat aan *auteurs* wordt toegekend *buiten civiele wetten om*, is een punt, dat vooral door de schrijvers onzer eeuw, en meer bepaaldelijk in de laatste jaren besproken werd. Het verdient trouwens de aandacht der geleerden ten volle, want het staat in verband met verschillende andere gewichtige vraagstukken der moraal, en wil men het grondig onderzoeken, dan is men gedwongen den zin en de kracht van verschillende rechtsbeginselen nauwkeurig vast te stellen en te omschrijven, iets, wat voor de geheele rechtswetenschap van het hoogste gewicht is. Waaruit immers ontstaan op dit gebied dikwijls geschillen of dwalingen, tenzij uit het verkeerd verstaan van de beteekenis en den omvang der principen, die toch in ieders mond zijn en door een ieder als waar gehuldigd worden?

Nu zijn in de vraag over auteursrecht vele punten te onderscheiden. Sommige dier punten zijn zóó duidelijk, dat nooit daaromtrent eenig ernstig geschil heeft geheerscht; wie bij voorbeeld kon ooit betwijfelen, of het tegen het natuurrecht en zelfs tegen de strikte rechtvaardigheid is iemands handschrift te ontvreemden, of dat handschrift tegen den wil des schrijvers publiek te maken, of iemand de eer van het auteurschap te ontrooven? Wie ook zou ernstig kunnen betwijfelen, dat het *dikwijls* eene onedele, liefdelooze daad *kan zijn*, eene daad ook strijdig met het algemeen welzijn, een boek, dat reeds uitgegeven is, opnieuw uit te geven tot eigen voordeel tegen den wil des schrijvers in? — Het is dan ook volstrekt onze bedoeling

niet het natuurlijk auteursrecht in geheel zijn omvang te behandelen; wij wagen hier slechts de poging om één punt dier vraag, een punt, waaraan bijzondere moeielijkheden kleven, toe te lichten.

Dit eene punt dan betreft de nieuwe uitgave van een boek, geschied tegen den wil des schrijvers, en hare verhouding tot de *strikte rechtvaardigheid* krachtens *zuiver natuurrecht*, of krachtens de natuurwet alleen. Slechts in deze beperkte opvatting willen wij het auteursrecht bespreken en wij kiezen daartoe gemakshalve den vorm, waarin een der laatste schrijvers dit vraagpunt heeft voorgesteld.

„Is het krachtens *enkel natuurrecht* door *de strikte rechtvaardigheid* (justitia commutativa) verboden, een gedrukt en reeds uitgegeven boek, dat men op wettige wijze verworven heeft, tot eigen voordeel opnieuw uit te geven, tegen den wil des schrijvers in" [1]?

Wij stellen hier „enkel natuurrecht" tegenover een natuurlijk recht, dat ontstaat uit *vrije overeenkomsten*. Verbindt men zich namelijk door belofte of een ander contract ertoe een boek niet opnieuw uit te geven, dan spreekt het vanzelf, dat men krachtens de natuurwet daartoe verplicht is; dit wordt door niemand betwist en dus door ons niet onderzocht. Doch het *recht, dat* daaruit voor den auteur *ontstaat*, is niet een *bloot natuurlijk* recht; het is ontstaan uit den vrijen wil des menschen; dat deze vrije wil *de kracht bezit* zulk een recht *te doen ontstaan, dat* moet men aan het zuiver natuurlijk recht toeschrijven; doch niet het *ontstane recht* zelf. Welke kooper trouwens zou het in zijn hoofd krijgen te zeggen: „Dit huis (dat ik zooeven gekocht heb) behoort mij toe krachtens enkel natuurlijk recht, krachtens de natuurwet alleen"? Door „enkel natuurrecht" wordt dus een recht verstaan, welks ontstaan van den wil des menschen geheel onafhankelijk is; zoo zijn wij b.v. krachtens enkel natuurlijk recht verplicht

[1]) Vgl. Cathrein, *Philosophia moralis in usum scholarum*, n. 385.

God, onze ouders, onze kerkelijke en burgerlijke overheden te eeren, onzen naaste lief te hebben, hem zijn eigendom niet te ontnemen.

Ook vragen wij niet, of deze handelwijze verboden is door *positieve*, *civiele* wetten; ook niet, of die civiele wetten ten gevolge hebben of kunnen hebben, dat bovengenoemde handelwijze tegen de *strikte rechtvaardigheid* zij; de vraag blijft: is zij dit krachtens enkel natuurrecht?

Wij onderzoeken dus ook niet, of zij tegen de liefde en billijkheid indruischt, of zij niet somtijds of dikwijls in strijd is met den plicht om het algemeen welzijn te bevorderen (justitia legalis). Dit alles zij buiten rekening en bespreking gelaten.

Wij onderzoeken slechts, of het eene schending is van een *strikt recht*, gelijk staand met een recht, dat iemand op *zijne* zaak heeft; eene schending, die dus tot restitutie verplicht; een vergrijp tegen de *strikte* rechtvaardigheid, welke aan een ieder in strikten zin het *zijne* doet geven; en of zij dit alles is reeds krachtens het *natuurrecht alleen*.

Met al deze beperkingen blijft de vraag nog belangrijk genoeg om de aandacht te trekken. Wij vinden ze dan ook in dezen zin bij vele hedendaagsche schrijvers behandeld; doch, gelijk in deze stof te verwachten was, tegenstrijdig beantwoord. Onder de auteurs, die een bevestigend antwoord geven of naar bevestiging overhellen, noemen wij Cathrein [1]), Lehmkuhl [2]), van Gestel [3]); ontkennend antwoorden Marres [4]), Gury [5]), Bucceroni [6]), Walter [7]).

---

[1]) T. a. p.

[2]) *Theologia moralis* (ed. 8) n. 904.

[3]) *De justitia et lege civili* (ed. 2) p. 148.

[4]) *De justitia* (ed. 2a) n. 24.

[5]) *Compend. theol. mor.* cum notis Ballerini (ed. 2a) T. II, n. 568.

[6]) *Institut. morales*, I, n. 877.

[7]) *Naturrecht*, n. 213. Anderen geven de beide meeningen weêr zonder zich uit te spreken. Zoo Carrière (*De justitia*, I, n. 59 vv.) Aertnys (*Theol. mor.* Lib. III, n. 257). Ballerini (in zijne noten op Gury, l. c.) schijnt het met de eersten te houden.

Wij meenen, ons bij deze laatsten te moeten aansluiten en stellen dus als onze meening, dat „auteursrecht", in den boven door ons bedoelden zin, geen *natuurlijk recht* van *strikte rechtvaardigheid* is; wij zullen trachten de juistheid dezer meening te bewijzen.

Tot dat einde gaan wij de voornaamste argumenten der tegenovergestelde meening hooren en aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpen.

„Iedereen — zoo kunnen wij een eerste argument voor die meening weêrgeven — iedereen kan iets, wat hij bezit, verkoopen, òf wel onvoorwaardelijk, òf met bijvoeging van zekere voorwaarden. Dit geldt dus ook van den schrijver van een boek of van den boekhandelaar, zoo hij in des schrijvers rechten getreden is. Want vóór zij de boeken verkoopen, zijn schrijver of boekhandelaar zeker eigenaar dier boeken. Zij kunnen ze dus verkoopen onder voorwaarde, dat de koopers ze niet tot eigen voordeel opnieuw drukken en uitgeven. Welnu, deze voorwaarde wordt tegenwoordig over 't algemeen door schrijvers en boekverkoopers uitdrukkelijk gemaakt of wordt ten minste door het algemeen gebruik stilzwijgend als bestaand erkend. Bijgevolg, die een exemplaar van een boek koopt en het opnieuw laat drukken en verkoopen, doet den auteur een eigenlijk gezegd *onrecht* aan [1]).

Wij antwoorden hierop het volgende: vooreerst: *indien* door auteur of boekverkooper werkelijk deze voorwaarde, hetzij uitdrukkelijk hetzij stilzwijgend, wordt gemaakt, en *indien* de kooper evenzoo *die voorwaarde aanneemt* en zich dus, *buiten civiele wetten om*, verplicht op straffe van schending der *strikte* rechtvaardigheid van dergelijke nieuwe uitgave af te zien, — dan, ja dan is de kooper wezenlijk en werkelijk tot dat alles verplicht en dus ook tot vergoeding van de geheele schade, die zijne nieuwe uitgave voor den auteur of diens boekverkooper ten gevolge heeft.

---

[1]) Vgl. Cathrein, t. a. p. — Ook van Gestel (t. a. p.) schijnt aan dit argument zijne goedkeuring te hechten.

Maar die verplichting ontstaat volstrekt niet uit het auteurschap, en het strikte recht, dat daaraan in den auteur (of diens boekhandelaar) beantwoordt, is volstrekt geen *auteursrecht*, en het is ook volstrekt niet een *bloot natuurlijk* recht.

Het is een recht, dat enkel uit den aard van dat verondersteld koop-verkoop-contract ontstaat; in het aangehaalde argument wordt nl. *verondersteld*, dat niet alleen het boek voorwerp van het verkoopcontract is, maar ook de *willekeurig bijgevoegde* last, de verplichting nl. door den kooper *vrijelijk* op zich genomen het boek niet opnieuw uit te geven zonder toestemming van schrijver of boekhandelaar. Die bijgevoegde last had door hen evengoed kunnen worden weggelaten; de kooper had kunnen weigeren dien last op zich te nemen; het zou dus volstrekt niet ontstaan uit het *natuurlijk recht alleen* [1]). Het zou aan elken verkooper van welke zaak dan ook kunnen toekomen; zoo bijv. kan iemand een boek, waarvan hij slechts eigenaar, geen auteur is, en hetwelk hij noch van den auteur noch van diens boekverkooper gekocht heeft, verkoopen onder de vermelde voorwaarde of met vermelden last, en met dezelfde gevolgen; een duidelijk teeken, dat hier van *auteursrecht,* als van een recht, den *auteur als zoodanig en van natuurswege* toekomend, volstrekt geen sprake kan zijn.

Dit zou reeds genoeg zijn om het aangehaalde argument ongeldig te verklaren en ongeschikt om het bestaan van een *bloot natuurlijk en strikt* auteursrecht te bewijzen. Doch het schijnt ons zelfs de kracht te missen, om het *feitelijk* bestaan van een strikt recht, als *voortkomende* uit bijgevoegden en door den koo-

---

[1]) Wil men het veronderstelde contract als eigenlijk *voorwaardelijk* contract beschouwen, dan zou het van de zijde des auteurs of boekverkoopers zóó moeten worden uitgedrukt: „Ik verkoop u dit boek, *indien* en *voorzooverre* gij de verplichting op u neemt het niet ten uwen bate opnieuw uit te geven". Zou de kooper die verplichting niet op zich nemen, dan zou het contract ongeldig zijn.

per aangenomen *last* of *voorwaarde*, te doen aannemen. Wil immers het argument ten minste *die* kracht bezitten, dan moet het veronderstellen, niet alleen dat tegenwoordig over 't algemeen de verkoop van boeken door boekhandelaars of auteurs onder bijvoeging van dien last geschiedt, maar ook *dat de koopers* en wel *buiten de civiele wetten om* (men verlieze dit niet uit het oog) *zich tot onderhouding daarvan verplichten* [1]). Deze laatste veronderstelling echter — en deze *moet* gemaakt worden, wil het argument deugen — deze veronderstelling is tamelijk sterk en blijft slechts eene veronderstelling, die nog op bewijzen wacht. Wie zal trouwens zoo maar voetstoots aannemen, dat tegenwoordig elke aankoop van een boek, zoo hij bij den auteur of *diens* boekverkooper geschiedt, slechts een voorwaardelijk contract (contr. conditionatus) is of een contract, waarbij men zich *uit vrije keuze*, ook *abstractie gemaakt van de verplichting door burgerlijke wetten* opgelegd, en krachtens strikte rechtvaardigheid verplicht van eene nieuwe uitgave af te zien (contr. sub modo)? Wie is, zelfs onder de *geleerden* en *rechtskundigen*, zich van deze verplichting, als van eene *natuurlijke verplichting van rechtvaardigheid*, bewust? En dat bewustzijn zou toch zeker, ten minste bij geleerden en rechtskundigen, bestaan, zoo zij wisten, dat hun koopcontract boven vermelden *last* of *voorwaarde*, *buiten civiele wetten om*, in zich sloot.

Het tweede argument der meening, die wij bestrijden, luidt aldus:

---

[1]) Wij zeggen: *buiten de civiele wetten om*, want dat deze een *auteursrecht* kunnen scheppen, wordt, gelijk reeds gezegd is, niet betwist. — Wij ontkennen natuurlijk niet, dat al wordt de *verplichting zelve* buiten civiele wetten om door den kooper op zich genomen, hij toch, wat den *duur* dier verplichting betreft, zich op de burgerlijke wet zou kunnen beroepen; deze burgerlijke wet heeft immers in sommige gevallen de macht om de uitgestrektheid van natuurlijke plichten, b.v. die van schadevergoeding of restitutie, te beperken.

„Het is (strikt) onrechtvaardig een ander tegen zijn redelijken wil in te beletten de stoffelijke vruchten, die zijn arbeid opleveren kan, in hun geheel of ten volle te plukken. Welnu, die tegen den wil van den auteur of diens rechtbezitter een boek opnieuw laat drukken en verkoopen, belet den auteur tegen zijn redelijken wil in, alle stoffelijke vruchten, die zijn arbeid opleveren kan, te verwerven. Dus kwetst hij de rechtvaardigheid."

Dit argument wordt aldus toegelicht:

„Indien het een ieder vrijstond een gedrukt boek opnieuw te laten drukken en verkoopen, dan zou de auteur van zijn boekhandelaar bijna niets meer voor zijn boek kunnen krijgen. Welke boekhandelaar immers zou een behoorlijk honorarium willen geven, indien het elken anderen boekhandelaar vrijstond hetzelfde boek, zoodra het verschenen is, opnieuw te drukken en tot eigen voordeel te verkoopen? Dus zou de auteur tegen zijn redelijken wil belet worden de volle vrucht van zijn arbeid te plukken; en dat is onrechtvaardig" [1]).

Vóór alles herinneren wij den lezer er aan, dat eigenlijk de vraag is, of de door het bovenstaande argument veroordeelde handelwijze eene daad is tegen de strikte rechtvaardigheid, en dat wel, krachtens het natuurrecht alleen. Al volgt nu uit gezegd argument, dat die handelwijze liefdeloos of onedel is, dat zij strijdt met het algemeen belang, dan willen wij die conclusie niet betwisten; daarover loopt het dispuut volstrekt niet.

Ziet men nu het bovenstaand argument goed onder de oogen, dan bevindt men, dat zijne kracht in twee punten gelegen is; *vooreerst* in het door de geleerden algemeen aangenomen beginsel: *Res fructificat domino:* de vruchten der zaak komen den heer der zaak rechtens toe; *ten tweede* in de stelling: het is *onrechtvaardig*, iemand te beletten de *vruchten van zijn arbeid* ten volle in te oogsten.

Wij moeten dus op de eerste plaats gaan onderzoeken, welke

[1]) Vgl. Cathrein, van Gestel, Lehmkuhl, t. a. p.

de eigenlijke zin van dat algemeen aangenomen beginsel is; *in hoeverre* het waar is; *in hoeverre* iemand een *strikt recht*, een recht, door de *justitia commutativa* gegeven, op de „vruchten van zijn arbeid" heeft. — Dat dit recht niet zonder grenzen is, blijkt al aanstonds uit het volgende voorbeeld. De weide van mijn buurman is dit jaar veel vruchtbaarder, brengt dus veel meer op dan vroeger, en dat wel alleen ten gevolge van een kanaal, dat ik aan de grens *mijner* weide heb gegraven. Die vruchtbaarheid van buurmans weide is zeker eenigermate de *vrucht van mijn arbeid*. Volgt daaruit, dat ik ook maar de minste aanspraak op die grootere vruchtbaarheid of op vergoeding daarvoor, zelfs in zoover die vruchtbaarheid werkelijk alleen *aan mijn arbeid* te danken is, kan maken? Dit zal wel niemand beweren.

Het begrip van *vrucht* moet dus nader worden omschreven en onderscheiden worden; dan kunnen wij de draagwijdte van het principe: *Res fructificat domino* leeren kennen. Het woord *vrucht* kan genomen worden in *eigenlijken* en in *figuurlijken* zin. Wat het in den eigenlijken zin beteekent, behoeft geene verklaring: daarmede bedoelt men datgene, wat door planten en dieren geteeld wordt. In figuurlijken zin echter wordt elk *gevolg* of *uitwerksel* „vrucht" genoemd.

Nu kan echter iets *gevolg of uitwerksel* (bijgevolg *vrucht*) van iemands arbeid genoemd worden in *engeren* zin of in *ruimeren* zin. *Vrucht* in figuurlijken *engeren* zin genomen is datgene, wat met iemands arbeid in *onmiddellijk* verband staat; wat het voorwerp was, en dus het voortbrengsel is van zijne geestelijke of lichamelijke krachtsinspanning, of — in geval die vrucht als voorwerp van *handel* moet dienen — het gelijkwaardige, het aequivalent daarvan. Tot die onmiddellijke vruchten behooren b.v. eene door mij uitgedachte verhandeling; een eigenhandig geschreven boek; de boeken, op mijne kosten gedrukt, zoolang ik ze niet aan iemand anders (boekverkooper) heb overgedaan;

een kunstwerk door mij vervaardigd; of de *prijs*, die voor dat alles in den handel gegeven moet worden.

In *ruimeren* zin is „vrucht" van iemands arbeid, datgene, wat er slechts *middellijk* uit voortvloeit; iets dus, wat voortkomt niet uit den arbeid zelven, maar uit het *gevolg* of *uitwerksel*, dat door dien arbeid tot stand werd gebracht, en dat nu *niet als instrument* door den persoon, die *zelf dien arbeid verricht heeft,* wordt gebruikt. Daartoe behooren b.v. de vruchtbaarheid van buurmans weide, waarvan wij boven hebben gesproken; het nut, dat een door mij geschreven boek in den geest van anderen sticht; het geld, dat de nieuwe bezitter van mijn boek door het wederverkoopen of zelfs het opnieuw uitgeven verwerft; dit alles is een *verwijderd* gevolg van mijn arbeid, eene vrucht in slechts *ruimeren zin* [1]). En om eenvoudig en geheel juist te spreken, de *verwijderde* vrucht van mijn arbeid is *niet* eene *vrucht van mijn arbeid*, maar is eene vrucht van het *gevolg* daarvan.

Op *welke* der vruchten in oneigenlijken zin nu heeft hij, die den arbeid verrichtte, een *strikt* recht?

De *strikte* rechtvaardigheid, zoo antwoorden wij, heeft tot taak den mensch in de volheid van zijn wezen en van hetgeen daartoe als natuurlijk aanhangsel of natuurlijke uitbreiding behoort, te handhaven; hem te doen behouden of te doen geven, wat van die volheid deel uitmaakt. Daartoe behoort echter zekerlijk de persoonlijke *krachtsinspanning* of zijn *arbeid* in subjectieven zin; doch eveneens zijn arbeid in objectieven zin, het *door hem voort-*

---

[1]) Uit de aangehaalde voorbeelden blijkt, dat het *onverschillig* is, of dat *gevolg* of *uitwerksel* als op zichzelf staande werkt, of dat het door *vreemde* krachten wordt gebezigd. Zou echter *mijn voortbrengsel* door *mijzelven* gebruikt worden als *instrument* om iets anders te doen ontstaan, dan zou ook dit weer tot de *onmiddellijke* vruchten van mijn arbeid moeten gerekend worden (b.v. indien ik een door mij geschreven boek aan anderen voorlees). Immers, wat het *werktuig* tot stand brengt, komt op rekening van die het daadwerkelijk gebruikt.

gebrachte (in de veronderstelling nl., dat de *stof*, waarop hij arbeidt, ook zijn eigendom is [1]); en indien hij dien arbeid wil verkoopen, behoort ook het ruilaequivalent daarvan tot die volheid; twee wettige beweringen, die door iedereen worden aangenomen. Bijgevolg heeft hij op dit alles krachtens zijne natuur zelf een *strikt* recht.

De verwijderde of *middellijke* vruchten van uwen arbeid echter, die nl., welke eigenlijk een voortspruitsel zijn eener physiek of zedelijk werkende kracht, onderscheiden van de uwe, en slechts „vruchten van uwen arbeid" genoemd worden in zoover datgene, wat gij hebt voortgebracht, doch niet meer met u verbonden is, *zelf* vruchten oplevert — die *verwijderde* vruchten behooren niet bij de volheid van *uw* wezen, maar veeleer bij *het wezen van het door u voortgebrachte* of — in geval dit niet uit zich in staat is te werken — bij het wezen dier vreemde, van u onderscheiden en zelfstandig optredende kracht. De *strikte, commutatieve rechtvaardigheid wijst u dus dit niet als het uwe toe.*

Dit alles passen wij toe op den „arbeid eens *schrijvers*": welke zijn de *onmiddellijke* vruchten daarvan?

Zeker niet de winst, dien de *kooper* van zijn boek uit eene hernieuwde uitgave, welke hij *zelf* het licht doet zien, zal behalen, want deze winst is het aequivalent van den arbeid des *nieuwen uitgevers*; *zeker niet* de winst, dien de schrijver (of diens boekverkooper) *zou* behalen, *indien* nog meer koopers *zijne* uitgave kochten en niet die andere; want deze voorwaardelijke winst hangt van de vrije *keuze en daad der koopers* af.

Men zegt, wel is waar: „Het zijn de *gedachten des schrijvers*, die opnieuw worden uitgegeven". Doch — let wel — niet zijne

---

[1]) Is dit niet het geval, gelijk bijv. bij arbeiders, die niet op eigen grondstoffen hunne werkkracht uitoefenen, dan geldt onze stelling alleen van den arbeid in subjectieven zin, nl. van de krachtsinspanning zelve of van het door wettigen ruilmaatstaf aangewezen aequivalent (ruilwaarde) daarvan. Vgl. *Theorie van het rechtvaardige loon* in *De Katholiek*, Dl. CXII, blz. 304—321.

gedachten in hun eigen natuur; maar veeleer slechts *een nieuwe reeks letterteekenen*, die deze gedachten afbeelden; — men verlieze dit niet uit het oog.

Als dus die nieuwe uitgever de volle eer van het auteurschap aan u, den schrijver, laat, ontneemt hij u niets van hetgeen u krachtens *strikt recht* toebehoort. Immers wèl de gedachten, maar niet het gedrukte boek zelf zijn aan u ontsproten of het onmiddellijk voorwerp uwer krachtsinspanning.

Maar — zoo hoor ik mij opwerpen, en hiermede komt het *tweede* en wel *hoofdzakelijke punt van het argument* ter tafel — die nieuwe uitgave belet mij toch al die vruchten uit mijn arbeid te trekken, die ik er uit trekken kon; is dàt dan niet tegen de strikte rechtvaardigheid?

Wij antwoorden: een ander het verwerven van een goed te beletten, is tegen de *strikte* rechtvaardigheid — zoo leeren de moralisten [1]), steunend op het begrip van strikte rechtvaardigheid zelve — *in twee gevallen*: *vooreerst*, wanneer die andere een *strikt recht* op dat goed heeft; *ten tweede*, wanneer dat beletten geschiedt door *in zich onrechtvaardige* middelen, als daar zijn: geweld, bedrog, list, leugen, laster.

Welnu, wat het eerste betreft, hebben wij reeds aangetoond, dat de auteur *geen strikt recht* op die begeerde winst heeft.

En wat het tweede betreft, merken wij het volgende op: die nieuwe uitgave het licht te doen zien, belet wel is waar den auteur die grootere winst te verwerven; maar die daad staat, ten opzichte van dat gevolg, toch niet gelijk met bedrog, geweld, list, laster, leugen (wij veronderstellen immers, dat de eer van het auteurschap, zoowel wat de gedachten als wat den vorm dier gedachten betreft, geëerbiedigd blijft [2]): die daad, die nieuwe

---

[1]) Vgl. Lehmkuhl, t. a. p. n. 973; Aertnys, t. a. p. n. 341.

[2]) Ook veronderstellen wij, dat de uitgave getrouw de vorige wedergeve. Verminking, vervalsching zou immers met bedrog of leugen gelijkstaan.

uitgave staat eenvoudig gelijk met eene uitnoodiging, eene aansporing tot het publiek gericht, om niet alleen of niet zoozeer de exemplaren van die uitgave des auteurs, maar ook of liever deze andere te koopen. Het publiek zal wellicht ten gevolge dezer nieuwe uitgave aan die des auteurs minder waarde toekennen; de auteur zal den prijs lager moeten stellen; hij zal wellicht met zijne exemplaren blijven zitten — een alleronaangenaamst geval; maar dat toch niet het *strikt onrechtvaardige* van de oorzaak ervan bewijst.

Indien trouwens het feit, dat eene daad schadelijke gevolgen voor iemand anders heeft, reeds bewees, dat die daad *strikt onrechtvaardig* was, zouden wij dan niet moeten besluiten, dat *elke concurrentie onrechtvaardig* is?

Nu maken wel is waar de schrijvers, die onze meening niet aannemen, een onderscheid tusschen de *gedachten*, die in het uitgegeven boek vervat zijn, en den *vorm*, waarin die gedachten door den auteur zijn gegoten; de *gedachten*, zoo zeggen zij, worden natuurlijk door de uitgave van het boek gemeen goed voor allen; wat echter den *vorm* betreft, deze wordt gemeen goed slechts voor het *intellectueele* of *wetenschappelijke* gebruik ervan, niet voor het gebruik ervan als handelsartikel; en koopt men een boek, dan wordt men meester van den inhoud slechts wat het *wetenschappelijk* gebruik betreft, niet echter met betrekking tot de stoffelijke vermenigvuldiging ervan in den handel.

Het onderscheid, dat die schrijvers maken, zoowel tusschen *gedachte* en *vorm* der gedachte als tusschen *wetenschappelijk* en (laten wij het zoo noemen) *handels*gebruik is inderdaad zeer goed en juist; wij nemen het gaarne aan. — Doch al maakt men die distincties nog zoo dikwijls, al vindt men ze nog zoo schoon, men *bewijst* daarmede nog niet, dat een ander tegen de strikte rechtvaardigheid misdoet, door ook dat niet-wetenschappelijke *handelsgebruik* ervan zich toe te eigenen; de schrijvers, die de distincties maken, schijnen te veronderstellen, dat het

bewijs van die onrechtvaardigheid door hunne argumenten reeds werd geleverd. Het nauwkeurig onderzoek dier argumenten echter, dat ons tevens noodzaakte de beginselen, die deze vraag beheerschen, uiteen te zetten en erop toe te passen, deed ons veeleer het tegendeel besluiten. Wèl geven wij gaarne toe, dat die argumenten de wenschelijkheid, ja noodzakelijkheid aantoonen, dat het staatsgezag wetten make, om de belangen der auteurs te beschermen en daardoor hunne loffelijke schrijflust aan te wakkeren; ook ontkennen wij niet, dat naastenliefde, zorg voor 't algemeen welzijn de koopers dikwijls van zulke nieuwe uitgave zal moeten doen afzien; dat de Staat zelfs *strikte* rechten aan het auteurschap kan *verleenen*; maar op de vraag, die het eigenlijk betwiste punt alleenlijk is, kunnen wij geen ander antwoord geven, dan dat van natuurswege die daad niet tegen de strikte rechtvaardigheid aandruischt.

Wittem. J. L. Jansen, Cong. SS. R.

BOEKBEOORDEELING.

St. Thomas van Aquino. Drie voorlezingen door Dr. H. J. A. M. Schaepman. Utrecht, Wed. J. R. van Rossum, 1898.

Te Leuven bestaat een Genootschap der Studenten van de Katholieke Hoogeschool, onder de bescherming van den H. Thomas van Aquino. Dit genootschap dagteekent in zijn eersten vorm van 7 Maart 1649. Na de herstelling der *Alma Mater*, op verzoek van het Leeraarscorps mede hersteld, schijnt deze vereeniging, die drie, vierhonderd leden en bijna twintig Hoogleeraren onder hare Eereleden telt, eene schoone toekomst te gemoet te gaan.

De „Standregelen" van het genootschap behelzen ook deze bepaling: „Met den feestdag van den H. Thomas van Aquino worden er Conferentiën gegeven door een vermaarden Kanselredenaar". Dit jaar wenschte men een redenaar, die zou spreken in de taal van Hertog Jan I van Braband. Immers

„Was 't Brabants gebieder, die 't Neêrlandsch verhief
Tot een taal om in liedren te vloeien".

Aan dien wensch hebben wij Dr. Schaepman's drie schoone *Voorlezingen* over St. Thomas van Aquino te danken. Wat te Leuven klonk in de kracht van het levende woord, heeft de spreker ons hergeven door een bezielend geschrift.

Dr. Schaepman heeft zijne voordrachten willen behandelen met den stevigen ernst der Engelsche *Lectures*. Bij zijne beschouwingen over St. Thomas stelde hij zich voor de leer en de ideeën aan te geven, met het beeld van den leeraar en diens tijd; de leer, verbonden met de feiten uit het leven, en die feiten met de geestesontwikkeling: leven en leer. Zoo kon een hooger lust tot leeren bij anderen worden opgewekt. Onder welke hoofdgedachten de redenaar zijne denkbeelden, tot bereiking van dit voortreffelijk plan, zocht te

groepeeren, heeft hij ons, bij het begin zijner derde lezing, schilderachtig veraanschouwelijkt. Hij verplaatst ons naar Rome. Hij toont ons in de Camera della Signatura Rafael's grootsche tafereelen, waar de wijsgeeren in de School van Athene vergaderen, de Helikon zijn glorieus bevolkte hoogten toont, Justinianus zijn Wetboek uitvaardigt en Gregorius IX zijn Decretalen schenkt. Daar is ook dat weêrgaloos visioen, waar de belijdende en de schouwende Kerk den menschgeworden God, in zijn liefdegeheim verborgen, in zijn liefdeglorie zichtbaar, aanbidden, danken en genieten. Boven die wonderwereld zetelen zij: de *Sancta Theologia*, in de gestalte der Beatrix, die den hoogsten zanger tot de hoogste hoogten der poëzie heeft gevoerd, de jonkvrouwe in den witten sluier, den groenen mantel, het vlammend purperkleed, met den krans van olijfblad en granaatbloesem om het elpen voorhoofd: divinarum rerum notitia; — die nobele vrouwe der *Philosophia*, met het diadeem van helflonkerende steenen om de lokken, met het kleed, dat de elementen der natuur hebben samengeweven: causarum cognitio; — die koninklijke verschijning van het *Recht*, met haar souvereine kroon, haar eerlijke weegschaal, haar smetteloos zwaard: jus suum unicuique tribuitur; — die gevleugelde maagd, op haar hoogen zetel troonend als bereid tot hooger vlucht, geen andere krone dragend dan de kroon der blonde haren, geen ander sieraad dan het blauwe kleed, waarop de weêrglans van het empyreum rust, de zoete, schoone, heerlijke, onsterfelijke *Poëzie*: numine afflatur.

Onder deze vier teekenen tracht de schrijver ons Thomas van Aquino te doen zien, eerst als leeraar van het katholieke staatsrecht; dan als wijsgeer en godgeleerde; eindelijk als dichter.

Beschouwen we nog eenmaal die machtige scheppingen der Camera della Signatura, gelijk gij ze kent, lezer, uit uw onvergetelijk bezoek van het Vatikaan, of ten minste door plaatwerk en schetsen. Hier leeft het hooge weten in volle kracht, hier doordringen wijsheid en actie elkander, als licht en warmte op een rijken zomerdag. Een visioen van het volle leven! Dit is de bron der inspiratie geweest voor Dr. Schaepman's wetenschappelijke en godsdienstige verhandelingen over den Engelachtigen Leeraar.

Behalve dezen gemeenschappelijken trek van schoonheid, hebben de drie voordrachten elk haar karakter en merk van edele afkomst. Zoo munt, als ik goed zie, de beschouwing over Sint Thomas'

staatsleer uit door een hooge *realiteit*. De maatschappij, waarin wij leven, werkt langs duizend onzichtbare wegen op onze ziel; de invloeden zijn zoo talloos en fijn, dat de scherpzinnigste nog niet scherpzinnig genoeg is om dit subtiele samenstel te ontleden. Hoe moeielijk valt het daarom den meesten zich in andere tijden te verplaatsen. Dr. Schaepman, schijnbaar zonder inspanning, doet ons leven in de dagen van Aleijd van Bourgondië en den jongen koning Hugo van Lusignan. En vooral, hij stelt, bij de analyse van *De Regimine Judaeorum* en *De Regimine Principum*, die verheven beginselen van wijsheid en rechtvaardigheid in het licht, waardoor de eeuwen in een geheimzinnige verwantschap met elkander worden verbonden. Niet voor de school, maar voor het leven, voor het zeer rëeele leven, heeft de Aquiner geschreven, gearbeid. Hij had machtige vijanden te bekampen. Ziehier het beeld van den man, in wien de tegenstrevige geest was belichaamd:

„De eeuw van St. Thomas wordt voor een goed deel gevuld en beheerscht door eene geweldige gestalte: Frederik, de keizer, de tweede van dien naam uit het geslacht der Hohenstaufen. Een geboren held, een geboren staatsman, een geboren regeerder. Een man van wonderbare gaven, ook bij een wereld in zich. Maar een wereld zonder orde, zonder harmonie, zonder wet. De souvereine willekeur in vleesch en been. Een van die menschen, die de krankzinnige wijsgeer een *Uebermensch* zou hebben genoemd. Voor hem geen recht, geen waarheid, geen vrijheid, geen zeden. Toomlooze heerschzucht, ongebreidelde zinnelust zijn slechts de lavastroomen uit den onpeilbaren krater zijner zelfzucht. „De wet mijn wil" is het eerste en het laatste woord van zijn ik.

Deze man is in zijn dagen de moordenaar van het recht. Geen belofte of hij heeft haar gebroken, geen verdrag of hij heeft het verscheurd, geen eed of hij heeft hem geschonden. De eer is een dwaasheid, de zede is dwang, het recht is bedrog en God is een waan.

Toen heeft God Thomas van Aquino op doen staan".

Zochten wij ook in de tweede voordracht historieele portretten, wij zouden u dat van Albertus den Grooten toonen, tevens als een nieuw bewijs, hoe gloedrijk de hand, die gevallen geesten maalt, ook het genie weet te schilderen, dat zijne wieken uitslaat om snel

Gods hoog gebod te volvoeren. Doch, waardeeren wij liever den *wijsgeerigen zin*, waarmee de schrijver ons hier zijne suggestieve beschouwingen geeft over St. Thomas' wijsgeerig-theologisch werken. Terstond (bl. 43—48) treft ons de schets van den strijd, dien de Heilige, voor de vrijheid van het katholiek onderwijs aan de parijsche universiteit, gestreden en te Anagni, voor Paus Alexander IV, gewonnen heeft. Wat een hartelijk medeleven van dien kamp, waarop twintig jaren vol wonderbare vruchtbaarheid volgden! Was het mogelijk de meesterstukken, in die spanne tijds geschapen, te beschrijven, te ontleden? De schrijver deed wat het bestek eener enkele voorlezing hem toeliet: hij gaf ons den geest, de leidende gedachte, de richting dier talrijke werken. Met juistheid en opgewektheid; kort en goed. Lees eens met nadenken bl. 50—54. Het zij mij vergund, daarvan de volgende regels over de verhouding des Aquiners tot niet-christelijke wijsgeeren over te schrijven:

„Zooals Paulus de dichters van het Heidenvolk had doen getuigen van 's menschen verwantschap met God, zoo deed Thomas op nieuw klinken al die kloeke woorden en al dat kinderlijk gestamel wat bij de rondgangen van Aristoteles was gehoord. Want dit is het doel van geheel het menschelijk geslacht: „Quaerere Deum: God zoeken of het Hem misschien tasten of vinden mocht, hoewel Hij niet ver is van een iegelijk van ons".

Als zoekenden van God heeft Thomas van Aquino de wijsheid, de wijzen der oude wereld bejegend en zelfs de dwalenden van zijn tijd. Hij heeft om der waarheid wil zijn Aristoteles lief gehad, als een meester wiens volgeling hij slechts voor een deel van den weg en dan nog niet op alle paden kon zijn. Hij heeft zijn boeken gezuiverd van valsche vertolkingen, die den zin vervalschten. Hij heeft hem gesierd met verklaringen, die de meening des meesters verduidelijken en reinigen, zonder altijd de volle gedachte van den verklaarder terug te geven. De dwalingen heeft hij niet mogen bedekken of verbergen, maar ten volle en met heiligen eerbied heeft hij de wijsheid geopenbaard, die God in den grootsten wijsgeer, die de leermeester was van dien grootsten koning onder de volkeren, wiens reuzengestalte het heldenboek der Macha beeën opent, voor heel de wereld schitteren deed.

Ook bij hen, die hij bestreed en bestrijden moest, heeft Thomas de Godskracht geëerbiedigd, fel als hij het misbruik van die kracht heeft gewraakt en gebrandmerkt. Het was hem geen schande bij Joden en Arabieren te leeren, bij Maimonides vernuft en scherp doorzicht te huldigen, van alle gaven is de gever de Heer.

„Quaerere Deum", dat was voor hem de wet van zijn wijsbegeerte, de eindbedoeling van zijn vorschen naar waarheid, de geestdrift en de bezieling van zijn denken".

Omtrent het vraagstuk, welke verwantschap in de leer van het recht en den Staat tusschen den Leeraar van Aquino en den Stagyriet kan worden aangewezen, had de schrijver in eene aanteekening zijner eerste voorlezing te recht beweerd, dat men de commentaren op Aristoteles' *Politica* niet als de uiteenzetting van Thomas' meening te beschouwen heeft, maar als de toelichtende en zuiverende verklaring op de woorden van den Griekschen wijsgeer; — dat hier, behalve de *Opuscula*, waarvan wij boven reeds gewaagden, de beide *Summa's* de groote kenbronnen zijn. Het gegeven citaat vult deze bewering aan. En volkomen gegrond is de uitspraak, dat Thomas' verklaringen den meester verduidelijken en reinigen, „zonder altijd de volle gedachte van den verklaarder terug te geven".

Wat het leeren van den Heilige bij Joden en Arabieren betreft, achten wij Dr. Schaepman's zienswijze zeer nauwkeurig; ook, omdat hij de overdreven begrippen en averechtsche voorstellingen matigt en verbetert, waartoe de studiën der heeren Joël en Guttmann aanleiding konden geven. Waarlijk, dat Avicebron en Maimonides of Rabbi Moyses, gelijk de Aquiner hem noemt, door de Scholastieken niet enkel aan eene rationeele critiek onderworpen, doch ook met vrucht geraadpleegd zijn, dit behoeft geen enkel redelijk mensch te loochenen.

Dat onder de werken des gevierden Leeraars de *Summa theologica* met bijzondere liefde zou verheerlijkt worden, mochten wij allen van den schrijver verwachten. Inderdaad, het meesterwerk, de „wonderbouw" is door hem zóó geschetst (bl. 54—58), dat ook zij, die de kathedraal der godgeleerde wetenschap nooit dan uit de verte aanschouwden, een levendig verlangen in zich zullen gevoelen om te pelgrimeeren naar het heiligdom der God zoekende wijsheid.

Teekenachtig en naar de werkelijkheid getroffen, gelijk zoo menige regel is ook deze trek, die de schets der *Summa* besluit: „In al de diepten van het menschelijk weten, heeft hij [St. Thomas] in de nederigheid des geloofs gegraven en gevorscht, moedig opstrevend heeft hij zijn wonderbouw voltooid".

Iemand, die de drie voordrachten van Leuven aandachtig leest, kan het niet ontgaan, hoe wetenschap en geleerdheid er dienstbaar zijn aan de inspiratie, en hoe de inspiratie boeiende en oorspronkelijke gedachten schept. Niets echter is zoo *bezield en bezielend* als die schitterende lezing, waar de redenaar zijnen Heilige plaatst „onder het wondere teeken der Poëzie".

Bij deze derde voorlezing kan van ontleding in 't geheel geen sprake wezen.

De toon der aankondiging zou gansch in disharmonie zijn met den toon dezer hoog gestemde lyriek. De laatste levensuren en het heilig ontslapen des Leeraars; — het Hooglied; — de Poëzie en de Engel der school; — het Officie van het H. Sacrament — in deze tafereelen is wegsleepende, gloednieuwe schoonheid. Wie kon zoo schilderen, dat „weêrgaloos visioen, waar de belijdende en de schouwende Kerk den menschgeworden God, in zijn liefdegeheim verborgen, in zijn liefdeglorie zichtbaar, aanbidden, danken en genieten"?

Ik waag het niet op bijzonderheden te wijzen.

De lierzang moest in een nieuwen lierzang worden weêrspiegeld. Het levende water komt hier uit de rots bruisen; lesch uwen dorst aan den vollen stroom.

Met vreugde zien wij nog eenmaal terug naar Dr. Schaepman's nieuw geschrift in zijn geheel. De indruk is weldoend. Dit werk, de dietsche lustwarande in vollen bloei, lokt ongetwijfeld alle taalminnaren. Voor vele katholieken roept het de zoetste herinneringen wakker aan een verheven christenheld, wiens naam nooit in vergetelheid moge geraken; aan geniaal denken; rustige adelaarskracht, bij het streven; ootmoedige, nooit bezwijkende liefde in Christus. De schrijver riep ons het beeld voor den geest, door Andrea Orcagna te Florence, door Rafaël te Rome geschilderd: hij zelf schiep een beeld van den Heilige, waarin de oude idealen voor ons herleven. Men zegt, dat de tijden boos zijn; dat het leven der zielen kwijnt. Hoor het woord des meesters:

„Drie dingen zijn onsterfelijk: het ware, het goede en het schoone. Wie door deze drie dingen wordt gehuldigd en gevierd, overleeft wereld en tijd. De openbaring van het ware is het weten, de wetenschap van God en van den mensch. De openbaring van het goede is het gebed, het heilig, biddend leven. De openbaring van de schoonheid is de kunst.

Deze drie openbaringen omstralen Thomas' hoofd. Uit zijn bezieling is de *Divina Commedia* geboren, zijn geest bezielt, beweegt de werelden van Dante's dicht. In den lichtstroom van zijn genie heeft de Zalige van Fiesole, de Angelicus onder de schilders, zijn wonderbaar penseel gedoopt.

Tot de heiligheid van St. Thomas heeft geslacht op geslacht zich gewend, om haar bemiddeling te verkrijgen bij den koning der heiligen, de bron, die rein maakt en in reinheid bewaart, die wie zich aan haar wateren drenken, met onverwinnelijke vastheid vervult. De wetenschap van St Thomas is de boom des levens.... maar hier laat ik het beeld vallen, de werkelijkheid is te groot. Ziet en hoort den Paus der wetenschappen, die de negentiende eeuw, verbijsterd en verblind van haar weten, weèr tot de school van Thomas van Aquino roept.

Zoo verrijst hij voor ons, dragende op zijn ordekleed, dat wat geheel zijn wezen vervult: de Zon, de Zonne Gods. Hij is de zoon van het licht, de zoon van de zon. In hem is het licht, dat hem altijd verlicht, dat hem nooit doet struikelen, noch bij dag, noch bij nacht. Zijn oog is zuiver en daarom is geheel zijn verschijning licht. Licht van boven, licht van Gods genade; op zijn ziel viel de afstraling der zonneglorie, die op Thabor het aanschijn van Christus verheerlijkt heeft".

Wij zijn den schrijver van *St. Thomas van Aquino* van harte erkentelijk voor het ware, goede en schoone, dat hij aan zijn uitgelezen en dankbaar gehoor te Leuven en aan talrijke taalgenooten geschonken heeft. In eene voortreffelijke uitgave. Moge zijn woord het licht van Sint-Thomas' leer en leven voor velen doen opgaan, en de christelijke Renaissance verhaasten, die het streven is van Leo XIII.

Amsterdam. p. J. V. de Groot, Ord. praed.

Het geloof onzer vaderen door Z. Em. James Gibbons, Kardinaal-Aartsbisschop van Baltimore. Met machtiging des schrijvers vertaald en met het oog op Nederlandsche toestanden bewerkt door W. A. J. Blaisse, R. K. Pr. Waalwijk, Henri de Jong, 1898. Op houtvrij papier: *f* 1.65; op getint papier: *f* 1.20.

In 1896 schreef Ds. A. Veenhuysen als antwoord op mijn werkje *Het Huis op de Steenrots*, „gevonden onder de boeken van het leesgezelschap: Ring Tienhoven" [1]), een tegenschrift getiteld: *Geen Steenrots maar Zandgrond* [2]). Op bladzijde 33 van mijn boekje uitte ik aangaande het bekende *The faith of our fathers* van Z.Em. den Kardinaal-Aartsbisschop van Baltimore, James Gibbons, den volgenden wensch: „Wie zal dat populair en degelijk werk des beroemden Kardinaals bij het licht van de *Summa apologetica* van onzen hoogleeraar Rev. Pater de Groot O. P. voor Nederland b e w e r k e n! Hij zou Katholieken en Protestanten een onvergetelijken dienst bewijzen". Bij dien wensch schijnt Ds. A. V. een schrik ontwaard te hebben, althans hij riep uit: „Waarlijk, ik acht het een zegen te zijn, dat tot heden het werk van Kard. Gibbons nog niet bij het licht der *Summa apologetica* van Pater de Groot bij het Nederlandsch publiek is ingeleid" (blz. 51).

Hij beschouwde derhalve een Nederlandsche bewerking van een boekje, waarvan het hoofddoel is: *duidelijk uiteenzetten wat de Katholieke Kerk leert*, als een soort onheil, een ramp voor het Nederlandsch publiek.

Ik vat de kneep niet, wanneer ik denk aan het protestantsch beginsel: vrijheid van onderzoek.

Ik heb de kneep al vast, indien het Ds. A. Veenhuysen niet ontging, dat na de verschijning van het boekje in 1876 reeds in 1895 het 240ste duizendtal verscheen van 46 uitgaven; dat het werkje in hoofdzaak de onderrichtingen en leerredenen bevat, die de geleerde prelaat vroeger voor een *gemengd* publiek gehouden heeft; en dat zeer vele andersdenkenden naar aanleiding van die *„plain exposition and vindication"* der

---

[1]) Ds. A. Veenhuysen, blz. 1.

[2]) In hoever de schrijver in zijn bestrijding geslaagd is, mogen zij beoordeelen, die mijn repliek *De Paus* (eerste gedeelte) gelezen hebben en het tweede gedeelte, naar ik hoop nog vóór October, zullen lezen.

Kerk, door onzen Heer Jesus Christus gesticht, terugkeerden tot het geloof hunner vaderen.

Om het even of ik de kneep vat of niet, het „onheil" is veroorzaakt: het werkje van Kard. Gibbons *is* bewerkt voor het Nederlandsch publiek; de bewerker heet W. A. J. Blaisse, R. K. Pr.; en hij richt zich bepaaldelijk tot het volk van *Nederland*: alle toespelingen op Amerikaansche toestanden heeft hij laten wegvallen en op die van ons vaderland het oog gehouden.

Daarvoor breng ik hem mijn grooten dank. Een arbeid als den zijne bezaten wij niet. Het uitmuntend boekje: *Waar is de Kerk van Christus?* is iets anders, even degelijk en populair wel is waar, doch het spreekt niet zoo rechtstreeks op den man af tot *Nederlanders*. Ik bedoel dit: vertolk de blaadjes van Pater van der Hagen S. J. onverschillig in welke taal van een land, waar Protestanten wonen, die blaadjes blijven dezelfde taal spreken voor geest en hart; breng *Het geloof onzer vaderen* in andere talen over, aanmerkelijke wijzigingen zullen noodig blijken, wil het boek geheel verstaan worden of — *sit venia verbo* — pakken.

Er is in het boek van den belezen bewerker kleur, locale kleur op de juiste plaats; dat geschiedt geenszins door de besprenkeling met een verfkwast. De geloovige Protestanten van ons vaderland worden terstond gewaar, dat Kapelaan Blaisse *hen* toespreekt, *hun* geloof bedoelt, *hunne* leer bestrijdt, en wel met geen andere scherpte dan die der waarheid. Hij vergelijkt de verbrokkeling der protestantsche leer in *ons* land met de eenheid der Kerk, door Christus verlangd en enkel in de Katholieke Kerk zichtbaar, voor wie zien wil. Over stichtelijke lectuur sprekend legt hij het protestantsch *Uw Huisboek* naast het katholieke boekje van den monnik des Agnietenbergs, de protestantsche feuilleton-literatuur *De Martelaars* van *De Heraut* nevens het *Roomsch Martelaarsboek* van Opmeer, en merkt dan aan, hoe de *Navolging van Christus* door de vertaling van Ds. J. P. Hasebroek in godsdienstigen zin mishandeld is.

Over een aanmerkelijke wijziging van het vijfde hoofdstuk moet mij een woord van 't hart.

Kard. Gibbons had de goede gedachte om *aanschouwelijk* te maken, welke leer met die der Apostelen overeenkomt, en liet — ik meen op 't voorbeeld van een ander soortgelijk Engelsch werkje — drie kolommen naast elkander drukken, waarvan de eerste de leer der

Apostelen, de tweede die der Katholieke Kerk, en de derde de leer der Protestanten in hoofdtrekken bevatte. De letters moesten natuurlijk krimpen en werden dus minder aanschouwelijk, maar de overeenkomst en het verschil van de leer is op die wijze zoo aanschouwelijk, dat de *drie* bladzijden in het boek van Kard. Gibbons op zichzelf reeds voldoende waren om een Protestant tot ernstig nadenken te brengen en tot nauwkeuriger onderzoek te prikkelen.

Welke reden de bewerker gehad heeft die kolommen omver te halen en daarvan als een schip van drie lagen op elkander te maken, begrijp ik niet. Naar mijn bescheiden meening heeft zijn arbeid daardoor iets bij het oorspronkelijke verloren. Ik weet wel, dat zulke kolommen naar een schoolbord zweemen en dus juist niet sierlijk zijn in een boek, zoo mannelijk gedrukt als dat van den Waalwijkschen uitgever, maar... voor de andersdenkenden in Nederland is op 't punt van kennis der katholieke leer *aanschouwelijk* onderwijs broodnoodig.

The faith of our fathers is een echt Nederlandsch boek geworden in de handen van een priester, mede een bereisd man op 't gebied der protestantsch-godsdienstige literatuur, die uit zijn reizen voordeel trekt in het belang van zijn werk. Met aanhalingen uit Dr. Bavinck, Dr. A. Kuyper, *De Heraut*, Ds. J. H. Maronier, W. Moll, Bilderdijk, Fruin enz. heeft hij menig punt toegelicht of vastgehecht. Ook zegswoorden van katholieke schrijvers en geschriften (Dr. Schaepman, Mgr. Everts, *Geschiedvervalsching*, Weiss O. P., Prof. G. M. Jansen, *Het gulden wierookvat*, *Kirchenlexicon*, Hefele, Hergenröther enz.) kruiden of stevigen hier en daar de bewijsvoering. Mij dunkt, wanneer de Kard. Aartsbisschop van Baltimore het present-exemplaar van *Het geloof onzer vaderen* openslaat, zal hij, hoe onbekend wellicht met onze moedertaal, aan al die namen spoedig bemerken, dat Rev. W. A. J. Blaisse, „curate" (Etten bij Terborg, Holland), een ruim gebruik heeft gemaakt van het verlof door Z. Em. in een keurig, aanmoedigend briefje van 20 April 1896 hem „cordially" gegeven: *„to make such changes on the subject of civil government and others as the difference in the history of both countries may seem to require"*.

Ik breng hier openlijk mijn dank aan den bewerker voor den onvergetelijken dienst aan Katholieken en Protestanten bewezen. „Waarlijk, ik acht het een zegen, dat.... heden het werk van Kard. Gibbons... bij het Nederlandsch publiek is ingeleid",

en daarom mag ik den wensch van Baltimore's Aartsbisschop aan den bewerker tot den mijne maken: „God moge het werk zegenen met de vruchten, die Hij goedgunstig in deze streken heeft voortgebracht door *The faith of our fathers*". Die vruchten zijn talrijker dan Ds. A. Veenhuysen en ik bevroeden.

H. Ermann S. J.

NIEUWE UITGAVEN.

Commentarius de judicio sacramentali Joan. Bapt. Pighi ad trutinam vocatus a G. M. van Rossum, C. SS. R. S. Off. Cons. Ed. 2a, in qua responsa ad cl. Pighi observationes inserta sunt. — (Romae, Phil. Cuggiani; Utrecht, Wed. J. R. van Rossum; Tilburg, W. Bergmans).

Niemand, die een weinig in het heilig dienstwerk der Katholieke Kerk is ingewijd, zal ons tegenspreken, wanneer wij beweren, dat er in geheel de zedekundige godgeleerdheid geen stof is voor den practischen zielzorger van grooter gewicht dan die, welke in bovenvermeld werkje wordt behandeld. Er is namelijk sprake van de *occasionarii* en *recidivi*, die door den H. Alphonsus genoemd worden „de twee klippen, waartegen het meerendeel der biechtvaders schipbreuk lijdt" (*Praxis*, n 63). Aanleiding tot dit strijdschrift was eene brochure van Dr. Pighi, Professor van het Seminarie van Verona in Italië, waarin, op het voetspoor van eenige andere, zoo oudere als nieuwere, theologanten, een al te laxe praxis werd uiteengezet en verdedigd. De schrijver schroomde zelfs niet het gezag van den H. Alphonsus, den Leeraar bij uitstek der Moraal-Theologie voor zijne opiniën in te roepen. Tegen deze leer nu heeft onze beroemde landgenoot, de Zeereerwaarde Pater van Rossum, den strijd aangebonden. Zijne betrekking van Consultor van het H. Officie, welke eerste en gewichtigste van alle Romeinsche Congregaties met het toezicht over de katholieke geloofs- en zedenleer belast is, geeft hem voorzeker in deze een meer dan gewoon gezag. Dat zijn stem niet was als die eens roependen in de woestijn, blijkt wel hieruit, dat, zooals in de voorrede der 2e editie vermeld staat, de eerste uitgaaf reeds binnen ééne maand was uitverkocht. De schrijver toont in het *eerste* hoofdstuk aan, dat Pighi, al neemt hij den schijn

aan van Alphonsus te prijzen en te volgen, inderdaad diens leer geheel verminkt, en zelfs zijn gezag inroept voor stellingen, die door den Heilige uitdrukkelijk als *valsch* veroordeeld zijn. In het *tweede* hoofdstuk wordt wijd en breed gesproken over de *gelegenheidszondaars;* de leer der oudere theologanten, vooral die van den H. Alphonsus, wordt hier tegenover die van Pighi gesteld, zoowel in het algemeen, als voor de verschillende soorten van gelegenheden in het bijzonder. In het *derde* hoofdstuk wordt dan op dezelfde wijze gehandeld over de *hervallenden* of de *recidiven.* Onzes inziens heeft onze geleerde controversist zijn stof meesterlijk behandeld. Met scherpte wordt de theorie van zijn tegenstander ontleed; van alle beweringen wordt de reden aangegeven, op alle replieken en nietswaardige uitvluchten triomfantelijk geantwoord. Doorloopend ook bevestigt de schrijver zijn asserties en intrinsieke redenen door de uitspraken der Romeinsche Congregaties; door het gezag van heilige Bisschoppen en Missionarissen: Carolus Borromaeus, Thomas a Villanova, Franciscus Xaverius, Leonardus a Portu Mauritio, Segneri enz.; eindelijk door de leer van groote theologanten, b.v. Suarez, Lugo, Layman, Bonacina, Reginaldus, Cardenas, Viva en anderen; onder de modernen worden vooral Vitozzi en Aertnijs geciteerd. In een volgende editie zou de schrijver ook nog partij kunnen trekken van Lehmkuhl's artikelen in het *Theol.-praktische Quartalschrift* van Linz (jg. 1897). De zielzorger zal er verder tal van practische bemerkingen en raadgevingen in vinden, die getuigen van schrijvers juisten blik en gematigden geest. Geheel het strijdschrift eindelijk, in vloeiend Latijn en waardigen toon geschreven, ademt een geest van warmen ijver voor de eer van God en het heil der zielen, voor het behoud van het katholiek geloof en de reinheid der zeden.

T.

Overzicht der geheele Bijbelsche Geschiedenis door J. M. J. van Rooy, R. K. Priester en Leeraar aan het Seminarie Hageveld. — (Amsterdam, F. H. J. Bekker, 1898).

Een practische geest, een scherpe blik, maar vooral een ordenend verstand hebben de hand geleid, die dit werkje samenstelde. In een honderd vijf en twintig bladzijden wordt hier een overzicht gegeven van hetgeen in de boeken van het O. en N. Testament is

opgeteekend, maar alles zoo ordelijk verdeeld, zoo logisch gerangschikt, zoo juist en volledig samengevat, dat 't werkelijk een lust is, ook na gedane studiën, dit boekje nog eens open te slaan, om te zien, of men alles nog weet, wat vroeger gelezen of bestudeerd is.

Tweevoudig was het doel van den schrijver: vooreerst: den beginnenden een gemakkelijk hulpmiddel te verschaffen, om de Bijbelsche Geschiedenis ordelijk en gerangschikt in 't geheugen te prenten; vervolgens: bij hen, die haar vroeger geleerd hebben, gemakkelijk en zonder veel tijdverlies het vroeger geleerde voor den geest te brengen. 't Moet erkend, dit doel is bereikt, en meer dan dat, want ook de docenten zullen in dit boekje een kostelijken leiddraad vinden bij het les geven in de Bijbelsche Geschiedenis.

Van niet minder practisch nut zijn een drietal aanhangsels, bevattende: een chronologisch overzicht van den staatkundigen toestand van Palestina onmiddellijk vóór en na Christus, een opgave van de bijbelsche gewichten, munten en maten, en een verhandeling over de Joodsche tijdrekening. Dan volgen een tweetal kaartjes van Palestina in het O. en N. Verbond, waarbij een lijst met plaatsnamen is toegevoegd, die 't een kind gemakkelijk maakt, alles in één oogwenk te vinden; eindelijk een volledige lijst van persoonsnamen met gemakkelijke aanduiding, waar zij in het werkje te te vinden zijn.

Zonder twijfel is dit boekje de vrucht van veel werken en langdurig navorschen; maar de schrijver zal ook de voldoening hebben, dat het aan ieder, die het ter hand neemt, heel wat arbeid en tijdverlies zal besparen. De uitgever, die voor een handig formaat en nette uitvoering van druk zorgde, zal wel willen maken, dat bij een volgende uitgave, de weinige drukfeilen, waarvan echter enkele zinstorend zijn — bijv. op blz. 87 — verdwijnen.

G.

St. Bavo. De nieuwe kathedrale kerk van Haarlem. Bouwgeschiedenis, constructie en symboliek, door M. A. Thompson, R. K. Pr. — (Haarlem, H. Coebergh, 1898).

Slechts een derde gedeelte van de nieuwe kathedrale kerk te Haarlem is voltooid. De bezoeker, die dit gedeelte binnentreedt, wordt getroffen door den heerlijken bouw van dit monument, dat „in de opwaarts strevende lijnen, in het ingewikkelde zijner structuur,

in den rijkdom zijner plastieke schoonheid, in elk zijner steenen het luide uitroept, dat in deze streken de katholieke kunst en de katholieke offervaardigheid nog niet ontaard zijn van den ouden stam". Doch meer, veel meer dan zinnelijk waarneembare schoonheid is in deze heerlijke kathedraal te genieten. Waar 't oog geboeid wordt door den uiterlijken vorm, daar wordt de geest getrokken tot hoogere onstoffelijke ideeën en waarheden, belichaamd in dezen stoffelijken vorm.

„Al wat aan schoonheid en kunst, aan industrie en symbolieke vormen binnen de muren dezer kathedraal is saamgebracht", heeft de WelEerw. Heer M. A. Thompson historisch en wetenschappelijk in afzonderlijke hoofdstukken geordend en bijeengevoegd. Een werk inderdaad voor de groote menigte van ons Christenvolk noodzakelijk, „want in de St. Bavo zal de geloovige katholiek niet enkel de wonderbare scheppingen der christelijke architectuur bewonderen, maar hij zal er een rijkdom van symboliek bespeuren, verborgen achter spreuken, teekenen, symbolen en figuren, eene menigte van zinnebeelden, hem toesprekend in den uitgehouwen steen, in velerlei ornament, in den kleurengloed van beelden en heilige tafereelen".

De schrijver heeft op voortreffelijke wijze deze taak volbracht. In een keurig boekje geeft hij ons eerst eene beschrijving van de St. Bavokerk zelve, van hare afmetingen, ligging en bouw, om ons daarna in boeiende en heerlijke taal te onderwijzen in de symboliek en hare beteekenis en in het bijzonder in het symbolisme van deze kathedraal.

De lezing van dit boekje is in alle opzichten aan te bevelen, èn omdat het belangstelling opwekt voor dit meesterstuk van bouwkunde, in hetwelk de symboliek ziel en leven geeft aan de doode steen, èn om den boeienden en aangenamen stijl en vorm, èn om den leerrijken inhoud. Want hij, die de kathedraal bezoekt en de volle waarde van dien grootschen bouw genieten wil, heeft behoefte aan een zoo helderen en onderwijzenden gids, daar de heerlijke symboliek, die dezen gewijden tempel opluistert, anders voor de meesten een gesloten boek blijft.

De katholieken van Nederland mogen alzoo den Eerw. Heer Thompson dankbaar zijn voor dit heerlijk werkje, vooral zij, die de St. Bavo bezoeken, omdat met behulp daarvan „de nu levenden en zij die na ons komen, bij het voortschrijden onder die

wijde en hooge hallen, bij het beluisteren dier gewijde melodieën, welke van de muren en gewelven allerwege hun worden toegezongen, oog en hart, geest en gemoed des te gemakkelijker zullen opheffen naar den onzienlijken God, die niet enkel in de natuur, maar ook in de kunst van menschenhanden, in de heilige, reine kunst der Katholieke Kerk den wijd uitgespreiden glans zijner eigene goddelijke schoonheid heeft laten weerspiegelen".

De inhoud is afgewisseld door de geteekende portretten van Z.D.Hw. den Bisschop Mgr. C. J. M. Bottemanne; van den Hoog Eerw. Vicaris-Generaal, Mgr. A. J. Callier; van den architect, den WelEd. Heer Jos. Th. J. Cuypers; van den hoofdopzichter en den aannemer de WelEd. Heeren Jan Stuyt en G. Hulsebosch. Over de kunstwaarde van deze afbeeldingen matigen wij ons geen oordeel aan; wil iemand ze onder dit opzicht prijzen, wij zullen er niets aan beknibbelen, maar op een goede gelijkenis, die tot allen spreekt, (toch ook een hoofdvereischte, bijzonder voor dit boekje) kunnen zij niet bogen; en zij maken het boekje duur, ofschoon een ruime verspreiding en daarom een zeer lage prijs wenschelijk zou zijn. Veel beter zijn de lichtdrukken van verschillende deelen der kathedraal, die hier en daar den tekst sieren. De heer H. Coebergh te Haarlem, heeft overigens het boekje op keurige wijze uitgegeven. Jammer dat op de gekleurde omslagen (er zijn ook ongekleurde) het wapen van Utrecht prijkt; het wapen van Haarlem immers is een rood kruis op een zilveren schild.

H. W.

Kurzes biblisches Handbuch zum Gebrauch für Studirende der Theologie, von Dr. Franz Kaulen. (151 S.) — *Die Lage des Berges Sion, von Prof. Dr. K. Rückert. Mit einem Plan.* (VIII—104 S.) — *Nochmals der biblische Schöpfungsbericht, von Fr. von Hummelauer.* (X—132 S.) — (Freiburg, Herder, 1898.)

Bij de firma Herder is onlangs een drietal werkjes van de pers gekomen, die aan de belangstelling der lezers van *De Katholiek* aanbevolen worden.

Het werkje van Dr. Fr. Kaulen is voor studenten in de theologie bestemd en een beknopt en zaakrijk uittreksel van zijn bekend grooter werk.

Dr. Karl Rückert tracht aan te toonen, dat, wat ook over de

ligging van den berg Sion gezegd en geschreven zij, de plaats, welke de traditie hem toeschrijft, de ware is.

Het werkje van Fr. v. Hummelauer vooral heeft ons belang ingeboezemd. Niet alleen omdat er, in 't voorbijgaan, enkele behartingswaardige woorden gezegd worden aan sommige wijzen van schriftverklaring (mythismus, poëtismus), maar vooral omdat de meening, welke pater v. Hummelauer verdedigt, voor goed den exegeet en den geoloog in vrede met elkander doet leven.

Volgens deze meening, die overigens niet nieuw is, is de schepping in een visioen aan Adam geopenbaard, op zoodanige wijze, dat Adam in visionairen toestand de zes dagen doorleefde om tot het werkelijke leven te ontwaken op het oogenblik, dat het visioen zijner eigene schepping ten einde liep.

Op die wijze, meent de schrijver, kan men den tekst van Gen. I, zooals hij daar ligt, als een eenvoudig en gemakkelijk te lezen verhaal verklaren, zonder aan de woorden eene andere beteekenis dan de gewone te geven en daarbij aan elke redelijke geologische theorie het terrein volkomen vrij laten.

De schrijver begint met eene verklaring en uitlegging van den tekst van het scheppingsverhaal, zonder daarbij eenige, aan een of andere theorie ontleende, veronderstelling te maken. Daarna bespreekt en beoordeelt hij de verschillende theorieën, welke ter verklaring van het scheppingsverhaal gediend hebben en eindigt met zijne „Visionstheorie sans phrase" uiteen te zetten. Het werk is in zeer opgewekten trant geschreven en leert, behalve hetgeen de schrijver rechtstreeks wil mededeelen, nog wel een en ander, wat in den huidigen strijd der meeningen te pas kan komen.

Wij wenschen echter hierbij te voegen, dat het o. i. voor den geoloog ook zonder visioens-theorie nog wel mogelijk is in vrede met den exegeet te leven.

K.

LETTERLOOVER.

VERTOLKING VAN HET JONGSTE GEDICHT VAN Z. H. LEO XIII,

vervaardigd na lezing van het werk

Le Secret de la Franc-Maçonnerie.

Zie, uit den poel der hel, haar schuilhoek, losgebroken,
Hief 's vijands bende 't hoofd, van dolle woede ontstoken.
God zelf randt ze aan en zijn ontzagbre majesteit;
Aan Christus' Bruid durft zij met wreede grimmigheid
De tanden slaan en haar met booze list belagen,
Om, driester, straks een krijg in 't open veld te wagen.

AN. MDCCCXCVIII.

Cum librum perlegisset cui titulus

Le Secret de la Franc-Maçonnerie

rescripsit

Extulit ecce caput vesano incensa furore
E stygiis inimica cohors erupta latebris.
Divinum Numen maiestatemque verendam
Aggreditur: Christi Sponsam mordere cruento
Dente audet, premere insidiis atque arte maligna;
Praelia mox effrons certamine miscet aperto.

Maar Christus' Kerk, gewoon, wat helmacht haar bevecht',
Onwrikbaar pal te staan, verweert Gods heilig recht
En 't hare, blijft, door kracht van boven aangedreven,
Vol moed des vijands houw, des vijands schicht weerstreven,
En bonst in 's afgronds nacht de schrikbre monsters neer.

Dan, palmen garend, rijk belaân met roem en eer,
Treedt ze in triomf hervoort en heft heur stralende oogen,
Daar een verdiende kroon haar 't voorhoofd siert, ten hoogen.

St. Michiels-Gestel. A. N. Mutsaers, Pr.

At sacra iura Dei, sua iura Ecclesia Christi
Assueta infernas durare interrita pugnas
Vindicat; erectoque animo, virtute superna
Hostiles ictus, hostilia tela refringit,
Et fera tartareas detrudit monstra sub umbras.

Tum palmas referens, illustri clara triumpho,
Altoque affigens radiantia lumina coelo
Incedit merita frontem redimita corona.

Leo XIII.

Dit gedicht deed Z. H. onder dagteekening van 28 Mei ll. zenden aan Mgr. Fava, bisschop van Grenoble, den schrijver van het in den aanhef vermelde boek.

REVEILLE!

„France morte, sors du tombeau!'
P. V. Delaporte. S. J. (*Ossa arida*).

Wat trilt daar door de luchten?
Is 't Roelants hoorngeschal?
Der jonkvrouw stervenszuchten,
Rouaan, uit uwen wal?

't Is 't lied van Frankrijks haatren
Om Frankrijks schande en rouw,
Hoor 't uitgelaten schaatren:
„Weg de eer, weg riddertrouw!

„Ziet, de eer, eens zwijmeldronken
„Door stroomen bloeds gezocht,
„Nog straks in bloed verzonken,
„In schande thans verkocht!"

O, volk eens van Victorie,
Van hoogen heldenmoed,
Dat zeven maal ter glorie
Voor 't Kruis u hebt gespoed!

O Frankrijk, eens de hoede,
Als recht voor vuistkracht zwicht',
Des Heeren geeselroede
In 't vreeslijk wraakgericht! [1])

[1]) Door Frankrijks legerscharen der Revolutie en van het eerste Keizerrijk.

Straks waren ze uw vazallen,
Wier hoonlied thans u tart,
Hoe zijt gij zóó gevallen,
Gij, groot nog in uw smart?

Door 't godsgeschenk, uw tale,
Beheerscht gij nog Euroop [1]):
Hoe ze ook in slijk verdwale,
Zij leidt d' ideeënloop.

De schrikmacht der vulkanen
Is onvervreembaar dijn:
Eén schok eischt bloed en tranen
In Weenen of Berlijn.

Dan zwijgt het hoongefluister
Van vorst en diplomaat,
Als door hun raadselduister
Ge uw rosse vlammen slaat!...

* * *

Eens was u Christus Koning
In school en staatsgebod,
En 't Kruis in elke woning
Getuigde voor uw God.

En 't Kruis blonk aan uw degen,
En op uw legervaan,
En 't Kruis schonk u zijn zegen,
En Christus voerde u aan! —

[1]) „La France a reçu une langue dominatrice dont le caractère caché est encore un mystère" (Jos. de Maistre).

Hoort, hoort, een antwoord nadert
Op 't tergend vreugdelied,
Gij, in 's Lands Raad vergaderd,
Kent gij die roepstem niet?

't Klinkt uit uw kathedralen,
Waar 't stof der helden rust,
Wier zwaard zijn bliksemstralen
Eens schoot op Accon's kust.

Hun handen, saamgevouwen
Op 't stalen borstkuras,
Omklemmen vol vertrouwen
't Kruis, dat hun standerd was.

En naast hen in de scheede
Daar rust het goede zwaard,
Het deelt des meesters vrede
Na 't krijgswerk dezer aard.

Zij rijzen op ten leven:
„God wil het! Op ten strijd!
„Nu weer het Kruis geheven,
„'t Symbool voor allen tijd!"

Hen volgt een heir van schimmen,
't Zijn Franken zonder tal,
En door de neevlen glimmen
Joyeuse en Durandal.

* * *

O, Frankrijk, in wiens handen
Vaak God zijn richtzwaard leî,
Zie Petrus weer in banden
Aanhoor zijn klaaggeschrei.

Zijn hand, schoon wreed gebonden,
Spreidt zegen op u uit,
En toont u zacht uw wonden
En 't heelend wonderkruid.

En Hij, die alle volken
Geneesbaar heeft gemaakt [1]),
Komt u door Leo tolken,
Van waar u 't heil genaakt.

O, luister naar de woorden
Des wachters in den nacht,
En van de Tiberboorden
Herwint gij de oude kracht.

Dan drenkt ge uw rossen weder
In 't Overzeesche Land,
Waar onder palm en ceder
't Kruis heerschte door uw hand [2]).

Dan zijt gij van Europe
Weer hartâer, hoofd en trots,
Schoon Frankrijk mijner hope,
Gij wapendrager Gods! —

St. Michiels-Gestel, Februari 1898. Jos. Wolters, Pr.

---

[1]) Sap. I, 14: „Sanabiles fecit nationes orbis terrarum".

[2]) Frankrijk wordt in de uitoefening van zijn Protectoraat in het Oosten langzamerhand verdrongen door Duitschland.

AAN HARE MAJESTEIT KONINGIN WILHELMINA.

Doorluchtige Erfvorstin, voor Neerland's heil geboren,
Geen troon verheft U meer; Gij zelv' verheft den troon;
De fiere rijkskroon juicht, nu ze U om 't hoofd mag gloren
En dankt haar rijksten glans aan Uw verruklijk schoon.

De aloude Oranjeboom, met d'overvloed beladen
Van gloriepalmen, die der eeuwen gunst hem schonk,
Blijft, wortelvast als ooit, den storm dier eeuwen smaden,
En kroont zich heerlijk met Uw blanken leliepronk.

Een treflijk voorgeslacht van machtige oorlogshelden
En vredevorsten rijst en schaart zich om Uw troon;
De jubelgroet, waarmee zij 't roemvol graf ontsnelden,
Noemt U hun dierbaarste eer, hun blijdschap en hun kroon.

Vorstin, deze aarde is nooit met eigen glans tevreden,
Vraagt reeds voor 't stoflijk schoon de gunst van 't zonnelicht,
Maar om naar waarde en eisch haar koningschap te omkleeden,
Niets minder, dan een straal van 't Godlijk aangezicht!

Die glorie toont zich niet in 't fonklen van een krone;
Geen afkomst geeft ze; alleen de zachte hemelschijn
Der lieflijke englendeugd, deze is 't, die U, volschoone,
U zelv', de parel van uw eigen kroon doet zijn.

Hoe schoon, als 't troongezag zijn Oorsprong dus weet te eeren,
Den luister van 't bewind aan maagdlijke onschuld paart,
Wier reine en stille glans den vreugdeblik des Heeren,
Den glimlach van Zijn gunst doet spelen over de aard.

O heilschat, lang begeerd, aan 's Hemels trouw verschuldigd,
Beminlijk Godsgeschenk, sinds achttien jaar beloofd,
De rijkste geestdrift voelt, terwijl ze U kroont en huldigt,
Zich te arm; zelv' drukt Ge uw volk veel rijker kroon op 't hoofd.

Heil ons! deze is de dag aan Sions licht onstoken,
Die Neerlands hoop vervult, zijn gouden toekomst viert;
Vorstin, een jeugdige eeuw komt juublend uitgebroken,
Niet wijl deze erfkroon U, maar Gij deze erfkroon siert.

P. ZWART.

AAN HARE MAJESTEIT DE KONINGIN-WEDUWE.

En Gij, doorluchte Vrouwe, op 't innigst door gezag
En liefde aan Neerlands kroon en Neerlands volk verbonden,
Gij, Moeder, door Gods trouw verweesden toegezonden,
Wat hoort Ge in 't feestgejuich van Neerlands jubeldag?

Een afscheidsgroet? — Dat nooit! — De trouw, U toegezworen,
Blijft heilig; meer dan ooit gevoelen we ons verplicht.
Vrij zwenke 't rijksbewind; de troon, U opgericht
In 't dankbaar hart uws volks, staat vaster dan te voren.

Uw rust is zegepraal en 't vorstlijk Kind uw kroon;
In haar verheffing ziet Ge Uw glorietaak gehuldigd,
Blijkt, wat Ge ons zijt geweest en wat we U zijn verschuldigd,
Ook wat Ge ons blijven zult: een Moeder naast den troon.

Wat God vereenigd heeft, zal onze vreugd niet scheiden.
Aan twee Vorstinnen heeft zich Neerlands volk gehecht;
Een enkle dag verbreekt geen band, zoo vast gelegd
Door jaar op jaar; ons hart behoort en blijft aan beiden.

Wie aarzelt hier? — Alsof de hulde U toegedeeld
Het recht en de eer der kroon zou schenden of verduistren!
Is Zij, wier hoog gezag den moedernaam blijft fluistren,
Niet de eerste, die ze U brengt en ze ons als plicht beveelt?

Onnoodig, dat bevel; genoeg is hier 't geweten.
Uw zegenrijk bewind, door 't heil van dezen dag
Bezegeld, staaft uw recht; vol liefde en vol ontzag
Blijft, één met zijn Vorstin, heel 't volk U moeder heeten.

Neen, vrees geen afscheidsgroet; nooit maakt die zwarte blaam
Van ondank Neerlands trouw en burgerdeugd tot logen;
Steeds zal de dankbre lof, U juublend toegevlogen,
De onscheidbare echo zijn op Wilhelmina's naam.

P. ZWART.

JOHANNES JANSSEN.

(Vervolg en slot van bl. 23 vv.)

Den 18den April 1853, een zonnigen lentedag, wandelden op de brug over de Main te Frankfort twee mannen in druk gesprek op en neer: Johan Frederik Böhmer en Johannes Janssen. Deze, nog student aan de universiteit van Bonn, bracht in de Paasch-vacantie een bezoek aan den stadsbibliothecaris van Frankfort met een aanbeveling van zijn leeraar Aschbach. Eensklaps stond Böhmer voor het standbeeld van Karel den Groote stil en zeide tot Janssen: „Dit beeld zegt ons, wat ons ontbreekt: een geschiedenis van het Duitsche volk uit de pen van een katholieken geschiedschrijver; want de Duitsche geschiedenis, die wij hebben en kennen, is slechts een bespotting; men noemt u, Katholieken, terecht „kruiskoppen", omdat gij het kruis verdient, hetwelk men u op de schouders legt".

Daar op de Mainbrug, vóór het standbeeld van Karel den Groote, vormde Janssen het besluit een geschiedenis van het Duitsche volk te schrijven als hoofdwerk van zijn leven.

Aanvankelijk wilde hij met de eerste eeuwen beginnen en wel vooral de cultuurhistorische zijde der geschiedenis behandelen, omdat hij daarvoor een zekere voorliefde had. Maar Böhmer wees hem op de oude geschiedschrijvers en beval meer de staatkundige zijde aan. Later zag Janssen in, dat zulk een reuzenwerk de krachten van één persoon, ook van den ijverigste, te boven ging. Hij besloot toen om met het uiteinde der middeleeuwen te beginnen.

Terwijl dat besluit geleidelijk tot rijpheid kwam, ontvouwde

Janssen een veelzijdige werkzaamheid op het veld der letteren.

Steunend op geloofwaardige bescheiden, namelijk op de brieven der pauselijke nuntiussen, stelt hij ons het treurspel van Polen's ondergang voor: *Zur Genesis der ersten Theilung Polens* (Freiburg, Herder, 1856). „Zonder eenige zinspeling op politieke toestanden en politieke vraagstukken van den tegenwoordigen tijd, wilde ik het verledene zoo schilderen, gelijk ik, naar mijn beste overtuiging, geloof, dat het geweest is; ik wilde deze feiten overal bij den waren naam noemen, niets overdrijven, niets verbloemen of verzwijgen, niet, gelijk het in den laatsten tijd zoo dikwijls geschied is, vruchteloos moraliseeren en over gebeurtenissen en personen bij iedere gelegenheid een Egyptisch doodengericht houden, maar door een eenvoudige voorstelling van de feitelijke toedracht den huidigen lezer tot een zelfstandig oordeel brengen."

Op den Wurzburger Katholiekendag had Pastoor Thissen van Frankfort de stichting van de „Brochuren-vereeniging" voorbereid. Reeds voor den eersten jaargang (1865) leverde Janssen: *Rusland und Polen vor hundert Jahre* en *Gustaf Adolf in Deutschland.* Hij bleef het allernuttigste werk steunen, waarin hij een voortreffelijk middel zag om de openbare meening katholiek te stemmen en om veel verspreide, diep gewortelde dwalingen uit te roeien. Uit zijn pen verschenen nog: *Karl der Grosse* (1867) en *Erinnerungen an P. Borgias* (1869).

Dit was voor Janssen slechts werk tot ontspanning. Onverdroten arbeidde hij middelerwijl aan zijn machtige bronnenstudie: *Frankfurts Reichscorrespondenz.* Het tweede deel zag in twee afdeelingen het licht. „Er is geen zijde van de Duitsche rijksgeschiedenis, waartoe de Frankfurter *Reichscorrespondenz* niet de onschatbaarste nieuwe bijdragen levert. Geen geschiedschrijver over het einde der middeleeuwen zal een hoofdstuk van zijn arbeid kunnen afsluiten zonder Janssen's *Reichscorrespondenz* geraadpleegd te hebben. Zij zal voor den histori-

cus zoo onontbeerlijk zijn als voor den geestelijke het brevier" (*Hist. Polit. Blätter*, B. 73, S. 306—307). Aldus gaf Jörg „zijn diepen eerbied voor dit kolossale werk van een enkelen man" te kennen.

„Sedert den herfst heb ik mij — schreef Janssen aan Johanna Pastor — bijna uitsluitend met Böhmer bezig gehouden, wiens leven en brieven ik thans in druk geef" (17 Dec. 1866). Ten jare 1868 kon het zeer belangrijke boek eerst verschijnen: *Joh. Friedr. Böhmer's Leben, Briefe und kleinere Schriften* (3 Bd. Freiburg, Herder).

Vriend en vijand erkende volmondig het gewicht en de beteekenis van dit werk. Ranke roemde zijn belangrijkheid voor de geschiedenis der Duitsche studiën, A. Reichensperger voor de nationale kunst; Wattenbach prees de „heldhaftige onpartijdigheid van den uitgever". — De *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* schreef: „Wij zouden schier geen ander biographisch werk uit den nieuweren tijd kunnen noemen, waaruit men zulk een veelzijdig onderricht kan putten. In deze veelzijdigheid ligt ook de groote belangrijkheid der verzameling van meer dan 550 brieven, waarin ware goudkorrels uitgestrooid zijn voor de historische vorsching en haar methode, voor kunst en literatuur" (1868, n. 161).

De biographie is bijna geheel uit de eigen woorden van Böhmer of uit die van personen, welke met hem in betrekking stonden, als een mozaïek kunstig samengelegd.

Het leven van Böhmer, zijn ouders en leermeesters, zijn opvoeding en ontwikkeling, zijn studeervertrek, al zijn zorgen en offers, Frankforter toestanden in zijn tijd, alles trekt in bonte, maar ordelijke mengeling onzen geest voorbij.

Om den rijken inhoud van het boek voor een ruimeren kring van lezers toegankelijk te maken, gaf Janssen een uittreksel in het licht: *Joh. Friedr. Böhmer's Leben und Anschauungen* (Freiburg, Herder, 1869).

Artikels voor verschillende tijdschriften en dagbladen, welke hij tusschenbeide schreef, dienden hem tot uitspanning. Het meest voelde hij zich door verzamelingen van brieven en door biographische aanteekeningen getrokken.

Tot de werken uit de Duitsche literatuur, aan welke Janssen de meeste opwekking te danken had, rekende hij: het *Niebelungenlied, Goedroen*, Wolfram von Eschenbach's *Parzival*, Walther von der Vogelweide, het *Annolied*, de Duitsche kronieken en de devotieboeken uit de vijftiende eeuw. Vele van laatstgenoemde kan men (zoo meende hij) afgezien van hun overige waarde, tot de schoonste vruchten van het Duitsche proza rekenen. Onder de modernen noemt hij met name: Lessing's *Kritische Geschriften*; Goethe's *Iphigenie, Tasso, Hermann und Dorothea*; Schiller's *Wallenstein*; Clemens Brentano's prozaschriften; Uhland; Eichendorff; Stifter's *Studien* en *Bunte Steine*; Riel's *Familie, Deutsche Arbeit, Culturstudiën* en *Novellen*; Weber's *Dreizehnlinden*. Lievelingsboeken uit andere vakken waren hem: Möhler's *Symbolik*; Hettinger's *Apologie des Christenthums und der Kirche*; v. Ketteler's *Social-politische Geschriften*; Fénélon's geestelijke geschriften; de conferenties en brieven van Lacordaire; de gezamenlijke werken van Montalembert, van Balmes, van Wiseman en van Newman. „Op mijn geschiedkundige studiën — zegt hij — hebben onder de nieuweren den meesten invloed uitgeoefend: in mijn jeugd: Stolberg's *Religionsgeschichte*; later: Ritter's *Geographie*, Ranke's *Geschichte der Päpste*; Guizot's „Voorlezingen" over de Europeesche en over de Fransche beschaving; het eerste deel van Macauley's Engelsche geschiedenis en diens *Essays*; het duurzaamst heeft Karl Adolf Menzel's *Neuere Geschichte der Deutschen* invloed op mij uitgeoefend."

De morgenstond heeft goud in den mond, dacht Janssen. Daarom toog hij reeds te 5 uur in den ochtend aan zijn „trockene und gemüthsleere Arbeit" en zette dien in weerwil van het „druckende Gefühl", hoeveel tijd en offers die arbeid

nog zoude vergen, met onbezweken moed en stalen wilskracht voort.

Ook hij ondervond, dat wij, ondermaansche pelgrims, hier geen blijvende woontenten mogen opslaan, dat alles als een kleed veroudert, dat wij door veel wederwaardigheden naar ons vaderland moeten reizen.

Spoedig na zijn terugkeer uit het geurige en zonnige land der kunst werd hij door een pijnlijke keelziekte aangetast. Op een vacantietocht der gymnasiasten naar den „Niederwald" werd hij van het muildier geworpen en ernstig gekwetst. Weken lang zweefde hij op zijn krankenleger te Rüdesheim tusschen leven en dood. „Ik heb — schreef hij den 3en Juli 1864 aan zijne ouders — in alle ziekten van vroeger samen niet zooveel pijn uitgestaan als nu. Maar ik heb getracht er met geduld in te berusten; nu gaat het iederen dag beter, en ik ben bijna den ganschen dag in den tuin."

De dood ontrukte hem zijn stiefmoeder (1865) en twee uitmuntende vrouwen, aan wie hij door de oprechtste vriendschap verknocht was: Sophia Schlosser en Marie von Sydow. Het verlies dezer „trouwe, groote ziel" trof hem diep. „Sedert den 3en Maart — klaagt hij — waarop mijne onvergetelijke, dierbare vriendin gestorven is, is het eenzamer voor mij geworden. Haar dood kost mij een stuk van mijn leven. Ik kan daarover noch veel spreken, noch veel schrijven, want wat men het diepst gevoelt, behoort ons alleen toe. Wekelijks ga ik haar graf bezoeken; aan al mijn volgend werk zal men het kunnen zien, dat mij de hulp van een zoo gouden hart ontbroken heeft, gelijk mijne vriendin mij sedert drie jaren schonk. God neme haar in Zijn trouwe hoede. Wat zijn toch de menschelijke zaken vergankelijk."

De politieke gesteldheid in Duitschland ten jare 1866 verminderde het leed en de troosteloosheid van Janssen niet. Want dan had hij niet gejammerd: „Lichamelijk hebben de gebeurte-

nissen der laatste week mij zoo aangegrepen, dat al mijn zenuwen trillen; mijn geest is tot geen arbeid in staat, en toch moet ik nog een paar dagen doorzetten. O zware tijd van nood!" (1 Juli 1866).

Wel mocht hij als priester aan de stervenssponde van zijn goeden vader staan, maar grenzenloos was zijn smart over het verlies van hem, met wien hij nu sedert vier jaren zoo kinderlijk gelukkig onder één dak geleefd had. „Mijn grootste vreugde en ontspanning — had hij aan Johanna Pastor geschreven — is mijn engelgoede Papa, mijn richtsnoer en voorbeeld door zijn kinderlijk geloof, zijn opgeruimdheid, zijn getrouwheid in het kleine. Bij hem groeit het Christendom aan een levenden, groenen stam. Ik kan u volstrekt niet zeggen, hoe goed mij de omgang met hem doet" (16 Dec. 1866). Nog kort voor zijn dood had hij aan zijn zoon gezegd: „Houd u standvastig aan hetgeen Moeder u geleerd heeft: doe alles voor uw geloof, leef en sterf daarvoor, maar laat u in uw omgang nooit met godsdiensttwisten in, kwets niemand en bemin alle menschen".

En thans treurt hij bij het graf van dien teerbeminden vader: „Wil mij niet troosten; smart moet smart zijn; zij moet haar recht hebben. De vier jaren, welke mijn vader bij mij doorgebracht heeft na den dood mijner stiefmoeder, wier aandenken voor ons beiden even dierbaar was, zijn voor mij als voorbij gevlogen *in ihrer völlig ungetrübten Gemüthlichkeit und Harmlosigkeit*". De eenvoud van zijn stand schijnt Janssen vrij goed bewaard te hebben, tenminste naar zijn brieven te oordeelen.

Een nieuwe slag trof hem, toen zijn vriend pastoor Thissen als domcapitularis naar Limburg verhuisde. Thissen en diens zuster Clara hadden zoo trouw voor hem gezorgd, vooral in zijn ziekte; nu viel hun heengaan hem dubbel zwaar. Aan het station, waar Janssen van Clara Thissen afscheid nam, ontmoette hij de familie Fronmüller. Toen zij samen huiswaarts keerden, zeide hij: „Wanneer vrienden van elkander gaan, moeten de achterblijvenden dichter bijschuiven. Laten wij van nu af vrienden

zijn". In 't vervolg bezocht hij geregeld het gastvrije huis van genoemde familie: „Ik heb thans — zoo bekende hij gulweg — in overvloedige mate teruggevonden, meer dan ooit te voren, wat mij sedert den dood der goede, lieve vrouw von Sydow te Frankfort zoo zeer ontbrak: levendige deelneming in datgene, waarmede ik bezig ben en wat mij in mijn beste uren gelukkig maakt, en volkomen begrip uit de volheid des harten" (22 Mei 1876). Er bloeiden dus nog roosjes tusschen het aardsche lijden en strijden.

Veel hartelijkheid en opwekking vond Janssen ook bij zijn vele vrienden. Met August Reichensperger had hij een kunsttochtje naar Calcar gemaakt en toen den eersten steen voor hun vriendschap gelegd. Met de jaren nam zij zoo sterk toe, dat Reichensperger bij den dood zijns vriends schreef, „dat hij met hem als het ware samengegroeid was geweest". Reichensperger oefende voortdurend een bezielenden invloed op Janssen's werkzaamheid uit. Wij noemen verder: Frans Hülskamp, Hettinger, Ketteler, Heinrich en Haffner te Mainz; Franz Kaulen en Herman Hüffer te Bonn; Benjamin Herder en diens gade Emilie Streber, Alban Stolz, Alzog en aartsbischop von Vicari te Freiburg. Dikwijls bezocht hij hen en keerde dan telkens met een rijkdom van bezieling naar zijn huisgoden terug. Later bracht hij de vacantie gaarne door te Klein-Heubach bij vorst Löwenstein of bij diens zuster, de hertogin van Bragança te Bronnbach. Stolz noemde Janssen „onzen beminnelijken demokraat". Voor den aartsbisschop Herman von Vicari stelde hij, bij het achttiende eeuwfeest van St. Petrus' marteldood, een welsprekend herderlijk schrijven op, dat *Het Pausdom in de geschiedenis* behandelt.

Evenals verscheidene zijner vrienden was hij tegen de onfeilbaarheidsverklaring, maar onderwierp zich gewillig aan de uitspraak van het Concilie.

De Fransch-Duitsche oorlog van 1870 zette hem in lichtelaaie van geestdrift. In dien heiligen krijg zag hij de rechtvaardige straf

van Napoleon, de fnuiking van „Frankreich's Rheingelüste" en de heerlijke opbloeiende eenheid van het Duitsche vaderland. De kultuurkamp, welke volgde, ontnuchterde hem niet weinig, hoewel de zuivering en de krachtige groei van het kerkelijk leven in Duitschland, de eenheid tusschen Paus en Bisschoppen, geestelijkheid en volk hem met vertrouwen en blijheid de toekomst deed te gemoet zien. Tegenover de voortdurende en verwoede aanvallen op de vrijheid der Kerk beschouwde hij het als zijn plicht het kerkelijk leven te bevorderen, inzonderheid door de katholieke pers te steunen.

De geestdriftige houding, welke Janssen tegenover den oorlog van '70 innam, bewijst, dat hij de wording en het doel van dien krijg nog niet doorgrond had. Hij zag wel de figuren, die op het tooneel speelden, maar niet de directie achter de schermen, welke dat spel in beweging gezet had en met taai geduld en onzichtbare hand naar zijn doel leidde. Had hij goed achter de schermen gezien, dan zou hij bemerkt hebben, dat de oorlog vele jaren te voren in duistere werkplaatsen voorbereid was. Eerst moest men Oostenrijk (1866), dan Frankrijk (1870) kortwieken en onschadelijk maken. Dan kon men Br. Wilhelm I, Pruisen's koning, tot keizer van het éene Duitschland uitroepen, maar ook in dat éene Duitschland de Katholieke Kerk gemakkelijker vervolgen en in de kluisters der Meiwetten slaan.

Wij hebben reeds medegedeeld, dat Janssen besloten had een geschiedenis van het Duitsche volk sedert het einde der middeleeuwen te schrijven. „Overmorgen wordt het dertig jaren — schreef hij uit Bronnbach aan de familie Fronmüller — dat ik, des morgens uit de Leonarduskerk komend, mijne geschiedenis van het Duitsche volk sedert het eind der middeleeuwen met een vast plan begon. Vroeger was mijn voornemen de geheele geschiedenis van het begin af te behandelen. Eerst op den genoemden dag maakte ik onder de bescherming der dierbare Moeder Gods, die ik hartelijk om hare voorbede en hulp smeekte, het bedoelde

plan. Nog heden verheug ik mij daarover en dank God den Heer voor allen zegen, dien Hij zoo overvloedig over mijn arbeid uitgestort heeft" (6 Sept. 1887).

Het oogenblik was gekomen om het vastgestelde plan metterdaad uittevoeren.

„De Duitsche geschiedenis — schreef Janssen aan Herder — vervult geheel mijn binnenste en ik begin reeds nu in de avonduren mij geregeld daarmede bezig te houden. Geen ander werk wordt meer ondernomen; verscheidene kleine stukken, die ik sedert den laatsten zomer gereed gemaakt heb, zijn klaar en zullen achtereenvolgens in tijdschriften verschijnen. De arbeid voor de *Reichscorrespondenz* is onbeschrijfelijk vermoeiend geweest en zal het, daar ik geheel alleen sta, tot het einde blijven, maar juist de Duitsche geschiedenis, die ik als een heilige roeping beschouw, is voor mij niet alleen een spoorslag, maar ook een verlichting en troost bij het moeitevolle werk. Ik heb immers sedert 1853, toen ik, vier en twintig jaren oud, voor het eerst het plan tot een Duitsche geschiedenis opvatte, buitengewoon veel verzameld en voorbereid, meer dan ik zelf dacht, sedert ik nu eens voor goed mijne verzamelingen nagezien en geordend heb. Als God mij gezondheid en kracht schenkt, zult gij plezier van het boek hebben; ik leef er geheel en al voor en het zal ook niet zonder nut zijn".

„Op 8 December 1871 — zoo teekent Janssen aan — begon ik hier in het archief mijn archivalische studiën voor de zestiende eeuw; 8 December 1874 gaf ik de eerste geheel afgewerkte vellen om over te schrijven af. God helpe mij verder en de Heilige Maagd ondersteune mijn arbeid door hare voorbede".

Men begrijpt, dat zulk een werk, met hoeveel moed en lust ook begonnen, wel eens onderbreking ondervond. Zoo bewerkte Janssen in den winter van 1872—1873, dat er een Duitsche levensbeschrijving van Pater Lacordaire verscheen. Dit viel evenwel bij vriend Herder niet in den smaak. „Blijf aan uw voornemens ten deze getrouw — schreef hij vol vaderlijke bezorgd-

heid — en laat u door niets meer, ook niet door een Lacordaire, daarvan afhouden" (15 Januari 1873). De kinderen dezer wereld zijn toch voorzichtig in hun geslacht!

Over één punt was Janssen het met zichzelven nog niet eens. Zou hij een populair werk zonder aanmerkingen schrijven of den middelweg kiezen tusschen een geleerde en een populaire wijze van behandeling? Het laatste lachte hem het meeste toe.

Reichensperger, wiens overwegende invloed op het bestek der Duitsche geschiedenis dankbaar erkend moet worden en die zijn vriend met raad en daad ter zijde stond, bewoog Janssen om zijn in verschillende tijdschriften verspreide artikelen tot één garve samen te binden en uit te geven. „Het boek is klaar — schreef Janssen — het contract gesloten, de volgende week beginnen wij te drukken. Ik ben u zeer dankbaar, dat gij mij zoo dikwijls aangespoord heb om dit werk af te maken; gij zijt eigenlijk de vader daarvan, en ik kom nu ook geheel onderdanig aanvragen, of ik u het boek mag dediceeren. Dit zou mij zeer veel genoegen doen. Tot titel heb ik gekozen: *Zeit- und Lebensbilder*..... Ik was zeer verkouden en sukkel nog een beetje, maar ik heb getracht mijzelven door hard werken te cureeren. Slechts weinige artikelen verschijnen onveranderd. De meeste zijn uitgebreid, deels geheel omgewerkt, sommige nieuw. Ik hoop, dat gij tevreden zijt over uwen pleegzoon, die nu weer met de Duitsche geschiedenis begint" (27 Januari 1875).

Vóór op het boek stond deze spreuk van vader Goethe:

„Die Charaktere, die man wahrhaft hochhalten kann, sind seltener geworden. Wahrhaft hochachten kann man nur das, was sich nicht selbst sucht..... Ich muss gestehen, selbstlose Charactere dieser Art in meinem ganzen Leben nur da gefunden zu haben, wo ich ein festgegründetes, religiöses Leben fand, ein Glaubensbekenntniss, dass einen unwandelbaren Grund hatte, gleichsam auf sich selbst ruhte, nicht abhing von der Zeit, ihrem Geiste, ihrer Wissenschaft".

Een aardige heilige, die Goethe, als hij zoo preekt. Men zou

op hem kunnen toepassen, wat hij eens dankbaar aan een ietwat zwaarlijvigen Eerwaarde uit de Luthersche gemeente toezong:

„Geh' fort zu leuchten, hehres Kirchenlicht,
An Talg gebricht Dir's nicht".

Door de uitgave der tot groote blijdschap van Reichensperger „salonfähig" uitgedoste *Zeit- und Lebensbilder* deed Janssen zijn intrede in kringen, die tot dusver voor hem gesloten waren. Wel moest hij hier en daar een veer laten, omdat hij menigen god op den Parnassus van zijn voetstuk getrokken had, maar over 't algemeen bewonderde men, ook onder Protestanten, de belezenheid, de fijne karakterteekening en den historischen tact van den schrijver. „Janssen verstaat het meesterlijk — schreef de Berlijnsche *Kreuzzeitung* — de origineelen zijner *Zeit- und Lebensbilder* zelven te laten spreken en met christelijke vrijmocdigheid zijn oordeel over den dikwijls zeer ergerlijken handel en wandel van celebriteiten, die tot goden van den dag zijn geworden, in de frisch geschreven en beknopte mededeelingen te laten doorstralen" (1875, n. 300).

Nu Janssen voor goed de spade in den grond stak om zijn Duitsche geschiedenis te beginnen, gingen 's levens plagen zijn deur niet meer voorbij. Deze moeilijkheden waren drievoudig: de arbeid, aan het werk zelven verbonden; de tegenkanting en bestrijding vooral van andersdenkenden; voortdurende ziekelijkheid.

Maar voor geen offers deinsde Janssen terug. Met groote moeite moest hij zich in geheel vreemde onderwerpen inwerken, en als steentjes alles samenzoeken; want zijn methode is om zooveel mogelijk alleen de bronnen te laten spreken. Aan zijn vrienden en kennissen richtte hij tal van aanvragen om bijdragen of inlichtingen. Ook het kleinste bouwsteentje wist hij handig te gebruiken. Met angstvallige bezorgdheid waakte hij om stijl en vorm te vijlen en te polijsten. De Duitsche geschiedenis nam

hem geheel in beslag en hield hem dag en nacht bezig. Nimmer in zijn leven werd hij door een werk zoo aangegrepen als thans.

Het eerste gedeelte van den eersten band: *Deutschlands geistige Zustände beim Ausgange des Mittelalters* verscheen in Mei 1876. Binnen weinige maanden beleefde het boek vier uitgaven. Het tweede gedeelte zag ook spoedig het licht (in 't begin van 1878).

Over het geestelijke en sociale leven van het Duitsche volk voor de Hervorming bestonden wel voortreffelijke monographieën, maar geen volledige geschiedenis. Toch was deze een dringende behoefte om dat tijdperk onpartijdig te beoordeelen. „Ik zocht derhalve — zoo zegt de schrijver in de voorrede — het resultaat der afzonderlijke geschriften over volksonderwijs en godsdienstig onderricht van het volk, over wetenschap en kunst, over den toestand van den landbouw, van de nijverheid, van den handel en van het geldwezen tot één volledig beeld te vereenigen en dit naar vermogen door eigen studie der bronnen, inzonderheid door gebruik te maken van vele, tot heden ongedrukte of, zoo zij reeds gedrukt waren, ongebruikte bronnen te voltooien".

Schitterend heeft Janssen de eer van het zoo gruwelijk gelasterde tijdperk voor de Hervorming gewroken en al de glansrijke lichtzijden daarvan voorgesteld. Heeft zijn goede meening aanvankelijk hem hier te ver medegesleept en doet hij het licht te veel uitkomen, in latere uitgaven heeft hij dit gewijzigd en getemperd.

Het boek deed een zegetocht door Duitschlands gouwen. Katholieken en Protestanten wedijverden, wie het hardst de loftrompet zou steken. Germanje's bergen en dalen daverden van het gejubel. Janssen was met één slag de eerste Duitsche historicus geworden.

Schoon de schrijver oordeelde, dat hij geen kerkelijke geschiedenis van de zestiende eeuw schreef, dat de omwenteling, door de Hervorming in beweging gezet, meer op sociaal dan op kerkelijk gebied voltrokken was, had hij toch de kerkelijke zijde meer

in het licht kunnen stellen. Soortgelijke aanmerkingen nam hij niet kwalijk en wilde naar vermogen verbetering aanbrengen. „God de Heer ondersteune en versterke mij en make mij waardig tot Zijn heilige eer het werk door te zetten" (Brief aan Fronmüller, 22 Mei 1876).

Het zou ons voor deze schets te ver voeren de wording en ontwikkeling der verdere deelen in bijzonderheden te schilderen. Wij willen ze alleen aangeven.

Tweede deel (voorjaar 1879): *Von Beginn der politisch-kirchlichen Revolution bis zum Ausgang der socialen Revolution von 1525.*

Derde deel (najaar 1881): *Die politisch-kirchliche Revolution der Fürsten und Städte und ihre Folgen für Volk und Reich bis zum sogen. Augsburger Religionsfrieden von 1555.*

Vierde deel (Mei 1885): *Algemeine Zustände des deutschen Volkes seit dem sogenannten Augsburger Religionsfrieden von Jahre 1555 bis zur Verkündigung der Concordienformel im Jahre 1580.*

Vijfde deel (zomer 1886): *Vorbereitung des dreissigjährigen Krieges.*

Zesde deel (najaar 1888): *Culturzustände Deutschlands seit dem Ausgange des Mittelalters bis zum Beginne des dreissigjährigen Krieges.*

Het zevende deel heeft de schrijver slechts voor een gedeelte voltooid.

Janssen beschikte over een ontzaglijke werkkracht en een stalen volhardingsvermogen, vooral wanneer men bedenkt, dat hij bij zijn afmattenden arbeid gestadig lijdend en ziekelijk was.

Hij vorschte, schreef, verbeterde drukproeven, veranderde en verbeterde nieuwe uitgaven van vroegere geschriften, gaf zijn lessen aan het gymnasium, ontving vele bezoeken, onderhield een zeer uitgebreide en lastige correspondentie. Zelfs in zijn vacanties nam hij werk mede om geen tijd te verliezen. Welk een arbeid alleen de eerste band kostte, toont de lijst van werken, meer

dan twintig bladzijden beslaande, die herhaaldelijk aangehaald worden. Daarbij kwam een zeer lijvige bundel handschriften uit verschillende archieven. Welk een arbeid om een verpletterende reeks speciaalwerken te doorsnuffelen, het juiste en noodzakelijke uit te kiezen, te schiften, te wikken en te wegen, feiten en zaken heinde en ver stuk voor stuk bijeen te garen en te groepeeren.

Is het wonder, dat een man, die rusteloos zoo ingespannen werkte, voortdurend lijdend was? Gestadig leed hij soms weken lang aan overspanning der zenuwen, dat hij niet kon werken. Daarbij kwam een kwaadaardig en hardnekkig neusbloeden, oogziekte enz. Om de machine weer in gang te zetten, ging hij dan gewoonlijk een bad- lucht- en bewegingskuur houden in deze of gene badplaats of nam rust bij goede vrienden en kennissen. Soms duurde het weken en weken, voor hij weer een luttel opgefrischt was en den arbeid hervatten kon. Vooral in den zomer van 1885, 1886 en 1887 had hij het hard te verantwoorden. „Doodmoede, schier uitgeput, sta ik op het punt mijn vacantiereis te beginnen om de ontspanning en rust te zoeken, die dringend voor mij noodig zijn, inzonderheid ook om weer met Gods hulp een rustigen slaap te zoeken, dien ik sedert verscheidene weken gemist heb. Improbus labor omnia vincit; maar de inspanning sedert Paschen was toch wel te groot" (3 Juli 1879).

Maar met onverdroten moed zette hij zich over alle moeilijkheden en stormen heen, vertrouwend op God en de H. Maagd, versterkt door het gebed zijner vrienden, waarom hij aanhoudend verzocht.

„Nur treu, wer frei,
Immer heiter, Gott hilft weiter"

had hij eens in het album van den slotcommandant op den Wartburg geschreven.

De Duitsche geschiedenis had aanvankelijk stormachtigen bijval ook bij andersdenkenden gevonden. Spoedig echter begon de

wind uit een anderen hoek te blazen. Er vertoonden zich donderkoppen aan den hemel.

De storm stak op na het verschijnen van den derden band. Janssen had de heeren der protestantsche geschiedschrijving te gevoelig op de vingers getikt. Was het wonder, dat zij moord en brand schreeuwden? Dat het hun eenigszins zeer deed de stichters van hun godsdienst aan de kaak te zien gesteld en hun gewaande heiligheid ontmaskerd, is te begrijpen, maar zij hadden in hun polemiek de waarheid moeten eerbiedigen en de vormen bewaren. Hemdsmouwen en klompen zijn nooit een ridderlijk strijdtenu geweest. En toch aldus gewapend en getooid viel men Janssen aan en wierp hem de grofste hatelijkheden naar het hoofd. Er werd in het Duitsche vaderland schier geen „dienaar van het zuivere Evangelie" meer gevonden, die aan dit bombardement geen deel nam. Die verdachtmakingen, aantijgingen en beschimpingen gingen zelfs uit van mannen, wier naam in de wetenschappelijke wereld klonk als een klok, van organen, die op letterkundig gebied mochten meespreken.

Janssen was een vijand van persoonlijke, nog meer van confessioneele polemiek. Waar hij kon, vermeed hij ze. Maar hier mocht hij niet zwijgen, hij moest den handschoen opnemen. Het gold niet alleen de eer van zijn persoon, maar van de zaak, die hij verdedigde, waarvoor hij zijn hartebloed veil had.

Een schrijven van een protestantschen vriend gaf doorslag. Schoon Janssen „in Streitesnöthen, aber ohne Streitesmuth" was, verscheen toch in den herfst van 1882: *An meine Kritiker*.

Op kalme en edele wijze weerlegt hij de historische en confessioneele bezwaren, welke zijn aanvallers hem tegengeworpen hadden: „Met toorn — zeide hij — wrok en persoonlijke scheldwoorden, welke vele critici als noodzakelijke bestanddeelen van een krachtige en doorslaande polemiek schijnen te beschouwen, wil ik niets te maken hebben. Mij zijn gramschap en grommerij vreemd....".

Janssen vond volle waardeering voor dit wederwoord bij alle rechtschapen en onpartijdige beoordeelaars. Toch bleken eerlijke bijvalsbetuigingen voorshands de stem des roependen in de woestijn. De stormloop begon opnieuw.

In Februari 1883 verbonden zich een groot getal protestantsche geleerden en dominees om Janssen te vernietigen; zij stichtten de *Vereeniging voor de geschiedenis van de Reformatie.* Maar de vlieger ging niet op. De brochures van de eerwaarde heeren deden alleen de zolders der uitgevers kraken, maar veel meer leven maakten zij niet. Intusschen was Janssen's verdedigingsschrift in aller handen.

Hij zond nu zijn *Zweites Wort an meine Kritiker* de wereld in (1883) met dezen stelregel: „De critiek moet een zuiver zakelijke zijn en op zulk een wijze gevoerd worden, dat de strijdende partijen elkander van weerskanten achting afdwingen en er van overtuigd kunnen zijn, dat niet ter wille van den strijd wordt gestreden, maar om den vrede te verkrijgen".

De beschimping duurde intusschen voort en men ontzag geen onedele middelen. De dreig- en smaadschriften waren legio. Het kwam zelfs zoover, dat sommigen elkander in de kroeg een geducht pak slaag toedienden. Janssen bewaarde een zeldzame opgeruimdheid en kalmte. De smaadschriften snoerde hij tot een bundeltje samen en schreef er op: „Wie scheldt, heeft het proces verloren".

De schimpers verloren het proces met glans. Al hun belachelijk geschrijf diende slechts om de werken van Janssen meer te verspreiden, zijn beurs met klinkende munt te stijven en de arme kerken van Duitschland te ondersteunen, die de schrijver met milde hand bedacht. Zich zelven compromitteerden zij bij ieder weldenkend mensch. Na het verschijnen van den vierden band dropen de oude keffers dan ook de een na den anderen af; Janssen's bewijzen konden zij niet weerleggen, want tegen feiten valt niet te redeneeren.

Terwijl Janssen het eerste deel zijner geschiedenis voorbereidde en zich wat overwerkt had (voorjaar 1875) had hij een mandaat voor den Pruisischen Landdag aangenomen. Vriend Herder, die gouden bergen in de toekomst zag verrijzen, was het er weer niet mee eens. „Maak u niet ongerust — troostte hem Janssen — de Moeder van Goeden Raad is reeds lang ondervraagd om mij in deze zaak den rechten weg aan te wijzen, en ik geloof, dat ik hare stem, waarnaar ik in alle omstandigheden van het leven sedert jaren geluisterd heb, ook in dit geval niet verkeerd verstaan heb" (12 April 1875).

Te Berlijn werkte hij in de vroege ochtenduren geregeld aan zijn geschiedenis, maar wijdde den avond aan het gezellig verkeer met centrumsleden en eenige bevriende families. Politicus is Janssen nooit geweest; daarom nam hij ook geen nieuw mandaat aan. Hij wilde de katholieke leerlingen aan Frankforts gymnasium niet van een katholieken onderwijzer berooven en begreep zeer goed, dat de plichten van een afgevaardigde minder wel met letterkundigen arbeid samengaan.

„Zur Erholung in den Abendstunden" schreef hij een biographie van Graaf Frederik Leopold zu Stolberg (Herder, 1876).

„Van mijn jeugd af — zegt hij in de voorrede — was ik een innig vereerder van den man, wiens wezen en werkzaamheid ik tracht te schilderen. Reeds als knaap werd ik door zijn vaderlandsche geschiedenis in geestdrift gezet; zijn geschiedenis van den godsdienst en zijn leven van Alfred den Groote behooren tot de eerste boeken, uit welke ik voorliefde voor historische studiën geput heb; ik dank daaraan een groot deel van mijn ontwikkeling....."

Nog meer dan in Böhmer's biographie treedt de schrijver hier op den achtergrond en laat hij Stolberg zelven spreken en handelen. Dr. Binder prees vooral de kunstvaardigheid, waarmede de schrijver de overweldigende massa van brieven en oorkonden helder en ordelijk gegroepeerd en verbonden had, zoodat uit de

bonte verscheidenheid van stukken een harmonieus geheel gegroeid was.

Later, na de voltooing van den derden band zijner geschiedenis, schreef Janssen nog om zich een weinig op te frisschen: *F. L. Graf zu Stolberg, sein Entwicklungsgang und sein Wirken im Geist der Kirche* (Herder, 1882). Het is een nieuwe bewerking van dezelfde stof, met nieuwe mededeelingen, en geen uittreksel uit het groote werk.

Meermalen dreigde er ernstig gevaar, dat Janssen uit zijn bescheiden leven en arbeid gerukt zou worden. Paus Leo XIII wilde hem aan het hoofd van het Vaticaansch archief stellen; maar hij achtte zich gelukkig verborgen te blijven. Men wilde hem voor de journalistiek winnen, maar hij weigerde standvastig. In 1864 deed men hem uit Rome de voordeeligste aanbiedingen om bij de diplomatie in dienst te treden, maar hij had bij zijn priesterwijding het vaste besluit gevormd noch rechtstreeks noch zijdelings naar een andere positie te dingen. Hij kwam in aanmerking voor een bisschopsstoel; hij weende bij het vernemen dier tijding. Nogmaals was er ernstig spraak van om hem naar Rome over te plaatsen; maar hij wilde zijn eenvoudig leven niet verlaten en meende, dat zijn kracht om te arbeiden verlamd zoude worden, wanneer hij op den kandelaar geplaatst werd. Na den dood van Kardinaal Hergenröther dacht men er te Rome aan hem met het purper te vereeren; maar hij schreef: „God weet, dat ik de waarheid zeg: onder geen voorwaarde neem ik zulk een verheven plaats in; ik moet in mijn eenvoudige positie in Duitschland blijven, zoo lang als God wil".

Maar God verheft de nederigen en de eenvoudigen. Dit bleek, toen Janssen in alle stilte op het slot der Hertogin van Bragança zijn zilveren priesterfeest vierde (voorjaar 1885). „Ach, God de Heer weet — zoo bekende hij — hoezeer ik voor alles dankbaar ben en hoezeer mij tevens het gevoel drukt al deze liefde en

bewijzen van vereering niet verdiend te hebben. De brief en de gedenkpenning van den Heiligen Vader hebben mij vooral veel vreugde bereid".

Op zijn levensavond werd Janssen door vele pijnen en kwalen bezocht. Rheumatisme, koorts, gebrek aan eetlust, slapeloosheid, matheid en overspanning werkten samen om den levensgragen en krachtigen man te sloopen. Vol van „Findungsfreuden" arbeidde hij aan den zevenden band zijner Duitsche geschiedenis, aan nieuwe uitgaven van vroegere deelen of geschriften, b.v. van de *Zeit- und Lebensbilder*. Maar het wilde niet meer vlotten gelijk vroeger. Van tijd tot tijd trok hij naar buiten om in de eenzaamheid wat uit te rusten. Zoo frischte hij zichzelven in den zomer van 1890 en 1891 op bij de „arme zusters, van de goddelijke Voorzienigheid" te Oberursel. Dan weer bezocht hij zijn goede vrienden om in een oprecht en vertrouwelijk samenzijn met hen opbeuring en aanmoediging te vinden. Met hen maakte hij vele en lange wandeltoeren in Gods vrije, heerlijke natuur. De Katholiekendag te Coblenz voldeed hem ongemeen.

Daarentegen sloeg hem het afsterven van verscheidene beste vrienden geweldig neer. Pastoor Munzenberger te Frankfort, Deken Heinrich te Mainz en Windhorst schenen hem uit beter gewesten toe te roepen, dat ook hij spoedig het huis zijner eeuwigheid zou ingaan. De rampzalige tijd, inzonderheid de minder loffelijke wandel van vele geestelijken, die hij in den zevenden band behandelde, dreigden hem dikwijls den moed te doen verliezen. Wel flikkerde hij voor een oogenblik op, zooals toen hij in den zomer van 1891 eenige genoegelijke en verkwikkende weken op het slot der hertogin van Bragança met zijn vriend P. Baumgartner sleet. Maar zijn kracht was gebroken. Toch bleef zijn geest levendig en helder, onvermoeid bezig met de voltooiing van den zevenden band en met de gebeurtenissen van den dag in Kerk en Staat.

Zijn laatste tocht was naar het graf van zijn boezemvriend

Munzenberger. Op den terugweg bad hij om een zalig sterfuur. De voorboden des doods klopten aan zijn deur: een hevige neusbloeding door het springen van een bloedvat in de neusholte en een longontsteking. „Zooals God wil — zeide hij opgeruimd — ik ben met alles tevreden, ik heb alles geregeld". Met onbezweken geduld droeg hij zijn lijden. Reeds in het begin der ziekte had hij de troostmiddelen der H. Kerk ontvangen: voortaan communiceerde hij dagelijks. De generale biecht en het H. Oliesel stortten een hemelsche rust in zijn gemoed. „O Heer, ontferm U mijner", bad hij met gevouwen handen, toen de geneesheeren eenige beterschap constateerden en eenige hoop lieten doorschemeren. De bewijzen van innige deelneming, die hij van alle zijden ontving: brieven, telegrammen, vurige gebeden, bezoeken der bisschoppen van Mainz en Limburg vervulden hem met troost en sterkte. Met dankbaarheid nam hij zich voor een bedevaart naar Trier te doen en herhaalde gedurig: „De barmhartigheid des Heeren zal ik prijzen in eeuwigheid". Nog sprak hij veel over de afwerking van den zevenden band en over verschillende tijdsomstandigheden. „Ik heb steeds alleen de zaak voor oogen gehad — zeide hij openhartig — ik treed met de overtuiging voor den eeuwigen Rechter, dat ik gedurende mijn gansche leven voor de heilige zaak gestreden heb.... Ik weiger den arbeid niet, wanneer ik nog noodig ben. Maar misleiden wij ons zelven niet; alles, wat God wil".

Den 21^{en} December zat hij nog een kwartier voor zijn bureau en werkte aan den zevenden band. Den 23^{en} December ontving hij de laatste teerspijze uit de handen van P. Baumgartner. „Jesus, voor u leef ik; Jesus, voor u sterf ik; Jesus, u behoor ik toe in den dood en in het leven", bad hij met kinderlijken eenvoud. Zijn laatste woorden waren een dankbetuiging aan den ziekenbroeder Bruno voor een lafenis, hem gereikt. Op den vooravond van Kerstmis, na middernacht, ontsliep hij in den vrede des Heeren: hij had glorie aan God gebracht en was van goeden wil geweest.

Johannes Janssen was een groot geschiedschrijver en een deugdzaam priester.

Als geschiedschrijver ligt zijn kracht, zoo dunkt ons, in het vinden, verzamelen, ordenen en groepeeren der geschiedkundige gegevens. Hij heeft meer de geschiedenis dan de philosophie der geschiedenis geschreven. Hij zit neer bij de nalatenschap zijner vaderen niet als de wijsgeer om ze te beschouwen, maar als het kind om ze te bewaren en te regelen. De ziener is hij minder, meer een verzamelend en groepeerend genie. Geheele geslachten haalt hij uit hun duistere, onbekende, stofrijke schuilhoeken, kleedt ze in hun eigen en eigenaardig kostuum, zet ze ieder op hun plaats en laat ze voorbijtrekken, zooals ze elkander eenmaal opgevolgd hebben. Hij laat hen spreken en handelen, maar treedt zelf op den achtergrond. Het is, alsof hij tot ons zegt: ik stel u wereldtooneelen van vroeger voor, gelijk zij gespeeld zijn; vormt verder zelven uw oordeel en trekt de moraal uit de geschiedenis. Men kan zijn arbeid het best vergelijken bij allerkunstigst mozaïekwerk. Gelijk de kunstenaar uit allerlei steentjes en kleine stukjes een heerlijk beeld of tafereel samenstelt, zóó heeft Janssen een ontelbare menigte geschiedkundige feiten uit de donkere mijnen der historie samengelezen en tot één treffend, harmonieus geheel bijeengevoegd. Sommigen houden natuurlijk meer van één grootsch beeld, uit één blok gehouwen.

Het is hem niet euvel te duiden, dat hij alle historische vondsten niet in zich heeft kunnen opnemen, verwerken en als zijn eigen vleesch en bloed teruggeven. Zooveel grondstoffen tot herbouw eener gruwelijk vervalschte, misvormde geschiedenis èn uit alle wereldstreken te verzamelen, èn persoonlijk te verwerken was voor één man niet mogelijk. Hij mag gerust zeggen: ik heb meer gedaan dan mijn krachten toelieten; laat anderen nu hun rug er onder zetten. Al zou ik alleen de bouwstoffen aangesleept en geordend hebben, dan heb ik het voor anderen reeds zeer gemakkelijk gemaakt om het huis verder op te trekken.

Quandoque bonus dormitat Homerus. Bij den goeden Homerus vielen de luiken wel eens dicht, en evenzoo mogen wij het Janssen ook vergeven, dat hij onwillekeurig en onbewust door sympathiën, misschien niet voor personen of feiten, die hij beschreef, maar voor hen, in wier midden hij leefde, wier vriendschap en raad hij genoot, werd medegesleept. Als wij van iemand veel houden en gedurig met hem omgaan, dan spreken wij, 't ligt voor de hand, soms met meer welgevallen over zijn voorgeslacht en vroegere familiebetrekkingen dan over die van anderen, welke op een grooteren afstand van ons staan en met wie wij minder verkeeren.

Janssen was een deugdzaam en voorbeeldig priester, een man van gebed, van studie en van arbeid. Zijn lippen hebben de wijsheid bewaard; op zijn tong lag de wet der goedertierenheid. Van den vroegen morgen verhief hij zijn hart tot God. Zijn brood heeft hij in ledigheid niet gegeten. Hij stond tegen de wereldbeheerschers der duisternis, zijn lenden omgord hebbende met waarheid, aangedaan hebbende het harnas der rechtvaardigheid, beschut door het schild des geloofs, gedekt door den helm des heils, gewapend met het zwaard des geestes. Zijn goedigheid, vriendelijkheid, menschenliefde en oprechtheid wonnen hem de harten van allen, de hem kenden. God bezocht hem met vele smarten, maar hoe de stormen hem ook omgierden, hij roeide met mannenmoed en forschen slag tegen den stroom op. Dit is zijn roem, de getuigenis van zijn geweten, dat hij in eenvoud en rechtschapenheid van een oprecht hart als mensch en als priester voor God heeft gewandeld; dat hij het woord des Heilands heeft begrepen: wanneer gij niet wordt als de kinderen, zoo zult gij niet in het hemelrijk ingaan.

E. J. Jansen, Ord. Praed.

BOEKBEOORDEELING.

EEN NIEUW KUNSTWERK.

Sint Joseph. Oratorium met levende beelden voor soli, koor en orkest. Gedicht van J. H. Vaas (duitsche vertaling van Leo v. Heemstede), muziek van J. A. S. van Schaik. Opus IV. Utrecht, van Rossum, 1898.

Het Mei-nummer van het *St. Gregoriusblad* deelt in een artikel, dat melding maakt van de verschillende oratoria sacra ingericht voor levende beelden, in Duitschland sedert eenige jaren verschenen, mede, dat ook ten onzent twee dergelijke muziekwerken voorbereid worden, een ter eere van den H. Joseph, het ander getiteld St. Willibrordus, en voegt er het pium suspirium bij, dat beide werken toch spoedig mogen verschijnen. Het eerstgenoemde heeft sinds korten tijd werkelijk zijn intrede in de wereld gedaan; laat ons hopen, dat ook aan den toonzetter van het tweede binnen een niet al te lang tijdsverloop lust en inspiratie geschonken moge worden om zijn arbeid te voleindigen.

Intusschen wil ik de lezers van dit tijdschrift kennis doen maken met, en inleiden in het *Oratorium Sint Joseph* des Eerw. Heeren J. A. S. van Schaik, Secretaris van Z. D. H. den Aartsbisschop van Utrecht. Laat mij voorop zetten, dat het oratorium een grootsch werk is. Wij hadden den componist vroeger reeds leeren kennen als den hoogst verdienstelijken auteur van een bundel schoone Kerstliederen en van twee Missen, werken die den geoefenden contrapuntist, den man van fijnen smaak verraden; in dit zijn vierde werk komen zijn technische vaardigheid en zijn hooge kunst in nog helderder licht.

Dit jongste opus in de oratorium-litteratuur moet men niet op één lijn stellen met de tot dusverre in Duitschland gecomponeerde.

In die werken onzer oostelijke naburen is — om het eens algemeen kenschetsend te zeggen — de heele muzikale opzet en aanleg eenvoudiger, misschien ook daarom bevattelijker voor het groote publiek, het gewone auditorium: ter illustreering van een tableau vivant wordt gewoonlijk een recitatief, een solo, duo of trio en een koor gebruikt van niet meer dan gewone moeielijkheid en klein van omvang, zonder breed uitgewerkte motieven, en ook aan de instrumentale begeleiding, welke zij ook zijn moge, worden geen hooge eischen gesteld: zoodat men in zekeren zin kan zeggen, dat bij die oratoria de levende beelden hoofdzaak zijn, waarop alle aandacht geconcentreerd wordt; de stemming, waarin het auditorium gebracht moet worden, wordt voornamelijk veroorzaakt door hetgeen men z i e t, terwijl de muziek, gewoonlijk eenvoudig, innig en liefelijk, ons tot die gewenschte stemming min of meer voorbereidt en er ons in versterkt. In dien trant zijn de bekende oratoria van deken Müller enz. en ook onze nederlandsche cantate van President Lans op het Leo-feest; alleen de *Christophorus* van Schmalohr is, voor zooverre die oratoria mij bekend zijn, onder muzikaal oogpunt wat zelfstandiger en minder eenvoudig. Vandaar dan ook dat zij voor concertgebruik alléén, zonder de levende beelden, minder voldoen.

Het oratorium *Sint Joseph* echter is niet van dien aard; hier komt het muzikale veel meer en sterker op den voorgrond, en de tableaux zijn een bijzaak, die dienen kunnen om den indruk, door de muziek te weeg gebracht, zoo mogelijk nog te versterken; maar noodig zijn die tableaux geenszins om het succès van het werk te verzekeren. Deze eigenaardigheid, welke gemelde compositie van v. Schaik bezit, zal misschien voor den eene een kwade, voor den andere een goede eigenschap zijn, ik laat dit in het midden; maar dàt is zeker, dat in dit oratorium de musicus v. Schaik voornamelijk aan het woord is, de aandacht voor zich vraagt en dwingt om naar hem te luisteren. Want het is in den waren zin des woords een muzikaal meesterwerk, dat alom dient gekend en uitgevoerd te worden, al is het dan ook zonder de levende beelden; ik vind het een heerlijk repertoirestuk voor onze katholieke zangvereenigingen, die er zoovele zijn.

De tekst van het oratorium is geleverd door pastoor J. H. Vaas en, voor het laatste gedeelte, door niemand minder dan Dr. H. J. A. M.

Schaepman. Al is hier het gezelschap van den Doctor niet in het voordeel van den Pastoor — en wien zou dat verwonderen? — toch erken ik gaarne, dat de Heer Vaas een lang niet onverdienstelijk gedicht heeft geschreven, dat gunstig afsteekt bij vele andere muziekteksten, die men zoo al eens onder de oogen krijgt; wel zijn er enkele zwakke verzen onder, wel vindt men hier en daar een kleine fout tegen de versificatie, maar het geheel is niet onwaardig om door een componist „von Gottes Gnaden", als v. Schaick is, te worden getoonzet. De duitsche vertaling is van den ook ten onzent goed bekenden Leo van Heemstede: die naam waarborgt de deugdelijkheid. De begeleiding is voor orkest geschreven — gedrukt is alleen het klavieruittreksel — doch het is jammer, dat de partituur ons niet meer aanwijzingen geeft van instrumenten, om over de klankkleur beter te kunnen oordeelen.

Het eerste deel heeft tot onderwerp: *De verloving van den H. Joseph.* Na een korte instrumentale inleiding, welke het hoofdthema van het eerste koor aangeeft in eenvoudige bewerking, vangt een mannenkoor aan met de woorden:

„Daalt zachtkens neer, gij heilge Englenscharen,
Daalt neer tot ons met gouden harpetoon,
Met feestbazuin, met zilvren cithersnaren,
Daalt neer tot ons uit Sions heilge woon!" enz.

waarbij de muziek het eigenaardige dalende thema èn in de zangpartijen èn in de instrumenten op keurige wijze weergeeft, afgewisseld door het meer opgewekte, dat intreedt bij de woorden „met feestbazuin", en door de klimmende melodie bij „zingt een jublend glorielied", om te eindigen met het eerste dalende thema. Nu volgt een koor van sopranen en alten om in vierstemmige zetting de woorden der H. Schrift te illustreeren [1]: „In dien tijd werd de Engel Gabriël van God gezonden tot een Maagd, verloofd aan een man, wiens naam was Joseph, uit Davids huis; en de naam der Maagd was Maria". De eenvoudige, strenge zetting van dit koortje contrasteert op de aangenaamste wijze met het vrijere, meer chromatische van het vooraf-

[1]) De partituur geeft hier een fout te lezen; de baspartij van voorspel en begeleiding zijn genoteerd met een *bas*sleutel; dit moet een *viool*sleutel zijn; de noten zijn goed.

gaande mannenkoor, dat na het recitatief der engelenstemmen aldus voortgaat:

„Wat weergalooze eer was Joseph, U beschoren!
Gods allerliefste Bruid zal U als Bruid behooren!
O grootheid zonder naam!
De liefde bindt u saâm
Met haar, die bovenal door God werd uitverkoren!"

Indien ik mij een kleine aanmerking mag veroorloven, dan is het dat dit koortje wat onbeduidend is en wat gewoon, althans om „de weergalooze eer" uit te drukken. Maar het bevat tevens een verwijzing naar het motief van den tenorsolo die volgt, terwijl ook het vierstemmig gemengd koor, dat zich straks bij den tenor aansluit, datzelfde motief, als concerteerend, uitwerkt en ontwikkelt; daarin wordt ons bezongen de eer om Maria als Bruid te bezitten:

„Der liefde heilge band zal hart aan harte boeien
In de allerreinste min! Eén hart, één ziel, één zin!
Toch blijft bij zooveel gloed der kuischheid lelie bloeien!

Dit geheele eerste gedeelte doet ons den componist al aanstonds kennen als „den gewandten contrapunctist", die tevens een aangename zelfstandige begeleiding weet te schrijven; na deze schoone bladzijden behoeven wij niet meer in spanning te zijn, of de toonzetter voor de taak, die hij zich gesteld heeft, wel berekend is: we kunnen gerust wezen: hij weet wat hij wil, maar kan ook volvoeren wat hij zich voorstelt.

Het tweede deel schildert ons Joseph's twijfel, toen hij zijn Bruid zwanger zag, en hoe een Engel des Heeren hem verschijnt in een droomgezicht om hem het wonderbare geheim der menschwording van Gods Zoon te openbaren; het wordt besloten met een lof- en danklied.

Een korte, somber getinte, door een schrille dissonant geopende inleiding (adagio doloroso), waar, onder het ruischen van een aangehouden tremolo, het motief van den angst al dadelijk op den voorgroud treedt, bereidt ons voor op een unisonkoor van mannenstemmen, die zachtkens aanheffen:

„Hoe is uw ziel bevangen
Van twijfel, angst en smart!
Vaal kleurt de zorg uw wangen!
Wat nijpt zoo bang uw hart?"

Sterker wordt het, als de vier mannenstemmen uit elkander gaan en zingen:

„Geen glans meer in uw oogen,
Geen glimlach om uw mond!
Is dan de vreugd vervlogen,
Die ge in Maria vondt?"

Voortdurend blijft het angstmotief het orkestrale gedeelte beheerschen, ook in tegenbeweging, tot het koor eindigt met de vraag:

„Zoudt gij u van haar scheiden?
Hoe redt gij toch haar eer?
Wat grievend leed voor beiden!
Schenk licht en uitkomst, Heer!"

en dien uitroep besluit met een muzikaal crescendo, waarna de begeleiding diminuendo, tot pianissimo toe, een cadens maakt van de mineur naar de majeur, voorbereiding voor de blijde boodschap, welke van den Hemel door een Engel aan Joseph wordt gezonden. Alléén, slechts door een enkel akkoord begeleid, zingt een tenorsolo tweemaal, met verheffing van stem:

„Joseph, Zoon van David!"

en dan volgt een plechtig recitatief, waar de woorden des Engels volgens de H. Schrift weerklinken, om bij de herhaling van het laatste: „Want Hij zal zijn volk redden van zijne zonden" eenvoudig maar grandioos in breede akkoorden af te sluiten. Het orkest herhaalt nog eens jubelend dezelfde melodie, en nu maken de violen in luchtige, vroolijke beweging een overgang naar f, al spoedig geholpen door de fanfares van het koper, waarna tenoren en bassen vol geestdrift uitroepen:

„Juich, Joseph, juich!
Zing 's Heeren liefde!"

terwijl violen af- en oploopen, trompetten blazen en eindelijk arpeggio's van harp dien jubel nog verhoogen. De baritonsolo (St. Joseph) geeft in korte uitroepen, chromatisch gehouden, de ontroering van Sint Joseph's hart te kennen.

„Mijn God, mijn ziel bezwijkt van vreugd!"

Nogmaals valt het mannenkoor in met het: „Juich, Joseph, juich!" het koper schettert er zijn vreugdetonen doorheen, en nu begint een heerlijk duo tusschen baritonsolo en mannenkoor, om God te danken en te verheerlijken, God „in ontferming rijk", waarbij ook het orkest een grooten rijkdom van beweging en klank van de verschillende instrumenten te hooren geeft. Dit gedeelte, zoo somber begonnen, eindigt aldus met een heerlijken zegezang.

Het derde deel, dat ons de geboorte des Heeren en wat er in den stal te Bethlehem tusschen Jesus, Maria en Joseph voorviel schildert, begint met een heerlijk gemengd koor in $^6/_4$ maat:

„Stad van David, roemvol oord,
Bethlehem, ontsluit uw poort
Voor den Christus, Israels Koning!
Bied Hem 't schoonst paleis tot woning!
Komt, gij kindren groot en klein,
Komt, gij maagden teêr en rein!
Doet de winterlucht weergalmen
Van uw jubelende psalmen.
't Blij Hosanna klink' Hem tegen,
Strooit Hem bloemen allerwegen"! enz.

Dit koor, zoo kunstig in elkaar gezet, waar de verschillende partijen zoo smaakvol saâmgeweven zijn, is wel een van de schoonste uit dit werk, en moet, dunkt mij, een wonderbaren, mysterieuzen indruk maken.

In hetgeen nu volgt speelt de melodie van het bekende Duitsche kerstlied: „Es kam ein Engel hell und klar" een groote rol: al dadelijk treedt zij op om in te leiden en te illustreeren het recitatief van den tenorsolo, die de geboorte van Christus verhaalt met de eenvoudige woorden der H. Schrift. Hierna schildert een kort duo het geluk, dat Joseph's hart genoot, toen de eerste blik van het kindje „zijn ziel in vlammen schoot"; dit duo wordt onderbroken door een tweestemmig halfkoor van sopraan en alt, dat de gemelde kerstwijze zingt op de volgende woorden:

„Gegroet uit 's hemels heilgen hof!
Wij zingen, Joseph, uwen lof,
Wijl 't Eeuwig Woord, dat alles draagt,
In zwakheid uw bescherming vraagt".

Het duo van tenor en bariton gaat voort en schetst hoe Joseph siddert en „door zijn leden beeft (het orkest geeft die siddering en ontroering door een aangehouden tremolo weêr), als zijn Bruid hem 't Kindje in de armen geeft"; andermaal valt het halfkoor van sopranen en alten, maar nu een halven toon hooger, met de kerstmelodie in, terwijl het duo van tenor en bariton zelfstandig voortzingt en op kunstige wijze daartegen contrapunteert, totdat ten laatste het volle mannenkoor dat kwartet opvangt en uitroept:

„Wie, wie gevoelt de liefde,
Waarmeê Sint Joseph mint
Het kindje van Maria,
Haar Jesus, ook zijn kind!
Stort, Joseph, van die liefde
Een vonk in ons gemoed,
Opdat wij Jesus minnen,
Als 't hoogste en eenig goed!"

Tot besluit van deze afdeeling, die ons de kerstgebeurtenis op zoo treffende wijze doet medeleven, weerklinkt de eenvoudige kerstmelodie in een zesstemmige gemengde bewerking, vol ernst, vol kracht, vol teederheid, vol majesteit:

„Lof, macht en roem in eeuwigheid
Zij U, aanbidlijk Kind, bereid!
Geprezen zij Uw heilge Naam
Met Joseph en Maria saâm!"

Het nu volgende deel — *Het H. Huisgezin* — vind ik voor mij het minst gelukkig geslaagd; niet dat de bewerking van deze bladzijden ook niet keurig is of de meesterhand niet verraadt, maar de melodie van den tenorsolo brengt een thema, dat mij persoonlijk geen genoegzame belangstelling kan inboezemen. Het later volgende mannenkoor echter:

„Wat zijt gij, Joseph, groot en rijk,
Wat eer is U gegeven,
Nu God, die 't al verzorgen moet,
Van uwe hand wil leven"! enz.

is wederom zeer mooi, terwijl de instrumentatie er een waas van aantrekkelijke teederheid over heen spreidt zoo innig, dat, wanneer de laatste tonen zijn weggestorven, onwillekeurig de verzuchting ons ontsnapt: hadde die muziek wat langer mogen duren!

Wat de componist, geleid door den dichter, ons in het nu volgende tafereel te genieten geeft en in tonen maalt, is werkelijk een schilderij zoo levendig, zoo aangrijpend geteekend, zoo vol gloed en kleuren, dat men het voor de oogen waant te zien ook zonder tableau vivant. *Het sterfbed van den H. Joseph* is het onderwerp. Teedere accoorden leiden den tenorsolo in, die het afscheid van Christus' voedstervader uit dit leven verhaalt: zij ruischen zachtkens uit het orkest omhoog terwijl de tenor statig in eenvoudige, rustige melodie ons meldt:

„De gouden avondzon daalt neêr in purpergloed,
En zendt in 't needrig huis een straal ten afscheidsgroet,
Waar Joseph stervend nederligt,
Den hemelvrede op 't aangezicht.

Ter rechterzijde knielt de Heer, Gods Zoon, zijn Kind,
Ter linkerzij de Maagd, zijn Bruid, zoo teêr bemind.
Geen doodsangst, stervensnood en pijn,
Waar Jesus en Maria zijn.

Nog zoekt zijn brekend oog het dubbel dierbre pand,
In teedre liefde omknelt zijn hand hun beider hand,
En op der beiden vrome beê
Slaapt Joseph in ter eeuwge vreê".

Steeds weven de instrumenten hun wonderbare melodieën, ernstig doch zonder weemoed, frisch maar toch niet al te opgewekt, samen, om, bij de laatste woorden van den solist, pianissimo in orgelpunt weg te sterven. Een dubbel kwartet van tenoren en bassen drukt de gevoelens uit die ons bezielen bij het zien van dit heerlijke sterfbed van Joseph tusschen Jesus en Maria: „Moge mijne ziel den dood der rechtvaardigen sterven, en zij mijn laatste uur aan het hunne gelijk". Hierop volgt een vierstemmig gemengd koortje, nog wel niet juichend, maar toch reeds opgewekter:

„Wat zijt gij, Joseph, groot
Bij 't zalig, zoet verscheiden,
Wie mocht ooit zóó den dood
Met zooveel vreugd verbeiden!
De glans van 't eeuwig licht
Straalt reeds van uw gezicht.

Uw Jesus lief, uw Kind,
En de allerzoetste Vrouwe,
Zoo rein, zoo teêr bemind,
Gediend met zooveel trouwe,
Zij banden elke smart
Uit 't brekend vaderhart".

Dan schildert ons een dalende violenfiguur het nederdalen der engelen; een zoete hymne van hemelgeesten, „een zang vol zoeten vreê ruischt door de heilige stêe", waarna een mannenkoor de vreugde begint te schilderen, die Joseph's verschijning in het voorgeborchte veroorzaakt: nog slaat het uur niet der verlossing, maar toch is het reeds meer dan de dageraad: weldra zal de zon zelve doorbreken, weldra zal voor de zielen der rechtvaardigen de stonde komen, waarop zij met Jesus de glorie des hemels zullen ingaan:

„En uit het voorgeborchte rijst
Een kreet van hoog verblijden;
Uw komst, o Joseph, wijst
De volheid aan der tijden!
Reeds wenkt de gloriekroon
Bij 't opgaan met Uw Zoon".

Aan het mannenkoor paren zich, bij de woorden „reeds wenkt" enz., de sopranen en alten, en met het motief van het nederdalen uit den hemel, zoo straks aangeheven, en nu telkens hooger en hooger klimmend in een krachtig crescendo, toont ons het zesstemmige koor de gloriekroon, die reeds wenkt, en welke die zielen eenmaal zullen ontvangen, als ze op zullen gaan naar God, naar Joseph's Zoon. Dit slot, hoe eenvoudig overigens ook, is zeer pakkend, en met schier kunstelooze middelen bereikt het een groote hoogte van uitdrukking, welke aan het einde bekroond wordt door een paar statige akkoorden, als om ons de vastheid en zekerheid aan te geven, waarmede de zielen haar toekomstige glorie verwachten.

We zijn genaderd tot het laatste deel, het omvangrijkste, het krachtigste, het schitterendste; men zou meenen dat de componist, na al hetgeen hij ons in verschillende tafereelen heeft geschilderd, niets meer te zeggen heeft; maar wel verre van dat openbaart hij in deze laatste vijftig bladzijden een zoo stoute verbeelding, ontwikkelt hij een zoo vruchtbare gedachte, blijft hij bij dit alles zoo frisch en zoo nieuw, brengt hij ons door zijn vinding en zijn volledig meesterschap over alle contrapuntische techniek in zulk een vervoering, dat wij, op het titelblad van het werk kijkende, ons met verwondering afvragen: is dat eerst het vierde werk van dezen toondichter?

Wijden wij nog voor een oogenblik onze aandacht aan het kloeke, heerlijke slot van dezen meesterzang.

Met Sint Joseph's dood is niet het laatste woord over hem gezegd. In onze dagen van hartstochtelijkheid en ontevredenheid, van ontkenning van alle geloof, van onderdrukking van alle hoop, van uitroeiing van alle liefde, in onze eeuw van sociale omwenteling, waarbij duivel en hel de hoofdrol wenschen te spelen, waarbij allerlei wanstaltige droombeelden uit Satans poelen oprijzen om onder het zich ver-

ongelijkt wanende menschdom rond te spoken, er twist en tweedracht te zaaien, er haat en nijd welig te doen tieren, in onze dagen is er over dien bajert van allerlei hartstochten Godlof! aan den hemel een beeld verrezen, dat vrede en kamte brengt, de booze geesten bezweert, en boven het barnend golfgeklots der woeste wereldzee als een lichtende vertroosting verschijnt; dat beeld geeft arbeidszin en arbeidsmoed, dat beeld geeft onderwerping en blijmoedigheid tevens, dat beeld geeft in 's levens nood ook levenskracht en -lust, dat beeld geeft kloek geloof, vaste hoop, vertrouwende liefde weer, dat beeld leert dragen en beminnen den last, den strijdenden mensch op de schouderen gelegd: dat beeld is het beeld van Sint Joseph.

De strijd van hen die met hun toestand ontevreden zijn tegen de tevredenen, van hen die zonder God en godsdienst zijn tegen de godsdienstigen, van hen die wars zijn van alle door God ingestelde orde tegen de ordelievenden, het vertrouwen in de zegepraal bij de laatstgenoemden door de kracht en de schutse van Sint Joseph, ziedaar het onderwerp van dit deel: voorwaar een moeielijke taak, maar meesterlijk vervuld!

Ik zou schier wenschen hier te mijner beschikking te hebben de welversneden, in gloeiend dichtervuur gedoopte veder van een Franz Liszt, wanneer deze de werken van den toondichter, straks zijn schoonzoon, Wagner ontleedt en beschrijft in zijn niet genoeg te prijzen brochure: *Lohengrin et Tannhäuser de Richard Wagner*; inderdaad zulk een veder zou passen aan wien er zich voor zet om dit gedeelte van het Sint Joseph's oratorium te gaan beschrijven; de lezer moge zich echter tevreden stellen met mijn minder dichterlijk verslag en wachte verder den dag af, waarop het hem gegeven zal zijn deze bladzijden der partituur te h o o r e n.

Het slot van deze afdeeling zal bestaan uit de bewerking van een krachtig lied, het lied van den vrijen arbeidsstand, die sterk door Joseph's hulp overwinnen zal over de beroeringen der hel. In de instrumentale inleiding tot dit gedeelte hooren we al aanstonds, als een schoone belofte voor de toekomst, ondanks al den strijd die ons nog wacht, dat lied weerklinken, alla marcia; spoedig reeds beginnen de bassen in tegenfiguratie van zestienden te brommen om te eindigen in een arpeggio fortissimo; nu begint ook de woestheid in de bovenpartijen te heerschen en de baritonsolo heft aan in statige vijfvoeten:

„Daar gaat een lied des oproers door de sferen;
De woede gilt door 't schreiend weegeklag;
De haat vlamt op en duizenden trotseeren
Wat weerstand kan, wat weerstand bieden mag.
Zij willen met hun leuze 't al braveeren;
Geen God, geen recht, geen vrijheid, geen gezach,
Bloed zoekt de hand, en bloedrood is de vlag."

Deze verzen verraden den meester, Dr. H. J. A. M. Schaepman. Is het wonder dat, nu onze dichtervorst met forsche hand in zijn snaren grijpt, de toonzetter met meer dan gewone bezieling hem tracht te evenaren, ja, te overtreffen?

Onder het zingen van den bariton blijft de begeleiding onrustig en rumoerig, totdat op het einde uit de verte in het orkest als een levendig contrast de melodie klinkt van het schoone Josephslied (*Gulden wierookvat*, no. 75), dat straks door sopranen en alten zal worden aangeheven boven het woeste geschreeuw der wilde, ordelooze benden; tegelijk zingt de bariton verder:

„Een ander lied, een lied van liefde en vrede,
Vaart statig op door 't buldren van d'orkaan,
Zacht als een vrome, een kinderlijke bede,
Kloek als de stem van wie geen dood kan slaan;
Zij zingen 't naar der oudren goede zede;
Breed zwelt het uit, de wereld moog' vergaan,
Zij wanklen niet, zij bidden, en zij staan".

Maar het orkest blijft tegen den zang van den solist, tegen de melodie van het Josepslied in, rommelen en grommen, eerst in de diepte, allengs hooger en hooger, al woester en onstuimiger om ten slotte in gierende klanken uit te barsten, waarna tenoren en bassen het lied des oproers krachtig en wild aanheffen:

„Op, arbeidsslaven, op!
Laat 't oproer weerklinken!
Thans is het uwe beurt
Van 's levens vreugd te drinken!
De tirannie heeft uit!
Bemachtigt nu den buit!"

Doch zij hebben nog niet geheel uitgezongen, of sopraan en alt heffen éénstemmig, in subliemen eenvoud het Josephslied (waarvan de tekst voor dit oratorium eenigzins gewijzigd is) aan:

„Heilge Joseph, voedstervader
Van Gods welbeminden Zoon,
Tot u smeeken wij te gader,
Knielend om uw glorietroon!
Voor de snood verleide scharen
Bidden we om genade en vreê,
Bidden we in de doodsgevaren:
Joseph, ach, bid met ons meê".

Halverwege deze strofe vallen de woeste benden weêr in met de volgende woorden:

„Weg met altaar en troon!
Weg met het gezach en orde!
Weg, weg met zede en wet!
Een nieuwe wereld worde!"

en allerkunstigst weet hier de componist het wilde geschreeuw der oproerstokers te leiden tegen de smeekbede tot den H. Joseph, voortdurend vol kalmte en vertrouwen voortgezet door de vrouwenstemmen; maar als deze uitgezongen zijn, gaan de woestelingen nog steeds door:

„Wat gij begeert, zij recht,
Uw meester zij uw knecht!"

Op het einde van dien wilden zang heffen de bovenstemmen wederom, een halven toon hooger, het Josephslied aan met de tweede strofe:

„Gij hebt van Herodes woede
Eens het Godlijk Kind bevrijd,
Neem uw volk thans in uw hoede
In zijn bangen worstelstrijd!
Zie, des Heeren Kerk op aarde
Zucht in droefenis en rouw,
Die zij eens voor Christus baarde
Weigren haar nu liefde en trouw".

Ook nu weer zingt het lied des oproers daar stout tegen in:

„Vermoordt, verbrandt, vernielt
Wat in den weg u trede!
Geen meêlij, geen genâ,
Geen rust, geen duur, geen vrede,
Eer 't lot is omgekeerd,
En 't oproer triomfeert!"

Na de laatste woorden, lang, met klem herhaald, valt voor de derde maal het vrouwenkoor, nogmaals een toon hooger, in, om, terwijl het koor des oproers nog eens uitschreeuwt: „Op, arbeidslaven op!" te smeeken:

„Zend dan, Joseph, uw bescherming
Over de arme menschheid neêr,
Breng vol vaderlijke ontferming
De verdoolde schapen weer.
Open aller hart en oogen
Voor het leven, voor het licht,
Dat de wereld vrij van logen
Voor den glans der waarheid zwicht!"

De woeste zang is met zijn laatste kreten weggestorven, het oproer is bezworen; bij de woorden: „Open aller hart" paren zich de tenoren aan de vrouwenstemmen en bij de laatste twee regels is het gezang zelfs zesstemmig geworden; intusschen heeft men in het orkest herhaaldelijk ook het thema van den slotzang kunnen vernemen. Maar een baritonsolo vaart voort:

„Sint Joseph bidt met zijn getrouwe scharen,
En draagt hun bede omhoog in vaderhand,
Daar is 't als komt een nieuwe geest gevaren,
Die strijd en haat en tweedracht verre bant,
En bij het spel der gouden Englensnaren
De stemmen van de menschheid saâm doet paren
In 't ééne lied, in 't lied van d' arbeidsstand."

Het orkest laat een eenvoudig dalend thema hooren, gedragen door een tremolo, het gaat over naar het thema van den slotzang, dat

nu volgt in éénstemmigen mannenzang, kloek en fier, krachtig als de rots van Petrus, waarop Gods Kerk is gebouwd:

„Groote Gever aller gaven,
U zij leven, liefde en lied,
U, die wie in d' arbeid slaven,
Kracht en vrede in eenheid biedt;
God die vrede hebt gezonden,
Waar de wereld tweespalt bracht,
Wij, door d' arbeid saâm verbonden
Zingen Uwer liefde macht.

Vrede, vrede, kind van Gode,
Dalend in onz' aardschen nacht,
Zongelijke Hemelbode,
Warmte brengend, vruchtbaar zacht,
Hoor, in alle wereldtalen
Is U 't arbeidslied gewijd,
U, de kroon van 't zegepralen
In den harden arbeidsstrijd.

Dagen gaan en dagen komen,
Zwaar van lijden, zwaar van nood,
Zeeën van ellende stroomen,
Delgen leven, brengen dood;
Maar wij staan, weêrstaan en smeeken:
Schoone vrede kom, o kom!
Laat Uw macht de golven breken
Als Jehovah's vuurkolom!

Door de hoog gezweepte golven
Volgen we U, o zuil van licht,
Die de dwingers hebt bedolven
En de slaven opgericht.
Voort, steeds voort, de golven rijzen,
Ons ontwijkend, ons ter weêr,
Duizend, duizend stemmen prijzen:
Hallelujah, looft den Heer!

God van d' arbeid, God van de eere,
God van liefde, God van recht,
Dat Uw vrede triomfeere
Voor den meester, voor den knecht;
Blijv' bij 't derven en 't begeeren,
Blijv' bij 't wisselen des lots
Triomfeeren en regeeren
De onbevlekte vrede Gods!

Wij in arbeid saâmgetreden,
Wij in eenheid kloek en sterk,
Gaan tot U met kinderbeden,
Gaan tot U met mannenwerk;
Zegen, God, wie U vertrouwen,
Zegen, God, het vaderland,
Op zijn vrijen bodem bouwen
Wij met U den arbeidsstand!"

Nadat alle mannen éénstemmig de twee eerste strofen hebben gezongen, heft een baritonsolo de derde aan, met een afwisselende begeleiding; de vierde zingen wederom alle mannen, en ook de vijfde, nadat deze eerst door den baritonsolo is voorgezongen; de laatste valt weer aan het koor ten deel, en telkens krijgen we, om het monotone te vermijden een andere, kunstvolle bewerking der instrumenten te hooren. Wil men het oratorium hier sluiten, dan is daarvoor gelegenheid, daar de componist aan het einde der zesde strofe in een korte vierstemmige zetting een passend slot geeft. Doch men doet beter, als men de krachten heeft, met tot slot te nemen het gemengd koor dat nog volgt. Over dit koor, een achtstemmige fuga, gebouwd op het hoofdthema van het slotlied, waar telkens de krachtige uitroep: „Zegen, God, wie U vertrouwen" en „Zegen, God, het vaderland" doorheen klinkt, kan ik niet anders zeggen dan dat het een schitterende, glorieuze bekroning vormt van een heerlijk meesterwerk. Men moet het gezien en met aandacht bestudeerd hebben om zich een denkbeeld te kunnen vormen van den rijkdom, waarmede het eenvoudige thema behandeld en uitgewerkt is. Het woord van Broere: „Zee door zee zoo gaan de zangen" vindt hier zijn volkomenste toepassing. De begeleiding is in deze fuga, bij die keurige veelstem-

migheid van het menschelijk orgaan, — immers nog altijd het schoonste! — vrij sober, zoodat het kunstvolle weefsel en de zelfstandigheid van het vocale gedeelte geheel tot hun recht komen.

De eenige vraag, die men zich misschien na het breede, imposante slot van de fuga zou kunnen stellen, is, of men de hoofdmelodie van den slotzang misschien niet te veel heeft vernomen; eerst in 5 strofen unison, en dan nog in een lang uitgesponnen fuga. Mij dunkt, alleen de uitvoering zou kunnen bewijzen, dat mijn vrees ongegrond is, en ik hoop spoedig in de gelegenheid gesteld te worden om, na het aanhooren van dit oratorium, te kunnen getuigen, dat men inderdaad niet „des Guten zu viel" heeft gehad.

Na hetgeen ik over dit muziekstuk gezegd heb, behoef ik zeker wel niet te herhalen wat uit het voorgaande duidelijk genoeg, dunkt me, gebleken is, dat de Eerw. Heer van Schaik ons in zijn oratorium *Sint Joseph* een meesterwerk van den eersten rang, een muzikaal kunstwerk „im grossen Stile" geschonken heeft. Ik voor mij kan mij niet goed vereenigen met sommige harde dissonanten, zooals bijv. op blz. 5 in de 2e en 4e maat (1e systeem), op blz. 29 in de 2e maat (2e systeem), op blz. 84 5e maat (1e systeem) en op nog een paar andere plaatsen; verder heb ik bezwaren tegen sommige plotselinge overgangen naar een anderen toonaard zooals op blz. 7 van de laatste maat 1e systeem naar de 1e maat 2e systeem, verder de laatste maat op blz. 39, die sluit in *g maj.* en de 1e maat op blz. 40, die zonder overgang begint in *f maj.*, benevens den overgang van blz. 60 naar blz. 61. Ik ben niet geheel en al vrij van vrees, dat een en ander ietwat vreemd en hard zal klinken.

Maar laten wij over zulke kleinigheden heenstappen, waar zooveel heerlijks te genieten valt. Ik betuig hoogen eerbied voor zulk een kunst, die over zulke middelen beschikt en deze met vaste hand, rijke verbeelding en fijnen smaak weet te gebruiken. Ook twijfel ik niet, of aan dit werk zal in muzikale kringen de volle waardeering ten deel vallen, die het zoozeer verdient, ondanks de nieuwe richting in de tegenwoordige muziekwereld, een richting, welker aanhangers allicht zullen vragen, of zulk een oratorium nog wel in onzen tijd past, of het nog wel reden van bestaan heeft en of de componist niet vergeefsche moeite heeft gedaan met zich voor een dusdanige stof zóó in te spannen. Immers in onze dagen schijnt er bij sommigen voor niets enthouiasme gewekt te kunnen worden dan voor Wagner-

muziek, Symphonische Dichtungen en zoogenaamde programmamuziek; ik wensch voor niemand onder te doen in hoogen eerbied voor de gaven en werken van Wagner, Liszt, César Franck, Vincent d'Indy enz., maar me dunkt, dat de vereering vooral van den eerstgenoemden meester onrustbarende verhoudingen dreigt aan te nemen, zoodat onverstandigen onder die enthousiasten al spoedig geneigd zijn aan alle andere muziek, die niet gemaakt is naar 's meesters model en niet bezield is door 's meesters geest, elke degelijke waarde te ontkennen. Ik meen echter bespeurd te hebben, dat Wagner's werken niet geheel zonder invloed zijn geweest op den Utrechtschen toonzetter. Wat hiervan echter ook zij, de ware musici zullen in dit werk de vele schoonheden en groote verdiensten naar waarde weten te schatten en den Eerw. Heer van Schaik onder onze vaderlandsche componisten gaarne de eereplaats inruimen, die hem toekomt.

Laat mij mogen hopen, dat van Schaik's werk spoedig alom bekend worde en dat het in keurige uitvoeringen zijn hoogste triomfen moge vieren.

Hageveld. W. P. H. Jansen.

De H. Nicolaas in het Folklore, door Dr. Jos. Schrijnen, leeraar aan het Bisschoppelijk Kollege te Roermond, bibliothekaris van het genootschap „Limburg". Roermond, J. J. Romen en Zonen, 1898.

Een boekbeoordeeling? Antwoord aan den Zeereerw. Zeergel. Heer Dr. G. Brom te Utrecht, van Joës a Leydis. Rotterdam, P. J. Simons, firma Gez. van den Broek, 1898.

Geen alledaagsche taak, mag ik wel zeggen, waartoe ik de eer had, door de geëerde redactie van *De Katholiek* te worden aangezocht, dat ik namelijk de onlangs verschenen verhandeling van Dr. Jos. Schrijnen bespreken zou en insgelijks ook de brochure van Joës a Leydis. Deze twee werkjes toch raken een vraagstuk, dat sedert anderhalf jaar de pennen, en soms vrij scherpe, aan het schrijven bracht. Zij gelden de vraag, of alle gebruiken, welke nog heden ten dage bij het S. Nicolaasfeest bestaan, en welke wij allen kennen, ons terugwijzen op het leven en de mirakelen van den H. Bisschop, dan wel of de gebruikelijke viering van het S. Nicolaasfeest soms in verband staat met Germaansche mythologie.

Ik behoef niet te verhelen, dat ik den loop van het geschil met veel belangstelling gevolgd heb. Al aanstonds had het mij verheugd, dat in Joës a Leydis een katholiek schrijver onder ons was opgetreden om de, naar moderne leer, zoo maar klakkeloos aangenomene afkomst des christelijken feestjaars van den heidenschen feestcyclus te bestrijden. Ik hield daarom niet slechts al de processtukken trouw bijeen, maar tevens ook al wat er af en toe door Joës a Leydis als feuilletons in *De Tijd* geschreven werd over nog andere kerkelijke feesten of christelijke volksgebruiken. Het had toch mijn bijzonderen bijval, dat het christelijk of katholiek karakter van onze feesten gehandhaafd werd; wat echter niet belette, dat er toch ook al aanstonds twijfel bij mij oprees, of de stelling, gelijk die op 7 December 1896 door J. a L. werd neergeschreven, wel geheel onweersproken blijven zou ook van katholieke zijde. Ik bleef althans nog wel eenigszins onwillig, om, gelijk de aansporing luidde, „bij de viering van het St. Nicolaasfeest te gedenken, dat alle [zegge *alle*] gebruiken ons terugwijzen op het leven en de mirakelen van den grooten Heilige".

En als ik nu, alle feuilletons, ingezonden stukken, tijdschriftartikelen en vlugschriften, en recensies ook al, gelezen, onpartijdig, naar ik mij bewust ben, doch vrij en frank spreken mag, dan moet ik met leedwezen verklaren, door Joës a Leydis niet overtuigd te zijn, ja, dan geloof ik zelfs, dat zijn krijgsbeleid weinig afbreuk doen zal aan het der H. Kerke vijandige leger, van Faustus den Manicheër af tot Renan en de zijnen toe [1]). En zoo kan ik mij daarom niet wel vereenigen met de recensie in *De Tijd* van 30 Mei l.l. over *Een boekbeoordeeling?* gegeven, en allerminst met die van *De Maasbode* van 5 Juni l.l.

Ik vermis namelijk zeer ongaarne bij J. a. L. de noodige vastheid en rustigheid in betoog of in tegenspraak. Hij schijnt mij meermalen toe, zich zelven niet gelijk te blijven, zijnen tegenstander verkeerd te begrijpen, en hem meeningen toe te dichten die toch waarlijk niet door hem uitgesproken zijn. Zoo slingert bijv. het eigenlijke punt

---

[1]) Naar ik vertrouw zal de lezer het natuurlijk vinden, dat ik mij wensch te bepalen tot het eigenlijke punt van geschil, en dat ik de andere wetenschappelijke vraagstukken, zooals over het gezag van Jacobus de Voragine, van Metaphrastes en van Le Nain de Tillemont, alsook over de oudheid van het St. Nicolaasfeest zelf onaangeroerd wil laten.

van geschil voortdurend tusschen *heidensche volksgebruiken* en *heidensch-afgodische feesten.* Om kort te gaan, daar is mij menigmaal in zijn schrijven een gehaspel, dat mij de lezing en beoordeeling van zekere gedeelten zijner feuilletons, van zijne replieken en vooral van zijn *Een Boekbeoordeeling?* tamelijk lastig en verdrietelijk maakte.

De lezer vergelijke bijv. eens wat J. a L. over het doel, waarmede hij zijn boekje schreef, meedeelt, eerst in dat boekje zelf en dan in zijn *Een boekbeoordeeling?*

Sint Nicolaas (bl. 3):

„Ofschoon wij ons slechts ten doel gesteld hebben, de gebruiken [let wel: „de gebruiken"] verbonden aan den St. Nicolaasdag, te bespreken, en aan te toonen, dat deze niet afkomstig zijn van onze heidensche voorouders, maar betrekking hebben op het leven van dien Kinderheilige, of doelen op de mirakelen tijdens zijn leven of na zijn dood door God gewrocht, meenen wij toch met een enkel woord [let wel: „een enkel woord"] te moeten aantoonen, dat in onze Germaansche landen de eerste geloofsverkondigers zich niet schuldig hebben gemaakt aan de verkerstening der afgodische gebruiken en feesten der heidensche Germanen."

Een boekbeoordeeling? (bl. 1, 2):

„De strijd, welken ik in mijn boekske had aangebonden, was toch niet gericht tegen hen, die — gelijk dr. Brom *thans* [1]) ook — beweren, dat *eenige* gebruiken, verbonden aan de Christelijke feesten, hunnen oorsprong ontleenen aan de volksgebruiken onzer heidensche voorouders, het zij een of ander daarvan als bij uitzondering door de katholieke Kerk zou zijn „gelouterd en met heiligen ritus in den waren godsdienst overgenomen", hetzij eenige van dergelijke gebruiken, zonder toedoen der Kerk, alleen door de volksmeening, zijn overgebracht op Christelijk terrein. Neen, tegen hen was ik opgetreden, die beweren, dat „de Evangeliepredikers, die in *onze Germaansche* landen het Christendom hebben ingevoerd, DE bestaande *heidensche* gebruiken hebben verkerstend". (Zie mijn *S. Nic.* bl. 1.) En om het woordje DE in de beteekenis van *alle*, goed te doen begrijpen, dat ik daarmede bepaalde *afgodische* gebruiken bedoelde heb ik geschreven:

> Men heeft beweerd, dat Bonifacius, Willebrord, hunne voorgangers en hunne opvolgers, om het Christendom bij de Germanen ingang te doen vinden, heiligen hebben uitgedacht, om dezen te kunnen stellen in de plaats van de afgoden der Germanen, Franken en Saksers. Men heeft beweerd, dat de eerste geloofsverkondigers DE *afgodische* gebruiken der Germanen niet

[1]) Alle cursiveeringen zijn oorspronkelijk van J. v. L.

hebben afgeschaft, maar dat zij daaraan een andere beteekenis hebben gegeven, om daardoor de Christelijke leer des te gemakkelijker ingang te doen vinden. (Zie mijn *S. Nic.* bl. 1).

Met uitzondering van Buddingh, beroepen de Hollandsche Schrijvers der latere jaren zich in den regel op Renan en Grimm, om te betoogen, dat AL DE FEESTEN der *Christelijke kerk en hare gebruiken*, ontleend zijn aan het Heidendom. (Zie mijn *S. Nic.* bl. 3).

„Dat heb ik legende genoemd, dat heb ik *laster* geheeten. Daartegen heb ik van den beginne af gestreden, daartegen zal ik blijven strijden, zoolang mij niet door *ernstige* bewijzen de juistheid dier lezing wordt aangetoond.

Onverklaarbaar is het mij dus, dat dr. G. Brom, die reeds eenmaal tegen mij optrad in de *Tijd*, dat thans in de *Katholiek* kwam doen; onverklaarbaar te meer, wijl ik kieschheidshalve geen enkel woord gerept had van den strijd van het vorig jaar, ja zelfs den Zeereerw. Zeergel. heer dr. Brom nergens in mijn boekske heb genoemd. Wat hem noopte opnieuw in het strijdperk te treden, nog eens, het blijft mij een raadsel."

Ik vermeen, dat al die onverklaarbaarheid en al die raadsels gemakkelijk op te lossen zijn op de volgende wijze. Joës a Leydis moet al aanstonds, toen na zijn eerste feuilleton „*Sinterklaas*" in *De Tijd* van 7 Dec. 1896, Dr. Brom tegenspraak liet hooren, erg opgeschrikt en ietwat verbijsterd geraakt zijn, zoodat hij die tegenspraak in zeer overdreven zin opvatte (in wat zin zal straks blijken). Dit bleek al dadelijk reeds uit de eigen opschriften van zijn wijdloopig antwoord: *St. Nicolaas of Wodan* en later van het eerste hoofdstuk zijner brochure *Sint Nicolaas*, dat ten titel droeg: *Heidensch of Christelijk?* Daar was hem als een spookbeeld opgerezen, hetwelk allengs meer en meer schrikwekkende vormen aannam. De volksgebruiken en feesten der oude Germanen werden „*heidensche afgodische gebruiken en feesten*" (*De Tijd* van 11 Jan. 1897), die alle volgens Dr. Brom „verkerstend" zouden zijn geworden. Ofschoon deze, in *De Tijd* van 30 Dec. 1896, er tegen inbracht: „onze quaestie liep over Germaansche volksgebruiken": het mocht niet baten. De afgrijselijke schim bleef voortspoken en in zijn boekske *Sint Nicolaas* (bl. 2) kon men lezen:

„Die bewering" („dat de christelijke feesten en de daaraan verbondene gebruiken hunnen oorsprong ontleenen aan de afgodische feesten en gewoonten van onze heidensche voorouders") „hoe onjuist en belachelijk ook, is helaas zoo algemeen verspreid en heeft zulk een diepen wortel geschoten, dat er ook

> Katholieken gevonden worden, die niet aanstonds willen aannemen, dat de christelijke feestdagen en hunne gebruiken hun ontstaan te danken hebben aan de Katholieke Kerk."

Om den lezer nu te laten beoordeelen, of het niet inderdaad spookbeelden zijn, die uit de allereerste tegenspraak voor onzen verbijsterden Leidenaar zijn opgerezen [1]), laat ik hier weder in twee kolommen overdrukken:

Wat de letterlijke tekst was van Dr. Broms' eerste tegenspraak.

Uit *De Tijd* van 8 Dec. 1896.

„De geachte schrijver gaat uit van de stelling, dat het Sint-Nicolaasfeest in oorsprong en beteekenis, met al zijn eigenaardige volksgebruiken, niets te maken heeft met het germaansche heidendom, maar alleen zijn verklaring vindt — een uitsluitend christelijke — in de wonderbare geschiedenis van onzen H. bisschop. Historieschrijvers, die anders leeren, hebben eenvoudig den godlochenaar Renan nagepraat, of het zijn calvinistische auteurs, nog erger vijanden der Katholieke Kerk dan zulke rationalisten. „Men heeft de legende de wereld ingezonden, dat de Katholieke Kerk bij de invoering van het Christendom in de germaansche landen aan de bestaande gebruiken een christelijk karakter heeft willen geven. Ieder zal gevoe-

Hoe Joës a Leydis die tegenspraak heeft opgevat en weergegeven.

Uit *Een boekbeoordeeling?* bl. 9.

„Ik meen, dat na de in het jaar te voren gevoerde polemiek een merkwaardige verandering in Dr. Broms' zienswijze is te ontwaren.

In *De Tijd* van 8 Dec. 1896 schreef de Utrechtsche archivaris en herhaalde het eerste gedeelte in de *Katholiek* (bl. 74):

> Wat is er tegen, aan te nemen, dat Sint-Willebrord met de zijnen *de* ten onzent bestaande en sedert eeuwen in het volksleven gewortelde *feesten* (ik cursiveer) „gekerstend" heeft.
>
> Voorts dat:
>
> die stelling zelve (dat het christendom *de* heidensche afgodische feesten niet heeft verkerstend) lang geen aanspraak kan maken op voldoende zekerheid, ja misschien geheel bezijden de waarheid ligt.

Deze woorden zijn duidelijk, zij laten niet den minsten twijfel

---

[1]) Toen Joseph de Maistre (*Du Pape*, Liv. II. Chap XV) een kort overzicht zou geven van de fameuse Bul „*In Coena Domini*", begon hij aldus: „Lorsque les enfants s'épouvantent de quelque objet lointain, agrandi et defiguré par leur imagination, pour refuter une *bonne* credule qui leur dit: *c'est un ogre, c'est un esprit, c'est un revenant*, il faut les prendre doucement par la main, et les mener en chantant à l'objet même".

len, dat dit beweren onjuist is".

Men zal mij ten goede houden, dat ik de onjuistheid van het beweren *niet* gevoel. Zelfs meen ik, dat de stelling, die Joës à Leydis laat poseeren als het resultaat van *de katholieke* geschiedvorsching, niet zonder besliste tegenspraak mag blijven. Om twee redenen:

Eerst in het bijzonder, wijl de stelling-zelve lang geen aanspraak kan maken op voldoende zekerheid, ja misschien geheel bezijden de waarheid ligt. Het *Kirchenlexicon* enz. [1]). Men vergeve mij deze lange citaten. Zij bewijzen echter afdoende, dat men volstrekt geen volgeling van Renan of geen calvinistisch schrijver behoeft te zijn, om te beweren, dat het Sint-Nicolaasfeest en zijne gebruikelijke viering in verband staat met germaansche mythologie. Maar ook in het algemeen wekt de stelling van Joës à Leydis ernstige bedenking. Wijl zij namelijk van een verkeerden grondslag uitgaat: alsof de Katholieke Kerk bij de invoering van het Christendom in de germaansche landen zich niet kon en mocht aansluiten bij de bestaande gebruiken, om daaraan een Christelijk karakter te geven! Juist dit gedaan te hebben, pleit voor de moederlijke wijsheid en echt-katholieke, d. i. algemeene, levensvatbaarheid der Kerk. Evenmin als de genade de menschelijke natuur vernietigt, doch haar tot fundament neemt en behoudt, zoo heeft ook het Christendom het germaansche over. Dr. Brom scheen van gevoelen, dat *de* heidensch-afgodische feesten en gebruiken zijn verkerstend. Maar hooren wij nu eens wat de doctor thans beweert.

Op bladz. 74 derzelfde Jan.-afl. verdedigt hij de stelling: „Het Christendom heeft bij zijne geleidelijke invoering en vestiging heidensche *volksgebruiken* verkerstend".

En deze verkerstende *volksgebruiken* worden tot *eenige* teruggebracht, want hij zegt op bl. 82 derzelfde afl.:

> Niet „de christelijke feesten" — die hebben grond van bestaan genoeg reeds in zich zelve alleen — maar eenige daaraan verbonden *gebruiken* ontleenen hunnen oorsprong aan de afgodische feesten en gewoonten van onze heidensche voorouders. Intusschen, lang niet *alle*. Want verschillende gebruiken tot den katholieken eeredienst behoorende of tegenwoordig nog in het volksleven heerschende, ZIJN SPECIFIEK CHRISTELIJK EN HEBBEN MET HET HEIDENDOM NIETS GEMEEN. GENERALISEEREN IS HIER UITERST GEVAARLIJK.

(De laatste onderstreping is van mij).

„Deze woorden deden „zeker iemand verbaasd opkijken, alsof hij het hoorde donderen in Keulen." Hier op bl. 82 heeten de feesten: van Christelijken oorsprong; ginds, acht bladzijden vroeger, is er niets tegen, dat de Kerk *de* (in het algemeen) feesten heeft „gekerstend". Hier heeten slechts *eenige* en lang niet *alle* gebruiken uit het Heiden-

[1]) Hier haalt Dr. Brom eene plaats uit Band IV Sp. 1427 aan, en nog een ander getuigenis van den katholieken geleerde Dr Eugen Schnell.

volkskarakter niet weggenomen, maar alleen getracht het van heidensche elementen te ontdoen en aldus gelouterd, zooveel mogelijk te veredelen.

Wat is er tegen, aan te nemen, dat Sint-Willebrord met de zijnen de ten onzent bestaande en sedert eeuwen in het volksleven gewortelde feesten „gekerstend" heeft? Onze kerkgeschiedenis wordt dan ook in dit opzicht gelijk aan het treffend beeld, hetwelk de apostel Paulus in zijn brief aan de Romeinen heeft geteekend: de wilde olijfboom of oleaster van het heidendom niet verwoest, maar overgeplant en ingeënt op den waren olijfboom Christus, om met diens bovennatuurlijk levenssap doortrokken op te groeien tot God."

dom ontleend, en op bl. 74 klinkt het, alsof de Katholieke Kerk... zich niet [1]) kon en mocht aansluiten bij *de* bestaande gebruiken en daaraan een Christelijk karakter geven. Dus weer in het algemeen. Als men op deze wijze Dr. Brom, die ten overvloede nog komt zeggen, dat „generaliseeren hier uiterst gevaarlijk is", zijn draai ziet nemen, is het dan wonder dat ik „trouw op mijn eens gekozen stokpaardje voort blijf draven"; dat de Redactie van de *Tijd* hare kolommen voor mij blijft openstellen, ja dat „zoolang mijn inktpot niet is uitgedroogd", ik „triumfantelijk blijf schrijven", en als algemeenen regel blijf verdedigen, „dat er noch in de feestviering van Sint-Nicolaas, noch in andere, onder de schutse der Katholieke Kerk voortlevende volksgebruiken eenig bestanddeel van Germaansch-heidenschen oorsprong te vinden is". Ja, is dan „de naïeviteit" „onverklaarbaar", dat ik in *De Tijd* van 6 Jan. ll. meende te kunnen schrijven, dat „Dr. Brom .... *au fond* der zaak het met mij eens schijnt te zijn?"

De lezer vergeve mij dat ik deze aanhalingen zoo wijd en breed heb laten overdrukken. Het is dunkt mij nog de kortste weg om, zonder gevaar voor verwarring en verveling, een blik toe te staan op de manieren van J. à L.'s bewijsvoering. Daarenboven vermeen ik, dat het zaak is, aanhalingen maar liever niet in te korten, om niet verdacht te worden gemaakt, dat men met bedoeling het een of ander achtergehouden heeft.

---

[1]) Joës à Leydis houde mij de opmerking ten goede, dat het zinsverband hier eene verwisseling van *niet* met *wel* schijnt te vorderen.

Doch nu ter zake. Als de lezer aandachtig vergelijkt wat in de twee kolommen is overgedrukt, dan zal hij, verwacht ik, met mij tot de bevinding komen, dat de vraag door Dr. Brom meer algemeen gesteld: *Wat is er tegen, aan te nemen, dat Sint Willebrord met de zijnen de ten onzent bestaande en sedert eeuwen in het volksleven gewortelde feesten „gekerstend" heeft?* een zóó overweldigenden indruk moet hebben gemaakt op Joës a Leydis, dat deze vraag geheel den strijd, althans van zijne zijde, is gaan beheerschen [1]). Toch was deze vraag slechts gesteld als de tweede reden waarom Dr. Brom „besliste tegenspraak" noodig oordeelde tegen hetgeen hij de *„stelling-zelve"* van Joës a Leydis noemde. En welke was deze stelling? De lezer vindt die in de allereerste aangehaalde regels „De geachte schrijver gaat van de stelling uit, *dat het Sint-Nicolaasfeest in oorsprong en beteekenis met al zijn eigenaardige volksgebruiken niets te maken heeft met het germaansche heidendom.* En een weinig later is Dr. Brom's besluit, uit de aangehaalde teksten van het *Kirchenlexicon* en van Dr. Schell opgemaakt, geen ander, dan dat men volstrekt geen volgeling van Renan enz. behoeft te zijn om te beweren, *dat het Sint Nicolaasfeest en zijn gebruikelijke viering in verband staat met germaansche mythologie.* Het is toch waarlijk zoo verschrikkelijk niet uitgedrukt „het St. Nic. feest en zijn gebruikelijke viering in verband met germ. mythologie". En nog weer eenige regels later geeft Dr. B. als zijne meening te kennen „dat de Kath. Kerk bij de invoering van het Christendom in de germaansche landen zich gerustelijk *kón en mocht aansluiten bij de bestaande gebruiken om daaraan een christelijk karakter te geven*". Dit alles alzoo was de allereerste tegenspraak van 8 Dec. 1896. Het blijft dus veeleer mij een raadsel, hoe J. a L. thans kan schrijven: „Hooren wij nu eens, wat de doctor thans beweert" en dan mededeelt dat de Doctor thans van *volksgebruiken* spreekt en die zelfs tot *eenige* terugbrengt. Maar ditzelfde is door den Doctor van het allereerste begin beweerd; het is echter door J. a. L. geheel uit het oog verloren, doordien de *„feesten"* uit dat vragende zinnetje zijn gaan spoken, en allengs voor

[1]) Ik mag echter niet verhelen, dat naar mijn begrip veel misverstand voorkomen had kunnen worden, indien de Dr. in de plaats van *feesten* liever *feestelijkheden* of *feestgebruiken* geschreven hadde, gelijk blijkbaar de bedoeling was; waartoe anders stond er bij: de in het *volksleven* gewortelde feesten?

zijne zenuwachtige verbeelding vervaarlijke vormen hebben aangenomen van *heidensch-afgodische* feesten. Dr. Brom had geschreven eenvoudig weg „de feesten", maar J. a L. begreep dat het *de* in den zin van *alle* moest worden opgevat; daarom werd het door *hem zelven* onderschrapt (Vergelijk boven bl. 206 en bl. 209).

En is het nu ook niet zeer opmerkelijk, dat J. a L. de aanhaling van hetgeen Dr. Brom vroeger beweerde, juist pas begint met dat misschien minder gelukkige vragend-zinnetje „wat is er tegen" enz. en al het voorgaande onaangeroerd laat?

Eindelijk blijft mij nog een raadsel. Het betreft „het protest" van Joës a Leydis „aan het adres van Dr. Brom" gericht. Ik weet alweer niet beter te doen, dan de teksten tegenover elkaar te stellen.

De Katholiek, Dl. CXIII, blz. 63.

„Deze auteur heeft aan zijn boekje vóór alles een apologetische strekking gegeven. Waartoe? Ten bewijze, dat het Sint Nicolaasfeest een uitsluitend christelijk feest is „christelijk in zijn oorsprong, christelijk in zijn gebruiken" (*De Tijd* v. 11 Jan. 1897). Want in navolging van den godloochenaar Renan, of erger nog „in navolging van Faustus den Manicheër" (blz. 100) hebben calvinistische en rationalistisch gezinde historieschrijvers, waaronder helaas! ook „Katholieken gevonden worden", ontkend en ontkennen zij nog, dat „de christelijke feesten en huune gebruiken hun ontstaan te danken hebben aan de Katholieke Kerk" [1]). Om „de gebruiken der Christelijke Kerk verdacht te maken" wisten zij geen beter middel dan „behendig de legende de wereld in te zenden dat het Christendom de heidensche gebruiken heeft verkerstend" (bl. 2—3).

Een boekbeoordeeling? bl. 39—40.

„Volgens ZEerw. zou ik „achtenswaardige Katholieken" als dezen naar den linkerkant verwezen hebben in gezelschap van Renan en Faustus den Manicheër. Dat ontken ik en blijf ik ontkennen. Hoe schoon de bijeengezochte woorden van bl. 100 en bladz. 2 en 3 uit mijn boekske in zijne boekbeoordeeling (bl. 63) ook klinken, zoo iets is nooit mijne bedoeling geweest.

Ik schreef: „Men wist de dwaalbegrippen, eenmaal door Faustus opgezet, zoo behendig te verbreiden, dat zelfs Katholieken er door *misleid* zijn geworden" (Zie mijn S. Nicolaas blz. 11); alsook: „Die bewering („*de* Christelijke feesten en de daaraan verbonden gebruiken ontleenen hunden oorsprong aan *de afgodische* feesten en gewoonten van onze heidensche voorouders") heeft zulk een diepen wortel geschoten dat er ook Katholieken gevonden worden, die niet aanstonds willen

[1]) De lezer vergelijke den geheelen tekst op blz. 208 boven.

aannemen dat *de* Christelijke feesten en hunne gebruiken hun ontstaan te danken hebben aan de Katholieke Kerk" (Zie mijn S. Nic. blz. 2). Mij dunkt, in die woorden ligt nog volstrekt geen verkettering dezer achtenswaardige Katholieken of verwijzing naar de linkerzijde.

Maar mocht het den schijn hebben, dat ik door te zeggen dat Katholieken MISLEID zijn geworden, deze geloofsgenooten „geheel onverdiend zwart of verdacht" gemaakt [heb], dan ben ik volgaarne bereid een nederig peccavi uit te spreken; of heb ik door deze woorden die katholieke geleerden tot volgelingen gemaakt van Renan en Faustus, dan ben ik ook dadelijk bereid ze te herroepen. Nog eens, zoo iets is nimmer mijn bedoeling geweest".

Deze herroeping nu is zeer christelijk en doet den schrijver eer aan. Maar opdat ze geheel en volkomen zij, moge ik J. a L. doen opmerken, dat ze ook uitgestrekt zal moeten worden tot hetgeen hij, later dan in zijn *S. Nicolaas*, nam. op de bladz. 1 en 2 van zijn *Een boekbeoordeeling?* zelf geschreven heeft, alwaar hij niet slechts „Katholieken" maar Dr. Brom in eigen persoon naast Renan en de zijnen heeft gerangschikt, wel niet met zooveel woorden, maar toch, naar het mij voorkomt, duidelijk genoeg. De lezer ga namelijk eenige bladzijden terug [1]), alwaar ik de bedoelde woorden heb aangehaald. Wij lezen daar: „De strijd .... was toch niet gericht tegen hen die — gelijk Dr. Brom *thans* ook — beweren, dat *eenige* gebruiken zouden zijn gelouterd... overgenomen" enz. Neen tegen hen was ik opgetreden die beweren dat de Evangeliepredikers ... DE bestaande *heidensche* gebruiken hebben verkerstend" enz.

De vraag dringt zich hier op, wat Dr. Brom dan toch *vroeger* mag hebben beweerd, en onder welk gezelschap hij *toen* te rangschikken was? Toch zeker nergens anders dan bij Renan c. s. Immers dat verried Joës a Leydis duidelijk genoeg met in den gloed van zijnen ijver te verkondigen: „Daartegen heb ik van den beginne af gestreden; daartegen zal ik blijven strijden, zoolang mij niet door *ernstige* bewijzen de juistheid dier lezing wordt aangetoond". Eilieve, zoo wil ik vragen, wie dan toch mag, sedert Joës a Leydis begonnen is te strijden, in gebreke zijn gebleven, „door *ernstige* bewijzen de juistheid dier lezing aan te toonen"? Dr. Brom kon toen nog maar de eenige heeten.

---

[1]) Bl 206.

Men had ook mogen verwachten, dat *Een boekbeoordeeling?* in haar laatste gedeelte uitdrukkelijk de *volksgebruiken* zou hebben behandeld, over welke de vierde vraag van Dr. Brom luidde:

„*Wat pleit voor de meening, dat de populaire viering van het S. Nicolaasfeest inderdaad verwantschap en overeenkomst toont met de oude folklore*", met andere woorden: ontleenen soms eenige, aan de christelijke feesten, bepaaldelijk dat van S. Nicolaas, verbondene *gebruiken* hunnen oorsprong aan feesten en gewoonten onzer heidensche voorouders? Immers juist deze gebruiken schenen een oogenblik de „*fond* der zaak" te zijn, waarin Dr. B. het met J. a L. eens was, zoodat deze schreef [1]: „Als het slechts eenige gebruiken zijn, welke van het heidendom in het Christendom zijn overgegaan, dan zal het de vraag zijn, of die heidensche gebruiken thans nog voortleven. Maar de beantwoording van die vraag stel ik uit totdat het slotartikel [van Dr. Br.] over mijn boekje zal zijn verschenen". Het zou dus nu juist de tijd zijn geweest voor het antwoord op de vraag, *of die heidensche gebruiken thans nog voortleven.* Maar, helaas, onze verwachting wordt bitter teleurgesteld. Slechts wordt op nieuw als éénige wederlegging de bewering ten beste gegeven [2]), dat „het het S. Nicolaasfeest, als algemeen kerkelijk feest, niet bekend was in de Westersche Kerk vóór het jaar 1087"; in welken tijd er wel „van geene germaansch-heidensche gebruiken bij de viering spraak kan geweest zijn" [3]). Ofschoon er echter op deze bewering reeds voldoende en degelijk geantwoord was [4]), vooral door een beroep op het taai en onverzettelijk volhouden des volks aan oude gebruiken en overleveringen: zoo heeft het toch op J. a L. geen vat gehad. Evenmin vermochten op hem eenigen indruk te maken de bijzonderheden die over volksgeloof en volksgebruiken door Dr. Brom verzameld waren, en waarvan er een nog veel grooter aantal vermeld en behandeld zijn in de verhandeling van Dr Schrijnen, zoo aanstonds te bespreken. Op vermakelijk leuke wijze wordt over die volksgebruiken alleen gezegd [2]): „Mij verder nu met al de nevenzaken nog te bemoeien, die Dr. Brom bij de behandeling van deze

[1]) Naschrift op zijn feuilleton „Driekoningen" in *De Tijd* van 6 Jan. 1898.

[2]) *Een boekbeoordeeling?* bl. 79, en 87.

[3]) *De Tijd* van 11 Jan. 1897.

[4]) *De Katholiek*, Dl. CXIII, bl. 158—'64.

vierde stelling aanbrengt, of al de overige waarschijnlijkheidsgronden te weerleggen, vragenderwijze aangevoerd, mij dunkt 't is niet noodig. Ik ben hem dankbaar voor al die bijzonderheden, welke hij vooral bij de Duitsche wetenschap heeft opgedaan omtrent de Sint Nicolaasviering". De volksgebruiken NEVENZAKEN! Wat zegt de lezer ervan! En het geheele geschil gold van den beginne af juist de volksgebruiken van het S. Nicolaasfeest!!

En heeft nu de studie van Dr. Schrijnen meer dan de vertoogen van Dr. Brom indruk gemaakt op de zienswijze van J. a L.? Dat kan men zich begrijpen! Deze studie, die verschenen was, nadat *Een Boekbeoordeeling?* bijna was afgedrukt, wordt door J. a L. in een „Naschrift" van een negental bladzijden besproken. Al aanstonds wordt getracht verschil aan te wijzen tusschen „het betoog van Dr. Schrijnen, dat er verband bestaat tusschen de Sint-Nicolaasfeesten en de gebruiken, in zwang bij de heidensche germanen" en „de stelling van Dr. Brom, waarbij eerst „St. Willibrord en de zijnen" en later „het Christendom" verantwoordelijk werden gesteld voor de „verkerstening van DE [1]) in het volksleven gewortelde *feesten* en heidensche volksgebruiken". Daar hebben we waarlijk het vreeselijke spook der verhitte verbeelding weer terug! En toch acht ik het een geluk, dat ik daarmeê den schrijver verontschuldigen mag; want zoo niet, mocht men vragen: wat is deze stelling anders dan die van Renan en de zijnen? En is dan J. a. L. nu alweer op bl. 89 vergeten, dat er op bl. 40 eene herroeping geschied was? Overigens zal het meer dan genoeg zijn, het slotgedeelte over te nemen van dat „Naschrift": „En waar nu ten slotte Dr. Schrijnen zelf moet erkennen, dat hij „tot onwraakbare resultaten" „niet geraken" kan „langs den weg eener klemmende bewijsvoering", maar dat „een *voldoend* aantal feiten het *wellicht* kunnen brengen tot een moralis certitudo", meen ik dat ik zijn getuigenis nog niet heb te aanvaarden, 1° zoo lang het nog wordt tegengesproken door andere feiten en andere schrijvers, — meerendeels katholieke; — [Dit voorzag Dr. Schrijnen alreeds, immers hij liet onmiddellijk achter zijne stelling volgen [2]): „Niet dat ik deze meening aan iemand zou willen

[1]) Weer dubbel onderschrapt „om het woordje DE in de beteekenis van *alle*, goed te doen uitkomen". De lezer vergelijke blz. 206 boven.

[2]) Bl. 44.

opdringen, aan een Joës a Leydis het allerminst".] — 2° zoolang niet bewezen is, dat de Christelijke feesten de afgeschafte heidensch-afgodische onmiddellijk hebben opgevolgd, — [Behoeft volstrekt niet bewezen te worden, gelijk boven reeds is aangemerkt] — en 3° zoolang het feest en de gebruiken van Sint Nicolaas zeer gemakkelijk Christelijk kunnen verklaard worden uit daden, feiten en gebruiken, die in nauw verband staan met het leven van den H. Nicolaas — [„Zeer gemakkelijk", wel zeker, zooals duidelijk gebleken is uit al het gehaspel!]

Maar het wordt hoog tijd om tot de verhandeling van Dr. Schrijnen te komen. Wat is er de inhoud van? Hij wil de taak opnemen door Dr. Brom zelf aan de katholieke Folkloristen, dat is den beoefenaars der kunde van volksgeloof en volksgebruiken, overgelaten, om „zoo mogelijk eene volledige oplossing te brengen" in de bekende vraag: of het S. Nicolaasfeest en zijne gebruikelijke viering in verband staat met germaansche mythologie.

Dat ook katholieke geschiedkundigen gerustelijk ja mogen zeggen op deze vraag, houdt ook Dr. Schrijnen: 1° „omdat zij tusschen volksgebruiken en volksvoorstellingen, die met het feest in betrekking staan en andere gebruiken en voorstellingen, hetzij op eigen bodem, hetzij elders, eene verwantschap meenen te speuren, *die niet aan ontleening van het S. Nikolaasfeest haar oorsprong kan te danken hebben*"; en

„2° omdat geen enkel kerkelijk leerstuk, geen enkele kerkelijke wet hen verplicht, al wat op het oogenblik met de feestviering van den H. Nikolaas in verband staat, als van *zuiver* Kristelijken oorsprong te beschouwen".

De schrijver verdeelt zijne verhandeling in vijf hoofdstukken. Ten eerste: „Het vruchtbaarheidstijdperk", namelijk dat der winterfeesten, die hoofdzakelijk Wodan den god der vruchtbaarheid golden, en binnen den tijd vielen, omsloten door het begin van November en de helft van Januari. Vandaar dat vele der volksgebruiken en volksverhalen, die met Christelijke feesten van dat tijdperk samenhangen, eene eigenaardige overeenkomst blijken te bezitten met de oude gebruiken van het winterfeesttijdperk. Zoo zouden dan de heidensche offermaaltijden nog naspoken in de smulpartijen onzer winterfeesten, desgelijks de oude symbolen der vruchtbaarheid in vele vormen van het gebak; evenzoo zou de oude gewoonte van

geschenken te geven nog invloed zijn blijven uitoefenen, zoodat ook andere feesten, buiten dat van S. Nicolaas, hunne geschenken medebrengen.

Het tweede, derde en vijfde hoofdstuk houden zich bezig met de beteekenissen, die in de oude goden- en tooverwereld eigen geweest zijn aan schoorsteen, schoen met hooi en stroo, aan den schimmelrijder, aan bel en roede, eigenaardigheden die aangewezen kunnen worden bij de viering niet slechts van het St. Nicolaasfeest, maar ook evenzoo bij menig ander feest van bovengenoemd tijdperk. De schrijver geeft daarom nog een afzonderlijk hoofdstuk, „Vormveranderingen" betiteld, om aan te toonen, dat bij de verschillende persoonlijkheden, die aan den eenen kant van heidenschen, en aan den anderen van Christelijken oorsprong zijn, „de attributen van heidensche figuren op kristelijke zijn overgegaan", verder dat „kristelijke dragers van dezelfde attributen volgens plaatselijke omstandigheden, wezenlijk van elkaar verschillen", en eindelijk, „dat men door onderlinge ontleening van verschillende Folkloristische *centra*, personen, namen en attributen op de meest grillige wijze heeft gekombineerd".

De gevolgtrekking nu, uit het bijeengebrachte materiaal te maken, wordt door Dr. Schrijnen in de volgende stelling opgezet:

„De zuiver wetenschappelijke, in casu Folkloristische stelling, dat sommige volksvoorstellingen en volksgebruiken, die heden ten dage met de feestviering van den H. Nikolaas in verband staan, door het volk van heidenschen op kristelijken bodem zijn overgebracht, kan door een menigte van feiten worden gestaafd".

En alzoo eindigt de veldtocht, op 7 December 1896 begonnen met den uitslag, dat meer dan ooit onneembaar gebleken is de stelling, waarop toen door Dr. Brom werd postgevat, als hij schreef: *„dat men volstrekt geen volgeling van Renan of geen calvinistisch schrijver behoeft te zijn, om te beweren, da het Sint-Nicolaasfeest en zijn gebruikelijke viering in verband staat met germaansche mythologie."*

Ik voor mij kan de zaak niet anders inzien. Dat Dr. Schrijnen voor zijne uitkomsten geene erkenning eischt als waren het „onwraakbare resultaten", dat kenmerkt, dunkt mij, juist den man van echte wetenschap.

En als het mij nu vergund is, uit al wat over de bekende stelling verhandeld werd, saam te lezen wat mij voorkomt vrucht van

katholieke wetenschap te zijn, en als ik dienovereenkomstig zeggen mag, op wat wijze, naar ik mij voorstel, de bestrijding van Renan c. s. zou behooren te geschieden: dan schenke mij de geduldige lezer nog een oogenblikjen aandacht.

Calvinistische en ongeloovige schrijvers beweren meermalen, dat geheel ons katholiek feestjaar niets anders is dan de oude heidensche feestcyclus der Germanen, dat nagenoeg al de feesten der Katholieke Kerk en hunne gebruiken eenvoudig ontleend zijn aan het heidendom, maar verchristelijkt of, zoo als men het noemt, verkerstend. De booze toeleg dezer vijanden van het Christelijk en Katholiek geloof verraadt zich aanstonds, doordien zij als in blinden haat geheel onopgemerkt laten, dat de feesten onzes Heeren van het begin der Kerk hunne plaatsen in het kerkelijk jaar ontvingen naar den tijd, waarop de gebeurtenissen hadden plaats gevonden. De Paaschviering vond van zelf hare plaats, in verband met het Joodsche Paaschfeest, in het voorjaar. Wat de viering van het Geboortefeest des Heeren betreft, al heeft die in de Kerk van het Oosten gedurende de eerste drie eeuwen hare plaats gehad op den 6 Januari, of zelfs volgens Clemens van Alexandrië in de maand April of Mei: zoo is toch in de Westersche Kerk het Kerstfeest, volgens den H. Joannes Chrysostomus, altijd gevierd geworden op den 25 December, en wel volgens dienzelfden kerkvader met alle recht, vooreerst wijl te Rome in de staatsarchieven de akten waren te raadplegen van de volkstelling door Keizer Augustus uitgeschreven, en ten andere omdat de H. Schrift (S. Lucas Ev.) de maand September aangeeft als die, waarin Gabriël aan Zacharias verscheen, en de zesde maand daarna, waarin Maria de Boodschap ontving, de maand Maart moet zijn [1]). Zijn Paschen en Kerstmis vastgesteld, dan volgt de rest van zelf; en dan mogen de Germanen nóg zoo zeker hunne lente-, zomer- en winterfeesten gehad hebben: het samenvallen met de Christelijke hoofdfeesten is dan slechts toevallig. Wat echter niet belet, dat de overeenkomst van de Verrijzenis des Heeren met de herleving der natuur, van het Pinkstervuur met den zomergloed, van het Kerstfeest met de bevrijding uit den nacht van zonde en dood, niet zonder geheimenis en daar-

---

[1]) Dom Guéranger, *F. de Noël*, Chap. 1.

om zoo vaak van stichtelijke toepassing is, eene overeenstemming [1]) tusschen Natuur en Openbaring, die niet onopgemerkt kan blijven. Zoo schreef ook de bekende archeoloog James Weale. „Eene zaak, die ons sterk heeft getroffen onder de studie van dit onderwerp [2]), is het verband, dat er bestaat tusschen de orde van het geestelijke en van het natuurjaar: hoe de Schepper der natuur en van de genade de op-een-volging der jaargetijden zoodanig heeft beschikt, dat de aarde hare meest gepaste en indrukwekkendste hulde brengt aan de geheimen der Verlossing. Het is zeker, dat er eene overeenkomst, die men niet toevallig noemen kan, bestaat tusschen de eischen van het kerkelijk jaar en de voortbrengselen van hof en veld." Overigens moet immers de eerste viering onzer Christelijke feesten van Klein-Azië en van Rome zijn uitgegaan, buiten allen invloed van Germaansch godendom.

Wat de Heiligenfeesten aangaat, is het genoeg bekend, dat de H. Kerk van de vroegste tijden de feesten harer Martelaren gevierd heeft op hunnen sterfdag en ook dien regel gehouden voor andere Heiligen. Invloed van het oude heidendom mag dus hier niet *a priori* verondersteld worden. Overigens is het de taak der hagiographie, geschiedkundige vraagstukken dienaangaande op te lossen.

Nu lijdt het echter geen twijfel, of het kan door eene menigte van feiten gestaafd worden, dat sommige volksvoorstellingen en volksgebruiken in den loop der eeuwen van heidenschen op Christelijken bodem zijn overgebracht, gelijk de stelling luidt door Dr. Schrijnen opgezet.

En dit moet, voorwaar, geene verwondering wekken. De Christelijke beschaving kon niet op eens alle heidensche gebruiken en opvattingen des volks uitroeien. Men moet hier echter onderscheid maken [3]). Op de eerste plaats heeft men „de heidensche gebruiken die uiteraard *in se*, tot den afgodendienst behoorden, of *in zich* strijdig waren met de Christelijke zedeleer. Deze heeft de Kerk met ijver en kracht bestreden. Toch kon dit nog niet altijd met volkomen goed gevolg geschieden, zooals duidelijk blijkt uit sommige oud-

[1]) Verg. o.a. *Betrachtungen der Natur im Lichte des Christenthums, der Geschichte, Wissenschaft und Kunst von Carl Berthold.* Köln, 1872.

[2]) De zinnebeeldige beteekenis der bloemen in het Christelijk kerksysteem. *Dietsche Warande*, Dl. VI, bl. 116—27.

[3]) Dr. Brom in *De Katholiek*, Dl. CXIII, bl. 83.

heidensche bijgeloovigheden, die, hoe dikwijls en herhaaldelijk ook veroordeeld en verboden, soms heden nog bestaan [1]). Ook behoeft hier slechts vermeld te worden, dat het aan het Christendom niet gelukt is, de oude goden zelven uit de namen onzer maanden en weekdagen kwijt te worden, en nooit geheel uit de voornamen, evenals het ook den protestanten niet gelukt is de Roomsche Heiligen te weren uit de voornamen hunner kinderen.

Van de namen onzer maanden en weekdagen gesproken: in 1883 verscheen er te Baden-Baden eene verhandeling, mij slechts bekend door den *Litterar.-Handweiser* van Dr. Hülskamp, doch waarvan de recensie zóóveel bevat wat over ons onderwerp allerjuist en voortreffelijk gezegd is, dat eenige mededeeling daaruit niet ongepast mag gerekend worden [2]).

Als om bij mannen gelijk J. a L. geen ergernis te wekken, begint de recensent (Holzhere, van Heidelberg) met te zeggen, „dat het ter vermijding van mogelijk misverstand, beter ware geweest den eersten titel te vermijden, en alleen den tweede te gebruiken, wijl deze juister is en beter kenmerkt". Het voortreffelijk werk, zoo gaat hij voort, waarvan de gezindheid volkomen naar den geest der Kerk is, gaat uit van deze gedachte: de Kerk heeft bij de invoering des Christendoms onder de Germanen al zulke zeden en gebruiken, die van eene ware en juiste opvatting, van een natuurlijk en echt menschelijk gevoel getuigenis afleggen, niet verworpen, maar getracht er een Christelijken inhoud aan te verschaffen en ze in betrekking te brengen met de waarheden en feiten der Verlossing, om ze dan in haren eeredienst op te nemen. Naast deze rechtmatige voorstellingen bestond er echter, en bestaat er nog, in overleveringen, sagen en gebruiken des volks een overblijfsel van het oude heidendom, van het geloof aan goden en halfgoden, van offergebruiken, in het algemeen van het oude bijgeloof. Dit overblijfsel, hoezeer ook minder of meer verduisterd en verzwakt en vaak met een lichten sluier van Christelijke namen en gebruiken bedekt, is echter voor den vorschenden blik weer in de oorspronkelijke gedaante te herkennen. De Kerk kon onmogelijk dit oude geloof zoo in eens op zijde zetten of het uitroeien, wijl 't met geheel het verleden der Germaansche stammen vergroeid was, en diep wortel geschoten had in zeden en gebruiken

---

[1]) Voorbeelden bij *Dr. Schrijnen*, bl. 7, 13 en 40.

[2]) *Ueberreste germanischen Heidenthums im Christenthum*, oder die Wochentage, Monate und christl. Feste etymologisch, mythologisch, symbolisch und historisch erklärt von K. A. Oberle. Baden-Baden, 1883. Gr. 8°, 172 S. M. 3.

des volks. Toen Gregorius de Groote met verwonderlijk juist doorzicht aan de zendelingen onder de Angelsaksers (Beda, *Hist. eccl.* I, 30), zijne instructie gaf, die bij de kerstening van Duitschland richtsnoer geworden is, heeft hij den Christen-zendelingen geleerd de gemoederen te winnen door een overleg, hetwelk, zonder het Christelijk geloof te na te komen, de diep gewortelde en aan het volk lief gewordene gebruiken zou ontzien, en met zachte verdraagzaamheid zou weten te vermeesteren waar onmeedoogende ijver slechts schaden kon. Treffend juist zegt de schrijver: hoe meer men het leven der Kerk leert verstaan, des te meer krijgt men haar lief. De eeredienst der Kerk spreekt juist daarom zoozeer tot het hart des menschen, wijl hij in zich heeft opgenomen wat zuiver natuurlijk en eenvoudig waar is. Al wie deze van ouds overgeleverde zeden en gewoonten, die in gelouterden vorm ook in de kerkgebruiken voor den dag komen, met welwillenden zin bestudeert zal ze ook gaarne behouden willen zien, al was het alleen maar uit zekeren eerbied, als welkom aandenken aan de voorvaderen. Ze hebben niet alleen godsdienstig belang, maar ook de zin voor geschiedenis en kunst vindt daar voldoening en voedsel. De nuchtere rationalistische opvatting, die in deze overleveringen niets anders zien wil dan bijgeloof, domheid en kinderachtig spel der verbeelding, mist duidelijk alle liefhebberij voor historie en alle begrip van volksleven en zijne eerbiedwaardige oude vormen (bl. 164 vv.) Van den anderen kant wijst de schrijver met alle beslistheid de bewering af van ongeloovige auteurs (zooals bijv. van Nork in zijn „Festkalender") dat de Kerk zich niet slechts aan voorchristelijke gebruiken zou hebben aangesloten, maar zelfs eenvoudiglijk heidensche feesten en godsdienstige gebruiken in haren eeredienst opgenomen, zooals den Allerzielendag, O.L.V. Hemelvaart, en in het algemeen de vereering der Heiligen en der afgestorvenen. „Wie in elken Heilige en elk attribuut eens Heiligen niets anders erkennen wil dan een verkapten afgod en zijne mythe, zou tenminste even onbesuisd te werk gaan als degene, die het overbrengen van menige heidensche mythe op enkele Christen heiligen zou bestrijden of als eenen aanslag op het katholiek geloof willen aanzien."

2°. Nog is er een tweede onderscheid te maken [1]). Wanneer zulke gebruiken uitteraard zuiver natuurlijk waren, nam de Kerk die gerustelijk over. Dan werd de heidensche geest, die ze toevallig bezield had, eruit gebannen en maakte plaats voor christelijken zin. Zulke gebruiken waren bijv. wasschen en besproeien, processie houden, licht dragen.

---

[1]) Dr. Brom, t. a. p.

3°. Wanneer eindelijk zulke gebruiken en opvattingen wel heidensch van oorsprong waren, later echter in de phantasie des volks voortlevende, onschadelijk mochten geacht worden, dan hield zich de Kerk ten aanzien daarvan min of meer onzijdig. Dan bleef er aan het christelijk vernuft vrij spel, en het naïef kinderlijke gemoed des middeleeuwschen volks verlustigde zich aan sproken en sagen op geheel onschuldige wijze. Van deze derde soort nu werden vele volksgebruiken, -voorstellingen en -opvattingen van geslacht op geslacht overgeleverd, en hechtten zich, natuurlijk niet zonder menige wijziging en de grilligste samenvoeging, aan vele feesten van het Christelijk jaar, aan de viering van Paasch-, Pinkster- en Kerstfeesten, aan de Nieuwjaars- en Driekoningenfeesten, aan S. Jan, aan S. Maarten en vooral aan S. Nicolaas. En ook uit de dieren- en plantenwereld bleef menige sage en volksopvatting bestaan, die met de feestdagen en de heiligen in geheimzinnig verband werd gebracht.

En waarom zouden wij nu, om die voorvaderlijke sagen, sprookjes, gewoonten en voorstellingen met een gerust en opgeruimd gezicht te mogen aanzien en in eere houden, hun met geweld eene christelijke afkomst moeten gaan opdringen? Waarlijk óók eene „kersteningˮ, maar die geheel overbodig is, wijl het christelijk gebruik dit alles voldoende gelouterd en gewijd heeft; zoodat er dan ook geen tweede Jan van Leiden behoefde op te staan om den wederdooper te spelen.

Ik voor mij wil liever den lezer opmerkzaam maken op de geestige en onderhoudende wijze waarop, alreeds zestien jaar geleden, een Duitsche auteur [1]) heel wat oud-germaansche mythologie behandeld heeft in hare betrekkingen tot planten en kruiden, die bij het volk bekend en geliefd zijn. Ik ken dat werkje [2]) niet slechts uit de recensie maar ook van eigene aanschouwing; de recensent [3]) heeft er inderdaad niets te veel van gezegd, als hij het noemt: „een waarlijk hartverkwikkend boekje, dat onder behandeling van de plantenwereld

---

[1]) Eigenlijk, volgens de recensie, eene „Verfasserin (die Initialen A. R. verhüllen einen Namen der höchsten Geselschaftskreise)ˮ.

[2]) *Alräunchens Kräuterbuch.* München, Huttler, 1882—85.

[3]) Dr. Friedrich Schneider, uit Mainz, *Litt. Handweiser* (1883, Sp. 146).

een heel stuk echte Duitsche volkspoëzie geeft, aantrekkelijk in taal en in afbeelding. Op de eerste plaats is het voor onze kinderen bestemd, maar het zal ook gewis menigen volwassene blij maken; en het is een echt voorbeeld, hoe een volksboek in christelijken en katholieken geest behandeld moet worden. Kruiden, bloemen, takken en struiken vragen „Alräunchen" [1]), het geheimzinnige plantje, dat het hen allen tot eenen ruiker samenbinde, aan hunne vrienden brenge en daarbij zegge, hoe zij alle heeten naar oud gebruik: ook moet „Alräunchen" al die aardige vertelsels, sagen en versjes meedeelen, die aan hunne namen vast zijn, hoe snaaks zij zelve door den mond des volks gedoopt zijn en hoe juist ook naar hun eigene geneeskracht en figuur. Ook de „moraal" ontbreekt niet. Nu eens worden ernstige dan weer vermakelijke beschouwingen aan de vertelling vastgeknoopt, zoodat dit kostelijke stuk populaire natuurkunde bij slot van rekening eene ernstige en opwekkende bedoeling heeft".

Het moge den lezer niet verdrieten, dat ik tot kenschetsing van den inhoud een paar uittrekselen meedeel, nogtans onvertaald, opdat de schrijftrant beter gekend worde. Vooreerst de eigenaardige en ouderwets breedsprakige titel:

„ALRÄUNCHENS KRÄUTERBUCH darinnen in drei gesonderten Theilen enthalten sind die getreulichen Conterfeiungen verschiedener Kräutlein und Blumen, so in besonderer Beziehung zum Menschengeslecht stehen, sei es nun ihrer Werkung oder ihrem Namen nach. Vorerst schauet allhier männiglich den *Ersten Theil* der da handelt von Allem was mit dem alltäglichen Leben zu schaffen hat. In einem zweiten Büchlein wird man später erfahren, welche Bewandtniss es mit dem „Zauberkräutern" hat, deren seltsamer Gebrauch zumeist der alten

---

[1]) Wat is *Alräunchen*? Een wortelgewas, ook *Mandragora* genoemd en waarvan de *Herbarius oft Cruydtboeck van Rembertus Dodonaeus* (Antwerpen, Plantijn, 1644) op bl. 749 als volgt schrijft;

„De Mandragora (in Hooghduytschlandt heet het *Alraun*) is hier voortydts seer ghebruyckelyck gheweest, ende dat om de vremde ghedaente van haer wortel, dewelcke (insonderheydt van het Manneken) groot is ende wit, de wortelen van den Radys niet seer onghelyck, in twe of drie deelen ghedeylt, die somtydts over malkanderen wassen, schier ghelyckende het onderste lyf met de twee beenen van een mensche. Daervan segghen sommighe dat het *Man draghen* ende niet Mandragora behoorden te heeten: immers nae die ghedaente is het van Pythagoras *Anthropomorphos* ghenoemt gheweest, als den mensche wat gelyck wesende.

Heidenzeit entstammt. Im *dritten Theil* aber erblühet schier ein ganz lieblicher Himmelsfrühling, d. i. es handelt derselbe von jenen Blümlein, die man für würdig befand nach den Hohen Festen des Hernn, sowie jenen seiner lieben Heiligen benamset zu werden. Dies alles hat nach besten Kräften mit Bildlein versehen und kurzweilig beschrieben allen lieben Kindern Grosz und Klein zu Nutz und Frommen A. R. — Gedruckt und verlegt vom *Literarischen Institut von Dr. M. Huttler* in unserm Hause an der Hofstatt zu München 1882."

Vervolgens de overgang van het eerste op het tweede deeltje:

„Also denn, liebe Kinder, unser nächtstfolgendes Ziel betreffend: Ihr müszt wissen, dasz alle erdenklichen alten Heidengötter, Riesen, Zwerge und Elfen, sowie viele von meinen — Alräunchens — eigenen Vettern und Basen sich in die Pflanzenwelt zurückgezogen haben, als man sie anderwärts verjagte. Da hausen sie in den Zauberkräutern bis auf den heutigen Tag und treiben hier oftmals — was man auch dagegen sagen mag — gar seltsamen Spuck".

Eindelijk, een gedeelte der hoofdstukken van het tweede deeltje:

„I. Der Aeschbaum Yggdrasil und seine Nachkommen. — II. Von drei Wodanskräutern. — III. Frauenthräne, Friggdorn und sonstige Friggablumen. — IV. Was Alräunchen van Frau Eysen und dem trefflichen Eisenkräutlein weisz. — V. Drei Walkürenpflanzen. — VI. Von Wolf- Raben- und Habichtskräutern. — VII. Kuh- und Schäfchenblumen, Kuhschellen, Haseneier, Storchenschnäbel, lauter alte Begleiter Friggas. — VIII. Eichbäume, Donnerschmisz und das Kräutlein Donnerbart gehören zu Thor, dem Donnergott. — IX. Wie in der edlen Mugwurz (Sonnwendgürtel) alle wunderbare Zauberkraft von Thor's Zaubergürtel, Megingiarder, sich vereinigt findet" enz.

En het eind van het tweede deeltje luidt als volgt: „Als *Suterwurz* [1]) nehmet nun Abschied von dieser ehrwürdigen Pflanze, als *Wendewurz* begrüszet sie freudig, denn sie ist Verkünderin einer schönen Zeit; und wollt Ihr mir noch weiter folgen, liebe Kinder, dan bringe ich sie Euch übers Jahr, wenn ich meinen dritten und letzten Reisebezirk durchwandert habe, als *Lebewurz*, *Christwurz* wieder Bis dahin behüte Euch Got."

De lezer houde mij deze misschien wat te lange uitweiding ten goede: het volksgeloof in het plantenrijk trok mij altijd bijzonder aan.

Tot zóóver nu wat de *volksgebruiken* betreft. Maar ook van de meer *kerkelijke plechtigheden*, aan de gedenkdagen verbonden, zijn

[1]) *Helleborus niger*: de Kerstroos.

voorzeker sommige niet ontstaan of gevierd geworden zonder ook den invloed te hebben ondergaan van vroegere heidensche feestgebruiken. Hier heeft men niet te doen met volksgebruiken, -opvattingen of -voorstellingen, die waren blijven hangen, maar het geldt hier de vraag: in hoever de kerkelijke overheid in de feestelijkheden zelve de hand heeft gehad door over te nemen en in christelijken zin te wijzigen. En dan blijkt wel, dat zoo iets meermalen gebeurd is. Niet, dat de Kerk tot algemeenen regel nam, *de* heidensche feesten, dat is heel den heidenschen feestcyclus, te vervangen door een christelijken, waartoe dan de oude goden als 't ware tot Heiligen verdoopt werden, en een Paasch- of Kerstfeest uitgedacht werden om een lente- of winterfeest te vervangen: zoo iets beweert geen enkel Katholiek; en een eisch om iets dergelijks als *algemeenen regel* [1]) te bewijzen, mocht door Joës a Leydis niet aan Dr. Brom gesteld worden, wijl deze nooit zoo iets beweerd heeft.

Dat die zoogenaamde „verkerstening" allicht zal hebben plaats gevonden, mag worden opgemaakt uit de instructie door den H. Paus Gregorius den Groote aan den abt Mellitus gegeven, waarbij hij aanraadde, bij de Angelsaksers de heidensche tempels niet te verwoesten maar tot christen kerken te gebruiken, en aan het volk voor de heidensche feesten andere feestelijkheden in de plaats te geven, op den dag der kerkwijding of op de geboortedagen (sterfdagen) der H. Martelaren. Dat vervolgens zulk eene verkerstening ook wel geschied is, wordt bewezen uit het feit, dat Paus Innocentius III met instemming en als roemende er van gewaagt, dat door de processie, die met brandende kaarsen op O. L. V. Lichtmis gehouden werd, nu gedaan werd tot lof van Maria wat in heidensche tijden geschiedde ter eere van Proserpina. En al zou deze Paus nu ook gefaald hebben in zijne verklaring, dat de instelling dier processie geschied was, *omdat* zijne heilige voorouders de heidensche gewoonte niet geheel en al konden uitroeien: er volgt toch minstens dit uit, dat deze Paus in zulk eene vervanging niets vond wat ongepast was. En zoo hebben dan ook katholieke mannen van wetenschap, gelijk Ozanam en kardinaal Baronius, meer feiten van zulke vervanging medegedeeld en de rechtmatigheid van zulk een doen uitdrukkelijk verdedigd.

---

[1]) Vgl. *Een boekbeoordeeling?* (bl. 45—46).

Het voegt dus, zoo begrijp ik de zaak, dat men bij het onderzoek naar den oorsprong van sommige Heiligenfeesten, en van feestelijkheden zoowel als van volksgebruiken daarmee in verband, uiterst behoedzaam te werk ga. Vooral toch wanneer zij allerwege verbreid en bij het volk geliefd zijn, is het waarschijnlijk, dat sommige der oude heidensche volksgebruiken en opvattingen, die, om zoo te spreken, nog overal als gevleugelde zaden ronddwarrelden, zich op christelijken bodem hebben vastgehecht en wortel gevat. De geleerde kan dan gaan onderzoeken, welke bijzondere feiten van het leven eens Heiligen of welke van zijne deugden, een geschikten grond geleverd hebben waarop die gebruiken zich konden ontwikkelen, maar het zal, dunkt mij, hopeloos werk blijven, voor alles een christelijken oorsprong te handhaven.

Dat is juist dezer dagen, terwijl ik dit schrijf, opnieuw gebleken uit de schermutseling, tusschen Joës a Leydis en den Heer Jan Kalff in *De Tijd* gevoerd over de S. Jansvuren [1]). Ook in deze zou volgens J. a L. „geen spoor te ontdekken zijn van heidensche, afgodische of germaansche afkomst, maar zou dit volksgebruik zijn oorsprong nemen in het kerkelijk feest van den boetgezant". Intusschen blijkt weer duidelijk uit de aangehaalde schrijvers, 1°. dat er heidensche gebruiken bestonden, en 2°. dat er in den tijd waarop zijn feest gevierd werd, in de eigenschappen van S. Jan zelven, en in hetgeen er in zijne relieken geschied was, gereede aanleidingen voorhanden waren om die gebruiken te laten voortbestaan met toepassing op den Heilige. Vandaar dat die middeleeuwsche schrijvers [2]) van het vuren branden redenen aangeven, eerst aan den heidenschen tijd en dan aan S. Jan zelven ontleend; vandaar dat de Bollandisten, ook volgens de aanhaling van J. a L. eigenlijk niets méér zeggen dan dat „van de beleediging, het lichaam des Heiligen aangedaan, de oude gewoonte zijn oorsprong schijnt (let wel: *schijnt*) genomen te hebben; vandaar eindelijk dat de voort-

---

[1]) Feuilleton in de *De Tijd* van 20 Juni: *St. Jan*, verder in hetzelfde blad 29 Juni, 3 Juli en 6 Juli.

[2]) Durandus, *Rationale divinorum officiorum* (Neapoli, 1859) Lib. VII, Cap. XIV, N. 10, 11, 12; Belethus, *Rationale div. offic.* (achter voorgaand werk gedrukt) Cap. CXXXVII; *Legenda Sanctorum alias Lombardica historia* (de Voragine). Impressa Basilee, 1486. Cap. LXXX.

zetter van Don Gueranger's *Année liturgique* spreekt over een „gelukkiglijk vervangen van de heidensche feesten van den zonnestilstand door de S. Jans-vuren".

En nu ik hier het geschil over de St. Jansvuren moet aanroeren, kan ik niet nalaten het licht te doen vallen op hetgeen ik zou willen noemen: minder fraaie manieren in den pennestrijd. Ik duidde ze boven (bl. 210) slechts even in het algemeen aan. Hier echter vermeen ik te kunnen wijzen op een kennelijk voorbeeld. Ik plaats de teksten weder naast elkaar.

De heer Kalff schreef [1]*:*

Vermoedelijk heeft J. a L. het oog op de bespreking van het Sint-Jansfeest in *L'Année Liturgique*. Deze is echter opgenomen in het derde deel van het *vervolg* op dat werk, (dus niet van Dom Guéranger), en men leest daarin een betoog over den Christelijken zin, die aan het gebruik der feestvuren kan gegeven worden. „Ils (c. à d. les feux de la St. Jean) apparaissent *du moins* dès les premiers temps de la paix, comme un fruit de l'initiative populaire, *non sans exciter parfois la sollicitude des Pères et des conciles*, attentifs à bannir *toute idée superstitieuse* de manifestations, *qui remplaçaient* si heureusement d'ailleurs *les fêtes païennes des solstices*."

Als hier niet duidelijk erkend wordt dat de christelijke vreugdevuren de heidensche feesten van den Zonnestilstand hebben vervangen is twee maal twee geen vier meer! En waarom zouden die vuren de „bezorgdheid der oudvaders en der concilies hebben opgewekt, en waarom zouden die zich

Joës a Leidis antwoordde [2]*:*

„De Heer Kalff beschuldigt mij, dat ik een uitspraak van Dom Guéranger zou hebben vervalscht; hij tracht dit te bewijzen door een paar zinnetjes uit die uitspraak aan te halen. Wil men de getuigenis van gezaghebbende schrijvers aanhalen, dan dient men toch hun woorden in het *geheel* en niet *gedeeltelijk* mede te deelen. Welnu wat staat er in *L'année liturgique, le temps après la Pentecôte*, deel III bl. 303? Ik zal die woorden hier laten volgen en cursiveeren hetgeen de Heer Kalff met of zonder reden wegliet:

On pourrait presque dire des feux de la Saint-Jean remontent comme la fête elle-même, à l'origine du Christianisme. Ils apparaissent du moins dès les premiers temps de la paix, comme un fruit de l'initiative populaire, non sans exciter parfois la sollicitude des Pères et des conciles, attentifs à bannir toute idée superstitieuse de manifestations, qui remplaçaient, si heusement d'ailleurs, les fêtes paiënnes des solstices.

---

[1]) *De Tijd* van 29 Juni ll.

[2]) *De Tijd* van 3 Juli ll.

zoo beijverd hebben „elk idee van bijgeloof er uit te bannen," indien niet andere heidensche gebruiken reden gaven tot deze vrees?"

Mais la necessité de combattre quelques abus, possibles aujourd'hui comme alors, n'empêcha point l'Eglise d'encourager un genre de demonstrations qui répondait si bien au caractère de la fête. Les feux de la Saint-Jean complétaient heureusement la solennité liturgique; ils montraient unies dans une même pensée l'Eglise et la cité terrestre."

Hier moet gevraagd: maar wat dan toch had de Heer Kalff „met of zonder reden" (gelijk de bedekte aantijging luidde) weggelaten, hetwelk in dezen iets afdeed? Immers niets. Of zou soms J. a L. zelf gelooven, dat de schrijver met zijn: „ils remontent comme la fête elle-même *à l'origine du Christianisme*" de eerste drie eeuwen des Christendoms bedoeld heeft, van den Pinksterdag af te rekenen? „On *pourrait presque* dire" luidt het overigens, en aanstonds wordt nog achteruitgetreden met een: „ils apparaissent *du moins dès les premiers temps de la paix*, d. i. na Constantijn. En waarom mocht de Heer Kalff het laatste uitgelaten gedeelte niet onaangehaald laten? Het pleit zelfs eer voor hem. Zie, zoo kan gemakkelijk de bestrijder verdacht gemaakt worden bij den oppervlakkigen lezer van een dagblad; maar zulk eene manier om „de waarheid in het helderste licht" [1]) geplaatst te krijgen, noem ik voor mij minder fraai.

Aan het eind dezer boekbeoordeeling verklaar ik nogmaals, de laatste te zijn om „waardeering te ontzeggen aan het „eerlijk en welgemeend pogen", waardoor iemand „tracht aan te toonen, dat geheel ons volksleven in Christelijken bodem geworteld is" [2]). Maar evenmin als wij het in de modernen dulden, dat zij *a priori* opzetten: *alles verkapt heidendom*, evenmin mag, dunkt mij, de katholieke geleerde daar *a priori* tegenover stellen: *alles van christelijken oorsprong*. En zou er zoo een komen, en dan weder als regels van dispuut volgen: niet *concede parum*, maar *concede nihil*, niet *distingue frequenter*, maar *distingue semper*: dan kan ik voor mij de vrees niet weren, dat we eene herhaling zullen aanschouwen van den mislukten

---

[1]) *Een boekbeoordeeling?* bl. 1.

[2]) Redactie van *De Tijd*, 29 Juni ll.

veldtocht, die beschreven is in het eerste boek der Machabeeën (V, 55—62) [1]).

Ook kan ik de meening niet deelen, dat het hier slechts „zuiver wetenschappelijke quaesties" [2]) geldt. Gelet op hetgeen er, zooals Joës a Leydis terecht opmerkte [3]), voortdurend bij het naderen der christelijke vierdagen in de liberale bladen geschreven wordt, zijn deze vraagstukken van groot zakelijk belang voor ons katholiek volk, en wel, naar mijn bescheidene meening, van zóóveel, dat er waarlijk onder ons behoefte is aan een *katholieken Grimm*, eenen geleerde, die met de kennis van het volksgeloof degelijk zij uitgerust door zelfstandige studie in geschiedenis, godenleer, volken- en taalkunde [4]).

En waarom zou er ook niet, meer dan misschien tot hiertoe het geval was, onder ons belang gesteld mogen worden in de godenleer van onze voorouders? Hun natuurdienst ontbeert waarlijk geen poëzie en staat op het punt van zedelijkheid bij die van Grieken en Romeinen volstrekt niet ten achter. Ook bij hen zal te vinden zijn *l'histoire vraie des temps fabuleux*. En eindelijk, als wij Grieksche en Romeinsche mythologie hebben moeten leeren om de klassieken te kunnen verstaan: het blijkt, waarlijk, dat we ook

---

[1]) 55 Ende in de daghen in dewelcke Judas ende Jonathas waren in d'lant van Galaad, ende Simon zijn broeder in Galileen teghen d'aensicht van Ptolomaiden 56 Soo heeft Josephus Zacharias sone gehoort, ende Azarias, de Princen der macht, die welgedaen dingen, ende die strijden die daar geschiet zijn geweest. 57 Ende hy heeft geseyt: Laet ons voort oock eenen naem maken, ende laet ons gaen strijden teghen de Heydenen die rontsomme ons zijn. 58 Ende hy hevet bevolen dengenen die in zyn heyr waren, ende sy zijn wech gereyst tot Jamniam. 59 Ende Gorgias is uytgetrocken uyter stadt, ende syn mannen henlieden tegemoete ten strijde. 60 Ende Josephus ende Azarias sijn verjaecht tot de palen van het Jootsche lant, ende daar isser gevallen van den volcke van Israel tot twee duysent mannen ende daer is een groote plage [nederlaag] geschiet int volck 61 Omdat sy Judam ende syn broeders niet en hoorden, meynende dat sy oock vromelyck [dapperlijk] doen souden: 62 Maar sy en waeren van dier mannen sade niet, door dewelcke de salicheyt [redding] in Israel geschiet is. (Antwerpen, bij J. v. Moerentorf, 1657).

[2]) Redactie van *De Tijd*, 29 Juni ll.

[3]) *Sint-Nicolaas*, bl. 3.

[4]) Vgl. Schrijnen, t. a. p. bl. 4.

Germaansche en Scandinavische godenleer moeten studeeren om onze eigene christelijke geschiedenis beter te beoefenen.

Ouderkerk a d Amstel. J. J. GRAAF.

Les Origines de la psychologie contemporaine, par D. Mercier, Prof. ord. de Phil. et Lettres, Directeur de l'Institut supérieur de philosophie à l'Université de Louvain. (Inst. Sup. de Phil. Louvain, Alcan Paris, O. Schepens Bruxelles, pr. fr. 5).

Wat men tegenwoordig psychologie noemt heeft, volgens den schrijver van *Les Origines*, een drievoudig karakter. Ten eerste beperkt zich de moderne psychologie tot de feiten, waarvan de mensch bewustzijn heeft (faits conscients). Ten tweede — maar dat wenschte ik met de eigen woorden van Mercier te zeggen: „la metaphysique au sens de Kant, c'est à dire le *criticisme idéaliste*, dont l'unique objet est de déterminer les limites de la pensée, est partout prédominant. Sous cette influence surtout, le positivisme revêt la forme du phénoménisme et la psychologie, emmurée dans l'étude de la conscience, marche de plus en plus vers un *monisme idéaliste* et *subjectiviste*". Ten derde is het streven der nieuwere psychologen gericht naar het proefondervindelijk onderzoek der psychische verschijnselen en is wat bij die verschijnselen gemeten en geteld kan worden, de hoofdzaak. De onderzoekingen der experimenteele psychologie hebben, meent de schrijver, eene hooge vlucht genomen, zijn een werkelijke vooruitgang en geven gegronde hoop voor de toekomst [1]).

De aangehaalde woorden moeten in dien zin opgevat worden, dat het eene psychologisch systeem zich vooral met „bewuste feiten", het andere met een „idealistisch monisme", een derde wederom met „psychologisch onderzoek" bezig houdt, terwijl elk systeem in het bijzonder wederom iets van de andere bevat.

De oorzaak van dit verschijnsel zoekt de schrijver in een gemeenschappelijken oorsprong der psychologische theorieën van onzen tijd, namelijk in de Cartesiaansche wijsbegeerte.

Descartes immers was tegelijk de man van een exclusief spiritualisme en van een even exclusief mecanicisme. De ziel is voor Descartes een denkend iets, dat door het bewustzijn kennis draagt

[1]) p. 218 en 219.

van zijne gedachten — de lichamen, inclusief het menschelijke, zijn zaken met uitgebreidheid, die door de wetten der beweging beheerscht worden. In de ziel: denkbeelden, oordeelen, gevoelens en wilsdaden; daarbuiten: stof en beweging.

Hoe de ziel en het lichaam in betrekking treden tot elkander, blijft een raadsel; *waar* zulks gebeurt, meent Descartes ons te kunnen zeggen: in de pijnappelklier der hersenen namelijk. De zekerheid, dat aan vele denkbeelden, die wij in ons waarnemen, eene buiten ons bestaande werkelijkheid beantwoordt, zoekt Cartesius in God. Wij hebben een denkbeeld van God; dat denkbeeld kan er niet zijn, tenzij God zelf het in ons gelegd hebbe; derhalve bestaat God. Die God, schepper van ons zelven en van alles, wat er bestaat, indien er wezenlijk iets is, kan ons niet bedriegen. Wanneer wij dus een helder en duidelijk denkbeeld hebben van eene werkelijkheid buiten ons, dan bestaat die werkelijkheid, en indien wij een helder en duidelijk denkbeeld hebben van de inwerking van iets op ons, dan bestaat die inwerking — ofschoon wij ze eigenlijk niet rechtstreeks waarnemen (Eerste Hoofdstuk). Uit het Cartesianisme ontwikkelden zich nu vooreerst het occasionalisme, het Spinozisme en het ontologisme; dan, langs anderen weg, het idealisme van Locke, Berkeley, Hume en Kant en eindelijk, langs den weg van het mecanicisme, het alles behalve positieve positivisme (Tweede Hoofdstuk).

Ik teeken hier ter loops bij aan, dat de schrijver bij den overgang van Cartesius tot Malebranche vergeet Geulinx te noemen, die in Leuven en, na zijn overgang tot het protestantisme, in Leiden doceerde en de eigenlijke grondlegger van het occasionalisme moet heeten, al is die leer meestal onafscheidelijk met den naam van Malebranche verbonden. Wanneer men de beginselen, door Descartes in zijne natuurkunde neergelegd, à outrance doorzet, dan komt men tot eene ontkenning der eindoorzaken in het rijk der levenlooze natuur; een materialistisch Darwinisme zal ze uit het rijk der levende natuur verbannen; en Aug. Comte zal in alles, wat er gebeurt, de wetten van opeenvolging en gelijksoortigheid opsporen, volgens welke het geschiedt, en beweren, dat wij omtrent den eigenlijken oorsprong en het doel van het heelal nooit eenige voldoende kennis zullen krijgen.

Doch „het absolute" dringt zich altijd aan den mensch op en

daarom is er een terugkeer tot spiritualistische opvattingen merkbaar (Derde Hoofdst. art. 1).

Uit de vermenging van al die verschillende theorieën wordt de hedendaagsche psychologie geboren.

Prof. Mercier beschrijft nu, als toonbeelden der nieuwere zielkunde, de stelsels van Spencer, Fouillée en Wundt (Derde Hoofdst. art. 2).

Het zal niemand verwonderen, dat de lectuur van het tweede artikel van dit derde hoofdstuk geene uitspanningslectuur is. Uit de vorige bladzijden heeft men immers reeds gelezen, dat de zoogenaamde philosophie van onzen tijd een ware hutspot is — en de analyse van een hutspot is zelfs voor den bekwaamsten chemicus moeielijk.

Tot overmaat van ramp komt daar nog bij, dat Spencer eigenlijk geen systeem had, maar een „collectioneur d'idée's" moet heeten; dat Fouillée, behalve de rest, ook nog iets van Schopenhauer heeft medegenomen. Mij dunkt wel, dat de geleerde schrijver zelf eenige schuld heeft aan de onduidelijkheid van dit gedeelte van zijn werk, maar ik mag die meening niet al te kras uitspreken, daar bij de bespreking van Wund's theorie, die op zichzelf duidelijker is, ook Mercier weer duidelijker wordt. Het feit, dat Wundt de groote bevorderaar is der experimenteele psychiologie, waarvan de schrijver, zooals uit de in het begin aangehaalde woorden blijkt, hooge verwachtingen koestert, is mede eene oorzaak, dat Wundt con amore besproken wordt; aan die voorliefde is tevens een historisch overzicht van de oprichting der verschillende laboratoria voor experimenteele psychologie te danken. Daarenboven komt Wundt, door zijn zelfstandig onderzoek en zijn nadenken, er toe te verklaren, dat de resultaten van zijn onderzoek noch met de hypothese van Descartes, noch met het materialisme overeen te brengen zijn, maar dat slechts het aristotelisch animisme als metaphysische gevolgtrekking bij de experimenteele psychologie past. Eene uitspraak als deze is wel geschikt een Thomistisch wijsgeer gunstig voor iemand te stemmen.

In Hoofdst. III, art. 3, bespreekt Mercier verder de kenteekenen van de huidige psychologie, die ik in 't begin dezer beoordeeling heb aangegeven. Daarbij sluit zich een hoofdstuk over de „Psychologie et Anthropologie" aan. Bij wijze van besluit formuleert de schrijver aan het eind van dit artikel een zestal stellingen, die de scholastische leer omtrent de bezieling van het menschelijk lichaam, de éénheid der substantie „mensch", de vermogens der

ziel, den intellectus agens en possibilis en de criteriologie bevatten.

Wij hebben hier een resumé van Mercier's *Psychologie* en voor hen, die dit werk bezitten, is dit hoofdstuk wel voldoende. Voor hen, die de *Origines de la psychologie* alleen lezen, is het wat al te beknopt en geeft daardoor wellicht aanleiding tot misvatting. Het kwam er hier op aan, dunkt me, eenigszins uitvoeriger op het wezen der ziel, die eene substantia spiritualis maar incompleta is, in te gaan; om eensdeels vast te stellen wat zeker buiten het bereik van experimenteel onderzoek valt en tot hoever zulk een onderzoek zich slechts kan uitstrekken en anderdeels het denkbeeld eener gelijkstelling der redelijke ziel met het dierlijk levensbeginsel niet bij den lezer te doen opkomen. Het experiment kan slechts de physische, chemische en mechanische gebeurlijkheden onderzoeken, waarmede in elk zinnelijk wezen de zinnelijke gewaarwordingen en uitingen samenhangen. De eigenlijke daad der zintuigelijke waarneming, zelfs van het dier, en nog veel meer de vorming van het denkbeeld door de redelijke ziel valt daar geheel buiten. Het is volkomen waar, wat de schrijver zegt: „Les actes les plus élevés de la vie intellectuelle sont dependants de l'organisme"; maar op het indirecte dezer afhankelijkheid had meer de nadruk moeten gelegd worden.

Eveneens is het waar, dat de ziel geschapen wordt om de forma te zijn van het lichaam, en in die orde van dingen is: „la fonction primordiale de l'âme d'informer la matière corporelle, de l'animer, c'est à dire de la faire vivre, de l'organiser et de la rendre ainsi apte à exercer les fonctions de la vie sensitive au fur et à mesure du developpement de l'organisme"; maar wanneer deze woorden voorafgegaan worden door: „l'essence de l'âme n'est pas de *penser* c'est à dire d'exercer l'acte de la pensée; ni même de *pouvoir* penser", dan wordt tot hiertoe niets beweerd dan hetgeen men met evenveel recht van elk dierlijk levensbeginsel kan zeggen en dunkt me eenige uitlegging die verder gaat dan: „Pour la vie intellectuelle proprement dite, elle [l'âme] à son tour dépend des fonctions sensitives" volstrekt niet overbodig.

Een drietal volgende hoofdstukken bevatten in beknopten vorm eene degelijke en scherpzinnige critiek van het Idéalisme, het Mécanicisme en het Positivisme.

Het laatste hoofdstuk van het werk, dat men, de lezer weet het reeds, hier en daar niet zonder ernstige inspanning, maar toch ook

met veel voldoening zal lezen en dat de aandacht van hen, die zich met philosophische bespiegelingen of met psychologische onderzoekingen bezig houden, ten volle waard is, geeft een overzicht van de geschiedenis der herleving van de Thomistische wijsbegeerte, die — ik zeg het met volkomen instemming — „répond à merveille aux besoins et aux préoccupations de la psychologie contemporaine", mits men in de psychologie contemporaine met zorg, zooals Mgr. Mercier zulks doet, het kaf van het koren scheide.

Op eene kleine fout in eene vertaling, die zeker bij de correctie aan het oog van den schrijver ontsnapt is, moet ik nog wijzen. Op blz. 99 en 100 wordt een citaat uit de bekende Ignorabimus-redevoering van Dubois-Reymond aanghaald. Mgr. Mercier zegt daar: „Il est cependant absolument et à jamais inconcevable qu'il soit indifférent à des atomes de carbone, d'hydrogène, d'azote d'oxygène etc. d'être maintenant, d'avoir été précédemment ou d'être à l'avenir...." terwijl de Duitsche tekst juist het tegenovergestelde te lezen geeft: „Es ist eben durchaus und für immer unbegreiflich, dass es einer Anzahl von Kohlenstoff-, Wasserstoff-, Stickstoff- und Sauerstoff- u. s. w. Atomen *nicht* sollte gleichgültig sein wie sie liegen und sich bewegen [1]).

R. K.

INGEZONDEN.

Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied. 30ste Jaargang. Deel L, aflev. 4: *Theologisch overzicht*, door A. van Gestel.

Onder de rubriek: *Theologisch overzicht* geeft de Eerw. P. van Gestel S. J. in bovengenoemd tijdschrift eene recensie van het door zijn ordebroeder G. Arendt verleden jaar uitgegeven werk: *Apologeticae de Aequiprobabilismo Alphonsiano dissertationis a R. P. de Caigny C. S. S. R. exaratae crisis.* — Het zij ons vergund op deze recensie zelve eenige kantteekeningen, bij wijze van boekbeoordeeling, te maken. Om echter de behoorlijke proportie tusschen eene dergelijke bespreking en haar voorwerp te bewaren, moeten wij ons tot het aanstippen van eenige punten beperken.

Wat de uiteenzetting der strijdvraag tusschen Probabilisme en

---

[1]) Uitgave van 1882, S. 36. Ik cursiveer.

Aequiprobabilisme betreft, veroorloven wij ons te wijzen op eene kleine leemte en willen wij den lezer tevens wapenen tegen een misverstand. P. van Gestel onderscheidt nl. daarbij niet tusschen *directe* en *indirecte* kracht om te verplichten. *Direct* verplicht eene wet, als haar bestaan theoretisch moreele zekerheid heeft. De twistvraag tusschen de beide partijen is echter juist, of eene wet, welke de handelende persoon wel is waar niet voor theoretisch *moreel zeker* houdt, maar van wier grootere waarschijnlijkheid hij toch (hetzij door eigen inzicht, hetzij door de kracht der autoriteit) persoonlijk *overtuigd is*, niet *indirect* verplicht; natuurlijk niet door *eigen kracht*, want die heeft zij niet; zij is immers — dit veronderstelt het systeem *de eligendis opinionibus probabilibus* — niet zeker; maar krachtens het hoogere en zekere beginsel, dat aldus luidt: 't is tegen de redelijke natuur en dus onzedelijk bij het kiezen van eene *norma agendi* de voorkeur te geven aan eene meening, waarvan men overtuigd is, dat zij *eer valsch is* dan waar. Het Aequiprobabilisme leert, dat men om deze reden verplicht is eene meening, die men zelf voor meer waarschijnlijk houdt, in de practijk te volgen. Werpt men daartegen op: ja maar, die wet, als is ze meer waarschijnlijk, is toch nog niet zeker; dus in dit opzicht staat ze gelijk met eene wet, die *strikt* twijfelachtig is, waarbij nl. het vóór en tegen gelijk staat — en in strikten twijfel, of de wet bestaat, verplicht zij ook volgens de Aequiprobabilisten niet —, dan antwoorden dezen: Het beginsel: *lex incerta non obligat* is een secondair beginsel der moraal; het constateert slechts vrijheid van *directe* verplichting, maar is op zich geen genoegzame regel voor de zedelijkheid. Het primaire beginsel — *en volgens dit moet de toepassing van het secondaire geregeld worden* — is: wil de *keuze* eener handeling zedelijk goed zijn, dan moet die *keuze*, die *voorkeur* geschieden volgens het gewicht uwer persoonlijke overtuiging omtrent de stof der te stellen handeling. Waar dus *evenwicht* is, nl. in den staat van strikten twijfel, daar bestaat geen enkele band; maar slaat uwe overtuiging naar de wet over, dan moet men ook de formule der wet als leiddraad *kiezen*, volgens haar zich gedragen. Als de Aequiprobabilisten dus leeren, dat eene zekere waarschijnlijkere meening *moreele zekerheid* heeft, moet men dit verstaan van eene *certitudo consequens;* nl.: zij leeren, dat men moet *doen, alsof ze* theoretisch zeker ware; ze is *practisch* zeker. Vandaar, dat de vorm, waarin de geachte schrijver het Aequiprobabilisme voorstelt,

wel wat tot misverstand aanleiding geeft. Hij schrijft (blz. 383): „Wanneer het overwicht der redenen voor het bestaan der verplichting zeker en aanzienlijk is, dan verliezen meteen de argumenten tegen de verplichting hunne kracht en wordt het bestaan der wet genoegzaam zeker om te verplichten. Zóó de Aequiprobabilist". Dat die argumenten tegen de verplichting hunne kracht verliezen, wordt door de Aequiprobabilisten *slechts in dezen zin geleerd:* dat zij geen *practische* kracht hebben; dat zij de kracht niet hebben om de opinie ten gunste der vrijheid *voor de practijk* tot gangbare munt te stempelen.

Uit dit alles blijkt m. i., dat de twistvraag van grooter *portée* en meer *principieel* is, dan de geachte schrijver het doet voorkomen. De grond van het dispuut is de vraag: kan eene *keuze*, een *voorkeur* zedelijk goed zijn, die gedaan wordt tegen persoonlijke eindovertuiging (nl. eene overtuiging, die het eindresultaat is van het onderzoek naar de waarheid, rekening houdend met het gezag van anderen). Vandaar, dat de H. Alphonsus in zijne moraal de verdediging van de aequiprobabilistische stelling aldus besluit: „Et huc facit illud Apostoli: *Omne, quod non est ex fide, peccatum est*" (Lib. VI, n. 56); genoeg bekend is, dat *ex fide* hier beteekent: „overeenkomstig de eigen overtuiging". Nog eens, het dispuut is allermeest eene quaestie van beginselen; van beginselen over de wettige verhouding tusschen verstand en wil, tusschen persoonlijke zedelijkheid en persoonlijke overtuiging omtrent de *stof* der wet.

Wel geven mij gaarne toe, dat voor het vormen dier eindovertuiging het gezag van *probati auctores*, van de *communis sententia* dikwijls redelijkerwijze den doorslag geven kan. Doch wat verandert dat aan de vraag? Ook geven wij toe, dat Alphonsus leert: een biechtvader mag de absolutie niet weigeren aan een penitent, die eene opinie wil volgen, welke de biechtvader voor zeker minder waarschijnlijk houdt; n.l. — *dit voegen wij met Alphonsus erbij* — als die penitent in staat is zich zelven eene opinie te vormen (het geldt dus niet van de *poenitentes indocti*. Zie *Theol. mor.* L. VI, no. 604; *Homo apost.* XVI, 118, 119). De reden, welke A. zelf geeft, is duidelijk: de biechtvader is niet *judex opinionis*, maar *dispositionis*. Doch als er van systemen in de moraal sprake is, gaat het vooral over hetgeen ieder persoonlijk mag of moet doen. En dan gelden deze woorden der Heiligen, (die ik in het latijn weêrgeef): „Toties jam dixi, non illum dumtaxat, qui evidentem legis cognitionem habet,

sed et illum, qui ex lumine rationis judicat opinionem pro lege esse notabilitor *aut certe* probabiliorem, teneri eam observare, *quantacunque est inter Doctores controversia*, quemadmodum reipsa *multas* opiniones a *multis* auctoribus approbatas equidem in meo opere morali reprobavi utpote certe minus probabiles" [1]). Hieruit blijkt ook, dat Alphonsus door opinio certe et notabiliter probabilior niet de opinio *communis* verstaat, gelijk P. v. G. (blz. 396) schrijft.

P. van Gestel meent een practisch bezwaar tegen het Aequiprobabilisme te hebben geconstateerd door het aanhalen dezer woorden van Alphonsus: „Zedelijkerwijze gesproken is het onmogelijk zeker te worden, dat eene meening waarlijk meer probabel is en het vereischte overwicht heeft boven de tegenovergestelde meening" (blz. 392). De geachte schrijver merkt wel op, dat met dit argument het *Probabiliorisme* der 18de eeuw bestreden werd (Alphonsus voert het alleen tegen dit systeem aan); maar hij meent toch, dat er ook voor het Aequiprobabilisme een brevet van onvermogen in ligt opgesloten. Dit is echter slechts schijnbaar. Immers, in het Probabiliorisme, *gelijk Alphonsus het in de dissertatie van* 1755, *waaraan die woorden ontleend zijn, voorstelt*, mag men alleen volgens die meeningen ten gunste der vrijheid handelen, die objectief meer waarschijnlijk zijn, dan de tegenovergestelde, en mag men zich niet blootstellen aan het gevaar van eene minder waarschijnlijke te volgen (zie genoemde dissertatie t. a p.). Nu mag het eene hopelooze poging genoemd worden zich te willen vergewissen, of *objectief* die meening de vereischte meerderheid van probabiliteit bezit, zoodat zij alle gevaar van tegen de wet te misdoen uitsluit. In het *Aequiprobabilisme* echter is het geheel anders. Dit leert, dat men de meening ten gunste der vrijheid mag volgen, zoolang niet het eigen geweten, de persoonlijke *eindovertuiging* zegt, dat zij minder waarschijnlijk is. Nu, dit kan een ieder bij zich zelven door onmiddellijke psychologische ervaring constateeren. Een ieder immers weet toch *ja* of *neen* te zeggen op de vraag: „Houdt gij met zekerheid dit of dat voor meer waarschijnlijk, of niet?" [2])

---

[1]) *Dell uso moderato* (a. 1765), C. 3, no. 87 (Edit. Monza, p. 192).

[2]) De geachte schrijver zegt nog (blz. 388): „Is de meening voor de vrijheid niet meer degelijk gegrond, dan zal doorgaans de verplichting zeker zijn; doorgaans, zeggen zij (de Probabilisten), want

Uit dit alles volgt, dat deze volzin der dissertatie van 1755 het Aequiprobabilisme niet eens raakt. En wat nu het zachte verwijt betreft, dat de schrijver den Aequiprobabilisten van hun *ignoreeren* dezer dissertatie maakt, zie hier wat daarop is te antwoorden: Alphonsus had ingezien, dat het Probabiliorisme, hem door zijne eerste meesters geleerd, in zijn geheel niet houdbaar was. Zich aanstonds eene nieuwe overtuiging omtrent het te volgen moraalsysteem te vormen was hem niet mogelijk. *Op gezag van zijn zielbestuurder* nam hij het Probabilisme in den *vagen vorm*, waarin het veelal werd voorgedragen, en, vermoedelijk om zelf meer licht over het Probabilisme te verkrijgen, gaf hij in 1749 en in 1755 twee dissertaties uit, doch *anoniem* en in een gering aantal exemplaren [1]). Wij zeggen, dat hij in den beginne het Probabilisme *aannam* slechts in zijn *vagen onbestemden vorm;* want maakt men behoorlijk onderscheid tusschen de *twee* stellingen van het Probabilisme, nl. 1°. men mag eene opinie ten gunste der vrijheid volgen als zij even of bijna even probabel is als de tegenovergestelde — en 2°. men mag ze ook volgen, al houdt men ze zelf voor *zeker minder* waarschijnlijk — dan dient het volgende te worden opgemerkt: *In datzelfde tijdperk, waarin Alphonsus die dissertatie schreef,* en wel in zijn *voornaamste werk*, de *Theologia moralis*, verzekerde hij uitdrukkelijk, dat hij omtrent de *tweede* stelling (en dit is juist de stelling, waarin het Probabilisme van het Aequiprobabilisme afwijkt) *zijne opinie schorste.* Dit zegt hij woordelijk in de beide uitgaven zijner moraal — men

---

in het zelden voorkomend, maar toch niet onmogelijk geval, dat de argumenten voor de vrijheid wel geene probabele meening vormen, maar toch ook de argumenten voor de verplichting, al zijn zij klaarblijkelijk overwegend, niettemin een zwakken kant hebben, die tot nadenken aanspoort, dan zou de verplichting niet moreel zeker zijn". — En *als Probabilist* zou men dus toch die *niet probabele* meening mogen volgen! Het princiep van het Aequiprobabilisme veroordeelt dit als lax; het erkent wel, dat „die verplichting theoretisch nog niet moreel zeker zou zijn; maar dat, wil men handelen, het *onredelijk* zou zijn, en dus ook *onzedelijk*, te handelen volgens eene meening, die men voor *eer valsch* dan waar, laat staan voor zelfs geene probabele meening" houdt.

[1]) Zie hieromtrent het leven des Heiligen door Dilgskron (blz. 473 vv.) en de brochure van P. Ter Haar: *De morali systemate antiquorum probabilistarum*, p. 61 vv.

lette hier op de jaartallen — van 1753 en 1757: „*Praescindo ab hac quaestione*" (*Praefatio ad Lectorem*). En nu merke men nog op: *Nergens of nimmer* maakt Alphonsus later nog van die anonieme dissertatie melding, die toch volgens P. van Gestel het arsenaal van het Probabilisme is; nergens beroept hij er zich op. Maar wat hij wèl doet: na 1762 *ontkent* en *verwerpt* hij juist die punten, die in genoemde dissertatie ongunstig waren voor het Aequiprobabilisme [1]); dat was nl. het tijdstip, waarop hij, naar eigen verzekering, zijne meening had *gevestigd;* hij rept echter van die dissertatie volstrekt niet meer. Dit behoefde hij trouwens niet te doen, wijl zij anoniem was en hij zelf in zijne uitgave der moraal vóór 1762 had verklaard, dat hij, wat het dispuut tusschen Probabilisme en Aequiprobalisme betrof, zijne meening nog schorste.

Is het nu den Aequiprobabilisten euvel te nemen, dat zij die dissertatie van 1755 ignoreeren, als zij zien, dat Alphonsus zelf ze ignoreert? Wij weten het wel: ook op die dissertatie is het: *nihil censura dignum* van toepassing; maar dit bewijst eenvoudig, dat het Probabilisme en zijne argumenten nooit door de Kerk met eenige veroordeeling getroffen zijn; en Alphonsus heeft in die dissertatie in eigen vorm weergegeven, wat hij bij zijne voorgangers had gevonden.

Maar wij vragen verder: Mag men die handelwijze wel noemen: *ignoreeren zonder te weêrleggen?* Immers, in die dissertatie is veel waars, voor zoover het de oppositie tegen het Probabiliorisme betreft; dat alles nemen de Aequiprobabilisten aan, doch vinden het in de andere werken des Heiligen terug. En wat *die punten* van 1755 betreft, die tegen het Aequiprobabilisme zijn, *daartegen* heeft Alphonsus zelf, na 1762, toen hij niet meer zeide: „*Praescindo ab hac questione*", maar uit eigen overtuiging sprak, *al het noodige gezegd.* Dat kunnen de Aequiprobabilisten toch wel als voldoend antwoord op die dissertatie beschouwen en aannemen.

Wittem. J. L. Jansen, C. SS. R.

---

[1]) Men vindt deze punten opgesomd in het geciteerde werkje van Ter Haar, p. 64.

NIEUWE UITGAVEN.

De actibus humanis ontologice et psychologice consideratis .... auctore Victore Frins S. J. — (Friburgi Brisgoviae, Herder, 1897. Pret. 7 frs.).

Dat het machtig woord van Leo XIII, die in zijn rondschrijven van 4 Augustus 1879 „Aeterni Patris" den grooten christelijken wijsgeer en godgeleerde S. Thomas van Aquino herstelde op de hem toekomende plaats in de christelijke wetenschap, diep is doorgedrongen, bewijst de overal herleefde beoefening dier echt katholieke wijsheid, die in den Engel der School haar nooit overtroffen meester aanwijst. Met dit woord van den Paus voor oogen, heeft ook pater V. Frins het hier aangekondigde boek geschreven. Het is een werkelijk scholastieke bijdrage op het gebied der moraal-theologie, waarin over de „actus humani" een volledig wetenschappelijke verhandeling wordt gegeven, opgevat naar den trant der groote voorgangers uit den bloeitijd der christelijke wetenschap, die alleen in het geordende en harmonische samenwerken van geloof en rede het volkomene middel meenden te vinden om de waarheid in haar geheel te leeren kennen en wetenschappelijk te verdedigen.

In dit eerste deel worden de begrippen, die tot het goed verstaan der zedeleer noodzakelijk zijn, in den breede uiteengezet. Over het begeerbare of het goede; over doel in 't algemeen en het einddoel in het bijzonder; over den wil, de verschillende wilsacten, de wilsvrijheid, haar wezen en omvang, en wat die uitsluit of belemmeren kan, ziedaar in groote trekken, wat in deze diepdoordachte bladzijden wordt uiteengezet. De wilsvrijheid bekleedt hier natuurlijk eene zeer voorname plaats, en waar het wezen dier vrijheid wordt besproken, komt ook van zelf het brandend vraagstuk ter sprake over de verhouding dier vrijheid en Gods noodzakelijke medewerking. De argumenten der Thomisten hebben pater Frins niet tot de praedeterminatio physica kunnen bekeeren, integendeel. Evenmin heeft

het mijns inziens rechtmatig beroep der zonen van S. Dominicus op hun onafgebroken en rechtstreeksche overlevering hem kunnen overtuigen, dat het gebruikelijke onderscheid tusschen S. Thomas en de Thomisten in de opvatting van dit vraagstuk, misschien meer gemaakt dan waar is.

Aan hen, voor wien pater Frins zijn boek schreef, d. w. z. voor die niet uitsluitend op de eischen der practijk letten, maar een meer grondige behandeling hunner wetenschap zoeken, is zijn werk ongetwijfeld welkom geweest. Zij vonden hier een breed opgezette en goed doordachte behandeling der fundamenteele vragen, wijd genoeg zelfs om hier en daar eenige beperking mogelijk te achten. Voor het volgende meer eigenlijk zedekundig gedeelte kan ook een ietwat gemakkelijker en helderder zinsbouw de uiteraard moeilijke studie nog aangenamer maken en vergemakkelijken.

B.

L'Eglise. Sa raison d'être. Conférences de Notre-Dame de Paris, Caréme 1897. *Par le R. P. Ollivier, des Frères Prêcheurs.* — (Paris P. Lethielleux, 1898).

Door den Kardinaal-Aartsbisschop van Parijs in zijn voornemen gesterkt, hield de beroemde Dominicaan Ollivier zijne *Conférences* over de Kerk: niet over hare schoonheid, niet over haar eerbied afdwingend optreden bij alle groote gebeurtenissen, neen, de oudste dochter der Kerk kent hare moeder niet meer; het is noodig, dat een man als R. P. Ollivier voor de élite van Frankrijk komt bewijzen het bestaan der Kerk als bewaarster der openbaring, dat hij haar samenstel en haar werking komt uiteenzetten.

Zoo ontvangen we in bovengenoemd werk: 1. het eerste deel der verhandeling over de Kerk, *Sa raison d'être*; 2. een reeks *Conférences*, getiteld *Retraite Paschale*, en handelende over het bestudeeren van de leer der Katholieke Kerk; 3. een *Conférence*: *Passion de N. S. J. C.*; 4. een korte toespraak, gehouden op Paschen na de H. Communie.

Slechts van het eerste deel geven wij zeer in het kort de gedachtengang.

Nadat eerst bewezen is, dat de Kerk een ware en volmaakte vereeniging (societas) is, geheel onafhankelijk van iedere macht

buiten haar, allen door hare wetten bindend, toont de schrijver aan, wat het gebied is, waarop de Kerk zich beweegt, en waar zij hare wetten geeft, nl. het gebied der geopenbaarde waarheden, die zij moet bewaren en verspreiden.

Maar is openbaring wel mogelijk, bestaat zij werkelijk? Volgens het woord van Pasteur: „L'infini a le caractère de s'imposer" draagt heel de natuur een stempel der oneindigheid; heel de schepping, zoowel de lichamelijke als de geestelijke orde, wijst ons verstand naar een volmaakte, oneindige Oorzaak: „Deus, ecce Deus!" Maar wat oneindig is, moet ook onbegrijpelijk zijn. Wat volgt daaruit? Dat er waarheden zijn, met natuurlijke krachten niet te achterhalen, of, wat hetzelfde is: dat er bovennatuurlijke waarheden bestaan. Welnu zoo deze bestaan, waarom zou dan openbaring onmogelijk zijn? Neen, openbaring is mogelijk, en zij bestaat ook werkelijk: de geschiedenis van alle volken en van alle tijden geeft ons daaromtrent een algemeen, een standvastig en gelijkluidend getuigenis.

De groote vraag is, hoe zullen we de ware openbaring, het ware kind Gods erkennen? De openbaring, die van God komt, moet de volgende kenmerken hebben.

1. Zij moet geheimvol zijn. God is oneindig; wien zal het verwonderen, dat een openbaring, die Hij van zich zelven geeft, vol is van geheimen?

2. Zij moet redelijk zijn, omdat dezelfde God ons de rede gegeven heeft als middel om de waarheid te kennen.

3. Zij moet heiligen. Een leer heeft ten doel gelijkheid tusschen meester en leerling, dus een leer, door God gegeven, moet den mensch ook nader brengen tot God, de oneindige heiligheid.

4. Zij moet algemeen zijn. Alle menschen hebben dezelfde rede van God ontvangen, die zich voeden kan, en zich voeden moet met waarheid, en wij allen zijn kinderen van dezelfde goddelijke liefde.

Welnu, die eigenschappen heeft de leer der Kath. Kerk, en ook bij haar alleen zijn ze te vinden. De Kerk is nog in het bezit dier openbaring, want ze is onveranderlijk, zooals hare geschiedenis bewijst. Maar als de Kerk onveranderlijk één moet blijven, en algemeen is, d. w. z. voor alle volken en voor alle tijden bestemd, dan moet ze ook onfeilbaar gezag hebben. Het gezag der

Kerk is uit haren aard het hoogste gezag: niets kan aan haar onttrokken zijn, ook staten en vorsten zijn in godsdienstige zaken aan haar onderworpen.

De schrijver vertoont zich in dit werk als een waren zoon van den H. Dominicus. Toegerust met echte wetenschap, is hij tevens bezield met een warme liefde voor de afgedwaalde zielen. De eigenaardige natuur der *Conférences* stelde hem in de gelegenheid om hier eene uitgebreide en zeer wetenschappelijke behandeling van zijn onderwerp te geven, en tegelijk ook, om met apostolische vrijmoedigheid tegen zonden en misbruiken op te treden. Dit laatste zien wij dan ook herhaaldelijk, en wel met een vrijheid, die ons verbaasd doet staan. De toehoorders geven blijkbaar alle vrijheid aan den priester die zoo volmaakt het gebod vervult: „De lippen van den priester zullen de wetenschap bewaren en de wet zal men vragen uit zijnen mond" (Malach. II, 7).

TH. K.

Tableau synoptique de l'histoire universelle depuis les temps préhistoriques iusqu'à nos jours par le colonel Masson. — (Paris, Guérin, 1896).

Onder dezen titel verschenen in de librairie classique G. Guérin, Nicolle et Cie te Parijs vier kaarten, die twee en twee aan elkander gehecht een overzicht geven der geheele geschiedenis van af de voorhistorische tijden tot op onze dagen. Evenals men de aardrijkskunde leert door eerst het oog te slaan op kaarten, die ons een algemeen overzicht van de geheele wereld geven om vervolgens haar verschillende deelen, landen, gewesten enz. afzonderlijk te bestudeeren, zoo moeten deze kaarten ons met een enkelen blik het historische leven der verschillende volken doen gadeslaan, de groote tijdperken, die hen kenmerken, de plaats welke deze tijdperken in den loop der eeuwen en de algemeene geschiedenis der menschheid innemen. Nadat aldus de hoofdlijnen der geschiedenis vast in den geest geprent zijn, kan men beginnen met de studie der afzonderlijke volken zonder gevaar voor verwarring of zonder ooit den geheelen samenhang uit het oog te verliezen.

Met dit doel vindt men op de kaarten de verschillende volken door afwisselende kleuren aangeduid, terwijl jaartallen op den rand

een gemakkelijk overzicht geven der voornaamste feiten, die omstreeks denzelfden tijd plaats grepen.

Deze kaarten gaan vergezeld van een „notice pour aider à la lecture du tableau synoptique".

Wij meenen dit verdienstelijk werk van kolonel Masson, dat door nauwkeurigheid uitmunt, aan leeraren en beoefenaars der geschiedenis te mogen aanbevelen en gelooven dat het goede diensten kan bewijzen bij het onderricht.

W. J.

NOG EENS DE OORSPRONKELIJKE GERECHTIGHEID.

ANTWOORD AAN DR. H. BAVINCK EN DR. A. KUYPER.

(Vervolg van bl. 75 vv.)

II.

Naar aanleiding van mijn tweede artikel over de oorspronkelijke gerechtigheid (voorkomende in de September-aflevering 1896) schreef mij Dr. Bavinck:

Eerwaarde Zeer Geleerde Heer!

Vergeef mij, dat ik u niet eerder antwoordde. Andere werkzaamheden verhinderden mij, uw tweede artikel met aandacht te lezen. En dit wilde ik toch doen, voor ik u schreef.

Laat mij u thans zeggen, dat ik u hartelijk dank voor de toezending van uw artikel en dat ik het met belangstelling en aandacht, en ten deele met instemming en genoegen gelezen heb.

Vergun mij thans alleen deze opmerking. Volgens u is de justitia originalis, zoowel de justitia naturalis, en praeter- als ook supernaturalis accidenteel, d.i. geen substantie, geen essentie van den mensch, maar accidens, qualitas. Dat is ook onze leer; alleen maken wij de onderscheiding niet tusschen die drieërlei justitia en dus ook niet tusschen naturaliter en supernaturaliter accidenteel.

Van de justitia naturalis wordt nu door u erkend, dat zij, ofschoon naturalis, toch verliesbaar is [1]); en wel, omdat ze geen essentie is maar accidens, qualitas [2]).

---

[1]) Distinguo. Van de *actus* naturalis justitiae, concedo; van de *potentie*, nego. Door die potentie versta ik het vermogen om actus nat. just. te stellen.

[2]) Neen daarom niet alléén, maar ook, omdat zij geen accidens *essentiale* is. De *actus* justitiae naturalis en de daaruit voortvloeiende habitus is uit haren aard contingent, is het gevolg van een vrije daad. Zij is niet alleen geen substantie, maar daarenboven vloeit zij *accidentaliter* uit de essentie voort. Zoo is het niet met alle accidentia of qualitates. De potentiae naturales bijv. zijn ook accidentia, maar profluunt ex sub-

Indien dit nu bij de justitia naturalis mogelijk is, is dit ook zoo bij de door u alzoo genoemde justitia supernaturalis [1]). Dat wil zeggen: volgens uw eigen erkenning, is de leer der verliesbaarheid van de justitia originalis in geenen deele met de leer van hare natuurlijkheid in strijd [2]). Zij zou niet verliesbaar zijn, als ze substantie ware. Maar dit wordt door ons niet geleerd. Zij is accidens, qualitas en daarom in weerwil van hare natuurlijkheid verliesbaar [3]). Het is er mee als met de physische gezondheid. Deze behoort tot de natuur van den mensch; maar ze is verliesbaar; een krank mensch is abnormaal en toch mensch. De verliesbaarheid en het feitelijk verloren zijn van de justitia originalis is dus geen argument tegen de leer van die justitia als naturalis [4]).

Hoogachtend heb ik de eer te zijn,

Uw dw. dr.

H. Bavinck.

---

stantia *essentialiter*; en daarom zijn zij niet verliesbaar zonder verandering der essentie. Alleen hieruit dus, dat iets geen essentie is, maar qualitas, accidens, daaruit volgt nog niet, dat het verliesbaar is zonder verandering der essentie. Ik merk hier nog het volgende op. Niet alle qualitates zijn accidentia. Men heeft ook *substantieele* eigenschappen, d. i. eigenschappen, die de substantie zelve determineeren. Verloor de mensch bijv. de qualitas: *rationalis*, dan hield hij op, mensch te zijn. *Qualitates* essentiales moeten niet verward worden met *accidentia* essentialia. De eersten zijn *in* de essentie; de laatsten zijn *buiten* de essentie, maar vloeien er noodzakelijk uit voort.

[1]) Nego paritatem. Bij de justitia naturalis is spraak van een contingente eigenschap: van de *actus* en de daaruit voortvloeiende habitus; doch niet van de *potentie*. Die is essentieel en daarom onverliesbaar. Doch bij de justitia supernaturalis is spraak niet alleen van de *act*, maar tevens van de *potentie*. Een van tweeën dus: deze laatste potentie was naturalis, maar dan was zij ook onverliesbaar, tenzij dat de essentie gewijzigd werd *(Posse sequitur esse)*; òf zij was *niet* natureel en kon derhalve verloren worden, zonder dat de natuur of essentie werd gewijzigd. Nu *is* zij verloren en niettemin bleef de essentie dezelfde. Derhalve was die potentie niet naturalis.

[2]) *Nego consequentiam.* Omdat de *actus* (*niet* de potentie) justitiae *naturalis* verloren gaat, zonder verandering der essentie, daaruit volgt niet dat de *potentia* justitiae *originalis*, als zij natuurlijk ware geweest, had kunnen verloren gaan zonder verandering der essentie.

[3]) Dit: *daarom* gaat, gelijk we gezien hebben, volstrekt niet op.

[4]) Distinguo. De verliesbaarheid en het feitelijk verloren zijn van de justitia originalis als *actus*, concedo; als *potentie*, nego.

Naar aanleiding van dezen brief beloofde ik, zoo de geachte schrijver het goed zou vinden, de kwestie uitvoerig te zullen behandelen in de *De Katholiek*. Als voorloopig antwoord schreef ik na eene kleine inleiding het volgende.

In hoofdzaak komt mijn antwoord hierop neer, dat men accidens in zoo ver het tegenover substantie staat, wel moet onderscheiden van accidens in zoover het staat tegenover proprium of essentieele eigenschap (vgl. S. Thom. *Summa* I, Q. LXXVII, art. 1 ad 5). In dezen laatsten zin is accidens een eigenschap, die necessario uit de essentie voortvloeit, er noodzakelijk mee samenhangt.

Zoo is bijv. 's menschen intellect onderscheiden van de *substantie* der menschelijke ziel; in zooverre is het een accidens, maar een accidens necessarium; het is een potentie, die noodzakelijk met de essentie der menschelijke ziel verbonden is. Daarom is het ontbreken van zulk een accidens niet anders te verklaren dan door verandering der essentie zelve. Men noemt zulk accidens ook wel accidens speciei, terwijl men een accidens, dat *niet* necessario uit de essentie voortvloeit, er niet necessario mede verbonden is, een accidens individui noemt. Nu is de justitia naturalis een *accidens individui*; doch het naturaliter justus *kunnen* zijn is een accidens *speciei* [1]), en dus onverliesbaar. Ziedaar dus in hoofdzaak de oplossing der kwestie. U verwart *accidens*, in zooverre het behoort tot de *quinque praedicabilia* of universalia, met accidens, in zooverre het behoort tot de *decem praedicamenta*. In den eersten zin staat het tegenover *proprium*, in de tweede tegenover *substantia* [2]). Ook verwart u de justitia natu-

---

[1]) Ik had hier beter gezet een accidens *essentiale*; want, gelijk we straks zullen zien, hoewel alle accidentia essentialia accidentia speciei zijn, zijn nochtans niet alle accidentia speciei noodzakelijk essentialia.

[2]) De quinque predicabilia of universalia zijn: genus, species, differentia specifica, proprium en accidens.

De decem predicamenta zijn: substantia, quantitas, relatio, qualitas, actio, passio, ubi, quando, situs en habitus. Dit laatste habitus niet te verwarren met de habitus, die valt onder het predicamentum *qualitas*.

ralis zelve met de *potentia* justitiae naturalis. (Ik heb dat onderscheid tusschen accidens en accidens reeds even aangestipt in mijn eerste artikel bl. 43 in een noot).

Wij zeggen — en dat zegt u met ons — dat Adam, of liever dat de menschelijke natuur niet alleen niet meer gerechtig *is*, maar ook niet meer gerechtig *kan* zijn, gelijk vóór de zonde. Hieruit volgt, dat 's menschen natuur of essentie moet gewijzigd zijn, dat zij iets verloren heeft. Hoe toch zou anders te verklaren zijn, dat wat vroeger uit 's menschen natuur kon voortvloeien, daar thans niet meer uit voortvloeien *kan*? Als een mensch ziek is, dan is zijn individueele natuur gewijzigd, doch als alle menschen niet anders dan ziek *konden* zijn, zou men dan niet moeten zeggen dat de geheele menschelijke natuur in hare principia constitutiva gewijzigd was? Welnu, zoo zeggen wij, dat de menschelijke natuur gewijzigd is, wijl ze geen gerechtigheid *kan* voortbrengen als vroeger. En omdat we van den anderen kant vasthouden, dat de mensch zijn volle menschelijke natuur behouden heeft, m. a. w. dat de menschelijke natuur in zich zelf gebleven is wat ze was, noemen we datgene, wat 's menschen natuur in den staat van onschuld feitelijk boven de gevallen natuur voorhad, iets *praeter* en *super*natureels. Ziedaar, Hooggeleerde Heer, in hoofdzaak mijn antwoord enz.

Met het antwoord, dat ik hierop ontving, laat ik weder mijn eigen antwoord volgen. De brief van Dr. Bavinck, gedateerd van Kampen 4 December 1896, luidt:

Eerwaarde Zeer Geleerde Heer!

Wederom zeg ik u dank voor uw vriendelijk schrijven. Het zal mij aangenaam zijn, als u de kwestie in den door u aangegeven vorm publiek wilt bespreken, op een tijd voor u geschikt. Uwe voorloopige opmerkingen waren mij aangenaam, maar bevredigen mij toch niet.

Toch zijn wij, indien ik wel zie, een stap vooruitgekomen. Het staat nl. vast, dat de justitia originalis noch volgens de R. K., noch volgens de Prot. opvatting een substantie is. Volgens beide is zij een accidens.

Transeat, ten minste wat de Calvinisten betreft, ofschoon ik niet zou durven beweren, dat hun opvatting niet consequent tot de tegenovergestelde meening leidt.

Het argument der onverliesbaarheid is daarmede tegen de Protestantsche opvatting eigenlijk vervallen.

In geenendeele, want ook de accidentia, ten minste de accidentia essentialia, kunnen niet verloren worden zonder dat de essentie zelve wordt gewijzigd [1]).

Toch wilt u het nog handhaven, en nu wel niet keeren tegen de leer, dat de justitia originalis volgens ons eene substantie is — want dit leeren wij niet — maar tegen de voorstelling, dat ze een accidens speciei is. U wijst op het onderscheid tusschen accidentia speciei en individui en redeneert aldus: als de justitia originalis een accidens speciei is, is ze onverliesbaar, evenals verstand, wil, gezondheid, het naturaliter justus kunnen zijn. Ik trek hieruit de conclusie, dat de justitia orig. volgens u een accidens individui, een toevallige eigenschap is.

Deze conclusie is niet juist; ik heb dit althans in mijn vorig schrijven alleen beweerd van de justitia *naturalis* (en wel bepaaldelijk van de *actus*) niet van de justitia *originalis* [2]).

---

[1]) Wij hebben dit bijzonder aangetoond voor de potenties. De *natuurlijke* vermogens kunnen niet verloren gaan zonder wijziging der essentie of van het *wezen*, en daar nu Adam een *vermogen* heeft verloren, en zijn wezen of essentie niettemin onveranderd is gebleven, moet dit vermogen bovennatuurlijk zijn geweest.

Volgens vele, vooral nieuwere wijsgeeren, is er tusschen de essentie en potenties zelfs niet eens een *reëel* onderscheid. Ik volg die meening niet, ik wijs er slechts op, in zoover er uit blijkt, hoe nauw essentie en potenties samenhangen.

[2]) Onder zeker opzicht echter kan de justitia originalis (en we spraken hier bepaaldelijk van het *vermogen*, want van de act is het per se duidelijk) een accidens individui genoemd worden, in zoover het *behoud* van dit vermogen afhing van het individu en ook in zoover het kon verloren worden zonder wijziging der essentie. In ieder geval was het geen natuurlijk vermogen, geen essentiëele eigenschap, want anders had het niet verloren kunnen gaan zonder wijziging der essentie.

Nu leert Thomas echter uitdrukkelijk, dat ze is een accidens naturae speciei, en dat ze, ingeval Adam niet gevallen ware, zelfs aan zijne nakomelingen zou zijn overgeërfd. (S. Theol. I qu. C. art. 1. Sent II distinct. 20 qu. 2 art. 3) [1]).

---

[1]) In zoover dit vermogen geschonken was aan de *species*, aan de *soort:* mensch; en niet slechts aan het *individu*. Doch de H. Thomas leert nergens, dat de justitia originalis een accidens *essentiale* was, m. a. w. een accidens dat *noodzakelijk*, per se uit de essentie: *mensch* voortvloeide. De *actus* originalis justitiae vlociden volgens hem uit de essentie voort niet krachtens haar gewoon natuurlijk vermogen, maar krachtens hare *potentia obedientialis*. God kan n.l. in zijn almacht aan elk creatuur krachten schenken, die het natuurlijk vermogen van dit creatuur te boven gaan. Zoo kan God iemand de gave schenken der profetie, kan Hij een doode laten opstaan ten leven enz. En God kan zulke bovennatuurlijke krachten even goed schenken aan de *soort* als aan het *individu*. De vatbaarheid nu, welke elke creatuur eigen is om zulke bovennatuurlijke krachten van God te ontvangen, wordt *potentia passiva obedientialis* genoemd. „Est autem considerandum [aldus de H. Thomas] quod in anima humana, sicut in qualibet creatura, consideratur duplex potentia passiva: una quidem per comparationem ad agens naturale [zoo heeft bijv. het oog de potentia passiva om de werking van het licht te ontvangen en alzoo tot zien te worden gebracht]; alia vero ad agens primum [n.l. God], quod potest quamlibet creaturam reducere in actum altiorem actu, in quem reducitur per agens naturale [God kan bijv. ons oog scherper laten zien, dan het krachtens deszelfs natuurlijke vermogen dit kan in verhouding tot het agens naturale: het licht]; et haec consuevit vocari potentia obedientiae in creaturis". *Summa* III, Q. XI, art. 1 c.

Op een andere plaats: „Omnes creaturae quasi pro naturali habent, quod a Deo in eis fit. Et propter hoc distinguitur in eis potentia duplex. Una naturalis, ad proprias operationes, vel motus. Alia, quae obedientialis dicitur, ad ea quae a Deo recipiunt" (*De Potentia*, Q. VI, art. 1 ad 18) m. a. w. het vermogen om bovennatuurlijke werkingen van God op te nemen, is aan het schepsel naturale; maar de bovennatuurlijke werkingen en de krachten daartoe zijn *zelve* niet naturales. Zeer ad rem schrijft hier weder de groote Aquiner: „Dicendum, quod naturale est unicuique, quod Deus operatur in ipso, *ut sit ei naturale*. Sic enim unicuique convenit aliquid, secundum quod Deus vult, quod ei conveniat. Non autem vult quod quidquid operatur in rebus, sit eis naturale: puta quod mortui resurgant; sed hoc vult unicuique esse naturale quod potestati divinae subdatur" (I IIae Q. X, art. 4 ad 2).

Concedo. Zeker, de H. Thomas leert, dat de justitia originalis een *accidens speciei* was. En toch was de justitia originalis verliesbaar (zonder verandering der essentie)? Ongetwijfeld. Hoe is dit dan te rijmen met de bewering dat de accidentia speciei onverliesbaar zijn? Zeer gemakkelijk. Dit geldt n.l. alleen van de accidentia speciei naturalia (d. w. z. van de accidentia speciei in strikten zin) of essentialia. Doch de justitia originalis was geen accidens speciei naturale (m. a. w. was geen accidens *essentiale*, geen accidens speciei in strikten zin). Ergo kon zij verloren gaan zonder verandering der essentia.

Dat de justitia originalis een accidens speciei was en dat niettemin ondanks haar verlies de menschelijke natuur in *zich* ongeschonden bleef, bewijst juist, dat de justitia originalis geen accidens speciei was in den gewonen zin, d.i. geen accidens essentiale, m. a. w. niet per se en necessario, maar alleen *feitelijk* uit de menschelijke natuur voortvloeiende en derhalve niet *naturaliter* aan het species behoorende [1]).

Feitelijk immers is de menschelijke natuur wel degelijk door het verlies der justitia originalis gewijzigd [2]). Zij *kan* nu niet meer de *actus justitiae*, de daden van gerechtigheid voortbrengen gelijk vóór den val, zij kan niet meer zóó op die wijze gerechtig zijn, gelijk Adam.

Zou nu de menschelijke natuur die justitia originalis bezeten

---

[1]) Ik moet echter bekennen, dat ik aanleiding heb gegeven tot misverstand. Gelijk ik boven reeds opmerkte, had ik beter gedaan met het woord accidens speciei niet te gebruiken; maar mij te bepalen tot het woord accidens essentiale. Nochtans uit den contekst blijkt duidelijk, dat ik enkel accidentia essentialia bedoelde.

[2]) Natuur wordt hier niet verstaan in den strikten zin voor de essentie of substantie; maar in ruimeren zin voor Adams *feitelijk* bestaan. 's Menschen natuur werd gewijzigd, wil hier niets anders zeggen dan: de mensch verloor iets *physieks*, een potentie, die hem feitelijk eigen was, doch niet per se uit zijn essentie voortvloeide. De natuur werd dus niet gewijzigd in *se*, maar in haar feitelijke accidenten.

hebben, krachtens hare bloot *natuurlijke* principia constitutiva, dan had zij die justitia (d. w. z. het vermogen om daden van gerechtigheid te stellen, gelijk vóór den val) onmogelijk onherstelbaar, kunnen verliezen (gelijk zij ze feitelijk onherstelbaar, d. i. door *eigen krachten* niet meer herwinbaar, verloren *heeft*) zonder in hare principia constitutiva gewijzigd te zijn.

Wijl nu echter de menschelijke natuur èn de justitia originalis (ook als vermogen) onherstelbaar verloren heeft, èn desniettemin in hare principia constitutiva ongeschonden is gebleven, blijkt zonneklaar dat die justitia originalis niet natuurlijk was, m. a. w. niet uit de principia constitutiva van 's menschen natuur alléén heeft kunnen voortvloeien, anders zou ze er nog uit kunnen voortvloeien, en wel zonder dat een bovennatuurlijke werking Gods tusschen beiden kwam. (Het is immer hetzelfde argument: de *natuurlijke* vermogens kunnen niet te loor gaan zonder wijziging der essentie. Maar de menschelijke natuur verloor een vermogen. Derhalve een van tweeën: òf de essentie is gewijzigd; òf het vermogen dat te loor ging, was niet natuurlijk. Maar de essentie is *niet* gewijzigd, dit geeft zelfs de tegenpartij toe. Ergo het vermogen dat Adam verloor, was niet natuurlijk). Geven wij opnieuw het woord aan Dr. Bavinck, hij schreef verder:

Thomas heeft echter de moeielijkheid gevoeld van de leer, dat de justitia originalis eenerzijds zoo aan de natuur eigen was, dat ze zelfs kon overgeërfd worden en anderzijds toch een donum supernaturale was. Maar hij geeft alleen als oplossing, dat de gratia supernaturalis daarom toch niet naturalis is, wijl zij niet fuisset transfusa per virtutem seminis, evenmin als de ziel. Deze oplossing kan echter m.i. niet gelden, want het niet per virtutem seminis voortgeplant worden, aangenomen dat dit van de justitia originalis inderdaad geldt, is volstrekt geen bewijs dat de justitia originalis supernatureel is. Immers dan ware de ziel ook een donum superadditum.

Zeer zeker, dit is op zich zelf geen bewijs dat de justitia originalis niet natuurlijk was, anders was ook de ziel een donum

superadditum. *Concedo totum.* Dit wil de H. Thomas dan ook niet bewijzen. Zijn stelling is: *dat de menschen, indien Adam niet gezondigd had, geboren zouden zijn met de justitia originalis*, m. a. w. dat de dona supernaturalia zouden gepropageerd zijn *met* de natuur. Een opwerping, die de H. Thomas zich tegen deze stelling laat maken luidt: dat in dit geval de justitia originalis zou zijn *ex traduce*, m. a. w. voortgeplant zou worden virtute seminis en dus natuurlijk zou zijn. *Die* opwerping wil de H. Thomas alleen beantwoorden hij zegt het volgende.

Dat iets overgaat van ouders op kinderen, daaruit volgt nog niet dat het virtute seminis overgaat. Tot voorbeeld haalt hij aan de *ziel.* Die gaat ook over, en gaat toch niet over virtute seminis. Thomas geeft zijn objicient toe, dat al wat virtute seminis overgebracht wordt, natuurlijk is. Doch daarom beweert hij geenszins, dat al wat *niet* virtute seminis overgebracht wordt, bovennatuurlijk is. Dat de justitia originalis *bovennatuurlijk* was, volgt uit een ander princiep, n.l. dat zij niet gelijk de ziel tot de principia constitutiva van de menschelijke natuur behoort. Dit had de H. Thomas reeds duidelijk gezegd in corpore articuli en ook elders bijv. art. 1 van de 59ste kwestie. Waren de gaven, die Adam verloor, natuurlijk geweest, zoo schrijft de heilige, dan waren ze gebleven, gelijk ook de natuurlijke gaven der gevallen engelen gebleven zijn.

Dr. Bavinck gaat voort:

> Daar komt nog iets bij. Dezelfde kwestie keert in anderen vorm bij de zonde terug. De zonde is geen substantie — daarin zijn wij eenstemmig tegen de Manicheën. Maar is hij nu een accidens individui of een accidens speciei [1]). Indien u het eerste zegt, hoe

[1]) De erfzonde, gelijk ze in ons bestaat, is een accidens speciei; doch een *accidens negativum*, dus niet in den eigenlijken zin een accidens. Zij bestaat in het *schuldig* gemis der dona supernaturalia. In zooverre zij een *gemis* is, vloeit ze *per se*, in zoover ze een *schuldig* gemis is, vloeit ze *per accidens* uit de menschelijke natuur voort, tengevolge nl. der contingente act van Adam.

Men begrijpt de bedoeling van Dr. Bavinck. Hij wil bewijzen,

is ze dan overerfbaar en hoe komt het, dat ze overerft op alle menschen? En zoo u het tweede aanneemt, dan moet u toestemmen, dat de essentie of substantie van den mensch zóó is gewijzigd, dat de zonde uit de natuur van den mensch voortvloeit [1]). En de

---

dat een accidens essentiale verloren kan gaan zonder wijziging der essentie. De erfzonde is een accidens essentiale. Atqui: zij zal eenmaal weggenomen worden zonder wijziging onzer essentie. Ergo. Ziedaar zijn redeneering. Maar gelijk wij reeds zagen, de gaven, die Adam voor zijn nakomelingschap verloor, waren bovennatuurlijk. De erfzonde bestaat dus in het gemis van *bovennatuurlijke* gaven. De *wegname* der erfzonde is dus feitelijk niets anders dan de *teruggave* dier bovennatuurlijke gaven. Met die teruggave vervalt het *gemis* en derhalve ook het *schuldig* gemis. Dat nu de mensch een *bovennatuurlijke*, een niet per se uit zijne essentie voortvloeiende eigenschap door de almacht Gods bij zijn natuurlijke gaven *bij kan krijgen*, zóó, dat die gaven voor zijne essentie altijd bovennatuurlijk blijven, zonder verandering zijner essentie, is duidelijk. Maar daaruit volgt in het minst niet, dat de mensch een *natuurlijke* potentie, een accidens *essentiale* in den eigenlijken zin, een *per se* en *necessario* uit zijne essentie voortvloeiende *positieve* eigenschap, gelijk iedere potentia naturalis is, kan *verliezen* zonder verandering zijner essentie. Dat dus de *erfzonde* weggenomen kan worden zonder verandering der essentie, bewijst in het minst niet, dat de justitia originalis, ook voor zoover ze een potentia insloot, kon verloren gaan zonder wijziging der essentie, indien die potentie *natuurlijk* ware geweest. Dàn alleen kan een vermogen verloren gaan zonder wijziging der essentie, als dit vermogen niet per se uit de essentie volgt, m. a. w. niet natuurlijk, maar bovennatuurlijk is. Dàn alleen ook kan aan de essentie een vermogen worden *toegevoegd* zonder dat ze verandert, als dat vermogen voor de essentie *bovennatuurlijk* blijft; want zou het zóó aan de essentie toegevoegd worden, dat het haar natuurlijk werd, dan verandert noodzakelijk de essentie zelve. Het *natuurlijk* kunnen gaat steeds met de essentie op en neer.

[1]) Uit de voorgaande noot blijkt duidelijk, hoe dit voortvloeien moet verstaan worden. Het wil feitelijk niet anders zeggen, dan dat de menschelijke natuur *per se* gaven mist, die niet tot haar wezen behooren. Dat zij ze feitelijk door de schuld van Adam mist, is per accidens. Het aan- of afwezig zijn der erfzonde laat dus de essentie intact.

Neemt men dat voortvloeien echter in den zin van Dr. Bavinck, nl. dat de mensch naturaliter zonde *doet*, m. a. w., dat de mensch krachtens zijn natuur niet alleen *kan* zondigen, maar *per se* en necessario gedetermineerd is tot formeel zondigen, dan moet 's men-

zonde is dus een accidens, dat door den val eigen is geworden aan de menschelijke natuur als zoodanig, dat daaruit voortvloeit op natuurlijke wijze (niet physisch natuurlijk, maar in ethischen zin), dat zelfs overerft — en dat *desniettemin verliesbaar* is; want door de genade Gods in Christus kan en zal het geheel en al uit de menschelijke natuur worden verwijderd. Zoo ook kan de justitia originalis een accidens speciei (lees: essentiale) en toch verliesbaar zijn. Hoogachtend heb ik de eer te zijn,

Uw dw.,

H. Bavinck.

---

schen essentie noodzakelijk *physisch* gewijzigd zijn. Want als men aanneemt, dat de mensch eerst kon handelen volgens de orde der zedenwet en dit later *niet* meer kan, neemt men gevolglijk het verlies aan van een natuurlijke potentie. Doch het verlies van een natuurlijke potentie vereischt logisch een physische wijziging in de essentie zelve. — Ik zeg physische wijziging; want ook Dr. Bavinck spreekt van een wijziging in de essentie; hij bedoelt hier echter geen physische wijziging — immers hij heeft meermalen gezegd, dat de mensch quantitatief dezelfde is gebleven — ook zegt hij in een later schrijven, gelijk we straks zullen zien, dat de menschelijke natuur niet *physisch* maar *ethisch* gewijzigd is. Doch de *ethische* wijziging, waarvan hij spreekt, sluit noodzakelijk een physische in. Wat toch bedoelt de geachte schrijver met die ethische wijziging? Dat de mensch, die vroeger naturaliter de gerechtigheid beoefende, d. i. zijn daden stelde conform aan de zedenwet, dit nu niet meer *kan*, maar krachtens zijn natuur zondigt, d. i. thans per se en necessario *niet* volgens de zedenwet handelt. Nu is *kunnen handelen* een physisch vermogen, en als dit handelen kan geschieden volgens de orde der zedenwet, is dit physisch vermogen tevens een ethisch vermogen. Een ethisch vermogen, dat niet tevens physisch is, bestaat niet, evenmin als er handelingen bestaan, die enkel ethisch en niet tevens physisch zijn. Een handeling is iets physieks, en zij is ethisch voor zoover ze gesteld kan worden conform aan de zedenwet. En ieder begrijpt, dat die al of niet conformiteit niet *op zich zelf* kan bestaan; maar noodzakelijk moet bestaan *in* iets physieks. Men heeft bij voorbeeld een ronde tafel, maar er bestaat geen *rondheid* op zich zelf. Verliest dus de mensch een ethisch vermogen, dan verliest hij tevens een physisch vermogen. Men zal hieruit tevens begrijpen, wat te denken van de stelling, die de geachte schrijver hierop volgen laat, dat nl. de zonde niet physisch, maar alleen ethisch uit de natuur voortvloeit. Ik wil hier in het voorbijgaan nog even in het algemeen wijzen op de ongerijmdheid der protestantsche leer, dat de mensch tengevolge

Het peccatum originale, gelijk het in ons bestaat, is niet anders

---

van Adams zonde krachtens zijn natuur enkel zondigen kan. Daaruit zou volgen, dat de mensch ophield een zedelijk wezen, m. a. w. mensch te zijn. Een zedelijk wezen immers is een wezen, dat zijn handelingen kan stellen conform aan de zedenwet. Zondigen echter is handelen *niet* conform aan de zedenwet. Een zedelijk wezen, dat enkel zondigen kan, is derhalve een volgens de zedenwet kunnend handelen wezen, dat enkel kan handelen *niet* conform aan de zedenwet. Maar dat is pure contradictie. Daarenboven hoe zou het mogelijk zijn, dat de ziel, die noodzakelijk het geluk begeert, en dus een natuurlijken drang heeft naar God, enkel de zonde, d. i. de afgekeerdheid van God, zou bebegeeren? vooral, wanneer men in het oog houdt, *dat iedere menschenziel telkens onmiddelijk door God wordt geschapen.* God zou dus zelf onmiddelijk een ziel scheppen, die naturaliter van Hem is afgekeerd! Maar dan is God zelf de auteur der zonde. Zegt men: de zonde komt van het vleesch, dan antwoord ik: het vleesch kan *op zich zelf* geen zetel van zonde zijn. Het vleesch — en hiermede bedoel ik geheel het dierlijk vermogen — zoekt naturaliter het zinnelijk goed; maar niet per se het *zondig* zinnelijk goed. Hoe zou het vleesch aan dien geest van onderscheid komen? Van het vleesch kan derhalve de ziel geen neiging ontvangen, om per se de zonde te begeeren.

Hoe redelijk is hiertegenover de katholieke leer! De ziel komt ongerept uit de handen van God. Zij heeft op zich zelf geen zondige neigingen in zich; maar is ex natura sua tot God gekeerd, heeft een natuurlijken drang naar God. Doch door hare vereeniging met het lichaam heeft zij ook dierlijke neigingen. De dierlijke neigingen zijn op zich zelf goed. *Zij zijn door God gemaakt.* Waar zouden zij anders vandaan komen? Gelijk God Maker is van de natuur, zoo is Hij ook Maker van *alle* natuurlijke neigingen. Die dierlijke neigingen zoeken het bonum sensibile, dat in zijn sfeer goed is. Maar hetgeen goed is onder zinnelijk opzicht, is dit dikwerf niet onder moreel oogpunt. Vandaar zal de mensch *per accidens* dikwijls geinclineerd zijn tot *zondig* zinnelijk goed. Dit is een natuurlijk gebrek van den mensch. Het volgt uit zijn samenstelling, wijl nl. dierlijke neigingen, die meer direct aan de veranderlijkheid van het stoffelijke, aan de invloeden van buiten onderworpen zijn, in hem te zamen wonen met zedelijke neigingen, wier natuur het is geleid te worden door de onstoffelijke en onveranderlijke wetten der rede en der zedelijkheid. Doch feitelijk zijn nu die (althans materieel) zondige neigingen in hem ten gevolge der zonde, wijl vóór de zonde door een bovennatuurlijk voorrecht dit natuurlijk gebrek was weggenomen en de mensch door zijn schuld dit voorrecht heeft verloren. Daarenboven is de mensch ten gevolge van Adams zonde beroofd van de *heiligmakende genade*, waardoor hij op *bovennatuur*

dan het *schuldig* ontberen der dona super- en praeternaturalia [1]).

Materialiter verschilt de schuldige menschelijke natuur dus in

---

lijke wijze tot God was gekeerd. *Op zich zelf beschouwd* behoefde hij die bovennatuurlijke gekeerdheid tot God niet te bezitten, *kon* hij ze zelfs niet bezitten. Maar, nu hij ze feitelijk ontvangen had en hij ze door zijn schuld verloor, is het gemis dier bovennatuurlijke gekeerdheid tot God voor hem een formeele en vrijwillige *afgekeerdheid* (vrijwillig, niet door zijn persoonlijken wil, maar door den wil der natuur, waarvan Adam het hoofd, het beginsel was). Deze vrijwillige afgekeerdheid van God is voor den mensch een *zondige vlek*, die als de term is van Adams zondige *daad*. Gelijk een mensch, die een enkele zonde doet, ook na die *enkele zondige daad* formeel zondaar blijft, om de zondige *vlek*, die de zondige daad achterlaat, zoo blijft de geheele menschelijke natuur formeel zondig, om de zondige vlek (het verlies der heiligmakende genade) die Adam in de geheele menschelijke natuur heeft achtergelaten, en ieder, die op de natuurlijke wijze deelgenoot wordt der menschelijke natuur, deelt ook in die zondige vlek. Zoo wordt het leerstuk der erfzonde volkomen gehandhaafd, zonder dat God op eenige manier tot auteur der zonde wordt gemaakt. Maar, gaat men spreken van zondige neigingen, die per se formeel zonde zijn en per se formeele zonde voortbrengen, dan maakt men zich behalve aan tallooze andere ongerijmdheden ook aan deze schuldig: dat men God tot auteur maakt der zonde. Want van een natuurlijke neiging kan alleen God de oorzaak zijn.

[1]) nl. *formaliter* in de berooving der gratia sanctificans, waardoor de wil supernaturaliter gekeerd was tot God — (Door het gemis der gratia sanctificans werd de mensch afgekeerd van God als zijn bovennatuurlijk doel. In deze aversio, die nu feitelijk voluntaria is voluntate naturae, bestaat volgens de meeste theologen het formeele van het peccatum originale.) — en *materialiter* in het gemis der andere gaven, die met de gratia sanctificans extrinsece samenhingen. Het *schuldig* verlies Dit drukt de heilige Thomas uit met het woord *privatio* (tegenover carentia, of absentia). „Privatio originalis justitiae, per quam voluntas subdebatur Deo, est formale in peccato originali." Dat hij met de justitia originalis hier de gratia sanctificans bedoelt, blijkt uit de bijvoeging: *per quam voluntas subdebatur Deo* (tegenover de subjectio van de andere potenties aan de rede) en uit hetgeen hij op een andere plaats zegt, dat die onderwerping van den wil aan God niet alleen uit de natuur maar ex gratia was (vgl. ons eerste artikel over de justitia originalis, bl. 35 noot 2); ook uit zijn stelling, dat de justia originalis quoad *formale* wordt hersteld door het doopsel. Dat ik hier en daar de concupiscentie bij de erfzonde wat veel op den voorgrond stelde, geschiedde vooral

het geheel niet van de pure natuur tenzij hoogstens op die wijze, welke de H. Thomas aangeeft I IIae Q. LXXXV, art. 1.

Het peccatum originale is dus louter een negatief accidens en laat de natuur *in zich* ongerept. Wordt nu de erfzonde vergeven, dan krijgt de mensch de dona super- en praeternaturalia terug (de eerste aanstonds, de tweede later), en wordt dus de natuur opnieuw boven hare principia essentialia gecompleteerd of georneerd, maar blijft in se dezelfde [1]). Wat nu het *schuldige* betreft, de erfschuld stelt *precise qua schuld* niets reëels in den mensch. Zij is het gevolg van een act, die voorbij is, de act nl. van Adam, wijl Adam zondigde als hoofd van het menschelijk geslacht. In den mensch stelt die schuld (die act van Adam, of juister gezegd het feit, dat het gemis der dona praeter- en supernaturalia hetwelk per se uit zijn natuur volgde, *nu* feitelijk het gevolg is van de contingente zondige act van Adam als hoofd van het menschelijk geslacht) niets reëels, zij maakt hem alleen *schuldig*, *strafbaar*; doch die strafbaarheid is in den mensch slechts een ens rationis, geen ens reale. Zij *steunt* alleen op iets rëeels nl. op de act van Adam, die voorbij is. Het aanwezig zijn of niet aanwezig zijn van die schuld verandert dus op zich in des menschen natuur niets.

Dat in den mensch thans een *zondige* vlek is, komt feitelijk alleen hieruit voort, dat hetgeen anders per se uit zijn natuur zou volgen (het ontbreken der dona super- en praeternaturalia) nu feitelijk in hem is culpâ naturae.

* * *

---

met het oog op mijn bestrijder. Mijn doel was niet zoozeer, om een adaequaat begrip te geven van de erfzonde, als wel aan te toonen, dat de mensch een *bovennatuurlijke* gave bezat en verloren heeft.

[1]) Als de dona supernaturalia essentieel waren geweest, dan zou de essentie door hun teruggave gewijzigd worden, evengoed als ze door de wegname gewijzigd ware. Als Dr. Bavinck dus toegeeft, dat de mensch de *vermogens*, die Adam verloor, kan terug erlangen, zonder wijziging zijner essentie, geeft hij indirect toe, dat die vermogens bovennatuurlijk zijn. Want de natuurlijke vermogens staan immer in evenredige verhouding tot de essentie.

Wanneer men de noten, die ik bij de vorige brieven gevoegd heb, met aandacht heeft gelezen, zal men zien, dat het antwoord van Dr. Bavinck, dat ik zoo aanstonds zal mededeelen, zeer gemakkelijk te weerleggen is. Men houde slechts het volgende in het oog.

1°. Moet accidens *speciei* niet verward worden met accidens *essentiale*. Gelijk we zagen, is een accidens *essentiale* een accidens dat *per se* en necessario uit de essentie voortvloeit. Zulk accidens is tevens immer een accidens *speciei*. Immers de essentie behoort aan de geheele species, derhalve behoort ook een accidens essentiale, wijl het de essentie per se en necessario volgt, eveneens aan de geheele species.

Een accidens essentiale is ook steeds een accidens naturale, het is een gevolg en een *noodzakelijk* gevolg van de essentie, vordert dus voor zijn bestaan niets anders dan het bestaan der essentie, waaruit het voortvloeit. Het is ook onverliesbaar; want, daar het per se en necessario uit de essentie voortvloeit, is het niet mogelijk, dat de essentie volkomen bestaat, zonder dit accidens. Zou de essentie zonder dit accidens volkomen kunnen bestaan, dan zou het ook niet per se en necessario uit de essentie voortvloeien, en derhalve geen accidens essentiale zijn [1]).

Even duidelijk als deze, is de volgende waarheid. God kan aan een individu gaven, krachten schenken, welke de natuur van dit individu te boven gaan, bijv. de profetie, de gave van mirakelen enz. Die gaven zijn accidenten, maar geen essentiëele accidenten. Zij volgen niet per se en necessario uit de essentie. De essentie kan gaaf en normaal bestaan, zonder dat die accidenten er uit voortvloeien. Zij vloeien er uit voort alleen krachtens een speciaal wilsbesluit Gods, aan wiens oppergezag elk creatuur onder elk opzicht onderworpen is. God immers kan krachtens zijn almo-

[1]) Alleen God kan door zijn almacht beletten, dat terwijl de essentie normaal bestaat, de accidentia essentialia uit haar voortvloeien. Maar dit is een mirakel.

gendheid zelfs uit steenen kinderen aan Abraham verwekken. Nu kan God zulke bovennatuurlijke gaven of krachten evengoed schenken aan een geheele species als aan een individu. Als God ze aan een species tegelijk geeft, kunnen ze accidentia speciei genoemd worden. Niets dus wettigt de redeneering: de gaven aan Adam geschonken en door hem verloren, waren accidentia speciei, ergo waren het accidentia essentialia. Want de minor hieronder begrepen: alle accidentia speciei zijn accidentia essentialia, is valsch. Wèl zijn alle accidentia essentialia ook tevens accidentia speciei, maar niet omgekeerd.

2°. Moet men *natuur* in den strikten zin wèl onderscheiden van natuur in *ruimeren* zin. Als we zeggen: Adams natuur is door de zonde *gewijzigd*, spreken wij van natuur in ruimeren zin voor Adams *feitelijk bestaan* met alle daartoe feitelijk behoorende potenties, ook die niet per se uit de essentie voortvloeiden. Door *natuur* verstaat men dikwijls het *principium intrinsecum motuum* [1]), en daar nu de bovennatuurlijke potenties die Adam feitelijk eigen waren, hoewel ze niet per se uit zijn essentie voortvloeiden, ook een principium intrinsecum motuum waren, kunnen ze in zekeren zin ook tot zijn natuur gerekend worden.

Als we zeggen: Adams essentie of natuur werd door den val NIET gewijzigd, dan spreken wij van natuur in den stricten zin voor de substantie of essentie zonder meer.

3°. Houde men in het oog, dat de ethische wijziging waarvan Dr. Bavinck spreekt, tevens een physische insluit, het verlies nl. van een physisch zedelijk vermogen (vgl. de noot op bl. 255).

De lezer wordt vriendelijk verzocht deze bemerkingen bij het lezen van Dr. Bavincks schrijven voortdurend in het oog te houden; het bespaart mij een uitvoerige wederlegging. Dr. Bavinck dan antwoordde na een kleine inleiding van particulieren aard het volgende:

---

[1]) Vgl. S. Thom. *Summa* I IIae, Q. X, art. 1.

Eerw. Zeer Geleerde Heer,

Ik verblijd mij over onze overeenstemming in deze twee punten: 1°. de justitia originalis was geen substantie, want dan ware ze onverliesbaar [1]), maar een accidens, en 2°. zij was geen accidens individui, eene toevallige eigenschap, maar eene accidens speciei, eene wezenlijke eigenschap, eigen aan Adam als hoofd van het menschelijk geslacht [2]).

Nu komt het mij voor, dat ik recht heb, om deze conclusie te trekken: indien de just. orig. eene wezenlijke eigenschap was, eigen aan de menschelijke natuur, dan was ze ook natuurlijk en niet bovennatuurlijk [3]). Eene *wezenlijke* eigenschap toch, een accidens *speciei*, eigen aan de menschelijke *natuur*, en niet maar aan een individu — en dan toch bovennatuurlijk, en niet wezenlijk eigen aan de menschelijke natuur maar alleen (sit venia verbo) toevallig haar geschonken — dat schijnt eene vrij sterke antinomie [4]). Maar hiertegen houdt u weer hetzelfde bezwaar, dat van den beginne aan door u tegen de opvatting van de justitia orig. als substantie — welke opvatting echter gebleken is de onze niet te zijn — werd ingebracht, n.l. de verliesbaarheid. U zegt n.l.: „accidentia essentialia kunnen niet verloren worden, zonder dat de essentie zelve wordt gewijzigd". Nu is de justitia originalis verliesbaar geweest en toch ook een accidens speciei, dus moet ze supernaturalis zijn geweest. Zoo is uwe redeneering.

Ik heb daartegen deze bezwaren. 1°. De major (accidentia essentialia kunnen niet verloren worden, zonder dat de essentie zelve wordt gewijzigd) is zeer onbepaald. Wat is wijziging der essentie? [5]) Even later zegt u zelf: „feitelijk immers is de menschelijke natuur

---

[1]) Vgl. noot 2, bl. 245.

[2]) Wel een accidens speciei eigen aan Adam als hoofd van het menschelijk geslacht, maar geen accidens essentiale, geen accidens per se en necessario uit de menschelijke natuur voortvloeiende, anders had ze niet, ook qua potentie, kunnen verloren gaan, zonder wijziging der essentie.

[3]) Indien ze een *essentieele* eigenschap ware geweest, *concedo*. Indien ze alleen een accidens speciei was, *nego*; doch de justitia originalis was ook, qua potentia, geen accidens essentiale. Ergo.

[4]) Dat is antinomie, als men accidens speciei gelijkstelt met accidens essentiale, doch als men alleen van accidens *speciei* spreekt, is er volstrekt geen antinomie. God kan een bovennatuurlijke gave evengoed schenken aan de species als aan het individu.

[5]) Elke *physische* verandering van de essentie of substantie.

wel degelijk door het verlies der justitia originalis gewijzigd. Zij *kan* nu niet meer de justitia voortbrengen, gelijk Adam vóór den val" [1]). Dus is ook volgens u niet *elke* wijziging der menschelijke natuur met de accidentia essentialia onbestaanbaar [2]). De justitia originalis was een accidens speciei, een accidens essentiale [3]), eigen aan de soort, aan 't geslacht; haar verlies heeft toch een wijziging gebracht in de menschelijke natuur [4]). En dus is de major niet juist, dat accidentia essentialia niet kunnen verloren worden zonder dat de essentie zelve wordt gewijzigd [5]). U zult daartegen opmerken: neen, de major staat vast: en als de justitia orig. nu eenerzijds een accidens speciei en anderzijds toch verliesbaar was — dan volgt daaruit, dat ze was een accidens speciei *supernaturale* [6]).

Maar 2°. zoo wordt als bewezen aangenomen, wat juist bewezen moest worden. Ik zeide, de just. orig. was geen substantie maar accidens en dus als accidens verliesbaar. Neen, geeft u ten antwoord: er zijn tweeërlei accidentia, n.l. accidens speciei en individui. Daarop antwoordde ik weer: juist, en nu was de just. orig. geen accidens individui maar speciei, gelijk ook Thomas erkent. En daarop antwoordt u weer: zeer zeker, maar de accidentia speciei zijn weer tweeërlei n.l. naturalia (essentialia) en dan supernaturalia gelijk de just. orig. Deze laatste onderscheiding wordt door u *alleen* gemaakt met het oog op de kwestie, die ons bezig houdt [7]), en kan dus niet dienen als een argument tegen de bewering, dat de accidentia speciei altijd na-

---

[1]) Hier was spraak, niet van Adams essentie of natuur in strikten zin, maar van Adams feitelijk bestaan. Vgl. bl. 260 2° en noot 2, bl. 251.

[2]) Nego consequentiam. Dat zou alleen waar zijn, wanneer Adams essentie of substantie physiek gewijzigd was en niettemin alle essentieele eigenschappen volkomen behouden waren gebleven.

[3]) Wèl een accidens speciei, geschonken aan de soort, maar geen accidens essentiale, per se en necessario uit de essentie voortvloeiend.

[4]) Geen wijziging der essentie in strikten zin, maar alleen in de natuur genomen voor Adams feitelijk bestaan. Vgl. bl. 260 2° en bl. 251, noot 2.

[5]) De major: accidentia essentialia kunnen niet verloren gaan zonder wijziging der essentie, blijft dus in volle kracht staan.

[6]) Zonder twijfel.

[7]) Die onderscheiding staat, ook afgezien van deze kwestie, vast (vgl. bl. 259 1°), doch wordt met grond op de kwestie, die ons bezighoudt, toegepast. Als een accidens *speciei* verloren gaat, zonder wijziging der essentie, is het duidelijk, dat het geen accidens speciei *essentiale* was.

tuurlijk zijn, en dus ook de accidentia just. orig. als accidens speciei naturalis moet geweest zijn. Het argument is aan de thesis, die moest bewezen worden, zelve ontleend [1]).

U zult echter wederom antwoorden: maar de just. orig. was een accidens speciei en was toch ook verliesbaar. Dus kan ze niet anders dan supranatureel zijn geweest. „Accidentia essentialia kunnen toch niet verloren worden, zonder dat de essentie zelve gewijzigd wordt". Daarop is 3°. mijn antwoord: de menschelijke natuur is ook volgens u in uw voorlaatsten brief door 't verlies der just. orig. zeer gewijzigd [2]). En juist deze belangrijke wijziging in de menschelijke natuur bewijst, dat de just. orig. niet bovennatuurlijk maar natuurlijk was. Indien toch de just. orig. bovennatuurlijk ware geweest, zou de menschelijke *natuur* niet gewijzigd zijn door haar verlies [3]) maar alleen iets verloren hebben, wat niet tot haar natuur behoorde, wat zij als menschelijke natuur niet behoorde of behoefde te bezitten [4]).

4°. Van welken aard is echter die wijziging? [5]) Dat komt uit in de leer van de erfzonde. Volgens u is het peccatum originale „het *schuldig* ontberen van dona super- en praeternaturalia" [6]). De erfzonde is bij u dus wel schuld, dat die dona verloren zijn, maar niets anders en niets meer [7]). Ik neem thans aan, dat die schuld door u op uw standpunt (niet voor Adam zelf, maar) voor de nakomelingen van Adam gerechtvaardigd kan worden, hoewel ik niet inzie hoe u dat mogelijk is. Maar in elk geval is de erfzonde alleen

---

[1]) Neen het argument staat ook buiten de thesis om vast, gelijk we op bl. 259 duidelijk bewezen hebben.

[2]) Niet in den eigenlijken zin.

[3]) Dat is ze ook niet in strikten zin.

[4]) Volkomen juist, en daarom is het ook onbegrijpelijk, dat de gereformeerden, die het tegendeel leeren, kunnen volhouden, dat de natuur *physisch* niet gewijzigd is.

[5]) Dat is reeds herhaaldelijk gezegd. Het is niet anders dan het verlies van accidenten, doch niet van essentieele accidenten.

[6]) Concedo, en juist omdat die dona supernatureel waren, konden ze verloren gaan en kunnen ze ook weer terugkomen, zonder wijziging der essentie.

[7]) De erfzonde als *act* (peccatum originale originans) m. a. w. de contigente act van Adam, *waardoor* hij voor zich en zijn nakomelingen de dona supernaturalia verloor, was alleen schuld; en die actueele zonde had tengevolge de *smet*, nl. het verlies der gratia

schuld, geen smet, dus geen wijziging in de menschelijke natuur [1]) hoewel dat boven werd gezegd [2]). Want, zoo zegt u, het aanwezig zijn of niet aanwezig zijn van die schuld verandert dus op zich in 's menschen *natuur zelve* niets" [3]). Nu oordeelen zoo inderdaad vele R. K. godgeleerden, en ik geloof dat dit ook de consequentie is. De leer van de bovennatuurlijkheid der just. orig. leidt tot de stelling, dat de menschelijke natuur door den val volstrekt niet gewijzigd is [4]). Omgekeerd zeggen wij: juist het feit, dat de menschelijke natuur blijkens de erfzonde gewijzigd is (blijkens erfschuld en erf*smet* beide) bewijst, dat de just. orig. was naturalis [5]).

Ik vermoed echter, dat u vreezen zult, dat op die wijze de erfzonde door ons als een soort substantie wordt opgevat [6]). Dit is echter in 't minst niet het geval. De zonde gaat ook volgens ons volstrekt niet om „buiten den redelijken wil", zooals u schijnt te meenen [7]).

---

sanctificans en der andere dona (peccatum originale originatum). Die smet is voor ons een *zondige* smet: 1°. omdat zij is een formeele aversio a Deo; 2°. omdat zij voor ons voluntaria is voluntate naturae, wijl Adam zondigde als hoofd van het menschelijk geslacht. Door die smet zijn wij dus formeel zondaars. Als iemand een zondige daad stelt, dan is hij niet alleen zondaar op het oogenblik, dat hij die act stelt; maar ook als de act voorbij is. Ter wille van de zondevlek, die de act nalaat, nl. de aversio a Deo.

[1]) Dat hangt er weer van af, hoe men *menschelijke natuur* verstaat. Verstaat men daardoor de strikte substantie of essentie, neen dan is de natuur niet gewijzigd; maar zulk een wijziging wil immers de geachte schrijver ook niet?

[2]) Men weet in welken zin.

[3]) In de natuur in strikten zin.

[4]) Distinguo, het hangt er van af, hoe men natuur verstaat.

[5]) Als de natuur in strikten zin physice gewijzigd zou zijn, ja. Maar dat neemt de geachte schrijver immers niet aan? want dan zou de mensch immers geen mensch meer zijn, of minder mensch zijn, dan zou een stuk uit hem zijn uitgenomen, hij zou quantitatief niet meer dezelfde zijn.

[6]) Als de schrijver in strijd met hetgeen hij tot hiertoe zeide, beweert, dat de essentie zelf physice gewijzigd is, dan zou ik met alle recht deze conclusie trekken.

[7]) Maar de gereformeerden leeren toch, dat de motus involuntarii concupiscentiae zonde zijn, d. w. z. ze leeren, dat die motus zonde zijn, ook als de redelijke wil ze afkeurt. Prof. B. zal misschien zeggen: al wil de redelijke wil ze niet *actu*, dan wil hij die toch *habitu*; doch de wil kan niet op hetzelfde oogenblik iets willen en niet willen.

Maar dan moet de wil goed worden opgevat, n.l. niet als actus alleen maar ook als potentia [1]). Het Pelag. beweert, dat de zonde enkel en alleen *daad* is, maar zij is ook een *habitus*, zetelend in het wilvermogen en van daaruit dan heel den mensch verontreinigend en schuldig stellend [2]). Maar juist deze onze leer, dat de

---

[1]) De potentie kan qua potentie geen zonde zijn, want dan zou de essentie zelve ook zonde wezen.

[2]) Het hangt er van af wat de geachte schrijver door dit woord habitus verstaat. Habitus in den eigenlijken zin is niets anders dan zekere gemakkelijkheid, zekere geneigdheid om bepaalde physische handelingen te stellen. Zulke habitus kan *zondig* genoemd worden, in zooverre ze veroorzaakt wordt door zondige acten en in zooverre ze tot nieuwe zondige acten inclineert. Maar *op zich zelf* kan een habitus nooit *formeele* zonde zijn. Zij kan tot de physische act, die zondig is inclineeren, maar opdat formeele zonde aanwezig zij, is telkens een nieuwe redelijke wilsact noodig of moet tenminste een redelijke wilsact habitualiter voortduren.

Zoodra de redelijke wil de zondige habitus verfoeit, houdt deze op *formeel* zondig te zijn. Als bijv. een aartsvloeker zijn zondige gewoonte verafschuwt, verliest terzelfder tijd zijn habitus, d. i. die zekere gemakkelijkheid en geneigdheid om vloekwoorden uit te spreken, haar zondig karakter. Want de physische klanken, die het instrument waren van zijn kwaden wil om te lasteren, zijn op *zich* geen zonde, evenmin dus de gewoonte. Als een papegaai dezelfde klanken honderdmaal op een dag uitschreeuwt, blijft het dier even onschuldig. Als een kranke in ijlkoorts lastert, blijft hij zedelijk precies dezelfde. Een habitus kan dus slechts in strikten zin zondig genoemd worden, *in verband* met de redelijke wils*acten*, die haar te voorschijn riepen, of met de nieuwe wilsact, die door haar wordt uitgelokt en die haar gebruikt. Doch Dr. Bavinck wil de erfzonde als een zondige habitus beschouwd zien, die, *afgezien* van de persoonlijke wilsact, formeele zonde *is* niet alleen, maar ook afgezien van de persoonlijke wils*act* formeele zonde *voortbrengt*. Dit nu is ongerijmd, het verwart de moreele orde met de physieke.

Daarenboven de erfzonde kan in dien zin geen habitus zijn, want zulke habitus wordt niet door een enkele act verkregen. Hoe daarenboven zou die ééne zondige act van Adam in de menschelijke natuur de *habitus* kunnen veroorzaken van ééne zonde niet alleen, maar daarenboven van alle mogelijke zonden?

Vervolgens bedenke men, dat iedere ziel afzonderlijk door God wordt geschapen. Zou God derhalve een ziel schepen met een habitus, die per se formeele zonde *voortbracht*, dan zou God zelf auteur der zonde zijn.

Neemt men habitus in den oneigenlijken zin voor *het habitueel*

willen der zonde, ook in dien zin kan de erfzonde geen habitus zijn, want God kan onmogelijk eene ziel scheppen, die habitueel de zonde wil, of tot wier natuur het behoort de zonde te willen. Zulk habitueel willen kan slechts voortkomen uit een persoonlijke wilsact en kan nooit samengaan met een wilsact in contrarium; dan immers zou de wil eodem momento hetzelfde willen en niet willen.

Ten slotte kan men habitus ook in den oneigenlijken zin verstaan voor de *zondevlek*, die habitualiter inest (wel te onderscheiden van de reatus poenae, die in den mensch niets reëels stelt, maar niets anders is dan de eisch der straf in God). De habitueele zondevlek is wel te onderscheiden van *habitus* in eigenlijken zin. Iemand, die bijv. éénmaal vloekt, heeft op zijn ziel een zondevlek, waardoor hij formeel zondaar blijft, zoolang hij niet in Gods genade is teruggekeerd; doch daarom heeft hij de *habitus* niet van vloeken.

In den zin nu van habitueele vlek geven wij toe, dat de erfzonde een habitus *is*, ofschoon wij het gebruik van dit woord in dien zin geheel verkeerd achten. Tengevolge van Adams zonde verloor de menschelijke natuur de gratia sanctificans. Door de gratia sanctificans was hij op bovennatuurlijke wijze tot God gekeerd. Het verlies van de gratia sanctificans veroorzaakt dus een formeele afgekeerdheid van God. Die afgekeerdheid is voluntaria, zij volgde direct uit de act van Adam, waardoor hij zich vrijwillig afkeerde van God als zijn laatste doel. Zij kan als de terminus van die act beschouwd worden. Het verlies dier gratia sanctificans was voluntaria ook voor ons, niet voluntate personali, maar voluntate naturae, wijl Adam, wat het verliezen of bewaren der genade betreft, gesteld was als hoofd van het menschelijk geslacht; hij vertegenwoordigde hier de geheele menschelijke natuur. Zoo stelt het verlies der gratia sanctificans in ons een formeele, een vrijwillige aversio a Deo, dus een formeel zondige vlek, waardoor wij formeel zondaars zijn, zoolang wij Gods genade niet hebben terug erlangd. Doch die vlek laat de natuurlijke krachten van de mensch ongedeerd. Die vlek verontreinigt den geheelen mensch, maar niet den mensch *geheel*, alsof nu voortaan al wat de mensch deed *per se* zonde zou zijn. Dan immers moest de mensch substantialiter zonde zijn.

Met het gemis der gratia sanctificans hing samen — ofschoon niet necessario en intrinsece, maar alleen ex speciali dispositione divina — het verlies van het donum integritatis, waardoor de lagere potenties volkomen aan de hoogere onderworpen waren. Zoo ontstond een disharmonie tusschen de hoogere en lagere potenties (die disharmonie wordt ook wel een habitus genoemd, maar weer in een anderen zin, nl. in ordine ad esse, niet in ordine ad operari (vgl. I IIæ, Q. LXXXII, art. 1), en tengevolge dáárvan de concupiscentia mala. Die concupi-

scentia is geen habitus in den eigenlijken zin. Een habitus concupiscentiae in den eigenlijken zin ontstaat alleen door vrijwillige *acten* van concupiscentia; maar de concupiscentia, waarvan hier sprake is, volgt *per se* uit 's menschen natuur en is nu *feitelijk* aanwezig tengevolge der wegneming van het donum praeternaturale, dat haar belette. De H. Thomas drukt dit zeer schoon uit als volgt: „Concupiscentia, secundum quod pertinet ad originale peccatum, non est concupiscentia actualis sed habitualis. Sed intelligendum est quod ex habitu efficimur habiles ad aliquid. Dupliciter autem aliquod agens potest esse habile ad aliquid agendum. Uno modo ex aliqua forma inclinanti ad hoc; alio modo ex subtractione ejus, quod impediebat, sicut vinum effunditur, fractis circulis qui effusionem impediebant. Sic ergo concupiscentia habitualis potest dici dupliciter. Uno modo aliqua dispositio vel habitus inclinans ad concupiscendum: sicut si in aliquo ex frequenti actuali concupiscentia causaretur concupiscentiae habitus, et sic concupiscentia non dicitur originale peccatum. Alio modo potest intelligi habitualis concupiscentia ipsa pronitas vel habilitas ad concupiscendum, quae est ex hoc, quod vis concupiscibilis non perfecte subditur rationi, sublato freno originalis justitiae, et hoc modo peccatum originale materialiter loquendo est habitualis concupiscentia" (cf. *De Malo*, Q. IV, art. 2 ad 4). Die concupiscentie volgde niet per se uit Adams act, gelijk het verlies der gratia sanctificans daaruit volgde, moet derhalve veeleer beschouwd worden als een straf dan als op zichzelf formeel zondig. De concupiscentie doet ons, gelijk wij reeds meermalen zagen, niet per se de zonde begeeren, zij brengt alleen te weeg, dat de lagere potenties kunnen begeeren los van de orde des geestes. Doch de ongeregelde bewegingen der begeerlijkheid kunnen op zich zelf, afgezien van een act van het redelijk wil-vermogen, niet zondig zijn, wijl dierlijke neigingen per se niet tot de moreele orde behooren. Zij behooren tot de moreele orde slechts in afhankelijkheid van den redelijken wil. Doch die redelijke wil, gelijk wij zagen, is goed. Hij komt direct uit Gods hand. Er kan dus per se, geen habitus in den redelijken wil zetelen, die de ongeregelde bewegingen der begeerlijkheid veroorzaakt. Maar, zal wellicht iemand zeggen, de inclinatie dan ad bonum sensibile, etiam contra ordinem rationis, die de dierlijke neigingen in den redelijken wil te weeg brengen, kan dat geen habitueele zonde genoemd worden? Ik antwoord neen, ten minste niet formaliter. De dierlijke neigingen brengen per se en intrinsece geen formeele aversio van God in den redelijken wil teweeg. Ondanks die neigingen, ondanks dat zij den wil alliceeren tot het kwaad, kan deze toch *formaliter* tot God gekeerd blijven. Die dierlijke neigingen *verzwakken* alleen den wil, maar *bederven* dien niet. Wijl n.l. de ééne kracht der ziel zich uit in verschillende

potenties, zullen natuurlijk naarmate de eene potentie werkt, de andere potenties *minder* kunnen werken. Maar daarom blijven de potenties, en dus ook de redelijke, wat ze zijn en kunnen deze laatsten zich immer vrij determineeren. Hieruit blijkt, dat de concupiscentie *op zich* (hoewel daardoor de wil minder intensief tot God gekeerd is) geen *formeele aversio* a Deo kan genoemd worden, en daarom kan in haar, hoewel zij volontaria is voluntate naturae en hoewel zij *aliquatenus a Deo avertit*, toch niet förmaliter de erfzonde bestaan. Maar daar zij van den anderen kant, hoewel geen formeele, toch *aliqua* aversio a Deo (althans indirecte per conversionem ad commutabile bonum) in zich sluit, blijkt, dat zij in verband met het verlies der gratia santificans, die een formeele aversio a Deo is, wel degelijk tot de erfzonde moet gerekend worden. Zij vult om het zoo uit te drukken, die formeele aversio aan en voltooit ze. Dat de kwade begeerlijkheid, hoewel tot de erfzonde materialiter behoorend, op zich geen formeele zonde is, blijkt duidelijk uit de H. Schrift. Immers van de herborenen wordt gezegd, dat in hen niets doemenswaardig is, en nochtans blijft in hen de kwade begeerlijkheid. Ook zegt Jacobus, dat de begeerlijkheid eerst zonde *baart*, als zij *ontvangen* heeft, dus is zij op zich zelf geen zonde. Wel noemt de H. Paulus haar meermalen zonde; maar uit den contekst blijkt duidelijk, dat hij spreekt van zonde in figuurlijken zin, m. a. w. van materiëele zonde. Hij herhaalt voortdurend, dat die zonde haar zetel heeft in het *vleesch*. Ja hij stelt die zonde tegenover zijn redelijk *ik*, een bewijs, dat hier geen sprake kan zijn van zonde in den strikten zin, immers deze kan per se niet in het vleesch zetelen, en niet buiten het redelijk ik omgaan. Zoo zegt de H. Paulus Rom. VII, 18: *Want ik weet, dat in mij*, DAT IS IN MIJN VLEESCH [men lette op deze explicatie van de H. Paulus] *geen goed woont*; en v. 20: *Indien ik nu hetgene doe, hetgeen ik niet wil*]d. w. z. indien in mij geschiedt, wat ik met mijn redelijken wil afkeur] *zoo doe* IK *nu hetzelve niet, maar de zonde die in mij woont*. Door die explicatie, die de H. Paulus bij de woorden *in mij* voegt, blijkt nog een keer te meer, hoe de leer der algeheele verdorvenheid in de menschelijke natuur in strijd is met de H. Schrift, gelijk zij in strijd is met de gezonde rede. Als Paulus van bedorvenheid spreekt, spreekt hij alleen van het *vleesch*, in het geheele hoofdstuk laat hij uitkomen dat de *redelijke wil* per se goed is; maar slechts *zwak* wordt door het vleesch (vgl. v. 15—23). In hoofdstuk VIII, v. 3 zegt hij uitdrukkelijk: *hetgeen der wet onmogelijk was*, OMDAT ZIJ ZWAK WAS DOOR HET VLEESCH enz.

Men ziet, de H. Paulus heeft met het woord *zonde* hier voortdurend de dierlijke, de vleeschelijke neigingen op het oog, en wel in tegenstelling van den redelijken wil, een bewijs, dat hij hier niet spreken

zonde ook een habitus is, staat lijnrecht tegen het Manicheisme over, alsof ze zou wezen een motum subsistens [1]). De wijziging, door den val in de menschelijke natuur aangebracht, is dus niet physisch maar ethisch van aard [2]). De principia constitutiva onzer natuur zijn niet weggenomen of vernietigd; zij hebben ook geen zondige substantie in zich opgenomen [3]). Maar zij zijn ethisch, in richting, in streven, zoo veranderd, dat zij nu niet naar God maar naar de zonde zich richten [4]). Uit het *hart* komen allerlei booze bedenkingen voort [5]). Het vleesch onderwerpt zich der wet Gods niet, en zijn bedenken is vijandschap tegen God [6]).

6°. De zondige daden vloeien nu daarom, niet physisch maar ethisch, uit die onreine fontein des harten voort" [7]). En dit kan zoo worden uitgedrukt: Van nature φυσει, zijn wij kinderen des toorns en doen wij de zonde [8]). Even op dezelfde wijze als nu de

---

kan van zonde in den eigenlijken zin, want nog eens: dierlijke neigingen kunnen per se niet formeele zonde zijn. Afgezien van den redelijken wil zijn ze iets louter physieks en vallen niet onder de moreele orde.

[1]) Wanneer men *habitus* opvat gelijk de geachte schrijver doet, nl. ze verwart met inclinatio naturalis, waardoor de mensch nu per se en necessario zou zondigen, dan volgt er noodzakelijk uit, dat de natuur zelf substantialiter zondig is: want de natuurlijke neiging volgt de substantie of natuur.

[2]) Wij hebben boven aangetoond, dat eene ethische wijziging, gelijk de geachte schrijver ze verstaat, ook tevens een physische is.

[3]) Hoe kan dan haar natuurlijke inclinatio veranderd zijn? De inclinatio naturalis (tegenover de voluntaria) volgt noodzakelijk de natuur; de inclinatio naturalis kan niet veranderen zonder dat de natuur zelve substantialiter verandert.

[4]) Ik vraag: is die ethische verandering *noodzakelijk* of toevallig? Ik antwoord *noodzakelijk*; de natuur *kan* niet meer wat ze vroeger wel *kon*, ze verloor een potentie. Volgens Dr. Bavinck richt zich de natuur naturaliter naar de formeele zonde. Dat is niet louter een ethische verandering, maar tevens een physische.

[5]) Dat uit het hart allerlei booze bedenkingen voortkomen, daaruit volgt niet, dat er *enkel* booze bedenkingen uit voortkomen.

[6]) Wij hebben gezien hoe dit moet verstaan worden (vgl. de noot op bl. 268).

[7]) Wij hebben gezien, dat de zonde niet ethisch uit de natuur kan voortvloeien zonder er tevens physisch uit voort te vloeien.

[8]) Van nature zijn wij kinderen van gramschap, d. w. z. door de natuur, aan welke wij participeeren, een natuur, die zich in

zonde tot onze natuur behoort en uit onze natuur voortvloeit — wederom in ethischen, niet in physischen zin —, zoo behoorde voor den val de just. orig. tot onze natuur en vloeide daaruit voort [1]).

7°. In het licht hiervan is de stelling niet juist, dat accidentia essentialia niet kunnen verloren worden, zonder dat de essentie zelve gewijzigd wordt. Want de zonde is geen essentia of substantia maar een *accidens* en geen accidens individui maar *speciei*, dus eene wezenlijke eigenschap, eigen aan de menschelijke *natuur*, en zij is toch ook verliesbaar en wordt door Gods genade verloren in wedergeboorte en rechtvaardigmaking. Zij is een accidens essentiale en zij brengt toch, wanneer zij ons ontnomen wordt, eene zeer groote *wijziging* in de essentie onzer natuur, niet in de substantie maar in habitus. Zoo was 't ook met de justitia originalis: accidens essentiale, verliesbaar en verloren wordende eene belangrijke wijziging brengend in de richting en werking van onze natuur.

Met de meeste hoogachting,

Uw dw dr.

H. Bavinck.

Uit hetgeen ik hier in den vorm van losse opmerkingen neerschreef, zal, hoop ik, den lezer althans eenigszins gebleken zijn,

---

Adam Gods toorn berokkend heeft. Maar daaruit volgt in het minst niet, dat de mensch van nature per se de zonde doet. Iemand die éénmaal vloekt staat voor God onder de vloekschuld, maar daaruit volgt niet, dat hij nu voortaan immer zal vloeken en zich niet meer van vloeken kan onthouden, m. a. w. dat het vloeken voor hem een natuurnoodwendigheid wordt. Welnu, omdat Adam zondigde, en wij in die zonde deelden, staan wij schuldig voor God; maar volgt daar nu uit, dat wij voortaan enkel kunnen zondigen? Uit zijn natuur is de mensch aan zonde *onderhevig*, d. w. z. is het *mogelijk*, dat hij zondigt, en nu, na het verlies der bovennatuurlijke gaven, nog meer dan vroeger. Uit zijn natuur vloeit ook de *vlek* voort, die nu per accidens een *zondige* vlek is, vgl. de noot op bl. 257 (bovenaan), maar beweren, dat de mensch ex natura sua de zonde *doet*, is ongerijmd. Als de zonde necessario uit de natuur volgt, is de natuur zelf substantialiter zondig. Operari sequitur esse.

[1]) Als de justitia originalis tot onze natuur behoord had in den strikten zin, had zij onmogelijk kunnen verloren gaan zonder physieke wijziging der essentie.

Verder achten wij dit schrijven genoegzaam beantwoord door onze vorige opmerkingen.

hoe schoon in de Roomsche theologie geloof en rede als ook de geopenbaarde waarheden onderling samenstemmen. Alleen in de Roomsche theologie wordt op redelijke wijze overeengebracht, hoe van den eenen kant iedere menschenziel onmiddellijk door God wordt geschapen en hoe niettemin iedere mensch in zonde wordt ontvangen en geboren; hoe van den eenen kant de mensch volkomen mensch bleef, en toch zijn zedelijk vermogen grootelijks verminderde; hoe door den val van Adam de mensch werd afgekeerd van God en tot alle kwaad geneigd, terwijl toch Adam 's menschen natuur of diens natuurlijke neigingen in het minst niet kon veranderen; hoe God ons in de gevolgen van Adams zonde liet deelen en ons niettemin niet het minste onrecht geschiedde; hoe wij er persoonlijk niets aan konden doen, dat wij de oorspronkelijke gerechtigheid misten [1]), en niettemin dit gemis in ons het karakter van vrijwillige schuld kan dragen. Kortom, het dogma der erfzonde, de duidelijke uitspraak der H. Schrift, dat wij in Adam allen gezondigd hebben, dat wij allen in zonde ontvangen en geboren worden, blijft zonder eenige beperking gehandhaafd, maar zóó, dat het de uitspraken der gezonde rede niet krenkt. Op hoeveel ongerijmdheden echter men stuit, als men het katholiek standpunt verlaat, meen ik althans eenigermate te hebben aangetoond.

Zoo blijkt nog eenmaal te meer, hoe veilig men gaat, als men zich houdt aan het door Christus gestelde *ééne*, *levende* en *onfeilbare* leergezag der Kerk. Men begint met zich nederig te buigen

---

[1]) Zeer schoon schrijft de H. Thomas betreffende dit punt: „Nec hoc est contra ordinem justitiae, quasi Deo puniente in filiis quod primus parens deliquit: quia ista poena non est nisi subtractio eorum, quae supernaturaliter primo homini divinitus sunt concessa, per ipsum in alios derivanda, unde aliis non debebantur nisi quatenus per primum parentem in eos erant transitura. Sicut si rex det feudum militi, transiturum per ipsum ad haeredes; si miles contra regem peccat ut feudum mereatur amittere, non potest postmodum ad ejus haeredes devenire; unde juste privantur posteri per culpam parentis." *Compend. theol.* Cap. 195 (vgl. ook de volgende capita).

voor hare uitspraak, en gaat men die daarna toetsen aan Schrift en rede, dan ontmoet men nooit tegenstrijdigheid. Maar wee, als men deze autoriteit verwerpt en het privaat gezag van een mensch, hij heete dan Luther, Calvijn of hoe ook, en diens schriftverklaring daarboven stelt! Dan ja, kan men wel een of andere schriftuurplaats vinden die, eenzijdig verklaard, een schijnbaren steun verleent; maar ten slotte komt men bedrogen uit. Slechts dan blijft men voor dwaling bewaard, als men zich houdt aan de zuil en grondvest der waarheid, die is de Kerk van den levenden God, gebouwd op de rots, waartegen de machten der hel niet vermogen, de rots even onvergankelijk als het gebouw dat zij schraagt, de levende door Christus gestelde rots, dat is Petrus, voortlevend in den Roomschen Paus.

TH. F. BENSDORP,

(Slot volgt.) Cong. SS. Red.

NALEZING.

„Vas confractum non rejecit, sed in melius refecit." S. Augustinus.

De hier volgende bladzijden werden bij de redactie van dit tijdschrift ter plaatsing aangeboden, vóordat de mogelijkheid bestond kennis te nemen van hetgeen de ZeerEerw. Deken J. J. Graaf in de laatstverschenen aflevering heeft opgemerkt. Ze sluiten zich aan bij mijn twee artikelen: *Sint Nicolaas, zijn feest en gebruiken*, in *De Katholiek* van Januari en Februari l.l.

Niet alsof die artikelen eene herziening behoefden. Mocht zulks noodig of wenschelijk blijken, dan zou ik niet schromen, ook aan de mij niet gunstige waarheid recht te doen wedervaren. Maar tot een *amende honorable* gevoel ik mij voorloopig niet genoopt; allerminst door de intusschen gevolgde tegenspraak, die wel zóo en niet anders kon worden verwacht. Zelfs meende ik haar met genoegzame zekerheid te kunnen voorspellen [1]).

Het lustte mij dan ook geen oogenblik, op die tegenspraak uitdrukkelijk, in bizonderheden, in te gaan. Redekavelarijen en spitsvondigheden weerleggen zichzelve. Voor den opmerkzamen lezer althans. Overigens heeft Deken Graaff in zijn kalme bespreking van den gevoerden pennestrijd reeds op afdoende wijze aangetoond, wat voor eigenaardige keur het gehalte dier tegenspraak verdient. Dus — tot geruststelling der lezers en tot mijn eigen verlichting zij het terstond geconstateerd — hier liefst geen, of zoo weinig mogelijk, verdere polemiek.

---

[1]) Vgl. *De Katholiek* (Januari, blz. 68).

Maar om een *nalezing* op de twee genoemde artikelen te geven, daartoe bood zich een geheel bizondere gelegenheid aan. Ik had namelijk reeds lang gezocht naar eene monografie over vraag II: „Wat te houden van de stelling: het Christendom heeft bij zijne geleidelijke invoering en vestiging heidensche volksgebruiken „verkerstend?" Deze vraag heeft zeker van den beginne af het meeste belang ingeboezemd; zij bevat de kern der geheele kwestie; zij raakt het eigenlijke beginsel; met haar beantwoording is de sleutel gevonden op een uiterst gewichtig stuk kerkhistorie.

Zulk eene monografie was tot mijne verwondering niet gemakkelijk te vinden. Het spreekt wel van zelf, dat ik er eene zocht van onverdacht katholieke kleur en bij voorkeur.... niet van Duitsche herkomst. Waarom dit laatste voorbehoud?

Soms omdat ik met minachting of wantrouwen zou neerzien op de Duitsche critici? Het zij verre. Want ofschoon ik voor mij volstrekt geen blinde voorliefde koester jegens de zoo dikwijls te hoog opgevijzelde „Wissenschaft" onzer oostelijke naburen, behoef ik toch allerminst te vergeten, dat reeds sedert de dagen van Johan Adam Möhler en den helaas aan zijn eersten roem ontrouw geworden Döllinger de *katholieke* Duitsche wetenschap — met name de geschiedkunde — vooraan staat in het eerste gelid, baanbrekend, veroverend, den rechten weg aanwijzend. Anderen nochtans schijnen zulks wèl te vergeten, en alleen daarom was mij eene monografie liever, die geen Duitschen katholieken geleerde tot vader heeft.

Eindelijk bracht de fortuin mij in kennis met een boek als ik zocht, dat de kwade noot mist geschreven te zijn, hetzij door een niet-katholiek, hetzij door een strenggeloovigen Duitscher, hetzij door een hedendaagsch auteur! Elk dezer verdachte (?) kenteekenen ontbreekt ten eenenmale aan het werk, dat mij voornamelijk tot een nalezing besluiten deed.

Om de nieuwsgierigheid van den lezer niet langer te prikkelen, worde aanstonds de titel medegedeeld:

„*Delle cose gentilesche e profane trasportate ad uso e adornamento delle chiese.* Opera di Giovanni Marangoni, sacerdote Vicentino, Protonotario Apostolico e già canonico dell' insigne cattedrale della città di Anagni, dedicata all' Eminentissimo e Reverendissimo Principe, il signor cardinale Gio: Antonio Guadagni, vicario del Nostro Signore etc. (In Roma MDCCXLIV, nella stamperia di Niccolo e Marco Pagliarini)".

Een vertaling zal niet overbodig zijn:

„*Over de heidensche en profane dingen, die overgebracht zijn ten dienste en tot sieraad der kerken.* Werk van Joannes Marangoni, priester uit Vicenza, protonotarius apostolicus, eertijds kanunnik der beroemde kathedraal van Anagni, opgedragen aan zijn Eminentie Kardinaal Joannes Antonius Guadagni, vicaris van Z. H. den Paus enz. (Te Rome 1744, in de drukkerij van Nicolaas en Marcus Pagliarini)".

Het boek is dus opgedragen aan den kardinaal-vicaris van Rome, den plaatsbekleeder van paus Benedictus XIV in de Eeuwige Stad, en deze heeft de opdracht welwillend aanvaard. Bovendien prijkt het nog met uitdrukkelijke goedkeuringen en aanbevelingen van twee Romeinsche censoren. Eene daarvan luidt:

„Argumentum illud plane est novum, sacra et profana eruditione refertum, docte, diligenter et prudenter ab auctore, aliis editis operibus aeque piis ac doctis valde celebri, pertractatum. Omnia sanae doctrinae placitis probisque moribus sunt conformia atque ideo dignum opus publica luce censeo".

„Dit onderwerp is geheel nieuw, doorkneed van gewijde en ongewijde wetenschap, geleerd, ijverig en voorzichtig behandeld door den auteur, die reeds door andere even vrome en geleerde uitgaven zeer beroemd is. Alles komt overeen met de gezonde leer en de goede zeden, weshalve ik het boek den druk waardig keur".

De andere censor zegt ervan:

„Nihil quod Catholicae religioni bonisque moribus absonum sit, deprehendi; quinimmo ipsum summa tum sacra tum profana eruditione undequaque mire refertum comperii"

„Ik heb er niets in bespeurd, wat van den katholieken godsdienst en de goede zeden afwijkt; zelfs heb ik het overal bevonden als wonderlijk vol van groote geleerdheid, zoowel gewijde als ongewijde".

Op deze uitbundige loftuitingen volgt onmiddellijk, kort maar krachtig, het *Imprimatur* van den Magister Sacri Palatii, den pauselijken hoftheoloog, fr. Aloysius Nicolaus Ridolfi. Wanneer dus een particulier geleerde op zijn eigen persoonlijk gezag („de son autorité privée") een boek uitgeeft, dan kan hij voor den inhoud daarvan niet licht een kerkelijke goedkeuring verkrijgen, welsprekender en sterker van beteekenis dan Marangoni voor het zijne.

Dezelfde auteur heeft nog achttien andere werken in het licht gegeven, meerendeels op het gebied der archaeologie en der hagiografie. Bij zeven daarvan bezigde hij de Latijnsche taal, bij de overige het Italiaansch, terwijl nog drie afzonderlijke studie's van zijn hand in manuscript aanwezig zijn.

Van zijn bovengenoemd, meest belangrijk werk ga ik hier een kort overzicht geven. Het geheele boek, dat tegenwoordig zeldzaam en in ons land misschien nergens verkrijgbaar is, bestaat uit 82 hoofdstukken en maakt 519 bladzijden 4° uit. De breedsprakigheid der Italianen is er niet vreemd aan. Moeilijk kan ik dus meer beproeven dan de algemeene richting van het boek wêer te geven, enkele passages eraan te ontleenen en die met de noodige zakelijke kantteekeningen te voorzien. Al worden de onvermijdelijke citaten nog zoo uitvoerig — misschien uitvoeriger dan menigeen wenscht — zoo loop ik daarbij toch wêer gevaar op den ingeslagen weg een zekeren steen des aanstoots terug te vinden. Wederom kan het kunstmatig gezochte en handig nagebootste verwijt met niet al *te* doorzichtige slimheid geëxploiteerd worden, alsof ik in mijn aanhalingen onvolledig, partijdig, ja zelfs onbetrouwbaar te werk ga. Maar, „si parva licet componere magnis", dan moge de gedachte mij troosten, dat niemand minder

dan Johannes Janssen meermalen en van verschillende zijden aan dezelfde verdachtmaking heeft blootgestaan.

Marangoni verhaalt in de voorrede, hoe hij tot het schrijven van dit werk gekomen is.

Met den beroemden archaeoloog Marcus Antonius Boldetti had hij dertig jaren lang samengewerkt, om op pauselijk bevel reliquiën der Martelaren te verzamelen in de Catacomben van Rome en om de aldaar gevonden grafschriften bijeen te brengen. Een groot gedeelte dezer grafschriften werd geplaatst op de muren van den voorhof van *S. Maria in Trastevere* en daaronder bevonden zich ook eenige *heidensche* inscriptie's.

„Ten jare 1742 hield zich in dien voorhof een zeker geestelijke op, die met goedhartigheid meer dan met kennis en gewijde wetenschap begiftigd was [1]). Bij het zien dezer inschriften en gedenkteekenen riep hij, in veler bijzijn, luide uit: dat het een ontwijding van de kerk en van het heiligdom was en een schennis dezer heilige muren, en dat zulk een misbruik niet mocht geduld worden! Hiervan in kennis gesteld zijnde, scheen het mij weinig minder dan noodzakelijk toe, deze zaak in een kleine verhandeling te verdedigen en te bewijzen, dat zulke [oorspronkelijk heidensche] monumenten volstrekt niets afdoen aan de heiligheid en het godsdienstig karakter der kerken. Maar na mijn werk begonnen te hebben, kwam ik op de gedachte: ziedaar juist een van die zaden, welke de tegenstanders van onzen katholieken godsdienst uitstrooien, om de verfoeilijke dwaling goed te praten, waarmede zij talrijke plechtigheden en ceremonie's der Roomsche Kerk verworpen hebben, onder voorwendsel, dat deze door ons zijn afgeleid van het heidendom en daarom onder Christenen niet thuis behooren, wijl ze aan den afgodendienst haar beginselen en oorsprong ontleenen..."

Tegenover die tweevoudige dwaling nu treedt Marangoni op, zonder van het eene uiterste in het andere te vervallen. Hij wil

[1]) „Un certo ecclesiastico, dotato più di bontà che di dottrina ed erudizione sacra".

aantoonen: „dat het overbrengen van heidensche dingen in den eeredienst en tot sieraad der kerken overeenstemt met het gezond verstand en de H. Schrift. Terwijl de verfoeiing der *afgoden* [1]) en hun volstrekte wering uit de heilige tempels vaststaat sedert het begin der Katholieke Kerk, zoo werd toch *elke andere heidensche zaak* eerst met gewijde riten gelouterd en op lofwaardige wijze dienstbaar gemaakt aan de vereering van den waren God. Alles overeenkomstig den wijzen raad van den Apostel: „Want alle schepsel Gods is goed, en niets verwerpelijk, wat met dankzegging genoten wordt: het wordt immers geheiligd door het woord Gods en het gebed" [2]).

In het eerste hoofdstuk gaat de auteur als „algemeen en onfeilbaar zeker beginsel" de waarheid bewijzen: „dat het overbrengen van heidensche dingen tot den eeredienst van den waren God, overeenstemt met de rede en de H. Schrift".

Alles wat bestaat, heeft God oorspronkelijk *goed* gemaakt [3]) en tot zijn eigen glorie [4]). Door den zondigen mensch echter zijn veel schepselen misbruikt, hebben ze een *uitwendig* karakter van boosheid gekregen, doch hun *inwendige* goedheid en volmaaktheid verliezen ze nooit. „Daarom is het zeer redelijk en rechtmatig de schepselen te onttrekken aan den dienst der afgoden en duivelen en ze terug te brengen tot het eerste en eenige doeleinde, waarvoor ze geschapen zijn, namelijk de verheerlijking Gods, want aldus herkrijgen ze hun oorspronkelijke schoonheid en natuurlijke goedheid".

De goddelijke Voorzienigheid, die uit het kwaad wederom goed weet voort te brengen, heeft het dus zoo ingericht: „dat dezelfde dingen, welke door de boosheid des duivels en der menschen ontaard waren in misbruiken ten dienste der afgoderij, hersteld

---

[1]) Deze en andere cursiveeringen in de aangehaalde teksten zijn doorgaans van mij.

[2]) I Thim. IV : 4—5.

[3]) Gen. I : 31.

[4]) Spreuken XVI : 4.

en teruggebracht zouden worden tot hun oorspronkelijke reinheid, om later dienstbaar te zijn aan Zijne glorie".

Hebben niet alle schepselen gezucht in de slavernij van den afgodendienst? „Behalve de hemelen, planeten, elementen nog, bestaat er nauwelijks één soort van planten, boomen, kruiden, bloemen en vruchten, — geen enkele soort van marmer, kostbare steenen, metalen, dieren en gevogelte, welke door het verblinde heidendom niet was toegewijd aan een of andere bepaalde godheid". Moet nu, wijl dit alles ontheiligd werd door de afgoderij, — moet nu om die reden alleen dit alles verwerpelijk worden geacht door het Christendom? Of moet het Christendom niet veeleer dat alles zooveel mogelijk terugbrengen tot den dienst van den waren God?

Zoo deden ook de Israelieten met het goud, het zilver en overige kostbaarheden der Egyptenaren [1]); met den buit, dien zij op de Madianieten hadden veroverd [2]); met de schatten van Jericho [3]). Eveneens heiligde koning David de schatten, die hij onder de afgodendienaars had buit gemaakt, aan Jehovah toe [4]), en later gaf hij ze over aan zijn zoon Salomon, opdat ze gebruikt zouden worden tot luister van 's Heeren tempel [5]).

Dat God met het Christendom geen andere tactiek heeft willen invoeren, blijkt reeds schitterend uit het Kruis als teeken onzer verlossing. Eerst was het kruis en al wat daaraan hing gevloekt. „Maledictus a Deo est quod pendit in ligno" [6]). Maar hetzelfde kruis, dat „voor de Joden een ergernis en voor de heidenen een dwaasheid" [7]) was, zal het altaar zijn, waarop het Lam Gods wordt geslacht, dat wegneemt de zonden der wereld [8]).

---

[1]) Exod. XII : 35—36.
[2]) Num. XXXI : 50.
[3]) Jos. VI : 24.
[4]) II Kon. VIII : 10—11.
[5]) I Paralip. XXVIII : 14—18.
[6]) Deuter. XXI : 23 en Galat. III : 13.
[7]) I Cor. I : 23.
[8]) Vgl. *De Katholiek* (Januari, blz. 87).

En Petrus, de eerste Paus, krijgt in vizioen een plechtige openbaring des Hemels: „Wat God gereinigd heeft, zult gij niet onrein heeten" [1]).

„Ziedaar alzoo de orde van Gods Voorzienigheid: tot Zijn eeredienst worden dingen overgebracht, die het ergst zijn ontheiligd door heidensche bijgeloovigheden en eerst waren misbruikt ten dienste der meest afschuwelijke afgoderij. Ziedaar een uitwerksel Zijner eindelooze goedheid en almacht, om dezelfde dingen, die werktuigen der ongerechtigheid waren, dienstbaar te maken aan Zijne glorie. „Want God is in staat zelfs uit gindsche steenen zonen van Abraham te verwekken"" [2]).

Tot dusverre heb ik de redeneering van Marangoni trouw gevolgd, haar òf letterlijk òf verkort weergevende. Moeten wij hieruit opmaken, als zou de meening van dien schrijver zijn, dat *alles* zonder onderscheid uit het heidendom in het Christendom is overgegaan? De veronderstelling kan niet ernstig zijn gemeend.

Marangoni spreekt in eerste linie van stoffelijke, materieele zaken, die aan de afgoderij dienstbaar zijn geweest. En ook hier maakt hij scherp onderscheid. Het vierde hoofdstuk behandelt de vraag: welke heidensche *monumenten* door het Christendom gerust konden worden en ook feitelijk zijn overgenomen.

Sommige zijn eigenlijke afgodsbeelden en hebben dus een intrinsieken samenhang met den afgodendienst. Deze werden altoos door de Christenen verafschuwd en uit hunne tempels streng geweerd; zij brachten *de naaste gelegenheid* tot afgoderij mede. Andere daarentegen werden slechts feitelijk gebruikt voor den afgodischen eeredienst, zooals tempels, altaren, marmeren vazen en urnen, inschriften enz. Ten opzichte hiervan koesterden de oude Christenen volstrekt geen bezwaar om ze aan den waren

---

[1]) Hand. X : 15.
[2]) Lucas III : 8.

godsdienst en den luister der kerken ondergeschikt te maken. Zij beschouwden die „spolia gentium", eenmaal in den christelijken godsdienst overgebracht, als tropheeën van het kruis [1]).

Bijvoorbeeld. De afgodsbeelden van Jupiter, Venus, Mercurius en Bacchus werden onverbiddelijk stukgeslagen. Maar Orpheus, Musaeus en Linus [2]) waren geen eigenlijke afgoden; hunne afbeeldingen werden dan ook niet verbrijzeld en geweerd; Orpheus diende zelfs als type van Christus, die met zijn goddelijke muziek de verdierlijkte zeden van Grieken en barbaren wist te temmen [3]).

Niet zelden werden de heidensche afgodsbeelden stukgeslagen, opdat hun puin zou dienen tot grondslag van een christelijken tempel. En volgens sommige auteurs liet Paus Leo de Groote het beeld van Jupiter Capitolinus smelten, om daarvan het beroemde bronzen standbeeld van den Prins der Apostelen te laten maken, dat reeds eeuwen achtereen door de vrome Christenheid in Sint Pieter vereerd wordt [4]).

Maar geheel anders ging het met voorstellingen, symbolen, tempelsieraden, die, ofschoon feitelijk in den afgodendienst gebezigd, toch intrinsiek geen afgodisch karakter droegen. Zulke heidensche dingen werden veelal door het Christendom overgenomen, zoo dikwijls het gevaar niet behoefde gevreesd te worden, dat zij de besmetting van afgoderij zouden meebrengen.

Geldt deze waarheid alleen van *stoffelijke* dingen, of ook van gebruiken, feesten, plechtigheden, die met het heidendom daad-

---

[1]) Evenzoo beschouwt en gebruikt de scholastieke godgeleerdheid de wijsbegeerte van Aristoteles. Vgl. Dr. Schaepman, *St. Thomas van Aquino* (Utr. 1898), blz. 51 en 101. Men denke hier ook aan Rome, eerst hoofdstad der heidensche, later der christelijke wereld.

[2]) „Deos coluerunt, non pro diis culti sunt". S. Augustinus, *De Civit. Dei* L. XVIII, cap. 14, Migne, *Patr. lat.* XLI, 572.

[3]) Eusebius van Cesarea in zijn lofrede op keizer Constantijn den Groote. Migne, *Patr. gr.* XX, 1315 vv.; vgl. F. X. Kraus, *Real-Encyklopädie*, Bd. II, i. v. Orpheus.

[4]) Marangoni, p. 68.

werkelijk in nauw verband hebben gestaan? Zonder twijfel. Ook hier is hetzelfde onderscheid te maken [1]).

Reeds het Israëlitische volk deed niet anders op Gods eigen bevel. Wel is waar bleef de decaloog streng gehandhaafd, waar het gold uitteraard afgodische of onzedelijke praktijken tegen te gaan. Toch namen de Israëlieten veel gebruiken en zelfs godsdienstige plechtigheden van de Egyptenaren over [2]). De H. Joannes Chrysostomus wijst erop, als hij verklaart, waarom God de drie Wijzen uit het Oosten riep juist door middel van eene *ster*. Zij waren sterrenwichelaars; derhalve riep God hen niet door een engel, niet door een profeet of een stem uit den hemel, maar door eene ster:

„Per ea illos vocat, quae familiaria eis consuetudo faciebat, mira quidem dispensatione pietatis ad hominum condescendens salutem". — „Hij roept hen door datgene, waarmee de gewoonte hen vertrouwd had gemaakt; zoo kwam God met een wonderbare beschikking Zijner neerdalende goedheid aan het heil der menschen tegemoet".

Ook ten zijnen tijde schijnt het aan kleingeestige ijveraars niet ontbroken te hebben. Daarom beantwoordt de Kerkvader hunne tegenwerping aldus:

„Ne igitur opineris indignum, quod Magi per stellam vocentur; hoc enim modo omnes Judaeorum caeremonias omnesque ritus et sacrificia et purificationes et neomenias et arcam templumque ipsum reprobabis. *Siquidem haec omnia a gentium ruditate traxere* [3]). *Deus enim ob deceptorum salutem se coli passus est per ea, per quae illi daemones antea colebant, aliquantulum in melius inflectens, ut eos paulatim a consuetudine reduceret et ad philosophiam altiorem perduceret* [4]). — „Wil het derhalve niet onwaardig achten, dat de Wijzen geroepen

---

[1]) Vgl. *De Katholiek* (Januari, blz. 83).

[2]) Omtrent de dierenoffers wordt hetzelfde opgemerkt door Paus Gregorius den Groote in zijn brief aan abt Mellitus.

[3]) Hier is de lezing van Marangoni gevolgd. Nog duidelijker bij Migne: „*Haec quippe omnia ex gentium crassitudine ortum duxerunt*".

[4]) S. Joan. Chrysost. *Homil. VI in S. Matth.* Migne, *Patr. lat.* LVII, 66.

worden door eene ster; want zoodoende zult gij een afkeurend oordeel uitspreken over al de ceremonie's en alle plechtigheden der Joden, over hun offers en zuiveringen en nieuwemaansfeesten, ja zelfs over de ark en den tempel zelf. *Want al deze dingen hebben hun oorsprong genomen bij de ruwe heidenen. God immers liet toe, dat Hij vereerd werd juist door die middelen, waarmede zij vroeger de duivelen vereerd hadden, terwijl Hij deze middelen eenigermate verbeterde, om hen langzamerhand van hunne gewoonte af te brengen en tot hoogere wijsheid te geleiden*".

Onnoodig op te merken, dat de H. Chrysostomus hier niet doelt op specifiek Joodsche instellingen, als Besnijdenis, Sabbathsrust, Paschen, Pinksteren enz.

Evenzoo deed de Katholieke Kerk bij haar intrede en geleidelijke vestiging. Uit de heidensche zeden en gebruiken trachtte zij alles zooveel mogelijk te weren, wat op afgoderij en bijgeloof neerkwam. Nooit hield zij op daartegen met strenge vermaningen en krasse maatregelen in te gaan. Maar heeft zij tegelijk de bij heidenen in zwang zijnde gebruiken, gewoonten en plechtigheden zelve met wortel en tak uitgeroeid? Integendeel. Zooveel de integriteit van christelijke leer en zeden maar toeliet, is zij in haar moederlijke wijsheid aan de zwakheid harer kinderen tegemoet gekomen en heeft zij getracht, de nieuwbekeerden juist met datgene aan zich te verbinden, wat hun van kindsbeen af gemeenzaam was.

„Cum nonnulli haud facile contineri possent disciplina, consulto postea introductum videtur, ut eadem in verae religionis cultum impenderentur" [1]), zegt Tertulliaan (?). — „Wijl sommigen niet gemakkelijk

---

[1]) *De idol.* Cap. XIV; zoo vond ik dezen tekst aangehaald bij Marangoni, maar bij Migne kon ik hem t. a. p. niet terugvinden.

Nog een merkwaardig voorbeeld van de tegemoetkomende verdraagzaamheid der Kerk tegenover de nieuwbekeerden. In zijn 29en brief (Migne, *Patr. lat.* Tom. XXXIII, col. 118 no. 9) schrijft Sint Augustinus over de dikwijls ergerlijke feestmalen, die op de feesten der Martelaren in kerken of op kerkhoven plaats hadden. Op de

in de tucht konden gehouden worden, is het naderhand met voorbedachte rade ingevoerd, dat dezelfde dingen aangewend werden ter beoefening van den waren godsdienst".

Verlangt men nog meer getuigenissen dan ik reeds vroeger [1]) heb aangehaald?

Andermaal kome Baronius aan het woord met een verklaring, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat. Om het godsdienstig gebruik van kaarslicht te verdedigen, hetwelk door sommigen, o. a. door den priester Vigilantius [2]), werd afgekeurd, omdat het ook bij heidensche godsdienstplechtigheden in zwang was geweest, schrijft Baronius als volgt:

„Caeterum quis prohibet (quod saepius diximus) profana per verbum Dei sanctificata in sacrum transferri usum?....

Quid inquam mirum, si *inolitas apud gentiles consuetudines*, a quibus eos, quamvis Christiani essent, penitus posse divelli impossibile videretur, easdem in veri Dei cultum transferri, sanctissimi episcopi concesserunt? Cum autem ab inolito tot saeculis tam Aegyptii quam ceteri eos imitati divelli vix possent, veneranda antiquitas ecclesiastica, *non sine instinctu divini numinis, superstitionem in religionem convertit effecitque ut quod impendebatur idolis provide in Dei cultum converteretur*" [3]).

---

tegenwerping: „Non enim antea qui haec non prohibuerunt Christiani non erant"? — antwoordt de Kerkvader: „Visum fuisse majoribus nostris, *ut huic infirmitatis parti interim parceretur diesque festos post eos quos relinquebant alios in honorem Sanctorum Martyrum vel non simili sacrilegio quamvis simili luxu celebrarentur*". Nu echter dringt Augustinus erop aan, dat die zoo licht in ergernis ontaardende feestmalen afgeschaft worden: „ut ea, quae *ut essent Christiani concessa sunt*, cum Christiani sunt, respuantur".

[1]) *De Katholiek* (Januari blz. 79 vv.)

[2]) Tegen hem schreef Sint Hiëronymus zijn, ook in deze kwestie, zeer lezenswaardigen brief en verhandeling: *Epist.* Lib. III, Migne, *Patr. lat.* XXII, 906 en XXIII, 339 vv.

[3]) *Annales*, Ao. 58, num. 77.

„Overigens, wie zal het wraken [1]), dat (zooals wij reeds dikwijls hebben opgemerkt), de profane dingen, door het woord Gods geheiligd, tot een heilig gebruik worden overgebracht?....

Wat is er verwonderlijks in, zoo de heiligste bisschoppen hebben toegestaan, dat *de gewoonten, die bij de heidenen waren vastgeroest* en waarvan zij, ofschoon Christenen zijnde, niet geheel konden losgemaakt worden, tot de vereering van den waren God werden overgebracht? Wijl nu van een zoo eeuwenoude gewoonte zoowel de Egyptenaren als de andere volken, die hen daarin navolgden, niet konden worden losgemaakt, heeft de eerbiedwaardige oudheid der Kerk, *niet zonder goddelijke ingeving*, het bijgeloovige in waren godsdienst veranderd en bewerkt, dat hetgeen eerst aan de afgoden werd toegewijd, op verstandige manier werd overgebracht ten dienste van God".

Bepaaldelijk over het gebruik van kaarslicht op het feest van Maria-Lichtmis spreekt Baronius elders gansch beslist als zijne meening uit:

„Putamus (*sicut et de multis aliis contigit*) usum illum superstitionis Gentilium sacris ritibus expiatum ac sacrosanctum redditum in Dei ecclesiam esse laudabiliter introductum" [2]). — „Wij meenen, dat (*evenals in veel andere zaken geschied is*) dit gebruik van heidensch bijgeloof, na door heilige wijdingen gelouterd en hoogheilig gemaakt te te zijn, in Gods Kerk loffelijk is ingevoerd".

Wat „die vele andere zaken" betreft, die volgens Baronius van heidensch bijgeloof gelouterd in den christelijken eeredienst zijn overgebracht, verwijs ik naar het reeds vroeger aangeduide citaat [3]). Daar noemt hij bijna *dertig* soortgelijke gebruiken, welke

---

[1]) Vgl. mijne, niet op het feit, maar alleen op de geoorloofdheid doelende vraag in *De Tijd* (7 Dec. 1896): „Wat is er tegen aan te nemen, dat Sint Willebrord met de zijnen de ten onzent bestaande en sedert eeuwen in het volksleven gewortelde feesten „gekerstend" heeft?"

[2]) *Martyrol. Romanum* (Febr. 2).

[3]) *De Katholiek*, t. a. p.

de Kerk in haar wetgeving en liturgie heeft overgenomen, en welke toch reeds onder de heidenen bekend waren, gelijk uit de telkens aangehaalde plaatsen van klassieke auteurs afdoende blijkt. Doch *kortheidshalve* liet ik toen de opsomming dier voorbeelden achterwege.

Angstvallige ergernis wordt daarbij voorkomen door een diepzinnige opmerking van Tertulliaan: dat de duivel, die terecht „der Affe Gottes" genoemd wordt, verschillende godsdienstige gebruiken bij de goddelijke openbaring, hetzij in het paradijs, hetzij in het Oude Verbond, heeft afgezien, om ze in den afgodendienst te doen nabootsen. „Qui ipsas quoque res Sacramentorum divinorum idolorum mysteriis aemulatur" [1]) enz.

Hoever deze opmerking afzonderlijk past op de heidensche plechtigheden en gebruiken, wier overeenkomst met thans christelijke Marangoni in bizonderheden aantoont, zal niet licht uit te maken zijn. Zoo gewaagt hij achtereenvolgens van den titel: *Pontifex Maximus*; van de feestmalen op de graven, of „agapen"; van andere begrafenisplechtigheden; van den nimbus om Heiligenbeelden; van sommige ambtskleederen der dienstdoende geestelijkheid [2]); van eenige namen en gewoonten, behoorende tot den kerkelijken kalender enz. Of die overeenkomst al dan niet aan directen invloed van den duivel moet worden toegeschreven, het doet niets af aan de historische beteekenis van het feit, dat boven allen redelijken twijfel verheven is.

---

[1]) *De praescriptionibus*, Cap. IV, Migne *Patr. lat.* II, 54.

[2]) Vgl. hierover *Stimmen aus Maria-Laach* (April, 1898) een critische studie van Jos. Braun S. J., waar hij (S. 412) tot de algemeene conclusie komt: „Die Volkstracht... ist die Mutter der liturgischen Gewandung der Ost — wie der Westkirche". De witte tunica, onze albe, was zoowel bij de heidensche als bij de Joodsche priesters in gebruik (Exod. XXVIII: 4 en 40). Marangoni zegt, p. 135, dat door het Christendom alleen zulke heidensche offerkleederen versmaad werden, die een specifiek afgodisch karakter droegen; de overige echter volstrekt niet.

Wil men eindelijk een vertrouwbaren getuige over de vraag, hoe in de *Germaansche* landen onze eerste geloofsverkondigers dezelfde moeilijkheid hebben opgelost, dan kan ik mij beroepen op pastoor Anton Joseph Binterim. Met zijn talrijke, even streng wetenschappelijke als zuiver katholieke geschriften heeft deze geleerde priester aan de herleving der kerkhistorische studiën in Duitschland een machtigen stoot gegeven.

Zijne *Denkwürdigkeiten* [1]) bevatten onder meer twee verhandelingen: „Von dem Aberglauben der Christen, besonders in Mittelalter". Daar treedt Binterim punt voor punt in beschouwing over den bekenden „Indiculus superstitionum et paganiarum", dien Sint Bonifacius op het Concilie van Leptines ten jare 743 uitvaardigde. Met tal van bewijzen toont hij aan, dat het heidensche bijgeloof nog lang onder de bekeerde Germanen voortwoekerde, in weerwil der strenge verbodsbepalingen van het kerkelijk gezag. „Man wird kaum eine Nation finden, die vom finstern Heidenthum zu dem erleuchteten Christenthum übergegangen, bei der die abergläubischen Gebräuche so vielfältig und verschiedenartig waren und *so lange Stand hielten* als bei den deutschen Völkern" [2]).

En tot welk besluit komt nu Binterim omtrent de houding, die onze Moeder de H. Kerk tegenover het langzaam wegstervende, doch met taaie, hardnekkige levenskracht zich verwerende heidendom placht aan te nemen?

Van den eenen kant erkent hij:

„Mit welcher Sorge, mit welchem Fleiss suchten die ersten Gesandten des Evangeliums, die Bischöfe und Priester Deutschlands, die reine Glaubens- und Sittenlehre Jesu von allen Schlacken des Aberglaubens gereiniget, uns zu überliefern"!

Maar van den anderen kant aarzelt hij niet de gevolgtrekking te maken:

---

1) Mainz 1826, Bd. II, Th. II, S. 521 ff.
2) L. c. S. 535.

Aus dieser Abhandlung ersieht man, *dass wir noch einige Gebräuche wirklich beobachten, die einen heidnischen Ursprung haben und aus einem blinden Aberglauben entstanden sind.* Vielleicht werden einige unserer Leser dies missbilligen oder gar tadeln [1]). Allein diese mögen bedenken, dass die äusserlichen Ceremonien an sich selbst gleichgültig oder nur nach dem Gebrauche, den man von ihnen macht, und nach den Begriffen, die man met ihnen verbindet, ehrwürdig oder verächtlich sind...

Alles was im Stande ist, die Ehrfurcht, das Vertrauen, die Unterwürfigkeit, die Dankbarkeit gegen die Gottheit an zu zeigen, kann auch zu ihrer Verehrung dienen, und wenn sich Gott selbiges gefallen lassen will, einen Theil des religiösen Cultus ausmachen. Wenn man mehrere unserer jetzigen Gebräuche desswegen ins Lächerliche bringen will, weil die falschen Religionen dieselbe entweiht haben, so zeigt man erstens einen *Mangel an Beurtheilungskraft* und öffnet zweitens einer gänzlichen Religionszerstörung Thür und Thor. Der h. Augustin sagt: „Gleichwie die Jungfrauschaft unserer Klosterfrauen nicht eben desswegen zu verachten oder zu verabscheuen ist, weil die Vestalen auch Jungfrauen waren, *ebenso darf man unsere Opfergaben und Religionsgebräuche nicht deswegen tadeln, weil sie auch bei den Heiden üblich waren;* denn gleichwie unter beiden Jungfrauschaften ein grosser Unterschied ist, der in nichts anderem besteht, als wem diese gelobt und geopfert wird, so ist auch ein grosser Unterschied zwischen den Opfern und Gebräuchen der Heiden und zwischen den unsrigen, der nämlich, dem sie dargebracht wurden; sie wurden einer stolzen Ruchlosigkeit der Dämonen, die unsrigen dem einzigen wahren Gott geopfert". Aber auch selbst das Heidenthum hatte viele Gebräuche bei dem Götterdienst aus der göttlichen Einrichtung des mosaischen Gesetzes genommen [2]).... Wenn also der böse Geist alles nachzumachen sich bestrebet, was Gott bei seinem Dienste angeordnet hat, *was würde von dem h. Cultus noch übrig bleiben, wenn man die Gebräuche eben desswegen aufheben wollte, weil der Teufel sie auch verrichtet und beobachtet?* [3])"

---

[1]) „L'histoire se répète"!

[2]) Vgl. hierboven blz. 286 de verklaring van Tertulliaan.

[3]) L. c. 585 ff.

Men ziet, dat Binterim hier, op het voetspoor der groote Kerkvaders, polemiseert tegen de ketters, met name tegen Calvijn en diens volgelingen. Maar zóó snedig, dat het mes naar twee kanten snijdt, niet minder raak, waar soms ultra-katholieke gevoeligheid het gezond verstand tot zwijgen poogt te brengen.

Geen verstandig Katholiek zal dan ook ontkennen, dat verschillende heidensche, maar in zich niet met geloofs- of zedeleer strijdige, volksgebruiken tegenwoordig nog min of meer „verkerstend" onder ons voortleven. Met de volks*feesten* is het niet anders gesteld. Hiervan zegt Marangoni [1]):

„De heidenen waren gewoon hunne markten en kermissen te houden bij gelegenheid, dat vreemdelingen in groote scharen samenstroomden om een of andere godsdienstplechtigheid bij te wonen; gelijk nu onze oude Christenen er niets tegen zagen, om bij gelegenheid van de jaarfeesten der Martelaren gastmalen aan te leggen voor het deelnemende volk, evenzoo lieten zij ook, ter bevordering van den handel, de in zwang zijnde marktdagen en kermissen voortbestaan, hetgeen een aloud feit is, volgens getuigenis van den H. Gregorius van Tours en Sint Basilius den Groote".

Wij zullen hier niet langer stilstaan bij de populaire viering van het Sinterklaasfeest, waarover Dr. Jos. Schrijnen nog in 't bizonder het licht der folklore heeft ontstoken. Maar — wèl een merkwaardig toeval! — juist de dag, waarop deze regelen werden geschreven, de feestdag van Sint Petrus Banden, levert voor mijne stelling een des te frappanter voorbeeld.

De naaste, kerkelijke aanleiding tot dat feest is bekend. Ten jare 437 liet keizerin Eudoxia, gemalin van Theodosius den Jongere, de ketenen, waarin de H. Petrus te Jerusalem was geklonken, naar Constantinopel overbrengen; de helft daarvan werd aan Rome geschonken, waar men op den Esquilijn een

---

[1]) L. c. 109.

basiliek bouwde, onder den titel: *S. Petri ad Vincula.* Nu laat ik het woord aan onze kerkelijke getijden:

„Ejusque memoriae dies festus institutus Kalendis Augusti. Quo ex tempore honos, qui eo die *profanis gentilium celebritatibus* tribui solitus erat, *Petri Vinculis* haberi coepit". — „En tot hare nagedachtenis werd een feestdag ingesteld op den 1en Augustus. Van dien tijd af nam het een aanvang, dat de eerbewijzen, welke op dien dag *aan wereldsche feestelijkheden der heidenen* gebracht werden, *aan Petrus' Banden* werden toegewijd" [1]).

Ziehier dus een heidensch volksfeest, dat ruim een eeuw na de openbare vestiging van het Christendom nog in Rome voortbestaat, maar zoodra zich de geschikte aanleiding voordoet, zijn heidensche beteekenis voor een christelijke moet opgeven, m. a. w. verkerstend wordt. En men werpe niet tegen: dat heidensche volksfeest had geen *godsdienstig* karakter, want het was ingesteld ter eere van keizer Augustus. Deze tegenwerping immers mist allen grond, zooals Baronius met beslistheid opmerkt: de heidensche feesten van 1 Augustus waren ingesteld, „wijl op dien dag de tempel van Mars ingewijd was" [2]).

Sapienti sat!

Onze „nalezing" zou hier kunnen eindigen. Maar het eerste en voornaamste onder de argumenten, door mij van den beginne af aangevoerd, dient in zijn volle waarde onaangetast te blijven. Bedoeld wordt de instructie van den H. Paus Gregorius den Groote aan abt Mellitus. De ernstige waarschuwing mocht helaas niet baten: „aan de bewijskracht van dit onsterfelijk gedenkstuk kan men zich allerminst door flauwe uitvluchten en praatjes onttrekken" [3]).

---

[1]) *Brev. Rom.* (1 Aug. Lect. V—VI).

[2]) „Instituta sunt propterea, quod ea die Martis aedes consecrata fuit". Baronius, *Martyrol. Rom.* (1 Aug.)

[3]) *De Katholiek*, blz. 76.

Want het even schijnbare als goedkoope succès, dat met het beknibbelen van degelijke bewijsgronden kan behaald worden, schijnt nog altoos tot een nieuwen „tour de force" te verleiden. Welke voorwendsels hebben nu weer dienst moeten doen?

Dat het niet in de bedoeling lag van Paus Gregorius, om aan de volksfeesten en gebruiken der heidensche Angelsaksen *een christelijke beteekenis* te geven? Dan antwoord ik met kardinaal Hergenröther:

„Nach seiner [Gregors] Weisung wurden die heidnischen Tempel nicht zerstört, sondern in christliche Kirchen umgewandelt, die Opfermahlzeiten nicht förmlich verboten, sondern als Dankmahle zu Ehren Gottes nach Art der früheren Agapen gehalten; *manchen an sich nicht unerlaubten Gebräuchen wurde eine christliche Bedeutung unterlegt*" [1]).

Of hoort men liever een volbloed Romein dan een te Rome met den hoogsten luister geadopteerden Duitschen geleerde? Dan zij wederom het woord aan Marangoni:

„Questa lettera contiene non solamente la commutazione de' tempi in chiese, *ma anche di vari altri riti gentileschi in solennità cristiane*". — „Deze brief [van paus Gregorius] dringt aan op de verandering niet niet slechts van tempels in christenkerken, *maar ook van verschillende andere heidensche riten in christelijke plechtigheden*" [2]).

Met nog grooteren ophef werd een andere uitvlucht aan den man gebracht: deze brief van Paus Gregorius bevat geen *algemeenen* regel, maar slechts eene *uitzondering* voor het Angelsaksische volk. De *algemeene* geest der Kerk spreekt veeleer uit den voorafgaanden brief van paus Gregorius aan koning Ethelbert, wien bevolen wordt de heidensche tempels te verwoesten: „fanorum aedificia everte".

Om aan deze verrassende uitvinding een schijn van waarheid

---

[1]) *Handbuch der allgem. Kirchengesch.* (2e Aufl. 1879), I. 458—459.
[2]) L. c. 212.

te geven, stelde men eerst een conscientieus (!) onderzoek in naar het tijdsverloop, dat tusschen het uitvaardigen van beide documenten zal verstreken zijn en men kwam natuurlijk tot een conclusie, die het noodige koren op den molen levert.

Alsof de dateering dier twee documenten nog onderzocht en ten naasten bij vastgesteld moest worden! De beide brieven van Paus Gregorius zijn aan het slot uitdrukkelijk gedateerd, met indictie, jaartal en dagteekening, zoo uitvoerig mogelijk. Bij Jaffé [1]), wiens Register terecht de Burgerlijke Stand der pauselijke akten wordt genoemd, staat het schrijven van koning Ethilbert gedateerd op 22 Juni 601 en dat aan abt Mellitus op 10 Juli van hetzelfde jaar. Dus maar een verschil van achttien dagen.

Vanwaar evenwel die opvallende tegenstrijdigheid in beide pauselijke brieven? Baronius zegt ervan:

„Quod autem in litteris ad regem datis monuerat eum, ut idolorum templa destrueret, ut sibi visum est, *in melius correxit*, scribens ad Mellitum abbatem" [2]) etc. — De vermaning, die Paus Gregorius in zijn brief aan den koning had gegeven, namelijk dat de tempels der afgoden verwoest zouden worden, *verbeterde hij*, zoodra het hem aldus toescheen, door zijn schrijven aan abt Mellitus" enz.

En bij Marangoni [3]) lezen wij niet minder duidelijk:

„Het aan koning Ethilbert gerichte schrijven, dat de afgodentempels zouden verwoest worden, kwam bij den Paus eigenlijk voort uit den ijver, om den afgodendienst bij dien koning in afschuw te brengen, wijl hij vreesde, dat het in stand houden der tempels misschien aanleiding zoude geven, dat de koning van het ware geloof in de afgoderij zou hervallen, gelijk meermalen in het Oosten geschied was; desniettemin, *nadat hij de zaak beter had overwogen*,

---

[1]) *Regesta Pontificum* (Lipsiae 1885) I, No. 1827 (1416) en No. 1848 (1426).

[2]) *Annales*, Ao. 601 (Moguntiae 1601) Tom. VII, col. 193.

[3]) L. c. 211.

oordeelde Paus Gregorius het raadzamer aan Augustinus te doen weten, dat hij de heidensche tempels niet moest afbreken, maar als christenkerken aan God toewijden".

Men houde wèl in het oog: hier gaat het direct om een vraag, niet van beginselen, maar van practijk [1]). In zijn eersten brief liet de Paus overwegenden invloed aan de vrees, dat het voortbestaan der heidensche tempels een *gevaar* zouden opleveren, anders gezegd de aanleiding zouden bieden tot afgoderij. Maar na lang nadenken kwam hij tot een ander besluit, waarbij de vrees voor mogelijk gevaar op zij werd gezet, om plaats te maken voor een breedere en ruimere opvatting. Immers juist het laten voortbestaan der heidensche tempels zou den overgang naar het Christendom gemakkelijk maken. Aan de gelegenheid tot afgoderij kon genoegzaam de pas worden afgesneden door het vernietigen der afgodsbeelden alleen. Vandaar, ook aan Mellitus, het voorschrift: „ipsa, quae in eis sunt, idola destruantur", — de afgodsbeelden zelve, die in de tempels zijn, moeten vernietigd worden.

Het is derhalve geheel willekeurig („op eigen gezag"), wanneer men de beroemde instructie van Paus Gregorius als een uitzondering op den regel tracht voor te stellen. Zij bepaalt eenvoudig de practische gedragslijn, die *in casu* onder het nieuwe bekeerde Angelsaksische volk moest gevolgd worden; een gedragslijn, die in andere omstandigheden misschien wijziging zou kunnen behoeven, al naar het gevaar van „ergernis voor de kleinen", dat er mee zou kunnen samengaan.

Welke practijk nu zal ten opzichte der heidensche *tempels* de overhand gehad hebben? Mij dunkt, zooals het concrete voorbeeld van Paus Gregorius reeds aanduidt, die aan abt Mellitus wordt voorgeschreven. Ten gunste dezer meening pleit wel niet een tekst van Baronius, waar hij zich aldus uitlaat:

---

[1]) Reden waarom ten slotte aan den h. aartsbisschop Augustinus op het hart gedrukt wordt: „ut ipse in praesenti illic positus, perpendat qualiter omnia debeat dispensare".

„Quantum observare potui", in zooverre ik heb kunnen nagaan, zijn tot aan den tijd van den h. Paus Gregorius de afgodentempels meestal („ut plurimum") door de Christenen òf wel gesloopt òf wel, indien zij in stand bleven, werden ze als woonplaatsen der duivelen onwaardig geacht om daarin aan den waren God de hulde der godsvereering te brengen" [1]).

Men roepe echter over deze uitspraak van Baronius niet te spoedig victorie. Vooreerst lette men op de, niet alleen bewonderens-, maar vooral ook navolgenswaardige „wetenschappelijke behoedzaamheid" [2]), waarmeê „de vader der kerkgeschiedenis" zegt: „In quantum observare potui" — „voor zoover ik heb kunnen nagaan", en tevens: „ut plurimum" — „meestal". Dan heeft Marangoni de objectieve waarde dezer opmerking van Baronius aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen.

En de slotsom? Dat reeds lang vóór Paus Gregorius den Groote, ja reeds in den apostolischen tijd, verschillende heidensche tempels verkerstend zijn. Volgens het *Liber Pontificalis* is zelfs de Sint Pieter te Rome zoo ontstaan. Want de Prins der Apostelen werd begraven in den tempel van Apollo naast het paleis van Nero („in templo Apollinis juxta palatium Neronianum"). De H. Sirus, leerling van den H. Petrus, wijdde te Pavia twee heidensche tempels tot christelijke; een daarvan, aan Neptunus en de Nymphen gewijd, werd na zijn dood aan den heiligen Bisschop toegeheiligd en draagt nog het oorspronkelijk opschrift: „Q. F u l v i u s N e p t u n o e t N y m p h i s". De H. Prosdecimus, eerste bisschop van Padua, deed aldaar en te Vicenza evenzoo. Verschillende andere voorbeelden uit de oudste Christentijden worden nog door Marangoni aangehaald [3]).

Van den H. Benedictus († 543) verhaalt Paus Gregorius de Groote met eigen mond, dat hij te Monte Cassino „in den tempel

---

[1]) *Martyrol. Rom.* Maji 13.
[2]) Aldus Jan Kalff in *De Tijd* (29 Juni '98. Tweede Blad).
[3]) L. c. 207 vv.

zelf van Apollo bedeplaatsen ter eere van Sint Martinus en Sint Joannes inrichtte, na vooraf het afgodsbeeld verbrijzeld en het altaar omvergeworpen te hebben" [1]). De geestelijke zonen van Sint Benedictus, de H. Augustinus van Kantelberg en diens metgezellen, handelden dus volkomen in den geest van hun patriarch en volgden slechts de eerbiedwaardige traditie van hun moederhuis te Monte Cassino, wanneer zij de pauselijke instructie aan abt Mellitus stipt naleefden.

Vervolgens, wie denkt hier niet aan het Pantheon te Rome, hetwelk door een der naaste opvolgers van Gregorius den Groote († 604), door Paus Bonifacius IV, ten jare 609 aan *S. Maria ad Martyres* werd toegewijd? [2]) Moet ik ze nog opnoemen, al de eeuwenoude kerken der Eeuwige Stad, die aldaar zijn opgericht op de ruïnen van voormalige heidensche tempels, zooals de naam doorgaans te kennen geeft, bijv. *S. Maria sopra Minerva?* Marangoni noemt er niet minder dan 39 van dien aard [3]).

„Jawel, op de *ruïnen*", hoor ik reeds tegenwerpen. „Maar dat zou juist bewijzen voor het tegendeel van uwe beweringen".

Dan zij het mij vergund een laatste beroep te doen op Marangoni. Deze kundige archaeoloog geeft een lijst van niet minder dan 63 (zegge drie en zestig) plaatsen, voornamelijk in Italië, waar na de groote vervolgingen een of meer heidensche tempels in Christenkerken veranderd zijn [4]).

Ontegenzeggelijk blijft het evenwel, dat sommige, en wel de meest vermaarde, heiligdommen der heidenen in verloop van tijd

---

[1]) *Dialogus*, Lib. II, cap. 8. Migne, *Patr. lat.* LXVI. 152. „In ipso templo Apollonis oraculum beati Martini, ubi vero ara ejusdem Apollinis fuit, oraculum sancti Joannis construxit"; maar vooraf: „contrivit idolum, subvertit aram".

[2]) „Ut ubi omnium quondam non deorum, sed daemonum cultus erat, ibi deinceps omnium fieret memoria sanctorum". Paulus Diaconus, *De gestis Longob.* IV, 37.

[3]) L. c. 263 vv.

[4]) L. c. 268 vv.

door de Christenen vol heiligen ijver met den grond gelijk zijn gemaakt. Vooral die, waar de afgodendienst met schandelijken wellust en andere gruwelen gepaard ging. Maar overigens, waar het *zonder gevaar* voor de reinheid van geloof en zeden geschieden kon, en waar de Christenen de gelegenheid schoon zagen, daar hebben zij *bij voorkeur* heidensche tempels verkerstend; zóó schijnt mij de *meestal* gevolgde practijk te zijn geweest. Bij voorkeur: èn om de utiliteitsredenen van Paus Gregorius den Groote; èn omdat onze christelijke voorouders tot een verkerstenden afgodentempel zoo gaarne opzagen als tot een triomfboog van het Kruis en daar in den geest het zegelied hoorden weergalmen, hetwelk Sixtus V liet beitelen op den obelisk van het Sint-Pietersplein:

„Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat".

Van groote waarde zou thans een historisch bewijs zijn, dat in ons eigen *vaderland* dezelfde practijk is gevolgd. Ik zou mij hier kunnen beroepen op een getuigenis bij Surius [1]). Daar staat het leven van den H. Suitbertus afgedrukt, op naam van den H. Marcellinus. De eerstgenoemde stond als wijbisschop Sint Willebrord ter zijde; de tweede Heilige arbeidde als gewoon priester-missionaris voornamelijk in de IJsselstreken, tijdens den abt Gregorius. Te Hagestein of Gasparde, zoo wordt ons verhaald, trad de H. Suitbertus met zegenrijken uitslag op:

„In tantum vero Christus aperuit corda eorum, ut omnes fere credentes in Deum voluntarie, eliminata spurcitia idolorum, redegerunt phanum deorum in ecclesiam Dei, quam postea idem sanctus Suitbertus, me praesente, ordinatus episcopus consecravit in honorem Dei et gloriosae virginis Mariae" [2]). — „In die mate opende Christus hunne harten, dat bijna allen, vrijwillig in God geloovende, na de verfoeilijke afgoderij uitgeworpen te hebben, den godentempel in-

[1]) *De probatis Sanctorum vitis* (Colon. Agripp. 1618) 1 Martii.
[2]) Surius l. c. Cap. IX p. 7.

richtten tot eene kerk Gods; deze kerk heeft dezelfde H. Suitbertus, toen hij bisschop geordend was, in mijne tegenwoordigheid geconsacreerd ter eere Gods en der glorierijke Maagd Maria".

Onder het jaar 697 wordt ons nog het volgende medegedeeld:

„Qua propter praefati episcopi [Willebrordus et Suitbertus]... totum populum ad fidem perduxerunt Christi ac phana idolorum commutantes in ecclesias Christi, quinquaginta duas dedicaverunt ecclesias parochiales" [1]). — Weshalve de twee voornoemde bisschoppen [Willebrordus en Suitbertus]... het gansche volk tot het geloof in Christus hebben gebracht, en de afgodentempels in christelijke kerken veranderende, hebben zij twee en vijftig parochiekerken gewijd".

Met dat tweevoudig getuigenis zou de kwestie ontwijfelbaar uitgemaakt zijn, indien.... het werkelijk van den H. Marcellinus afkomstig ware. Doch, zooals men weet, de *Vita S. Swiberti*, welke Surius zonder aarzeling opnam als door Sint Marcellinus geschreven, is onecht en het ondergeschoven werk van een pseudo-Marcellinus. Wordt hierdoor de bewijskracht van bovenstaande getuigenissen aanmerkelijk verzwakt, zij wordt toch m.i. niet geheel en al ontzenuwd. De ware schrijver der *Vita S. Swiberti*, Gerard van Harderwijk, was „ongetwijfeld een belezen man: wat hij.... in oude schriften bruikbaar vond.... werd zorgvuldig door hem bijeengedragen" [2]). Het blijkt dus nog altijd mogelijk, dat de zooeven aangehaalde berichten door den pseudo-Marcellinus niet verzonnen, maar uit oude bronnen geput zijn en historischen grondslag hebben.

Hiermede genoeg over de instructie van Paus Gregorius den Groote, die nog altoos „het eerste en voornaamste document" blijft in dit geding. Want „deze pauselijke instructie werd gegeven voor de Angelsaksen, die weldra bekeerd zijnde, honderd jaren later in ons land het Christendom hebben overgebracht. Zouden Willebrordus en de zijnen dan niet dezelfde methode hebben

[1]) Surius, l. c. Cap. XIII, p. 9.
[2]) W. Mol, *Kerkgeschiedenis*, I, 120.

gevolgd als welke in hun eigen vaderland zoo proefhoudend was gebleken? Hun tijdgenoot, de eerbiedwaardige Beda, vermeldt die pauselijke instructie dan ook met blijkbare ingenomenheid" [1]). Zoowel hij als de eerste geloofsverkondigers hier te lande waren geestelijke zonen van den H. Benedictus; zij wisten maar al te goed, waaraan hun moederklooster te Monte Cassino het eerste ontstaan te danken had. Kan men van hen veronderstellen, dat zij aan zulke roemvolle tradities van hun geboortegrond en hunne orde ontrouw zullen geworden zijn, toen zij den Oceaan overstaken, om in deze lage landen de banier des Kruises te gaan planten?

Zonder den schijn geheel te kunnen vermijden, dat hier open deuren gerammeid worden, achtte ik het geenszins overbodig, andermaal in den breede op zulk een uiterst gewichtige vraag als hier behandeld wordt in te gaan. Dezelfde vraag schijnt reeds ten tijde van Baronius verschil van meening te hebben uitgelokt. Vandaar, dat „de vader der kerkgeschiedenis" er herhaaldelijk op terugkomt. Nòch wat het feit, nòch wat de aan het feit ten grondslag liggende beginselen aangaat, was deze moeielijkheid bij Baronius aan twijfel onderhevig. Hij roept dan ook volmondig uit:

„Etsi velimus accepta ab illis esse, quid absurdum, si eadem in veri Dei cultum conversa fuerunt, ut multa alia quae superius recensuimus?" [2]) — „Ofschoon wij toegeven, dat sommige gebruiken van hen [de heidenen] zijn overgenomen, wat ongerijmds steekt erin, indien ze overgebracht zijn tot de vereering van den waren God, evenals veel andere dingen, die wij hierboven opsomden".

Mocht iemand nòg aarzelen hier een beslist antwoord te geven, hem verwijs ik naar Sint Augustinus. Op eenige moeilijkheden van Januarius omtrent de oirbaarheid en noodzakelijkheid van verschillende kerkelijke gebruiken antwoordde de groote Kerkvader als volgt:

---

[1]) *Historia eccl. gentis Anglorum*, Lib. I, Cap. XXX; vgl. *De Tijd* (21 Dec. 1896).

[2]) *Annales*, Ao. 58, num. 72.

„In his saluberrima regula retinenda sit, ut quae non sunt contra fidem neque contra bonos mores et habent aliquid ad exhortationem vitae melioris, *ubicumque* institui videmus vel instituta cognoscimus, non solum non improbemus, sed etiam laudando *et imitando* sectemur, si aliquorum infirmitas non ita impedit, ut amplius impedimentum sit" [1]). — „In deze dingen moet als een allerheilzaamste regel vastgehouden worden: dat hetgeen noch met het geloof noch met de goede zeden in strijd is en iets kan bijdragen tot verbetering van ons leven, *overal waar* wij het zien instellen of reeds ingesteld vinden, door ons niet slechts niet afgekeurd moet worden, maar dat wij het, prijzende *en navolgende*, ook zelf betrachten, tenzij de zwakheid van sommigen niet zoodanig tusschen beide treedt, dat het een nog grooter beletsel zijn zou".

Zoowel de algemeene regel als de uitzondering, die er wegens gevaar van ergenis voor de kleinen soms op gemaakt dient te worden, zijn hier door Sint Augustinus klaar en duidelijk omschreven. Wie nog meer verlangt, moet wel „hoorende doof en ziende blind" zijn.

Om verdere tegenspraak, die, zooals de opgedane ondervinding geleerd heeft, moeilijk kan uitblijven, zal ik mij dus niet bekommeren. „Hardly any principle is so well etablished, that it cannot be disputed" [2]), van deze waarheid is thans meer dan ooit de proef op de som geleverd. Waarom mij dan zooveel moeite gegeven en opnieuw water in de zee gedragen?

Behalve tegen het gevaar, dat ik reeds gesignaleerd heb [3]), dient tegen een nog grooter te worden gewaakt. Op zich genomen valt er niets af te dingen op de bemerking: „Daar wordt van andere zijde zóóveel gedaan, om het heidendom in allerlei vorm weder tot eere te brengen en, met hooghartig voorbijgaan en stelselmatige miskenning van geheel het christelijk verleden, de

---

[1]) *Epist. LV* (CXIX) Migne, *Patr. lat.* Tom. XXXIII, col. 221, n. 34.

[2]) Hastings Rashdall, *The University's of Europe in the Middle Ages* (Oxford, 1895) I, 409.

[3]) *De Katholiek* (Februari, blz. 165).

heidensche traditie weder aan te knoopen, dat hij, die op wetenschappelijke gronden hiertegen in verzet komt, zeker geen ijdel werk verricht" [1]).

Alles *in abstracto* volkomen waar. Blijft echter de vraag: of die algemeene waarheid ook op het onderhavig geval toepasselijk is? Of hier inderdaad van „wetenschappelijke gronden" sprake mag zijn? Of de goede zaak, die men *à tort et à travers* tracht te dienen, dan niet zeggen moet: „non tali auxilio"?

Veeleer is hier de opmerking toepasselijk: „Da nichts einer Sache schädlicher ist, als schlechte und unwahre Verteidigungen, so müssen wir *a limine* solche rhetorische Uebertreibungen abweisen" [2]). — Dat hier van mijn kant volstrekt geen rhetorische overdrijving, nog minder „hartstochtelijkheid", in het spel komt, moge blijken uit het andere gevaar, waartegen naar mijn bescheiden overtuiging wel degelijk gewaakt dient te worden.

Wanneer men zich bij iedere gelegenheid, te pas en te onpas, beijvert om hoe dan ook aan te toonen: de feesten, gebruiken en gewoonten van ons volksleven hebben met het heidendom niets te maken, maar zijn alle christelijk van oorsprong en beteekenis, — dan krijgt deze soort apologie allicht een zeer bedenkelijken aard. Niet slechts, omdat men zoodoende kinderachtige vrees toont voor de resultaten van ernstige wetenschap. Maar voornamelijk hierom. Terwijl men aan zijn eigen medestrijders een stevigen grondslag onder de voeten weggraaft, geeft men onzen tegenstanders een geducht wapen in de hand. Straks voegen zij ons toe: „Gij Katholieken schijnt toch erg bekommerd, zoodra de overeenkomst van christelijke gebruiken met oorspronkelijk heidensche wordt aangeroerd. Dus ook volgens uw opvatting is daar bezwaar tegen. Ook gij schijnt toe te geven:

---

[1]) *De Tijd* (29 Juni 1898. Tweede Blad).

[2]) Dr. J. Müller, *Die Keuschheitsidee in ihrer geschichtlichen Entwicklung* (Mainz, 1897) I, 161.

wat eenmaal in het heidendom gediend heeft, behoort eigenlijk niet meer onder het Christendom thuis".

Nu vraag ik: of dit niet feitelijk de vlag strijken is voor de bekrompen redeneering van Calvijn en zijn aanhangers, in wier oog de katholieke ceremonie's vooral daarom verwerpelijk zijn, wijl zij maar al te veel gelijken op „heidensche superstitiën? Eene averechtsche redeneering, die Petrus Canisius, Bellarminus, Baronius en zooveel andere groote apologeten nooit ophielden met alle kracht te bestrijden.

Daarom geen verdediging, die van het eene uiterste in het andere valt: „Incidit in Scyllam qui vult vitare Charybdim". Maar zonder schroom de historische waarheid in het aangezicht gezien, wèl overtuigd als wij zijn: dat zij nimmer of nooit in botsing kan geraken met de groote en waarachtige beginselen, welke de katholieke Kerk bij haar wonderbare geschiedenis hebben geleid en altoos zullen beheerschen.

Wie derhalve aan kleingeloovige vrees wil meedoen, wij niet. Wie „even lichtvaardig opgezette als hardnekkig vastgehouden beweringen" [1]) niet tegen beter inzicht kan of wil prijsgeven, moet het op stuk van zaken zelf verantwoorden. Maar dan make hij er anderen geen verwijt van, als hij zich blootstelt aan een vonnis, hetwelk reeds vóór zeven eeuwen werd uitgesproken en dat ik liever niet vertaal: „Veritati non intellectae obloqui temeraria praesumptio est; intellectae sed offendenti contraire obstinata praesumptio est". — Zóó schreef omstreeks het begin der 13e eeuw Petrus van Poitiers, de eerste glossator op de *Sententie's* van Petrus Lombardus.

Dr. G. Brom.

Utrecht, 1 Augustus 1898.

---

[1]) *De Katholiek* (Januari, blz. 76).

VERSCHEIDENHEDEN.

HET KATHOLIEKE AMSTERDAMSCHE PATRICIAAT DER XVIIe en XVIIIe EEUW.

I. DE FAMILIE HARTOCHSVELT.

Toen Alberdingk Thijm door zijne genealogische studiën tot de ontdekking was gekomen, dat het grootste deel van de deftige Amsterdamsche geslachten der 18e en 19e eeuw gesproten of verwant was aan „Ridder" Andries Boelens, kwam op het fijn gesneden gelaat van Jacob van Lennep een veelbeteekenend spotlachje, dat hij onmogelijk kon onderdrukken, ja, dat hij zelfs toonen moest, toen hij in een zijner replieken zijn vriend „Thijm" beantwoordde. Het was dan ook voor Van Lennep, die zich zelf en anderen wilde wijsmaken, dat geheel het achttieneeuwsche patriciaat *issu de Calvin* was, een bittere pil, toen hij hooren en lezen moest, dat de patricische geslachten, als die der Bicker's, Backer's, de Graef enz., zoo niet afstamden van, dan toch zeer nabij verwant waren aan den katholieken Andries Boelens en zijne zeker niet minder katholieke vrouw Maria Beth Jansdr.

Jaren en jaren zijn voorbijgegaan sinds dat het ondeugend lachje van v. Lennep door Alberdingk met een gullen wederlach werd beantwoord. Beide mannen, wier richtingen weliswaar hemelsbreed verschilden, maar die beiden hun geboortestad ten zeerste lief hadden, zijn ter ruste. Hun werk evenwel leeft voort in tal van katholieke en niet-katholieke historici, en de quaestie door Alberdingk opgeworpen, dat men aan de katholieken van vóór 1578 „Amsteldam's eer ende opcomste" te danken heeft, wordt nog dagelijks getoetst aan de waarheid. Doorbladeren wij *De Katholiek*, de *Studiën*, de *Bijdragen* en tal van andere katholieke tijdschriften, zonder nog te spreken van de afzonderlijk uitgegeven studiën, dan moet men on-

partijdig verklaren, dat Alberdingk's jongeren niet stil hebben gezeten en dat zij, op het voorbeeld van hun meester, met geheel hun hart en ziel zich hebben beziggehouden met de samenstelling der geschiedenis van Oud-Amsterdam.

Door jaren lang snuffelen en wroeten in archieven heb ik o. a. een collectie genealogiën saamgesteld, welke voor de katholieke geschiedenis van Amsterdam zeker belangrijk genoemd kan worden. Ik stel mij voor — altijd indien de geachte redactie van *De Katholiek* aan mijn pennevrucht gastvrijheid wil verleenen — nu en dan een greep te doen in die verzamelingen en de lezers van dit tijdschrift nader bekend te maken met enkele hun bekende of onbekende katholieke Amsterdammers. Ditmaal zal het zijn de familie *van Hartochsvelt*, die aan de Kerk verscheidene zoons en dochters heeft geschonken en wier Amsterdamsche stamvader Barent, door zijn huwelijk, den hierboven genoemden Andries Boelens tot over-over-grootvader heeft gehad.

Tot kort begrip van de grootheid en waardigheid van dezen Andries Boelens laat ik de vertaling volgen van eene Latijnsche notitie [1]) welke luidt:

Andries Boelens, met uitstekende zielsgaven begiftigd, en bij aanzienlijken zoowel als bij het gewone volk in eer en aanzien, kon verscheidene vreemde talen als zijn moedertaal spreken; heeft alle openbare bedieningen van de stad Amsterdam waargenomen, onder welke vijftienmaal het lidmaatschap van den Raad. Drie vorsten van de provincie Holland heeft hij hier in dezelfde stad ingehuldigd, aan wien hij ook uit naam des volks openlijk den eed van getrouwheid heeft gedaan.

Zijn portret bevindt zich in het slot Surenburg. Op de schilderij staat: *Natus* 1455—*Sept.* 3. *Obiit anno* 1519—20 *November*. *Aetatis suae* 64. Met de spreuk: *Virtus infirmitatibus perficitur*.

Het geslacht Hartochsvelt stamt waarschijnlijk uit het dorp Hardinksveld, gelegen in den Alblasserwaard aan de Merwede. Deze ambachtsheerlijkheid [2]), welke reeds in de 13e eeuw bekend was,

---

[1]) *Archief Heereman v. Zuydwyk* te Surenburg.

[2]) Een ambacht is een rechtsgebied over twee of meerdere dorpen en vlekken, welke te samen één lichaam uitmaken.

werd in de 16e eeuw genoemd Hartogsvelt, om later weder den oorspronkelijken naam aan te nemen.

De leden van dit geslacht schreven hun namen op twee verschillende wijzen. De een noemde zich *van Hartigsvelt*, de ander *van Hartochsvelt*, doch beiden voerden hetzelfde wapen: in goud een springend hert. Zij die zich schreven *van Hartigsvelt* vestigden zich in den Briel, Rotterdam en den Haag en zijn allen protestant geworden, terwijl hij die zich noemde *van Hartochsvelt*, ook wel *van Hartogsvelt*, naar Amsterdam trok en het katholieke geloof getrouw bleef. Velen zijner kinderen, kindskinderen en afstammelingen voelden zich getrokken tot het geestelijk leven, zooals wij nader zullen zien.

De eerste *van Hartochsvelt*, dien ik te Amsterdam aantrof, was *Adriaan*, die in de eerste jaren der 16e eeuw leefde. Uit zijn huwelijk met N.N. werd o.a. geboren:

Barent, die huwde *Aeltje Loen*, geboren 31 October 1540. Zij was de dochter van *Hendrik*, den zoon van Burgemeester *Cornelis Hendriksz. Loen*, die tot vrouw had *Lysbeth Boelens*, de dochter van Andries Boelens en van *Maria Beth Jansdr.*

Aeltje, als gesproten uit het oud-Amsterdamsch katholiek geslacht *Boelens*, was een vurige vereerster van het H. Sacrament van Mirakel, zooals blijkt uit de *Memorie van de processie van 't H. Sacrament van Mirakel uyt de heyligher Steede Amsteldam*, door haar zoon Hendrik namens zijn een-en-negentigjarige moeder opgesteld. Dit opstel [1]), dat getuigenis aflegt van hare godsvrucht en kinderlijke eenvoudigheid, luidt als volgt:

Memorie van de proccessie van 't H. Sacrament
van Mirakel uyt de Heyligher Steede Amsteldam.

Op den 16 decb. anno 1651 heeft Agatha [2]) Hendrickse Loen, moeder van Hendrick ende Pieter Barents van Hertogvelt, dewelcke den 31 October lestleden 91 jaeren haers ouderdoms gepasseert synde, haer verstant en memorie, godt lof noch wel hebbende, soe uyterlyck scheen en bleeck, presente ampl°. Dno Bartholdo Nihusio prelato

---

[1]) Zie mijn *H. Cecilia College zijnde de Broederschap van het Allerh. Sacrament van Mirakel*, bij C. L. v. Langenhuysen, 1895, bl. 49.

[2]) Lees *Aeltje*. In een huwelijksche voorwaarde wordt zij genoemd Aeltje, waaruit blijkt dat het zoogenaamd HS. van Hendrik Hartochsvelt een foutieve copie is van het oorspronkelijke.

en Sr. Albert Canter, willens verhaelt, hoe dat sy in persoen voor de veranderinghe van dese stadt met haer moeder, suster, broeder sal. alle woensdagen 's morgens ten vyff uren barrevoets winter en somer, in hagel, sneeu en reegen gewoon was (gelyck oock veel andere devote en goede persoenen) ten h. Steede haere devotie te houden in de HH. Sacrificien der missen te presenteeren, ende het H. Sacrament van Mirakel ter selver plaetse te besoecken: dat mede ten tyde van de processien het voorsc. H. Sacrament plag devotelyck en solemneel gedragen te werden uyt de H. Steede voornoemt met gevolg van de gilden, ider met haere banieren, ende vele andere devote persoenen, met kaersen, toursen off flambouwen in haere handen, hetselve vergeselscappende lancx de Calverstraet tot aen den Dam, gaende voorts tot aen de suydsyde des selven dams op de Middeldam omtrent het huys genoemt de witte fonteyn, alwaer op een tonne was gestelt en opgereght in forme van een cleyn autaer en het H. Sacrament een weinigh neergestelt synde, ider syne devotie met nedergebogene knie gehouden hebbende, van daer weder gedragen omme de tonne lancx de noortsyde van de Middeldam over de marckt nevens de waege tusschen de huysen staende aen de westsyde van de waege voorscr. de Nieuwendyck op doer de Raemskooy over de nieuwe brughe en doer deselve steegh doer de Warmoestraet en d' Nes over de langhe brugh door de Taxsteege tot in de Calverstraet voornoemt ende so voorts om de H. Stede lancx de suydsyde inne ende door de straet aen de noortseyde weder uyt tot in de capelle aldaer binnen omgedragen synde weder ten behoorlycke plaetse wiert gestelt.

Aldus voor memorie gestelt dato als boven in Amsterdam door Hendrick Barentsen Hertogvelt.

Uit het huwelijk van Barent en Aeltje zijn geboren:

1. *Christoffel van Hartochsvelt*, die huwde *Elisabeth van Hoorn*, nalatende geen kinderen. Hij was een minnaar van de oude geschiedenis zijner stad en de maker van de bekende teekening van *Out-Amsterdam gelyck het geweest is omtrent den jare* 1220. Hij woonde in 1647 in de Warmoesstraat, het negende huis voorbij de Oudebrugsteeg, en staat als sergeant der schutterij afgebeeld op het schutterstuk, door Niclaes Eliasz. Pickenoy geschilderd, dat in het Rijksmuseum hangt [1]). In 1650 is hij overleden [2]).

2. *Hendrik van Hartochsvelt.* Hij huwt in eerste echt *Tryntje Hendriksdr.*, in tweede, dato 27 Januari 1621, *Petronella Walraven*,

---

[1]) *Oud-Holland*, 1886, bl. 99.

[2]) *Amst. Oude Burgervendels*, door J. A. Jochems, bl. 44.

eenige dochter van Meester *Simon Walraven* van Alkmaar, die na den dood zijner vrouw *Petronella Geenen*, de dochter van *Ael Buyck*, priester werd en den „Spiegel der Wederdoopers" uitgaf.

Toen Hendrik met Petronella ondertrouwde, vond die plechtigheid plaats ten huize van Aeltje Buyck, de dochter van den welbekenden onversaagden burgemeester Joost Buyck. Hij werd geassisteerd door Barent Adriaensz. zijn vader, Aeltje Hendriksdr. zijn moeder, Egbert Adriaensz., Jacob Gerritsz. Loen, en Claes Jacobsz. Dolfijn zijne ooms „mitsgaders Meester Troianus de Magistris, licensiaet in beyde rechten". De bruid werd geassisteerd door Ael Buyck, haar grootmoeder, Poppius Buyck haar oud-oom, Vroutje Buyck haar oud-tante, Reinier van Zeller, Rm. Anthonisz. Fonteyn haar ooms, Claes Barendsz. Verwer en Frans Volkaertsz. Croock haar neven [1]).

Voorwaar een deftig gezelschap, goed klinkende namen, doch boven alles *la crême* van het Katholicisme der 17e eeuw.

Uit het huwelijk van Hendrick met Petronella zijn geboren drie zoons en twee dochters, waarvan vier kinderen den geestelijken staat omhelsden, zooals wij sub A zullen lezen.

3. *Pieter van Hartochsvelt* trouwt Teuntje Lambregts, waaruit geboren zijn:

a. Bernardus van H. die huwde 1665 Barbarina de Bock. Hunne kinderen waren;

Antoina v. H. geestelijke dochter.

Geertruy v. H. huwt Claes van Marken, zoon van N. v. Marken en Catharina Bors van Waveren.

b. Anthony van H. die tot vrouw had Betje Pieters Corver, waaruit Pieter, Bernardus en Agatha. Laatstgenoemde huwt Benjamin Vinkel.

c. Eva van H., die volgt sub B.

A.

Het schijnt dat de hiervoor genoemde *Hendrik* en *Petronella* hunne kinderen, wier namen wij hieronder laten volgen, een uitstekende godsdienstige opvoeding hebben gegeven, zooals blijkt uit het feit dat van de vijf, vier den geestelijken staat hebben omhelsd. Meer dan waarschijnlijk was de vader zeer bevriend met de Paters Jesuïeten,

---

[1]) *Arch. v. Sasse v. Ysselt*, Boxmeer.

en zijn omgang met die waardige zonen van den H. Ignatius, wien Amsterdam voor het behoud en de bevestiging van het katholieke geloof zoo veel te danken heeft, was van grooten invloed op de geestelijke aspiratiën zijner kinderen.

Zijn oudste zoon Ignatius — de naam zegt ons reeds, dat de vader „kerkte" bij de Jesuïeten — werd geboren 16 Mei 1628. Hij deed zijne humaniora te Antwerpen en te Kortrijk, trad in de orde der Jesuïeten 30 October 1644 en vertrok den 30en Maart 1656, met pater Couplet en de Rougemont, na Amsterdam bezocht en daar de eerste H. Mis te hebben opgedragen, naar China. Pater van Hartochsvelt stierf op reis in het koningrijk Siam ten huize der calvinistische familie de Rijck [1]).

De broeder van Pater Ignatius, Meester Bernard van Hartochsvelt werd te Amsterdam geboren den 11en Juni 1629. Hij studeerde de humaniora te Kortrijk, de philosophie te Leuven, waar hij in 1649 Meester in de Wijsbegeerte werd. De godgeleerdheid studeerde hij te Antwerpen onder de Paters Michiel van Triest, Jud. Lebrun, Karel Stappers, Georgius van der Beke en Ludov. de Camergo. Hij ontving de tonsuur van J. de la Torre, bisschop van Ephesus, te Antwerpen 10 October 1652, aldaar de kleinere orden 25 Maart 1653, het subdiakonaat 25 April en het diakonaat 12 April te Brussel, het priesterschap te Antwerpen 7 Juni 1653. Zijn eerste H. Mis deed hij in zijn geboortestad op den 5en Aug. 1653 en is aldaar in kwaliteit van priester toegelaten. Hij trad in de Sociëteit 28 September 1654, en onderwees als zoodanig de letteren gedurende vijf jaar. Als priester leefde hij een jaar in het ouderlijke huis en oefende op verschillende plaatsen de geestelijke bediening uit, met faculteit van den Ampl. Dnus Balduinus Catz, deken en vicaris van het Haarl. Bisdom. In de *Litterae annuae* van 1563 komt Meester Bernard voor te Bodegraven. In dat jaar wordt hij naar den Haag gedaagd, nadat zijn bidplaats te Bodegraven gesloten was. Toen men bemerkte, dat hij waarheid sprak, zich een Amsterdammer noemend, liet men hem heengaan met verbod echter om de pasge-

---

[1]) *S. Franciscus Xav. Kerk of Krijtberg* door H. J. Allard; *Dietsche War.* 1895, bl. 304, en vriendelijke mededeelingen van Pater Allard, waarvoor ik ZEerw. dank zeg.

bouwde bidplaats te gebruiken [1]). Daarna was hij in geestelijke bediening te Oudewater, alwaar hij overleed den 16en Sept. 1682 [2]). Den 11en December 1668 schijnt hij in verbinding met het Maagdenhuis te Amsterdam gestaan te hebben, want op dien dag compareerde hij namens Geertruijd Pieterse Can, weduwe van Gerard Kuijsten, met sinjeur Arent van Gouthoeven, koopman te Amsterdam, en droeg over een huis aan genoemd gesticht [3]).

De derde zoon van Hendrik en Petronella was Pieter, die met zijn vrouw Willemijn Donckers bij den Jesuïetenpater Letten op de Verwersgracht (thans Raamgracht) kerkte. Dit bedehuis, dat omstreeks 1670 was opgericht, werd krachtens een door de Jansenisten uitgelokt plakkaat van 27 Juni 1705 gesloten, en Pater Franciscus van Hier werd, nadat hij den 15en Juni 1705 zijn laatste doopeling in het doopboek opschreef [4]), ten eeuwige dage uit de provincie Holland gebannen. Willemijn Donckers stierf in November 1678, nadat pater Jacob de Coninck haar de HH. Sacramenten voor de groote reis had toebediend. Haar man liet zij drie dochters en een zoon na: Paulina, die den 4en Juni 1689 huwde Hendrik Gottsveen; Joanna Maria, die den 7en April 1673 door Pater Letten gedoopt was; Henricus Ignatius; en Petronella, geb. 1658, die ook den geestelijken staat gekozen heeft.

De beide dochters van dit christelijk echtpaar waren geestelijke dochters en behoorden tot die klopjes, die

> .... Wijs en goedgezint,
> Gezelschap zoeckt, dat Jesus mint.

---

[1]) Vriendelijke mededeeling van Pater Allard.

[2]) *Bijdr. Bisd. v. Haarlem*, XI, bl. 170.

[3]) *Gesch. Maagdenhuis.*

[4]) Deze en volgende bijzonderheden trok ik uit het doopboek van de Jesuïetenstatie op de Verwersgracht, berustend in het stadsarchief. Bij het in orde brengen van het stedelijk archief in 1892 vond men dit boek onder het stof bedolven. Het staat niet opgenomen in den gedrukten catalogus, zoodat het zeker aan menigeen onbekend is. Onder de vele bijzonderheden daarin vermeld van 15 Mei 1668 tot 16 Juni 1705, komt onder honderde namen voor: *Inuncti* ANNA VAN DEN VONDEL 6 Decb. 1672, JUSTUS VAN DEN VONDEL Februari 1679.

Was Dina Noordijck het ijverige klopje van Pater Lourenz. in den Krijtberg, Alida en Maria van Hartochsvelt waren de trouwe helpsters in de Jesuïetenstatie op de Verwersgracht. Hare namen vond ik in het doopboek opgeteekend als getuigen bij den H. Doop, o. a.

Eiurata heresi coram me et testibus *Maria Hartochvelt* et *Willemina Donckers* [haar aanstaande schoonzuster] juncti sunt Cornelia Symens et Joannes Barentsen 27 Decb. 1669.

Willm Jansens et Hendrickie Martens coram me et testibus Judoco Brughman et *Maria Hartochvelt* 15 Decb. 1669.

enz.

In 1670 schijnen zij naar Kampen verhuisd te zijn, want van die plaats verzekeren zij een lijfrente van *f* 250.— ten bate van haar nicht en neef Petronella en Henricus Ignatius [1]), hiervoor genoemd.

B

De op blz. 306 genoemde Eva van Hartochsvelt huwde den 16en Juni 1643 Hendrik de Jaager, zoon van Arent Claes. Hunne kinderen waren:

Arent ongehuwd.

Maria die huwde N. van Dolré, wiens familie verwant was aan den H. Theodorus van der Eem.

Meester *Dirk*, pastoor te Amsterdam in 1688, in de „Descriptio sacerdotum Harlem." aangeduid als *surdaster valde pius et exemplaris*.

Pieter die huwt:

1°. Petronella de Visseler.

2°. Maria Bott.

3°. Cornelia van der Meij.

Uit het eerste huwelijk werd o. a. geboren Maria, die huwde Gerardus Geelhant uit de „seepsiederij" De Gulden Hant op het Water. Hunne afstammelingen trokken naar België en zijn in den adelstand, met het praedikaat van Baron, verheven.

Uit het tweede huwelijk:

Maria die huwde Jan Canter.

Eva trouwt Arnold de Bruijn.

---

[1]) *Algem. Ned. Familieblad*, 1885, bl. 156.

En uit de derde echt:
Hendrik die huwt Elisabeth Clumper.
Johanna trouwt Adriaan Lever.
Arnold.

Amsterdam, Aug. 1898. BERNARD J. M. DE BONT.

BOEKBEOORDEELING.

Die Gottesbeweise bei Thomas von Aquin und Aristoteles. Erklärt und vertheidigt von Dr. Eugen Rolfes (Köln, J. P. Bachem, 1898).

Naast het boek van Dr. Rolfes, ligt eene aflevering van *Natur und Offenbarung* op mijne schrijftafel en daarin eene beoordeeling van een werkje van Dr. P. Schanz: *Ueber neue Versuche der Apologetik gegenüber dem Naturalismus und Spiritismus*, door Gutberlet ingezonden. „Laat ons toch onder elkander niet strijden over de ware methode der apologetica — meent Gutberlet — laat elk, die eene apologie wil schrijven, er zich in de eerste plaats diep van doordringen, dat hij niet zijne eigene geleerdheid ter markt moet dragen, maar zijn hoogste goed, zijn geloof moet verdedigen; een goed, dat hij met al zijne wetenschap niet kan voortbrengen, maar bij welks ontstaan hij hoogstens een gering werktuig in Gods hand kan zijn. Overigens hangt de methode èn van het onderwerp èn van den persoon af. In de praeambula fidei treedt de speculatieve methode op den voorgrond, in de demonstratio christiana de historische. De Franschman, een geboren redenaar en tevens iemand, die door eene goed gestyleerde redevoering gemakkelijk ingepakt wordt, zal meer voelen voor eene apologie, die de schoonheid, het troostvolle, het redelijke van den godsdienst ontvouwt; de Duitscher, sceptischer van aard, verlangt eene bedaardere, degelijkere bewijsvoering".

Volgens Gutberlet's zienswijze, moet het boek van Dr. Rolfes aan Franschen en Duitschers voldoen, al klaagt de schrijver, met het oog op Gutberlet zelf mischien: „dat in het katholieke Duitschland de philosophische en apologetische studiën op verre na niet genoeg met

St. Thomas rekening houden"; althans deze opmerking is aan het adres van „eenige der meest begaafde apologeten en degelijkste philosophen, die in den laatsten tijd geschreven hebben en nog schrijven". Dr. Rolfes wenscht te bouwen „op het oude fundament en volgens de oude methode", zooals de Fransche Thomisten het verlangen en hij behandelt de bewijzen voor het bestaan van God — een der praeambula fidei — volgens de „speculatieve methode", welke Gutberlet zelf daarvoor de geschikste oordeelt.

De vier bewijzen voor het bestaan van God, welke Sint Thomas in het eerste deel der theologische *Summa* (Q. II, art. 3) in het kort aangeeft, en waarvan hij het eerste, dat hij het duidelijkste en het gemakkelijkste noemt (manifestior), in Hoofdstuk XIII van het eerste boek der *Summa contra gentiles* breeder uitwerkt, zijn het onderwerp van Dr. Rolfes' werk.

Daar echter St. Thomas (*C. g.* XIII) begint met de bewijzen, welke Aristoteles geeft, voorop te stellen en de scholastieke wijsbegeerte eng aan die van Aristoteles aansluit, heeft Dr. Rolfes het zich ten plicht gerekend, zoowel uit Aristoteles de ware beteekenis der termen op te diepen als uit de commentaren van den H. Thomas te achterhalen, welken zin en welke waarde de Engel der School aan Aristoteles' argumenten toekent. Ik kan hier niet in bijzonderheden treden, maar wil toch even op de moeilijkheden wijzen, die aan het bewijs „ex motu", dat Thomas nog wel „manifestior" noemt, verbonden zijn.

Het argument is in korte woorden dit: wanneer er iets beweegt, dan moet er een eerste oorzaak der beweging zijn, die zelve onbewegelijk is. Alles immers, wat bewogen wordt, wordt door een ander bewogen, maar de reeks van bewegers, die op hunne beurt de beweging weer aan anderen danken, kan niet tot in 't oneindige doorgaan. Er moet dus eene eerste iets zijn, dat wèl oorzaak is der beweging, maar zelf niet door een ander bewogen wordt.

Op de eerste plaats denkt men hier aan beweging in den gewonen zin van het woord, en dan rijst al aanstonds de moeilijkheid, hoe Aristoteles, die voor de hemelsfeer eene eeuwige beweging aanneemt, in weerwil daarvan toch als oorzaak dier eeuwige beweging een iets noodig kon achten, dat als movens immobile daarboven stond.

Men kan niet zeggen, dat Dr. Rolfes die moeilijkheid uit den weg is gegaan; want hij heeft de geheele astronomie van Aristoteles

er op nageslagen. Nu is 't waar, dat het mij meer interesseert, hoe het bewijs ex motu zou luiden, indien men het ons in de taal der tegenwoordige wetenschap vertolkte, en meen ik, dat de groote voortreffelijkheid der argumenten van Sint Thomas niet het minst daaruit blijkt, dat ze voor zulke vertolking geschikt zijn, maar over het plan van Dr. Rolfes heb ik niet te oordeelen. Daarenboven houdt de schrijver eenigszins met de nieuwere wetenschap rekening. Zoo b.v. bl. 65 met de leer der entropie; bl. 64 met die van het traagheidsbeginsel, ofschoon ik het hier met den schrijver niet volkomen eens kan worden: eene kracht, die op een lichaam gedurende één ondeelbaar oogenblik inwerkt, kan daaraan slechts eene beweging in ééne richting mededeelen; ware er nu geen weerstand, dan zou die beweging niet ophouden, maar zij zou niet eene cirkelbeweging worden, zooals Dr. Rolfes meent; daarvoor is meer noodig.

Eene tweede moeilijkheid hangt met eene andere opvatting van het woord „beweging" samen. Beweging in den zin van Aristoteles en Thomas is elke transitus a potentia ad actum, elke overgang dus van het kunnen denken tot het werkelijk denken, van het kunnen willen tot het werkelijk willen. Ook hier heeft de schrijver zijn best gedaan om eene „kerndeutsche Gründlichkeit" in zijn werk te leggen, maar is toch voorzichtig genoeg geweest om de bekende strijdvraag, die hier vooral ter sprake kon komen, stilletjes te laten rusten.

Niet zoo uitvoerig, maar gemakkelijk te volgen, is de bespreking der verdere bewijzen voor het bestaan van God: het bewijs uit de werkdadigheid der oorzaken (ex ratione causae efficientis), uit het noodzakelijke en het onnoodzakelijke (ex possibili et necessario) en uit de verschillende trappen van volmaaktheid der dingen (ex gradibus qui in rebus inveniuntur).

Het is m. i. goed van den schrijver gezien, dat hij op de theologische opvatting van Aristoteles wijst en daardoor weer te meer doet zien, dat er niets nieuws onder de zon is, en dat Haeckel en de christelijke wijsbegeerte tegenover elkander staan als Empedokles en Aristoteles, en ook dat hij een afzonderlijk hoofdstuk wijdt aan de critiek van Kant om aan te toonen, dat Kant in de *Kritik der reinen Vernunft* aan de bewijzen voor het bestaan van God alle bewijskracht ontzegt.

R. K.

Dr. Michael Schoengen. Die Schule von Zwolle von ihren Anfängen bis zur Einführung der Reformation. Th. I. Freiburg-Schweiz, 1898. XIV en 127 blz. Prijs: *f* 1.50.

't Is zeker een heugelijk verschijnsel, dat een Nederlander, studeerende aan een vreemde universiteit, het onderwerp voor zijn academisch proefschrift ontleent aan de kerkgeschiedenis van ons vaderland.

Zooveel te meer, nu dat onderwerp, ofschoon door en door katholiek, tot dusverre meestal door andersdenkenden werd behandeld. De „moderne devotie", waartoe Gerrit de Groote met apostolischen hervormingsdrang den machtigen, lang nawerkenden stoot gaf, vond haar nieuwere geschiedschrijvers voornamelijk onder Protestanten. Delprat, Moll en Acquoy hebben ten onzent, Karl Hirsche en anderen hebben in Duitschland aan die hoogst sympathische beweging der geesten en harten uitvoerige studie's gewijd. Van hun eigenaardig standpunt natuurlijk.

Het weldadige en nog altoos aantrekkelijke licht, dat van de „moderne devotie" uitging, mocht niet anders heeten dan een veelbelovende dageraad van de groote, eigenlijke Hervorming onder Luther en Calvijn. Tot hun voorloopers of wegbereiders moesten ook de Groote en zijn geestverwanten gerekend worden. Heerlijke bloesems van mystische vroomheid en overvloedige vruchten van zedelijke verheffing waren er in de diepbedorven 15e eeuw nog gegroeid aan den altijd jongen levensboom der Katholieke Kerk. Het feit liet zich niet ontkennen. Maar nu werd dat batig saldo van den balans der katholieke Middeleeuwen afgeschreven en eenvoudig overgebracht op het *credit* der nooit volprezen Reformatoren, die onder meer ook hierin bleken van *echte* profeten lijnrecht te verschillen, dat hun geest niet in de toekomst zag, maar een terugwerkende kracht moet hebben uitgeoefend!

Aan deze min of meer tendentieuse voorstelling der „moderne devotie" hebben onwillekeurig haar beste geschiedschrijvers, en met de beste bedoelingen, meegedaan. Reden ook om de historische schets van Dr. Michael Schoengen hier met een des te hartelijker welkom aan te kondigen.

Het was door een vingerwijzing van wijlen professor Acquoy, dat de jonge katholieke geleerde zijn voorliefde richtte op de beroemde

stadsschool van Zwolle, zijne vaderstad. De beminnelijke Leidsche hoogleeraar wees erop, dat de invloed van Gerrit de Groote en der „Broeders van het Gemeene Leven" op het schoolwezen der latere middeleeuwen nog geen behoorlijk geschiedkundig onderzoek had ondergaan. Toch een uiterst belangwekkende stof, niet slechts voor de kerkhistorie, maar ook voor de geschiedenis van het onderwijs [1]). Toch waren er nieuwe gegevens bekend, die over dit aan verdiensten zoo rijke arbeidsveld der Fraters een beter licht zouden doen opgaan.

Welken invloed hebben de Broeders van het Gemeene Leven, heeft de school van Geert de Groote, op het onderwijs in de 15e en 16e eeuw uitgeoefend? Ziedaar de vraag, die Dr. Schoengen zich aanvankelijk stelde. Maar spoedig bleek het onmogelijk, die vraag op eenmaal *in het algemeen* te beantwoorden. Wijselijk beperkt hij dus zijn onderzoek tot de geschiedenis van een enkele school, misschien wel de meest beroemde, waarop de invloed van Geert Groote het duidelijkst zichtbaar is: de stadsschool van Zwolle. Allicht geldt hier: „ex uno disce omnes". Wie deze analogie niet aandurft, moge het voorbeeld van Dr. Schoengen navolgen en zijn wetenschappelijk onderzoek uitstrekken ook over andere scholen, die aan de Broeders van het Gemeene Leven opkomst en bloei te danken hebben. Door zulk een analyse zal men dan hoogst waarschijnlijk komen tot de alleszins vertrouwbare synthese, dat de invloed dier eenvoudige Fraters op de ontwikkeling van het onderwijs onberekenbaar groot is geweest. Intusschen kunnen wij Dr. Schoengen reeds oprecht dankbaar zijn voor den kostelijken bouwsteen, waarmêe deze zijn eersteling onze vaderlandsche kerkgeschiedenis verrijkt. Wêer is een monografie aangewonnen, waarnaar professor W. Moll verlangend heeft uitgezien; want in zijn „Register van stoffen, aangeduid ter nadere bewerking" wordt ook vermeld: Johannes Cele en de parochieschool van Zwolle.

Het reeds verschenen eerste gedeelte van Dr. Schoengen's proefschrift bevat vier hoofdstukken. Als inleiding I de Groote en zijn werkkring te Deventer. II De stichting der school van Zwolle; de verhouding tusschen Johan Cele en de Groote; stichting der

---

[1]) Dat de belangstelling hiervoor in ons land toeneemt, bleek nog onlangs uit de studie van Dr. Kesper over het gymnasium te Gouda; vgl. *De Katholiek* (Maart-April, blz. 304 vv.).

fraterhuizen en derzelver invloed op de school. III De uitwendige organisatie onder Cele. IV De Zwolsche school na Cele's dood tot aan de opkomst van het humanisme.

De voortreffelijkheid dezer indeeling behoeft niet te worden aangeduid. Wij krijgen eerst in breede trekken een levensbeeld van Geert de Groote, den „patriarch van het gymnasiaal onderwijs", meer in 't bizonder nog den pleegvader der Zwolsche school. Ook een vluchtige schets van de zegenrijke werkzaamheid der Broeders van het Gemeene Leven en der Congregatie van Windesheim, de twee scheppingen, waarin de krachtige persoonlijkheid van Geert de Groote nog ruim anderhalve eeuw heeft voortgewerkt.

Daarna zien wij de gewone parochieschool van Zwolle langzaam groeien uit hare windselen. Zij komt tegen het eind der 14e eeuw onder het toezicht en beheer der stedelijke overheid. Tegelijkertijd — niet tengevolge van deze wijziging in het bestuur — beleeft zij haar bloeiperiode. Want gedurende veertig jaren had zij als rector den uitnemenden onderwijzer en pedagoog Johan Cele, die de Zwolsche stadsschool geheel reorganiseerde en tot een ongekende hoogte en uitbreiding bracht.

Aan Johan Cele heeft Dr. Schoengen dan ook het leeuwendeel zijner aandacht geschonken. En met volle recht. Die man verdiende eigenlijk wel, zoo niet een standbeeld, dan toch een gedenkteeken in de stad, waar hij bijna een halve eeuw lang met zijn schitterende gaven heeft gewoekerd en wier roem op de vleugelen van zijn naam is rondgedragen ver buiten ons vaderland. „Nauwelijks had hij het rectorambt eenigen tijd bekleed, of een menigte van jongelingen en knapen vloeide toe, om zijn onderwijs te genieten, en daaronder niet weinigen uit den vreemde: Brabanders, Westfalingen en Saxers, en wat opmerking verdient, ook Trierenaars, Keulenaars en Luikenaars, in wier woonplaatsen het geenszins aan schoolinrigtingen ontbrak. Zijne scholieren, wier getal doorgaans van acht honderd tot duizend sterk was, waren zonen van alle standen der maatschappij" [1]). Volgens Joannes Busch, die zelf een harer waardigste leerlingen was, „wist men aan de voornaamste universiteiten van Europa, te Parijs, Keulen, Erfurt, ja zelfs aan de roomsche curie, hoevele geletterde

---

[1]) Moll, *Kerkgeschiedenis*, II, II, 254; vgl. *Chron. Mont. S. Agnetis*, blz. 170; bij Schoengen S. 67.

mannen de school te Zwolle van zich liet uitgaan" [1]). En de kroniekschrijver van den Agnietenberg voegt misschien ietwat hyperbolisch daarbij: „Tot in de meest afgelegen streken van Duitschland is Cele's roem doorgedrongen en tot aan de grenzen der aarde verkondigen de scholieren zijne leer" [2]).

Men ziet hieruit, dat de stadsschool van Zwolle heel wat meer beteekende dan haar alledaagsche naam zou doen vermoeden. Zij moest ook wel dienen voor lagere school, waar de burgerkinderen, die zich later op den handel, op nering of ambacht zouden toeleggen, de eerste beginselen van kennis opdeden, als lezen, schrijven en rekenen (S. 88). Maar diezelfde stadsschool had bovendien een veel hoogere bestemming, welke zij, vooral onder Cele, glansrijk wist te vervullen. Haar inwendige organisatie, zooals Dr. Schoengen die thans heeft weergegeven, noopt ons tot een veel ruimere opvatting.

De school van Zwolle kan vooreerst gelijk gesteld worden met hetgeen wij onder een gymnasium verstaan. Daar werd het zoogenaamde *trivium* onderwezen, bestaande uit Grammatica, Rhetorica en Dialectica. Tevens diende zij als muziekschool. Want Cele, die onder en door zijn tijdgenooten geëerd werd als een „hervormer der kerkmuziek" en die „op hooge feestdagen evenals de koninklijke harpenaar David alle harten wist te ontroeren door zijn heerlijk orgelspel", Johan Cele vormde ook zijn leerlingen tot vaardige zangers en bekwame organisten. En wijl in de middeleeuwen, gelijk tegenwoordig, de dorpsschoolmeester doorgaans het ambt van organist waarnam, begrijpt men hieruit, dat Cele's inrichting ook diende als normaalschool, waar de aankomende onderwijzers hun opleiding kregen [3]).

Meer nog. Daar heerschte tevens de tucht van een seminarie of van een kloosterschool; niets ging den godvruchtigen Cele, die zelf uit ootmoedigen schroom eenvoudig clericus bleef, zoo na ter harte als een behoorlijke vorming der jeugdige levieten voor het heiligdom.

Een klein-seminarie dus? Ook hiertoe bepaalde zich de omvang niet van het Zwolsche leerprogram. Daar werd bovendien onderricht gegeven in de scholastieke wijsbegeerte, alsmede in sommige vakken

---

[1]) *Chron. Windesh.* 171.

[2]) Schoengen, S. 106.

[3]) Zie het voorbeeld van Ootmarsum bij Schoengen, S. 92.

der godgeleerdheid, met name schriftuurverklaring en patrologie. Daar werd zelfs universiteitsonderwijs verleend in den strikten zin des woords; de disciplinen van het *Quadrivium* waren er behoorlijk vertegenwoordigd, niet slechts in de gewone voorlezing of *lectio*, maar ook in de echt academische *disputatio*.

Na dezen propaedeutischen cursus aan de Zwolsche school te hebben doorloopen, kon iemand dan ook in korten tijd den eeretitel van meester in de vrije kunsten behalen, waarvoor anders ten minste een zesjarig verblijf aan een universiteit noodig was [1]).

Om zijn breed opgezet leerplan uitvoerbaar te maken, had Cele de school, die vroeger slechts uit drie klassen bestond, in acht klassen verdeeld. Hijzelf voerde als „magister supremus" het toezicht over alle; in de twee hoogste klassen gaven òf wel de rector òf wel hem behulpzame Parijssche doctoren les; in de zes overige werd het onderricht gegeven door meer gevorderde leerlingen, overeenkomstig het oude adagium: „docendo discimus" [2]).

Door alle geledingen der school heerschte een ijzeren discipline. Degelijke opvoeding, christelijke vorming van hart en karakter der leerlingen, was en bleef steeds het hoofddoel van geheel het onderwijs. Daarbij ging Cele in alles voor met zijn eigen onberispelijk voorbeeld. Volgens den eisch van Quintiliaan [3]) was hij „een leermeester, die evenmin zelf fouten had als hij ze in anderen toeliet".

Welk aandeel komt nu bij deze buitengewone ontwikkeling der Zwolsche school toe aan Geert de Groote en zijne Broeders van het Gemeene Leven? Aan de Groote persoonlijk behoort de verdienste, misschien wel van door zijn invloedrijke tusschenkomst Cele als rector te hebben bezorgd aan de Zwolsche stadsschool, zeker van hem in zoo voortreffelijke werkzaamheid daar behouden, aangemoedigd en voorgelicht te hebben. Een *zijdelingsche* medewerking dus. Ook de invloed, dien de Fraters op Zwolle's school hebben uitgeoefend, was niet meer dan een indirecte. Er is lang en breed over getwist, of de Broeders van het Gemeene Leven eigen scholen hielden en zelf onderricht gaven. Dr. Schoengen hoopt later te

---

[1]) Schoengen, S. 94 ff.
[2]) Sch. S. 68 ff.
[3]) *De instit. orator.* II, 2.

bewijzen, dat zulks te 's Hertogenbosch, Luik en Utrecht wèl het geval is geweest [1]). Maar te Zwolle hebben zij ongetwijfeld, evenals hun stichter Geert de Groote, slechts een zijdelingschen invloed op het schoolwezen uitgeoefend. De Fraters waren de geestelijke leidslieden zoowel van de leermeesters als van de scholieren. De geest hunner devotie doordrong van lieverlede geheel het systeem van onderwijs en opvoeding. Bovendien hielden zij te Zwolle drie convicten, waar het grootste gedeelte der leerlingen, hetzij gratis, hetzij tegen een matige vergoeding, onderkomen had en in strenge tucht werd gehouden. Daar werd ook aan menigen armen scholier een middel van bestaan verschaft in het afschrijven van boeken, een nuttige bezigheid, waartoe Groote de zijnen onophoudelijk opwekte en vrijgevig ondersteunde.

Het laatste hoofdstuk behandelt de geschiedenis van Zwolle's school na den dood van Johan Cele (1417) tot aan de opkomst van het Humanisme. Gedurende het Utrechtsche schisma verkwijnde zij en werd zij van 1425 tot 1432 zelfs geschorst. Maar spoedig bloeide zij weder op, vooral onder het rectoraat van Johan van Dalen (1432—1450). De wereldberoemde Wessel Gansfort was er eerst als scholier, daarna jarenlang als onderwijzer aan verbonden. En onder haar edelste kweekelingen worden Alexander Hegius, Rudolf Lange, Rudolf Agricola en anderen vermeld, „die zich jegens den bloei van wetenschap en schoolwezen op verschillende wijzen verdienstelijk hebben gemaakt" [2]).

Maar deze mannen behooren tot de kopstukken van het oudere Humanisme. Hunne werkzaamheid aan de Zwolsche school valt derhalve in het tweede gedeelte van Dr. Schoengen's proefschrift, dat wij met verlangen tegemoet zien.

De uitmuntende vorming, welke de schrijver aan de katholieke staatsuniversiteit van Freiburg genoten heeft, maakt allen lof over zijn wetenschappelijke methode overbodig. Hij beheerscht de zijn onderwerp rakende literatuur geheel. Ook verschillende ongedrukte bronnen zijn door hem ten nutte gemaakt. Vooral de kroniek van het Fraterhuis te Zwolle, die in manuscript op de Koninklijke Bibliotheek

---

[1]) Moll, t. a. p. 256.

[2]) Schoengen, S. 21, Anm. 1.

te 's Hage aanwezig is en reeds door professor Acquoy breedvoerig werd beschreven [1]). Toch zal Dr. Schoengen wèl doen, als hij spoedig zijn belofte nakomt en van dat merkwaardig handschrift een critische uitgaaf bezorgt. Ook hem persoonlijk kan die uitgave ten goede komen, wijl zij hem ruimschoots gelegenheid biedt, om zich toe te leggen op de wel prozaïsche, maar voor een goed historicus onmisbare eigenschap van nauwkeurigheid.

Nog eens, wij koesteren oprechte waardeering voor dezen geschiedkundigen eersteling van den Freiburgschen doctor en houden ons overtuigd, dat zijn „premier début" warme toejuiching verdient. Niet het minst wat betreft den vlotten, aangenamen verhaaltrant, waarover hij beschikt en die gunstig afsteekt bij de nevelachtige taal, waarin Duitsche geleerden bij voorkeur hun geestesproducten inkleeden. Maar de *nauwkeurigheid* der Duitschers, al gelijkt zij soms op letterzifterij, mag hier toch wel ten voorbeeld worden gesteld.

Niet alsof thans gedoeld wordt op verschillende drukfouten, onjuiste spellingen van namen, enkele verkeerde aanhalingen en dergelijke *lapsus calami*. Daartegen scherpt zich het oefenend oog van zelf; en wie durft zeggen, dat hij ze ten eenenmale vermijden kan? Maar hier wordt gedacht aan minder gelukkige passage's als bijv. op blz. 3, waar Dr. Schoengen *Deventer* (niet de bisschopsstad Utrecht) vermeldt als „die Stätte, von wo der Samen des Christenthums über die *nördliche* Hälfte des Bistums Utrecht ausgestreut wurde". Hoe weet Dr. Schoengen, dat Geert de Groote op *vijftienjarigen leeftijd* naar de universiteit te Parijs trok en daar, reeds na drie jaren studie, tot meester in de vrije kunsten werd bevorderd (t. a. p.)? De aangehaalde bewijsplaats bij Acquoy luidt een beetje anders. Over de kerkelijke beneficiën, die Groote achtereenvolgens verkreeg, heeft het *Bullarum Trajectense* (nm. 1401, 1408, 1721 en 1910) ons beter ingelicht. Oude bisschopsoorkonden als S. 28 worden vermeld, behooren aangehaald te worden uit het oudste *Cartularium van het Sticht Utrecht* door Mr. S. Muller, niet uit Dumbar en Lindeborn. Reynerus (of Reynaldus?) van Drynen werd niet in 1370 pastoor van Zwolle, maar eerst later, zooals het *Bullarium Trajectense* nm. 1907 en 2259) leert. „Der Bisschof Rudolph von Cuilenburg",

---

[1]) *Verslagen en Meded. der Kon. Acad.* (Afd. *Letterkunde* 2e reeks) IX, blz. 4—12, afzonderlijk verschenen te Amsterdam 1879.

die op S. 123 wordt genoemd, heeft onder dien naam nooit bestaan.

Zulke onnauwkeurigheden mogen het nog te leveren werk van Dr. Schoengen niet ontsieren. Maar dan laat het zich ook verwachten, dat hij, op den ingeslagen weg met denzelfden talentrijken ijver voortgaande, een eervolle plaats zal verwerven onder de kerkhistorici van ons vaderland, eene plaats, die hem zoo door roomsche als door onroomsche vakgenooten eenparig zal worden gegund.

Utrecht, 8 Aug. '98. DR. G. BROM.

Der heilige Thomas von Aquin. Leben und Lehre des Heiligen dargestellt und dem katholischen Volke, insbesondere der studierende Jugend gewidmet von P. Jordanus Jansen, Ord. Praed. Kevelaer, 1898.

In onze dagen wordt men steeds meer en meer overtuigd, dat de gezonde beginselen der wijsbegeerte bij Sint Thomas en diens school te vinden zijn; vandaar de ontwaakte ijver voor de studie van Sint Thomas, de verschillende leergestoelten, waar diens wijsbegeerte wordt onderwezen, de nieuwe en verschillende uitgave zijner werken.

Voor den jeugdigen student, die weldra in de Thomistische philosophie zal gaan studeeren, is het, om belangstelling en warmte voor den grooten Aquiner in zich te gevoelen en aldus met meer ijver voor de studie vervuld te worden, hoogst nuttig, dat het beeld van dezen christelijken wijsgeer in vleesch en been voor zijn geest staat, ep dat hij den scherpen en doordringenden blik van den Aquiner eerst in zijn oog heeft ontmoet. Hierom verdienen goede levensbeschrijvingen van St. Thomas hooge waardeering. In onze taal bezitten wij sinds jaren het hoogst degelijk historiewerk: *Het leven van den H. Thomas van Aquino, Kerkleeraar en Patroon der Studiën* van de hand van onzen professor in de philosophie van St. Thomas, p. fr. J. V. de Groot. Hoofdzakelijk naar dit werk heeft een zijner orde-broeders, P. Jordanus Jansen, een korte, maar tevens zeer zakelijke levensbeschrijving in het Duitsch bewerkt. Het is goed gezien van den schrijver, dat hij dit leven niet te uitgebreid heeft opgesteld; bij de vele studie-vakken, die een jonge student in onze dagen heeft te doorworstelen, mag men niet verwachten, dat hij nog lust en genoegen heeft, om een lange levensbeschrijving te lezen. In weinige uren ziet hij hier den grooten Thomas voor zich, in het licht van zijn wetenschap en deugd,

arbeidend in het volle leven van zijn tijd. Met warmte wordt hij vervuld voor dezen grooten kampioen der wetenschap; voor dit licht, dat zijn stralen van de goddelijke zon der waarheid ontving en over de wereld uitzond; voor dezen man, die nog meer door het bidden van het *Ave Maria* en een blik op het Kruis de waarheid leerde kennen dan door het navorschen van allerlei wijsgeerige geschriften, ofschoon hij ongeloofelijk vele geschriften heeft doorzocht. Begeerig wordt hij om kennis te maken met Sint Thomas' wetenschap en met de methode, welke hij in zijn bewijsvoeringen volgde. Bij de studie der philosophie zullen dan ook de uitspraken van Sint Thomas indruk maken op zijn geest. Hij is bij diens citaten, hetzij uit zijn hoofdwerken, hetzij uit zijn kleinere werken, geen oningewijde. Het historisch ontstaan van vele heeft hij met een enkel woord vernomen. Dit leert studieboeken liefhebben. Hij heeft in dit boek geleerd de *Summa theologica* open te slaan en er den weg in te vinden, en hij weet, dat er behalve diens beide *Summa's* nog veel andere werken van Thomas zijn, als zijn wereldberoemde *Catena aurea*, *Quaestiones disputatae*, *Quotlibeta* (korte behandelingen van strijdvragen) enz.

Hoe hoog wij dit boekske ook waardeeren, moet ons toch een enkele aanmerking uit de pen. De schrijver spreekt op bl. 62 over Thomas' lievelingsidée, den *actus purus*, maar verklaart niet wat hij hierdoor verstaat. Dit had met een paar woorden moeten geschieden. Zoo ook vermeldt hij (bl. 110 en 111) verschillende strijdvragen, die tot de „quotlibeta" behooren, maar bij geen eene geeft hij de oplossing. Dit geeft den leerling geen rust. Ook hadden wij bij de inhoudsopgave liever een zakelijke aanwijzing van den inhoud zien aangegeven dan telkens het verschil van verblijfplaats. De schrijver geeft veel meer dan de bescheiden inhoudstafel ons maar eenigszins doet verwachten. Zulk een zakelijke aanwijzing zou ook de verdienste hebben, dat de leerling het boekje niet behoefde te doorbladeren om te zien, wat door sommige werken van St. Thomas wordt verstaan.

Deze kleine opmerkingen werpen slechts een geringe schaduw over den arbeid van den schrijver. Ieder student, die zich voor de philosophische studiën voorbereidt, zal met veel genoegen en veel vrucht deze korte en zakelijke levensbeschrijving van St. Thomas lezen.

J. H. A. Thus, pr.

St. Bavo's Lied „van den Wijngaard" in zeven zangen door P. M. Bots R. C. Pr. Leiden. G. van Brussel, 1898.

Toen kort geleden, bij het gouden jubilé van Haarlems Kerkvorst, de plannen eener kathedrale kerk tot ontwikkeling en uitvoering kwamen, sneller dan in vorige eeuwen misschien ooit overwogen was, verscheen een machtige verbeelding aan den dichter van het hierboven vermeld lied. Die verschijning liet bij 't heengaan een schets van haar wezen ter herinnering, en de dichter week reeds voor geen moeilijkheden meer. Op 't zelfde oogenblik was hij aangevangen met den arbeid, min of meer naar den aard van Alexander, die het welslagen zijner grootste ondernemingen hieraan toeschreef, dat hij de uitvoering onmiddellijk aan het plan had verbonden.

Om eenigermate met den dichter mede te gevoelen, denke men aan de nieuwe „St. Bavo", die statig oprijst, terwijl de oude verweesd staat van hare roeping. Men denke aan de parabel van den huisvader die een wijngaard had geplant; aan de trouweloosheid der dienaren; aan het woord der toehoorders: „Hij zal zijn wijngaard verhuren aan andere akkerlieden, die hem de vruchten zullen leveren op hare tijden". Men denke aan de hooge uitverkiezing van dien wijngaard; en dan aan het lied van Isaias:

„Dies zal
Hun wortel ter vermolming wezen
Hun bloem, der oogen lust voor dezen,
Als stuifzand zwirlen over 't veld" [1]).

Kortom men denke aan geheel de lijdensgeschiedenis der Roomsche Kerk van ons vaderland. Maar men zij ook indachtig, hoe Vondel komt aankloppen en verlof vraagt zijn profetisch lied van opbeuring te zingen, als het machtig „Consolamini" van Jeremias; en daarna weder aan de verschijning van Broere, zoo krachtig en teeder als de gloed van een dichterlijken dageraad; eindelijk aan de glorie dezer laatste jaren, en aan de „Altijd-durende Aanbidding" door Haarlems Kerk den goddelijken Bruidegom gebracht: „Kom laat me een lied voor mijn Geliefde zingen".

Bij de uitvoering van dit plan heeft zich, zooals in de „aanteeke-

[1]) Vertaling van G. Jonckbloet S. J.

ningen" wordt beduid, een onoverkomelijke moeilijkheid voorgedaan. „Houd de muze der gispende tragaedie nog een wijl van het tooneel verwijderd", zoo heeft 't den dichter toegeklonken, gelijk Horatius aan Pollio schreef, toen deze den burgerkrijg van Metellus' consulaat zou behandelen. Het gold ook in dit lied niet zelden een strijd van burgers tegen burgers, en de vreeze, dat het „smeulend vuur onder bedriegelijke asch verborgen" op nieuw kon worden aangewakkerd, heeft den schrijver terug gehouden van die levendige kleurschakeeringen, waarin de dichterlijke verbeelding zich anders zoo gaarne vermeit.

Maar dit lied bezingt niet enkel die dagen van strijd en lijden; de historie van vele eeuwen trekt ons voorbij, of liever, zij staat daar nu als in rijke groepeering ten tooneele gevoerd: wat door den afstand der eeuwen gescheiden werd, ter weêrszijde naar den voorgrond saâmgeroepen; de figuren van den strijd en van het lijden, de verwachting, de liefde, soldaat, kunstenaar, en hoevelerlei uitdrukking dan ook, toch één in het opzien naar de rijzende glorie van St. Bavo. En 't is alsof bij die verschijning een stem uit het Evangelie ons langzaam de parabel doet verstaan van den huisvader, die een wijngaard had geplant.

Doch het zij ons geoorloofd naderbij te treden, de afwerking der onderdeelen, de proportiën van het werk meer nauwkeurig te beschouwen.

Horatius zegt, dat de dichters van Latium zich glorie konden verwerven, zoo groot als de glorie van Rome's wapenen, indien zij zich niet lieten afschrikken door het tijdroovend werk van den fijneren steekbeitel. Zeer sprekend is deze vergelijking, aan de beeldhouwkunst ontleend. De beeldhouwer begint zijn werk met vrij krachtige slagen en stooten, totdat wel spoedig uit de schors der materie de gedaante zijner verbeelding oprijst. Houding en gebaar, de zwier van het kleed en zijn plooien, de trekken van het gelaat, kortom het beeld in zijn deelen en onderdeelen is voltooid. Maar over de onderdeelen heerscht een zekere eenvormigheid: de rechte lijn, het gebroken vlak, hier scherp, daar stomp, maar overal hoekig weggestoken. Het oogenblik is dan gekomen om fijner gereedschap ter hand te nemen; en de arbeid vereischt veel smaak, veel keur, veel geduld. Indien wij nu dit woord van den grooten kunstrechter op het *Lied van den wijngaard* willen toepassen, zal men wellicht aanvoeren

dat deze dichter gezongen heeft, om aan den drang zijns harten te voldoen; niet om zich de glorie der menschen, laat staan een glorie als van Rome's wapenen te verwerven. Men kan ook aanvoeren, dat het nog eens en nog eens en tot „tienmaal op den nagel verbeteren" eenvoudig onmogelijk is, indien de tijd voor een gelegenheidsgedicht even snel voorbijvliegt als het werk van gliphei en stoomtakel. Men kan opmerken, dat Horatius op een andere bladzijde een degelijke gedachte zonder veel kunstkeurigheid, een goede karakterteekening zonder veel bevalligheid boven welluidende beuzelarijen verkiest. Doch, wil men, dat dit alles een haastige bewerking zal billijken, het neemt niet weg, dat de verzen er den eigenaardigen stempel van dragen.

Het is volstrekt geen slechte dunk, als wij ons den lezer al te ongeduldig voorstellen, om de volledige uiteenzetting van deze bewering te volgen; geen werk zoo prozaïsch als zulk een bespreking van poëzie; daarom moge hier deze enkele opmerking volstaan, dat de dichter over het algemeen te veel medeklinkers samenbrengt, en te dikwijls gebruik maakt van dezelfde wendingen en dichterlijke vrijheden. Het behoort tot de dichterlijke vrijheden, het onderwerp van den zin een minder gewone plaats te geven, als in deze verzen: „Vaak Judas kust, Herodes spot" — „Waart dus Gods feestbruid, Bavo, gij!" — „Aan 't dierbaar volk wou zelf hij geven" enz. Deze eigenaardige omzettingen zijn op zich zelf niet te veroordeelen; niet zelden hebben zij een aangenaam, verrassend effect; doch naar ons inzien is er veel te veel gebruik van gemaakt. Dit kan ook gezegd worden van enkele herhalingen en van een ongewone persoonsverbeelding [1]). Voegen we hier ook bij, dat de vorm der exclamatie niet zelden voorkomt, waar de zin deze niet vereischt. Nog eens, deze wendingen en figuren zijn geoorloofd, maar zij kunnen tegelijkertijd gebruikt worden als middel om het vers gemakkelijker in den vorm te dwingen, de eerstgenoemden om een klemtoon te verleggen en een open plaatsje te vullen, die persoonsverbeelding om een lidwoord, de exclamatie om een hulpwerkwoord aan zij te

[1]) Voorbeelden van herhaling: „Des Heeren Bruid, *zij* werd gezonden" — „Blijf, wereldfaam, blijf hoog *gij* melden". — Voorbeelden van persoonsverbeelding: „'t Geldt *Zuiderzee* en 't geldt ginds Alkmaars veste" — „*Lombardenschaar* treedt naast het Duitsche vaan".

zetten. Te veel gebruikt, maken zij den indruk, alsof het vers voorloopig zoo geplaatst was, om later met meer nauwkeurigheid te worden herzien. In onze dagen komt dit misschien nog meer uit, omdat velen der nieuweren groote zorg aan de techniek van het vers besteed hebben. Hoe men ook denke over hun richting en over veel eigenaardigheden, wie zou het willen afkeuren, als zij zooveel mogelijk de herhaling vermijden van hetgeen door veel anderen reeds eens in denzelfden of bijna denzelfden vorm geschreven werd, en ook bij den versbouw een bijzondere keurigheid in acht nemen? In dit opzicht wijken zij ook niet af van het voorschrift der oude kunstrechters, die wegens de sierlijke verschijning der Grieksche muze gaarne bij deze buren te leering gingen.

Daar de dichter van het *St. Bavo's lied* zelf verklaart de klassieke school te volgen, moet het niet verwonderen, dat hier telkens aan de regels der oude dichtkunst wordt herinnerd.

De meesten dezer regels zijn nauwkeurig in acht genomen. Bij zooveel verscheidenheid van figuren blijft de eenvoudige eenheid zonder verwarring bewaard. Niettegenstaande de groote uitgebreidheid van stof, heeft de dichter zich bij de keuze en schikking der deelen niet laten verleiden, zelfs niet door de boeiende legende, om ook maar een oogenblik op zijwegen te vertoeven. Nergens verraadt zich het streven om een bloempje ter wille van het bloempje te beitelen, of om, zooals Horatius zegt, een cypres te schilderen bij het tafereel van de schipbreuk. Overal oordeelkundige gematigdheid en orde; kortom een beeld en beeldengroep van degelijke proportiën.

Zelfbeheersching is een der schoonste eigenschappen voor den kunstenaar. Een werk van zelfbeheersching draagt meer bijzonder den stempel der waarheid; houdt alle ijdele pretentiën op een afstand; weerspiegelt het duidelijkst de vormen van zijn ideaal; vermenigvuldigt de verbeeldingen en daarmede het genot van den aanschouwer. Een werk van veel zelfbeheersching is ook het *St. Bavo's Lied „van den Wijngaard"*.

Moge St. Bavo den zanger loonen.

W. G. F. Snickers.

Hilda van Suylenburg, door C. Goekoop-De Jong van Beek en Donk.

Mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk verhaalt ons in haar lijvigen roman, met hier en daar eenigszins modern getinte, gewoonlijk goed loopende zinnen, de lotgevallen van Freule Hilda van Suylenburg, nadat deze, door den dood haars vaders genoopt, haar intrek heeft genomen in de woning van haar oom van Starren in den Haag. Daar wordt de begaafde jonge vrouw, die van haar hoogbeschaafden vader eene zeer alzijdige en ontwikkelende opvoeding heeft genoten, maar, al heeft zij ook jaren lang met hem gereisd, weinig in wat men noemt „de wereld" heeft verkeerd, plotseling geworpen in het midden van den kring dier menschen, voor wie uitgaan, visites ontvangen en afleggen, diners, bals en andere amusementen meemaken hoofdzaak is, en waar intellectueele ontwikkeling alleen gewaardeerd wordt, voor zooverre deze de samenleving overtrekt met een vernisje van over alles te kunnen babbelen. Haar tante is een wereldsche vrouw, haar nichtjes volgen mama daarin ijverig na en spannen al hare krachten in om buit te behalen in de *chasse au mari*. En nagenoeg alle personen, welke Hilda in den kring harer familie ontmoet, gaan geheel op in het leven, waar men het erg druk meent te hebben met nietsdoen.

Hilda gaat aanvankelijk meedoen aan het leven vol verstrooiing, dat hare nichtjes leiden, maar, na de eerste wintercampagne niet zonder „succes" te hebben meegemaakt, daar haar uiterlijk even goed ontwikkeld is als haar geest, voelt zij met groote zwaarte de leegheid van dat bestaan op zich drukken, en verlangt zij naar een beter, gezonder leven, waar het meisje het niet als het hoogste moet beschouwen een man in den val te lokken, zooals Eugénie en Corry van Starren, of waar zij bij gebrek aan gemoeds- en geestesleven verstrooiing gaat zoeken in zingenot als Ottilie van Heemeren, om ten slotte niets anders te bereiken dan een steeds grooter wordende ontevredenheid met alles en allen.

Een huwelijksaanzoek, waardoor zij een „schitterende" partij kan maken, slaat zij af, omdat zij alleen uit ware liefde wil trouwen, en als zij enkele „hooggestemde" vrouwen ontmoet, Mevrouw Cranz van Rozenhagen, Marguérite van Arkel en *last, not least* Doctor Corona van Oven, die ijveren voor vrouwenemancipatie, voor het recht der vrouw zich te ontwikkelen naast den man, zich een eigen, nuttig

bestaan te verwerven en zich vrij te maken van de knellende wetten, die door de mannen gemaakt zijn om de vrouwen er onder te houden, sluit zij zich met groote geestdrift bij haar aan.

De schrijfster heeft het boek gemaakt tot een echten strekkingsroman, al leest het werk gemakkelijk en al is het hier en daar vrij goed geschreven. Wanneer we na de lezing eens rustig gaan zitten overwegen, dan zien we, dat alle personen kunnen worden geëtiquetteerd, dus typen zijn van een geheele klasse.

Daar zijn Mevrouw van Starren en Mevrouw de Mureaux, de zelfgenoegzame, domme wereldmama's, die dochters uit te huwen hebben. Daar zijn Corry en Betty, Valérie en Eugénie, de wufte jonge meisjes, die naar niets anders uitzien dan naar een *goed* huwelijk, dat zij met alle mogelijke en onmogelijke, geoorloofde en ongeoorloofde middelen trachten te bereiken. Hier vertegenwoordigt Betty meer het schaapachtig, Corry het coquette, hatelooze, en Eugénie het hartstochtelijke genre. Daar is Ottilie van Heemeren, de sensueele vrouw, die met alle mannen amourettes aanknoopt; Mevrouw van Rozenhagen, de philantropie-beoefenende oude dame, voor wie de nieuwere ideeën echter niet zoo veel afschrikkends hebben; Mevrouw Pankaert, de verarmde adellijke dame, die voor haar zoon Charles, den luchtigen, vroolijklevenden student, alles overheeft, doch haar dochtertje Isabella maar laat asschepoesteren; Gladys van Praege, die in haar huwelijksbootje reeds lang schipbreuk leed, maar toch voor het oog der wereld dat nog tracht te verbergen; Bertha Wendelings, die het slachtoffer wordt van den afkeer, dien de wereld koestert voor vrouwenemancipatie; Marietje Roerade, niet minder ongelukkig door haar te goedgeloovig luisteren naar liefdewoorden vol beloften enz. enz.

Die figuren spreken vaak natuurlijk en bewegen zich dikwijls alsof het levende menschen waren. Maar dan komt er plotseling een wending in het gesprek en ze beginnen te oreeren over alles en nog wat, over maatschappelijke en politieke toestanden en levensphilosophie, en we hooren Mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk, die haar theses verdedigt, en laten we er terstond bijvoegen, vaak niet kwaad verdedigt.

Hilda van Suylenburg wandelt rond tusschen al die menschen, en, half gedreven door anderen, half uit eigen aandrift, komt zij er toe, te willen breken met het leven van sleur en nietsdoenerij,

dat zij bij haar oom leidde, en besluit, op aansporing van de ideale Corona van Oven, te studeeren in de rechten. Ondanks allerlei tegenstand volvoert zij haar plan, ontmoet in Maarten van Hervoren een man even hooggestemd van geest en fijngevoelig van hart als zij zelf, en aan het slot van het boek presenteert ons de schrijfster triomfantelijk: Mr. Hilda van Suylenburg, de talentvolle verdedigster van de rechten der vrouw, de gelukkige echtgenoote van Maarten van Hervoren en de zalige moeder van een dochtertje, dat zij „in een machtig gebed zonder naam en zonder woorden, maar waarin haar sidderende ziel, vrijgemaakt van de kleine menschelijke banden van willen begrijpen en vragen, zich hoog ophief in jubelende vreugde, in dit extatisch geluksmoment van dankjuichend gebed, wilde wijden tot het hoogste, opdat ook dit eenmaal een tipje zou mogen dragen van de eeuwige Banier, die al de grootsten en edelsten onder ons hebben gevoerd, de Banier van hooge Gerechtigheid en Liefde".

* * *

Ook op dit werk is toepasselijk, als op alle emancipatieromans, wat de referent in *The Review of Reviews* van December j.l. zei, sprekende over Sarah Grand's jongsten roman: „It is full of material for thought and discussion". En dat is trouwens evenzeer te zeggen van het geheele feminisme. Het boek biedt stof genoeg tot ernstige overweging, maar ook stof genoeg tot krachtige bestrijding. Het geeft ons meermalen gelegenheid de schrijfster ons compliment te maken over haar talent en haar goed inzicht in veel zaken, maar minstens even vaak moeten wij met klem opmerken, dat zij naar onze meening den bal misslaat, dat zij wel oog heeft voor eenvoudige zaken van practisch en direct voor de hand liggend belang, maar dat zij, waar het er op aankomt werkelijk de diepte te peilen van de vele wonden, door haar blootgelegd, te kort schiet. Een mengelmoes van waar en onwaar, van juist opmerken in de gevolgen en van mistasten in de oorzaken, van grondig blootleggen van de kwaal en van onnadenkend grijpen naar een panacee, dat, als het goed onderzocht werd, geen geneeskracht zou blijken te bezitten! En daarom kunnen wij niet instemmen met het talrijke koor van verheerlijkers, die alom den lof van *Hilda van Suylenburg* verkondigen, die de lezing er van aanraden aan alle vrouwen en mannen, die juichen bij elken nieuwen druk van dit evangelie der vrouwenwereld, en van de lezing en herlezing van dit

werk eene wedergeboorte verwachten ten zegen van ons vaderland.

Integendeel. Wij noemen de strekking van het werk *slecht*. Juist òmdat er zoo heel veel waars in voorkomt. Juist òmdat de schrijfster met talent tal van misstanden aanwijst en geeselt. Juist òmdat het boek zoo heel veel waarheid bevat, is het een gevaarlijk boek!

Want niet alleen dat er tusschen die waarheid leugen schuilt — Mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk zie hier, bidden wij, geen onheuschheid in! — maar er is nog méér waar dan de waarheid, die de talentvolle schrijfster hier aan Nederlands vrouwen en meisjes, als de eenige, voorstelt en, als de eenige, afbrekend critiseert; er is nog een maatschappij naast de door haar geschilderde, die andere principen heeft, aan hooger moraal gelooft, naar hooger moraal tracht te leven; en al moge die maatschappij vaak veel invloed ondergaan van de door Mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk geschilderde, en dus menigmaal de gebreken daarvan overnemen, diè gebreken zijn van diè maatschappij niet noodzakelijke bestanddeelen, maar daarin binnengedrongene; die maatschappij moet niet noodzakelijk slecht zijn, maar bestaat om zoo goed mogelijk te wezen en streeft er vaak naar zoo goed mogelijk te worden, daar zij inziet, waarom zij goed moet zijn, en daar zij weet, wàar de middelen te vinden zijn om goed te worden.

De maatschappij door de schrijfster geschilderd is de ongeloovige, de door ons bedoelde „de geloovige".

Voor ons, die weten, stellig en vast weten, èn door de openbaring èn door de ware wetenschap, dat een maatschappij zonder geloof onmogelijk die volmaaktheid kan bereiken, welke op deze wereld bestaanbaar is, voor ons is het duidelijk, dat zoolang Mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk met hare zusteren de oplossing der groote vrouwenvraag gaat zoeken zonder zich te laten voorlichten door het licht des geloofs, zij dè oplossing niet vinden zal. Zeker er komen in *Hilda van Suylenburg* theoriën voor, die spreken van schooner toekomst, van dè ware verhouding tusschen man en vrouw, van het wezen der liefde enz., welke de onervarenen schoon en waar schijnen en zeker niet zullen nalaten indruk te maken en bekeerlingen te verschaffen voor het feminisme. En wij gelooven graag, dat de schrijfster en hare bekeerlingen te goeder trouw zijn en niets anders zien, dan hetgeen zij zeggen te zien, en nergens anders redding van verwachten dan, waarvan zij die nu

voorspellen. Wij willen gaarne gelooven aan haar goede trouw, maar daarmee wordt wat onwaar is nog niet waar.

De groote fout, die zoovelen begaan, als zij critiek uitoefenen op economische en politieke toestanden van den tegenwoordigen tijd werd ook door Mevrouw Goekoop bedreven. Zij verwarren z e d e n met z e d e l ij k h e i d; g e w o o n t e n, door langdurig gebruik in bepaalde klassen of zelfs in een geheele maatschappij heerschend geworden, soms zelfs wettelijk gesanctionneerd, met m o r a a l. Zij verwarren het t ij d e l ij k e, t o e v a l l i g e, met het b l ij v e n d e, s t e l l i g e. Wat bestaat *ondanks* de hoogste wetten door godsdienst en moraal uitgevaardigd, wordt door hen verklaard te zijn *krachtens* die wetten. En nu, besloten storm te loopen tegen de heerschende toestanden, de oude ideeën door nieuwe te verdringen, het verkeerde te vervangen door het goede, wenden zij hun aanval tegen de *moraal, ondanks* welke de gewraakte misstanden in de maatschappij zijn gekomen. En zij zoeken het nieuwe leven te stichten op grondvesten, waartoe de fundamenten van het oude geloof, van de oude moraal niet mogen dienen.

„De sociaal-democratie zal ook de vrouwenkwestie oplossen, en buiten haar is geene oplossing dier kwestie mogelijk", orakelt Cornélie Huygens. En een andere vrouw verlucht even plastisch onze bewering, als zij zegt: „Den man economisch gelijk worden zal de vrouw nooit zonder vele wijzigingen in de wet en zonder omverwerping van de bestaande moraal" [1]).

* * *

Zooals wij zeiden, ook mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk — ik durf haar niet bij den naam haars mans alleen noemen, al is de hare ook nog zoo lang — ook zij huldigt deze begrippen. Zij waagt zich in haar opgangmakend boek aan meer dan zij kan. Zij wil vragen oplossen, waarvan de eenige oplossing reeds lang gegeven is, terwijl zij die eenig ware oplossing negeert. Waar zij de feiten geeft, is zij meestal schrikbarend waar; als zij op bloot stoffelijk standpunt blijft en bij voorbeeld de vraag behandelt, of vrouwen zich al dan niet mogen toeleggen op het uitoefenen van bedrijven, het bekleeden van waardigheden, waardoor zij op een behoorlijke wijze in haar onderhoud en vaak dat harer familie kun-

[1]) Elise A. Haigton in *Nederlandsche Spectator* (2 Juli 1898, blz. 212).

nen voorzien, zullen weinigen haar ongelijk geven, al is het waar, dat ook in deze zaak overdrijven en roekeloos voortijlen gevaarlijk zijn [1]).

Waar zij met betoog en met verhaal verlangt, dat er één moraal gelde voor den man als voor de vrouw, zal niemand haar ongelijk geven. Integendeel, als de schrijfster beter op de hoogte was van haar onderwerp, zou zij weten, dat dit steeds door de Katholieke Kerk geleerd is. Wat voor de vrouw zonde is, is het daar niet minder voor den man. De bewering, dat dit niet zoo is, zal zij nooit uit den mond van echte Katholieken hooren, wel uit die van niet-geloovigen.

Maar de fout van mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk is ernstiger. Zij wil wat zonde is, niet langer dien naam geven, zij wil wat een onverbreekbaar sacrament is, tot een willekeurig te verbreken, tijdelijk contract maken. Zij vindt het immoreel, niet dat twee personen, waarvan de eene gehuwd is, eene liefdesbetrekking aangaan, maar wel, dat die twee niet den derden persoon, die hun verlangens in den weg staat, kunnen elimineeren. Die derde persoon, in casu Frank's echtgenoot, wordt overgoten door den toorn van de auteur en hare spreektrompetten in het boek, omdat zij haar huwelijk met Frank niet wil ontbonden zien. Die vrouw is onbeduidend, die vrouw is Frank een voortdurende ergernis, die vrouw bemint in hem eigenlijk alleen zichzelf, omdat zij het heerlijk vindt de echtgenoote van een beroemd kunstenaar te zijn, die vrouw bedriegt haar man.... maar wat doet Frank anders, die toch een vrije daad stelde, toen hij haar trouwde? Want al was daar koppelarij bij in het spel, hij was toch vrij en had, als hij een man van karakter was, zich toen niet moeten laten overhalen tot een daad, waarvan hij nu zelf de gevolgen niet wil dragen. Of is in mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk's stelsel in het vervolg de mensch niet meer verantwoordelijk voor zijn eigen handelingen, zoodat de gevolgen daarvan op hem zelf drukken?

---

[1]) Ik beroep mij voor dit beperkende zinnetje op den zeker niet van anti-feminisme noch van anti-socialisme verdachten heer P. L. Tak, wiens artikel in *De Kroniek* van 17 Juli j.l. wel de overweging waard is. Ik citeer daaruit o. a.: „Maar nu is het wel in confesso dat het sexe-belang in de arbeidende klasse veel geringer is, en dat waar het zich in concurrentie van vrouwen-arbeid tegen die van mannen openbaart, het resultaat is, dat zeer ten nadeele van de gansche klasse, de loonen worden gedrukt" enz.

Of pleegt Frank, die met een andere dan zijne door hem *wettig* gekozen vrouw eene liefdesbetrekking onderhoudt, minder overspel dan zijn echtgenoote, al noemt de auteur die liefdesbetrekking nog zoo ideaal? Is het alleen de d a a d die kwaad is, of ook reeds de w i l? Want Frank moge nog zoo smalend spreken van „het zelfgemaakt wetboekje der menschen, dat zooveel beneden de eeuwige wet van de Liefde staat" (bl. 145) de liefde, die de tooneelspeler hier de eeuwige noemt, is de eeuwige niet, is daarvan een caricatuur.

Het is niet moeilijk met groot vertoon van pathos uit te varen tegen wat wij verkeerd noemen, 't is heel gemakkelijk zelfs, als het maar met zelfbewustheid wordt gedaan. Dan zit de groote menigte ons met open mond aan te staren, vooral, als we maar erg smalend spreken van onze tegenpartij, en maar heel hoog opgeven van de heerlijke toekomst, die wij zullen brengen, „de hoogere moraal dan die van 'n verouderd menschenwetboekje" (bl. 150). Maar de vraag is, of al die beloften vervuld kunnen worden, en of al die feiten werkelijk bestaan of niet. Als Corona van Oven bij alles, wat ze op bl. 155 al zoo beweert gezien te hebben, ook eens van heel nabij het katholieke leven had gezien, eens thuis ware geweest in een echt katholiek gezin, verkeerd hadde met katholieke religieusen, dan zou zij anders spreken dan zij deed. Wat de schrijfster Maarten van Hervoren op bl. 453 in den mond legt, dat „zooveel meisjes in een of ander huwelijk geborgen worden, zonder zelfs 'n vermoeden te hebben, wat het is om een kleine menschenziel te helpen groot en goed worden", kan met een kleine wijziging op haar zelf worden toegepast, als wij zeggen: dat mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk hier als wereldhervormster wil optreden, zonder zelfs 'n vermoeden te hebben wat het eenige en allernoodzakelijkste middel is de menschheid groot en goed te maken.

* * *

Het is jammer, dat de schrijfster niet haar werk gedoopt heeft naar de andere hoofdpersoon, welke er in voorkomt, en die naar onze meening beter de beteekenis van het boek zou hebben weergegeven. Dat is Doctor Corona van Oven, de moderne vrouw, in tegenstelling met Hilda van Suylenburg, die nog moderne vrouw moet worden, en die ons, als ze „af" is, nog maar heel even op een erg gunstig oogenblik wordt vertoond. Wij zien haar in hare ontwikkeling, we

volgen haar, als ze uit het verweekelijkende leven in het huis haars ooms verlangt naar krachtiger bestaan en zich aansluit bij die vrouwen, welke maatschappelijken arbeid leveren, uitgaande van de in zich zeer ware stelling, dat ieder individu tot den maatschappelijken arbeid, die het best aan zijn aanleg en omstandigheden beantwoordt, verplicht is. Doordat Hilda ons zoodoende sympathiek wordt — en waarlijk de auteur heeft niets verzuimd, wat haar aantrekkelijk kon maken — werkt het boek alweer niet zuiver. Wie zich nog ontwikkelt, wekt daardoor reeds belangstelling en hoop. We kunnen dan altijd hopen op een steeds beter wordenden toestand, op meerdere volmaking van de zich ontwikkelende persoon. Even moeilijk als het is een beslist oordeel te vellen over een huis, dat nog in aanbouw is, even moeilijk is het in Hilda van Suylenburg de toekomstvrouw te beoordeelen. Daarvoor is beter geschikt Corona van Oven, de vrouwelijke dokter met haar drukke praktijk, haar aantrekkelijk uiterlijk en haar edel gemoed. Er valt niet aan te twijfelen, dat Mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk in haar een voorbeeld heeft willen geven, dat door alle jonge vrouwen diende te worden nagevolgd. 't Loont daarom de moeite haar eens nader te bekijken.

Dokter Corona van Oven, de modearts der dames in dit boek, is een vrouw bezield met de meest edele gevoelens. Zij vat haar beroep niet enkel op als een geldwinning, maar als een verheven taak. Het lijden der menschheid verlichten, zoowel het moreele als het physieke, is de roeping, waaraan zij met al haar talenten gehoor geeft. In dit opzicht onderscheidt zij zich m. i. niet van de groote meerderheid der mannen-dokters. Bovendien ijvert zij, waar het met goed fatsoen mogelijk is, voor de vrouwenemancipatie, de ontwikkeling der vrouw op economisch en politiek gebied. Wat zij er precies mee bedoelt, valt haar echter moeilijk te zeggen, blijkens de talrijke, telkens anders geformuleerde definities, die zij op aandrang harer vriendin Marguérite van Arkel geeft. Godsdienst bezit zij niet. Wat de auteur ons van het godsdienstig leven harer tendenzfiguren (dat zijn alle personen in het boek) meedeelt, bepaalt zich tot het een enkelen keer „vouwen der handen als in onbewusten drang naar gebed" (bl. 173), het bezitten van een Bijbel, waarin Hilda zoo nu en dan bladert, en het soezen over geloofsvragen, waar van positieve kennis al heel weinig blijkt, maar waar een soort moderne philosophie,

met een religieus tintje gekleurd, al heel wat hoogs schijnt. Dan lezen wij knalzinnen als: „Het groote leven ingaan troostend, helpend, reinigend en daardoor komen tot zelfvolmaking, d. i. zelfverwezenlijking en zoo naderen tot God" (bl. 291). Of: „*Mooiheid* in *lijnen en vormen en klanken en kleuren en woorden* noemen wij *kunst*, en *mooiheid* in *gedachten* en *gevoelens* en *daden* noemen wij *Deugd!* en daarom zijn deugd en kunst ten slotte eigenlijk voor wie het leven rijk en breed wil opvatten, twee woorden met éénzelfde beteekenis, d. i. *Liefde tot volmaaktheid*" (bl. 366). Zeker erg begrijpelijk voor de groote menigte! Met zulke tirades worden de gewone middelsoortlezers van dezen roman overbluft, terwijl zij, die nog in een reeds bestaanden godsdienst heil zouden wenschen te zoeken, even worden terechtgezet met dit zinnetje (op bl. 275): „Wat was het toch, dat men in bloed en tranen twistte over dogma's en geloofsartikelen, en dat *geen* van de gemeenten, die zich naar Christus noemen, zijne eenvoudige liefdevoorschriften opvolgt?"

Zinnen als deze zijn de giftdruppels, die den lezer van *Hilda van Suylenburg* telkens worden toegediend, en die, als ze te goeder trouw zijn neergeschreven, wat wij nu wel eens willen aannemen, bewijzen, dat de auteur hier over zaken spreekt, waarvan zij totaal geen studie, wij bedoelen: geen onpartijdige grondige studie, gemaakt heeft. Of dit doorslaan en maar-raak-redeneeren haar zaak bij velen sympathie zal bezorgen, is op zijn minst twijfelachtig! Hoe gaarne ik voor mij persoonlijk aanneem, dat de vrouw even goede verstandelijke vermogens bezit als de man, de meeste uitingen van den laatsten tijd hebben mij wel getoond, dat zij het tot rustig wijsgeerig denken nog zelden gebracht heeft [1]).

[1]) Wie geregeld het orgaan der feministen *Vrouwenarbeid* las, zal het met mij eens zijn, dat daar rijp en groen door mekaar te vinden is. Van diep doordenken, zonder hartstocht of vooringenomenheid, geeft het in dat blad behandelde zoo goed als geen bewijs. Men begrijpt, dat ik hier niet op het oog heb de alledaagsche berichtjes, maar de verslagen der congressen, en die verhandelingen, waar gezocht wordt of heet te worden naar den oorsprong van misstanden in de maatschappij of naar verbetering daarvan. Ik verwijs niet naar een bepaald nummer, maar naar de geheele reeks. Deze Haagsche dames hebben met haar doorslaan, waarbij het beslist ongeloovige van haar streven duidelijk uitkwam, de door haar verdedigde zaak bij verstandige menschen meer kwaad dan goed gedaan.

Dr. Corona van Oven kan het, als al de lui uit den roman, wel stellen zonder geopenbaarden, op dogma's berustenden godsdienst. Zij heeft daarvoor in de plaats deze „kinderlijk eenvoudige levensphilosophie, die haar door zoo heel veel leed had heengedragen: dat alle ellende tot hoogere volmaking dient, al wordt zij er dikwijls niet voor gebruikt" (bl. 173).

Hoe brengt Corona van Oven, de hooge, edele vrouw, het toonbeeld voor allen, die haar kennen en tot haar opzien als de sterke, van wie kracht uitgaat om de zwakken te steunen, hoe brengt zij die levensphilosophie, waaruit, werd zij consequent toegepast, toch terstond de resignatie moet voortvloeien, in praktijk? Zoolang het betreft het lijden van anderen, gaat het wel, zij houdt het hen voor, dat werken en strijden noodzakelijk is en verheft. Maar toch van lijden, dat loutert en reinigt, dat, kwaad als het is, de brenger wordt van grooter goed, dat, het aardsche leven drukkend, later wordt vergolden door hooger eeuwig leven, is bij haar geen sprake, en alleen in den mond eens christens heeft de bedoelde zin beteekenis en waarde. En als het lijden haar zelf treft, hoe zwak blijkt dan haar voorgewende kracht. Als de man, dien zij liefheeft en die haar bemint, al is hij gehuwd met een andere vrouw, woorden van liefde spreekt tot haar, waar is dan haar levensphilosophie, die zegt: dat het lijden loutert? Zeker zij gaat niet met hem, al smacht hij nog zoo zeer, al vindt Marguérite van Arkel het *heel goed* voor twee menschen om in enthousiasme, sterk door het gevoel van wederzijdsche liefde, zich voor een idee ten offer te brengen en vrijwillig de wereldschande te trotseeren (bl. 136), al is zij overtuigd, dat „het papier van den burgerlijken stand" Frank niet binden mag aan zijn vrouw. Zij gaat niet met hem om de vrouwenzaak geen schade te doen, zij wil niet, dat de wereld van haar zal zeggen, dat ook zij, de groote voorstandster van het feminisme, er van door is met een tooneelspeler. Maar bedrijft zij met den wil minder overspel dan met de daad, waar zij, Frank begeerend, hem niet wil volgen om genoemde reden. En is Frank met zijn „teere kunstenaarsziel" (o, wat beginnen mij die teere kunstenaarszielen te vervelen!), die wordt voorgesteld als zoo edel en verheven van karakter, niet schuldig aan dezelfde misdaad? Hij bond zich toch *vrijwillig* aan zijn vrouw. Maar als de auteur hem zoo verheerlijkt, zijn daad zoo edel vindt, zijne vrouw, hoe onbeduidend, zelfs hoe slecht zij moge wezen,

overgiet met haar toorn, omdat zij geen echtscheiding wil — als die auteur nog ergens van den Bijbel spreekt, het boek dat Hilda in droeve uren moet troosten, maar waarin zij feitelijk zoo goed als nooit kijkt, dan kan Mevrouw Goedkoop-De Jong van Beek en Donk weten, dat daarin een gebod staat, dat het overspel verbiedt. Men ziet wat een rommel die wereldbeschouwing van Corona is. En men ziet tevens, welk een verheffend werk *Hilda van Suylenburg* is, het boek, dat volgens *Het Handelsblad* door alle vrouwen gelezen moet worden, zeker om haar allen de leer der vrije liefde in te prenten! Want daartoe voert de redeneering van Frank en Corona. „Laten zij hun liefde stellen boven al het andere": dat raadt hun later Eloise Tachilde, de groote tooncelspeelster. Die dame durft de conclusie trekken: *„Het mag niet,* dat een zoo kostbaar leven als dat van Frank te gronde gaat door wetten van menschen, die nog *barbaarsch* genoeg zijn om onverbreekbaar te verklaren den band tusschen twee, die elkaar niet liefhebben! O! laat Corona hem nu tot zich roepen! Zeg haar, dat de tijd voorbij is, dat zij haar roeping van zieledokteres onder de vrouwen hooger mocht stellen dan haar liefde!" (bl. 433).

Ziet ge. Het hoogste ter wereld is de liefde, de ongebonden, vrije liefde, die zich verheft boven alle wetten, die in overmoedigen waan neerziet op alles, wat haar weerhoudt. De wilde Eros regeert en hij alleen!

En wat doet Corona nu? Heeft Mevrouw Goedkoop-De Jong Van Beek en Donk zelf ingezien, voor welke gevaarlijke oplossing zij stond en is zij teruggeschrikt? Misschien wel. Tenminste vóór Corona een besluit kan nemen, sterft Frank. Een oud tooneelmiddel! De moeielijkheid niet opgelost, maar uit den weg geruimd! De knoop niet ontward, maar doorgehakt! [1]) En daar ligt nu het zeer ver-

[1]) Een andere dame durft beter. Anna Ekker, laat de heldin van haar roman *Afgoden* aan het eind eenvoudig weggaan van haar man. Omdat zij het niet langer bij hem kan uithouden. Dit inderdaad goed geschreven werk, dat in de uitvoering getuigt vóór de bewering, dat alles zelf doorleefd is, geeft ons een ander voorbeeld van wat de vrouw wordt en doet, voor wie alle godsdienst vreemd is. Deze werkelijk zeer tragische levensgeschiedenis, moet wel zoo eindigen, waar alles per slot van rekening alleen gebaseerd is op het IK. Alle hoogere wijding, die de vreugde beschermt voor buitensporigheid en het lijden verzacht, zoodat het niet tot wanhoop voert, ontbreekt hier.

derfelijke van dit boek, dat het bij de meeste lezeressen, allereerst bij die, welke geen steun hebben in den godsdienst, den indruk nalaat, alsof het *onbillijk* is, dat Frank en Corona niet konden trouwen. Alsof de echtscheiding noodzakelijk, zelfs heilig ware! Men houde mij het woord ten goede! Meer nog. Bij jeugdige personen, waar de verbeelding wild uitslaat, waar de frissche levenskracht voor geen hindernissen terugdeinst, wordt door *Hilda van Suylenburg* het idee gewekt, alsof het huwelijk een verouderde instelling is, alleen misschien nuttig als administratieve maatregel, maar dat het heilig is en schoon zich boven die oude vooroordeelen te verheffen door het huldigen der „Vrije Liefde".

* * *

Met het schrijven van *Hilda van Suylenburg* heeft Mevrouw Goedkoop een verkeerde daad gedaan. Verkeerd in meer dan een opzicht. Want zij heeft daarmee de zaak, die zij heet voor te staan, de vrouwenemancipatie, geen dienst bewezen. De duizenden vrouwen, voor wie moraal nog meer is dan wat de auteur daarover gelieft te beweren, zullen van het werk niet gediend zijn. De Katholieke Kerk, die de vrouw hooger heeft gehouden en hooger houdt dan welke godsdienst of wijsbegeerte ook, en die er zeker niet tegen zal zijn, dat in den tegenwoordigen tijd, nu er zooveel vrouwen ongehuwd blijven, zij in de gelegenheid gesteld zullen worden behoorlijk te kunnen leven, de Kerk kàn niet meegaan, waar theorieën als de genoemde een integreerend deel uitmaken der leuze, waaronder de feministen strijden. Daar moet en daar zal zij zich met kracht tegen verzetten. En als de feministen beter op de hoogte waren dan zij zijn, dan zouden zij weten, dat hun werk geen toekomst heeft, als het strijdt tegen de goddelijke wetten, waarvan de Katholieke Kerk de draagster is.

Zeker. Er zijn honderden grieven, die op waarheid berusten. Het huwelijk is vaak een hel. De mannen behandelen vaak de vrouwen als hun minderen. De wereld noemt dikwijls zonde in de vrouw, wat het tijdverdrijf noemt bij den man. Het is hoogst inmoreel, dat een man met verleden eene reine vrouw trouwt. Het is slecht, dat een man zijn vrouw verdrukt en dwingt, doordat hij de macht heeft. Het is een treurige waarheid, dat veel vrouwen

haar tijd en levenskracht en gezondheid verbeuzelen, waar zij nuttig konden zijn naar vele zijden. En ik ben het volkomen met de auteur eens, dat een der voornaamste middelen om *goede menschen te krijgen* is goede moeders te hebben!

Maar als zij dan vervolgt: „In de moeders ligt voor mij de oplossing der sociale kwestie, en wat werd er tot dusver voor haar opvoeding gedaan?" dan wijs ik op de Katholieke Kerk, waar na de aanbiddende verheerlijking van het Opperwezen, de hoogste eere wordt geschonken aan eene Vrouw, eene Moeder! Een Moeder, wie wij katholieken bij voorkeur met dien naam noemen. Dan wijs ik op de Katholieke Kerk, die in haar mystiek Huwelijk met Christus zelf het prototype levert van het huwelijk tusschen man en vrouw, dat daar tot sacrament werd verheven, dat kracht schenkt om de plichten des huwelijks te volbrengen en dat de liefde tot deugd maakt. Dan wijs ik op de hooge zedeleer dier Kerk, die den man veroordeelt zoowel als de vrouw. In geen echt katholiek gezin zal men een losbandig leven van den man verontschuldigend „amusement" noemen. Geen waarlijk katholieke echt is een hel! En waar een der partijen lijden moet onder den dwang en de willekeur der andere — en Mevrouw Goedkoop heeft nog vergeten een huwelijk te schilderen, waar de man lijdt om de schuld van de vrouw — daar zal nergens die toch noodzakelijke kracht om dat kruis te dragen, zóó gevonden worden als in het Katholicisme.

Ik kan hier niet anders doen dan enkele punten aangeven. Een geheele weerlegging van het boek zou moeten beginnen met de uiteenzetting der allereerste geloofsbeginselen. En als de auteur die wil weten, kan ze uit een gewone katechismus bij aandachtig en onbevooroordeeld lezen reeds heel wat leeren.

Haar groote fout is geweest, dat zij boven hare kracht is gegaan. Zij heeft het talent om de zaken, die het dagelijksch, stoffelijk leven betreffen, te behandelen, maar nu zij zich ook waagde op een gebied des geestes, waar zij *niet* thuis is, leed zij jammerlijk échec. Zij herleze eens, wat zij op bladzij 39 gecursiveerd liet drukken: *„Wat helpt het om de giftige champignons van tijd tot tijd weg te schoffelen, als je den mesthoop, waarop ze groeien, niet wegruimt!"*

Die mesthoop is.... de levensbeschouwing zonder God!

Er zou nog heel veel aan te merken zijn op Hilda van Suylenburgh. Zoo zouden we er b.v. op kunnen wijzen, dat er op blz.

142 een zinnetje staat, dat, hoe kort het ook zij, door de schrijfster episodisch bedoeld, toch een veel grootere waarde heeft. Zij spreekt daar van „de woorden, die als een tooverdrank werken op de vrouw die liefheeft, in slaap wiegend alle denken, alle willen". Is met dit feit door de auteur wel voldoende rekenschap gehouden? En verder. Al schildert zij ons eene Ottilie van Heemeren, toch geeft zij geen blijk voldoende begrip te hebben van het bestaan en de kracht der hartstochten, die leven in alle menschen, en die door geen feminisme, door geen socialisme, door geen philosophie zóó kunnen worden bestreden, als de godsdienst dat kan. Waarlijk, bij alles wat Mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk al zoo blijkt bestudeerd te hebben (moet ik misschien zeggen: waaraan zij wel eens gedaan heeft?) zou het wenschelijk zijn, dat zij eens onpartijdig geschiedenis ging studeeren. Dan zou zij zien, hoe het Katholicisme de moreele kracht blijkt te zijn, die met goed en duurzaam gevolg blijkt te kunnen strijden tegen verkeerde toestanden. En als zij dan het wezen van dat Katholicisme eens goed en onpartijdig ging bestudeeren, zou zij zien, dat het Katholicisme dàt vermag, doordat het, gesteund door Hooger Macht, werkt op de verbetering en heiliging van elk individu in het bijzonder en daardoor van de maatschappij in het algemeen.

Ik zou willen, dat het protest tegen zulk een allerverderfelijkst werk, als de onderhavige roman is, werd gehoord door allen, die het lazen. En dat zijn er velen. Ook onder katholieke dames. Werd die wensch vervuld, dan geloof ik, misschien wel niet veel te zullen bewerken bij hen, die niet op de hoogte van katholieke geloofs- en zedeleer zijn, maar toch wel degenen, die de eer hebben tot de Katholieke Kerk te behooren, te hebben overtuigd, dat Mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk een slechte leidster is voor die vrouwen, welke streven naar verbetering van haar toestand. Voor de ware Katholieken behoort *Hilda van Suylenburg* zonder eenig voorbehoud tot de s l e c h t e b o e k e n.

Nijmegen. M. A. P. C. Poelhekke.

Zondagmorgen. Twaalf preeken voor jongens en meisjes, door Jacoba F. D. Mossel. Amsterdam, C. L. G. Veldt, 1898.

Het is ondergeteekende, misschien tot zijn schade en schande, onbekend, of vóór 't jaar onzes Heeren 1898 door een vrouw een bundel preeken uit eigen hoofd en hart in 't licht werd gegeven.

Predikant, prediker heeft als woord geen echtgenoote, en wie van een *preekster* gewaagt, wekt dunkt mij de gedachte aan een vroom zusje of een saaie tante, die een joligen Willem of een springlevend Mietje met hare lessen en vermaningen op de hielen zit. Niets natuurlijker derhalve dan dat mijne nieuwsgierigheid geprikkeld werd, toen ik in de winkelkast van een boekverkooper een papieren kind zag liggen met het gouden opschrift aan het voorhoofd: Zondagmorgen. *Een bundel preeken.* Jacoba F. D. Mossel.

De naam van de schrijfster, mij bekend ook uit eenige frissche liederen, die zij in druk gaf, verjoeg al aanstonds het beeld van een saaie tante en lokte mij tot den koop van 't boek.

Het korte voorbericht leerde mij, dat deze preeken voor jongelieden in vele steden van ons land werden uitgesproken en bestemd waren voor 10- tot 16-jarigen en wel volgens het titelblad, voor jongens en meisjes.

Op een Zondagmorgen begon ik de lezing, en na de twaalfde preek, de laatste, aandachtig gelezen te hebben, had ik zoo weinig spijt van den koop, dat ik het vrouwelijk van *predikant* en *prediker* voor de eerste maal ongaarne miste; ik heb onder die preeken geen seconde aan Morpheus geofferd.

Men besluite evenwel daaruit niet, dat mijne waardeering van dezen bundel onvoorwaardelijk is; ik heb ernstige bedenkingen, maar juist als blijk van schatting zal ik daarvan eenige openbaar maken.

In de eerste rede: *Vroege vroomheid,* geeft de schrijfster het doel aan, waarom de kinderen in haar gehoor samenkomen, het doel, dat ook haar zelve drijft: „Wij zijn hier als kinderen van God: ons verlangen is Hem te prijzen en te danken, te vragen om zijn zegen, te bidden, dat Hij ons kracht geve tot het doen van datgene, wat Hij van zijne goede kinderen vraagt" (blz. 1).

Heerlijk doel, vereenzelvigd met 's menschen bestemming op aarde! Het is of de schrijfster de *Geestelijke Oefeningen* van den H. Ignatius kent. Die veronderstelling is echter noodeloos; het doel spreekt als

vanzelf. Immers zegt de schrijfster, „'t menschenhart en 't kinderhart vraagt naar God en zoekt naar God en er is geen plaats en geen gelegenheid, waar God niet te vinden is. De hooge hemel met zijn zon en zijn sterren spreekt van Gods grootheid en majesteit, de ernstige stem in ons geweten spreekt van zijn heiligheid, en in ons gemoed spreken duizend stemmen van zijn liefde, van zijn teederheid, van zijn trouw. Hij roept ons en Hij gaf ons ooren om zijn stem te verstaan; Hij zoekt ons en gaf ons oogen om Hem te zien; Hij heeft ons lief en gaf ons een hart, dat Hem ook kan liefhebben.

„Maar al is ieder menschenhart er op aangelegd God te zoeken en te vinden, daar zijn ook harten, die meenen 't wel buiten God te kunnen stellen en die zich afwenden van God. Die menschen zijn daarom geen slechte, geen goddelooze menschen, al zijn ze ongodsdienstige menschen, maar zij missen iets, dat hen minder gelukkig, minder rijk in zich zelven maakt, en in moeilijke dagen van leed en strijd en verzoeking blijken ze vaak niet zoo sterk als zij, die wèl hun behoefte aan God volgden en Hem zochten op al hun wegen" (blz. 3).

En hoe komt het, dat sommige harten zich afwenden van God? Ziehier een gedeeltelijk antwoord: „De rozeknop en de eikel kunnen er niets aan sturen, hoe ze zich ontkiemen, hoe ze zich ontplooien zullen. God geeft zijn zon en zijn regen, en de roos en de eikel groeien er in, onbewust; maar een kind, dat een kind van God is en een andere taak te vervullen heeft dan de mooiste bloem en de krachtigste boom, hij kan zijn hart stellen op zijn wegen, hij kan met Gods zegen worden een heerlijk mensch, een werkstuk van den Heiligen Geest. En of hij dit worden zal, ziet, dit hangt voor een groot deel af van zijn jeugd, daartoe is noodig *vroege vroomheid*.... Als ge bloemzaad in uw tuin hebt gezaaid en ge rukt de plantjes uit, als ze pas boven den grond komen, zullen ze u geen bloemen geven; geloof in God en eerbied voor God beginnen met kleine, teere plantjes te zijn, die God zelf gezaaid heeft in uw hart, maar ze moeten begoten worden en gekweekt, en dan zullen ze groot en sterk worden en mooie bloemen dragen en vruchten geven op heur tijd. Maar als ge ze verwaarloost en uitrukt, zal er niets van worden".... (blz. 7).

En wat beteekent vroomheid? „Vroom zijn, dat is innerlijk vol zijn van liefde en eerbied voor God, dat is met gedachten en

woorden en daden Hem dienen, doen wat Hij van ons vraagt" .... (blz. 9).

Vroomheid vordert somtijds heldenmoed.

Dat zal de schrijfster de kinderen verduidelijken. Het lust mij eenige regelen over te schrijven, wijl ze licht verspreiden over den geheelen spreek- en preektrant van haar, die hier aan 't woord is. „Wie gaarne naar de kerk gaat en 't heerlijk vindt om uit den bijbel te kunnen vertellen, wie den Zondag als den heerlijksten dag beschouwt en hem niet gebruiken wil als andere dagen, maar vooral wie er voor uit durft komen, dat hij bidt, dien wordt 't dikwijls moeilijk gemaakt door de spotters, kleine en groote spotters, die zeggen, dat dit alles flauw en kinderachtig is en dat verstandige menschen en flinke jongens en meisjes daaraan niet meer doen. En dan is er heldenmoed noodig, heldenmoed voor opgeschoten jongens en meisjes om zich niet te gaan schamen, heldenmoed haast zoo groot als die van de oude martelaars.

„Van Polycarpus, een bisschop van Smyrna, wordt verhaald, dat zijn rechter tot hem zeide: als gij uw geloof wilt afzweren, zal ik u vrijlaten, doch als gij dit niet wilt, zult gij verbrand worden, en Polycarpus antwoordde: 86 jaren heb ik Christus gediend en nooit heeft hij mij kwaad gedaan, hoe zou ik mijn meester nu kunnen verloochenen? En hij stierf op den brandstapel. En vele martelaars spraken zoo en deden zoo.

„Wij komen niet op den brandstapel meer — maar wij kunnen worden uitgelachen, en uitgelachen te worden is heel naar. Ik heb een meisje gekend, dat liever den heelen middag thuis bleef dan uit te gaan met een jurk, die wat te lang was en korter gemaakt zou worden. Ze was bang, dat alle menschen op haar zouden letten en om haar lachen zouden — daarom bleef ze liever thuis. En onlangs verzekerde mij nog een jongen in ernst, dat hij niet rijden kon op een wiel, dat niet volgens 't laatste model was, want dan riepen de straatjongens hem na. Als van zoo'n jongen of zoo'n meisje eens gevraagd werd iets te doen, dat werkelijk in 't oogvallend en ongemeen was, wat zouden ze doen? Wel, ze zouden liever wegkruipen dan iets te doen, dat eenigszins de aandacht trok en aanleiding kon geven om hen uit te lachen. Uit zulke kinderen — als ze zich niet veranderen — groeien laffe menschen, die altijd vragen wat anderen zeggen en wat anderen doen. Maar precies zoo laf en

zoo klein zijn zij, die zich schamen zouden om voor vroom te worden aangezien in een gezelschap, waar men daar nu eenmaal mee spot, omdat men er niets van begrijpt; en wie daarom niet zou durven zeggen: God heeft mij lief en ik heb Hem lief, ik wil vragen naar zijn gebod en als ik gebeden heb, voel ik mij sterker en gelukkiger; waarom zou ik mij schamen te zeggen en te toonen wat er omgaat in mijn hart; wie dat niet zou durven zeggen, wie uit vrees van uitgelachen te worden het beste in zich daarom terugdringt of op zij zet, die verliest nog meer dan een mooien middag of een prettig ritje — als 't meisje en de jongen van wie ik sprak — die verliest de vroomheid van zijn hart, en dat is het grootste verlies, dat een mensch of een kind kan lijden. De oude spreukendichter zeide reeds: „Behoed uw hart boven alles, wat te bewaren is, want daaruit zijn de uitgangen des levens". En Jezus zeide: „Wat baat het een mensch, zoo hij de geheele wereld wint en hij lijdt schade aan zijn ziel".

„Maar toch, 't is waar, soms is er heldenmoed toe noodig om spotters te weerstaan. Hebt ge wel eens gehoord van den jongen soldaat, die in de kazerne evenals thuis knielde voor zijn krib en al zijn kameraden lachten en spotten om hem heen? Hij schreef aan zijn moeder; ik zal voortaan maar liever bidden, als niemand het ziet, en zijn moeder antwoordde: dat kunt ge wel doen, maar ik zou toch liever willen, dat gij u schaamdet om laf te zijn tegenover God, dan dat je je schaamdet tegenover je kameraden. En de jonge soldaat hield vast aan zijn oude vrome gewoonte en hij versloeg al de spotters om zich heen, want heel zijn gedrag was in overeenstemming met zijn eenvoudige, vrome daad. En er was ten slotte geen onder de soldaten voor wien men zooveel eerbied had als voor hem.

„Wat dunkt u van zulk een heldenmoed? Zoudt ge geen lust krijgen om ook zulke helden te worden op uw manier? In onzen tijd zijn zij zoo noodig als de martelaars van vroeger. Of wilt ge liever uit valsche schaamte het mooiste plantje uit uw tuin, dat Godsvrucht heet, uitrukken en wegwerpen! o neen, dat wilt ge niet!

„Om het heerlijke leven, het echte leven van een kind van God te leiden, hebben wij, moedig en eenvoudig, te doen, wat God ons in 't hart geeft, dat wij doen zullen. Wij hebben met zachte hand de teere plantjes, die daar bloeien in ons gemoed, te begieten en op te

binden; wij hebben met vrome en vroolijke oogen de spotters aan te zien en ons zoo te gedragen, dat zij geen lust meer hebben om ons te vervolgen met hun laffe aardigheden — en als we zoo doen, dan is er geen heldenmoed meer noodig om pal te staan, want dan wordt ons leven zoo heerlijk, zoo rijk, zoo vrij, dat wij 't den spotters wel gunnen zich met ons te vermaken.

„Maar niet *om niet* wordt ons dit heerlijke, vrome leven geschonken; de martelaars gaven hun bloed om hun trouw te bewijzen aan God; wij hebben er al onze krachten voor in te spannen.

„Jezus zeide: „Zoek en gij zult vinden, klop en u zal worden opengedaan, bid en u zal gegeven worden". Als wij 't aan de hand van Jezus eens beproefden, met deze woorden in ons hoofd en in ons hart? Als wij eens naar huis gingen met dit heilig voornemen, met deze vaste belofte, met deze vrome bede: God, die groot zijt en die mij liefhebt, ik wil doen, wat Gij van mij wilt; ik wil trouw zijn aan de stem van mijn geweten, maak mij tot uw gelukkig kind? O, mijn beste jongens en meisjes, als men u weer eens spottend zeggen mocht, dat deze dingen dwaas zijn en kinderachtig, mocht dan het woord van den spotter op u afstuiten als op een stalen harnas en de wapenrusting, die gij draagt, zoo blank zijn en zoo schitterend, dat niet alleen de pijl van den spotter er niet door heen dringt, doch dat de glans er van heerlijk wordt in de oogen van die hem zien, zoodat ook zij bewogen worden tot het aanleggen van de gansche wapenrusting Gods" (blz. 11—14).

Wat dunkt den lezer — vlekjes van stijl weggedacht — van deze bladzijden? Mag ik mijn gevoelen zeggen dan luidt het: hier is iemand aan 't woord, die tot geest en hart van kinderen spreekt, die een vroom gemoed, naar de eigen beschrijving van vroomheid, in zich ronddraagt, den juisten toon aanslaat, dies van den preektoon verlost, en een gezonden kijk heeft op de maatschappij der kinderwereld. Zulk een rede rolt niet als een galmend gerucht de kinderziel voorbij. Helpt de uiterlijke welsprekendheid maar een beetje met de innerlijke mee, dan wordt hier, door de blauwe kijkers der kinderen heen, zonder schok of stoot, geprent, gestempeld en geëtst in het kinderhart. Ook voor de toekomst? Dat zullen wij zien. Waar de schrijfster in de vierde preek naar het 10de hoofdstuk van Marcus de moeders met hare kindertjes rondom Jesus schaart, die de kleinen aanraakt en zegent, vraagt zij haar volkje: „Als gij daar

eens bij hadt mogen zijn! Als Jezus zijn hand eens gelegd had op uw hoofd en hij had u aangezien als die kinderen van Palestina — zoudt ge het ooit hebben vergeten?" Waar zij zelve de kinderen aanraakt door haar woord, is van vergeten geen spraak... zoolang die kinderen kind blijven in hun denken.

De tweede rede, de geschiedenis van Joseph van Egypte, ongekunsteld verteld, is besprenkeld met leerzame lesjes, waarin de kleinen uit Josephs hoogmoed en trots, door de schrijfster wel wat scherp gespitst, leeren, hoe hoogmoed gehaat maakt, al heeft men „een aardig, vriendelijk gezicht en innemende manieren".

In de derde preek *Ruth* wordt op rekening van Ezra gezet, dat hij zijn volk alle vreemdelingen en andersdenkenden leerde haten en verachten. Maar het verhaal van Ruth, zegt de schrijfster, is „geschreven om aan Ezra en allen, die 't met hem eens waren, te leeren, hoe groot ongelijk ze hadden met te verachten degenen, die door geboorte of stand of geloof van hen verschilden" (blz. 43). Dat geeft haar aanleiding om den nadruk te leggen op de liefde tot den naaste, de jodenvervolging — en dus elke andere vervolging van andersdenkenden — scherp af te keuren, en dan in practische voorbeelden een of ander, die het verdient, op de vingers te tikken. „In de tram — zoo tikt zij b. v. — zag ik eens, hoe een mooi aangekleed meisje van een jaar of veertien opstond en in een anderen hoek ging zitten, toen een werkman in een vuil werkpak naast haar plaats nam. O wat schaamde ik mij op dat oogenblik, omdat ik zelve netjes was aangekleed, want ik vreesde, dat de man in het werkpak denken zou, dat alle meer gegoede menschen, die niet hun brood verdienen met ruw handenwerk, in staat zouden zijn zoo iets leelijks te doen als dat mooi aangekleede, maar onnadenkende en weinig fijngevoelende kind... Mijn beste jongens en meisjes, Eén is uw Meester, en gij zijt allen broeders. Geen geboorteland, geen stand, geen geld en geen goed, geen kerk en geen geloof mag de menschen en kinderen van elkander scheiden. God vraagt naar 't reine hart, en wie 't meeste liefde bewijst, die is het beste kind van God".

Een plaat, voorstellende *Christus, de kinderen zegenend*, die zij met gezond realisme en fijne soberheid voor de verbeelding der kinderen brengt, zoodat dezen de werkelijkheid *zien*, geeft der schrijfster eenige bladzijden in de pen, die aangrijpen en van hartelijkheid

jegens de jeugd en van liefde tot den Heiland getuigen. Ik kan mij niet bedwingen de slotrede af te schrijven, al was het maar voor de opvoedkunde, die zegt: ik heb Jesus niet noodig.

„De toekomst behoort aan de kinderen. Uit iederen jongen zal een man groeien en uit ieder meisje een vrouw, en wat zij zijn als kinderen, dat zullen zij zijn als mannen en als vrouwen.

„Wat zij heden zijn, zullen ze na jaren zijn, en van de kinderen hangt het af, hoe de wereld er uit zal zien na vele, vele jaren. En daarom zeide Jezus: „Laat de kinderen tot mij komen en verhindert ze niet". Laat ze komen alle, alle kinderen, de gezonden en de zieken, de sterken en de zwakken, de eenzamen en de bedroefden vooral, maar ook de gelukkigen, want ik heb ze lief, ik ben jong geweest als zij, ik weet wat er omgaat in hun hart. Laat ze komen met al hun leed en met al hun vreugde, met al hun strijd en verzoeking. Zoo noodt nog steeds de zachte stem van Jezus, zij roept u toe uit het evangelie, zij spreekt door den mond en uit het hart van allen, die u opvoeden en 't wel met u meenen; heden heb ik het mogen doen en morgen of overmorgen zal weer een ander hetzelfde tot u zeggen in den naam van den Christus en in den naam van God. Niet te jong of te vroeg kunt gij tot hem gaan om hem te leeren kennen en liefhebben. Niemand is te klein en niemand is te gering om Jezus' vriend te worden, niemand is te klein of te gering om te worden wat Jezus was, een kind van God. Maar niemand is ook te groot om op te zien naar Jezus, niemand kan zijn woorden van wijsheid en vroomheid missen zonder dat hij schade lijdt aan zijn ziel. En daarom luistert naar de liefdestem, die u roept, en meent niet, dat iets of iemand u kan of mag verhinderen tot hem te gaan en hem te volgen en in hem te gelooven en hem lief te hebben en te doen, wat hij van u verlangt.

„Grijpt de hand, die hij u biedt,
Die *hem* volgen dwalen niet." "

De vijfde preek draagt tot titel: *De parel van groote waarde.* Verander het bepalend lidwoord in het onbepalend, en gij hebt de benaming voor de preek zelve. Deze handelt over de gelijkenis uit het evangelie van Matthaeus XIII: 45, 46: „Het koninkrijk der hemelen is gelijk aan een koopman, die schoone paarlen zoekt en die een parel van groote waarde gevonden hebbende, heenging en verkocht al wat hij had en die parel kocht": *schoone* paarlen, een van *groote waarde,* en *de*

parel kocht. Vijl deze preek hier en daar wat af, en zij verdient een plaats in een bloemlezing. Ik zie het kind met gespannen aandacht luisteren en hoor het na afloop der godsdienstoefening zeggen: o, kon ik het gehoorde ook eens *lezen!* „De gelijkenis van de parel is kort genoeg — zegt de schrijfster — om haar van nu-af-aan in haar geheel te onthouden. En dat is zij *waard* ook". De preek over de gelijkenis beslaat ongeveer 20 bladzijden druks en is waard bijna in haar geheel in het geheugen te staan. Bijna? Ik eerbiedig de overtuiging van de schrijfster, maar de voorstelling van Willem de Zwijger en het verhaal van Palissy zijn valsche paarlen. „Geen kenner — zegt Mej. Mossel — zal ooit de *echte* met de *valsche* parel verwarren". Welnu, wijl het kind nog geen kenner van de geschiedenis is, behoort deze manier van parelvisscherij tot de gevaarlijkste bedrijven. Zij is *hier* niet nuttig, maar schadelijk; zij scheidt menschen en kinderen van elkander; toch roept de preek over *Ruth* ons toe: „Dat nooit".

Het spijt mij over *Het dochtertje van Jaïrus*, hoewel ook deze rede van groot talent getuigt, een hard oordeel te moeten vellen. Die preek kon ook door Renan gehouden zijn. Ik hoop, dat de kinderen ze voor dat gedeelte vergeten, waar zij in den Heiland een soort geneesheer bewonderen, die, geroepen bij een meisje, volgens de huisgenooten des oversten der synagoge zeker gestorven, oogenblikkelijk zag met een schijndoode te doen te hebben, en de kunst verstond, nog onbekend aan de geneesheeren der 19de eeuw, de schijndoode ten leven te wekken enkel door haar bij de hand te vatten met de woorden: „Kind, sta op!" en dat nog wel na gezegd te hebben, voordat hij het kind te zien kreeg: „Vrees niet, *geloof slechts* en zij zal behouden worden".

Van de gelijkenis aangaande *De wijze en de dwaze maagden*, hoewel op zichzelf geen kinderverhaal, heeft de schrijfster met fijn overleg een echt kinderverhaal gemaakt, waaruit de kleinen leeren hunne kruikjes te vullen met olie in voorraad van *handigheid* en *kennis*, *waarheid*, *gerechtigheid* en *liefde*.

De rijke verbeelding, door 't verstand geleid, heeft de „wonderschoone" vertelling van *De rijke jongeling* omgeschapen in de geschiedenis van een jeugdigen Zadok, ten einde het kind op 't hart te drukken, dat de dienst van God een ernstige dienst is. „Hij is niet met weinig tevreden. Hij wil u hebben met *geheel* uw hart,

met *al* uw verstand, met uw *gansche* ziel" en toch „God is niet vleeschend; Hij is niet strenger dan uw ouders zijn".

Voor de preek *Petrus* ben ik geheel oor. Hoe zij na die van *Het dochtertje van Jaïrus* kon gehouden worden, is mij nog niet duidelijk. Ik zou ze voor Katholieken en Protestanten, die Christus als God erkennen, durven uitspreken met weglating van tien regels min of meer aan 't slot. Ik ontmoet in die preek bladzijden, die een weldaad zijn. Luister eens naar de toepassing. „Populariteit is geen plebeïteit" heeft de groote Abr. des Amoric van der Hoeven gezegd; dat weet ook de schrijfster. Luister: „Jongens en meisjes, gij zijt nog op den leeftijd, waarop uw bootje in de haven ligt en opgetuigd moet worden. Misschien verlangt ge ook al met ongeduld naar den dag, waarop gij de zeilen zult hijschen en zee zult kiezen. En mogelijk schijnt een storm u geen onwelkome gelegenheid toe om uw krachten te toonen en te oefenen. Hebt nog een weinig geduld; de tijd waarop gij zult moeten uitvaren komt spoediger dan ge denkt. Het kan geen kwaad, dat gij alvast de havens bestudeert, waarin ge denkt te landen, dat gij de klippen kent, die gij zult hebben te ontzeilen. Maar leert intusschen van Petrus, dat ook op het welbekende meer met de stormen niet te spotten valt en dat gij, om de groote zee te bevaren, waarvan gij nu nog geen flauw denkbeeld hebt, een zeer sterk stuurman zult moeten zijn.

„Ik heb u het verhaal van Petrus verteld, omdat zijn geschiedenis, de geschiedenis is van vele menschen. Misschien wordt zij ook eenmaal *uw* geschiedenis. Dat kunt ge u nog niet voorstellen. Niemand, die met een welgetuigd scheepje op reis gaat, denkt aan stranden. En ach er wordt zooveel schipbreuk geleden.

„Daar is een bootje, welgetuigd met kennis, dat met vlag en wimpel de klippen van een vergelijkend examen is voorbij gestevend; de jonge stuurman, vast overtuigd dat de haven hem niet meer ontgaan kan, strandt op de blinde klippen van zelfvertrouwen en verwaandheid.

„Daar steekt een aardig slank scheepje van wal, dat vriendelijkheid en voorkomendheid geladen heeft en zorgvuldig de klippen van onbeminnelijkheid en onbuigzaamheid weet te vermijden, en op de klip van onwaarheid en onoprechtheid gaat het ten gronde.

„Daar gaat een fiere reddingboot in zee om ongelukkige schipbreukelingen te verlossen van de zandbanken van armoede en dom-

heid, waarop ze verzeild zijn, en de reddingboot zelf krijgt een onherstelbaar lek op de klippen van ijdelheid en zelfgenoegzaamheid.

„En ach hoe vele, vele scheepjes, die vol vertrouwen op weg waren naar de liefelijke havens van goede vriendschap en hartelijke liefde, lieten zich door een enkelen rukwind uit den koers slingeren en verloren hun kompas.

„Uw aller scheepjes, lieve jongens en meisjes, liggen nog vastgemeerd op de zonnige kade. Wat zal er van uw scheepje worden, als gij het anker gewonden en de zeilen geheschen hebt?

„Leert uit de geschiedenis van Petrus, dat overmoed zoowel als wankelmoedigheid slechte stuurlieden zijn.

„Leert ook uit de geschiedenis van Petrus, dat gij de wrakken, die gij ziet aanspoelen, niet moogt verachten. Bedenkt, dat ook deze scheepjes eenmaal vol moed zee hebben gekozen en dat er misschien geen vriend als Jezus bij de hand was om den storm te bedaren.

„Maar bovenal leert *dit* uit zijn geschiedenis, dat ook voor den schipbreukeling, wiens mooie bootje door eigen schuld verging, nog een veilige haven overblijft. De reddingsmiddelen zijn schuldgevoel, smart en berouw; de vluchthaven is God".

In de preek over *Nieuwjaar* wordt eerst een nieuw jaar vergeleken bij een weg, dien wij hebben af te leggen, bij een boek met witte, blanke bladen, die door ons moeten beschreven worden. „En ieder nieuw jaar wordt ons een nieuw boek gereikt en ieder nieuw deel wordt een vervolg op het vorige. En aan het einde van ons leven is ons levensboek gereed, en die na ons komen, lezen er in, en zij verkwikken zich aan de mooie bladzijden, die er in voorkomen, en de leelijke bladzijden slaan zij haastig om; die willen ze niet zien. En God en zijn engelen lezen ook in ons levensboek en er is vreugde in den hemel over al 't schoone en goede, dat wij deden als goede werkers van God, en er is droefheid over al onze booze daden en gedachten, waarmede wij het kwade hebben bevorderd".

„Jezus zeide: „Weest volmaakt gelijk uw Vader, die in de hemelen is, volmaakt is". Op weg dus naar de volmaaktheid!" Henri „is grooter en sterker geworden, maar zijn leelijk gebrek, zijn booze drift werd kleiner in dit jaar... Wie zich zelven overwint is sterker dan die een stad inneemt. Karel is niet gegroeid, ach, hij is ziek geweest, maar wel wezenlijk gegroeid in

kennis en wijsheid". Betsy, Suze en Sanne zijn ook vooruitgegaan.

En nu komt de geschiedenis van Peter, den kleinen herdersjongen, wien het herdersleven min of meer door eigen schuld ondragelijk werd. Hij gaat er op uit — in een droom evenwel — om het verblijf der feeën op te sporen en reisde de lente, den zomer en den herfst door en was reeds midden in den winter gekomen, toen hij op Nieuwjaarsdag een fee ontmoette. „Ik ben het Geluk, zeide deze... wat wilt gij van mij?" Op doelmatige, zeer bevattelijke wijze wordt thans in het verstand en gemoed van Peter, en dus van alle kinderen, de waarheid geprent, dat het geluk niet bestaat in 't bezit van rijkdom noch in de grootheid dezer wereld, maar „het zit in den mensch zelf"... „En de fee van het Geluk nam uit haar gordel een kleinen scherpen beitel en beitelde in de rots hoog boven het hoofd van den herdersjongen twee woorden: „*Wees volmaakt*" ".

Engelenzang is een gezang van eenvoud en verheffing tevens, dat de blijde tijding brengt: heden is u geboren de Zaligmaker, die is Christus, de Heer... En van geen trouwen vader of lieve moeder, ja van geen held of heldin in 't goede is er nog zooveel troost, kracht en licht uitgegaan als van hem".

Met *Ons Paaschfeest* sluit de bundel. Hier zien wij de lente komen „met schoonheid van bloemen en vogelenzang en blauwe lucht en warmen zonneschijn... Het is lente buiten en het zij lente in ons hart!"

Er is lente in mijn hart, maar dat heb ik waarlijk niet aan deze preeken te danken. De schrijfster houde mij ten goede, dat ik mijn meening oprecht uitspreek over haar bundel.

In dat boek van bijna 200 bladzijden, als een geheel beschouwd, is geen vaste, rustige overtuiging aan 't woord. Ik denk aan de klacht van de Lamennais: „Le coeur *inquiet* cherche sa foi, et il trouve je ne sais quoi d'obscur et de vacillant qui augmente ses anxiétés, une sorte de nuages aux contours vagues, aux formes indécises, qui fuit dans le *vide* de l'âme". Dat ontgaat de aandacht der kinderen; zij merken onder het gehoor niet, hoe de logica van het verstand met de logica van 't hart — en omgekeerd — in botsing komt. Doch in elk kind, dat niet opgroeit als de heideplant, maar door de zon der wetenschap gekoesterd wordt, steekt een wijsgeer in den dop te gelegener tijd. Straks voelt het, vooral wanneer het de schoone lessen van Mej. Jacoba Mossel in oefening brengt, de

vragen branden in 't hart: van waar kom ik? waarheen ga ik? En de schrijfster antwoordt niet.

Neen, hier is geen rustige overtuiging. Bij 't graf mijner allerliefste moeder kan enkel de gedachte: zij is gestorven en begraven, maar zal — hoe lang? — voortleven in de harten van een dankbaar nageslacht, den traan niet wisschen uit het oog, dat moeder zoekt. In moeielijke dagen van leed en strijd en verzoeking *kan* ik zonder een God, die loont of straft, mij niet verzoenen met de menschen, met mij zelven, met de smarten der aarde en hare zonde. Kan de schrijfster het? Ik wil het hopen, doch haar godsdienst *kan* niet die van de *menigte* zijn. Hij is te vaag, te nevelachtig, te verward, te negatief. Hij draagt mysteries in zijn schoot, die het duizendmaal meer zijn dan de mysteries van 't echte Christendom, door den Godmensch geopenbaard. De schrijfster vraagt aangaande Christus: „Weet gij *zeker*, dat ge buiten hem kunt?" Mijn antwoord luidt beslist: ja, ik kan buiten hem, als hij geen God is; want dan begrijp ik hem niet en geen enkel woord van zijn mond en geen enkele daad van zijn hart.

Maar ik kan niet buiten Hem, wijl Hij God is. Onder het kruis van den *mensch* blijft mij alles duister, doch onder het kruis van den *Godmensch* is mij alles licht, ook omdat ik het woord gedenk: „Zalig zij die niet zien en toch gelooven".

„Godsdienst is gemoedsleven" heeft de schrijfster na George Elliot gezegd: „Elke eerlijke overtuiging uit dat gemoedsleven spruitend, *zelfs als zij tot atheïsme leidt*, verdient eerbied".

Een christelijk blad heeft daarop geantwoord: „Logica legt het bij deze expansie der vrouwelijke ziel jammerlijk af.... atheïsme d. w. z. de volstrekte ontkenning van God en godsdienst voortkomende uit godsdienstzin!!" [1])

Dàt is mijn antwoord niet; ik meen de paradox eenigszins te verstaan. Maar juist daarom durf ik vragen: waartoe die bundel preeken? Waartoe zoo geijverd om hen, die „gaan langs de platgetreden paden van een overgeleverd geloof", van die paden af te brengen, vooral nu het woord van Prof. van der Wijck van waarheid straalt: „De ziel der groote schare is ledig, waar zij oude krukken

---

[1]) De schrijfster noemt hen, die zich van God afwenden: „*ongodsdienstige* menschen" (blz. 4).

van geloof en zedenwet [1]) heeft weggeworpen"? „Iedere vrome gezindheid brengt ons nader tot het godsrijk", zegt de schrijfster, en „om het heerlijke leven, het echte leven van een kind van God te leiden, hebben wij, moedig en eenvoudig, te doen, wat God ons in 't hart geeft, dat wij doen zullen". Welnu duizenden en duizenden geloovige Christenen, Katholieken en Protestanten, trachten dat te doen. Laat derhalve de schrijfster niet het verwijt op zich laden van Julius aan Raphaël in Schillers *Philosophische Briefe*: „Du hast mir den Glauben gestohlen, der mir Frieden gab. Du hast mich verachten gelehrt, wo ich anbetete. Tausend Dinge waren mir so ehrwürdig, ehe deine traurige Weisheit sie mir entkleidete. Ich sah eine Volksmenge nach der Kirche strömen, ich hörte ihre begeisterde Andacht zu einem brüderlichen Gebete sich vereinigen — zweimal stand ich vor dem Bette des Todes, sah zweimal — mächtiges Wunderwerk der Religion! — die Hoffnung des Himmels über die Schrecknisse der Vernichtung siegen und den frisschen Lichtstrahl der Freude im gebrochenen Auge des Sterbenden sich entzünden. Ersetzt mir deine Weisheit, was sie mir genommen hat?"

O, neen! De godsdienst, door Mej. J. M. tusschen de regels van deze geschreven preeken gepredikt, ontneemt ons de kracht om God *op den duur* met gedachten, woorden en daden te dienen en te doen, wat Hij van ons vraagt ook in moeielijke dagen, in 't uur van den strijd. „Vroomheid is niet iets voor den Zondag alleen — zegt zij zeer juist — maar voor de geheele week", dat is: voor geheel het leven.

Haar godsdienst leidt een logisch hoofd noodzakelijk tot den godsdienst van het: *ach, alles komt terecht!* En bij *dien* godsdienst legt men de handen in den schoot of knielt voor zijn eigen standbeeld, indien men het adellijk gemoed mist van deze begaafde schrijfster, sprekend uit deze bladen van hare hand; zulk een gemoed evenwel behoort tot de uitzonderingen, niet enkel op de massa, maar op de betrekkelijk kleine wereld der geletterden.

H. Ermann.

---

[1]) Een *ledige* ziel, omdat zij *krukken* wegwerpt? Fraai is dit beeld niet.

LETTERLOOVER.

St. AGNES.

Mag ik mij nooden op uw bruiloftsfeest,
Bruid Agnes? 'k Kom niet ledig... Zorgvol leest
Mijn hand wat bloemen, witte, teêre, en tooit
Uw gouden-haren-kleed, vroomlijk bestrooit
Uw wondre paân, waar vlammen opwaarts gaan,
Bloedrozen heerelijk te geuren staan!
Ach! op zóó lieflijk maagdelijk festijn
Welken mijn bloemen ras tot bloemen-schijn.
Ik klaag niet, wen bij 't welken van heur kleuren
Simpel verlangen ze even nog doe geuren...

Zwaar weegt op Rome sombere afgoôn-nacht,
Zwoel van onkuischheid, reddeloos verdervend
Al schuchtre ziele-bloeiing in den duister!
Toch, licht-oasen in nacht-woestenij
Aanscheemren!.. Daár de lucht is lente-puur,
Daár rijst een nieuwe, zuivrer ziele-bloei
Van Christen-kuischheid in het nieuwe lichten!
Nu laat mij de sublieme wondren zingen
Der kuischheid in de lieve jonkvrouw Agnes:
De kuischheid, als heur dierste schat bewaakt,
Belaagd, met meer dan mannenkracht verdadigd,
Voor schennis in den bangsten nood behoed...
Nu laat mij de sublieme wondren zingen!

* * *

Agnes de schoonste en lieflijkste in de rei
Van Róme's maagden... om veel kostbren schats
Bewondrend aangebeên... pas dertien jaren...
En reeds vóór haar een wereld deemoedvol:
Zij, aan haar voeten 't àl met voeten tredend,
Smadend om Eén, belovend enkel smaad,
Voor liefde haat, voor weelde schande en armoed,
Voor vreugde en wellust lijden en den dood!
Vaalbleek, zwaar bloedend uit wijd-open wonden,
Het hoofd doorstoken, de oogen pijnlijk brekend,
Was Hij tot haar gekomen... Tot haar Bruìgom
Had zij dien Man van smarten zich verkoren!
Maar maatloos loonde Hij die offerand!...
Bedwelmend heerlijk was des Armen liefde,
Zijn stem muziek, Zijn woord een ziele-vreugd,
Van kostbre waarde Zijn belofte, ontsluitend
Voor de eeuwigheid der liefde paradijzen!
Nu was 't àl dood voor haar, zij zag slechts Hèm,
En Hèm alleen... zij hoorde slechts Zijn stem!..
Soms, in een plotsling opperst openbaren
Aan haar verrukte zien, vervormde zich
Haar wezen naar het stijgend zielsverlangen!
Haar oogen staarde' in onbereikbre verten...
De weêrschijn harer zielsverrukking blonk
Door 't teêr gelaat, als door albasten vaas
De goudvlam... heilge hemelschoonheid spreidend
Op aardsche vormen... Vreemde fluistertaal,
Die niemand af kon luistren, sprak haar mond!
Omstaanders staarden stom naar 't heilig kind,
Wèg in extase.,. en zij, langzaam ontwakend,
Met lieven lach en lieflijk woord hen wekte....
Om 's Bruigoms wille had zij lief de menschen:
Haar woord was leering hun, haar daad een weldaad,

Haar deugd een klare stem, roemend de deugd.
Verteedring blonk uit menig oog haar tegen,
En heilge schroom weêrhield in haar nabijheid
Het wufte woord en alle hartstocht zwichtte...
Zóó hield zij hoog den hoogen Bruidegom!

Te aanschouwen Agnes was als plotsling staren
In een klaar watervlak, stille weêrspieglend
De witte bloesemrank; te naadren haár,
't Opééns gemoeten van een bloeme geurig.—
Prefect Symphronius' zoon aanschouwde haar
En hij beminde... wervend om haar gunst
In stâgen drang... 't Verlokkende gevlei
Boeide haar aandacht niet... en al de pracht
Van sieraân, glans van toekomst-heerlijkheid,
Wekten niet haar begeerte... Elk liefdewoord
Deed hooger rijzen haar mystieke vlamme,
Haar prijzen hàre liefde... elke offerand
Van schats deed haar haârs Bruîgom's schatten roemen....
En stadig ging hij, stadig keerde hij,
Vol droefheid en onmetelijk verlangen,
Met nieuwe klacht en traan en heilbelofte...
Maar immer milder blonk haar zielelach!
Eéns, in geweld'ge ontroering zijner smart,
Snikte hij luide aan hare voeten, smeekend
Erbarmen, in vertwijflingsgloed òproepend
Stralende beelden eindeloozer weelden!
Zij scheen hem niet te hooren, héél verloren
In opgetogen ziening, in haar oogen
Juichende aanbidding, om haar lippen
Den lach der zaalgen, en zij propheteerde,
Volgend de reiing harer vizioenen:
„Arme, reeds lang heb ik mijn hart verschonken

„Den Eenige! Wat zijn me uw kostbre gaven
„Bij al de sieraân, waar mijn Bruîgom mij
„Meê tooit: flonkrende steenen, 't heerlijkst kleed,
„Welks blankheid straalt van goud!... Zie aan mijn voeten
„Zijn schatten als een willige offerande!
„Mijn voorhoofd draagt Zijn wonder zegelmerk,
„Ten onderpand van onverbreekbre trouw!
„Reeds heeft Hij zelf mij 't bruidsvertrek bereid,
„Van waar ik hoore feestlijke muziek:
„'t Al hooger klinkend bruiloftslied der maagden!
„Mijn lippen proefden reeds Zijn spijs en laving:
„Honig en melk, Zijn kuischen kus... Zijn lichaam
„Was met mijn lichaam één... de purpren dauw
„Zijns kostbren bloeds bevochtigde mijn wangen!
„Maagd is Zijn moeder, maagdelijk Zijn vader,
„Maagdlijke geesten zijn Hem dienaars... Hemel
„En aard verstommen in bewondrend schouwen
„Van Zijne schoonheid, waar Hij gaat, òpwekkend
„Dooden en kranken tot het nieuwe leven!
„'k Ben Zijner slechts... Hèm minnend, ben ik kuisch,
„Van Hem ontvangend, blijf ik zuivre maagd!
„En echter zal mijn huwlijk vruchtbaar zijn
„Aan kindren, zonder smart gebaard, de tijden
„Getuigen eindloos van mijn vruchtbaarheid!"

Dan sloeg hij de oogen neder bij den gloed,
Haár oog doorflonkerend... zijn stem was stom
Bij dien ontzagbren jubel hàrer stem...
Zijn hart vol droefheid om de heerlijkheid
Des onbekenden Bruidegoms, zijn hart
Vol bitter haten om dien harte-roover!
Hij ijlde henen en hij keerde niet...
Een wreede ziekte wierp hem op zijn leger,

Waar wilde koorts hem al die smart en smaad
Feller doorleven deed... De dood waarde omme...!

Symphronius, lijdend al het leed zijns kinds,
Herhaalde 's jonglings beê en liefdedrang,
Uitweenend aan haar voet zijn vadersmart!
Maar Agnes, sterke bruid, den Bruidegom
Herhaalde 't éens gesproken liefdewoord,
Nogmaals getuigend van Zijn heerlijkheid!
En plotsling klaarde 't in de duisternis
Van vorschend tasten voor Symphronius:
Christin is Agnes, roemend in verdwazing
Christus haar bruidegom en hartevriend!
Nu zal zijn kracht haar stuggen weêrstand breken,
Het dreigend strafgericht dien harden trots
Voor deemoed wijken doen! Geen aarz'ling meer!
Hij daagt voor zijn gericht het zwakke kind...
En kwistig spilt hij teêrheid en gevlei,
En doelt dof-fluisterend op gruwbre straffen...
Zij lacht in hooge blijheid om haar heil
Door aardsch geweld noch boozen lust te schennen,
En machtloos staat hij voor zóó fiere kracht.
Met doffen blik en sombre stemme spreekt hij:
„De valsche christnen hebben u betooverd
„Door magisch spel... zoo wil ik met geweld
„Hun booze kunsten in u krachtloos maken.
„Maagd wilt ge zijn... het zij... 'k ben u genadig!
„Zoo wijde ik u tot Vesta's priesteresse,
„Bewaakster van haar altijd brandend vuur...
„Zóó bloeie uw maagdlijkheid in Vesta's hoede!"
En Agnes, met een kalmen glimlach, spreekt:
„Ik stootte weg uw zoon, die, zondig, toch
„Door Gods genade in 't zonlicht leeft en ademt.

„Hoe zoude ik mij uw dooden goden geven,
„Stom en vol logen, en, mijn God ten laster,
„Me in schandelijke aanbidding voor hen buigen!"
Verbazing stijgt... hij, zich bedwingend, spreekt:
„Ik wilde uw zwakheid sparen en uw jeugd,
„Die, wild en reedloos, uwe reên niet teugelt.
„Wee u, uw lastertaal brengt u verderf,
„Spot met de goden niet en eigen heil!" —
„Gij acht mij zwak door jeugd!.. Vraagt hooger kracht,
„Sterkend de ziel, 't getal van 's lichaams jaren?
„Kunnen uw goôn die kracht door onmacht breken?
„Staak gij dat ijdel spel en spreek mijn vonnis!"
Symphronius toornt... daar, door zijn gloeiend brein
Gruwbre gedachte flitst... die maagdlijkheid,
Een schat, haar dierder dan het broze leven
Een schat, dien zij in trots onschendbaar waant,
Dien zal hij haar ontrukken, dien vertreden!...
En de oogen vlammend van ontuchtig vuur:
„Gij houdt zoo hoog uw maagdlijkheid, gewijd
„Den Christus... blijve zij uw schoon sieraad
„In Vesta's maagdelijken offerdienst...
„Of, 'k doe ontrukken u dien valschen schat
„In 't huis der schande... aan de openbare onteering
„Geve ik u prijs, der deernen schandgenoote...
„Tot 's levens eind draagt gij dien vuigen smet!"
Een blos dekt Agnes eerbaar aanschijn... trilling
Van angst en schaamt' pijnlijk beweegt de lippen.,.
Dan, hoopvol blikt ze omhoog, plotsling verliezend
In nieuw geluk der smaadbedreiging heugnis.
En 't klinkt vol klaarheid van het blij vertrouwen:
„Dwaze, gij kent mijn God niet noch Zijn macht!
„Ik ken die en veracht uw ijdel dreigen!
„Ik offer niet uw goden, en mijn kuischheid

„Lijdt geen geweld!... O! wees niet zoo verbaasd,
„Mijn engel houdt mijn lichaam in zijn hoede,
„Mijn allerhoogste schuts, die is Gods Zoon,
„Dien gij niet kennend, lastert... ùwe hoeders
„Zijn goden, machtloos, van steen en metaal!
„Aanbid hen vrij, met hèn wordt gij verbrijzeld,
„Aanbid hen vrij, met hèn wordt gij geworpen
„In 't vuur... wee! 't uwe brandt in eeuwigheid!"
Symphronius, in blinde woede, vonnist:
„Ontkleedt haar, voert haar zòò naar 't veile huis!
„Dat luid konde een heraut naar alle zijden:
„Agnes, schendige maagd, lastrend de goden,
„Wordt de openbare onteering prijs gegeven!"

Zij rukken 't opperkleed haar af, dàn wagen
Zich schennend aan der leden eerbre hulsel!..
Daar, bij 's kleeds dalen, plots wast wonderbaar
Het gouden haar, neêrvloeiend, zich verbreedend,
Verbreidend, in àl zwellend golfbewegen,
Rondom haar, als de vloed op 't strand, àl volgend
De glijding van het kleed, tot waar dàt ligt
Ter aard. Een kunstig weefsel van blond goud
Van hoofd tot voeten dekt de zuivre maagd.
En haar gestalte rijst en rijst, met deinen
Van 't levend goudkleed, en haar blik en lach
Danken verrukt den trouwen Bruidegom!
Zij voeren haar naar 't zondig huis... zij treedt
Kalm binnen... schooner haar verrukkings-lach
Ontbloeit... Gods engel staat daar, haar ten schuts,
En schichten lichts omflitsen plotsling haar,
Saâmschietend, breiden zich tot dichten haag
Fel gloeiend licht rondom haar, heel de ruimt'
Zettend als in een laaien brand, den blik

Zich naar haar wagend, plots met blindheid slaand.
Neêrknielend, brengt zij dank den Vriend... Op ééns,
Een witte wolk gelijk, een sneeuwblank kleed
Zweeft neêr... ze omvat het en met teêren schroom
Dekt zich het tengre lijf, dat droeg nooit wade
Zóó blank, zóó rank van vorm... Nu 't helle licht
In felheid taant... een heerlijk-reine glans
Blinkt zacht als vreedge morgenstond, waarin
De maagd teêr opluikt als een witte bloem...
En wie daar binnentreên, staan eerbiedvol
Verbaasd... de hemelgeur der kuischheid loutrend
Onreine harten, op onreine lippen
Brengend aanbidding.... heel 't boeleerhol wordt
Der Maagdlijkheid zoetrook'ge hoogtij-zaal.
In stage beê bruid Agnes knielt... daar stoort
Gerucht de reine rust... Symphronius' zoon
Herleefd, vervoerd tot passie, vlammend op
Gruwelijke schennis, met een wilde horde
Schaamtlooze makkers, ínstormt! Tuk op wraak
Slaakt hij de teugels, latend los de schaar
Op haar, die knielt... Het vredig-witte licht
Opflikkrend plots, schiet uit in felle schichten,
Als bliksems aan het zwerk!... Siddrend, ontdaan,
Wijken zij ruglings... vreemd ontroerd van eerbied.
Symphronius' zoon, in blinde woede, scheldt
Zijn makkers lafaards, ijlt ter heilge plaats,....
En ziet de jonkvrouw biddende in een kring
Van schitterglans, en trotsend àl, stort hij
In 't licht zich, boort tot in de kern zijn blikken,
De handen strekkend wildbegeerig uit...
Hij slaakt een smartkreet, tastend als een blinde,
Dan, wankelend, stort hij ter aarde, dood!
Een schrik'lijke angstkreet rijst uit heel de schaar,

Eindloos herhaald, en nieuwe scharen dringen
Binnen op 't luid gerucht ... Morrend gemompel
Zwelt áán, in kreten dreigend zich ontladend!
Doch, onbeweeglijk als de tintelstarre
Aan hooge luchten bij het zeeëdeinen,
Gloeit steeds de lichtkring, die de maagd omkranst,
Waarin zij zelve in stralend witte wade
Geknield ligt in beschouwing, ziende niet
Het lijk aan hare voeten, hoorend niet
Het woest rumoer, zich tegen haar verheffend!
Daar plotseling wijkt de schaar ... Symphronius
Stort binnen met bang weegeklag, zich werpend
Op 't lijk zijns kinds, met ruwe smaadreên smadend
De heilige jonkvrouw helsche tooveresse!
En zij, met engelkalmte en hooge rust:
„Uw zoon kwam hier, begeerig naar mijn schennis,
„Maar Christus hoedde 't lichaam Zijner bruid,
„En zond Zijn engel, die háár redde en sloeg
„Die haar belaagt!" Symphronius, peinzend, spreekt:
„O! bid uw engel, dat hij mij hergeve
„Mijn zoon en 'k 'k acht u vrij van tooverij!"
In hoog vervoeren spreekt de maagd: „O gij,
„Gods wonderdaân onwaard'ge, weet, de tijd
„Der heerlijkheid mijns Heeren is nabij!
„Gaat allen ... dat 'k den Heere Christus smeeke
„Zijn grootheid u te toonen!" Knielend bidt zij,
Het aangezicht ter aarde ... Weêr verschijnt
Haar engel, sterkt haar met genade en wekt
Den jongling tot het leven weêr. Hij rijst
In 't hem herboren dagelicht en roept
Met luider stemme: „Daar is slechts één God,
„Der Christnen God, en valsch zijn ándre goden!"
Verstomd staat heel de schaar ... Symphronius

Met luiden jubel drukt zijn zoon aan 't hart,
Dat stil erkent der Christnen macht'gen God!
En Agnes bidt en looft en dankt dien God,
Dat Hij Zijn almacht heerlijk heeft betuigd!

Symphronius, huivrend haar ter dood te doemen,
Geeft haar ten oordeel over aan Aspaas.
Aspasius veroordeelt haar ten vure!
Zij kent geen vreeze... in lieflijke verheuging
Schrijdt zij, een blijde bruid, naar 't vlammenfeest!
De houtmijt is bereid... — met snel òplaaien
Omringt haar 't vuur, háár deren vlam nog hette,
Zoomin als 't hartstochtbranden der onkuischen
Haar zengen kon heur zuivre lijf en ziele!
Uitwaaiend wijd, de vlammen haar bespreiden,
Een kleed van vierig goud, als weleer golfde
Haar leden af de kostbre haren-wade.
Zij, in extase, ziet niet de vuurschichten
Uitschieten en verslinden haar belagers,
Hoort niet het loeien van de stemmen mengen
Met vlammenzieden en haar stemme klinkt:
„Wees, groot en heerlijk God, gebenedijd,
„Die in mij aller boozen list verijdelt,
„Mij smetloos voert door alle onreinigheden,
„Maakt machtloos 't barnend vuur bij 't felle gloeien,
„Met hemeldauw koelend bedrupt mijn lichaam,
„Mij op der vlammen vleuglen tot u trekt!"
Dan, hooger nog zwelt haar verrukking, de armen
Uitbreidend, klinkt het in ontzagbren jubel:
„Heil! al wat 'k heb geloofd, gehoopt, geliefd,
„Rijst daar in stralend leven! Heilig God
„En Vader, U bemin ik, U belijd ik!
„Mijn ure naakt.... ik kom, ik kom tot U..."

Dán, bij 't opstijgen hàrer hemelvlammen
Goudsproeiend dalen de aardsche vlammen, die
Als kleed neêrglijden, zich op de aarde spreiden...

Weêr rijzen kreten: „Dood der tooveresse!"
Nu werke 't staal, wat niet het vuur vermocht!
Nu wijdt nieuw vonnis haar den nieuwen dood!
Reeds komt de beul... hij is een welkom vriend.
Hij beeft en in zijn hand het staal... zij prevelt
In liefde-extase... rond haar velen weenen...
Zij weent niet, maar zij lacht... „Dat rustig sterve
„Mijn lichaam... 't mag geen aardsche liefde wekken.
„'k Stoot ú niet weg, gij zijt me een lieve minnaar,
„Komaan vrees niet..." En siddrend stoot hij toe...
Het koude staal doorboort heur gloeiend hart...
Daaraan ontspringt een warme bloodstroom, purprend
Het sneeuwe-blank van zuivre leên en wade!...

. . . . . .

De Bruidsgang kwam ter feestlijke volending!
Nu slaat het Huwlijksuur gebenedijd!
In hooger lichten verbreidt zich de morgen,
De lucht wordt zoeler, geuren wieken los,
Het ritselt alom van wuivend bewegen,
De schaduw klaart van zoete geluiden!
Opééns... de gouden zonnedag breekt open!
Zijn glans overstroomt de verlangende Bruid,
Begroet door Bruigom Christus' liefde-omhelzen,
Door zoete ruisching van de Bruiloftszangen,
Waar duizende 'englen meê heur komst inluiden
En kuische Bruiloft, zóó, in hemelsch juichen
Van de aardsche Kuischheid heerelijk getuigen!

EDUARD BROM.

AAN HÉLÈNE SWARTH.

„O goede Meester, dien ik heb verlaten,
Verlos uw kind uit duistre wanhoopsholen!"
H. SWARTH.

Ik hoor aldoor de diep gevoelde klacht,
Die teeder zacht op wondre taalmuziek
Uw harpe ontvliet, — of, met bebloede wiek,
Een vogel treurde in stillen najaarsnacht.

Ontsluit 't geheim dier smarte, droef mystiek:
Heeft de aarde u nacht en nevelen gebracht
Voor 't gouden licht der waarheid, steeds verwacht,
En maakte ontgoocheling uw harte ziek?

Hoe zoekt gij naar den goeden Meester om,
Dien gij verliet, zoo dwaas verliet? O kom,
Sla de oogen op, de Meester is nabij,

En wacht zijn kind met goddelijke smart....
Kom, droeve vrouwe, werp u aan zijn Hart:
Gij vindt daar licht en liefde en poëzij!

Nijmegen. W. DE VEER S. J.

DE OORSPRONG VAN DEN PENTATEUCH.

De Redactie van *De Katholiek* meent, dat dit tijdschrift aan zijn roeping als Roomsch wetenschappelijk tijdschrift te kort zou schieten, indien zij de gelegenheid verzuimde om hare lezers in kennis te stellen met de inzichten en meeningen, die op het zoo uiterst belangrijke gebied der historisch-critische bijbelstudie in verschillende landen van Europa door een aantal katholieke geleerden van naam verdedigd worden. Daarom schenkt zij gaarne aan een geleerde van zoo onverdachte rechtzinnigheid en zoo grondige studie als Dr. Poels de gelegenheid om zijne wetenschappelijke meeningen onder eigen verantwoordelijkheid uiteen te zetten en te verdedigen. Hieruit kan echter nog niet de gevolgtrekking gemaakt worden, dat de Redactie met al die meeningen zonder voorbehoud instemt.

DE REDACTIE.

DE STAND VAN HET VRAAGSTUK. — HET GOED RECHT DER CRITIEK [1]).

Internationale wetenschappelijke congressen zijn, voor velen althans, uiterst leerrijk. De nieuwe banen, door de pionniers der wetenschap aangelegd, worden er opengesteld voor het algemeen verkeer. Men werpt er een blik op het groote ontginningsveld van den menschelijken geest. De eenzame werker wordt er verlost van het onhebbelijk gevoel, dat aan een alleen staan-

[1]) Ons eerstvolgend opstel zal eene studie zijn over het boek Josua. Wij hebben eerst het tweede artikel van den Zeereerw. Pater Van Kasteren S. J. willen afwachten. Wie onze polemiek met dezen geleerden Jesuïet wil volgen, verlieze echter eenige meer algemeene opmerkingen, die reeds in deze studie voorkomen, niet uit het oog. Eenige dezer opmerkingen verbreken eenigszins de éénheid van plan in dit opstel. Men vergeve dit den schrijver, die het eerste artikel van Pater Van Kasteren eerst onder de oogen kreeg, toen deze studie bijna gereed was. Op de *principieele* vragen werd een *spoedig* antwoord gevorderd.

den, geïsoleerden telegraafpaal doet denken. Altoos over de boeken gebogen zitten, is ongezond. Het is niet alleen slecht voor de borst, maar ook voor het hoofd. Al studeert men ook met open vensters, studeervertrekken zijn te eng. Wij moeten soms naar buiten. Voor het moedertje, dat immer en altoos aan hetzelfde raampje zit te breien, is ééne straat de wereld. De Alpen heeft zij nooit gezien. Voor haar is niets hooger dan de toren van haar dorp. De goede ziel meent, dat de groote wijzerplaat, waarop zij, langs het eeuwig verschoven gordijntje, juist het oog heeft, den tijd aangeeft voor alle menschen onder Gods zon. En och! ons breiend moedertje zit niet alleen! Menschen, met verstand om kerken te verzetten, turen door hetzelfde raampje! Wie echter breede opvattingen zoekt, blijve niet immer binnen zitten. De katholieke wereld is zoo groot en zoo schoon! Wie zich een denkbeeld wil vormen van den machtig breeden horizont dier wereld, beklimme soms de bergen. Hij wone o. a. de congressen bij, waar de katholieke geleerden uit alle gewesten der aarde samenstroomen.

Het congres van Freiburg (1897) was vooral merkwaardig voor hen, die belang stellen in de katholieke bijbelstudie. De aldaar gehouden lezingen over den oorsprong van den Pentateuch verdienen onze aandacht in hooge mate. Twee dezer lezingen verschenen reeds in druk. De eene, van pater Lagrange, in de *Revue Biblique* (Januari 1898), de andere, van von Hugel, in *The Catholic University Bulletin* (April 1898). De vlag, die hier geheschen wordt, waait reeds lang van de katholieke hoogescholen van Dublin *(The Dublin Review)* en Leuven *(Le Muséon)*. De bekende professor Genocchi M. S. C. liet haar wapperen van de Roomsche hoogeschool bij uitnemendheid, het *Seminarium Pontificium Romanum*. Meer en meer wordt de traditie der Synagoge over den oorsprong van den Pentateuch onhoudbaar verklaard en prijsgegeven. Het getal der katholieke geleerden, die deze overtuiging deelen, groeit dagelijks aan.

In Nederland won de zoogenaamde „nieuwe" richting der critische school nog weinig veld onder de Katholieken. Met volle recht blijft de bezadigde Nederlander bij zijne „traditie", zoo lang deze hem houdbaar blijkt. Nog vóór enkele jaren slechts heeft professor Schets den streng Mosaïschen oorsprong der Thora, met veel talent, in dit tijdschrift verdedigd. Ook de inleiding, die aan professor Dessens' schoone vertaling van Genesis voorafgaat, laat aan duidelijkheid niets te wenschen over. Nochtans, gelijk reeds uit het bovengezegde blijkt, zijn geenszins alle Katholieken even diep van de waarheid der traditioneele opvatting overtuigd.

Welk standpunt moeten wij, Nederlandsche Katholieken, dus kiezen tegenover hen, die den streng Mosaïschen oorsprong der vijf eerste bijbelboeken loochenen? Mogen wij hen openlijk en rechtstreeks als ketters brandmerken? Alleen zij, die met leergezag zijn bekleed, hebben daartoe het recht. Mogen wij onze tegenstanders dan zijdelings verketteren, door hunne namen naast die van ongeloovigen te plaatsen en hunne thesis zelve als eene anti-katholieke stelling te bestrijden? Wij zouden onze broeders slechts verbitteren. Zullen wij dan liever de katholieke critici, die de traditie der Synagoge verwerpen, eenvoudig dood zwijgen? Voor deze tactiek schijnt wel iets te pleiten. Wie de nieuwere, critische methode op de bijbelstudie toepast, stelt immers, volgens het oordeel van velen, het kinderlijk geloof aan groote gevaren bloot. In de nieuwe richting zien, inderdaad, niet weinigen een naderend onweer dreigen. Zullen wij ons dus eenvoudig terugtrekken en de blinden onzer Hollandsche binnenkamer zorgvuldig gesloten houden? Doch neen! Dit moge kinderen passen, die bang zijn voor den bliksem: mannen voegt het niet. Wij zouden onszelven dood verklaren. In Nederland weten evenwel vele Katholieken nog niet, hoe menige broeder in het buitenland over den oorsprong der Thora denkt en schrijft. Waarom hen dus wakker geschud uit hun zoeten droom?

Wij gaan hier natuurlijk van de veronderstelling uit, dat de

stelling onzer tegenstanders valsch en onvereenigbaar is met ons geloof. Maar is dit wel volstrekt *zeker?* Indien wij zelven ons eens vergisten?! Zouden wij, in dit geval, onze gedragslijn wel kunnen rechtvaardigen tegenover onze broeders, die toch beweren even geloovig te zijn als wij zelven?

Kennen onze katholieke tegenstanders ook zelven de leeringen der Kerk niet? Hebben ook zij geen geweten? Zijn zij misschien, *ondanks hun vóóroordeel ten gunste der Joodsche traditie*, tot de tegenovergestelde overtuiging gekomen door een grondiger onderzoek van het vraagstuk? Zij zijn zich voorzeker ten volle bewust van het afkeurend oordeel, dat hen wacht van mannen, wier hoogachting en vriendschap zij zelven ten zeerste op prijs stellen. Zij kennen tevens hunne persoonlijke verantwoordelijkheid. Moet de overtuiging van een Katholiek niet inderdaad *diep* wortel hebben geschoten, eer hij openlijk partij kiest voor hen, die door zijn eigene vrienden zoo heftig worden bestreden? Het gaat toch niet aan, hen allen als lichtzinnige waaghalzen, op nieuwigheden verzotte, trotsche menschen te beschouwen, die zich door de ongeloovige critici op sleeptouw laten nemen! Onder hen zijn vele zeer geleerde en tevens zeer voorzichtige mannen. Zij zijn overtuigd, dat ook het eenvoudigste en meest kinderlijk geloof geen gevaar loopt, mits de lezer zich een juist begrip vorme van de critiek en de vraagstukken in geen valsch licht worden geplaatst. Anderen zullen oordeelen, dat zij zich deerlijk bedriegen. Maar wie hen voor geen dwazen houdt, die vrijwillig hun eigen leven vergallen, zal toch moeten bekennen, dat slechts innig *plichtbesef* hun optreden kan verklaren.

Ook zij beweren, in werkelijkheid, zeer *voorzichtig* te zijn. *Hunne* voorzichtigheid zegt hun, dat men een jong paard niet bij zijn staart, maar bij den toom moet grijpen. Het laten loopen, de wildernis in, achten zij *on*voorzichtig. De critische studie der bijbelboeken is, in hun oog, een der zwaarste *plichten* van de Katholieken der negentiende eeuw. Van overhaasting kan hier

moeillijk sprake wezen. De Katholieken hebben een eeuw tijd gehad om zich te bedenken.

Maar waarom *zwijgen* zij niet over den oorsprong van den Pentateuch en laten zij eene zoo netelige quaestie niet rusten? Omdat het hier, volgens hunne overtuiging, een vraagstuk geldt van het allergrootste gewicht. Omdat historische bijbelcritiek anders *onmogelijk* is.

Van de oplossing dezer vraag hangt inderdaad onze opvatting van Israël's geschiedenis af. Zij beheerscht de geheele studie van het Oude Verbond. Immers, indien Moses werkelijk de schrijver is van den geheelen Pentateuch, kan van geleidelijke ontwikkeling der leeringen, wetten en instellingen geen sprake wezen. De mogelijkheid zelve is uitgesloten. En toch, tusschen de verhuizing der kinderen van Jacob uit Egypte en hunne verspreiding in de verschillende provinciën van het Romeinsche rijk, liggen eeuwen. Eeuwen vol geschiedenis. Hebben dus, gedurende al die eeuwen, immer en onveranderlijk dezelfde, zoowel burgerlijke als godsdienstige wetten in Israël gegolden? Of hebben zich in Israël, evenals in de Kerk, de instellingen ontwikkeld volgens den drang der tijden? Was Israël's wetgeving weleer het levend organisme van een levend volk? Of was zij een levenlooze rotsklomp, van den vlammenden Sinaï in Kanaän neergerold, en gold wellicht voor haar het woord van Jehova: „*Si levaveris cultrum super eo, polluetur*" [1])? Allerhande wetten van den Pentateuch dalen tot in de kleinste bijzonderheden af. *Moesten* deze wetten niet gewijzigd worden in de verschillende phasen der maatschappelijke ontwikkeling van het volk? Wanneer wij ons veertien eeuwen, neen, ééne eeuw slechts, terugdenken in het verleden van ons eigen vaderland, verschijnt deze vraag in een zeer eigenaardig licht. De groote afstand tusschen een

---

[1]) Exod. XX, 25: „Zoo gij het beitelijzer er over opheft, zal het ontheiligd zijn".

Oostersch volk der oudheid en eene Westersche natie der negentiende eeuw, doet hier betrekkelijk weinig ter zake. Welk hemelsbreed onderscheid tusschen de liturgie en de organisatie van de Kerk der apostolische Vaders en die der Roomsch Katholieke Kerk na het Concilie van Trente! De Pentateuch was voorzeker, na Esdras, het wetboek van het Joodsche volk. Is het echter wel denkbaar, dat de Israëlietische stammen, ten tijde van Jephte of Abimelech, reeds onder dezelfde wetten en instellingen leefden als het Joodsche volk na de Babylonische Ballingschap? Zou Moses het burgerlijk en godsdienstig leven van zijn volk, tot in de geringste nietigheden, hebben willen regelen door een eeuwig geldend, onveranderbaar recht? Ware dat *mogelijk*? Zouden wij hierin eene *volmaaktheid* der Joodsche wetgeving moeten zien? De Pentateuch is, voorwaar, geen symbolum van eeuwig blijvende dogmata! Of verliest de maatschappelijke wetgeving, wanneer zij van goddelijken oorsprong is, haar karakter van veranderlijkheid, dat toch onafscheidbaar schijnt te wezen van de veranderlijkheid zelve, niet van den wetgever, maar van de maatschappij en hare omgeving?

Het groote gewicht van de vraag naar den oorsprong der Wet wordt niet licht overschat. De omschrijvingen zelf der vraag maken dit reeds duidelijk. Is de Pentateuch, met zijne volmaakte organisatie van het ééne volk, in al zijne geledingen, het uitgangspunt, of kan hij wellicht de slotsom zijn van de geschiedenis der Israëlietische stammen? Hebben de Israëlieten steeds het manna der woestijn gegeten, of is de Pentateuch misschien de algemeene tiendenschuur van het Oud Verbond, waarin de stedehouders van Jehova ook het graan hebben opgeborgen, dat in den loop der eeuwen op de Palestijnsche akkers is gerijpt? Is misschien de Pentateuch alleen verstaanbaar, wanneer wij hem beschouwen als den neerslag van de leeringen der profeten, aan wier hoofd de groote Godsman Moses staat? Wie zich een juist denkbeeld wil vormen van de alles beheerschende instelling der profeten,

is een antwoord op deze vragen schuldig. Voelen de oude profeten zich gebonden door een volledig geschreven recht, of treden zij veeleer op als vrije „mannen des geestes", om den wil en de verordeningen te vertolken van Jehova, die in hun binnenste spreekt? Kenden wellicht de oude profeten nog geen alles regelend, onveranderbaar, afgesloten goddelijk wetboek? Was misschien hunne Thora gedeeltelijk nog slechts gewoonterecht, hun eigen mondeling onderricht, naast dat der priesters? *Leefde* de Wet nog? De geschriften der Apostelen en der Kerkvaders wemelen van citaten, die door het alles beslechtende *scriptum est* of *Scriptura dicit* worden ingeleid. Waarom beroepen de oude profeten zich niet telkens op den heiligen, alles omvattenden, door allen erkenden codex van Moses, wanneer zij zich richten tot het weerspannige, maar toch geloovige volk? Ademt ten minste *de geest* van den Pentateuch in de boeken van Amos, Osee of Isaias? Leeft de uitgever van den Pentateuch in de wereld der oude geschiedenis van Richteren, Samuël en Koningen, of wel in die der nieuwere historie van Kroniekschrijver, Nehemias en Esdras? Moeten wij, bij de verklaring der oudste bijbelboeken, van het beginsel uitgaan, dat hunne schrijvers reeds den geheelen Pentateuch kenden en hun oordeel naar zijne wetten richtten?

Ook vragen zonder oplossing leeren somtijds veel. Wie den Bijbel kènt, zal in de gestelde vragen stof tot nadenken vinden. Zij doen de belangrijkheid van het onderwerp beter uitkomen. Men ziet hoevele planeten zich om de ééne zon bewegen. De groote zon, die het geheele Oud Testament beschijnt, is de kennis van den oorsprong der Thora. Alle gestelde vragen hangen innig samen met het groote vraagstuk: is de Pentateuch — het wetboek van het Joodsche volk na de Babylonische Ballingschap [1]) — inderdaad het onveranderd Recht

[1]) Of enkele wetten destijds niet werden nageleefd, doet hier niets ter zake.

der Israëlitische stammen, die aan het nomadenleven en de steppen van Moab vaarwel zeiden, om zich, tusschen de nog talrijke steden der Kanaänieten, in de vruchtbare vlakten van Palestina te vestigen?

De lezer heeft begrepen, dat de oplossing dezer vraag inderdaad over onze opvatting van het Oud Verbond beslist. Hier ligt de brug, die toegang geeft tot den akker der moderne, critische bijbelstudie. Wie op dien akker ploegen wil, *moet* er over. Historische critiek van de instellingen der kinderen van Israël is volstrekt onmogelijk, zoo lang wij geen, minstens algemeen, oordeel hebben geveld over den ouderdom der voornaamste bron of bronnen hunner geschiedenis. Indien bewezen kan worden, dat de Pentateuch het werk van Mozes is, schijnt ons het verdere historisch-critische onderzoek der andere boeken van den Bijbel, onder apologetisch oogpunt, bijna overbodig.

Men merke evenwel op, dat het vraagstuk betreffende den *letterkundigen* oorsprong der Wet open blijft, in de veronderstelling zelve, dat de Israëlieten, van het begin tot het einde hunner geschiedenis, onder dezelfde onveranderlijke wetten geleefd hebben. Om deze literarische quaestie op te lossen dient men, op de eerste plaats, de traditie te raadplegen en haar gezag te bepalen. Daarna onderzoeke men het wetboek zelf en passe de bronnenanalyse toe, indien dit noodig mocht blijken. Eindelijk en ten slotte eerst, vergelijke men het verkregen resultaat met het getuigenis der andere bijbelboeken en de daaruit geputte geschiedenis.

Wellicht is er op zuiver wetenschappelijk terrein geen enkele quaestie, die heden ten dage zoo zeer de geesten van vele Katholieken bezighoudt. Welk verschil tusschen de gedachtenwereld der eerste eeuwen en die van onzen tijd! De Kerkvaders bewogen zich niet alleen in eene andere *stoffelijke* wereld dan waarin wij verkeeren en kenden onze spoorwegen en telegraafkantoren nog

niet, zij leefden ook in eene geheel andere *geestelijke* wereld. Waar sprake is van bijbelcritiek, wordt dit al te dikwijls uit het oog verloren. De Vaders beschouwen den Bijbel van het standpunt hunner eigene eeuw. Ook de Vaders zijn kinderen van hun tijd. Menig vraagstuk, dat thans, in de negentiende eeuw, belang inboezemt, was destijds nog niet gesteld of werd zelfs niet vermoed. Het doel en de methode der Vaders beantwoordden aan de behoeften hunner dagen en den toenmaligen stand der wetenschap.

De H. Augustinus geeft ons èn doel èn methode in korte woorden aan. „In his omnibus — zegt de groote Kerkvader, sprekende van de gewijde boeken — timentes Deum et pietate mansueti *quaerunt voluntatem Dei.* Cujus operis et laboris *prima observatio* est, ut diximus, nosse istos libros, etsi nondum ad intellectum, legendo tamen vel mandare memoriæ, vel omnino incognitos non habere. *Deinde* illa, quae in eis *aperte* posita sunt, *vel praecepta vivendi vel regulae credendi,* solertius diligentiusque investiganda sunt: quae tanto quisque plura invenit, quanto est intelligentia capacior. In iis enim, quae aperte in Scripturis posita sunt, inveniuntur illa omnia, quae continent *fidem, moresque vivendi, spem scilicet atque charitatem,* de quibus libro superiore tractavimus. *Tum vero,* facta quadam familiaritate cum ipsa lingua divinarum scripturarum, in ea quae obscura sunt aperienda et discutienda pergendum est, ut ad obscuriores locutiones illustrandas de manifestioribus sumantur exempla et quaedam certarum sententiarum testimonia dubitationem incertis auferant. In qua re memoria valet plurima: quae si defuerit, *non potest his praeceptis dari*" [1]).

De methode der Vaders is die van het gezond verstand. Wie zijn tegenstander de duidelijke plaatsen door de duistere laat verklaren, moet hem voor krankzinnig houden! Schijnbare uit-

---

[1]) *De doctrina christiana,* Lib. II, Cap. IX, n. 14.

zonderingen vindt men overal. Wanneer wij b.v. eene geïdealiseerde geschiedenis vóór ons hebben en bewijzen, dat ons handschrift een palimpsest is, waarop hier en daar de oudere, strenger historische bron nog zichtbaar is, kunnen ook „duistere" plaatsen en „kleine trekken" groote geschiedkundige waarde hebben.

De methode, door de Vaders gevolgd, is echter nog niet ontwikkeld. De Vaders zijn geene geschiedvorschers. Zij bestudeeren *de leer* van den Bijbel aangaande *geloof en zeden* [1]). Voor de hoofdpunten is deze, gelijk Augustinus zegt, overduidelijk. Wat *de bijbelsche leer over geloof en zeden* betreft, kunnen dus de duistere plaatsen der Heilige Schrift, vooral onder de hoede der Kerk, nooit groote moeielijkheid opleveren. Tegenstrijdige leer in den Bijbel is immers ondenkbaar. Wie evenwel *geschiedenis* studeert, zal ras bemerken, dat hij meermalen de persoonlijke *bevestigingen* der schrijvers van hunne, misschien elders ontleende, *voorstellingen* moet scheiden. Daarom stoot hij niet zelden op moeielijkheden, wanneer de zoo eenvoudige methode der Vaders op de *geschiedkundige leer* van den Bijbel moet worden toegepast. De ééne schrijver zal misschien de gebeurtenissen van zijn tijd in bijzonderheden willen opteekenen en strenge historie boeken. De andere, die op verren afstand van de feiten staat en uit de mondelinge traditie put, wil misschien — dit is tenminste denkbaar — slechts meer algemeene, onder het volk gangbare overleveringen concretiseeren en systematiseeren, terwijl hij daarbij minder gewicht hecht aan de destijds reeds oncontroleerbare, historische nauwkeurigheid van

---

[1]) Waar het zuivere historie gold, b.v. de oude geschiedenis der Grieken of Romeinen, bestond de methode der ouden gewoonlijk hierin, dat zij, zonder veel acht te geven op ouderdom en gezag der getuigenissen, het overgeleverde als waarheid aannamen, mits het niet te zeer onwaarschijnlijk klonk. Hoe valsch en gevaarlijk deze methode is, zullen wij elders aantoonen, waar de traditie ter sprake komt.

de vage gegevens der traditie dan aan de leer over Gods almacht en Voorzienigheid, die hij den lezer wil inprenten. De laatste schrijver zal, om een voorbeeld te noemen, de verovering van Kanaän voorstellen als één grooten veldtocht van Jehova, die, als met één slag, alle Kanaänieten uitroeit. Desniettemin zal de eerste schrijver van nederlagen der Israëlieten en langdurige oorlogen in het binnenland gewagen, ook na den dood van Josua. Elke *leer* van den Bijbel, ook op het gebied der geschiedenis, sluit de tegenovergestelde *leer* uit. Doch niet elke *voorstelling*, hoe duidelijk zij ook moge wezen, sluit eene afwijkende, of zelfs schijnbaar tegenstrijdige, *voorstelling* uit. De ééne moet dus niet noodzakelijk volgens de andere verklaard worden. Vooral bij de verschillende soorten van historiographie dient dus onderscheid gemaakt te worden tusschen voorstelling en leer. Indien de Vaders zich op de studie der historische critiek hadden toegelegd, zouden zij daarom de methode van hun onderzoek verder hebben moeten ontwikkelen. Hier is de leer des Bijbels niet altoos zoo duidelijk, als waar de groote vragen van den godsdienst worden onderzocht.

Wanneer men de oude historie eenigszins van naderbij leert kennen, wordt zooveel, wat den oppervlakkigen, ongeoefenden lezer duidelijk schijnt, meer en meer duister! Wat duister was, wordt soms meer en meer licht! De donkere punten blijken niet zelden ruwe diamanten. De persoonlijke bevestiging der schrijvers, het zij herhaald, is meermalen zeer moeielijk te scheiden van de voorstelling, die somtijds op gangbare, mondelinge tradities is gebouwd. De *geschiedkundige leer* ligt niet altoos zoo zeer voor de hand, als de oningewijden wel gissen!

Gelijk wij zagen, hechten de Vaders echter minder gewicht aan de geschiedenis. Hunne belangstelling geldt de bijbelsche geloofsleer en zedenwetten. De Bijbel is voor hen een boek van christelijke leering, van gebed en van stichting. Bovenvermeld citaat van Augustinus mag daarom voor de grondwet der oude

exegesis doorgaan [1]). „Quisquis Scripturas divinas — zegt dezelfde Kerkleeraar een weinig hooger — vel quamlibet earum partem intellexisse sibi videtur, ita ut eo intellectu non aedificet istam genuinam *charitatem* Dei et proximi, *nondum intellexit.* Quisquis vero talem inde sententiam duxerit, ut huic *aedificandae charitati* sit utilis, *nec tamen hoc dixerit quod ille quem legit hoc loco sensisse probabitur*, non perniciose fallitur, nec omnino mentitur" [2]). „Quisquis in Scripturis *aliud sentit quam ille qui scripsit*, illis non mentientibus fallitur: sed tamen, ut dicere coeperam, si ea sententia fallitur, qua *aedificet charitatem*, ita fallitur ac si quispiam errore deserens viam, *eo tamen per agrum pergat quo etiam via illa ducit*" [3]).

Leering en stichting voor het practische leven waren dus hoofddoel. Nochtans trachtten natuurlijk de Vaders steeds den waren zin der H. Schrift te vatten: „ne consuetudine deviandi, etiam in perversum *ire* cogatur" [4]). Het zou daarom van weinig nederigheid en van nog minder verstand getuigen, wanneer men, bij de verklaring der bijbelsche godsdienstleer, lichtvaardig uitspraken verwierp, waarover de machtige grijze koppen der Kerkvaders langen tijd hebben nadedacht. Voor al wat *geloof of zeden* betreft, zijn zij onze raadslieden. Doch wij moeten bij hen geen beslissend antwoord zoeken op vragen, die zij zelven zich nooit hebben gesteld of die zij slechts bij toeval even aanraken. Over

---

[1]) Wij spreken hier natuurlijk in het algemeen en laten de enkele Vaders rusten, die op dezen regel eene uitzondering maken of schijnen te maken.

[2]) *De doctrina christiana*, Lib. I, Cap. XXXVI, n. 40.

[3]) *Ibidem*, n. 41 — „Quaerere potius debemus *utilitatem* in Scripturis quam subtilitatem sermonis", zegt Thomas a Kempis. Aan historische of literarische critiek dacht hij zelfs nog niet. „Curiositas saepe nos *impedit* in lectione Scripturarum, cum volumus intelligere et discutere, *ubi simpliciter esset transeundum*" (Lib. I, Cap. III). Deze methode werd gevolgd wanneer de Bijbel *gebeden* werd. De lezers van het Brevier kennen haar ook thans nog!

[4]) *Ibidem.*

menige quaestie hebben zij nooit hun hoofd gebroken, om de eenvoudige reden, dat niemand er belang in stelde. De Vaders hebben de H. Schrift verklaard als herders der kudde van Christus. Zij zijn godgeleerden. *Op hun terrein*, dogmatiek en moraal, hebben zij gezag en voeren den schepter.

Wie echter zou durven beweren, dat de Vaders en de godgeleerden der middeleeuwen alle vraagstukken grondig hebben onderzocht, die de letterkundige en historische critiek ons thans vóórlegt? Een dwaas, die bij hen de oplossing zou willen vinden van alle „vragen van den dag". Vele nieuwere quaesties liggen immers geheel buiten het gebied van hun onderzoek en den kring hunner belangstelling. In onze dagen heeft de menschelijke geest zich in eene *nieuwe* richting ontwikkeld. Betreffende den Bijbel worden *nieuwe* vragen gesteld. De geleerden van onzen tijd bestudeeren de H. Schrift van het standpunt der hedendaagsche wetenschap, die nieuwe terreinen heeft ontgonnen. Wij leven in de eeuw der natuurwetenschappen en der geschiedvorsching.

De oude geschiedenis, *zoowel de profane als de gewijde*, is het voorwerp eener algemeene belangstelling geworden. Men onderzoekt de echtheid der oorkonden. Men spoort verloren bronnen op. Men past de strenge regels eener echt wetenschappelijke en ontwikkelde methode toe. De bronnenontleding heeft tot resultaten gevoerd, die aller bewondering afdwingen. Vermelden wij slechts Von Giesebrecht's opbouw der verloren geachte *Annales Altahenses*, door de terugvinding van het oorspronkelijk handschrift zoo schitterend bevestigd. Uit de verzonken paleizen van Mesopotamië zijn ontzaglijke bibliotheken opgedolven, de raadselachtige schriftteekens zijn ontcijferd, en de geest des levens is over de oude wereld, waartoe ook Israël behoorde, heengevaren. In het Nijldal zijn bronnen ontdekt, waaraan reeds de dochter van Sion putte. De schrijftrant der ouden, de aard hunner historiographie, het karakter van de geschiedenis der oorsprongen van volken en steden, kortom, allerlei eigenaardigheden der oude

historie zijn thans beter gekend. Menig weleer geheel oorspronkelijk geacht werk is eene compilatie gebleken van oudere bronnen.

De geschiedenis is niet meer, gelijk in de middeleeuwen, een hulpvak der godgeleerdheid. De historische traditie wordt niet meer met de dogmatische verward. Voorheen immers, werd meermalen op de geschiedenis, onbewust, de methode toegepast der theologie, waarin hetzelfde gezag aan de mondelinge traditie toekomt, die door den H. Geest tegen dwaling gevrijwaard is, als aan de H. Schrift. De hedendaagsche critici behandelen meestal slechts zijdelings de vragen over geloof en zeden en denken weinig — velen te weinig — aan het nut der bijbelsche leer voor het practische leven. Zij bestudeeren den Bijbel als *geschiedkundige bron.*

Men zou bijna meenen, dat de Romaansche volken, met hun speculatieven geest, langzamerhand moeten wijken voor de Germaansche en Angel-Saksische, die zich meer op de positieve wetenschappen toeleggen. De bewijzen *a priori* genieten thans minder aanzien dan de argumenten *a posteriori.*

In één woord, wij staan thans op een ontginningsveld van den menschelijken geest, dat de voet der vaderen zelden of nooit betrad. Aan de brug tusschen geloof en heidensche wijsbegeerte of natuurlijk verstand, tusschen den Bijbel en de dogmata der Kerk, hebben reuzen gewerkt, wier bouw nooit zal gesloopt worden. De ouden bouwden sterk. Maar zij hebben geen brug geslagen en konden geen brug slaan, tusschen het geloof en de hedendaagsche natuurwetenschappen, tusschen de leer van den Bijbel en de resultaten der moderne wetenschappelijke geschiedvorsching. Het slaan dier *nieuwe* brug is aan de pontonniers van onzen tijd toevertrouwd.

De oude pontonniers hadden wellicht de moeielijkste taak. Nu de brug eens ligt, vermoeden de wandelaars niet meer, hoeveel werk zij gekost heeft, met hoeveel moeielijkheden het leggen der grondslagen gepaard ging. „De menigte (οἱ πολλοί) is beangstigd —

roept Clemens van Alexandrië uit — voor de Grieksche wijsbegeerte, als kinderen voor maskers, en vreest, dat zij haar van den goeden weg zal afbrengen" [1]). Wij behoeven „de Grieksche wijsbegeerte" slechts door „de natuurwetenschappen" of „de critiek" te vervangen, om dezen uitroep van den Alexandrijnschen Kerkvader in den mond te kunnen leggen van menigen criticus onzer dagen.

Langzamerhand trekken echter de wolken op. „De ongeloovige wetenschap — schrijft de *Civilta cattolica*, in hare zeer waardeerende beoordeeling van Schöpfer's *Geschichte des Alten Testaments* — heeft tegen den Bijbel de natuurwetenschappen en de historische critiek opgeroepen. De bijbelsche geschiedenis mag thans niet meer behandeld worden, zonder dat men hare overeenstemming aantoone met de zekere gegevens der eerste en de rechtmatig verkregen resultaten der laatste". In de katholieke *Deutsche Reichs-Zeitung* (1897, S. 142) lezen wij een woord, dat wij tot het onze zouden willen maken: „Wenn Aem. Schöpfer zum Schlusse die Forderung ausspricht, es müsse den jungen Theologen in die Kontroversfragen, so wie sie vorhanden sind, ein voller Einblick gewährt werden, so ist uns das aus der Seele gesprochen. Wahrheit, die volle und ganze Wahrheit, Klarheit und Bestimmtheit, das sind in der That die lichten Sterne, welche allein den theologischen Unterricht fruchtbar gestalten können". E. König, de vermaarde protestantsche professor van Rostock, verklaart openlijk in het *Theol. Litteraturblatt* (1897, S. 593): „Die am 18 November 1893 veröffentlichte Encyclica Leo's XIII *Providentissimus Deus* hat eine vielseitige und nachhaltige Bewegung der Geister hervorgerufen". En, nadat hij o.a. twee critische bijdragen in de *Biblischen Studien* van Bardenhewer besproken heeft, besluit König: „So konnte gezeigt werden, dass an die Veröffentlichung der Encyclica *Providentissimus Deus* sich inner-

---

[1]) *Stromata*, VI, 10.

halb der römisch-katholischen Kirche nach mehreren Richtungen hin eine lebhafte Bewegung in Bezug auf die biblischen Studien angeschlossen hat, welche noch manche werthvolle Frucht in Aussicht stellt" (S. 612). Volgens den geleerden katholieken hoogleeraar van Würzburg, Ant. Scholz, is de katholieke bijbelstudie door de pauselijke Encycliek „auf das wissenschaftliche Princip gestellt" en mag niet langer dralen om de regels der literarische en historische critiek op den Bijbel toe te passen [1]). Het verslag van het Congres van Freiburg zal het verlangen van Scholz niet beschamen.

Luther, die alle leergezag verwierp, heeft aan het protestantsche volk slechts den voor allen verstaanbaren (?) Bijbel gelaten. Geen wonder, dat de verschijning der critiek hier groote verslagenheid bracht. In Nederland is Ds. Ph. J. Hoedemaker voor de beangstigde gemeente in het strijdperk getreden. Hij heeft „een groot deel van zijne zomervacantie besteed, om, op het balkon of in den tuin van [zijn] pension te Nassau a/d. Lahn gezeten, Kuenen en Wellhausen te bestudeeren" [2]). Ds. Joh. Krull had geoordeeld, dat hij „eeniger mate bevoegd was, de taak te ondernemen, om een in zijn en [des Amsterdamschen confraters] oog gewenscht licht op het vraagstuk naar het ontstaan en de samenstelling van den Pentateuch te doen vallen" (bl. V). De welmeenende dominee schijnt evenwel nog zeer weinig begrip te hebben van critiek. De studie op het balkon heeft Hoedemaker niet gebaat.

Onder de protestantsche geleerden zijn de voorstanders van den streng Mosaïschen oorsprong van den Pentateuch witte raven. De voornaamste zijn wel Green, Bissell, Böhl en Rupprecht. Voor zoover wij weten, heeft onze geniale Dr. A. Kuyper zijn

---

[1]) *Commentar über das Buch Judith* (2e Aufl. 1896, S. VI—VIII).

[2]) Hoedemaker, *De Mozaïsche oorsprong van de wetten in de boeken Exod., Lev. en Numeri.* Leiden, 1895, bl. VI.

locomotief nooit op zuiver critisch terrein gebracht. Wij brengen hulde aan de geleerdheid van de mannen der Vrije Universiteit. Maar toch durven wij Wildeboer niet tegenspreken, waar hij constateert, dat van „een behandeling der groote vraagstukken van theologie, in onzen tijd aan de orde", tot hiertoe niet veel bleek [1]).

Wie op de hoogte is van de jongere protestantsche bijbelstudie, zal opgemerkt hebben: „wie auch die konservativen Kreisen bei aller Ablehnung der Resultate der neuern Kritik, doch die Notwendigkeit der kritischen Arbeit unumwunden anerkennen und eine Reihe von Erkenntnissen, die auf diesem Wege gewonnen sind, sich aneignen" [2]).

Onder deze reeks van wettig erkende resultaten der critiek behoort, op de eerste plaats, hare uitspraak over het ontstaan der Wet. *Algemeen* wordt aangenomen, dat de boeken Genesis-Josua, gewoonlijk Hexateuch genoemd, producten zijn van één en hetzelfde literarisch proces. Naar het éénsluidend oordeel der critici is de Hexateuch samengesteld uit drie groote bronwerken [3]), waarvan het eerste reeds eene compilatie uit twee oudere bronnen was. „The critical theory is fast becoming traditional", zoo getuigt Bissell zelf, in de inleiding van zijne *Genesis printed in colours*. Verschil van gevoelen openbaart zich *alleen*, waar gevraagd wordt naar den *ouderdom* der verschillende bronwerken en hunne chronologische *volgorde* [4]). Twijfel over *hun bestaan* vatten de critici *algemeen* als een bewijs op van achterlijkheid. Zij meenen in gemoede, dat de voorstanders van de traditie der Synagoge op geene weerlegging meer aanspraak

---

[1]) *Karakter en beginselen van het Hk. O. des O. Verbonds.* Utrecht, 1897, bl. 2.

[2]) *Theologische Rundschau*, 1897, S. 237.

[3]) Jahvist-Elohist, Deuteronomist en Priestercodex.

[4]) Verschillend oordeel over den oorsprong van zekere verzen en andere details blijft hier natuurlijk buiten rekening.

mogen maken. Dit is *een feit*, dat door niemand, met eenige kennis van zaken, kan ontkend worden.

Het valt evenmin te loochenen, dat vele innig geloovige Christenen en ware geleerden hier slechts hunne diepste overtuiging uitspreken. De orthodoxe predikanten, die nog den streng Mosaïschen oorsprong der Wet staande houden, verdedigen eene vesting, die buiten de linie ligt. Zij mogen de critici verfoeien, hen bij de goê gemeente hekelen en brandmerken: niemand verwaardigt zich nog met hen in het strijdperk te treden. Ook de geloovige protestantsche critici deelen de zienswijze van Wellhausen, waar hij, in de voorrede der laatste uitgave van zijne *Prolegomena*, schrijft: „De kerkelijke wetenschap schijnt de roeping te gevoelen, zich eene halve eeuw tegen eene nieuwe ontdekking te kanten, om ten langen leste een of ander geniaal gezichtspunt te vinden, waardoor zij zich in staat gesteld ziet, deze in haar credo op te nemen" [1]). Het gecompileerd karakter der Thora geldt eene uitgemaakte zaak. Men discuteert daarover niet meer. Bacon, Budde, Winckler, Moore, Holzinger, Meyer, Stade en andere geleerden trachten zelfs de bronwerken van den Hexateuch tot in de boeken der Koningen na te wijzen.

Wel wint de richting meer en meer veld, die in de jongere wetboeken slechts nieuwe uitgaven ziet van het oud Mosaïsch recht. Zoo is het Deuteronomium, volgens Driver en meer anderen, eenvoudig eene, aan de eischen des tijds beantwoordende omwerking van het oude Verbondsboek, dat ons door den Elohist is bewaard. Het bevat echt Mosaïsch recht, toegepast op nieuwe toestanden. Naumann kent aan den Deuteronomist zelf een zeer hoogen ouderdom toe [2]). De meeste lezers weten, dat Jahvist, Elohist, Deuteronomist en Priestercodex geen bepaalde *personen* of werken van enkele schrijvers aanduiden. De critici

---

[1]) Wij citeeren uit Hoedemaker, *Op. cit.* bl. 17. Onze uitgave der *Prolegomena* is van 1886.

[2]) *Das Deuteronomium.* Gütersloh, 1897.

hebben hier het oog op de letterkundige producten van zekere *tijden* of *richtingen*. Men spreekt gewoonlijk van „*scholen*". In verschillende tijden zou dus het Mosaïsch recht, zoowel het burgerlijke als het godsdienstige of rituëele, door de profeten, de priesters en de koningen naar omstandigheden zijn gewijzigd. Uit deze verschillende codificaties van het Mosaïsch recht, dat zeer nauw met de oude geschiedenis van Israël was samengeweven, zou later de Hexateuch zijn ontstaan. Gedurende de Ballingschap zou P nog *naast* J E + D hebben bestaan. Dat Moses steeds sprekend wordt ingevoerd, zou men hieruit kunnen verklaren, dat de nieuwe uitgaven, die inderdaad geheel in den geest der Mosaïsche wetgeving waren, slechts eene wijziging en nieuwe codificatie zijn van het oudere *streng* Mosaïsche wetboek. De nieuwe, gewijzigde wetten werden, zeer natuurlijk, met de formula van het oude wetboek ingeleid. Wanneer vele oude wetten letterlijk bewaard bleven en de nieuwe dus slechts tusschen de oude werden ingelascht, wordt het behoud derzelfde stereotiepe inleidingsformula voor de nieuwe wetten nog des te natuurlijker. Gelijk wij later zullen zien, oordeelen de critici deze verklaring echter overbodig. Volgens hen, achten de oude schrijvers zich gerechtigd personen sprekend op te voeren, wanneer zij overtuigd zijn, dat zij hunne gevoelens vertolken en in hun geest spreken.

In de werken van Driver, Bacon en andere critici, hebben katholieke geleerden reeds „la conversion de la critique" begroet [1]). Op het Congres van Freiburg werd in denzelfden geest gesproken. „The men — zoo sprak von Hugel — who, by universal consent, were the founders of Biblical and Hexateuchical criticism, Richard Simon and Jean Astruc, lived and died as a stainless catholic priest and a devout catholic layman respectively. And if, infortunately, their principles and methods were

[1]) *Revue d'histoire et de littérature religieuses* (1896) p. 287—292.

long allowed to be worked and deflected by more or less purely rationalist Protestants alone; if even such recent leading and brilliant scholars as Reuss, Kuenen, Wellhausen, are still largely infected with naturalism, yet biblical scholarship is clearly coming back to the temper and the home of its earliest days. Amongst non-catholics there is an ever-increasing band of thoroughly critical scholars sensitively respectful to religion, or even full of deep faith and devotion" [1]). Met von Hugel verwijzen wij onze lezers naar mannen als Dillmann, Baudissin, Strack, König, Driver, Klostermann, Herbert Ryle, Franz Delitsch en Robertson Smith, allen geloovige mannen, die niet alleen als sterren der eerste grootte aan den wetenschappelijken hemel onzer dagen schitteren, maar tevens vertrouwen op het woord van Daniël: „Qui ad justitiam erudiunt multos, fulgebunt quasi stellae in perpetuas aeternitates" [2]).

De school van Eichthal, Vernes, Havet en Horn, die den oorsprong der bronwerken van den Hexateuch in een zeer jong tijdperk verplaatsen, heeft nooit de achting der critici genoten. Kuenen's afdoend antwoord aan Vernes, in het *Theologisch Tijdschrift*, zal aan sommigen misschien bijna overbodig hebben geschenen. In onzen tijd wordt dan ook volstrekt geen rekening meer gehouden met deze revolutionnaire school. De ster der Grafianen zelven begint te tanen. Verschillende steunpilaren van Kuenen's en Wellhausen's stelsel wankelen [3]). Op het theologisch

---

[1]) *The Catholic University Bulletin* (1898, April, p. 221).

[2]) Daniel, XII, 3.

[3]) Een onlangs tegen ons gericht opstel zou de lezers kunnen doen vreezen, dat wij ons door de voorstanders van het stelsel van Graf laten begoochelen. Wij meenen ons daarom een enkel anders klinkend citaat te mogen en te moeten veroorloven: „He has given to Wellhausen and his following one of the hardest blows they have received, and in doing so has admirably followed the counsel of Leo XIII, and turned against his adversaries of the rationalistic school their own arms and ammunition—the science and method of criticism... It is not to our glory, that we have had to learn much

congres, dat verleden jaar te Stockholm plaats had, wees Dr. Fries terecht op eene merkwaardige zwenking van meerdere voorname critici [1]). Het licht, dat reeds de oosterkimme kleurt, voorspelt, zonder eenigen twijfel, eene heerlijke zomerzon. Van Hegel's schouderen afgerukt, zal de rijk geborduurde mantel der critiek een waarlijk koninklijk gewaad voor de historische en geopenbaarde waarheid zijn. In de harmonie der verscheidenheid zal zich al de majesteit harer éénheid openbaren.

Vooral de jongere oorsprong, dien de Grafianen aan den Priestercodex toeschrijven, wordt tegenwoordig hevig betwist. Wie den bouw van den tempel der moderne critiek kent, beseft het groote gewicht van dit punt. Voorzeker, het stelsel van Graf werd vroeger reeds door verschillende critici verworpen. Noemen wij slechts van Hoonacker, Fries, Nöldeke, Kleinert, Franz Delitzch, Kamphausen, F. W. Schultz, Kittel, Klostermann, Baudissin en Strack. Thans echter komen geheel nieuwe argumenten te berde. Uit de opgegraven steden van het verre Oosten klinkt eene machtige stem, die de echo's der academische gehoorzalen wekt. De ongeloovige critiek had haar troon in de paleizen der oerwereld opgeslagen. Doch, terwijl Wellhausen als een god werd vereerd en de heilige vaten der geopenbaarde waarheid door de goddelooze kinderen van Hegel werden ontheiligd, is plotseling op den wand, vol spijkerschrift, eene geheimzinnige hand verschenen, die het feestmaal van Balthasar in onze herinnering roept. De Daniël, die eene volledige ver-

---

from the unorthodox Kuenens and Wellhausens. The scholarship of the Church should in the language of the Sovereign Pontiff „lead not follow". But the signs are thickening, that there is a great revival of catholic interest in Scriptural science. Such works as that of Dr. Poels are happy indexes of a new era. The *Examen Critique* is a notable example of the advanced catholic scholarship of our day" (*The Catholic University Bulletin*, 1898, p. 252). Wij zijn zelven het meest overtuigd, dat hier schromelijk overdreven wordt.

[1]) Dat de Leuvensche hoogeschool de aandacht der critici begint te trekken, bleek te Stockholm op nieuw.

klaring geeft, moge nog niet gevonden wezen, toch spelt de verschijning onraad voor de feestvierenden. „Die Denkmäler — zegt de vermaarde Assyrioloog van Munchen, Prof. Fritz Hommel — reden eine zu deutliche Sprache, und schon jetzt höre ich den Flügelschlag einer neuen Zeit, in der man über die Aufstellungen der sog. modernen Pentateuchcritiek als über einen veralteten Irrthum zur Tagesordnung übergehen wird. Bereits brausen die ersten Frühlingsstürme über die so lang erstart gelegenen Fluren" [1]). De hoogleeraar van Munchen verdedigt hier den *hoogen ouderdom* en het *geschiedkundig karakter* der verhalen van den Priestercodex, die door de Grafianen als legenden van jongen oorsprong worden beschouwd. Aan het gecompileerd karakter van den Hexateuch en *het bestaan* der verschillende hoofdbronnen twijfelt Hommel echter evenmin als Wellhausen zelf. Ook volgens Hommel, geldt dit als eene uitgemaakte zaak. Dat spreekt van zelf, meent Hommel. Een terugkeer tot de traditioneele opvatting, die den geheelen Pentateuch als Moses' eigen werk beschouwt, achten de critici even onmogelijk als de hedendaagsche sterrenkundigen een terugkeer tot het stelsel van Ptolemaeus. Alleen hij, die een vreemdeling in Jerusalem is, zou ons hier van *de minste overdrijving* kunnen beschuldigen. Wij constateeren slechts — het zij herhaald — een openbaar *feit*. Dit feit moge *spreken* in een niet gewenschten zin, het blijft *een feit*. Wie dezen toestand, onder apologetisch oogpunt, minder prettig mocht vinden, bedenke, dat wij hem niet hebben geschapen.

Onder de katholieke geleerden verdedigen de meesten nog den Mosaïschen oorsprong der Wet, in den strengen zin des woords. In de laatste jaren echter, wij stipten het boven reeds aan, treden meer en meer Katholieken op, die deze opvatting

---

[1]) *Die altisraelitische Ueberlieferung in inschriftlicher Beleuchtung*, S. VIII, vgl. S. 295 (Munchen, 1897). — Vgl. Hommel, *Discoveries and researches in Arabia*. — Hilprecht, *Recent research in Bible Lands*, p. 139—158 (Philadelphia, 1897).

laten varen en den Pentateuch als eene compilatie van bronnen uit verschillenden tijd beschouwen. Om enkele namen te noemen, verwijzen wij naar Lukas S. J., Bickel, Robert, Genocchi, Jacques Simon, Lagrange, van Hoonacker, von Hugel, Pelt, Scheil, Loisy, Ermoni, Hackspill, R. Clarke en Touzard. Noch de geleerdheid, noch de door en door katholieke overtuiging dezer mannen kan in twijfel worden getrokken. Wie dit laatste bestaat, pleegt onrecht. Hij kwetst hen op een punt, waar zij gevoeliger zijn dan in het wit hunner oogen. Met allen eerbied, aan de vele voorstanders der Joodsche traditie verschuldigd, vragen zij gehoor bij hunne broeders, die slechts van één kant de klok hebben hooren luiden. Zooals wij later zullen toonen, voeren zij argumenten aan, die inderdaad gehoord mogen worden. Naar onze bescheiden meening althans, zijn zij nog geenszins weerlegd. Wel is waar, zijn onlangs uit een stillen Belgischen put wateren opgeborreld, die bestemd schenen om den akker der critiek voor goed te overstroomen; maar voor deze wateren is die akker te hoog gebleken.

Het onderzoek der historische „traditie", waarop anderen zich zoo gaarne beroepen, zal ons leeren, dat deze zoo bindend, zoo oud, en zoo algemeen niet is, als men wel beweert. De bewijzen aan het Nieuwe Testament ontnomen, zullen aan vele lezers even min steekhoudend toeschijnen. De Kerk deed hier nooit uitspraak. Onzes inziens, is het vraagstuk van al te groot belang, om dus niet even stil te staan en te luisteren naar de argumenten onzer broeders van het buitenland. In alle gevallen mogen wij hen niet verketteren. Indien Prof. Schets, die ons eene zoo meesterlijke vertaling van de boeken der Profeten gaf, thans nog over de Pentateuch-quaestie wilde schrijven, betwijfelen wij ten zeerste, of hij den stand van het vraagstuk niet eenigszins anders zou voorstellen. „Sedert meer dan eene eeuw — zoo begon hij zijne reeks artikelen in dit tijdschrift — is de oorsprong van den Peutateuch, d. i. de vraag, of hij al dan niet door Moses geschre-

ven is, het voorwerp van heftigen strijd *tusschen geloof en rationalisme. De Katholieken* belijden, om het onfeilbaar gezag der Kerk, de goddelijkheid dezer vijf eerste boeken onzer H. Schrift en zijn tevens *met allen, die buiten de Kerk nog hechten aan de bovennatuurlijke openbaring*, innig overtuigd van den Mosaïschen oorsprong.... van den Pentateuch" [1]). Het reeds vroeger, eveneens in *De Katholiek*, over dit onderwerp verschenen opstel van Prof. Dessens was geheel in denzelfden geest. Over den toenmaligen stand der quaestie, zullen wij zwijgen. Thans ten minste zal én Prof. Schets én Prof. Dessens moeten toegeven, dat het niet aangaat van de vraag naar den oorsprong van den Pentateuch *eene katholieke quaestie* te maken. Moeten wij met open kaart spelen? Het zijn juist hunne artikels in *De Katholiek* geweest, en andere in denzelfden geest, welke ons deden besluiten om de Pentateuch-quaestie ex professo te behandelen. Zij zullen ons niet euvel duiden, dat wij, met allen eerbied voor hunne geleerdheid, de onhoudbaarheid der theorie van bovenvermelde katholieke critici in twijfel durven trekken. Onze jonge jaren zullen zij gaarne vergeten: *als katholiek* zijn wij allen even oud. Wij willen slechts bewijzen, dat het vraagstuk van den Pentateuch eene geheel *vrije* quaestie en hunne oplossing van dit vraagstuk minstens volstrekt niet zeker is. In dit eerste opstel bepalen wij ons echter tot eene uiteenzetting van den stand der quaestie, waarbij het goed recht der critiek niet onbesproken mag blijven.

Ook von Hummelauer beaamt, dat het Joodsche Wetboek eene compilatie is van wetten uit verschillenden tijd. Het gecompileerd karakter der Thora is, in zijn oog eveneens boven allen twijfel verheven. Evolutie acht hij onloochenbaar. Volgens hem is echter Moses niet de eerste schakel, of liever een der eerste

---

[1]) *Prof. Kuenen's Pentateuch-critiek historisch-critisch onderzocht*, door Jos. Schets, professor aan het seminarie Hoeven, bl. 1 (Leiden, 1891).

schakels in den keten der ontwikkeling, maar de laatste. Oprecht gesproken, lijkt deze oplossing ons een uitvlucht, een „tour de force", om de zoogenaamde traditioneele opvatting, ten minste gedeeltelijk, nog te redden. Nadat hij eerst de evolutie in de wetgeving van den Pentateuch heeft toegegeven, het verschil van stijl, de afwijkingen in den inhoud, de aanwezigheid van verscheidene auteurs heeft erkend, vreezen wij voor het stelsel van von Hummelauer het lot van Cervera's vloot, zoodra deze zich buiten de baai van Santiago waagde.

Niettemin heeft de katholieke exegesis hier een stap gedaan, die gevolgen zal hebben. „Les esprits préparés par le R. P. à considérer le Pentatateuque comme le résultat d'une évolution législative —schrijft pater Lagrange met recht [1]) — n'auront plus qu'à se demander si cette évolution est conforme à ce que nous savons par les Livres Saints de l'histoire des patriarches, ou à ce que nous savons authentiquement de ces mêmes livres de l'histoire d'Israël jusqu'à la captivité de Babylone". Men zou dus de gegevens van de geschiedenis der aartsvaders en van die van het Israëlietische volk in twee kolommen en tevens, in eene derde kolom, de wetten van de Pentateuch kunnen opteekenen, in de volgorde hunner evolutie. Wie deze drie kolommen vergeleek, zou spoedig zien, waar zij met elkander correspondeeren en parellel loopen.

Dat de Joodsche wetgeving niet in eens kant en klaar uit den hemel is gevallen, maar, gelijk alle wetgevingen van levende volken, van evolutie getuigt, is thans, volgens pater Lagrange, ook voor de Katholieken „un point acquis". Over de letterkundige éénheid van den Pentateuch, mogen, naar zijn oordeel, geen woorden meer verspild worden. Dat deze onhoudbaar is, moet ook voor de Katholieken eene uitgemaakte zaak gelden. De eenige vraag, die nog overblijft, luidt: is Moses Israël's wetgever, omdat

---

[1]) *Revue biblique* (1898, p. 137).

hij de grondslagen heeft gelegd van het Israëlitische en dus Mosaïsche Recht, of wel, omdat hij de kroon op het werk heeft gezet? „C'est toute la question", zegt Lagrange, na Hummelauer's commentaar op Exodus en Leviticus.

Hoe onwaarschijnlijk zij ons ook moge klinken, toch bevreemdt Hummelauer's oplossing van het vraagstuk ons niet. Wij weten immers, dat deze geleerde Jesuïet in den Pentateuch eigen redactie meent ontdekt te hebben van onzen eersten stamvader Adam en van den ouden en zich daarom, volgens hem, dikwerf herhalenden Noë. Hij vindt er uittreksels uit de dagboeken van de Israëlietische stamvaders. Het verschil van stijl bewijst hem bij de splitsing der vóórdiluviaansche van de nadiluviaansche bronnen groote diensten: „Stilus a diffusiore Generationum Noë stilo tam diversus, ut diversum ipsoque Noë antiquiorem auctorem merito sibi vindicare videatur" [1]). Wij zullen het oordeel van Loisy niet tot het onze maken, waar deze schrijft: „Ce n'est pas de l'Ecriture que le P. von Hummelauer se joue, mais de ses lecteurs, qu'il suppose capables d'avaler, sans broncher, des crocodiles plus gros que ceux dont il attribue la création aux magiciens d'Egypte. Encore les hypothèses les plus singulières lui semblent-elles autorisées par le but qu'il poursuit, sauvegarder la veracité de l'Ecriture *telle qu'il la conçoit*, c'est-à-dire impliquant l'unité de composition et l'authenticité mosaïque du Pentateuque... Il n'y a qu'un reproche à faire à ce savant commentateur, c'est de n'avoir pas examiné sérieusment, ou plutôt de n'avoir pas examiné du tout les raisons qui ont obligé les critiques à contester l'unité et l'origine mosaïque du Pentateuque. S'il les avait discutées, il n'aurait pu écrire son livre tel qu'il est" [2]). Dit vonnis is misschien te streng. Doch, hoe gaarne wij ook hulde brengen aan de geleerdheid der zonen van Ignatius, toch betwij-

---

[1]) *In Genesim*, p. 19.

[2]) *Bulletin critique* (1898, p. 444-445).

felen ook wij ten zeerste, dat het stelsel van von Hummelauer ooit ernstige aanhangers zal vinden. Wel zijn wij overtuigd, evenals Lieblein en anderen, dat sommige stukken van den Pentateuch aan vóór-Mosaïsche bronnen zijn ontleend. Maar tusschen Lieblein's of Hommel's leer en die van von Hummelauer gaapt niettemin eene kloof, die nooit gedempt kan worden.

„Het valt niet te ontkennen — zegt Hoedemaker, sprekende van zijne eigene geloofsgenooten — dat de voorstanders der nieuwe opvatting meer letterkundige activiteit aan den dag leggen, dan hare tegenstanders" [1]). Zou het vermetel mogen heeten, indien wij beweerden, dat hetzelfde verschijnsel ook onder de Katholieken valt waar te nemen? Hebben velen, die zich tegen de nieuwe opvatting kanten, de oplossing van dit letterkundig en historisch vraagstuk wellicht minder in eene zelfstandige studie van den Bijbel, de traditie en de werken uit onze eeuw gezocht, dan in de groote meer theologische commentaren der ouden? Heeft wellicht menigeen niet reeds eene gevestigde overtuiging, wanneer hij den Bijbel zelf ter hand neemt? Staat Hoedemaker wel alleen, van meet af, in deze overtuiging „zóó vast, dat men niet bevreesd is, dat zij door iets, dat de tegenstander weet aan te voeren, zal worden geschokt"? [2]) Het onpartijdig, onbevangen onderzoek naar het ontstaan en de samenstelling der Wet zou, in zulk geval, bij niet weinigen groot gevaar loopen.

Wij meenen den lezer niet genoeg op het hart te kunnen drukken, dat het antwoord op letterkundige en historische vragen niet altoos bij de oude godgeleerden gezocht moet worden, die het dossier der gegevens van onzen tijd misten en den Bijbel onder theologisch oogpunt beschouwden. Nadat wij ootmoedig de leer over de inspiratie en de dogmatische traditie uit den mond der godgeleerden vernomen hebben, dienen wij het woord te geven aan de meesters der geschiedvorsching, der taal- en

[1]) T. a. p. bl. 20.
[2]) T. a. p. bl. VI.

letterkunde. En nu doen wij zeker niet aan den eerbied te kort, dien wij aan onze vaderen verschuldigd zijn, wanneer wij beweren, dat de negentiende eeuw, op deze terreinen, grooten vooruitgang heeft gemaakt. Wij behoeven niet overal, en vooral hier niet, de geleerden der vroegere eeuwen na te loopen. De *Summa* van Thomas is geene pyramide, waarin de menschelijke geest als eene mummie ligt begraven [1]). In de wereld der wetenschap is immer érgens lente, al staat niet immer hetzelfde plantsoen in bloei. Wie vooruit wil en op vooruitgang hoopt, moet de geleerden van onzen tijd niet als onmondige kinderen beschouwen. Op het gebied der literarische en historische critiek is onze eeuw geen slippendraagster, maar draagt zij den koningsmantel. Onze liefde tot het oude moet in geen minachting ontaarden van al wat nieuw is of nieuw schijnt.

Ik begrijp Louis Veuillot, waar hij op de treinen en de locomotieven smaalt. Op de heuvelen van het oude Rome, waarover de stille, zoete zangen der dichterlijke middeleeuwen ruischen, heeft het schril gefluit van de locomotief inderdaad wel iets van den schreeuw van een straatjongen. Nochtans zal eenieder, die reizen wil, onze sneltreinen boven den postwagen der ouden verkiezen. Wie nadenkt, zal spoedig begrijpen, dat „de goede oude tijd" nooit jong is geweest. De tijd heet eerst *goed*, wanneer hij *oud* wordt. De *laudator temporis acti* van Horatius gelijkt den wandelenden onsterfelijken Jood. Wanneer de mensch over de stortzee van de zorgen des levens naar het paradijs der kommerlooze jeugd terugblikt, verwart hij zijne kleine, innerlijke wereld zoo licht met de groote buitenwereld! De goede God heeft den mensch zoo geschapen, dat hij de ellenden van het verleden spoedig vergeet. Van het heden echter *zien* wij de ellenden en voelen wij dieper de smart dan de vreugd. Och neen,

---

[1]) Vgl. *Thomas van Aquino als wijsgeer. Openingsrede* van Prof. de Groot.

zijn wij niet zwartgallig en schelden wij niet op onzen eigen tijd! Voorzeker, aan onzen maatschappelijken hemel kruien zware onweerswolken. Maar ook hier zijn het de lofzangers van het verleden en lijkbidders van het heden niet, die de bliksemafleiders plaatsen! Wij behoeven, voorwaar, wat de profane wetenschappen en niet het minst de geschiedvorsching betreft, geenszins onder de curateele der middeleeuwen te staan. Vroeger waren de geleerden „des clercs". Thans zijn zeer velen hunner leeken. Deze omkeer is niet zonder uitwerking gebleven. De profane wetenschappen hebben meer belangstelling gewekt. Men is hier stellig vooruitgegaan. Maar al zouden wij „den goeden ouden tijd" uit den grond des harten terugwenschen, waartoe zou het ons baten? De stroom der tijden vorme bochten, zijne wateren keeren nimmer terug. Een dwaas, die met open armen dien stroom wil tegenhouden! Een dwaas, die slechts aan verwoesting denkt, wanneer, in het begin van het vóórjaar, de stroom wellicht buiten zijne oevers treedt! In den zomer, als de wateren zich in hunne bedding hebben teruggetrokken, zal het weiland den kortzichtige beschamen. Ook van den stroom der tijden heeft God de bedding gegraven. Zijne wijsheid stond Hem ook hier ter zijde.

Indien de apostel Paulus in onze eeuw geboren was, zou hij, naar het bekende woord van een groot apologeet, redacteur van een dagblad zijn geworden. En wie zegt ons, wat Petrus en de overige apostelen in onzen tijd zouden doen? Wat Henoch en Elias zullen beginnen, wanneer zij op het einde der eeuwen in deze wereld zullen terugkeeren, weet Onze Lieve Heer alleen! En toch kunnen wij ons Petrus of Paulus onmogelijk voorstellen op het perron van een station, waar zij, hun reiskoffertje in de hand, den trein staan af te wachten! Maar beseffen wij wel, dat wij evenmin de apostelen van onzen tijd in de eerste eeuwen van het Christendom kunnen terugdenken? Genen *waren* en dezen *zijn* mannen van *hun* tijd. Wie niet met zijn tijd meegaat, vervalt in het potsierlijke.

Neen, wij moeten geene figuranten zijn uit de eeuw van Augustinus of van Thomas. Ontdekken wij nederig onze hoofden, wanneer wij deze kathedralen der vorige eeuwen voorbijgaan. Knielen wij er dikwijls neder, om den God der wetenschap, den Heer van al wat was en is en worden zal, ootmoedig en vurig te smeeken, dat Hij ons verstand verlichte en ons hart versterke. Maar vergeten wij niet, zoodra wij buiten komen, dat wij kinderen zijn der negentiende eeuw. Vergeten wij niet, dat elke eeuw haar eigen kathedraal voor den Koning der tijden moet bouwen. Wij zijn niet geroepen tot photographen van de monumenten der oudheid. God vordert meer van ons. Het oorspronkelijke paradijs was door God geschapen voor den mensch. Maar door de zonde werd de mensch uit dit paradijs verdreven. Wil de mensch nog wandelen met God, dan moet *hij* thans een hof planten voor God, die zijn regen ook over den akker des zondaars zendt. De strafwet des Heeren geldt voor alle geslachten. Het zweet moet op ons eigen voorhoofd parelen. Wij mogen ons niet neervleien in de schaduw der oude eiken en ons brood eten in het zweet des aanschijns onzer vaderen.

„*Putasne intelligis quae legis*?" Deze vraag, die Philippus tot den Ethiopiër richtte, is tevens de groote, zoo niet de eenige vraag van Augustinus en Thomas, waar zij den Bijbel voor hunne tijdgenooten verklaren. Stichting, wij zagen het reeds, was hun hoofddoel. Zij zochten in de H. Schrift de leer des heils. *Verstaan* wat zij lazen, was alles wat de meesten hunner tijdgenooten vroegen. De bloote verklaring van den zin der gewijde boeken doet echter de Ethiopiërs van onzen tijd hun wagen niet verlaten, om aanstonds de wateren des doopsels te vragen! Thans zijn eerst nog andere vragen aan de orde, die de apostel niet vermoedde bij den reiziger op de oude heirbaan van Jerusalem naar Gaza. Hebben de schrijvers der Israëlietische geschiedenis, wetten en profetiën, zoo vraagt men thans, inderdaad in dien tijd geleefd, waarin de traditie der Synagoge hen plaatst?

Zijn hunne geschriften niet bedorven of vervalscht? Dwalen de bijbelsche schrijvers niet? Is de Bijbel werkelijk het woord van God? In hoeverre moet dat woord goddelijk, in hoeverre moet het menschelijk heeten?

Gewis, wij weten allen, dat het woord Gods tot ons is gekomen door bemiddeling van menschenkinderen. Doch het grieft den innig geloovige, die tot hiertoe het goddelijk karakter alleen van den Bijbel heeft beschouwd, wanneer hij dat goddelijk karakter ziet schuil gaan achter het menschenwerk, waarop de criticus juist alle aandacht trekt. Was de Pentateuch, volgens ons, niet als in één adem door Moses op goddelijk bevel neergeschreven? Van den grooten Moses, die zijn stralend voorhoofd moest bedekken, van den vlammenden Sinaï, waarop God Zijne Wet openbaarde, van de heilige arke des Verbonds, waarin de Thora werd neergelegd en aan de hoede der priesters toevertrouwd, hebben wij ons van kindsbeen af voorstellingen gevormd, die diep in onze ziel staan ingeprent. Hoe zonderling klinkt dus in onze ooren de uitspraak der critici, die in den Pentateuch eene compilatie zien van bronnen uit zeer verschillende tijden! Wanneer wij hunne gekleurde uitgaven van den Bijbel zien, die zoo wonderwel op mozaïek gelijken, is het dan niet, als zagen wij Moses' profetenmantel tot flarden gescheurd? Maakt de critiek op ons geen indruk, als sloop een straatjongen, brutaal en onbeschaamd, een kloosterhof binnen, waar voorheen alleen vrome monniken hun voet mochten zetten en hun getijden lazen?

Men begrijpt, dat vele Katholieken het critisch onderzoek der gewijde boeken laten rusten. Men begrijpt zelfs, dat eenige Katholieken hun wrevel niet kunnen bedwingen, wanneer zij geloofsgenooten den weg zien opgaan der critici, wier snoeimes reeds zoovele groene ranken heeft weggesneden, die weleer de nissen van Gods lieve Heiligen omkransten. Zij zouden den criticus den toegang tot het heiligdom van den godsdienst en de raadzaal der eerbiedwaardige godgeleerden willen ontzeggen. Niet weinigen

immers kennen slechts de godlasterende „peut-être's" van Renan, met eenige citaten uit andere lichtzinnige en ongeloovige schrijvers. Zij weten niet, dat op den akker der critiek ook vele diep geloovige mannen werken, wien de ernst des levens in zweetdroppelen op het voorhoofd parelt.

Men verzekert hun op gezaghebbenden toon, dat de critici in allerlei duistere teksten „een welkom steunpunt" zoeken, om „de klaarblijkelijkste gegevens" van den Bijbel „te logenstraffen"; dat de critici niet de duistere door de duidelijke, maar de duidelijke door de duistere plaatsen verklaren. Geleerden, die getuigen overtuigd te zijn, „dat de Katholieken merkelijk meer aandacht behooren te wijden aan den reusachtigen arbeid der critische school", stellen hun de critici voor als mannen, die besloten hebben „dat in den Bijbel geen waarheid mag staan"; die, als zij de geschiedenis van den Bijbel lezen, „de schouders ophalen en iets over Munchhausen mompelen"; als mannen, in één woord, bij wie „beweringen, helaas! ook zonder bewijs geheel welkom zijn", mits zij slechts de geopenbaarde waarheid tot schande maken. „De methode [zelf] der historische critiek in de behandeling van Israël's geschiedenis" wordt op de kaak gesteld [1]). Men verzekert, dat zelfs katholieke critici niet aarzelen „om tegen de erkende opvatting van den gewijden schrijver eene andere te verdedigen", al gaf ook „de gewijde schrijver intusschen tot viermaal toe te kennen dat hij er anders over denkt". De lezers, die onder *„opvatting"* natuurlijk een *bevestiging* of *oordeel* van den gewijden schrijver verstaan en niet aan eene bloote, misschien niet historische *voorstelling* denken, moeten voorzeker zulke zoogenaamde katholieke critici voor echte ketters houden. Men wijst op het een of ander afschrikkend (?) voorbeeld, waar een katholieke

---

[1]) Op grond van *onjuiste* (?) *toepassingen* of liever *verloocheningen* dezer methode? Wij zullen in een volgend artikel zien, dat èn methode èn bedoelde toepassingen zeer juist zijn.

criticus *practisch* de *theorie* van ongeloovigen toepast! Daarbij merkt men op, dat de Katholiek „begrijperlijke wijze" de *theorie* wel verwerpt, maar constateert, dat hij niettemin diezelfde theorie — op grond van welk logisch beginsel, vat men niet — in practijk brengt. De lezers bedenken waarschijnlijk niet, dat het hier eene *zuiver historische quaestie* geldt, waar het eigenaardige karakter wordt onderzocht van de geschiedenis der oorsprongen van het Israëlietische volk. Dat de wetenschappelijke theorie van de studie der geschiedenis het eigendom der ongeloovigen niet is, maar ook door de Katholieken in practijk mag worden gebracht, ligt voor de hand. Maar even zeer ligt voor de hand, dat de theorie, waarvan hier enkel sprake kan zijn, inderdaad geene theorie van ongeloovige wijsgeeren, maar van critische geschiedvorschers is, en dat feitelijk deze theorie „begrijpelijker wijze" niet alleen door Kuenen en ongeloovigen, maar tevens door vele innig geloovigen èn gehouden èn toegepast wordt. Wie o.a. de artikels van pater Lagrange over de inspiratie bestudeerd heeft, zal noch tegen de theorie noch tegen de practijk dezer geloovigen groote critische of dogmatische bezwaren kunnen opperen. Over de een of andere bijzondere toepassing dezer theorie, kunnen wij hier natuurlijk niet in bijzonderheden treden.

Zeer zeker wordt de critiek door velen misbruikt. Onder den geleibrief of schijn der critische methode wordt niet zelden de aprioristische methode eener ongeloovige wijsbegeerte binnengesmokkeld en toegepast. Wij mogen echter niet vergeten, dat juist van de schoonste gave des Heeren, de vrijheid, het meeste misbruik wordt gemaakt. Ook dienen wij indachtig te wezen, dat het water meer besproken wordt, wanneer iemand verdrinkt dan wanneer iemand drinkt. Doch al verdronk de halve wereld, zouden wij daarom het drinken laten? „Nos tamen — zegt de H. Augustinus — non propter superstitionem profanorum debemus musicam fugere, si quid inde utile ad intelligendas sanctas Scripturas rapere potuerimus; nec ad illorum theatricas nugas con-

verti, si aliquid de citharis et de organis, quod ad spiritualia capienda valeat, disputemus: ... imo vero quisquis bonus verusque Christianus est, Domini sui esse intelligat, ubicunque invenerit veritatem" [1]). Hetgeen de heilige Kerkvader hier van de muziek getuigt, geldt *a fortiori* voor de critiek. Laat ons toch de diepe, blijvende leeringen en de ontelbare wijze wenken der oude denkers niet uit het oog verliezen, wij vooral, die zelfs belang stellen in hunne oplossing van letterkundige en historische vraagstukken, welke destijds nog zoo weinig grijs haar bezorgden [2]).

Wie zich ernstig met critische bijbelstudie bezig houdt en niet alleen, nu en dan, het een of ander boek van Kuenen of een enkelen naturalist openslaat, zal ondervonden hebben, dat de oningewijden zeer dikwijls een valsch oordeel over „de critici" vellen. Zij zijn overtuigd, dat bijna alle „critici" de openbaring loochenen en deze te kwader trouw bestrijden. In het belang der waarheid dient tegen dit vóóroordeel gewaarschuwd. Onder de critici zijn vele, zeer vele diep geloovige Christenen, ook Katholieken. Van de critiek zelve en hare methode wordt niet zelden eene verkeerde voorstelling gegeven. Wanneer zij van critiek hooren spreken, denken eenige lezers wellicht uitsluitend aan verandering of verbetering van teksten, aan woordverklaringen, aan allerlei min of meer persoonlijke gissingen en opvattingen, aan zekere letterkundige kunstgrepen, aan subjectieve beschouwingen over den oorsprong van bijbelboeken — waarbij men alleen rekening houdt met het dikwijls zeer twijfelachtige getuigenis der boeken zelf en alle gezag ontzegt aan de meest eerbiedwaardige tradities — aan eindelooze, dorre discussies over schijnbare nietigheden, aan bronnen-analyse misschien, kortom, velen

---

[1]) *De doctrina christiana*, Lib II, Cap. XVIII, n. 28.

[2]) Wie eene zuiver wijsgeerige quaestie behandelt, zal natuurlijk de reeds oude methode der wijsgeeren toepassen. Hierop werd nog met nadruk door K. uit R. in de laatste aflevering van dit tijdschrift gewezen, bl. 310 vv.

denken uitsluitend aan allerhande min of meer duistere „Geschichten", die tot het gebied der *inwendige* critiek behooren. Mocht een hunner evenwel het eerste het beste handboek voor methodologie, methodiek of critiek open slaan, dan zou hij spoedig tot de ontdekking komen, hoe schromelijk ver hij de plank mis slaat. Hij zou zien, dat het eerste deel van elk leerboek uitsluitend aan de *uitwendige* critiek is gewijd.

Veronderstel, dat wij den ouderdom eener bron moeten bepalen. Alle ernstige critici zullen eerst de regels der *uitwendige* critiek toepassen. De *traditie* en andere *uitwendige* gegevens der bron komen op de eerste plaats ter sprake. De ouderdom der traditie wordt nauwkeurig onderzocht en hare geloofwaardigheid wordt op de proef gesteld [1]). Hoewel zij niet blindelings alles voor klinkende munt aannemen, wat Chineesche mandarijnen of Joodsche rabbijnen verhalen, toch laten de critici, die aan hunne methode getrouw blijven, aan de traditie alle recht wedervaren. Hij, die eene traditie onhoudbaar verklaart, wier onhoudbaarheid niet duidelijk blijkt, is geen criticus.

Gewis, elke traditie is niet even oud. Haar gezag is niet altoos even beslissend. Wij mogen er de critici dus geen verwijt van maken, wanneer zij zeer dikwijls de *inwendige* critiek der bron zelf ter hulp roepen. Wie immers zou durven ontkennen, dat het onderzoek der bronnen zelf in niet weinige gevallen inderdaad stellige en afdoende bewijzen voor haren ouderdom kan opleveren? Of zou een spoorboekje uit de twaalfde eeuw kunnen dagteekenen? Zouden wij een werk, waarin ter loops electrische trammen, telegraaf- en telefoonkantoren worden vermeld, tot de letterkunde

---

[1]) In de tweede uitgave van zijn *Historisch-kritisch Onderzoek* veronderstelt Kuenen, dat de onhoudbaarheid der Joodsche traditie aangaande de Wet reeds vroeger voldoende is aangetoond (vgl. bl. 39). De critici van onzen tijd zijn over het algemeen van dezelfde meening. Zij verloochenen hier hunne methode dus niet, maar vermijden slechts herhalingen, die, naar hun oordeel, overbodig zouden zijn.

der vorige eeuw kunnen rekenen, zelfs al verzekerden ons duizend vrome rabbijnen, dat dit boek sedert meer dan honderd jaren in hunne synagogen gelezen was? Eenige belangrijke werken werden voorheen algemeen aan Dionysius den Areopagiet toegeschreven — en zullen daarom, ten eeuwigen dage, onder zijnen naam gangbaar blijven. Kunnen wij echter, na de studiën van Zöckler, Preuschen, Funk e.a. over den oorsprong van het monnikenleven, de traditie nog langer in eere houden en „de werken van Dionysius den Areopagiet" nog langer onder de bronnen der eerste eeuw tellen, wanneer wij zien, dat de schrijver zich volstrekt thuis gevoelt in een zeer ontwikkeld kloosterleven, wanneer wij hooren, dat hij de liturgie en theologische terminologie van latere eeuwen volgt, en over mannen, volken, plechtigheden en gebeurtenissen spreekt, die alle op één bepaald, maar later tijdvak wijzen? Neen, ook zij, die hier met de grootste omzichtigheid te werk gaan, kunnen het goed recht der inwendige critiek zelve niet loochenen.

Om zich een juist denkbeeld te vormen van de methode der wijsbegeerte, studeere men het tractaat der philosophische methodologie. Om zich een getrouw denkbeeld van de methode der critiek te vormen, raadplege men de handboeken der historische methodologie. Wij kunnen haar hier niet ontwikkelen. Hare beginselen zijn echter kerngezond. Wat het getuigenverhoor is voor den rechter, is de critiek voor den geschiedvorscher. Een gerucht, zonder getuigen, kan den rechter op het spoor der waarheid brengen. Maar overtuigen kan het gerucht alléén den rechter niet. Welnu, wat het gerucht is voor het heden, is de historische traditie — mits men den wetenschappelijken term goed versta — voor het verleden. Waar enkel *traditie* is, zijn *geen getuigen* [1]). Anders spreekt men van *bronnen*. Vindt de criticus

[1]) Wij spreken natuurlijk niet van de *dogmatische* traditie, waarvoor de onfeilbare Kerk de altijd levende getuige is.

eene traditie, dan moet hij dus handelen gelijk de rechter, wanneer hij een gerucht verneemt. Hij moet door de traditie op het spoor zien te komen van ware getuigen. Ontwaart hij deze nergens, dan mag de criticus geen beslissend eindvonnis strijken. Uiterst zeldzame gevallen, waar voor een gerucht de jury wordt ter hulp geroepen, laten wij hier rusten. Ook willen wij hier niet dieper ingaan op de waarde der historische traditie. In een afzonderlijk artikel komen wij er meer breedvoerig op terug. Zetten wij hier slechts onze vergelijking door. Vindt de rechter, afgaande op het gerucht, inderdaad menschen, die zich aanmelden als getuigen, dan onderzoekt hij de *geloofwaardigheid* dezer getuigen. *Kunnen* zij het weten? *Liegen* of *bedriegen* zij zich zelven niet? De criticus volgt getrouw het voorbeeld van den rechter. Getuigen, wier geloofwaardigheid niet is onderzocht of zeer twijfelachtig blijkt, overtuigen hem geenszins. Voorzeker, zal menige lezer zeggen, gij verkondigt hier waarheden als koeien! Wie zou hieraan twijfelen? Om waarheden als koeien uit het oog te verliezen, geachte lezer, moet men geleerde zijn. In het dagelijksch leven is inderdaad de eenvoudigste boer een echte criticus. Vertel eens aan een boer, dat zijn paard op hol is! Gij zult den criticus hooren: „Hebt gij het gezien?" „Wie heeft het u verteld?" Van uwe antwoorden op deze twee vragen hangt alles af. Onze verstandige boer gelooft u, is bevreesd, twijfelt, of haalt eenvoudig zijn schouders op. In geval van twijfel, zal hij zelf gaan zien. Maar ongelukkigerwijze zijn bijna alle paarden van den geschiedvorscher lang dood en begraven. De geschiedvorscher kan zich dus niet persoonlijk gaan overtuigen.

Misschien zal de boer u beter gelooven, wanneer gij hem vertelt, dat hij het groote lot uit de staatsloterij heeft getrokken! Maar laat de geleerde, die zoo even wellicht door den boer beschaamd werd, hier tenminste logisch en verstandiger zijn.

Wij beschouwen het als eene straf voor de geleerden, die zich gewoonlijk in moeielijke vraagstukken verdiepen, maar tevens

niet zelden over allerlei spitsvondigheden zitten te redetwisten, dat zij dikwerf de eenvoudige dingen niet, of het laatste zien. Wat eigenlijk voor de hand ligt, valt somtijds juist den grootsten geleerde niet in. Wie toch zou willen ontkennen, dat vele genieën van vroegeren tijd, in hunne waardeering der geschiedenis, eene les zouden hebben kunnen nemen aan ons boertje? Dat geschiedvorsching zonder de bewuste of onbewuste toepassing der moderne critische methode, geene wetenschappelijke waarde heeft, is eene waarheid, die door geleerden van een ander vak wel geruimen tijd uit het oog kan worden verloren, doch haar loochenen kan niemand. De moderne methode der historische critiek is niets anders dan de toepassing en ontwikkeling van een der meest gewone grondregels uit het dagelijksch leven. Wie dit betwijfelt, raadplege de leerboeken der historische critiek. Twee voorbeelden, hoe gruwelijk dan ook, van schending dezer methode — en de ondervinding leert en zal blijven leeren, dat men ook in de beoordeeling der toepassingen zeer voorzichtig moet zijn — zullen nooit of nimmer de methode zelf in discrediet brengen bij de geleerden.

Wie zich tegen de historische critiek verzet, laadt den schijn op zich, dat hij beducht is voor de waarheid. „Malgré ce qu'on en dit — zegt de geleerde Jesuïet en Bollandist, pater de Smedt, wiens overheerlijk boekje over de methode en beginselen der critiek wij in de bibliotheken van al onze lezers zouden willen tooveren — la critique sera toujours le guide indispensable de quiconque veut arriver à la vérité par la science. Or, la vérité et la science ont des charmes trop propres à captiver l'esprit humain pour que celui-ci n'embrasse pas avec ardeur tout ce qu'il sait devoir l'y conduire. Les partisans de l'incrédulité savent exploiter habilement cette disposition. Confondant, involontairement ou à dessein, l'erreur de quelques-uns des défenseurs de la foi avec l'esprit de l'enseignement catholique lui même, ils représentent celui-ci comme animé d'une sourde méfiance ou

même en état d'hostilité ouverte à l'égard de tous les travaux et de tous les progrès de la science, *ils identifient la cause de la critique avec leur propre cause* [1]), et parviennent ainsi à se faire accepter comme les champions de ses droits et à populariser des assertions où elle se voit indignement méconnue et outragée.... Pour peu qu'on y apporte d'application et de droiture de jugement on reconnaîtra bientôt dans la critique ce qu'elle est en effet, c'est-à-dire un des plus puissants auxiliaires de la vérité, *et en particulier de la vérité révélée*" [2]).

Het is waar, de critiek is geene vriendin, die alles schoon wascht of onder den mantel der liefde bedekt. Waar geprocedeerd wordt, is echter eene kaart van het kadaster meer waard dan een doek van Ruysdael. Is begeestering voor het schoone de ziel van den kunstenaar, passie voor de historische waarheid is de hartader van den criticus. Wie die passie of hartstochtelijke liefde mist, late de studie der geschiedenis rusten. Deze passie alleen kan den criticus moed inspreken, wanneer hij plotseling het spoor der zoo lang nagejaagde waarheid weer bijster wordt op de kronkelpaden van den doolhof der geschiedvorsching. Zonder deze passie, die slechts de uiting is van het plichtbesef van een open karakter, ware elke geloovige criticus een dwaas. Hij kwetst immers zoo licht zijne eigen vrienden! Wie eenig talent bezit, kan zoo gemakkelijk den machtigen bouw der Kerk met een weinig vuurwerk verlichten! Hij kan zoo gemakkelijk een oud paard netjes optuigen, als kruisridder langs het front der troepen draven en zich door de soldaten laten toejuichen! Welk verschil tusschen zulk een rit op een oude tamme merrie, ver, ver van het vuur des vijands, en het temmen van een jongen hengst, die van voren bijt en van achter slaat! Alleen de passie

---

[1]) Geven Katholieken, die „de methode der historische critiek in de behandeling van Israël's geschiedenis" afkeurenswaardig achten, hun niet volkomen gelijk?

[2]) *Principes de critique historique*, p. 2, 3 (Paris, 1883).

voor de waarheid omgordt ons met kracht tegen onze eigene vóóroordeelen. Zij alleen verdrijft de scrupulen, die zoowel op dogmatisch als op moreel gebied zijn te duchten. Ja, het plichtbesef van immer der waarheid getrouw te moeten blijven, dient bij den criticus inderdaad tot een ware *passie* ontwikkeld te zijn. Hoe wil de geloovige criticus anders nog troost kunnen vinden, wanneer laster en verdachtmaking zijn leven vergallen? Waar een Katholiek de bijbelverhalen bestudeert, geeft alleen deze innerlijke drift de zoo broodnoodige onbevangenheid, welke het voorrecht is van hen, die — als tegenhangers der kwezelaars — in de oogen der dwazen minder geloovig schijnen. Hun geloof heeft echter, in werkelijkheid, de diepste wortels geschoten. Het kent geene vrees. Zij weten en zijn zich bewust, dat geene waarheid, welke dan ook, tegen het woord van God kan strijden. Zij zijn overtuigd dat de critiek, goed toegepast, slechts de apologie der waarheid kan wezen. De waarheid, welke zij ook wezen moge, vreezen zij nooit. *„Numquid indiget Deus mendacio vestro?"* [1]).

Men beweert soms, dat de critiek alles afbreekt maar niets opbouwt. De criticus gelijkt, in veler oog, een deurwaarder, die de menschen op straat zet. Men ziet slechts het oude huis, waarin men zelf nog woont en waaraan men gehecht is. Het nieuwe huis, door de critiek reeds gebouwd, is velen nog vreemd. Men kent het eenvoudig niet. Doch ook zij, die er nooit binnentraden, zouden toch moeten bedenken, dat de ontdekking eener dwaling noodzakelijk de kennis eener nieuwe waarheid in zich sluit. Al ware zelfs — wat geenszins het geval is — deze kennis steeds louter negatief, zou zij niet de voorkeur verdienen boven eene positieve dwaling? Wij althans verkiezen de *wetenschap* van den geleerde die *weet*, dat de mensch zéér, zéér vele dingen *niet* kent, boven den zoeten *droom* van den braven landman, die *meent*, dat zijn pastoor *alles* kent!

---

[1]) Job. XIII 7: „Heeft God uw logen noodig?"

Niet allen evenwel doen de critiek de eer aan van haar ten minste te vréézen. Sommigen, meer rustig van aard, halen eenvoudig, met een medelijdend glimlachje, de schouders voor haar op. Verschanst achter het oude Credo, wijzen zij triomfantelijk op de oneenigheid der critici, die zich telkens openbaart, zoodra de regels der zoo hoog geprezen critische methode moeten worden toegepast. Zulk geharrewar mag, volgens hen, geen wetenschap heeten. — Vrienden, past op! Zijt gij theologanten? Och, weest zoo goed en licht het deksel van uw eigen keteltje eens op! Krioelt het niet van sententiae certae, probabilissimae, probabiliores, vere probabiles, probabiles, tutae, minus tutae, falsae of minus probabiles? Maar gij zijt misschien wijsgeer of natuurkundige? Och, ik bid u, vergeet ook gij het spreekwoord niet: de pot verwijt den ketel, dat hij zwart is. Met den waggelgang eener jonge wetenschap mogen oude ganzen den draak niet steken. Laten wij ons medelijdend glimlachje bewaren, beste vrienden, voor ons eigen bekrompen verstand, dat de oorzaak is van alles. Waar men de schouders ophaalt voor de oneenigheid der geleerden, gaan álle wetenschappen te niet.

Daarenboven *is* er onder de critici geenszins zooveel strijd en verwarring als somwijls wel beweerd wordt. Wij zagen reeds hoe eenstemmig de critici oordeelen over het samengesteld karakter van den Hexateuch [1]). Over het algemeen karakter van de geschiedenis der oorsprongen en menige andere quaestie is hun oordeel niet minder éénsluidend. Is het wonder, dat zij niet allen eenstemmig oordeelen over den oorsprong van verschillende verzen en de naden der samengeweven oorkonden van den Bijbel niet even juist aanwijzen? Doch ook hier wordt weer overdreven. Een enkel voorbeeld. Toen Jean Astruc in 1793 de eerste hoofd-

[1]) *Enkele* uitzonderingen vindt men steeds en overal. Welke sententia in de theologie, als zij niet tot dogma is verklaard, wordt algemeen door alle godgeleerden, zonder eenige tegenspraak, aangenomen?

stukken van Genesis ontleedde, schreef hij 137 verzen dier capita aan den Priestercodex toe. In de bijbeluitgave van Kautsch, vóór twee jaren verschenen, worden van deze 137 verzen nog 110½ aan diezelfde bron toegekend. Van de 350 verzen van Genesis, die Nöldeke in 1868 tot den Priestercodex rekende, worden er slechts 30 door de allerjongste critici aan deze bron ontzegd [1]). En toch is het gevaar voor oneenigheid nergens grooter dan juist bij de splitsing der bronnen en de nauwkeurige verdeeling der verzen. Is het geharrewar der critici dus inderdaad wel zoo verschrikkelijk? Behooren zij, die zich over dat geharrewar zoo vroolijk maken, misschien niet allen tot hen, die slechts van verre de klok hebben hooren luiden? Neen, laat ons de fouten der tegenstanders niet vergrooten, om onze eigene gebreken te verkleinen. Beschuldigen wij onze tegenstanders niet van voortvarendheid, onvoorzichtigheid, overdreven en misschien gevaarlijken ijver, om onze eigen loomheid, inertie en gemakzucht te rechtvaardigen.

Maar woont de criticus niet in een land van sneeuw en ijs? Neen, het land der critiek is geene woestenij! Het mist, wel is waar, de schoonheid van het land der poëzie en der idealen. Maar de zon der waarheid en werkelijkheid schittert hier in haren vollen glans. Neen, de criticus is, voorwaar, geen koud en onverschillig mensch! Nooit beet een schooljongen zoo gemakkelijk in een appel, als den criticus de eindelijk gevonden waarheid smaakt. — Wil de criticus soms een buitenlandsch reisje maken, dan geniet hij tevens de schoonheid van het land der idealen. Menige criticus staat verrukt voor schoone poëzie.

Verscheurt de criticus dan niet de schoonste bladzijden uit de geschiedenis der Kerk? Waar blijven bij hem zoovele stichtende Heiligen-levens? Ontzegt hij aan vele niet alle wetenschappelijke waarde? Bestudeert hij vele schoone verhalen niet eenvoudig als

---

[1]) Vgl. *Critical Review* 1897, p. 299 en 300.

bronnen uit den tijd der schrijvers, waaruit hij slechts de kennis van het diep en dichterlijk geloof dier dagen put? Ja, waarlijk, als criticus gelooft hij niets wat niet bewezen is. De behoefte aan gelooven en aan uitgemaakte waarheden is bij hem minder sterk dan bij veel andere menschen. Hij dobbert op eene zee van twijfels. Waar anderen hun bloed zouden geven om eene traditie te verdedigen, zal de criticus misschien slechts zijn inkt veil hebben — om diezelfde traditie af te breken! Het zou ons, om een voorbeeld te kiezen, niet het minst verwonderen, indien verschillende critici aan de nauwkeurig historische werkelijkheid twijfelden van het verhaal over den marteldood der elfduizend Keulsche maagden. Ja zelfs, al trad geen enkele kerkvader van het concilie van Constans — waar Jan Hus zich tegen de leer der pauselijke onfeilbaarheid op de pausin Joanna beriep — tegen eene toch zoo weinig streelende en zoo diep „ingrijpende" traditie op, en al verhalen boeken, te Rome zelf gedrukt en goedgekeurd, de lotgevallen dezer zelfde pausin — wier bedrog bij eene geheel openbare plechtigheid ontdekt werd — tóch schroomt de criticus niet het bestaan zelf van Joanna te loochenen! Met Dr. Brom ziet de criticus verwantschap tusschen de nog heidensche stammen en het Christen volk, dat uit die stammen zelf ontstond; tusschen de godsdienstige feesten en instellingen der oude Germanen en die der Christen geworden, maar toch Germanen gebleven volken. Het geloof in eene nieuwe *creatio ex nihilo*, bij de vestiging van het Christendom, benijdt hij niet. De criticus bewondert Gods almacht en goedheid minder in den geschapen Adam dan in den van heiden tot Christen vervormden Germaan. Als de criticus het gezag der schriftelijke of mondelinge overleveringen onderzoekt, maakt hij geen onderscheid tusschen vleiende en stootende tradities. De schoonste karakterteekeningen uit den tijd der kruistochten hebben voor hem somwijlen niet meer historische waarde dan de heerlijke miniaturen, waarmede de middeleeuwsche monniken hun kloosterkronieken sierden. De criticus geeft toe,

dat het geschiedkundig gezag van menige traditie, bij gebrek aan getuigen, onbewijsbaar, twijfelachtig of onhoudbaar is. Waar hij tot geene zekerheid kan geraken, schort hij zijn oordeel op. Maar dan blijft in de geschiedenis der Kerk nog zoo oneindig veel zekers, zoo oneindig veel schoons en hemelsch, dat ook de criticus met den Psalmist uitroept: „Quam magnificata sunt opera tua, Domine! Omnia in sapientia fecisti, impleta est terra possessione tua". *Zijn* zang is niet alleen het loflied eener vrome ziel, hij is tevens de triomfzang der waarheid: „Cantabo Domino in vita mea, psallam Deo meo quamdiu sum" [1]).

Wat moet er evenwel van den Bijbel en de geschiedenis van Israël terecht komen, wanneer wij hier de theorie der critici toepassen? Wat van de schoone verhalen over de aartsvaders? Indien de Pentateuch inderdaad van jongeren oorsprong is, hoe zullen wij dan het historisch gezag der geschiedenis van Abraham of Joseph, ja, van Moses zelfs bewijzen? Indien wij de theorie der critici, wat de geschiedenissen over den oorsprong van volken en steden betreft, bij onze beoordeeling van de boeken Genesis-Josua niet *a priori* buitensluiten, hoe zullen wij dan verschillende histories uit deze boeken wetenschappelijk verdedigen?

Eer wij deze vragen beantwoorden, eene kleine opmerking. De geloovige criticus weet, dat de geheele Bijbel geïnspireerd is [2]).

---

[1]) Ps. CIII (CIV) 24 en 33.

[2]) Wij persoonlijk zijn zelfs overtuigd, dat èn *gedachten* èn *woorden* geïnspireerd zijn. De geschreven boeken zelf zijn geïnspireerd, niet alleen de schrijvers, in hun denken. Moge eene vergelijking ons begrip der inspiratie ophelderen, dat wij aan den H. Thomas ontleenen. Eene verdienstelijke daad, b.v. een opwekkend woord, in staat van genade verricht, mag goddelijk heeten en menschelijk tevens. De goddelijke kracht, vereenigd met de menschelijke kracht, brengen samen de ééne daad voort. Hetzelfde geldt, in hoogere mate, van de voor het woord Gods vereischte daad, het denken en het schrijven, van den geïnspireerden en dus bovenmenschelijk verlichten auteur. Hij werkt, maar God werkt *met* en *door* hem. Hoewel onbewust misschien, werkt de schrijver in een bovennatuurlijk licht. *In* en *door* dit licht *denkt*, d. w. z. *oordeelt* en *schrijft* hij, d. w. z.

Hij weet dus ook, dat *alles* wat de Bijbel leert, *alles* wat de gewijde schrijvers categorisch bevestigen, *waar* is [1]). Waar ligt dan, zal men misschien vragen, het groote verschil tusschen den geloovigen criticus en zijn geloovigen tegenstander? De criticus beweert, dat niet alles wat den *vorm* eener historie heeft — gelijk het verhaal van de schepping der wereld in zes dagen van 24 uren of het huwelijk van Osee — noodzakelijk steeds, in de bedoeling van den gewijden schrijver, zuivere historie moet *zijn*, in den strengen zin van het woord. Wat anderen, zonder onderzoek, reeds evident vinden, ontkent niet zelden, na langdurig onderzoek, de criticus.

De criticus en zijn tegenstander gaan van hetzelfde *theologisch beginsel* uit: de Bijbel kan noch dwalen noch liegen. Maar dwaling of leugen kunnen natuurlijk alleen in het *oordeel* liggen. En het oordeel hangt, al weer even natuurlijk, van den schrijver zelf af. Dat alleen wordt dus waarlijk *bevestigd*, wat de schrijver *wil* bevestigen. Dit is een *beginsel van het gezond verstand*. Tot dusverre voorzeker geen moeielijkheid.

Maar hier komt het verschil! De oude godgeleerden *veronderstelden* gewoonlijk zonder onderzoek, dat de geïnspireerde schrijvers, wanneer zij eene *voorstelling* geven van de historie, deze voorstel-

---

kiest hij woorden. *Alles* is *werkelijk* goddelijk, maar *alles* is *werkelijk* menschelijk tegelijk, in de *voortgebrachte* daad. *Alles* moet èn aan God èn aan den mensch worden toegeschreven, alhoewel in *verschillend opzicht*. In één woord, *alles* is geïnspireerd. Het bovennatuurlijk licht, waarin en waardoor God — indien we ons zoo mogen uitdrukken — en de met goddelijke onfeilbaarheid oordeelende geest des schrijvers hun gemeenschappelijke oordeelen vellen, wijkt niet, wanneer de *woorden* gekozen worden, die deze oordeelen vertolken. Het goddelijk-menschelijk werk blijft voortduren. Onze woordenkeuze hangt op de eerste plaats, of radicaliter, van ons verstand en onze kennis af. Gods onmiddellijke inwerking op den *wil* des schrijvers daargelaten, zal dus de keuze der woorden niet in het natuurlijk licht van een gewoon menschenverstand geschieden, maar in het bovennatuurlijk licht der inspiratie. Zij zal geen *zuiver* menschenwerk zijn.

[1]) Dit werd door Lenormant en eenige anderen uit het oog verloren, die meenden dat de Bijbel alleen onfeilbaar was op het gebied van geloof en zeden.

ling ook steeds *als historisch* willen *bevestigen*. Zij maakten geen onderscheid tusschen de verschillende soorten van letterkunde of „genres littéraires". De geschiedenis, als zoodanig, was hun vak niet, en het is daarom niet te verwonderen, dat zij zich niet op de studie van den aard der historiographie hebben toegelegd. Nochtans moet *de toepassing van genoemd theologisch beginsel, op geschiedkundig terrein vooral*, afhankelijk gesteld worden van het *„genre littéraire"*. Hieruit immers leeren wij de *bedoeling* der schrijvers kennen. Ook de geïnspireerde schrijvers leeren of bevestigen alleen dat, wat zij *willen* bevestigen. De bedoeling van den bijbelschen auteur moet dus beoordeeld worden — niemand kan het tegenspreken — volgens het letterkundig genre, waarin zijn boek is geschreven: dit is een *beginsel der historische critiek*.

Dat de geloovige critici het *theologisch beginsel* getrouw blijven, mag niemand ontkennen, die hen niet wil verketteren. Maar dat de oude godgeleerden genoemd *beginsel der historische critiek* steeds indachtig zijn geweest, meenen wij met recht te mogen betwijfelen. Hier ligt het groote verschil tusschen de critici en de oude godgeleerden met hunne moderne volgelingen. Het verschil loopt niet over het theologisch of dogmatisch *beginsel*, maar over de *toepassing*, rechtstreeks van het historisch-critisch princiep, maar tevens geleidelijk van het theologisch.

Na deze opmerking, hopen wij, zal het antwoord op boven gestelde vragen gemakkelijk zijn. Het is immers minstens zeer goed *denkbaar*, dat één bijbelsche schrijver strenge, in alle bijzonderheden nauwkeurige historie *wil* boeken, en *dus* boekt, terwijl een andere wellicht slechts orde wil brengen in vage tradities der oerwereld en deze wil concretiseeren. Al wil de schrijver aan deze tradities, en bijgevolg aan zijne opteekening, geene strenge historische nauwkeurigheid toekennen, en al *kent* hij *dus* aan alle verhalen van zijn boek niet hetzelfde streng geschiedkundig karakter *toe*, toch zullen deze, misschien leerrijke, tradities in zijn geïnspireerd werk volstrekt niet misplaatst mogen heeten.

Wanneer, immers, de gewijde schrijvers of profeten symbolen en parabels mogen geven, die geheel en al uit de lucht zijn gegrepen, behoeven zij voorzeker de leerrijke lessen, die in de destijds onder het volk gangbare tradities waren vervat, niet te vermijden! Dit is minstens *a priori niet onmogelijk*. Hun *oordeel* geldt in dit geval slechts de dogmatische of moreele les. Over den *geschiedkundigen vorm*, waarin deze les ligt opgesloten, willen zij niet beslissen. Zij geven eenvoudig wat zij vinden. Wanneer de les noodzakelijk de werkelijkheid der verhaalde historie veronderstelt, maakt het onfeilbaar oordeel over de les natuurlijk ook de historie zelf onfeilbaar zeker — althans het essentieele dier historie. De *eenige* vraag, die hier opgelost dient te worden, is: wat *wil* de schrijver *bevestigen?* Alleen het critisch onderzoek van het letterkundig genre der verhalen of boeken kan hier, in vele gevallen, het wetenschappelijk antwoord leveren.

Misschien is het niet overbodig hier luide te verklaren, dat wij thans slechts de *beginselen* van vele katholieke critici willen rechtvaardigen. Voor elk bepaald geval, waar deze beginselen in toepassing worden gebracht, zullen de critici bepaalde argumenten moeten leveren. Hun vonnis over het letterkundig genre en de bedoeling van den bijbelschen schrijver moet telkens gewettigd worden. De lezer vergete echter niet, bidden wij hem, dat, om met eenig gezag over theologie mee te spreken, men zelf theoloogant, over natuurkunde, zelf natuurkundige, over critiek, zelf criticus moet zijn. De hooge toon van een feitelijk oningewijde moge den stillen werker overbluffen, hij past niet. Vooral, wanneer men zich zelf zijner „oningewijdheid" ten volle bewust is, maar tevens toch zeer goed weet, dat anderen ons voor uiterst bevoegde rechters houden, moet men den staf niet breken over de critiek.

De criticus zal, om een concreet geval te nemen, over de geschiedenissen der oorsprongen van volken en steden een oordeel vellen, dat voor niet-critici wellicht onverstaanbaar is. Onwrikbaar vasthoudend aan het rotsvast theologische beginsel, dat alles,

wat door den Bijbel werkelijk bevestigd wordt, waar is, zal hij voor zijn geloof niet vreezen. De geschiedenis van den oorsprong van het Israëlietische *volk* en zijne versmelting met de overgebleven Kanaänieten zal hij vergelijken met soortgelijke geschiedenissen van andere volken. Door deze vergelijking zal hij het literarisch genre der geschiedenis beter leeren kennen, en zal zijne aandacht op sommige karakteristieke trekken vallen, die hem anders waren ontsnapt. Hij zal b.v. opmerken, dat, in het boek Josua, de priestersteden alle in het latere rijk van Juda liggen, waar *later* de tempel van Jerusalem stond, en niet in het Noorden, waar Silo gelegen was. Hij zal nog bemerken, dat — hoewel uit het boek Richteren met *volstrekte zekerheid* blijkt, dat ook lang na den intocht der Israëlieten nog *vele* Kanaänieten in Palestina overbleven — volgens de toongevende voorstelling van het boek Josua [1]) alle Kanaänieten worden uitgemoord, behalve alleen de Gibeonieten. De oude geschiedenis zal hem leeren, dat feitelijk ten tijde van Saul en David, juist de Gibeonieten nog geheel en al van Israël afgescheiden leefden, door de Israëlieten veracht werden en dus nog niet, door versmelting, Israëlieten waren geworden. Hij leest verder, dat Josua aan deze Gibeonieten de straf oplegt van het hout te kappen en het water te dragen voor het nationale heiligdom der ark. Moesten dus de Gibeonieten telkens mannen naar Silo zenden? Vreemd genoeg, leert de geschiedenis den criticus, dat het heiligdom der ark ten tijde van Saul in de stad zelf der Gibeonieten stond en dat de Gibeonieten [2]) nog in den tempel van Salomon de slafelijke diensten verrichtten. Is het louter toeval, dat de schrijver van Josua juist *die Kanaänieten* door Josua *aldus* laat bestraffen, op wier heuvel *later* juist het heiligdom der ark stond, en dat juist de sparing van alleen *die Kanaänieten* door hem vermeld wordt, die inderdaad

[1]) Niet-critici verwarren de schrijvers der bronnen soms met den redactor van het boek.

[2]) Of Nethinim.

nog onvermengd tusschen de Israëlieten leefden, toen het nationale heiligdom achtereenvolgens op den heuvel van Gibeon en dien van Jerusalem stond en de priesters dus in de omgeving woonden — terwijl er toch in werkelijkheid *zeer vele andere* Kanaänieten door Josua gespaard bleven?

Deze en andere vragen, die wij in ons proefschrift „ter loops" behandelden, brengen den criticus soms op de gedachte, dat onder de gladde oppervlakte misschien nog wel het een en ander verscholen ligt, wat men bij den eersten oogopslag niet ontwaart. Wij hebben op het oogenblik het boek Josua zelfs niet open geslagen en geven slechts eenige algemeene „kleine trekken" aan. De teksten, die op Caleb betrekking hebben, wekken soortgelijke vragen. Het is, ons inziens, zeer goed denkbaar, dat de criticus, die zijn onderzoek van het boek Josua doorzet, ten slotte begint te twijfelen, of de auteur inderdaad de nauwkeurige historische toedracht wil beschrijven der verovering van Kanaän. De criticus zal zich misschien afvragen, of het boek inderdaad de kennis weerspiegelt van de Israëlietische stammen ten tijde van Josua, of wel die van het volk ten tijde der koningen. Bij dit onderzoek zal de geleerde, ook de geloovige, onbevangen te werk gaan. Het geldt hier immers een *letterkundig* en *historisch* vraagstuk. De criticus onderzoekt het *literarisch genre* van het boek, waaruit de *bedoeling van den schrijver* moet worden afgeleid. De dogmatische exegesis der Vaders loopt volstrekt geen gevaar. Op welk punt toch zou dogmatiek of moraal gewijzigd moeten worden, indien b.v. Kanaän, niet als in één slag, maar eerst langzamerhand door de Israëlieten veroverd was? Indien de Kanaänieten slechts gedeeltelijk door Josua waren uitgeroeid, en het latere Israëlietische volk, dat inderdaad de taal der Kanaänieten sprak, in werkelijkheid uit eene samensmelting van Israëlietische en Kanaänietische elementen ontstaan was? Wat de *historische* verklaring van dit boek door de Vaders en de oude godgeleerden betreft, weten wij reeds, dat wij *daaromtrent* niet bij hen ter

schole behoeven te gaan. Indien zij uit hunne rustbedden konden opstaan, zouden de Vaders zeer zeker het optreden der critici niet afkeuren, die voor *onzen* tijd doen, wat zij voor *hun* tijd gedaan hebben: het verband aantoonen tusschen het geloof en de wetenschappen van den dag.

Wanneer de geïnspireerde schrijver van het boek Josua — om bij ons ééne voorbeeld uit den Hexateuch te blijven — eene geconcretiseerde, gegeneraliseerde en misschien gedeeltelijk geïdealiseerde geschiedenis heeft *willen* schrijven, en dus *geschreven* heeft, zou het natuurlijk dwaasheid zijn, indien men van den criticus vorderde, dat hij het streng historisch karakter dier geschiedenis in het licht stelde. Het onderzoek van de *bedoeling* des schrijvers is hier de eerste plicht van elken critischen of wetenschappelijken geschiedvorscher.

Over het letterkundig genre of den aard der historiographie van het boek Judith zal de geleerde misschien twijfelen. Elders zal de criticus inderdaad overtuigd zijn, dat de Bijbel werkelijk zuivere historie bevat, in den strengen zin des woords. Het zal duidelijk blijken, dat de bijbelsche auteur de een of andere historie categorisch bevestigt. Doch is het wel altoos mogelijk de waarheid van zulke geschiedenis *wetenschappelijk* te bewijzen aan iemand, die de inspiratie verwerpt? Neen, de criticus geeft volmondig toe, dat het geschiedkundig karakter van elke traditie, wier historische werkelijkheid door den Bijbel bevestigd wordt, niet altoos *wetenschappelijk* kan *bewezen* worden. Wie hem hiervan een verwijt maakt, levere zelf de argumenten.

Doch, wanneer het vraagstuk naar den oorsprong van den Hexateuch van zoo groot gewicht is, hoe veel kostbare argumenten voor de Openbaring geeft de apologeet dan niet prijs, die erkent, dat de traditie der Synagoge over het ontstaan der Wet onhoudbaar is?

Vooreerst, wat waarheid is, is waarheid. *Is* de traditie onhoudbaar, dan dient dit volmondig erkend. De Openbaring

zal door geene waarheid beschaamd worden, hoe vreemd zij ook moge klinken in de ooren van hen, die meenen, dat al hunne persoonlijke opvattingen ongeschonden — of ongezuiverd? — uit den smeltkroes der critiek te voorschijn moeten komen. Maar daarenboven verzoeken wij den lezer tevens eene andere bemerking niet uit het oog te verliezen. De moderne apologeet, die het gecompileerd karakter van den Pentateuch aanneemt, verliest geen voet, geen duimbreed van het terrein, waarop de voorstander van den streng Mosaïschen oorsprong der Wet den hefboom der wetenschappelijke bewijsvoering kan steunen. In alle geval immers kan de authenticiteit der geheele Thora door geene wetenschappelijke bewijzen worden gestaafd, die ooit of immer de tegenstanders zullen overtuigen. De ondervinding geeft hier reeds veel te denken. En dat de aangevoerde argumenten inderdaad geene wetenschappelijke bewijskracht bezitten en de tegenstanders deze dus te recht verwerpen, hopen wij later duidelijk aan te toonen. Bijgevolg kan de apologeet, al mocht hij persoonlijk de authenticiteit der Wet houden, hierop toch nooit een wetenschappelijk argument bouwen. Hij moge, met beide handen aan den mond, de critici der negentiende eeuw, de eeuw van sport, naroepen, dat hun rit te overhaastig en zeer gevaarlijk is: wie zelf niet op het rijwiel springt, zal hen eenvoudig nooit meer te spreken krijgen. Hoe vlug sommigen ook rijden, de geleerden der negentiende eeuw voelen zich veiliger op het rijwiel der critiek dan op de oude stelten der Joodsche traditie. En... het tegendeel zal men hun nooit of nimmer *bewijzen*. En zeker niet door argumenten, die zij aannemen. *Practisch* of *feitelijk* ten allerminste, verliest de apologeet dus *niets*.

Nochtans gij houdt, en met recht, aan den hoogen ouderdom en de vertrouwbaarheid van zekere verhalen over de aartsvaders. Gij wilt dus als pleitbezorger optreden en wetenschappelijke argumenten leveren? Wel, vriend, smaad dan toch niet op de critiek! Juist tot de critiek zult gij immers uwe toevlucht moeten nemen. Zij

alleen kan u hier helpen. Door de bronnen-analyse toe te passen, door de taalstudie en het onderzoek der eigennamen, zal de critiek u *vóór*-Mosaïsche oorkonden in den Pentateuch aanwijzen. Lieblein zal u overtuigen, dat de Hebreeuwsche geschiedenis van Joseph een oorspronkelijk Egyptischen tekst veronderstelt. Hommel en Sayce zullen trachten u te overreden, „dass alle die Traditionen, welche uns die Genesis über die Zeit vor Joseph (also die Patriarchenepoche, nebst den von Abraham aus Chaldäa mitgebrachten Urgeschichten) in verscheidenen Ueberarbeitungen aufbewahrt hat, schon damals [1]) bei den Israeliten, *und zwar in schriftlicher Fixirung*, umliefen" [2]). Zoolang gij niet bewijzen kunt, dat deze tradities *reeds vóór Moses schriftelijk* voorhanden waren, en dus niet slechts in den mond van het volk rondliepen, hebben zij voorzeker geene *wetenschappelijke* apologetische waarde.

Het spreekt van zelf, dat geen enkele apologeet zou treuren, indien de boeken Exodus-Deuteronomium werkelijk van Moses zelf waren. Hier is immers sprake van de plagen van Egypte en andere wondervolle gebeurtenissen uit Moses' eigen tijd. Maar, nog eens, de streng Mosaïsche oorsprong dezer boeken kan *minstens* niet door *slaande* argumenten *bewezen* worden. Wil de moderne apologeet een bewijs ontleenen aan een of ander hoofdstuk van den Pentateuch, waarin b.v. de Zegen van Jacob voorkomt, dan zal hij, *door middel der critiek*, de oudheid van *dit bepaalde hoofdstuk* moeten vaststellen. Of het te betreuren valt, dat hier niet *mèèr* bewezen kan worden, is eene vraag, die niets aan het feit verandert.

Wij meenen reeds voldoende aangetoond te hebben, dat geen enkel *theologisch beginsel* of *dogma* te loor gaat in het stelsel der katholieke critici, die het gecompileerd karakter der Wet aannemen [3]). Maar hangt dan de authenticiteit van den Pentateuch,

---

[1]) Dus lang vóór Moses.

[2]) Hommel, *Allt. Ueberlieferung*, S. 295.

[3]) Over de inspiratie spreken wij meer bizonder in een volgend opstel.

zal men ons misschien nog opwerpen, niet nauw met verschillende dogmata samen? Gewis, de apologeten zouden over *meer wetenschappelijke argumenten* voor Gods almacht en voorzienigheid beschikken, indien Moses zelf de auteur van de vijf eerste bijbelboeken was. Doch, wanneer men verwantschap met dogmata in dezen zin opvat, strekt deze verwantschap zich tot in het oneindige uit! Zeer zeker, indien Christus thans op de wolken verscheen en de waarheid bevestigde van het getuigenis der Evangelisten, die ons Zijn leven hebben verhaald, zou de taak der apologeten in hooge mate verlicht worden! Indien de *Schenking van Constantijn* authentisch was, zou de verdediger van het wereldlijk gezag der Pausen hier zeer zeker een nieuw argument vinden. Indien de *Werken van Dionysius den Areopagiet* uit de eerste eeuw waren, zou men vele nieuwe argumenten vinden voor den apostolischen oorsprong van verschillende kerkelijke leeringen en instellingen. Verwantschap met dogmata, in *dien* zin opgevat, is zoo groot, dat met geen verrekijker het einde te zien is! Maar de authenticiteit der Wet is *niet* met een of ander dogma verwant in *dezen* zin, dat een enkel *dogma zelf twijfelachtig wordt*, wanneer men die authenticiteit betwijfelt of ontkent. Men breekt, voorwaar, geen dogma af, wanneer men sommige argumenten van theologanten verwerpt of toegeeft, dat niet al hunne bewijzen echt wetenschappelijk mogen heeten. Er zou misschien een al te groote opruiming onder de dogmata moeten plaats hebben!

Maar is de Bijbel dan niet *voor het volk* geschreven? En toch vertellen de critici zulke vreemde dingen, die het volk voorzeker nooit uit den Bijbel zal halen! Ja, de Bijbel is voor het volk geschreven en niet voor de geleerden, wanneer men hierdoor verstaat, dat de bijbelsche schrijvers niet altoos de terminologie der geleerden bezigen, maar gewoonlijk in den volkstrant spreken. Zij waren immers mannen uit het volk. Maar de Bijbel is geenszins voor het volk geschreven, wanneer men hierdoor wil beweren,

dat het onbeschaafd en onontwikkeld volk de brieven van Paulus moet verstaan. En nog veel minder, wanneer men hierdoor meent, dat het volk de verschillende letterkundige genres van de bijbelsche historie bij den eersten oogopslag moet kunnen onderscheiden.

Stemt de lezer misschien met ons in, dat het goed recht der critiek inderdaad onloochenbaar is? „The author — lazen wij in eene recensie van ons proefschrift — strikes a true and forcible note, when he says, that no one can be a real and self-convinced apologist, who is not a critic". Critiek en wetenschappelijk onderzoek der historische waarheid zijn één. Maar, zou men kunnen zeggen, waagt zich de katholieke criticus niet op een hellend vlak? Indien de apologeten zich met de critici inschepen, waar zullen zij morgen aanlanden? Wordt niet bijna alles twijfelachtig? Wanneer de letterkundige inkleeding der ouden zoo hemelsbreed verschilt van onzen modernen trant van geschiedschrijving en hunne historie der oorsprongen inderdaad somwijlen gegeneraliseerd, geconcretiseerd, gesymboliseerd of geïdealiseerd moet heeten [1]), wanneer de historische werkelijkheid zoo dikwijls schuil gaat achter wolken, wanneer de traditie der Synagoge over den oorsprong van den Pentateuch en andere bijbelboeken onder onze voeten weg zinkt: timmeren wij dan niet op drijfzand, waarop de heibazen der wetenschap misschien een Hindoesch tempeltje, maar nooit een Gothische kathedraal zullen bouwen? Waar toch zullen de heipalen der weten-

---

[1]) Men zou ook hier zeer snugger kunnen opmerken, dat thans eveneens niet zelden gegeneraliseerd wordt! Doch hier, gelijk elders, duidt het verschil tusschen de oude en de jongere historieschrijvers natuurlijk niet op het generaliseeren *alleen* — overigens een *bepaald* generaliseeren — maar o. a. tevens op het in één tijdvak concretiseeren van feiten, die, wel is waar logisch, maar toch niet chronologisch bij elkander hooren. — Wat van Kasteren in zijn eerste artikel bestrijdt, geeft hij in zijn tweede opstel ongemerkt toe; doch hierover later.

schap op vasten grond stooten? Hoe kan dezelfde methode van onderzoek op natuurlijke en op geheel bovennatuurlijke, wondervolle geschiedenis worden toegepast? Waar ligt de grens tusschen het zekere en het onzekere, die een Katholiek nooit mag overschrijden?

Op de laatst gestelde vraag zouden wij eenvoudig met deze andere vraag willen antwoorden. Moet de natuurvorscher zijn onderzoek staken en zijne studie vaarwel zeggen, wijl de grens tusschen het natuurlijke en het bovennatuurlijke nog niet is getrokken? Voorzeker, de critiek moet met veel omzichtigheid te werk gaan. *De criticus zelf weet dit juist het beste:* wat hem karakteriseert, is zijne voorzichtigheid in het aannemen van wat anderen misschien evident vinden. Maar de voorzichtigheid moet niet tot eene in onze oogen allerhatelijkste ondeugd ontaarden, die alle werkers als onvoorzichtige dóórdrijvers doodverft en haar ideaal zoekt — en zeer gemakkelijk vindt — in stille, bedaarde, gemoedelijke menschen, die niemand kwetsen en niemand lastig vallen, om de goede, lieve, eenvoudige reden, dat zij *niets doen* [1]). Wat men ook bewere, de criticus, die aan zijn vak getrouw blijft, is de voorzichtigste aller menschen. Dat niettemin ook de criticus soms zijn kompas vergeten en met zijn bootje op eene klip stooten kan, zal natuurlijk niemand loochenen. Maar zou Columbus wel ooit Amerika ontdekt hebben, indien hij in Spanje over de gevaarlijke zandplaten der nog ongepeilde zeeën was blijven zitten peinzen? Wie toegeeft, dat de studie der geschiedenis niet wetenschappelijk kan zijn zonder critiek, moet noodzakelijk besluiten, dat zij ook op den Bijbel dient toegepast. Zoo lang zij de critiek niet tot dekmantel eener ongeloovige wijsbegeerte misbruiken, staan onze tegenstanders op echt wetenschappelijk terrein. Wie voor de geopenbaarde waarheid strijden wil, moet hen dus

---

[1]) Men leze den *Open brief* van onzen wakkeren en talentvollen redacteur der *Maas- en Roerbode*, P. Geurts (1898, 25 Juni).

in dit worstelperk volgen. Ook de bovennatuurlijke godsdienst berust op *historische feiten*. Wil men historische feiten, hetzij natuurlijke hetzij bovennatuurlijke, wetenschappelijk vaststellen, dan passe men de historische, critische methode toe. Met het natuurlijk of bovennatuurlijk karakter der historisch bewezen feiten laat de criticus zich niet in. Hier komen de wijsgeeren en de godgeleerden aan het woord. De criticus onderzoekt slechts de werkelijkheid der *feiten* en vraagt den verkapten Hegeliaanschen wijsgeer, die misschien onder zijne confraters mocht rondloopen, naar zijne papieren. Gewis, de slotsom van het critisch onderzoek zal niet altoos eene wetenschappelijke zekerheid zijn. Maar iedere geleerde zal beamen, dat in zijn vak, welk dan ook, onzeggelijk veel meer onzeker is dan de groote menigte wel vermoedt. Het eenige besluit, dat een redelijk mensch uit de wetenschappelijke onzekerheid van vele gegevens der historie kan trekken, luidt: laten wij ons meer op de critiek toeleggen! Zoodoende zal veel, wat thans nog onzeker is, wetenschappelijk bewezen kunnen worden. De criticus *doet*. Zijn tegenstander *praat*.

Nochtans kennen wij, Katholieken, tusschen het zekere en onzekere *eene grens*. De bakens onzer dogmata liggen op alle zeeën. Dat de bakenmeester der dogmatiek minder bakens in den oceaan der geschiedenis dan in dien der eigenlijke theologie heeft gelegd, mag niemand verwonderen. Zelfs in de theologie evenwel zullen wij somtijds uren en uren in ondiepe wateren varen, waar geene bakens liggen! Zijn wij niet overbezorgd voor de critici! De katholieke criticus, die steeds de leeringen der Kerk in het oog houdt, zal nooit ver uit den koers verzeild geraken. Mocht hij, bij ongeluk, een baken niet zien, op de havenhoofden der theologie staan loodsen in overvloed gereed. Zij zelven zijn zoo dikwijls buiten de bakens geloopen en op zandbanken verzeild, dat zij vreezen voor allen, die het anker durven lichten en *varen*. Vreest niet. Zij zullen tijdig noodseinen geven en den criticus in behouden haven voeren.

De katholieke criticus, waarde protestantsche lezer, wordt hier niet meer in zijne vrijheid en onbevangenheid belemmerd, dan de scheepvaarder, die op de bakens let, welke de ondiepten langs onze Hollandsche kust aanduiden. Wij *bewijzen* en *weten,* dat Christus eene Kerk heeft ingesteld met *leergezag.* Wij *gelooven,* wat deze Kerk ons leert en als geloofspunt voorhoudt, *wijl* wij *weten,* dat zij niet dwalen kan. Dit is niet tegen de regels der critiek. Wie vrijheid niet in losbandigheid wil laten ontaarden, zal bekennen, dat de vrijheid niet belemmerd, maar volmaakt wordt door al datgene, wat den wil van het kwaad afkeerig maakt en hem zijn voorwerp, *het goede,* toont. Wie geen twijfelzucht maar kennis der waarheid wetenschap noemt, zal eveneens beamen, dat de onbevangenheid van den geest niet kan geschaad, maar veeleer geholpen zal worden door alles, wat den geest voor dwaling vrijwaart en hem zijn voorwerp, *het ware,* aanwijst. De bakens van den katholieken theoloog liggen goed. Zij zijn door Hem zelf gelegd, die voor elk Roomsch hoovaardig menschenkind zijne vraag aan Job herhaalt: „Numquid ingressus es profunda maris et in novissimis abyssi deambulasti?" [1]) Om evenwel het redelijke onzer dogmata te bevestigen en voor andersdenkenden te staven, varen wij, Volendammers, gaarne en onbevangen met u, Monnikendammers of Urkers, uit, om zelf de wateren te peilen, waar onze bakens liggen. Als de onfeilbaarheid der Kerk en vele andere katholieke leeringen niet dikwijls valsch werden voorgesteld, als wij elkander beter kenden, als Ds. Bronsveld zijn lasterlijk schelden staakte, geloovige protestantsche lezer, zouden wij spoedig, zoo niet in hetzelfde schuitje, dan toch dicht langs elkander varen. Wij zijn zulke monsters niet! En ook niet zulke domkoppen!

Het onmetelijk onderscheid tusschen de geschiedenis der oorsprongen in den Hexateuch en de geschiedenis van het Joodsche

---

[1]) Job: XXXVIII, 16.

volk in Samuël, Koningen en andere bijbelboeken, het hemelsbreed verschil tusschen het Oud en het Nieuw Testament kan alleen den niet-criticus ontgaan. Dezelfde regels der critiek, volgens welke men *wetenschappelijk* aan sommige hoofdstukken van Genesis een streng bewezen historisch gezag moet ontzeggen, dwingen ons elders om het geschiedkundig en geloofwaardig karakter der gebeurtenissen, ook der bovennatuurlijke, als wetenschappelijk bewezen aan te nemen. Bepalen wij ons tot eene algemeene vergelijking van het Oud met het Nieuw Testament. In het Oud Testament worden feiten vermeld, die eerst honderden jaren naderhand zijn opgeteekend. In alle geval kan men het tegenovergestelde niet bewijzen. Vooral niet, als men aanneemt, wat Delattre S. J. en bijna alle nieuwere vakgeleerden aannemen, dat er reeds 4000 jaren vóór Christus groote en beschaafde volken waren [1]). Noë en Adam raken dan inderdaad erg ver van huis. Hier is dus, tusschen de feiten en den Bijbel, ruimte in overvloed voor de *traditie*. In het Nieuwe Testament daarentegen hebben wij *bronnen* van tijdgenooten. In den persoon van Harnack heeft de critiek hier weer groote diensten bewezen. Van eene mogelijke vervorming der historische werkelijkheid door de traditie kan dus in het Nieuwe Testament redelijkerwijze geen sprake wezen. En nu leert de critiek, dat *bronnen* inderdaad *geloofwaardig* zijn, tenzij men bewijze, dat de schrijver geen betrouwbaar man is — hetgeen voor de Evangelisten, voorwaar, niet is te vreezen. Het streng geschiedkundig karakter der Evangeliën wordt zoodoende wetenschappelijk, d. w. z. critisch bewezen [2]). De bedoeling der Evangelisten om zuivere, strenge historie te schrijven is zoo duidelijk, dat wie hun boeken gelezen heeft, hierover niet kan twijfelen.

---

[1]) Zie echter: C. F. Lehmann, *Zwei Hauptprobleme der altorientalischen Chronologie*. Leipzig 1898.

[2]) De *mogelijkheid* van vervalsching *eener kleine bizonderheid* laten wij hier buiten sprake.

Het lijdt geen twijfel, of de critiek zal steeds meer en meer door de Katholieken beoefend worden. Spoedig zullen wij van den geopenbaarden godsdienst eene volledige wetenschappelijke apologie bezitten, die aan de behoeften van onzen tijd beantwoordt. De eeuwige, geopenbaarde Waarheid zal alsdan in een nieuw licht stralen. Wie weet, of niet menige ongeloovige, gelijk weleer Paulus op den weg naar Damascus, alsdan den Christus, dien de Profeten hebben bezongen, zal aanschouwen in de nergens falende leer van den Bijbel! Wanneer de zon der critiek de nevelen heeft gebroken, zullen Jerusalem en Rome in ongekende schoonheid hunne bergtoppen ten hemel heffen.

Ook de helderste zomerdag heeft zijne morgenschemering. Dat op het gebied der critiek nog veel moet worden opgehelderd, zal geen enkele criticus tegenspreken. Ook dit weet hij zelf weer het beste. Wanneer wij echter, op hoogen toon misschien, hooren beweren, dat de critiek een land is van duisternis, waar nooit de dag zal gloren, overtuigen wij ons eerst, of onze zegsman wel ooit zelf in dat land is binnengedrongen. De hooge toon bewijst niets. Integendeel: hij kan alleen onnoozelen verschalken. Vergeten wij nooit, dat wie aan de critiek verzaakt, vaarwel moet zeggen aan alle wetenschappelijke studie èn der profane èn der gewijde geschiedenis. Bedenken wij wel, dat van de Katholieken der negentiende eeuw, gelijk wij straks aantoonden, inderdaad een *nieuwe* kommentaar op *de geschiedenis* van den Bijbel gevorderd wordt, en dat voor *dezen letterkundigen* en *historisch-critischen* kommentaar betrekkelijk weinig bouwstoffen worden gevonden bij de kerkvaders en oude godgeleerden. „Indien de beschouwingen van Poels op goede gronden steunen dan heeft de katholieke wetenschap niet enkel de [letterkundige en historische] verklaring van dat ééne Bijbelboek [Josua], maar tevens die van verschillende andere, tot in hare grondslagen te herzien, — dan moet de geloovige schriftuitlegging [evenals de ongeloovige] erkennen van den vóórchristelijken tijd af, wel niet

in geloofspunten maar in gewichtige *geschiedenisvragen* [gewijde zoowel als profane], in verkeerde richting te hebben gezeild, en — zoodra mogelijk den steven wenden". Aldus de geleerde pater van Kasteren S. J. in de laatste aflevering der *Studiën* [1]). Wij beamen dit ten volle. Het is juist hierom, dat wij, in ons vorig artikel „alarm" hebben geblazen. Maar wij meenen tevens in het voorafgaande voldoende aangetoond te hebben, dat voor deze stelling inderdaad nog al iets te zeggen valt. Zij geldt niet alleen de gewijde geschiedenis maar ook de profane. En de gewijde niets meer maar ook niets minder dan de profane historie. De geleerde pater van Kasteren begrijpt zeer goed, dat „wie eenmaal besloten heeft, dat in den Bijbel geen waarheid mag staan" natuurlijk zeer dikwijls, bij zijne lezing van den Bijbel, „de schouders ophaalt en iets over Münchhausen mompelt". Zeer begrijpelijk, inderdaad, en zeer aardig gezegd tevens. „Maar hoe hij [de schoudersophaler] zich zelven zou kunnen wijsmaken, dat de schrijvers ons iets anders hebben willen zeggen dan men er minstens 20 eeuwen uit gelezen heeft, is pater v. Kasteren een raadsel" [2]). Ons niet, om de waarheid te zeggen. Wat ons wèl een raadsel zou zijn, ware dit, dat men gedurende zoo langen tijd *de voorstelling* van den schrijver niet begrepen had. Maar dat men den aard zijner voorstelling of historiographie niet onderzocht, en zijne *voorstelling* niet van zijne eigene persoonlijke *categorische bevestiging* onderscheiden heeft, is ons evenmin een raadsel in het boek Josua als in duizend andere geheel en al gelijksoortige gevallen. Het is immers een bekend feit, dat *zeer vele* geschiedenissen over den oorsprong van volken, steden en instellingen gedurende langen tijd als zuivere historie zijn opgevat, terwijl toch tegenwoordig alle geleerden het hierover eens zijn, dat de oorspron-

---

[1]) Dl. LI, Afl. 2, bl. 153. — Ook boven hebben wij enkele citaten aan het geleerd opstel van v. Kasteren ontleend. Wat hier tusschen vierkantje haakjes staat, is door ons ingelascht.

[2]) Blz. 165.

kelijke, verstandige schrijvers dier geschiedenissen hier geene overtuiging uitspreken, dat zij niet alle bizonderheden in hunne chronologische volgorde persoonlijk bevestigen, maar slechts de tradities hebben overgenomen of gesystematiseerd, die destijds rondliepen onder het volk, dat de grootste aller dichters is en alles concretiseert. In de profane geschiedenis zijn hiervan voorbeelden te over.

De geschiedenis, als zoodanig, werd natuurlijk oudtijds, en wordt ook thans, in de gewijde historieboeken opgevat, zooals zij in de profane boeken der oudheid werd en wordt opgevat. De gewijde schrijvers schreven inderdaad voor het volk van hun tijd en volgden den schrijftrant van de profane schrijvers hunner eeuw. Dat de geschiedenis niet vroeger critisch is bestudeerd, moge bevreemden. Het is niettemin een overbekend feit. En al had dit overbekende feit nu ook honderd duizend jaren geduurd, wanneer het eens zeker en door alle geleerden aangenomen was, dat gedurende die honderd duizend jaren de akker der wetenschappelijke geschiedvorsching, evenals die der natuurkunde, nagenoeg braak had gelegen, dan zou het ons nog volstrekt geen raadsel zijn, dat de critische geschiedvorschers der negentiende eeuw, die den aard der historiographie nauwkeurig onderzoeken, met de oude lezers van gevoelen verschillen in hun oordeel over den aard van het een of ander boek. Wat de *voorstelling* van het boek betreft, wij behoeven het niet te herhalen, zijn zij het volkomen met de oude lezers eens. Zij oordeelen slechts anders over *de bedoeling* van den schrijver en de *nauwkeurige historische werkelijkheid* der voorstelling. Elders, waar wij over de waarde der traditie spreken, zullen wij de „oplossing" breedvoeriger kunnen bespreken. Om *de bedoeling* van den schrijver te leeren kennen, zijn „*kleine trekken*" dikwijls zeer kostbaar.

Maar hoe kon God toelaten, dat Zijn Bijbel gedurende zoo vele eeuwen niet verstaan werd? Men houde wel in het oog, dat het

hier *niet* geldt de *leer* van den Bijbel over *geloof* en *zeden*, maar den *aard* en de *bedoeling* van sommige geschiedverhalen — en geenszins van den geheelen Bijbel. Toch is de bijbelsche geloofs- en zedenleer feitelijk hoofdzaak. De Bijbel wil, gelijk onze groote Paus Leo zegt, den menschen geen critiek en geen natuurkunde leeren! Men moge 20 eeuwen lang in het boek Josua hebben meenen te lezen, dat de zon om de aarde draait, niettemin, sedert Galileï zijn pleit heeft gewonnen en de critici er op gewezen hebben, dat de Bijbel den spreektrant volgt van het volk, is er niemand meer, die nog twijfelt, dat men zich vroeger eenvoudig *vergist* heeft. Gedurende alle eeuwen heeft de Bijbel de volken in de ware leer des heils onderwezen. Zijne leer over de groote vragen van den godsdienst, wij hebben het Augustinus hooren getuigen, is overduidelijk. Maar de zuivere historische leer, die in zekeren zin het elementum materiale van den Bijbel vormt, en vooral in de geschiedenis der oorsprongen niet altoos even duidelijk is, moet natuurlijk volgens den aard der historiographie begrepen en volgens de historische methode bestudeerd worden. Dat deze methode gedurende zoo veel eeuwen noch op de profane noch op de gewijde geschiedenis voldoende is toegepast, zal men misschien onder wetenschappelijk oogpunt bejammeren. Maar — en dit is hier alles — geen enkel zieltje is te minder in den hemel gekomen door deze duisternis van den Bijbel. Verzuim van het critisch onderzoek der gewijde geschiedenis kon eertijds niet alleen het volk maar ook den apologeten tot geen verwijt worden gerekend.

Thans echter, de lezer zal het met ons beamen, is de critische bijbelstudie *plicht*. Wij beweren natuurlijk geenszins, dat de dogmatische exegesis, in den geest der Vaders, heden nutteloos zou moeten heeten! Om zulke dwaasheid uit te broeien, hebben wij te dikwijls de Encycliek *Providentissimus Deus* gelezen! Integendeel. In de seminariën, waar de toekomstige priesters worden opgeleid, die aan het volk niet zoozeer geschiedenis als

wel dogmatiek en moraal moeten leeren, zal een professor zich meestal op het standpunt der Vaders plaatsen. De dogmatische exegesis en de, hetzij letterkundige hetzij historische, bijbelcritiek zijn metterdaad twee geheel verschillende en zeer uiteenloopende wetenschappen. *Beide* hebben recht van bestaan. Mochten de vertegenwoordigers der eene toch nooit vijanden zien in de voorstanders der andere! De criticus, wiens vak de geschiedenis is, wil gaarne de dienstknecht zijn van den theoloog, voor wien hij het terrein moet voorbereiden. Men behandele den dienstknecht echter niet als een slaaf. Wat baat het immers den theoloog, dat hij de dogmatische leer van den Bijbel ontvouwt, wanneer de criticus niet eerst, door zijn historisch onderzoek, het gezag der bijbelboeken heeft vastgesteld? In onze eeuw kan de theoloog voorzeker zijne roeping van apologeet niet getrouw blijven, wanneer hij den criticus niet onder den arm neemt. Onze tegenstanders bevinden zich meestal nog op het terrein van den criticus. Wil de theoloog de ongeloovigen te spreken krijgen, dan blijve hij vriend van den criticus, die de menschen in de raadzaal der godgeleerden moet binnen leiden. *Naast* de dogmatische exegesis dient thans aan de letterkundige en geschiedkundige critiek eene eervolle plaats verleend.

Dat de critiek practisch voor vele priesters, die zich aan de zielzorg willen wijden, van minder nut is, en dus in de seminaries niet op den voorgrond behoeft te treden, erkennen wij volmondig. Doch elke hoogleeraar aan een seminarie zal gaarne toegeven, dat sommige zaken, die thans onderwezen worden, zonder schade door een ietwat critische ontwikkeling, konden vervangen worden. „On a beau classifier, énumérer, subdiviser les règles d'hermeneutique, tracer à l'exégète un code rigoureux; si on oublie d'indiquer la distinction fondamentale du sens historique et de l'interprétation dogmatique des textes, on n' a combiné qu' un mécanisme artificiel, qui ne correspond ni aux exigences ni aux difficultés du temps présent... Qui donc aura assez de sens

commun pour compendre que nos bons curés de campagne et même nos vicaires citadins peuvent, sans le moindre inconvénient, ignorer le détail des versions syriaques et des versions coptes, tandis qu'ils ont besoin d'avoir des notions *réelles* touchant le caractère divin des Livres saints, leur histoire, les principes de l'exégèse historique et ceux de l'exégèse théologique et pastorale, les lignes principales du développement de la tradition exégétique et de la science biblique, pour être mis ensuite, le plus tôt possible et le plus possible, en face des textes, et prendre, au cours de leur formation sacerdotale, l'intelligence et le gout de la Bible?" [1]) Dien „sens commun", dunkt me, hebben wij allen.

Wij hopen den lezer overtuigd te hebben, dat het goed recht der critiek werkelijk niet te loochenen valt. Wat den oorsprong van den Pentateuch betreft, kent de lezer nu den stand van het vraagstuk. De eerste quaestie, die wij ons, als critici, thans dienen te stellen, is deze: wat leert *de traditie* aangaande den Pentateuch, en welk *gezag* heeft hier de traditie? Hierover in een volgend opstel.

Eéne opmerking houde men ons echter nog ten goede. Wie over letterkundige en zuiver historische vragen polemiek wil voeren met een Katholiek, even geloovig als hij zelf, trede niet als kampvechter der Katholieken tegen hem in het strijdperk, en plaatse zijn tegenstander niet naast een rationalist, ofschoon vele diepgeloovige Christenen dezelfde opvatting deelen. Wie openlijk de goê gemeente ernstig waarschuwt voor eene „nieuwigheid" door een Katholiek op het gebied der bijbelsche geschiedvorsching te berde gebracht, moet vooreerst goed op de hoogte van de „nieuwigheden" zijn. Hij moet tweedens wel bedenken, dat hij zoodoende zijn geloofsbroeder feitelijk in een zeer hatelijk daglicht plaatst bij de velen, die in de geheele Schriftuur slechts geloofsleer en dogmata zien. Hij moet derdens, om op beslissenden toon

[1]) *Bulletin critique*, 1898, p. 464.

te mogen spreken, het bewustzijn hebben, dat hij het vraagstuk *meester is* en zijn tegenstander niet dieper heeft nagedacht. Hij moet vierdens wel weten, dat zijne tactiek — waardoor hij den katholieken tegenstander als een schildknaap van Kuenen aan nagenoeg uitsluitend katholieke toeschouwers voorstelt — de meeste toeschouwers wel ten zijnen gunste zal stemmen, maar verre van loyaal is. En ten slotte moet hij wel bedenken, dat — wanneer uit eene repliek mocht blijken, dat hij volstrekt niet op de hoogte der hedendaagsche bijbelstudie is, en op hoogen toon over zaken spreekt, die hij niet kent — zijn handelwijze onverantwoordelijk is [1]).

Dr. H. Poels.

---

[1]) Mochten wij in dit opstel de fijngevoeligheid van sommige katholieke lezers gekwetst hebben, dan zullen wij ons troosten met de gedachte, dat, zelfs waar het meer profane geschiedenis gold, mannen als Duchesne, Chevalier en de Smedt evenmin deze moeilijkheid hebben kunnen ontwijken, in hunne pleidooien voor het goed recht der critiek. „Ces maîtres distingués ne se sont pas fait illusion plus que nous: ils ont vu que la liberté de leur language pourrait donner lieu à bien des froissements; mais ils ont jugé comme nous que des intérêts supérieurs étaient en jeu et qu'il ne fallait pas trop craindre de blesser pour essayer de guérir" (De Smedt, *Principes de critique historique*, p. 287).

BOEKBEOORDEELING.

RONDOM DE VROUWENVRAAG.

Het boek, dat ik in de vorige aflevering besprak, heeft heel wat geschrijf teweeg gebracht. Niet alleen in bladen en tijdschriften wijdde men er aandacht en artikelen aan. Ik heb hier voor me een pakje brochures liggen, die alle aan het feminisme hun ontstaan te danken hebben, en het of verheerlijken, of bestrijden, of zoo'n beetje van beide doen. Enkele der voornaamste dunken mij wel de moeite waard hier even te worden vermeld. Het malle gedicht *Vrouwenadel* door Dr. C. A. Tebbenhoff, waarvan de uitgever bij advertentie beweert, dat wie *Hilda van Suylenburg* las, dit ook moet lezen, zal degenen, die er een kwartje voor over hebben, niet wijzer maken. Ik heb zoo'n vermoeden, dat het Bestuur der Tentoonstelling van Vrouwenarbeid, waaraan het werd opgedragen, door dit vreemde mengsel van hoogdravendheid en alledaagschheid zich al wel heel weinig vereerd zal hebben gevoeld. Ook verwijs ik slechts terloops naar Dr. W. H. Cox's brochure *Over de Aequivalentie van Man en Vrouw*, waarin hij m. i. aan zijn bestrijdster, Dr. Catharina van Tussenbroek, de wapens in de hand geeft [1]), daar hij hier de Darwinsche natuurkeus een rol laat vervullen, die den psycholoog al heel onmogelijk schijnt. En de ontboezeming van dominee H. C. Voorhoeve in zijn *Beschouwing over Hilda van Suylenburg*, met dat lange en heelemaal niet op zijn plaats zijnde krantenbericht over de inhuldiging van H. M. Wilhelmina, is heel oprecht gemeend, en getuigt wel voor schrijver's orthodoxie, maar kon toch krachtiger van argumentatie zijn. Vooral had beter kunnen worden uitgewerkt

---

[1]) Zij maakt er echter in haar antwoord lang niet dat gebruik van, 't welk zij er van had k u n n e n maken. Haar weerlegging laat het zwakke punt van Dr. Cox onaangewezen.

de heel juiste bewering: „Schrijfster rekent niet met de zonde, en deze is toch een feit, dat niet te loochenen is". Dan komt Mr. D. S. van Emden, advocaat te 's Gravenhage, met *De Vrouw en de Wet*, waar hij aantoont, dat Mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk de wet en den wetgever dikwijls heel ten onrechte beschuldigt, en tevens dat er in den laatsten tijd juist veel gedaan wordt om aan de verlangens der feministen, voor zoover deze billijk zijn, te voldoen. Zijn artikel is samen te vatten in deze zinnen: „Gij ziet dus, Mevrouw, de wetten zijn nog niet zoo slecht als Gij denkt. Alvorens daarom die wetten te veroordeelen moet men ze kennen en begrijpen, en mag men zich niet door verontwaardiging over treurige toestanden laten verleiden tot ontboezemingen, zooals ik er eene lees op blz. 269, waar Gij spreekt van „een schande voor een volk dat zulke wetten duldt"".

Wordt hier de sterke eenzijdigheid van het boek bewezen, krachtiger geschiedt dit m. i. nog in den *Open Brief* door Jhr. Mr. H. Smissaert gericht aan Mevrouw Goekoop.

Hij begint met haar schildering van de groote wereld in Den Haag onwaar te noemen. Heel juist merkt hij op, dat de groote menigte zal zeggen: „*Zij* kan het weten, en als *zij* het zegt, zal het dus wel zoo zijn." Het feit dat zij getuigenis aflegt omtrent haar eigen stand zal haar woord gezag verleenen bij de velen, die niet zoo dagelijks met Haagsche freules in aanraking komen. Daartegenover stelt Jhr. Smissaert, die tot die groote wereld behoort, de bewering, dat Mevrouw Goekoop-De Jong van Beek en Donk deze onjuist en onbillijk heeft beschreven. „Maar daar ik mijn eigen stand, die ook de uwe is, ken ... zooals elk zijn eigen stand kent, durf ik zeggen, dat het daar anders toegaat dan u dat voorstelt. En zegt men nu, dat ik dus aankom met een bloote tegenspraak, met een ongemotiveerde ontkenning, dan antwoord ik, dat uwe bevestiging van het tegendeel ook op geen andere gronden rust dan *uw* waarneming. Tegenover *uw* blik op die menschen stel ik den *mijnen*."

Ziedaar iets zeer belangrijks, waardoor de kracht van het boek veel minder wordt.

Dan gaat Jhr. Smissaert nog enkele episodes in bijzonderheden na en komt dikwijls tot heel andere conclusies dan de schrijfster. Zoo het geval van Marietje Roerade, Franks huwelijk en wat daarmee in verband staat, naar aanleiding waarvan hij „ontkent, dat het

stelsel van onzen wetgever omtrent de stabiliteit van het huwelijk en de moeielijkheid van ontbinding onzinnig zou zijn of onzedelijk." Ook Franks karakter en handelwijze worden geducht onder handen genomen. Of het vrouwenkiesrecht wel veel verbetering zal brengen, betwijfelt hij, m. i. op goede gronden, terwijl hij tevens de bewering weerlegt, dat onze wetten en wetgevers zoo onrechtvaardig ten opzichte der vrouwen zijn. Blijkt niet overal het verlangen sociale aangelegenheden zoo goed en billijk mogelijk te regelen? In geen geval kent hij Corona het recht toe opzettelijk, willens en wetens een wet te overtreden, die zij niet goedkeurt. En na dan nog gewezen te hebben op de gechargeerde teekening van dominee Moisette, en de onrechtvaardige bejegening der advokaten, alsof daaronder geen enkel eerlijk mensch zou zijn te vinden, getuigt hij het erg met haar eens te zijn wat hij noemt de „quintessence, de hoofdstrekking van het boek: de stelling, dat de vrouw rusteloos te werken heeft aan eigen beschaving, ontwikkeling, verheffing, omdat zij is de moeder der komende geslachten.

Nu daarover waren wij het allemaal toch al heel lang eens!

Na de zeer lezenswaarde brochure van Jhr. Smissaert, heeft ook het praatje van Pater Familias het vaak bij het rechte eind. Al klinkt zijn naam heel eerzaam, hij is vooruitstrevend genoeg om te hebben gejuicht bij het lezen van dit „boek van warmte, van liefde, van hoog en rein en edel bedoelen, een heerlijke kreet om recht, om vrijheid voor de vrouw!"

Maar hij heeft bedenkingen. Deze „grootsche schepping" is toch niet in alle opzichten te prijzen.

Hij laakt vele *indelicate* gesprekken en tooneelen, die het boek, dat toch door veel jonge meisjes zal gelezen worden, volgens velen, daar al heel weinig geschikt voor maken. Pater Familias vindt Mevrouw Goekoops etaleeren harer wetenschap van veel zaken volstrekt geen „geestelijke, moreele, literaire spijze voor jonge meisjes", evenmin als hij het uit kan staan, dat bakvischjes als Maggy, die van toeten noch blazen weten, de moeilijkste problemen meenen te kunnen oplossen. Hij wijst er op, dat de vrouw, die klaagt, „dat de heer der schepping te veel alleen zich-zelf ziet, thans bij voorkeur alleen voor zich zelve oog schijnt te hebben", terwijl het „nog niet eenmaal goed geformuleerd is wat de vrouwen zelven onder het begrip van haar emancipatie verstaan".

„Daarbij negeert zij de betere vrouw uit de oude school totaal. Dat is revolutiebouw in de sociale feministische literatuur".

In dit „majestueuse", dit „koninklijke" boek is den man grievend onrecht gedaan. Er zijn bijna geen goede in. Frank, *de* held, is „de gepersonifiëerde karakterloosheid", wiens handelingen hij vaak „weerzinwekkend" noemt. Hilda is „eenzijdig", zooals het heele boek, waarin „een Hoogere Macht geheel miskend wordt".

En of vergemakkelijking van echtscheiding, waardoor men het huwelijk „ter inzage kan krijgen", wel verbetering zal brengen, gelooft Pater Familias ook niet. Omtrent Corona's handelwijze met betrekking tot Frank stelt hij de veelbeteekenende vraag: „Is dát een moraal?" [1]) Ook hij acht wet en wetgever miskend in dit „mooie" boek. De door de schrijfster sympathiek geziene Gladys verzuimt haar naastliggende plicht, om de maatschappij te gaan hervormen. Over Marietje Roerade's geval denkt hij heel anders dan mevrouw Goekoop. Hij wil het zoo hoog door hem geprezen boek alleen aanvaarden onder benefice van inventaris, en bewijst nog even in de gauwigheid, dat hij niet zoo eerzaam is als zijn pseudoniem zou doen vermoeden, als hij het „ondenkbaar acht, dat de vrouw en de man ooit zouden zijn te knellen, te wringen, te persen in hetzelfde keurslijf van zedeleer, dus van zeden, van moraal". Zoo, zoo! Maar dan heeft in ons bijzonder geval de uitspraak van dezen man dubbel waarde, als ook hij veel, heel veel af te keuren heeft, als hij, ondanks zijn telkens terugkeerende opkammende adjectieven, toch eigenlijk het werk voor meer dan de helft afbreekt, als hij de karakters der hoofdpersonen niet wil aanvaarden. Hij „dringt aan op een zuiveringsproces, dat de blijvende schoonheden van het boek beter tot haar recht zal doen komen, dan nu ze verstikt worden onder een warwinkel van onkruid, een chaos van sophismen en een centenaarslast van valsche voorstellingen".

Zie, dus van Dominee Voorhoeve af tot dezen liberaal denkenden man toe, vinden allen, hoezeer zij ook erkennen, dat er veel waars in het boek schuilt, h e e l v e e l aan te merken. De som van al die

---

[1]) In het later uitgekomen geschrift van J. B. Meerkerk, die zeer liberaal is, maar toch veel afbreekt in Mevr. Goekoop's boek, wordt Corona's handelwijze, als zij juicht bij den moreelen val van Frank's vrouw, g e m e e n genoemd.

aanmerkingen laat niet bijzonder veel van *Hilda van Suylenburg* onaangevochten.

Wij zeiden het reeds eerder: *de* oplossing der vrouwenvraag, als die van alle vragen, waar stoffelijke en zedelijke belangen bij te pas komen, is alleen te vinden op den bodem der religie. Dat zag ook eene „Mère de Famille", die wij na den Pater Familias aan onze lezers wenschen voor te stellen als de schrijfster van een bundeltje *Pensées*, waarin zij, zooals trouwens bij „pensées" te verwachten was, op een wijze, *tant soit peu decousue*, praat over de opvoeding [1]). Heel gemoedelijk en meer Hollandsch dan de taal, waarin het geschreven werd, zou doen verwachten.

Eenvoudig praat mevrouw Anderheggen over de klippen, welke ontweken moeten worden, bij de opvoeding voornamelijk der meisjes. Zij ziet het groote belang in, dat we flinke, spaarzame vrouwen moeten krijgen, die het huiselijk leven zoo aangenaam mogelijk kunnen maken.

Geen geringe zaak in haar oog en met recht. En wat vooral uitkomt wanneer men een tijdlang de feministische literatuur van de overzij gevolgd heeft, hier wordt de opvoeding gebaseerd op den godsdienst. En weer met recht. Wie de vrouw den godsdienst ontneemt, ontrooft haar het hoogste goed. En daarmee is men in den laatsten tijd maar al te veel bezig. Neen, zegt Mevrouw Anderheggen: „La Religion seule sait embellir l'âme de vertus et d'amabilités; sans Elle, on ne peut rien édifier". En waar zij constateert, dat het schijnt, alsof „la société s'est donné le mot d'ordre pour détruire toute foi et abaisser le moral de la jeunesse", daar wijst zij er op, dat het eerst en vooral noodzakelijk is bij de opvoeding aan den godsdienst en de moraal vast te houden. Dit is de eerste en voornaamste zaak. En dan komt zij nog met veel nuttige wenken voor het dagelijksch leven, spreekt heel goed over huiselijkheid, over den grooten invloed, die een goede huismoeder kan uitoefenen, over de edele taak, die haar vooral wacht en welke thans door zoovele vrouwen minachtend versmaad wordt, ook waar zij niet door noodzaak gedwongen worden. Zoo is haar boekje, dat zonder pretentie geschreven werd, werkelijk aanbevelenswaard.

---

[1]) *Pensées d'une mère de famille sur l'éducation* par Eugénie Anderheggen, née Heptia. Seconde édition. C. L. van Langenhuysen, Amsterdam.

En meer wordt het dat nog, als we den steeds aanwassenden stroom van feministische litteratuur op ons zien aanbruisen. Daar zijn sinds ik dit artikeltje begon te schrijven, alweer een paar boekjes op mijn schrijftafel gekomen, waarvan ik nu voorloopig maar niets zal zeggen, dan dat er een bij is, dat de vrouwenvraag gedeeltelijk bestrijdt. Ook dat werd door een vrouw geschreven. Maar een ander, dat door een . . . . jonge dame, zal ik maar zeggen, vertaald werd, houdt zich bezig met: het huwelijk op nieuwen grondslag te vestigen. Of moest ik liever zeggen: „de samenleving"? De dames durven wel alles aan. Een andere jonge dame verhaalt gewaagde anecdoten en draagt die aan eene vriendin op. En wil ik nu nog even iets uit een der andere afschrijven?

Daar lees ik als motto boven een hoofdstuk de woorden, die mevrouw Rutgers-Hoitsema op het tentoonstellingscongres van dezen zomer de wereld ingooide: „Ook het Feminisme werkt mede om het Kapitalisme te ondermijnen!"

Dank u, mevrouw Rutgers-Hoitsema. Nu weten we dat ook al weer.

Nijmegen. M. A. P. C. Poelhekke.

NIEUWE UITGAVEN.

De exemplarismo divino seu doctrina de trino Ordine exemplari et de trino rerum omnium ordine exemplato . . . . auctore Ern. Dubois. C. SS. R. — (Romae, Typis Soc. S. Joan. Evang. 1898. Pret. 6 frs.)

Het is een niet alledaagsch werk, waarvan wij de aankondiging, zelf een boekdeel van ongeveer 400 blz., voor ons hebben. Wat inhoud en bedoeling er van betreft, die kunnen wij moeilijk beter dan met de eigen woorden van den schrijver aangeven: „Jam multa prodierunt *manualia*, quae ejus [S. Thomae] vel in philosophia, vel in theologia innituntur principiis. Sed necdum apparuit opus, in quo per modum *Encyclopaediae*, ad speculativam medii aevi doctrinam adjungantur argumenta positiva ex theologica auctoritate desumpta et his temporibus necessaria . . . . in quo demum principia

scholastica non solum ad scientias et virtutes, sed etiam ad litteras et artes applicentur. Illud sane gravioribus seriisque studiis impulsum a Summis Pontificibus allatum mirifice compleret.

„Tale opus, divino freti auxilio conficiendum suscepimus. Omnia quippe ad Divinam Trinitatem, sicut ad supremam causam efficientem, exemplarem et finalem ordinare conati sumus. Quocirca Deum unitrinum, infinite perfectum, lectoribus exhibemus et *speculative* et *practice*: speculative quidem ut summum mundi Artificem, seipsum variis modis ab aeterno conceptis, in trina singularum universarumque rerum ordinatione *imitantem* secundum naturae, gratiae et gloriae perfectionem; practice autem ut nobis per Jesu Christi gratiam, atque ad ipsius exemplar, in trino ordine omnis perfectionis *imitandum*, in scientiis np., artibus et virtutibus sive naturalibus sive supernaturalibus."

Gelijk men ziet, mag de schrijver zijn werk gerust als een encyclopedie van godgeleerde en wijsgeerige wetenschap aankondigen. Natuur en bovennatuur worden van theoretisch en practisch standpunt volledig behandeld, wel te verstaan in betrekking tot hun eerste oorzaak, tot God.

Pater Dubois blijkt inderdaad voor deze moeilijke taak wel berekend. In de reeds verschenen verkorte uitgave toont hij zich als een man, doorkneed in de oude christelijke wijsheid, en belezen in de werken zoowel der beste scholastieke godgeleerden en wijsgeeren als in die der nieuweren. Ook Vondel, Broere, v. d. Berg O. P. zijn hem bekend.

Met hen is hij van meening, dat de laatste, eenig ware wetenschappelijke verklaring aller dingen te vinden is in de kennis der betrekkingen, waarin zij staan tot God, hun aller eerste en hoogste oorzaak. Wat echter het voortreffelijk werk van dezen scholastieken geleerde kenmerkt, is de voorliefde, waarmede hij die Eerste Oorzaak als causa exemplaris beschouwt, en in de dingen het beeld en voetspoor van den Schepper tracht aan te wijzen. Ons dunkt, dat P. Dubois, hoewel ook hier heel wat voortreffelijks te vinden is, toch te ver is gegaan of liever tot al te groote bijzonderheden is afgedaald. Ongetwijfeld draagt al het geschapene in zich, meer of minder volmaakt, het beeld of voetspoor van den Schepper, den Drieëenen God. Geen christelijk godgeleerde of wijsgeer, die het kan of mag betwijfelen. Maar wie in het bezit is van een afbeelding,

waarvan hij de eindeloos onvolmaakte gelijkenis kent, moet daarin niet een middel zoeken om in zoo kleine bijzonderheden, zoo in alle kleine trekken, de gelijkenis met den afgebeelde, juist als ware het een scherpe afteekening, aan te wijzen.

Overigens kan zich ieder in woord en prent van hetgeen wij zeiden overtuigen. Van harte hopen wij zelfs, dat velen dat zullen doen en zich ook het groote werk zullen aanschaffen, waarvan het eerste der vier deelen reeds ter perse is. Des schrijvers bedoelingen zijn van zuiver godsdienstig-wetenschappelijken aard. Het bewijs daarvan vindt ge in de bepaling van den prijs, die (voor 't groote werk) 15 frs. per deel bedraagt, en bij voldoende deelneming nog lager zal gesteld worden. Wie daarbij helpt kan in ieder geval overtuigd zijn een boek te bezitten, waarin hij van een menigte vraagstukken de oplossing in christelijk-scholastieken zin vinden kan.

J. Th. B.

La notion du temps d'après les principes de S. Thomae d' Aquin par Désiré Nys. Professeur à l' Université Catholique de Louvain — (Louvain, Institut Supérieur de Philosophie).

Het boek, dat wij hiermede ter kennis der lezers brengen, heeft reeds van bevoegde zijde een zeer gunstig onthaal genoten (zie *Revue Thomiste* 1898, p. 510, 511). Het verdient dit o. i. volkomen; het mag als eene uitmuntende bijdrage gelden tot de handhaving en ontwikkeling der philosophie van den H. Thomas, eene bijdrage, die tevens een waardige plaats inneemt naast de vroeger verschenen voortbrengselen van het *Institut supérieur de Philosophie* van Leuven, en naast hetgeen met name prof. Nys reeds geleverd heeft. Het werkje (228 blz. kl. 8o) omvat alles, wat den wijsgeer redelijkerwijze kan interesseeren omtrent een onderwerp, waarvan de groote Augustinus zeide: „Als niemand er mij over ondervraagt, dan begrijp ik het; wil ik het iemand uitleggen, dan begrijp ik het niet" (*Confess.* L. XI, C. 14). Professor Nys behandelt zijne stof in drie hoofdstukken: *de la nature du temps*, op zich beschouwd het voornaamste; *les propriétés du temps*, waarin we de eigenlijk gezegde brandende *tijd*quaesties behandeld vinden, en dat dus het meest belangwekkend is; *les systèmes*, waarin de van Aristoteles-Thomas afwijkende theorieën worden getoetst (théories idéalistes et subjec-

tivistes: Kant, Leibniz, Balmès, Descartes, Baumann, Locke, Spencer; theories réalistes exagérées). De schrijver toont zich even belezen in de werken van St. Thomas als in de moderne vaklitteratuur. Wat zijne bewijsvoering betreft, deze levert wederom een schitterend voorbeeld van het heerlijk resultaat, dat men als philosoof verwachten kan, als men zijne pogingen op wijsgeerig gebied vooral doet bestaan in: *het harmonisch geheel van Thomas' leer trachten te begrijpen.* Dat maakt hem juist zoo sterk in het bestrijden van theorieën, die van de zijne verschillen, en die hun ontstaan of voortduren te danken hebben aan de oppervlakkigheid en engheid van opvatting, waarmede sommigen, die Thomas in hun schild voeren, Thomas schijnen te bestudeeren, en op wie het vers van Horatius toepasselijk is:

„Aemilium circa ludum faber unus et ungues
Exprimet et molles imitabitur aere capillos.
Infelix operis summa, quia ponere totum
nesciet".

Thomas' alomvattende gedachtengang blijft hun een geheim; vandaar bij voortreffelijke détails dikwijls een treurig verbreken der harmonie van Thomas' leer. — Wij stippen hier van Prof. Nys slechts aan zijne behandeling van *l'unité du temps*, van *la réversibilité du temps*, van de vraag, of de *duratio* verschilt van het geschapen wezen, dat voortduurt; eindelijk van de vraag over het al of niet mogelijk zijn van een schepsel zonder *initium durationis.* Hoe gunstig steekt deze behandeling af bij de luchthartige wijze, waarop de meening, die deze mogelijkheid voorstaat — welke met Thomas o. a. ook de H. Alphonsus deelt [1]) — soms wordt *abgeurtheilt.* Verg. b.v. Hontheim, *Institutiones Theodicaeae*, p. 714 noot, waar deze auteur het doet voorkomen, alsof de voorstanders dezer opinie eene *necessaria immutabilitas* bedoelden! Het zal elken philosoof goed doen in Prof. Nys zoo soliede behandeling der stof te vinden, al zou hij ook in een of ander punt (b.v. wat de positieve mogelijkheid eener *multitudo actu infinita* betreft) in meening verschillen.

J. L. Jansen, C. SS. R.

---

[1]) Zie *Oeuvres dogm.* T. V., p. 46 (vert. van J. Jacques).

L'Homme-Dieu; etudes doctrinales et apologétiques sur Jésus-Christ, le Verbe incarné, par E. C. Minjard, miss. apost. Première partie: la Personne de J. Chr. — (Paris, Lethielleux, 1898. 2 dln., samen 7 fr. Ook verscheen: Deuxième partie: *L'Œuvre de J. Chr.* 2 dln., samen 7 fr.)

„Wat dunkt u van den Christus?" blijft toch altijd een hoofdvraag voor de wereld, en volgens de verschillende antwoorden scheiden zich ook de geesten. Voor de Christenen van alle tijden is Hij de menschgeworden God: „de Zoon van den levenden God, die in deze wereld is gekomen"; en voor alle niet-Christenen is Hij eenvoudig een mensch, 't zij dan een bedrieger en godslasteraar, zooals de Joden Hem noemden, of wel, volgens de nieuweren, de verstandigste, de zachtmoedigste, de beste der menschen, maar dien zijn opgewonden leerlingen en een onnoozele menigte, tegen Zijn bedoeling, tot God hebben gemaakt.

Doch tusschen dezen in, tusschen de belijders en de loochenaars van Christus' Godheid, staat nog een groote menigte weifelaars, die geen beslist antwoord geven. Voor een deel Christenen nog, maar die van hun geloof niet zeker meer zijn; zij hebben op hun manier kennis gemaakt met de zoogen. moderne critiek, gewoonlijk in den gemeenzamen vorm van dagblad-geleerdheid of minder nog, en door al die sophismen, die brutale beweringen, dat vertoon van geleerdheid zijn ze letterlijk overbluft [1]).

---

[1]) In de *Revue des deux Mondes.* van 15 Aug. jl. (p. 971) neemt Brunetière nog eens een loopje met die geleerden, „qui nient le surnaturel, parceque l'académie des sciences ne l'a constaté nulle part". Zij zweren maar, zegt hij, bij de onveranderlijkheid der natuurwetten, en beroepen zich op de ondervinding van een luttele 30 of 40 eeuwen, terwijl zij naar hun eigen opvatting met millioenen jaren te rekenen hebben. En het doet hem blijkbaar genoegen, daaromtrent het gevoelen mêe te deelen van een man, dien men zeker niet van „clericalisme" zal verdenken, van Charles Regnouvier namelijk, een der meesters van de nieuwe gedachten. De aanhalingen zijn uit diens jongste werk: *Philosophie analytique de l'histoire* (Tome II, p. 366, 368): „Nous ignorons les bornes du pouvoir de l'homme sur la nature, ou les limites de ce que permettent de leur coté les lois naturelles, et surtout *l'idée que nous avons de ces lois ne peut légitimement s'étendre jusqu'à nous faire affirmer, que jamais une volonté supramondaine n'y introduit tel phénomène que leur seul développement spontané n'aurait pas produit....* Ainsi la raison

Vraagt men, wat zij van den Christus denken? Oprecht gesproken, zij weten het niet meer. Ten deele ook ongeloovigen nog, maar die de waarheid zoeken en ten halve zien; hun ontkenning is niet meer zoo beslist; wat dunkt hun van den Christus? Zij weten het nog niet.

Voor deze laatsten vooral heeft de Eerw. Minjard zijn boek bestemd; voor de „esprits hésitants et troublés", zooals Coppée hem schreef, toen hij hem bedankte voor de toezending van dit werk (zie *De Tijd* van 21 Juli), voor de twijfelaars, maar die verlangen te weten. Met deze „eenvoudigen en oprechten van hart, doch die den Christus nog niet kennen in het licht des geloofs", wil hij samen het Evangelie lezen, en daar „met een verbazing, die bijna reeds aanbidding is, de goddelijke trekken, die Hij vertoont opsporen en overwegen" (Introd. p. XIII).

Het was dus zijne bedoeling niet, een nieuw „Leven van Christus" te schrijven; maar in de verschillende hoofdstukken — conferenties, meditaties, hoe zal ik ze noemen? — heeft hij, niet volgens tijdorde maar volgens den aard van 't onderwerp, bijeengevoegd wat het Evangelie ons verhaalt omtrent de eeuwige voortkomst van den Zaligmaker en Zijne geboorte, omtrent Zijne zending en hare voor-

---

et ce que nous connaissons des lois ne nous obligent pas à nier la possibilité des miracles. Nous n'avons pas non plus le droit de dire que „nous bannissons le miracle de l'histoire au nom d'une constante expérience" et „qu'il n'y a pas eu, jusqu'ici, de miracle constaté".

Deze schrijver gelooft zelf niet aan het bovennatuurlijke, aan schepping of voorzienigheid of mirakelen; maar toch verklaart hij: „Les raisons que nous avons admises de rejeter le miracle n'ont point de rapport avec les arguments philosophiques pour ou contre la personalité de Dieu, la création, la Providence générale, et même l'action divine, quand elle est supposée interne à l'âme ou de l'ordre moral. Il n'est pas vrai que la négation de ces croyances s'impose à un esprit réfléchi et cultivé, puisqu'elles n'ont pas cessé d'appartenir au domaine des débats contradictoires en philosophie; et il n'est pas vrai que le cours des phénomènes doive, a cet esprit cultivé, apparaitre necessairement comme un développement invariablement déterminé de causes immanentes, car ce n'est là qu'une opinion, et il en existe de contraires en philosophie."

En nog aan 't adres van Renan: „Mais les non-philosophes sont toujours les plus dogmatiques pour décider dans les questions de philosophie".

bereiding, omtrent Zijn verstand, Zijne liefde, Zijn karakter, Zijne macht enz ; in de Schrift volkomen te huis, laat hij, met een bijzondere gaaf van alles-opmerken, op al die „trekken" een helder licht vallen, en de volle beteekenis er van gevoelen. Dat redeneering en bewijsvoering altijd aan de strengste eischen voldoen, durf ik niet beweren; men kan er bijv. tegen hebben, dat de schrijver, om de vereeniging van twee naturen in Christus begrijpelijker te maken, spreekt van de vereeniging van twee *naturen* in den mensch, nl. van ziel en lichaam (T. I, p. 57); of dat hij den bekenden tekst van Paulus Hebr. IX, 11 en 12 (Christus autem .... per amplius et perfectius tabernaculum .... introivit semel in sancta) op Maria laat doelen, en er een getuigenis in leest voor hare Onbevl. Ontvangenis (T. I, p. 131). Maar in dit geval zijn dat werkelijk kleinigheden, die ik verder kan laten rusten. Het is geen streng wetenschappelijk boek, en wil er ook niet voor gehouden worden; het heeft doorloopend maar ééne bedoeling: aan zoovelen als mogelijk is den persoon van Christus beter te leeren kennen; het wil maar één indruk achterlaten: „Waarlijk, deze is Gods Zoon". En daar het, in zijn geheel genomen, aan dat doel beantwoordt, is het een goed en nuttig boek.

Goed en nuttig, voor wie? Die er het meest behoefte aan hebben zullen het niet licht in handen nemen. In ieder geval is het voor degenen, die meer ontwikkelden in het geloof moeten onderrichten, of steunen, of terecht helpen, een goede bron. Er zijn er dieper, zeker, maar hier is toch ook helder, frisch water, en .... zoo gemakkelijk te bereiken!

G.

De gelukzalige Bernardinus Realino, priester der Soc. van J., door R. Bouman, pr. derzelfde Sociëteit en leeraar aan 't R. K. Gymnasium te Amsterdam. 2e druk. — (Brugge, Drukkerij van S. Augustinus, 1898. 214 blz. Prijs: 50 cts.)

Aangaande het leven van pater B. Realino (1530—1616) die in 1895 door Paus Leo XIII Gelukzalig is verklaard, schreef kardinaal Franzelin (zie de inleiding) dat het „voorzeker in hooge mate bewondering verdient, maar ook grootendeels, met den bijstand des Hemels, *navolgbaar* is." En verder: „alle geloovigen, wien het ernst

is voortgang te maken in de christelijke volmaaktheid, zullen in dit leven schoone en verhevene voorbeelden ter navolging aantreffen" enz.

Geheel in dien geest heeft ook Pater Bouman dit leven gezien en beschreven; op de eerste plaats moest zijn boek nuttig zijn en voorbeelden geven ter navolging. „Moge het velen eenige oogenblikken van stichting en leering verschaffen, zegt hij, en hen, onder Gods zegen, opwekken, om met vernieuwden moed en ijver den weg der deugd en volmaaktheid te bewandelen!" En met een tikje koelheid omtrent een behagelijken vorm: „Waar voldoende afwisseling ontbreekt, zal, vertrouwen we, de belangrijkheid der stof dit gemis aanvullen en vergoeden".

Dit vooropgesteld mag ik veilig zeggen, dat dit werk goed geslaagd is; het is geen boeiende beschrijving geworden, die men, in spanning, haastig doorleest tot het einde toe, maar wel een degelijk boek, dat, zoo dikwijls men het uit de handen legt, een goede gedachte te denken achterlaat. Het is in vele kleine hoofdstukken verdeeld en bevat een overvloed van godvruchtige beschouwingen en opwekkingen, zoodat het in alle opzichten zeer geschikt is, om broksgewijze ter stichting te worden gelezen of voorgelezen.

De stijl, door den schrijver voor dit werk gekozen, leent zich vooral tot dit laatste doel bijzonder: een ietwat geestdriftige stijl, die er voortdurend naar streeft om van alles en iedereen wat goeds te zeggen: nog altijd de meest gebruikelijke, naar 't schijnt, om de Heiligen te loven. Daardoor komt de lezer gemakkelijk tot hoogere stemming, maar de schrijver allicht tot overdrijving; het is immers overdrijving van „de deugdzame inwoners" van Lecce te spreken (bl. 51), terwijl de Breve (bl. 210) ze noemt „een verwaarloosde wijngaard, een plichtvergeten en zedelooze menigte"; overdrijving ook de „minzame woorden" van den Heilige te roemen, ofschoon hij eenvoudig gezegd heeft: „Ja, mijne Heeren" (bl. 180). En zoo meer.

De uitgave is alleen Vlaamsch in schijn, want de taal is Hollandsch, goed verzorgd, vloeiend Hollandsch; de eerste druk heeft dan ook „zulk een gunstig onthaal gevonden, dat er binnen den tijd van twee jaar 3000 exemplaren van verkocht werden" (voorwoord). Betere aanbeveling kan ik niet geven; ik voeg er enkel den wensch bij, dat ook van dezen druk weêr duizende exemplaren verkocht en met vrucht gelezen mogen worden.

G.

Een voorbeeldige leerjongen, Nunzio Sulprizio (1817—1836) *naar het Fransch van graaf E. Le Camus. Door R. v. d. H., S. J.* — (Brugge, Drukkerij S. Augustinus, 1898. 128 blz. in oct. met 14 platen. Prijs: ingenaaid fr. 0.50, per dozijn fr. 0.35.)

Het is een hoogst eenvoudige geschiedenis, dat leven van den Eerbiedwaardigen Nunzio: een jongen uit het volk — „vader was schoenmaker van zijn stiel" — die al vroeg zijn ouders verloor en toen in handen viel van een zijner ooms, een brutaal-ruwen smid, die den knaap wel houden wilde, omdat hij nog wat voordeel van hem verwachtte. Onmiddellijk naar „de smis"; dat beteekende hier: hard werken, weinig eten, maar vloeken en mishandelingen in overvloed. De oudere werkjongens, kwaadaardig om het braaf-zijn, om het niet-mêe-willen-doen van den nieuweling, maakten het natuurlijk nog erger dan de baas.

Het overige kan men bijna raden: al spoedig komt de uitputting, en daarbij een ongeneeselijke ziekte, als gevolg van een verwaarloosde wonde; dan het gasthuis, en eindelijk de dood, de verlossing.

Zulk een werkjongens-leven is helaas! niet zoo erg ongewoon. Maar zeker is het wel ongewoon, dat Nunzio bij dat alles toch in den besten zin een brave jongen bleef, een jongen met onuitputtelijk geduld, met onverstoorbare opgeruimdheid, met hoog gevoel van plicht, en die zich zelven zoo goed vergeten kon, dat hij altijd nog gelegenheid vond om voor andere ongelukkigen iets goeds te doen. De volksmond noemde hem dan ook een heilige, en Paus Pius IX schonk hem reeds den titel van Eerbiedwaardige.

Het kan niet missen, dunkt mij, of deze eenvoudige geschiedenis zal vooral op jongens uit het volk een goeden indruk maken. Een H. Aloysius, een H. Stanislaus staan door afkomst en levenswijze te ver van hen af; maar Nunzio is een jongen van hun eigen soort, en uit zijn leven begrijpen zij terstond, dat er ook van hunne iederen-dag's ellenden wel iets beters te maken zou wezen.

Daarom spijt het mij zoo oprecht, dat ik dit werkje in gemoede niet mag aanbevelen. Wat heeft toch den uitgever doen gelooven, dat deze „vertaling zoowel in Holland als in België algemeenen bijval zou vinden"? Of de taal goed Vlaamsch is durf ik niet beoordeelen, maar goed Hollandsch is het bepaald niet, en daarom is het boekje ook niet geschikt voor ons, en allerminst voor onze jongens, die toch al zoo onvast in hun taal-schoenen staan.

Maar als de uitgever ons voor zoo'n geringen prijs een eenvoudige, goed-hollandsche uitgave er van bezorgde, zou hij vermoedelijk wel nuttig werk doen.

G.

De beste keuze door Louise Ahn de Jongh. — (Leiden, A. H. Adriani, 1898). — *Recht door zee. Een verhaal voor de jeugd. Naar het Duitsch van H. Brandstädter door Titia van der Tuuk.* — (Leiden, A. H. Adriani, 1898).

Twee mooie titels voor twee ingezonden boeken, waarvan het eerste mij niet mooi lijkt, het ander zeer mooi, met een paar vlekjes.

De beste keuze, oorspronkelijk in dien zin, dat het geen vertaling is, noem ik niet mooi; *leelijk* is te sterk gesproken. Karakters, toestanden, meisjes- en jongensgrillen *alles schon dagewesen* en beter ook. Wie het boek van 272 bladzijden uitgelezen krijgt, zal daardoor op lezen allesbehalve verzot worden; van boeien is geen sprake, en geen enkele bladzijde leest men tweemaal. Toch steekt hier en daar talent het hoofd op, en de stijl is zuiver; maar nog eens: wordt hier van mooiheid gewaagd, dan een pluimpje op den hoed van den uitgever, niet van de schrijfster.

Recht door zee is, ook vertaald, mooi. Men geve het gerust als prijzen op de scholen, maar aan *jongens*. De karakters zijn goed volgehouden, doch niet altijd naar de werkelijkheid opgezet. De hoofdpersoon Walter Bardeck is fijn geteekend, en wie op hem lijkt is een degelijk, flink karakter — zooals er maar weinigen meer zijn — en wordt een degelijk man, die misschien niet den titel van vrijheer of iets dergelijks rijk wordt, zooals Walter Bardeck een Walter van Hardenberg-Bardeck werd, maar een titel van grootere waarde, namelijk *Recht door zee*.

H. E.

LETTERLOOVER.

DE LIEFDEZUSTER.

't Gelaat diep in haar kapje,
In simpel, zwart gewaad,
Spoedt zij met vlugge schreden
Stil door de drukke straat.

„Waarheen, zoo vlug, zoo blijde?
Waarheen, gij jonge maagd?" ...
Naar 't ziekbed, waar het lijden
Haar zachte zorgen vraagt.

Naar de ouden zonder hulpe,
De weduw zonder kroost,
Naar kind'ren zonder moeder,
Naar armen zonder troost.

Naar 't gasthuis, waar zij biddend
Zich over 't sterfbed neigt,
Hoe dood'lijke besmetting
Van ied'ren peluw dreigt.

Waarheen?... Naar alle ellende!
Altijd, bij nacht of dag
Daarheen, waar zij de tranen
Der droefheid drogen mag.

En immer straalt uit de oogen
  Een blijheid, hemelsch zacht,
Zoo lacht een lichtende Engel
  In kinderdroom te nacht.

„O, Zusterken van Liefde,
  Al liefde, al zuster, gij:
Wat rij van heldenbeelden
  Ging mij in U voorbij!"

H. Donders, Pr.